

Statistisk-topographisk Beskrivelse

af

Kongeriget Danmark

ved

J. P. Trap.

Anden Udgave.

Fjerde Deel.

Forlagt af Forlagsbureauet i Kjøbenhavn.

(O. H. Delbanco. G. E. C. Gad. Gyldendalske Boghandel. C. C. Lose).

Thieles Bogtrykkeri.

1873.

Statistisk-topographisk Beskrivelse

af

Kongeriget Danmark.

Fjerde Deel.

Amterne Odense, Svendborg og Maribo.

Indholdsfortegnelse.

Fjerde Deel.

Kort og Afbildninger.

Den fyenske Øgruppe.

Denne indbefatter, foruden Hovedøen, de 3 større Øer Taasinge, Langeland og Ærø, samt efternævnte mindre beboede Øer: Æbelø i Kattegattet, Romsø, Turø, Siø, Skovø, Strynø og Strynø Kalv i Store-Belt; Birkholm, Hjortø, Skaarø, Svelmø, Dreiø, Avernakø, Lyø, Bjørnø, Ilumø, Thorø, Baagø, Brandsø og Fænø i Lille-Belt, og flere endnu mindre ikke beboede Øer og Holme. Samtlige disse Øer, der ere omgivne af eller beliggende i Kattegattet, Store-Belt og Lille-Belt, have et Fladeindhold af 61,86 g. □ M. Heraf udgjør Fyen 53 □ M., Langeland $4^{32}/_{33}$ □ M., Taasinge $1^{1}/_{4}$ □ M., Ærø $1^{3}/_{5}$ □ M., de øvrige mindre Øer lidet over 1 □ M.

Fyen, næst Sjælland den største og vigtigste af de danske Øer, ligger mellem 55° 1′ 30″ og 55° 37′ 20″ n. B. og 1° 43′ 3″ og 2° 53′ 50″ v. L. fra Kjøbenhavns Meridian. Største Længde fra Knudshoved ved Store-Belt til Hindsgavlsodde ved Lille-Belt er $10^{3}/_{4}$ M., største Bredde fra Agernæs mod Nord til Lehnskovsodde mod Syd 9 M.

Fyen kan for største Delen regnes til Rullesteensleerets Terrain; dog tilhører en Bankestrækning i den sydvestlige Deel af Landet, Aasen i Nærheden af Bogense og en Deel isolerede Bakker i den nordostlige Deel omkring Kjerteminde-Fjord, især paa Hindsholm, afgjort Rullesteenssandet. Næsten overalt frugtbart og velforsynet med Skov, der som oftest fremtræder i mindre Skovpartier og Lunde, gjennembraget kun med Undtagelse af enkelte Strækninger i Nord og Vest af levende Hegn, er Fyen en af Danmarks smukkeste Provindser. Betydelige Bakkekjæder stryge over Øens sydostlige, sydlige og vestlige Deel. Den nordlige og en Deel af den østlige Deel af Øen samt nogle Strækninger midt inde i Landet ere fornemlig Sletteland, og specielt fører en flad og skovløs Strækning mod Nord efter sin Beskaffenhed Navn af „Sletten“. Øens paa Naturskjønheder rigeste Partier findes i den Halvbue af bakkede Egne, der ligesom

en Rygning omgiver Øen i de fornævnte Retninger. Det nærliggende Hav med dets talrige Smaaøer giver Udsigterne fra Høidepunkterne en Afvexling, der lader dem henregnes blandt de skjønneste i Danmark. Naar man fra Øst af følger denne noget nær hesteskoformige Høining af Landet, træffer man tæt øst for Landeveien mellem Odense og Svendborg i en Afstand af noget over 1 Miil fra Kysten et høit og bakket Drag, hvori forekomme Høidepunkterne Skovbanke 307 Fod, Grøftebjerg 373 Fod, Grønbanke 381 Fod, Høibjerg 357 Fod, Gormbanke 320 Fod, Høien ved Vanmose Huse 330 Fod, endvidere paa den østlige Skraaning Høibjerg vest for Gudbjerg Skov og en navnløs Top i denne Skov, begge 361 Fod, Høilunds Bakke ved Gudbjerg 295 Fod, den trigonometriske Station ved Albjerg 245 Fod. Høidedragene vende sig derefter i vestlig Retning hen mod Skjoldemose, hvor en Banke naaer 352 Fod og sænker sig derfra med lavere Høider ned mod Svendborg og fortsætter sig om Brendegaard Sø, gaaer derfra til Skovene ved Holstenhuus, hvor Kongens Høi naaer 371 Fod og Rikelsbjerg 355 Fod, lidt nordvestligere Leerbjerg 400 Fod, de tre sidstnævnte henhørende til en Gruppe af lyngklædte Rullesandsbakker, skjemtviis kaldet „de fyenske Alper"*). Bakkestrøgene vise sig nu vest for Landeveien mellem Odense og Faaborg, og naae her i Trebjerg 407 Fod, Sandbjerg 356 Fod, Synebjerg 262 Fod, Banken ved Nyrup i Nærheden af Frederikslund 350 Fod (Bankerne have her en vestlig Begrændsning ved den Sænkning, hvori Haarby Aa løber). Endnu lidt nordligere ligger Fyens høieste Punkt Frøbjerg Bavnehøi, 418 Fod, egentlig som et Fremspring fra Rygningens syd-nordlige Retningslinie; et andet Fremspring er Brendholt Bjerg, 367 Fod. Bakkedragene tage nu en østlig Retning og overskjæres af Jernbanen øst for Tommerup Station; de træde derfor, idet de gjøre en Bøining mod Nordvest, ind i den ved sine talrige, store og høie Bakker bekjendte Egn ved Vissen-

*) Denne Benævnelse findes først i „Danske Atlas" (III. S. 381), som anfører Pastor Bredsdorf i Ollerup, „en velfortjent og naturkyndig Patriot", som den der i sine Meddelelser til Forfatteren af D. A. har kaldet disse Bakker „sine fyenske Alper". H. O. Scheel har i „Krigens Skueplads" (S. 250) atter optaget Navnet og yttrer sig om denne Bakkekjæde saaledes: „Tillige strækker sig en høi Landryg omkring den ganske sydlige Halvdeel af Øen i næsten en Miils Frastand fra Søen; den bestaaer af en Kjæde af smaa Bjerge, hvilke man for Skjemt kalder de fyenske Alper. Og i sig selv ere de ogsaa mærkværdige i et saa fladt Land som Danmark og fortjene at lignes med den Deel af Alperne, som udgjøre de appeninske Bjerge; thi ligesom disse trække sig langs den sydlige eller liguriske Kyst og foranledige en Mængde Floder, hvoraf de mindste og sydlige tage deres Løb mod den store genuesiske Søbugt, de store derimod, som have deres Udspring paa den nordlige Deel af Bjergene, giennemskjære de tilgrændsende Lande, og endelig falde alle under Eet formedelst Po-Floden i det adriatiske Hav; ligesaa forholder det sig med de fyenske Bjerges Beliggenhed og de Vandes Løb, som udspringe fra dem; thi den største Deel af disse udflyde formedelst Odense-Aa i Bugten af samme Navn". Man seer heraf, at Scheel har taget Benævnelsen „fyenske Alper" i en mere udstrakt Betydning. En senere Topograph —m, som det synes en Fyenbo, har i Dansk Maanedsskrift 2den Række, 2det Bind, i en Artikel „De fyenske Alper" udtrykkelig begrændser de egentlige fyenske Alper til at strække sig „nordvest for Holsteenshuus gjennem Dele af Diernisse, Svanninge, Haastrup, Vester-Hæsinge og Jordløse Sogne".

bjerg, der passeres af Landeveien fra Odense til Middelfart, i en Høide af 350 Fod; her er Dyret 391 Fod, Bakken i Vissenbjerg Præstegaards Have, Fyens næsthøieste Punkt, 410 Fod, Hesbjerg 394 Fod, Bakken nord for Bred, tæt ved Landeveien fra Vissenbjerg til Assens, 365 Fod. Et lavere Bakkestrøg gaaer herfra i vestlig Retning med en Høide af 200—270 Fod over Erholm, Søndergaarde og Nyfæste til de historisk bekjendte Favrskov Bakker og de saakaldte Haare Bjerge. Jordsmonnet sænker sig derefter, men hæver sig igjen i Fyens nordvestligste Spidse i storformede Banker, hvis høieste Punkt er 226 Fod, og som have et steilt Fald saavel mod Lillebelt som mod Baarup Vig. Fra denne Bue af Bakker daler Landet mod Nord og slutter som foranført med „Sletten", medens den dog mod Nordost atter høiner sig i den Landtunge, der forener det øvrige Fyen med Halvøen Hindsholm. Her findes de for deres interessante Udsigt bekjendte Munkebo Bakker, af hvilke Lodnehøi er 186 Fod. Selve Hindsholm, der er mere sandet end leret, har talrige tildeels lyngklædte Smaabakker.

Fyens vigtigste Aaer ere:

Odense-Aa udspringer i Nærheden af Kirkebyen Kverndrup, løber mod Vest og derpaa mod Nordvest, optager Afløbet fra Arreskov med flere Søer, løber derefter mod Nord i det Hele med en temmelig anseelig Bredde (enkelte Steder indtil 100 Fod), men ringe Dybde, og falder, efter at have passeret Odense og derfra gjort en Bøining mod Øst, med nordligt Løb i Odense-Canal tæt ved dennes Udløb i Odense-Fjord, 8 Miil;

Stavis-Aa udspringer nord for Vissenbjerg, løber i østlig Retning og udmunder i Odense-Canal;

Brende-Aa udspringer i Nærheden af Kirkebyen Tommerup, flyder mod Nordvest og dreier Syd for Høiderne ved Vissenbjerg mod Vest, udmunder i Lille-Belt;

Haarby-Aa udspringer paa Høiderne ved Herregaarden Frederikslund og falder efter et sydligt Løb i Lille-Belt;

Vindinge-Aa udspringer ved Kirkebyen Aarslev, løber først i østlig, dernæst i nordlig og atter i østlig Retning med Udløb i Nyborg-Fjord;

Kongshøi-Aa, der paa en Strækning af henved 2 Mile gjør Grændsen mellem Vinding og Gudme Herreder, har Udløb i Store-Belt.

Af Canaler har Fyen kun Odense-Canal, der fører fra Odense til Odense-Fjord. Den har i det Hele en Længde af 13,000 Alen, men tillader kun Passage af Skibe med 8 Fods Dybgaaende. Den blev anlagt i Aarene 1795—1804.

Betydelige Indsøer har Fyen ikke. Den største er Fleninge- eller Arreskov-Sø mod Sydvest, 3/8 M. lang og 1/4 M. bred. Ikke langt fra

denne ligge de mindre Søer Brendegaard-Sø og Nørre-Sø, alle med Afløb til Odense-Aa.

Gjennem Fyen gaaer Jernbanen fra Nyborg til Strib (med Stationerne Nyborg, Ullerslev, Langeskov, Marslev, Odense, Holmstrup, Tommerup, Skalbjerg, Bred, Aarup, Gjelsted, Eiby, Nørre-Aaby, Middelfart, Strib) samt følgende Hovedlandeveie: fra Slipshavn og Knudshoved til Nyborg 3/4 Miil; fra Nyborg til Bøiden 7 1/4 Miil; fra Nyborg til Middelfart og Kongebroen 10 Miil; fra Vissenbjerg til Assens 3 Miil.

Fyen med Langeland, Ærø og Taasinge samt omliggende mindre Øer, eller hvad her benævnes den fyenske Øgruppe, har 236,311 Indbyggere, hvoraf 19,631 paa Langeland med tilliggende mindre Øer og 11,776 paa Ærø.

I geistlig-administrativ Henseende udgjør denne Øgruppe **Fyens Stift**; i verdslig-administrativ Henseende indbefatter den tvende Amter: **Odense Amt** og **Svendborg Amt.**

KATT
NÖRRE JYLLAND
FREDERICIA
BOGENSE
MIDDELFART
LILLE
BELT
SLESVIG
ASSENS
BAAGÖ
HORNE BUGT
BAARNIG VIG
AAKROG BUGT

KORT
over
ODENSE AMT
udarbeidet og graveret af Oberst F. Klingsey,
revideret af Geheime-Etatsraad J.P. Trap i Henhold
til Sammes Beskrivelse af Danmark.
HERREDER.
1. Odense.
2. Aasum.
3. Bjerge.
4. Lunde.
5. Skam.
6. Skovby.
7. Vends.
8. Baag.
E G A T
STORE
BELT
ODENSE
FJORD
HINDSHOLM
KJERTEMINDE
ODENSE
NYBORG
Odense
Kjerteminde
Bogense

Odense Amt,

det nordligste af de tvende fornævnte Amter, der danne den fyenske Øgruppe, bestaaer af den nordvestlige større Deel af Øen Fyen samt Øerne Thorø, Bogø, Brandsø, Fænø, Æbelø og Romsø, foruden endeel mindre i Odense-Fjord.

Amtets Fladeindhold og Folketal angives i Oversigten over Folketællingerne i Kongeriget Danmark den 1ste Februar 1870, 1860 og 1850 saaledes:

Odense Amt.		□ M.	Folketal		
			1870.	1860.	1850.
Kjøbstæderne	Gl. Odense Amt . .	0,36	21,175	18,302	14,452
	Gl. Assens Amt . .	0,16	5,797	5,712	4,596
Landdistrictet	Gl. Odense Amt . .	19,73	59,375	55,202	51,554
	Gl. Assens Amt . .	11,81	35,811	32,398	31,003
	Tilsammen	32,06	122,158	111,614	101,605

Statistisk Tabelværk 3die Række, 11te Bind, angiver den 16de Juli 1866 for Odense Amt: det ved Matrikuleringen opmaalte Areal til 319,614 Tdr. Land, Søplan 566 Tdr. Land, anvendt til Fredskov 13,467 Tdr. Land, besaaet Areal 145,176 Tdr. Land (deraf Hvede 7,661, Rug 28,571, Byg 42,053, Havre 36,836, Boghvede 2,455, Ærter og anden Bælgsæd 2,549, Blandsæd 13,465, Kartofler 3,051, andre Rodfrugter 100, Raps 6,134, Handelsplanter 2,211 Tdr.). Af Huusdyr fandtes til den nævnte Tid i Amtet: 27,534 Heste, 73,733 Stkr. Hornkvæg, 91,403 Faar, 25,498 Sviin. Det samlede Ager og Engs og halverede Skovskylds Hartkorn var efter Stat. Tabv. 3die R., 4de B., den 1ste April 1860· 31,412 Tdr., deraf Kjøbstædernes Hartkorn 532 Tdr., Landsognenes 30,880 Tdr. Af sidstnævnte hørte til 159 større Landbrug

over 12 Tdr. Htk. 4427 Tdr., til 5263 Bøndergaarde mellem 1 og 12 Tdr. 23,670 Tdr., til 9,753 Huse under 1 Td. Htk. 2,690 Tdr., til skyldsatte, ikke bebyggede Lodder 93 Tdr. Af Husene havde 4,779 over 2 Skpr. Htk., 1779 mellem 2 Skpr. og 1 Fdkr. Htk., 1729 under 1 Fdkr. Htk. og 1466 vare jordløse Huse. Antallet af Fæstegaarde var ved Udgangen af 1856: 1305 med 7221 Tdr. Htk., i 1860: 1244 med 6611 Tdr. Htk.; i Aarene 1860—69 vare 144 Gaarde med 799 Tdr. Htk. overgaaede til Eiendom og Arvefæste. I 1860 var af Bøndergaardene 97 Arvefæstegaarde (kun 2 af disse uden Ret til at sælges og pantsættes).

Odense Amt bestaaer af Kjøbstæderne: **Odense, Kjerteminde, Bogense, Middelfart** og **Assens**, samt af Herrederne **Odense, Aasum, Bjerge, Lunde, Skam, Skovby, Vends** og **Baag**. De 5 førstnævnte Herreder udgjøre „Odense Amt", hvis Landsogne danne en Amtscommune med et eget Amtsraad af 7 valgte Medlemmer, de to sidstnævnte Herreder udgjøre „Assens Amt", hvis Landsogne ligeledes danne en Amtscommune for sig med eget Amtsraad af 7 valgte Medlemmer.

Amtet hører i geistlig Henseende til Fyens Stift og indbefatter 6 Provstier, nemlig: Odense Kjøbstads Provsti, Odense Herreds Provsti, Bjerge og Aasum Herreders Provsti, Lunde, Skam og Skovby Herreders Provsti, Baag Herreds Provsti og Vends Herreds Provsti.

I jurisdictionel Henseende omfatter Amtet, foruden de 5 Kjøbstadsjurisdictioner, 8 Landjurisdictioner, nemlig 1) Odense Herred; 2) Bjerge og Aasum Herreder; 3) Lunde og Skam Herreder samt Grevskabet Roepstorffs Birk; 4) Skovby Herred; 5) Hindsholm Herred (en Deel af Bjerge Herred); 6) Vends Herred; 7) Baag Herred; 8) Wedellsborgs Birk (Dele af Baag og Vends Herreder). Amtet henhører til 3die Udskrivningskreds og til Fyens Stifts-Physicatdistrict; i Amtet findes følgende Lægedistricter: Odense Kjøbstad (Stadslæge); Odense District; Kjerteminde District; Bogense District; Middelfart District; Assens District og en Deel af Nyborg District. Med Hensyn til de directe Skatters Oppebørsel er Amtet deelt i 2 Amtstuedistricter: Odense og Assens. Brandforsikkringsvæsenet for Landbygninger er underlagt 5 Branddirectorater, Odense, Kjerteminde, Bogense, Middelfart og Assens.

Odense Amt indbefatter 7 Valgkredse til Folkethinget og udgjør med Svendborg Amt 6te Landsthingskreds.

---

1 St. Knuds Kirke
2 Consistoriet
3 St. Knuds K. Ligkap.
4 Commune Skole
5 Eilschous Boliger
6 Hases Boliger
7 Tvangsarb. Anst.
8 Bispegaarden
9 Commune Skole for Piger
10 Commune Skole
11 Vagten
12 Raadhuset
13 Vandværket
14 Pantheon: Circus og Theater
15 Exercerhuus
16 Fattiggaarden
17 Cathedralskolen
18 Svane Apothek
19 Løve Apothek
20 Fiskehalle
21 Asylet
22 Præstebolig
23 Sprøitehuus
24 Graabrødre Hospit.
25 Sprøitehuus
26 Amtstue
27 Odense Slot
28 St. Hans Kirke
29 Præstebolig
30 Posthuus
31 Toldbygning
32 Komediehuus
33 Præstebolig
34 Commune Skole
35 Sprøitehuus
36 Vor Frue Kirke
37 Vor Frue Kirkes Ligkapel
38 Provstegaarden (benyttes af ...)
39 Gasværket
40 Lahns Stiftelse
41 Telegrafanstalt
42 Odense adelige Jomfrukloster
43 Industriforeningen
44 Frimurerlogen
45 Dampkjøkken og Badeanst.
46 Romersk Badeanstalt
47 Amts Sygehuus
48 Frederik VII Stiftelse
49 Thung og Arresthuus
50 Gamle Discontokasse
51 Ny d°
52 Fyens St. Liesel foren.
53 Teknisk Institut
54 Byfoged Bolig
55 Fyens Stifts Bogtrykkeri
56 Larsens Hotel
57 Billes d°
58 Hotel Postgaard

ODENSE
Odense
Kjöbstads
Markjorder
Marienlunds
Jorder
Aalykkegaards
Forreste Kræmmer Mark
Jorder
Bageste Kræmmer Mark
Helt Engen
Odense
Kjöbstads
Markjorder
Eiby Byes
Jorder
Markjorder
Torv
Frederiks Bro
Rebeerbane
Baneuogterhuus
Sakkergaarden

Odense,

den næststørste By i Danmark, i Odense Herred, under 55° 23′ 35″ n. B. og 2° 11′ 30″ v. L. fra Kjøbenhavns Meridian, 3¾ M. fra Nyborg, 3 M. fra Kjerteminde, 4 M. fra Bogense, 6 M. fra Middelfart, 5¼ M. fra Assens, 5 M. fra Faaborg og 6 M. fra Svendborg. Byen er beliggende paa et i det Hele taget fladt Terrain, med sin større Deel nord for Odense-Aa og den mindre, nyere, Deel (Albani Kvarteer) syd for Aaen*), omtrent ¾ Miil syd for Odense-Fjord, med hvilken dens nordlige Deel staaer i Forbindelse ved den 13,000 Alen lange Odense-Canal. Et lille Vandløb, Rosen-Bækken, gaaer igjennem den nordlige Deel af Byen med Udløb i Odense-Aa**).

Odense, der har sin største Udstrækning fra Øst til Vest (o. n. o. — v. s. v.), c. ¼ Miil, og et Fladeindhold af c. 2,100,000 □ Alen, er i sin ældre Deel temmelig uregelmæssig bygget, med bugtede Gader og endeel gamle Bygninger.

De brandforsikkrede Grundeiendommes Antal var den 1ste April 1872: 1617, i 1856: 1336, i 1837: 1208, i 1773: 933. Bygningernes Brandassurancesum var den nævnte Dag 6,847,040 Rdl., den 30te September 1854: 3,726,920 Rd., den 31te Marts 1843: 2,143,550 Rd. og i Aaret 1773: 524,600 Rd. D. C. Gadernes Antal var i Begyndelsen af 1872: 64, i 1855: 50, i 1837: 47, i 1773: 40***).

Til hver af Odense Kjøbstads 3 Sogne hører et Landdistrict, der særskilt findes beskrevne under Odense Herred.

Indenfor den nuværende Bygrændse†) høre til Odense Kjøbstad 206 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdkr. 1¼ Alb. Hartkorn; deraf tilhører Communen

---

*) H. C. Andersen skildrer denne Aa, til hvilken der for ham knytter sig Barndomserindringer, paa den Digteren eiendommelige Maade saaledes: „Odense-Aa — Hvad er det for en Aa? — Den kjender hvert Barn i Odense By, den løber neden om Haverne, fra Slusen til Vandmøllen hen under Træbroerne. I Aaen voxe gule Aakanppe, brunfjedrede Rør og den sorte fløielsaagtige Dunhammer, saa høi og saa stor; gamle revnede Piletræer, sveiende og dreiende, hænge langt ud i Vandet paa Munkemose Side og ved Blegmandens Eng, men ligeoverfor er Have ved Have, den ene anderledes end den anden, snart med deilige Blomster og Lysthuse, glatte og pene, ligesom smaat Dukkestads, snart staae de kun med Kaal eller der er slet ingen Have at see, thi de store Hyldebuske brede sig der og hænge langt udover det rindende Vand, som hist og her er dybere end man kan naae med Aaren."

**) Dette Vandløb, som er Byens Hovedkloak, blev i Aarene 1866 og 1867 reguleret og, forsaavidt det flød igjennem selve Byen, tildeels ledet i en muret Tunnel, hvorved den Stank, som tidligere kom fra Bækken, ganske er bleven fjernet. Anlæget kostede 7000 Rd.

***) Af nye Gader, som ere blevne anlagte siden 1855, maa først nævnes de, som findes i det nye Kvarteer, som er blevet anlagt Syd for Aaen, efterat Albanibro er bleven bygget; disse Gader, som dog ikke alle ere bebyggede, hedde: Albani-, Tvær-, Lange-, Bierge- og Hunderupsgade; dernæst de, som udgjøre Jernbanekvarteret, og hvoraf den vigtigste hedder Aalykkegade, — dette Kvarteer vil først ved den nærforestaaende Grændsereguleriug blive lagt ind under Byen; — endelig er der ved en ny Forbindelsesvei, som fører fra Overgade ved Pientedam, som er bleven udtørret, og Øst om Byen til Nørregade tæt ovenfor det Sted, hvor Banen gaaer over Gaden, blevet anlagt tre nye Gader, nemlig: Pientedams-, Øster- og Adamsgade.

†) Der har i flere Aar været ført Forhandlinger om en ny Bygrændse; efterat Grændsereguleringscommissionen har endt sit Hverv, og der med Vedkommende er opnaaet Overeenskomst i alle væsentlige Punkter, er Sagen gaaet til Ministeriet. Bygrændsen vil derefter blive trukket fra Snapindhuset, beliggende ved Rugaards Landevei paa Grændsen imellem Byens og Bolbros Jorder, langs med den nævnte Vei indtil Jernbanen, derfra følger den Jernbanens nordlige Indhegning hen til Trækbanen, der saa bliver Grændseskjællet indtil Bogense Landevei; denne Vei danner derpaa Grændsen indtil Tollelunds Jorder, hvilket Lyststed dog ikke kommer indenfor Grændsen; Linien drages derpaa mod Øst forbi Oliemøllen til Skibhusveien, derpaa Nord om Kræmmermarken og Øst om Hanebækshusene til Aasumveien, saaledes at Matrikel 5 a kommer med; Grændselinien vil derefter gaae Øst om St. Jørgens Teglværk, følgende Veien til Eiby Mølle, derefter langs med Aaen til Skjellet mellem Matrikelnummer 10 c og 10 b, derfra over til Kragsbjerggaards Jorder, saaledes at Kragsbjerg- og Borgmesterløkken vedblive at høre til Byen, derefter skal Grændsen løbe langs med Kragsbjergveien til Skræderhuset, saa Syd om de nye

paa det Nærmeste $87\frac{1}{4}$ Tdr. med et Areal af 552 Tdr. Land, som ikke ere udskiftede; $120\frac{1}{2}$ Tdr. tilhøre Private. I Aaret 1868 kjøbte Byen fra Aalykkegaard den saakaldte Kræmmermark for 55,000 Rd.; med tilhørende Huse har den et Areal af 126 Tdr. Land og staaer for 14 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdkr. $2\frac{1}{2}$ Alb. Hartkorn.

Af **offentlige Bygninger og Institutioner** mærkes:

St. Knuds Kirke, hvilken nedenfor særlig omtales.

Vor Frue Kirke, Korskirke med Taarn, hvis Gavle vende mod Nord og Syd, Skifertag paa selve Kirken og Blytag paa Taarnet, ansees i Almindelighed for den ældste Kirke i Byen, rimeligviis i Tidsrummet fra 1184 til 1189 forvandlet fra en Trækirke til en Steenkirke. Ved en Hovedreparation i Aaret 1469 antages den i det Væsentlige at have modtaget det ydre Udseende, som den senere har beholdt; kun har den i ældre Tid ifølge Grundtegningen af Odense By fra 1593, der opbevares paa Raadhuset, havt et Spir paa Kirketagets Kors, som nu er nedtaget. Kirkens Længde indvendig er 80 Alen 9 Tommer, Breden i Choret 11 Alen $3\frac{1}{2}$ Tom. og i Skibet 14 Alen 2 Tommer, Høiden op til Hvælvingerne (kun een Rad) 15 Alen 21 Tommer. I Aaret 1806 erhvervede Kirken (for en Kjøbesum af 215 Rd. 1 Mk. 4 Sk.!) den mærkværdige Altertavle fra den nedlagte Graabrødre Kirke, der var skjænket denne af Dronning Christine, Kong Hans's Gemalinde, og som nu udgjør Vor Frue Kirkes væsentligste Pryd. Denne er udført af den lybske Kunstner Claus Berg. Altertavlen staaer paa en Sandsteen, 5 Alen lang, 3 Alen bred, der udgjorde Alterbordet over Graabrødrenes Høialter og er nu Alterbordet i Frue Kirke. Altertavlen selv bestaaer af 4 Dele: Foden, begge Fløiene og Midttavlen. Dens Høide er omtrent 8 Alen, dens Brede 5 Alen. Paa Foden ere de forskjellige Personer af den kongelige Familie fremstillede (til Høire Dronning Christine, Dronning Elisabeth, Christines Datter Elisabeth af Brandenborg, til Venstre Kong Hans ligeoverfor sin Hustru, Kong Christian II, hans Broder Prinds Frands og hans Førstefødte Prinds Johannes), knælende paa begge Sider af den gjenopstandne Frelser. Sidefløiene have opad hver 2 Colonner Billeder, ialt 16 Billeder; disse fremstille i historisk Orden Christi Lidelseshistorie. Hovedtavlens Figurer ere deelte i 4 Hovedrækker. Marias Forherligelse som Christi Moder er Kjernen i den nederste Række, hun sees her omgiven af hellige Kvinder, nærmest Anna, Marias Moder, med Christusbarnet og den hellige Elisabeth; den Korsfæstede i de tvende næste, omgivet paa den øverste Green tilvenstre for Korset af det gamle Testamentes Mænd, tilhøire af Apostlene, paa den nederste Green tilvenstre af Martyrerne, tilhøire af Kirkens Lærere og Beskyttere; Marias Forherligelse i Himmelen af Faderen og Sønnen i den fjerde og sidste: Alteret var nemlig viet til den store Moder Jomfruen. (See forøvrigt om dette høist interessante

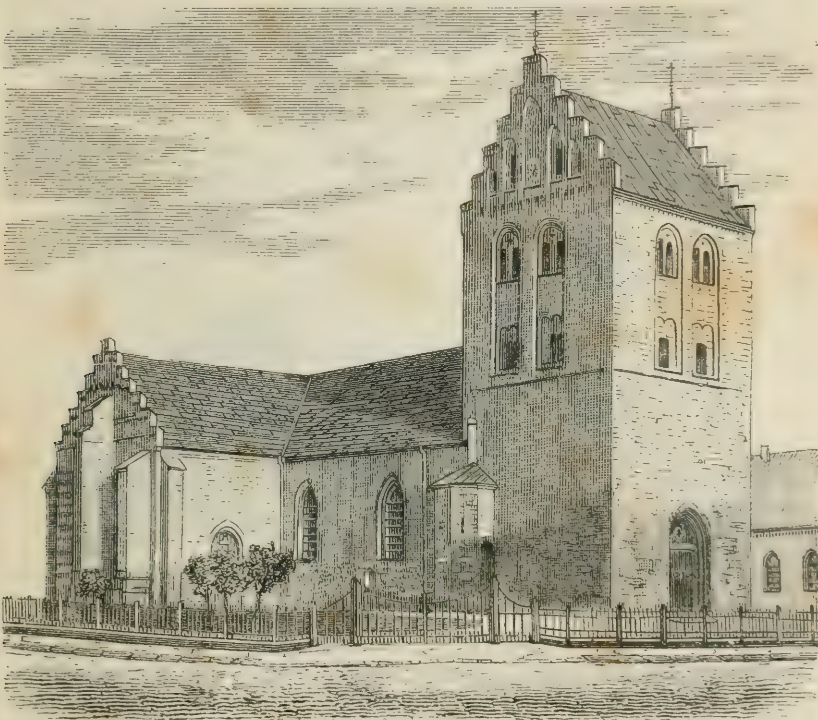

Huse paa Hunderup Byes Jorder og langs med Spadseregangen til Hunderupveien, derpaa vil den gaae Syd om Munkemose til Aaen, som saa følges op til Fruens Bøge, hvorefter Markskjellet imellem Byens Jorder paa den ene og Rikkesmindes, Sanderums og Bolbros Jorder om til Snapindhuset paa den anden Side vil blive Grændsen.

Hovedtavlen og Fodstykket af Altertavlen i Frue Kirke.

Kunstværk, der indeholder ialt 300 Figurer, K. F. Viborgs Afhandling: „Altertavlen i Frue Kirke i Odense“ i Kirkehistoriske Samlinger, 2det Bind, Mülertz: „Noget om Altertavlen i Frue Kirke i Odense“, og N. Høyen: „Altertavlen i Frue Kirke i Odense, udført af Claus Berg“. Af Hovedtavlen og Fodstykket med Portraiterne af den kongelige Familie gives her en Afbildning efter et photographisk Billede af C. Nye. I Frue Kirke findes den Liigsteen over Johannes Urne, Domprovst i Odense, der er afbildet i Danske Magazin I. 289, jfr. S. 300, og ligeledes en Liigsteen over Borgmester i Odense Hans Mule, † 1459 (afbildet i Nyerups og Abildgaards antiquariske Reise).

Vor Frue Kirke.

Under den første slesvigske Krig blev Kirken benyttet som Varedepot, men undergik i Aarene 1851—52 en Hovedreparation, hvorved dens Indre blev fuldstændig omdannet; den fik ved denne Leilighed et nyt Fliseguly, nye aabne Kirkestole, nye, men ikke til Kirkens Stil passende støbte Jernvinduer og nye Døre, ligesom ogsaa Prædikestolen og Orgelet undergik en fuldstændig Restauration, hvilket ialt kostede 11,000 Rd. I 1865 blev Kirkens Ydre restaureret, idet de i en senere Tid paasatte Renaissancegavle forandredes til takkede Gavle, og den gule Overmaling blev afskrabet, hvorved de røde Steen kom frem i Overeensstemmelse med

Kirkens oprindelige Stiil. I 1867 fik Kirken et Varmeapparat, skjænket af nu afdøde Grosserer Johan Rasmussen, og ved denne Leilighed bleve Kirkens Hvælvinger og Vægge istandgjorte og decorerede i Kirkens oprindelige Stiil. Af Kirkens Ydre, saaledes som den viser sig efter den seneste Restauration, gives foran et Billede.

St. Hans Kirke (St. Michaels, forhen Johanniternes Klosterkirke), i Korsform, med et smukt kamgavlet Taarn og een Række Hvælvinger; de to Sidebygninger eller Sidegange, som danne Korset, have tidligere, ligesom Sidebygningerne ved Frue Kirke, været Capeller. Disse Capeller bleve først 1749—50 bragte under eet Tag, som i Nord og Syd ender i en uforholdsmæssig lav og bred Gavl. Kirkens Længde indvendig er 83 Alen 4 Tommer, Breden 12 Alen 12 Tommer, Høiden 20 Alen 20 Tommer. Over en af Indgangene paa den nordre Side, som nu er til-

St. Hans Kirke.

muret, sees Gyldenstjernernes Vaaben (denne Familie har sikkert her havt en Familiebegravelse). Over Indgangen til den nordre Sidebygning findes Johanniternes eget Symbol, nemlig et i Enderne tvekløftet Kors. Paa Kirkens østlige Gavl sees mod Nord en rund Steen med en deri indhugget Figur, der ligner et Hjul; længere mod Sønden en ottekantet mørkegrøn Steen uden Billede og Inskription (maaskee et Slags Reliqvie, saasom en Steen fra Christi Grav, Oliebjerget eller andet helligt Sted) og tæt ved Siden af den en lille Steen med en Figur, der synes at skulle forestille en kvindelig Helgen. Af Kirkens Ydre gives her en Afbildning. Blandt dem, der hvile i Kirken, nævnes den mægtige Ridder Berneke Schinkel under Dronning Margrethe († c. 1418). Over Efternævnte findes Gravstene og Monumenter: Marsken Claus Rønnov († 1486) med Frue Christine, Liigstenen afbildet i D. M. S. 321, Hr. Henrik Knudsøn Gyldenstjerne til Refstrup († 1517), Eiler Bryske til Dallund († 1529)

og hans Søn Claus Bryske († 1537), Anna Gyldenstjerne, Peder Bilde til Svanholm, † 1521 (afbildet i Nyerups og Abildgaards antiquariske Reise) og Predbjørn Podebusk († 1541) og hans to Hustruer. I en Forbindelsesbygning mellem Taarnet og Slottet fandtes tidligere en Kiste, som gjemte Støvet af Prinds Christian af Hessen († 1814), Broder til Kong Frederik den Sjettes Dronning Marie Sophie Frederikke, og i sin Tid forlovet med nuværende Arveprindsesse Caroline; hans Kiste blev i Aaret 1862 overført til Byen Slesvig og bisat i den hertugelige Begravelse derstebs; det Rum, hvori denne Kiste henstod, er blevet omdannet til et Liigcapel. I Aarene 1823—24 undergik Kirkens Indre en Hovedreparation og i 1841 skjænkede Kong Christian den Ottende den et nyt Orgel. En Mærkelighed har Kirken faaet i de senere Aar, nemlig den berømte Oluf Bagers „Mindetavle", hvorpaa han med Hustru og 12 Børn er afmalet. Om dette interessante Stykke se Vedel-Simonsen „Odense Byes Historie", III, S. 97—99. Siden 1856 har Kirken faaet nye Vinduer, og den uskjønne Muur, som omgav Kirkegaarden, er bleven erstattet ved et smukt Jernstakit. Kirken vil nu atter i den nærmeste Tid modtage en Restauration.

Hospitalskirken, see Hospitalet.

St. Mariæ katholske Kirke, see „Odense adelige Jomfrukloster".

Cathedralskolen, den lærde Skole i Odense, er i Reformationstiden opstaaet ved Forening af 3 Skoler, hvoraf den ældste, St. Albaniskole, gaaer tilbage til Slutningen af det 13de Aarhundrede. Skolen fik kort efter Reformationen til Afbenyttelse en Bygning ved St. Knuds Kirke, som indtil den nuværende Cathedralskolebygnings Indvielse den 27de November 1846 afgav Locale for Skolen, men nu er overladt Communeskolevæsenet. Den nye Skolebygning, der er opført i sidstnævnte og foregaaende Aar, bestaaer af en Hovedfacade paa 2 Etager (foruden Kjælderen) af 62¾ Alens Længde og 23¼ Alens Dybde med en Sidefløi mod Øst. Siden Begyndelsen af Aaret 1856 ere særlige Realklasser oprettede i Cathedralskolen. Rectoren har Bolig i Bygningen. Foruden denne var ved Begyndelsen af Skoleaaret (1872—1873) ved denne Læreanstalt ansat 2 Overlærere, 10 Adjunkter og 8 Timelærere. Disciplenes Antal var da 81 i de studerende, 56 i Realklasserne og 34 i Fællesklasserne. Skolens Udgifter beløb sig for Finantsaaret 1871—72 til 25,266 Rd. 70 ß. Skolen hører til dem, som Loven af 5te August 1871 først skal anvendes paa*).

Communeskolerne. I Aaret 1855 skete en betydelig Udvidelse af det communale Skolevæsen, idet der da oprettedes en Betalingsskole med Heeldagsundervüsning for Drenge, hvilken snart blev efterfulgt af en lignende for Piger. Betalingen i begge har hele Tiden været 1 Rdl. maanedlig for hvert Barn igjennem alle Klasser, med Moderation for Søskende, og hver 15de Plads blev en Friplads. Man følte imidlertid snart Trang til en yderligere Udvidelse, og for at gjennemføre denne og

*) See „Bidrag til Odense Cathedralskoles Historie" af Prof. Henrichsen. Om Skolens betydelige Bibliothek (c. 14,000 Bind), som er grundet paa et ældre Skolebibliothek og det nedlagte Gymnasiums Bibliothek, see „Efterretninger om Odense Byes Bibliotheker" af Dr. C. H. Kalkar, S. 16—28, og „Fortegnelse over Odense Cathedralskoles Bogsamling" af Overlærer P. H. Kragh.

lede det hele meget omfattende Skolevæsen, ansattes i 1867 en Skole-inspecteur, der indtil Videre tillige skulde være Catechet ved Frue Kirke. Efter hans Forslag er der blevet oprettet tre Forberedelsesskoler (60—66 Elever i hver), der ledes af Lærerinder og optager Børn i 7 Aars Alderen og beholde dem til det fyldte 9de Aar; saavel ved Betalings- som Friskolens Pigeafdeling ere flere Lærerinder blevne ansatte. Ifjor (1871) fremkom Inspecteuren med et Forslag til en gjennemgribende Reform, hvilket foreligger Offentligheden i Heftet: „Forslag til Odense Skolevæsens Omordning af Joh. Møller, Præst og Skoleinspecteur". Medens dette Forslag blev drøftet af Skolecommission og Byraad, fremkom det catechetiske Skolecollegium med Meddelelse om, at det nu var kommet i Besiddelse af 45,000 Rd., som skulde anvendes til det offentlige Skolevæsen i Odense. Tre af Slægten Mule havde nemlig til Skolevæsenet i Odense i Begyndelsen af forrige Aarhundrede skjænket betydeligt Jordegods til offentlige Skoler i Odense, hvilket Gods dog i en lang Aarrække ikke indbragte Skolevæsenet mere end 400 Rd. aarlig. I Henhold til Lov om Overgang af Stiftelsers Fæstegods til Selveiendom havde Bestyrelsen af denne Formue — det catechetiske Skolecollegium — imidlertid afhændet det meste af dette Gods til Fæsterne, og derved var denne betydelige Capital fremkommen. Dette Collegium foreslog nu Communen at ville oprette et eget Skolevæsen under Navn af „Mulernes Legatskole", der skulde gjøre den betalende Drengeskole overflødig. Den hele Reformsag drøftes endnu, men Forhandlingerne ville formodentlig ende med, at den nævnte Legatskole med et Tilskud fra Communen bliver oprettet med 5 à 6 Klasser, deraf den sidste med en videregaaende Underviisning for Confirmerede. Det øvrige communale Skolevæsen kommer da til at omfatte a) en betalende Pigeskole, b) en Friskole med 12 Klasser for Drenge og 12 for Piger og c) 10 Forberedelsesklasser, hvorhos der aarlig vil blive bevilliget et Beløb af c. 500 Rd. til flinke fattige Børns Underviisning i gode private Skoler. Til Gjennemførelse af denne Plan skal der foretages betydelige Byggeforetagender, der vistnok ville koste henved 20,000 Rd.; disse ville forhaabentlig blive udførte næste Sommer, hvorefter det nye Skolevæsen vil træde i Kraft enten i Efteraaret 1873 eller i Foraaret 1874.

For Tiden har Byen a) en betalende Drengeskole med 220 Elever, fordeelte i 6 Klasser, der undervises af 6 faste Lærere og 4 Timelærere; den findes i Raadhuusgaardens søndre Fløi; b) en betalende Pigeskole med 110 Elever, fordeelte i 4 Klasser, der undervises af 1 Lærer, 3 Lærerinder og 1 Timelærer; den har Plads i den saakaldte Hirschfelds Gaard, Nr. 17 i Claregade; c) en Friborgerskole for Drenge med 200 Elever, fordeelte i 4 Klasser, der undervises af 2 Lærere; denne Skole er i den gamle Latinskole ved St. Knuds Kirke; d) en Friborgerskole for Piger med 200 Elever, fordeelte i 4 Klasser, med 1 Lærer og 1 Lærerinde; den har sit Locale i den nævnte Hirschfelds Gaard; e) en Drengealmueskole med 500 Elever, der, fordeelte i 10 Klasser, undervises af 5 Lærere; denne Skoles Localer findes i den gamle Latinskole og i et leiet Locale paa Overgade; f) en Pigealmueskole med 400 Elever, deelte i 8 Klasser, med 2 Lærere og 2 Lærerinder; den findes i Gaarden Nr. 66 paa Overgade og i Gaarden Nr. 17 i Claregade; g) den nævnte Forberedelsesskole med sine 6 Klasser, hvori der undervises 180 Elever af

3 Lærerinder. Med Undtagelse af Betalingsskolen have alle de andre Halvdagsundervisning. Forskjellen imellem Friborgerskolen og Almueskolen er blot den, at i den første skulle Børnene selv anskaffe Bøgerne. Den 1ste Januar 1871 besøgtes Byens offentlige Skoler af 890 Drenge og 743 Piger, medens de skolepligtige Børns Antal var 2692; det overskydende Antal frekventerede Cathedralskolen, Lahns Stiftelse og 38 Privatskoler; 17 bleve underviste i Hjemmet og 29 nøde ingen Underviisning. Af de private Skoler er der een, som forbereder til den udvidede Præliminairexamen.

Den techniske Aftenskole blev oprettet i 1844 og betydelig udvidet i 1859; den underviser i Frihaandstegning, geometrisk Tegning, Perspektivtegning, Modellering, Fagtegning, Regning og Dansk; den har 5 Klasser, hvori der undervises 2 Timer hver Aften i de 5 Vintermaaneder af 7 Lærere. I Skoleaaret 1871 og 72 var Elevantallet 201. Sidste Vinter vare Udgifterne 1070 Rd. 88 ß, hvilke tilveiebragtes af Elevernes Skolepenge — 2 Rd. for hele Vinteren, men en Trediedeel have Fripladser —, af en Forening og ved Tilskud fra Stat, Commune, Fyens Stifts Sparekasse og Industri- og Haandværkerforeningen. Der arbeides nu for Oprettelsen af en Dagskole for unge Haandværkere, der attraa en endnu mere udvidet Underviisning, navnlig af theoretisk Art.

En Handelsskole har bestaaet i flere Aar og giver hver Aften i Januar, Februar, Marts og April Underviisning til Handelslærlinge; den talte sidste Vinter 30 Elever.

En Snitteskole oprettedes i 1866.

Et Asyl, stiftet af Enkedronningen, aabnedes i 1837; i 1842 fik det sin egen Bygning i Gaden, som har faaet Navn efter det; det bestaaer ved Bidrag af en Forening og flere Legater.

Lahns Stiftelse for hjælpeløse Børn, stiftet, tilligemed flere andre milde Stiftelser, af den driftige Handskemager Johan Mathias Lahn, født i Hamborg den 10de September 1728, død ugift i Odense den 2den October 1802. Han skjænkede en Gaard og 50,000 Rd. D. C. samt nogle mindre Beløb til denne Stiftelse. Andre Velgjørere forøgede senere Stiftelsens Capital, saaledes Kammerherre, Generalkrigscommissair for Danmark Driberg, Justitsraad Porth fra Vestindien, Jomfru Anne Dorothea Lorentzen og Viinhandler R. Jensen af Odense. Stiftelsens Capitalformue er nu 80—90,000 Rd. 40 Drenge og 70 Piger af trængende Forældre have fri Underviisning og Klæder. Desuden uddeles Understøttelse til flere af Børnene*).

Fyens theoretiske Landvæsens-Institut blev oprettet i Efteraaret 1855 efter Overeenskomst med og Overtilsyn af Fyens Stifts patriotiske Selskab af nylig afgaaede Branddirecteur, Cancelliraad S. Sørensen. Det meddeler ved Hjælp af 10 Faglærere flinke Bondersønner og andre

*) Om Lahns Stiftelse samt om denne fortiente Mands Livsforhold er der leveret Bidrag af Cantor H. P. Mumme og Biskop Engelstoft. Lahn stiftede endvidere (Fundats 1ste Marts 1803) et Legat paa 20,000 Rd. D. C. til Fordeel for 24 Enker og 16 Borgere af Odense By, og et Legat paa 10,000 Rd. D. C. for 10 skikkelige og fattige Jomfruer af kgl. Embedsmænd og Andre af Middelstanden i Fyens Stift.]

unge Landmænd i tvende Vintercursus, hvert paa 6 Maaneder, en populair, men temmelig omfattende Veiledning til at drive et rationelt Agerbrug. Anstalten faaer Tilskud saavel fra Staten som det nævnte Selskab. I Vinterhalvaaret 1871 og 72 var Skolen besøgt af 44 Elever, og 20 maatte der paa Grund af manglende Plads negtes Optagelse; Bestyrelsen har derfor besluttet at opføre en egen Bygning, som med Grund vil koste 10,000 Rd. Skolen har hidtil havt sine Localer i den gamle Gymnasiebygning ved St. Knuds Kirke.

Fyens Stiftsbibliothek. Foranlediget ved Tilbud af afdøde Geheimeconferentsraad J. v. Bülow til Sanderumgaard og ligeledes afdøde Geheimeconferentsraad, Greve Preben Bille-Brahe til Brahesminde, den Første om at give 1000 Rd. og den Sidste 500 Rd. til et offentligt Bibliothek i Odense, lode daværende Biskop Plum og Stiftsprovst Tetens i Aaret 1813 udgaae en Indbydelse til Stiftets „ædelttænkende Beboere, som erkjendte Videnskabelighedens Værd og havde Evne og Villie til at forbedre den, ved Gaver at virke med til en Indretnings Fremme, der er vigtig for vort Stiftssamfund som for Almeenvel". Som Følge af denne Indbydelse bleve ikke ubetydelige Bidrag tegnede baade een Gang for alle og for visse Aar. I Aaret 1847 eiede Stiftsbibliotheket ialt 3181 Rd. Da Bibliotheket i dette Aar kom i Besiddelse af den forrige Gymnasiebygning, medtog Overtagelsen og Indretningen af dette Locale til sin nye Bestemmelse 1200 Rd. Fyens Stifts Geistlighed bidrager aarlig fra 60—100 Rd. Afdøde Geheimeconferentsraad v. Bülow til Sanderumgaard († 1828) har endvidere ved Testamente af 4de April 1824 skjænket Bibliotheket en Grundfond af 9530 Rd., der ved Renter skal opvoxe til 16,000 Rd. Naar dette Beløb er tilveiebragt, agter man at skaffe Bibliotheket et nyt og større Locale; det nuværende Locale er ikke tilstrækkeligt til at faae Bøgerne hensigtsmæssig ordnede, og dette er en af Grundene til, at denne rige Bogsamling nu kun lidet benyttes. Foruden de ovenfor nævnte Velgjørere bør endvidere nævnes: Hofraad Meyer, Major Lemwigh, Conferentsraad Erichsen, Grosserer Nathanson, Bogholder Schielderup, Biskop Faber, Fonden »ad usus publicos« og det Classenske Fideicommis. Bibliotheket har nu omtrent 24,000 Bind.

Andre Bibliotheker ere: **Karen Brahes**, see „Odense adelige Jomfrukloster".

Cathedralskolens, see Cathedralskolen.

Militairbibliotheket paa Slottet, stiftet 1819 og tæller 10,000 Bind.

Læseforeningens Bibliothek. Denne Forening, som stiftedes i 1838, var i flere Aar Samlingspunktet for det politiske og sociale Liv i Odense og tog snart et stort Opsving; i Aaret 1847 kjøbte den den tidligere Rectorgaard ved det store Torv for 7000 Rd., der ved Ombygning voxede op til 12,000 Rd.; for et Par Aar siden er Gaarden atter ombygget; Foreningen tæller nu 980 Medlemmer og har et stærkt benyttet Bibliothek af omtrent 16,000 Bind af meget blandet Indhold. Til Gaarden hører en Lysthave, der er en af de smukkeste i Byen og afbenyttes meget af Selskabets Medlemmer. I denne Gaards Bagbygning findes Telegraphstationen.

Endelig er der iaar oprettet et **Folkebibliothek**, der skal tilhøre den nylig stiftede Arbeiderforening, som tæller 1600 Medlemmer. Bogsamlingen, der allerede tæller 1000 Bind af et særdeles godt Indhold, er skaffet tilveie ved Gaver.

Odense Slot i Byens nordlige Deel, bygget af Kong Frederik den Fjerde paa den Plads, hvor St. Hans Kloster fordum stod, tildeels med Benyttelse af Klostrets gamle Mure, har 4 i en Kvadrat sammenbyggede Fløie i 2 Etager, samt en Tilbygning, med c. 110 Værelser. Ved Slottet er en smuk Have med herlige Alleer af Kastanie- og Lindetræer; den staaer aaben for Publicum. Imellem Lyst- og Kjøkkenhaven er Gangstien til Jernbanegaarden anlagt. Slottet er leiet ud til forskjellige Beboere, deriblandt Stiftamtmanden, Stiftskassereren for Fyens Stifts offentlige Midler og Amtsforvalteren, som her have deres Contoirer. I Hovedbygningens Stueetage har det nordiske Museum sine Localer. Staldbygningen afbenyttes af 2det Dragonregiment. Af Slottet ud mod Haven gives her en Afbildning.

Odense Slot.

Odense adelige Jomfrukloster, hvis Hovedbygnings nederste Etage, opført 1504, forhen var den katholske Bispperesidents, stiftet af Frøken Karen Brahe til Østrupgaard den 8de November 1716, som tillige skjænkede sit, efter hendes Moders Faster Anne Gjøe arvede, Bibliothek til Klosteret, i hvilket dette endnu opbevares. Det indeholder flere literaire Sjældenheder samt endeel Manuskripter*). Frøken Karen Brahe bestyrede Klosteret saalænge hun levede, og Bestyrelsen forblev derefter hos Braherne, indtil den danske Linie af disse uddøde, hvorefter den gik

*) Om Karen Brahes Bibliothek see „Efterretninger om Odense Byes Bibliotheker" af Dr. C. H. Kalkar, S. 1—16, og H. C. Vogelsangs „Fortegnelse over Haandskrifterne i Karen Brahes Bibliothek" i Programmet for Odense Cathedralskole 1857.

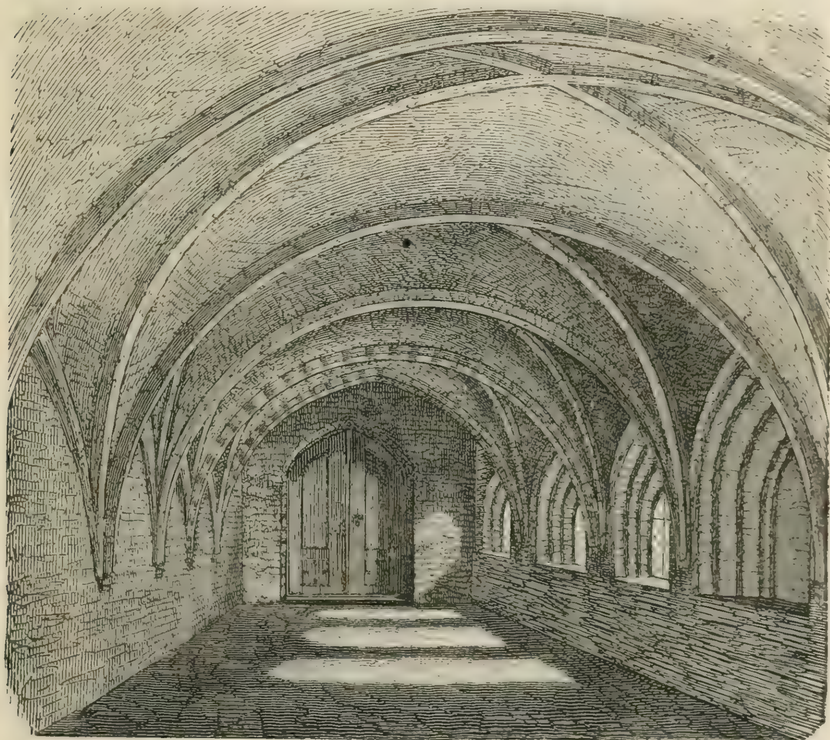
over til Geheimeconferentsraad, Grev Bille-Brahe til Grevskabet Brahesminde. Denne har paa 140-Aarsdagen efter Klostrets Stiftelse den 8de November 1856 ved den betydelige Gave af 21,650 Rd. forøget Klostrets Capital til 100,000 Rd. Da Klostret, uagtet denne betydelige Gave, ikke kunde faae Balance imellem sine Indtægter og Udgifter, androg Patronen i 1866 paa, at det maatte blive hævet, og at der af dets Midler maatte blive oprettet et Pengefideicommis. De i denne Anledning førte Forhandlinger afsluttedes med en kgl. Resolution af 2den October 1868, hvorved der bestemtes, at Indskrivningspengene skulde forhøies til 600 Rd.; dog for to Søstre kun ialt 1000 Rd. og for 3 kun 1200 Rd., at den fælles Huusholdning indtil videre skulde hæves, at Hævningerne til Priorinden og Klosterfrøkenerne henholdsviis skulde være 220 og 110 Rd. med lige Andeel i et muligt Overskud, at Klostrets samtlige faste Eiendomme med Undtagelse af Hovedbygningen skulde sælges. Disse Eiendomme solgtes i 1869, og Patronboligen er derefter bleven indrettet til en katholsk Kirke („Mariæ Kirke", indviet den 31te Mai 1870), og paa den Grund, hvorpaa tre af Klostrets smaa Huse stode, er Industri- og Haandværkerforeningens nye Forsamlingsbygning opført. Patronen, der baade udnævner sin Eftermand og Priorinden, besætter 3 af Conventualindepladserne; en fjerde Plads besættes 2 Gange af Stamherren af den scheel-plessenske Familie og tredie Gang af Patronen; til en 5te Plads have Greverne af Scheel Besættelsesret. Til de øvrige 4 Pladser ascendere Expectantinder. Kun Damer af Adel og Døttre af Mænd i de 3 første Rangklasser kunne blive indskrevne.

De Eilschouske Boliger, stiftede ved Fundats af 20de Marts 1781 af Kjøbmand Peter Eilschou og Hustru Anna Maria Becker, ere 6 Bygninger, byggede paa det Sted, hvor forhen St. Knuds Klosters gamle Ladebygninger have staaet. De ere indrettede til Beboelse for 3 borgerlige Enker og 3 borgerlige Jomfruer af Odense By og fra Landet, saavel af Præste- som Kjøbmandsstanden. Til Bygningernes Vedligeholdelse og til en aarlig Indtægt for Legatarierne af 30 Rd. for hver, skjænkede Stifterne tillige 6300 Rd., som bleve sikkrede i Hovedgaarden Marielund ved Odense, af hvis Eier i Forbindelse med de 3 Sognepræster i Odense Legatet og Stiftelsen bestyres under Tilsyn af Stiftets Øvrighed.

Graabrødre Hospital. Denne velgjørende Stiftelse har oprindelig været en Kongsgaard; allerede 1279 skjænkede Kong Erik Glipping den med de dertil hørende Pladser og Bygninger til et Kloster for Franciscaner- eller Graabrødre-Munke. Kong Christian den Tredie skjænkede Mandagen efter St. Severini Dag 1539 „Graabrødre-Kloster, Grund og Sted til et menigt Hospital og Syge-Huus i Vort Land Fyen, der at indlægge fattige, syge og gamle skrøbelige Mennesker, som Guds Almisse værde og vedtørftige ere." Hertil føiede Kong Christian senere meget betydelige Gaver, saasom Sortebrødre-Kloster med alle dets Eiendomme, Faaborg Kloster og Blangstedgaard m. m. Senere har Klostret ogsaa modtaget betydelige Dotationer, ligesom det ogsaa har optaget en enkelt privat Stiftelse i sig, de saakaldte „Doctors Boder"*). Efter at det ved Reskript af

*) Den første Anledning til Oprettelsen af denne Stiftelse var en Gave paa 100 Rd., som Dr. Hieronymus Thenner paa sit Yderste havde skiænket til Huusarme i Odense. Thenner var født i

29de Juli 1709 var blevet bestemt, at der i alle Hovedhospitaler udenfor Sjællands Stift skulde indrettes 1 eller 2 Kamre for Afsindige, som skulde underholdes og bevogtes paa Hospitalets Bekostning, blev der sat en Daareanstalt i Forening med det egentlige Hospital. Dennes Omfang blev senere betydelig udvidet, navnlig derved, at den fra en Detentionsanstalt gik over til tillige at være Kuranstalt. Endeel af Lemmerne i Daareanstalten ere nu overførte til den udvidede Sindssygeanstalt i Vordingborg, og er Lemmernes Antal for Tiden ansat til 40. Ogsaa var i

Munkegangen i Graabrødre Hospital.

en lang Række af Aar en Sygeindretning forenet med Hospitalet. Efter allerhøieste Resolution af 30te October 1856 er denne Indretning bleven nedlagt, og de dertil anvendte Localer tilbagegivne Lemmehospitalet.

Hessen, men traadte i dansk Tjeneste og blev af Frederik II. brugt til Udførelsen af vigtige Hverv og indviet i Rigets hemmeligste Anliggender, men da han senere vilde forlade Landet, blev han dømt til at fængsles og hensat paa Dragsholm, hvor han døde. Hans Enke, Magdalene von der Hamsfort, en Datter af Christian den Tredies Livlæge Cornelius v. d. Hamsfort, forøgede senere Gaven og opførte „Doctors Boder", som vare beliggende i Strædet, der fører til Bispegaarden. Da disse Boder i Tidens Løb bleve brøstfældige og der ikke var tilstrækkelig Capital til deres Ombygning, bleve de solgte og de 16 Beboerinder indlagte i Hospitalet, der fik Kiøbesummen for Boderne og en lille til samme henhørende Capital, mod at optage „Doctors Boder" som en særskilt Afdeling.

Da Lemmehospitalet kun afgav et lidet hyggeligt Opholdssted, blev efter Indstilling af Bestyrelsen ved en ministeriel Skrivelse af 10de November 1856 bestemt, at Understøttelserne efterhaanden ved Dødsfald skulde inddrages, indtil de nødvendige Midler til en Restauration vare tilveiebragte. En saadan Restauration er udført i Aarene 1868, 69 og 70 og har kostet omtrent 30,000 Rd. Det Indvendige er blevet aldeles fornyet og det Ydre ført tilbage til den oprindelige Stiil med takkede Gavle paa alle 4 Fløie. Det i architektonisk og historisk Henseende mærkeligste Parti af Bygningen er dog den nu restaurerede tilbageværende Deel af Munkegangen, der løber langs med den sydlige Fløi hen til Kirken. Af denne gives paa foregaaende Side en Afbildning. Af Hospitalets opsparede Midler er der i 1871 og 72 endvidere anvendt c. 30,000 Rd. til Opførelse af et Kloster, som har faaet Plads foran det egentlige Hospital paa den Grund, hvorpaa den i 1817 nedbrudte Graabrødre Kirke stod. Bygningen, som er holdt i blandet Stiil, idet Gavlene ere takkede, Vinduerne flade og Hovedindgangen i Spidsbuestiil, er 70 Alen lang, 21 Alen dyb og bestaaer, foruden af et stort Midtparti, af en 4 Alen høi Kjælder og en Loftsetage af to 5 Alen høie Etager. Den skal afgive Bolig til 24 Kvinder af den dannede Middelklasse, som hver faae en Stue med Alkove, et Loftskammer samt en Kjælder, medens 3 skulle dele Kjøkken.

Den nye Fundats for begge Stiftelser er af 10de October 1870, og ifølge denne skal den fælles Bestyrelse bestaae af en Direction — Stiftamtmanden og Biskoppen — og en Inspection — Borgmesteren, Byfogden og Hovedpræsten ved St. Knuds Kirke; Forretningerne ledes af en Forstander, som har en egen Bygning til Fribolig, hvilken er den eneste Bygning, som indtil videre vil henstaae i den gamle Skikkelse.

I Lemmehospitalet er der nu 80 Pladser, 60 til Kvinder og 20 til Mænd. Pensionairerne — Lemmerne i Klostret — skulle have: 2 Rd. ugentlig og 6 Rd. aarlig til Vask og Lys, $1^{1}/_{2}$ Favn Brænde samt fri Lægehjælp og Medicin; Hospitalslemmerne: Varme, Lys, Vask, Brændsel til Madlavning, Sygepleie, Lægehjælp og Medicin og i Penge ugentlig 1 Rd. 48 ß, der dog af Justitsministeriet kan forhøies til 2 Rd.; — Lemmerne i Doctors Boder nyde samme Understøttelse, dog i Penge kun 48 ß ugentlig. Efterhaanden som de døe, der have Understøttelse udenfor Hospitalet, skulle disse Portioner inddrages, hvorefter 500 Rd. forlods aarlig skulle oplægges til Forøgelse af Grundfonden. Om Daareanstalten vil der senere blive truffet nærmere Bestemmelser.

Hospitalet eier af faste Eiendomme, foruden selve sine Bygninger med Forstanderbolig, Præstegaard og Degnebolig, endvidere Paarup Kirke samt en Jordlod ved Faaborg af Hartkorn 1 Td. 2 Fdk. $1^{1}/_{2}$ Alb. Det oppebærer derhos aarlige Kornafgifter og Tiender, som for 1871 udgjorde .... 11,250 Rd.
Renten af Capitalerne var................................ 9,400 —
Ialt.... 20,650 Rd.

Hospitalskirken findes i Enden af den nordlige Længe; den rummer c. 600 Mennesker. Efter et indgivet Forslag vil ogsaa den i den nærmeste Fremtid blive restaureret. Her har, som i Vartov i Kjøbenhavn, samlet sig en anseelig Menighed. Præsten og Degnen, hvis Boliger

høre til Hospitalet, fungere tillige ved St. Knuds Kirke, den Første som residerende Capellan, den Anden som Cantor*).

Frederik den Syvendes Stiftelse, oprettet ved frivillige Bidrag af Odense Borgere, er beliggende i Albanigade og er en anseelig toetages Bygning, der afgiver 16 rummelige og lyse Boliger, der med en lille Have uden Leieafgift tildeles gamle, værdige Haandværksmestre og deres Enker; om muligt tilstaaes dem ogsaa en Understøttelse i Penge og Brændsel. Stiftelsens Fundats blev kgl. confirmeret den 29de April 1863, og Frederik den Syvende nedlagde selv Grundstenen den 29de April 1862. Bygningen har kostet 12,000 Rd.

Ferdinand Jensens Stiftelse er ligeledes en toetages Bygning; den er beliggende paa Østergade. Stiftelsen er oprettet af afdøde Tobaksfabrikant Jensen og Hustru til Minde om deres afdøde Søn Ferdinand. Fundatsen er af 10de September 1870, og Stiftelsen blev indviet den 14de November s. A. Den afgiver Bolig til 6 værdige trængende Enker, der hver have en Stue, Sovekammer og Kjøkken, samt en Haveplet; i Penge faaer hver 6 Rdl. om Aaret. Der er legeret 2000 Rd. til Stiftelsens Vedligeholdelse. Bestyrelsen bestaaer af to Medlemmer af Velgjørenhedsselskabet, Hovedpræsten ved St. Knuds Kirke og et Medlem af Familien. Bygningen har kostet 6000 Rd.

Raadhuset er beliggende paa Hjørnet af Vestergade og Flakhaven. I Hovedbygningens nederste Etage, der er meget gammel, findes Politistationen, Borgmestercontoiret og et Postindleveringscontoir, i øverste Etage findes blot een stor Sal, der kan rumme 700 Mennesker. I en gammel Sidebygning ud imod Flakhaven er Hovedvagten og i 2den Etage Byens Archiv, der nylig er blevet ordnet; det indeholder ikke faa mærkelige Pergamentsdocumenter; en østlig Sidebygning er opført i 1863; her har Byraadet og dens Udvalg sine Forhandlingslocaler; denne Bygning tilligemed en forandret Indretning af Hovedbygningens nederste Etage har kostet 12,000 Rd. I Raadstuegaardens fjerde og sydlige Længe er den betalende Drengeskole. Der tænkes paa Opførelsen af et heelt nyt Raadhuus.

Arbeidsanstalten. Bygningerne, hvori den nedlagte Straffeanstalt fandtes, og den endnu bestaaende Arbeidsanstalt findes, fremstod i 1752 som et Manufacturhuus og en Tvangsarbeidsanstalt, hvilket Indskriften over Porten endnu antyder**). De temmelig vidtløftige, men meget daarlige Bygninger, som høre til denne Gaard, ligge i Claregade ligeoverfor Bispegaarden og tilhøre Fyens Stift og staae derfor under Stiftsøvrigheden. Efterat Straffeanstalten var bleven nedlagt, var Hovedbygningen i nogle Aar leiet ud til de her garnisonerende Afdelinger af Fodfolket; nu er Arbeidsanstalten for Stiftet flyttet fra den gamle Bagbygning over i Hovedbygningen.

---

*) Om Graabrødre Hospital i Odense see „Bidrag til Odense Byes Historie" af Cantor H. P. Mumme, S. 150—210.

**) Et dobbelt nyttigt Huus, som dobbelt Nytte bringer,
Der lærer Flittighed og Betleriet tvinger,
Vor store Frederich, vor Konge eiegod
Paa begge Dele har saa vislig raadet Bod.

Amtssygehuset i Albanigade, fuldendt i 1862, er en 70 Alen lang meget anseelig toetages Bygning af røde Muursteen med Kjælder, Midtparti, stor Sidefløi og mindre Bygninger; det er opført af og for Odense Amtstuedistrict og Odense By og har kostet 71,807 Rd. Det har 45 Senge; gjennemsnitlig ere kun 20 belagte. I 1871 vare Udgifterne 6,689 Rd. 75 ß og Indtægten 5,721 Rd.; Underskudet udredes efter et vist Forhold af Land og By. Bestyrelsen vælges af By- og Amtsraadet.

Thing- og Arresthuset, ogsaa i Albanigade, ligeoverfor Sygehuset, fuldførtes i 1861 og kostede 100,000 Rd. I Forbygningen findes Localerne for Odense Politiret og Bything samt for de tre Jurisdictioner, som have deres Herredsthing i Odense, nemlig Odense, Bjerge-Aasum, Lunde-Skam Herreder; i Bagbygningen findes Arresterne, der ere indrettede efter Cellesystemet; her har ogsaa et til Gudstjeneste smukt indrettet Locale sin Plads. Fængselsgaarden er omgiven af en høi Ringmuur. Begge Bygninger ere opførte af gule Muursteen med tre Etager i Rundbuestiil. I Forbygningens tredie Etage har den techniske Aftenskole sine Localer. Syge-, Thing- og Arresthuset ere tækkede med Skifer og tage sig i Forbindelse med de anseelige private Bygninger i dette Qvarteer, som ligeledes ere tækkede med Skifer, meget anseelige ud. Udgifterne til Thing- og Arresthuset afholdes ligeledes af Land og By.

Exerceerhuset blev opført i 1870 og bekostedes af Communen, men afbenyttes af de her garnisonerende militaire Afdelinger, nemlig 5te, 16de og 26de Bataillon og 2det Dragonregiment; Staten giver en aarlig Leie af 1000 Rd.; til Exerceerhuset hører en Gymnastikplads paa 1 Tønde Land. Bygningen, som er 150 Fod lang og 50 Fod dyb, er med Hængetagværk og tækket med Skifer; den har kostet 13,000 Rd. og er smukt beliggende ved Anlæget paa Markedspladsen.

Provstegaarden ved Frue Kirke har faaet sit Navn af, at i den katholske Tid havde Byens første Geistlige — Provsten — her sin Bolig; denne store Gaard har en Mængde Bygninger, hvoraf de vigtigste ere et Ridehuus, opført 1795, og en Rytterstald, hvoraf den halve Deel er af nyt opført i 1858. Alle disse Bygninger benyttes af 2det Dragonregiment og eies for Størstedelen af Communen.

Jernbanegaarden og det tætved liggende nye **Posthuus** ere anseelige Bygninger. Foran disse Gaarde er et lille venligt Anlæg og „Kongens Have".

Den store Fattiggaard i Vindegade bestaaer af 4 sammenbyggede Længer; den er opført i 1847.

Toldboden ved Canalbassinet er opført i 1830.

Theatrene. Odense har to Theatre; Byens paa Sortebrødretorv, som er opført 1796 og siden flere Gange restaureret, er i det Indre meget smukt udstyret; det rummer 4—500 Tilskuere; og Pantheons, som en Privatmand for faa Aar siden lod bygge; dette er større end Byens, men bruges ikke meget. Med dette Theater er en stor smuk Circus og en Lysthave forbundet; Hensigten med dette Anlæg var at skabe en Forlystelsesanstalt i Lighed med Tivoli ved Kjøbenhavn, men denne Hensigt er ikke opnaaet.

Frimurerlogen, der bærer Navnet af „Maria til de tre Hjerter", oprettedes 1773 under Navn af „St. Knud zum goldnen Lindewurm". Da Logens Medlemmer tiltoge meget stærkt, vedtog man at opføre et nyt Ordenshuus, som fik Plads i Albanigade og blev indviet i 1869. Den smukke og anseelige Bygning er fritliggende bag et smukt Jerngitter og omgiven af Græsplainer med Blomsterpartier; den er bygget i Korsform med Kjælder og to Etager i Rundbuestiil af røde Steen efter Tegning af Architekt Lendorf.

Industri- og Haandværkerforeningens Forsamlingsbygning er opført 1871 i italiensk Muursteensarchitectur; det er en stor toetages Bygning med høi Kjælder; den nederste Etage udgjør een stor Sal, der kan rumme en 500 Mennesker; Bygningen er beliggende paa den Grund, som det adelige Frøkenkloster afhændede i 1869. Den har kostet omtrent 24,000 Rd., hvoraf den betalte Sum, omtrent 6000 Rd., væsentlig er tilveiebragt ved frivillige Bidrag og et Par Bazarer.

Vandværket, vest for Byen, anlagdes i 1853 og har i 1870 og 71 modtaget en Udvidelse, som kostede 33,500 Rd. Det har nu en Maskinkraft af 16 Heste og kan give indtil 16,000 Tønder Vand i Døgnet, hvilket overalt kan drives op i alle Etager. Trykhøiden paa Værket er 80 Fod.

Gasværket, som blev anlagt af et engelsk Gascompagni i 1853, er siden tre Gange blevet udvidet; det har nu tre Gasbeholdere, der kunne rumme 50,000 Cubikfod Gas. Communen har forbeholdt sig Ret til efter 20 Aars Forløb at kjøbe Anlæget for den Sum, som uvillige Mænd taxere det til. Ved Begyndelsen af Aaret 1871 var de offentlige Lygters Antal 251, og den i Aaret 1871 igjennem disse Lygter forbrugte Gas kostede Communen 3293 Rd. 93 ß. Forbrugen af Gassen saavel af det Offentlige som af Private var i 1871 mellem 10 og 11 Millioner Cubikfod.

Nordisk Museum, oprettet 1860 af en Forening, har sit Locale paa Slottet; det bestaaer af: a) Foreningens Samling, der indeholder Sager fra Steenalderen (c. 1600 Numere), Broncealderen (90), ældre Jernalder (500, deriblandt Vimosefundet), Middelalderen (330) og en Myntsamling (200), ialt omtrent 2600 Numere; b) den af Læge Lassen i Sletterød imod en aarlig Livrente af 300 Rd. Odense Commune i 1870 skjænkede Samling af c. 8000 Numere, hvoraf de fleste henhøre til den ældre Steenalder. Til Opførelse af en Museumsbygning vil Communen om ikke lang Tid faae Raadighed over det i dette Oiemed skjænkede Hoppe-Bülowske Legat, som rimeligviis vil blive anvendt i Forbindelse med det under „Stiftsbibliotheket" nævnte Legat, hvorefter da Museet og Stiftsbibliotheket ville faae Plads i en og samme Bygning.

Fiskehallen paa Fisketorvet byggedes i 1866 og 67 og kostede 3000 Rdl.

Mindesmærker. a) Frederik den Syvendes Standbillede paa Flakhaven af Bissen. Figuren af Bronce i mere end naturlig Størrelse, staaende paa et Fodstykke af Granit, viser Kongen med Hjelm og Sværd, hvorpaa han støtter den venstre Haand, medens han med den

høire rækker Grundloven frem. Fodstykket er forsynet med Kongens Valgsprog og med meget skjønne Stropher af C. Ploug. Standbilledet er bekostet ved frivillige Bidrag og 1000 Rd. fra Odense Commune; det har ialt kostet 6248 Rd. og blev høitidelig afsløret den 5te Juni 1868.

b) Mindesmærket over Kammerherre Jens Benzon og Hustru paa St. Knuds Kirkegaard; det bestaaer af en $5^1/_2$ Alen høi opretstaaende Sandsteen, paa hvis ene Side med Aarstallet 1834 ved to Figurer i Marmor sees Adskillelsens og paa den anden med Aarstallet 1839, ligeledes i Marmor, Gjenforeningens Symbol.

c) Paa Assistentskirkegaarden findes ikke faa meget smukke Mindesmærker over bekjendte Mænd, men her skulle blot de nævnes, som ere satte over Krigerne fra den første og anden slesvigske Krig; Mindestenen over de 119 Krigere fra den første Krig er prydet med Seirens Engel i Marmor; den har flere Indskrifter; den reistes den 6te Juli 1852 og kostede 1400 Rd.; den anden over de 76 Krigere, som fandt Døden paa Lazaretherne i Odense i 1864, er en pyramideformet 7 Alen høi Granitstøtte uden Symbol, men med et Par passende Indskrifter; den kostede 650 Rd.

Odense Canal gravedes i Aarene fra 1796 til 1804 og kostede 170,000 Rd.; den er for 10 Fod dybgaaende Skibe og $1^1/_4$ Miil lang. I Aaret 1858 kjøbte Communen Canalen med tilhørende Eiendomme, hvoraf navnlig maa nævnes Baagø Strand (see Udtørringer og Landvindinger), af Staten for 100,000 Rd. Siden den Tid er der gjort Meget for denne Vandveis Forbedring, og til Bugsering paa Fjorden og Canalen er der blevet anskaffet en Dampbaad, som kostede 20,000 Rd. Canalen med de til den hørende Eiendomme kan anslaaes til en Værdi af 150,000 Rd. Gjælden — 100,000 + 20,000 Rd. — var den 1ste Januar 1872 nedbragt til 78,629 Rd. Den 1ste Januar 1871 havde Canalkassen en Beholdning af 3000 Rd.; dens Indtægter have i de sidste Aar været c. 16,000 Rd. aarlig*).

Liigcapeller. Byens tre Sognekirker have nu hver sit eget Liigcapel. Det er den gamle Skolebygning paa Frue Kirkegaard, „den største Antiqvitet i Odense", som den kaldes i Danske Atlas, der er forandret til Liigcapel for den nærliggende Kirke med Bibeholdelse af de gamle Kamgavle og Husets øvrige Form**). Af dette gives paa efterfølgende Side en Afbildning.

Af andre mere eller mindre offentlige eller det Offentlige tilhørende Bygninger maa endnu nævnes **Bispegaarden, Larsens Hotel** og **Postgaarden.**

I det lille Huus Nr. 43 i Hans Jensens Stræde blev Digteren H. C. Andersen født, men han henlevede sin Barndom i et lille Huus i Munkemøllestræde. Den 6te December 1867 blev han ved en smuk Fest optagen som Æresborger i Odense.

Af **Foreninger**, der have en for Samfundet større Betydning, og som enten ganske eller for Størstedelen udfolde deres Virksomhed i Odense,

---

*) Om Odense Canal vil der snart udkomme et historisk Arbeide af J. Lauritsen.

**) Denne gamle Bygning var først opført 1308. 1528 undergik den en Hovedreparation og satte da Provsten Anders Glob sit Vaaben og de tvende Kirkeværger Mikkel Mule og Anders Nielsen deres Navne paa Bygningen. Liigcapellets Gavle ere endnu den gamle Skoles.

maa foruden de nævnte endnu anføres: **Fyens Stifts patriotiske Selskab,** stiftet 1810, der eier en Capital af 10,000 Rd. (dets Historie er af Selskabet udgiven ved J. Lauritsen); **Fyens Stifts literaire Selskab,** stiftet 17de Mai 1815 (om dets Virksomhed er udgivet et Hefte af Biskop Engelstoft); **Industri- og Haandværkerforeningen,** der har sin egen Bygning (see denne); **Handelsforeningen,** stiftet 1862; **Velgjørenhedsselskabet og Pleieforeningen,** der aarlig tilveiebringer og uddeler omtrent 1000 Rd.; **Arbeiderforeningen,** stiftet 1871 (see Folkebiblotheket) og **det borgerlige Skyttelag,** oprettet 1704; Frederik den Fjerde skjænkede dette Selskab en Løkke, som nu giver en aarlig Indtægt af 400 Rd., og

Liigcapellet ved Frue Kirke.

Kammerherre Benzon har skjænket et Legat paa 2500 Rd., for at bidrage til at Skyttelagsdagen kan blive en sand Borger- og Folkefest; de aarlige Skyttefester, der begynde første Tirsdag efter Pintse, holdes med de nedarvede Ceremonier (see H. C. Andersen „Mit Livs Eventyr").

Som Vidnesbyrd om den Driftighed og Foretagelsesaand, der findes i Odense Commune, kan endvidere anføres:

Udtørringer og Landvindinger. Baagø Strand, som Byen erhvervede med Canalen, er bleven torlagt, og herved er vundet 142 Tdr. Land, som foreløbig er god Eng, men vil efterhaanden kunne blive for-

vandlet til Agerland. Hvert Foraar udpompes det opsamlede Vand ved Hjælp af et i 1864 anskaffet 4 Hestes Damplocomobil, som bortskaffer 2000 Tdr. Vand i Timen. Baagø Strand og Canaldæmningerne gave i Aaret 1870 en Indtægt af 2500 Rd.; Udgifterne var 1900 Rd.*).

Broanlæg. Over Aaen i og ved Byen føre tre Broer: Munkemøllebro, Frederiksbro, over hvilken Hovedlandeveien til Nyborg gaaer — den anlagdes i 1844 og var den første Jernbro i Danmark — og Albanibro, som forener det nye Kvarteer Syd for Aaen med den egentlige By; den blev indviet den 6te Juli 1858.

Badeanstalter. Af saadanne findes der i Aaen tre og inde i Byen en romersk Badeanstalt i Albanigade, hvormed alle andre Slags Bade ere forbundne, og to andre med almindelige Bade, den ene i Dampkjøkkenets Bygning og den anden, en russisk Badeanstalt, i Gaarden Nr. 80 paa Vestergade.

Dampkjøkkenet blev oprettet paa Actier i 1858; det har sin egen Bygning.

Byens Forskjønnelse. Siden Communen er kommen i Besiddelse af det til Byens Forskjønnelse af Kammerherre J. Benzon stiftede Legat, er der gjort meget i den i Overskriften antydede Retning; smukke Spadsereveie i og ved Byen ere blevne anlagte, især maa der fremhæves den, som fører fra Munkemølle langs med Aaen om til Aagade, hvorved der er blevet bygget to Gangbroer over Aaen samt Alleen ud til Fruens Bøge.

Pengeinstituter. a) Fyens Stifts Sparekasse. Denne Kasse blev oprettet 1832 og funderet med en kgl. Obligation paa 1000 Rd., skjænket af Kammerherre Jens Benzon til et Reservefond. Fra 11te Juni 1869 gives, naar de indskudte Summer have indestaaet mindst 6 Maaneder, 4 pCt. Kassen bestyres af en Direction af 3 Medlemmer og et Repræsentantskab af 8 Medlemmer, 4 for Land og 4 for By. Den 30te Juni 1872 indestod 6,348,000 Rd. Reservefonden var da 243,000 Rd. i kgl. Obligationer. Den 1ste Januar 1872 var Indskydernes Antal 18,802. Den 7de Juni 1859 oprettede Sparekassen af sit Reservefond et Legat paa 30,000 Rd. for værdige trængende og svagelige Personer i Fyens Stift; desuden yder Kassen Bidrag til mange gode Formaal i Stiftet.

b) **Fyens Discontokasse.** Denne Kasse oprettedes den 15de December 1846; den virker nu med en Actiecapital af 1,000,000 Rd. og har et Reservefond af 186,000 Rd. 32 ß. Omsætningen var i sidste Regnskabsaar, som sluttedes den 30te Juni 1872, 14,684,341 Rd. 26 ß. Udbyttet var 7¾ pCt. Actieselskabet lader iaar paa Hjørnet af Flakhaven og Vestergade, ligeoverfor Raadhuset, opføre en stor og smuk Bankbygning. Kassen staaer under Tilsyn af et Repræsentantskab, hvis For-

---

*) De til Næsbyhoved Sø grændsende Lodseiere have senere udtørret Næsbyhoved Sø, tæt Nord for Odense, hvorved et af de smukkeste Partier i Byens Omgivelser har tabt meget af sin Skjønhed, men til Gjengjæld vandtes 130 Tdr. Land. Der har ogsaa været Tale om at inddæmme baade Lumby og Seden Strande ude i Fjorden paa begge Sider af Canaldæmningerne, hvorved der vilde vindes 2800 Tdr. Land, men rimeligviis vil man indskrænke sig til at inddæmme c. 600 Tdr. Land af Lumby Strand. Under Munkebo Bakke ude i Fjorden inddæmtes i Sommeren 1872 c. 450 Tdr. Land.

mand er Kammerherre Sehestedt-Juul til Ravnholt, og en Controlcomitee; den administrerende Directeur er Grosserer Lor. Bierfreund.

c) **Haandværkernes Spare- og Laanekasse.** Denne Kasse oprettedes efter Schulze-Delitz's Princip om Selvhjælp i 1864. Dens Interessenter ere deels Actionairer — Medlemmer, som have indskudt mindst 50 Rd. — og Sparere, der ugentlig indskyde mindst 8 ß, der opkræves i Hjemmet ved et Bud. De indkomne Summer anvendes udelukkende til Udlaan iblandt Næringsdrivende, som ere Medlemmer af Foreningen. Ved Udgangen af Aaret 1871 var Actionairernes Tilgodehavende 15,000 Rd. og Sparernes 19,000 Rd.; Reservefonden var 1710 Rd. Kassens Bestyrelse tæller 5 Medlemmer, der vælges paa den aarlige Generalforsamling, og en lønnet Forretningsfører.

d) **Fyens Folkebank.** Denne Bank oprettedes i 1872 med en Actiecapital af 100,000 Rd.; Banken virker tillige som Sparekasse.

Creditforeningen for Grundeiere i Fyens Stift har sit Contoir i Odense; den har en Reserve- og Administrationsfond af 48,357 Rd. 11 ß.

De fyenske Kjøbstæders Brandforsikkring for rørlige Eiendele, stiftet den 21de November 1850, har ligeledes sit Hovedcontoir i Odense; dens Risico er 5,729,000 Rd. og dens beholdne Formue 111,000 Rd.

Fyens Skibsassuranceforening har sit Contoir og sin Bestyrelse i Odense; dens Risico er 750,000 Rd. Skibenes Antal er 133 og deres Drægtighed 8500 Tons.

Af større Foretagender, som ville blive udførte i den nærmeste Fremtid, fremhæves: Omordningen af Skolevæsenet og Opførelse af nye Skolebygninger, St. Knuds Kirkes Restauration, Opførelse af en ny Bankbygning, Anlæg af en Roesukkerfabrik, Opførelse af et nyt Raadhuus, omfattende Brolægningsarbeider, hvorved navnlig Flakhaven med dens storartede Omgivelser vil blive en smuk Plads.

Indbyggernes Antal var ved Folketællingen i Februar 1870: 16,970*) (Mdkj. 8327, Kvdkj. 8643); i 1860: 14,255; i 1855: 12,932; i 1850: 11,122; i 1845: 10,238; i 1801: 5782; i 1769: 5801.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ansattes 2250 Skattepligtige til en Skatteindtægt af 1,503,425 Rd.

Uagtet Odense ikke ligger heldigt for Handelsomsætningen, har den en betydelig saavel indenlandsk som udenlandsk Handel, der er i stadig Fremskriden. En Sammenligning af Told- og Skibsafgifterne turde give et tydeligt Begreb herom. Disse udgjorde i 1870 efter officielt Opgivende 170,249 Rd. (foruden 23,541 Rd. i Krigsskat), medens de i 1856 (see dette Skrifts første Udgave) beløb sig til 147,744 Rd., altsaa en Forøgelse af c. 16 pCt. Brændeviinsbrænderiafgiften (incl. Krigsskat) har i 1870 udgjort 76,851 Rd.

*) I Jernbanekvarteret, som ved den nye Bygrændse vil blive inddraget under Byen, endvidere 386 Indbyggere.

Af de vigtigere Varer blev i 1870 fortoldet ved Odense Toldsted: 169,137 Pd. Viin (i 1869: 172,651 Pd.), 6285 Vtl. andre Spirituosa (i 1869: 6282 Vtl.), 51,996 Pd. Humle (i 1869: 31,504 Pd.), 360,423 Pd. Kaffe (i 1869: 312,535 Pd.), 91,140 Tdr. Steenkul (i 1869: 99,864 Tdr.), 111,454 Pd. Bomulds- og Linnedgarn (i 1869: 80,761 Pd.), 32,641 Pd. Bomulds- og Linnedvarer (i 1869: 45,362 Pd.), 3056 Pd. Silkevarer (i 1869: 4125 Pd.), 67,635 Pd. Uldvarer (i 1869: 63,608 Pd.), 881,479 Pd. Jern og Staal i Stænger (i 1869: 982,997 Pd.), 142,540 Pd. Risengryn og Riismeel (i 1869: 172,715 Pd.), 1,913,002 Pd. raat Steensalt (i 1869: 1,115,339 Pd.), 116,129 Pd. andet Salt (i 1869: 351,606 Pd.), 311,597 Pd. Sukker (i 1869: 398,108 Pd.), 358,296 Pd. Sirup (i 1869: 332,251 Pd.), 7245 Pd. Thee (i 1869: 6724 Pd.), 223,953 Pd. Tobak (i 1869: 231,251 Pd.), 297,262 C.-Fd. Trælast (i 1869: 373,169 C.-Fd.). Det bemærkes, at der af flere Artikler desuden er tilført betydelige Qvantiteter fra Kjøbenhavn, som derfteds fortoldede. Den samlede Udførsel ad Søveien af Kornvarer og Frøsorter til Udlandet var i 1870: 165,649 Tdr.*) (i 1869: 102,138 Td.), hvorhos det bemærkes, at betydelige Qvantiteter desforuden ere afgaaede med Jernbanen til Tydskland, ligesom der ogsaa pr. Jernbane er afsendt flere Partier til Nyborg, for derfra at udføres til Udlandet. Totalværdien af fornævnte 165,649 Tdr. Kornvarer angives til 1,020,940 Rd.

Skibsfarten har i 1870 været: paa Udlandet indgaaet 281 Fartøier af 8709 C.-Lstrs. Drægtighed med 8105 C.-Lstrs. Bestuvning, udgaaet 300 Fartøier af 9099 C.-Lstrs. Drægtighed med 4845 C.-Lstrs. Bestuvning; paa Indlandet: indgaaet 257 Fartøier af 5408 C.-Lstrs. Drægtighed med 3748 C.-Lstrs. Bestuvning, udgaaet 319 Fartøier af 5440 C.-Lstrs. Drægtighed med 1862 C.-Lstrs. Bestuvning.

Ved Toldstedet var den 1ste Januar 1871 hjemmehørende 75 Fartøier af 2136 C.-Lstrs. Drægtighed, hvoriblandt 1 Dampskib af 20 Hestes Kraft, 10 C.-Lstrs. Drægtighed.

Af Fabrikker og større industriel Virksomhed maa nævnes: Stiftsbogtrykkeriet, der blev oprettet 1771, Arbeidernes Antal er 24**); desuden findes et større og et mindre Bogtrykkeri.

	faste Arbeidere.	temporaire Arbeidere.
3 Steen- og Billedhuggerier	11.	5.
28 Brændeviinsbrænderier	44.	22.
(I 1870 produceredes 1,158,582 Potter 8⁰ Brændeviin).		
5 Bryggerier	29.	10—50.
(Af disse producerer Albani Bryggeri alene baiersk Øl; i Aaret 1871 3000 Tønder).		
1 Betonvarefabrik	2.	6—10.
1 Eddikebryggeri	2.	"
3 Skindberederier	4.	2.

*) Heraf til England 50,301 Tdr. Holland 16,425 Tdr., Norge 72,761 Tdr., Sverrig 7555 Tdr., Slesvig 11,440 Tdr., Lybek 5652 Tdr., Preussen 1115 Tdr.

**) Om dette Trykkeri og „Fyens Stiftstidende" see „Tilbageblik paa „Fyens Stiftstidendes" første Aarhunrede" af Lærer J. Lauritsen. Foruden Stiftstidenden udgives i Odense „Fyens Tidende".

		faste Arbeidere.	temporaire Arbeidere.
7	Garverier	24.	11.
2	Gjærfabrikker, som i 1871 producerede 110,000 Pd. Presgjær.		
5	Handskefabrikker	48.	5—600.
3	Jernstøberier og Maskinbyggerier (især mærkes Allerups)	230.	"
1	Papæskefabrik	36.	"
5	Kalkbrænderier	11.	10.
3	Klædefabrikker	90.	7.
1	Liimkogeri	2.	10.
3	Steentrykkerier	14.	3.
3	Malervarefabrikker	9.	2.
2	Mineralvandsfabrikker	7.	10.
2	Møller, en Dampmølle, som ogsaa tilvirker kunstig Gjødning, og en Vandmølle	18.	"
2	Oliefabrikker	12.	2.
1	Rullegardins-, 1 Presenniums- og 1 Tapetfabrik	10.	2.
1	Saltkogeri	2.	"
2	Saugværker	5.	"
1	Sukkervare- og Biscuitsfabrik	8.	6.
1	Svovlstikfabrik	30.	"
2	Symaskinefabrikker	22.	3.
2	Sæbefabrikker	24.	2.
7	Tobaks- og Cigarfabrikker	42.	92 Børn.
2	Uldspinderier	8.	4—8.
3	Bomuldsfabrikker	100.	8.
6	Vognfabrikker	28.	"
1	Fabrik for pharmaceutiske, chemiske og techniske Præparater	9.	3.

Kreaturholdet i Odense var den 16de Juli 1866: 500 Heste, 906 Stkr. Hornkvæg, 127 Stkr. Faar og 887 Stkr. Sviin.

Efter Stat. Tabelværk brugte i 1850 af Byens egne Indbyggere af dennes Jorder: 8 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr. Htk., 20 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 133 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Odense holdes aarlig 7 Markeder: Mandag i 1ste, 3die og 5te Uge i Fasten med Heste og Kvæg, i Marts, Juli (St. Knuds) og October Maaneder med Kram og i November med Heste, Kvæg, Kornvarer og Fedevarer. Desuden Torvedag med levende Kreaturer den 1ste og 3die Mandag i hver Maaned.

Byens Øvrighed bestaaer af en Borgmester, der tillige er Auctionsdirecteur, og en Byfoged og Politimester, der tillige er kongelig Raadmand samt By- og Raadstueskriver.

Byraadet bestaaer foruden Borgmesteren som Formand af 19 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; b) for Canal- og Havnevæsenet; c) for Fattigvæsenet; d) for Skolevæsenet; e) for de techniske Anliggender; f) for Markvæsenet;

g) for Legatvæsenet. Til Medhjælp ved den umiddelbare Styrelse af Communens Anliggender ere følgende communale Embedsmænd ansatte: Kæmneren, Canalfogden, Fattiginspecteuren, Skoleinspecteuren, Stadsingenieuren, Markforvalteren og Billetteuren. Regnskaberne gjennemgaaes af en lønnet Revisor.

Commune-Indtægterne have i 1871 udgjort 148,253 Rd. 86 ß, nemlig: 1) særlige Indtægter 45,868 Rd. 67 ß (hvoraf 4000 Rd. optagne Laan og 570 Rd. Forbrug af Activer); 2) Paaligning paa fast Eiendom 33,149 Rd. 62 ß, paa Næring 12,245 Rd. 75 ß, paa Formue og Leilighed 41,698 Rd. 93 ß, Bidrag fra de under Kjøbstadens Skole- og Fattigvæsen hørende Landdistricter 3116 Rd. 68 ß.

De samlede Udgifter have beløbet sig til 132,454 Rd., hvoraf til Fattigvæsen 22,070 Rd. 8 ß, Skolevæsen 19,648 Rd. 89 ß, Rets- og Politivæsen 10,280 Rd. 71 ß, Vandforsyning 8466 Rd. 14 ß, Vandværkets Udvidelse 33,000 Rd., hvoraf 13,477 Rd. 37 ß faldt paa 1871, Brandvæsen 675 Rd. 6 ß, Medicinalvæsen 1712 Rd. 14 ß, Byens Gader og Veie 5400 Rd., Gadebelysning 3500 Rd., Indkvarteringsvæsen 5800 Rd., Renten af Gjæld 6500 Rd., Afdrag paa Gjæld og Forøgelse af Activer 10,100 Rd., den offentlige Reenlighed 900 Rd., de offentlige Lystanlæg 600 Rd., den borgerlige militaire Tjeneste 100 Rd., Byens Bestyrelse i Almindelighed 6900 Rd., Bidrag til Stat og Amt 9900 Rd., andre Udgifter 18,000 Rd. Communens Bidrag til Kirkerne vare i 1870: til St. Knuds Kirke 700 Rd., til Vor Frue Kirke 700 Rd., til St. Hans Kirke 300 Rd. De øvrige Indtægter havde Kirkerne af Tiender, Legater o. s. v.

Ved Udgangen af Aaret 1871 eiede Communen: a) i rede Penge og Obligationer 22,990 Rd., foruden Kassebeholdning 15,800 Rd., b) i Legatcapitaler til Fordeel for Communen c. 28,000 Rd. (nemlig Skræder Johannes Møllers Legat, 1795, til Skolevæsenet, 1000 Rd., Grev Roepstorffs Legat, 1817, til Odense Fattigvæsens forbedrede Indretning 10,100 Rd., Formælingslegatet, 1828, til Byens Forskjønnelse 2,149 Rd., det Benzon-Gersdorffske Legat, 1836, til Byens Forskjønnelse 12,000 Rd. og til Skyttelaget 2600 Rd.), c) Jorder til Værdi 344,575 Rd., d) Tiender til Værdi 32,190 Rd., e) Bygninger 191,690 Rd., f) Canalen 125,265 Rd., g) Parter i Thing- og Sygehuset 48,750 Rd., h) Inventarier og Materialer 35,295 Rd.*). Communens samlede Formue ved Udgangen af Aaret 1871 var saaledes 827,650 Rd. Dens Gjæld (derunder Cana-

---

*) Foruden disse Capitaler har Byraadet Bestyrelsen af betydelige Midler (c. 80,000 Rd.), som ere legerede til forskjellige veldædige Øiemed (deriblandt Cantsler Christen Friis's med Fleres Legater, 1637, 38, 40, for Trængende, 7874 Rd.. Conferentsraad de Hoffmans Legat, 1784, for 8 fattige Enker, 1000 Rd., Viinhandler T. Sørensens Legat, 1802, for fattige Borgere, 14 836 Rd., Mdm. Eichels Legat, 1802, for Trængende, 1277 Rd., Sognepræst Kanneworffs Legat, 1811, for Fattige, 1000 Rd., Fru Gersdorffs Legat, 1831, for værdige Gamle og Skrøbelige, 3166 Rd., det Benzon-Gersdorffske Legat, Nr 3, til usædelige Forældres Børns Opdragelse og forvildede unge Menneskers moralske Forbedring, 14,829 Rd., Nr. 5 for Børn i Communeskolens Haandgjerningsskoler, 10,033 Rd., Nr. 7 til Præmie for Tienestetyende, 5860 Rd., Nr. 8 for uformuende Skatteydere, 4293 Rd. og Nr. 11 til Odense Fattiges Vinterbespiisning, 2029 Rd., Bager Falcks Legat, 1859, for Trængende, 1000 Rd., P. Møllegaards Legat, 1860, for Trængende, 2522 Rd., Urtemand P. Hansens Legat, 1865, for Trængende, 1500 Rd., Stiftamtmand Unsgaards Legat, 1869, for 2 Enker, 2520 Rd.). I Th. Borchs „Beretning om Legater og Stiftelser, som bestyres eller forefindes i Odense Kjøbstad" indeholdes Oplysninger saavel om de under Byraadets som de under Stiftsøvrighedens Bestyrelse henlagte Stiftelser og Legatmidler, hvis Capitalformue den 31te December 1865 beløb sig til 1,472,452 Rd.

lens Gjæld: 73,700 Rd.) udgjorde 252,760 Rd. Netto-Formuen bliver saaledes: 574,890 Rd. Communens faste Eiendomme ere: 1) 783¼ Tdr. Land, 2) Raadhuset, 3) Provstegaarden, 4) Exerceerhuset, 5) 2 Krudthuse, 6) Sprøitehuset, 7) Fiskehallen, 8) Vandværket, 9) Borgerskolen paa Torvet, 10) den gamle Latinskole, 11) Gaarden Nr. 66 paa Overgade, 12) Gaarden Nr. 17 i Klaregade, 13) Fattiggaarden, 14) Husene Nr. 11 og 37 i Skræppestrædet, 15) Huset Nr. 16 i Vindegade, 16) Huset Nr. 29 i Slotsgade, 17) Odense Canal med tilhørende Eiendomme, 18) en Femtedeel af Thing- og Arresthuset, 19) Halvdelen af Sygehuset.

Odense Kjøbstads Havnebassin og Odense Canal, der, som alt bemærket, tilhører Byen, kan kun passeres af Skibe med 10 Fods Dybgaaende. Til Lettelse for Farten gjennem Fjorden og Canalen er for dennes Regning anskaffet en Dampbugseerbaad paa 20 Hestes Kraft. Indtægterne udgjøre c. 18,000 Rd. aarlig. Som Losse- og Ladeplads for større Skibe benyttes Skibhusene ved Mundingen af Canalen. Ved Klintebjerg i Odense Fjord haves en Vinterhavn paa 15 Fod.

Byen har ingen Borgervæbning, men et Brandcorps (c. 1000 Mand) og et Ordenscorps (50 Mand), der skal assistere Brandcorpset i Ildebrandstilfælde, ligesom ogsaa Politimesteren i overordentlige Tilfælde kan paakalde dets Medvirkning.

I Byen er ansat en Veier og Maaler samt 3 Mæglere.

I geistlig Henseende danner Odense med tilhørende Landdistricter et Provsti samt 3 Sogne: St. Knuds, Vor Frue og St. Hans. Ved St. Knuds Kirke er ansat en Sognepræst og en residerende Capellan, der tillige er Præst ved Graabrødre Hospital. Frue Kirke og St. Hans Kirke have hver en Sognepræst, hvorhos der ved Frue Kirke er ansat en Catechet, som tillige er Inspecteur ved Borger- og Almueskolevæsenet i Odense.

Byen hører til Odense Amtstuedistrict (Amtstuen i Byen). Odense har sin egen Stadslæge. (Districtslægen for Odense Landdistrict boer i Odense, hvor ogsaa Stiftsphysicus for Fyens Stift har Bolig). 2 Apotheker. 3die Udskrivningskreds 145de Lægd. Valgsted for Amtets 1ste Folkethings-Valgkreds samt for 6te Landsthingskreds.

Ved Odense Toldsted er ansat en Toldinspecteur, en Toldkasserer, 2 Toldcontrolleurer og 9 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Postmester. Telegraphstation.

Stiftamtmanden over Fyens Stift, der tillige er Amtmand over Odense Amt, samt Biskoppen over Fyens Stift bo i Odense.

I Odense garnisonerer: 5te, 16de og 26de Bataillon samt 2det Dragonregiment.

Det er den canonicerede og under Høialteret i St. Knuds Kirke nedlagte Kong Knud den Helliges Billede, der er gjengivet i det gamle Segl, som findes nedenfor. Det fremstiller Kongen i Harnisk med Rigsæblet i den ene Haand og en Fane i den anden samt en Spydlillie under

sig og i Fanen, hvorved betegnes Spydodden, som dræbte ham; og for at antyde, at Helgenens Hvilested er i Byen, saa ere Kirkebygninger anbragte paa begge Sider. Byens mindre og nu brugelige Segl indeholder blot Lillien.

Odense er, som allerede Navnet synes at antyde, en ældgammel Stad og en af de ældste i Norden; den islandske Historieskriver Snorre Sturlesen beretter (Ynglinga-Saga Cap. 5), at Odin efter sin Ankomst fra Saxland og Tydskland der tog sit Sæde, og i ældre Beskrivelser anføres — hvad her blot kan nævnes som et Curiosum — den Mening, „at Odin skal have havt en Residents paa Korsgaden midt i Byen, hvor hans Billede skal have staaet over den gamle grundmurede Bygning, som 1740 blev ombygget" (Danske Atlas VI. S. 575), ligesom man ogsaa tæt Syd for Byen paaviser dens Navngivers Gravhøi. I den historiske Tid nævnes Odense første Gang i et Diplom af 18de Marts 988, hvor den tydske Konge Otto III. skjænker det herværende Bispedømme (Episcopatus ottonesvigensis), som altsaa allerede har bestaaet i den sidste Halvdeel af det 10de Aarhundrede, tilligemed de noget ældre i Slesvig, Ribe og Aarhus, forskjellige Privilegier. Adam af Bremen nævner i Skriftet de situ Daniæ som beliggende paa Fyen civitas magna Odense. I Riimkrøniken hedder det om Kong Knud den Hellige:

„I odhens ther sloffue the meg i hiell
fynboen the hulpe fast ther tijl";

om Erik Lam siges der:

Thi for jeg intijl odhens oo
och hæntæ myn gudh oc marie mo.

Aaen, som løber igjennem den sydostlige Deel af Byen, og som nu har Navn efter den, kaldtes tidligere Kalveaa (Knytlinga-Saga Cap. 53). Den 25de October 1409 udstedte Kong Erik af Pommern et Beskjærmelsesbrev for Odense Borgere og Confirmation paa Byens Privilegier. Igjennem hele Middelalderen var Odense en af Landets anseeligste Stæder; den var Sædet for Fyenbo-Landsthing, hvormed siden 1681 det for Langeland var forenet, indtil 1805, da de gamle Landsthing afløstes af de to siden den Tid bestaaende Landsoverretter, og allerede ved Folketællingen 1769 findes den at have fortrængt samtlige i den ældre Tid større Stæder, som Roeskilde, Ribe, Viborg og Aalborg, fra Pladsen som de næste i Kongeriget efter Kjøbenhavn. Siden den Tid idetmindste er den altsaa Danmarks anden Stad, og i dette Aarhundrede er dens Indbyggerantal steget fra 5800 til 17,000.

Sin Anseelse i Middelalderen skylder Odense foruden sin høie Ælde fornemmelig den hellige Kong Knud, den første danske Martyr og Helgen. Den 10de Juli 1086 blev denne Konge dræbt i den af ham selv til Ære for den engelske Helgen St. Alban i Odense opbyggede Kirke af de oprørske Jyder, som havde forfulgt ham over Lillebelt, og med Kongen faldt hans Broder Benedict og flere af hans Mænd, som forsvarede ham, medens han selv laae knælende i Bøn for Alteret. Kong Knud blev den 19de April 1101 af Paven canoniseret eller optaget blandt Kirkens Helgene og det næste Aar høitideligt skriinlagt i den Steenkirke, hvortil han ogsaa havde lagt Grunden, og som

bærer hans Navn; fra denne Tid blev der gjort hyppige Valfarter, endog fra fremmede Lande, til den berømte Helgens Grav, hvor man haabede at finde Helbredelse baade for sjælelige og legemlige Onder, især paa Helgenens Festdag; dette blev en ny og betydelig Næringskilde for Byen og Oprindelsen til det store St. Knuds-Marked i Juli Maaned. I nøie Forbindelse med Kong Knud den Helliges Canonisation staaer Oprettelsen af Gilder, som bidroge saa meget til Kjøbstadvæsenets Udvikling her i Landet, og hvoraf de ældste og meest anseete (fornemmelig St. Knuds Gilde), som en naturlig Følge af Helgenens Nærværelse, vare i denne By. I Midten af det 12te Aarhundrede — Aaret angives forskjelligt — blev Odense opbrændt af de hedenske Vender, og 1247 af Hertug Abels Hær under Krigen med hans Broder Erik Plovpenning. Til forskjellige Tider omtales en Kongsgaard i Odense, hvor Kongerne af og til have opholdt sig, ligesom ogsaa flere Gange i den katholske Tid Erkebiskopperne have holdt Concilier med deres Lydbisper i denne By (1206, 1245, 1419).

Medens Odense saaledes gik frem til at blive en af Landets største Byer er det ikke uventet, at dens Navn ogsaa forekommer paa Rigets Mynt. Dette blev endog Tilfældet gjennem 4 Aarhundreder. Næst Lund og Roeskilde er Odense den By, som kan opvise de ældste Mynter. Svend Alfifæ Søn, som synes at have havt et Slags Statholderskab over Fyen, slog Mynt i Odense i Begyndelsen af det 11te Aarhundrede, og der forekommer Kobberpenge fra Erik af Pommerns Tid, prægede i Odense, men ogsaa i Mellemtiden maa der være præget Mynt, saaledes forekommer der en Myntmester Henrik Sommer i Odense 1285; men Aar 1428 bortskjænkede Kong Erik Myntergaarden til et Alter i Dominicanerklostret, og senere findes heller ikke nogen bekjendt Mynt fra Odense; Mynterstræde minder dog endnu om den gamle Mynts Beliggenhed. Oluf Bagger fik senere halvandethundrede Aar efter en personlig Ret til at slaae Mynt, hvorved Odense blev den sidste Provindsby, der blev Myntsted.

Ved at omtale de Forhold, der gave Anseelse til Byen, maa her ogsaa nævnes, at Odense blev Hjemsted for en Mængde adelige Slægter, deels af Landets gamle berømmelige Ætter (saaledes Brockenhuus, Brahe, Lykke, Bryske, Rønnow, Munk, Høeg, Bild, Putbusch, Urne, Friis m. fl.), som kjøbte sig Gaarde i Byen og der opholdt sig en Deel af Aaret, deels af Borgmesterfamilier, der havde faaet Adelsbrev, eller indvandrede Familier, fornemlig henhørende til den lærde Stand, som havde fast Bolig i Byen, hvilke Familier ikke ugjerne lod sig betegne som henhørende til „Odense Adel" (saaledes Slægterne Marsvin, Akeleie, Kotte, Mule, Seeblad, Rosenvinge, Hamsfort, Fiuren, Sperling, Bang, v. Bergen, samt endvidere Slægterne Riisbrich, Landorph og Bircherod, der paa deres Monumenter førte Vaabner og vel derfor ogsaa stræbte hen til at regnes blandt deres Byes Adel); høist staaer dog af al den Adel, der gav Glands til Odense, Thomas Kingo, der paa Odense Bispestol modtog Adelsbrevet med den vingede Pegasus i Skjoldet, og meest fortjent af Byen var vistnok Bircherodernes Slægt og navnlig de tre Brødre, barnefødte i Odense, Sønner af Professor ved Gymnasiet Dr. Jacob Bircherod, Jens Bircherod, Biskop i Aalborg, † 1708, hvis Dagbog (udgivet af Molbech) giver interessante Bidrag til at skildre Livet i Odense og navnlig i en anseet Familie fra den Tid, og som optegnede de odenseske Indskrifter, til hvilke den anden Broder Jacob Bircherod gjorde Tegninger og Kobberstik, † 1687, Thomas Broder B., Rector i Odense, berømt af sin classiske Lærdom, sit store Bibliothek og som Antiqvar og Forfatter ogsaa af historiske Skrifter. Men alt forinden Kingos og Bircherodernes Tid var den ældre Adelsperiode i Odense ophørt, de gamle Slægter havde trukket sig tilbage til Landet efter Regjeringsforandringen, de uddøde jo ogsaa med en forbausende Hurtighed, de nyere Slægter tabte deres Formue og udvandrede fra Byen. I Frederik den Fjerdes Tid fik Odense atter sin egen Kongeborg, hvor Kongen undertiden tog Residents, den blev og Standkvarteer for et Rytterregiment. Dette bidrog ogsaa Sit til at Adelen igjen søgte Byen, dog uden at tage Bolig der, men i Slutningen af Aarhundredet blev det Mode for Landadelen, hvis Vilkaar til den Tid vare gode, at tilbringe Vinteren i Odense, men ogsaa denne Odenses anden Adelsperiode, i hvilken de gamle Adelsslægters Navne ere blandede med Lehnsadelens tydske, ophørte i de ulykkelige Krigsaar 1807—14.

Til disse Meddelelser om sociale Tilstande i Odense skal her føies nogle enkelte Data til Betegnelse af Byens successive Udvikling. Sit første Bogtrykkeri skylder Odense Biskop Kingo, der 1682 fik Privilegium paa at indrette et Bogtrykkeri i Odense for sine og Andres Skrifter. I de Tider stod alt Bogvæsen tilbage, Odense havde to Bogbindere, men ingen Boghandel; den første Bogauction holdtes 1685. Ved kgl. Rescript fik Aar 1700 en tydsk Feltpræst Tilladelse til at prædike i Graabrødre Kirke og omtrent samtidig var Kingos Bispestol besat med en Mand, der end ikke ret forstod

Dansk, den tidligere tydske Felt- og Hofpræst Dr. C. N. Müller; senere blev der ogsaa holdt tydsk Prædiken i St. Hans Kirke, men denne tydske Prædiken forstummede dog uden Lovbud paa Ove Høegh Guldbergs Tid. 1704 fik Borgerne i Odense Tilladelse til at oprette et Skyttelag. Sin første Gadebelysning fik Byen 1761, Nummerering paa Husene 1789, 1795 fit første Theater for tydsk Skuespil, som dog 1796 gik over til at blive Odense danske Nationaltheater. Grev Trampe paa Løgismose blev Dirigent for dette. — Johan Christian Ryge har dette Theater besiddet førend han optraadte paa det kongelige Theater.

Den 8de December 1521 døde i Odense Dronning Christine, Kong Hans's Efterleverske, som havde tilbragt sin Enkestand paa det nærliggende Næsbyhoved Slot og sidst i Odense, hvor hun samme Aar, som hun døde, stiftede St. Claræ Kloster. I August 1527 holdtes i Odense den første i Rækken af de mærkelige Herredage i Reformationsperioden, som saa væsentligt bidrog til at forberede Kirkeforandringen i Danmark, idet her fastsattes de vigtige Bestemmelser, at den lutherske Lære skulde være lige berettiget med den katholske, at de Geistlige maatte gifte sig, og at Biskopperne skulde søge Stadfæstelse paa deres Embeder hos Kongen. 1529 eller 1530 (nogle Kilder angive det ene Aar, andre det andet) led Odense stor Skade ved Ildebrand, og i Grevens Feide 1534 og 1535 blev Byen gjentagne Gange udplyndret og ilde medhandlet, vexelviis af det kongelige Parti og det lybske eller Folkepartiet. I Juni 1539 holdtes her atter en mærkelig Herredag, hvor den nye Universitets-Fundats blev udstedt, og Kirkeordinantsen, som nu blev udgiven paa Dansk, fik Lovskraft. Den 25de Marts 1579 sluttedes i Odense Forlig imellem Kong Frederik II. og hans Farbrødre Hertugerne Hans og Adolph af Slesvig og Holsteen angaaende Forlehningen med Slesvig, som derpaa fandt Sted med stor Høitidelighed 3die Mai 1580 i denne By; Fyrsternes Indtog den 30te April og Festlighederne ved selve Hyldingen ere oftere beskrevne, saaledes i Danske Atlas III. S. 456 ff. Paa denne Tid levede i Odense den ved sin Rigdom og den Anseelse, hvori han stod hos Kong Frederik II., bekjendte Borger og Raadmand Oluf Bager († 1602), som opførte en stor Mængde Bygninger og i det Hele gav Byen betydeligt Opsving, men skal have bygget sig fattig og være død i trange Kaar. Flere danske Konger ere som udnævnte Thronfølgere blevne hyldede i Odense, som Frederik II. 1542 og Christian IV. 27de Juni 1584, ligesom ogsaa 29de April 1610 sidstnævnte Konges Søn, den udvalgte Prinds Christian, som døde Aaret før Kongen, samt Christian V. 10de September 1655*). I Juni 1654 og i Februar og Marts 1657 holdtes Rigsdage i Odense; paa den sidste toges den uheldige Beslutning at paaføre Sverrig Krig. Den 31te Januar 1658 drog den svenske Konge Carl Gustav paa sit Erobringstog i Danmark uhindret ind i Odense, hvorom Bircherod har noteret Følgende i sine Dagbøger (udg. af Molbech) S. 1: „Midt under Gudstjenesten om Formiddagen kom Bud ind i vor Kirke til Byens Magistrat, at Kongen af Sverrig med sin Krigs- og Hof-Suite var i Vente; hvorfor de samtligen maatte løbe ud, og de fleste af Menigheden gave sig ikke heller lang Stunder, førend de fulgte efter. Imod Middagstid ankom den svenske Konge personlig til Odense med en stor Deel af Armeen, samt en stor Suite af sine Cavalierer og høie Betjente. Blev paa Veien udenfor Byen af Biskoppen Dr. Laurids Jacobsen og Stadens fornemste Geistlige, samt Borgmestere og Raad modtaget. Middagsmaaltid bekom Hs. Majestæt i Borgmester Thomas Brodersens Huus, hvor 5 af Danmarks Riges Raad, nemlig Gunde Rosenkrands, Jørgen Brahe, Henrich Rantzau, Iver Vind og Otto Kragh, hannem med ydmyg Submission opvartede" — en Modtagelse af Landets Fjende, som kun gjør den Tid liden Ære, og fra hvilken den Holdning, som de jydske Stæder i vore Dage have udviist ved en lignende Leilighed, heldigviis har været heel forskjellig. Om Efteraaret 1730 ankom Kong Frederik IV. med sin Dronning dødssyg til Odense paa Tilbagereisen fra Hertugdømmerne, og her døde denne Konge paa Slottet, som han selv havde bygget, Natten mellem 11te og 12te October. Kong Christian VIII. og Kong Frederik VII. have som Gouverneurer over Fyens Stift inden deres Thronbestigelse i længere Tidsrum resideret paa Odense Slot.

Umiddelbart før Reformationens Indførelse havde Odense idetmindste 6 Klostre: St. Knuds Kloster af Benedictinerordenen, et af de ældste og anseeligste i Landet, hvortil Kong Erik Eiegod i Aaret 1100 fik 12 Munke fra Evesham-Kloster i England (dets Kirke er den berømte St. Knuds Kirke, Stiftets Domkirke, hvorom nedenfor);

*) En Beretning om denne sidste Thronfølger-Hylding i Odense læses i Danske Magazin 3die Række, V. S. 326—31.

flere kongelige Personer have endt deres Dage som Munke blandt Knudsbrødrene, saaledes Kong Erik Lam 27de August 1147, efterat han samme Aar havde nedlagt Regjeringen, den vendiske Prinds Knud, Valdemar den Stores Søsterson, 1183, og Hertug Erik af Sønder-Jylland, Kong Abels Søn, 1272; Klostret blev 1572 seculariseret og overladt Adelige som Forlehning; St. Hans Kloster af Johanniterordenen (hvor nu det kongelige Slot); dets Kirke, tidligere kaldet St. Michaels, er en af Byens 3 Sognekirker; paa St. Hans Kloster (Odensegaard) residerede efter Reformationen den kongelige Lehnsmand i Næsbyhoved-Lehn, da dette Slot var blevet ødelagt i Grevens Feide; et Franciscaner- eller Graabrødrekloster, stiftet 1279 (1540 omdannet til det nuværende Hospital), hvis Kirke efter Reformationen var Sognekirke for St. Albani Menighed efter dens gamle Kirkes Nedlæggelse indtil 1618, da St. Knuds Kirke indrømmedes denne Menighed; i Graabrødrekirken hvilede Kong Hans og Dronning Christine, hvilket Kongepar fortrinligt yndede denne Munkeorden, tilligemed deres Sønner Kong Christian II. og Prinds Franciscus indtil 1805, da disse kongelige Lig i Anledning af Kirkens Nedbrydelse henflyttedes til St. Knuds Kirke; St. Claræ Nonnekloster af samme Orden (hvor nu Bispegaarden er), stiftet af Dronning Christine (som tidligere tilligemed Kong Hans havde stiftet et lignende Kloster i Kjøbenhavn) samme Aar, som hun døde, 1521*); men det bestod kun kort, da Nonnerne, som Aaret efter Dronningens Død vare indførte deri, ved Reformationen frivilligt forlode det, hvorpaa Kongen 1538 skjænkede Bygningen til Bolig for Superintendenten og andre Geistlige; et Dominicaner- eller Sortebrødrekloster og et Helliggeists-Huus. Foruden disse 6 nævner Pontoppidan endnu 2 andre Klostre i Odense, men deres Tilværelse er usikker. Et Nonnekloster, stiftet i Slutningen af det 12te Aarhundrede paa Nonnebjerget eller Nonnebakken, Syd for Byen paa den anden Side af Aaen, blev kort efter forflyttet til Dalum (see dette Sogn). Af Kirker havde Odense tidligere 6, nemlig foruden de 3 nuværende Sognekirker, St. Knuds, Vor Frue og St. Hans: den gamle St. Albani Kirke (tæt op til St. Knuds), oprindelig en Trækirke, i hvilken, som ovenfor anført, Knud den Hellige blev dræbt, og som 1542 blev skjænket Borgerne til anden Brug og dens Kirkegaard udlagt til Torv, St. Peders Kirke, som var Sortebrødrenes Klosterkirke, samt den ovennævnte Graabrødrekirke med de kongelige Begravelser, der afløste St. Albani Kirke som Sognekirke fra 1541 til 1618 og blev nedlagt i Begyndelsen af dette Aarhundrede. Den katholske Bisperesidents, som var opført 1504—7 af Biskop Jens Beldenak tæt ved Torvet, og som i Grevens Feide (Juli 1534) blev beskudt fra St. Albani Kirke og de omliggende Huse og indtaget af Svendborgerne, tilhørte efter Reformationen forskjellige adelige Familier og er nu Odense adelige Jomfrukloster. En anden af Biskop Beldenak opført Bygning, beliggende ved Flakhaven, er nu nedbrudt for at vinde en større Plads i Byen og friere Beliggenhed for St. Knuds Kirke.

Blandt Biskopperne i Odense i den katholske Periode fortjene, foruden Gisico (1286—1300), der gjenopbyggede St. Knuds Kirke efter den betydelige Ildsvaade, som var overgaaet den (hvorom nedenfor), især de to sidste at anføres: den nysnævnte statskloge og snedige Jens Andersen Beldenak, en Skomagersøn fra Landsbyen Brondum ved Liimfjorden, som gjentagne Gange blev fængslet af Kong Christian II., hvem han forøvrigt gik tilhaande ved det stockholmske Blodbad, senere blev dømt til Tremarksmand for fornærmelige Yttringer mod Familien Ronnov, og efter at have resigneret døde i Lybek 1537, og Adelsmanden Knud Gyldenstjerne, der 1532 blev sendt af Kong Frederik I. op til Norge med en Flaade mod Christian II., som han derpaa førte til Danmark, hvor denne Konge, imod det ham af Biskoppen givne Leide, blev sat i et haardt og langvarigt Fangenskab. Af de evangeliske Biskopper maae den første, Jørgen Jensen Sadolin, som havde understøttet Hans Tausen i at udbrede Reformationen i sin Fødeby Viborg, og den berømte Psalmedigter Thomas Kingo, født i Slangerup, hvor han ogsaa var Præst (see 1ste B., S. 91) til 1677, da han blev Biskop i Odense, hvilket Embede han beklædte til sin Død 14de October 1703, ansees for de mærkeligste.

Odense var en af de Stæder, hvor Kong Christian IV. oprettede Gymnasier ved Siden af Latinskolerne som Overgangsanstalter fra disse til Universitetet. Det herværende Gymnasium blev stiftet 1621, havde 4 Professorer, som holdt Forelæsninger

*) Det har været den gamle Kongsgaard (Dronningegaarden), og der findes i Bispegaarden en hvælvet Kiælder fra gammel Tid.

over Theologi, Græsk, Latin, Philosophi og Mathematik, og bestod, skjøndt stadigt hensygnende, lige til Skolens Reform 1802, efterat dets Nedlæggelse gjentagne Gange havde været paa Bane (jfr. Bircherods Dagbog S. 249, 304). Den Første, som fra Skolen gik over til dette Gymnasium, var den lærde Orientalist Thomas Bang; blandt sine Lærere talte det til forskjellige Tider flere berømte Videnskabsmænd. I Suhms Samlinger til Danmarks Historie indeholder første Deel et Udtog af Justitsraad og Landsdommer Jacob Bircherods Samling af lærde Mænd, der ere fødte i Odense. Af disse skulle her nævnes Roeskildes fortjente Bisp Lage Urne, † 1529, Historikeren Cornelius von der Hamsfort, † 1627, de fornævnte 3 Brødre Bircherod, den europæisk berømte Læge Jacob Winsløv, † 1760, 91 Aar gammel, som Professor i Anatomi. Christian Martfelt, Landhuusholdningsselskabets Stifter, fødtes 1728 i Odense, † 1790. Blandt vort Aarhundredes Mænd, hvis Vugge stod i Odense, skulle her nævnes: Hans Christian Andersen, født 1805, de tre Brødre Bendz, Carl Ludvig (1797—1843), Vilhelm (1804—1833) og Henrik Carl Bang Bendz, født 1806, og Carl Frederik Tietgen, født 1829.

Ligesom den første Bog, der er skreven indenfor Danmarks Grændser, nemlig Ælnoths Knud den Hellige Historie, er forfattet i Odense, og ligesom det første Skrift, der vides at være udkommet her i Landet (en latinsk Beretning om Kampen mellem de Christne og Tyrkerne paa Rhodus), er trykt af en omreisende Bogtrykker i Odense 1482, saaledes er i den nyeste Tid Odense ogsaa den By i Danmark, hvor den mere materielle Oplysning var fremmest, da den alt 1853, før nogen anden By i Danmark, fik Gas indlagt paa Gader og i Huse.

Som nogle af de vigtigere Skrifter om Odense mærkes:

L. Luja, St. Knuds Kirkes, Klosteres og Latinske Skolers første Begyndelse i Odense; Kbh. 1726, 4to.

J. Aagaard, Histor. descriptio Othiniæ, civitatis Fioniæ; (to Disputatser). Kbhvn. 1737–38, 4to.

Stef. Tetens, Efterretninger om nogle af Fyens Stifts Legater og offentlige Stiftelser. Odense 1814.

Th. Borch: Beretning om Legater og Stiftelser, som bestyres og forefindes i Odense. Odense 1866.

C. Paludan-Müller, Om St. Hans Kloster i Odense (Skoleprogram). Odense 1831.

E. C. Werlauff, Beskrivelse over Monumentet over Kong Hans og Dronning Christine i St. Knuds Kirke (m. Kbb.). Kbhvn. 1827.

H. P. Mumme, Beskrivelse af St. Knuds Kirke i Odense (m. Kbb.). Odense 1844.

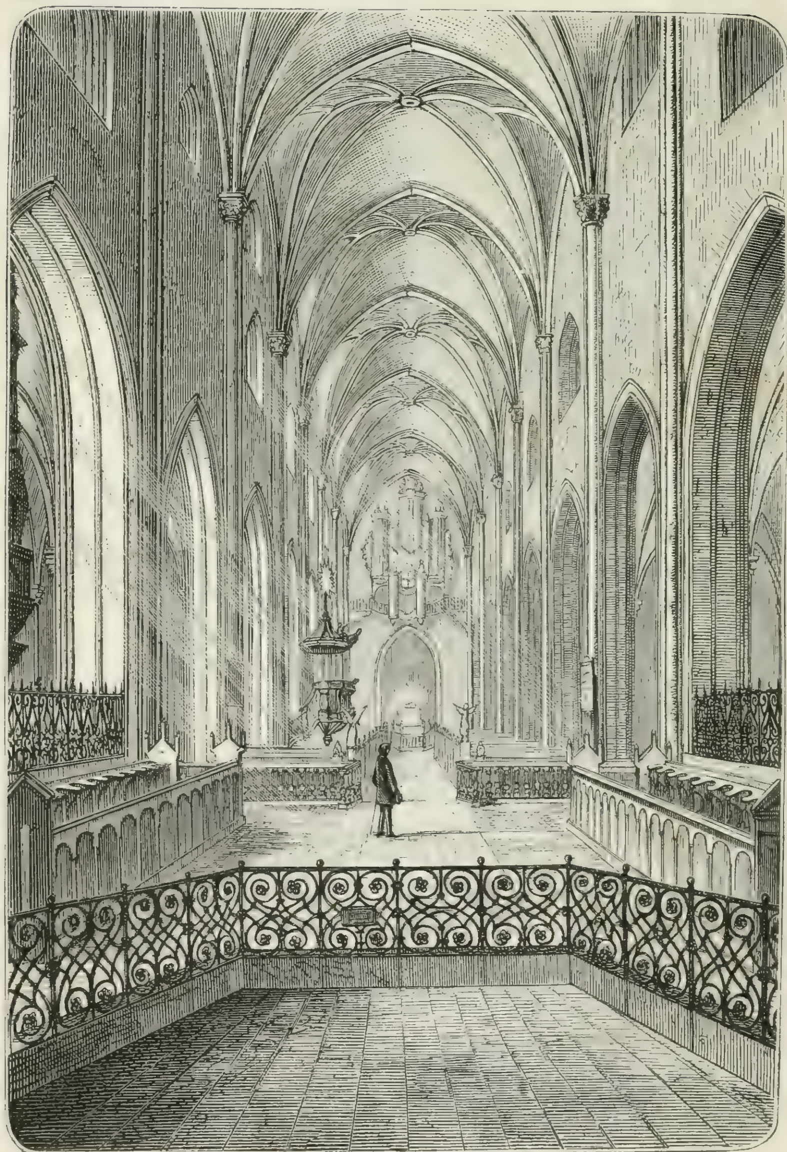
C. H. Kalkar, Efterretn. om Odense Byes Bibliotheker. Odense 1836,

L. Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Byes ældre Historie. 1—3 B. og 1 H. Odense 1841—44.

H. P. Mumme, Bidrag til Odense Byes Historie. Odense 1857.

Bisp Engelstoft, Odense Byes Historie, 2det Bind af Samlinger til Fyens Historie og Topographi, udgiven af Fyens Stifts literaire Selskab. Odense 1862.

Samme, Odense Byes Sognehistorie efter Reformationen. Nyt Hist. Tidsskr. I., S. 1—203.

St Knuds Kirkes Indre.

(De lukkede Stole paa Siderne ere udeladte.)

St. Knuds Kirke.

Efterat den danske Konge Knud (IV.), der efter sin Død dyrkedes som Landets første Helgen og Skytspatron, allerede før sin Thronbestigelse havde opført en Trækirke i Odense til Ære for den engelske Helgen St. Alban, hvor saavel dennes som en anden engelsk Helgen St. Osvalds

St. Knuds Kirke,

til Danmark overførte Reliqvier bleve opbevarede, begyndte han som Konge af Steen at opbygge tæt ved samme den mærkværdige Kirke, der ogsaa var bestemt til at opkaldes efter den engelske Helgen, men som efter Kongens Martyrdød kom til at bære hans eget Navn, og hvor hans egne jordiske Levninger have fundet deres Hvilested.

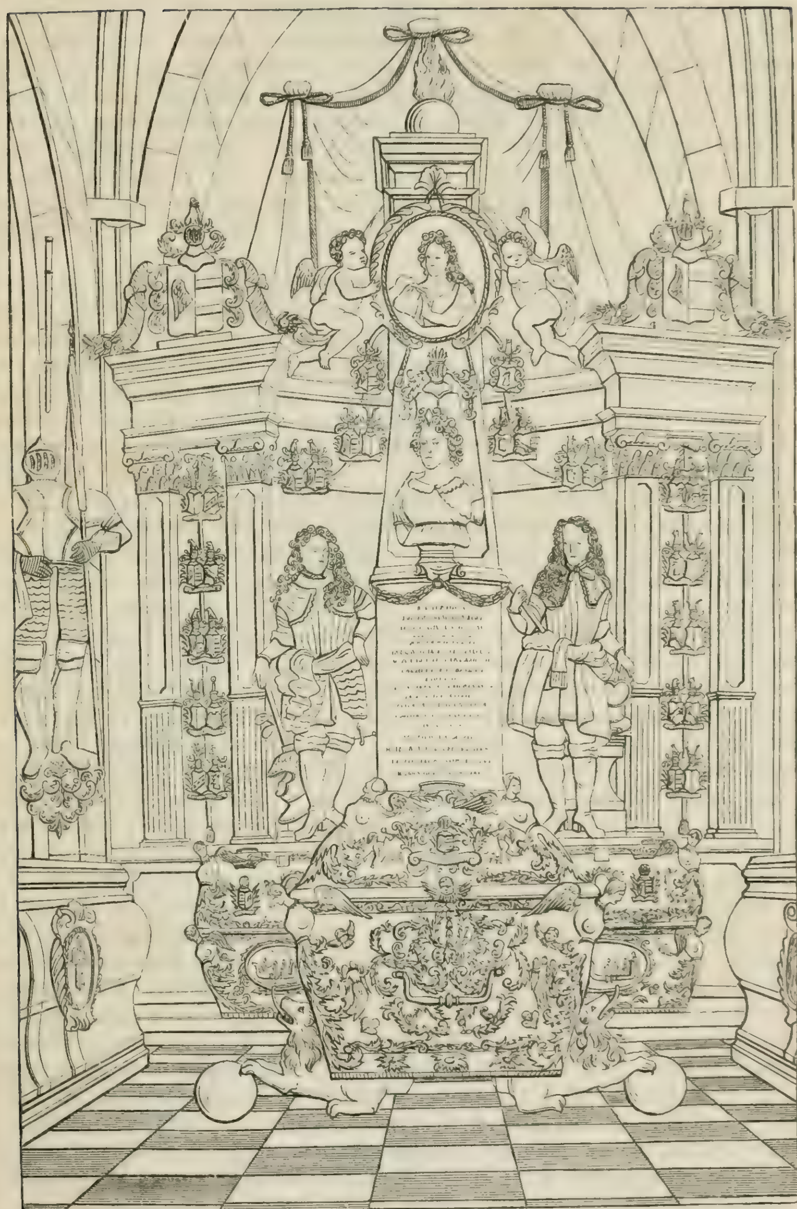
St. Knuds Kirke er bygget i Aarene 1081—1093, altsaa samtidig med Domkirkerne i Roeskilde og Lund, og blev efter Stiftelsen af det berømte Benedictinerkloster, der ogsaa fik Navn efter Odense Skytspatron, sat i Forbindelse dermed som Klosterkirke. Allerede 1095 henflyttedes Kong Knuds Lig tilligemed hans Broder Benedicts fra St. Albani til den nye Kirke, hvor han 19de April 1101 blev høitideligt skriinlagt og Helgenskrinet hensat paa Kirkens Høialter. Fra den Tid skete, som der fortælles, idelige Jertegn og Helbredelser ved den nye Helgens Kiste, store Gaver strømmede ind til Kirken, der saaledes Aar for Aar blev mere beriget og forskjønnet, fra de Troende, som her have fundet Helbredelse, og Gudstjenesten forrettedes med stor Pomp igjennem hele Middelalderen.

Kirken i sin nuværende Skikkelse*), der paa Grund af gjentagne betydelige Ildebrande**) maa antages at være væsentligt forskjellig fra den oprindelige, daterer sig fra Slutningen af det 13de Aarhundrede, og det er fornemmelig Biskop Gisico, der har Æren af at have gjenopført St. Knuds berømte Kirkebygning. Den ligger omtrent midt i Byen (dog nærmest mod Syd, hvorfor ogsaa St. Knuds Menighed udgjør det sydligste Sogn) paa et af de høieste Steder, og nu, med Undtagelse af den sydlige Side, temmelig frit. Kirkens Grundform er en aflang Fiirkant, som afbrydes ved to Udbygninger: paa den nordlige Side det valkendorffske Capel, paa den sydlige Side Consistoriet (Kirkens Sacristi), hvor Landemodet holdes, og som antages at være det af Bisko Mogens Krafse 1466 opbyggede St. Knuds Capel. Som vore fleste yngre Kirkebygninger er St. Knuds Kirke opført af røde Muursteen. Bygningen deler sig i 3 Skibe, af hvilke det midterste er saa høit, at i dets Sidemuur er anbragt en Rad Vinduer ovenover Sideskibenes Tag. Hvælvingerne hvile paa 20 Piller, ordnede i tvende Rader. Alle Bygningens Partier sammensmelte harmonisk til en eneste stor Heelhed, og St. Knuds Kirke er i sin ædle Simpelhed det ældste og skjønneste Exempel her i Landet paa den udviklede Spidsbuestiil. Dens Længde er indvendig 93 Alen, udvendig 100 Alen, Breden indvendig 32¾ og udvendig 40 Alen.

Det viser sig imidlertid tydeligt, at St. Knuds Kirkebygning ikke er opført paa een Gang, men til tre forskjellige Tider. Den østlige Deel, som vistnok er den ældste, indeholder foruden Choret 2 Capeller: for Enden af den nordlige Sidegang Ebbe Munks Begravelsescapel (Ebbe Munk til Fjellebro, † 1622, Monument over ham og Fru Sidsel Høg, hans Hustru), hvor siden 1834 Kisterne med Kong Knuds og Benedicts Levninger findes hensatte, og for Enden af den sydlige Sidegang det pragtfulde ahlefeldtske Capel med sit kostbare Monument over Generallieutenant Ahlefeldt med Familie af den ved dette og flere lignende Arbeider berømte Kunstner Thomas Quilinus i Begyndelsen af forrige Aarhundrede. (Af dette Monument gives paa modstaaende Side en Afbildning). Under Choret har man været nødt til at anlægge en

*) Efterfølgende korte Beskrivelse er tildeels et Uddrag af P. H. Mummes „St. Knuds Kirke i Odense". 1844.

**) Første Gang blev Kirken afbrændt tilligemed Byen ved Vendernes Angreb i Midten af det 12te Aarhundrede, og inden 100 Aars Forløb brændte den atter, enten 1247, da Hertug Abel lagde Odense i Aske, eller ogsaa noget tidligere ved Vaadeild. Neppe gjenopbygt skal den atter være brændt 1304; dog synes Murene ved denne sidste Brand at være blevne ubeskadigede.

Ahlefeldts Monument.

Kjælder, fordi Jordsmonnet, hvorpaa Kirken staaer, skraaner mod Øst*). Det yngste Parti er Kirkens vestlige Halvdeel, fuldført under Biskop Gisico. Paa denne Deel af Bygningen findes udenpaa Kirkemuren tæt under Tagskjæget paa begge Kirkens lavere Sideskibe anbragt en gammel Indskrift med Munkebogstaver, som har voldt Fortolkerne megen Uleilighed, da den paa flere Steder er ulæselig, men hvoraf man dog kan faae ud, at Biskop Gisico har opbygget Kirkens vestlige Halvdeel, idetmindste saavidt, at Indskriften kunde anbringes, og at dette er skeet i Aaret 1301. (Begyndelsen af Indskriften, paa den nordlige Muur, er lettest at læse, saaledes Ordene: HOC OPUS EREXIT PHYNENSIS GISICO PRESES).

Choret ligger 1/2 Alen høiere end den øvrige Kirke, det er 31 Alen langt og 14 Alen bredt. Her findes den store Altertavle af 18 Alens Høide med Billeder og Billedstøtter, henhørende saavel til det gamle som det nye Testamente, opsat 1649 og skjænket Kirken af Henrik Gyldenstjerne til Skovsbo og Fru Lisbeth Podebusk. I 1812 har Kirken faaet et nyt Orgel.

Blandt Begravelserne i Kirken maae først og fremmest omtales de ærværdige Levninger af Kong **Knud** og hans Broder **Benedict.** Kong Knuds kostbare Helgenskriin har vistnok i hele den katholske Tid henstaaet paa Alteret som Gjenstand for Andægtiges Ærefrygt og Tilbedelse; 1582 blev det endnu fundet heelt og ubeskadiget med alle sine Prydelser i et lille Capel paa Kirkens sydlige Side, nedsat i Alteret, og da dette Capel ved denne Leilighed blev nedrevet, flyttedes begge Kisterne til Choret, hvor de indmuredes bagved Alteret i Kirkens østlige Gavlmuur; men ved en Undersøgelse i Anledning af Kirkens Reparation 1696 fandtes de berøvede deres Prydelser og uden Laag, med Benene liggende i en uordentlig Hob, og indmuredes da paa samme Sted. Derpaa stode Kisterne urørte indtil 1833, da de atter bleve Gjenstand for Undersøgelse og det næste Aar hensatte, som ovenfor bemærket, i Ebbe Munks Begravelse. Af de danske Konger i Middelalderen skal ogsaa **Erik Lam,** der døde som Munk i St. Knuds Kloster, være begravet i Kirken. Den 13de Februar 1559 blev Kong Christian III.'s Lig med stor Høitidelighed bisat i St. Knuds Kirke**), men 19 Aar derefter ført til Roeskilde Domkirke; derimod have nu siden 1805 Kong **Hans,** Dronning **Christine,** Kong **Christian** II. og hans yngre Broder Prinds Franciscus, som indtil da laae begravede i den nu nedlagte Graabrødrekirke, deres Hvilested her, først samlede i een Blykiste, men siden 1817 hvilende i 4 Egekister efter Foranstaltning af Kong Christian VIII., der dengang som Prinds var Stiftets Gouverneur. Ved Graabrødrekirkens Nedbrydelse blev ogsaa det store, i en egen Afhandling af Conferentsraad Werlauff afbildede og beskrevne Monument over førstnævnte Kongepar af en rødbruun gullandsk Steen 1815 henflyttet til St. Knuds Kirke, hvor det, indsat i den sydlige Muur over Gravhvælvingen, nu udgjør en af Kirkens Prydelser. (Af denne Liigsteen, der indeholder Afbildninger af Kongen, Dronningen og Prinds Frands, omgivne af Ahnervaabner, gives paa modstaaende Side en Afbildning). Kong Christian IV.'s anden

*) I en Beretning om Restaurationen af Kirken i 1872, meddeelt i Berlingske Tidende for 28de October samme Aar, nævnes som en Mærkelighed de Bueslag, som ved Kalkafhugningen ere komne for Dagens Lys paa begge de lave Mure, som omgive Choret; de tyde paa, at Gulvet har ligget høiere og at den Kjælder, som findes under dette, har været en Kryptkirke, opført i Spidsbuestiil ligesom den øvrige Kirke.

**) Faa Dage efter, den 16de Februar, fandt en anden kongelig Sørgefest Sted i Odense, idet Kong Christian II.'s Lig blev nedsat i sine Forældres Grav i Graabrødrekirken.

Kong Hans's Ligsteen.

Ægtefælle Kirstine Munk og en af deres Døttre, Sophie Elisabeth, Enke efter Grev Pentz, som begge døde 1658, bleve samtidig begravede i St. Knuds Kirke (deres Kister staae i det valkendorfske Capel). Af andre mærkelige Personer, som her ligge begravede, maae anføres Kirkens Restaurator Biskop Gisico († 1300) og flere af de katholske Biskopper, de to tydske Grever Johan af Hoya og Nicolaus af Tecklenburg, som faldt i Slaget ved Øxnebjerg 1535, Christopher Borggreve af Dohna, Feltøverste i Frederik II.'s Tjeneste og Danmarks Riges Raad, † 1584 (over hvem et anseeligt Monument), den bekjendte Historiker Cornelius Hamsfort († 1627), Henning Walkendorf, Stiftslehnsmand paa Odensegaard til 1655 (han opførte det Walkendorfske Capel, men i hans Plads hviler nu der, uagtet han skjænkede en Bondegaard til Kirken til Capellets Vedligeholdelse, „Friedrich v. Wittinghoff, Freyherr auf Schielsburg"), Generallieutenant Hans Ahlefeldt til Glorup, som udmærkede sig under Kjøbenhavns Beleiring 1659 († 1694), i et eget Capel tilligemed sine to Hustruer og Søn (see ovenfor), Skatmesteren Hannibal Sehested, † 1666, Biskop, Dr. Jens Bircherod (1658—1708), over hvem en Liigtavle med en lang latinsk Indskrift, samt flere af de evangeliske Biskopper og lærde Professorer ved Gymnasiet, saaledes Biskopperne Niels Jespersen († 1587), Hans Michelsen († 1651), Hindsholm († 1709), Muus († 1717), Lodberg († 1731), C. Ramus († 1732) (Michelsens og Lodbergs Liigstene ere endnu bevarede, ogsaa findes som henført fra Graabrødrenes Kirke Liigstenen over Biskop Sabolin, † 1559).

Kirkens Taarn synes ikke at høre til den oprindelige Kirkebygning, da det er opført af et andet Slags Muursteen og ikke har en egen Grundvold, men er saaledes anbragt ovenpaa Kirken, at det har foranlediget kjendelige Forandringer i den vestlige Gavlmuur. Forhen havde St. Knuds Kirke 6 Spiir, nemlig eet paa dens østlige Ende og paa Taarnet eet Hovedspiir og 4 mindre i Hjørnerne, men de bleve samtlige borttagne som brøstfældige 1783 og afløste af det nuværende Spiir, som efter to Aars Bygning blev opsat 1785*).

Ved Christian IV.'s Rescript af 12te Marts 1618 gik St. Knuds Klosterkirke over til at blive en Sognekirke for St. Albani Menighed, der efter Reformationen havde benyttet Graabrødre-Klosterkirken som saadan. Af betydeligere Reparationer har Kirken siden den Tid havt tvende, den ovennævnte 1696, medens Kingo var Biskop, og især en Hovedreparation, som begyndte i 1750 og varede i henved 7 Aar, men som kun var til liden Baade for denne herlige Bygnings Indre, og hvorved man navnlig gik aldeles uforsvarligt tilværks med de gamle Liigstene. En stor Deel af disse bleve ødelagte og de øvrige bleve alle afslebne og omgjorte. Nogle bleve vel forsynede med nye Indskrifter, men disse ere tildeels unøiagtige; de fleste ere uden Indskrifter, men alene mærkede 1753 R.**).

---

*) Udgiften dertil afholdtes af Kjøbmand Peter Eilschou. Dette ommeldes paa en Marmortavle, hvor ogsaa Peter Eilschous og Hustrues øvrige rige Gaver til Odense By findes nævnte.

**) Af nogle af de ældre Liigstene haves trykte Afbildninger, saaledes af Liigstenen over Christen Povelsen, første Prior i St. Knuds Kloster i Odense i Danske Magazin II., S. 65, af Liigstenen over Magister Niels Andersen Ulfeld, Decanus ved St. Knuds Kirke, i D. M. III., S. 33, af Liigstenen over Magister Jørgen Gyldenstierne, først Secretair hos Kong Frederik I., derefter Kannik i Lund, tilsidst Vicarius i Odense, † 1551, i D. M. IV., S. 161. Af det endnu bevarede Monument over Borggreve Dohna findes Afbildninger i Mummes Beskrivelse af St. Knuds Kirke; ligeledes af den i en Pille i Kirken indsatte, endnu bevarede Liigsteen over Margrethe

KJERTEMINDE
a. St. Laurentzi Kirke
b. Fattiggaarden
c. Borgerskolen
d. Præstegaarden
e. Raadhuset
f. Spare og Laanekassen
g. Lundsgaards Stiftelse
h. Apothek
i. Toldcontoir
k. Friskolen
l. Sygehuus
m. Emaus-Kirken med Præstegaard
STORE BELT
Havnen
Kjerteminde
Kjöbstads
Markjörder
til Nyborg
Havne
Plads
Kirkegaard
Kjærby Byes Jorder
KJERTEMINDE FJORD
1:3000
100
200
300
Alen

St. Knuds Kirke hører til dem, der ere underkastede det i Lov af 19de Februar 1861 om Kirkesyn omhandlede særlige Syn. I 1864 vedtoges Kirkens Restauration efter en af Etatsraad, Architekt Herholdt udført Tegning. Restaurationsarbeidet er i fuld Gang. I 1871—72 er det tilmurede store Vindue i den vestlige Gavl atter kommet frem og den derunder værende Hovedindgang, der ligeledes var bleven tilmuret, og hvor man havde givet den Eilschovske Mindetavle Plads, er bleven gjenaabnet, Gavlene have atter faaet den gamle Form af Kamgamle, Vinduerne ere blevne fornyede med murede Stene og blyindfattede Ruder, der er lagt nyt Tag af Kobber paa Sideskibene, Vaabenhuset mod Nord, hvorigjennem Indgangen var, er nedbrudt. Restaurationen af Kirkens Ydre vil i Hovedsagen blive fuldendt i indeværende Aar (1872). Den nærmeste Tid vil bringe Restaurationen af det Indre. Pulpiturerne ville da blive borttagne og Pillerne blive restaurerede til deres tidligere Form. Varmeapparat vil blive indlagt.

Af Kirkens Ydre, saaledes som den vil fremtræde efter Restaurationens Tilendebringelse, gives foran en Afbildning; ligeledes gives paa modstaaende Side det i forrige Udgave indeholdte Billede af Kirkens Indre, hvilket paa det Nærmeste vil stemme med det Udseende Kirken vil faae efterat den indvendige Restauration er tilendebragt og Pulpiturerne borttagne.

Kjerteminde,

Kjøbstad i Bjerge Herred, 3 Miil fra Odense og $2^1/_2$ Miil fra Nyborg, ligger paa en Halvø, der skyder sig ud mellem Kjerteminde- eller Kjertinge-Fjord og den nu inddæmmede Thoreby Strand med sit Udløb. Mod Vest og Nord omgives Byen af et af temmelig høie Bakker gjennemdraget Terrain, mod Øst begrændses den af Store-Belt, mod Syd af Fjorden, over hvilken fører en lang Bro. Saavel Nord for Byen som især Syd for samme, i umiddelbar Nærhed af Stamhuset Lundsgaards Skov, er ved Beplantning tilveiebragt Anlæg til Forskjønnelse.

Byen har 12 Gader og 410 Gaarde og Huse, hvoraf 386 i den egentlige By. De ere brandassurerede for 816,780 Rd. (i 1774: 172 Gaarde og Huse, assurerede for 35,700 Rd.; i 1837: 278 Gaarde og Huse, assurerede for 344,440 Rd.; i 1855: 367 Gaarde og Huse, assurerede for 521,590 Rd.). En Række Huse og en Mølle er i de senere Aar bygget Syd for Fjorden og Broen og danner ligesom en lille Forstad mod Syd.

Kjerteminde Kjøbstadjorder udgjøre 45 Tdr. Htk., med et Areal af c. 450 Tdr. Land, hvoraf Communen, som saadan, eier c. 360 Tdr. Land, der ikke ere udskiftede til Brugerne, men udleies af Communen; 21 Tdr. Land benyttes som Embedsjord.

Skovgaard (Jomfruens Billede havde oprindelig været udstafferet med Forgyldning og stærke Farver, men det fortælles, at Kong Christian IV. lod det overstryge med Sort, vel fornemlig fordi den Pragt, der bares til Skue, stred mod dennes og fremfarne Kongers Mandater mod Overdaadighed i Klædedragt.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Kirken, indviet 1476 St. Laurentius til Ære, temmelig stor. Skib og Chor ere sammenbyggede og bedækkes af et Tegltag, der gaaer heelt ned over Sideskibene; den østre Ende af Kirken har en Gavl, der bærer et lidet Spiir, til den vestre Ende slutter sig et lavt, kamgavlet Taarn. Indvendig deles saavel selve Kirken som Choret ved smaa murede Piller i en Hovedgang og tvende Sidegange med lavere Hvælvinger. Kirkens Indre er restaureret i Aarene 1855—56, Vægge og Hvælvinger bleve afpudsede, Træværket fornyet og Jernvinduer indsatte, et nyt Orgel anskaffet, ligesom ogsaa Altertavlens Billedskjærerarbeide restaureret og et nyt Maleri, den hellige Nadveres Indstiftelse, af Faber, indsat i Tavlen. I 1868 blev Kirken forsynet med et Varmeapparat. Ved Chorets søndre Side er Geheimeraad Peder Juels Begravelse, indrettet 1769, hvori han og hans Frue, født Levetzau, hvile i tvende Steenkister*).

Den nye Valgmenighedskirke, **Emauskirken,** opført 1868, er bygget i Korsform med takkede Gavle og Taarn. Den har intet Orgel og ingen Altertavle. Paa Alteret staaer Thorvaldsens Christus og tilhøire for Alteret er en smuk Prædikestol.

Af de øvrige offentlige Bygninger mærkes: **Raadhuset, Fattighuset, Sygehuset** og **Skolerne.**

Indbyggere i 1870: 2274 (1079 af Mdkj. og 1195 af Kvdkj.); i 1860: 2148; i 1855: 1963; i 1850: 1833; i 1845: 1782; i 1801: 1045; i 1769: 719.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat bleve 365 Skattepligtige ansatte til en Skatteindtægt af 115,850 Rd.

Kjerteminde har efter sin Størrelse god Handel, navnlig med Korn samt betydeligt Fiskeri af Sild og Makrel, ligesom ogsaa et Slags fede Flyndere, de saakaldte „Kjerteminde Raadmænd". Den samlede Udførsel af Kornvarer og Frøsorter var i 1870: 55,510 Tdr., hvoraf 51,032 Tdr. til Udlandet (England 22,532 Tdr., Holland og Belgien 7840 Tdr., Norge 12,471 Tdr., Tydskland 8189 Tdr.); i 1869: 41,384 Tdr.

De vigtigste fortoldede Varer angives for 1870 saaledes: 412 Læster Trælast, 97,000 Pd. Saltsteen, 7600 Tdr. Steenkul, 9080 Pd. Manufacturvarer, 8000 Pd. Tobaksblade, 11,350 Pd. Kaffe, hvorved maa bemærkes, at de fleste Forbrugsgjenstande iøvrigt tilføres som toldberigtigede fra Kjøbenhavn og Odense.

Skibsfarten angives saaledes:

	1870.			1869.		
	Skibe.	Drægth.	Bestuvn.	Skibe.	Drægth.	Bestuvn.
Fra Udlandet	66.	1280.	988.	73.	1356.	1120.
Til do.	94.	2296.	1563.	91.	2019.	1281.
Fra Indlandet	128.	1383.	920.	134.	1356.	723.
Til do.	124.	1049.	307.	122.	1101.	303.

*) Paa Kjerteminde gamle Kirkegaard findes en Runesteen, der forhen stod ved Rønninge, men som for nogle Aar siden fandtes i Grunden af et Huus i Kjerteminde (F. M.). I Kirkens Chor opbevares en Kaarde, hvormed en dansk Officeer 1659 paa Kirkegaarden „blesserede 9 Svenske, men fik sit Banesaar af den tiende."

Ved Kjerteminde Toldsted var ved Udgangen af 1870 hjemmehørende 47 Fartøier af 601½ C.=Lstr. Drægtighed; endeel af disse Fartøier benyttes til Fiskeri.

Told= og Skibsafgifterne (incl. Krigsskat) have i 1870 beløbet sig til: 9172 Rd., i 1869: 9510 Rd. [Brændeviinsbrændingsafgiften (incl. Krigsskat) blev oppebaaret i 1870 med 2301 Rd. (i 1869: 2242 Rd.).

Af industrielle Anlæg har Byen 3 Brændeviinsbrænderier med en aarlig Production af c. 40,000 Potter Brændeviin, et Jernstøberi, en Tobaksfabrik, et Saltraffinaderi, en Gjødningsfabrik, et Garveri, et Uldspinderi og 2 Kalkbrænderier. Af Haandværkerne ere Skomagerne meget talrige. For at finde Afsætning for deres Arbeide bringe flere af dem samme omkring til Salg paa Markederne i Fyen.

Kreaturholdet i Kjerteminde var den 16de Juli 1866: 95 Heste, 172 Stkr. Hornkvæg, 140 Stkr. Faar og 231 Stkr. Sviin.

Af Kjøbstadjorderne bruge af Kjøbstadens egne Indbyggere 13 et Beløb af over 1 Td. og 27 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Kjerteminde holdes aarlig 6 Markeder, nemlig: Fredag i 2den, 4de og 6te Uge i Fasten med Heste og Kvæg, i Juni med Kram, i October med Kram, Heste, Kvæg, Korn og Fedevarer og i November med Heste og Kvæg.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Herredsskriver i Hindsholm Herred.

Byraadet bestaaer foruden Formanden (Borgmesteren) af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Fattigvæsenet; c) for Bygnings= og Inventarievæsenet; d) for Brolægnings= og Veivæsenet; e) for Belysningen og Vandværket; f) for Markvæsenet.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1869: til Fattigvæsenet 4076 Rd., Skolevæsenet 3201 Rd., Rets= og Politivæsenet 867 Rd., Vandforsyning 116 Rd., Brandvæsen 574 Rd., Medicinalvæsen 355 Rd., Byens Gader og Veie 3265 Rd., Gadebelysning (med Petroleum) 399 Rd., Bidrag til Statskassen 1036 Rd., Amtsrepartitionsfonden 81 Rd., Amtsskolefonden 153 Rd.

Af fornævnte Udgifter er tilveiebragt: a) ved særlige Indtægter 8129 Rd., b) ved Laan 2100 Rd., c) ved Paaligning 3896 Rd. (paa Formue og Leilighed 3100 Rd., Grund= og Huusskat 796 Rd.).

Communen eier følgende Bygninger: Raadhuset, Fattiggaarden, Sygehuset med Ligcapel, Skolelocalerne, Material= og Sprøitehuset, et Huus ved Siden af Raadhuset, som bortleies, samt 7 mindre Huse; i Capitaler eier den c. 12,000 Rd. Et Vandværk (hvortil medgik 9000 Rd.) blev anlagt i 1862. Om Byens Jorder see foran. Kæmnerkassens Gjæld var ved Udgangen af Aaret 1869: 10,800 Rd.

Communens 3 Skoler har 5 Lærere og 1 Lærerinde (ved Haandgjerningsskolen).

Borgervæbning har Byen ikke, men derimod et Politicorps paa 24 Mand og et Brandcorps paa c. 250 Mand.

Havnevæsenet bestyres af et Udvalg af Byraadet. Havnevæsenet har intet Fond. Bruttoindtægterne vare i 1869: 3871 Rd., i 1868: 3350 Rd. Havnen dannes ved udbyggede Brohoveder. Ebbe og Flod ere temmelig regelmæssige; Vandets Stigen og Falden beløber sig i Almindelighed til mellem 1 og 2 Fod. Ved Middelvande, halv Flod, kunne Fartøier, som stikke indtil 9—10 Fod, gaae over Barren udenfor Havnehovederne. Ved Havnen er ansat en Lods.

I geistlig Henseende er Drigstrup Sogn Annex til Kjerteminde. En ordineret Catechet er tillige Førstelærer ved Borgerskolen.

Valgmenighedens Medlemmer have oprettet en saakaldet „Friskole“ med 1 Lærer.

Byen hører til Odense Amtstuedistrict og til Kjerteminde Lægedistrict (Districtslægen boer i Kjerteminde). Apothek. 3die Udskrivningskreds 126de Lægd. Valgsted for Amtets 2den Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldvæsenet er ansat en Toldforvalter og en Toldassistent. Postmesteren har tillige Opsyn med Befordringsvæsenet. Telegraphstation siden October 1867.

I Kjerteminde er en Sparekasse, hvori der den 31te December 1871 indestod 296,462 Rd. Den opsparede Reservefond beløb sig til 5980 Rd.

I Kjerteminde udgives „Kjerteminde Avis“.

Af Kjertemindes ældste Segl gives her en Afbildning.

Byens Navn udledes vistnok rettest af den i Nærheden længere inde ved Fjorden beliggende og maaskee ældre Landsby Kjertinge i Kjølstrup Sogn, og Minde, som betyder Mundingen af en Flod eller Fjord (jfr. Travemünde, Warnemünde, Karrebæksminde, Nymindegab). Kong Erik af Pommern gav Kjerteminde Kjøbstadsprivilegier 7de December 1413. Indtil henimod Slutningen af det 17de Aarhundrede var denne By betydeligere end i den følgende Tid; dens Aftagen var deels en Følge af den Beskydning, som Byen 31te October 1659, da den ligesom hele det øvrige Fyen holdtes besat af de Svenske, maatte udholde af den hollandske Admiral Ruyters Flaade, der dækkede de danske og allierede Troppers Landgang under Feltmarschal Schack, hvorved Byens bedste Huse ved Havnen bleve lagte i Aske, deels og især af den Omstændighed, at Kjerteminde, som fra gammel Tid havde været Losse- og Ladeplads for Odense, ophørte at være dette c. 1650, da man fandt det dybe Seilløb igjennem Odense-Fjord

BOGENSE
1:8000
50 100 200 300 400 500 600 Al
Bygrændse efter Lov af
11te Februar 1863
a Kirken
b Raadhuset
c Sygehuset
d Spröitehuset
e Fattighuset
f Borgerskolen
g Havnehuset
h Toldboden
i Præstegaarden
k Apothek
l Gjestgivergaard
m Almueskole
STRANDEN
Havnestræde
Havneplads
Forstrand
Gangsti
Adelgade
Kirkestr
Torvet
Storegade
Bogense
Kjöbstads
Markjorder
Indemmet Eng
Markvei
Markedsplads
Strandbred
fra Odense
Mölle
Sti

til denne Byes nuværende Havn Stigestrand; ihvorvel Kjerteminde endnu i en kgl. Forordning af 28de Januar 1682 baade nævnes blandt de Byer, som alene maatte drive udenlandsk Handel, og blandt dem, hvis Øvrighed skulde bestaae af 1 Borgmester og 2 Raadmænd, medens de mindre Kjøbstæder, som Bogense, kun skulde have en Byfoged. Forøvrigt er Byen nu atter i Opkomst; dens Indbyggerantal er siden Folketællingen 1769 steget fra c. 700 til 2274.

I militair Henseende er Kjerteminde af Vigtighed, da dens Beliggenhed paa Halvøen Hindsholm gjør den til et passende Sted for Troppers Udskibning. Foruden den ovenanførte Landgang 1659, vare ogsaa Grev Christoffer af Oldenborgs Tropper landede ved Kjerteminde i Grevens Feide i August 1534.

Brødrene, den historiske Forfatter, Professor i Historie ved Kjøbenhavns Universitet Caspar Peter Paludan-Müller, og Digteren, Professor Frederik Paludan-Müller, ere fødte, den første 25de Januar 1805 og den sidste 7de Februar 1809, i Kjerteminde, hvor deres Fader Jens Paludan-Müller, der døde som Biskop i Aarhus, dengang var Præst.

Bogense,

Kjøbstad i Skovby Herred, beliggende umiddelbart ved Kattegattet i en i det Hele flad og skovløs Egn („Sletten"), 4 Mile Nordvest for Odense og 2 Mile Sydost for Klakring i Jylland. I Byens Nærhed ligge flere inddæmmede Strandlodder, der tilligemed de to Øer, Store- og Lille-Stagø Øst for Byen, ere Byens Eiendom*).

Byen har 6 Gader og 327 Gaarde og Huse, hvoraf 64 udenfor Byens egentlige Grændse. Eiendommenes Brandforsikringssum var den 30te September 1870: 721,600 Rdl. (den 30te September 1854: 416,480 Rd., den 31te Marts 1843: 227,580 Rd.).

Bogense Kjøbstadjorder, der ere udskiftede i 1804, udgjøre 1084 Tdr. Land, med 84 Tdr. 2 Skpr. $2^1/_2$ Alb. Hartkorn, hvoraf inddæmmet Strand 5 Tdr. 5 Skpr. $2^3/_4$ Alb.

Af offentlige Bygninger mærkes:

Kirken, beliggende tæt ved Stranden, paa en høi Brink, der frembyder en herlig Udsigt over Havet til den jydske Kyst, i den katholske Tid helliget St. Nicolaus, opført, efter Pontoppidan, i Aaret 1406, ikke stor, men en ret smuk, hvælvet Korskirke, Altertavlen prydet med et Maleri, Christus i Gethsemane, malet og skjænket af afdøde Oberstlieutenant P. v. Bardenfleth til Harritslevgaard, Taarn (i Øst) med høit ottekantet Spiir. Døbefonten er af Granit, i Bægerform og med fiirkantet Fod samt et glat Messingbækken. Et nyt Orgel (bygget af Orgelbygger Marcussen fra Aabenraa) blev anskaffet 1862. Kirken blev restaureret indvendig i Sommeren 1866.

---

*) Alt ved en Raadstuesamling den 15de August 1666 blev af Borgerskabet samtykt, „at eftersom nogle fornemme Folk skal være fundet Stranden at inddæmme, da maatte dette skee." Derpaa har Borgmester Hans Jorgensen faaet Kong Frederik den Tredies Bevilling af 15de October s. A. paa at inddæmme Stranden paa begge Sider af Byen, denne til almindeligt Gavn. Denne Bevilling, som er confirmeret af Christian den Femte og paraferet af Griffenfeldt, opbevares endnu i Byens Archiv. Borgmesteren døde imidlertid og Inddæmningen kom dengang ikke til Udførelse; men 1817 paabegyndtes Inddæmningen af en stor Diig vestlig og nordlig for Bogense, hvilken udførtes i kort Tid og der indvandtes herved 350 Tdr. Land, som inddeeltes i 44 Lodder til Agerbrugere, blandt disse Kammerjunker Bardenfleth til Harritslevgaard. En østlig Inddæmning blev paabegyndt 1819, hvorved vandtes 80 Tdr. Land.

Raadhuset, opført 1846—47; **Toldbodbygning; Borgerskolen,** opført 1853, og en **Fattiggaard.**

Indbyggernes Antal udgjorde i 1870: 1931 (Mdkj. 920, Kvdkj. 1011), i 1860: 1899; i 1855: 1709; i 1850: 1497; i 1845: 1419; i 1801: 760; i 1769: 435.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ere 287 Skattepligtige ansatte til en Skatteindtægt af 128,200 Rd.

Handelen med Byens rige Opland er Hovederhvervskilden.

Udførselen af Kornvarer til fremmede Stæder beløb sig i 1870 til 48,635 Tdr. (i 1869: 31,334 Tdr.), hvoraf til Norge og Sverrig 18,753 Tdr., England 11,818 Tdr., Holland og Belgien 6725 Tdr., Slesvig og Holsteen 6561 Tdr., Bremen og Lybek 4778 Tdr.

De vigtigste fortoldede Varer angives for 1870 saaledes: 647 Læster Trælast, 37,700 Tdr. Steenkul, 33,706 Pd. Kaffe, 34,767 Pd. Sirup, 6625 Pd. Riis, c. 13,000 Pd. Manufacturvarer, 15,526 Pd. Tobaksblade, 1718 Pd. Humle.

Ligesom de fleste andre Provindskjøbstæder tilføres ogsaa Bogense endeel Varer som toldberigtigede fra Kjøbenhavn.

Skibsfarten angives saaledes:

	1870.			1869.		
	Skibe.	Drægth.	Bestuvn.	Skibe.	Drægth.	Bestuvn.
Fra Udlandet	52.	1296.	964.	63.	1288.	1102.
Til do.	102.	2130.	1436.	92.	1837.	1023.
Fra Indlandet	178.	1017.	604.	174.	1020.	546.
Til do.	133.	744.	382.	135.	806.	442.

Ved Bogense Toldsted var ved Udgangen af 1870 hjemmehørende 6 Fartøier af 87¾ C.-Lstrs. Drægtighed (i 1855: 17 Fartøier af 265½ C.-Lstrs. Drægtighed, i 1774: 5 Fartøier).

Told- og Skibsafgifterne (incl. Krigsskat) have i 1870 beløbet sig til 14,232 Rd. (i 1869: 15,940 Rd., i 1855: 20,548 Rd.). Brændeviinsbrændingsafgiften (incl. Krigsskat) blev oppebaaret i 1870 med 12,958 Rd. (i 1869: 12,708 Rd.).

Af industrielle Anlæg findes i Byen: et Jernstøberi, der beskjæftiger 16 Arbeidere, en Tobaksfabrik, der beskjæftiger 5 Personer, 2 Garverier, et Kalkbrænderi og 9 Brændeviinsbrænderier, der levere c. 200,000 Potter Brændeviin aarlig. Paa Byens Grund ligge 2 Veirmøller, hvoraf den ene tillige har Dampkraft.

Kreaturholdet i Bogense var den 16de Juli 1866: 119 Heste, 312 Stkr. Hornkvæg, 471 Stkr. Faar og 208 Stkr. Sviin.

Af Kjøbstadjorderne bruge blandt Byens egne Indbyggere 2 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 10 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 7 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 46 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Bogense afholdes aarlig 7 Markeder, nemlig Torsdag i 1ste, 3die og 5te Uge i Fasten med Heste og Kjøbmandsvarer, i Juli og Sep-

tember med Kram, i October med Kram, Kvæg og Heste, og i November med Føde- og Fedevarer. Den første Torsdag i hver Maaned Torvedag med levende Kreaturer.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Herredsskriver i Skovby Herred.

Byraadet bestaaer foruden Formanden (Borgmesteren) af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; c) for Fattigvæsenet; d) et technisk Udvalg; e) for Bestyrelsen af Byens Sygehuus; f) for Skolevæsenets Oeconomi.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1869: til Fattigvæsenet 3777 Rd., Skolevæsenet 4234 Rd., Rets- og Politivæsenet 1451 Rd., Vandforsyning 115 Rd., Brandvæsen 176 Rd., Medicinalvæsen 165 Rd., Byens Gader og Veie 452 Rd., Gadebelysning 154 Rd., Bidrag til Statskassen 1471 Rd., Amtsrepartitionsfonden 258 Rd., Amtsskolefonden 129 Rd.

Af fornævnte Udgifter er tilveiebragt: a) ved særlige Indtægter 3858 Rd., b) ved Paaligning 10,490 Rd. (paa Grund 851 Rd., paa Næring 880 Rd., paa Formue og Leilighed 7905 Rd., overordentlig Skat 854 Rd.).

Ved Udgangen af Aaret 1869 eiede Communen: a) i rede Penge og Obligationer 8014 Rd., b) i faste Eiendomme efter Taxation 28,653 Rd. Communen skyldte ved Udgangen af Aaret 1869: 4200 Rd.

Communens faste Eiendomme ere: Raadhuset, hvoraf Communen eier 1/3 og Landjurisdictionen 2/3, Sygehuset, Fattiggaarden, Borgerskolen og nogle Jorder.

Bogense har en Borgerskole, der er deelt i 2 Afdelinger, en Almueskole eller Friskole og en egentlig Borgerskole med en Realklasse; i begge Afdelinger c. 250 Børn, 5 Lærere og 1 Lærerinde.

Bogense har ingen Borgervæbning, men et Brandcorps paa c. 250 Mand, hvormed er forenet et Politicorps paa 30 Mand.

Havnevæsenet bestyres af et af Byraadet nedsat Udvalg, bestaaende af Borgmesteren og 4 valgte Medlemmer. Den nuværende Havn, som er anlagt i Aarene 1830—44, er dannet ved tvende Steenmoler, c. 1000 Alen lange, med fordybet Løb imellem 8 à 9 Fod med dagligt Vand, og et Bassin imod Land til Vinterliggeplads for c. 15 Skibe. Havnekassens Indtægter vare i 1869: 3977 Rd.; den eiede den 31te December 1869 en Capital af 2012 Rd., men skyldte til Statskassen 19,955 Rd., som en Deel af et Laan til Havnens Anlæg.

I geistlig Henseende er Skovby Sogn Annex til Bogense. En ordineret Catechet er tillige Førstelærer ved Borgerskolen.

Bogense hører til Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict. Distritslægen boer i Byen. Apothek. 3die Udskrivningskreds 176de Lægd. Valgsted for Odense Amts 5te Folkethings-Valgkreds.

Ved Bogense Toldsted er ansat en Toldforvalter og 2 Toldassistenter. Postmesteren har tillige Opsyn med Befordringsvæsenet. Telegraphstation.

I Bogense er den 1ste Januar 1854 oprettet en Sparekasse, i hvilken den 1ste Juli 1870 indestod 366,228 Rd. Den opsparede Reservefond beløb sig til 20,254 Rd.

I Bogense udgives „Bogense Avis".

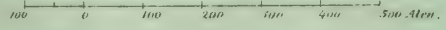
Af Bogenses ældste Segl gives her en Afbildning

Bogense forekommer første Gang i Historien 1327, da Interimskongen Valdemar Eriksen af Sønder-Jylland under 9de Januar stadfæstede denne Byes ældre Privilegier (til »villani in Boknæs«), og den nævnes samme Aar blandt det Gods, som den svenske Prinds Erik Valdemarsen gjorde Fordring paa som sit Mødrenegods, og som af nysnævnte Konge 15de Juli tildømtes ham i Nyborg. Som Valdemar Seirs private Eiendom nævnes 1231 Harridslevgaard med dens Tilliggende paa 144 Mk. Guld. Under dette Tilliggende maa Bogense have været indbefattet og altsaa da været en mindre betydende Landsby, thi den maa i Arv være gaaet over til Kongens Sønnedatter Jutta, hvis uægte Søn Prinds Erik Valdemarsen var. Om end et Sagn, hvorefter Bogense i den katholske Periode skal have udgjort 3 Kirkesogne og havt 7 Kirker, maa ansees for at indeholde Overdrivelse, vise dog flere Omstændigheder, at den i det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarhundrede har været en anseelig By (efter Vedel Simonsen endog i Henseende til Velstand den anden eller tredie i Fyen); saaledes skal dens Accise i Aaret 1522 have beløbet sig til 80 Mark, medens Kjerteminde kun svarede 23, Middelfart 40, Faaborg 50 Mark og Nyborg formedelst Armod paa samme Tid aldeles ingen (jfr. om Byens Velmagts Dage Vedel Simonsens Bidrag til Rugaards Historie I., 1. Hefte, S. 137, 2det Hefte S. 60 ff.). Endnu i 1618 har man et Udtryk for Bogenses relative Storhed i de fyenske Stæders Ansættelse til Baadsmandshold, hvorefter Odense skulde have 20, Svendborg 18, Kjerteminde 16, Bogense 15, Faaborg 14, Nyborg 14, Assens 13, Middelfart 10 og Rudkjøbing 6. Men forskjellige Uheld, som den for de fyenske Kjøbstæder og Herregaarde saa ødelæggende Borgerkrig, Grevens Feide, og heftige Ildebrande den 10de October 1570 og 14de October 1575 (Vedel Simonsens Rugaard II., 1ste Hefte, S. 30 ff.; i Danske Atlas III., S. 466 ff. findes 1ste October 1550), der ødelagde næsten hele Byen, bragte den hurtig ned til sin derpaa følgende Ubetydelighed, saa at den baade i Henseende til Velstand og Indbyggerantal kom til at staae langt under de andre fyenske Stæder. Til Udredelse af Prindsessestat i Anledning af Christian IV.'s Søster Augustas Formæling 1596 findes den saaledes kun ansat med 25 Daler, medens Middelfart, den næstmindste Kjøbstad paa Øen, var ansat med 75, og 1766 beløb dens Consumtion sig kun til 705 Rd., Middelfarts derimod til 1400 Rd.

I Bogense skal der i Middelalderen have været et St. Annæ Kloster, hvoraf det gamle Raadhuus siges at have været en Levning og St. Annæ Gade at have Navn; men dette Klosters Tilværelse kan ikke diplomatisk bevises.

I den forrige Udgave af dette Skrift hed det: „Bogense er vel endnu den mindste Kjøbstad i Fyens Stift; men ingen af Landets Stæder, med Undtagelse af Veile, er i

J H M gr.
Em Bærentzen & Co. lith. Inst.

det sidste Aarhundrede tiltaget i Folkemængde i samme Forhold som denne; dens Indbyggerantal, som ved Folketællingen 1769 kun beløb sig til 435, er nemlig nu steget næsten til det Fiirdobbelte, og denne By, som ved nysnævnte Tælling kun indtog den 60de Plads blandt Landets 68 Kjøbstæder, staaer nu i deres Række som den 38te." Denne Udvikling synes desværre ikke at være vedbleven. Allerede den næste Folketælling 1860 viste en Tilbagegang fra 1963 til 1899 og endnu i 1870 var hiint Tal ikke naaet. I Kjøbstædernes Række indtager Bogense nu den 43de Plads. Antallet af hjemmehørende Fartøier, som i 1855 var 17, er nu kun 6. Toldafgifterne i 1855: 20,548 Rd., vare i 1870 kun 14,232 Rd. Vidnesbyrd i modsat Retning afgive dog Bygningernes tiltagende Brandassurancesum. Det staaer til at antage, at den fyenske Jernbanes Anlæg har gjort Sit til at standse Bogenses Udvikling.

See nu Bogense Byes og Skovby Herreds Topographi og Historie fra Sagntiden til Nutiden af Literis Mando. Bogense 1859 (Særskilt Aftryk af Bogense Avis).

Middelfart,

Kjøbstad i Vends Herred, beliggende paa et fladt Terrain ved den smalleste Deel af Lille-Belt, under 55° 30′ 33″ n. B. og 2° 50′ 40″ v. L., 6 Mile fra Odense, 4 M. fra Bogense og 4½ M. fra Assens. Byens Beliggenhed hører til de skjønneste i Danmark; det her kun 1200 Alen brede Lille-Belt bugter sig i en Halvbue forbi Byen, af Udseende ganske liig en stor Flod, og begrændses af smukke tildeels skovklædte Bredder, saavel paa den fyenske som paa den ligeoverfor beliggende jydske Kyst.

Byen har 10 Gader og 403 brandforsikkrede Bygninger (i 1837: 247), hvoraf 22 udenfor Byen paa dennes Grund. Samtlige Bygninger vare den 31te December 1871 assurerede for 841,430 Rd. (den 30te September 1854: 464,770 Rd., den 31te Marts 1843: 237,220 Rd.).

Middelfarts Kjøbstadjorder, hvilke alle ere udskiftede, udgjøre, efter Statistisk Tabelværk, Ny Række 5te Bind, 732 Tdr. Land, med 75 Tdr. 6 Skp. Htk.

Til Middelfart Sogn hører, foruden Kjøbstadcommunen, tillige et Landsogn, bestaaende af Hovedgaarden Hindsgavl og Øen Fænø. Dette Landsogn, der har særeget Sogneforstanderskab, men forøvrigt Skole- og Fattigvæsen fælles med Kjøbstaden, vil særligt være at beskrive under Vends Herred.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Kirken, i den katholske Tid helliget St. Nicolaus, temmelig stor (65 Alen lang og 27 Alen bred), bygget i Korsform med Chor, Hovedgang og tvende Sidegange, adskilte ved Muurpiller, som bære Hvælvingerne, rummeligt Sacristi, 42 Alen høit Taarn med 4 takkede Gavle, over Choret et lille Spiir.

Raadhuset; Realskolen; Borger- og Friskolen; Fattiggaarden; et lidet **Hospital** for 6 Lemmer, der efter Danske Atlas er oprettet 1767 af Agent Iwersen.

Indbyggere i Byen i 1870: 2336 (1116 af Mkkj. og 1220 af Kvkj.); i 1860: 2123; i 1855: 1840; i 1850: 1633; i 1845: 1549; i 1801: 1019; i 1769: 736.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ere 470 Skattepligtige ansatte til en Skatteindtægt af 187,975 Rd.

Handel og Skibsfart samt Fiskeri, Haandværksdrift og Agerbrug ere Hovederhvervsgrenene for Byens Indbyggere.

Udførselen af Kornvarer til fremmede Steder beløb sig i 1870 til 37,157 Tdr. (i 1869: 28,697 Tdr.), hvoraf til Norge og Sverrig 4581 Tdr., England 5123 Tdr., Holland 4941 Tdr., Slesvig og Holsteen 20,917 Tdr., Lybek 1595 Tdr.

Skibsfarten angives saaledes:

	1870.			1869.		
	Skibe.	Drægth.	Bestuvn.	Skibe.	Drægth.	Bestuvn.
Fra Udlandet	136.	1988.	1259.	159.	1984.	1236.
Til do.	135.	1856.	1262.	168.	1996.	1195.
Fra Indlandet. . . .	213.	1256.	516.	237.	1614.	716.
Til do.	189.	1547.	936.	205.	1644.	902.

Told- og Skibsafgifterne (incl. Krigsskat) udgjorde i 1870: 31,256 Rd. (i 1869: 31,420 Rd.). Brændeviinsbrændingsafgiften (incl. Krigsskat) blev oppebaaret i 1870 med 5787 Rd. (i 1869: 5641 Rd.).

I Slutningen af 1870 var ved Toldstedet hjemmehørende 39 Fartøier af 590 C.-Lstrs. Drægtighed, foruden 24 Fartøier under 2 C.-Lstr., der fornemmelig anvendes til Fiskeri.

Foruden Fiskeri af de for vore Farvande almindelige Fiskearter, hvoriblandt dog Torskene siges at falde af særlig Godhed ved Middelfart, maa ogsaa mærkes Fiskeriet af eller, som det her kaldes, Jagten paa Marsviin, der drives af et Marsviinsjægerselskab af 30 Sømænd. Marsvinene drives ind i Gamborg-Fjord, hvor de dræbes. I Gjennemsnit er Fangsten 7—800 Stkr. aarlig, men hæver sig dog undertiden til et langt større Antal, saaledes i Vinteren 1854—55 til 1742 Stkr. De indbringe Jægerne omtrent 2 Rd. pr. Stk.

Af industrielle Anlæg findes 5 Brændeviinsbrænderier med et aarligt Product af c. 100,000 Potter, 2 Tobaksfabrikker, et Jernstøberi, et Eddikebryggeri og et Billedskjæreri.

Kreaturholdet i Middelfart var den 16de Juli 1866: 104 Heste, 157 Stkr. Hornkvæg, 170 Stkr. Faar og 203 Stkr. Sviin.

Af Kjøbstadjorderne drive blandt Byens egne Indbyggere 1 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 13 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 14 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 23 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Middelfart afholdes aarlig 7 Markeder: i Slutningen af Januar, Onsdag i 1ste, 3die og 5te Uge i Fasten med Heste og Kvæg, i Juli med Kram, i September med Kram, Heste, Kvæg, Korn og Fedevarer, i Slutningen af October med Føde- og Fedevarer. Første Tirsdag i hver Maaned Torvedag med levende Kreaturer.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt derhos Herredsfoged og Herredsskriver i Vends Herred.

Byraadet bestaaer foruden af Formanden (Borgmesteren) af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Fattigvæsenet; b) for Skolevæsenet; c) for Brolægnings-, Vei- og Vandvæsenet samt den offentlige Belysning.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1870: til Fattigvæsenet 3413 Rd., Skolevæsenet 4351 Rd., Rets- og Politivæsenet 766 Rd., Brandvæsen 119 Rd., Medicinalvæsen 108 Rd., Byens Gader og Veie 224 Rd., Gadebelysning 170 Rd., Bidrag til Statskassen 891 Rd., Amtsrepartitionsfonden 232 Rd., Amtsskolefonden 203 Rd.

Af fornævnte Udgifter er tilveiebragt: a) ved særlige Indtægter 3084 Rd., b) ved Paaligning 9446 Rd. (paa Grund 579 Rd., Assurance 139 Rd., Formue og Leilighed 8728 Rd.), c) Bidrag fra det med Hensyn til Fattig- og Skolevæsen med Kjøbstaden forenede Landdistrict 888 Rd.

Ved Udgangen af Aaret 1870 eiede Communen i rede Penge og Obligationer 11,062 Rd., b) i faste Eiendomme 26,356 Rd. Communen skyldte ved Udgangen af Aaret 1870: 19,016 Rd.

Communens faste Eiendomme ere: Raadhuset, hvoraf Communen eier 1/3 og Landjurisdictionen 2/3, 1 Sprøitehuus, 2 Smaahuse, 2 Fattigboliger, 1 Fattig- og Arbeidsanstalt, 3 Skolebygninger, 1 Markedsplads, Jorder paa Byens Mark af Hartkorn 3 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdkr. 1/2 Alb., en Jordstrimmel mellem Kirken og Hestebanen, en Aalegaard.

Communens 3 Skoler, Realskolen, Borgerskolen og Friskolen, have 5 Lærere og 2 Lærerinder.

Byen har ingen Borgervæbning, men et Brandcorps paa 270 Mand (3 Sprøiter) og et Politicorps paa 28 Mand.

Havnevæsenet bestyres af en Havnecommission. Havnen eiede ved Udgangen af 1871 c. 7500 Rd. De aarlige Indtægter ere omtrent 2000 Rd. Den har en Dybde af 10—11 Fod. I 1870—71 er Havnen udvidet til omtrent det dobbelte Areal, hvorved er paadraget en Gjæld af 22,000 Rd.

I geistlig Henseende danner Middelfart Kjøbstad og Middelfart Landsogn eet Kirkesogn.

Middelfart hører til Assens Amtsforvalterdistrict og Middelfart Lægedistrict (Districtslægen boer i Byen). Apothek. 3die Udskrivningskreds 220de Lægd. Valgsted for Amtets 4de Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldstedet er ansat en Toldforvalter, en Toldcontrolleur og 3 Toldassistenter. Postmesteren har tillige Tilsyn med Befordringsvæsenet. Telegraphstation.

I Middelfart er en Sparekasse for Byen og Omegnen. Den er oprettet i 1853 af Byens Haandværkerforening. Indskuddet beløb sig den 31te December 1871 til c. 120,000 Rd. Overskuddet tilfalder Foreningen, der garanterer Sparekassen. Den har et Reservefond af 9000 Rd.

I Byen er „Middelfart Disconto-Institut". Omsætningen var i Aaret 1ste Juli 1870 til 30te Juni 1871: 1,387,562 Rd. Actiecapital 150,000 Rd. Indlaan 422,959 Rd. Reservefond 46,131 Rd.

I Middelfart udgives: „Lille Belts Tidende, Middelfarts Avis for Politik".

Af Middelfarts ældste Segl gives her en Afbildning.

Middelfart-Sund omtales allerede paa Kong Knud den Helliges Tid (Knytlinga-Saga Cap. 32, 53), da de oprørske Jyder, som forfulgte Kongen, satte derover til Fyen; men Byen Middelfart („Mæthlæfar") nævnes første Gang udtrykkeligt i Kong Valdemar II.'s Jordebog 1231 (Scr. rer. Dan. VII. p. 523, 530). Den var da formodentlig en Kongsgaard, og det er vistnok denne der menes, naar det hedder i Præsteindberetningen af 1623, at „Medelfarts vestre Ende skal være den ældste, hvori tilforn skal have været en Herregaard, kaldet Borgen." Oprindelig har der rimeligviis paa dette Sted været et Fiskerleie, som har faaet Navn af, at det var den mellemste af tre Overfarter over Lille-Belt (Strib, Middelfart og Fønsføre, jfr. Vedel Simonsens Bidrag til Rugaards Historie I, 1ste Hefte, S. 69 flg.), hvorfor ogsaa Svend Aagesen (Scr. rer. Dan. I. p. 58) oversætter Sundet ved »medius transitus«. 1287 (efter Hvitfeldt 1290) blev Middelfart afbrændt af de fredløse Kongemordere. I den næste Tid var denne By ofte Sædet for Forhandlinger imellem de stridende Fyrster; saaledes underhandledes der 1296 imellem Kong Erik Menved og den norske Konge Erik Præstehader, som beskyttede Kongemorderne, og 1306 og 1310 sluttedes der Forlig imellem den danske Konge og Brødrene Hertug Valdemar af Sønder-Jylland og Hertug Erik af Langeland. 1359 bleve tre jydske Adelsmænd, Niels Bugge til Hald, Ove Stigsøn og Peder Andersson Hvide til Margaard, paa Hjemreisen fra Slagelse, hvor de forgjæves havde været samlede med Kong Valdemar IV. for at slutte Forlig med ham paa Adelens Vegne, myrdede i Middelfart, efter Sagnet af tre Fiskere med Møggrebe; men Mistanken for Mordet faldt paa Kongen. Efter Danske Atlas VI. S. 665 maate paa den Tid Beboerne af de tre Huse, hvor Gjerningsmændene boede, aarlig betale 3 Mk. 1 Sk. i Jordskyld eller Blodpenge, og N. M. Petersen bemærker i sine „Bidrag til den danske Literaturs Historie i Middelalderen" (1853), S. 196, at de saakaldte Bugges-Penge endnu svares af tre Grundeiere i Vestergade. Den 4de November 1659 bleve keiserlige, brandenborgske og polske Tropper under Anførsel af Feltmarschal Eberstein førte over fra Jylland til Fyen ved Middelfart, og efter at have forenet sig med de Danske og Hollænderne, som faa Dage iforveien vare landede ved Kjerteminde, sloge de de Svenske ved Nyborg (14de Novbr.). En Deel af Byen (25 smaa Huse i Søndergaden) afbrændte ved Vaadeild 1746; og i den nyeste Tid er Middelfart, skjøndt en aaben og forsvarsløs By, den 8de Mai 1848 bleven bombarderet af Preusserne, som vilde tage Hevn for Steen Billes Beskydning af deres Batterier ved Fredericia samme Dag, dog uden at derved anrettedes synderlig Skade, saa at kun to Huse afbrændte.

Det ovennævnte Marsviinsjægerselskabs Skraa eller Lov er fra Aar 1593, men Selskabet selv er vistnok langt ældre (Begtrups Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Fyen, I. S. 163).

Den hos Christian IV. meget anseete Hofpræst og senere Biskop i Skaane Mads Jensen Middelfart (f. 1579, † 1638), der, som bekjendt, blev overfaldet og mishandlet

ASSENS

1 : 8000.

a. Kirken.
b. Amts Bibliothek.
c. Sprötehuus.
d. Apothek.
e. Raadhuus.
f. Hotel.
g. Gjestgivergaard
h. Toldkammer.
i. Arbeidsanstalt.
k. Sygehuus.
l. Gasværk.
m. Sparekassen.
n. Realskolen.
o. Borgerskolen.
p. Præstegaarden.

Byggrændse efter Lov af 11te Februar 1863

Assens Kjöbstads Markjorder

LILLE BELT

Havn

Mölle Sö

Kirkegaard

Anlæget

Markedsplads

Mölle Sö

Ellemose

Sandgrav

Exercerplads

Assens Kjöbstads Markjorder

J.H.M. gr.

E. Barentzen & Co lith. Inst.

i sin Bispegaard af Holger Rosenkrands til Glimminge (see ogsaa I. S. 89), har Navn efter denne sin Fødeby, hvor hans Fader var Skomager. Ogsaa afdøde Etatsraad Søren Nic. Joh. Bloch, Rector først ved Nykjøbing Cathedralskole og derpaa i en lang Aarrække ved Roeskilde Cathedralskole, er født 13de Februar 1772 i denne By, hvor hans Fader Tønne Bloch, der døde som Biskop i Odense, dengang var Præst.
Over Middelfart haves en Beskrivelse af J. Bluhme, Odense 1795. Med Hensyn til Byens Historie mærk nu ogsaa „Ved Lillebelt eller Middelfartsunds Historie" ved S. H. K. Middelfart 1867.

Assens,

Kjøbstad i Baag Herred, beliggende under 55° 16′ 12″ n. B. og 2° 40′ 48″ v. L. ved Lillebelt paa et mod Øst jevnt opadskraanende, mod Nord og Syd af nogle Smaabakker omgivet Terrain, 5¼ Miil fra Odense, 4¾ Miil fra Faaborg, 7 Miil fra Svendborg, 9 Miil fra Nyborg og 4½ Miil fra Middelfart, alt ad Landeveien; 2 Miil ad Søveien fra Aarøsund i det Slesvigske.

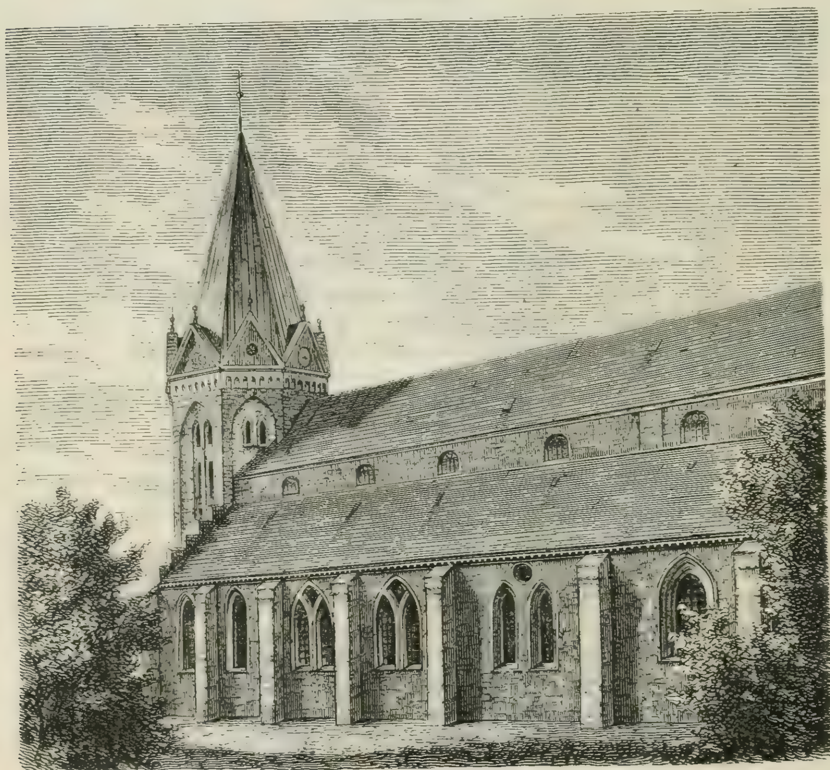
Byen har 13 Gader og 597 brandforsikkrede Bygninger (i 1854: 542, i 1837: 371), hvoraf 570 i den egentlige By. Brandassurancesummen for samtlige Bygninger udgjør 1,640,400 Rd. (i 1854: 757,910 Rd., i 1843: 379,600 Rd.). Dens Jorder ere udskiftede og angives i Statistisk Tabelværk til 146 Tdr. Htk. Kjøbstadjord, med et Areal af 1300 Tdr. Land (i en foreliggende Beretning fra 1872 angives Arealet til 1083 Tdr. Land geometrisk Maal, ansatte til 129 Tdr. Htk.).

Til Assens Sogn hører foruden Kjøbstad-Communen to Land-Communer, der ville blive særskilt beskrevne under Baag Herred.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Byens Kirke, som fordum kaldtes „Vor Frue Kirke", er næst St. Knuds Kirke den største i Fyen og overhovedet en af vore anseeligste Kjøbstadkirker. Den er opført af røde Teglsteen og bestaaer af et særskilt Langhuus og Chor, som i Øst afsluttes med en tresidet tindet Gavl, et stort ottekantet Taarn med kobbertakt Spiir i Vest, og ved den nordre Side af Kirken tvende betydelige Udbygninger med rigtprydede takkede Gavle. Choret synes yngre end den øvrige Kirkebygning; det er rimeligviis opført ved Slutningen af det 15de Aarhundrede. Omkring den hele Bygning er anlagt et Fortov, dannet af samtlige Kirkens Ligstene, som man for endeel Aar siden har taget ud af Kirken og anbragt under Tagdryppet. Over Choret var tilforn et lidet Spiir, der blev nedtaget i Begyndelsen af dette Aarhundrede. Ogsaa det store ottekantede Taarn har mistet sine 8 Gavle, men har en Slags Nischer, hvori Uhrskiverne sidde, og indenfor hvilke Kirkens 5 Klokker hænge. Tilligemed det paa samme værende Spiir har det en Høide af 70½ Alen. Kirkens Indre gjør en imponerende Virkning ved de store Korshvælvinger, der bæres af 16 ottekantede Muurpiller, og ved det rigelige Lys, der strømmer ind gjennem Sideskibenes spidsbuede og Høikirkens fladbuede Vinduer. Altertavlen er 1826 malet og foræret af Jes Bundsen, født 1766 i Assens; den forestiller Nadveren med Christi Daab foroven og omgives af udskaaret Arbeide. Ny Døbefont. Orgelet, ligeledes nyt, i en smuk gothisk Stiil efter Teg-

ning af Bygningsinspecteur C. Møller i Odense. Paa Chorets nordre Væg hænger et Maleri, Christus aabenbarende sig for Apostlene, af den tidligt bortkaldte Kunstner Dreier, der var barnefødt i Assens. Paa den søndre Chorvæg er et smukt Epitaphium, med Portraiter over Kirkens og de Fattiges Velgjører Borgmester Bonde Jacobsen og hans Familie. I et aabent Begravelsescapel i den sydvestlige Deel af Kirken, frasfilt dennes Rum ved et meget kunstfærdigt udarbeidet Jerngitter, findes 3 store Ligkister af Egetræ, i hvilke hvile Generalmajor af Infanteriet Hans Vilhelm von Rømer, født 1681, død 1748, og Hustru født Grevinde af Trampe,

Assens Kirke.

samt Generalinde von Ellenbrecht, ligeledes født Grevinde af Trampe. Kirken blev indvendig repareret i Aarene 1842—56. I de paafølgende Aar blev den restaureret udvendig og forsynet med Skifertag istedetfor det tidligere Tegltag. Af Kirken gives her en Afbildning.

Raadhuset, en gammel og uanseelig Bygning, blev indvendig restaureret og forbedret i 1830.

Amtsbibliothekct, stiftet 1822 af Provst Holm i Sandager, der ved egne Gaver og frivillige Bidrag samlede det, samt fik kongelig Confir=

mation paa, at det skulde være til fri Afbenyttelse for hele Amtet. Assens Commune har skjænket Localet. Bibliotheket bestaaer af 2 Dele: en ældre, af videnskabeligt Indhold, c. 4000 Bind, hvorover haves en Catalog, og en nyere, c. 2000 Bind, for største Delen Morskabslæsning.

Realskolen, Borgerskolen, Sygehuset, Fattiggaarden.

Indbyggernes Antal var i 1870: 3461 (1623 af Mdkj. og 1838 af Kvdkj.); i 1860: 3589; i 1855: 3262; i 1850: 2963; i 1845: 2697; i 1801: 1785; i1769: 1519.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ere 480 Skattepligtige ansatte til en Skatteindtægt af 241,183 Rd.

Blandt Byens Erhvervsgrene er, ligesom ved de fleste af vore Kjøbstæder, Handelen den meest fremtrædende. Assens har et godt og velhavende Opland, hvoraf dog den jydsk-fyenske Jernbane har berøvet den en Deel, ligesom ogsaa Ophøret (siden 1864) af den daglige Dampskibs- og Postforbindelse med Slesvig har skadet Byen*).

De vigtigste fortoldede Varer angives for 1870 saaledes: 17,023 Pd. Viin, 2529 Vtl. andre Spirituosa, 11,616 Pd. Humle, 49,413 Pd. Kaffe, 509 C.-Lstr. Steenkul, 33,600 Pd. Manufacturvarer, 8561 Pd. Riis, 175,110 Pd. raat Steensalt, 152,408 Pd. andet Salt, c. 10,000 Pd. Sukker, 36,586 Pd. Sirup, 670 Pd. Thee, 28,582 Pd. Tobaksblade, 188 Pd. Cigarer, 755 Pd. anden Tobak, 1034 C.-Lstr. Trælast.

Udførselen af Kornvarer var i 1870: 84,706 Tdr. (i 1869: 77,286 Tdr.), hvoraf til Udlandet 76,230 Tdr.

Skibsfarten har været:

	1870.			1869.		
	Skibe.	Drægth.	Bestuvn.	Skibe.	Drægth.	Bestuvn.
Fra Udlandet	431.**)	3567.	1880.	500.	3468.	2551.
Til do.	484.	4704.	2550.	563.	5229.	2439.
Fra Indlandet. . . .	270.	2763.	1397.	310.	2564.	1560.
Til do.	219.	1836.	687.	266.	2022.	751.

Ved Toldstedet var ved Udgangen af 1870 hjemmehørende 101 Fartøier af 1275¾ C.-Lstr. Drægtighed, hvorunder er indbefattet 51 Baade af 2 C.-Lstr. og derunder.

Told- og Skibsafgifterne (incl. Krigsskat) have i 1870 beløbet sig til 27,718 Rd. (i 1869: 27,286 Rd.). Brændeviinsbrændingsafgiften (incl. Krigsskat) blev oppebaaret i 1870 med 11,823 Rd. (i 1869: 10,312 Rd.).

I industriel Henseende er foruden Brændeviinsbrændingen (Byens Brænderier producerede i 1870 c. 250,000 Potter 8° Brændeviin) i en foreliggende Beretning kun nævnt 1 Jernstøberi med Maskinfabrik, der

---

*) Mellem Assens og Aarøsund er nu 2 Gange ugentlig Færgefart.
**) Heri er ikke indbefattet 53 fra Slesvig indkomne Færgefartøier.

beskjæftiger 16 Arbeidere, og 2 Meelmøller, ved hvilke der som Hjælpekraft er anbragt Dampmaskiner.

Kreaturholdet i Assens var den 16de Juli 1866: 161 Heste, 255 Stkr. Hornkvæg, 238 Stkr. Faar og 257 Stkr. Sviin.

Af Kjøbstadjorderne brugte i 1850, efter Stat. Tabelv. Ny Række, 5te Bind, blandt Kjøbstadens Indbyggere 1 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 19 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 28 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 27 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Assens holdes aarlig 6 Markeder, nemlig Torsdag i 1ste, 3die og 5te Uge i Fasten med Heste, i Juni og September med Heste, Kvæg og Fødevarer, i October med Kreaturer. Første Onsdag i hver Maaned Torvedag med levende Kreaturer.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Herredsskriver i Baag Herred.

Byraadet bestaaer foruden Formanden (Borgmesteren) af 11 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Kasse-, Regnskabs- og Legatvæsenet; c) for Fattigvæsenet; d) for Skolevæsenet; e) for Mark- og Veivæsenet; f for Brolægningsvæsenet, den offentlige Belysning og Tilsynet med de offentlige Bygninger, som ikke sortere under noget af de andre Udvalg; g) for Byens Forskjønnelsesvæsen.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1870: til Fattigvæsenet 7502 Rd., Skolevæsenet 5365 Rd., Rets- og Politivæsenet 2266 Rd., Vandforsyning 77 Rd., Brandvæsen 114 Rd,, Medicinalvæsen 629 Rd., Byens Gader og Veie 1245 Rd., Gadebelysning (ved Gas) 488 Rd., Bidrag til Statskassen 5631 Rd., Amtsrepartitionsfonden 1651 Rd., Amtsskolefonden 334 Rd.

Af fornævnte Udgifter er tilveiebragt: a) ved særlige Indtægter 11,282 Rd., b) ved Paaligning 13,748 Rd. (paa Formue og Leilighed 10,627 Rd., paa fast Eiendom 1554 Rd., paa Næring 1087 Rd., Landsognets Bidrag til Kjøbstadens Skole- og Fattigvæsen 480 Rd.).

Ved Udgangen af Aaret 1870 eiede Communen i rede Penge og Obligationer 24,156 Rd. samt følgende faste Eiendomme: c. 350 Tdr. Land geom. Maal af Htk. 34 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdkr., 2 offentlige Haver med Grundtaxt, Raadhuset, Sprøitehuset, Bibliothekets Bygning, Sygehuus, Fattiggaard, 3 Smaahuse, Fattigjorden af Htk. 2 Skpr. 1¼ Alb., 2 Skolebygninger med Have, c. 10,000 □ Al. stor. En ny Arbeidsanstalt paatænkes opført. Communen skyldte ved Udgangen af Aaret 1870: 29,736 Rd.

Byens offentlige Skoler ere: en Borgerskole (betalende) med 4 Lærere, en Friskole med 4 Lærere, en Pogeskole med 1 Lærer og 1 Lærerinde, en Haandgjerningsskole med 1 Lærerinde. Desuden er her flere private Smaa-Instituter.

Byen har et Brandcorps paa c. 150 Mand og et Politicorps paa 24 Mand.

Havnevæsenet bestyres af et af Byraadet nedsat Udvalg. Havnekassen eiede ved Udgangen af Aaret 1870: 7781 Rd. Indtægten udgjorde i 1870: 3719 Rd. Havnen er efter „Danske Lods“ (S. 457) tilgjængelig for Skibe indtil 12 Fod. Paa et lille rundt Jerntaarn paa Havnehovedet er et Fyr, der brænder i 18 Fods Høide og sees i 2 Miles Omkreds.

I geistlig Henseende er Kjærum Sogn Annex til Assens. Som foranført er med Assens Kjøbstadsogn forenet 2 Landsogne. En ordineret Catechet er tillige første Lærer ved den betalende Borgerskole.

Ved Toldstedet er ansat en Toldforvalter, en Toldcontrolleur og 2 Toldassistenter. Ved Post- og Befordringsvæsenet er ansat en Postmester og en Opsynsmand ved Befordringsvæsenet. Telegraphstation.

Amtstuen for Assens District er i Assens. Der boer ogsaa Districtslægen for Assens Lægedistrict. Apothek. 3die Udskrivningskreds 195de Lægd. Valgsted for Amtets 3die Folkethings-Valgkreds.

I Assens udgives „Vestfyenske Avis“.

Her findes 2 Sparekasser, nemlig: a) Assens og Omegns Spare- og Laanekasse, hvori indestaaer 740,007 Rd. (opsparet Fond 33,969 Rd.), b) Spare- og Laanekasse for Haandværker- og Arbeidsklassen, hvori indestaaer 16,758 Rd. (opsparet Fond 294 Rd.).

I Aaret 1827 er der ved Assens, ligeved selve Byen, begyndt paa Anlæggelsen af en Skovplantage, der i de senere Aar er udvidet med et nyt Anlæg. Den skilles ved en Bæk fra Byens nyere Kirkegaard, der hæver sig terrasseformig og har smukke Plantninger; tvende Mindestøtter for faldne Krigere.

Det ældste Segl for Byen Assens, vi have fundet, gives her i Afbildning.

Assens (oprindelig Asnæs) forekommer først 1231 i Valdemar II's Jordebog, hvor den med sit Tilliggende er ansat for 20 Mark Guld. Den 28de December 1305 udstedte Kong Erik Menved derfra sine Privilegier for Svendborg. 1396 holdtes der et Møde i Assens imellem Kong Erik af Pommern og de holsteenske Grever angaaende Forlehningen med Slesvig. Sammenlignet med de andre Kjøbstæder i Fyen var Assens endnu i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede en af de mindre, men dog ikke af de mindste Byer; man seer dette saaledes af Byskatten, der i Kong Hans's Tid var 100 Mark aarlig, medens den for Odense var 300 Mark, for Svendborg 200 Mark, for Middelfart 100 Mark (hvori tillige medregnet Afgiften for Færgen), for Faaborg

60 Mark, for Kjerteminde 56 Mark, for Bogense 40 Mark. Assens laae, ligesom flere af de fyenske Byer, „til Kongens Fadebur", hvilket vil sige omtrent det samme, som at Kongen var Byens Herre og oppebar umiddelbart eller gjennem sin Byfoged Skat og Sagefald af Byen. Han oppebar ogsaa Tolden. Told- og Sagefald af Assens udgjorde i Kong Hanses Tid tilsammen 450 Mark aarlig. Assens var fra gammel Tid det almindelige Færgested fra Fyen over til Jylland, og Byen havde en ikke ubetydelig Næring deraf, men det medførte ogsaa Byrder med Overforsel af Tropper, med Gjæsteri m. m. Kong Christian den Anden synes at have havt Naade for Assens; vi see (R. D. 5820), at han i November 1514 tillod, at Borgerne i Assens herefter maa yde den Tiende af deres og Byens Jorder, som de hidtil have ydet til Gangtofte og Kerndorp (Kjærum) Kirker, til Vor Frue Sognekirke i Assens, og nogle Dage efter (R. D. 5821) giver han protectorium in generali forma og Stadfæstelse paa de Privilegier, som af Kong Hans og fremfarne Konger vare givne Borgmestre, Raad og Menighed i Asnezs. Nogen Tid efter at Frederik den Første havde faaet Danmarks Rige i sin Magt stadfæstede han den 23de November 1524 de ældre Privilegier for Byen, men henholdt sig dog ikke til Christian den Andens, men til Kong Hanses og fremfarne Kongers givne Friheder. I Middelalderen var denne By omgivet med Ringmure og Taarne; da Borgerne her, ligesom i de andre fyenske Kjøbstæder, i Grevens Feide havde sluttet sig til den fangne Kong Christian den Andens Parti, blev Assens derfor beleiret af Christian den Tredies Tropper (fra Slutningen af Marts 1535) og strax efter Slaget ved det nærliggende Oxnebjerg tagen med Storm og plyndret, hvorpaa dens Fæstningsværker bleve nedbrudte. Senere lod Christian den Fjerde atter Byen omgive med Volde og Grave 1628, men ogsaa disse ere for længe siden forsvundne. Af Byens Befæstning findes nu kun Spor i nogle enkelte Jordforhøininger mod Nord og Øst.

Da Odense Stift ikke, saaledes som de øvrige danske Stifter, Børglum undtagen, havde noget egentligt Domcapitel, var den geistlige Jurisdiction tilligemed Undersøgelsen af Kirkeregnskaberne i Odense Stift fordeelt mellem 2 Provster, hvoraf den ene boede i Odense, den anden i Assens. Denne var tillige Forstander for „Helliggeisthuus". Assens havde dog paa den Tid, ligesom nu, kun een Sognekirke, Vor Frue Kirke, der ifølge Biskop Jacob Madsens Optegnelse blev „fuldkommen" 1480. I denne fandtes, foruden Høialteret, St. Birgittes, Helligkors, St. Cathrines og St. Gertruds Altere og maaskee flere. At Assens har havt Skole i den katholske Tid sees blandt Andet af Palladii Visitatsbog, hvor han siger, at han „gav en Pebling udi Assens Skole en Hvid for at han skulde lære mig at gaae om By og tigge Almisse". Man tør antage, at Palladius vel altsaa har besøgt denne Skole (Kirkehist. Saml. II. 576). Under den Rigdom af Klostre, som allevegne møder os i Middelalderen, kan man vel undre sig over, at en By som Assens, foruden det foran nævnte Helligaandshuus, som jo nærmest var et Hospital, kun havde eet Kloster, Vor Frue eller Karmeliterklostret, og at dette først oprettedes Aar 1500. Det havde en dygtig Prior i Dr. Morten Pedersen, der navnlig havde betydelige Gaver som Prædikant, men da han forlod Klostret 1514, gik det hurtig tilbage. Tidlig fæstede Reformationen Rod i Assens, hvilket særlig skyldes de tvende begavede Prædikanter Broder Peder Lavrenssen, der var udgaaet fra Karmeliterne i Assens, og Christiern Skrok, som kaldes »presbyter af Odense Stift". 1530 overgaves Vor Frue Kloster i Assens til Borgerne.

I den nyere Tid har Assens stadigt indtaget den fjerde Plads blandt de fyenske Kjøbstæder imellem Nyborg og Faaborg, saaledes efter en Angivelse af Kjøbstad-Consumtionen 1766 (Nyborg 3200 Rd., Assens 2830 Rd., Faaborg 2250 Rd.) og samtlige Folketællinger siden 1769. I det 16de Aarhundrede synes den derimod at have gjort Nyborg Rangen stridig som den anden blandt Øens Stæder (see Nyt Historisk Tidsskrift, 1ste Bind, S. 175). Som det foran sees, er Assens gaaet lidt tilbage i Folketal ved sidste Tælling. Det tør vel, som alt anført, antages, at Jernbanens Anlæg og Ophøret af den stadige Dampskibsforbindelse med Slesvig ere virkende Momenter hertil. Assens er Fødested for Seihelten ved Tripolis Admiral Steen Andersen Bille (1751—1831). Her saae ogsaa den Mand Lyset, der vandt Palmen for Tapperhed den 2den April 1801, der faldt i Linieskibet Prinds Christians hæderlige Kamp den 22de Marts 1808, og hvem N. F. S. Grundtvig har skjænket et Mindekvad, der vil lade Navnet Peter Willemoes være kjendt, saalænge det danske Sprog bestaaer. I dette Aarhundrede er Billedhuggeren Jens Adolph Jerichau født her (1816).

Om Assens see nu „Efterretninger om Byen Assens i Christian den Andens, Frederik den Førstes og Grevefeidens Tid" af H. F. Rørdam i Samlinger til Fyens Historie og Topographi I., S. 181—245.

Odense Herred,

det midterste i Fyen, omgives af Aasum, Lunde, Skovby, Vends og Baag Herreder i Odense Amt samt Salling Herred i Svendborg Amt, fra hvilket det skilles ved Odense-Aa og et i samme faldende mindre Aaløb. Mod Nord danner Odense-Aa atter Grændsen paa en liden Strækning mod Aasum Herred, ligesom Odense-Canal paa henved $1/2$ Miil skiller Herredet fra Lunde Herred. Den nordlige Deel af Herredet er temmelig flad med leerblandede Jorder. Den større sydlige Deel og det navnlig mod Vest har mere lette og bakkede Skovjorder, dog næsten overalt med god Muld. Herredets vestlige Halvdeel hører i det Hele taget til de meest skovrige, ligesom og til de meest couperede i Fyen. Fladeindholdet udgjør omtrent $5^1/_2$ □ Miil. Htk. 5445 Tdr. A. og E., 15 Tdr. Stff. Indbyggernes Antal ved Folketællingen i 1870 var 35,829, hvoraf 16,970 i Odense Kjøbstad. I geistlig Henseende danner Odense Herred med Undtagelse af Odense Kjøbstad og Landsogne, der udgjør Odense Kjøbstads Provsti, et eget Provsti; Næsbyhoved-Broby Sogn, der hører til Lunde og Skam Herreders Provsti, er Annex til Allesø Sogn i Lunde Herred.

St. Knuds Landsogn, omgivet af Odense Kjøbstad, Vor Frue og St. Hans Landsogne, Dalum, Sanderum og Paarup Sogne. Arealet, 2431 Tdr. Land (hvoraf c. 50 Tdr. Land Gjerdselskove med enkelte Ege og Bøge), er fladt og noget gruset mod Odense-Aa, der løber midt igjennem Sognet fra Syd mod Nord, men iøvrigt af leer- og sandmuldet Beskaffenhed. Landeveien fra Odense til Middelfart passerer Sognets nordvestlige Deel og Landeveien fra Odense til Assens Sognets Midte langs med Odense-Aa. Ligeledes passerer den fyenske Jernbane Sognet. Htk. 172 Tdr. A. og E., 2 Fdkr. Stff.

I Sognet: Byerne Hunderup med Skole, og Bolbro; Avlsgaarden Hunderupgaard, $28^3/_8$ Tdr. Htk., 197 Tdr. L. Ager, 7 Tdr. L. Eng og 7 Tdr. L. Skov; Gaardene Marielyst, Ronnebjerg, Sindshvile, Hoistrup, Christianslund; Snapind Huse; Munkemølle, en Vand- og Veirmølle og et Stampeværk. Efter Stat. Tabv. 3die R. 4de B. 19 Gaarde 31 Huse.

Indbyggere: 473. Jordbrug er Hovederhverv.

Sognet, der har Kirke fælles med St. Knuds Kjøbstadsogn, hører under Odense Herreds Jurisdiction, Odense Amtstue- og Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 148de Lægd. Det har ikke noget særligt Sogneforstanderskab, men har Fattigvæsen fælles med Odense Kjøbstad, og een af Landdistrictets Beboere er tilforordnet som Medlem af Odense Fattig-Commission. Sognet har derimod sit eget Skolevæsen.

Paa Bolbro Mark fandtes i 1808 en Guld-Halsring, der veiede $24^5/_8$ Lod, og paa samme Byes Mark opgravedes i 1852 et Antal af 10 Guldbracteater og 39 mindre

Stykker Ringguld til en samlet Vægt af 12¼ Lod. Det findes Alt i Musæet for nordiske Oldsager.

Vor Frue Landsogn, omgivet af Odense Kjøbstad, St. Hans og St. Knuds Landsogne, Dalum Sogn samt Aasum Herred. Arealet, 3000 Tdr. Land, hvoraf c. 50 Tdr. Land med Underskov af El, Hassel og enkelte Ege, er fladt og af muldet Beskaffenhed. Odense-Aa, der løber midt igjennem Sognet fra vest til øst, danner Sognets nordostlige Grændse, hvor den forener sig med et mindre Aaløb fra Sognets sydostlige Deel. Landeveien fra Odense til Nyborg og de mindre Landeveie fra Odense til Kjerteminde og Svendborg passere Sognet. Htk. 265 Tdr. A. og E., blandt hvilket Htk. er indbefattet 2 Selveiergaarde (Kallerupgaardene), hvis Htk. 12⅞ Td. A. og E. i Matriklen henregnes til Frue Sogn, medens disse i Praxis ansees henhørende til Fravde Sogn i Aasum Herred.

I Sognet: Byerne Eiby med Skole noget syd for Byen, Killerup, Biskorup; Hovedgaarden Blangstedgaard (med Vand- og Veirmølle), 29½ Tdr. Htk. A. og E, 220 Tdr. L. Ager, 20 Tdr. L. Eng, 3 Tdr. L. Mose og 8 Tdr. L. Skov, Avlsgaarden Gillestedgaard, 13 Tdr. Htk., Eiby Vandmølle (Gillestedgaard og Eiby Mølle i Forening med 5 Gaarde og 13 Huse benævnes St. Jørgens Lag); Gaardene Rissingsminde, Kragsborggaard og Resengaard. Efter Stat. Tabelv. 3die R. 4de B. 34 Gaarde 41 Huse.

Indbyggere: 766. Jordbrug er Hovederhvervet. Nogle af de under Odense nævnte industrielle Etablissementer ligge paa Sognets Grund. Ved Eiby fanges om Foraaret en stor Mængde Strandkarper, de saakaldte „Eiby Gjedver“ (ei Begjær).

Sognet hører under Odense Herreds Jurisdiction, Odense Amtstue- og Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 147de Lægd. Sognet, der har Kirke fælles med Frue Sogns Kjøbstadcommune, har et eget Sogneforstanderskab.

Blangstedgaard forekommer første Gang 1309 under Navnet „Blansvet“ og siden oftere (Ser. rer. Dan. I. p 297, 302 o. s. v.). Den tilhørte i den katholske Tid Biskopperne i Odense, som ofte opholdt sig der, især Peder Pagh, som døde paa denne Gaard 21de December 1339. Dengang var det en stærkt befæstet Borg med Volde og Grave. Efter Reformationen blev Blangstedgaard tilligemed endeel andet Kloster- og Bispegods overladt til Odense Hospital, og i den svenske Krig skal den være bleven indtaget og afbrændt. 1790 kjøbte Kammerherre Hein den af Hospitalet, 1814 kjøbte Major Lassen den og 1822 E. P. Lyders (for 21,000 Rd.), en dygtig Landbruger, i sin Tid Stænderdeputeret (1791—1849, tilligemed sin Hustru Margrete Ploug jordet i en indviet Begravelsesplads ved Gaarden), efter ham S. Lyders, nu V. T. Borchsenius. Efterretninger om denne Gaard findes i Vedel Simonsens „Bidrag til Odense Bys ældre Historie“ I. 2det Hefte, S. 12—17; see nu ogsaa Veiviser i Odense og Omegn af S. H. Clausen, S. 29—30.

St. Hans Landsogn, omgivet af Odense Kjøbstad, Vor Frue og St. Knuds Landsogne, Paarup og Næsbyhoved-Broby Sogne samt Lunde Herred. Stavis-Aa danner paa et Stykke Sognets nordlige Grændse; Næsbyhoved-Sø, der for største Delen laa i St. Hans Landsogn og havde Afløb til Aaen, er nu udtørret og bleven en fortrinlig Eng (see Side 21). Arealet, 1724 Tdr. Land, hvoraf 75 Tdr. Land Fredskov, er fladt, og Jordsmonnet er ved Udløbet af Odense-Aa af let sandmuldet Beskaffenhed, men iøvrigt muldet og ved Hovedgaarden Marielund af dyb

leermuldet Beskaffenhed med Mergelunderlag. Odense-Canal gjennemskjærer Sognet fra syd til nordvest og danner Sognets nordvestlige og nordlige Grændse, hvorfra den optager Odense-Aa og udmunder i Odense-Fjord. Landeveien fra Odense til Bogense passerer Sognet. Den fyenske Jernbane gaaer ogsaa her igjennem. Fra Banegaarden gaaer en Hestebane til Canalbassinet. Htk. 192 Tdr. A. og E., 5/8 Tdr. Skk.

I Sognet: Byen Skibhusene, der tidligere var Udskibningssted for Odense, med Skole og Kro; Hovedgaarden Aalykkegaard, 37 Tdr. Htk., 220 Tdr. L. Ager, 100 Tdr. L. Eng og 75 Tdr. L. Skov (32 Tdr. Htk. Fæstegods), Hovedgaarden Marielund, 34 Tdr. Htk., 310 Tdr. L. Ager, 9 Tdr. L. Eng, 5 Tdr. L. Mose og 49 Tdr. L. Skov; Parcelgaardene Annasholm, 17 Tdr. Htk., og Hedevigslund, 13½ Tdr. Htk., Gaardene Marielyst, et Teglværk, Døckerslund, Mosegaard og Sømosegaard m. fl. Stat. Tabelv. 3die R. 4de B. angiver 19 Gaarde og 50 Huse, men Husenes Antal er nu vistnok mere end fordobblet (see nedenfor).

Indbyggere: 1000, efter forrige Udgave 538, hvilken betydelige Forøgelse er foranlediget ved Bebyggelse i Jernbanekvarteret og langsmed Hestebanen. Jordbrug er Hovederhverv. I Skibhusene boe endeel Sømænd. Her er ogsaa et Skibs- og Baadebyggeri, hvorfra er leveret flere større Skibe. Trende Kalkbrænderier, hvorfra leveres c. 8000 Tdr. Kalk aarlig. En Oliemølle.

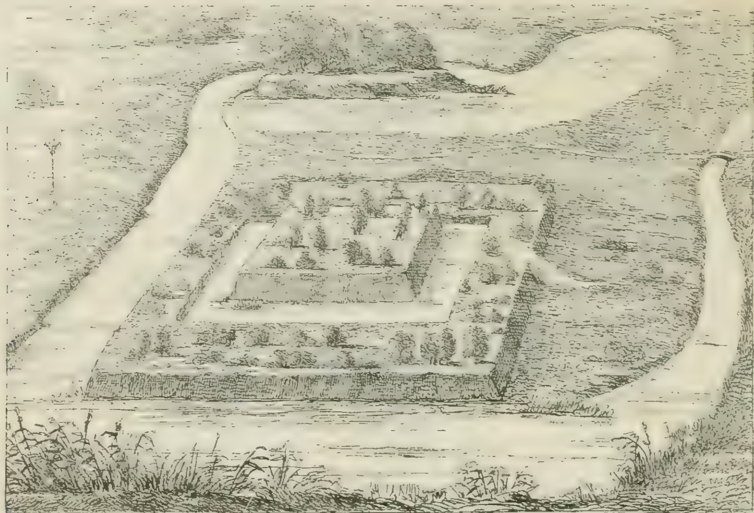
Sognet, der har Kirke fælles med St. Hans Kjøbstadsogn, hører under Odense Herreds Jurisdiction, Odense Amtstue- og Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 164de Lægd. Sognet har nu en Districtsbestyrelse af 5 Medlemmer. Fattigvæsenet fælles med Kjøbstaden og de 2 andre Landsogne. Sognet danner 2 Skoledistricter, det nordlige, der har en egen Skole i Skibhusene, og det sydlige, der har Skolevæsen fælles med Kjøbstaden. I Fattig- og Skolesager tiltrædes Odense Byraad af et Medlem fra Landsognet.

Paa en høi af Skov omgiven Banke (den saakaldte Slotsbanke) ved den nu udtørrede Næsbyhoved-Sø, midt imellem Odense og Landsbyen Næsby (see Næsbyhoved-Broby Sogn) og ¼ Miil nordvest for førstnævnte By har den i Middelalderen berømte Kongsgaard Næsbyhoved*) ligget. Søen havde i ældre Tider staaet i Forbindelse med Odense-Fjord, og et Blik paa Kortet vil vise, at neppe har nogen Kongeborg her i Landet havt en skjønnere, bekvemmere eller sikkrere Beliggenhed. Næsbyhoved nævnes først udtrykkeligt 1337, men dens Alder gaaer vistnok meget længere tilbage i Tiden, og den synes oprindelig at være anlagt til Værn for Odense mod de vendiske Sørøveres Angreb, maaskee blandt de Fæstninger, hvormed Svend Grade efter Saxos Beretning i denne Hensigt forsynede de fyenske Strande. I det danske Riges Opløsningsperiode i den første Halvdeel af det 14de Aarhundrede var dette Slot tilligemed hele Øen i de holsteenske Grevers Hænder, ligesom det ogsaa til forskjellige Tider findes at have været pantsat til Adelsmænd; saaledes indløste Dronning Margrete det 1389 fra Benedict v. Ahlefeld (Vedel Simonsens „Bidrag til Odense Byes ældre Historie" I., 2det Hefte, S. 32, 57 flg., 62, 64, 70). I den følgende Tid havde en kongelig Lehnsmand eller Høvedsmand Bolig paa Næsbyhoved, af hvilke flere nævnes i det 15de Aarhundrede. Ogsaa Kongerne opholdt sig jevnlig paa dette Slot, især Kong Hans, som fortrinlig yndede Stedet, og hvis Dronning Christine efter Kongens Død tog sit stadige Ophold her, indtil hun kort før sin Død flyttede ind i Odense selv, hvor hun stiftede St. Claræ Kloster. I Begyndelsen af Grevens Feide, i Juli 1534, maatte den gamle Kongeborg falde som et Offer for de vilde Borgerhobes Ode-

*) Jfr. Vedel Simonsens „Borgruinerne". Kbhvn. 1813, 1ste Hefte, S. 96–97.

læggelseslyst, og ethvert Spor af den er nu forsvundet. Efter Slottets Ødelæggelse boede Lehnsmændene paa St. Hans Kloster i Odense eller Odensegaard; men Forlehningen vedblev endnu en Tidlang at føre dets Navn. Resens gamle Tegning af Næsbyhoved gjengives her.

Hovedgaardene Aalykkegaard og Marielund hidrøre fra den sidste Halvdeel af forrige Aarhundrede. Den førstnævnte blev ved Auction over Ryttergodset 14de November 1764 solgt til Borgmester Holm i Odense for 35,932 Rd. D. C. (Gaardens Tilliggende var da 65 Tdr. Htk. Hovedgaardstaxt, 230 Tdr. Htk. Bondergods). Holm døde alt 1766 og Executorerne i hans Bo skjødede 1768 Eiendommen for 60,000 Rd. D. C. til C. Møller, der 18 Aar efter overdrog den til sin Dattermand F. J. Leth. Den eiedes i herved 50 Aar af denne (han blev senere Etatsraad), † 1835, solgtes derefter 1843 af hans Enke for 192,000 Rd. til Consistorialraad Knap, † 1850, efter hvem dennes Enke, født Prætorius, besad den til 1854, da hun døde. Deres Datter var gift med Capitainlieutenant Steenbach, og deres Søn, Jægermester Steenbach, eier den nu. Han har 1860 opført en ny Hovedbygning. Consistorialraad Knap afhændede den største Deel af Bøndergodset. Den nuværende Eier har i 1868 solgt den saakaldte

Næsbyhoved. (Efter Resen).

Kræmmermark (15 Tdr. Htk.) til Odense Commune og tilkjøbt Tarupgaard i Paarup Sogn. Ved Udtørringen af Næsbyhoved-Sø har Gaarden vundet et Engareal. Marielund er ogsaa bygget 1765 af den bekjendte Kjøbmand i Odense Peter Eilschou. Af senere Eiere nævnes From, Trolle, nu Etatsraad Langkilde.

Paa et af Vedel Simonsen i „Borgruiner" meddeelt Kort over Næsbyhoveds Slotsbanke (1813) findes paa en Ø i Næsbyhovid-Sø ansat store og lille Thorslund samt en lille Holm kaldet Vieholm. Thorslund er, som den nævnte Forfatter har oplyst, et gammelt Navn, der findes omtalt 1244. N. M. Petersen bemærker i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed II., S. 105 med Hensyn til Vieholm: „Det maa endnu undersøges, om Vieholm udtales rettelig Vi-eholm eller Viholm, og om dette Navn nogensinde forekommer i den ældre Tid; det vil da sige, om det betegner vehólmr, veahólmr, og om ikke dette Sted, der ligger saa nær ved Thorslund er, hvorom man allerede nu næsten ikke synes at kunne tvivle, det rette gamle Odinsve, som Knytlinga Saga nævner, eller Offerstedet for Odin; man finder ofte paa andre Steder Navnet ve, hvor Odin dyrkedes, strax ved Steder, som bære Navn af Thor. Odinsey betegner da ikke Odins Offersted, men enten hele Øen Fyen eller den forhenværende Ø, hvor Byen Odense nu ligger". Som alt anført i Supplement til første Udgave af dette

Skrift har en anseet Embedsmand i Odense (saavidt erindres afdøde Justitsraad, Herredsfoged Hillerup) henledet Udgiverens Opmærksomhed paa, at Vieholm formodentlig maa betyde Vidieholm, da Busken Vidie paa Fyensk kaldes Vie og da i Omgivelserne findes Vidier i Mængde. Næsbyhoved=Sø, der for største Delen laa i St. Hans Landsogn, er nu udtørret for omtrent 10 Aar siden; derved indvandtes c. 220 Tdr. Land, hvoraf den større Deel tilfaldt Aalykkegaard.

Paarup Sogn, omgivet af Odense Kjøbstad, St. Knuds og St. Hans Landsogne, Næsbyhoved=Broby, Korup, Ubberud og Sanderum Sogne. Kirken, østlig i Sognet, c. ½ M. v. for Odense. Arealet, 2697 Tdr. Land, hvoraf c. 100 Tdr. Land Skov, fordetmeste Gjerdselskov, der ikke er Fredskov, er tildeels meget fladt og af leermuldet Beskaffenhed. Stavis=Aa løber langs med Sognets nordlige Grændse; den optager sydfra Kalør=Aa, i Nærheden af den for sit udmærkede Vand bekjendte Caroline=Kilde. Landeveien fra Odense til Middelfart passerer Sognets sydligste Deel. Htk. 298¾ Tdr. A. og E., ⅛ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Paarup med Kirke og Dobbeltskole (4 Klasser med 2 Lærere), Tarup med Præstegaard, Snestrup, Stegsted, Villestofte med Veirmølle, Munkerødgaarde (2 Gaarde); Tarupgaard i Tarup By, af 19 Tdr. Htk., 140 Tdr. L. Ager, 27 Tdr. L. Eng og 10 Tdr. L. Skov, Carolinekilde, 12¼ Tdr. Htk. (desuden til Gaarden Steenløse Kirke med 24⅛ Tdr. matr. Htk.), 74 Tdr. L. Ager, 10 Tdr. L. Eng og 6 Tdr. L. Skov og Have. (Gaarden Krogshøi regnes i administrativ Henseende ogsaa til Sognet, skjøndt den efter Matriklen hører til Ubberød S.). Ialt 58 Gaarde, 104 Huse, hvoraf 41 uden Jord, 32 G. og 71 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 914. Foruden Agerdyrkning, som er Hovederhvervet, haves noget Erhverv ved Skovarbeide, Afsætning af Havesager og Ferskvandsfisk til Odense; ogsaa Lærred og Bomuldstøi, tilvirket ved Huusflid, afsættes fra denne By. 2 Teglværker.

Sognet hører under Odense Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue= og Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 162de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune og 2 Sognefogeddistricter. Kirken tilhører Odense Graabrødre Hospital.

Kirken, opført af hugne Kampesteen og Muursteen, har et aabent Sidecapel, hvori Døbefonten er anbragt, Taarn og Hvælvinger. Orgel.

Næsbyhoved=Broby Sogn, Annex til Allesø Sogn i Lunde Herred, omgivet af dette Sogn, Odense St. Hans Landsogn, Paarup og Korup Sogne samt Lunde og Skovby Herreder. Kirken, midt i Sognet, c. ¾ Miil n. v. for Odense. Arealet, 2481 Tdr. Land, hvoraf 20 Tdr. Land Fredskov, er leerblandede Muldjorder og endeel Mosehuller og i den nordlige Deel af Sognet høitliggende, men fladt i den sydlige Deel, der danner en Dal med betydelige Engstrækninger ved Stavis= eller Næsbyhoved=Aa, hvilken løber langs med Sognets Sydgrændse. Landeveien fra Odense til Bogense passerer midt igjennem Sognet. Htk. 300⅜ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Næsbyhoved=Broby ved Landeveien fra Odense til Bogense, med Kirke og Skole, Kirkendrup, Næsby og Skovshøirup med Teglværk, Næsbyhoved Veirmølle, Nulle Kro, 1 Gaard paa 16½ Tdr. Htk., 141 Tdr. L., 1 Gaard 14 Tdr. Htk., 124 Tdr. L., Næsby=Mosegaard, 13 Tdr. Htk., 110 Tdr. L.,

3 Gaarde c. 12 Tdr. Htk., med 102, 104 og 86 Tdr. L. Ialt i Sognet 50 Gaarde, 53 Huse med og 46 uden Jord, hvoraf 25 G. og 67 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 841. Jordbrug samt Tørveproduction er Hovederhverv.

Sognet hører under Odense Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 163de Lægd. Med Hovedsognet Allesø een Commune. Kirken tilhører Eieren af Næsbyhoved Mølle.

Kirken, af Muursteen, har Taarn, under dette og Choret Hvælvinger, i Skibet fladt Loft, Kirkedør fra 1512, Crusifix fra 1560, gl. Granit Døbefont.

Imellem Allesø og Næsbyhoved-Broby ligger Vimose, hvori er gjort det rige og mærkelige Vimose-Fund fra den tidligere Jernalder, som er opstillet i 12 Skabe i Oldsagssamlingen i Prindsens Palais, og som er det største Fund, den eier. 3600 Gjenstande gjemmes her, hvilke for en 14 til 15 Hundredaar siden vistnok med megen Høitidelighed nedlagdes i Mosen som et Takoffer til Guderne for vunden Seir. (See herom Vimose-Fundet af C. Engelhardt, Kjøbenhavn 1869).

Stavis-Aa kaldes i Biskop Jacob Madsens Visitatsbog Stafvads-Aa.

Korup eller **Trøstrup-Korup Sogn,** omgivet af Annexet Ubberød, Paarup, Næsbyhoved-Broby Sogne og Skovby Herred. Kirken, nordlig i Sognet, c. 1½ M. n. v. for Odense. Arealet, 2002 Tdr. Land, er sydlig i Sognet høitliggende, men skraaner betydeligt mod Nord og danner endeel Enge langs med Stavis-Aa, der udgjør Sognets nordlige og nordvestlige Grændse. Jordsmonnet er for Størstedelen sandet, navnlig til Trøstrup By, i den vestlige Deel af Sognet noget gruset og i den østlige Deel muldet. Sydlig i Sognet er en mindre Indsø. Rugaards Landevei passerer Sognet. Htk. 182¾ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Korup med Kirke, Præstegaard og Skole, Trøstrup og Pederstrup; Slukefter Kro ved Landeveien, 1 Gaard i Korup, 17 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 33 Gaarde, 37 Huse med og 25 uden Jord, hvoraf 13 G. og 43 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 516. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Odense Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 161de Lægd. Med Annexet Ubberød een Commune. Kirken tilhører nogle af Sognebeboerne.

Kirken er oprindelig opført af Kampesteen, Taarn og Hvælvinger tilføiede af Muursteen.

Ubberød Sogn, Annex til Korup Sogn, omgivet af dette Sogn, Paarup, Sanderum, Brylle og Bissenbjerg Sogne samt Skovby Herred. Kirken, østlig i Sognet, c. 1 M. v. for Odense. Arealet, 3803 Tdr. Land, hvoraf 250 Tdr. Land Fredskov (Hov-Haven), samt c. 130 Tdr. Land Skov, der ikke ere Fredskov, bestaaer afvexlende af Bakker (Dyrebakke sydvestlig i Sognet den høieste), Moser, Enge og Skove. Jorderne ere lette Skovjorder og sandmuldede; dog findes Leer paa et Strøg fra Bisbjerg til Radby og fra Eilstrup til Ubberød, hvilken sidste By har de bedste Jorder. Langs med Sognets nordlige Grændse er et mindre Aaløb og i Sognet er flere Kilder. Landeveien fra Odense til Middelfart passerer Sognet. Htk. 316¾ Tdr. A. og E., ⅜ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Store-Ubberød med Kirke og Skole, Store- og Lille-Eilstrup, Lille-Ubberød, Gundersø (4 G.), Veirup,

Radby, Troelse og Høibjerg med Skole; Avlsgaardene Kalør, c. 13 Tdr. Htk., 112 Tdr. L. Ager, 12 Tdr. L. Eng og Mose, 10 Tdr. L. Skov, Hesbjerg, 23 Tdr. Htk., 180 Tdr. L. Ager, 280 Tdr. L. Skov og 20 Tdr. L. Eng, Tanggaard, 13¾ Tdr. Htk., 130 Tdr. L. Ager, 10 Tdr. L. Eng og Mose, 7 Tdr. L. Skov; Husemose med Veirmølle, 14¼ Tdr. Htk., 120 Tdr. L. Ager, 14 Tdr. L. Eng og 17 Tdr. L. Skov, Korsebjerg med Vandmølle, Gaardene Ryggemose, Krogshøi, Ny- og Gl.-Dyregravede, Store- og Lille-Visbjerg, Store- og Lille-Dyred, Store- og Lille-Ernebjerg, Store- og Lille-Langebjerg, Spedsbjerg, Blommenlyst Kro og Veirmølle, Robjerg Veirmølle. Ialt i Sognet 79 Gaarde, 81 Huse med og 85 uden Jord, hvoraf 42 G. og 126 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1303. Agerdyrkning er ligesom i Hovedsognet Hovederhvervet. I den sydlige Deel af Sognet sælges nogen Tørv, navnlig fra Visbjerg. 3 smaa Teglværker. Endeel af Sognets Huusmænd ernære sig ved Veiarbeide.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 160de Lægd. 2 Sognefogeddistricter, østre og vestre. Kirken tilhører Eieren af Bramstrup Hovedgaard. Sognet eier følgende Legater: det Langkildske paa 100 Rd., det Roulundske til en Pigesyskole, 500 Rd., Lauritz Jørgensens og hans Søster Mathie Jørgensens Legat, hver paa 400 Rd., Jørgen Jørgensens Legat, ligeledes 400 Rd., til de Fattige, samt det Mortensenske Legat paa 500 Rd. til en begavet Bondedrengs Oplærelse.

Kirkens ældre Deel af Kampesteen, Taarn og Hvælvinger senere tilføiede af Muursteen.

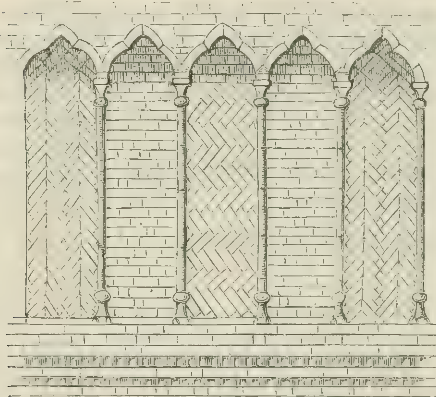
Dalum Sogn, omgivet af Sanderum Sogn, Odense St. Hans og Frue Landsogne, Steenløse Sogn og Aasum Herred. Kirken, vestlig i Sognet, ½ M. s. for Odense. Arealet, 2123 Tdr. Land, hvoraf 20 Tdr. Land Fredskov (Fruens Bøge), og endeel fordetmeste Underskov, der ikke er Fredskov, er jevnt og af leermuldet Beskaffenhed. Odense-Aa løber igjennem Sognets vestlige Deel. Landeveien fra Odense til Assens passerer Sognet. Htk. 243⅝ Tdr. A. og E.

I Sognet: Dalum Kirke, Dalum Præstegaard; Byen Hjallese med Skole; Hjallesetorp, Hestehaven, Hegningen; Hovedgaarden Christiansdal, af 17½ Tdr. Htk. A. og E., foruden 6 Tdr. Htk. A. og E. tillagt Skovfogedhusene og andre Huse paa Hovedgaarden, af samlet Areal 150 Tdr. Land, hvoraf 18 Tdr. Land Skov (desuden til Gaarden Dalum og Sanderum Kirker med Tiende og Sanderum Sogns Kongetiende), Dalumgaard, Parcel af Christiansdal, 42 Tdr. Htk., 260 Tdr. L. Ager, 22 Tdr. L. Eng, 24 Tdr. L. Sko; Gaarden Rikkesminde, 14⅛ Tdr. Htk., 130 Tdr. L., Dalum Vand- og Veirmølle med Klædefabrik og Stampemølle. Ialt i Sognet 35 Gaarde, 36 Huse med og 20 uden Jord, hvoraf 22 G. og 44 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 761. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Odense Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 149de Lægd. Med Annexet Sanderum een Commune. Kirken tilhører Eieren af Christiansdal.

Dalum-Kloster var ligesom det noget ældre Asmild-Kloster ved Viborg et Nonnekloster af Augustinerordenen og foruden Holme-Kloster i det sydlige Fyen det eneste Kloster, der med Vished vides at have været i denne Provinds udenfor Kjøbstæderne. Det var oprindelig stiftet i Odense eller rettere paa Nonnebjerget lige udenfor denne By, indviet til „vor Frue", og efter Hvitfeldt funderet 1183 af Biskop Simon af Odense, som skjænkede Klostret Hjallese Kirke (jfr. Vedel Simonsen „Bidrag til Odense Byes ældre Historie" I., S. 104, 113, 119, 120); men allerede i Slutningen af samme Aarhundrede eller den første Halvdeel af næste (Aaret findes ikke angivet) maa det være forflyttet til det en halv Miils Vei Syd for Odense ved den venstre Bred af Odense-Aa beliggende Dalum. Klostret bestyredes af en Prior og en Priorinde; Nonnerne havde ikke altid det bedste Rygte for Tugt og Sædelighed. I Hamsforts chronologia secunda (Scr. r. D. I, S. 309) berettes saaledes under Aar 1355, at Biskop Nicolaus af Odense »visitat monasterium Dalumense, et virginum mores et disciplinam inspicit atqve corrigit«. Heraf behøver man dog vel ikke at antage med G. L. Baden (Et Bidrag til Sædelighedens Historie i Middelalderen i „Historiske Afhandlinger" I., S. 37), at Dalum Kloster var et Bordel for „flere end St. Knuds Brødre", om disse sidste endog, som Hvitfeldt fortæller (Krønike, Folio S. 996) i deres Kloster viste det „Mirakel", at Klostrets Kok, Bryggerkarl og Kjældersvend paa eengang kom i Barselseng. Under den almindelige Reisning af den fyenske Almue i Begyndelsen af Grevens Feide (Juli 1534) indtog en Skræder fra Odense, Henrik Skræp, med sit Anhang Dalum-Kloster og tilføiede Nonnerne Vold, hvorfor disse Urostiftere senere bleve henrettede. Efter Reformationens Indførelse blev Klostret inddraget under Kronen og bortforlehnet til Adelige. Christian IV. tog ofte paa sine Reiser ind paa Dalum-Kloster; her tog han sit Hovedkvarteer ved de Keiserliges Fremtrængen paa Halvøen 1627, og her døde den ene af Kongens Sønner med Kirstine Munk f. A. I Juni 1659 blev Dalum Kloster pantsat til Renteskriver Jens Lassen, hæderlig bekjendt fra Kjøbenhavns Forsvar, og henved 2 Aar efter fik han Skjøde derpaa (Dalum Ladegaard, 38 Tdr. Htk., beregnes deri til 60 Rd. pr. Td., 2103 Tdr. Bondergods til 50 Rd. pr. Td.). Lassen overdrog denne store Eiendom til Geheimeraad Diderik v. Schult til Finstrup, † 1704 (han kaldte Gaarden Christiansdal efter Kong Christian den Femte). Den næste Eier var hans Dattermand og hans Hustrues Brodersøn Admiral C. C. Gabel, som 1718 solgte den til Kongen. Christiansdal var nu indtil 1764 en Deel af det fyenske Rytterdistrict. Ved dettes Salg i det nævnte Aar kjøbtes Christiansdal med 91 Tdr. Htk. fri Hovedgaardstaxt, 593 Tdr. Bøndergods samt Dalum og Sanderum Kirke for 108,790 Rd. D C. af Kammerherre Christian Benzon (f. 1718, † 1801) og er senere forbleven i den Benzonske Familie (nu Kammerherre F. C. O. Benzon), først som Substitution for det af Jacob von Benzon til Cathrineberg, Rugaard, Aastrup, Aggersvold, Mørkegaard, Bjørnekjær, Geheimeraad, virkelig Statholder og Prorex i Norge (f. 1688, † 1775) i Aaret 1766 oprettede Stamhuus Cathrinebjerg, senere som en Deel af Substitutionen for det i Aaret 1757 af Christian Hansen oprettede Stamhuus Lønborggaard, nu, efter i 1855 at være udløst heraf, som Privateiendom. 1785 angives Gaardens samlede Hartkorn til 815 Tdr. og blev dengang vurderet til 126,500 Rd. D. C. Gaardens Bygninger ere for største Delen opførte af fornævnte Kammerherre Chr. Benzon og den nuværende Besidders Fader Kammerherre P. U. F. Benzon (den nordre Fløi skal dog endnu være en Deel af den gamle Klosterbygning); et 14 Tdr. Land stort Parkanlæg.

Parti af Capitælerne i Dalum Kirke.

Dalum Kirke, for største Delen opført af Muursteen, med høit Taarn og Hvælvinger, Spor af gamle Rundbuer, er den gamle Klosterkirke til Dalum Nonnekloster, meget stor (121 Fod lang, 36½ Fod bred). Skibet og Choret lige høie. Imellem Alteret og Knæfaldet ligge 2 Ligstene over to Abbedisser af Familien Friis, der begge bleve 80 Aar; den ene, Ane, døde 1580, den anden, Alhed, døde 1572. Paa begge Sider af Choret findes tvende smukke (nu overkalkede) Piller med fiirkantede Felter. Den samme Prydelse kommer igjen i en Sidebygning mod Nord, der nu bruges til Capel for Familien Benzon. Ved Siden af denne Tilbygning længere mod Øst er et Capel, over Indgangen til hvilket, i Choret, er indmuret en Tavle, hvorpaa læses, at Kong Christian IV. ved sin Nærværelse i Dalum Kirke i 1646 har tilladt Hr. Iffver Vind at indrette dette Capel til en Begravelse. I Capellet, der er meget forfaldent, er et vidtløftigt Epitaphium fastgjort i Væggen, med talrige Vaabenmærker i Alabast, saaledes for Slægterne Dyre, Straalendrup, Juul, Steenfeldt, Skeel, Reckhals, Skjel, Bild, Lange, Skinkel, Gyldenstjerne, Hardenbjerg, Vind, Friis m. fl. Syd for Choret er et lille gammelt Capel i Rundbuestiil. Taarnet er en senere Tilsætning. Inden i det sees den oprindelige vestre Gavl, som er prydet med Rundstave med smaa Capitæler, der bære trebladede Buer; af denne smukke Prøve paa Overgangsstilen, den ældste Spidsbuestiil, gives paa foregaaende Side en Afbildning. Kirken har et stort Orgel, skjænket af Orgelbygger Demant, men det trænger til Reparation.

I Hjallese, hvor nu Sognets Skole er, var tidligere dets Kirke, som blev nedbrudt efter Reformationen og Stenene brugte til Hollufsgaards Opførelse. Her blev Christian den Tredie valgt til Konge af den fyenske Adel den 9de Juli 1534, faa Dage efter hans første Udvælgelse af den jydske Adel i Rye.

Sanderum Sogn, omgivet af Dalum, Steenløse, Bellinge, Brendekilde, Ubberød og Paarup Sogne samt Odense St. Knuds Landsogn. Kirken, østlig i Sognet, c. ¾ M. s. v. for Odense. Arealet, 5231 Tdr. Land, hvoraf 303 Tdr. Land Fredskov, er for det meste fladt, kun mod Ravnbjerg og Høime bakket (Bondebjerg). Odense-Aa, som danner Sognets sydøstlige Grændse mod Steenløse Sogn, har her steile Bredder. Jordsmonnet er i Sognets vestlige Hjørne ved Vosemose temmelig stærkt leret, men iøvrigt leermuldet; i Sognets sydøstlige Deel findes tildeels skarpe Jorder. Landeveien fra Odense til Assens, fra hvilken Landevei der sydlig i Sognet gaaer en Sidevei til Faaborg, passerer Sognets sydøstlige Deel. Den fyenske Jernbane gjennemskjærer Sognet fra Nordost til Sydvest. Htk. 538⅜ Tdr. A. og E., 2 Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Sanderum med Kirke og Skole, Elmelund, Ravnebjerg med Skole, Høime med Skole; Dyrupgaarde (2 G.); Gaardene Bøllemose, Store-Grynborg, Lille-Grynborg med Teglværk, Knudstrupgaard, Holmstrup, hvorved Jernbanestation og Brevsamlingssted; Vosemose Veir- og Vandmølle og Teglværk. Ialt i Sognet 96 Gaarde, 93 Huse med og 83 uden Jord, hvoraf 55 G. og 119 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1528. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Noget Skovarbeide gives.

Sognet hører under Odense Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 150de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Christiansdal. Sognet eier et af Gaardmand Hans Larsen og Hustru Gjertrud Nielsdatter stiftet Legat, stort 1000 Rd., for gamle og værdige Trængende i Sognet.

Kirken, helliget St. Michel, er en Korskirke med Taarn, halvrundt Sacristi, Spor af 2 rundbuede Indgange; udenpaa Sacristiet mod Øst udhugget St. Mikkel med Dragen, dette Arbeide dog senere overhugget for at faae anbragt et lille rundbuet Vindue. Kirken er bygget deels af Kampesteen (den ældre Deel), deels af Muursteen og hvælvet. Denne Kirke har en stor Altertavle af Træskjærerarbeide, som skal være

skjænket den af Dronning Christine, da hun boede paa Næsbyhoved. Det maa beklages, at den ikke er vel vedligeholdt, idet Forgyldningen flere Steder er afskallet. Den antages at være udført af den kunstfærdige Billedskjærer Klaus Berg fra Lybek, som bemeldte Dronning indkaldte til Odense og viste stor Bevaagenhed (Kirkehist. Saml. II. S. 428 Anm.**). Nogle Levninger af et resat Kalkmaleri fra det 15de Aarhundrede; mærkeligt er det, at paa dette forestilles Herrens Korsfæstelse førend Korset er reist. Orgel.

I Sanderum er vor fortjente Historiker, Etatsraad N. M. Petersen født den 24de October 1791, død 1862. Hans Fader var Huusmand.

Brendekilde Sogn, omgivet af Annexet Bellinge, Brylle og Sanderum Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. $1^1/_4$ M. s. v. for Odense. Arealet, 1600 Tdr. Land, er fladt, og Jordlaget bestaaer af mildt Leer, lettest mod Brylle Sogn. Borreby Mølle-Aa, der udspringer paa Sognets nordlige Grændse, løber midt igjennem Sognet fra Nord til Syd og danner derefter den sydvestlige Grændse mod Brylle Sogn. Den fyenske Jernbane passerer Sognet. Htk. $163^1/_4$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Brendekilde med Kirke, Præstegaard, Skole, Fattiggaard og Veirmølle; Avlsgaarden Brendekildegaard, 13 Tdr. Htk., 137 Tdr. L., Store-Stærmosegaard, Vædegaard og Lyststedet Limkilde. Ialt i Sognet 33 Gaarde, 36 Huse med og 27 uden Jord, hvoraf 15 G. og 53 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 535. Agerdyrkning er Hovederhvervet. 2 smaa Teglværker.

Sognet hører under Odense Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 151de Lægd. Med Annexet Bellinge een Commune. Kirken tilhører Eieren af Brendekildegaard. Pastoratet eier et af en tidligere Sognepræst, Consistorialraad v. Westen stiftet Legat, stort 300 Rd., hvoraf Renten aarlig uddeles til 2 Fattige af Brendekilde og 1 af Bellinge Sogn.

Vor berømte Sproggransker Rasmus Christian Rask blev født den 22de November 1787 i Brendekilde, hvor hans Fader var Huusmand; han døde som Professor i de orientalske Sprog og Universitetsbibliothekar i Kjøbenhavn den 14de Novbr. 1832.

Brendekilde Kirke, opført af Muursteen og enkelte Kampesteen, hvælvet og med Taarn, har en smuk Altertavle af Billedskjærerarbeide (hos Jacob Madsen siges, at den forestiller Christi Nedtagelse af Korset; „paa Fløelen passio, udgraffuet alt").

Bellinge Sogn, Annex til Brendekilde, omgivet af dette S., Steenløse, Fangel, Verninge og Brylle S. Kirken, østlig i Sognet, c. $1^1/_4$ M. s. s. v. for Odense. Arealet, 1951 Tdr. Land, er jevnt med Undtagelse af nogle høie Bredder ved Odense-Aa, der danner Sognets Østgrændse, og Kulagerhøien, 126 Fod, i Nærheden af Landeveien fra Odense til Assens. Jordsmonnet er af let sandmuldet Beskaffenhed. Borreby Mølle-Aa begrændser Sognets sydligste Deel. Htk. $235^1/_4$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Bellinge med Kirke og Skole; Borrebygaard, Borreby Veir- og Vandmølle, Dambogaard. Ialt i Sognet 47 Gaarde og 47 Huse, hvoraf 8 G. og 31 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 669, hvis Hovederhverv er ligesom i Hovedsognet Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 152de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Skovsbo.

Bellinge Kirke er fornemlig opført af Muursteen, med Taarn og Hvælvinger. Disse vare efter Jacob Madsens Visitatsbog malede med „Paßen og allehaande gammelt Verk".

Steenløse Sogn, omgivet af Annexet Fangel, Bellinge, Sanderum og Dalum S. samt Aasum H. Kirken, nordvestlig i Sognet, 1 Miil s. for Odense. Arealet, 2136 Tdr. Land, hvoraf nogen Underskov med enkelte Ege og Bøge, der ikke er Fredskov, er bakket ved Odense-Aa, af leer- og sandmuldet Beskaffenhed. I de høie bratte Klinter ved Odense-Aa forekommer et stærkt Lag af Kalktuf, dannet af Afsivning fra Kilder med kalkholdigt Vand, hvoraf denne Klint er opfyldt. Odense-Aa, der paa dette Sted er meget fiskerig, danner Sognets Vestgrændse mod Bellinge og Sanderum Sogne, og et mindre Aaløb, der udspringer i Nørre-Søby S. i Aasum H., danner Sognets østlige Grændse mod dette Herred. Htk. $245^1/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Steenløse med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Svenstrup og Volderslev; Hovedgaarden Lindved, $19^1/_2$ Tdr. Htk., 160 Tdr. L. Ager, 40 Tdr. Eng og 18 Tdr. Skov; til Hovedgaarden hører en Vandmølle, Gaarden Lundsgaard og Elle Vandmølle. Ialt i Sognet 36 Gaarde, 30 Huse med og 19 uden Jord, hvoraf 5 G. og 35 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 602. Agerdyrkning er næsten udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Odense Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 153de Lægd. Med Annexet Fangel een Commune. Kirken tilhører Eieren af Carolinekilde i Paarup Sogn, Procurator Jespersen. Fattigvæsenet har i Forening med Lyndelse og Allerup Sogne i Aasum Herred et Legat, 8600 Rd., der er stiftet 4de April 1793 af General Ahlefeldt og Frue og indestaaende i Lindved Gaard og Gods, for at forrentes til Fordeel for de Fattige paa Lindved og Bramstrup Godser, kvartaliter $^1/_3$ til hvert af de 3 Sogne, og Cathrine sal. Anders Jensens Legat, 100 Rd., stiftet 11te September 1764 for Fattige i Steenløse Sogn.

Sokkelen og Hjørnerne paa Steenløse Kirke, Skib og Chor, ere af hugne Kampesteen, det Øvrige af uhugne Kampesteen. Vaabenhuset og Taarnet samt Hvælvinger senere opførte af Muursteen. Ligsteen over Johan Brockenhuus til Volderslevgaard, † 1545; en gammel Kirkedør fra 1489 er ophængt i Kirken som Oldtidsmindesmærke.

Hovedgaarden Lindved var alt i det 15de Aarhundrede nævnt som et Lehn under Næsbyhoved og har derefter været i flere adelige Familiers Besiddelse. Efter Danske Atlas (III. S. 473) tilhørte den 1506 Cantsler Jørgen Marsviin og 1588 Ove Bilde (jfr. Tabellen over denne Familie i Hofmans Efterretn. om danske Adelsmænd III., S. 323), senere en Tid lang den skramske Slægt. Den 7de Novbr. 1691 solgte Oberstlieutenant Jochum Schütz Lindved Gaard og Gods „med adelig Frihed paa samme Gaard" til Frederik Gersdorf til Kjærgaard og Bramstrup, Oberst over Marine-Regimentet, og i Slutningen af forrige Aarhundrede eiedes den med complet Gods af Johan Jacob de Mylius, Landsdommer i Fyen, og Frue Ulrike Catharine Rasch. I 1803 kom den til den Familie, der endnu eier den, nu Enkefrue Berg.

I Sognet har ligget Herregaarden Volderslevgaard, som tilhørte Brockenhuserne (fornævnte Johan B., senere Otto Brockenhuus, der har skjænket Prædikestolen i Kirken 1584).

Efter N. M. Petersen (Saml. Afhandl. I. 186) findes der ved Steenløse en hellig Kilde, Videkilde, der besøges St. Hans Nat.

Fangel Sogn, Annex til Steenløse S., omgivet af dette Sogn, Verninge og Bellinge S., samt Aasum H. og Svendborg Amt. Kirken,

midt i Sognet, c. 1½ M. s. s. v. for Odense. Arealet, 2589 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov, der ikke er Fredskov, og som er deelt i 33 indhegnede Lodder fra 1 til 5 Tdr. Land, er jevnt og Jorderne af sandet og skarpsandet Beskaffenhed, ved Fangel By findes koldt sandet Underlag og paa flere Steder rødt Leer med Ahlkugler. Odense-Aa danner Sognets vestlige og nordvestlige Grændse mod Bellinge og Verninge Sogne. Landeveien fra Odense til Faaborg passerer Sognet. Htk. 231½ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Fangel med Kirke og Skole, Fangeltorp, beliggende noget sydlig for Byen Fangel. Ialt i Sognet 45 Gaarde, 47 Huse med og 35 uden Jord, hvoraf 30 G. og 66 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 747. Agerdyrkning er ligesom i Hovedsognet Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 154de Lægd. Kirken tilhører 2 Gaardmænd i Sognet.

Kirken, taarnet og hvælvet, er opført af Kampesteen og Muursteen.

Verninge Sogn, det sydvestligste Sogn i Herredet, omgivet af Tommerup, Brylle, Bellinge og Fangel S., Baag H. og Svendborg Amt. Kirken, nordlig i Sognet, c. 2¼ M. s. v. for Odense og 2¾ M. o. n. o. for Assens. Arealet, 5162 Tdr. Land, hvoraf 150 Tdr. Land Skov, der ikke er Fredskov, er i Midten høit og hæver sig i det østlige Hjørne af Sognet i en Række af Sandhøie ved Solevad og Hjelmerup, men bestaaer ved Sognets Grændser fordetmeste af Enge og Moser. Jordsmonnet er for Størstedelen meget sandet, og navnlig ere Hjelmerup Bakker og den Deel af Verninge Byes Jorder, som ligger langs med Odense-Aa, af meget slet Beskaffenhed. Sognet er mod syd og øst begrændset af Odense-Aa og mod nord af Borreby-Mølleaa. Landeveien fra Odense til Assens passerer midt igjennem Sognet fra nordost til sydvest. Htk. 464¼ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Verninge med Kirke, Apothek, Skole og Kro, Liimfabrik (derunder Stedbetegnelserne Fruerlykke med Præstegaarden Fuglsang, og 3 G. og 1 H., Præsteskov, 4 H. og Gravene, 5 H.), Hjelmerup med Møllebjerg (2 H.), Solevad, Langsted med en Veir- og Vandmølle, Teglværk, Bregnemose med Aasehuse, Naarup med Skole og Skovsbo; Avlsgaarden Voldsgaard, c. 14 Tdr. Htk., 102 Tdr. L. Ager, 17 Tdr. L. Eng og 12 Tdr. L. Skov, 1 Gaard i Solevad 16 Tdr. Htk., 153 Tdr. L. Ager, 20 Tdr. L. Eng, 8 Tdr. L. Skov og 5 Tdr. L. Mose, Gaardene Stenolt (2 G.), Fogedgaard ved Naarup, 1 Gaard i Naarup paa c. 12 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 90 Gaarde, 140 Huse med og 54 uden Jord, hvoraf 15 G. og 80 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1509. Foruden Agerdyrkning udgjør Tørveproductionen Erhverv for Indbyggerne. 2 smaa Teglværker.

Sognet hører under Odense Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 7de Vgkds. (Valgsted i Verninge). 3die Udskrivningskreds 155de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører 7 Gaardmænd i Sognet i Forening med 1 Gaardmand udenfor Sognet.

Verninge Kirke, 150 Fod over Havfladen, er bygget i et Kors, vel ikke oprindelig, men ved senere Tilbygninger, af hvilke den ene er Vaabenhuus, den anden indrettet til Stolestader. Kirken, som selv er tækket med Bly, har et Taarn, der er tækket med Teglsteen; den har Hvælvinger ogsaa i begge Udbygningerne, og er paa Kampesteens-Grund opført af Muursteen.

Tommerup Sogn, omgivet af Annexet Brylle, Verninge og Vissenbjerg S. samt Vaag Herred. Kirken, østlig i Sognet, c 2 M. s. v. for Odense og 2¾ M. o. n. o. for Assens. Arealet, 4337 Tdr. Land, hvoraf 84 Tdr. Land Fredskov (Kohaven), samt c. 180 Tdr. L. (Stor-Skoven og Braheløkken, Femten-Skov), der ikke er Fredskov, antager et næsten vildt Udseende, idet Banker, Moser, Enge med Vandløb og Skov afvexle med hinanden, og danner ved Tommerup By en Dal, der udbreder sig herfra i en jevn Flade mod øst og nordost mod Brylle Sogn. Jordsmonnet frembyder stor Forskjellighed, thi medens man tæt ved Tommerup By finder meget Gruus og Steen, der ligesom i Sørulling ere sammenskruede, saaledes finder man ogsaa mod Brylle god Muld, ved Appe og Broholm stivt Skovleer og ved Talleruplund en Art Mærsk, nemlig et sjelden fiint Leer, som i aldeles horizontale Lag ligesom har bundfældet sig (see herom Hofmann-Bangs Beskrivelse af Odense Amt, S. 43). Nordlig i Sognet udspringer Brende-Aa, der løber igjennem Vissenbjerg S. og Vaag H. og falder ud i Lille-Belt, og østlig og sydlig i Sognet udspringe 2 mindre Aaer, der i Forening danne Sognets sydligste Grændse mod Verninge Sogn. I Sognet findes endeel Kilder. Den fyenske Jernbane passerer Sognet. Htk. 343⅛ Tdr. A. og E. og 7⅛ Tdr. Skk.

I Sognet: Byen Tommerup med Kirke, Præstegaard, Skole, Vand- og Veirmølle, Jernbanestation, Handelsetablissement, Garveri, Farveri; Avlsgaardene Kamgaard i Tommerup, c. 17 Tdr. Htk., c. 185 Tdr. L., Dyrehavegaard, 13¼ Tdr. Htk., c. 160 Tdr. L., Store-Appe, 15 Tdr. Htk., c. 200 Tdr. L., hvoraf 74 Tdr. L. Skov, Baagegaard eller Baagøgaard, 12 Tdr. Htk., 126 Tdr. L., hvoraf 5 Tdr. L. Skov, med Vandmølle, Mosegaard, 11 Tdr. Htk., Talleruplund, 11 Tdr. Htk., Gaardene Tallerup, Skjelskov med Veirmølle, Væden, Hoisholt; Tallerup med Skole og Kivsmose med Skole; Steenbjerg Veirmølle. Ialt i Sognet 69 G., 110 Huse med og 78 uden Jord, hvoraf 41 G. og 128 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 1587. Agerdyrkning og endeel Skovarbeide udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Odense Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 156de Lægd. Med Annexet Brylle een Commune. Sognet er deelt i 2 Sognefogeddistricter, det nordlige og det sydlige. Kirken tilhører Eieren af Hoibjerg i Ubberød S., Boghandler Milo i Odense. Fattigvæsenet eier 4 mindre Legater for Trængende i Tommerup og Brylle Sogne, tilsammen 400 Rd.

Kirken er opført af Muursteen og Kampesteen, har Taarn og Hvælvinger samt Absis.

Brylle Sogn, Annex til Tommerup Sogn, omgivet af dette S., Vissenbjerg, Ubberød, Sanderum, Brendekilde, Bellinge og Verninge S. Kirken, noget sydlig i Sognet, c. 1¾ M. s. v. for Odense, c. 3 M.

o. n. o. for Assens. Arealet, 3674 Tdr. Land, hvoraf c. 100 Tdr. Land adspredt liggende Skov, der ikke er Fredskov, er jevnt med Undtagelse af den nordlige og nordvestlige Deel, som er bakket, og Jordsmonnet er i den nordlige Deel noget leret, men iøvrigt af sandmuldet og lettere Beskaffenhed. Sognets østlige og sydlige Deel begrændses af Aaløb, der, hvor disse støde sammen under Navn af Borreby-Mølleaa imellem Bellinge og Verninge Sogne, falde ud i Odense-Aa. Htk. 343¾ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Brylle med Kirke og Skole, Gundestrup (af meget spredt Beliggenhed) og Render; 1 Gaard i Render, 16¾ Tdr. Htk., 64 Tdr. L., hvoraf 20 Tdr. L. Skov, Gaardene Broholm, 11 Tdr. Htk., Store-Tobo, c. 11 Tdr. Htk., Lille-Appe, Stærmosegaarde, Skræppenborg og Frankfri Veirmøller og Brunsvig Skole. Ialt i Sognet 87 Gaarde, 100 Huse med og 42 uden Jord, hvoraf 67 G. og 97 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1272, hvis Erhverv ligesom i Hovedsognet er Agerdyrkning og Skovarbeide.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 157de Lægd. Sognet er deelt i to Sognefogeddistricter, det nordlige og det sydlige. Kirken tilhører en Gaardmand i Sognet med 3 andre Gaardmænd udenfor Sognet.

Kirken er taarnet og hvælvet, opført af Kampe- og Muursteen. Den Klokke i denne Kirke, som i Danske Atlas (VI., S. 542) antages for den ældste i Danmark, som skal have havt den Indskrift: „Marie es mine name min liid er gode beqvame 1376", og hvis Vægt der angives til 20 Skippund, er 1781 afløst af en anden, støbt af Michael Carl Troschell i Kjøbenhavn, jfr. Kirkehist. Samlinger II., S. 85.

Vissenbjerg Sogn, omgivet af Ubberød og Tommerup S., Skovby, Vends og Baag H. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 2¼ M. v. for Odense. Arealet, 8465 Tdr. Land, hvoraf c. 350 Tdr. Land Skov, af hvilke 18 Tdr. Land er Fredskov. Vissenbjerg Sogn har en i høi Grad uregelmæssig og bakket Overflade (en Bakke i Præstegaardens Have, 410 Fod), navnlig i den større nordlige Deel, der falder ned imod det Dalstrøg, hvori Brende-Aa flyder. Strøget imellem den nordlige og sydlige Deel er temmelig jevnt, tildeels fladt med betydelige Eng- og Mosestrækninger (Kaadekilde Mose og Neverkjær) og den øvrige Deel af Sognet er optaget af en Mængde Bakker, der ere adskilte ved smaa Dalstrøg og Moser, hvoraf den store Andebølle-Mose i Sognets nordvestlige Deel. Fra disse mange høie Bakker haves en vid Udsigt over hele det nordlige Fyen og til den jydske Kyst; i klart Veir kan endog Nordkysten af Als sees, hvorfor Sognet er et meget yndet Udflugtssted fra Odense By. Jordsmonnet er høist forskjelligt og bestaaer sønden for Landeveien fra Odense til Middelfart, der passerer midt igjennem Sognet, af stive Leerjorder, hvilke ogsaa findes ved Grøftebjerg, nordvestlig i Sognet, hvorimod Jorderne forøvrigt ere lette; de meest sandede Jorder findes ved Assenbølle, vestlig i Sognet. Store Skove findes ikke mere i Sognet, men endeel Smaaskove, hvoraf Røverskoven er den største. Brende-Aa, der her er meget ubetydelig, løber igjennem Sognets sydligste Deel. Jernbanen fra Nyborg til Strib, med Stoppepladse ved Skalbjerg og Bred, passerer Sognets sydlige Deel. Hovedlandeveien fra Odense til Middel-

fart med en Sidevei til Assens gaaer midt igjennem Sognet. Htk. c. 699 Tdr. A. og E. og 4¼ Tdr. Skff.

I Sognet: Vissenbjerg Kirke paa det høieste Bakkeparti, 370 Fod over Havfladen, ved Hovedlandeveien, Vissenbjerg Præstegaard, 12 Tdr. Htk., i Nærheden af Kirken; Byerne Kolbjerg med Skole, Skovsby, Brønserød, Karhuse, Kjelstrup, Skallebølle med Skole, Magtenbølle, Laaninge, Skalbjerg med Skole, Jernbane-Stoppeplads, Bred med Skole, Teglværk og Jernbane-Stoppeplads, Assenbølle, Sprattenborg Huse, Rold Huse med Skole, Gadsbølle og Andebølle med Teglværk (imellem de 3 sidste Byer en Skole); Avlsgaarden Grøftebjerg med Vandmølle og Teglværk, 19¾ Tdr. Htk., c. 265 Tdr. L., Gadsbøllegaard, 18½ Tdr. Htk.; Gammellund og Sellebjerg Teglværker; Vissenbjerg Kro, Vissenbjerg Veirmølle, Fuglevig Vand- og Veirmølle; Fattiggaarden Steensgaard. Ialt i Sognet 174 Gaarde, 453 Boelssteder og Huse.

Indbyggere: 3836. Agerdyrkning, noget Skovarbeide og Tørveproduction er Indbyggernes Hovederhverv. I Sognet findes endeel Fattige og omtrent 100 Indsidder-Familier, som deels ernære sig ved Dagarbeide og Tørveproduction, og deels ved i de saakaldte Karhuse at brænde „Sikar", kaldet Skaalgryder, sjeldnere Skalgryder, ɔ: sorte flade Fade, hvilke finde stærk Afsætning hos Bønderne til Mælkefade. Antallet af de saaledes fabrikerede Kar er omtrent 50,000 Stkr. aarlig. I Sognet findes 6 Teglværker, 9 Kjøbmænd.

Sognet hører under Odense Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. En Deel af Sognet (Assenbølle, Gadsbølle, Bred, Roldshuse, Andebølle og Grøftebjerg) udgjør 3die Udskrivningskreds 158de Lægd og den øvrige Deel (Kolbjerg, Brønserød, Skovsby, Kjelstrup, Hjortebjerg, Skallebølle, Laaninge, Magtenbølle og Skalbjerg) samme Kreds 159de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Sognet har 2 Legater, Provst Rosenvinges, stort 100 Rd., hvoraf svares 5 pCt., og Degnen Josias Barfoeds Legat, 468 Rd. 72 ß i kgl. Obligationer, hvoraf Renten i hver Termin uddeles til 5 Fattige og Syge i Sognet, med Tilkjendegivelse, at Gaven er fra Josias Barfoed og efter hans Villie „bestemt til de Fattige til Verdens Ende."

Vissenbjerg Sogn henførtes i den ældre Matrikul til Skovby Herred, medens det i geistlig Henseende hørte til Baag Herred.

Kirken, som ligger ved Hovedlandeveien imellem Odense og Middelfart, paa venstre Side af Veien, er en stor og massiv Bygning af anseelig Længde og Brede, med et stort Taarn i Vest og et Spiir i Øst. Kirken og dens nærmeste Omegn ligger meget høit (370 Fod over Havfladen). Efter Vedel Simonsen (Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed III., S. 181, Bidrag til Rugaards Historie, I., 1ste Hefte, S. 3) er Stedets Navn at derivere af Vidsynsberg, d. e. det Bjerg, som sees vidt omkring, eller hvorfra man har en viid Udsigt. Dette kan dog næppe være Tilfældet, da det allerede 1383 skrives Visnæbyergh. I ældre Tider var Vissenbjerg Sogn berygtet for sine Røverbander; Skoven, hvorigjennem Landeveien gaaer, kaldes derfor endnu „Røverskoven", ligesom en Bakke „Røverbakken" (see ovenfor).

Paa Assenbølle Mark imellem Vissenbjerg og Gripsvad har der ligget en Steen, paa hvilken efter Sagnet Knud den Hellige skal have hvilet paa sin Flugt for Oprørerne, og som derfor skal have antaget Form af et Sæde; til denne saakaldte St. Knuds Steen pleiede de, som droge til St. Knuds Marked i Odense, at kaste en lille Steen for derved at tilvende sig Velsignelse og Held paa de Helgenen indviede Markedsdage; men baade Stenen selv og Steendyngen ere nu forsvundne.

I Fuglevig Præstegaard (Sognets Præstegaard, der kaldtes saaledes, laae indtil dens Brand 1838 i en Dal, der hedder Fuglevig, nu er den beliggende ved Vissenbjerg By), ere Digterne Trojel fødte: den ældre Broder Peter Magnus den 6te Juni 1743 og den yngre Peter Kofod den 5te Mai 1754.

I Regesta diplomatica 6921 nævnes Kong Christian den Andens Forlehningsbrev paa Grettebøllegaard. 1598 nævnes Erik Bilde til Grøftebjerg.

Magtenbølle hed 1295 Matteltbøle.

Koborg er vistnok det Kobiærgh, der nævnes i Valdemar II's Jordebog blandt Kongens Gods; det maa da have været en større Gaard. Brønserød skrives 1509 Brunsrut. Kjelstrup skreves 1498 og 1500 Kedelstrup.

Sellebjerg har tidligere været en adelig Gaard. Mette Sophie Parsberg bragte den 1679 til sin Mand, Hannibal Sehesteds uægte Søn, Jens Sten Sehested, † 1698, en meget frugtbar Poet, der af sin Samtid sattes ved Siden af Kingo.

Aasum Herred

omgives af Odense-Fjord, Bjerre Herred, Vinding og Salling Herreder i Svendborg Amt, Odense Herred, mod hvilket Odense-Aa paa en Strækning gjør Grændsen, og Lunde Herred, fra hvilket det skilles ved Odense-Canal. Jorderne, der i det Hele ere flade, mod Syd lidt mere bakkede, ere for den største Deel af leermuldet Beskaffenhed. Herredet hører til de mindre skovrige i Fyen; dog findes større og mindre Skovpartier spredte overalt. Fladeindholdet er omtrent $2^3/_4$ □ Mile. Htk. 2746 Tdr. A. og E., $8^1/_2$ Td. Skkſ. Indbyggernes Antal ved Folketællingen i 1870 var 8173. I geistlig Henseende er Aasum Herred forenet med Bjerge Herred til eet Provsti. Heden Sogn i Salling Herred er Annex til Nørre-Søby Sogn.

Seden Sogn, omgivet af Annexet Aasum S., Odense og Bjerre Herreder samt Odense-Fjord, -Canal og -Aa. Kirken, nordvestlig i Sognet, c. $^1/_2$ M. n. n. o. for Odense. Arealet, 1016 Tdr. Land, er fladt med en betydelig Deel Eng langs med Odense-Canal, der danner Sognets vestlige Grændse mod Odense H. Jordsmonnet er sandet og gruset og de lyngbevoxede Oredrev ere nu opdyrkede. Htk. 89 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Seden, hvori Kirken, Præstegaard og Skole, beliggende ved Odense-Aa. Ialt i Sognet 16 Gaarde og 33 Huse, hvoraf 9 G. og 8 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 311. Foruden Agerdyrkning haves i Sognet Erhverv ved Søfart og Fiskeri paa Odense-Fjords Lavvande.

Sognet hører under Bjerre og Aasum Herreders Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 109de Lægd. Med Annexet Aasum een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. I Seden er et grundmuret Hospital, hvori 2 Lemmer have Bolig og 12 Rd. hver aarlig, i Lighed med 4 Lemmer i Munkebo Hospital; desuden gives 15 Fattige af forrige Østergaards Gods 6 Rd.

hver aarlig. Hospitalet vedligeholdes af det ved Fundats af 28de Mai 1736 af Eieren af Østergaard i Munkebo Sogn, Oberstlieutenant Brüggemann, stiftede og ved Fundats af 29de Januar 1796 af Generalgouverneur Roepstorff med 2000 Rd. forøgede Legat, stort tilsammen 6000 Rd.

Seden Kirke er lille, med Taarn, fladt Loft i Skibet, spidsbuede Hvælvinger i Choret.

Aasum Sogn, Annex til Seden S., omgivet af dette S. og Fravde S., Odense og Bjerre Herreder. Kirken, vestlig i Sognet, omtrent 1/2 M. ø. for Odense. Arealet, 1768 Tdr. Land, hvoraf betydelig fredet Underskov, er fladt og af leermuldet Beskaffenhed. Odense-Aa danner Sognets nordvestlige Grændse. Den fyenske Jernbane og Hovedlandeveien fra Odense til Nyborg og en mindre Landevei til Hindsholm passerer Sognet. Htk. 203 1/8 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Aasum med Kirken, Skole, 1 Gaard paa 12 Tdr. Htk., Raagelunde og en Samling af udflyttede Gaarde og Huse, Lunden kaldet; Avlsgaarden Taaruplund. Ialt 31 Gaarde og 35 Huse, hvoraf 14 G. og 18 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 456. Agerdyrkning samt endeel Fortjeneste ved Arbeide paa Odense-Canal udgjør Indbyggernes Erhverv. I Sognet findes mange Væverc.

Sognet hører under Odense Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 146de Lægd. Kirken tilhører Odense Cathedralskole. Sognet eier et Legat paa 80 Rd., stiftet 1803 af Søren Hansen, der var Sognets fælles Hyrde og boede før Udskiftningen i en Hytte paa Aasum Gade; Renten udbetales til tvende Fattige i Sognet.

Aasum Herred („Asumhæret") nævnes allerede 1231 i Valdemar II.'s Jordebog (Scr. rer. Dan VII. p. 524), hvor det tilligemed Odense og Lunde Herreder findes ansat til 30 Mark, og 1597 omtales en Johan Tyrnæ som Herredsfoged, der paa Aasum Herredsthing udstedte et Thingsvidne om Rønningesøgaard. Byens Kirke er smukt beliggende paa en Bakke, med Taarn og Hvælvinger; den forekommer oftere i det 14de Aarhundrede, og var allerede dengang henlagt til St. Knuds Kloster i Odense og Klosterets Skole. 1425 fik denne Kirke tilligemed Dalum Kirke og Kloster Aflad af de paa Kirkemødet i Kjøbenhavn forsamlede Biskopper, og tidligere vare Afladsbreve udstedte for den paa lignende Forsamlinger af Biskopperne 1377 og 1392.

I det 14de Aarhundrede førtes flere Retssager, om Raagelund hørte til dette eller Marslev Sogn (Pont. Ann. II. 156. Suhm XIII. 671. 727).

Fravde Sogn, omgivet af Aasum, Davinde, Næraa, Allerup og Høiby S., Odense og Bjerre H. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 1 M. s. o. for Odense. Arealet, 4884 Tdr. Land, hvoraf c. 80 Tdr. Land Skov, der ikke er Fredskov, er fladt, og Jordsmonnet er deels leer- og sandmuldet, deels gruset. Sognets midterste og vestlige Deel gjennemskjæres af et Par Aaløb. Til Sognet henregnes endvidere 2 Gaarde (Kallerupgaarde) af 12 7/8 Tdr. Htk., som efter Matriklen ansees henhørende til Odense Frue Sogns Landcommune. Htk. 543 3/8 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Fravde med Kirke, Præstegaard og Skole, Fravde-Kjærby, Tving, Birkum med Birkum Kohave og Fattiganstalt, Over- og Neder-Holluf; Hovedgaarden Fravdegaard, 37 Tdr. Htk., 294 Tdr. Land sandmuldede Jorder, 18 Tdr. L.

Eng, 25 Tdr. L. Skov, 8 Tdr. Mose, c. 4 Tdr. Htk. Fæstegods, 1 Vandmølle; Hovedgaarden Hollufgaard, 48 Tdr. Htk., 363 Tdr. Land leermuldede Jorder, 40 Tdr. L. Eng, 60 Tdr. L. Skov (Vor Frue Sogns Kirke- og halve Kongetiende, Høiby Kirke- og Kongetiende, en Vand- og Veirmølle, 5 Tdr. Htk. Fæstegods); Avlsgaarden Langkildegaard, 11 Tdr. Htk.; Gaardene Tornberg og Radbyhuse; Blangstedgaards Vand- og Veirmølle. Ialt i Sognet 94 Gaarde, 139 Huse og 75 uden Jord, hvoraf 40 G. og 156 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1639. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Fiskeriet ubetydeligt.

Sognet hører under Bjerre og Aasum Herreders Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Sognets østre Deel (Fravde, Fravde-Kjærby, Tving, Birkum og Fravdegaard) udgjør 3die Udskrivningskreds 112te Lægd, og dets vestre Deel (Neder- og Over-Holluf samt Hollufgaard) samme Kreds 113de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. 2 Sognefogeddistricter. Kirken tilhører Eieren af Godthaab ved Odense. Sognet eier det Gersdorff-Kaas'ske Legat, stiftet 30te Mai 1797, stort 1600 Rd., indestaaende i Fravde Kirke med Tiender, og hvoraf Renten, 64 Rd., betales til Præsten med 30 Rd. og til Degnen med 10 Rd. for Tilsyn med Admiral Kaas's Begravelse, og Resten, 24 Rd., uddeles til Fattige af Fravdegaards Gods.

Kirken er en Korskirke, med et høit Taarn, hvælvet med rund Chorafslutning; Langkirken og Choret ere byggede af Muursteen med Beklædning udvendig af huggen Granit, Korsfløiene byggede paa samme Maade, dog vexle her i den ydre Beklædning Lag af Muursteen og af Granit. Taarnet, af samme Brede som Skibet, synes senere opført og er heelt af Muursteen; Rundbuerne overalt fremtrædende; den omtales allerede 1239, da den fik Aflad af Pave Gregor IX., og ofte i det 14de og 15de Aarhundrede. Den 10de November 1314 skjænkede Biskop Peder af Odense Knudsbrødrene Patronatet til „St. Laurentii Kirke i Frawith", og i den følgende Tid udstedte Biskopperne ofte ved forskjellige Leiligheder (1326, 1333, 1355, 1377, 1392, 1407, 1419, 1430), ligesom ogsaa Paven 1398, Afladsbreve for denne Kirke (Scr. rer. Dan. I. p. 287, 298, 300, 302 o. f. v.). Biskop Thomas Kingo ligger her begravet, og et Epitaphium er opreist over den berømte Sanger, der er beskrevet af Ingemann i følgende Stropher:

„Marmormindet staaer ved Graven
Under Landsbykirkens Tag;
Englen hist med Bispestaven
Bonden seer hver Helligdag,
Og foroven staaer fremstillet
Med sit Aasyns Kraft og Ro
Gubben i sit djærve Billed
Som en Christi Kæmpe tro.
Stille ved sin Hustrues Side
Seer af Marmoret han ud.
Englene i Klæder hvide
Bede for hans Sjæl hos Gud."

Kingo var ved sit tredie Ægteskab med Birgitte Balsløv, en Datter af Dr. med. og Cancelliassessor Christoffer Balsløv, 1694 bleven Eier af den udenfor Fravde By beliggende Hovedgaard Fravdegaard. Denne Gaard havde tidligere tilhørt Oluf Daa (jfr. Ravnstrup I. S. 516), som opførte Hovedbygningen 1588, og hans Søn Rigsadmiral Claus Daa, som døde paa Fravdegaard 1641. Kingo havde ingen Børn, og hans Enke giftede sig med en Commerceraad Bircherod, hvem hun tilbragte Gaarden. Af de derefter følgende Eiere maa nævnes P. v. Vesten og Borgmester Blesse i Odense. I Slutningen af forrige Aarhundrede tilhørte Gaarden Admiral F. C. Kaas, der ligger begravet i en aaben Begravelse i Fravde Kirke. I dette Aarhundrede fore-

kommer blandt Eierne Ritmester Sehested, nu Hr. W. T. Borchsenius. Gaarden har forhen været befæstet og er endnu omgivet af tildeels brede Grave.

Den anden Hovedgaard i Fravde Sogn, Hollufgaard, beliggende ved Veien mellem Odense og Svendborg, tilhørte i det 15de og 16de Aarhundrede den gamle Adelsfamilie Marsviin, hvoraf flere vare Medlemmer af Rigsraadet; den gamle anseelige Hovedbygning af 2 Etager i gothisk Stiil med 3 Taarne, er opført af Jørgen Marsviin 1577 af Stenene fra den nedbrudte Hjallese Kirke i den ½ Miil Vest for Hollufgaard beliggende Landsby af samme Navn (see Dalum Sogn); den gamle Kirkedør hængte i lang Tid for Opgangen til en Trappe som et Minde om den Maade, hvorpaa Bygningen blev til. Gaarden var omgivet med Grave, som dog nu størstedeels ere tilkastede. En Datter af nysnævnte Jørgen Marsviin var Christian IV.'s bekjendte Svigermoder, Fru Ellen Marsviin. Denne Slægt uddøde i Midten af det 17de Aarhundrede med Jørgen Marsviins Sønnedatter, Fru Karen, først gift med Landsdommer Erik Pors, derefter med Landsdommer Henning Pogvisk, som besad Gaarden efter hende. Efter hans Død 1674 solgtes Gaarden til Biskop Niels Bang, † 1676, og ved hans Datters, Maren Bangs, Ægteskab med Borgmester i Odense Jens Eriksen kom Gaarden til denne, og efter hans Død ved Enkens andet Ægteskab til Otto Pedersen Himmelstrup til Orridslevgaard, Krigs- og Landcommissair i Fyen. Efter dennes Død solgtes Gaarden til Kong Frederik den Fjerdes forhenværende Kammertjener, Amtmand over Assens Amt, Justitsraad Andersen, der nød den Ære at modtage Kongens Besøg paa Gaarden. Ved Arv efter Faderen tilfaldt Hollufgaard tilligemed Orridslevgaard og Æbelø Datteren Frederikke Sophie, som var bleven gift med en Søn af fornævnte Krigs- og Landcommissair Himmelstrup. Hun overlevede ham og ægtede senere Kammerherre C. U. v. Heinen, † 1767. Hans Søn, Kammerherre A. C. v. Heinen arvede Hollufgaard, hvilken han solgte 1821 til Langkilde. Den eies nu af hans Søn, Hr. C. C. Langkilde. I Aarene 1833—38 opførtes ved Siden af den gamle Hovedbygning af den daværende Eier, Proprietair Langkilde, en ny eenetages Bygning, som nu tjener til Beboelsesleilighed.

Allerup Sogn, der adskilles fra Annexet Davinde S. ved den sydligste Deel af Fravde S., er omgivet af dette S., Sønder-Næraa og Høiby S. Kirken, midt i Sognet, c. 1¼ M. s. s. o. for Odense. Arealet, 1657 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov, der ikke er Fredskov, er bakket, navnlig i Sognets nordvestlige Deel (Lodnebjerg); Jordsmonnet af leermuldet Beskaffenhed. Htk. 178⅜ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Allerup med Kirke, Præstegaard og Skole, Torup; Avlsgaarden Skovgaarden i Allerup, 13 Tdr. Htk., 116 Tdr. L. Ager, 12 Tdr. L. Eng og 12 Tdr. L. Elleskov og Mose. Ialt i Sognet 30 Gaarde, 27 Huse med og 22 uden Jord, hvoraf 14 G. og 31 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 447. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Bjerre og Aasum Herreders Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 117de Lægd. Med Annexet Davinde S. een Commune. Kirken tilhører Eieren af Sanderumgaard. Sognet har i Forening med Nørre-Lyndelse S., Aasum H., og Steenløse S., Odense H. (see dette), 2 Legater: det Ahlefeldtske Legat, 8600 Rd., og Cathrine sal. Anders Jensens Legat, 300 Rd., for Fattige i Nørre-Lyndelse, Steenløse og Allerup Sogne, hvert Sogn 100 Rd.

Kirken er bygget af Muursteen paa Kampesteens Grund med Taarn og Hvælvinger. Den har i ældre Tider været af Træ, men blev i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede ombygget til en Steenkirke; 1307 og 1308 udstedtes i den Anledning Afladsbreve af Erkebiskop Isarnus og Biskop Peder af Odense for dem, der bidroge til denne Kirkes Opbyggelse (Scr. rer. Dan. I. p. 296 flg.), og lignende Afladsbreve for den omtales oftere i det 14de og 15de Aarhundrede (1391, 1407, 1423 og 1430).

Davinde Sogn, Annex til Allerup S., hvorfra det skilles ved den sydligste Deel af Fraugde S., er omgivet af dette S., Rønninge og Rolfsted S. samt Bjerre H. Kirken, vestlig i Sognet, c. $1^3/_4$ M. s. o. for Odense. Arealet, 1714 Tdr. Land, hvoraf c. 170 Tdr. Land Skov (Hækkehave), der ikke er Fredskov, er fladt og af sandet Beskaffenhed. En mindre Aa udspringer sydlig i Sognet og løber midt igjennem samme. Htk. $139^3/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Davinde, hvori Kirke, Skole og Vandmølle; Hovedgaarden Sanderumgaard med Vandmølle, $51^1/_4$ Tdr. Htk., 352 Tdr. L. Ager, 80 Tdr. L. Eng, 169 Tdr. L. Skov og Have (16 Tdr. Htk. Fæstegods, Allerup og Davinde Kirker); Lille Rolighed, Kro. Ialt i Sognet 18 Gaarde, 29 Huse med og 24 uden Jord, hvoraf 4 G. og 36 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 339. Ligesom i Hovedsognet er Indbyggernes Hoved-erhverv Agerdyrkning. Noget Skovarbeide i Sanderumgaards Skove.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hoved-sognet; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 116de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Sanderumgaard. Sognet eier Møller P. Brochmanns Legat, 125 Rd., for 5 Fattige i Sognet, og det Bülowske Legat, 200 Rd., til Skolen og nyttige Bøgers Anskaffelse.

Davinde Kirke er opført af Muursteen paa Kampesteens Grund med Taarn og Hvælvinger.

Sanderumgaard. I Aaret 1583 findes Karen Skovgaard at have overdraget sin Søster Margrete Skovgaard „Sanderumgaardth udi Aasum Herred i Davinde Sogn". Paa en Pille i St. Knuds Kirke i Odense findes, som alt ved St. Knuds Kirke i Odense anført, denne Margrete Skovgaard afbildet i halvophøiet Arbeide og i fuld Legemsstørrelse. Blandt de senere Eiere nævnes Geheimeraad og Ridder Sivard Urne († 1661) og hans Søn Hans Urne († 1688), og derpaa den berømte Generallieutenant Hans Løvenhjelm, som ogsaa eiede Veirup og Selleberg. Blandt de nyere Eiere er især at mærke Kong Frederik VI.'s Ungdomsven, Geheimeconferentsraad og Elephantridder Johan v. Bülow, 1751—1828, som efter pludselig at være bleven i Aaret 1793 afskediget af Kronprindsens Tjeneste*) levede i mange Aar paa Sanderumgaard og gjorde sig fortjent ved den Liberalitet, hvormed han understøttede Videnskabelighed og Kunst. Han ligger begravet paa Davinde Kirkegaard. Om Sanderumgaards Have, der er anlagt af Geheimeraad Bülow, see Molbechs Ungdomsvandringer II, S. 66—91. Ligeledes M. Winther: Sanderumgaards Have. Digtninger, med Prospecter. 1824. Havens Areal angives i sidstnævnte Skrift til 42 Tdr. Land, som 30 Aar tilforn endnu var Sump og Uføre. I en af Havens mange Pavilloner, „Tankefuld-Hytten", var en „Erindrings-Bog" fremlagt, hvilken de fleste af Datidens betydeligste Personligheder i Danmark havde prydet med Digte og Tankestropher. B. S. Ingemann har deri, med Hensyn til Stedet selv, nedskrevet følgende Linier:

„Skabende hulde Natur! hvor er saa skjøn du og mægtig,
Som hvor den dannende Kunst rækker Dig broderlig Haand!
See af den sumpige Dal yndig et Tempe fremspired,
Thi den besjeled en Aand fortrolig med Kunst og Natur."

Havens Anlæg ere nu for største Delen forsvundne. Efter Bülows Død tilfaldt Sanderumgaard ifølge Testament Kammerherre C. A. Vind, † 1869, nu dennes Enke født Hoppe.

Rønninge Sogn, omgivet af Annexet Rolfsted og Davinde S., Bjerre H. og Svendborg Amt. Kirken, midt i Sognet, c. 2 M. ø. s. o.

*) De bedst Underrettede have udsagt, at Grunden var, at han som Marskal vilde skaffe sig altfor stor Indflydelse i Retning af Mentor. Kronprindsen „wollte enewolds sein", skal Hertugen af Augustenborg om disse Forhold have yttret; nye Naadesbeviisninger tilflød dog efterhaanden den gamle Ven, men til Kiøbenhavn kom han ikke.

for Odense, 2 M. s. s. v. for Kjerteminde, 2 M. v. n. v. for Nyborg. Arealet, 2510 Tdr. Land, hvoraf ubetydelig Skov, der ikke er Fredskov, er høitliggende med flere høie Puncter (Oxenbjerg, Langebjerg og Høibjerg), og af Jordsmonnet er $^3/_4$ af Sognet sandet og steuet, Resten derimod leerblandet. Rønninge-Aa gjennemskjærer Sognets sydligste og sydostlige Deel og forenes med flere mindre Aaløb fra Røierup-Sø og Rønningesøgaard-Sø, der er $^1/_4$ Miil i Omkreds, hvorefter denne Aa senere i Svendborg Amt under Navn af Vindinge-Aa syd for Nyborg falder ud i Nyborg-Fjord. Den fyenske Jernbane og Hovedlandeveien fra Odense til Nyborg gjennemskjærer Sognets nordligste Punkt lige ved Grændsen. Htk. 221$^5/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet Byerne: Rønninge med Kirke, Præstegaard og Skole, Røierup med Friskole; Hovedgaarden Rønningesøgaard, der med Tilliggende danner Stamhuset af samme Navn, 33$^3/_4$ Tdr. Htk., 300 Tdr. L. Ager, 25 Tdr. L. Eng, 70 Tdr. L. Skov, 32 Tdr. L. Sø (Rønninge Kirke og Kirketiende); Avlsgaarden Lavindsgaard, 12$^1/_8$ Tdr. Htk., 126 Tdr. L. Ager, 20 Tdr. L. Eng og Mose, 14 Tdr. L. Skov; Gaarden Mariasminde, Langeskov, Stoppeplads ved Jernbanen, med Kro ved Hovedlandeveien fra Odense til Nyborg, Holts Vandmølle, Bjerne Vandmølle og Mellem Veir- og Vandmølle. Ialt i Sognet 38 Gaarde, 49 Huse med og 29 uden Jord, hvoraf 22 G. og 48 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 735. Agerdyrkning og noget Skovarbeide er Hovederhvervet. Lidt Fiskeri i Rønninge-Aa, hvor der fanges Foreller.

Sognet hører under Bjerre og Aasum Herreders Jurisdiction (Odense), Odense Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 114de Lægd. Med Annexet Rolfsted een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Rønningesøgaard. Blandt de forskjellige Legater, der ere skjænkede Sognet, mærkes: Justitsraadinde Rasch's Legat, 600 Rd., der forrentes med 4 pCt. og uddeles til de Fattige i Rønninge, Skjellerup, Ellinge og Kullerup Sogne; Major Lemvigs Legat, 400 Rd., hvoraf Renten anvendes til Præmie for Skolelærere og Skolebørn i Rønninge og Rolfsted Sogne, det Mylius-Holstein-Rathlovske Legat, 1000 Rd., hvoraf Halvdelen af Renten anvendes til syge Fattige, Halvdelen til Agerdyrkningsbøger til Skolerne i Rønninge, Skjellerup, Ellinge og Kullerup Sogne; Trøstens Boliger, oprindelig 2 Huse, skjænkede af Major Lemvigh til Rønningesøgaard og hans Hustru, nu et Huus til 6 Fattige, hvortil er tillagt en Capital, nu stor 200 Rd.; Oberst Christian Friis's Legat til Skolen, 200 Rd.; Geheimeraad Christian Sehesteds Legat paa 160 Rd.; Rønninge Kirkes Fattigpenge 286 Rd. 4 Mk.; de Raschøske Arvingers Legat, 150 Rd.; Gaardmand Mads Ibsens Legat, 100 Rd., og det Grønwoldske Legat, 100 Rd.

Rønninge Kirke (i den katholske Tid St. Sørens Kirke) danner paa en Maade et Kors ved et aabent Capel mod Nord og Vaabenhuset mod Syd: den har et smukt Taarn og ligger paa en rund Bakke, sandsynligviis en stor Kæmpehøi. Kirken er bygget af Muursteen og udviser i sin nuværende Form en bestemt Spidsbuestiil. I Kirkens saakaldte Capel findes et i Sandsteen smukt udhugget Epitaphium, forestillende Ridder Caspar Marchdanner og Hustru Sophie Oldeland i Legemsstørrelse med Aarstal 1602. Series pastorum. Kirken er i de senere Aar befriet fra Kalkpuds og staaer nu med sin oprindelige smukke røde Muursteensfarve. Siden 1861 er Capellet indvundet til Menighedens Brug, idet Stamhuusbesidderen lod udflytte Kisterne, sin egen Slægts

til det i byzantinsk Stiil i Ronningesøgaards Have opførte Gravcapel, og de øvrige til en stor muret Grav paa den nye Assistentskirkegaard, hvor ved Graven er reist en Steen med de deri Hvilendes Navne indhugget. Der existerer en gammel skreven Bylov eller Gildeskraa for „St. Sørens Gilde i Rønninge" (aftrykt i J. C. Bendz's Efterretninger om Rønninge og Rolfsted Sogne, S. 103 flg.), hvis Alder dog ikke nærmere kan bestemmes.

Rønningesøgaard kaldes i gamle Documenter og endnu i daglig Tale i Egnen blot Søgaard; det første Navn har den faaet til Adskillelse fra den nærliggende Hovedgaard Søbysøgaard. Den har en smuk Beliggenhed ved den fiskerige Sø, hvorefter den benævnes, og som i ældre Tider hed Vome-Sø. Gaardens Hovedbygning bestaaer af 2 Fløie i 2 Etager, som stode sammen i en ret Vinkel, er opført 1596, den nordre Fløi ombygget 1757. Rundt omkring Gaarden gaae Grave, som med begge Ender udmunde i Søen. Allerede i det 14de Aarhundrede forekommer Søgaard, nemlig 1326, da den tilhørte Ridder Niels Jensen af Ryning, og 1397, da der omtales en Slægtning af ham, Geert Andersen Ryning; den var derpaa i lang Tid i Kronens Besiddelse. 1562 forlehnede Kong Frederik II. Gaarden til en Tydsker, Henr. v. Raden, som 1567 kjøbte den af Kongen; men efter hans barnløse Død 1577 maa den igjen være kommen i Kongens Hænder, eftersom han samme Aar skjødede den til sin Kjøgemester Caspar Marchdanner, som blev adlet og Lehnsmand paa Koldinghuus († 1618). Efter Sagnet skal denne Mands Fader have været „den Største i Landet" (Kong Christian III.), hans Moder derimod Datter af en Landsbyskomager, hvorfor den nybagte Adelsmand ved forskjellige Leiligheder maatte føle den gamle Adels Overmod. Han opførte 1596, som ovennævnt, den østlige Fløi af Gaardens Hovedbygning, og Rønningesøgaard tilhørte dernæst den marchdannerske Slægt, som uddøde 1677, hvorpaa den i nogen Tid eiedes af Familierne Urne og Friis, og senest har været i Familierne Rasch og Mylius's Besiddelse. 1825 oprettede Fru Ulrikke Catharine Mylius, født Rasch, Enke efter Landsdommer Mylius til Lindved, sin Fædrenegaard til et Stamhuus for Familien Mylius, oprindelig en tydsk adelig Slægt, som 1840 blev optaget i den danske Adel. Stamhuset har efter Statscalenderen for 1872 Hartkorn af alle Slags 59¼ Tdr., hvoraf under Hovedgaarden 33¾ Tdr., Bøndergods 14½ Tdr., Kirketiende 11 Tdr. I Forbindelse med Stamhuset staaer „det med Stamhuset Rønningesøgaard forbundne Myliusske Fideicommis", dannet af flere tidligere selvstændige Fideicommisser, navnlig det Mylius-Mylenbergske og Dele af det Mylius-Aarupgaardske Fideicommis. Stamhusets saaledes samlede Fideicommiscapitaler udgjøre for Tiden (1872) c. 275,000 Rd. foruden 3600 Rd. i Bankactier. Efter Kammerherre Johan Caspar de Mylius's Død 1852 blev hans ældste Søn, Hofjægermester Johan Jacob de Mylius, Besidder af Stamhuset, † 1857, nu dennes Broder, Kammerherre Sigismund Wolf Veit de Mylius. Rønningesøgaards Hovedbygning er i 1868—69 restaureret; Murene have atter deres røde Farve, Taarnet er forhøiet og forsynet med et zinktakt Spiir.

Noget Syd for Rønningesøgaard i den saakaldte Langskov har ogsaa ligget en gammel Borg, hvoraf man endnu i den sidste Halvdeel af forrige Aarhundrede saae Spor, og som hed Tvevad, fordi to Aaer her forene sig. Den nævnes i en gammel Vise som givet Kong Valdemars Elskede Tovelille til Lehn:

Han gav mig Slot, han gav mig Lehn,
Han gav mig Tvevad Slot i Fyen."

Endnu 1231 nævnes den som Valdemar II's Eiendom, „Twywath".

I en Mose paa Roierup Mark ved Lavindsgaard fandtes 1862 en stor Broncevase, hvori var nedlagt 11 drevne Guldskaaler. Guldets Vægt var 74 Lod, der bleve af Musæet for Oldsager, hvor de nu findes, erstattede med 1100 Rd.

Rolfsted Sogn, Annex til Rønninge Sogn, omgivet af dette Sogn, Davinde og Sønder-Næraa S., samt Svendborg Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 2 M. s. o. for Odense, 2 M. v. for Nyborg, c. 2¼ M. s. s. v. for Kjerteminde. Arealet, 2709 Tdr. Land, hvoraf 121 Tdr. Land Fredskov (Kalveharen, Sønderskov og Lod Skov), er høitliggende og fremviser flere Høidepunkter, som Rolfshøi og Langebjerg. Jordsmonnet er deels leermuldet og deels sandmuldet. Rolfsted-Aa gjennemløber Sognet fra Vest til Øst, faaer i Rønninge Sogn Navn af Røn-

ninge-Aa og senere i Svendborg Amt Vindinge-Aa, der sønden for Nyborg falder i Nyborg-Fjord. Sognet har flere gode Kilder, hvoriblandt Rolfskilde mellem Rolfsted og Ferritslev, og i Kappendrup syv stærke Kilder ved Siden af hinanden. Htk. 296 1/8 Tdr. A. og E., 3/4 Tdr. Skff.

I Sognet: Byerne Rolfsted med Kirke, Skole og Vandmølle, Kappendrup, Ferritslev med Friskole paa Ferritslev Mark og Hudevad; Avlsgaarden Ferritslevgaard (2 Gaarde), Trevadgaard. Ialt i Sognet 57 Gaarde, 46 Huse med og 16 uden Jord, hvoraf 25 G. og 47 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 716. Agerdyrkning og noget Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 115de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Ravnholt.

Rolfsted Kirke er en gammel Kvadersteenskirke med senere tilføiede Taarn og Hvælvinger.

I Rolfsted Sogn (saaledes skrives Navnet rigtigere end som i Almindelighed Rolsted, da der baade er en Gravhøi, som hedder Rolfs Høi, og en Rolfs Kilde i Nærheden af Byen) var der i gamle Tage en Herregaard, Rolfstedgaard, hvis Eier Borquard Skinckel 1387 var med paa Landsthinget i Odense at hylde Dronning Margrete (Hvitfeldt), og som senere tilhørte forskjellige Adelsmænd. I Ferritslev har været en Kirke, hvoraf, efter Danske Atlas, Grunden skal kunne sees paa en høi Bakke. I en Regnskabsbog over Landehjelpen 1524–26 (D. Mag. 4. Række II. 51) nævnes Feresløff Kirke, der da hørte til Vinding Herred. Ferritslevgaard var i det 16de Aarhundrede en Herregaard, blandt hvis Eiere nævnes Niels Bild og Erich Hardenberg (1588).

Over Rønninge og Rolfsted Sogne haves en Beskrivelse af J. C. Bendtz. Odense. 1820.

Sønder-Næraa Sogn, omgivet af Vinding H., Svendborg Amt, Høiby, Allerup, Fravde, Davinde og Rolfsted S., samt Svendborg Amt. Kirken, vestlig i Sognet, c. 1 3/4 M. s. s. o. for Odense, 2 1/2 M. v. for Nyborg. Arealet, 2709 Tdr. Land, hvoraf 45 Tdr. Land Fredskov, bestaaer i Sognets nordlige Deel af en Bakkeryg (Ibjerg Banke, 192 Fod), hvorimod Arealet i den øvrige Deel af Sognet er mere fladt og Jorderne ved Ore i den sydøstlige Deel af Sognet meget lave og side. Jordsmonnet er for Størstedelen af sandmuldet Beskaffenhed. Sognets midterste Deel gjennemskjæres af et mindre Aaløb, der senere faaer Navn af Rolfsted-, Rønninge-, og Vindinge-Aa. Htk. c. 308 Tdr. A. og E., 1/2 Td. Skff.

I Sognet: Byerne Sønder-Næraa med Kirke, Præstegaard og en offentlig og større privat Skole, Tarup med Friskole, 2 Veir- og 1 Vandmølle og Teglværk, og Ore; Hovedgaarden Torpegaard, c. 22 Tdr Htk., 166 Tdr. L. Ager, 15 Tdr. L. Eng og 35 Tdr. L. Skov; Avlsgaardene Ringstedgaard, 12 3/4 Tdr. Htk., 114 Tdr. L. Ager, 10 Tdr. L. Skov og 1 Td. L. Mose, Næraagaard, 15 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 51 Gaarde, 118 Huse med og 6 uden Jord, hvoraf 28 G. og 99 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 945. Agerdyrkning er udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Bjerre og Aasum Herreders Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 118de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører en Privatmand.

Sønder-Næraa kaldtes, „formedelst den Aa, som løber igjennem Byen", tidligere Tve-Næraa. Kirken er opført deels af Kampesteen, deels (de nyere Dele) af Muursteen, dens Taarn staaer midt for den søndre Side af Kirke-Længen. Næraa skrives 1514 og 1524 Nerdu, i Overeensstemmelse med den daværende Skrivemaade for Nørre-Næraa, hvis Navn maa betyde Njords Høi.

Hovedgaarden Torpegaard nævnes først i Midten af det 16de Aarhundrede; Aarstallet 1590 findes udgravet i et Stykke Egetømmer over Ladedøren tilligemed Bogstaverne L S—M B, hvoraf de første passe paa Laurids Straale, som efter Danske Atlas (III. S. 479) eiede denne Gaard 1596. Iver Vind ombyggede den 1631. Senere hen i det syttende Aarhundrede eiedes den af Apotheker J. G. Becher i Odense, senere af Landsdommer Bondo Simonsen, i forrige Aarhundredes sidste Halvdeel eiedes den i flere Decennier af Capitain B. v. Steensen. I en Række af Aar har den nu været eiet af Hr. Finderup. Gaarden har været og er endnu tildeels omgivet af Grave. Ringstedgaard var i sin Tid en Herregaard, der 1631 af Iver Vind blev henlagt under Torpegaard. Senere blev den igjen fra sidstnævnte Gaard aflagt som Parcelgaard.

Nørre-Lyndelse Sogn, omgivet af Annexet Høiby, Odense H. og Svendborg Amt. Kirken, midt i Sognet, c. 1½ M. s. for Odense, c. 3¼ M. v. for Nyborg, 3 M. s. v. for Kjerteminde. Arealet, 4119 Tdr. Land, hvoraf flere adspredt liggende Skovpletter, bestaaende af Gjerdsel og Elleskov, der ikke er Fredskov, er høitliggende og ujevnt og har i den sydostlige Deel af Sognet en Banke, Eskjærslunds Banke, der er 219 Fod høi. Jordsmonnet er muldleret. Sognet gjennemskjæres fra Syd mod Nord af et Aaløb, der har sit Udspring fra Søby-Sø i Nørre-Søby S. Htk. 404 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Nørre-Lyndelse med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro og Teglværk, Dømmestrup med Skole, Lumby, Freltofte med Skole og 2 Teglværker i Nærheden af Byen, Sosted og Sortelong; Hovedgaarden Bramstrup med Teglværk, 52⅜ Tdr. Htk. A. og E. (Fæstegods c. 10 Tdr.), 384 Tdr. L. Ager, 70 Tdr. L. Eng og Mose, 20 Tdr. L. Skov (Nørre-Lyndelse Kirke); Avlsgaarden Lumbygaard, 12¼ Tdr. Htk., 110 Tdr. L. Ager, 3 Tdr. L. Eng, 5 Tdr. L. Skov og 2 Tdr. L. Mose; Bramstrup Vand- og Veirmølle, 13¼ Tdr. Htk., 97 Tdr. L. Ager, 20 Tdr. L. Eng og 30 Tdr. L. Mose, Teglværk. Ialt i Sognet 82 Gaarde, 120 Huse med og 80 uden Jord, hvoraf 167 G. og H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1514. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Foruden de ovennævnte gives endnu 3 Teglværker i Sognet.

Sognet hører under Bjerre og Aasum Herreders Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 120de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Bramstrup. Sognet har General Ahlefeldts og Frues Legat, 8600 Rd. (see herom ved Steenløse) samt Provst Christian Fischers og Mad. Jensens Legat, hvert paa 100 Rd.

Nørre-Lyndelse Kirke, opført deels af tilhugne Granitsteen (den ældre Deel), deels af Muursteen, hvælvet, Spor af runde Buer i Skibets Vinduer og i en Dør, har et høit og anseeligt firgavlet Taarn, tilbygget 1584, og et Begravelsescapel.

Hovedgaarden Bramstrup (i ældre Skrifter kaldes den Brangstrup) skal være grundet af Mikkel Brokkenhuus, der levede under Grevens Feide 1535, og hvis Slægt den i lang Tid tilhørte; hans Søn var den i den nordiske Syvaarskrig bekjendte Rigsmarsk Frants Brokkenhuus, som blev skudt i Beleiringen for Varberg den 6te November 1569. I første Halvdeel af det 17de Aarhundrede var Henning Valkendorf til Glorup Eier af Bramstrup, derefter Holger Rosenkrands til Glimminge og Vemmetofte, hans Søn Ebbe Rosenkrands (efter Indskriften paa Koladedøren har han 1670

opført Laden af Ny efter at den var omblæst af Storm 1670). Derefter tilhørte Gaarden Frederik Gerstorff, Øverste over Marinerne, som opbyggede Hovedgaarden. Efter ham kom Gaarden atter til Brockenhuus's Slægt. Oberst Johan Fred. Brockenhuus eiede den, da Dronning Anna Sophie opholdt sig den første Tid efter Kong Frederik IV.'s Død (October—December 1730) paa Bramstrup, indtil Kongens Liig var ført bort fra Odense, da hun begav sig til sit Fædrenegods Klausholm i Jylland. J. F. Brockenhuus døde 1756 som Generallieutenant og Ridder af Dannebrog; hans eneste Søn, Kammerherre og Oberstlieutenant Caspar Christopher B., døde barnløs 1762; hans Enke Wiveke Juel ægtede Generallieutenant Ahlefeldt (han nævnes i Statsfortegnelsen for 1796 som Eier); men 1798 var alt Cancelliraad Hillerup i Besiddelse af Gaarden, efter ham tilhørte den 1807 Justitsraad Hans Jørgen Hansen, derpaa 1828 Kammerraad Hillerup, siden 1848 nuværende Eier Etatsraad N. Langkilde.

Den ovenfor nævnte Mikkel Brokkenhuus's Liigsteen, hvorpaa han er afbildet tilligemed sin Hustru Karen Lykke, hvilken for sin Skjønheds Skyld blev stukken i Kobber paa Klevenfeldts Foranstaltning, er for endeel Aar siden udtaget af Kirken og ligger nu paa Kirkegaarden. Mikkel Brokkenhuus var en Søn af Peder Brokkenhuus til Leerbæk, Rigsraad og Landsdommer i Nørre-Jylland, og Fru Gese Knudsdatter (Reventlow), hvis Moder var en Halvsøster til Lage Urne i Roeskilde. Der fortælles om ham, at han i sin Ungdom gik paa sine bare Fødder til Rom. Da han paa Hjemveien var kommen til Holsteen, mødte han nogle Landsmænd, som ligeledes vilde til Rom og af hvilke han blev „haardt anfægtet", at han skulde gjøre Reisen om igjen. „Mikkel trykkede sig, saa længe han kunde"; men omsider lod han sig overtale og sagde: Jeg gaaer med for Selskabs Skyld. Deraf det Ordsprog: „At gaae til Rom for Selskabs Skyld, som Mikkel Brokkenhuus gjorde". Af Bisp Lage Urne blev han forlehnet med Saltø Slot (man erindres herved om et andet gammelt Ordsprog: „Man kan sagtens komme frem, naar man har Bisven til Morbroer"). I Grevens Feide tjente han som Skibshøvedsmand og var en kort Tid under Peder Skrams Sygdom Admiral over Flaaden. Han døde, som Gravskriften udviser, 1555, Fru Karen Lykke overlevede ham i flere Aar. Vi maae med den flittige og kyndige Gransker Anton Petersen, af hvis biographiske Notitser til de Klevenfeldtske Monumenter disse Meddelelser om Mikkel Brokkenhuus ere uddragne, meget beklage, at den brave Adelsmands Liigsteen er fra Kirken lagt ud paa Kirkegaarden og vide ikke bedre end dog at gjøre Noget for hans Minde til at bøde herpaa ved at sætte Klevenfeldts Billede her ind i Bogen, hvorved tillige gives et Exempel paa Formen for Ligstene for Adelspersoner i den Tid vi foran have benævnt „den rette Adelsperiode", imellem Reformationen og Souverainiteten (jfr. det som foran er anført i Anledning af Moltkernes Liigsteen i Kjeldby paa Møen).

Høiby Sogn, Annex til Nørre-Lyndelse, omgivet af dette S., Fravde, Allerup, Sønder-Næraa S., samt Odense H. og Svendborg Amt. Kirken, østlig i Sognet, c. 1 M. s. o. for Odense, 3 M. v. for Nyborg, $2^1/_2$ M. s. v. for Kjerteminde. Arealet, 1570 Tdr. Land, hvoraf nogen Elle- og Smaaskov, danner i Sognets nordlige Deel en skarp Ryg ligesom en Aas, der kaldes Uglebjerg, men er forøvrigt fladt, og Jordsmonnet er, med Undtagelse af Bakkeryggen, der bestaaer af Gruus og Sand, blandet med Koralstykker, af udmærket leermuldet Beskaffenhed. Sognets nordvestlige Deel begrændses mod Odense Herred af et Aaløb. Landeveien fra Odense til Svendborg passerer midt igjennem Sognet fra Nord til Syd. Htk. $174^5/_8$ Tdr. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Høiby med Kirke, Skole og Friskole, Kro ved Landeveien, og de noget syd for Byen beliggende Høiby Huse, samt Avlsgaarden Lindeskovgaard, $15^1/_4$ Tdr. Htk., 120 Tdr. L. Ager, $2^1/_2$ Tdr. L. Eng, 4 Tdr. L. Skov, $5^1/_2$ Tdr. L. Mose. Ialt i Sognet 21 Gaarde, 34 Huse med og 17 uden Jord, hvoraf 45 G. og H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 454. Agerdyrkning er Hovederhverv.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 119de Lægd. Sognet danner

Mikkel Brokkenhuus's Ligsteen.

Sobysogaard.

en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hollufgaard. Til Skolevæsenet er doteret Halvdelen af Sognets Kongetiende og en Trediedeel af Udbyttet af den forrige Annexgaard.

Høiby Kirke, opført af Muursteen, med Taarn og buet Gibsloft, hvælvet under Taarnet, har paa den nordre Side et aabent Capel for tidligere Eiere af Hollufgaard, deriblandt flere af Familien Heinen.

Nørre-Søby Sogn, omgivet af Annexet Heden Sogn (i Salling H. i Svendborg Amt), Nørre-Lyndelse S. samt Odense H. og Svendborg Amt. Kirken, nordlig i Sognet, $1^3/_4$ M. s. for Odense, $3^1/_2$ M. s. v. for Kjerteminde, $3^1/_2$ M. v. s. v. for Nyborg. Arealet, 2370 Tdr. Land, hvoraf c. 100 Tdr. Land Skov, som ikke er Fredskov (Forskoven, Dyrehaven og Indhegningen), er fladt og for Størstedelen af sandmuldet Beskaffenhed. I Sognet findes Søby-Sø, hvorfra en mindre Aa løber mod Nord. Htk. $188^3/_4$ Tdr. A. og E. og $7^3/_8$ Tdr. Sktk.

I Sognet: Byen Nørre-Søby med Kirke, Præstegaard og Skole, beliggende noget vesten for Byen ved Søby-Sø; Hovedgaarden Søbysøgaard, $62^3/_8$ Tdr. Htk. A. og E., $12^7/_8$ Tdr. Sktk., 485 Tdr. L. Ager, $93^1/_2$ Tdr. L. Eng, 45 Tdr. L. Mose, 239 Tdr. L. Skov ($8^5/_8$ Tdr. Htk. Fæstegods, 1 Vand- og Veirmølle, 1 Teglværk, Nørre-Søby Kirke med Kirke- og Kongetiende, Allested Kirke med Tiende). Ialt i Sognet 29 Gaarde, 52 Huse med og 20 uden Jord, hvoraf 15 G. og 51 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 617. Agerdyrkning og nogen Tørveproduction udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Bjerre og Aasum Herreders Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 121de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Søbysøgaard.

Nørre-Søby Kirke er rimeligviis bygget til 3 forskjellige Tider, først Skibet, dernæst Taarnet og meget senere Choret. Skibet og Taarnet ere hvælvede; men Choret, som er meget stort og løst, har fladt gibset Loft; ved dets Tilbygning har Kirken, som tidligere var lille, faaet en anseelig Størrelse. 3 Sandsteens Ligstene over Medlemmer af Familien Urne ligge i Choret. Under Choret er en siden 1855 lukket Begravelse, hvortil var Nedgang fra Kirken, med c. 20 Kister, indeholdende Lig af Familierne Urne, Rosenkrands o. Fl., som have eiet Søbysøgaard. Denne Hovedgaard var i den berømte adelige Familie Urnes Besiddelse igjennem flere Slægtled; den var saaledes en af de 9 Herregaarde, som tilhørte Jørgen Urne († 1480), af hvis Efterkommere, der eiede denne Gaard, er at mærke hans Sønnesøn Rigskantsleren Axel Urne. Af de senere Eiere oprettede Frederik von Holsten, fyrstelig eutinsk Hofmarskal, i Aaret 1745 Søbysøgaard, naar Gjælden paa samme var afbetalt, til et Stamhuus, som skulde bære Navn af Holstensgaard, for sin Broderdatters ældste Søn af hendes Ægteskab med Geheimeraad Mogens Rosenkrands til Spøttrup. Holsten døde 1752, og derefter var Gaarden indtil 1802 som Stamhuus i Familien Rosenkrands's Besiddelse. Derefter solgtes Stamhuset og substitueredes med en Fideicommiscapital. 1807 kjøbtes Gaarden af Justitsraad Hillerup, der eiede den til 1820. Den næste Eier var Lieutenant af Søetaten Wedel, † 1827, derefter Hofjægermester Fonis, gift med Wedels Enke, født Krogh. Admiral Falsen, bekjendt fra Krigen 1807—14, eiede og beboede i nogle Aar Gaarden og døde her 1849, hvorefter den gik i Arv til hans Søn, Kammerjunker, Capitain Enevold de Falsen. Da denne kun efterlod Døttre, arvede efter testamentarisk Disposition den ældste Datter Malvina Cecilia Georgetta de Falsen Eiendommen. Hun er gift med Baron Frederik Christian Hermann Zütphen-Adeler, hvem det ved Patent af 24de Mai 1867 i Henhold til det Falsenske Testament er tilladt at føre Navnet de Falsen, Baron af Zütphen-Adeler. Hovedbygningen, efter en Indskrift paa en Steen i Muren, opført 1641, er senere i Midten af forrige

Aarhundrede moderniseret, men er af den næstforrige Eier ført tilbage til sin oprindelige Stiil med takkede Gavle, hvorhos der er tilbygget et Taarn med Spiir. Gaarden har en smuk Have, der gaaer ned til Søby-Sø.

Bjerre Herred,

det nordøstligste i Fyen, omgives af Store-Belt, Kattegattet, Odense-Fjord, Aasum Herred og Svendborg Amt (Vinding Herred). Den nordlige Deel af Bjerre Herred bestaaer af Halvøen Hindsholm, hvis nordligste Pynt kaldes Fyenshoved. Kjertinge-Fjord strækker sig ind mellem Hindsholm og den sydlige Deel af Herredet, medens kun en smal Landtunge med de høie Munkebo Bakker danner Forbindelsen. Hindsholm har flere Høidestrækninger, paa hvis Toppe Lyngen endnu viser sig, og talrige Enge, der, tildeels i den seneste Tid, ere indvundne fra Havet. Sønden for Kjertinge-Fjord er Egnen i det Hele flad. Naar undtages de fornævnte Bakkestrækninger er Jordbunden overveiende leermuldet. Paa Hindsholmen findes kun Skove mod Syd, den øvrige Deel af Herredet er temmelig riig paa Skov. Øen Romsø i Store-Belt samt nogle mindre i en Indviig paa Hindsholms Nordspidse og i Odense-Fjord høre til Herredet. Fladeindhold $3^1/_2$ □ M. Htk. 3357 Tdr. A. og E., 24 Tdr. Skff. Indbyggernes Antal er 11,920, hvoraf 2274 i Kjerteminde Kjøbstad. Herredet danner i Forbindelse med Aasum Herred eet Provsti.

Drigstrup Sogn, Annex til Kjerteminde Kjøbstadsogn, omgivet af dette S., Munkebo og Mesinge S., Odense- og Kjertinge-Fjord. Kirken, midt i Sognet, $^1/_2$ M. n. v. for Kjerteminde. Arealet, 1813 Tdr. Land, er bakket (Kjærby Banker) og af sandmuldet Beskaffenhed. Htk. 230 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Drigstrup med Kirke og Frimenighedscapel, Skole og Veirmølle, Over-Kjærby, Lille-Viby og Bregnør. Ialt i Sognet 39 Gaarde og 42 Huse, hvoraf 5 G. og c. 20 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 491. Jordbrug og Fiskeri give Indbyggerne Erhverv.

Sognet hører under Bjerre og Aasum Herreders Jurisdiction (Odense), Odense Amtstuedistrict og Kjerteminde Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 103die Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Stamhuset Lundsgaard.

Efter Danske Atlas VI. S. 569 skal Drigstrup Sogn i det for Fyen saa ulykkelige Aar 1658 være i den Grad blevet medtaget af de Svenske, at der af 35 Bønder kun blev 4 tilbage. Kirken siges sammesteds at have et anseeligt Taarn og en smuk Altertavle, der forestiller den hellige Nadvere.

Munkebo Sogn, omgivet af Drigstrup, Agedrup, Marslev og Kjølstrup S., Odense- og Kjertinge-Fjord. Kirken, omtrent midt i Sognet, $^3/_4$ M. v. for Kjerteminde. Arealet, 2768 Tdr. Land, hvoraf 112 Tdr. Land Fredskov, er i den nordostlige Deel af Sognet bakket med flere høie Punkter, hvoraf Lodnehøi, bekjendt for sin skjønne Udsigt, hæver sig 179 Fod over Vandspeilet i Odense-Fjord, men i den øvrige Deel af Sognet er Arealet fladt, Jordsmonnet af fortrinlig muldleret Beskaffenhed. Fra Odense-Fjord er i den senere Tid ved Inddigning vundet ikke ubetydelige Arealer. Htk. 291 Tdr. A. og E., $3^5/_8$ Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Munkebo med Kirke, Præstegaard, 2 Skoler midt i Sognet og 1 Friskole, Kro og et lidet Hospital, og Dræby, Hovedgaarden Østergaard, $53^3/_8$ Tdr. Htk., 400 Tdr. L. leermuldede Jorder, 35 Tdr. L. Eng, 120 Tdr. L. Skov (Munkebo Kirke med Tiende), Østergaard Veirmølle, Gaarden Ingerslyst; Øerne Vierø med 1 G., Lindø med 1 G., Tornø med 1 G. samt nogle mindre. Ialt i Sognet 59 Gaarde, 46 Huse med og 92 uden Jord, hvoraf 34 G. og 53 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1009. Foruden Jordbrug er Søfart og Fiskeri tillige Erhvervsgrene i Sognet.

Sognet hører under Bjerre og Aasum Herreders Jurisdiction (Odense), Odense Amtstuedistrict og Kjerteminde Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 107de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Østergaard. I Munkebo er et Hospital med 4 Beboelsesleiligheder. Sognet har det Brüggemanske ved Roepstorff forøgede Legat, 6000 Rd. (see herom Seden Sogn i Aasum H., det Viborgske Legat, 400 Rd., til Fattigvæsenet og det Smidske Legat til Skolevæsenet.

Munkebo („Munkæbothæ") nævnes allerede 1231 to Gange i Valdemar II.'s Jordebog (Scr. rer. Dan. VII. p. 523 flg.). Munkebo Kirke er opført af Muursteen, med Taarn og Hvælvingee.

Dræbygaard og Trellerupgaard vare ældre, nu nedlagte Adelsgaarde i Sognet.

Dræby skrives 1418 Dreyby og har samme Oprindelse som Dreiø og lignende Navne af det smalle Drag, der forener Hindsholm med Fyen.

Hovedgaarden Østergaard tilhørte i det 16de og 17de Aarhundrede Familien Kaas (jfr. Stamtavlen i Hofmans Efterretninger om danske Adelsmænd I., S. 157, Tab. 2) og senere Familien Brüggeman (1768 Conferentsraad Brüggeman); 1796 eiedes den af Generalgouverneur Roepstorff, Grunderen af Grevskabet af samme Navn; efter ham nævnes 1806 hos Vegtrup Schmidt som Eier, og i dennes Familie er Gaarden forbleven, nu Capitainlieutenant Schmidts Enke.

I Præsteindberetning fra 1623 fortælles: Odense Borgere agtede engang her at indrette en Havn, og sammenføiede til den Ende en liden Holm med det faste Land formedelst en Bro, som dog snart formedelst den stærke Is igjen blev ødelagt. Herover er forfattet et satyrisk Vers, som begynder saaledes: Odense Mænd de Vise byggte Bro paa Ise, Gantebro som Galgen stod etc.

Kjølstrup Sogn, adskilt fra Annexet Agedrup ved den sydligste Deel af Munkebo S., omgivet af Marslev, Birkende, Rynkeby og Revninge S., samt Kjertinge-Fjord. Kirken, omtrent midt i Sognet ved Kjertinge-Fjord, $^3/_4$ M. s. v. for Kjerteminde. Arealet, 3978 Tdr. Land, hvoraf 170 Tdr. Land Fredskov (Strand Skov og Ulriksholms Dyrehave), er fladt og af leermuldet Beskaffenhed. Sognets sydvestlige Deel begrændses af et mindre Aaløb. Htk. $404^3/_8$ Tdr. A. og E., $2^1/_2$ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Kjølstrup, hvori Kirken, Præstegaard, Skole og Hospital, Kjertinge, Ladby, Hundslev, af hvilken By endeel

hører til Rynkeby Sogn; Hovedgaarden Ulriksholm, 30¼ Tdr. Htk. A. og E., c. 1 Td. Skfl., 260 Tdr. L. Ager, 96 Tdr. L. Skov (6 Tdr. Htk. Fæstegods); Avlsgaardene Ørnfeldt, 26⅞ Tdr. Htk., 250 Tdr. L., Keirup, 18¼ Tdr. Htk., 188 Tdr. L., med Teglværk, Rosenlund, 14⅞ Tdr. Htk., 125 Tdr. L., Skovgaard; Geels Kro. Ialt i Sognet 62 Gaarde, 96 Huse med og 39 uden Jord, hvoraf 36 G. og 60 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1158. Indbyggerne have foruden ved Agerdyrkning Erhverv ved Skovarbeide og Aalefiskeri. I Sognet forarbeides endeel Træsko.

Sognet hører under Bjerre og Aasum Herreders Jurisdiction (Odense), Odense Amtstuedistrict og Kjerteminde Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 106te Lægd. Med Annexet Agedrup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Selleberg i Birkende Sogn. Sognet har et Hospital i Kjølstrup, stiftet af Abel Cathrine Haberwatt, som dertil har legeret en Capital af 800 Rd. Til Sognet ere henlagte Hans Rasmussens og Peder Toldorphs, Christian Knudsens, Kammerraad og Fru Larsens Legater, henholdsviis 43 Rd., 100 Rd. og 2000 Rd. samt Andeel i det Brüggemanske Legat tilligemed Munkebo og Seden S. i Aasum H. (see dette Sogn), 6000 Rd. Til Sognets Skolevæsen Rosenørns Legat, stort 250 Rd., til Præmie for flittige Skolebørn.

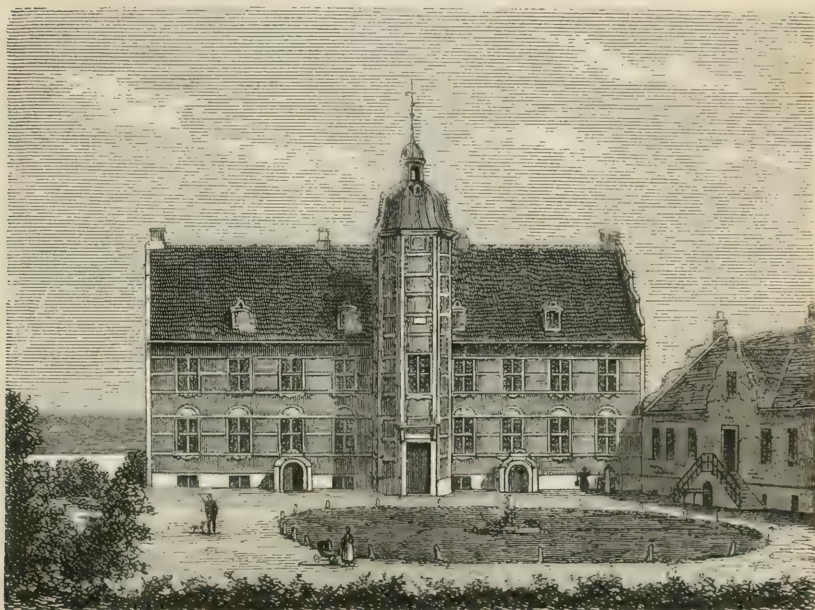
Kjølstrup Kirke, opført af Kampesteen og Muursteen, har Spor af rundbuede Vinduer, tidligere Apsis, paa Kirkemuren et Par Steen med udhuggede Figurer; i Taarnet tidligere Begravelse for Familien Brüggemann. Ligene nu nedsatte paa Kirkegaarden; den har en smuk Altertavle (Nadverens Indstiftelse), og paa den nordre Side af Kirken er tilbygget en Begravelse for en af Ulriksholms forrige Eiere, Major v. Heinen († 1761) og hans Frue.

Den for sin skjønne Beliggenhed ved den inderste Sydspidse af Kjertinge-Fjord bekjendte Hovedgaard Ulriksholm hed tidligere Skinnerup; den tilhørte i det 16de Aarhundrede Familien Akeleie, oprindelig nedstammende fra en Borgerfamilie i Odense, adlet i det 16de Aarhundrede og kaldet efter dens Vaaben, den blaa Klokkeblomst Akeleie (Aqvilegia vulgaris). Gaarden laae dengang paa en Bakke tæt ved Fjorden og et Par hundrede Skridt fra det Sted, hvor Ulriksholm nu staaer. Da den Sidste af nysnævnte Slægt ingen ægte Livsarvinger havde, overdrog han 1616 sin Hovedgaard Skinnerup med Tilliggende og Bondergods til Kong Christian IV mod paa billige Vilkaar at faae Odensegaard eller St. Hans Klosters Lehn for sin Livstid. Kongen henlagde betydeligt Gods dertil (46 Gaarde) og opførte den smukke og anseelige Hovedbygning i Aarene 1636—46 samt skjænkede det Hele under Navn af Ulriksholm til sin 1630 fødte Søn med Vibeke Kruse, Ulrik Christian Gyldenløve. Han var den for sin Tapperhed, men ogsaa for sit tøilesløse Levned bekjendte Generallieutenant Gyldenløve, der under Kjøbenhavns Beleiring vandt almindelig Beundring hos Borgerne for sit raske Forhold og døde midt under Beleiringen den 11te December 1658, kun 28 Aar gammel. Efter hans Død gjorde hans mange Creditorer Indførsel i hans Eiendomme; men Ulriksholms Gods samledes dog igjen efterhaanden i den nærmeste Fremtid, men skiftede ofte Eiere. Nicolai Brüggemann, Regjeringsraad i Glückstadt, havde faaet Gaarden ved sit Ægteskab med Hedevig Hansen. Han blev derefter adlet 1680, men Fru Hedevig overlevede ham og bragte Ulriksholm til sin anden Mand, Oberst von Kempen, Commandant i Wismar. Denne overdrog imidlertid Eiendommen til sin Stedsøn, Oberstlieutenant Godske Hans von Brüggemann, † 1737. Datteren Cathrine Brüggemann bragte den til sin Mand, Major Ulrik Frederik von Heinen. Hun overlevede ham længe og døde først 1790. Hendes Dattersøn, Poul Rosenørn, Kammerherre, Committeret i General-Land-Oeconomi- og Commerce-Collegiet, fulgte hende i Besiddelsen. Han gav Bygningen et moderne Tilsnit; han bortsolgte 1798, gjennemtrængt af de friere Ideer, som den franske Revolution havde udbredt, det hele Gods paa meget billige Vilkaar, saa at alle Gaardmænd bleve Selveiere, og boede mange Aar paa Ulriksholm, indtil han afhændede det 1826

til Jægermester Petersen, der efter en lang Besiddelse solgte det i forrige Decennium til nuværende Eier, Hofjægermester, Grev F. W. S. Danneskjold-Samsø. Hovedbygningen bestaaer foruden af den gamle Hovedfløi, med Taarn og Bogstaverne V C G L samt Aarstallet 1646 paa Muren, af en Sidebygning af een Etage. (En Afbildning gives her). Avlsgaardene Ørnfeld og Rosenlund ere Parcelgaarde af Ulriksholm og have formodentlig begge deres Navn efter Rosenørn.

Efter Landsbyen Kjertinge har Fjorden, ligesom ogsaa den derved liggende Kjøbstad, Navn (see ovenfor Kjerteminde).

Agedrup Sogn, Annex til Kjølstrup S., hvorfra det er adskilt ved den sydligste Deel af Munkebo S., er omgivet af Munkebo og Marslev S., Aasum H. og Odense-Fjord. Kirken, sydlig i Sognet, $1^1/_2$ M. v. s. v. for Kjerteminde, 1 M. n. o. for Odense. Arealet, 1662 Tdr. Land, er fladt og af leermuldet Beskaffenhed. Htk. $149^1/_8$ Tdr. A. og E.

Ulriksholm.

I Sognet: Byerne Agedrup med Kirke, Bullerup med Vand- og Veirmølle, Vester-Kjærby med Skole og Pogeskole; Skovsbo Veirmølle. Ialt i Sognet 35 Gaarde, 54 Huse med og 19 uden Jord, hvoraf 11 G. og 45 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 627. Ligesom i Hovedsognet er Indbyggernes Erhverv Agerdyrkning, Søfart og Fiskeri.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 108de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Selleberg i Birkende Sogn.

Agedrup Kirke, opført deels af Kampesteen, deels af Muursteen, har Taarn og Hvælvinger.

Marslev Sogn, omgivet af Annexet Birkende S., Kjølstrup, Munkebo og Agedrup S. samt Aasum H. Kirken, vestlig i Sognet, 1 M. ø. for Odense, $1^1/_2$ M. s. v. for Kjerteminde, $2^1/_2$ M. n. v. for Nyborg. Arealet, 3111 Tdr. Land, hvoraf 160 Tdr. Land Skov (deraf Fredskoven Bøgeskoven), er fladt og Jordsmonnet i Almindelighed af leermuldet Beskaffenhed. Sognets østlige og vestlige Sider begrændses af Aaløb. Den fyenske Jernbane og Hovedlandeveien fra Odense til Nyborg passerer Sognet. Htk. $319^1/_2$ Tdr. A. og E. og $^5/_8$ Td. Skff., hvori er indbefattet de til Hovedgaarden Veirupgaard liggende Lodder „Nonnebolødkerne" af $11^5/_8$ Tdr. Htk. A. og E., samt Fredskoven „Bøgeskoven" af $^5/_8$ Td. Skff. Htk.

I Sognet: Byerne Marslev med Kirke, Præstegaard, Skole og Jernbanestation, Holev med Friskole, Radstrup; Hovedgaarden Veirupgaard, af Htk. efter Stat. Tabv. $53^5/_8$ Tdr. A. og E. og $^5/_8$ Td. Skff. (c. 31 Tdr. Htk. Bondergods), efter Amts-Beskr. af H. Bang c. 300 Tdr. L. Ager, 200 Tdr. L. Eng, 100 Tdr. L. Skov (Marslev Kirke); Avlsgaarden Klarskovgaard, $21^5/_8$ Tdr. Htk.; 1 Gaard i Marslev 13 Tdr. Htk., 102 Tdr. L., i Radstrup 4 Gaarde, hver c. 13 Tdr. Htk., c. 140 Tdr. L.; Veirup Veir-, Damp- og Vandmølle og Rosengaards Veirmølle. Ialt i Sognet 33 Gaarde, 52 Huse med og 28 uden Jord, hvoraf 14 G. og 55 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 761. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Bjerre og Aasum Herreders Jurisdiction (Odense), Odense Amtstuedistrict og Kjerteminde Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 110de Lægd. Med Annexet Birkende een Commune. Kirken tilhører Eieren af Veirupgaard. Sognet har Andeel i Hans Rasmussens og Peder Toldorphs Legat, stort 28 Rd. 3 Mk. 7 ß, til de Fattiges Kasse.

I Marslev Kirke, der ligesom Annexkirken er opført af Muursteen og har Taarn og Hvælvinger, findes foran Alteret to Ligstene med udhugne Figurer, den ene over Hans Stiesen, Eier af den i dette Sogn beliggende Herregaard Veirup († 1546), den anden over hans Hustru Anne Friis, og i en Begravelse under Choret hvile flere af Veirups Eiere, fornemmelig af den løvenhjelmske Familie, deriblandt Familiens Stamfader, den berømte Generallieutenant Hans Løvenhjelm.

Hovedgaarden Veirupgaard eiedes 1533 af ovennævnte Hans Stiesen eller Stygsen; i bemeldte Aar lod han nemlig Marslev Kirkedør gjøre, efter en Angivelse med Jernbogstaver paa samme. I det 17de Aarhundrede tilhørte denne Gaard Bjørn Kaas († 1671, jfr. Bircherods Dagbøger, S. 132, hvor han kaldes „en temmelig velstuderet, men i oeconomiske Sager meget vanvittig Mand") og derpaa Generallieutenant Hans Løvenhjelm, der indtager en fremragende Plads i den danske Krigshistorie. Han hed egentlig Hans Schrøder og var født i Meklenborg 1627, men blev for sin Tapperhed i den svenske Krig, især under Kjøbenhavns Beleiring 1658 og i Spidsen for en Expedition til Moen det næste Aar, adlet 22de August 1659 under Navnet Løvenhjelm; han var ogsaa en Tid Commandant paa Bornholm; dog er det fornemmelig som Seirherre ved Uddevalla den 28de August 1677 i den næste Krig med Sverrig, at han har erhvervet sit berømmelige Eftermæle. Løvenhjelm døde 2den Marts 1699 og ligger, som ovenfor anført, begravet i Marslev Kirke. Løvenhjelm efterlod ingen Sønner. Hans Datter Helvig var gift med Generalmajor Caspar Johan Brokkenhuus, hvorved Veirup kom til denne Familie; men deres Søn Hans Brokkenhuus fik Tilladelse til at føre sin Morfaders Navn og Vaaben, og fra ham nedstammer den endnu blomstrende Familie Løvenhjelm, som eier Veirup. Nuværende Eier: Hofjægermester Løvenhjelms Enke. Løvenhjelms Levned og en Stamtavle over Familien findes i Hofmans Efterretninger om danske Adelsmænd I., S. 8—11.

Birkende Sogn, Annex til Marslev S., omgivet af dette S., Kjølstrup og Rynkeby S. samt Aasum H. Kirken, midt i Sognet, $1^1/_2$ M.

ø. for Odense, 1½ M. s. s. v. for Kjerteminde, 2¼ M. n. v. for Nyborg. Arealet, 2082 Tdr. Land, er fladt, men hæver sig paa nogle enkelte Punkter i den sydlige Deel af Sognet, og Jordsmonnet er af gruus-, sand- og leerblandet Beskaffenhed. Sognets sydøstlige og østlige Side begrændses af en mindre Aa. Den svenske Jernbane og Hovedlandeveien fra Odense til Nyborg passerer Sognets sydvestlige Deel. Htk. 159⅞ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen **Birkende** med Kirke, Skole og Fogedstele, **Ronnebo**, **Skallerød** Huse; Hovedgaarden **Selleberg**, 30⅝ Tdr. Htk., 270 Tdr. L., deels Muldjord, deels stark Gruusjord, 10 Tdr. L. Eng, 66 Tdr. L. Skov, 4 Tdr. L. Mose (Kjølstrup og Agedrup Kirker med Kirketiende samt Kongetiende af Agedrup Sogn); Vand- og Veirmøllen **Bilholm**. Ialt i Sognet 26 Gaarde, 64 Huse med og 30 uden Jord, hvoraf 12 G. og 75 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 614. Foruden Agerdyrkning afgiver Tørveproductionen en væsentlig Indtægtskilde for Beboerne.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgtds. 3die Udskrivningskreds 111te Lagd. Kirken tilhører Eieren af Veirupgaard. Sognet har Rasmus Erichsens og Hustrues Legat for Trængende, stort 1000 Rd.

Birkende er bleven mærkelig som den danske Reformator **Hans Tausens** Fødeby; han var født 1494 af fattige Bondefolk Tage og Karen, og kaldtes efter Fyenboernes Udtale Tausen istedetfor Tagesen.

Tausen døde som den anden evangeliske Biskop i Ribe den 11te November 1561. Der er i Birkende Kirke opsat en Mindetavle over ham, paa hvilken læses:

Mindetavle over Hans Tausen, født i Birkende 1494.

„Fra Plov til Bispestol ham kaldte Herrens Aand,
Sit Fædreland han løste af Pavekirkens Baand."

Sat af Kirkens Eier, Præst og Sognebeboere 1866.

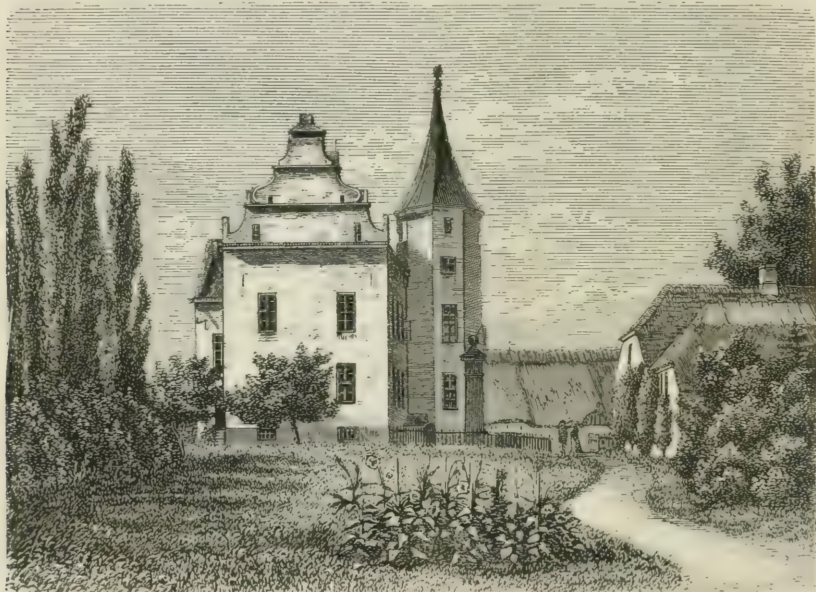
Hovedgaarden **Selleberg**, der allerede nævnes i Valdemar II.'s Jordebog 1231 (Ser. rer. Dan. VII. p 523), tilhørte i Slutningen af 16de og Begyndelsen af 17de Aarhundrede den adelige Familie Urne: paa Stamtavlen i Hofmans Efterretninger om danske Adelsmænd III. S. 271 nævnes Lage Urne og hans Søn Claus Urne til Selleberg. Senere eiedes den af Niels Parsberg, dennes Svigersøn Oberstlieutenant Jens Steen Sehested, „en meget frugtbar Poet, som man endog i sin Tid har sammenlignet med Kingo", en uægte Søn af den bekjendte Greve Hannibal Sehested (see om ham Hofmans Danske Adelsmænd III. S. 75) og en Tid lang i forrige Aarhundrede af Familien Lovenhjelm til Veirup (see dette). Siden 1752 skiftede den ofte Eiere med faa Aars Mellemrum (Danske Atlas VI. S. 635). Den yngre P. v. Vesten kjøbte 1770 Selleberg for 31,000 Rd., men maatte igjen sælge den ved Auction 1773. Efter Statsfortegnelsen 1796 tilhørte den Cancelliraad Berg, der ogsaa nævnes af Begtrup som Eier 1806. Gaardens Bygninger ere størstedeels nye, opførte fra 1845 af nu afdøde Proprietair Hvenegaard, af hvis Enke den nu eies.

Rynkeby Sogn, omgivet af Annexet Revninge, Kjølstrup og Birkende Sogne samt Svendborg Amt Kirken, omtrent midt i Sognet, 1¾ M. ø. for Odense, 1¾ M. n. n. v. for Nyborg, ¾ M. s. s. v. for Kjerteminde. Arealet, 2931 Tdr. Land, hvoraf 106 Tdr Land Fredskov, er fladt i den nordlige Deel, men hæver sig i den sydlige Deel af Sognet, og Jordsmonnet er for Størstedelen af leermuldet Beskaffenhed; Urup Byes Jorder meest sandede og ligesaa den Deel af Jorderne til Hundslev By i Kjølstrup S., som hører til dette Sogn. Htk. 295 Tdr. A. og E., 3⅝ Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Rynkeby med Kirke og Skole, Urup, Tvinge, noget af Hundslev (Resten til Kjølstrup S.) med Friskole, og Brabekhuse; Hovedgaarden Skovsbo, 37½ Tdr. Htk. A. og E., 3⅝ Tdr. Skff. (2½ Tdr. Htk. Bøndergods), med et Areal af 340 Tdr. L. Ager, 26 Tdr. L. Mose, 123 Tdr. L. Skov (Rynkeby Kirke med Kirketiende og Revninge Sogns Kongetiende); 1 G. i Urup 13 Tdr. Htk., 150 Tdr. L.; Amaliehøi Veirmølle. Ialt i Sognet 50 Gaarde, 155 Huse med og 17 uden Jord, hvoraf 30 G. og 82 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1098. Agerdyrkning og Tørveproduction er Hovederhvervet.

Sognet hører under Bjerre og Aasum Herreders Jurisdiction (Odense), Odense Amtstuedistrict og Kjerteminde Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 105te Lægd. Med Annexet Revninge een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Skovsbo. I Rynkeby er et Hospital, nu

Skovsbo.

i 2 Bygninger, stiftet af Justitsraadinde Berg, som ved Fundats af 12te Marts 1804 hertil har skjænket en Capital af 1600 Rd., der ved Gavebrev af 12te Marts 1819 er forøget med 400 Rd. Desuden eier Sognet et Legat paa 200 Rd., stiftet af Pastor Klags Enke.

Rynkeby Kirke er opført af Muursteen paa Kampesteens Sokkel, med Taarn og Hvælvinger; den har paa Nordsiden et Capel, bygget som Familiebegravelse for Eierne af Skovsbo Hovedgaard. Dette Capel bruges nu til Gudstjeneste som en Deel af selve Kirken, og de Lig, som tidligere vare nedsatte her, bleve alle flyttede udenfor Kirken ved Capellets Forandring 1842. Iblandt de i Rynkebo Kirke Begravede maa særlig nævnes Henrik Gyldenstjerne og Fru Lisbeth Podebusk, som skjænkede den store Altertavle til St. Knuds Kirke, som endnu findes der.

I Midten af det 15de Aarhundrede eiedes Skovsbo, hvis Bygning var ganske forskjellig fra den nuværende og laae paa et andet Sted, som endnu bærer tydelige

Spor af Volde og Grave, af Tue Gummesen og efter ham af hans Enke Tove Andersdatter; blandt de følgende Eiere mærkes den rige Rigsraad Erik Hardenberg († 1604), en Søn af Rigshofmester Eiler Hardenberg og Broder til Kirstine Hardenberg, som man har villet fortælle fængslede Kong Frederik den Andens Hjerte; han opførte den nuværende Hovedbygning i Aarene 1572—79. Efter ham fulgte Eiler Hardenberg, som døde ugift, Christen Hardenberg, Erik Hardenbergs Broder, † 1601, Jacob Hardenberg, Eriks Søn, † 1634, som sidste mandlige Led af denne Green af Slægten. Nu kom Skovsbo til hans Datter og hendes Mand, Rigsraad Preben Gyldenstjerne til Vosborg, i hvilken Families Besiddelse det var indtil henimod Slutningen af det 17de Aarhundrede, da det ved Arv kom til Familien Lykke. Erik Lykkes Enke († 1701), Fru Ollegaard Sehested, ægtede siden Geheimeraad Christian Rosenkrands, Amtmand over Nyborg Amt, og medbragte ham Skovsbo, som han betydeligt forøgede († 1736), hvorpaa den eiedes af hans Enke af 2det Ægteskab, Frederike Louise Krag, efter hvis Død den ved Salg kom til Familien Berg, hos hvilken den forblev indtil den 1866 blev solgt til Kammerherre, Lehnsgreve Ahlefeldt-Laurvigen, dens nuværende Besidder. Justitsraad Jens Magnus Berg ombyggede og moderniserede 1811 Gaardens Indre, og gjenopsatte atter det store smukke Crucifix af Træ, som staaer ved Veien mellem Skovsbo og Rynkeby, og som skal være blevet opstillet af en Dame af Erik Hardenbergs Slægt i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, men i længere Tid havde ligget i forfalden Tilstand paa Gaardens Loft. Skovsbo har endnu i det Ydre sin gamle Bygningsform, 2 Fløie i 2 Etager med Taarn. En Afbildning af Gaarden gives paa foregaaende Side.

Efter Danske Atlas har der ved Urup ligget en Herregaard af Navn Borrisholm eller Borgisholm, af hvilken der, da Danske Atlas udkom, endnu saaes Rudera og Grave.

Revninge Sogn, Annex til Rynkeby Sogn, omgivet af dette S., Kjølstrup S., Kjerteminde Kjøbstadsogn, Svendborg Amt, Kjertinge-Fjord og Store-Belt. Kirken, sydlig i Sognet, ½ M. s. for Kjerteminde, 2¼ M. ø. n. o. for Odense, 2 M. n. n. v. for Nyborg. Arealet, 2156 Tdr. Land, hvoraf 240 Tdr. Land Fredskov (Stor-Skov og Nørre-Skov), er fladt med Undtagelse af Lundsgaard Klint, hvor Kysten hæver sig til en temmelig Høide, og Jordsmonnet er i Almindelighed af muldleret Beskaffenhed. Et mindre Aaløb danner Sognets sydøstlige Grændse mod Svendborg Amt. Odense-Nyborg Hovedlandevei passerer Sognet. Htk. 224⅜ Tdr. A. og E. og 3¼ Td. Skft.

I Sognet: Byen Revninge med Kirke, Hospital og Skole; Hovedgaarden Lundsgaard, af Htk. 67¾ Tdr. A. og E., 3¼ Td. Skft. og et Areal af 569 Tdr. L. Ager, 243 Tdr. L. Skov (317 Tdr. Htk. Fæstegods); den tidligere Hovedgaard Jershave. Ialt i Sognet 27 Gaarde, 48 Huse med og 7 uden Jord, hvoraf 12 G. og 23 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 465. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 104de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Lundsgaard. Sognet har et Hospital i Revninge, stiftet ved Fundats af 4de Mai 1736 af Margrete v. Levetzau, General v. Devitz's efterladte Enkefrue, med Capital 375 Rd. (oprindelig 1700 Rd. D. C.).

Kirken er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger.

Lundsgaard har havt Eiere af mange forskjellige Familier; saaledes tilhørte den i Midten af det 15de Aarhundrede Peder Hogenschild til Tallund, c. 1500 Hverringes Eier, Palle Andersen Ulfeld, ved hvis Datter Ellen Ulfeld, gift med Hans v. Mehlen, den kom til denne fra Tydskland indvandrede Familie, i hvis Besiddelse den var til noget ind i det 17de Aarhundrede. General Devitz's Enke, Margrete v. Levetzau, kjøbte Gaarden 1727 og testamenterede den til Frøken Raben, som blev gift med Overkammerherre, Grev Reventlou. Denne solgte den 1747 for 28,000 Rd. D. C. til Kammerherre Jens Juel, som 1765 gjenopførte Hovedbygningen, der to Aar iforveien var afbrændt, oprettede 1768 Gaard og Gods til et Stamhuus for sin Datter, der var

gift med Grev Christian Ahlefeldt=Laurvig, og det tilhører endnu Besidderen af Grevskabet Langeland af sidstnævnte Familie. Til Stamhuset hører ogsaa den forrige Hovedgaard Jershave, der i Slutningen af det 16de Aarhundrede tilhørte Familien Ulfeld, senere Familien Rodsteen, og har siden Midten af forrige Aarhundrede havt samme Besiddere som Lundsgaard.

Efter Statshaandbogen for 1872 henhører til Stamhuset Lundsgaard Htk. af alle Slags 435½ Td., hvoraf under Hovedgaardene 72¾ Td., Bøndergods 317 Tdr., Kirketiende 45¾ Tdr. (Revninge og Trigstrup Kirker); i Bankactier 3100 Rd. og i Fideicommiscapital 3000 Rd. Ingen Gjæld. Over Stamhuset Lundsgaard haves en Beskrivelse af Sognepræst Boesen til Revninge (1769), hvori en Tegning af Gaarden.

Viby Sogn, omgivet af Stubberup, Dalby og Mesinge S. samt Store=Belt, ud med hvilket i Sydost det høie fremspringende Punkt Stavershoved eller Stavreshoved. Kirken, nordvestlig i Sognet, ¾ M. n. n. o. for Kjerteminde. Arealet, 4081 Tdr. Land, hvoraf 320 Tdr. Land Fredskov (Ellehaven), er bakket og Jorderne leermuldede med en Blanding af ⅓ fiint Leer og ⅔ Muld til en Dybde af 12—24 Tommer. Htk. 350 Tdr. A. og E. og 8¾ Tdr. Skk., i hvilket Htk. er indbefattet 11⅜ Tdr. A. og E. til 3 Fæstegaarde, Snavegaardene, beliggende i Sognets nordlige Deel, og som efter Angivelse i Stat. Tabv. 3die R. 4de B. i Matriklen henregnes til dette Sogn, medens disse Gaarde i Odense Amtstues Bøger henregnes til Stubberup Sogn.

I Sognet: Byerne Viby med Kirke, Præstegaard, Skole beliggende noget østlig for Byen, Veirmølle, Maale, Stavre og Snavegaardene; Øen Romsø med Romsø Fyr og nogle Huse; Hovedgaarden Hverringe, med den underliggende Avlsgaard Bøgebjerg, der tilsammen udgjøre Stamhuset Hverringe, har efter Statshaandbogen for 1872 Hartkorn af alle Slags 456 Tdr., hvoraf under Hverringe og Bøgebjerg 110¾ Tdr. med 1187 Tdr. L., Bondergods 315 Tdr., Kirketiende 30¼ Tdr., c. 300 Tdr. L. Skov, desuden til Stamhuset i Bankactier 4600 Rd., i Fideicommiscapitaler 32,300 Rd., Øen Romsø med dens Skove, benyttet som Dyrehave, hører under Stamhuset; Hovedgaarden Brolykke. Statshaandbogen for 1872 angiver Gaardens Størrelse til 57 Tdr. Htk., hvoraf 55 drives under Hovedgaarden. Ialt i Sognet 49 Gaarde og 116 Huse (Stat. Tabv. 3die Række, 4de Bind); omtrent de to Trediedele af Beboelserne ligge endnu i Byerne.

Indbyggere: 885. Agerdyrkning er udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Hindsholms Herreds Jurisdiction (Kjerteminde), Odense Amtstuedistrict og Kjerteminde Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 122de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Stamhuset Hverringe. I Sognet er et Hospital i Viby, stiftet af Brødrene Søren og Rasmus Jorgensen for 4 Lemmer, og dertil henlagt en Capital af 1500 Rd., hvoraf disse nyde hver 15 Rd. aarlig. Endvidere har Sognet Geheimeraadinde Juels, født Levetzaus, Legat, „det store Legat", 1000 Rd., samt nogle mindre Legater.

Viby Kirke synes bygget til tre forskjellige Tider; den har 3 Hvælvinger og et lille Bindingsværks Taarn over den østre Ende. Mod Syd er fra Kirken udbygget, foruden Vaabenhuset, et Capel til Bisættelse for Afdøde af Stamhuset Hverringe. Under Alteret er der gamle Begravelser, sandsynligviis af Adelige, da der ovenover findes smukt indhugget i Steen to Figurer, forestillende Jacob Siffert og hans Frue.

Ifølge Bekjendtgjørelse fra Marineministeriet blev Romsø Fyr paa Øens Østside første Gang tændt den 1ste October 1869. Det er et fast rødt Lindsefyr af 5te Orden.

anbragt paa et 2 Fod høit, ottekantet Taarn, omgivet af en lavere Bygning, der er opført paa den 25 Fod høie Klint ved Stranden. Flammens Høide er 50 Fod over dagligt Vande og vil i klart Veir være synlig i en Afstand af c. 7 Kvartmile. Fyrets Plads er paa 55° 30′ 44″ n. B. og 10° 48′ 15″ L. ø. for Greenwich.

Hovedgaarden Hverringe (Hverind) skal i Midten af det 14de Aarhundrede have tilhørt den under Kong Valdemar Atterdag bekjendte Slægt Limbek, tilhørte senere Familierne Basse og Godov, saaledes Tyge Basse og hans Søn Steen Basse, med hvem de saakaldte „gamle Basser" uddøde 1452, og om hvem det berettes, at han skjænkede Søholm i Sjælland til Torben Bille, der var gift med hans Søsterdatter Sidsel Lunge, for at han skulde kalde sin ældste Søn Steen Basse (vi see heraf Oprindelsen til Navnet Steen i Billernes Familie), Oluf Godov; den var ogsaa til forskjellige Tider i den ulfeldske Families Besiddelse; saaledes eiedes den 1505 af Palle Andersen Ulfeld, gift med Regisse Godov. I det 16de Aarhundrede kom Gaarden til den rige og mægtige Æt Lykke; af denne nævnes først Hr. Peder Lykke, derefter hans Søn Jørgen Lykke, hans Søster Fru Anne Lykke, Hr. Anders Billes til Søholm, Jørgen Lykkes Søn Henrik Lykke til Overgaard, † 1611, Frands Lykke til Overgaard, den Forriges Søn, † 1655. Hans mange Godser bleve efter hans Død deelte mellem Sønnen Kai Lykke og Datteren Fru Christense Lykke; men efter 1660 var det forbi med denne Slægts Herlighed. Hverringe blev vistnok kjøbt af Fru Dorthe Daa, Gregers Krabbes til Torstedlund, der efterlod Gaarden til Sønnen, Generalmajor Krabbe, fra hvem den 1737 kom til hans Datters Sønnesøn, Major Niels Juel, og da denne allerede 1739 døde ugift, til hans Broder, Geheimeraad, Kammerherre og Ridder Peder Juel, som 1768 fik det oprettet til et Stamhuus. Peder Juel døde 1779 og efterfulgtes af Brodersønnen Hans Rudolph Juel (1773—1857), Kammerherre, Oberst, der med Stamhuset Hverringe fra 1847 ogsaa forenede Besiddelsen af Stamhuset Juelsberg (see dette). Han efterfulgtes i begge Stamhuse af nuværende Besidder, hans Søn, Kammerherre, Major Hans Juel.

Den anden, lige ved Siden af Hverringe beliggende, Hovedgaard i Viby Sogn, Brolykke, forekommer første Gang i Christoffer II.'s Forskrivning til Marsken Ludvig Albertsen 1325 (hos Hvitfeldt), hvor der nævnes Niels Jonsen Brolykke og Jens Jonsen Brolykke. Senere tilhørte den Jørgen Urne († 1480), som eiede 9 Herregaarde og havde 23 Børn, og derpaa Familien Biffert, som uddøde i det 16de Aarhundrede. Siden den Tid har den ikke været i nogen stadig Familiebesiddelse før i dette Aarhundrede. Familien Utke eiede den igjennem flere Generationer, og først for nogle faa Aar siden kom den til Ritmester A. H. A. Dahl ved dennes Ægteskab med Enkefru Utke; Dahl har solgt den til nuværende Eier, Kammerjunker N. Juel.

I Viby Præstegaard var Christian IV.'s bekjendte Hofpræst Laurids Jacobsen (af sit Fødested kaldet Hindsholm), som var tilstede ved Kongens Dødsleie, født i Aaret 1600; han døde som Biskop over Fyens Stift 30te August 1663. Paa en Bondegaards — den saakaldte Kastelsgaards — Marker i Viby findes en Høi, „Kastelshøi", med Spor af en gammel Borg, hvilken Sagnet henfører til en Søkonge Hindsie, efter hvem Halvøen Hindsholm skal have sit Navn. Herimod synes den gamle Form af Navnet i Jordebogen 1231 „Hægnæzholm" (Scr. rer. Dan. VII. p. 524, 530) imidlertid at stride. Et ældre Sagn i Præsteindberetningen 1623 mener at her den gamle Brolykkegaard har staaet.

Mesinge Sogn, omgivet af Dalby, Viby og Drigstrup S., Odense-Fjord, Dalby Bugt og Kattegattet. Kirken, østlig i Sognet, $3/4$ M. n. for Kjerteminde. Arealet, 4000 Tdr. Land, er med Undtagelse af en i Kattegattet ved Indløbet til Odense-Fjord udskydende Landtunge „Skoven", der er bakket, af temmelig jevn Overflade; Jordsmonnet er leermuldet, i et Forhold af $1/3$ fiint Leer og $2/3$ Muld til en Dybde af 12—24 Tom. Den sydlige Deel af Sognet er i den senere Tid inddæmmet fra Odense-Fjord. Sognet passeres af de mindre Landeveie fra Baroniet Schelenborg til Odense og Kjerteminde, der forgrene sig i Sognets Midte. Htk. $349^3/8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Mesinge med Kirke, Præstegaard, Skole, Hospital, Veirmølle og Teglværk, Salby, Taarup og Midskov. Ialt i Sognet 69 Gaarde, 46 Huse med og 67 uden Jord, hvoraf 20 G. og 34 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1115. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Noget Fiskeri i Odense-Fjord og Dalum Bugt af Torsk, Sild og Makrel.

Sognet hører under Hindsholms Herreds Jurisdiction (Kjerteminde), Odense Amtstuedistrict og Kjerteminde Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 123de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Baroniet Schelenborg. I Mesinge er et Hospital for 8 Fattige, stiftet af Baron Wittinghoff, og hvortil fra Baroniet Schelenborg til Uddeling blandt disse Fattige aarlig leveres $6^{1}/_{4}$ Td. Rug, c. 3 Tdr. Byg, c. $4^{3}/_{4}$ Td. Malt og 28 Rd. 12 ß.

Mesinge, „Mesyng“, nævnes i Jordebogen 1231 (Scr. rer. Dan. VII. p. 5[illegible]0). Kirken er bygget af Muursteen paa Kampesteens Grund med 6 Hvælvinger, et Taarn, med 4 Gavle, i Vest og et Spiir i Øst. I Choret findes en Liigsteen over Fru Regisse Hardenberg, født Ulfeld, til Torslundegaard, † 1571 (see Stamtavlen over den ulfeldske Familie i Hofmans Efterretninger om danske Adelsmænd II., S. 217), og en anden, hvorpaa er udhugget Anna Hardenberg til Torslundegaard († 1612) med hendes to Mænd, Anders Bjelke († 1588) og Sivert Sehested. Danske Atlas (VI. S. 574) bemærker, at Kirken kaldes „St. Karens, med den blaae Kaabe“. I Thorup By har været en Herregaard, kaldet Torslundegaard, som har tilhørt Erik Hardenberg og Fru Regisse Ulfeld, og siden hans Datter Anna Hardenberg.

Landsbyen Salby forekommer under Navnet Salris“ paa det anførte Sted i Jordebogen.

Dalby Sogn, omgivet af Annexet Stubberup, Viby og Mesinge S., samt den fra Kattegattet indskydende Dalby-Bugt. Kirken, noget vestlig i Sognet, c. 1 M. n. for Kjerteminde. Arealet, 1746 Tdr. Land, er bakket og af leermuldet Beskaffenhed, med et Forhold af $^{1}/_{3}$ fiint Leer og $^{2}/_{3}$ Muld til en Dybde af 12—24 Tommer. Htk. $196^{1}/_{2}$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Dalby med Kirke, Præstegaard, Bondehøiskole (oprettet 1852), Skole, Hersnap og Birkebjerg; Gaarden Mosegaard. Ialt i Sognet 38 Gaarde og 62 Huse, hvoraf 11 G. og 32 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 600. Agerdyrkning og noget Fiskeri udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Hindsholms Herreds Jurisdiction (Kjerteminde), Odense Amtstuedistrict og Kjerteminde Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 124de Lægd. Med Annexet Stubberup een Commune. Kirken tilhører Baroniet Schelenborg.

Dalby Kirke er bygget af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger. I denne Kirke er den brockdorffske Familiebegravelse (jfr. Baroniet Schelenborg i Stubberup Sogn).

Stubberup Sogn, det nordligste S. paa Halvøen Hindsholm, som her ender i Fyens-Hoved, Annex til Dalby S., omgivet paa 3 Sider af Kattegattet og paa den 4de Side af Dalby og endeel af Viby S. Kirken, i Sognets sydostlige Hjørne, $1^{1}/_{4}$ M. n. for Kjerteminde. Arealet, 4223 Tdr. Land, hvoraf 29 Tdr. Land Fredskov (Hertug Skov), bestaaer af en mærkelig Afvexling af Banker, hvoraf Bæs Banke, der ikkun er landfast ved en meget smal Landstrimmel, og som er beliggende nordligst i Sognet, hæver sig 76 Fod umiddelbart fra Havets Overflade (Sabbesborghøi noget sydligere), Sletter, Øer (Meilø, Bøgø, Veilø, Veilø Kalv, Egholm) og Halvøer (Langø, Wø, Tarmen). Jordsmonnet er meget forskjelligt og deels sand-, deels leermuldet. Vesten og

indenfor Fyenshoved findes **Korshavn**, en god og rummelig Havn for Skibe indtil 14 Fods Dybgaaende. Ved en Inddæmning, som alt forinden første Udgave af dette Skrift udkom blev sat fra Egense til Langø, er vundet c. 600 Tdr. Land, der benyttes til Græsning for Baroniet Schelenborgs Kreaturer. Htk. 342 Tdr. A. og E. og $1^5/_8$ Td. Skk., foruden $11^3/_8$ Tdr. Htk. A. og E. til 3 Fæstegaarde, „**Snavegaardene**“, der af Odense Amtstue henregnes til dette Sogn, medens de i Matriklen findes opførte under Viby Sogn.

I Sognet: Byerne **Stubberup** med Kirke og Skole, **Martofte** med Skole, **Snave**, **Nordskov** med Skole, **Egense**, **Langø** med Skole, og **Bogensø** (saavel Langø som Bogensø ere ikke egentlig samlede Byer, men visse Districter med Gaarde og Huse, der benævnes efter deres Beliggenhed paa forhenværende Øer); Hovedgaarden **Schelenborg** under Baroniet af samme Navn, med Htk. efter Stat. Tabv. $63^3/_4$ Tdr. Htk. A. og E., $1^5/_8$ Td. Skk. og med et Areal efter H. Bangs Amts-Beskrivelse af 550 Tdr. L. Ager, 200 Tdr. L. Eng, 600 Tdr. L. inddæmmet Jord, 8 Tdr. L. Skov; Hovedgaarden **Brockdorff**, ligeledes under Baroniet Schelenborg, $61^1/_8$ Tdr. Htk., c. 350 Tdr. L. (begge Gaarde Schelenborg og Brockdorff angives i Statshaandbogen for 1872 at have et Jordtilliggende af 1923 Tdr. Land foruden 64 Tdr. Land Skov); Gaarden **Skrallehave** og **Schelenborg** Veirmølle. Ialt i Sognet 48 Gaarde og 60 Huse, hvoraf 11 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 823. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hindsholms Herreds Jurisdiction (Kjerteminde), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 125de Lægd. Kirken tilhører Baroniet Schelenborg.

Efter et almindeligt Sagn skal Marsken Stig Andersen være begravet i Stubberup Kirke, hvilket kunde være rimeligt, da han eiede Eskebjerg (see nedenfor). Hvitfeldt omtaler dette Sagn, og bemærker, at Andre lade ham ligge begravet i Nørvig Kirke i Odsherred, men tilføier: „Herom maa saa være, hvor være kan; der ligger en føie Magt paa, hvor han ligger begravet.“

Schelenborg, forhen **Eskebjerg**, er Hovedgaarden i **Baroniet Schelenborg**. Eskebjerg tilhørte i det 13de Aarhundrede, som ovenfor bemærket, Marsk Stig, og var derefter i lang Tid i hans Families Besiddelse. Saaledes nævner Danske Atlas Stig Andersen Hvide († 1369), hans Søn Ove Stigsen Hvide, som tilligemed hans Svoger Ridder Bugge til Hald blev dræbt ved Middelfart 1359, Anders Ovesen Hvide, hvis eneste Søn var Ove Andersen Hvide (født 1419), der døde ugift, saa at Godset tilfaldt Moderen Else Krogenos, anden Gang gift med Otto Nielsen Rosenkrantz. Den 12te Marts 1680 blev Godset oprettet til et Baroni under Navnet Schelenborg for Overhofmester Frederik Wittinghoff. Da denne ikke efterlod sig Sønner, faldt Baroniet til hans Datter Sophie Charlotte, der ægtede General Schack-Brockdorff. Deres mandlige Linie uddøde med Sønnesønnen Baron Schack-Brockdorff, hvis Datterdatter Sophie Frederikke, født Baronesse Stieglitz-Brockdorff, Besidderinde af Baroniet, i 1811 ægtede daværende Kammerjunker og Ritmester Carl Juel af Stamhuset Taasinge, den 25de Februar 1812 ophøiet til Friherre af Juel-Brockdorff, der afgik ved Døden 1859. Baronesse Juel-Brockdorff besidder nu som Enke Baroniet. Baron Juel-Brockdorff opførte 1843 den nuværende Hovedbygning paa Schelenborg, bestaaende af 3 grundmurede toetages Fløie.

Efter Statshaandbogen for 1872 indbefatter Baroniet Godserne Schelenborg og Brockdorff med Htk. $810^1/_2$ Tdr., hvoraf under Hovedgaardene $148^3/_4$ Tdr., Bondergods $445^1/_2$ Tdr., Kirke- og Kongetiende $216^1/_2$ Tdr., i Bankactier 6000 Rd., Kirkerne Talby og Stubberup.

I Stubberup Sogn paa Grønlund Mark skal efter Oluffens Collectanea have ligget en gammel Borg kaldet „Sappisborg Slot“, formodenlig paa den ovenfor nævnte Sabbesborghøi.

Halvøen Hindsholm eller de 4 Sogne Viby, Mesinge, Dalby og Stubberup, har fra ældre Tid af havt sit eget Thing, der kaldtes „Hindsbo Thing“. En Deel af Halvøen henlagdes 1680 til Friherskabet Schelenborgs Birk, og Bjerre og Aasum Herreder sammenlagdes da til eet Thing, kaldet „Langeskov Thing“. Senere blev Jurisdictionen i den Deel af Hindsholm, der ikke hørte til Schelenborg Birk, under Navn af Hindsholm Herred forenet med Kjerteminde Kjøbstadjurisdiction og dertil ved sidste Vacanse ogsaa henlagt det da ophævede Schelenborg Birk.

Lunde Herred

omgives af Kattegattet, Odense-Fjord, i hvilken ligge flere til Herredet hørende Smaaøer, Aasum Herred, Odense Herred, Skovby Herred og Skam Herred. Mod Sydost danner Odense-Canal Grændsen og skiller Herredet fra Aasum Herred og paa en Strækning fra Odense Herred. Arealet, 2 □ Miil, er i det Hele fladt og har flere fra Havet indvundne Engstrækninger, kun faa Skove. Som i den hele øvrige nordfyenske Slette ere Jorderne af god leermuldet Beskaffenhed. Htk. 2181 Tdr. A. og E., 1 Td. Skfk. Indbyggernes Antal er 6738. I geistlig Henseende danne Lunde, Skam og Skovby Herreder eet Provsti. Næsbyhoved-Broby Sogn i Odense Herred er Annex til Allesø Sogn i Lunde Herred.

Norup Sogn, omgivet af Hjadstrup, Otterup og Skeby S., Skam Herred, Odense-Fjord og Kattegattet. Kirken, sydvestlig i Sognet, $2^{1}/_{2}$ M. n. for Odense. Arealet, c 4000 Tdr. Land, hvoraf 20 Tdr. Land Skov (Charlottenlund eller Østerlund), er i den sydvestlige Deel bakket, men iøvrigt fladt. Mod Odense-Fjord en Deel smaa Bugter, Halvøer og Øer. Ved Inddigning er vundet betydelige Strækninger fra Fjorden. Den største Halvø er Hals; den er 1 Miil lang og danner Grændsen mellem Fjorden og Kattegattet, som her kaldes Nordenstrand. Indløbet til Fjorden benævnes Gabet. Af Øer mærkes Ægholm, Lammerholm og Kyholm. Jordsmonnet i Sognet er for Størstedelen af sandmuldet Beskaffenhed; dog findes paa enkelte Steder, navnlig ved Hofmansgave, leermuldede Jorder. Halvøen Hals har en bølgeformig Overflade, og Jordsmonnet bestaaer meest af Gruus og afrundede Smaastene. Den saakaldte Egense-Fjord, der er inddæmmet fra Fjorden, danner udstrakte Enge og længst mod Øst en meget fiskerig Ferskvandssø. Som en Sjeldenhed kan det anføres, at man fra Dæmningen paa en og samme Tid paa den ene Side kan fange Ferskvandsfisk og paa den anden Side Saltvandsfisk. En mindre Landevei til Odense fra Bogense passerer Sognets vestlige Deel. Htk. $312^{1}/_{8}$ Tdr. A. og E. og 1 Td. Skfk.

I Sognet: Byerne Norup med Kirke, Præstegaard og Skole noget øst for Byen, Hasmark med Skole og Veirmølle, og Egense; Hoved-

gaarden Hofmansgave, der hører til Stamhuset af samme Navn, 54½ Tdr. Htk., 968 Tdr. L., hvoraf 25 Tdr. L. Skov og et nyt Skovanlæg paa Halsodde; Avlsgaarden Eliasminde under Stamhuset Østrupgaard, 17⅜ Tdr. Htk., 158 Tdr. L. Ager, 200 Tdr. L. Eng af inddæmmet Strand, 2 Tdr. L. Mose; Skovfogedboligen Martinegaard. Ialt i Sognet 50 Gaarde, 99 Huse med og 30 uden Jord, hvoraf 102 G. og H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1042. Foruden Agerdyrkning, som er Hovederhvervet, haves Erhverv ved Fiskeri. Vævning af Hvergarn, Lærred og Tvistevaar til eget Forbrug samt til Afsætning til de sydligere Egne af Fyen er i dette Sogn, ligesom i de fleste andre Sogne paa Sletten, af Betydning.

Sognet hører under Lunde Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 135te Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Hofmansgave. Af Stamhuset Hofmansgave uddeles aarlig som Legat ifølge Erectionsbrev 200 Rd., hvoraf 150 Rd. til Fattige, 20 Rd. til Aftenskoler, 10 Rd. til Bøger til Confirmander og Skolebørn og 20 Rd. i Præmie for at sætte Steengjærde eller plante Hegn. Efter Schacks Fundatssamling, S. 135, er under dette Sogn endvidere anført Forpagter Jørgensens Hustrues Legat, 4000 Rd. i en Kgl. Obligation, hvoraf Renten skal anvendes til Belønning for 3 fortjente og udmærkede Skolelærere og til Pension for en afgaaet.

Kirken ligger paa en lille Bakke; Skib og Chor er udvendig af huggen Granit, indvendig Muursteen, Mellemrummet indvendig fyldt med Rullesteen og Kalk; de ældste Vinduer ere rundbuede; Chorbuen ligeledes oprindelig rundbuet, men senere udvidet og nu spidsbuet; Hvælvinger i Skib og under Taarnet spidsbuede, i Choret fladt Loft; Taarnet senere tilbygget af Muursteen. Altertavlen og Prædikestolen begge af smukt Billedhuggerarbeide (Altertavlen med 1 større og 4 mindre Malerier) ere Aar 1600 givne af Frederik Qvitzow og Hustru Pernille Rud. I Kirken findes et ældgammelt Trækrucifix med Giemmer i Ryggen og oprindelig en Aabning fra Issen gjennem Hovedet og ud gjennem Skjæget. Kirken har et godt Orgel fra 1855.

I Sognet laae i ældre Tid tvende Herregaarde Knyle og Hidsmark Hovgaard. Af disse er formodentlig det nuværende Hofmansgave opstaaet. 1588 opførte Frederik Quitzow en ny Gaard og kaldte den Quitzowsholm, en senere Eier Jørgen Rosenkrantz kaldte den Roseneie, og Johan Frederik Bøttiger, russisk Resident i Hamborg, kaldte den Bøttigersholm, under hvilket Navn denne Hovedgaard forekommer i Danske Atlas. Den 24de Febr. 1784 oprettede den daværende Eier, Conferentsraad Niels de Hofman (Broder til de bekjendte historiske Forfattere Hans og Tycho de Hofman) Bøttigersholm til et Stamhuus under Navnet Hofmansgave for sin Søsterdattersøn (som tillige var en Søn af hans Stifsøn) Niels Bang, der efter Erectionsbrevet skulde antage de Hofmaners Navn og Vaaben*). Det var den den 5te Marts 1855 afdøde, ved sine

---

*) Til nærmere Forklaring skal her anføres en liden Stamtavle:

Søren de Hofman til Skierrildgaard (1688—1771), adlet 1749.

Hans de Hofman, Conferentsraad og Amtmand over Koldinghuus Amt, Udgiver af Fundatserne og en Deel af Danske Atlas (1713—1793)

Tycho de H., Justitsraad, Høiesterets-assessor. Udgiver af „Danske Adelsmænd" (1714—1754).

Niels de H., Conferentsraad, Rentekammerdeputeret (1688—1771), Erector af Stamhuset Hofmansgave.

Johanne Marie de H., gift med Erik Pontoppidan, Biskop i Bergen, Procantsler ved Kiøbenhavns Universitet, Udgiver af Danske Atlas med flere Skrifter (1698—1764)

Erica Pontoppidan, gift med Capitain Claus Bang.

Niels Hofman Bang, første Besidder af Stamhuset Hofmansgave.

Foruden disse 3 Brødre, der ikke efterlod Børn, var der en 4de Broder, Assessor Jens de H. til Kaas, hvis Datter Karen Elisabeth blev gift med Capitain Halkus til Aabierg, der blev adlet med Navnet Hofman.

Fortjenester af det danske Agerbrug og som Naturkyndig bekjendte Olding, Etatsraad Niels Hofman (Bang). Den nuværende Besidder er Sidstnævntes Søn Niels Erik Hofman-Bang, Etatsraad.

Efter Statshaandbogen for 1872 har Stamhuset Htk. af alle Slags 147¼ Tdr., hvoraf under Hovedgaarden 54½ Tdr., Bøndergods 51¾ Tdr., Kirketiende 41 Tdr., i Bankactier 1800 Rd., i Fideicommiscapitaler 194,000 Rd.

Skeby Sogn, omgivet af Annexet Otterup, Østrup S. og Odense-Fjord. Kirken, nordvestlig i Sognet, 1¾ M. n. n. o. for Odense. Arealet, c. 2800 Tdr. Land, hvoraf 35 Tdr. Land Fredskov (Østrup Skov), er fladt. Ved Inddæmning er i de sidste Decennier indvundet betydelige Strækninger fra Odense-Fjord. Baagø, Lindø og Lammesø, der tidligere vare Øer, ere nu ved Inddæmningen blevne landfaste. Jordsmonnet er af stærk leermuldet Beskaffenhed, undtagen langs med Fjorden, hvor Jorderne ere mere sandede. Htk. 208⅛ Tdr. A. og E. og ¾ Td. Skff.

I Sognet: Skeby Kirke i Nærheden af Byen Ørridslev ved Grændsen til Annexsognet; Byerne Skeby med Præstegaard, Hessum med Skole, Ølund, Gjerskov med en i Nærheden beliggende Lodsbolig, Klintebjerg med Ladeplads, Kro, Kjøbmandshandel, et stort Kornmagasin, Saltraffinaderi, Kalkbrænderi, Eddikebryggeri og Farveri, 5 G. og 7 H. af Ørridslev, hvoraf Resten hører til Otterup S.; Avlsgaarden Ølundgaard, 19⅛ Tdr. Htk., 150 Tdr. L. Ager, 130 Tdr. L. udyrket Jord (2¾ Tdr. Htk. Fæstegods), Hessum Veirmølle. Ialt i Sognet 34 Gaarde og 106 Huse, hvoraf 74 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 790. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Ved Klintebjerg gives ikke ubetydeligt Erhverv ved Fiskeri. Klintebjerg Saltraffinaderi producerer aarlig c. 6000 Tdr. Salt.

Sognet hører under Lunde Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 132te Lægd. Med Annexet Otterup een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Nislevgaard.

Skeby Kirke er oprindelig opført af utilhugne Kampesteen, Taarnet og den østre Ende af Muursteen. Skeby skrives 1558 Skiffby.

Otterup Sogn, Annex til Skeby S., omgivet af dette S., Norup, Hjadstrup, Lunde og Østrup S. Kirken, nordvestlig i Sognet, 1¾ M. n. for Odense. Arealet, 2436 Tdr. Land, er i den nordvestlige Deel af Sognet bakket, men iøvrigt fladt, og Jordsmonnet af leermuldet Beskaffenhed. Den mindre Landevei til Odense og Bogense passerer Sognet. Htk. 272⅜ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Otterup ved Landeveien, med Kirke, Apothek og Hospital, Hjorslev med Skole, Gydehuse, og 7 G. og 38 H. af Ørridslev, hvoraf Resten hører til Skeby Sogn; Hovedgaarden Nislevgaard, af Htk. 59¾ Tdr. A. og E., 1½ Td. Skff., 489 Tdr. L. Ager, 1 Td. L. Eng, 100 Tdr. L. Skov (c. 141 Tdr. Htk. Fæstegods, 5 Tdr. Htk. Leiejord, 1⅛ Td. Htk. indtaget til Fredskov; Skeby, Otterup, Lunde og Lumby Kirker); Hovedgaarden Ørridslevgaard, med Htk. c. 20½ Td. (c. 1⅝ Tdr. Htk. Fæstegods), 160 Tdr. L. Ager, 4½ Tdr. L. Mose, 14 Tdr. L. Skov; Gaarden Blaaholm, en Parcel af Ørridslevgaard, 16 Tdr. Htk., 165 Tdr. L. Ager, 2 Tdr. L. Eng, 4½ Td. L.

Mose (7/8 Td. Htk. Fæstegods); Nislev Veirmølle. Ialt i Sognet 28 Gaarde og 91 Huse, hvoraf 4 G. og 61 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 750. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 133te Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Nislevgaard. Frelserens Hospital er et grundmuret Huus, beliggende tæt ved Otterup Kirke, stiftet for 8 Lemmer, hvoraf de 6 altid udvælges af Otterup, Skeby, Lunde, Lumby og Herrested Sogne, eller Indfødte paa Nislevgaard og Ravnholt Godser, hvorimod de 2 Øvrige kunne være Fremmede, Danske eller Norske, stiftet 8de December 1722 af Geheimeraad Sehested og Frue, som dertil have skjænket en Capital af 2500 Rd., der nu er forøget til 3095 Rd., af hvis Rente, 5 pCt., Lemmerne nyde ugentlig 24 Sk. Hospitalet vedligeholdes af Nislevgaards Eiere, som endvidere skulle udrede aarlig til hver af Lemmerne 4 Læs Tørv.

Otterup Kirke, hvis ældste Deel, Skibet, er opført af hugne og uhugne Kampesteen, Taarnet af Muursteen, er indvendig ziirlig, med smukt Altertøi, Sølvstager, Kalk, Disk og Kande, hvilket skyldes Geheimeraad Sehesteds Gavmildhed. Under Taarnet er en stor hvælvet Begravelse for Familien Sehested, og ovenover denne hviler nysnævnte Geheimeraad og Elephantridder Christian Sehested, bekjendt af sine Ambassader til Sverrig og Frankrig († 1740), tilligemed sin Frue i to Marmorkister.

Hovedgaarden Nislevgaard omtales i Slutningen af det 16de Aarhundrede; den tilhørte siden Midten af 17de Aarhundrede Familien Sehested, og blev af ovenanførte Geheimeraad Sehesteds Enke, Fru Charlotte Amalie Gersdorff, tilligemed Ravnholt i Svendborg Amt 25de Febr. 1752 oprettet til et Stamhuus (see Ravnholt i Herrested Sogn). Hovedgaarden Orridslevgaard er bygget og omgivet med Grave af Jørgen Friis og Hustru Karen Kuhla 1620. 1435 nævnes Jessæ Sommer af Orresløff i Ottorp Sogn og noget tidligere kaldes det Yriesløff (Ny D. Mag. VI, 226, 227). Blaaholm er en Afbyggergaard af Ørridslevgaard, bygget 1807.

Østrup Sogn, adskilt fra Annexet Hjadstrup S. ved Otterup S., omgivet af dette S., Skeby og Lunde S. samt Odense-Fjord. Kirken, nordvestlig i Sognet, 1 1/2 M. n. for Odense. Arealet, 1899 Tdr. Land, hvoraf 31 Tdr. Land Fredskov, er, med Undtagelse af et enkelt Strøg af Østrup Byes Jorder, Skinnebjerg kaldet, og Øen Vigelsø i Odense-Fjord, der høine sig ubetydeligt, lavtliggende og Jordsmonnet er af leermuldet og leerblandet Beskaffenhed. Foruden Øen Vigelsø, der er 1/4 M. lang og 1/8 M. bred, høre til Sognet de i Fjorden beliggende ubeboede Øer Hasselø, Store- og Lille-Ægholm. Htk. 189 1/2 Tdr. A. og E. og 1/2 Td. Skfk.

I Sognet: Byerne Østrup med Kirke, Præstegaard og Skole, og Dagstrup; Hovedgaarden Østrupgaard, der henhører til Stamhuset af samme Navn, 43 1/4 Tdr. Htk. (33 Tdr. Htk. Fæstegods), 250 Tdr. L. Ager og Eng, 131 1/2 Tdr. L. Skov, 1153 Tdr. L. inddæmmet Jord fra Odense-Fjord, hvoraf c. 100 Tdr. L. er Sø, 20 Tdr. L. benyttes til Gaarden og Resten er udleiet til Forskjellige (Østrup og Hjadstrup Kirker med Kirketiende af c. 389 1/2 Tdr. Htk., matrikuleret til 63 1/4 Tdr.); Avlsgaardene Vigelsøgaard paa Øen Vigelsø, 13 Tdr. Htk., Østrup Skovgaard, 15 Tdr. Htk., Dagstrupgaard; Dagstrup Kro ved Landeveien mellem Odense og Bogense; Østrup Veirmølle. Ialt i Sognet 29 Gaarde, 32 Huse med og 18 uden Jord, hvoraf 8 G. og 21 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 525. Agerdyrkning og ubetydeligt Fiskeri udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Lunde Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 6te Bgkds. 3die Udskrivningskreds 130te Lægd. Med Annexet Hjadstrup een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Østrupgaard. I Østrup er et Hospital, stiftet 24de October 1798 af Cancelliraad, senere Justitsraad E. J. Møller, der oprettede Østrupgaard til Stamhuus, og Hustru A. E. Ramus, for 4 trængende og nødlidende Fattige af begge Kjøn under Østrupgaards Gods, og hvortil er henlagt et Legat paa 1500 Rd., indestaaende i Østrupgaard, af hvilken Capital Renten aarlig uddeles 4 Gange til Lemmerne.

Østrup Kirke synes oprindelig at have været rundbuet, Taarn og Hvælvinger senere tilføiede. Epitaphium over den nedenfor nævnte Povl Skinkel. Kirken blev udvidet 1828.

Blandt Østrupgaards ældre Eiere er at mærke Povl Skinkel, som efter Danske Atlas (VI. S. 639) skal have bygget Gaarden, og som blev skudt ved Varberg 1565. Som senere Eiere finde vi nævnt: Morten Skinkel 1588, Claus v. Buchwald 1628, J. Rantzau 1631, Christopher Korf (en Adelsmand fra Bremen), † 1678, Johan Dietrich v. Vetberg, Commandant paa Kronborg og flere Steder, og Fru Sidsel Grubbe, deres Døttre Hylleborg og Sidsel, af hvilke Hylleborg blev gift med Generallieutenant Frølich. 1754 solgte denne Østrupgaard med Gods, 2 Kirker samt Østrup Veirmølle til Krigsraad Lauritz Schebye for 18,000 Rd. D. C. Efter ham eiedes Gaarden af hans Søn, Jens Schebye, gift med Anna Elisabeth, født Ramus, som efter hans Død i dette Aarhundredes Begyndelse ægtede Cancelliraad, siden Justitsraad Elias Møller. Denne, bekjendt som en dygtig Landmand, som foretog betydelige Inddæmningsarbeider, oprettede 1846 Østrupgaard til et Stamhuus for sin Brodersøn, Jørgen Jensen Møller, R. af Db., født 1798, død 1870. Nu besiddes Stamhuset af Sidstnævntes Søn, Hr. Elias Møller. Gaardens nuværende Bygning er opført 1812 af Egebindingsværk.

Efter Statshaandbogen for 1872 bestaaer Stamhuset, til hvilket ogsaa hører Avlsgaarden Eliasminde i Norup Sogn, af Htk. af alle Slags $192\frac{3}{4}$ Tdr., hvoraf under Hovedgaarden $49\frac{3}{4}$ Tdr., Bondergods $79\frac{3}{4}$ Tdr., Kirketiende $63\frac{1}{4}$ Tdr. (Østrup og Hjadstrup Kirker), i Bankactier 2100 Rd., i Fideicommiscapitaler c. 270,000 Rd.

For Østrup existerer, ligesom for Rønninge (see dette), en udførlig Byskraa, som efter sammes 1598 thinglæste Original er meddeelt med en Indledning af C. Molbech i Hist. Tidsskr. I. S. 417—66.

Hjadstrup Sogn, Annex til Østrup S., hvorfra det er adskilt ved Otterup S., omgivet af dette S., Lunde og Norup S. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 2 M. n. for Odense. Arealet, 2278 Tdr. Land, er for Størstedelen høitliggende og Jordsmonnet af leermuldet Beskaffenhed; dog ere Jorderne i den nordostlige Kant af Sognet noget sandblandede. Htk. $251\frac{3}{4}$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Hjadstrup med Kirke og Skole, Bladstrup, Gyrup med Veirmølle, Kappendrup, Emmelev med Veirmølle, og Brandsby. Ialt i Sognet 46 Gaarde, 51 Huse med og 15 uden Jord, hvoraf 11 G. og 36 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 662. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 6te Bgkds. 3die Udskrivningskreds 134te Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Østrupgaard.

Hjadstrup Kirke er ligesom Østrup oprindelig rundbuet med senere tilføiet Taarn og Hvælvinger.

Lunde Sogn, omgivet af Lumby, Allesø, Hjadstrup, Otterup og Østrup S. samt Odense-Fjord. Kirken, midt i Sognet, 1½ M. n. n. v. for Odense. Arealet, 3073 Tdr. Land, er meget jevnt og af leermuldet Beskaffenhed. Sognet gjennemskjæres fra Vest til Øst af Lunde-Aa. Htk. 364⅜ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Vester-Lunde med Kirke, Præstegaard og Skole, Øster-Lunde, Fremmelev, Veldringe og Tostrup; Gaarden Rosendal, 16⅝ Tdr. Htk., 142 Tdr. L., Lunde Vand og Veirmølle. Ialt i Sognet 49 Gaarde, 34 Huse med og 25 uden Jord, hvoraf 26 G. og H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 689. Agerdyrkning er det alt overveiende Erhverv. 1 Teglbrænderi.

Sognet hører under Lunde Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 131te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Stamhuset Ravnholt og Nislevgaard. Sognet har et af Sognepræst Bech i 1763 stiftet Legat paa 100 Rd., og af et Legat, indestaaende i Nislevgaard, udbetales aarlig 5 Rd. til fattige Enker i Sognet.

Lunde Kirke er opført af Kampesteen, deels tilhugne, deels utilhugne, med senere tilføiede Taarn og Hvælvinger, har en Altertavle fra Katholicismens Tid med vel udskaarne Træfigurer.

Lumby Sogn, det sydligste i Herredet, omgivet af Odense Herred, Odense-Fjord, Allesø og Lunde S. Kirken, noget østlig i Sognet, 1¼ M. n. n. v. for Odense. Arealet, 3733 Tdr. Land, er fladt og Jordsmonnet af forskjellig Beskaffenhed, idet Jorderne ved Lumby og Anderup ere muldsandede, ved Torup muldlerede og ved Stige og Hauge i Sognets sydøstligste Hjørne side, kolde og skarpsandede. Odense-Canal danner Sognets sydligste Grændse med Odense Herred. Htk. 416½ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Lumby med Kirke, Præstegaard, Folkehøiskole, Skole, Hospital og Veirmølle, Torup eller Lumby-Torup, Anderup, Stige (beliggende ved Udmundingen af Odense-Canal, Udhavn for Odense) med Skole og Kro, og Hauge; Avlsgaarden Anderupgaard, 22¾ Tdr. Htk., 140 Tdr. L. Ager, 50 Tdr. L. Eng, 10 Tdr. L. Mose og 12 Tdr. L. Skov (⅝ Tdr. Htk. Fæstegods), 1 Gaard i Lumby 13¼ Tdr. Htk., 124 Tdr. L., Skovsbogaard, Tanggaarde og Nisted (2 G. og 1 H.). Ialt i Sognet 76 Gaarde, 104 Huse med og 186 uden Jord, hvoraf 22 G. og en mindre Deel af Husene udenfor Byerne.

Indbyggere: 1772. De henhøre til den agerbrugende Klasse, med Undtagelse af Beboerne i Stige og Hauge, der tildeels bestaae af Søfolk og Fiskere. I Sognet er 2 Handelsgartnere.

Sognet hører under Lunde Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 6te Vgkds. Sognets søndre District 3die Udskrivningskreds 127de og nordre District 128de Lægd. Sognet udgjør een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Nislevgaard. I Lumby er Eilschous Legat til 12 Lemmer, som deri skulle have fri Bolig og hver 4 Læs Tørv samt 2 Mk. i Ugepenge, der udredes af en af Stifterne, Kjøbmand og Eier af Marielund, Peter Eilschou og Hustru A. M. Becker, dertil legeret Capital, 6300 Rd., indestaaende i Marielund Gaard; saavel Hospitalet som Legatet er funderet under 28de Januar 1780.

Kirken har Taarn, men ingen Hvælvinger over Kirkens Skib. Disse faldt nemlig ned for omtrent 50 Aar siden og bleve erstattede ved Bjælkeloft. Choret er opført af hugne Kampesteen, Skibet og Choret af Muursteen, Chorbuen er rund, hvilken Form ogsaa de ældre Vinduer havde.

Lumby kaldes 1231 Lyungby og tilhørte da Valdemar II.; den og Stige (Steeke), hvis Navn har samme Oprindelse som Stege paa Møen, arvedes af Kongens Søstersøn Grev Otto af Lyneborg.

I Lumby Sogn var Jubellæreren Amtsprovst Peter Wilhelm Lütken, f. 1761, Præst fra 1791 indtil sin Død den 18de August 1844. Han gjorde sig meget fortjent af Amtets Fattig- og Skolevæsen samt af Huusindustriens Fremme i det nordlige Fyen.

Torup kaldes 1433 Torpe.

Allesø Sogn, omgivet af Annexsognet Næsbyhoved-Broby i Odense Herred, Lumby og Lunde S. samt Skovby Herred. Kirken, noget sydlig i Sognet, 1 M. n. v. for Odense. Arealet, 1487 Tdr. Land, er jevnt og bestaaer af høitliggende leermuldede Jorder. Htk. $165^{3}/_{8}$ Tdr. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Allesø med Kirke, Præstegaard, Skole, Teglværk og Veirmølle, og har ialt 31 Gaarde, 45 Huse med og 16 uden Jord, hvoraf 10 G. og 38 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 423. Agerdyrkning, Tørveproduction og ubetydeligt Skovarbeide udgjør Indbyggernes Erhverv, hvorhos dog ogsaa om dette Sogn, ligesom om hele Sletten, gjælder den Bemærkning, at Huusfliden med Tilvirkning af Lærred, Vadmel og Hvergarn her er af stor Betydning.

Sognet hører under Lunde Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstue- og Lægedistrict; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 129de Lægd. Med Annexsognet Næsbyhoved-Broby i Odense Herred een Commune. Kirken tilhører en Gaardmand i Veldringe, Lunde Sogn.

Allesø Kirke, der er opført af Muursteen, har Taarn, rund Chorbue, Hvælvinger undtagen i Choret, der har fladt Loft.

Skam Herred,

det nordligste i Fyen, omgives af Lunde Herred og Skovby Herred, samt Kattegattet, der tæt Vest for Landets nordligste Punkt, Agernæs, danner Indvigen „Næraa-Strand" med den mindre Vig „Klinte-Strand". Til Herredet hører Æbelø, samt nogle mindre Øer i Kattegattet. Herredet, der har et Areal af 2 □ Mile, Htk. 2132 Tdr. A. og E., $9^{1}/_{2}$ Tdr. Skfk., hører til den skovløse, men ved sine fortrinlige lerede Jorder frugtbare „Slette". Indbyggernes Antal er 4840. I geistlig Henseende danner Herredet med Lunde og Skovby Herreder eet Provsti.

Krogsbølle Sogn, det nordligste S. i Fyen (Agernæs, der ligger i Sognet, er som alt anført Øens nordligste Punkt), omgives af Nørre-

Næraa og Bedersleb S., Lunde Herred, Kattegattet og Næraa-Strand, en Bugt af Kattegattet. Kirken, noget sydlig i Sognet, $2^1/_2$ M. n. for Odense, $2^1/_4$ M. ø. for Bogense og 3 M. n. v. for Kjerteminde. Arealet, 6515 Tdr. Land, hvoraf 320 Tdr. Land Fredskov (Fruerlund, Gamle Herres Skov), er fladt, men skraaner ubetydeligt i den sydlige Deel af Sognet mod Nørre-Næraa og Bedersleb Sogne, og indeholder en stor Mængde Tørvemoser, der formodentlig for Aarhundreder tilbage have været Havbugter, hvorom flere af Byernes Navne vidne. Jordsmonnet er i Almindelighed muldsandet, i den østlige og vestlige Deel leerblandet og i den sydlige Deel sandet. Langs med Næraa-Strand er endeel inddæmmet Jord. Htk. $516^7/_8$ Tdr. A. og E. og $6^3/_4$ Tdr. Skfk.

I Sognet: Byerne Krogsbølle (Hundstrup) med Kirke, Agernæs med Præstegaard, Tørresø med Skole, Baardesø, Jørgensø, Gundstrup og Gjøngstrup med Skole; Hovedgaarden Einsidelsborg under Grevskabet Roepstorff, med Htk. efter Stat. Tabv. $78^1/_8$ Tdr. og et Areal efter Hofm. Bangs Amts-Beskrivelse af 500 Tdr. L. Ager, 60 Tdr. L. Eng, 150 Tdr. L. Mose, 1179 Tdr. L. inddæmmet Jord, 273 Tdr. L. Skov; til Gaarden hører et Teglværk; Hovedgaarden Kjørup, ligeledes under Grevskabet Roepstorff, af Htk. efter Stat. Tabv. 68 Tdr. og et Areal efter Hofman Bangs Amts-Beskrivelse af c. 450 Tdr. L. Ager, 60 Tdr. L. Eng, 20 Tdr. L. Mose, 200 Tdr. L. Oredrev og 200 Tdr. L. Inddæmning. Agernæs Veirmølle. Ialt i Sognet 69 Gaarde og 90 Huse, hvoraf 12 G. og c. 30 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1159. Hovederhvervet er Agerdyrkning. Fiskeriet er ikke af nogen Betydenhed. Huusfliden er endnu her, som iøvrigt paa Sletten, af Betydning, skjøndt aftagende.

Sognet hører under Grevskabet Roepstorff Birks Jurisdiction (Odense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 6te Vgkds. Sognets vestlige Deel (Kjørup) udgjør 3die Udskrivningskreds 141de Lægd og dets østlige Deel 140de Lægd. Sognet udgjør een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Roepstorff. Ved Agernæs er et Hospital for 10 Personer. Af Legater har Sognet det Putbus'ske, stiftet 14de November 1798 af Grev Putbus, forhenværende Besidder af Godserne Einsidelsborg og Kjørup, og bestaaende i en Kgl. Obligation paa 500 Rd., hvoraf Renten tilfalder Fattige paa de nævnte Godser; Roepstorffs Legat for Hospitalslemmerne i Nørre-Næraa, dette Sogn og andre Trængende paa Godset, 1000 Rd., og det Roepstorffske voxende Fond, nu vel omtrent 5000 Rd., hvoraf Renten lægges til Capitalen indtil Aar 1900 og efter denne Tid udbetales til de Trængende og Lemmerne.

Krogsbølle Sogn, som tidligere udgjorde to Sogne, Hundstrup og Agernæs eller Kjørup Sogn (Danske Atlas III. S. 425, VI. S. 560—61, Suhms Saml. I. 1, 84), har havt en Kirke, som var bygget tæt op til Hovedgaarden Kjørup, men nu er nedlagt; de i denne Kirke bisatte Lig af Podebuskernes Familie, som findes omtalte i Danske Atlas, ere flyttede til denne Families Stamsæde, Putbus paa Rygen. Der har ogsaa været en Kirke i Agernæs, men den blev allerede nedlagt 1601 og Menigheden forlagt til Kjørup Kirke: dog vedblev der at være et „Bedehuus" i Agernæs indtil 1787, da det omdannedes til et Hospital, hvis Bygning afbrændte 1855, men er nu opført paany, dog i nogen Afstand fra Byen. Sognets nuværende Kirke er ved Byen Krogsbølle, men kaldes ogsaa Hundstrup Kirke efter en forhenværende By, som er afbrændt. Kirken, som er smuk og anseelig, fik en Hovedreparation i Aarene 1839 - 41 og blev yderligere forskjønnet i

Aaret 1845. Den har Hvælvinger og et ved Reparation nyt opført Taarn med en Slags Kuppel, hvorpaa et Kors, smuk malet Altertavle, Orgel.

Hovedgaarden Einsidelsborg, der i ældre Tid bar Navnet Egebjerg eller Eegbjerg (jfr. Magazin til den danske Adels Historie, S. 327), ligger i en Skov paa den allernordligste Kant af Fyen tæt ved Kattegattet. Dens Hovedbygning, 2 Etager med Kjælder, er for henved 40 Aar siden opført i italiensk Stiil. Den tilhørte tilligemed den nærliggende Hovedgaard Kjørup (to Fløie, den ene af ældre Bygning fra Christian den Fjerdes Tid, tildeels omgivet af Grave) den fra Rygen indvandrede Familie Putbus eller Podebusk, der nedstammede fra de gamle vendiske Fyrster; den førstnævnte Gaard fik sit nuværende tydske Navn i Anledning af, at Henrik Putbus i det 17de Aarhundrede giftede sig med en Frøken von Einsidel fra Sachsen. 1676 oprettedes hvert af disse Godser til et Baroni for Familien Putbus, og kort efter forenedes de under Baron Malte Putbus († 1750). Baronierne Einsidelsborg og Kjørup forbleve hos Podebuskerne indtil disse ved Bevilling af 5te Januar 1781 fik Tilladelse til at afhænde dem. Grev Joachim Godske Moltke til Grevskabet Bregentved kjøbte Einsidelsborg og tog Bopæl der; han udførte storartede Arbeider, navnlig søgte han fra 1786 ved kostbare Inddæmninger at vinde Land fra Stranden. Ved en Sluse af hugne Steen med dobbelte Porte og en hollandsk Veirmølle sikkrede han sit Bytte fra Havet. Ved 5 Inddæmninger, der forbandt flere smaa Holme med det faste Land, indvandtes efterhaanden den hele Vig, der gik imellem Kjørup og Einsidelsborg, saa at alt 1806 over 600 Tdr. Land var indtaget til Græsning, ogsaa Landsbyen Agernæs vandt derved et betydeligt Terrain. Da Grev Moltke efter Faderens Død 1792 overtog Grevskabet og med det betydelige Byrder, afhændede han senere de nordfyenske Godser (alt i Statsfortegnelsen for 1796 nævnes han ikke som Eier) til forhenværende Generalgouverneur over de vestindiske Øer, Ulrich Wilhelm v. Roepstorff (f. 1730), den 12te Juni 1810 ophøiet til Greve. Han har givet Navn til **Grevskabet Roepstorff,** der den 4de April 1810 af ham oprettedes af de fornævnte tvende Godser, Einsidelsborg og Kjørup (foruden Sukkerhuset i Odense og 200,000 Rd. i consignable Bankfonds) for hans Søstersøn Christian Alexander v. Petersdorff, den 12te Juni 1810 ophøiet til Greve af Petersdorff. Grev Roepstorff vedblev at boe paa Einsidelsborg indtil sin Død i Aaret 1821. Grev C. A. Petersdorff døde alt 1839 og efterfulgtes af sin ældste Søn Grev Ulrik Vilh. Petersdorff, † 1846; nu besiddes Grevskabet af dennes yngre Broder, Grev Christian Alexander Petersdorff.

Efter Statshaandbogen for 1872 indbefatter Grevskabet Godserne Einsidelsborg og Kjørup samt Pugholmgaard og Æbelø, med Htk. af alle Slags 1092 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 145¾ Tdr., Bøndergods 743¾ Tdr., matr. Kirke- og Kongetiende 202½ Tdr. (Krogsbølle, Nørre-Næraa og Bederslev Kirker). I Bankactier eier Grevskabet 7600 Rd., i Fideicommiscapitaler 240,800 Rd. Med Grevskabet er forenet det Roepstorffske Familielegat paa 51,000 Rd.

Geheimeraad, Grev Adam Wilhelm Moltke til Grevskabet Bregentved er født den 25de August 1785 paa Einsidelsborg, død 1864.

Nørre-Næraa Sogn, omgivet af Annexet Bederslev, Uggerslev, Nørre-Høirup, Krogsbølle, Grindløse og Klinte S. samt Klinte- og Næraa-Strand. Kirken, nordlig i Sognet, c. 3 M. n. n. v. for Odense og 1¾ M. ø. for Bogense. Arealet, 2313 Tdr. Land, er i Almindelighed fladt med nogle deels isolerede, deels sammenhængende Bakker, af hvilke Alhøien ved Ringe og Vesterhøien ved Bredstrup, der paa Mansas Kort er anført med 93 Fod over Havet, ere de vigtigste. Jordsmonnet er deels sandmuldet med Leerunderlag, deels sandet. Endeel Jord, beplantet med Naaletræer, er indtaget til Skovcultur, der for Nørre-Næraa og Bederslev Sogn tilsammen udgjør c. 140 Tdr. L. Htk. 245¼ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Nørre-Næraa med Kirken, Præstegaard og Skole, Roerslev, Bredstrup med Vand- og Veirmølle, Ringe med Vand- og Veirmølle; Holme Vand- og Veirmølle. Ialt i Sognet 45 Gaarde, 41 Huse med og 7 uden Jord, hvoraf 11 G. og 16 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 542. Agerdyrkning er Hovederhvervet. I Nørre-Næraa Strand stanges en ikke ubetydelig Deel Aal.

Sognet hører under Grevskabet Roepstorffs Birks Jurisdiction (Odense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 144de Lægd. Med Annexet Bedersleo een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Roepstorff. I Nørre-Næraa er et Hospital for 8 Familier. Sognet er tilligemed Bedersleo Sogn deelagtigt i de under Krogsbølle Sogn opførte Legater.

Kirken er opført af hugne Kampesteen, Taarnet af Muursteen, Hvælvinger, gamle rundbuede Vinduer. Altertavlen har et Maleri, forestillende de 3 østerlandske Vise, der hilse Christusbarnet. I Kirken er indsat i Muren ved Choret en Runesteen (F. M.). Denne Steens Indskrift læses af Professor Thorsen (De danske Runemindesmærker I. S. 20) ÞURMUTR NIOUT KUBLS. Thorsen tilføier: „naar der deri udtales det Ønske, at den Afdøde maa „nyde Gravhøien", da er dette i al sin Simpelhed og Korthed ligesaa udtryksfuldt som endnu, trods den lange Afstand i Tiden, næsten rørende."

Næraa kaldes i det 15de Aarhundrede Nerthughæ, Nærthu, Nerdug, Nirow, hvilket Navn maa være fremgaaet af Njarðarhaugr, Njords Høi. Det er ei heller urimeligt, at her ved Stranden har været et Tempel for Njord, de Søfarendes og Fiskernes Gud. Ringes ældre Skrivemaade er Næthinge.

I Sognet var i ældre Tid en Herregaard ved Navn Holmegaard (i Danske Atlas anføres endnu et Huus af dette Navn). Aar 1409 findes den at være solgt af Erik Nielsen Rotfeld til Predbjørn Podebusk.

Bedersleo Sogn, Annex til Nørre-Næraa, omgivet af dette S., Uggerslev og Krogsbølle S. samt Lunde Herred. Kirken, i Sognets vestlige Deel, $2^1/_4$ M. n. for Odense, 2 M. o. s. o. for Bogense. Arealet, 1406 Tdr. Land, er bakket og Jordsmonnet det meest sandede og ufrugtbare i det nordlige Fyen; dog ere Jorderne syd for Byen Bedersleo og i den østlige Deel af Sognet noget muldede. Endeel Jord er indtaget til Skovcultur. Htk. 118 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Bedersleo med Kirke og Skole, og Bellinge; Avlsgaarden Pugholm, der hører til Grevskabet Roepstorff, $10^1/_8$ Tdr. Htk., 130 Tdr. L. Ialt i Sognet 21 Gaarde, 27 Huse med og 2 uden Jord, hvoraf 3 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 291. Ligesom i Hovedsognet er Jordbrug det Alt overveiende Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 142de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Roepstorff. Om Legater see Hovedsognet.

Kirken, opført af hugne Kampesteen, Taarnet af Muursteen 1806, er hvælvet, har gamle rundbuede Vinduer, Altermaleri fra Aarhundredets Begyndelse, forestillende Jesus i Gethsemane.

Bellinge skrives 1467 Hvellinge.

Klinte Sogn, omgivet af Annexet Grindløse og Nørre-Næraa S., Kattegattet, Næraa- og Klinte-Strand. Sognet ender mod Nordost i en Odde, Nørreby Hals, der danner Indløbet til Næraa-Strand. Til Sognet hører Øen Æbelø, 431 Tdr. Land, hvoraf 269 Tdr. Land Skov, med de mindre Øer Dræet, Lindø, Æbleholm og Eiling, hvoraf de 2 sidste ere ubeboede. Med Lavvande kan man kjøre til Æbelø, men med Høivande er dette farligt, da det Rev, som fører til Øen, har bratte Sider mod Dybet. Kirken, sydostlig i Sognet, $1^1/_2$ M. o. n. o. for Bogense, c. $3^1/_2$ M. n. n. v. for Odense. Arealet, 2774

Tdr. Land, er hovedsagelig god Leerjord, men mod Stranden noget bakket og sandet. Landeveien til Bogense passerer Sognets sydostligste Hjørne. Htk. 252¼ Tdr. A. og E. og 2¼ Tdr. Skff.

I Sognet: Byerne Klinte med Kirken og Præstegaard, Nørreby med Skole, Jersore; paa Øen Æbelø en Avlsgaard (under Grevskabet Roepstorff) af c. 11 Tdr. Htk., med 70 Tdr. L. Ager, 30 Tdr. L. Eng, 269 Tdr. L. Skov og 4 Huse. Ialt i Sognet 45 Gaarde, 41 Huse med og 13 uden Jord, hvoraf 16 G. og 24 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 618. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Noget Fiskeri og lidt Skovarbeide.

Sognet hører under Skovby Herreds Jurisdiction (Bogense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 165de Lægd. Med Annexet Grindløse een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Gyldensteen. Pastoratet har et Legat, oprindelig 1300 Rd., i 1868 3217 Rd. 40 ß i Kgl. Skatkammerbeviser, stiftet 6te Marts 1812 af Jacob Østrup, for at anvendes til at danne Landalmuen til Huusflid, for de nærmest Jerstrupgaard beliggende Sogne, nemlig Klinte, Grindløse, Meelby og Eilby.

Kirken, der danner et Kors, er opført af Muursteen med Undtagelse af den nederste Deel af Choret, som er opført af hugne Kampesteen. I den ene Korsarm er en Begravelse med 3 Kister, hvori Medlemmer af Familien Lindholm, der eiede Jerstrup.

Jersore har været en Herregaard, der tilhørte Limbekkerne (Orion I. 368 flg.). Navnet skrives 1493 Jernsoræ.

Grindløse Sogn, Annex til Klinte S., omgivet af dette S., Nørre-Næraa, Nørre-Høirup og Skamby S., Skovby Herred og Kattegattet eller den Deel deraf, som paa Mansas Kort betegnes Bogense Vinterhavn. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1¼ M. ø. for Bogense, c. 3 M. n. n. v. for Odense. Arealet, 2642 Tdr. Land, hvoraf 31 Tdr. Land Fredskov, er tildeels bakket og af sandet Beskaffenhed. Landeveien til Bogense passerer Sognets nordlige Deel. Htk. 287¾ Tdr. A. og E., ⅝ Td. Skff.

I Sognet: Byerne Grindløse med Kirke og Skole, Engeldrup, Vesterby og Vester-Egense; Hovedgaarden Jerstrup under Grevskabet Gyldensteen, med 46⅞ Tdr. Htk. A. og E., ⅝ Td. Skff., og et Areal af 305 Tdr. L. Ager, 80 Tdr. L. Eng, 10 Tdr. L. Mose, 22 Tdr. L. Skov, hvori Dyrehave med c. 100 Dyr, og Have; Gaardene Eilbygavl og Nappetgaard; Kragelunds Veir- og Vandmølle. Ialt i Sognet 45 Gaarde, 40 Huse med og 26 uden Jord, hvoraf 10 G. og 35 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 619. Ligesom i Hovedsognet er Hovederhvervet Agerdyrkning.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 166de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Gyldensteen.

I Registret til Ældste danske Archivregistraturer I. formodes, at det Jerpelstorp, som Ridder Niels Eriksen Rød 1351 eiede, er Jerstrup.

Den første bekjendte Eier af Hovedgaarden Jerstrup er Anders Emmichsen af en gammel sønderjydsk Familie, der i Danske Atlas (III. S. 472) nævnes ved Aar 1588. Hans Hustru var Margrete Sehested. I Hans de Hofmans Supplement til Pontoppidans Danske Atlas nævnes derefter som Eiere af Jerstrup Jørgen Aschersleben og Margrete Brokkenhuus, Mouritz Aschersleben, † 1641 og Ellen Gjøe, Jomfru Ide Skinkel 1651, Fru Margrete Sehested, Admiral Hagedorn, Fru Fogh, Switzer,

Conferentsraadinde Rosenørn, Kjøbmand Peder Eilskou i Odense, Commerceraad Hans Lindholm, der havde erhvervet sig en stor Formue som Kjøbmand i Rusland og derefter havde kjøbt foruden Jerstrup ogsaa Aagaard i Sjælland, Fader til Admiral Hans Lindholm. Efter Commerceraadens Død blev Jerstrup solgt og tilhørte 1796 efter Statsfortegnelsen J. Ltrup; Begtrup nævner dennes Arvinger som Eiere. Som foranført blev det senere kjøbt til og indlemmet i Grevskabet Gyldensteen.

Uggerslev Sogn, omgivet af Annexet Nørre-Høirup S., Nørre-Næraa, Vedderslev og Skamby S. samt Lunde Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, $1^3/_4$ M. o. s. o. for Bogense, c. 2 M. n. n. v. for Odense. Arealet, 1502 Tdr. Land, er temmelig jevnt med Undtagelse af Sognets østlige Side mod Vedderslev S., og Jordsmonnet er i den nordlige Deel af Sognet sandet, men iøvrigt deels leer- og deels sandmuldet. Htk. $170^3/_4$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Uggerslev med Kirke, Præstegaard, Skole og Teglværk, Slevstrup og Ibdemark; Hovedgaarden Uggerslevgaard under Grevskabet Gyldensteen, med $41^1/_2$ Tdr. Htk., 297 Tdr. L. Ager, $1^1/_2$ Tdr. L. Eng og 15 Tdr. L. Mose. Ialt i Sognet 29 Gaarde, 27 Huse med og 6 uden Jord, hvoraf 15 G. og 27 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 409. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Skam Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 139te Lægd. Med Annexet Nørre-Høirup een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Gyldensteen.

Kirken er oprindelig opført af utilhugne Kampesteen, Taarnet er først opført 1754 af Gustav Grüner til Margaard, det har et lidet Spiir. Prædikestolen er af gammelt Træskjærerarbeide med Navnet Niels Muus og Aarstallet 1603. En gammel Altertavle af udskaaret Arbeide blev nedtaget 1823 og erstattet ved en ny, malet Tavle.

Uggerslevgaard omtales allerede ved Aar 1466, da den tilhørte en Adelsmand Johan Fritle, og senere Familien Oldeland. Anna Oldeland bragte den til sin Mand, Hans Norby, i Midten af det 16de Aarhundrede. Det var denne noble Dame, som engang udskjeldte Bisskop Niels Jespersen, medens han prædikede i St. Knuds Kirke, saa at Gudstjenesten maatte afbrydes, efterat først hendes Mand havde overfuset Bisskoppen i hans Huus, fordi en uværdig Præst i Uggerslev, som denne Adelsmand havde kaldet istedetfor en anden, med hvem han havde været i Trætte, og som han derfor ligefrem havde holdt Kirken lukket for, var bleven afsat — et Exempel paa Adelens Overmod i denne Periode af vort Fædrelands Historie, hvortil man træffer mange Sidestykker. Efterat Godset var faldet til Kongen for Gjæld, solgte Frederik den Fjerde 1719 Gaarden til Grev Gyldensteen, som lagde den under Grevskabet af samme Navn.

I Uggerslev Præstegaard fødtes 1726 Statsoeconomen Andreas Schytte, Professor juris & politices ved Sorø Academi, † 1774.

Slevstrup kaldes 1481 Slæbestrope.

Nørre-Høirup Sogn, Annex til Uggerslev S., omgivet af dette, Skamby og Nørre-Næraa S., samt Skovby Herred. Kirken, sydostlig i Sognet, $1^1/_2$ M. o. s. o. for Bogense, c. $2^1/_2$ M. n. n. v. for Odense. Arealet, 745 Tdr. Land, er høitliggende og har flere høie Banker, blandt hvilke Finshøi hæver sig 117 Fod over Havets Overflade. Gode muldede Jorder med Mergel og Leerunderlag. Htk. 96 Td. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Nørre-Høirup med Kirke og en Privatskole, Kro, Teglværk, Engeldrupværk Stampemølle og Kartefabrik, hvormed er forbundet et Uldspinderi, Væveri og Farveri. Ialt i Sognet 18 Gaarde, 14 Huse med og 7 uden Jord, hvoraf 1 G. og 7 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 213. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 143e Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Gyldensteen.

Kirken, med Taarn, har en smuk Altertavle, forestillende Jesus i Gethsemane, malet 1846.

Skamby Sogn, det sydligste Sogn i Herredet, omgivet af Grindløse, Nørre-Høirup, Uggerslev S., Lunde og Skovby Herreder. Kirken, midt i Sognet, c. 1½ M. o. s. o. for Bogense og 2 M. n. n. v. for Odense. Arealet, 3724 Tdr. Land, er en temmelig høitliggende jevn Flade og har noget østlig for Byen Skamby en Banke, Thorshøi, hvorfra haves en viid Udsigt. Jordsmonnet er leermuldet og leret af fortrinlig Beskaffenhed, dog findes mange Steder endnu talrige Steen spredte over Jorden og i denne. Steensby bærer i sit Navn Vidnesbyrd om denne Beskaffenhed af Jordsmonnet. Htk. 444¾ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Skamby med Kirke, Præstegaard og Skole, Thorup, Glavendrup, Steensby, Ullerup, Rodstrup med Veirmølle, Bolmerød, Bare Brøndstrup og Badstrup; Avlsgaarden Mariendal, 15½ Tdr. Htk., 160 Tdr. L. Ialt i Sognet 72 Gaarde, 74 Huse med og 9 uden Jord, hvoraf 6 G. og 25 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 989. Agerdyrkning er saagodtsom udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Skam Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 6te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 138te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Stamhuset Dallund. Sognet har et Fattighuus.

Kirken i denne By, som har givet Herredet Navn, er en smuk Korskirke, beliggende i den nordlige Ende paa en Høide, som behersker hele Omegnen og yder en meget riig Udsigt. Dens forskjellige Dele ere øiensynligt byggede til forskjellige Tider. Choret, som ender i en flad Gavl, har heelt omkring en høi, ziirlig udhugget Kampesteens Sokkel og er forresten til Taget opført af hugne Kampesteen. Den har et rundbuet Vindue og Rundbuen er ogsaa forøvrigt fremherskende, ligesom der ogsaa findes Spor af Rundbuen i Skibet. Materialet i dette og Taarnet ligesom ogsaa i Sideskibene er baade Kampesteen og Muursteen. I den søndre Korsfløis Gavl er indmuret tvende Stene med indhugne Billeder af et Lam med Korsfane og en vinget Løve. Altertavlen forestiller Frelseren paa Korset med Johannes, Marie og Marie Magdalene, godt malet. Den nordre Fløi af Korset er indrettet til Skriftestol, den søndre var Gravcapel for Familien Fineke og er nu et Daabscapel. I Kirken er et stort Maleri med et bibelsk Emne, skjænket af Baron Blixen-Finecke, der ogsaa har givet Kirken et Orgel. I Kirken findes Begravelse for tvende Søstre Svave, Døttre af Jørgen Svave og Fru Cathrina v. Buchwald til Harridslevgaard, Elisabeth, † 1618 og Eleonora, † 1624. En Liigsteen minder herom. Paa Kirkegaarden findes en Hvidtorn, som maaskee er den største i Danmark, og som efter Sagnet skal være plantet paa det Sted, hvor Ligene af dem, som døde under Pesten i Aaret 1350, skulle være begravede. Dens Ælde kan dog forsaavidt drages i Tvivl, som Biskop Jacob Madsen, der ellers med saa stor Nøiagtighed i sin Visitatsbog omtaler Træerne paa de fyenske Kirkegaarde, ikke omtaler dette Træ eller Sagnet derom: det synes herefter ikke at have været til i Slutningen af det 16de Aarhundrede. Stedets Sognepræst, Hr. Pastor C. Hansen, har i Samlinger til Fyens Historie og Topographi, 4de Bind, meddeelt „Beretninger om Skamby Sogn.

Paa Glavendrup Mark findes en Runesteen fra den hedenske Tid (aftegnet i det skandinaviske Literaturselskabs Skrifter for 1806, 2det Bind). I „Danmarks Historie i Hedenold“ af N. M. Petersen, III. S. 276, er Indskriften forklaret saaledes: „Ragnhild satte denne Steen efter Ale, Sølve Godes (Ven), en hæderlig Thegn. Ales

Sønner gjorde denne Høi efter deres Fader, og hans Kone efter sin Ægtemand, men Sote ristede disse Runer efter sin Herre. Thor vie disse Runer. Til (Forbandelse) den vorde, som denne Steen vælter eller hen over anden drager."

Skovby Herred

omgives af Kattegattet, Skam, Lunde, Odense og Vends Herreder. Til Herredet høre Øerne Langø, Lindholm samt Store og Lille-Stegø i Kattegattet. I den sydlige Deel, der er noget bakket og har talrige Skove, er Jordbunden en frugtbar Leer, blandet med Muld. I den temmelig flade og lidet skovrige nordlige Deel af Herredet er Jordbunden, om end i det Hele leerblandet, dog paa sine Steder mere sandet. Arealet 4 □ Miil. Htk. 3767 Tdr. A. og E., 81 Tdr. Skfk. Indbyggernes Antal er 13,050, hvoraf 1931 i Bogense Kjøbstad. I geistlig Henseende danne Skovby, Lunde og Skam Herreder eet Provsti. Ore Sogn er Annex til Brenderup Sogn i Vends Herred.

Skovby Sogn, Annex til Bogense Kjøbstadsogn, omgivet af dette, Ore, Haarslev, Guldbjerg og Sandager S. samt Kattegattet. Kirken, sydostlig i Sognet, ½ M. s. for Bogense. Arealet, 4569 Tdr. Land, hvoraf 77 Tdr. Land Fredskov, er i Reglen fladt, kun nogle faa Bakker; Jorden er i Almindelighed lidt muldet, den sydvestlige Deel skarpsandet, hvorimod et Strøg i Midten af særdeles god Beskaffenhed. I den nordlige Deel af Sognet strækker sig en Lavning, kaldet Fælleden, som berører Bogense Sogn og som støder til Kattegattet. Landeveiene fra Bogense til Odense, Assens og Middelfart passere Sognet. Htk. 434¼ Tdr. A. og E. og 1⅛ Td. Skfk.

I Sognet: Skovby Kirke, midt imellem Byerne Skovby og Kjærby; Byerne Skovby med Skole, Harridslev med Skole, Tofte, Skaarup, Kjærby og Eskildstrup; Hovedgaarden Harridslevgaard under Grevskabet Gyldensteen, af 51¼ Tdr. Htk. A. og E., 1⅛ Tdr. Skfk., med et Areal af 309 Tdr. L. Ager, 23 Tdr. L. Eng og 81 Tdr. L. Skov; Avlsgaarden Christianslund, Parcel fra Harridslevgaard, 17¼ Tdr. Htk., 170 Tdr. L. Ager, c. 14 Tdr. L. Eng og 14 Tdr. L. Skov, Gaardene Brandholt, Ellegaard, Over Vand- og Veirmølle, Neder Vand- og Veirmølle og Kappelmøller. Ialt i Sognet 82 Gaarde, 108 Huse med og 64 uden Jord, hvoraf 14 G. og 105 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1358. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Skovby Herreds Jurisdiction (Bogense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 174de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grev-

skabet Gyldensteen. Til Sognet er henlagt en Fjerdedeel af Herredsfoged Jacobsens Legat, stort 1900 Rd., stiftet 3die October 1802 for de fire Sogne Vigerslev, Verlinge, Skovby og Særslev.

Skovby Herred udgjorde i ældre Tid Rugaards Lehn og senere Rugaards Amt, som ved den nuværende Amts-Indretning gik ind under Odense Amt.

Skovby (Scogby), hvorefter Herredet har Navn, forekommer allerede 1231 tillige med dette og „Haræslef" i Valdemar II.'s Jordebog, hvor den er ansat for 10 Mark Guld (Scr. rer. Dan. VII. p. 524), og synes at have været den ældste Kirkeby i det nævnte Herred. Kirken bærer ogsaa Præg af Ælde i sine gamle Kampesteensmure, Apsis, rundbuede Vinduer og gamle Granit Døbefont (Taarn og Hvælvinger senere tilføiede). Den var helliget til St. Morten. Gl. Granit Døbefont med rundbuede Zirater og Dyrefigurer.

Harridslevgaard skal efter Sagnet i gamle Dage have været en Vikingeborg (Vedel Simonsens Rugaard I., 1ste H., S. 9, 63 flg.). Harridslevgaard nævnes 1327 „med sin Fang" blandt det Gods, som den svenske Prinds Erik Valdemarsen gjorde Fordring paa som sit Mødrenegods (jfr. Bogense), og som ogsaa tildømtes ham. Han eller hans Arvinger have imidlertid ikke længe efter atter afstaaet Harridslevgaard, thi i Aarene mellem 1397 og 1408 fik Hr. Vernike Skinkel Rudgaard med Skovbyherred, Bogense By, Harridslev Birk og Vissenbjerg Sogn i Panteforlening af Dronning Margrete og Kong Erik af Pommern for 2000 Mk. Gaarden vedblev nu at være et kongeligt Lehn indtil Aar 1560. Under 1ste Januar d. A. gjør Kong Frederik II. vitterligt, at han sælger til Jørgen Svab „vor og Kronens Gaard" Harritslefgaard, og under 27de Januar næstefter gjør Kongen atter vitterligt, at Jørgen Svab har betalt og fornøiet ham de 5000 Daler, som han var ham pligtig for Harritslefgaard og Gods. Familien Svab eller Svave havde Gaarden i Besiddelse til 1592, da den overdroges til Breide Rantzau til Rantzausholm (f. 1556, † 1618). Aar 1606 opførte han det høie Huus med Taarn paa Harridslevgaard, der endnu er en Pryd for den omgivende Egn. Breide Rantzaus Søn, Kai Rantzau († 1623), var gift med den for sit tvivlsomme Forhold til Christian den Fjerdes Søn, Prinds Christian, bekjendte Anna Lykke, og havde af dette Ægteskab Sophie Rantzau, som var gift med Laurits Ulfeld († 1659), en Broder til Corfits Ulfeld. (Om Laurits Ulfeld til Harridslevgaard, „en velstuderet Mand og Yndling af Frederik III." samt om hans Bibliothek, see Werlauffs Bibliotheks-historie S. 21 flg.). Laurits Ulfeld og Sophie Rantzau efterlod sig ikke Børn, og Gaarden faldt tilbage til Anna Lykkes Familie og kom paa denne Maade til Christence Lykke († 1667), gift med General Fred. Arenstorff. Arenstorfferne afhændede dog snart Gaarden, som alt 1683 findes i Landsdommer Lassons Besiddelse. Efter ham fulgte hans Søn Commandeur Hans Lasson († 1718). Dennes anden Kone Christiane, født Hoppe, overlevede ham og giftede sig kort efter med Oberstlieutn. Hagedorn. Det er paa et Epitaphium over denne († 1740), at der i Skovby Kirke fandtes det af Hofman og Vedel Simonsen anførte Vers:

„Tre Ting høyst er: Først fød og kommen være
Af brave Fædres Rod, saa lyksom ægte Ære;
Men sidst en salig Død, den kroner over Alt,
Vor tappre Hagedorn til Deel de tre Ting faldt."

Hans Enke eiede i flere Aar Gaarden, hvis Hovedbygning hun 1753 lod restaurere, og efterlod den til Datteren af sit første Ægteskab, Anna Elisabet Lasson, der var gift med Oberst J. F. Bardenfleth († 1771), hvorefter den forblev i omtrent 60 Aar i Familien Bardenfleths Besiddelse (nogle af Familiens Medlemmers Begravelse i Skovby Kirke). I Aaret 1829 kjøbtes Harridslevgaard for 82,000 Rd. af den daværende Besidder af Grevskabet Gyldensteen og incorporeredes i dette Grevskab. Lille-Harridslevgaard kaldes en mindre Gaard, der i længere Tid eiedes af Familien Arenstorff, indtil den 1772 kjøbtes af den daværende Eier af Harridslevgaard og indlemmedes i denne.

Skaarup skrives ved 1467 Skagetorp.

Ore Sogn, Annex til Brenderup S. i Vends Herred, omgivet af dette S., Skovby og Haarslev S. samt Kattegattet. Kirken, i Sognets sydligste Deel, 1 M. s. f. v. for Bogense. Arealet, 2569 Tdr. Land,

hvoraf 200 Tdr. Land Fredskov (Friheden og Nyhave), er fladt og af sandet Beskaffenhed. Langs med den vestlige og sydvestlige Grændse med Hovedsognet er et mindre Aaløb. Landeveien fra Bogense til Middelfart passerer Sognets sydligste Deel. Htk. 198¾ Tdr. A. og E. og 28⅞ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Ore med Kirken, og Skole nordvest for Byen, Ørbæk og Skodstrup; Hovedgaarden Oregaard, under Grevskabet Gyldensteen, af Htk. 28¾ Tdr. A. og E., c. 45 Tdr. Skk., med et Areal af 280 Tdr. L. Ager og 178 Tdr. L. Skov; Hovedgaarden Hugget, ligeledes under Grevskabet Gyldensteen, 20¾ Tdr. Htk., med et Areal af 180 Tdr. L. Ager, 20 Tdr. L. Eng og 198 Tdr. L. Skov; Skovhuusgaard, Veir- og Vandmøllen Ore Skovmølle. Ialt i Sognet 47 Gaarde og 82 Huse; 4 G. og 70 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 688. Agerdyrkning og noget Skovarbeide udgjør Indbyggernes Erhvervsgrene. Haveproducter afsættes af nogle Gartnere deels til de omliggende Kjøbstæder, deels til Odense, Fredericia, Kolding og Veile. En betydelig Deel Humle avles og afsættes over hele Landet.

Sognet hører under Skovby Herreds Jurisdiction (Bogense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 175de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Gyldensteen.

Ore Sogn var tidligere et eget Sognekald, der 1626 blev lagt som Annex til Brenderup Sogn i Vends Herred. Kirken er en Korskirke. Den skal være indviet til St. Niels.

Hovedgaarden Oregaard var i ældre Tider en kongelig Eiendom og Sædet for en Lehnsmand. I Begyndelsen af det 16de Aarhundrede havde Familien Ulfeld den i Panteforlehning; men da Anders Hartvigsen Ulfeld i Grevens Feide forbrød sit Gods ved at gaae Rigets Fjender tilhaande, blev Forlehningen 1535 overført til en af Kong Christian den Tredies Hoffinder, Poul Ahlefeld, der kort efter synes at have faaet Gaarden som Eiendom. Efter Familien Ahlefeld tilhørte den nogen Tid i det 17de Aarhundrede Familien Lindenov; blandt de følgende Eiere mærkes Geheimeraad og Stiftamtmand i Fyens Stift, Erik Banner, som døde 1687, Geheimeraad og Klosterprovst i Preetz Ditlev Reventlau (1694) og Kammerherre Gabel, efter hvem Gaarden kaldtes i nogen Tid Gabelslykke. I forrige Aarhundrede kom Oregaard under Grevskabet Gyldensteen.

Hovedgaarden Hugget, der ligeledes hører under Grevskabet Gyldensteen, er af nyere Oprindelse og synes at være sammenlagt af de Gaarde, som i Danske Atlas benævnes Hugget Gaarde.

Guldbjerg Sogn, omgivet af Annexet Sandager S., Eilby, Særslev, Haarslev og Skovby S. Kirken, midt i Sognet, ½ M. s. v. for Bogense. Arealet, 1015 Tdr. Land, er noget bakket; en Deel af Jorderne ere sandmuldede, en Deel leermuldede. Landeveien fra Bogense til Odense passerer Sognets sydlige Deel. Htk. 100¼ Tdr. A. og E.

I Sognet: Guldbjerg Kirke, isoleret beliggende paa en Bakke paa Præstegaardens Mark, hvorfra man kan overskue hele Omegnen og Havet lige til Jyllands Kyster; Byerne Kaalshave med Præstegaard, Reveldrup, Smidstrup med Skole, fælles for Sognet og Annexet, og Nordskov; Avlsgaarden Lundsgaard, 12⅝ Tdr. Htk., 200 Tdr. L. Ialt i Sognet 14 Gaarde, 14 Huse med og 8 uden Jord, hvoraf 1 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 241. Agerdyrkning og Humleavl udgjør Indbyggernes Erhverv. I Smidstrup og Nordskov Byer drives ikke ubetydelig Humleavl.

Sognet hører under Skovby Herreds Jurisdiction (Bogense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 170de Lægd. Med Annexet Nørre-Sandager een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Gyldensteen.

Guldbjerg Kirke er høit beliggende, har Taarn og Hvælvinger.

Nørre-Sandager Sogn, Annex til Guldbjerg Sogn, omgivet af dette S., Skovby, Eilby og Meelby S., Skam Herred og Kattegattet. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. $^3/_4$ M. ø. for Bogense. Arealet, der i dette Skrifts forrige Udgave var angivet til 2064 Tdr. Land, hvoraf 69 Tdr. Land Fredskov (Fælleds Skov), er fladt, og Jordsmonnet bestaaer tildeels af lette og side Jorder, der dog afvexle med Leer og Muld. Nu er Arealet forøget ved det store Inddæmningsarbeide, som er foretaget i de sidste Aar, hvorved det er lykkedes Besidderen af Grevskabet Gyldensteen at indvinde et Areal af omtrent 1100 Tdr. Land. Dette begrændses mod Vest af en ved et Interessentskab i Bogense foretaget mindre Inddæmning, mod Øst af Jorder henhørende under Egense og Jersore Byer og imod Nord af Øerne Lille-Stegø, Store-Stegø, Lindholm og Langø, disse tvende sidste henhørende til Nørre-Sandager Sogn (see Industriforeningens Maanedsskrift, 7de Aargang, Januar, „Inddæmningen af Forstranden under Grevskabet Gyldensteen", meddeelt af Capt. R. Carstensen). Ved Sognets Vestgrændse er en mindre Aa. Landeveien fra Bogense til Odense gjennem Lunde Herred passerer Sognets nordligste Deel. Htk. 190$^1/_4$ Tdr. A. og E. og 4$^7/_8$ Tdr. Skfk.

I Sognet: Nørre-Sandager Kirke, beliggende i Nærheden af Hovedgaarden Sandagergaard; Byen Nørre-Esterbølle; Hovedgaarden Gyldensteen, under Grevskabet af samme Navn, med Htk. 70 Tdr. A. og E., c. 3$^5/_8$ Tdr. Skfk., 530 Tdr. L. Ager, 50 Tdr. L. Eng og 47 Tdr. L. Skov; Hovedgaarden Sandagergaard med 23$^1/_8$ Tdr. Htk. A. og E., 1$^1/_4$ Td. Skfk., 210 Tdr. L. Ager, 3 Tdr. L. Eng, 5$^1/_2$ Tdr. L. Mose og 31 Tdr. L. Skov; Avlsgaarden Eriksholm paa Langø, en Afbyggergaard fra Hovedgaarden Gyldensteen, af c. 10 Tdr. Htk. med 200 Tdr. L.; Gyldensteen Vandmølle, Sandagergaards Veir- og Vandmølle og Tydentved Huse. Ialt i Sognet 21 Gaarde, 44 Huse med og 31 uden Jord, hvoraf 10 G. og 63 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 517. Agerdyrkning, Humledyrkning og ubetydeligt Fiskeri fra Langø udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Skovby Herreds Jurisdiction (Bogense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 169de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Gyldensteen.

Nørre-Sandager Kirke, med Taarn og Hvælvinger, har 2 Tilbygninger ved den nordre og søndre Side af Kirkens østlige Deel. Den søndre, der er ældst og nu bruges til Materialhuus, har været en aaben Begravelse med Indgang til Kirken. Der findes endnu indmuret i Væggen en Ligsteen over Henning Qvitzov til Sandager og Hustru Birgitte Rønnow. Den nordre Tilbygning er opført i forrige Aarhundrede og passer kun lidet til Kirkens Bygningsstiil, ligesom den ogsaa er Skyld i den Synderlighed, at Kirken er bleven berøvet sin Altertavle og har, for at faae Lys til Choret, faaet et Vindue i Stedet. I dette Capel hvile, foruden flere af Familien Bernstorff, i tvende prægtige Marmorkister Geheimeraad Johan Henrik Huguetan, dansk Lehnsgreve af Gyldensteen, tydsk Rigsfriherre af Odyck (f. 1653, † 1749) og Hustru, Mauritia Margreta, født Grevinde af Nassau-Oranien.

Gyldensteen, forhen Enggaard, er nu Hovedgaarden i **Grevskabet Gyldensteen.** Det er en gammel og massiv, med usædvanlig brede Grave omgiven Borg, beliggende nær ved Stranden, ½ Miil øst for Bogense. Haven er stor og anseelig, anlagt i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, og deri findes Alleer paa 800—1000 Alens Længde; den staaer i Forbindelse med en lille Skov. I Danske Atlas (III. S. 470) nævnes 1443 Herman Skinckel til Enggaard, hvem Vedel Simonsen (Rugaards Historie I., 2det Hefte, S. 10) anseer for den samme som den daværende Lehnsmand paa Rugaard, Otto Skinkel, eftersom Gaarden længere hen i Tiden findes at have været i dennes Arvingers Hænder. 1640 opførte den daværende Eier, Rigsraad og Ridder Gregers Krabbe, Bygningens Hovedfløi paa to Etager med fremspringende Karnapper og hvælvede Kjældere. Efter ham kom Enggaard til hans Datter og hendes Mand, den saavel ved sin Lærdom, som for sin ulykkelige Skjæbne bekjendte Geheimeraad og Baron Oluf Rosenkrands, som for sit Skrift »apologia nobilitatis Danicæ«, der var rettet mod en Tydskers Paastand, at Danmark altid havde været et Arverige, og at Adelsmændene ved Souverainitetens Indførelse velfortjent vare blevne gjorte fra Herrer til Trælle, blev af Høiesteret 1682 dømt til at have sine Værdigheder og sin Formue forbrudt. Etatsraad Conr. Bierman v. Ehrenschildt, som senere kjøbte Enggaard, lod Gaardens Værelser smagfuldt decorere og anlagde Haven med de tre store Alleer. Men sin egentlige Herlighed og Anseelse fik Enggaard først med sit nye Navn, da den nemlig var bleven solgt til en Franskmand Johan Henrik Huguetan, Rigsfriherre af Odyck, som under den spanske Successionskrig kom 1711 med sine store Rigdomme til Danmark paa sin Flugt for at undgaae Ludvig XIV.'s despotiske Fremfærd mod den Tids Pengemænd*). Han kjøbte Enggaard, Oregaard og Uggerslevgaard, blev 1717 Greve af Gyldensteen, ved hvilket Navn skal være hentydet til en Yttring af ham, at han var rig nok til at lade hver Steen i Enggaard forgylde, og fik af sine Godser den 8de April 1720 oprettet et Grevskab, hvilket ligesaavel som Hovedgaarden fik Navnet Gyldensteen. Hans Datter Margrete Huguetan, Grevinde af Gyldensteen, blev gift med Don Antonio Casada Marquis de Monteleone. Han overlevede denne Datter, som ogsaa kun havde efterladt en Datter, Margrete Maurice Francisca Isidora Casada Marquise de Monteleone, 1723—52, gift 1742 med Eggert Christoph Grev Knuth, Greve til Knuthenborg, Geheimeraad, Stiftamtmand, 1722—1776; deres Søn Johan Frederich, Grev Knuth til Grevskabet Knuthenborg, Geheimeraad, Stiftamtmand, 1746—1802, arvede Grevskabet; men ei heller han havde Sønner, og Grevskabet faldt ved hans Død til Datteren Constance Henriette Frederikke Comtesse Knuth, 1772—1827, gift 1) 1790 med Johan Hartvig Ernst Grev Bernstorff, Stamherre til Wotersen i Lauenborg, Søn af Statsminister, Grev Andreas Peter Bernstorff, † 1791, 2) 1800 med Rigsgreve Carl August Alexander Stolberg til Stolberg, fra hvem hun blev separeret, 3) 1808 med Frederik Carl Christian Greve Rantzau af Huset Bredeburg, fra hvem hun ogsaa blev separeret, og 4) med en russisk Oberst Vansowitz. Af det første Ægteskab var der een Søn, Grev Andreas Erik Heinrich Ernst Bernstorff, 1791—1837, der arvede Grevskabet Gyldensteen og fulgtes i Besiddelsen af dette af den nuværende Besidder, Kammerherre, Hofjægermester Johan Hartvig Ernst Greve Bernstorff, Stamherre til Wotersen.

Efter Statshaandbogen for 1872 har Grevskabet Gyldensteen Htk. af alle Slags 857 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 345½ Tdr., Bondergods 30 Tdr., Kirke- og Kongetiende 481 Tdr. I Bankactier eies 16,200 Rd., Bankobligationer 3345 Rd., i Fideicommiscapitaler 1,430,000 Rd. Grevskabet indbefatter Godserne Gyldensteen, Sandager, Oregaard, Hugget, Harridslevgaard, Uggerslev og Jerstrup med et samlet Jordtilliggende af 2499 Tdr. Land, foruden 569 Tdr. Land Skov. Med Grevskabet er forbundet 337 Demat i Hetlingen Neue-Kog samt en aarlig Indtægt (3200 Rd.) af det af Geheimeraad Desmercieres oprettede Fideicommis.

Sandagergaard er en gammel Hovedgaard, der allerede nævnes 1385 (jfr. Vedel Simonsens Rugaard I., 1ste Hefte, S. 119). Blandt de tidligere Eiere ere især at mærke den første Rector ved Kjøbenhavns Universitet, Mag. Jesper Henriksen 1479 (Vedel Simonsens Rugaard I., 2det Hefte, S. 26, Werlauff, Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse til Reformat., S. 75) og den danske Rigscantsler Jørgen Henningsen Quitzov 1540, hvilken Familie i halvtredie Aarhundrede eiede Sandagergaard, indtil den med Erik Quitzow, Fader til den lærde Anna Quitzow, uddøde paa Mandssiden

---

*) Adskillige Sagn om denne første Grev Gyldensteen, hans Flugt og de Farer, for hvilke han var udsat, ere meddeelte i T. A. Beckers Beskr. af danske Herregaarde, 1ste B. Kbhvn. 1844.

1678 Mod Slutningen af forrige Aarhundrede er Gaarden tilkjøbt og underlagt Grevskabet Gyldensteen.

Eilby Sogn, omgivet af Annexet Meelby, Sandager, Guldbjerg og Særslev S. Kirken, midt i Sognet, 3/4 M. s. o. for Bogense. Arealet, 922 Tdr. Land, er fladt og af leermuldet Beskaffenhed. Htk. 114½ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Eilby med Kirke, Præstegaard og Skole, Eilby-Lunde og Kile. Ialt i Pastoratet 51 Gaarde, 30 Huse med og 34 uden Jord, hvoraf 42 G. og H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 281. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Skovby Herreds Jurisdiction (Bogense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 5te Bgkds. 3die Udskrivningskreds 168de Lægd. Med Annexet Meelby een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Gyldensteen. Sognet er i Forening med Klinte, Grindløse og Meelby deelagtigt i det Østrupske Legat, stiftet 6te Marts 1812 af Eieren af Gaarden Jerstrup til Huusflidens Fremme, stort i 1868 3217 Rdl. 40 Sk.

Kirken, opført af Kampesteen og Muursteen, har Taarn og Hvælvinger. En Ligsteen over Vilhelm Oldeland med Hustru, født Daa, og dennes Søster. Gl. Granit Døbefont med udhugne Dyrestikkelser.

Meelby Sogn, Annex til Eilby S., omgivet af dette, Sandager og Særslev S. samt Lunde Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 1 M. s. o. for Bogense, 2½ M. n. n. v. for Odense. Arealet, 995 Tdr. Land, er fladt med Undtagelse af et Bakkestrøg langs med den østlige Grændse, og Jordsmonnet er af leermuldet Beskaffenhed. Htk. 133⅞ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Meelby med Kirken, Veirmølle og Teglværk, Laadne-Brøndstrup og Jullerup; Bækkegaarde. (Om Gaarde og Huse see Hovedsognet).

Indbyggere: 307. Agerdyrkning er Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Bgkds. 3die Udskrivningskreds 167de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Gyldensteen. Sognet har Andeel i det Østrupske Legat (see Hovedsognet).

Kirken, der er opført af Kampesteen og Muursteen, har Taarn og Hvælvinger. Gl. Granit Døbefont med udhugne Dyrestikkelser. Den var viet til „den hellige Ursula og hendes 11000 Jomfruer". Monument over Vilhelm Oldeland. Paa Choret er indhugget 3 Ansigter.

Meelby hed tidligere Medelby. Jullerup 1404 Hiøltorp.

Særslev Sogn, omgivet af Guldbjerg, Eilby, Meelby, Søndersø, Veflinge og Haarslev S. samt Skam Herred. Kirken, midt i Sognet, 1 M. s. o. for Bogense, 2½ M. n. v. for Odense. Arealet, 4579 Tdr. Land, danner i Midten af Sognet en meget høi Slette, som falder pludselig af ved Askeby, østlig i Sognet, hvor en lang Dal skiller Sognet fra Søndersø S. og Skamby S. i Skam Herred; nordvestlig i Sognet findes Harridshøi, som paa Mansas Kort angives til 173 Fod over Havet. Jordsmonnet er i Almindelighed leermuldet, med Undtagelse af den vestlige Deel af Sognet, som har temmelig skarpe Jorder. Lande-

veien fra Bogense til Odense gjennemskjærer Sognets Midte. Htk. 522 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Særslev, ved Landeveien, med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro, Hemmerslev med Fattighuus, Sønder-Esterbølle, hvori en Gaard af $12^5/_8$ Tdr. Htk. med 100 Tdr. L. Ager og Eng, Maderup med Skole, Veirmølle og Teglbrænderi, Moderup, Toderup, Slagstrup, Svenstrup, Askeby, hvori 1 Gaard af $12^1/_8$ Tdr. Htk., 81 Tdr. L., og Kosterslev med 1 Gaard af 12 Tdr. Htk., 96 Tdr. L., 3 Teglværker. Ialt i Sognet 92 G., 79 H. med og 51 uden Jord, hvoraf 18 G. og 78 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1228. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Skovby Herreds Jurisdiction (Bogense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 171de Lægd. Sognet danner en egen Commune og er inddeelt i 2 Sognefogeddistricter. Kirken tilhører Grevskabet Gyldensteen. Af Legater har Sognet $^1/_4$ af Renten af Herredsfoged Niels Jacobsens Legat, der udgjør aarlig 19 Rd., og A. M. Jørgensdatters Legat, 400 Rd., til Sognets Fattige, stiftet 14de Septbr. 1835.

Kirken er opført af huggen Granit med senere tilføiede Hvælvinger og Taarn af Muursteen. Smuk Altertavle med Maleri af Korsfæstelsen. Orgel.
Esterbølle hed 1383 Westræthæbølæ.

Haarslev Sogn, omgivet af Ore, Skovby, Guldbjerg, Særslev og Veolinge S. samt Vends Herred. Kirken, nordlig i Sognet, 1 M. s. for Bogense, 3 M. n. v. for Odense og 3 M. ø. for Middelfart. Arealet, 6437 Tdr. Land, hvoraf nogle adspredt liggende mindre Skove, der ikke er Fredskov, er fladt med et lidet Bakkestrøg i den nordostlige Deel, og Jordsmonnet deels sandet, deels leer- og sandmuldet. Et Par mindre Aaløb forene sig midt i Sognet og støde til en større Aa i Vends Herred. Htk. 532 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Haarslev med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro og Brevsamlingssted, Farsbølle, Eilskov med Biskole, noget af Holse, hvoraf Resten hører til Brenderup Sogn i Vends Herred, Nymark (næsten ganske udflyttet), Skovgaarde med Skole og Biskole, Gamby med Teglværk og Hindevad (meget spredt beliggende), hvoraf en mindre Deel til Veolinge Sogn, med Skole; Avlsgaardene Lykkesborg, $19^1/_4$ Tdr. Htk., med 184 Tdr. L. Ager, 8 Tdr. L. Eng, Aagaarde, $12^7/_8$ Tdr. Htk., med 137 Tdr. L. Ager og Eng, Rønnemosegaard, Nymarkgaard, Digetgaard med Teglværk, 20 Tdr. Htk., 250 Tdr L.; Gaardene Egelund, Lykkegaard, Store-Troldbal, Mosegaard, Bjørnsbo, Prisak, Store-Nellerod, Farsbøllegaard med Teglværk, Store-Labølle, Labølledam, Frigaarden, Kongsbjerg, Lille Padesø, Leerbæk, Muusbæk, Rosenlund, Kobjerg, Nylykkegaard, Møllegaard, Lille-Nellerod, Lybek, Dyrendal, Havgaard, Store- og Lille-Laagegaard og Store-Padesø; Aagaarde Veir- og Vandmølle, Holse Veir- og Dampmølle, Lykkesborg Veirmølle. Ialt i Sognet 109 Gaarde, 153 Huse med og 97 uden Jord, hvoraf 41 G. og 169 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1931. Foruden Agerdyrkning, som er Hovederhvervet, have endeel Beboere i Sognet Afsætning af Tørv, samt i den sydlige Deel af Sognet af Brænde.

Sognet hører under Skovby Herreds Jurisdiction (Bogense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 173de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune og eet Sognefogeddistrict. Kirken tilhører Grevskabet Gyldensteen. Sognet har 2 Legater: det Vedel-Simonsenske Legat til et Sognebibliothek og til Præmieuddeling i Sognets Skoler, stort 500 Rd., stiftet 1ste Marts 1835, samt Gorgius's Legat for fattige Børn i Sognet, stort 100 Rd.

Haarslev hed i det 15de Aarh. Hatherslef. Kirken siges i Danske Atlas i den katholske Tid at have været indviet til St. Marcus. Den er ifølge den foreliggende Beretning, efter den i 1870 foretagne Restauration, en af de smukkere og anseeligere af Landets Landsbykirker. Kirkeskibet (hvælvet ligesom Choret), af hvilket den ældre østlige Deel er opført af Kampesteen, er fra Taarnet til Choret 45 Alen lang. Ved nordre Side en Tilbygning, Capellet kaldet. Smukt udskaaren Prædikestol. Altertavle fra 1845, forestiller Marie Bebudelse. Stort Crucifix paa Kirkens vestre Afslutning (Indgangen er igjennem Vaabenhuset), et lille Sølvcrucifix over Prædikestolen, der hænger i Choret og indeholder Fortegnelse over Præsterne i Haarslev efter Reformationen.

Den tidligere Herregaard Lykkesborg findes først nævnt 1650, jfr. Vedel Simonsens Bidrag til Rugaards Historie II., 1ste Hefte, S. 113 flg., 2det Hefte S. 21 og 23 flg. (denne Forf. antager, at den har sit Navn af Lykkebjerget, hvoraf der findes to i Haarslev Sogn, hvorimod Danske Atlas VI., S. 620, urigtigt lader den have været beboet og faaet Navn af den adelige Familie Lykke). Den tilhørte og beboedes dengang af Tyge Brahes Broderdatter, Anna Brahe, Enke efter Eiler Quitzov, om hvem Bircherod ved at notere hendes Død 1663 bemærker i sin Dagbog (S. 87), at hun var vel skjøn af Byrd, men ellers i alt sit Levneds Væsen et uteerligt og Skarns Kvindfolk". Hun døde i Bogense, da Gaarden i den svenske Krig var bleven ødelagt. De nuværende Bygninger ere efter en Gaarden overgaaet Ildebrand opførte som Avlsgaard 1784 af Grev Knuth, daværende Besidder af Grevskabet Gyldensteen, til hvilket Gaarden dengang hørte.

Avlsgaarden Aagaarde har ogsaa forhen været en Herregaard, der i det 15de Aarhundrede eiedes af den rantzauske Familie og i Slutningen af det 17de Aarhundrede beboedes af Amtmand Jørgen Kaas og efter hans Død af hans Familie (Vedel Simonsens Rugaard I., 2det Hefte, S. 6 og 27, II., 2det Hefte, S. 30 flg.).

Holse hed i det 15de Aarhundrede Holswith.

Veflinge Sogn, omgivet af Vigerslev, Særslev og Haarslev S. samt Odense og Vends Herreder. Kirken, nordlig i Sognet, $1^1/_2$ M. s. s. o. for Bogense, 2 M. n. v. for Odense. Arealet, 5176 Tdr. Land, hvoraf 110 Tdr. Land Fredskov, bestaaer afvexlende af Bakker og Dale med endeel smaa Vandløb. Jordsmonnet er deels gruusblandet med Leer og Muld, deels skarpgruset og sandet. Den gamle Landevei fra Odense til Middelfart passerer Sognet. Htk. $467^3/_8$ Tdr. A. og E., 9 Tdr. Skff.

I Sognet: Byerne Veflinge med Kirke, Præstegaard, Skole og Pogeskole, Hospital, Sarserød og Væde, en mindre Deel af Hindevad, Resten til Haarslev; endeel adspredte Gaarde og Huse, som Høregaarde eller Hovedgaarde, Hedegaarde, Hedeboerne, Bangsgaarde, Stillebæk Huse med Skole og Tevring; Hovedgaarden Elvedgaard, $21^1/_2$ Tdr. Htk., $3^7/_8$ Tdr. Skff. ($13^1/_2$ Tdr. Htk. Fæstegods), med 159 Tdr. L. Ager, 14 Tdr. L. Eng og Mose, 100 Tdr. L. Skov, Hovedgaarden Rugaard med Vand- og Veirmølle, Mørkenborg (Mørkeboge) Kro og Teglværk, af Htk. $39^1/_4$ Td. A. og E., $5^1/_8$ Tdr. Skff., 270 Tdr. L. Ager, 40 Tdr. L. Eng, 7 Tdr. L. Mose og 180 Tdr. L. Skov; Gaardene Ventelykke*) (en Parcel fra Rugaard),

*) Denne Gaard, der ligger ved den gamle Landevei fra Odense til Middelfart, kaldes efter en saakaldet Ventetorn, der betegnede Stedet, hvor der i ældre Tid, naar Kongerne reiste fra Odense til Middelfart, skulde skiftes Heste.

Marienro, Lundegaard, $13^3/_8$ Tdr. Htk., 123 Tdr. L., Gravgaard, Skaderød, Fuglebjerglund, Lille-Kjøbeskovgaard, Sjeldenglad, Lille-Troldbal, Laaseled, Tørngaard, Store og Lille Bædeled, Skov Veir- og Vandmølle, Lindebjerg Veirmølle. Ialt i Sognet 97 Gaarde, 150 Huse med og 150 uden Jord. Kun faa af disse Beboelser ligge i sluttede Byer.

Indbyggere: 1760. Agerdyrkning, Skovarbeide, Tørveproduction og Afsætning af Vadmel og Lærred, tilvirket ved Huusflid, samt nogen Humleavl udgjør Indbyggernes Erhverv.

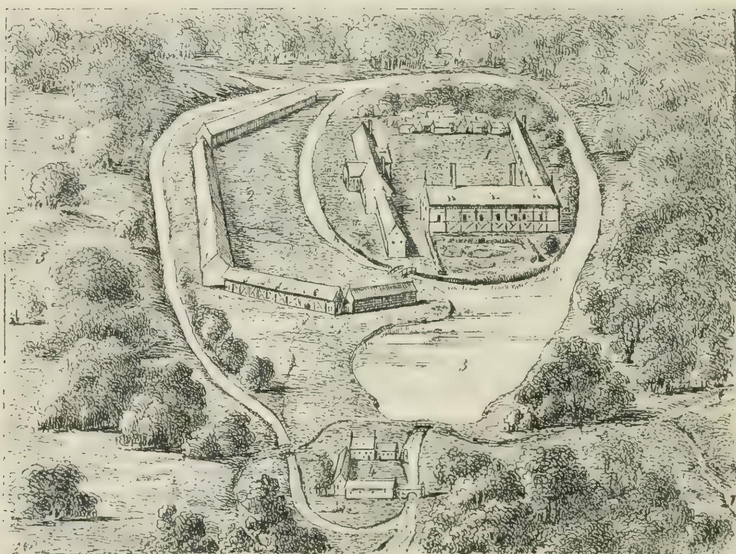
Sognet hører under Skovby Herreds Jurisdiction (Bogense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 172de Lægd. Sognet danner en egen Commune og eet Sognefogeddistrict. Kirken tilhører Baroniet Holstenshuus. I Sognet er Axel Brahes Hospital uden Bygning, med en Capital af 1084 Rd. 52 ß, stiftet St. Mikkelsdag 1596, samt et aarligt Landgilde af 2 Fæstegaarde, til Beløb af 16 Rd. og 13 Tdr. Byg efter Capitelstaxten, der uddeles til 4 faste Lemmer; Etatsraad Jens Andresens og Hustru J. A. Barfoeds Legat, 500 Rd., stiftet 29de Novbr. 1753; Trefoldigheds Hospital i Vevlinge By, stiftet af Fru A. E. A. Berg, Justitsraad Simonsens Enke, ved Fundats af 30te Juli 1777 og dertil givet 800 Rd., hvor 4 faste Lemmer hæve Renten og have Huusly; Herredsfoged Jacobsens Legat, fælles for Vigerslev, Vevlinge, Skovby og Særslev Sogne, stort 1900 Rd., stiftet 3die Decbr. 1802, hvis Rente aarlig deles lige mellem de nævnte Sogne til Understøttelse for Syge, Sengeliggende og Huusarme; „Ane Maries Stiftelse", et Fattighuus, med en Capital af 900 Rd.; det Knudsenske Legat, 500 Rd., hvoraf Renten aarlig tildeles 2 Enker; Professor Vedel Simonsens Legat, 600 Rd., hvoraf Renten anvendes til Bøger og til Fordeel for Skolebørn, stiftet 16de Juli 1838.

Vevlinge var, som allerede bemærket, indtil 1840 Annex til Vigerslev, men udgjer fra den Tid et eget Pastorat. I den vestre Ende af Kirken under Taarnet er et ved en Muur fra den øvrige Kirke adskilt hvælvet Begravelsescapel, indrettet af den 1801 afdøde første Friherre til Baroniet Holstenshuus og Langesø, Geheimeraad Adam Christoffer v. Holsten, som tilligemed sin tidligere afdøde Frue hviler her (i to Marmorkister), foruden flere af Familien; i Choret er en stor Ligsteen indmuret over den 1616 afdøde Axel Brahe til Elvedgaard og hans to Fruer, hvor de alle tre forestilles som Beenrade og i Liglagen med et Svøbelsebarn ved deres Fødder, hvilken Steen han selv havde ladet udhugge 1591, altsaa 25 Aar før sin Død. Kirken skal have været indviet til Apostlen Andreas og paa Muren sees ogsaa 2 Andreaskors.

Hovedgaarden, den tidligere Kongeborg, Rugaard*), af hvilken her gjengives Resens Afbildning, skrives i ældre Tider stedse Rudgaard (i nyere Skrifter ogsaa Rugaard), hvorfor Vedel Simonsen (Rugaards Historie I., 1ste Hefte, S. 123) antager, at den har sit Navn af den Oprydning i Skoven, der har fundet Sted her, førend Gaarden kunde anlægges eller faae sit fornødne Agerland (jfr. Endelsen rød i de mange Stednavne i det nordostlige Sjælland af samme Oprindelse). Den forekommer første Gang i Historien c. 1400, da den tilligemed Skovby Herred, Bogense og mere var givet Lehnsmanden paa Hindsgavl Berneke Skinckel i Panteforlehning af Dronning Margrete og Kong Erik for 2000 Mark. Efter hans Død blev hans Søn Otto Skinckel, som 1419 var med at undertegne Forbundet mellem Kong Erik af Pommern og den polske Konge Vladislav II. i Kjøbenhavn (Hvitf.), Pantelehnsmand paa Rugaard; han efterfulgtes af sin Svigersøn, Knud Henriksen Guldenstjerne († 1467), hvem Christoffer af Baierns unge Enke, Dronning Dorothea, som bekjendt, viste sig tilbøielig

*) Jfr. Vedel Simonsens „Bidrag til den fyenske Kongeborg Rugaards, dens Lens og deres Lensmænds Hist.", 5 Hefter, Kbhvn. 1843—44.

til at give sin Haand, inden der var Tale om at vælge Christian I. til Konge; og denne Adelsmands Søn, Henrik Knudsen Gyldenstjerne, fik 1492 i en Sag mod Kong Hans paa hele Familiens Vegne Panteretten til Rugaard for den ovennævnte Sum stadfæstet ved Dom. Efter at være bleven indløst af Kronen fra Skinckles Familie havde Rugaard, hvorefter Skovby Herred benævnedes Rugaards Lehn og længere hen i Tiden Rugaards Amt, Lehnsmænd af forskjellige Familier, blandt hvilke den ovennævnte Axel Brahe til Elvedgaard, Tyge Brahes yngre Broder. 1665 blev Amtet skilt fra Gaarden, idet Baron Vilhelm Frederik Wedell, som var gift med en Datter af Hannibal Sehested, Christian den Fjerdes Datterdatter, og som senere blev Greve af Wedellsborg (jfr. dette), kjøbte Rugaard af Kong Frederik III. Han døde 1706, og hans Søns Enke solgte 1718 Gaarden til Kong Frederik IV., hvorpaa den blev udlagt til Rytterdistrict. 1764 solgtes Rugaard paa Auctionen over det kongelige Rytterdistrict for 61,000 Rd. til daværende Stiftamtmand i Fyen, Geheimeraad Carl Juel til Taasinge, som ombyggede Gaarden, men allerede 1767 igjen afhændede den til Kammerraad Nicolai Duus, om hvem Vedel Simonsen (Rugaard III., S. 188) siger, at han

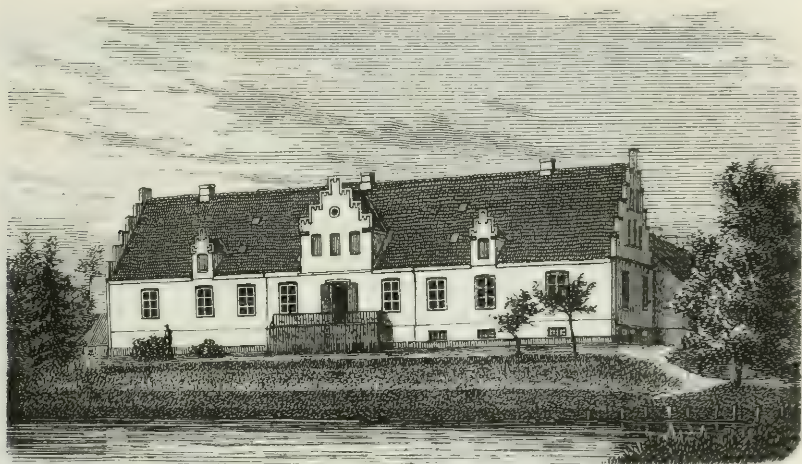
1. Rugaard.
2. Ladegaard. 3. Rugaard Sø. 4. Mølle. 5. Skov. 6. Bogense Landevei. 7. Odense Landevei.

„holdt med Skov og Gods et Pokkers Huus; thi naar Folk kjøbte 4 Læs Brænde, fik de det 5te i Tilgift, og naar en Bonde havde viist ham en Villighed, hvorfor man ellers pleier at skjænke ham en Taar, saa tillod han ham i det Sted at kjøre ud i Skoven og hente sig et Læs Brænde"; og dette er Grunden til, at allerede Danske Atlas (VI. S. 633) bemærker, at den store anseelige Rugaards Skov siden Auctionen 1764 er forhugget og næsten ødelagt. I 61 Aar derefter (1781—1842) havde Rugaard derimod en driftig Eier i Simon Andersen Amager, i hvis Families Besiddelse den blev i længere Tid. Nu eies Rugaard af Hr. C. Simonsen.

Hovedgaarden Elvedgaard*), hvis Beliggenhed i ældre Tider antages at have været forskjellig fra den nuværende, skal i det 15de Aarhundrede have tilhørt en holsteensk Familie Hesten, af hvilken Hartvig Hesten 1436 skrev sig til „Ølwedæ", hvorved Vedel Simonsen forstaaer Elved. Blandt denne Gaards senere Eiere er især at mærke

*) Jfr. Vedel Simonsens „Samlinger til den fyenske Herregaard Elvedgaards Hist.", 4 Hefter, Odense 1845—46.

Familien Brahe, navnlig Brødrene Jørgen og Otto Brahe (den berømte Tyge Brahes Fader), og den Sidstes Søn, den føromtalte Axel Brahe, der ligesom sin Farbroder Jørgen Brahe var kongelig Lehnsmand paa Rugaard, og som efter Danske Atlas (VI. S. 628) skal have ombygget Elvedgaard 1590. Fra Brahernes Slægt kom Elved ved Axel Brahes Datter Annas Giftermaal med Eiler Qvitzow. Han synes at have solgt den til Henrik Gyldenstjerne til Skovsbo, som igjen overlod den til sin Svigersøn Niels Lykke til Harrested. Datteren Helle Margrete Lykke bragte den til sin Mand Jens Hansen Dyre, og deres Datter igjen, Edele, til sin Mand, Oberstlieutenant Henrik Juel, der faldt ved Gadebusch; hun giftede sig med L. v. Schindel, som solgte Gaarden til den følgende Eier, Oberst Ulr. Fred. v. Brüggemann, en Holstener, der lod en ganske ny Bygning opføre, som blev færdig 1721. Hans Enke maatte 1745 formedelst Gjæld sælge Gaard og Gods til Jubellæreren Hr. Claus Wedel, Sognepræst i Munkebo og Provst i Bjerre Herred (en Efterkommer af den bekjendte Historiker Anders Sørensen Wedel), hvis Enke Anne Berg senere blev gift med Justitsraad og Landsdommer Bonde Simonsen († 1765), og saaledes kom Elvedgaard i den Families Besiddelse,

Elvedgaard.

som den derefter tilhørte i meer end 100 Aar. Den var saaledes i en lang Aarrække i Eie af Landsdommer Simonsens og Anne Bergs Sønnesøn, den lærde Olding Conferentsraad Laur. Schebye Vedel Simonsen, som ved sine talrige historiske Samlinger har bidraget saa meget til Kundskab om sin Fødeø i Fortid og Nutid, at hans Navn vil være uadskilleligt fra dens Historie. Han var født paa denne sin Fædrenegaard 20de December 1780 og henlevede der sin Alderdom, efterat han i flere Aar, indtil sin Fader, Cancelliraad Claus Vedel Simonsens Død 1832, deels havde boet i Kjøbenhavn, deels paa Næsbyhoved Mølle (see Molbechs Ungdomsvandringer II., S. 105 ff.), indtil han bortkaldtes ved Døden den 12te Juli 1858. Han har selv udtalt sin Glæde over at finde et Hjem i Alderdommen paa det Sted, hvor han først saae det jordiske Lys, i disse Stropher:

„Lyksalig den, der i sin Fædrehytte
Bortspøgte Barndoms tryllerige Vaar,
Og atter bid fra Livets Larm kan flytte,
Naar Sorg og Modgang blegne vil hans Haar,
Og da som Olding tryg paa Stav sig støtte,
Hvor før paa Kjæp han red i Barndoms Aar."

Ved Testamente havde Conferentsraad Vedel Simonsen bestemt, at Elvedgaard skulde ved hans Død komme tilbage til den Vedelske Familie og tilfalde dens nuværende Eier, Hofchef hos Hendes Majestæt Enkedronning Caroline Amalie, Kammer-

herre Wedel-Heinen, Sønnesønssøn af Provst i Bjerre Herred og Sognepræst i Munkebo, Hr. Claus Wedel til Elvedgaard.

Hovedbygningen paa Elvedgaard blev af Oberst Brüggemann opført med 3 sammenbyggede Fløie, den midterste Grundmuur, Sidefløiene Bindingsværk, paa 3 Sider omgivet af brede Grave. Det store Taxtræ, i sin Tid udklippet i 3 Kroner, som Kong Frederik II. for dets Mærkelighed reiste hen for at see, og som er beskrevet i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed III., S. 244—46, fandtes endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede ved Gaarden, dog meget medtaget af Ælde; men er nu forlængst blæst om. Elvedgaard er nu ombygget af den nuværende Besidder og gives paa foregaaende Side en Afbildning af den saaledes fornyede Bygning.

Hvad et gammelt Sagn angaaer, ifølge hvilket Elvedgaard, førend den blev Herregaard, skal have været et Kloster, antager Vedel Simonsen i en egen Undersøgelse desangaaende i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed III., S. 225—48, at her har været et Kloster-Hospitium eller klosterligt Pilegrimsherberg indtil Slutningen af det 14de Aarhundrede, da offentlige Værtshuse eller Kroer først bleve almindelige her i Landet.

Vigerslev Sogn, omgivet af Vevlinge, Særslev og Søndersø S. samt Odense Herred. Kirken, nordlig i Sognet, 2 M. s. s. o. for Bogense, $2^1/_4$ M. n. v. for Odense. Arealet, 6896 Tdr. Land, hvoraf 601 Tdr. Land Fredskov (Morud Sk., Langesø Sk. og Blæsbjerg Sk.) samt en betydelig Plantage af Naaletræer, bestaaer af en Mængde afrundede Bakker, bevoxede med Skov, og Dale med mange mindre Aaløb, der samle sig i tre Arme, nemlig Sværup, Tverskov og Margaard Mølleaaer, og ved Sognets Østgrændse danne Stavis-Aa, der senere i Odense Herred støder til Odense-Aa. Sognet har Overflødighed af Kilder og nogle mindre Indsøer, hvoraf den største, Lange-Sø, af 32 Tdr. Lands Størrelse, ved Hovedgaarden, der af samme har modtaget sit Navn, er dannet som en Halvmaane og er en Fjerdingvei lang og paa det smalleste Sted 300 Alen bred. Jordsmonnet er deels gruusblandet Leer og Muld, deels af skarpgruset, sandet og muldsandet Beskaffenhed. Den gamle Landevei fra Middelfart til Odense passerer midt igjennem Sognet. Htk. $572^3/_4$ Tdr. A. og E. og 33 Tdr. Skfk.

I Sognet: Byerne Vigerslev med Kirke, Præstegaard, Skole og Teglværk, Kjelleby, Farstrup, Tverskov, Ulstrup, Bredbjerg med Kroen Komigjen ved Landeveien, Rue, Taagerød, Morud med Vandmølle, Havrehed Skole ved Landeveien; Hovedgaarden Langesø med et i 1870 opbygget Capel, „Skovcapellet" kaldet, under Baroniet Holstenhuus i Svendborg Amt, 70 Tdr. Htk. A. og E., $23^3/_4$ Tdr. Skfk., med et Areal af c. 280 Tdr. L. Ager, 40 Tdr. L. Eng og $1072^1/_2$ Tdr. L. Skov (45 Tdr. Htk. Fæstegods og $178^1/_8$ Td. Htk. Arvefæstegods, Vigerslev og Vevlinge Sogns Konge- og Kirketiender); Hovedgaarden Margaard, $67^1/_2$ Tdr. Htk. A. og E., $1^5/_8$ Td. Skfk., 440 Tdr. L. Ager, 40 Tdr. L. Eng, 126 Tdr. L. Skov ($64^1/_8$ Tdr. Htk. Fæstegods, Søndersø Kirke med Tiende); Margaards Veir- og Vandmølle, Tverskov Vandmølle, Sværup Vandmølle, Ryds Vand- og Veirmølle, Røde Vandmølle; Gaardene Sophiehøi, Aagaard, Havegaard, Rødeskovgaarde, Møllegaard, Havstedgaard, Brunsviggaarde, Himmelstrupgaarde, Travngaarde, Elverødgaarde og Søgaard. Ialt i Sognet 101 Gaarde, 101 Huse med og 22 uden Jord, hvoraf 44 G. og 77 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1582. Agerdyrkning og ikke ubetydeligt Skovarbeide samt Tørveproduction udgjør Indbyggernes Erhverv. Lange-Sø er meget fiskerig og navnlig bekjendt for sine store Aal.

Sognet hører under Skam Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 136te Lægd. Sognet udgjør en egen Commune og 2 Sognefogeddistricter. Kirken tilhører Baroniet Holstenhuus. I Sognet er 2 Fattighuse, i Rue og Farstrup, hvert indrettet til 6 Familier, stiftet ved Fundats af 26de October 1786 af Kammerherre, Baron A. C. Holsten, og dertil legeret en aarlig Understøttelse til Fordeling mellem Lemmerne af 22 Rd. 21 1/3 ß og 48 Læs Tørv, som udredes af Baroniets Besidder. Sognet har endvidere Andeel i de under Veflinge anførte Jens Andresens, stort 1500 Rd., Herredsfoged Jacobsens, 1900 Rd., og Vedel Simonsens, 519 Rd. 48 ß, samt Geheimeraad Schultz's og Frøken C. D. Holstens Legat, hvoraf Renten, 24 Rd. aarlig, uddeles til Fattige af Langesø Gods.

Langesø.

Vigerslev Kirke er en smuk Korskirke, opført i sine ældre Dele af hugne Kampesteen, med Hvælvinger og Taarn med spidst Tag. 1846 blev den restaureret og indvendig betydelig forskjønnet. Her er en Ligsten over Rigscantsleren Antonius Bryske til Langesø, † 1566, hvis Person er udhugget i Stenen i Legemsstørrelse med en latinsk Inscription.

Den 6te November 1870 indviedes af Fyens Biskop, Dr. Engelstoft, det Capel, som Geheimeconferentsraad, Baron Holsten-Carisius ved den sydlige Ende af Søen i Dyrehaven har ladet opføre af røde Muursteen paa Granitsokkel i Spidsbuestiil af Architekt Haugsted for den sydlige Deel af Vigerslev Sogn. Under det noget hævede Chor er indrettet et Bisættelsescapel. Tagstolen over Langhuset er fritliggende, Choret har Spidshvælving, Egetræes Prædikestol med Billedskjærerarbeide, Altermaleri Christus og Synderinden; et lille kobbertakt Spiir med forgyldt Kugle og Kors.

Hovedgaarden Langesø er smukt beliggende ved den sydøstlige Side af den langstrakte Sø, hvorefter den har Navn, i Udkanten af en stor Skov og omgivet af skjønne Haveanlæg. Den var allerede til som Bondegaard i Dronning Margretes Tid

c. 1400, da den tilhørte den mægtige Ridder Berneke Skinckel, † 1418 (Vedel Simonsens Rugaards Historie I., 1ste Hefte, S. 132); hans Datter Sidsel, gift med Lehnsmanden paa Hagenskov Hr. Peder Hogenschild, † 1475, arvede Gaarden og efterlod den til Datteren Sidsel eller Cæcilie, gift med Iven Geertsøn Brysfe. Rigskantsleren Antonius Brysfe under Christian III. gjorde først Langesø til en Herregaard ved at lægge Gods dertil og selv tage Bolig der. 1554 ombyggede Kantsleren den gamle Gaard, som laae lidt østligere ved Enden af Søen og var meget uanseelig; han døde ugift 1566, og blev, som ovenfor anført, begravet i Vigerslev Kirke. Truid Brysfe var den sidste af denne Slægt, der eiede Langesø. Han eiede tillige Margaard (see denne) og flere Gaarde, hvilke han som sidste Mand af den mægtige Æt Brysfe samlede paa sin Haand. Langesø solgte han til Frederik Markdanner, som igjen overdrog den til Broderen Hans Markdanner, og fra denne kom den til Svogeren Joachim von Buchwald. Den forblev nu hos Buchwalderne indtil 1684, da den blev kjøbt af Amtmand i Tønder Adolf Hans v. Holsten, hvis Efterkommere have eiet Gaarden siden. Han hørte til en gammel frankisk Adelsslægt, der i det 16de Aarhundrede var indvandret i Holsteen, og var gift med Ida Rathlau († 1700), hvis Karrighed og store Forkjærlighed for Hunde har givet Sagnet, som lader Fanden hente hende ud af et Vindue paa Gaarden, nok at bestille. Sønnen Oberst Godske Ditlev v. Holsten oprettede 1723 Stamhuset Holstenhuus, hvorunder han lagde Langesø, og dennes Søn Geheimeraad Adam Christoffer v. Holsten forøgede og forbedrede sine Godser betydelig, opførte paa Langesø den nuværende anseelige Hovedbygning med 3 Fløie (Hovedfløien 2 Etager, Sidefløiene 1 Etage, disse ere forenede med et Jerngitter, der indeslutter Gaarden paa den fjerde Side) og oprettede 1779 af Stamhuset et Baroni. Gaarden har aldrig været befæstet. (See forøvrigt Holstenhuus). Af Langesø gives paa foregaaende Side en Afbildning.

Margaard.

Hovedgaarden Margaard forekommer første Gang 1314 som tilhørende Timme Lauridsen, der af Kong Erik Menved blev beskyldt for Utroskab og erklæret fredløs og hans Gods forbrudt; 1375 blev den efter Valdemar Atterdags Død tilbagegivet Fru Zitzele Peder Hvides, som Kongen uden Lov og Dom havde frataget den, „forat Kong Valdemars Sjæl ikke skulde lide for hendes Skyld nogen Kval eller Pine" (Hvitfeldt). Efter et Document af 1448 skal Margaard „fra Arilds Tid" have ligget under Dallund. Ligesom Langesø tilhørte Margaard i det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede Familien Brysfe, som uddøde med Truid Brysfe 1653. Den nuværende Hovedbygning, af hvilken her gives en Afbildning, er opført 1745 af General Gustav

Grüner, der ved Giftermaal med Margrete Due, Major Tyge Seefeldts Enke, var kommen i Besiddelse af Godset; han døde 13de Februar 1763 i Christiania som Kammerherre og Over-General-Adjutant, General af Infanteriet og Chef for den norske Armee og Militair-Etat. Margaard gik derefter over til hans ældste Datter af første Ægteskab, gift med Generalmajor Chr. Schöller, hvis Sønnesøns Enke er den nuværende Besidder. Denne Gaard har været omgivet af Grave, som nu tildeels ere opfyldte.

I Vigerslev Sogn ved Himmelstrupgaardene, sydlig i Sognet, har der i Middelalderen ligget en Borg Himelstruphuus eller efter Almuens Udtale Hæmelstruphuus, af hvilken Voldstedet endnu sees og som Vedel Simonsen i en Afhandling i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed III., S. 180—93 formoder at have Navn efter og tilhørt den i det 13de Aarhundrede berømte Adelsmand Henrik Æmelthorp; Borgen omtales forøvrigt hverken i Documenter eller Annaler.

Vigerslev hed 1390 og senere Wixløf.

Søndersø Sogn, omgivet af Vigerslev og Særslev S., samt Odense og Lunde Herreder. Kirken, midt i Sognet, $1^3/_4$ M. s. o. for Bogense, $1^3/_4$ M. n. v. for Odense. Arealet, 3922 Tdr. Land, hvoraf 120 Tdr. Land Fredskov (Søndersø og Dallund Sk.), er temmelig høitliggende med flere Bakker, af hvilke Kirkehøien hæver sig 142 Fod over Havets Overflade. Jordsmonnet bestaaer for endeel af leermuldede Jorder; dog findes ogsaa gruusblandede og lette Jorder. I den østlige Deel af Sognet er et Par mindre Aaløb, der ved Grændsen forene sig til Lunde-Aa. Dallund-Sø, i den nordostlige Deel af Sognet ved Hovedgaarden af samme Navn, er 558 Alen lang og 124 Alen bred. Landeveien fra Bogense til Odense passerer Sognet. Htk. $419^1/_4$ Tdr. A. og E., $2^7/_8$ Td. Skff.

I Sognet: Byerne Søndersø med Kirke, Præstegaard, Skole, Hospital og Kro, ved Landeveien, 2 Teglværker, Ørridslev, Seerup og Vedby; Hovedgaarden Dallund, til Stamhuset af samme Navn, $62^7/_8$ Tdr. Htk. A. og E., $3^1/_2$ Td. Skff., 430 Tdr. L. Ager, 40 Tdr. L. Eng, 34 Tdr. L. Mose, $249^1/_2$ Tdr. L. Skov (11 Tdr. Htk. Fæstegods), med den underliggende Avlsgaard Zastrov, $41^7/_8$ Tdr. Htk. A. og E., med et Areal af 410 Tdr. L. Ager og 9 Tdr. L. Eng; Dallund, Ørridslev og Lykkehøi Veirmøller. Ialt i Sognet 81 Gaarde, 98 Huse med og 26 uden Jord, hvoraf 34 G. og 78 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1226. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Skam Herreds Jurisdiction (Odense), Odense Amtstuedistrict og Bogense Lægedistrict; 6te Vgkds (Valgsted i Byen Søndersø). 3die Udskrivningskreds 137te Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Margaard i Vigerslev Sogn. I Søndersø er et Hospital, der oprindelig er funderet 28de Septbr. 1641 af Jomfru Ingeborg Friis paa Margaard og dertil af flere af Margaards Eiere legeret forskjellige Capitaler, der nu tilsammen udgjøre 2200 Rd. Desuden udredes til Dallund Godses Fattige af Kammerjunker Fineckes Legat 50 Rd. aarlig, som uddeles i Portioner af 1—2 Rd.

Søndersø Kirke (Korskirke, med Taarn og Hvælvinger) er i sine ældre Dele opført af tilhugne Kampesteen med Spor af gamle rundbuede Vinduer, har tidligere havt et Gravcapel for Familierne Brydske og Schöller m. fl., som nu er indrettet til Stolestader. Gravsteen over Geert Brydske til Dallund, † 1552 og Fru Anne Biffert, † 1580. Den var helliget Apostlene Peder og Povl. Ifølge Suhms Samlinger I. 1. 84 er der i Søndersø Kirke en Dør med Aarstallet 1483 og et latinsk Vers.

Det gamle Herresæde Dallund forekommer alt i det 14de Aarhundrede. Familien Brüske, der i lang Tid besad Gaarden, synes dog først at have tiltraadt denne i det følgende Aarhundrede; den eiede ogsaa, som tidligere anført, for en Tid Langesø og Margaard; den sidste Eier af Dallund af denne Familie var Eiler Gertsen Brüske, som døde 1614. Hans Dattersøn Eiler Høg ombyggede 1634 en Deel af Gaarden, nemlig den nordre Fløi (Vedel Simonsens Rugaard II., 1ste Hefte, S. 132). Derefter eiedes Dallund af Eiler Høgs Datter, Sophie, hans Broder Tage, Oberstlieutenant Voss, Assessor Michelsen, Amtsforvalter og Borgmester i Odense Jens Erichsen, der ogsaa eiede Hollufgaard, hans Enke Marie Bang, der giftede sig med Krigs- og Landcommissair Otto Pedersen Himmelstrup til Erridslevgaard og overlevede ogsaa denne sin anden Mand samt derefter 1711 solgte Gaarden til Staldmester Jørgen Frederik Haxthausen († 1719). Sagnet gaaer, at Haxthausen spillede Dallund bort til den efternævnte Eier, Oberst Finecke, og det skal efter Vedel Simonsen være et almindeligt Ordsprog paa Egnen, „at Kløver-Es vandt Dallund". Dog Urigtigheden af Sagnet, forsaavidt det henføres til Haxthausen (det fortælles ogsaa om en ældre Besidder, Assessor Morten Mikkelsen, der skal have bortspillet denne og 2 andre Herregaarde), sees deraf, at hans Enke Charlotte Amalia v. Raben besad Gaarden 3 Aar efter hans Død og solgte den først 1722 til Oberst ved de fyenske Dragoner Günther Dider. v. Finecke paa Havgaard af en gammel meklenborgsk Slægt. Han byggede 1723 den østre Fløi af Hovedbygningen og lod sandsynligviis paa samme Tid Gravene om Borgegaarden fylde. Han døde 1729 og hans Enke, født Levetzau, besad nu Gaarden indtil Aaret 1767, da hun overlod den til Sønnen, Kammerjunker Theodosius Ernst Fred. v. Finecke (f. 1724, † 1801). Han oprettede den 4de December 1792 Dallund til et Stamhuus for sin Slægtning, Baron Carl Philip von Blixen, hvis Moder var en Finecke. Slægten Blixen nedstammer fra Pommern, hvor den over 500 Aar har været bosiddende og endnu eier sit ældste Stamgods Negenthin. Carl Philip von Blixen, der efter Erectors Død tiltraadte Stamhuset Dallund, var født 1750, indtraadte tidlig i svensk Krigstjeneste, tog Deel i Gustav den Tredies Revolution 1772 og i Feldtoget 1788, blev Generallieutenant, Rigsherre og Seraphimerridder. 1802 blev han dansk Baron og senere Storkors af Dannebroge. Han døde 1829 og endnu samme Aar døde ogsaa hans Søn, hvorefter Stamhuset kom til Sønnesønnen Carl Frederik Axel Bror Baron Blixen-Finecke (1822—1873), der meget forbedrede og forskjønnede Gaardens gamle Bygninger samt tilbyggede et Taarn m. m. I 1857 fik han kongelig Tilladelse til at sælge Stamhuset mod at substituere en Fideicommiscapital. Denne Tilladelse blev dog ikke benyttet af ham. Nu besiddes Dallund af dennes Søn af første Ægteskab (med Sophie Charlotte Gustafva Adelaide Anckarkrona, født 1821, separeret) Frederik Baron Blixen-Finecke.

Stamhuset udgjør efter Statshaandbogen for 1873 Htk. af alle Slags, hvoraf under Hovedgaardene Dallund og Zastrau 108 Tdr., Bøndergods 11 Tdr., Kirke- og Kongetiende 203 Tdr., i Bankactier 7000 Rd., i Fideicommiscapitaler c. 505,800 Rd.

Vends Herred,

det nordvestligste Herred i Fyen, er omgivet af Lille-Belt, hvori ligge de til Herredet hørende Øer Fænø, Brandsø og nogle mindre, Kattegattet, Skovby, Odense og Baag Herreder. Gamborg-Fjord, i hvilken ligger Øen Svinø, Føns-Viig og Tybrind-Viig, skyde sig fra Lille-Belt ind i Herredet. Arealet, $5^1/_2$ □ M., hører til Fyens bedste Jorder, paa de fleste Steder leerblandet Muldjord, kun enkeltviis sandet. Som en særegen Production for dette Herred maa nævnes Humle, der i flere Sogne dyrkes ikke alene til eget Forbrug, men ogsaa til Afsætning. Skove findes næsten overalt i Herredet. Htk. 5742 Tdr. A. og E., 78 Tdr. Skfk.

Indbyggere 19,515, hvoraf 2336 i Kjøbstaden Middelfart. I geistlig Henseende danne Vends og Baag Herreder eet Provsti; Ore Sogn i Skovby Herred er Annex til Brenderup Sogn i Vends Herred.

Middelfart Landsogn, der udgjør en i Middelfart-Sund udgaaende Odde, Øerne Fænø, hvilken skilles fra Fastlandet ved Øinæs-Sund, og Fænø Kalv, beliggende ligeledes i Sundet, er omgivet af dette Sund, Middelfart Kjøbstad, Annexsognet Kavslunde og Veilby Sogn. Arealet, 1419 Tdr. Land, hvoraf 337 Tdr. Land Fredskov (Oxerade Skov og Hindsgavl Plantage), er høitliggende, og Jordmonnet bestaaer af udmærkede leer- og sandmuldede Jorder. Hovedlandeveien til Odense og den mindre Landevei til Assens passerer Sognets østlige Deel. Htk. 111 5/8 Tdr. A. og E. og 1 Td. Skff.

I Landsognet: Hovedgaardene Hindsgavl, under Stamhuset af samme Navn, 61 3/8 Tdr. Htk. A. og E., 1 Td. Skff., efter H. Bangs Amts-Beskrivelse 320 Tdr. L. Ager, 40 Tdr. L. Eng, 185 Tdr L. Skov og 14 Tdr. L. Have, samt en 400 Tdr. L. stor Plantage af Naaletræer nord for Gaarden, anlagt successive i de sidste 20 Aar; Hovedgaarden Fænøgaard eller Favregaard paa Øen Fænø med en Biskole, ligeledes under Stamhuset Hindsgavl, 40 Tdr. Htk., med 280 Tdr. Land Ager og 150 Tdr. Land Skov, foruden en betydelig Plantage af Naaletræer, der er anlagt i de senere Aar, Grimerhuus, Ny- og Gamle-Mølle, 2 Veirmøller, Færgegaard med Færgefart til Snoghøi. Ialt i Sognet 9 Gaarde og 27 Huse, hvoraf 3 G. og 13 H. paa Fænø.

Indbyggere: 249. Foruden Agerdyrkning haves betydeligt Fiskeri af Torsk og Aal.

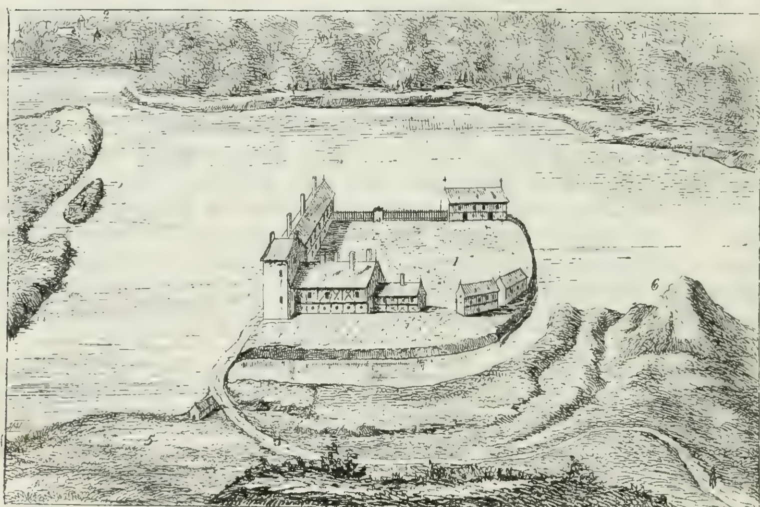
Sognet hører under Vends Herreds Jurisdiction (Middelfart), Assens Amtstuedistrict og Middelfart Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 119de Lægd. Sognet, der søger til Middelfarts Kjøbstads Kirke, danner en egen Commune, men har Skole- og Fattigvæsen fælles med Kjøbstaden.

Lidt over 1/4 Miil Vest for Middelfart paa en høi ved Strandbredden fremragende Banke, som endnu kaldes Slotsbanken, har den gamle Kongeborg Hindsgavl*) ligget (Resens Afbildning af denne gjengives S. 128). Dens Navn skrives meget forskjellig, ogsaa „Hegnesgaffuel", og Oprindelsen til samme er uvis; med Hensyn til sin første Stavelse har det sikkert fælles Herkomst med Hindsholm, Navnet paa den nordostlige Halvø af Fyen, og udledes enten efter den gjængse Tradition af „en gammel Sørøver Hindse, som paa disse Steder skal have drevet sit Væsen", eller vistnok rettere af „Hegn". „Hæghnæthscog", der i Valdemar II.'s Jordebog (1231) nævnes blandt de kongelige Domainer med Tilføielse af »juxta Mæthælfar« (Scr. rer. Dan. VII. p 530), maa vistnok forstaaes om Hindsgavls Skov. Borgen selv omtales først noget senere i samme Aarhundrede, nemlig 1287, da den tilligemed det nærliggende Middelfart blev afbrændt af Marsk Stigs Tilhængere, de fredløse Kongemordere**), og i September 1295, da her fandt en Sammenkomst Sted imellem Kong Erik Menved og

*) Jfr. om denne Borg Vedel Simonsens „Borgruinerne", Kbhvn. 1813, 2det Hefte, S. 92—139 og A. D. Jørgensen i Danske Samlinger VI. 186—94. 361—64.

**) Saaledes Hvitfeldt, men ved Aar 1290; naar et Par Kroniker og derefter Suhm (Danm. Hist. XI., S. 18) berette, at Kongemorderne 1287 afbrændte Middelfart og Hindsholm („Hænrholm"), da synes dette at maatte tilskrives en Forverling med Hindsgavl.

den norske Konge Erik Præstehader, hvorved en Vaabenstilstand sluttedes mellem Rigerne. I den første Halvdeel af det 14de Aarhundrede var Hindsgavl tilligemed hele Fyen i de holsteenske Grevers Hænder; Valdemar Atterdag indløste efterhaanden Øen, men Hindsgavl, som Kongen forgjæves beleirede 1358, kom først noget senere i hans Magt, og var fra den Tid Sædet for en kongelig Lehnsmand. Som den første af disse nævnes den rige og mægtige holsteenske Adelsmand Berneke Skinckel til Frøbjerg og Iversnæs, Lehnsmand baade paa Hindsgavl og Rugaard († c. 1418). Den 21de September 1409 sluttede Kong Erik af Pommern paa Hindsgavl Forlig med Grev Henrik af Holsteen, og 1436 overlod samme Konge sin Fætter Hertug Bugislav af Pommern de fyenske Slotte Nyborg, Hagenskov og Hindsgavl, som dog igjen kom tilbage til Kronen 1439, da de pommerske Herrer forlode Riget. Ved samme Tid maa ogsaa den bekjendte Eggert Frille, som var med blandt de Adelsmænd, der opsagde Kong Erik Huldskab og Troskab, og senere blev Rigsraad og Ridder, være bleven Lehnsmand paa Hindsgavl († 1476). Blandt de følgende Lehnsmænd paa denne Borg mærkes Corfits Ulfelds Fader, den senere Rigskantsler Jacob Ulfeld, 1602—5, da han blev forlehnet med Hagenskov — nogle af Corfits's ældre Søskende (de vare ialt 17 Børn) ere derfor ogsaa fødte paa Hindsgavl — og den rige Hans Lindenov fra 1639 til sin Død 1642. I den svenske Krig blev Slottet noget ødelagt 1659, og blev efter Souveraini-

1. Hindsgavl.
2. Koldinghuus. 3. Fenøe. 4. Fenø Kalv. 5. Hvor Ladegaarden har ligget. 6. Gavelklint.

tetens Indførelse 1664 udlagt til Landsdommer Jens Lassen, der dog atter 1681 maatte give det tilbage til Kronen for Skatterestancer. Derefter blev Ladegaarden bortforpagtet og endnu 1692 hedder det i Forpagtningscontracten, at det gamle Slot ikke maatte nedbrydes. Men ved en stærk Flod den 10de Januar 1694 nedstyrtede en Deel af Bygningen og den solgtes tilligemed Ladegaarden 1695 til H. D. Freinß's Arvinger. Af Slottets gamle Mure blev i nogen Afstand fra samme mod Sydost bygget den nuværende Hovedgaard **Hindsgavl**. Dennes følgende Eiere have været Hans Kai Ahlefeldt, Kai Hjort, General F. T. v. Dewitz, Oberst J. D. v. Dewitz, Major F. J. v. Dewitz, Kammerraad Niels Basse, dennes Datterdatter Karen Basse Fønss, gift med Kammerherre Chr. H. Adeler, som 1784 lod Stuehuset ombygge til dets nuværende Form (Hovedfløi i 2 Etager og 2 Sidefløie i 1 Etage). Efter Testament af Kammerherreinde Adeler († 1808) blev Hindsgavl 31te August 1815 oprettet til et Stamhuus for hendes Brodersøn Niels Basse Fønss, senere Kammerherre, 1793—1858, og besiddes nu af hans Søn Hofjægermester Niels Basse Fønss. Hindsgavls Beliggenhed ved det bugtede, skovomgivne Belt, med den smukke Ø Fænø lige-

ovenfor, hører til de skjønneste i Danmark. (See Molbechs Ungdomsvandringer II., S. 161 ff.).

Stamhuset Hindsgavl udgjør efter Statshaandbogen for 1873 Hovedgaardene Hindsgavl og Fænøgaard, ialt 586 Tdr. Htk., hvoraf under Hovedgaardene 116 Tdr., Bøndergods 283½ Td., matr. Kirketiende 186½ Td. (Veilby, Asperup, Rorslev og Kavslunde Kirker); i Bankactier 4700 Rdl., i Fideicommiscapitaler 12,700 Rdl. Skovene og det beplantede Areal angives til 789 Tdr. Land.

Paa den lille ubeboede Ø Fænø Kalv blev der ved en Sammenkomst imellem Hertug Erik af Langeland og den norske Konge Hakon Magnussen i Juli 1300 sluttet en Stilstand i Krigen mellem Danmark og Norge; og under Krigen 1658 anlagde de Svenske her Forskandsninger.

Grimerhuus er en Enkebolig til Hindsgavl, opført 1856 tæt ved Middelfart i en smuk ældre Stiil. Navnet henviser til Grimborg, der skal have været det ældste Navn for Hindsgavl (Grimmermose kaldes endnu en Mose i Nærheden).

Af Hindsgavl, saaledes som den findes gjengiven i Resens Atlas, gives paa foregaaende Side en Afbildning.

Kavslunde Sogn, Annex til Middelfart S., omgivet af dette, Veilby, Rorslev og Gamborg S. samt Gamborg-Fjord. Kirken, omtrent midt i Sognet, 2½ Fjerdingvei o. s. o. for Middelfart. Arealet, 3171 Tdr. Land, er høitliggende mod Gamborg-Fjord, men forøvrigt jevnt og Jordsmonnet af leermuldet Beskaffenhed. Den fyenske Jernbane og Hovedlandeveien fra Middelfart passere Sognet. Htk. 415⅞ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Kavslunde, ved Hovedlandeveien til Odense, med Kirke, Skole og Teglværk, Boldby, Svenstrup og Skrillinge med Skole, Skibsbyggeri paa Skrillinge Mark ved Indløbet af Gamborg-Fjord; Avlsgaarden Skrillinggaard, 20 Tdr. Htk., 140 Tdr. Land, 1 Gaard i Kavslunde paa 13⅜ Tdr. Htk. og c. 100 Tdr. L., Lundbjerggaard, Gaardene Christianslund, Lambeksgaard, Hyllegaard og Nygaard. Ialt i Sognet 82 Gaarde og 127 Huse, hvoraf 45 G. og c. 50 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1103. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved Siden deraf drives noget Fiskeri. 2 Teglbrænderier.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Middelfart Landsogn; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 209de Lægd. Sognet danner en egen Commune og 2 Sognefogeddistricter. Kirken tilhører Stamhuset Hindsgavl. Sognet har som henhørende under Hindsgavls Gods Deel i de under Veilby Sogn anførte Legater.

Kavslunde nævnes i Niels Hamundsens Testament af 1295, hvori han skjænker til at læse Messe for sin Sjæl „sin Gaard i Skrilling i Kauæslund Sogn" samt „to Gaarde i Kauæslund" (Suhms Danm. Hist. XI., S. 210).

I Kirken, der er opført af Kampesteen og Muursteen, oprindelig i Rundbuestiil, har Hvælvinger og Taarn, findes et Gravcapel tilhørende Stamhuset Hindsgavl.

Veilby Sogn danner en Halvø mod Nord, omgivet af Middelfart-Sund, Kattegattet, Bugten Baaringvig, samt Rorslev S., Kavslunde S. og Middelfart Landsogn. Kirken, noget sydlig i Sognet, c. ¾ M. ø. for Middelfart. Arealet, 6305 Tdr. Land, hvoraf 34 Tdr. Land Fredskov (Kasmose Skov paa Sognets nordligste Punct, „Stavr-Hoved*)

*) Forchhammer nævner i Afhandlingen „Geologiske Forandringer i den nuværende Jordperiode" Stavrhoved som et i geologisk Henseende særdeles mærkeligt Punkt: „I meget glimmerrigt Leer ligger der en utallig Mængde store Rullesteen, der, som Rullestenene pleie at være hos os, ikke ere kugelrunde, men noget flade i den Retning, hvori de oprindelig ere afsatte under Vandets Be-

samt flere adspredt liggende Skovpletter, der ikke er Fredskov), har mod Havet høie og bratte Klinter, er høitliggende og har flere høie Banker af indtil 226 Fod. Jordsmonnet, der er meget forskjelligt, bestaaer i den nordvestlige Odde ved Strib af dyb Sand med Leerunderlag; længere inde i Sognet findes sand- og leermuldede Jorder og paa den nordostlige Odde frugtbare leermuldede og kalkblandede Jorder. I den sydostlige Deel af Sognet er et mindre Aaløb, der ved Grændsen til Korslev Sogn falder i Baaringvig. Den fyenske Jernbane passerer Sognet langs med dets Vestgrændse ved Middelfart Sund. Htk. 673½ Tdr. A. og E. og 1 Td. Skst.

I Sognet: Byerne Veilby med Kirke, Præstegaard og Skole, Taarup med Skole, Bøgelund, Røile med Veirmølle, Avlby med Veir- og Vandmølle, Kustrup med Veirmølle s. o. for Byen og Fattiggaarden Fælleshaab, Stavrby med Skole; Fiskerleiet Strib med Færgegaard (11⅝ Tdr. Htk.), Jernbanestation samt Gjæstgiveri og Postholderi, hvorfra Overfart til Fredericia; Hovedgaarden Billeshave, c. 23 Tdr. Htk., med c. 150 Tdr. L. Ager, 8 Tdr. L. Eng, 12 Tdr. L. Skov og 2 Tdr. L. Mose (c. 9 Tdr. Htk. Fæstegods, ⅙ af Veilby Sogns Kvægtiende); Hovedgaarden Kathrinebjerg med Veirmølle, en Parcel af Billeshave, 21⅝ Tdr. Htk., med 150 Tdr. L. Ager, 50 Tdr. L. Skov; Stutterigaarden med Teglværk; Gaardene Sommersminde, Roisomhed, Christiansdal, Karensminde, Avlbygaarde, Munkegaarde, Brogaarde, Leerbjerggaard, Veilbygaard; Skjerbæk Vandmølle og Rubeks Vand- og Valkemølle. Ialt i Sognet 122 Gaarde, 162 Huse med og 102 uden Jord, hvoraf 63 G. og 155 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 2236. Jordbrug er næsten udelukkende Erhverv. Ved Strib, hvor der er Færgefart til Fredericia, Gjæstgiveri og Postbefordring, drives ikke ubetydeligt Fiskeri, navnlig af Aal. Humleavlen er i dette Sogn, ligesom næsten overalt i Vends Herred, en ikke uvigtig Erhvervsgreen og der dyrkes siden 1864 ikke ubetydelig Tobak.

Sognet hører under Vends Herreds Jurisdiction (Middelfart), Assens Amtstuedistrict og Middelfart Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 218de Lægd. Sognet danner 2 Sognefogeddistricter. Kirken tilhører Stamhuset Hindsgavl. Af Legater for Fattige har Sognet, som hørende under Stamhuset Hindsgavl, Andeel i følgende: Fru Kammerherreinde Adelers Legat, stiftet ved Testament af 19de Februar 1803 og 12te August 1805, hvilket 1840 udgjorde 1200 Rd. og 206 Rd. 24 ß, Kammerherre Adelers Legat, 2000 Rd., stiftet ved Testament af 23de Februar 1803, foruden 3 mindre.

Veilby Kirke, der er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger, har paa den nordre Side en Tilbygning, som tidligere har tjent til Begravelsescapel for Familien Urne, der i sin Tid eiede Billeshave, og nu har en ned til Kirken aaben Hvælving, ovenover hvilken er anbragt Stolestader. I det hvælvede Rum findes 2 Liigkister af Steen for Andreas von Kaiser og Fru Agathe Rodsteen Urne,

---

vægelse. Denne Rullestenenes bredere Flade, Lerets tynde Skiferlag og de utallige smaa Glimmerblades Retningsflade ere ikke indbyrdes paralelle, men danne en Vinkel mod Horizonten af mellem 70 og 80 Grader." „Jeg har aldrig", tilføier Forchhammer, „seet et Exempel paa en Lagstilling, der indeholder et mere talende Beviis paa de store Omvæltninger, som Jorden har lidt, og i dette Tilfælde høre de ovenikjøbet til en meget sildig Periode".

først gift med Major Walkendorf og dernæst med fornævnte Raiser (see Billeshave). Det er vistnok for dem, at der udenpaa Kirkemuren er indsat et Slags Epitaphium med tvende Vaabner, men uden Indskrift. I Kirkemuren er ogsaa indsat en Granitsteen, hvori er udhugget Billeder af en Løve og et Lam.

Børge Riisbrigh, der var Professor i Philosophi ved Kjøbenhavns Universitet fra 1760 til 1808, var født i Veilby 5te Decbr. 1731, hvor Faderen var Præst, hvorom man mindes ved et Epitaphium i Kirkens Chor.

Færgegaarden Strib blev afbrændt den 8de Mai 1848 af Preusserne, som samme Dag ogsaa bombarderede Middelfart (jfr. denne By). En meget smuk Gjæstgivergaard er nu opført istedetfor den afbrændte Bygning. I gamle Dage skal der i Nærheden have ligget et Slot ved Navn Søborg paa en Strandklint ved Lillebelt, omgivet af Skov, men dets Historie er forøvrigt ubekjendt. Kong Frederik III. begyndte 1650 paa Stribs Odde at anlægge en Fæstning under Navn af Sophieodde, der skulde have omtrent samme Omfang som det ligeoverfor liggende Frederiksodde (Fredericia); men dette Foretagende blev snart opgivet, tildeels af den Grund, at de høie Strandbanker ikke kunde have tilstrækkeligt Forraad af Vand.

Hovedgaarden Billeshave har ligesom Billesbølle og Billeskov Navn af Familien Bille. Ved Ægteskab med Helvig Bille kom den til Henning Pogvisk, † 1664. Kort efter findes den at have været i Familien Urnes Besiddelse indtil Midten af forrige Aarhundrede. Agathe Rodsteen Urne var først gift med Major Børge Walkendorf, der døde 1742 som sidste Mand af sin gamle berømte Æt, og derefter med en svensk Adelsmand, der havde taget Tjeneste her i Danmark, ved Navn v. Raiser. Han solgte Gaarden til Agent C. Iwersen i Middelfart, som igjen solgte den til Capitain M. Fischer, hvilken atter 1764 afhændede den til Geheimeraad Peder Juel til Hverringe, der kort efter overlod den til sin Søn Kammerherre Niels Krabbe Juel, som 1774 opførte den nuværende 2 Etages Hovedbygning. Senere er Godset blevet bortsolgt og Hovedgaarden udparcelleret. Under den første slesvigske Krig var Billeshave indrettet til et Lazareth. Nu eies Gaardens Hovedparcel siden 1865 af Greve Wedell til Wedellsborg.

Staurby (Stavæby) og Avlby (Aghælby) tilhørte Valdemar Seir og vurderedes med deres Tilliggende til 80 Mk. Guld. Efter denne Konges Død gik de over til hans Søstersøn, Otto af Lyneborg, hvis Efterkommere Aar 1300 afstod dem til Greve Gerhard af Holsteen.

Asperup Sogn, omgivet af Annexet Rorslev S., Nørre-Aaby, Indslev, Brenderup S. og den fra Kattegattet indskydende Bugt Baaringvig. Kirken, midt i Sognet, 1½ M. o. s. o. for Middelfart og 2 M. s. v. for Bogense. Arealet, 3216 Tdr. Land, hvoraf c. 60 Tdr. Land Skov, der ikke er Fredskov (Baaring Skov), er høitliggende og i den nordlige Deel bakket (Skottehøi, 207 Fod, og Baaring Banker) og af leermuldet Beskaffenhed. En mindre Aa løber langs med Sognets østlige Grændse. Landeveien fra Middelfart til Bogense passerer Sognets Midte fra Vest til Øst. Htk. 389⅞ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Asperup med Kirke, Præstegaard, Skole, Friskole, Veirmølle og et Teglværk, Baaring, ved Landeveien, med Skole og Veirmølle, Kjærby, Vedelshave (Vedelshuse); Risumgaarde, Gaardene Ørtebæk og Hedegaard. Ialt i Sognet 74 Gaarde, 115 Huse med og 92 uden Jord. I Pastoratet ligge 145 G. og 241 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1453. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Ved Baaring-Strand drives lidt Fiskeri af Beboerne paa Baaring Mark.

Sognet hører under Vends Herreds Jurisdiction (Middelfart), Assens Amtstuedistrict og Middelfart Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 216de Lægd. Med Annexet Rorslev een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Hindsgavl.

Kirken er oprindelig opført af hugne Kampesteen, senere udvidet mod Vest, Taarn og Hvælvinger tilføiede af Muursteen; den har oprindelig havt rund Chorafslutning. I Kirken et stort og smukt Crucifix. Kirkedøren af Egetræ med Indskrift fra 1508.

Norslev Sogn, Annex til Asperup S., omgivet af dette, Nørre-Aaby, Kavslunde og Veilby S. samt den fra Kattegattet indskydende Bugt Baaringvig. Kirken, midt i Sognet, c. $1^1/_4$ M. o. s. o. for Middelfart. Arealet, 1302 Tdr. Land, er høitliggende og af leermuldet Beskaffenhed. Landeveien fra Middelfart til Bogense passerer Sognets nordlige og Hovedlandeveien fra Middelfart til Odense Sognets sydligste Deel. Htk. 169 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Norslev med Kirke og Veirmølle og Blanke med Skole; Gaardene Margaard, Blankegaard og Jensmark med Teglværk; Norslev Veirmølle ved Sognets Sydgrændse. Ialt i Sognet 30 Gaarde, 51 Huse med og 24 uden Jord. (See Asperup Sogn).

Indbyggere: 574. Indbyggernes Erhverv er ligesom i Hovedsognet Agerdyrkning, samt noget Fiskeri ved Baaring-Strand for Beboerne af Blanke Mark.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 217de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Hindsgavl.

Norslev Kirke er opført i sin ældste Deel af Kampesteen; Kirketaarnet er først bygget 1760 af Kammerraad Niels Basse til Hindsgavl; under samme er et Begravelsescapel for Hindsgavls tidligere Besiddere. Kirkeklokken hører til de ældste her i Landet, paa hvilke der findes angivet Aarstal. Efter en Meddelelse i Kirkehist. Samlinger II, S. 83, læses nemlig paa denne 1403.

Paa en Høi i Sognet er en stor Begravelse, hvor efter Sagnet Kæmpen Ranke skal ligge begravet. Det er efter ham man skal have Visen:

„Ride, ride Ranke
Fra Baaring til Blanke."

Baaring By ligger, som anført, i Asperup S. og Blanke By i Norslev Sogn. I Præsteindberetningen 1623 omtales denne Høi saaledes: Imellem Baaring og Stranden er en Hoi, kaldet Rankelshøi, hvorpaa nu sættes Baal i Krigstider, men tilforn har Indbyggerne her offret til Afguderne for deres Børn.

Norslev kaldtes i det 15de Aarhundrede Rodersløf.

Brenderup Sogn, omgivet af Annexet Ore S. i Skovby Herred og Haarslev S. i samme Herred, samt Harndrup, Fjelsted, Indslev og Asperup S. og Kattegattet. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 2 M. ø. for Middelfart og $1^1/_2$ M. s. v. for Bogense. Arealet, 4756 Tdr. Land, hvoraf 170 Tdr. Land Fredskov (Ebberød Skov), samt endeel adspredt liggende Skovgrupper, der ikke er Fredskov, er temmelig bakket og Jordsmonnet af dyb muldsandet Beskaffenhed. Sognets sydostlige Grændse dannes tildeels af 2 Aaløb, hvoraf det ene udspringer i Vevlinge S. i Skovby Herred og det andet i Aalsbo i Gjelsted S., hvilke Aaer forene sig tæt ved Kjærsgaard til een Aa, der løber igjennem Sognet og falder ved Gaarden Varberg ud i Kattegattet. Landeveien fra Middelfart til Bogense passerer Sognet. Htk. $457^5/_8$ Tdr. A. og E. og $24^3/_4$ Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Brenderup med Kirken, Præstegaard, Skole og Forsørgelseshuus (med 6 Tdr. L.), 2 Kjøbmænd, Skovshøirup med Kro, Aahøirup, Bro med Friskole, endeel af Holse (hvoraf Resten

hører til Haarslev Sogn i Skovby Herred), Aabjerg (flere adspredt liggende Huse), Fyllested med Vand- og Veirmølle, noget af Grarup, hvoraf Resten hører til Harndrup Sogn, Kjøstrup med Vand- og Veirmølle; Frederiksminde Skole; Hovedgaarden Kjærsgaard, med Htk. 63 Tdr. A. og E., 7 Tdr. Skſk., 420 Tdr. L. Ager, 70 Tdr. L. Eng, 125 Tdr. L. Skov, 25 Tdr. Htk. Fæstegods; Avlsgaarden Holsegaard, $12^1/_8$ Tdr. Htk.; Gaardene Varberg og Ellegaard. Ialt i Sognet 90 Gaarde og 280 Huse, hvoraf 16 G. og 160 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1992. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives nogen Fortjeneste ved Skovarbeide og noget Fiskeri ved Baaringvig, ligesom der af nogle Gartnere i begge Pastoratets Sogne afsættes Haveproducter til Omegnen, tildeels endog til Odense, Fredericia og Veile. Det er alt bemærket i Danske Atlas, at den bedste fyenske Humle avles i Brenderup og Ore Sogne.

Sognet hører under Vends Herreds Jurisdiction (Middelfart), Assens Amtstuedistrict og Middelfart Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 215de Lægd. Sognet danner en egen Commune og udgjør to Sognefogeddistricter. Kirken tilhører Eieren af Kjærsgaard.

Kirken, med gamle rundbuede Vinduer, har Taarn og Hvælvinger.

I Sognet skal efter Danske Atlas have ligget en Gaard ved Navn Damsgaard, der senere er indlemmet i Kjærsgaard. Blandt Besidderne af denne sidste forekommer fra Midten af det 16de til Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, med en enkelt Afbrydelse, alene Medlemmer af Slægten Bille. Major Erik Bille efterlod den til sin Enke Anne Trolle. Hun indlagde sig store Fortjenester ved at sørge for Oplysnings Udbredelse blandt Godsets Bønder. Af hende er ogsaa Humleavlen indført i Middelfartegnen og derfra over det øvrige Fyen. Hun døde 1723. Kjærsgaard eiedes derefter af Oberst C. F. v. Gersdorf og efter ham af Kammerherre, Oberst Trolle. Ved dennes Død 1770 solgtes den for 60,000 Rd. D. C. til Krigsraad Jacob Wedel til Holsegaard (en Søn af Consistorialassessor, Provst Claus Wedel til Elvedgaard, see denne Gaard), som efterlod den til sin Søn, Kammerjunker Anders Claus Wedel, adlet 1826 under Navn af Wedel-Heinen (Navnet Heinen efter hans Moders anden Mand, Kammerherre v. Heinen). Han opførte i Aarene 1815—16 den nuværende Hovedbygning i 2 Etager. Under de uheldige Conjuncturer efter Krigen maatte han dog afstaae Gaarden til Regjeringen, som 1834 solgte den til Forpagter Petersen for 128,000 Rd. Han afhændede en Deel af Godset og mageskiftede 1851 Kjærsgaard, der blev taxeret til 170,000 Rd., med Logismose, hvis Eier C. Hansen saaledes fik Kjærsgaard og efterlod den til sin Enke, der har solgt den til nuværende Eier, Kammerherre, Greve Ahlefeldt-Laurvigen til Langeland.

Holsegaard er opstaaet i Midten af det 17de Aarhundrede ved Sammenlægning af 2 Bøndergaarde.

Gaarden Varberg bærer i sit Navn Spor af Kongeborgen „Wordburgh", der nævnes i Valdemars Jordebog. Den Formening er udtalt af C. E. F. Reinhardt i Historisk Tidsskrift, 4de R., III., S. 216 flg., at det Slag (omtalt paa Kobbertavlen i Hoirup Kirke, see herom I., S. 491), hvori Valdemar Atterdag slog Holstenerne Aar 1357, har staaet ved Landsbyen Bro (Brobjerg nævnes Stedet i Sjællands Krønike).

Brenderup skrives i det 15de Aarhundrede Bræghendorp og Bregendorp.

Fjelsted Sogn, omgivet af Annexet Harndrup Sogn, Brenderup, Indslev, Gjelsted og Rørup S. samt Skovby Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, $2^1/_2$ M. s. o. for Middelfart og 2 M. s. s. v. for Bogense. Arealet, 3403 Tdr. Land, hvoraf endeel Skov, der ikke er Fredskov, er bakket og af gruusmuldet Beskaffenhed. Et mindre Aaløb udspringer i Sognets sydlige Deel. Hovedlandeveien fra Middelfart til Odense passerer Sognets sydvestlige Deel. Htk. $315^1/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Fjelsted med Kirke og Skole, Fjellerup med Præstegaard, Skole og Garveri noget sydost for Byen, Sletterød med Hjælpeskole, Garveri, og de adspredt liggende Gaarde og Huse Billesbølle Grund med Fattiganstalten Aalund, Padesø Bjerggaarde (4 G. og 4 H.); Gaardene Billesbøllegaard, Sletterødgaard, Fjellemosegaard og Krybily; Gildebro Vand- og Veirmølle. Ialt i Sognet 58 Gaarde, 67 Huse med og 87 uden Jord, hvoraf 31 G. og 83 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1131. Agerdyrkning, Humleavl, Tørveproduction og noget Skovarbeide udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Vends Herreds Jurisdiction (Middelfart), Assens Amtstuedistrict og Middelfart Lægedistrict; 4de Vdkds. 3die Udskrivningskreds 213de Lægd. Med Annexet Harndrup een Commune. Af Kirken tilhører Halvdelen en Privatmand og den anden Halvdeel 9 af Sognets Beboere. Gaarden Aalund paa Billesbølle Grund er indrettet til en Fattig- og Arbeidsanstalt og har for Tiden (1872) 19 Lemmer, der forpleies ved Paaligning paa Sognets Beboere. Et mindre Fattighuus, indrettet til 4 Familier, findes paa Grændsen mellem Fjelsted og Harndrup Sogne.

Kirken er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger, gamle rundbuede Vinduer, gammel Granit Døbefont.

Den forrige Hovedgaard Billesbølle har Navn efter Rigsmarsken Anders Bille, der 1652 samlede den til en Hovedgaard. Efterat den senere havde havt forskjellige Eiere, blev Godset 1760 solgt særskilt fra Gaarden, der siden har været en mindre Avlsgaard.

Harndrup Sogn, Annex til Fjelsted S., omgivet af dette og Brenderup Sogn samt Skovby Herred. Kirken, noget sydlig, midt i Sognet, $2^1/_2$ M. o. s. o. for Middelfart og $1^3/_4$ M. s. s. v. for Bogense. Arealet, 1591 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov, der ikke er Fredskov, er høitliggende og for Størstedelen af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Sognets nordvestlige og vestlige Deel begrændses af Aaløb. Htk. $154^3/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Harndrup med Kirke, Skole, Vand- og Veirmølle, endeel af Grarup (3 Gaarde og 2 Huse), hvoraf Resten hører til Brenderup Sogn; Gaarden Christianslyst; Broholm Teglværk. Ialt i Sognet 47 Gaarde, 69 Huse med og 61 uden Jord, hvoraf 27 G. og 80 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 831. Erhvervet er ligesom i Hovedsognet Agerdyrkning, Tørveproduction, Humleavl og noget Skovarbeide.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 214de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Harndrup Kirke er opført af Muursteen, med Taarn og Hvælvinger.

Gjelsted Sogn, omgivet af Annexet Rørup S., Fjelsted, Eiby og Ørslev S. samt Baag Herred. Kirken, midt i Sognet, $2^1/_4$ M. s. v. for Middelfart og 2 M. n. n. v. for Assens. Arealet, 4176 Tdr. Land, hvoraf c. 10 Tdr. Land Skov, der ikke er Fredskov, er bakket (Staverbjerg, 206 Fod) og af sandmuldet og sandet Beskaffenhed. I Sognets

nordlige Deel findes et betydeligt Mosedrag. Den fyenske Jernbane passerer Sognet. Htk. 435$^{1}/_{8}$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Gjelsted med Kirken, Præstegaard, Skole og Jernbanestation, Gjelsted-Taarup med Pottemageri, Lunge, Kindstrup med en Opdragelsesanstalt (Børnehjem), Hønnerup med Teglværk, Hørfabrik og Uldspinderi, Fluebjerg; Avlsgaarden Holmegaard, 13 Tdr. Htk. og 114 Tdr. L., Mellemballegaard, Hønneruplund og Tryden; Holme Veirmølle. Ialt i Sognet 65 Gaarde, 89 Huse med og 100 uden Jord, hvoraf 13 G. og 120 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1413. Foruden Erhverv ved Agerdyrkning findes ogsaa Afsætning af Tørv, Humle og Huusflidsproducter, saasom Hvergarn, Lærred, Vadmel og Dynevaar til de nærmeste Kjøbstæder. Ogsaa søger mangen En sit Udkomme, særdeles i Vintertiden, ved at gjøre Træsko eller andet Træarbeide.

Sognet hører til Wedellsborg Birks Jurisdiction (Kjerlingberg), Assens Amtstuedistrict og Middelfart Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 207de Lægd. Med Annexet Rørup een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Erholm og Søndergaarde.

Gjelsted Kirke er oprindelig opført af hugne Granitsteen med rund Chorafslutning, hvoraf Stenene senere ere anvendte til en lige Gavl. Vinduerne oprindelig rundbuede. Taarn og Hvælvinger senere tilføiede af Muursteen. Mærkværdig Kirkedør, hvorpaa Beslaget danner følgende Indskrift: Anno milesimo qvingentesimo sexto opus istud factum est in honorem St Nicolai in Gjelsted per me Olavum Malde [de] oppido Asnes. Alter og Prædikestol er i Renaissancestiil fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Alterbladet (Madonna med Barnet) Copi efter Raphael. Liigsteen over Otto Hvide og Sophie Daa fra 1562 findes under Kirkegulvet. Med denne Otto Hvide uddøde efter Adelslexiconnet den sidste Green af de berømte Hviders Æt. Det er at beklage, at Liigstenen med dette berømte Navn, om den end er revnet, skal være skjult under Kirkegulvet. Man kunde jo godt have givet den Plads op ad den indvendige Kirkemuur.

Lunge kaldes i det 15de Aarhundrede Lyunge, har altsaa Navn af Lyng.

Rørup Sogn, Annex til Gjelsted S., omgivet af dette og Fjelsted S. samt Odense og Baag Herreder. Kirken, omtrent midt i Sognet, 2$^{3}/_{4}$ M. s. o. for Middelfart, 2$^{1}/_{2}$ M. n. n. o. for Assens og 2$^{1}/_{2}$ M. s. s. v. for Bogense. Arealet, 3898 Tdr. Land, hvoraf 230 Tdr. Land Fredskov, er bakket (Høibavnsbakken hæver sig 265 Fod). Jordsmonnet er i Almindelighed gruusblandet. I den nordvestlige og vestlige Deel af Sognet findes mindre Aaløb. Hovedlandeveien fra Middelfart til Odense og Landeveien fra Bogense til Assens passere Sognet og danne paa dets Grændse med Vissenberg Sogn en Korsvei. Htk. 342$^{1}/_{8}$ Tdr. A. og E. og 15$^{7}/_{8}$ Tdr. Skfk.

I Sognet: Byerne Rørup med Kirke og Skole, Etterup, Hækkebølle, Aalsbo, Munkegaarde og Dybmosegaarde med Teglværk; Hovedgaardene Erholm, under Stamhuset Erholm og Søndergaarde, 53$^{1}/_{2}$ Tdr. Htk. A. og E. og 8$^{1}/_{4}$ Tdr. Skfk., med 348 Tdr. L. Ager, 126 Tdr. L. Eng, 368 Tdr. L. Skov, og Søndergaarde med Teglværk, under samme Stamhuus, 52$^{1}/_{2}$ Tdr. Htk. A. og E., 8$^{3}/_{8}$ Tdr. Skfk., med 377 Tdr. L. Ager, 36 Tdr. L. Eng, Mose og Kjær og 338 Tdr. L. Skov; Avlsgaarden Kiilshøi, 15$^{1}/_{8}$ Tdr. Htk., 152 Tdr. L.; Gaardene Etterupgaard, Frydenlund, Hegnet, Ormehøigaard og Blankenborg; Gribsvad Kro (ved den fornævnte Krydsning af

Landeveiene) og Veirmølle, Apothek, Lægeboligen Frederiksværk, 3 Teglværker. Ialt i Sognet 46 Gaarde, 57 Huse med og 33 uden Jord, hvoraf 11 G. og 52 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 854. Ligesom i Hovedsognet udgjør Indbyggernes Erhverv foruden Agerdyrkning, som er Hovederhvervet, Afsætning af Tørv, Humle og Huusflidsproducter.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 208de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Erholm og Søndergaarde. Til Bedste for uformuende Huusmænd i Sognet er henlagt Skovfoged Hans Pedersens Legat, stort 500 Rd.

Rørup Kirke, opført af Kampesteen og Muursteen, er hvælvet og har et smukt Taarn med Spiir; den hed i ældre Tider St. Mortens Kirke. Alter og Prædikestol fra det 17de Aarhundrede. Orgel. Ved Indgangen til Kirken ligger en Liigsteen, hvorpaa læses: Claus Brokkenhuus til Søndergaarde og Hustru Marine Friis. Denne Steen laae før ved Opgangen til Choret.

1376 nævnes en Holger Gregersen Krognos til Heierholm, hvilket sandsynligviis er Erholms ældste Navn. 1535 nævnes Laurids Andersen til Erllom i Vends Herred; samtidig var Claus Erichsen Ravensberg (Slippeslot) Medeier af Erholm, hvor han døde 1541. 1546—63 eiedes Gaarden eller en Deel deraf af Claus Basse, der var gift med en Søsterdatter af Claus Erichsen. 1588 skriver Johan Norby sig til den. Den synes nu i et Aarhundrede eller derover at have været ucomplet, men completteredes atter ved Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. 1699 tilhørte den Raadmand Jeremias Split; 1723 tilhørte den Krigs- og Landcommissair Andreas Simonsen, der havde ægtet Splits Enke Karen Johannesdatter; efter ham fulgte 1725 hans Broder, Etatsraad, senere Conferentsraad, Amtmand over Assens og Hindsgavls Amter Hans Simonsen, der havde været Kammertjener hos Kong Frederik IV. 1759 kjøbte han Søndergaarde. Denne Gaard tilhørte 1497 Henrik Brokkenhuus og siden dennes Slægt til Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, derpaa Familien Lindenov, men blev af den yngre Hans Lindenov for Gjæld overladt Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn, af hvilken den første Greve Wedell til Wedelsborg 1681 kjøbte den. Dennes Sønnesøn solgte 1759 Søndergaarde til Conferentsraad Simonsen til Erholm, som den 25de November 1761 oprettede begge Gaarde til et Stamhuus for Lorens Christian Ernst de Cederfeld (1752—1822), en Søn af den under Navnet Cederfeld adlede Conferentsraad, Amtmand Bartholomæus Berthelsen. Han skulde, naar han blev voxen, gifte sig med Erigentens Brodersøns Christopher Simonsens Datter, Ane Sofie, og da antage Navnet Cederfeld-Simonsen; de holdt Bryllup 1776; deres Søn Hans Vilhelm Cederfeld-Simonsen, Stiftamtmand over Fyens Stift, † 1836, fulgte i Besiddelsen og succederes af den nuværende Besidder, Kammerherre Hans Christian Joachim Cederfeld-Simonsen, tidligere Amtmand over Svendborg Amt.

Det Stamhuset tilliggende Fæstegods, som bortsælges, bestaaer nu af 276 Tdr. Hartkorn. Under Stamhuset hører Gjelsted, Rørup, Skydebjerg og Orte Kirker samt matr. Konge- og Kirketiende Htk. 183$^1/_8$ Td. Efter Statshaandbogen for 1873 eiede Stamhuset i Bankactier 5800 Rd., i Fideicommiscapitaler 341,700 Rd. Erholm Hovedgaardsbygning, i gothisk Stiil, er opført i Aarene 1850—53. Søndergaarde, der er opført af Bindingsværk, er omgivet af Grave.

Af Erholms Hovedbygning gives paa modsatte Side en Afbildning.

Balslev Sogn, omgivet af Annexet Ejby S., Ørslev, Føns, Udby, Nørre-Aaby og Indslev S. Kirken, sydostlig i Sognet, 1$^3/_4$ M. s. o. for Middelfart og 2$^3/_4$ M. n. for Assens. Arealet, 1477 Tdr. Land, er ujevnt og af leermuldet Beskaffenhed. Htk. 167$^1/_2$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Balslev Kirke, og i Nærheden deraf Balslev Skole; Byerne Balslev, syd for Kirken, med Præstegaard, Mosegaard med Veirmølle og Teglværker; Gaardene Gjeldbjerg med Teglværk, 12$^1/_4$ Tdr. Htk., 90 Tdr. L. Ager og 24 Tdr. L. Mose, c. $^1/_2$ Td. Htk. Fæste-

Erholm.

gods, Hellegaard og Humlegaard. Ialt i Sognet 28 Gaarde, 29 Huse med og 18 uden Jord, hvoraf 6 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 438. Agerdyrkning, Tørveproduction fra Mosegaard og Forarbeidning af Huusflidsgjenstande udgjør Erhvervet.

Sognet hører under Wedellsborg Birks Jurisdiction (Kjerlingberg), Assens Amtstuedistrict og Middelfart Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 206te Lægd. Med Annexet Eiby een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Wedellsborg.

Kirken, med Taarn og Hvælvinger, har Altertavle, forestillende den hellige Nadvere af udskaaret Arbeide.

Eiby Sogn, Annex til Balslev S., omgivet af dette, Indslev, Fjelsted, Gjelsted og Ørslev S. Kirken, midt i Sognet, 2 M. s. o. for Middelfart og 3 M. n. for Assens. Arealet, 1534 Tdr. Land, er fladt med store Tørvemoser og af leermuldet Beskaffenhed. Et mindre Aaløb danner endeel af Sognets østlige Grændse. Den fyenske Jernbane passerer Sognet. Htk. 162 Tdr. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Eiby med Kirken, Skole, Jernbanestation, 2 Veirmøller og 3 Teglværker, og har ialt 30 Gaarde, 44 Huse med og 44 uden Jord, hvoraf 13 G. og 17 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 642. Ligesom i Hovedsognet er Agerdyrkning, Tørveproduction og Afsætning af Huusflidsproducter Beboernes Erhverv.

Sognet hører under Vends Herreds Jurisdiction (Middelfart), Assens Amtstuedistrict og Middelfart Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 212te Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Wedellsborg.

Eiby Kirke, der har fladt gibset Loft, er, med Undtagelse af Taarnet, gjenopført i Aaret 1842.

Nørre-Aaby Sogn, omgivet af Annexet Indslev S., Asperup, Rorslev, Udby og Balslev S. Kirken, noget nordvestlig i Sognet, $1^1/_2$ M. s. o. for Middelfart. Arealet, 1927 Tdr. Land, er noget bakket og for Størstedelen af leermuldet Beskaffenhed. Sognets nordlige Deel gjennemskjæres af en mindre Aa. Den fyenske Jernbane og Hovedlandeveien fra Middelfart til Odense berører Sognets nordostlige Grændse. Htk. $245^1/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Nørre-Aaby med Kirken, Skole og Jernbanestation (en Gaard med $12^1/_2$ Tdr. Htk.), Byllerup med Præstegaard, Veirmølle og 2 Teglværker, Gadstrup med 2 Teglværker, Brangstrup, Aabylund, Aaby-Margaarde (1 Gaard med 12 og 1 med $12^1/_2$ Tdr. Htk., 96 og 98 Tdr. L.). Ialt i Pastoratet 82 Gaarde, 93 Huse med og 85 uden Jord.

Indbyggere: 723. Agerdyrkning er saagodtsom udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Vends Herreds Jurisdiction (Middelfart), Assens Amtstuedistrict og Middelfart Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 210de Lægd. Med Annexet Indslev een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Hindsgavl.

Kirken er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger.

Indslev Sogn, Annex til Nørre-Aaby Sogn, omgivet af dette, Asperup, Brenderup, Fjelsted og Eiby S. Kirken, vestlig i Sognet

$1^3/_4$ M. o. s. o. for Middelfart, $2^3/_4$ M. n. for Assens og 2 M. s. v. for Bogense. Arealet, 2003 Tdr. Land, er høitliggende og Jordsmonnet af leermuldet Beskaffenhed. Hovedlandeveien fra Middelfart til Odense passerer Sognet. Htk. $231^3/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Indslev, ved Hovedlandeveien, med Kirken, Skole, Teglværk og Kro, Taarup, Veirup og Bubel; Avlsgaarden Bubelgaard, $16^1/_8$ Tdr. Htk., 142 Tdr. L.; Gaardene Gremmelykke med Bageri og Kjærbyholm. Om Antallet af Gaarde og Huse see N.-Aaby Sogn.

Indbyggere: 702. Agerdyrkning og en ikke ubetydelig Afsætning af Humle fra Veirup og Bubel Byer udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 211te Lægd. Kirken tilhører en Gaardmand i Sognet. Sognet har det Scheebyske Legat, 1000 Rd., stiftet 3die November 1830, indestaaende i Bubelgaard, og hvoraf Renten uddeles til de meest Trængende af Gaardens Huusmænd.

I Kirken, der ligesom Hovedkirken er opført af Kampesteen og Muursteen og har Taarn og Hvælvinger, findes et Epitaphium over Dortea Holm, der første Gang var gift med Hans Bryde til Holsegaard, anden Gang med Krigsraad Jacob Wedel, hvem hun tilbragte denne Gaard (see Kjærsgaard).

Indslev hed 1348 og senere Ingesløue.

Gamborg Sogn, omgivet af Kavslunde og Udby S. samt den fra Lille-Belt indskydende Gamborg-Fjord. Kirken, sydlig i Sognet, $^3/_4$ M. s. o. for Middelfart. Arealet, 1287 Tdr. Land, er i den vestlige Deel af Sognet bakket og i det Hele høitliggende mod Gamborg-Fjord, fra hvilken haves endeel inddæmmet Jord. Jordsmonnet, der med Undtagelse af Svinø, der hører til Sognet og som af Beboerne altid benævnes „Skoven", har en udmærket Blanding af godt Leer og Muld, ansaaes i ældre Tider for det bedste Sogn i Fyen, og deraf det gamle Ordsprog: „naar Gamborg ikke har Byg, da Gud naade Landet." Den fyenske Jernbane og Landeveien fra Assens til Middelfart og Strib passerer Sognet. Htk. $153^1/_2$ A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Gamborg med Kirken, Præstegaard, Skole og Veirmølle. Ialt i Sognet 25 Gaarde, 12 Huse med og 7 uden Jord, hvoraf 8 G. og 5 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 302. Agerdyrkning er overveiende Erhverv. I Gamborg fabrikeres endeel Tærske- og Hakkelsemaskiner samt Vogne. Ved Øen Svinø drives Marsviinsfangst.

Sognet hører under Wedellsborg Birks Jurisdiction (Kjerlingberg), Assens Amtstuedistrict og Middelfart Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 205te Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Wedellsborg.

Kirken er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger.

Paa den vestlige Side af Byen Gamborg paa en høi Strandbanke findes Voldstedet af den gamle Kongeborg Gamborg, der nævnes 1286 og 1296 under Navnet „Gamleborrig" som pantsat til Hertugerne af Sønder-Jylland (Hvitfeldt). 1357 blev Gamborg beleiret af Holstenerne, men undsat af Kong Valdemar Atterdag, som selv kom derover Mortens Dag (11te November); i det Slag, som da blev leveret, var den holsteenske Grev Claus nær bleven fangen og mistede sit ene Øie; hans Broder Grev Johan faldt. Slottet siges ved samme Leilighed at være blevet odelagt — uvist om

af Kongen eller af Fjenden. (Jfr. Vedel Simonsens „Borgruiner", 2det Hefte, S. 79—91).

Udby Sogn, omgivet af Føns, Balslev, Nørre-Aaby, Korslev, Kavslunde og Gamborg Sogne samt Gamborg-Fjord. Kirken, sydostlig i Sognet, 1½ M. s. o. for Middelfart, 2½ M. n. for Assens og 2¾ M. s. v. for Bogense. Arealet, 2360 Tdr. Land (en liden Inddæmning mod Nord ikke medregnet, hvoraf nogen Gjerdselskov, er høitliggende og af leermuldet Beskaffenhed. Omtrent midt i Sognet er et mindre Aaløb. Landeveien fra Middelfart til Assens passerer Sognet. Htk. 296 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Udby med Kirke og Kro, Ronæs med Præstegaard, Kornhandel og Kornmagasin, hvormed er forenet et temmelig betydeligt Teglbrænderi, Rolund med Skole, og Viby; Gaardene Viby-Ellegaard; Viby Vand- og Veirmølle. Ialt i Sognet 42 Gaarde, 25 Huse med og 20 uden Jord, hvoraf 7 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 594. Agerdyrkning og ubetydeligt Fiskeri er Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Wedellsborg Birks Jurisdiction (Kjerlingberg), Assens Amtstuedistrict og Middelfart Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 204de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Wedellsborg.

Kirken, opført af Kampesteen og Muursteen, uden særskilt Chorbygning, med Taarn og Hvælvinger i Choret.

Ronæs (Rotenes) nævnes Aar 1300 (Suhm XI. 366). I Ny kirkehist. Samlinger VI., 331 berettes, at ved Viby har staaet en Kirke, der var bleven afbrudt, og Stedet kaldtes endnu i Begyndelsen af forrige Aarhundrede Viby Kirketoft. Denne Kirke var endnu til 1525 (D. Mag. 4. R. II. 51).

Føns Sogn bestaaer af en større i Lille-Belt udgaaende Halvø, Fønsskov, og en mindre Halvø syd for denne, Aalehoved, af hvilke den førstnævnte begrændses mod Nord af den fra Beltet med Fastlandet indløbende Gamborg-Fjord og mod Syd adskilles ved Havbugten Føns-Vig fra den sidstnævnte Halvø. Sognet er paa Landsiden omgivet af Annexsognet Ørslev, Balslev og Udby Sogne. Kirken, i Sognets østlige Deel, 2 M. s. o. for Middelfart og c. 3 M. n. n. v. for Assens. Arealet, 2561 Tdr. Land (Inddæmningen ikke medregnet), hvoraf 94 Tdr. Land Fredskov, er bakket og Jordsmonnet er deels let og sandet, deels stærk leret og af god Beskaffenhed. Over Indvigen af Gamborg-Fjord er imellem Føns og Udby Byes Marker sat en Dæmning, hvorved er indvundet c. 200 Tdr. Land; en Damp- og en Veirmølle benyttes hvert Foraar til at udpumpe Vandet af det inddæmmede Areal, der for Størstedelen er forvandlet til fortrinlig Eng. I Sognets sydostlige Deel ved Grændsen er et Aaløb. Htk. 235⅛ Tdr. A. og E. og 1⅝ Td. Skff.

I Sognet: Byerne Føns med Kirke, Præstegaard vest for Byen, Skole og Hospital, Rud og de adspredt liggende Gaarde og Huse Fønsskov med Skole og 1 Gaard, 13⅜ Tdr. Htk., 120 Tdr. Land, og Tonnesgaarde; Hovedgaarden Sparretorn, under Grevskabet Wedellsborg, med 45½ Tdr. Htk. A. og E., 245 Tdr. L. Ager, 35 Tdr. L. Eng og 87 Tdr. L. Skov; Gaarden Ellegaard, 16½ Tdr. Htk., 140 Tdr. L. Ialt i Sognet 31 Gaarde, 33 Huse med og 24 uden Jord, hvoraf 20 G. og 17 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 543. Ved Siden af Agerdyrkning og noget Skovarbeide drives, især fra Halvøen Fønsskov, ikke ubetydeligt Fiskeri af Aal, der med Kvaser afsættes til Kjøbenhavn.

Sognet hører under Wedellsborg Birks Jurisdiction (Kjerlingberg), Assens Amtstuedistrict og Middelfart Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 203die Lægd. Sognet udgjør et Sognefogeddistrict og med Annexet Ørslev een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Wedellsborg. I Føns By er et Hospital, stiftet 11te December 1784 af Fru Vibeke Margrete Haxthausen, Enke efter Geheimeraad og Amtmand Fred. Klingenberg, for 2 Lemmer, som foruden Huusly aarlig fra Grevskabet Wedellsborg faae 12 Læs Tørv og Renten af en til Hospitalet af den nævnte Legatrix skjænket Capital, 1000 Rd., der forrentes med 4 pCt. og er perpetueret i Grevskabet Wedellsborg. Af Pastor C. Gleerup er i 1838 skjænket 100 Rd. til et Sognebibliothek, hvilken Capital af „en Menneskeven" er forøget med 50 Rd.]

Kirken, opført af Muursteen, har Taarn og Hvælvinger.

Føns kommer af Fyens Næs, „Fyunnæs", under hvilket Navn denne By forekommer i Valdemars Jordebog, hvor den er ansat for 30 Mark Guld, og hos Hvitfeldt ved Aar 1296. Dens Kirke ansees for en af de ældste i Fyen, skjøndt den først historisk forekommer 1348; den var helliget St. Anna, Jomfru Maries Moder. I ældre Tider berettes her at have været en Kjøbstad ved Navn Fønsføre, som skal have været det sydligste af de tre Færgesteder ved Lille-Belt (jfr. Middelfart).

Paa Halvøen Fønsskov (egentlig Fyensskov, som den kaldes hos Hvitfeldt ved Aar 1286) imellem Gamborg-Fiord og Føns-Vig ligger Hovedgaarden Sparretorn, som har Navn efter en af dens ældre Eiere Claus Sparre og i forrige Aarhundrede hed Bannerslund, under hvilket Navn den forekommer i Danske Atlas, efter en af de følgende Eiere, Geheimeraad Erik Banner († 1687). Den ligger smukt ved en Skov og hører nu under Grevskabet Wedellsborg. Paa samme Halvø skal ogsaa have ligget et gammelt Slot Fønsgaard.

Ifølge en Beretning fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede var i Sognet da endnu en Gaard Risbro, der tilforn havde været en Herregaard, hvis Grave da endnu vare til, og hvis sidste Eier Hr. Lage Bek til Andrarum meentes at have været (Ny kirkehist. Saml. VI. 328). Lage Bek var gift med Corfitz og Eleonore Christine Ulfeldts Datter, den for sin ualmindelige Skjønhed bekjendte Leonore Sophie Ulfeldt. Fra dette Ægteskab nedstammer Slægten Beck-Friis, nu bosat i Skaane, til hvilken hører Baron Lave Beck-Friis, nu svensk-norsk Gesandt i Kjøbenhavn. (See Leonora Christina (Ulfeldt) paa Maribo Kloster af S. Birket-Smith, S. 25 ff.).

Ørslev Sogn, Annex til Føns S., omgivet af dette, Balslev, Eiby, Gjelsted og Huusby S. samt Baag Herred og Lille-Belt, som danner Tybrind- eller Husby-Vig ved Sognets Vestgrændse. Kirken, østlig i Sognet, 2 M. s. o. for Middelfart og 2 M. n. for Assens. Arealet, 3446 Tdr. Land, hvoraf 127 Tdr. Land Fredskov (Ny-Skov, Tybrind Skov og Grevindens Skov), er bakket og Jordsmonnet af sandet Beskaffenhed. I Tybrind-Vig falder Høibæk Møllebæk, der danner Sognets Sydgrændse. Landeveien fra Middelfart til Assens passerer Sognet. Htk. 272 Tdr. A. og E. og 16⅝ Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Ørslev med Kirke, Skole og Lægebolig, Ellesø og Tellerup; Hovedgaarden Tybrind (Tybring), under Grevskabet Wedellsborg, af 84⅛ Tdr. Htk. A. og E. og 16⅝ Tdr. Skk., 650 Tdr. L. Ager, 30 Tdr. L. Eng og 194 Tdr. L. Skov; Høibæk (Hybæk) Veir- og Vandmølle, Hylken Vandmølle, Lammesø Vandmølle, Ørslevskovgaard, Kohavegaarde, Gaardene Ulvsrød og Kjerlingberggaard, der er Birkedommerbolig og Thingsted for Wedellsborg

Birk. Ialt i Sognet 30 Gaarde, 20 Huse med og 16 uden Iord, hvoraf 12 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 457. Agerdyrkning og noget Skovarbeide er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 202det Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Wedellsborg. I Forening med Føns Sogn det Gleerupske Bibliotheks-legat og desuden et Legat paa 400 Rd., stiftet af Møller Mads Jørgensen i Høibæk Mølle til de Fattiges Kasse.

Kirken, opført af Muursteen, har Taarn og Hvælvinger.

Hovedgaarden Tybrind (Navnet skrives ogsaa Tybring, men mindre rigtigt, dersom det, som man antager (Danske Atlas III., S. 506), kommer af „10 Brønde eller Kilder, som gjøre vandrige Grave omkring Borgegaarden"), ligger tæt ved Tybrind-Vig. Dens ældste Eier skal have været Corfits Viffert, der 1588 lod den bygge paa Grunden af en nedlagt Landsby af samme Navn. Efter Familien Viffert findes Gaarden at have tilhørt Hans Lindenov den Yngre, der 1653 skjødede den til sin Svigermoder Kirstine Munk, og efter hendes Død 1658 hendes anden Svigersøn Hannibal Sehested, hvis Datter var gift med Grev Vilhelm Frederik Wedell, hvorved Gaarden er kommen under Grevskabet Wedellsborg.

Ved Tybrind kom de svenske Tropper i Land 30te Januar 1658 efter at være gaaede over Isen fra Heilsminde i Nordslesvig. Nogle danske Regimenter, som havde forskandset sig paa „Flægen" eller Tybrind Mose under Oberst Iens Haderslev eller Løvenklau, overgave sig uden Kamp.

Ørslev hed 1440 og endnu 1524 Øthesløff.

Husby Sogn, omgivet af Ørslev S., Baag Herred og Lille-Belt, der paa Sognets Nordkyst danner den i Landet indskydende Bugt Tybrind- eller Husby-Vig. Kirken, østlig i Sognet, $2^1/_4$ M. s. s. o. for Middelfart og $1^1/_2$ M. n. for Assens. Arealet, 4007 Tdr. Land (foruden inddæmmet Land), hvoraf 222 Tdr. Land Fredskov (Konge-Skov, Stor-Skov og Wedellsborg Skov), er høitliggende med nogle Bakker, hvoraf Farshøi hæver sig 76 Fod over Havet. Jordsmonnet er muldet med Leerunderlag. Til Sognet hører en i Lille-Belt beliggende Ø, Brandsø, med 42 Tdr. L. Skov (Nørre-Skov). I den nordlige Deel af Sognet løber Hylke Mølleaa, der, efterat have forenet sig med Høibæk Mølleaa, falder i Husby-Vig (en Inddæmning er foretaget ved Udløbet af Aaen, der er givet særlig Afledning), og ved Sognets sydøstlige Grændse falder Brændeaa i Lille-Belt. Htk. $436^1/_8$ Tdr. A. og E. og $16^3/_4$ Tdr. Skff.

I Sognet: Husby Kirke med Skole og Hospital, isoleret beliggende noget øst for Byen; Byerne Husby, Sønder-Aaby med Præstegaard, Hygind med Vandmølle, og Eskør; Hovedgaarden Wedellsborg med et Capel, i Grevskabet af samme Navn, af c. 105 Tdr. Htk. A. og E. og $16^3/_4$ Tdr. Skff., 560 Tdr. L. Ager, 140 Tdr. L. Eng, 330 Tdr. L. inddæmmet Jord i Ronæs og Udby Sogn, 446 Tdr. L. Skov og 12 Tdr. L. Have ($315^3/_8$ Tdr. Htk. Fæstegods); Brandsøgaarde paa Brandsø (2 G. og 4 H.). Ialt i Sognet 49 Gaarde, 49 Huse med og 13 uden Iord, hvoraf 10 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 942. Agerdyrkning er Indbyggernes Hovederhverv. Skovarbeide og Fiskeri giver enkelte af Sognebeboerne nogen Fortjeneste. I Brænde-Aa fanges undertiden Laxørreder.

Sognet hører under Wedellsborg Birks Jurisdiction (Kjerlingberg), Assens Amtstuedistrict og Middelfart Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 201ste Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Wedellsborg. Ved Husby Kirke er et grundmuret

Hospital for 6 Lemmer, stiftet 28de September 1765 af Grev Hannibal Wedell, hvilke Lemmer hver ugentlig faae 2 Mk., som udredes af Grevskabet. Endvidere er paa Husby Mark en af Lehnsgrevinde Wedell stiftet Forsørgelsesanstalt for 4 Personer, hvilken Stiftelse bestyres af Grevinden uafhængig af det Offentlige.

Husby Kirke, en af de smukkeste Landsbykirker i Fyen, er bygget af Kampesteen og Muursteen og hvælvet, med Orgel, ingen Epitaphier og ingen lukkede Stole; to Begravelsescapeller: det ene paa den nordlige Side for Greverne Wedell, det andet paa Sydsiden, kaldet Gyldencrones Capel efter en Baron Gyldencrone, hvis Begravelse findes der, gjøre denne Kirke til en Korskirke; for begge Capeller ere forgyldte Jerngittere. Under det Wedellske Gravcapel fandtes en Gravkjælder; i denne har afdøde Professor Kall Rasmussen antaget at det var sandsynligt, at Liget af Hannibal Sehested opbevaredes og ikke saaledes som foran S. 40 ved St. Knuds Kirke anført, i denne Kirke. I førstnævnte Capel hænger et Maleri, der forestiller Kong Christian IV., hvis Datterdatter var gift med den første Grev Wedell, liggende paa en Ligbaare, tilligemed den wedellske Familes Stamtavle og Vaabener. Taarnet har ikke de sædvanlige takkede Gavle, men Kuppel og Spiir.

Paa den brede i Lille=Belt udløbende Halvø, som udgjør Husby Sogn, ligger Herregaarden Wedellsborg, Hovedsædet for **Grevskabet Wedellsborg**, imellem smukke Skove og frodige Marker, med en herlig Udsigt over Beltet med dets talrige Øer og de skjønne Kyster paa begge Sider. Gaarden er gammel; den tilhørte 1295 under Navnet Husby den bekjendte og oftere forhen omtalte rige Niels Hamundsen Litle (Suhms Danm. Hist. XI., S. 211), som havde store Besiddelser paa hele Fyens Vestkyst lige fra Middelfart til Assens. 100 Aar senere tilhørte den under Navnet Iversnæs den ligesaa bekjendte og tidt nævnte holsteenske Ridder og Rigsraad Berneke Skinckel, som ogsaa eiede Frobjerg og Langesø og var Lehnsmand paa Hindsgavl og Rugaard, og efter hans Død hans Arvinger og Efterkommere: Sønnen Otto Skinckel, Svigersønnen Knud Henriksen Gyldenstjerne, Dattersønnen Henrik Knudsen Gyldenstjerne (jfr. Rugaard i Vevlinge Sogn) og flere af denne Familie; Sidstnævntes Søn, den sidste katholske Bisskop i Odense, Knud Gyldenstjerne, var født paa Iversnæs. En følgende Eier var den rige Rigsraad Hans Lindenov († 1642), der var i Besiddelse af 6 Herregaarde i Fyen, 3 i Jylland og 1 i Sjælland. Men allerede for Sønnen Rigsraad Hans Lindenov (den Yngre), som var gift med Christian den Fjerdes og Kirstine Munks Datter Elisabet Augusta, gik det i den Grad tilbage, deels som en Følge af dette Ægtepars uordentlige Huusholdning, deels ved de Ødelæggelser, som den svenske Invasion 1658 medførte paa Godset, at Kongedatteren efter sin Mands Død, der indtraf 1659 i Kjøbenhavn under Beleiringen, maatte sælge Gaarden og siden leve af en lille Pension, som Kongen tilstod hende. Iversnæs kjøbtes af Rigs=Kantsleren Christoffer Urne til Søbysøgaard, der dog allerede 1664 mageskiftede den mod Lundegaard til den bekjendte Grev Hannibal Sehested, gift med en anden af Christian den Fjerdes og Kirstine Munks Døttre, Christiane, som tillige eiede Tybrind og Sparretorn, og som ved sin Død 1666 efterlod sig en Datter Christiane Sophie Sehested, der blev gift med den fra Tydskland indvandrede Baron Vilhelm Frederik Wedell til Reetz og Nürnberg, der blev General i dansk Tjeneste. Baron Wedell, der 1665 ogsaa havde kjøbt Rugaard, fik den 11te December 1672 Godserne Iversnæs og Tybrind, som han ved sit Giftermaal var kommet i Besiddelse af, oprettede til et Grevskab for sig og sine mandlige Efterkommere under Navn af Wedellsborg, hvilket Navn ogsaa Hovedgaarden Iversnæs kom til at føre. Denne første Greve til Wedellsborg, hvem Almuen i Fyen endnu pleier at kalde „den gale Grev Wedell", er bekjendt for sin excentriske Character, sit myndige Væsen og sin despotiske Fremfærd mod sine Undergivne; saaledes lod han sin Forvalters Kone stryge til Kagen ved sin egen Skarpretter, hvad der imidlertid let kunde have kommet ham dyrt at staae som et vel stærkt Indgreb paa Souverainitetens Enemærker; sin Præst skal han ved sin Ridefoged have lader pidske ned af Prædikestolen, hvilket ogsaa paaførte ham en slem Proces, og efter Sagnet lod han hver Dag blæse for sig til og fra Bords af 12 Trompetere; men han besad tillige en vis praktisk Dygtighed, hvorved han holdt sine store Godser i fortrinlig Orden. Han døde den 6te Febr. 1706 og blev begravet i Husby Kirke; samme Aar havde han fuldført Wedellsborgs nuværende anseelige Hovedbygning med et smukt Capel, hvori der endnu holdes Gudstjeneste af Sognepræsten i Husby. Grevskabet er gaaet i Arv i directe Linie gjennem 6 Generationer og besiddes nu af Erectors Sønnesønssønnesønssønnesøn,

Geheimeconferentsraad, Kammerherre, Grev Carl Vilhelm Adolph Sigismund Wedell. Foruden, som ovenfor anført, Tybrind og Sparretorn og af Øerne i Lille-Belt Baagø og Brandsø, høre nu ogsaa Hovedgaardene Billeskov, Minendal og Orelund under Grevskabet Wedellsborg, der efter Statshaandbogen for 1873 bestaaer af Htk. af alle Slags 2414½ Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 299½ Tdr., bortfæstet Hovedgaardsjord 101 Tdr., Bøndergods 1665 Tdr., matr. Kirke- og Kongetiende 348 Tdr. (Kjerte, Sandager, Tanderup, Husby, Balslev, Eiby, Føns, Ørslev og Udby Kirker med Tiender og 7 Sognes Kongetiende); i Bankacter 16,700 Rd., Fideicommiscapital 19,700 Rd. Grevskabets Skovareal er 1900 Tdr. Land inclusive 800 Tdr. Land tildeels endnu ikke tilplantet Naaletræskov.

Baag Herred,

omgivet af Vends og Odense Herreder samt Salling Herred i Svendborg Amt og Lille-Belt. Til Herredet hører Øerne Baagø og Thorø samt nogle mindre Øer i Lille-Belt. Arealet er 5½ □ Mile. Jorderne ere paa flere Steder i Herredet af en sandmuldet Beskaffenhed, medens Leer ogsaa i større Strækninger, navnlig op mod Vends Herred, forekommer i Jordblandingen. Skove findes adspredte over hele Herredet. Htk. 5906 Tdr. A. og E. og 15 Tdr. Skk. Indbyggere 22,976, hvoraf 3464 i Kjøbstaden Assens. I geistlig Henseende er Baag og Vends Herreder forenede til eet Provsti.

Assens Landdistrict, oprettet som et selvstændigt District ved Indenrigsministeriets Resolution af 10de September 1864, bestaaer af 64 Gaarde og Huse samt en Deel ubeboede Jordlodder (beliggende i Assens Kjøbstad, paa Kjøbstadens Mark og i Kjærum og Gamtofte Sogne som spredte Enclaver), hvoriblandt Kaals Mølle og Assens Strandmølle samt Provstigaarden og en Deel af Fiskerleiet Thorøhuus. Sognets Hartkorn udgjør 19 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk., c. 150 Tdr. Land af særdeles god Beskaffenhed.

Indbyggere: 306. Jordbrug, Møllenæring, Skibsfart, Fiskeri afgive Erhverv. Af Fiskearter forekommer især Torsk og Rødspætter, hvoraf en Deel føres til Kjøbenhavn i Kvaser.

Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 195de Lægd. Sognet har Fattig- og Skolevæsen fælles med Assens Kjøbstad, hvis Fattig- og Skoleudvalg det repræsenterer ved et valgt Medlem. Iøvrigt bestyres Sognet ved et dertil valgt Raad af 3 Mænd. Beboerne søge Assens Kirke.

Baagø Sogn bestaaer af Øen Baagø, omtrent ¾ M. fra Assens Kjøbstad, og en mindre ubeboet Ø Ægholm i Lille-Belt. Arealet,

c. 1080 Tdr. Land, er af god muldsandet og sandet Beskaffenhed, mod Vest flere side Strækninger og Mose. Htk. $87^3/_4$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Baagøby med Kirke og Skole, Veirmølle, Fyr og Fyrpasserbolig. Ialt i Sognet 15 Gaarde, 6 Huse med og 3 uden Jord, hvoraf 1 G. og 7 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 223. Jordbrug er Hovederhvervet. Fiskeriet drives ikkun til eget Forbrug. Hver Gaardmand har Baad, ofte 2 Baade. Syd og nord paa Øen er god Havn.

Sognet hører under Wedellsborg Birks Jurisdiction (Kjerlingberg), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 196de Lægd. Sognet danner nu et eget Pastorat, Præsten er tillige Skolelærer. Egen Commune. Kirken tilhører Baagø Commune.

Den 3die November 1861 indviede Fyens Biskop Dr. theol. Engelstoft den nye Kirke paa Baagø. Det er en lille Kirke — den kostede kun 5000 Rd., hvoraf Staten gav 3000 Rd., Menigheden 2000 Rd., — men den er stor nok til at rumme Menigheden. Den er prydet med et lille Spiir.

Kjærum Sogn, Annex til Assens Sogn, omgivet af dette, Gamtofte, Søby, Flemløse og Sønderby S. samt Lille-Belt. Kirken, vestlig i Sognet, $^1/_2$ M. o. s. o. for Assens. Arealet, 2983 Tdr. Land, er noget bakket og af sandmuldet og sandet Beskaffenhed. Til Sognet hører Øen Thorø i Lille-Belt. Fra Nordby-Sø kommer et lidet Vandløb, der, efter at have passeret Assens Sogn, falder ved Assens i Lille-Belt. Landeveiene fra Assens til Faaborg og Odense passere Sognet. Htk. 322 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Kjærum med Kirke, Nordby, Meelby, Ebberup med Skole, Saltofte med Skole; Fiskerleiet Thorøhuse; Kjærumgaard, $14^3/_8$ Tdr. Htk.; Gaardene Leerbjerg, Flædekjær og Salskov. Ialt i Sognet 57 Gaarde, 40 Huse med og 106 uden Jord, hvoraf 11 G. og 45 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1211. Indbyggerne have, foruden ved Jordbrug, betydeligt Erhverv ved Fiskeri fra Fiskerleiet Thorøhuse, hvor 29 Familier ernære sig deraf. Det er især Torsk og Flynder, som her fanges. Af disse sidste føres en Deel med Kvaser til Kjøbenhavn.

Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 189de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører en Gaardmand i Østerby med Flere.

Kirken, høit beliggende med Taarn og Hvælvinger, tildeels opført af Kampesteen og Fraadsteen. Orgel.
Sognets Navn var i ældre Tid Kierndrup.

Gamtofte Sogn, omgivet af Sandager, Holevad, Turup, Vedtofte, Søllested, Søby og Kjærum S. samt Lille-Belt. Kirken, nordostlig i Sognet, $^3/_4$ M. n. o. for Assens. Arealet, 5137 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov ved Hovedgaarden Brahesborg, er bakket og af god leermuldet Beskaffenhed. Ved Sognets nordvestlige Grændse falder Uglebækken, der optager et mindre Aaløb syd fra i Gamtofte og Holevad Sogne, ud i Lille-Belt. Landeveien fra Assens til Middelfart og Odense-Middelfart Hovedlandevei passerer Sognet og deler sig i dettes nordlige Deel. Htk. $562^7/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Gamtofte med Kirke, Præstegaard, Skole og Hospital, Vedstaarup (Vistorpe) med Teglværk, Voldbro, Eggerup, Hestholm, Aborre med Skole og Teglværk, Lundager og Grimstrup; Hovedgaarden Brahesborg, 124 3/8 Tdr. Htk. A. og E., 7 1/8 Tdr. Skk., 450 Tdr. L. Ager, 5 Tdr. L. Eng, 400 Tdr. L. Skov, 68 Tdr. L. Mose (86 Tdr. Htk. Fæstegods, 390 Tdr. Htk. Arvefæstegods, Gamtofte, Holevad, Barløse og Turup Kirker med Kirketiende samt Kongetiende af de to førstnævnte Sogne), med den underliggende Avlsgaard Vilhelmsborg, 396 Tdr. L.; Avlsgaardene Vedstaarup, 21 1/8 Tdr. Htk., 162 Tdr. L. Ager, 8 Tdr. L. Eng, 5 Tdr. L. Mose og 5 Tdr. L. Skov, Mariendal, 17 3/8 Tdr. Htk., 160 Tdr. L.; Gaardene Liletoftegaard, Sjøgaard, Mathildelund, Tokelund og Voldbrogaard. Ialt i Sognet 73 Gaarde, 55 Huse med og 81 uden Jord, hvoraf 28 G. og 88 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1347. Jordbrug er Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. Sognets østre Deel (Gamtofte, Voldbro, Eggerup, Brahesborg, Mathildelund og Tokelund) udgjør 3die Udskrivningskreds 187de Lægd og dets vestre Deel (Aborre, Lundager og Vilhelmsborg) 188de Lægd). Sognet danner en egen Commune og 2 Sognefogeddistricter. Kirken tilhører Eieren af Brahesborg. I Gamtofte er et Hospital, stiftet af Jørgen Brahe, Lehnsmand paa Hagenskov og Opbygger af Hovedgaarden Brahesborg, for 10 Lemmer. Sognet har 2 Legater, resp. paa 500 Rd. og 300 Rd., stiftede 11te December 1776 og 10de April 1792 af Provst i Gamtofte David Seidelin for Skolelæreren i Aborre og 12 Trængende.

Kirken er i sine ældre Dele opført af tilhugne Kampestene og har vistnok havt rund Chorafslutning, endeel steenhugne Figurer findes paa de ydre Mure, Taarn og Hvælvinger senere tilføiede. Orgel. To Begravelsescapeller: det ene mod Nord for Rantzauerne, af hvilke her hvile Geheimeraad, Grev Christian Rantzau til Brahesborg, en Tidlang Statholder i Norge, f. 1683, † 1771 paa Brahesborg, og hans Gemalinde af andet Ægteskab, Eleonore Hedevig Plessen, † 1770; Kammerherre, Stiftamtmand i Viborg Grev Christian Rantzau, † 1765; Baron Chr. Ludv. Rantzau, † 1756, alle i Marmorsarkophager, foruden flere andre af denne Familie; det andet Capel, mod Syd, ganske lille, ved Siden af Vaabenhuset, gjemmer Støvet af Provst David Seidelin, Sognepræst til Gamtofte, f. 1711, † 1791, og Hustru Sophie Elisabet Brinch, f. 1719, † 1776.

Brahesborg er opført i 2 Etager af svær Grundmuur af Rigsraad og Ridder Jørgen Steensen Brahe til Hvedholm, Lehnsmand paa Hagenskov, Tyge Brahes Brodersøn, f. 1585, † 1661. Han var en mægtig og myndig Mand, som af sin Samtid blev kaldet den „lille Konge i Fyen“. En ældre Gaard, Bisbo, har ligget i Sognet, og det er efter Vedel Simonsens Mening (see Samlinger til Hagenskov Slots Historie, S. 64) af denne, at Brahesborg er opstaaet. 1638 paabegyndtes Bygningen, der, at dømme efter de Tal, der ere anbragte med Jernankere mellem anden Etages 3 midterste Vinduer, først er tilendebragt 1656. Det høiere oppe anbragte Aarstal 1756 samt Bogstaverne G. C. R. og E H. P. erindre om, at Kvisten er paasat af Grev Christian Rantzau og Eleonore Hedevig Plessen. Paa en Steen over Hoveddøren er følgende Vers indhugget:

Herr Jørgen Brahe mig af Grunden lod bygge
Saaledes som jeg endnu staaer under Herrens Schygge
med sin kiere, ædle Frue, Fru Anna Gyldenstjerne;
jeg derfor Brahesborg altid kaldis saa gjerne.
Dend Herre Zebaoth velsigne og længe spare
dem sambt ald deris Æt og naadelig bevare
mig fra Ulycke og Vaade, at uden Tvist og Sorrig,
jeg, medens Verden staar, maa blive en Brahesborg.

Naar Traditionen lader Jørgen Brahe befale Arbeiderne, at de skulde bygge ham en Borg, der kunde staae til Verdens Ende, da var dette en Skjæbnens Ironi, at den af ham opførte Lade skulde allerede 1717 falde ned, saaledes som den endnu existerende Indskrift paa Kornladen ommelder:

Mig Jørgen Brahe havde sat,
Mens vi i Danmark boede trygge, 1640,
Da jeg faldt ned en Julenat,
Lod mig i Krigens Tid opbygge 1718
Christian Rantzau.

Ligesom ogsaa de efterfølgende Stropher, der i Forbindelse med de foregaaende findes paa Laden, synes rettede mod en altfor stor Forsynlighed for en kommende Tid:

See Fuglen under Himlen an,
Hvor Føden ham beskjæres,
Han ikke saae, ey høste kand,
Dog ved Guds Forsyn næres.

Efter Jørgen Brahe havde hans Søn Preben Brahe Gaarden og derefter dennes Svoger, den for sin Lærdom og Statsklogt berømte Geheimeraad Marcus Gjøe. Han døde den 28de April 1698, hvorpaa hans eneste Datter med Jytte Dorthea Thott, Charlotte Amalie Gjøe, arvede Brahesborg. Denne, den sidste Ætling af Gjøernes berømte Slægt, ægtede 1716 Grev Christian Rantzau til Rosenvold, Asdal og halv Hammelmose, Vicestatholder i Norge 1731—39, senere Stiftamtmand i Fyen. Gaarden forblev nu hos den Rantzauske Familie i over 100 Aar, indtil de uheldige Conjuncturer efter Krigen 1807—14 nødte den daværende Besidder til at fratræde Gaarden, hvorpaa den blev overtaget af Statskassen. I Aaret 1828 kjøbtes Brahesborg for 228,000 Rdl. af Høiesteretsadvocat, Geheimeconferentsraad F. V. de Treschow († 1869) i Forening med nu afdøde Proprietair C. F. Berg til Skjoldemose, og den Første blev kort efter Ene-Eier af Gaarden, som han i Aaret 1856 overdrog til sin ældste Søn, Kammerherre V. de Treschow, og den eies nu efter Sidstnævntes Død af Sønnesønnen, Kammerherre C. A. R. de Treschow. Den gamle Bygning staaer endnu og synes at kunne trodse Secler. Paa Muren findes Jørgen Brahes og Karen Gyldenstjernes Navne. (Deres Portraiter i eet Billede opbevares paa Gaarden). En smuk og stor Have omgiver Gaarden. I Havestuen findes Thorvaldsens Mercur, udført i Marmor af Bissen. Paa modstaaende Side gives en Afbildning af Brahesborg.

En af Odense Stifts katholske Regnskabsprovster hed Provst i Tofte, som Gamtofte da meest hed, fordi Kirken der var henlagt til hans Underhold.

Aborre skal i sit Navn bære Minde af en Borg, hvis Plads endnu skal kunne paavises ikke langt fra Stranden.

Hestholm siges i Præstindberetningen 1623 at have Navn af Hesthinde, Hr. Stig Hvides Broder eller nære Slægtning. Sammesteds findes flere gamle Efterretninger om Sognet.

Søby Sogn, der er adskilt fra Annexet Turup ved den østlige Deel af Gamtofte Sogn, omgivet af dette Sogn, Kjærum, Flemløse og Søllested Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 1 M. ø. for Assens. Arealet, 1669 Tdr. Land, bestaaer af Bakker, som sammentrængt ligge ved Siden af hinanden og danne en Mængde dybe Dale og Moser. Skovsbjerg paa Skovgaardes Marker er den høieste Banke i Sognet og hæver sig 296 Fod over Havet. Imellem Byerne Søsøby og Kirkesøby findes den største Deel Banker, af hvilke Ørnebjerg, Stavshøi, Lundehøi og Koppenbjerg danne en høi Plaine paa Søsøby Grund. Jordsmonnet er muldsandet, i den sydlige Deel gruset og muldblandet. Htk. 165¾ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Kirkesøby med Kirke, Præstegaard, Skole og Hospital, Søsøby og Tyllegaarde med Tylle Kro ved Landeveien fra Assens til Odense; Hovedgaarden Skovgaarde, af Htk. 29⅝ Td.

Brahesborg.

(Fæstegods 111½ Tdr. Htk., Arvefæstegods 118⅛ Tdr. Htk.), 270 Tdr. L. Ager og 21 Tdr. L. Eng; Ørnebjerggaard. Ialt i Sognet 25 Gaarde, 27 Huse med og 10 uden Jord, hvoraf 10 G. og 16 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 382. Jordbrug er Indbyggernes udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 186de Lægd. Med Annexet Turup een Commune. Kirken tilhører Skovgaarde Fideicommis. I Kirke-Søby er et Hospital, oprettet 12te October 1735 for 4 Fattige af Barbara Kirstine Steensen, Enke efter Oberst Mogens Holck til Skovgaarde.

Søby Kirke er oprindelig opført af Kampesteen, Taarn og Hvælvinger senere tilføiede af Muursteen.

Skovgaarde er først oprettet til Herregaard i Slutningen af det 17de Aarhundrede af Cancelliraad og Amtmand over Assens og Hindsgavls Amter Erik Steensen, der ved Ægteskab med Kirstine Rothkirk, Enke efter Major Jørgen Hartvig, kom i Besiddelse af Gaarden; han eiede tillige Holsegaard og døde 1701, hans Enke 1706. Gaarden gik derpaa over til Datteren, Barbara Kirstine Steensen, der stiftede fornævnte Hospital i Kirke-Søby, og var, som anført, gift med Oberst Mogens Holck, der døde 1712; hun døde først 1755, 83 Aar gammel. Gaarden blev da solgt til Geheimeraad, Grev C. Rantzau til Brahesborg, og den er siden den Tid forbleven hos den Rantzauske Familie. Ifølge Grev Erhard Rantzaus Disposition af 4de September 1828 er den nu forenet med det grevelige Rantzauske Forlods (hvis Hovedbestanddeel er Rosenvold i Veile Amt).

I Søby Sogn imellem Byerne Kirkesøby og Søsøby, henved 1 Miil Øst for Assens, ligger den under Navnet Ørnebjerg bekjendte Bakke, hvor Christian III.'s Feltherre Johan Rantzau i Grevens Feide 11te Juni 1535 vandt en afgjørende Seir over Lybekkerne under Grev Johan af Høya, i hvilket Slag Grev Johan blev dræbt og Christian II.'s ivrige Tilhænger, den forrige Erkebiskop Gustav Trolle, blev dødeligt saaret. Som andetsteds anført beleirede Rantzau efter Træfningen ved Favrskovs Bakker Assens. Det var her han ved Præsten Hans Madsen fra Svanninge og paa andre Maader blev underrettet om, at Lybekkerne agtede at angribe ham i Ryggen og havde leiret sig paa Ørnebjerg, omgiven af en Vognborg. Rantzau valgte at gaae dem imøde, og Klokken var alt 6 om Eftermiddagen, da han sendte sine Kartovers Skud ind i den tætpakkede Leir. Greven af Høya fandt, at det var bedre at „bie paa et Glavinds Od end paa en Kartoveklods" og gik ham imøde. Rantzau synes at have været stærkere i Artilleri og anvendte det godt mod de fremstyrtende Fjender, saa at disse strax kom i Uorden; Rytteriet angreb samtidig Lybekkernes Flanke og Christoffer von Veltheim kom til fra Assens, da Fæstningens Besætning ingen Udfald gjorde. „Efter halvanden Times Kamp havde Johan Rantzau vundet den herligste Seir og befæstet Danmarks Krone paa sin Herres Hoved" (Paludan-Müllers „Grevens Feide" I., S. 427—28). Det var ikke talrige Hære der kjæmpede paa Ørnebjerg: Greven af Høya havde 4 Faner Rytteri og 9 Fænneker Landsknægte, Johan Rantzaus Hær angives ligeledes til 4 Faner Rytteri, men kun 8 Faner Landsknægte, altsaa 4—5000 Mand paa hver Side.

Turup Sogn, Annex til Søby S., hvorfra det er adskilt ved den østlige Deel af Gamtofte Sogn, omgivet af dette, Holevad, Barløse og Vedtofte Sogne. Kirken, sydvestlig i Sognet, c. ¾ M. n. o. for Assens. Arealet, 1894 Tdr. Land, er bakket og Jordsmonnet deels sandet og sandmuldet, deels leret. Uglebjerg Mølleaa danner Sognets nordlige Grændse. Landeveien fra Assens til Odense-Middelfart Hovedlandevei passerer Sognet. Htk. 194 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Turup med Kirke og Skole, Blangstrup og Hesle; Turup Veir- og Vandmølle. Ialt i Sognet 34 Gaarde, 72 Huse med og 15 uden Jord, hvoraf 9 G. og 33 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 698. Ligesom i Hovedsognet er Jordbrug Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 182de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Brahesborg.

Turup Kirke er opført af Kampesteen og Muursteen med Taarn og Hvælvinger.

Barløse Sogn, omgivet af Kjerte, Ørsted, Vedtofte, Turup, Holevad og Sandager Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 1 M. n. n. o. for Assens. Arealet, 2996 Tdr. Land, hvoraf c. 100 Tdr. Land Skov, som dog ikke er ansat som Fredskov, er bakket og hæver sig ved Kirken 177 Fod over Havet. Jordsmonnet er deels leret og leermuldet, deels sandet. Uglebjerg Mølleaa danner Sognets sydlige Grændse og forener sig med et mindre Vandløb fra Sognets vestlige Deel. Til Sognet hører Øen Bastholm. Htk. 283⁷/₈ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Barløse med Kirke, Præstegaard, Skole, Veirmølle, 1 Gaard med c. 12¹/₄ Tdr. Htk., 138 Tdr. L., 1 Gaard, 12³/₄ Tdr. Htk., 130 Tdr. L., Taarup, Bæring, Myllerup og Kaslunde, Dyrehøie (15 Huse); Barløsegaard, 14³/₄ Tdr. Htk., c. 160 Tdr. L. Ager, Foermosegaard, Puge Vandmølle. Ialt i Sognet 45 Gaarde, 46 Huse med og 34 uden Jord, hvoraf 14 G. og 55 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 826. Jordbrug er Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Wedellsborg Birks Jurisdiction (Kjerlingberg), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 198de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Brahesborg. Sognet har et Legat for Huusarme, stort 100 Rd.

Barløse Kirke, oprindelig opført af utilhugne Kampesteen, er hvælvet og har Taarn, der ved sin Beliggenhed paa en Bakke tjener som Sømærke. Gravsteen over Petrus Brok, Kannik i Odense, † 1486.

Den forrige Herregaard Barløsegaard tilhørte i det 16de Aarhundrede den brokske Familie, hvis Begravelse findes under Choret i Barløse Kirke. I det 17de Aarhundrede var Barløsegaard en af de 7 fyenske Herregaarde, som tilhørte Jørgen Steensen Brahe (Vedel Simonsens Bidrag til Jørgen Brahes Levnetsbeskrivelse S. 5 og 132), og i forrige Aarhundrede eiedes den af Geheimeraad, Grev Rantzau til Brahesborg. Senere er den atter bleven særskilt Eiendom. Nu tilhører den Hr. H. Carlsen.

1393 nævnes Verdinge (Bæring) By i Bardeløse Sogn (Suhm XIV. 319).

Sandager Sogn, omgivet af Annexsognet Holevad, Gamtofte, Barløse, Kjerte og Tanderup S. samt Lille-Belt. Kirken, i Sognets sydlige Deel, c. ³/₄ M. n. n. o. for Assens. Arealet, 1918 Tdr. Land, er bakket og af stærk sandet Beskaffenhed. Uglebjerg Mølleaa, der danner Sognets Sydgrændse, falder her ved Aborreminde i Lille-Belt. Landeveien fra Assens til Middelfart passerer Sognets østlige Deel. Htk. 167⁵/₈ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Sandager med Kirke, Præstegaard og Skole, Stubberup ved Landeveien med Kro, Torup, Næs og Filshusene; Hovedgaarden Orelund, under Grevskabet Wedellsborg, af Htk. efter Stat. Tabv. 16¹/₄ Td., med et Areal efter H. Bangs Amtsbeskrivelse af 140 Tdr. L. Ager, 40 Tdr. L. Eng, 20 Tdr. L. Oredrev og 23 Tdr. L.

Skov. Ialt i Sognet 29 Gaarde og 29 Huse, hvoraf 13 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 398. Jordbrug er Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Grevskabet Wedellsborg Birs Jurisdiction (Kjerlingberg), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Bgkds. 3die Udskrivningskreds 197de Lægd. Med Annexet Holevad een Commune. Kirken tilhører Besidderen af Grevskabet Wedellsborg.

Sandager og Holevad Kirker ere opførte af Kampesteen og Muursteen med Taarn og Hvælvinger.

Orelund synes først at være opstaaet som Herregaard i det 16de Aarhundrede, og har aldrig været nogen betydelig Gaard. Den findes saaledes i Aaret 1764 at være solgt for 6000 Rd. D. C. Den nuværende Besidder af Wedellsborg har 1835 lagt den ind under Grevskabet.

Holevad Sogn, Annex til Sandager S., omgivet af dette, Barløse, Turup og Gamtofte Sogne. Kirken, midt i Sognet, c. 3/4 M. n. o. for Assens. Arealet, 1076 Tdr. Land, er noget bakket og af sandmuldet Beskaffenhed med Leerunderlag. Uglebjerg Mølleaa danner Sognets nordlige Grændse, og et mindre Aaløb, som gjennemskjærer Sognet fra Syd til Nordvest, forener sig med denne. Landeveien fra Assens til Middelfart passerer Sognet. Htk. 114 3/8 Tdr.. A. og E.

I Sognet: Byerne Holevad, af meget spredt Beliggenhed, med Kirke, Smerup, Karup og Myggind, de tvende sidste næsten ganske udflyttede; Gaardene Holevadgaard, Østerbygaard, Lundegaard og Raahavegaard. Ialt i Sognet 18 Gaarde og 29 Huse, hvoraf 4 G. og 27 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 305. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Bgkds. 3die Udskrivningskreds 181de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Brahesborg.

Tanderup Sogn, omgivet af Sandager og Kjerte Sogne, Vends Herred og Lille-Belt. Kirken, midt i Sognet, 1 1/2 M. n. for Assens. Arealet, 2803 Tdr. Land, ligger ligesom i en Dal, da Sognet er omgivet af de høie Nabosogne og har mod den østlige Grændse enkelte høie Banker, hvoraf Staverbjerg hæver sig 206 Fod over Havet. Jordsmonnet er deels af sandmuldet og sandet, deels af leret Beskaffenhed. En Hedestrækning i den nordostlige Deel af Sognet, omtrent 1/16 af dettes Areal, er i den seneste Tid beplantet med Gran, Fyr og El. Brænde-Aa gjennemskjærer Sognet fra Øst til Vest, hvor den ved Grændsen imellem Vends og Baag Herreder falder i Lille-Belt. Sognet passeres af Landeveien fra Assens til Middelfart. Htk. 261 3/4 Tdr. A. og E.

I Sognet: Tanderup Kirke, Præstegaard og Skole, der i Forening med Præsteenkesædet og et Bondehuus ligge samlede omtrent midt i Sognet og benævnes Tanderup; Byerne Haare, Hjorte, Emtekjær og Nakke; Hovedgaarden Minendal, under Grevskabet Wedellsborg, med Htk. 8 7/8 Tdr. A. og E., med et Areal af c. 100 Tdr. L.; Gaardene Eskelund, Ruegaard og Nørmosegaarde; Brænde Vandmølle. Ialt i Sognet 43 Gaarde, 42 Huse med og 11 uden Jord, hvoraf 13 G. og 24 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 642. Jordbrug er Hovederhvervet. Enkelte Laxørreder fanges stundum i Brænde-Aa.

Sognet hører under Wedellsborg Birks Jurisdiction (Kjerlingberg), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 200de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Wedellsborg. Sognet har et af Gaardmand Mads Mortensen i Nakke stiftet Legat paa 100 Rd. for syge Trængende udenfor Fattigvæsenet.

Tanderup Kirke er forneden opført af tilhugne med Prydelser forsynede Kampesteen, foroven af glatte Kampesteen og Muursteen, hvælvet, med Taarn, smuk rundbuet Portal overbygget af Vaabenhuset. Smuk Liigsteen med Evangelisternes Symboler i Hjørnerne over Niels Lauritsen, Præst her i 40 Aar, † 1595, og hans Hustru Kirstine Matzdatter, † 1573.

Hovedgaarden Minendal, som tidligere hed Skierbæk, skal være sammenbygget af to Bøndergaarde 1589 og have tilhørt Familien Brokkenhuus. Den har sit nuværende Navn efter en Grevinde Wedell, efter at den i sidste Halvdeel af forrige Aarhundrede var bleven lagt ind under Grevskabet Wedellsborg.

Tanderup hed 1348 og 1395 Tangetorp (Suhm XIII. 814, XIV. 397).

Kjerte Sogn, omgivet af Tanderup, Sandager, Barløse, Ørsted og Skydebjerg Sogne samt Vends Herred. Kirken, midt i Sognet, 1½ M. n. o. for Assens. Arealet, 4440 Tdr. Land, hvoraf 48 Tdr. Land Fredskov (Hjeruplund), er meget bakket, med Undtagelse af Jorderne ved Hovedgaarden Billeskov, som ere meget jevne. Jordsmonnet, der er meget forskjelligt, bestaaer ved Favrskov af ufrugtbar Sand, ved Billeskov af let muldede Jorder og ved Ørsbjerg af Leer. Brænde-Aa gjennemskjærer Sognets nordlige Deel fra Øst til Vest. Htk. 350¾ Tdr. A. og E., 1¾ Td. Skff.

I Sognet: Byerne Kjerte med Kirke, Præstegaard og Skole, Ørsbjerg med Kro, Hjerup, Favrskov med Vandmølle; Hovedgaarden Billeskov, under Grevskabet Wedellsborg, efter Stat. Tabv. af 25 Tdr. Htk. A. og E., 1¾ Td. Skff. (c. 220 Tdr. Htk. Bøndergods), med et Areal efter H. Bangs Amts-Beskr. af 240 Tdr. L. Ager, 10 Tdr. L. Eng og 57 Tdr. L. Skov; Gaardene Nyfæste, Høigaard, Møllekna p og Bjørnemosegaard. Ialt i Sognet 55 Gaarde og 101 Huse, hvoraf 12 G. og 39 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1117. Jordbrug er næsten udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Wedellsborg Birks Jurisdiction (Kjerlingberg), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 199de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Wedellsborg. Et Legat paa 500 Rd. er stiftet den 27de Februar 1767 af Fru A. J. Farenhorst til Billeskov for 5 Trængende af Godsets Beboere.

Kjerte Kirke omtales i den mægtige Herremand Niels Hamundsen Litles Testament af 1295, hvori han gav 10 Mark til den (Suhms Danm. Hist. XI., S. 211). Dens Taarn staaer isoleret, omtrent 25 Alen Sydvest for Kirken. I et Sidecapel hvile i 2 Sandkister V. F. Farenhorst til Billeskov, † 1764, og Hustru Anna Johanne, født Hviid, † 1771.

Hovedgaarden Billeskov har ligesom Billeshave og Billesbølle Navn af den adelige Familie Bille, som eiede den i Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Godset blev i Slutningen af forrige Aarhundrede lagt under Grevskabet Wedellsborg.

Imellem Favrskovs Banker angreb Johan Rantzau, der var landet et Par Dage forinden ved Helnæs, med 5 Fænniker Fodfolk og 300 Ryttere Palmeaften (den 20de Marts) 1535 Grev Christophers Tropper. Han vandt en let Seir, da de tydske Landsknegte lode Bønderne i Stikken og kastede sig ind i Assens, medens en stor Deel af den uøvede Bondehob blev nedsablet. Hertug Christian skrev selv om dette blodige Sammenstød: „Der det er kommet til Dræbende have de Lybskes og deres Parties Krigsfolk taget Flugten og ere tyede ind i Assens By, og forlode den arme forførte og vanvittige Hob Almue saa paa Pladsen igjen udi al Angest og Dødsens Nød, saa der desværre og blev en mærkelig Hob Folk slagne." Johan Rantzau beleirede derefter Assens, indtil denne efter Slaget ved Øxnebjerg overgav sig.

Skydebjerg Sogn, omgivet af Annexet Orte S., Ørsted og Kjerte Sogne samt Vends og Odense Herred. Kirken, i Sognets sydlige Deel, 1¾ M. n. o. for Assens og 2¾ M. v. s. v. for Odense. Arealet, 2261 Tdr. Land, hvoraf 27 Tdr. Land Fredskov, er meget bakket med Undtagelse af c. 200 Tdr. Land Eng og Mose. Af Jordsmonnet er ⅓ leermuldede og Resten muldgrusede, grusede og sandede Jorder. Brænde-Aa gjennemskjærer Sognets nordlige Deel fra Øst til Vest. Landeveien fra Faaborg og Assens til Bogense og den fyenske Jernbane passere Sognet. Htk. 181¾ Tdr. A. og E., c. 3 Skpr. Skff.

I Sognet: Byerne Skydebjerg med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro, en Gaard paa 13 Tdr. Htk. med 139 Tdr. L., Gavnby med en Gaard paa 12¼ Tdr. Htk. og 134 Tdr. L., Taarup og Aarup med Folkehøiskole, Jernbanestation, Postexpedition (de tre sidstnævnte Byer næsten ganske udflyttede); Gaardene Vilhelmsborg, Skydebjerg Vand- og Veirmølle. Ialt i Sognet 24 Gaarde, 75 Huse med og 59 uden Jord, hvoraf 5 G. og 72 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 894. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 178de Lægd. Med Annexet Orte een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Erholm og Søndergaarde.

Skydebjerg og Orte Kirker ere for omtrent 20 Aar siden næsten aldeles ombyggede; de have begge Taarn, men ingen Hvælvinger. I Skydebjerg Kirke findes et Epitaphium med Portraiter og bibelske Billeder over Præsten Jens Pedersen Bang og Hustru fra 1680.

Orte Sogn, Annex til Skydebjerg, omgivet af dette, Ørsted S. og Odense Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 2 M. n. o. for Assens og 2½ M. v. s. v. for Odense. Arealet, 3833 Tdr. Land, hvoraf 56 Tdr. Land Fredskov foruden endeel Kratskov, er meget bakket, og Frøbjerg Bavnehøi, der har en Høide af 408 Fod over Havet eller er ligesaa høi som det høieste Punkt paa Møens Klint, forener sig med tvende noget mindre Bakker, der ligge i Retning fra Nordost mod Sydvest; Brendholts Banke, i Nærheden af denne Trillinghøi, naaer ikke denne Høide, men er en sjelden smuk afrundet Høi af omtrent 30 Tdr. Lands Størrelse. Jordsmonnet er som i Hovedsognet af leermuldet, muldgruset, gruset og sandet Beskaffenhed. En Arm af Brænde-Aa danner Sognets nordvestlige Grændse. Landeveien fra Assens til Odense-Middelfart Hovedlandevei passerer Sognet. Htk. 276¾ Tdr. A. og E., 2 Tdr. Skff.

I Sognet: Byerne Orte med Kirke og Skole, Frøbjerg med Skole, Pogeskole, Vandmølle og Teglværk, Frøbjerglund; Lade-

gaarde, Skovgaarde og Peirupgaarde, hvoraf 1 Gaard med 12¼ Tdr. Htk., 125 Tdr. L. Ager, 16 Tdr. L. Eng, 12 Tdr. L. Mose og 17 Tdr. L. Skov (2½ Tdr. Htk. Fæstegods), med Teglværk, Gaardene Brendholt, Topgaard, Ulskov og Fattiggaarden Damgaard, Veirmøllen Dammølle. Ialt i Sognet 57 Gaarde, 144 Huse med og 75 uden Jord, hvoraf 30 G. og 187 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1481. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, afsættes endeel Tørv. Teglværket producerer aarlig c. 400,000 Stykker Muursteen.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 177de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Erholm og Søndergaarde.

I Orte Sogn har der i Middelalderen været en Herregaard Frøbjerg, ligesom der endnu er en Landsby af dette Navn; den forekommer allerede 1383, og nogle Aar senere skrev den bekjendte, oftere her omtalte, Ridder Verneke Skinckel sig til Frøbjerg (Vedel Simonsens Rugaard I., 1ste Hefte S. 118 og 131 Anm.).

Ørsted Sogn, omgivet af Kjøng, Søllested, Vedtofte, Barløse, Skydebjerg og Orte Sogne samt Odense Herred. Kirken, vestlig i Sognet, c. 1¾ M. n. o. for Assens og c. 3¼ M. s. v. for Odense. Arealet, 3458 Tdr. Land, hvoraf 553 Tdr. Land Fredskov, foruden ikke ubetydelige Skovstrækninger, der ikke ere ansatte som Fredskov, er temmelig bakket, og Jordsmonnet bestaaer deels af lerede og leermuldede Jorder, deels af gruusblandede Skovjorder. Ved Sognets sydostlige Grændse findes et mindre Aaløb, som udspringer paa Brahesholms Marker i Vedtofte Sogn og tager sit Løb Syd paa til Søholm-Sø i Kjøng Sogn. Landeveien fra Assens og Faaborg til Aarup Jernbanestation og Kjøbstæderne passerer Sognet. Htk. 252⅜ Tdr. A. og E. og 2¼ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Ørsted med Kirke, Præstegaard og Skole, Veirmølle, Hospital, Fattighuus, Høibjerg og Nyrup med Skole; Hovedgaarden Frederikslund, af Htk. 28 Tdr. A. og E. og 2¼ Td. Skk., 260 Tdr. L. Ager, 40 Tdr. L. Eng og Mose og 1000—1100 Tdr. L. Skov (177 Tdr. Htk. Fæstegods og 41 Tdr. Htk. Arvefæstegods); Gaardene Truntegaard, Gaagerup, Østerskov og Hyldestedgaard. Ialt i Sognet 40 Gaarde, 34 Huse med og 19 uden Jord, hvoraf 10 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 588. Jordbrug er Indbyggernes Hovederhverv. Sognets store Skove give endeel Arbeidere Beskjæftigelse om Vinteren.

Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 179de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Frederikslund. I Sognet er et Hospital for 4 Lemmer.

Kirken, som bestaaer af et fiirkantet i den senere Tid udvidet Chor, af Langhuus og af senere tilbygget Taarn og Vaabenhuus, er oprindelig meget gammel, opført af raae Kampesteen med tilhuggede Kantsteen og med profileret Granitsokkel. De spidsbuede Hvælvinger ere af langt senere Oprindelse. Den gamle, med flere Menneskehoveder prydede Døbefont af Granit er endnu bevaret; ogsaa findes bevaret ved Indgangen til Høire i Vaabenhuset et Billede udhugget i Granit af St. Jørgens Kamp med Dragen (sandsynligviis har Kirken havt Navn efter denne Helgen). Indfatningen til Alterbilledet — nyt Alterbillede af Wegener, forestillende Jesus prædiker paa Bjerget — og Prædikestolen ere i Renaissancestiil fra Christian den Fjerdes Tid; fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede skriver sig Levningerne af en Præste- og Degnestol

i Spidsbuestiil. Nyt Orgel. Epitaphium over Gabriel Knudsen Acheleie. En Familiebegravelse for Rantzauerne til Frederikslund er indrettet i Taarnet. Her hvile General Grev Frederik Siegfried Rantzau til Rosenvold, Frederikslund, Søholm og Braheshholm, f. 1744, † 1822, og Hustru Sophie Magdalene, født Krag-Juel-Vind, f. 1754 og † 1833, samt deres Søn Kammerherre og Oberst, Grev Carl Frederik Rantzau, Eier af de 3 sidstnævnte Gaarde, f. 1778, † 1851, m. fl.

Hovedgaarden Frederikslund hed tidligere Krængerup, og skal være oprettet til Herregaard af Landsdommer Gabriel Knudsen Acheleie, som eiede den 1589 (Danske Atlas VI., S. 685) og efterlod den til sine Sønner Sigvard og Torben. Efter dem kom den til Claus Daa, der ogsaa eiede Braheshholm og i Jylland Næs (det nuværende Lindenborg), og som blev skudt paa sin Frue Sophie Amalie Lindenovs Foranstaltning 1678. Efter hendes Død kjøbtes Krængerup og Braheshholm af Geheimeraad Morten Skinkel til Søholm († 1691). Hans Enke Anne Charisius eiede nu de tre Godser indtil sin Død 1708. Deres to Døttre vare døde i Barndomsalderen, deres Pleiedatter, formodentlig tillige Fru Annas Broderdatter, Jomfru Margrethe

Frederikslund.

Dorothea Charisius blev gift med Capitain Vilhelm Stockfleth og alle 3 Godser forenedes hos deres Søn, Stiftamtmand Christian Stockfleth († 1750) og derefter hos dennes Svigersøn Geheimeraad Grev Holck, som solgte alle tre Gaarde og Godser ved Auction 1770 for 128,923 Rd. D. C. Ikke længe efter bleve de dog igjen forenede ved General, Grev Frederik Siegfried Rantzau (yngste Søn af Grev Chr. Rantzau til Braheshborg), som ombyggede Krængerup og gav efter sig Gaarden dens nuværende Navn. Senere gik de tre Godser samlede over til hans ovennævnte Søn, Kammerherre, Grev Carl Frederik Rantzau og fra ham atter til hans ældste Broders yngste Søn, Kammerherre, Grev Carl Frederik Rantzau, der er den nuværende Besidder. Hovedbygningen er af Grundmuur, i to Etager med Kjælder, opført 1772 af Grev F. S. Rantzau. Af denne gives her en Afbildning.

Skaunørshave nævnes i Danske Atlas som en forhenværende Herregaard i Sognet. En Skovstrækning i den sydlige Deel af dette kaldes endnu Skaunesbave.

I den lille Landsby Nyrup var den bekjendte Historiker Rasmus Nyerup født den 12te Marts 1759 († 1829 i Kjøbenhavn som Professor i Literaturhistorien, Uni-

versitetsbibliothekar og Regentsprovst); hans Fader var hoverigjørende Bonde under Godset Braheshólm.

Søllested Sogn, omgivet af Annexsognet Vedtofte, Ørsted, Kjøng, Flemløse, Søby og Gamtofte Sogne. Kirken, nordvestlig i Sognet, $1^1/_4$ M. n. o. for Assens. Arealet, 2056 Tdr. Land, hvoraf 136 Tdr. Land Fredskov (Rulle Skov), er bakket og for Størstedelen af leret og leermuldet Beskaffenhed. Langs med Sognets nordostlige Grændse er et mindre Aaløb. Htk. $143^3/_8$ Tdr. A. og E., $2^1/_8$ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Søllested med Kirke, Præstegaard, Skole og Teglværk, Bukkerup, Egemosedamshuse (31 H.); Gaardene Lysholt, Rønnemose, Søllestedgaard, Vistorpegaard, Nybogaard og Faldengaard. Ialt i Sognet 19 Gaarde, 28 Huse med og 31 uden Jord, hvoraf 7 G. og 30 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 483. Jordbrug og Skovarbeide er Hovederhvervet.

Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 183de Lægd. Med Annexet Vedtofte een Commune. Kirken tilhører Eieren af Rosenvold.

Søllested Kirke er opført af Muursteen med Taarn og Hvælvinger. Rundbuede Vinduer.

Søllested, „Syelverstate", „Syaluærstath", forekommer allerede i Historien 1175, da Kong Valdemar I. der holdt en Forsamling om Sommeren, hvor han udstedte et Brev, ifølge hvilket han overlod St. Knuds Kloster i Odense Landsbyen Hetby (formodentlig Heden) for andre Eiendomme, og 1231 er den ansat i Jordebogen for 30 Mark Guld (Scr. rer. Dan. VII. p. 523), hvoraf synes at kunne sluttes, at det i den tidlige Middelalder var et betydeligt Sted, hvor Kongen havde vigtige Eiendomme.

Vistorpegaard er vistnok det Vesthorp, hvor Jarl (comes) Elev 1140 boede (S. R. D. VII. 219) eller som Saxo kalder ham Eliuus a vico Wisingo.

Vedtofte Sogn, Annex til Søllested S., omgivet af dette, Gamtofte, Turup, Barløse og Ørsted Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. $1^1/_2$ M. n. o. for Assens. Arealet, 1687 Tdr. Land, hvoraf 65 Tdr. Land Fredskov, er bakket og har ved Uglebjerg sit høieste Punkt. Jordsmonnet bestaaer deels af leerblandet Sandjord, deels af sandede og sandblandede Leerjorder. Ved Braheshólm udspringer Uglebækken og danner Grændsen imellem dette og Ørsted Sogn, og et mindre Aaløb gaaer fra Braheshólms Marker Syd paa. Landeveien fra Assens til Odense-Middelfart Hovedlandevei passerer Sognet. Htk. $161^5/_8$ Tdr. A. og E., 5 Skpr. Skk.

I Sognet: Byerne Vedtofte med Kirke og Skole, Mellemballe og noget af Hesle, hvoraf Resten hører til Turup Sogn; Hovedgaarden Braheshólm, $44^1/_2$ Tdr. Htk. A. og E., $^5/_8$ Td. Skk., med 385 Tdr. L. Ager, 15 Tdr. L. Eng og 22 Tdr. L. Skov; Uglebjerg Vand- og Veirmølle og Brendegaard. Ialt i Sognet 25 Gaarde, 18 Huse med og 12 uden Jord, hvoraf 9 G. og 16 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 357. Jordbrug og Skovarbeide er Indbyggernes Hoved-erhverv.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 180de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Frederikslund. I Vedtofte er et Hospital, stiftet for 4 Lemmer af en tidligere Eier af Braheshólm, Stiftamtmand Christian de Stockfleth, som dertil har henlagt en Capital, der fortiden udgjør 300 Rd.

Vedtofte Kirke er opført af Muursteen, har Taarn og Hvælvinger, rundbuede Vinduer. Over Kirkedøren er en Indskrift saalydende:

Gak ind o Sjæl, gak ind, om Du vel har i Sinde
At reddes fra din Synd paa Dommens store Dag;
Her høres Naadens Ord, her skal Du Redning finde
Skjønt ei dit Kjød deri vil finde Smag.
Men førend Du gaaer ind skal Du Dig ydmyg bøie
For Gud i Bøn og Suk om Saligordets Frugt.
Før Du igjen gaaer ud til Himlen kast dit Oie
Tak Gud som Ordet gav Dig til en Livsens Lugt.

Hovedgaarden Braheshholm hed tidligere Vedtoftegaard; sit nuværende Navn fik den efter at være bleven Brahernes Eiendom. I det 16de Aarhundrede tilhørte den Familien Hardenberg: den under Kong Frederik II. bekjendte Rigshofmester Eiler Hardenberg († 1565) og hans Søn, den rige Erik Hardenberg, som lod baade Gaardens Bygning og Godset betydeligt forbedre († 1604 som den sidste Mand af denne Linie af Hardenbergerne). Fra denne Familie kom Gaarden ved Sidstnævntes Datter Kirstines Giftermaal med Axel Brahe til Elvedgaard (den berømte Astronoms yngre Broder) til Braherne, og Tyge Axelsen Brahe forandrede Gaardens Navn til Braheshholm, omtrent 1630, paa samme Tid, som det andet efter denne mærkelige Familie opkaldte Herresæde, det nærliggende Brahesborg, blev bygget af hans Fætter Jørgen Steensen Brahe. Ved hans Datter Anna Brahes Giftermaal med Oluf Daa kom Gaarden til denne; deres Søn var Claus Daa, der ogsaa eiede Kræ ngerup (Frederikslund). Siden Midten af det 17de Aarhundrede har Braheshholm, kun med kort Afbrydelse fra 1770 i de nærmeste Aar, været forenet med Frederikslund og Søholm (jfr. disse). Samtlige Gaardens Bygninger ere efter en Ildebrand, som overgik den i April 1842, ny opførte af Grundmuur. Paa Braheshholm er derhos i 1871—72 opført en ny Hovedbygning med Taarnbygninger og et ziirligt Spiir. Den ligger syd for den ældre Gaard paa en Bakke ned mod Vedtofte.

Kjøng Sogn, omgivet af Ørsted, Søllested, Flemløse og Haarby Sogne samt Odense Herred og Svendborg Amt. Kirken, noget vestlig i Sognet, c. $1^{3}/_{4}$ M. ø. for Assens. Arealet, 4543 Tdr. Land, hvoraf 16 Tdr. Land Fredskov, er bakket, og Jordsmonnet er af sandet, leermuldet og stærk leret Beskaffenhed. Sognet gjennemskjæres af et Aaløb, der, efter at have passeret Søholm-Sø, som er beliggende midt i Sognet, og er 1600 Alen lang og omtrent 700 Alen bred, forener sig med et Vandløb fra Vesten og samlede løbe Syd paa. Landeveien fra Assens til Odense gjennemskjæres i Sognets vestlige Deel af en mindre Landevei fra Odense-Middelfart Hovedlandevei til Faaborg. Htk. $411^{1}/_{4}$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Kjøng med Kirke og Præstegaard, Vand- og Veirmølle, Gummerup med Skole og Pogeskole, Høierup, Glamsbjerg med Veir- og Vandmølle og Fattiggaard, og Holte; Hovedgaarden Søholm, $24^{5}/_{8}$ Tdr. Htk., med 249 Tdr. L. Ager, 16 Tdr. L. Skov og 15 Tdr. L. Eng ($183^{1}/_{4}$ Tdr. Htk. Fæstegods, $31^{3}/_{4}$ Tdr. Htk. Arvefæstegods; Gaardene Søgaard, Bærholm, Hjortholm, Skrindshave og Høibjerggaarde; Søholm Skole. Ialt i Sognet 86 Gaarde, 96 Huse med og 80 uden Jord, hvoraf 31 G. og 90 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1607. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 7de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 184de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Frederikslund. Sognets Fattigvæsen har en Fattiggaard paa Glamsbjerg Mark for 40 Lemmer, med et Areal af c. 10 Tdr. Land.

Kjøng Kirke er opført af utilhugne Kampesteen og Muursteen, har Taarn og 8 Hvælvinger, nemlig 1 i Taarnet, som er aabent mod Skibet, 3 i Skibet, 2 i en Sidebygning mod Nord og 2 mindre i Choret.

Hovedgaarden Søholm tilhørte siden Slutningen af det 16de Aarhundrede Familien Skinkel, der i det 17de Aarhundrede hermed forenede Krængerup (Frederikslund) og Brahesholm, hvilke senere gik over til Stiftamtmand Stockfleth og efter ham til Grev Holck, som solgte alle tre Godser 1770; men kort efter bleve de igjen forenede som den grevelige rantzauske Families Eiendom (jfr. Frederikslund). Alle denne Gaards Bygninger bleve i Slutningen af forrige Aarhundrede nedrevne og dens Jorder derefter drevne under Frederikslund; men den nuværende Eier har i Aarene 1855—56 opbygget en ny Gaard, saa at Søholm nu er en selvstændig Avlsgaard, men uden herskabelig Hovedbygning.

Flemløse Sogn, omgivet af Søllested, Kjøng, Haarby, Dreslette, Sønderby, Kjærum og Søby Sogne. Kirken, midt i Sognet, 1½ M. o. s. o. for Assens. Arealet, 4510 Tdr. Land, hvoraf 43 Tdr. Land Skov og Plantage, bestaaer af lette, grusede og bakkede Jorder. I Sognets nordlige Deel er et mindre Aaløb. Landeveien fra Assens til Faaborg passerer Sognet. Htk. 438⅞ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Flemløse med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Voldtofte med Skole, Høed og Drærup; Hesselgaard, Alenbækshuse og Mosebo. Ialt i Sognet 70 Gaarde og 136 Huse, hvoraf 13 G. og 61 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1320. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 185de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken er oprindelig opført af Kampesteen, med senere tilføiede Hvælvinger og Taarn. Taarnet, med Blytag, tjener til Sømærke fra Beltet.

Paa Sognets Marker forefandtes tidligere mange Gravhøie; ogsaa er dette Sogn meget rigt paa Oldsager; saaledes blev 1598 en stor Runesteen flyttet fra Marken ind paa Kirkegaarden, hvor den senere blev sønderslaaet og tildeels indsat i Kirkegaardsmuren, og til forskjellige Tider, saavel i forrige som dette Aarhundrede, er der ved Udgravninger gjort flere interessante og for Antiqvitetsstudiet vigtige Fund; jfr. Vedel Simonsens Saml. til Hagenskov Slots Historie, S. 8 flg. (Om Flemløse Runestenen, der nu findes paa Jægerspriis, see 1ste B., S. 104, jfr. Thorsens Runemindesmærker I. 97). Nu er der siden dette Skrifts første Udgave i Aarene 1864—65 foretaget den interessante Udgravning af det lille Mosedrag, som hedder Kragehul og ligger omtrent 500 Skridt nordvest for Flemløse By, fra hvilket man tidligere ogsaa havde enkelte Oldsager. Kragehul Mosefund er beskrevet af Prof. Engelhardt i et særskilt Skrift under dette Navn. I Indledningen omtaler Forfatteren, at den systematiske Undersøgelse af vore Moser begyndte i 1858 med Thorsbjerg Mose i Angel (1858—61) og fortsattes i Nydam Engmose i Sundeved (1859—63), i Vimose ved Odense (1859 og 1865) og i Kragehul. „Disse Fund", føier han til, „ere utvivlsomt Minder om Jernalderens Begyndelse her i Norden og de ere alle Minder om stærke Rørelser og Kampe, om eiendommelige Sæder og Skikke hos et Folk, der bragte os saa vigtige Løftestænger til en høiere Udvikling, som Jernets almindelige Brug, Bogstavskrift, der er Tankens gangbare Mønt, Hestens Brug til Kjøren og Riden og en meget udviklet Baadbygning".

Astronomen Peder Jacobsen Flemløse, som gik Tyge Brahe tilhaande paa Hveen, var født i denne By († 1599); ogsaa den lærde Orientalist Thomas Bang var født i Flemløse Præstegaard den 18de Februar 1600; han døde som Dr. og Professor i Theologien og første Universitetsbibliothekar i Kjøbenhavn 27de October 1661.

Efter Danske Atlas (VI. S. 657) skal der i Sognet findes en med Spor af Grave omgivet Plads, hvor tidligere Herregaarden Bjørmose laae.

Under et Steengjærde syd for Voldtofte By fandtes i 1843 et Tinkar, hvori laae c. 1550 smaa Sølvmønter, saagodtsom alle af de saakaldte „Korshvide". De for-

modes nedlagte i Jorden i Begyndelsen af Kong Frederik den Førstes Regjeringstid (Ant. Tidsſk. 1843—45, S. 41—45).

Haarby Sogn, omgivet af Dreslette, Flemløse og Kjøng Sogne samt Svendborg Amt og den fra Lille-Belt indskydende Horne- eller Helnæs-Bugt. Kirken, nordvestlig i Sognet, 2 M. s. s. o. for Assens. Arealet, 5886 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov (Signekjær), der dog ryddes mere og mere for at opdyrkes og bebygges, er bakket, og Jordsmonnet af meget forskjellig Beskaffenhed, deels lette grusede, deels sandmuldede og leermuldede Jorder. Til Sognet hører endvidere et lidet Skovareal ved Horne-Bugten, som paa de øvrige Sider er omsluttet af Dreslette Sogn. Sognet gjennemskjæres af et Aaløb, der ved Nellemose falder i Løgismosebugten, en mindre Bugt af Helnæsbugten. Landeveien fra Assens til Faaborg, der gjennemskjæres af 2 mindre Landeveie til Svendborg og til Bogense, passerer Sognet. Htk. 515 Tdr. A. og E., 3 Skpr. Skſk.

I Sognet: Byerne Haarby med Kirke, Skole, Kro, Vandmølle og Uldkarteri, Akkerup med Præstegaard og Skole, Sarup med Skole, Vand- og Veirmølle, Strandby med Skole og Vandmølle, og Nellemose; Hovedgaarden Løgismose, 27 1/8 Tdr. Htk. med 308 Tdr. L. Ager, 20 Tdr. L. Eng og 40 Tdr. L. Skov; Avlsgaarden Ballegaard (tildeels Fæste under Grevskabet Brahesminde), 11 3/4 Tdr. Htk., med 110 Tdr. L. Ager, 18 Tdr. L. Eng, 2 Tdr. L. Skov og 2 Tdr. L. Mose; Filstrupgaard, Lindegaard og Ellegaard. Ialt i Sognet 111 Gaarde, 155 Huse med og 128 uden Jord, hvoraf 52 G. og 167 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 2086. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, haves noget Erhverv ved Fiskeri ved Strandby og ubetydelig Søfart. 3 Kjøbmænd drive ikke ubetydelig Handel, og der er i de senere Aar udført c. 8000 Tdr. Sæd aarlig.

Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. Sognets østre Deel (Haarby, Akkerup, Skallebjerg, Langdiil og Kirkemarken) udgjør 3die Udskrivningskreds 192de Lægd og dets vestre Deel (Sarup, Strandby, Nellemose og Løgismose) 193de Lægd. Sognet er nu deelt i to Sognefogeddistricter og danner en egen Commune. Kirken tilhører Grev Bille-Brahe til Grevskabet Brahesminde. Sognet har en Fattig- og Forsørgelsesanstalt, beregnet paa 30 Lemmer, og et af Grev F. Trampe stiftet Legat til Forbedring af Skolelærerens Løn i Sarup, hvoraf aarlig udredes 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg og 24 Rd.

Haarby Kirke er en Korskirke, bygget af Kampesteen og Teglsteen, hvælvet og med Taarn. Indtil 1856 havde den kun een Korsarm, men da tilbyggedes den søndre Arm og ombyggedes den nordre saaledes, at Korsarmene have tvende Rader Hvælvinger (Prof. Nebelong forestod Bygningsarbeidet). Altertavle, Christus i Gethsemane, af afdøde Lund, Prof. ved Kunstacademiet. Under Taarnet findes den grevelig trampeske Begravelse med 3 kostbare Marmorkister, hvori hvile Oberstlieutenant Conrad Greve af Trampe til Løgismose og Fjellebro († 1735) og hans Søstre, Comtesserne Frederikke Lovise og Sophie Hedevig Trampe (Familien kaldes i Capellets Fundats Tramp). Under Choret er en nu udfyldt og tilmuret Gravhvælving, i hvilken der 1856 fandtes 18 Kister med læselige Inscriptioner. Disse vare over Rigsmarsk, Raad, Befalingsmand paa Skanderborg Anders Bille, † 9de Novbr. 1657, 57 Aar gammel; hans Frue Anna Sophie Rosenkrantz, † 1667; Erik Bille; Anders Bille, † 1694. 14 Frøkener fra Odense Kloster, hvilke ved et Gavebrev af sidstnævnte Anders Billes Enke, Beathe Margrethe Bjelke, dateret Tersløsegaard den 24de Mai 1732, fik den Billeske

Familiebegravelse til Gravsted og har benyttet den fra 1758 til 1788. Paa de andre Kister vare Indskrifterne ulæselige. Liigsteen i Vaabenhuset over Alexander Durham til Høisgaard, „Capitain", †1600, og Hustru Mette Urne. Mindesteen over 3 den 29de Juni 1864 faldne Krigere.

Hovedgaarden Løgismose nævnes allerede 1390 som tilhørende en Johan Pedersen (Suhms Danm. Historie XIV., S. 266 og 269), og 1406 omtales af Hamsfort (Scr. rer. Dan. I. p. 320) »Johannes Petri de Lauismos« (formodentlig den samme) som »prætor Fioniæ«, d. e. Landsdommer i Fyen. Gaarden findes ofte at have været i flere adelige Slægters Sameie, saaledes nævnes samtidig eller særskilt flere Medlemmer af den mægtige fyenske Slægt Bryske, Jacob Hardenberg, Albret Bydelsbach og dennes Svoger, Rigshofmesteren Mogens Gjøe og efter ham igjen samtidig Svigersønnen Johan Oxe til Nielstrup, Mouritz Oluffen Krogenos til Bollerup og Børge Trolle til Lillø. Efter Johan Oxe arvede hans Søn Eskild Oxe hans Andeel, hvilken, da han døde ugift, gik over til Broderen Peder Oxe til Gisselfeld. Han synes at have besiddet den største Deel eller hele Gaarden, eftersom han opførte Bygning paa denne, men efter ham findes atter mange Medeiere, saaledes Peder Oxes Søstersøn Johan Rud, Johan Urne, Anders Bille, Rigets Marsk. Denne Sidstnævnte byggede Capellet paa Gaarden; hans Søn Erik Bille fik den efter ham og derefter Sønnesønnen Anders Bille. Han var gift med Rigsadmiral Henrik Bjelkes Datter Beathe Margrethe, som overlevede ham. Hun solgte Gaarden til Generallieutenant, Grev Adam Frederik Trampe, Anfører for de danske Hjælpetropper i østerrigsk Tjeneste, som døde i Ungarn 1704, efter forinden at være udnævnt til tydsk Rigsgreve. Efter ham besad hans Enke, en Datter af Admiral Cort Adeler, Gaarden, derefter Sønnen Conrad, Datteren Sophie Hedevig, † 1780, og Brodersønnen Adam Frederik Grev Trampe. Han afhændede Bøndergodset og solgte senere Gaarden til Capitain Uldall, som kun eiede den i 7 Aar (1800–1807), hvorefter han afhændede den til Forpagter Smidt paa Wedellsborg, der havde den til sin Død 1827. Gaarden blev derefter kjøbt af hans to Sønner R. og F. L. Smidt, hvilken sidste udkjøbte Broderen og solgte den 1831 til C. Hansen for 12,000 Specier; den blev derefter, som ommeldt foran, mageskiftet mod Kjærsgaard (Løgismose blev dengang vurderet til 50,000 Rd.) og eies nu af Hr. Hansen, der 1856 kjøbte den af Petersen for 118,000 Rd. Af Peder Oxes Bygning staae nu kun de to Fløie, den tredie, der blev nedbrudt i 1826, var forsynet med et høit Taarn og Spiir. Anders Billes Capel er nedlagt; Gaarden har endnu Grave.

Efter Danske Atlas skal der fordum i Sognet have været en Herregaard af Navn Høisgaard, som i det 17de Aarhundrede blev henlagt under Løgismose. Den eiedes, som foran nævnt, i Slutningen af det 16de Aarhundrede af Alexander Durham. En Deel af dens Jorder høre nu under Avlsgaarden Ballegaard; paa denne Gaards Mark sees Borgpladsen med Spor af Grave.

Dreslette Sogn, omgivet af Sønderby, Flemløse og Haarby Sogne samt Lille-Belt (Aakrogbugten og Helnæsbugten, mellem hvilke den til Sognet hørende Halvø Agernæs). Kirken, nordlig i Sognet, 1¼ M. s. o. for Assens. Arealet, 4225 Tdr. Land, hvoraf 35 Tdr. Land Fredskov, er med faa Undtagelser, navnlig i den sydlige Deel af Sognet, hvor Svennemose Banke hæver sig 185 Fod over Havet, temmelig jevnt, og Jordsmonnet af fortrinlig leer- og sandmuldet Beskaffenhed. Htk. 400⅜ Tdr. A. og E., 3¼ Td. Skff.

I Sognet: Byerne Dreslette med Kirke og Præstegaard, Snave med Skole, Skaarup, Stærup og Mullerød med Skole, Brydegaarde, Enemærksgaarde, Fiskerleiet Brunshuse med Udskibningssted, Ungersbjerge og Skovkrogen; Hovedgaarden Flenstofte, 19 Tdr. Htk., med 140 Tdr. L. Ager, 10 Tdr. L. Eng og 16 Tdr. L. Skov; Agernæsgaarde (2 G.) paa Halvøen Agernæs; Gaardene Simmerholm med Teglværk, Skovbjerggaard og Ørbækgaard. Ialt i Sognet 82 Gaarde, 51 Huse med og 94 uden Jord, hvoraf 31 G. og 68 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1247. Intet særligt Erhverv haves udenfor Jordbrug med Undtagelse af noget Fiskeri og Skovarbeide. Fra Fiskerleiet Brunshuse udskibes endeel Sæd til Flensborg og Kiel.

Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Bgkds. 3die Udskrivningskreds 191de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Flenstofte.

Dreslette Kirke er en meget smuk hvælvet Korskirke med et 31 Alen høit af Conferentsraad Ryberg 1787 opført Taarn, hvorpaa en Altan eller et Slags Observatorium. Udsigten fra dette især mod Syd og Sydvest er viid. Conferentsraad Ryberg (om hvem see forøvrigt Frederiksgave) skjænkede ogsaa Kirken et smukt Altermaleri og lod indrette et Gravcapel for sig og Familie. Over Døren til Gravcapellet lod han 1791 paa en Marmorsteen anbringe følgende Vers, som endnu findes der og her gjengives som et Minde om Prams og Rahbeks Tage, i hvilke det er skrevet (jfr. N. M. Petersens Udtryk om hiin Tid „de kjære Udgydelser om Fuldkommenhed og Dyd" i den danske Literaturs Historie V. I. S. 366):

„Ei Dødens Rædsler, Gravens mørke Bolig,
Kan skrække den, som frygter Gud;
Fra Sorger fri, han slumrer sødt og rolig,
Indtil ham vækker Almagts Bud.
Frimodig skal han frem for Dommen træde,
Forsonet Gud ham dømme skal;
For ædel Daad skal evig Fryd og Glæde
Belønne ham blandt Frommes Tal.
O! gid Enhver, som denne Grav skal gjemme,
Maa leve Gud og Dyden tro,
Og Andres Gavn som eget Vel forfremme,
Saa skal han døe i Fred og Ro."

Dreslette skrives 1367 Dreyslette og har sit Navn af det smalle Drag, der forbinder Sognet med Agernæs.

Hovedgaarden Flenstofte (af Mandsnavnet Flen), beliggende ¼ Miil Syd for Frederiksgave (Hagenskov), forekommer allerede i Niels Hamundsens Testament af 1295 (Suhms Danmarks Historie XI., S. 211), og kaldes derfor ogsaa i Danske Atlas VI., S. 683, en af de ældste Gaarde i Landet. Til dens Historie haves kun faa Optegnelser. I Aaret 1799 kjøbte Agent Ryberg til Frederiksgave Flenstofte med dengang tilliggende 80 Tdr. Htk. Bondergods for 55,050 Rd. D. C. Gaarden var derefter i over 50 Aar forenet med Frederiksgave, først som Privat- og senere som Statseiendom, men blev i Aaret 1854 solgt som en særskilt Eiendom. Den tilhører nu Hr. P. N. Damsboe.

Paa Snave Mark ved Mosen „Lille Long" findes en Steendysse med et velbevaret Steenkammer. (F. M.).

Sønderby Sogn, omgivet af Kjærum, Flemløse og Dreslette Sogne samt Lille-Belt (Aafrogbugt). Kirken, nordlig i Sognet, ¾ M. s. o. for Assens. Arealet, 2790 Tdr. Land, hvoraf 200 Tdr. Land Fredskov, er noget bakket, og Jordsmonnet af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed. Sønderby-Sø er beliggende ved Byen Sønderby. Landeveien fra Assens til Faaborg passerer Sognets nordlige Deel. Htk. 284 Tdr. A. og E., 1⅞ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Sønderby med Kirke, Præstegaard og Skole, og Aa eller Aahuse; Hovedgaarden Frederiksgave, 92⅞ Tdr. Htk. A. og E., c. 1⅞ Td. Skk., c. 660 Tdr. L. Ager, 100 Tdr. L. Eng, 100 Tdr. L. udyrket Jord og 230 Tdr. L. Skov (Sønderby Kirke- og Kongetiende); Vandmøllen Store Mølle eller Frederiksgave Mølle og Veirmøllen Lille Mølle. Ialt i Sognet 30 Gaarde, 15 Huse med og 31 uden Jord, hvoraf 8 G. og 1 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 658. Jordbrug og noget Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

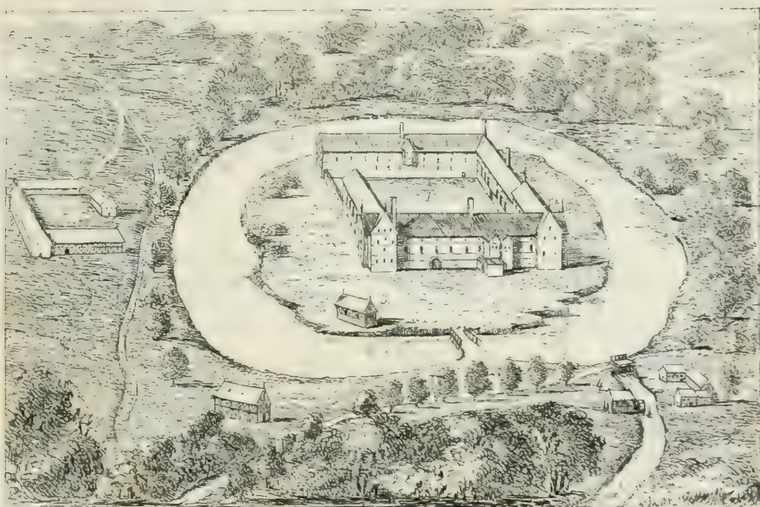
Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue- og Lægedistrict; 3die Bgkds. 3die Udskrivningskreds 190de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Frederiksgave Hovedgaard. I Sønderby er et Hospital, stiftet 1717 af General Tewitz med en Capital af 2213 Rd. og Plads til 8 Lemmer. Desuden har Sognet 2 Legater, det Hildebrandtske, stort 225 Rd. og det Bingalske, c. 122 Rd., til værdige Trængende deels i Sønderby og deels i Dreslette Sogne.

Sønderby Kirke, opført af Kampesteen og Muursteen, er med Taarn og Hvælvinger, og har et Gravcapel med 4 store og smukke Liigkister, 2 af Marmor og 2 af Sandsteen, hvori hvile Medlemmer af Familien Dewitz. 1866 afsløredes en Mindestøtte paa Sønderby Kirkegaard over 26 Krigere, døde 1864 paa Frederiksgave Lazareth.

Lidt Sydost for det nuværende Frederiksgave har den gamle berømte Kongeborg Hagenskov ligget*). Oprindelsen til Navnet er uvis. Det forekommer første Gang 1251, da et Kongebrev derfra blev udstedt, og faa Aar efter, 1259, blev Borgen benyttet som Statsfængsel for den mod Kong Christoffer I. oprørske Erkebiskop Jacob Erlandsen, hvis Fængsling havde et langvarigt Interdict til Følge for Riget. Kort efter findes Slottet at være pantsat til Hertug Albert af Brunsvig, Kong Erik Glippings Formynder, i Anledning af de Udgifter, han som saadan havde havt for Riget, og i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede var det i den holsteenske Grev Geerts Hænder, som 1336 solgte det til en holsteensk Adelsmand Ditlev van der Wensynen. Efterat Dronning Margrethe 1386 havde indløst det fra en følgende Eier, ogsaa en holsteensk Adelsmand, Benedict v. Ahlefeldt, var Hagenskov derpaa Sædet for en kongelig Hovedsmand eller Lehnsmand, saalænge det var kongelig Eiendom, nemlig — med Undtagelse af det ene Aar i Grevens Feide 1534—35, da Bonden Hans Lunde havde det i Besiddelse (see Paludan-Müller i Annaler for nord. Oldkyndighed og Hist. 1853, S. 1—24) — lige til 1667. De meest bekjendte af disse kongelige Lehnsmænd vare Eske Bilde til Svanholm (1514—29), som senere blev Rigshofmester, Eiler Rønnov til Hvidkilde, den sidste Mand af sin Slægt (1553—63), hans Svigersøn Erik Hardenberg til Mattrup (1572—1604), den for sine Reiser (endog til Jerusalem) bekjendte Rigskantsler Jakob Ulfeld til Egeskov (1605—10), Fader til den endnu mere navnkundige Rigshofmester Corfits Ulfeld, Christian IV.'s Svigersøn, som var født paa Hagenskov den 10de Juli 1606, samt den forhen (see Brahesborg) omtalte Jørgen Steensen Brahe til Hvedholm i 44 Aar (1617—1661). Da ved Regjeringsformens Forandring Lehnene bleve forvandlede til Amter, skjænkede Kong Frederik III. Hagenskov Gaard og Gods til den hidtilværende Amtmand i sammes (senere Assens) Amt, Geheimeraad Niels Banner, som ogsaa fik Tilladelse til herefter at kalde Gaarden til Erindring om den kongelige Naade Frederiksgave. Efter ham, † 1670, fulgte Sønnen Christian Banner, og fra ham gik Gaarden 1707 ved Salg over til Hindsgavls Eier, Geheimeraad, Generallieutenant og Elefantridder Frants Jochum v. Dewitz, der anførte det danske Cavalleri i Slaget ved Gadebusch († 1719). Det var i denne Families Besiddelse, at den gamle Slotsbygning afbrændte 1741. Dewitzerne beholdt Gaarden til Aaret 1764, da Major Dewitz solgte den for 170,000 Rd. D. C. til Canselliraad Otte i Eckernførde, som atter kort efter overdrog den til sin Svigersøn, Hofagent, senere Conferentsraad Niels Ryberg, f. 1725 i Ryberg i Salling af Bondeforældre, † 1804 som Chef for et af Danmarks første Handelshuse, medens han ogsaa i mange andre Henseender havde udviklet en høist gavnlig Virksomhed (jfr. Nyt histor. Tidsskr. IV., S. 204—5). Det var med fuld Sandhed, at hans Biograph (see Nyerups og Lahdes Samling af fortjente danske Mænds Portraiter og Biographier) yttrede, at hans Handelshuus i mere end 40 Aar havde havt den meest ubegrændsede Agtelse over hele Europa, at hans Skibe havde gjennemseilet de fleste Verdenshave, at hans Industrianstalter havde sat mangfoldige Hænder i Arbeide, og at hans Landvæsensindret-

*) Jfr. Vedel Simonsens „Samlinger til Hagenskov Slots, nuværende Frederiksgaves, Historie", Odense 1842.

ninger geraadede saavel hans Hjerte til Ære som hans Bønder til Gavn. I Aaret 1775 byggede han den nuværende Hovedbygning i italiensk Stiil (1 Længe i 2 Etager). „Blandt Værelserne var især eet mærkværdigt, fordi Alt i samme fra det mindste til det største var chinesisk." „Ogsaa Haven anlagde han med tyrkiske Telte, Grotter med Conchylier og Mineralstufer, og forresten i fransk Smag med stive Hækker og Alleer." (Af Gaarden med Omgivelser haves et Prospect i det smukke Maleri af Juel, tilhørende Kmhr., Stiftamtmand Baron C. Bille-Brahe til Svanholm, som var udstillet i Industribygningen 1872, hvor Conferentsraad Ryberg sees siddende i en af Frederiksgaves Marker i Samtale med sin Søn og Sønnekone, født Falbe). Nu er Haven omdannet til et engelsk Parkanlæg. Efter Conferentsraad N. Rybergs Død fik hans Søn Etatsraad J. C. Ryberg, f. 1767, † 1831, Frederiksgave, men da dennes Formuesomstændigheder ødelagdes ved Krigen med England, overtog Statskassen 1824 Gaarden, som vedblev indtil Aaret 1854 at være Statseiendom. I Aarene 1841—47 var den Sommerresidents for Kronprindsen, senere Kong Frederik VII. Godset er nu afhændet til Bønderne. Ved Auctionen i 1854 kjøbtes Hovedgaarden med tilliggende Jorder, tvende Vandmøller, samt Skovene i Sønderby og Søllested Sogne for 318,500 Rd. af Besidderen af Grevskabet Wedellsborg, Grev Wedell, der nu er dens Eier. Greven

1. Hagenskov.
2. Ladegaard. 3. Stald. 4. Mølle.

nedstammer fra Frederiksgaves første Besidder, Geheimeraad Niels Banner, idet Grev Hannibal Wedell, † 1708, var gift med dennes Sønnedatter Anne Cathrine Banner. I 1864 blev Hovedbygningen benyttet som Lazareth.

Omtrent 900 Alen sydost for Frederiksgave Hovedgaard ligget i den nuværende Park Hagenskovs Borgplads, 170 Alen lang og 130 Alen bred udenfor Gravene. Af det gamle Slot haves en Tegning i Resens Atlas, hvorefter det var bygget i 4 Fløie, uden Taarne, men med karnapagtige Udbygninger. (Resens Afbildning gjengives her). „Endnu bærer Slotstomten, alle Omvexlinger til Trods, de store Skræppeblade eller den saakaldte Pestilentsurt, der er et charakteristisk Mærke for Middelalderens Borghaver" (Vedel Simonsens Borghistorie, S. 66—67). Nordlig for Hovedgaarden ligger den saakaldte „gamle Slotsbanke", kun 2000 □ Alen stor, rund af Form, hvilken er udgravet paa Foranledning af Kong Frederik VII. som Kronprinds; der blev fundet Ruiner af et firkantet Taarn.

I Frederiksgave Have laae tidligere 3 Runestene, der i den nyere Tid ere ført til Jægerspriis.

Helnæs Sogn, der bestaaer af Halvøen Helnæs i Lille=Belt og udgjør den sydligste Spids af Odense Amt, danner den vestlige Grændse for Helnæs=Bugten og er ved en smal 1/4 M. lang Landstrimmel ved Landsiden forbunden med Halvøen Agernæs til Dreslette Sogn. Kirken, paa den østlige Side af Halvøen, 2 1/2 M. s. o. for Assens. Arealet, 2294 Tdr. Land, er bakket og har, især mod vestre Side, nogle høie Klinter tæt ud til Kysten. Den saakaldte Galgebakke i Sognets nordlige Deel er 96 Fod høi. Jordsmonnet er paa den nordlige Deel af Halvøen stærk leret, paa den midterste Deel af let gruset Beskaffenhed og paa den sydlige Spids af fortrinlig Leermuld. Den østlige Side af Halvøen har en Havbugt, der er inddvundet til Eng ved en Dæmning. Htk. 181 7/8 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Helnæs med Kirke, Præstegaard, Skole og Veir=mølle, 1 Gaard 14 1/2 Tdr. Htk., 124 Tdr. L. Ager, 5 Tdr. L. Eng, 25 Tdr. L. Ovredrev og 5 Tdr. L. Underskov. Ialt i Sognet 31 Gaarde, 16 Huse med og 19 uden Jord, hvoraf 8 G. og 10 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 456. Foruden Jordbrug haves ubetydeligt Erhverv ved Fiskeri og Kornhandel.

Sognet hører under Baag Herreds Jurisdiction (Assens), Assens Amtstue= og Lægedistrict; 3die Bgkds. 3die Udskrivningskreds 194de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører en af Sognets Gaard=mænd. Fattigvæsenet eier en Kongl. Obligation paa 200 Rd., et Legat paa 200 Rd. og en opsparet Capital af 200 Rd., bestemt til Opsparelse af et Fond til Anskaffelse af et Fattighuus.

Ifølge en Optegnelse i Embedsbogen er Kirken bygget 1618, da Jørgen Brahe var Lehnsmand paa Hagenskov. Rigtigheden heraf kan dog vistnok være tvivlsom, da Kirkens Mure, af Granit med Fylding, ligne ganske andre gamle Kirkebygningers. Fladt Loft. Taarnet er senere tilbygget af Muursteen, 1740. Sognet var tidligere Annex til Sønderby.

Helnæs, Hellenæs, „Hælghænæs" nævnes 1231 i Valdemar II.'s Jordebog, hvor=efter en Sjettedeel af samme tilhørte Kongen (Scr. rer. Dan. VII p. 524). Om Halvøen skylder en Næsekonge Helge i den hedenske Oldtid sit Navn, eller dette betyder „det hellige Næs", saaledes som det forklares i Scr. VII. p. 582, er uvist.

Paa Halvøen Helnæs fandt en Nat i Marts 1535, uventet for Fjenden, den Landgang Sted af de kongelige Tropper under Anførsel af Johan Rantzau, som havde Fyens Erobring til Følge efter Slaget ved Oxnebjerg.

Som fredede Oldtidsmindesmærker forekomme i Sognet: paa Pynten af Helnæs i den saakaldte „Langmark" et Steenkammer med Overligger, sammesteds i „Hoved=marken" et stort Steenkammer med Overligger, sammesteds i „Skandsemarken" et Steenkammer med Overligger og en næsten rund Skandse, omgiven af en tør Grav; ved Stranden en Skandse fra Svenskekrigen.

I Foraaret 1860 fandtes paa Helnæs en Runesteen, der blev kløvet, men de fleste Stykker bragtes dog tilveie og opbevares nu i Oldnordisk Musæum. Thorsen (Rune=mindesmærker S. 337) læser den saaledes: Rhuulfr sati stain Nuraguþi aft Guþumunt bruþur sunu sin druknaþu . . . Ouair faþi.

Indtil den nuværende Amts=Inddeling indførtes 1794, dannede Vends Herred Hindsgavl Amt og Baag Herred Assens Amt, der begge vare forenede under een Amtmands Bestyrelse. Ifølge Land=Communal=An=ordningen af 13de August 1841 udgjøre disse to Herreder nu et særligt Amtsraadsdistrict.

KORT
over
SVENDBORG AMT
udarbeidet og graveret af Oberst E. Klingsey,
revideret af Geheime Etatsraad J.P. Trap i Henhold
til Sammes Beskrivelse af Danmark.
HERREDER.
1. Vinding. 4. Salling. 7. Erö.
2. Gudme. 5. Langelands Nörre.
3. Sunds. 6. dº Sönder.
STORE
BELT
ODENSE
NYBORG
HORNE BUGT
Ilum Ö

ÖSTERSÖEN
LANGELANDS BELT
SVENDBORG
RUDKJÖBING
ÆRÖESKJÖBING
MARSTAL
TAASINGE
Tranekjær
Lyö
Avernakö
Dreiö
Skarö
Birkholm
Strynö
Söby
Valdemars Slot
Thurö
Tranekjær Slot
55°
50'
20'
10'
2°
2 Mil

Svendborg Amt,

det sydligste af de tvende Amter, der udgjøre den fyenske Øgruppe, bestaaer af den sydlige mindre Deel af Øen Fyen, de større Øer Taasinge, Langeland og Ærø samt de mindre Turø, Siø, Skovø, Strynø, Strynø Kalv, Birkholm, Halmø, Store Egholm, Dreiø, Skaarø, Avernakø, Bjørnø, Lyø og Ilumø, foruden flere smaae ubeboede Øer og Holme. Amtets Fladeindhold er 29,7 □ Miil. Statistisk Tabelværk, 3die Række, 11te B. angiver 16de Juli 1866 for Svendborg Amt: det ved Matrikuleringen opmaalte Areal til 295,644 Tdr. Land, Søplan 1960 Tdr. Land, anvendt til Fredskov 22,786 Tdr. Land, besaaet Areal 129,928 Tdr. Land (deraf Hvede 8548 Tdr., Rug 24,991 Tdr., Byg 40,720 Tdr., Havre 32,522 Tdr., Boghvede 1037 Tdr., Ærter og anden Bælgsæd 5126 Tdr., Blandsæd 6899 Tdr., Kartofler 2964 Tdr., andre Rodfrugter 206 Tdr., Raps 2029 Tdr., Handelsplanter 1573 Tdr.). Af Huusdyr fandtes til den nævnte Tid i Amtet: 23,618 Heste, 70,563 Stkr. Hornkvæg, 92,524 Faar, 24,052 Sviin. Det samlede Ager og halverede Skovskylds Hartkorn var efter Stat. Tabv. 3die R., 4de B. den 1ste April 1860 (Ærø altsaa her ikke medregnet, dets Htk. er tilsammen c. 1414 Tdr. Ager og Eng) 26,007 Tdr., deraf Kjøbstædernes 346 Tdr., Landdistricternes 25,661 Tdr. Af sidstnævnte hørte til 118 større Landbrug 4070 Tdr. Htk., til 4151 Bondergaarde fra 1 til 12 Tdr. Htk. 18,662 Tdr., til 8374 Huse under 1 Td. Htk. 2477 Tdr., til skyldsatte, ikke bebyggede Lodder 452 Tdr. Af Husene havde 4,797 over 2 Skpr. Htk., 1306 mellem 1 Skp. og 1 Fdkr. Htk., 1085 under 1 Fdkr. Htk., 1186 vare jordløse Huse. Af Gaardene vare 1714 Selveiergaarde, 234 vare Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte, 4 Arvefæstegaarde uden denne Ret, 2199 vare Fæstegaarde med c. 11,000 Tdr. Htk. (Fæsteafløsningen er senere gaaet fremad i Svendborg Amt, saa at Fæstegodset nu kun lidet overstiger 9000 Tdr. Htk.). Af samtlige Huse vare 3947 Selveierhuse, 4427 Fæstehuse. Indbyggernes Antal efter Folketællingen i

1870 var 105,630, hvilket viser et Antal af 3547 paa □ Milen. Af Amtets samtlige Indbyggere levede 95,112 i Landdistricterne og 19,041 i Kjøbstæderne.

Svendborg Amt indbefatter Kjøbstæderne: **Svendborg, Faaborg, Nyborg, Rudkjøbing** og **Ærøeskjøbing,** samt Herrederne **Vinding, Gudme, Sunds, Salling, Langelands Nørre-** og **Langelands Sønder-Herred** og **Ærø Herred.** Amtet danner en Amtscommune med et Amtsraad af 9 valgte Medlemmer. Det udgjør en Deel af 6te Landsthingskreds og indbefatter 7 Folkethings-Valgkredse.

Amtet hører i geistlig Henseende til Fyens Stift og indbefatter 5 Provstier, nemlig: 1) Vinding og Gudme Herreders Provsti; 2) Sunds Herreds Provsti; 3) Salling Herreds Provsti; 4) Langelands Provsti; 5) Ærø Provsti.

I jurisdictionel Henseende indbefatter Amtet, foruden de 5 Kjøbstadjurisdictioner, 8 Landjurisdictioner, nemlig: 1) Vinding Herred; 2) Sunds og Gudme Herreder; 3) Baroniet Lehns Birk (en Deel af Sunds Herred); 4) Taasinge Birk (Øen Taasinge); 5) Salling Herred; 6) Grevskabet Muckadells, Baroniet Brahetrolleborgs og Baroniet Holstenhuus's forenede Birker (en Deel af Salling Herred; 7) Langelands Herreder; 8) Ærø Herred. Amtet henhører til 3die Udskrivningskreds og til Fyens Stifts-Physicatdistrict; i Amtet findes følgende Lægedistricter: Nyborg District (hvoraf dog en Deel under Odense Amt), Svendborg District, Faaborg District, Langelands District og Ærø District. Med Hensyn til de directe Skatters Oppebørsel udgjør Amtet Svendborg Amtstuedistrict. Brandforsikkringsvæsenet for Landbygninger er underlagt 5 Branddirectorater, i Svendborg, i Nyborg, i Faaborg, i Rudkjøbing og i Ærøeskjøbing.

SVENDBORG

1:8000

50 100 200 300 400 500 Alen

a Frue Kirke
b St Nicolai Kirke
c Fattiggaard og Tvangsarbeidshuus
d Asyl
e Realskolen
f Hospital
g Borgerskole
h Raadhuset
i Sprøitehuus
k Theater
l Præstegaard for Frue Sogn
m Pige Borgerskole
n Borgerforeningen
o Fattiggaard
p Sygehuus
q Navigationsskole
r Gasværket
s Toldkammer
t Hotel

+ + + + Grændse imellem Frue og Sct Nicolai Sogne.
- - - - Bygrændse efter Lov af 11te Februar 1863.

J.H.Mansa gr.

Em. Bærentzen & Co lith. Inst.

Rödske bölle Byes Jorder
Græsholmene
Svendborgs Kjöbstads Markjorder
Sogn
Reberbane
Landevei til Nyborg
Ny Havn
Frederiks
Økild Mølles Jorder

Svendborg,

den sydligste Kjøbstad i Fyen, beliggende i Sunds Herred, 6 Mile fra Odense, 5 M. fra Nyborg og 3½ M. fra Faaborg ved en mod Nord indskydende Bugt af det for sine skjønne Omgivelser bekjendte Svendborg-Sund mellem Fyen og Taasinge. Byen ligger deels paa en Høi ned mod Landet begrændset af Engbund, tidligere vistnok Vanddrag (den ældre Deel), deels paa Heldingen af de Banker, der i en Halvbue omgive den, og som udmærke sig ved den herligste Udsigt; den har flere temmelig steile Gader og endnu endeel gammeldags Bygninger, skjønt disse mere og mere maae vige for nye*).

Svendborg har 22 Gader, hvoraf 5 (Vestergade, Færgestrædet, Ørkilsgade, Overgade og Havnegade), ligesom ogsaa en Fortsættelse af Bagergade, ere anlagte i Løbet af de tre sidste Decennier. Efter Matrikul af 5te Novebr. 1870 er Byens Areal $112^{2684}/_{14000}$ Tdr. Land. I 1871 havde Byen 807 matrikulerede og til en Sum af 2,088,030 Rd. brandforsikkrede Eiendomme, hvoraf 647 ligge i den egentlige By og 160 udenfor denne, men dog paa Kjøbstadens Grund (Bygningernes Antal var i 1837 kun 448 og Assurancesummen i 1843 kun 496,630 Rdl., i 1855: 715 Eiendomme med en Assurancesum af 1,087,410 Rd.).

Svendborg har efter Stat. Tabelværk, Ny Række 5te Bind (1852) 150 Tdr. Ager og Engs Kjøbstadjord og 35 Tdr. Skovskyld, hvoraf 8 Tdr. med 211 Tdr. Land Skov henhøre under Baroniet Lehn, men ere opførte i Kjøbstadens Matrikel. Jordernes Areal er 1790 Tdr. Land, hvoraf 1273 Tdr. er Ager og Eng, 12 Tdr. Mose og 473 Tdr. Skov. En stor Deel af Jorderne have i sin Tid hørt til Ørkil Slot, og de benævnes endnu fra den Tid Hømarken, Ørnebjergmarken, Ploieholmene og Græsholmene. Da disse med mere Jord (Hallingskovmarken**)) under Kong Frederik IV. solgtes til Byen, inddeeltes de, ligesom Bygningsgrundene i Kjøbstaden, i 1213⅙ Rigsdalers Grund, saaledes nemlig, at hver af de daværende Bygninger fik et ligesaa stort Antal Rigsdalers

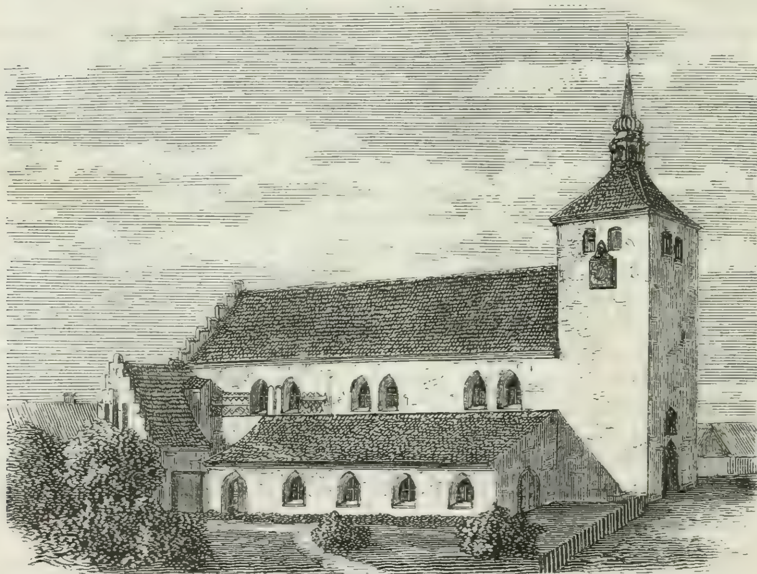
*) H. C. Andersen giver i Romanen „Kun en Spillemand", der udkom 1837, følgende Skildring af Byen: „Svendborg eier endnu Præget af Smaabyerne i det forrige Aarhundrede; disse uregelmæssige Bygninger, hvor tidt den øverste Etage rager ud over den underste, hvilende paa en fritstaaende Bjelke; Karnapper, som spærre Udsigten for Naboen, brede Forstuetrapper med Steen- eller Træbænke til at sidde ude paa. Over flere Porte læses, udskaarne i Træet, Indskrifter deels paa Dansk, deels paa Latin. De ujævne Gader synes brolagte Høie, idet man i brækkede Linier vandrer snart op, snart ned." Paa samme Sted beskriver Forfatteren den brat nedstigende „Hulgade" saaledes: „Idet man fra den høitliggende Hovedgade seer her ned, er Skuet høist malerisk. Vældige Kampesteen, reiste over hinanden, danne paa de nærmeste Huse Fodstykket, og dette er, ved Gadens bratte Nedstigen, af samme Høide, som de dybere liggende Nabohuses Vægge. Saaledes seer man fra Hovedgaden ud over Skorstene og Tage i den smalle Sidegade og øiner et stort Parti af Fjorden, hele den skovgroede Kyst med de høistammede Træer og Dele af Øerne Langeland og Turø."

**) Hallingskov er urigtigt istedetfor „Hallindskov", hvilket Navn altid findes i Retsprotocollerne; Ordet kommer af „hallinds" ɔ: hældende, og vilde nu hedde „Haldskov" eller „Heldskov", cfr. „Heldager", et Navn, der passer ganske med Localiteterne.

Grund i Marken som det Antal, hvortil Bygningsgrunden efter sin Størrelse ansattes. Fra disse Eiendomme ere Jorder ved Kjøb og Salg gaaede over i Andres Hænder, men den allerstørste Deel af Jorderne eies dog endnu af Indbyggerne i Communen, medens derimod denne som saadan ikke deraf har nogen Indtægt. Jorderne ere udskiftede i 1804 og 1818. Foruden de foran omhandlede Jorder hører til Byens Jurisdiction 262 Tdr. Land Skov, hvoraf 112 Tdr., den saakaldte „Gamle Hestehaveskov", tilhøre en Privatmand, og de 150 Tdr. Land Skov, der oprindelig have været udskiftede paa samme Maade som Jorderne, saaledes at der til visse Rigsdalers Grund i Marken hørte et lignende Antal Rigsdalers Grund i Skovene, eies i Fællesskab deels af Indbyggerne i Byen og deel af Andre, som ved Kjøb ere komne i Besiddelse af de enkelte Partier, og forvaltes for fælles Regning af en af samtlige Eiere valgt Skovbestyrelse, uden nogen Forbindelse med Communens Bestyrelse.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

St. Nicolai Kirke, der ligger lavt, er den ældste samt den smukkeste og interessanteste af Byens tvende Kirker. Den angives at være bygget

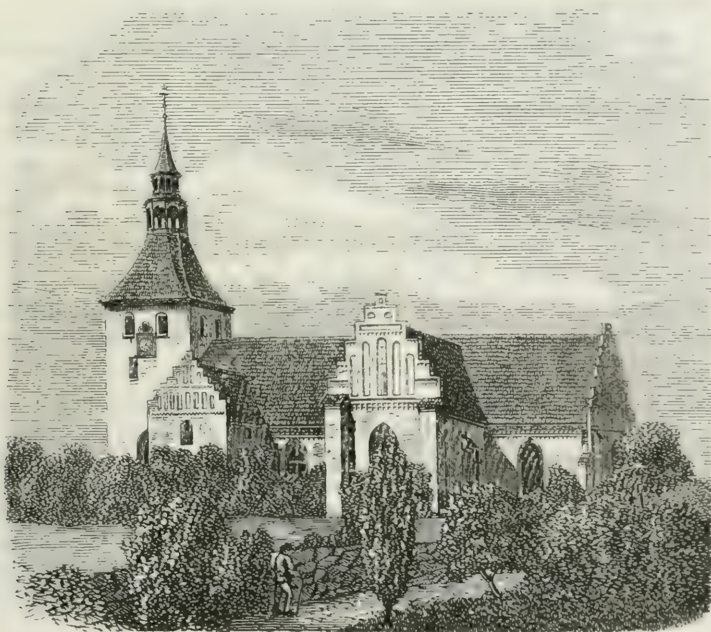

St. Nicolai Kirke.

under Valdemar Seir, men er dog snarere noget ældre (Høyen henfører den i N. H. T. I., S. 257, Noten, til det 12te Aarhundrede). Den bestaaer af et Hovedskib, som er forsynet med Vinduer til begge Sider og har 3 senere indbyggede Hvælvinger, Chor med Korshvælving, Sacristi ved sammes nordre Side, tvende Sideskibe, hver med 4 lave Hvælvinger. Disse Sideskibe, der fra ældre Tid benævnes St. Birgittes og St. Gjer-

truds Capeller, ere senere tilbyggede. De have i den katholske Tid havt egne Altere, hvis halvrunde Altervægge endnu findes. Smuk Altertavle af Eddelien, forestillende Opstandelsen, skjænket af Kong Christian VIII., medens han var Gouverneur i Fyen. Et for c. 20 Aar siden anskaffet fortrinligt Orgel. Epitaphium over Hans Morsing, Præst i Landet paa Taasinge, med smukke Familiemalerier. Blandt Begravelserne nævnes i Begtrups Beskrivelse af Svendborg Fru Inger Walkendorfs og Knud Urnes til Søgaard af 1559; Viceadmiral Konnings af 1749; Ligstene over Byens sidste Borgmester Mads Tønnesen Rosenberg (1756), over Commandeur Jokum Friis, over Præsten Laurits Nielsen Hellevad, hvorpaa læses, at han har havt 4 Koner og været Præst ved Menigheden i 50 Aar fra 1627 til 1677. (I Odense Adresseavis 1776, Nr. 37, findes udførlig Beretning om de i Kirken Begravede). Kirkens Længde er $65^{1}/_{2}$ Alen. Den har Taarn med Spiir (63 Alen høit). Kirken opvarmes ved Varmeapparat (8 à 10^{0}) og har Belysning ved Gas. Af Kirken gives paa foregaaende Side en Afbildning.

Vor Frue Kirke, bygget paa en Bakke, hvor tidligere skal have staaet et Vartaarn, antages at være fra Valdemar Seirs Tid. Den er

Vor Frue Kirke.

en regelmæssig Korskirke med Hvælvinger, af hvilke Skibet har 4, Korset 4 og Choret 1. Kirkens Indre er i 1856 blevet restaureret efter Nutidens Smag (med gule og blaa Farver); tvende Kul-Cylinderovne til Opvarmning; nyt Fliseguld; et gammelt Pulpitur borttaget. Kong Chri-

stian VIII. har, medens han var Gouverneur i Fyen, skjænket Kirken en ny Altertavle med Maleri af Eckersberg, forestillende Christus i Gethsemane. Paa Siden af Altertavlen tvende Malerier, forestillende Troen og Haabet (Copier efter Eckersberg). En Forening af Damer har skjænket til Kirken en smuk Døbefont, udført af Porcellainsfabriken i Kjøbenhavn. De forrige Ligstene ere borttagne; en med Munkeskrift ligger endnu indenfor Vaabenhuusdøren. Taarn med Spiir, der tjener som Sømærke. Fra den høitliggende Kirkegaard er en smuk Udsigt over Byen og Sundet til Taasinge. Af Kirken gives paa foregaaende Side en Afbildning.

Raadhuset, en toetages grundmuret Bygning med Fløie, opført i Aaret 1829—30, uheldigt beliggende, da det deler Torvet i 2 Dele;

Toldbodbygningen, en toetages grundmuret Bygning, beliggende tæt ved Havnen;

Navigationsskolen (oprettet 1852);

Communeskolerne;

Realskolen (bygget 1872);

Fattiggaarden (bygget 1872, beregnet paa 60 Individer);

et lidet **Hospital** er stiftet 1586 af Fru Hedevig Hardenberg, Enke efter Erik Rosenkrands til Arreskov, for 6 Fattige;

Gasværksbygningen.

Indbyggernes Antal var i 1870: 6421 (3079 af Mdkj. og 3342 af Kvdkj.); i 1860: 5537; i 1855: 5280; i 1850: 4556; i 1845: 3858; i 1801: 1942; i 1769: 1949.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ansattes 1063 Skattepligtige til en Skatteindtægt af 426,550 Rd.

Ved Siden af Handelen er Skibsbyggeriet og Skibsrederiet af større Betydning i Svendborg end i nogen anden Kjøbstad i Danmark. I Svendborg og sammes Tolddistrict (Landsbyen Skaarupør og Øerne Taasinge og Turø) var ved Udgangen af 1871 hjemmehørende 236 Fartøier med 8191 C.-Lst. (i 1851: 188 Skibe med 5240 C.-Lst.; i 1843: 175 med 4255 C.-Lst.; i 1833: 114 med 2257 C.-Lst.), hvoraf c. 3000 C.-Lst. ere hjemmehørende i selve Byen. Ved Udgangen af 1872 beløb Antallet af de Fartøier, der høre hjemme under Svendborg Toldsted, sig til 239 af 8622 C.-Lsts. Drægtighed samt 2 Dampskibe, tilsammen drægtige $13^1/_2$ C.-Lst.

I Aaret 1871 er der i Svendborg Tolddistrict bygget 10 nye Fartøier af tilsammen 650 C.-Lsts. Drægtighed, hvilke Nybygninger repræsentere en Capital af c. 163,000 Rd., og jævnsides hermed er udført betydelige Ombygninger og Reparationer.

Svendborgs Handel er i ikke ringe Fremskriden. Af Udførselen er dog kun Korn af nogen Betydning. Den var i 1871: 75,410 Tdr.

(62,389 Tdr.*) til fremmede Steder og 13,021 Tdr. til Kjøbenhavn samt jydske Stæder; i 1870: 89,783 Tdr. Af vigtigere Varer blev i 1871 fortoldet: Bomuldsgarn 14,225 Pd., Bomuldsmanufacturvarer 30,641 Pd., Silkevarer 962 Pd., Uldvarer 20,070 Pd., Stang- og Baandjern 46,548 Pd., Kaffe 153,000 Pd., Steenkul 48,642 Tdr., Sukker 126,563 Pd., Trælast c. 1580 C.-Lstr., Viin 47,983 Pd., andre Spirituosa 3895 Vtl., Humle 12,189 Pd., Riis 69,190 Pd., Steensalt 171,200 Pd., Kjøkkensalt 489,578 Pd., Thee 2714 Pd., Tobaksblade 52,608 Pd., Cigarer 250 Pd., anden fabrikeret Tobak 1088 Pd., Cichorierødder 485,904 Pd.

Skibsfarten var i 1871: i indenrigsk Fart indgaaet 583 Fartøier af 4555 C.-Lstrs. Drægtighed med 2861 C.-Lstrs. Bestuvning; udgaaet 660 Fartøier af 5608 C.-Lstrs. Drægtighed med 1873 C.-Lstrs. Bestuvning; i udenrigsk Fart indgaaet 487 Fartøier af 9430 C.-Lstrs. Drægtighed med 5090 C.-Lstrs. Bestuvning; udgaaet 326 Fartøier af 8011 C.-Lstrs. Drægtighed med 2558 C.-Lstrs. Bestuvning.

Told- og Skibsafgifterne (incl. Krigsskat) udgjorde i 1871: 71,864 Rd.; i 1870: 62,891 Rd.; i 1869: 64,009 Rd.

Af industrielle Anlæg mærkes: Flere Brændeviinsbrænderier, der i 1871 have produceret c. 336,400 Potter 8 Graders Brændeviin af c. 4000 Tdr. Sæd (Brændeviinsbrændingsafgiften (incl. Krigsskat) var i 1871: 19,622 Rd.), 1 Saltraffinaderi, 3 Kalkbrænderier, 2 Jernstøberier, 1 Cichoriefabrik, 1 Bayersk-Ølbryggeri og Mineralvandsfabrik; desuden drives, i Forbindelse med Farverier, Fabrikation af ordinaire Klædevarer og andet Uldgods i et ikke ringe Omfang, 2 Uldspinderier, i hvilke benyttes Maskiner, mange betydelige Garverier og Skindberederier, tildeels i Forbindelse med Liimkogeri.

Af Kjøbstadjorderne brugte i Aaret 1850 blandt Byens egne Indbyggere 1 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 9 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 37 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 184 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Svendborg udgives „Svendborg Amtstidende" og „Svendborg Avis eller sydfyenske Tidende".

Kreaturholdet i Svendborg var den 16de Juli 1866: 236 Heste, 457 Stkr. Hornkvæg, 152 Stkr. Faar og 426 Stkr. Sviin.

I Svendborg holdes aarlig flere Markeder, saaledes 2 Loverdage i Fasten med Heste og Kvæg, i Juli med Kram, i October med Lam og Gjæs, i November med Kram, Heste og Kvæg, Korn og Fedevarer, første Løverdag i hver Maaned med levende Kreaturer.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged samt Birkedommer og Skriver i Taasinge Birk. Endvidere er ansat en Byskriver, der tillige er Herredsskriver i Sunds-Gudme Herreders Jurisdiction.

*) Heraf til England 37.16, Slesvig og Holsteen 27.64, Norge 20.16 Belgier 8.35, Holland 5.82 og Lybek 0.87 Procent.

Byraadet bestaaer foruden af Formanden (Borgmesteren) af 11 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; c) for Fattigvæsenet; d) for Skolevæsenet; e) for Gasværket; f) for Vandværket; g) for Brolægnings- og Veivæsenet; h) for Byens Bygninger og Eiendomme.

Communens Udgifter i 1871 vare: til Fattigvæsenet 8768 Rd., Skolevæsenet 9012 Rd., Rets- og Politivæsenet 2902 Rd., Indkvarteringsvæsenet 99 Rd., Brandvæsenet 239 Rd., Medicinalvæsen 414 Rd., Byens Gader og Veie 2995 Rd., Gadebelysning 1131 Rd., Byens Bestyrelse i Almindelighed 1914 Rd., Borgerlig militair Tjeneste 150 Rd., Offentlig Reenlighed 192 Rd., Lystanlæg 200 Rd., Renter af Gjæld 1192 Rd., Afdrag paa Gjæld 2128 Rd., Bidrag til Statskassen 1901 Rd., til Amtsrepartitionsfonden 429 Rd., til Amtsskolefonden 734 Rd., Andre Udgifter 1163 Rd. Til Udgifternes Bestridelse er ved særlige Indtægter indkommet 5918 Rd., ved Paaligning: paa Grund og Næring, Assurance og Skorstene 6326 Rd., paa Formue og Leilighed 24,372 Rd., paa Hartkorn 468 Rd.

Communen eiede ved Udgangen af 1871: i rede Penge og Obligationer 24,898 Rd., i faste Eiendomme 182,575 Rd.; dens Gjæld beløb sig til 102,840 Rd., hvortil i 1872 vil komme: yderligere Laan til den nye Fattiggaard 10,000 Rd., Laan til Communens Part i en Dampfærge til Taasinge 6000 Rd.

Communens faste Eiendomme ere: et Vænge, Raadhuset, Skolebygningerne, 2 Sprøitehuse, Sygehuset, Asylet, Vandværket, Gasværket, den nye Fattiggaard, den gamle Fattiggaard, Klostergaarden samt nogle Byggepladser.

Af Legater mærkes: Hoffmanns (500 Rd.), Fichs (700 Rd.), Brandts (100 Rd.), Møllers (200 Rd.), Borrings (160 Rd.), Schytts (250 Rd.), Jytte Nielsens (6 Port. à 25 Rd.), Wilhjelms Familielegat (2000 Rd.), Hansens (4000 Rd.), Ole Magaards (2100 Rd.), Caroline Baagøes (19,032 Rd.), H. J. Baagøes og Hustrues Legat for værdige Trængende (20,000 Rd.), Frederik Hansens Legat til en Borgerstiftelse (10,000 Rd.), Mads Graaes Legat og Stiftelse med Bolig for 6 Huusarme. Fra 1864—71 have Byens Borgere ved frivillige Bidrag indsamlet c. 7000 Rd. til en Borgerstiftelse.

Communen har en Borgerskole (betalende) og en Friskole. Det skolepligtige Antal Børn udgjør c. 950, hvoraf i Communens Skoler c. 630. Ved disse Skoler er ansat 9 Lærere og 3 Lærerinder foruden Timelærere, nemlig: Musiklærer, Tegnelærer, Gymnastiklærer og Lærerinder i Haandgjerning. En ny Realskole er traadt i Virksomhed fra September 1872. Iøvrigt findes endeel mindre private Skoler i Byen, navnlig for Pigebørn.

Siden Aaret 1852 har der i Byen været oprettet en Navigationsskole, hvor Examen afholdes af Navigationsdirecteuren 2 Gange aarlig. Den i Svendborg værende Søassurance-Forening har Fortjenesten af at have lagt Grunden til og oprettet denne for Svendborg særlig nyttige Skole.

Byen har ingen Borgervæbning, men et Brand- og Politicorps, af hvilke Brandcorpset tæller (i 1871) c. 420 Mand og Politicorpset 50. Brandcapitainen er Chef for begge disse Corpser. Byen har 6 Sprøiter.

Havnevæsenet bestyres af et Udvalg under Byraadet i Overeensstemmelse med Communalloven af 1868. Svendborg Havn, der ligger i en Bugt mod Nord ved Svendborg-Sunds Bøining omkring Taasinges Nordende, beskyttes mod Øst ved Frederiksø*). Havnen har en Dybde af 14 Fod. Med en Bekostning af 12,000 Rd. anlagdes i 1854 en 240 Fod lang og 28 Fod bred Dampskibsbro. I 1865 kjøbte Communen en Gaard i Møllegade, ved hvis Nedrivelse er bleven udlagt en Gade (Havnegade), der hører til Havnens nordlige Ende, hvor en smuk og bekvem Havneplads („Nyhavn") er indrettet og Farvandet ind til Bolværket gjort seilbart. I første Udgave af dette Skrift anføres: „Det er paatænkt, idet der Aar for Aar har viist sig større og større Mangel paa Plads for Skibe, der her losse og lade eller søge Vinterhavn, yderligere at udvide og forbedre Havnen ved Opmuddring af den til Havnen stødende nordre Bugt og Anlæg af en Molo langs den vestre Side af denne Bugt". Med Hensyn hertil bemærkes i en foreliggende Beretning: „I hvor smuk en saadan Plan end kunde være, tvivles der om, at den vilde medføre nogen synderlig Nytte; men under alle Omstændigheder turde Anlægsomkostningerne og de aarlige Vedligeholdelsesomkostninger let overstige Havnens Evne. Planen er forøvrigt paany optaget og Gjenstand for Byraadets Undersøgelse." Havnekassens ordinaire Indtægter kunne anslaaes til c. 9000 Rd. aarlig.

I geistlig Henseende danner Svendborg 2 Menigheder, hver med sin Sognepræst, nemlig Vor Frue Kirkes og St. Nicolai Kirkes. En ordineret Catechet er tillige Overlærer ved Borgerskolen.

Byen hører til Svendborg Amtstuedistrict (Amtstuen er i Svendborg, der ogsaa er Sædet for Amtmanden over Svendborg Amt siden 1867) og til Svendborg Lægedistrict (Districtslægen boer i Byen). Apothek. 3die Udskrivningskreds 60de Lægd. Valgsted for Amtets 3die Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldvæsenet er ansat en Toldforvalter, 2 Toldcontrolleurer og 4 Assistenter; ved Postvæsenet en Postmester, der tillige har Opsyn med Befordringsvæsenet. Telegraphstation (aabnet til Afbenyttelse 1ste Januar 1857).

Gasværket, der blev anlagt i 1856, drives for Communens Regning. Dets Indtægter beløb sig i 1871 til 9770 Rd., Udgifterne til 8018 Rd. Afsætningen af Gas igjennem Maalerne udgjorde 2,738,250 Cubikfod à 15 Mk.

Vandværket, taget i Brug i August Maaned 1867, er anlagt af Vandinspecteur Paulsen i Kjøbenhavn, der ved Boring i den lille Skov Fruerskov i Sørup Sogn tæt ved Svendborg havde fundet Kilder i en Dybde af c. 28 Fod, hvorfra Vandet ved sit eget Tryk løber ned til et

*) Frederiksø, tidligere kaldet Kobholm, er kun 3 Tdr. Land stor, tildeels Opfyldning. Paa denne findes tvende Bedinger, en Skibsbyggerplads, et Saltraffinaderi m. m.

Basin i Byen, c. 78 Fod over Havet og derefter ledes om i Byen. Den aarlige Drift koster derfor ubetydeligt. Vandmængden er c. 5000 Tdr. daglig. Vandet har hele Aaret en behagelig Temperatur (6° Vinter, 9—10° Sommer) og er meget godt. 2 store Springvand pryde Byen.

Tæt op til Byens vestlige Deel ligger den smukke nyere Kirkegaard med Grave for omtrent 30 faldne Krigere fra de to sidste Krige. Foran paa en lille Høi er reist en Obelisk af Granit med Indskrift: „Mand døer, men ei døer Mands Daad". Fra Kirkegaarden har man en smuk Udsigt over Byen og Sundet.

Ved private Bidrag har et Forskjønnelsesselskab under Amtmanden Grev Schack-Brockenhuus's Forsæde omgivet Byen med skjønne Spadseregange, beplantede med Alleetræer i en Længde af c. 10,000 Alen. Byraadet har anlagt et Par smukke Indhegninger (Squares) med Græs og Trægrupper. Grev Schack-Brockenhuus har tillige prydet Byens Omegn med den af ham opførte smukke Amtmandsbolig, Ørkilhuus kaldet, beliggende paa en Høide mod Nord, omgivet af Haveanlæg. Derfra fører Veien til Anlægene mod Øst: Caroline Amalie Lund, Bellevue og Christiansminde samt til Ørkils gamle Borgplads med nogle ringe Levninger af Borgen.

I Byen findes en Sparekasse, oprettet 1852 for Svendborg By og Omegn. I denne Kasse indestod ifølge Regnskab af 1ste November 1871: 1,192,476 Rd. Den opsparede Fond udgjorde 37,729 Rd. Den 1ste Mai 1872 aabnedes en Diskontobank, grundet med 100,000 Rd.

I Svendborg findes en Soassuranceforening, der omfatter Svendborg, Troense, Turø og Rudkjøbing. Samtlige forsikkrede Skibe udgjøre for Tiden et Antal af 116 af 6490 C.-Lstrs. Drægtighed og for disse er Foreningens Risico c. 900,000 Rd. Dens Reservefond udgjør 100,000 Rd.

Af Svendborgs Stadssegl fra 1362 gives her en Afbildning. Det har 2 Taarne; nu har Byen i sit Segl 3 Taarne, hvilket antyder en Udvidelse af Befæstningerne i den mellemliggende Tid.

Efter Sagnet skal Svendborgs Alder naae heelt op i Hedenskabets Tid; det lader nemlig Svend Tveskjæg være blevet opdraget her af Palnatoke og Byen have Navn efter bemeldte Konge. Navnet skreves tidligere „Svineborg", hvorfor Nogle have udledt det af Sviin, som de omliggende Skove skulle have havt Overflødighed af: Andre have søgt Oprindelsen i Sundet, hvorved Byen ligger, og hvoraf ogsaa Herredet har faaet Navn, saa at Sundborg først er blevet i den fynske Dialect til Suinborg (saa-

ledes skrives det endnu hos Hvitfeldt), ogsaa skrevet Svineborg, og senere forandret til Svendborg*). Allerede i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede var Svendborg en betydelig By og næstefter Odense den vigtigste i Fyen. Dette sees saavel af de Privilegier, den fik af Kong Valdemar II., hvilke bleve stadfæstede af hans Søn Christoffer I. 1253, som ogsaa deraf, at Franciscanerne eller Graabrødrene, som de kaldtes her i Landet, kort efter at være komne herind, stiftede et Kloster i Svendborg 1236 (det berømte Graabrødrekloster i Odense, det eneste af denne Orden i Fyen foruden dette, blev først stiftet 1279). I det 13de og 14de Aarhundrede blev Svendborg oftere hjemsøgt af Krigens Rædsler. Da denne By efter Valdemar II.'s Død kom til at udgjøre en Deel af Hertug Abels Arv, og denne Fyrste tilligemed sine Brødre havde reist sig mod deres ældre Broder og Landsherre Kong Erik Plovpenning, blev Svendborg, som Abel havde ladet befæste, i denne Krig afbrændt af Kongen 1247, ligesom Abel samme Aar lagde den kongelige Stad Odense i Aske. Som Konge overlod Abel den bekjendte Feltherre Henrik Emeltorp Svendborg og Skjelskør som Pant for tilgodehavende Sold; men den næste Konge, Christoffer I., fratog ham med Magt begge Stæder 1253, og ved denne Indtagelse af Svendborg blev Borgen ødelagt. Senere maatte samme Konge dog afstaae Byen til sin Brodersøn Junker Abel, som derpaa tog sit Ophold i Svendborg, hvor han døde 1279 og blev begravet i Graabrødreklostrets Kirke. 1289 blev Byen indtaget og plyndret af Marsk Stigs Tilhængere, hvorved ogsaa en Deel af den blev lagt i Aske, ligeledes 1316 af Erik Menveds oprørske Broder Christoffer, Landets senere Konge, i Forbindelse med tydske Tropper, og 1389 blev den atter afbrændt af Hansestædernes Flaade i Krigen mellem Dronning Margrete og den svenske Konge Albrecht. Fra den Tid havde Svendborg Ro indtil Grevens Feide. I denne Borgerkrig viste Borgerne i Svendborg sig ivrigere end i nogen anden By for den fangne Kong Christian II.'s Sag; de afbrændte ikke alene i Begyndelsen af Krigen (Juli 1534) det nærliggende bispelige Slot Ørkil og Byen af samme Navn, men de lode det i det Hele gaae ud over Herremændene og Herregaardene i Omegnen, bragte de andre Byer i Fyen i Oprør, og droge endog til Odense, hvor de stormede og plyndrede Bispegaarden. Svendborg blev derfor ogsaa haardt medtaget af Seirherrerne og ganske givet til Priis for Landsknegtene efter Slaget ved Øxnebjerg i Juni 1535, skjønt det maa have været paa den Tid, at Mag. Hans Gaas, som derfor siden blev adlet og gjort til Bisp i Trondhjem, skal have overtalt sine Medborgere til at optræde mod Lybekkerne, hvis Skibe de da afviste fra Svendborgs Havn med Kanonskud fra Skattertaarnet**). Ved de Svenskes Indfald 1658 led denne By ogsaa meget. I det sidste Par hundrede Aar har Svendborg imidlertid ganske forvundet de Ulykker, som disse gjentagne Ødelæggelser have medført; dens Skibsfart og Handel med Korn og Fedevarer har været i stadig Tiltagen, hvilket skyldes saavel Byens fordeelagtige Beliggenhed som dens Borgeres Driftighed. I sin Beskrivelse af Svendborg (S. 15) gjør Begtrup den Bemærkning, at „de Ødelæggelser, som Byen har været underkastet, og den Affolkning, som disse have havt til Følge, har foranlediget de omliggende Oboere til at forene sig med Indbyggerne. Disse Fremmede (thi der findes neppe en Familie, som er 100 Aar gammel) have havt megen Indflydelse paa Levemaaden og Sindsstemningen, og bidraget til, at denne Byes Borgerskik stedse har havt noget Særegent fra Landets andre Kjøbstæder, endog med Hensyn til dens Bygninger." I den nyeste Tid har den stedse tiltagende Dampskibsfart, hvorved Byen staaer i nær Forbindelse baade med den flensborg-tønningske og den sjællandske Jernbane, betydelig forøget Omsætningerne, og et stort Handelshuus, som etableredes her 1854 for Kornhandelen, har indvirket heldigt paa at ophjælpe denne. Skibsbyggerierne, som ved den sidste Krig saagodtsom vare standsede, ere atter i fuld Virksomhed, og almindelig Velstand udbreder sig meer og meer, ligesom ogsaa Svendborg med Hensyn til Folke-

---

*) Det sidste Antagende har dog fundet Modstand hos Sproggrandskere, der mene at Byens Navn kun kan komme af Svin. Naar nogle ville finde en Bestyrkelse i den Formening, at Navnet afledes af Svend (ældre Sven) i den Omstændighed, at Sven undertiden paa Runestenene skrives Svin, da kan dette ikke faae Medhold, da Runestenenes Svin er en mangelfuld Betegnelse af det oprindelige Svein eller senere Sven, medens man aldrig finder Formen Svenborg i gamle Documenter før henimod 1500. Men det kan endnu mindre komme af Sund.

**) Dette for længe siden sporløst forsvundne Taarn, hvis Opførelse Sagnet henfører til Kong Valdemar Seir, laae ved Byens østlige Grændse for Enden af Skattergaden og ved Skatterporten, af hvilke Taarnet havde taget Navn. Skattergades ældste Navn er Skategate, see Tuke Winders Skiøde 1337, trykt i Actstykker, udgivne af Fyens Stifts literaire Selskab 1841 S. 98. Meningen heraf er klar, nemlig, at Gaden er opkaldt efter den da meget yndede Fisk „Skate", der endnu hedder Skade i Jylland; Nabogaden var opkaldt efter den Fisk Kulling og hedder endnu Kullinggade, Benævnelser, der passe godt til Byens Oprindelse som Fiskerleie. Hermed falde rigtignok de eventyrlige Slutninger om Skatter etc. til Jorden.

mængde hører til de danske Byer, der have tiltaget i de stærkeste og relativ gunstigste Progressioner.

Den fornævnte Graabrødre-Klosterkirke, som var uden Taarn, men forøvrigt i god Stand, og som efter Reformationen kun brugtes til Fastepræd ikener og Ligtaler, maatte 1828 dele Skjæbne med den mærkeligere Munkelevning af samme Orden i Odense, som i Begyndelsen af dette Aarhundrede blev nedbrudt. Ved Nedbrydningen af Svendborg Graabrødrekirke bemærkede man, at der i ældre Tider har været Malerier anbragte paa Muren, hvilke siden ere blevne overhvidtede, og adskillige Prøver af Bygningszirater fra denne Kirke bleve indsendte til Musæet for nordiske Oldsager i Kjøbenhavn, jfr. Nord. Tidsskr. for Oldkyndighed III., S. 315 flg. Af Kirken gives nedenfor en Afbildning. Den latinske Skole, som Byen allerede mistede ved den store

Graabrødre Kirke.

Reduction af disse Skoler under Christian den Sjettes Regjering 1739, da den blev omdannet til en „Christendoms Skole" (dansk Skole), skal have været en Levning af Klostret.

Den bekjendte Historiker Christiern Pedersen skal være født i Svendborg c. 1480.

I 1853 hjemsøgtes Svendborg af Cholera, som i Maanederne August og September her bortrev over 80 Mennesker.

(Jfr. J. Begtrups Forsøg til en Beskrivelse over Svendborg Kjøbstad, Odense 1823; J. L. Rohmann: Om Svendborg før Udgangen af det 14de Aarhundrede i „Blandinger fra Sorø", 2det Hefte 1832, S. 11–45, 6te H. 1834, S. 32–35; Beskrivelse over Kjøbstaden Svendborg i Odense Adressecontoirs Efterretninger 1776 Nr. 36–38; Documenter, som vedkomme Svendborg, i Actstykker til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid, Odense 1841, S. 86—123; C. T. Engelstoft, Svendborg Hospital, i Samlinger til Fyens Historie og Topographi I. 167—180

Svanninge Byes
Jorder
Faaborg Kjöbstads Marker
Vester M.
Markeds Pl.
Reberbane
SUNDET
STRANDEN
Cholera Huus
Havnen
Torvet
Voigts Minde
Badehuse
Den ny Kirkeg.
Badeanstalt
til Kalleko
Oster M.
a Kirken
b Hospitalet
c Stiftelse af 2den Januar for trængende Haandværkere
d Raadhuset
e Byens Klokketaarn
f Den ny Borgerskole
g Den ældre Borgerskole
h Toldkammer
i Sprøitehuus
k Fattighuse
l Apothek
m Hôtel
n Gasværk
o Vesterport
Bygrændse efter Lov af 11te Februar 1863
1:8000
50 100 200 300 400 500 Al.
FAABORG

Faaborg,

Kjøbstad i Salling Herred, beliggende ved en Bugt af Lille-Belt under 55° 5′ 50″ n. B. og 2° 19′ 10″ v. L., 5 M. fra Odense, 3½ M. fra Svendborg og 4¾ M. fra Assens. Paa den nordøstlige Side af Byen tæt op til denne ligger en Indsø paa c. 100 Tdr. Land, almindelig kaldet Sundet. Selve Byens Beliggenhed er lav, men i ikke lang Afstand fra denne, navnlig mod Nord og Nordost, strække sig betydelige tildeels skovklædte Lyngbakker (de saakaldte fyenske Alper).

Byen har 26 Gader og 498 matrikulerede Eiendomme, hvoraf 435 ere beliggende i den egentlige By*) (i 1816 angives Eiendommenes Antal til 250, i 1837 til 329). Bygningernes Assurancesum udgjør 1,293,105 Rd. (i 1854: 656,950 Rd., i 1834: 332,510 Rd.). Af Byens ældre Bygninger maa især mærkes den gamle massive grundmurede og hvælvede Vesterport, af hvilken her gives en Afbildning.

Faaborg Stadport.

Faaborg har efter Statistisk Tabelv., Ny Række 5te Bind, 34 Tdr. Htk. Kjøbstadjord med et Areal af 353 Tdr. Land Ager og Eng. Af det anførte Hartkorn henhører under Grevskabet Brahesminde 3 Tdr., som fra den 1ste Januar 1873 henregnes til Faaborg Kjøbstadjorder. Jorderne ere udskiftede.

Faaborg Kjøbstad-Commune er forenet med et Landdistrict, som bestaaer af Øen Bjørnø, beliggende ¼ M. Syd for Byen i Faaborg-Bugtens Munding, med 116 Indbyggere i den paa Øen liggende By Bjørnøby (28½ Tdr. Htk.). Landdistrictet har Fattigvæsen fælles med Kjøbstaden, og Beboerne deeltage i de aarlige Udgifter til Fattigvæsenet efter Ligning; derimod har det sit eget Skolevæsen. Det har et Districtsraad. Øen tilhører iøvrigt Baroniet Holstenhuus og hører siden 1868 under Salling Herreds Jurisdiction.

---

*) Den egentlige Byes Grændse er betydelig udvidet ved den ny Matrikul, der er traadt i Kraft for Faaborgs Vedkommende fra den 1ste Januar 1873.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Kirken. Den ligger noget afsides, i den østlige Udkant af Byen, og er derfor, trods sin anseelige Høide og Størrelse, mindre iøinefaldende, især da den istedetfor Taarn kun har et spaantakt Træspiir. Kirken har forhen tilhørt det i Aaret 1477 oprettede Helligaandskloster, og dens Opførelse falder altsaa henimod Slutningen af det 15de Aarhundrede. Udvendig har Bygningen noget Plumpt eller Tungt ved sig, idet nemlig det store Tegltag dækker Skibet i dets hele Bredde, saaledes at Hovedskibets Sidemure kun antydes ved en Muurkrands. Choret, som er smallere, har tresidig Afslutning med Skraatag, hvorimod Kirkens anseelige Gavle ere prydede med opstaaende Kamme. Kirkens Ydermure, som ved en Reparation for omtrent 20 Aar siden uheldigviis fik en smudsigguul Farve, forstærkes ved en Mængde Støttepiller, der endnu ere tækkede med Munketegl; paa Chorets nordlige Muur findes nogle eiendommelige Muursteens-Sirater. Indvendig er Kirken ved tvende Rader ottekantede Piller deelt i 3 Gange, hver med 4 høie Hvælvinger; Choret har trende Korshvælvinger. Hovedskibets Sidemure have fladbuede Fordybninger, men ingen Vinduer.

Kirken modtog 1857—58 en fuldstændig indvendig Restauration, hvorved de i Tidernes Løb anbragte smagløse bemalede Pulpiturer, Skriftestole, Epitaphier og Billeder, saavelsom Gulvets Ligstene borttoges. Ved denne Leilighed blev ogsaa den tidligere katholske Altertavle (som nu er hensat i et Locale under Orgelet*)) ombyttet med en ny, forestillende Jesus og de tvende Disciple i Emaus, malet af Professor Marstrand. Den blev skjænket af Agent og Æresborger L. P. Voigt og Hustru i Anledning af deres Guldbryllup den 10de Juli 1855.

Paa hver Side af Choret findes Munkestole (13 paa den nordre og 12 paa den søndre Side), med den sædvanlige Rygbeklædning, der øverst prydes af et i smagfulde Mynstre udskaaret Ornament; Sidestykkerne fremstille blandt andet Ridder St. Jørgens Kamp med Dragen. Den gamle Altertavle, i Forening med disse Chorstole, hører til de betydeligste Levninger fra den katholske Cultus i vort Fædreland. Kirkens Døbefont er ny, af Marmor, med Basrelief: Jesu Daab. Sønden for Kirken er en rummelig Kirkegaard, og desuden en Assistentskirkegaard udenfor Byen, med en smuk Beliggenhed ned imod Havet.

Paa Kirkegaarden er opreist en Mindestøtte for de der hvilende i Aarene 1848, 1849, 1850 og 1864 paa Lazaretherne i Faaborg fra Saar og Sygdom hjemgangne Krigere. Den blev afsløret den 25de Juli 1866.

Klokketaarnet med 3 Klokker ligger midt i Byen og har tilhørt den i Reformationstiden nedlagte St. Nicolai Kirke. Taarnet har et deels teglhængt, deels spaantakt Spiir.

Hospitalet. Allerede 1479 blev et Hospital eller Fattigstiftelse bygget i Forbindelse med det et Par Aar tidligere stiftede Helligaands-Kloster,

---

*) Den er af Billedskiærerarbeide, malet og med stærk Forgyldning og bestaaer af tre Fløie; paa den midterste er i Legemsstørrelse fremstillet Faderen med den lidende Frelser paa Skjødet, den hellige Aand svæver som en Due, paa den ene Side af denne Gruppe staaer ligeledes i Legemsstørrelse den hellige Augustinus, paa den anden Side hans Moder Monica; paa de to Sidefløie Helgenbilleder; sammenlukkes Alteret, vise sig malede Billeder af den hellige Historie.

men dets Eiendomme bleve ved Klostrets Nedlæggelse kort efter Reformationen i Aaret 1540 henlagte til Odense Graabrødre-Hospital (jfr. Pontoppidans Annales ecclesiæ danicæ, Tom. II., pag. 504 & 822 og Tom. III., pag. 247 & 307; Hofmans Samling af Fundationer, Tome VI., S. 133—34). Senere stiftede Borgmester Jakob Jørgensen 1696 det nuværende Hospital for 8 Borger-Enker eller andre Fattige. Bygningen, beliggende i Ringmuren om det gamle Kloster, tæt ved Kirken, var dog ringe og uanseelig. I Aaret 1836 opførtes derfor en ny grundmuret Bygning vest for Kirken, i nogen Afstand fra denne, og dens Indre undergik i Aaret 1849 en Forandring, hvorved den blev istand til herefter at give Plads for 12 kvindelige Lemmer. Lemmerne faae foruden frit Huusly hver 32 Sk. og 5 Pd. Brød ugentlig, samt et lidet aarligt Beløb af Legatrenter og i Sygdomstilfælde fri Medicin. Hospitalet eier flere mindre Legater og Capitaler samt 2 smaae Jordlodder af c. 2 Tdr. Land.

Den Ploug-Hempelske Stiftelse, oprettet 1801 af Fru Barbara Kirstine Ploug, født Hempel, kort efter hendes Mands Agent Plougs Død. Stiftelsen er bestemt for 8 gamle og svagelige Personer blandt Byens Indbyggere, i Reglen over 50 Aar; Slægtninge af Stifterinden ere nærmest berettigede og have Adgang til større aarlig Hjælp end der ellers ydes. Bygningen, der er et gammelt uanseeligt Bindingsværkshuus, bestaaer af 4 Værelser med tilhørende Kjøkkener, desuden en lille Have. Stiftelsen eier ialt 4000 Rd., nemlig den oprindelige Legatcapital 2500 Rd., og en Capital paa 1500 Rd., efterhaanden samlet ved goddædige Gaver.

Den mosaiske Synagoge, hvortil Grundstenen blev lagt i Aaret 1858. Den indviedes den 7de September 1860 og er beliggende bagved den ældre Synagoge.

Fattighusene, 4 Bygninger.

Forsørgelses- og Arbeidsanstalten, oprettet 1872.

Betalings- og Friskolen.

Raadhuset, beliggende paa Torvet, opført 1839 af Grundmuur, 2 Fløie, med høi Kjælder.

Toldbodbygningen, opført 1837.

Gasværket, anlagt i 1865—66.

Indbyggere i 1870: 3440 (1675 af Mdkj. og 1765 af Kvdkj.); i 1855: 2777; i 1850: 2328; i 1845: 2178; i 1801: 1061; i 1769: 1138.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ansattes 689 Skattepligtige til en Skatteindtægt af 255,975 Rd.

Blandt de Erhvervsgrene, der drives af Indbyggerne, ere Handel og Skibsfart de overveiende, og navnlig er Trafiken med Slesvig og Holsteen af stor Betydning. For Aaret 1871 meddeles følgende Resultater med Hensyn til Skibsfarten:

Fra Udlandet	438 Skibe	med 2964	C.-Lstr.	Bestuvning*).
Til —	444 —	— 2650	—	— **).
Fra Indlandet	456 —	— 1282	—	—
Til —	521 —	— 1710	—	—

Ved Toldstedet var den 1ste Januar 1872 hjemmehørende 96 Fartøier af 2064 C.-Lstrs. Drægtighed.

De til Udlandet udførte Varer bestod i det nævnte Aar fornemmelig i Kornvarer, nemlig 63,118 Tdr., hvoraf til Hertugdømmerne udførtes 43,424 Tdr. Af de vigtigere Varer blev i 1871 fortoldet ved Faaborg Kjøbstad: 26,058 Pd. Viin, 1929 Vtl. andre Spirituosa, 3568 Pd. Humle, 75,303 Pd. Kaffe, 22,977 Tdr. Steenkul, 6057 Pd. Bomulds- og Linnedgarn, 11,186 Pd. Bomulds- og Linnedvarer, 233 Pd. Silkevarer, 8263 Pd. Uldvarer, 23,556 Pd. Jern og Staal i Stænger, 27,573 Pd. Risengryn og Riismeel, 201,072 Pd. Salt, 49,111 Pd. Sukker, 52,885 Pd. Sirup, 1280 Pd. Thee, 41,156 Pd. Tobak, 534 C.-Lstr. Tømmer.

Toldintraderne (incl. Krigsskat) var 32,988 Rd. og Brændeviins-Afgiften 76,382 Rd.; Productionen af Brændeviin var 1,267,366 Potter.

Af større industrielle Anlæg findes i Byen: 2 Damp-Brændeviinsbrænderier og Gjærfabriker, 2 Jernstøberier og Maskinfabriker, 1 Tobaksfabrik, 1 Bomuldsvæveri samt 3 Skibsbyggerier. Fra det i Byen værende Bogtrykkeri udgives „Faaborg Avis, Salling Herreds Tidende".

Af Kjøbstadjorderne drive blandt Byens egne Indbyggere 2 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr. Htk., 9 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 71 et Beløb af under 1 Td. Htk.

Kreaturholdet i Faaborg var den 16de Juli 1866: 135 Heste, 370 Stkr. Hornkvæg, 26 Stkr. Faar og 355 Stkr. Sviin.

Fiskeriet er kun ubetydeligt. Efter Meddelelserne derom i „Meddelelser om Faaborg Kjøbstad fra ældre og nyere Tider", udgivne 1866 af A. Schrøder, Kjøbmand, var der til den angivne Tid kun 2 Fiskere i Faaborg; disse benyttede 7 Bundgarn, 15 Torskeruser samt nogle Rødspættegarn. Derimod, tilføier Forfatteren, findes paa Dyreborg 18 Fiskere, paa Bjørnø 11, paa Lyø 4. Af Fisk fanges meest Torsk, Rødspætter, Sild og Aal, mindre hyppigt Hornfisk og Makrel, enkeltviis Pighvarrer og meget sjelden Helleflynder og Stør.

I Faaborg afholdes aarlig 6 Markeder: Fredag 1ste, 3die og 5te Uge i Fasten med Heste, i Juni med Kram, i Begyndelsen af October med Lam og Gjæs og i Slutningen af denne Maaned med Kram, Heste, Kvæg, Korn og Fedevarer. Torvedag med levende Kreaturer den anden Tirsdag i hver Maaned, undtagen Juni, Juli og August.

---

*) Heraf fra Slesvig og Holsteen 364 med 1071 C.-Lstrs. Bestuvning.
**) — til — — 380 — 1988 — —

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged samt By- og Raadstueskriver i Faaborg samt Herredsfoged og Herredsskriver i Salling Herred.

Byraadet bestaaer foruden Formanden (Borgmesteren) af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; c) for Fattigvæsenet; d) for Skolevæsenet; e) for Brolægnings- og Veivæsenet; f) for Gasværket.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1871: til Fattigvæsenet 5548 Rd., Skolevæsenet 4726 Rd., Rets- og Politivæsenet 1036 Rd., Brandvæsen 43 Rd., Medicinalvæsen 449 Rd., Byens Gader og Veie 4119 Rd., Gadebelysning 633 Rd., Bidrag til Statskassen 3596 Rd., Amtsrepartitionsfonden 91 Rd., Amtsskolefonden 178 Rd.

Af fornævnte Udgifter er tilveiebragt: a) ved særlige Indtægter 5674 Rd., b) ved Laan 4000 Rd., c) ved Paaligning 15,941 Rd. (paa Grundtallet 301 Rd., paa Bygningstallet 2937 Rd., paa Næring 1651 Rd., paa Formue og Leilighed 11,052 Rd.).

Ved Udgangen af Aaret 1871 eiede Communen: a) i rede Penge og Obligationer 25,021 Rd., b) i faste Eiendomme 40,308 Rd. Communen skyldte ved Udgangen af Aaret 1871: 47,365 Rd.

Communens faste Eiendomme ere: Raadhuset, Sprøitehuset, Vægterboligen, 6 smaae Jordlodder af Hartkorn 4 Skpr. 1 Fdkr., et Sygehuus for Cholerasyge, Jordemoderbolig, 1 Vognskuur til Liigvognen, 4 Fattighuse, Gasværket, 2 Skoler med en Gymnastikplads, et Hospital, en Forsørgelses- og Arbeidsanstalt (oprettet 1872).

Under de locale Autoriteters Bestyrelse staae forskjellige Legater for Trængende efter de enkelte Fundatsers særlige Bestemmelse, saaledes: Agent L. P. Voigts (c. 1600 Rd.), Kjøbmand L. Cohens, Kjøbmand C. Eireboes og Hustrues (600 Rd.), Apotheker Bøvings Enkes (en Jordlod), Andeel i det Hofmannske Legat (500 Rd.), Landvæsenscommissair B. Hansens (3136 Rd.), Søstrene Mahls (5000 Rd.), Klokker Heyes (10,500 Rd.) m. fl.

Byen har et Brand- og Politicorps, bestaaende af 1 Capitain, 6 Lieutenanter og c. 380 Mand, hvoraf 1 Lieutenant og 37 Mand danne særskilt Politicorpset.

Byens Havn har en Dybde af c. 12 Fod. Havnekassens Fond er 6748 Rd. foruden en disponibel contant Beholdning af c. 2500 Rd.

I geistlig Henseende er Diernisse Sogn Annex til Faaborg Kjøbstad. Som foranført er Øen Bjørnø forenet med Faaborg til eet Sogn. En ordineret Catechet er tillige Førstelærer ved Borgerskolen.

Ved Toldvæsenet er ansat en Toldforvalter, en Toldcontrolleur og 3 Toldassistenter; ved Post- og Befordringsvæsenet en Postmester. Telegraphstation.

Byen hører under Svendborg Amtstuedistrict. Districtslægen for Faaborg District boer i Byen). Apothek. 3die Udskrivningskreds 27de Lægd. Valgsted for Amtets 4de Folkethings-Valgkreds.

I Faaborg er: a) en Sparekasse for Byen og Omegnen, oprettet i 1846, hvori der den 11te December 1872 indestod 1,294,170 Rd. Reservefonden udgjorde til samme Tid 82,573 Rd. b) en Spare- og Præmiebank for Industri og Landbrug i Faaborg og Omegn, oprettet i 1870. Den 1ste Juli 1872 indestod som Indlaan 44,700 Rd.; Reservefonden var 230 Rd. Actie- og Garanticapitalen er 10,000 Rd. c) en Skibsassuranceforening (oprettet i 1852), som er bygget paa sine Medlemmers gjensidige Garanti. Den samlede Risico var den 31te December 1872: 188,290 Rd., og dens Formue 32,000 Rd.

Gasværkets Indtægter i 1869 var 4950 Rd.; dets Udgifter 5108 Rd. Det private Forbrug af Gas var 1,104,200 Cubikfod à 3 Rd. pr. 1000 Cubikfod.

Til Byens Forskjønnelse er i Aarene 1843—1863 anlagt en smuk og behagelig Promenade, „Voigts Minde", hvortil Udgifterne ere tilveiebragte deels ved Bidrag fra Communen og Private og deels ved frivillige Kjørseler.

Ved frivillige Bidrag blev i 1863 opført en grundmuret 2etages Bygning i gothisk Stiil, bestemt til Fribolig for gamle værdige og trængende Haandværkere og deres Enker. Stiftelsen benævnes, formodentlig efter Stiftelsesdagens Datum, „Stiftelsen af 2den Januar".

Byens Vaaben, som her findes afbildet, er en takket Muur paa en Høi og derover et Tag med et Kors ovenpaa. Muren er vistnok en Betegnelse for Byens tidligere Befæstning; maaskee har man ved den øvrige Deel af Vaabenet ville henvise til den gamle taarnløse Klosterkirke, der var bleven Byens Sognekirke.

Oprindelsen til denne Byes Navn, som tidligere skreves Foburg, er uvis; dog er det muligt, at den første Stavelse svarer til det oldhøitydske Ord fah, der betyder Mure, men ogsaa en i et Vandløb anlagt Fiskegaard eller Fletteværk (Fascin); den nævnes første Gang i Valdemar II.'s Jordebog 1231 (Scr. rer. Dan. VII. p. 523), hvor den med sit Tilliggende findes ansat for 30 Mark Guld. Efter et gammelt Sagn skal Faaborg forhen have været befæstet, hvorom ogsaa Navnet og den gamle grundmurede Vesterport, af hvilken her gives en Afbilding, synes at vidne. Sine første Privilegier fik denne By af Kong Abel den 14de Juli 1251, og disse bleve oftere stadfæstede og udvidede i den følgende Tid. Siden 1477 var her et Helligaands-Kloster og dermed forbundet Hospital for Fattige (see foran). Christian II.'s Lærer Magister Andreas Broberg († 1530) havde været Munk i dette Kloster og skal være begravet i Kirken. Da Munkene 1530 frivillig havde forladt Klostret, blev dets Kirke, som nylig var bygget, af Kong Christian III. givet Byen til Sognekirke 1539. Da Byens gamle

Kjöbstads Markjorder
Jernbanen fra Odense
Nymark
Markvei
Humlevænget
Vei til Christianslund
Banevogterhuus
Vei til Teglværks Skoven
Silkenborghuset
Kirkegaard
Landevei fra Odense
Ladegaards Søen
Torvet
Stundumsgade
Jomfruen
Carlsminde
Landevei

NYBORG

a. Kirken.
b. Raadhuset.
c. Commandantbolig.
d. Slottet.
e. Gasværket.
f. Realskolen.
g. Apothek.
h. Hotel.
i. Hotel.
k. Hovedvagten.
l. Feldtbygningen.
m. Præstegaard.
n. Borgerskole og Asyl.
o. Hospital og Arbeidsanstalt.
p. Ordonantsgaarden, Fribolig for trængende Arbeidere.
q. Fattiggaard.
r. Telegraphstation.
s. Havnefogedens Bolig.
t. Garnisonens Sygehuus.
u. Landporten.

Byggrændse efter Lov af 4de Februar 1863.

NYBORG FJORD

Havnen

Banegaard

Projecteret Mole

Badehuus

Badehuus

Nybro

Svanedammen (tilhører Juelsberg)

Vognmands Lökken

Nyborg Kjöbstads Markjorder

Fra Svendborg

Vei til Knudshoved og Slipshavn

Ju

Nybo

100 0 100 200 300 400 500 Alen

1: 8000.

J H Mansa gr.

Em. Bærentzen & Co. lith. Inst.

brøstfældige Sognekirke (St. Nicolai Kirke) ved denne Leilighed blev nedlagt og senere ombygget til et Raadhuus, er dens Taarn af denne Grund forblevet staaende, saa at Faaborg har sit Nicolai Taarn med Klokker og Uhr, men uden Kirke, ligesom Kjøbenhavn. Et Vor Frues Gilde nævnes i Faaborg Aar 1377. Ligesom de andre fynske Kjøbstæder led denne By meget i Grevens Feide 1535, og er senere ofte blevet haardt medtaget af Pest og betydelige Ildebrande, især den 4de October 1728 (et Par Uger før Kjøbenhavns store Ildebrand), da 49 Gaarde og Huse efter Danske Atlas skulle være lagte i Aske. Faaborg har dog stadig holdt sig som Fyens femte Kjøbstad, ihvorvel den i Slutningen af forrige Aarhundrede synes at være gaaet tilbage, da baade dens Indbygger-Antal siden Folketællingen 1769 indtil 1801 var dalet, og paa samme Tid ogsaa dens Handel og Skibsfart og deraf følgende Velstand var aftaget. Men i dette Aarhundrede er, som ovenfor viist, Folkemængden steget til langt over det Dobbelte, og Byens Skibsfart og Handel, navnlig med Korn, har i de senere Aar været i stærk Tiltagen.

(Jfr. S. Jørgensen, Efterretninger om Faaborg Kjøbstad, Odense 1816. A. Schrøder, Meddelelser om Faaborg Kjøbstad fra ældre og nyere Tid. Faaborg 1867.)

Nyborg,

beliggende i Vinding Herred ved en Bugt af Store-Belt, under 55° 18′ 41″ n. B. og 1° 46′ 2″ v. L., 3¾ M. fra Odense, 5 M. fra Svendborg, 2½ M. fra Kjerteminde, 3½ M. ad Søveien til Korsør, med hvilken By Nyborg staaer i daglig Post-Dampskibsforbindelse. Byen var tidligere en Fæstning, men den nedlagdes som saadan ifølge Lov af 26de Februar 1869. Communen har kjøbt Fæstningsterrainet og har alt ladet en Deel deraf sløife samt derefter solgt det indvundne Terrain. Paa den saakaldte „Holmen" udenfor den forrige Strandport er der navnlig siden Aabningen af Jernbanen opstaaet en Mængde nye Bygninger og nogle nye Gader, hvilke dog ikke endnu have faaet særlige Navne, og derfor ikke medregnes nedenfor i Gadernes Tal. Deres Antal er 4 foruden nogle Gyder.

Nyborg er en lys, venlig og velbygget Stad med brede og lige Gader. Disses Antal er 27. Af Grundeiendomme tæller Byen 440 (1837 kun 282), hvoraf 287 i den egentlige By (indenfor Voldene). Dens Omkreds er c. 10,900 Alen, Fladeindhold 2,847,360 □ Alen. Bygningernes Assurancesum var den 31te Marts 1872: 2,145,590 Rd. (den 30te September 1854: 1,192,000 Rd., 31te Marts 1843: 679,380 Rd.).

Til Nyborg Sogn hører foruden Kjøbstad-Communen en Land-Commune, som almindelig kaldes „Hjulby Sogn" og bestaaer af Landsbyen Hjulby. Denne Commune bliver særskilt at beskrive blandt Landsognene i Vinding Herred.

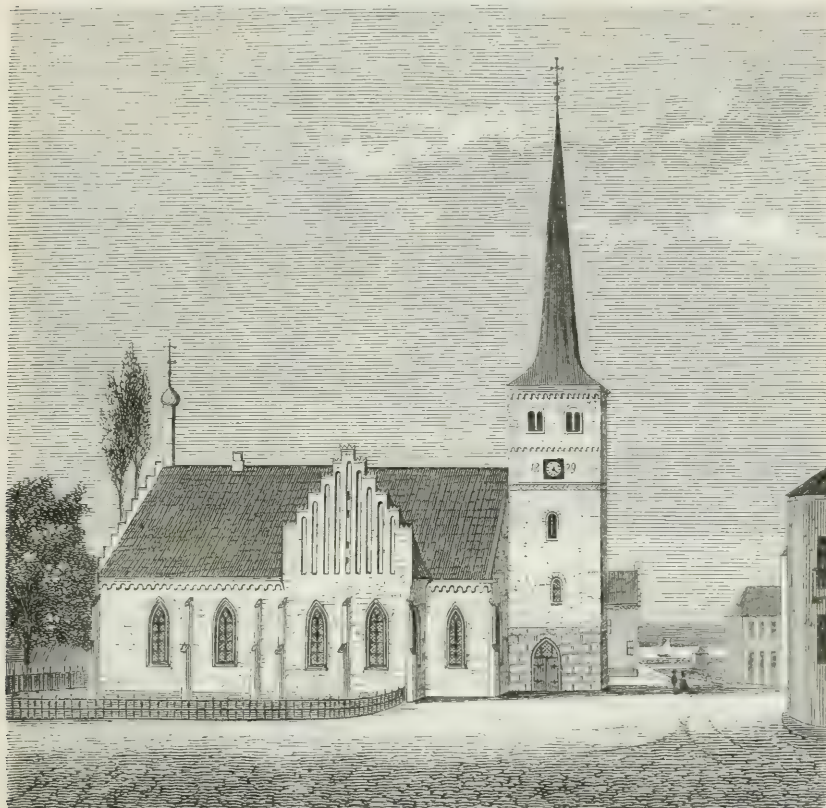
Nyborg Kjøbstadjorder udgjøre efter Statistisk Tabelværk Ny Række 5te Bind 109 Tdr. 2 Skpr. Htk. A. og E., 2 Tdr. 3 Skpr. Skovskyld, med et Areal af 1280 Tdr. Land, hvoraf 849 Tdr. er Ager og Eng, 216 Tdr. er et i Brugsfællesskab værende Overdrev og 215 Tdr. Land er Skov. Omtrent Halvparten af Overdrevet benyttes til Exercerplads foruden til Kreaturers Græsning. I den foreliggende Beretning fra Byens Borgmester af 4de Marts 1873 angives Jordernes Areal til

1021 Tdr. 4 Skpr. Land A. og E. og 216 Tdr. 4 Skpr. Land Skov (deraf Christianslunds Skov 48½ Tdr., Teglværksskoven, ogsaa kaldet Kohaven, 105 Tdr., Flaskeholmen eller Fredeskoven 63 Tdr.); heraf udgjøre 37 Tdr. forhenværende Fæstningsjord, 154 Tdr. Overdrev, der bruges til Exerceerplads, og 40 Tdr. Inddæmning. Vognmandsjorderne udgjøre 60 Tdr. Land af det anførte Areal.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Kirken, i den katholske Tid helliget Vor Frue, grundlagt 1388, men først 1429 fuldfærdig og indviet, udvidet af Kong Christian III. ved en Tilbygning (den nye Kirke), efterat Nyborg ældre Kirke samt Hjulby Kirke vare nedlagte. Hertil var senere føiet yderligere Tilbygninger, saa at den havde 5 Rader Hvælvinger. Den er i 1870—71 restaureret og tildeels ombygget ved Architekt V. Tvede og fremtræder nu som en anseelig, smuk og værdig Bygning i Spidsbuestiil, udvendig med udfugede røde Muursteen og indvendig med decorerede Piller, Vægge og Hvælvinger. Den bestaaer af en Taarnbygning mod Vest, et Midtskib og 2 Sideskibe, hver med 6 Krydshvælvinger, samt af tvende Udbygninger mod Nord og Syd, hver med 2 Hvælvinger. Taarnets Høide er i Muurværket 39 Alen og med Spiret og Fløistangen 104 Alen. Paa den østre Endegavl et mindre Spiir. Kirken var i Aarenes Løb kommen i en forfalden Tilstand, Restaurationerne, der foretoges i 1835 og 1858, vare ikke tilstrækkelige. Da foretoges, som anført, den sidste gjennemgaaende Restauration 1870—71 og Kirken toges i sin nuværende Skikkelse atter i Brug den 17de December 1871. Epitaphierne ere nu henførte til Sideskibene, Piller, Ribber og Spidsbuer ere decorerede; nyt Stoleværk, Gasbelysning, Varmeapparat. Til Minde om den tilendebragte Restauration er i Kirken anbragt en Steen med Indskrift, hvoraf sees, at Udgifterne ere afholdte af Kirkens egne Midler (de udgjorde c. 40,000 Rdl.). Altertavlen, malet af Eckersberg, bestaaer af 4 Dele, et større Alterblad i Midten, forestillende „Bjergprædiken", foroven i en Halvbue et Brystbillede, forestillende „Alvisheden", paa Siderne to allegoriske Kvindeskikkelser „Troen og Haabet"; Prædikestolen har rigt Billedskjærerarbeide; Orgel. Blandt de betydeligste Personligheder, hvis Støv her gjemmes, ville være at nævne: Johan Friis til Ørridslevgaard, Befalingsmand paa Tranekjær Slot, † 1635, Borgmester Peder Nielsen (Stamfader til den adelige Familie Lerche), † 1636, Holger Rosenkrands til Glimminge, Befalingsmand paa Hammershuus, † 1647, Generallieutenant og Commandant Abraham Adam Gafron, † 1738, Generalbygmester og Commandant David Elias Hauser, † 1745. Af Epitaphierne har et følgende Indskrift: „Herunder hviler ærlig og velbyrdig Mand Johan Friis til Ørritzløf, fordum Kongl. Majestæts Befalingsmand paa Tranekjær Slot, døde paa Løgtved 1635, 50 Aar gammel, samt ærlig og velbyrdig Mand Holger Rosenkrantz til Glimming, som var Kongl. Majestæts Befalingsmand paa Hammershuus, døde i Odense 1647, 61 Aar gammel, med deres kjære Hustruer Lene Gyldenstjern, døde paa Demmestrup 1640, 51 Aar gammel, og Karen Krabbe, død 1662, 65 Aar gammel. Efterat Gud havde bortkaldet Johan Friis og Lene Gyldenstjern, kom Holger Rosenkrantz og Karen Krabbe i Ægteskab sammen og boede tilhobe i 6 Aar ÷ 6 Uger i en meget christen

og kjærlig Omgængelse. Gud give dem Samtlige paa Dommedag en ærefuld Opstandelse med alle Guds Udvalgte." Af Kirkens 5 Klokker ere tvende fra den i Frederik II's Tid nedlagte Slotskirke. Imellem Kirkens sydostlige Hjørne og Præstegaarden er i 1872 anbragt en Jerngitterport af kunstrigt Arbeide, hvilken Port i 1649 var skjænket til Kirken af Fru

Nyborg Kirke.

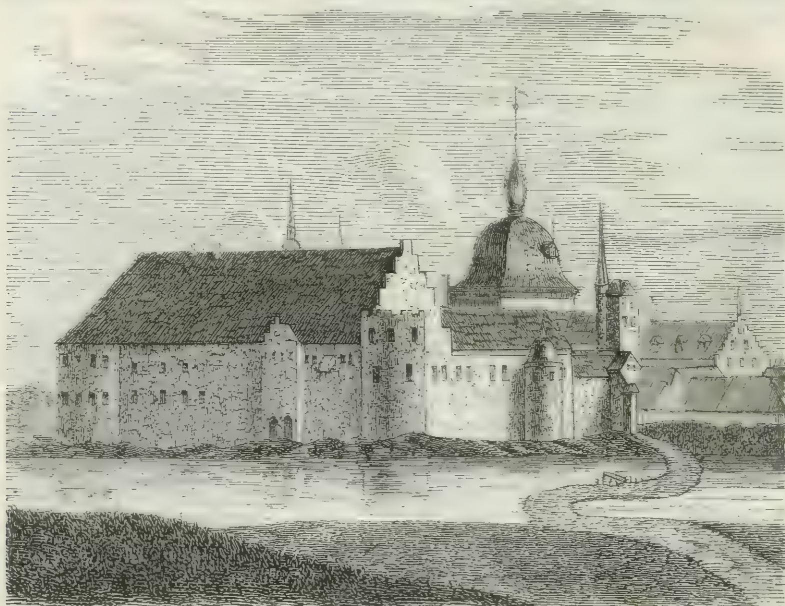
Karen Krabbe og lukkede for en Begravelse, men siden var bleven skilt i 2 Dele, der nu ved Kirkens Restauration atter bleve samlede. Af Kirkens Ydre gives her en Afbildning.

I 1872 er paa Byens Assistentskirkegaard opført et Begravelsescapel og Ligbuus.

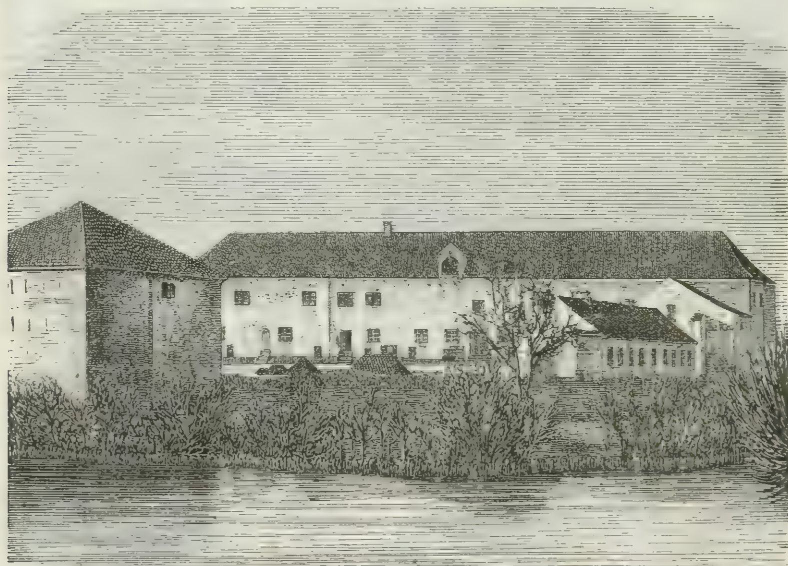
Slottet, i sin Tid en af Landets betydeligste Borge, staaer nu kun tilbage med en Fløi i 2 Etager, som benyttes til Toihuus, og Underdelen af det store Porttaarn, der er Opbevaringssted for Krudt*).   Den

*) Paa en Steen over Indgangen til denne Bygning er indhugget følgende Indskrift: Christianus Rex. Frederici Primi Filius, Turrim instauratæqve Arcis Ædificia simul oppidi propugnacula posuit anno Dni MDXLIX Regni sui XIIII.

gamle Slotsgrav omslutter endnu disse Bygninger paa 3 Sider. Af Slottet i dets nuværende Tilstand og saaledes som det var 1659, efter Dahlberg, gives her Afbildninger.

Nyborg Slot 1659.

Nyborg Slot 1873.

Raad-, Thing- og Arresthuset, en nyere Bygning, beliggende paa Byens Torv, fuldførtes i 1863 og blev høitidelig indviet den 6te October s. A.

To Skolebygninger.

Toldbodbygningen.

Et **Hospital** med Senge for 23 fattige Koner, oprettet af Kjøbmand Bager.

Fattighuset, Communens Sygehuus og et **militairt Sygehuus, Jernbanegaarden** (nu forlagt til Havnen), **Gasværket.**

Indbyggernes Antal var i 1870: 4812 (2480 af Mdkj. og 2332 af Kvdkj.); i 1860: 3802; i 1855: 3565; i 1850: 3059; i 1845: 3220; i 1801: 1866; i 1769: 1884.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ere 739 Skattepligtige ansatte til en Skatteindtægt af 337,725 Rd.

Den betydelige Tilvæxt af Folkemængden i Tidsrummet fra 1860 til 1870 hidrører deels fra Anlæget af den fyenske Jernbane, som har bevirket, at her findes Erhverv for en større Deel Mennesker, navnlig af Arbeidsklassen, end tidligere, og deels fra at der nu i Nyborg garnisonerer en større Militairstyrke end tidligere. Sidstnævnte er, næst Handel, Agerbrug og Indtægten ved Gjennemreisende, en af Hovedpulsaarene for Byens Liv.

Ligesom de fleste danske Kjøbstæder har ogsaa Nyborg hævet sig betydeligt i commerciel Henseende. Af Udførselsartikler er Korn her, som overalt i Danmark, det Alt overveiende. Den samlede Udførsel heraf til Udlandet var i 1871: 84,438 Tdr., i 1870: 109,064 Tdr., i 1869: 81,434 Tdr. Af de vigtigere Varer blev i 1871 fortoldet: 67,028 Pd. Viin, 2095 Btl. andre Spirituosa, 4004 Pd. Humle, 45,722 Pd. Kaffe, 2676 C.-Lstr. Steenkul, 8319 Pd. Bomulds- og Linnedgarn, 18,126 Pd. Bomulds- og Linnedvarer, 792 Pd. Silkevarer, 15,744 Pd. Uldvarer, 41,687 Pd. Jern, 20,978 Pd. Riis, 105,000 Pd. raat Steensalt, 297,724 Pd. andet Salt, 29,821 Pd. Sukker, 42,585 Pd. Sirup, 986 Pd. Thee, 44,795 Pd. Tobak, 91,826 C.-Fd. Trælast.

Skibsfart i 1871:

Fra Udlandet	201	Skibe af	5026	C.-Lst. Drægt.	4570	C.-Lst. Besturn.
Til —	190	—	5176	—	2612	—
Fra Indlandet	309	—	2397	—	1984	—
Til —	412	—	2798	—	943	—

Told- og Skibsafgifterne (incl. Krigsskat) have i 1871 beløbet sig til 41,403 Rd. (i 1870: 43,271 Rd., i 1869: 39,080 Rd.). Brændeviinsbrændingsafgiften (incl. Krigsskat) blev oppebaaret i 1871 med 12,535 Rd. (i 1870: 12,189 Rd., i 1869: 12,463 Rd.).

Ved Udgangen af 1871 var ved Nyborg Toldsted hjemmehørende 68 Skibe af 1685 C.-Lstrs. Drægtighed.

Nyborg er Store-Belts Hovedlodsstation og afgiver en Lodsstation til Slipshavn.

Af industrielle Anlæg findes i Nyborg: 1 Skibsbyggeri, 4 Damp-Brændeviinsbrænderier, Productet var i 1871: 244,542 Potter (i 1870: 237,000 Potter), 3 Ølbryggerier, 1 Saltkogeri, 1 Kalkbrænderi, 1 Jernstøberi, 1 Tobaksspinderi, 3 Farverier, 1 Uldspinderi, 1 Dampbageri, 1 Damp-, Veir- og Vandmølle, 1 Saugmølle, 3 Garverier, 1 Fiskerietablissement paa „Østerøen“ ved Storebelt og 1 Bogtrykkeri, hvorfra udgives „Nyborg Avis“.

Kreaturholdet i Nyborg var den 16de Juli 1866: 153 Heste, 275 Stkr. Hornkvæg, 103 Stkr. Faar og 212 Stkr. Sviin.

Af Markeder holdes aarlig 5 i Nyborg: 2 i Fasten med Heste; i Juli med Kram; i October med Kram, Heste, Kvæg, Korn og Fedevarer; i November, 3 Dage før Mortensdag, med Fedevarer, Meel og Gryn, Kreaturer, Lam, Gjæs og desl.

Første og tredie Onsdag i hver Maaned fra 1ste October til 1ste Mai Torvedag med levende Kreaturer.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver.

Byraadet bestaaer foruden Formanden (Borgmesteren) af 11 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Kasse-, Regnskabs- og Legatvæsenet; c) for Fattigvæsenet; d) for Skolevæsenet; e) for Brand-, Vand-, Brolægnings- og Veivæsenet; f) for Gasværket; g) for Jorder, Marker og Haver med dertil hørende Bygninger; h) for Skovene med dertil hørende Bygninger; i) for de offentlige Bygninger, der ikke henhøre under særegne Udvalg; k) for Offentliggjørelsen af Byraadets Forhandlinger.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1871: til Fattigvæsenet 8045 Rd., Skolevæsenet 9984 Rd., Rets- og Politivæsenet 3041 Rd., Medicinalvæsenet 186 Rd., Byens Gader 644 Rd., Gadebelysning 533 Rd., den offentlige Reenlighed 791 Rd., Vandforsyning 671 Rd., Brandvæsenet 394 Rd., Indkvarteringsvæsenet 4166 Rd., Byens Bestyrelse i Almindelighed 1661 Rd., Renter af Gjæld 2411 Rd., Afdrag paa Gjæld 2680 Rd., Bidrag til Statskassen 2280 Rd., til Amtsrepartitionsfonden 98 Rd., til Amtsskolefonden 333 Rd.

Af fornævnte Udgifter er tilveiebragt: a) ved særlige Indtægter 25,175 Rd., b) ved Paaligning 15,934 Rd. (paa Formue og Leilighed 11,882 Rd., paa Grund 1662 Rd., paa Næring 2255 Rd., Landdistrictets Bidrag til Kjøbstadens Skolevæsen 134 Rd.).

Ved Udgangen af Aaret 1871 eiede Communen: a) i rede Penge og Obligationer 31,082 Rdl.; b) i faste Eiendomme 345,894 Rdl. Communen skyldte ved Udgangen af Aaret 1871: 73,008 Rd.

Communens faste Eiendomme ere, foruden betydelige Mark- og Skovarealer samt det tidligere Fæstningsterrain, følgende Grundeiendomme:

Raad-, Thing- og Arresthuset*), 2 Skovløberhuse, 1 Hyrdehuus, 1 Skov-pavillon, Hesselhuset, en Fattiggaard, den saakaldte Ordonnantsgaard, et Garnisonssygehuus, 2 Skolebygninger, Bagers Hospital, der giver 17 Kvinder Huusly og en liden ugentlig Understøttelse, Bagers Arbeids-anstalt med deri værende Friskole (begge disse Stiftelser ere grundede af Kjøbmand Bager i Nyborg), Nyborg Landport med Exerceerhuus, Strand-portsvagtbygningen, Gasværket, det saakaldte Bleghuus udenfor Strand-porten, 3 mindre Huse.

Af offentlige Skoler har Nyborg en borgerlig Realskole med 3 faste Lærere foruden Timelærere. Den residerende Capellan har Forpligtelse til at besørge Religionsunderviisningen i Realskolen og Borgerskolens øverste Klasser; en Borgerskole med 3 faste Lærere foruden Timelærere og en Friskole med 3 faste Lærere. Antallet af de skolepligtige Børn udgjorde den 31te December 1871: 734, hvoraf underviistes i Realskolen 76, i Borgerskolen 166, i Friskolen 237, i private Skoler 255.

I Nyborg findes desuden: et Asyl for 60 à 70 Smaabørn, stiftet 1861, og et Børnehjem, opført i 1872, bestemt til Modtagelse af indtil 20 Børn. Opførelsen af Sidstnævnte har kostet 5000 Rd., der ere skjænkede af en velgjørende Rigmand, født i Byen.

Byen har et Brand- og Politicorps (Reglem. 16de Marts 1871). Brandcorpset tæller 532 Mand; Politicorpset 24 Mand. Byen har 7 Sprøiter.

Havnevæsenet bestyres af Byraadets Havnevæsensudvalg med Borgmesteren som fast Formand og 4 andre Medlemmer. Fjorden, der fra Store-Belt skjærer sig ind til Nyborg imellem Landtungen, den saakaldte Østerø med Knudshoved, og Kløverhage, er $^1/_2$ til $^3/_4$ Miil bred, og afgiver ikke alene en god Red mod alle Vinde, men lader endog de største Skibe kunne med Sikkerhed overvintre paa Fjorden. Havnen har i Seilløbet en Dybde af 15 Fod med daglig Vandstand; dens Størrelse er c. 47,000 □ Alen. Det østlige Havnebassin er 14 Fod dybt, det vestlige $12^1/_2$ Fod dybt. Paa det vestlige Havnehoved ere anbragte 2 Lampefyr, der dog kun tændes for Postskibene.

I Anledning af Jernbanegaardens Forlæggelse til den tidligere østre Havneplads og den nye Dampskibsbroes Anlæg er der sluttet Overeenskomst imellem Jernbanevæsenet og Havnevæsenet, hvorefter Sidstnævnte udreder et Tilskud af 20,000 Rd. og overtager til fremtidig Vedligeholdelse de ved Havne- og Jernbanevæsenets Foranstaltning udførte Havneværker og uddybede Løb. Havnekassens Indtægter beløb sig i 1871 til 7380 Rd.

I geistlig Henseende danner Nyborg med Nyborg Landsogn (Hjulby Sogn) eet Pastorat. Foruden Sognepræsten er ansat en residerende Capellan.

Byen hører til Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict (Distritslægen boer i Byen). Apothek. 3die Udskrivnings-

*) Arresthuset er fælles for Byen og Landjurisdictionen.

kreds 79de Lægd. Valgsted for Amtets 1ste Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldvæsenet er ansat en Inspecteur, en Kasserer og 4 Assistenter. Postvæsenet forestaaes af en Postmester; tillige er ansat en Opsynsmand ved Posttransporten og en Expediteur for de kongelige Postdampskibe. Her er ogsaa Station for den electriske Telegraph, hvorved er ansat en Telegraphbestyrer.

I Nyborg garnisonerer 7de, 19de og 25de Bataillon samt et Detachement af Artilleriet.

I Byen findes 2 Sparekasser, nemlig: a) „Nyborg og Omegns Sparekasse", oprettet den 2den Marts 1847. Ved Udgangen af 1871 beløb Interessenternes Capital sig til 1,331,259 Rd., Kassens Reservefond 100,065 Rd. Foruden 6 Friboliger i Sparekassens Gaard er i 1871 anvendt 985 Rd. i veldædigt Øiemed; b) „Svendborg Amts Landbo-Sparekasse". Ved Udgangen af 1871 beløb Interessenternes Capital sig til 244,519 Rd., Reservefonden 2289 Rd.

En Filial af den danske Landmandsbank findes her.

I Henhold til Lov af 26de Februar 1869 om Nyborg Fæstnings Nedlæggelse er der til Nyborg Commune for en Kjøbesum af 25,000 Rd. blevet overdraget til Eie den Staten tilhørende Grund, som ifølge Skjøde, udfærdiget igjennem Finantsministeriet den 21de September 1871, udgjør ialt $78^{1}/_{14}$ Tdr. Land, nemlig: Glaciet, incl. hvad der deraf er udlagt til Byens Assistentskirkegaard, $37^{9}/_{14}$ Tdr., Veie $1^{3}/_{14}$ Tdr., Voldene $21^{4}/_{14}$ Tdr. og Vandareal $17^{13}/_{14}$ Tdr.

Communen har ladet sløife den østre Deel af den sydlige Vold fra Strandportsvagtbygningen indtil Nybro samt af den nordre Vold fra Prinds Carls Bastion udfor Vægterstræde indtil Gregers Andersens Bastion udfor Torvestræde. Derhos er en Gjennemskjæring iværksat i den vestre Deel af den sydlige Vold imellem Pederjægerstræde og Vestervoldgade paa den ene Side og Kamhullet paa den anden Side. De sløifede Dele af Voldterrainet (imellem 32 og 33,000 □ Alen) ere bortsolgte ved Auction og udbragte til c. 30,000 Rd.

I August Maaned 1867 blev den saakaldte „Nybro" fra „Holmen" over Fæstningsgraven til Æblegade aabnet for Færdselen. Den tilveiebragtes deels ved Medvirkning af Communen og deels ved Privates Bidrag med en Bekostning af 1520 Rd.

I 1872 er paa Byens Assistentskirkegaard opført et Begravelsescapel og Ligbuus.

Gasværket blev anlagt i 1856 med en Bekostning af 43,712 Rd. I 1871 var Gasforbruget 2,360,000 Cubikfod, der leveredes til 15 Mk. pr. 1000 Cubikfod. For Gadebelysning betaltes af Kæmnerkassen til Gasværket 523 Rd.

Ved Nyborg ere tvende betydelige Dæmningsarbeider udførte i Aarene 1844—48. Nyborg Dæmning er anlagt i Aaret 1844; dens Længde er 160 Favne, nuværende Brede 14 Alen og Høiden 3 Alen over daglig Vandstand. Paa begge Sider af Veien er anbragt et solidt Pæle-

rækværk. Dæmningen er opfyldt alene af Jord, og Arbeidet herved blev udført af de daværende Slaver i Nyborg; den staaer i Forbindelse med Piilshusevoien, som samtidig blev anlagt, og som udmunder i Nyborg-Bøiden Veien ved Piilshusene i Nærheden af Sophienberg ved Nyborg. Der blev ved Dæmningens Anlæg indvundet c. 25 Tdr. Land. Dæmningen er senere bleven benyttet til Veianlæg.

Holckenhavns Dæmning, hvis Anlæg blev paabegyndt i Aarene 1844—45, standsedes derefter i 2 Aar paa Grund af, at der til Broen — som dengang blev opført paa den nordre Side af Fjorden og netop paa det Sted, hvor det oprindelige Strømløb i sin Tid havde gaaet — kun blev anvendt Pæle af 12—13 Alens Længde. Disse Pæle, som vare altfor korte, kunde ikke modstaae Vandets og de paafyldte Jordmassers Tryk, paa een Nat ved indtraadt Høivande knækkede Pælene og fløde bort, og paa begge Sider af det temmelig vidt fremskredne Arbeide dannede der sig Øer, bestaaende af Mudder og Fylding. Man gav sig nu først til nøie at undersøge Grunden paa det omtalte Sted, og det viste sig da, at de tidligere anvendte 12—13 Alens Pæle havde været alt for korte, idet der var 27—28 Alen Mudder inden man naaede fast Bund; det blev da besluttet at bygge Broen paa det Sted, hvor den nu staaer, nemlig ved den sydlige Side af Fjorden, tæt op til Holckenhavns Have. Dæmningen, der forøvrigt er 150 Favne lang, 12 Alen oprindelig Brede og 3 Alen høi over almindelig Vandstand, er bygget paa et Fundament, bestaaende af 4 Pælerækker, forbundne med Jernankere. Rummene imellem disse Pælerækker ere opfyldte med Fachiner og Jord. Skoveffecterne til denne Dæmning ere tagne af Holckenhavns Skove, og Baron Holck skal til dette Arbeide have offret ikke ubetydeligt; der anvendtes Pæle af saa store Dimensioner, at de indeholdt ikke mindre end 1 Favn Brænde pr. Stk. Under Ingenieurcapitain Neckes Ledelse blev ogsaa Jordarbeidet ved denne Dæmning udført af Slaverne fra Nyborg. Samtidig hermed blev den saakaldte nye Svendborg Landevei paabegyndt, men dog først fuldendt 1869. Dæmningens Vedligeholdelse koster aarlig 150—200 Rd., og paa dens østlige Side er der fra Dæmningen udført i Fjorden flere Riisgjærder til Opfangning af Søtang, som er et værdifuldt Materiale til Vedligeholdelse af Skraaningerne. Broen, som kun bestaaer af Træ, har staaet siden Dæmningens Anlæg, vil dog snart blive ombyttet med en ny Bro, opført af Steensætninger og muligviis Jernbjælker. Nyborg By havde vundet meget ved Anlæget af disse Dæmninger og Veie, idet Beboerne Sydvest for Nyborg sparede Omveien ind ad Landporten, og Egnens Beboere Syd for Holckenhavn Fjord, saasom Holckenhavn, Byerne Kogsbølle, Frørup, Taarup, Svindinge, Øxendrup m. m. undgik den længere Vei over Vindinge til Nyborg.

Af ikke ringe Betydning for Byen har det ogsaa været, at der i 1867 blev anlagt en Dæmning over Fæstningsgraven fra Prinds Frederiks Bastion, navnlig er derved Samfærselen lettet mellem Byens østlige Deel og Holmen samt Østerøen.

Nyborgs Vaaben er en Muur mellem to Taarne samt en Halvmaane og en Stjerne. Taarnene og Muren have Hensyn til Slottet eller Borgen, der har givet Byen Navn. Halvmaanen og Stjernen er et Fællesmærke for mange af vore Byer, større og mindre.

Nyborg har sit Navn af en Borg, der i forskjellige Skrifter siges at være anlagt af den vendiske Prinds Knud, Valdemar den Stores Søstersøn, der havde Forlehninger i Danmark og døde som Munk blandt Knudsbrødrene i Odense 1183. Den skal først være begyndt at anlægges 1170 (Hamsfort i Scr. rer. Dan. I. p. 278); i Præsteindberetningen 1623 omtales et Gammelborg sydost for Vinding Kirke, i Modsætning til hvilken denne altsaa kaldtes Nyborg; A. D. Jørgensens Formodning (D. Saml. anden Række I. 376—78), at den ældre Borg her stod paa Avernakke Mark, er vistnok meget usikker. Inden 100 Aars Forløb kom Nyborg allerede til at indtage den fremragende Plads, som denne By beholdt igjennem hele Middelalderen, blandt Danmarks mærkeligste Stæder, paa hvis Kongeborg der jevnlig blev holdt Hof, ligesom ogsaa denne By, paa Grund af sin Beliggenhed midt i Riget efter dets daværende Udstrækning, og tilmed som Søstad, fra Kong Abels til Erik af Pommerns Tid var det sædvanlige Sted, hvor Rigets Stænder samledes til Danehof og Herredage, og saaledes Hovedsædet for de vigtigste Forhandlinger angaaende Rigets indre Forhold. Allerede under Kong Abel holdtes 1251 efter Hvitfeldt en Herredag i Nyborg (efter Andre i Rendsborg), paa hvilken den jydske Lov blev forøget med adskillige Tillæg og Thronfølgen indrømmedes Kongens Sønner. 1256 holdt Christoffer I., som desuagtet havde besteget Thronen efter sin Broder, et Danehof i denne By, hvor Erkebiskop Jakob Erlandsen og hans Biskopper ikke fandt den bedste Modtagelse, da de langt om længe indfandt sig efter at være optraadte fjendtligt mod Kongen paa det mærkelige Concilium i Veile. Paa et følgende Danehof 1269 gav Kong Erik Glipping den bekjendte Riberret; 1282 maatte denne Konge paa et Danehof i samme By udstede en „Haandfæstning“ eller skriftlig Forsikkring om at holde sig Landets Love efterrettelig, og paa et følgende 1284 udstedtes tre Forordninger for Rigets tre Hovedprovindser, hvori bestemtes, at der aarlig skulde holdes Danehof i Nyborg — en Bestemmelse, som oftere gjentoges, saaledes i Christoffer II.'s Haandfæstning af 1320 og paa et følgende Danehof i Nyborg 1354, hvor ogsaa Dagen, St. Hansdag, fastsattes, men som forøvrigt ikke nøie overholdtes, hverken med Hensyn til Tid eller Sted (jfr. Kallundborg I. S. 244); 1286 sluttedes her et Forlig imellem Kongen og den fangne Hertug Valdemar af Sønder-Jylland, hvorved denne fik sin Frihed; og efter Kongens kort derpaa indtraadte Mord blev Hertugen paa et Danehof i Nyborg ved Pintsetid 1287, hvor ogsaa Kongemordernes Sag blev paadømt og de bleve erklærede fredløse og at have deres Gods forbrudt, udnævnt til Rigsforstander og Enkedronningens Medformynder for den unge Konge Erik Menved. 1315 og 1317 sluttedes her atter Forlig mellem Erik Menved og Hertug Erik af Sønder-Jylland. Dennes Søn Hertug Valdemar, der 1326 af et oprørsk Adelsparti udnævntes til Konge i Danmark, forlehnede samme Aar paa et Danehof i Nyborg sin Formynder og Morbroder Grev Geert af Holsteen med Sønder-Jylland og udstykkede i det Hele Rigets Provindser. Danehoffet i Nyborg 1386 har en lignende sørgelig Mærkværdighed, da det var her, at Kong Oluf og Dronning Margrete saae sig nødte til at overlade Hertugdømmet Sønder-Jylland som Lehn til den holsteenske Grev Gerhard VI., hvis Sønner dog igjen 1413 sammesteds fradømtes Hertugdømmet af Rigskantsleren Biskop Peder Jensen af Roeskilde, men uden at denne Dom fik nogen videre Betydning. Med sidstnævnte Forsamling 1413 slutter den lange Række af mærkelige Rigs-

forsamlinger, som ere holdte i Nyborg i Middelalderen. 1436 overlod Erik af Pommern Nyborg til sin Fætter Hertug Bugislav af Pommern, som han ønskede valgt til sin Efterfølger, men denne fremmede Besiddelse varede kun kort. Paa Nyborg Slot, hvor, som ovenfor bemærket, Kongerne i det 13de, 14de og 15de Aarhundrede ofte opholdt sig, og hvorfra mange vigtige Breve ere udstedte (f. Ex. af Erik af Pommern Privilegierne for Odense af 25de October 1409 og for Kjerteminde af 7de December 1413), blev den ovennævnte Hertug Valdemar, der i nogle Aar havde været Konge i Danmark, holdt fangen af sine Fættere, de holsteenske Grever, 1346—1347, og her fødte Dronning Christine det ulykkelige Søskendepar Kong Christian II. den 2den Juli 1481 og Elisabet, Kurfyrstinde af Brandenborg, 1485. Sagnet om Abekatten, der tog den nyfødte Prinds ud af Vuggen og bar ham op paa Slotstaget, men bragte ham uskadt tilbage, er bekjendt. Slottet var efter Pontoppidans Beskrivelse (Danske Atlas III., S. 522) en massiv og anseelig Bygning med stærke Mure og Taarne og omgivet af dybe Grave; men da Frederik IV. fandt det overflødigt, blev det efter den nordiske Krigs Ophør for Størstedelen nedbrudt og Materialierne anvendte ved Opførelsen af det nye Slot i Odense, saaledes at kun een af Bygningens 4 Fløie er bleven tilbage, der benyttes som Tøihuus, og et Taarn, hvori den foran S. 183 omtalte Steen med den latinske Indskrift om Christian III.'s Befæstningsværker her paa Stedet 1549 findes indmuret, hvilket nu bruges som Krudttaarn. Om Slottet see foran S. 184, hvor ogsaa Afbildninger saavel af det ældre Slot som af den tilbagestaaende Deel findes.

Ogsaa i Krigshistorien indtager Nyborg en mærkelig Plads, ligesom denne By i lang Tid har været den eneste Fæstning i Fyen af de flere tidligere befæstede Stæder i denne Provinds. Christian III. skal have anlagt de første Fæstningsværker om Byen; de nuværende, nu tildeels demolerede, Værker ere anlagte af Christian IV. og Frederik III. og senere forbedrede af Frederik IV. 1720 samtidig med Slottets Nedbrydelse. I Grevens Feide blev Nyborg overrumplet og Slottet kort efter erobret af Lybekkerne, i August 1534. I den svenske Krig 1658 overgav Fæstningen sig uden Modstand til Kong Carl Gustav; men Commandeur Peder Bredahl udmærkede sig ved et tappert Forsvar af 4 Orlogsskibe, som laae indefrosne i Nyborg-Fjord, og som det lykkedes ham, uagtet de baade bleve angrebne af de Svenske fra Isen og beskudte af Fæstningens Kanoner, at ise ud og føre i Behold til Kjøbenhavn — en Heltebedrift, der saa meget mere fortjener at bevares i Efterverdenens Erindring, som den staaer aldeles isoleret i den for Danmark lige vanærende og sørgelige Krig, der ved den roeskildske Fred for stedse berøvede Riget den ene Trediedeel. Nyborg var derpaa i halvandet Aar Fjendens Vaabenplads, indtil den danske og allierede Hær under Feltmarschalkerne Schack og Eberstein den 14de November 1659 vandt den afgjørende Seir over de Svenske under den af dem besatte Fæstnings Kanoner, der ikke blot havde dennes Overgivelse paa Naade og Unaade til Følge den næste Dag, men i det Hele, ligesom i det foregaaende Aarhundrede Slaget ved Oxnebjerg, rensede Fyen fra en langvarig og høist ødelæggende fiendtlig Occupation*), og bragte alle den svenske Erobrers ærgjerrige Planer mod vort Fædreland til at strande. Om Tilstanden i Nyborg i de første Dage, efterat den igjen var kommen i de Danskes Hænder, faaer man et Begreb ved at læse Bircherods Beretning i hans Dagbøger (S. 48): „I Nyborg var nu en mægtig Vrimmel af Mennesker formedelst vore egne og de fremmede Krigstropper, saavelsom og de mange fangne Svenske, saa og deres hele Tros og Selskab; og saasom det havde i denne Maaned ofte regnet, stode de der paa Gaderne i Dynd til Knæerne. Med Plyndren og Kvindfolks Voldtægt begyndte det at gaae skjændelig til, hvormed Polakkerne og Tydskerne vare slemmest. Ja de fangne Svenske maatte see for deres Øine, hvor skammeligen deres Koner bleve af hine medfarne, og derpaa indtil deres blotte Særker afførte". Et halvthundrede Aar senere fandt en dansk Konge ikke saa let Adgang til Fæstningen, som den fjendtlige svenske Konge; da nemlig Frederik IV. paa Tilbagereisen fra Norge den 3die September 1704 om Natten kom fra Odense til Nyborg, maatte han holde halvanden Time udenfor Porten, inden han blev indladt, eftersom Commandanten længe ikke vilde troe, at det var Kongen, fordi hans Ankomst ikke var meldt, „hvilken Forsigtighed Kongen lod sig meget vel befalde" (Bircherods Dagb. S. 457 flg.). I Aaret 1808 var Nyborg atter, men kun nogle faa Dage (9de—11te August), i fremmed

---

*) Om de Svenskes Voldsgjerninger i de for Fyen saa ulykkelige Aar 1658 og 1659 har Vedel Simonsen samlet endeel interessante Notitser vedkommende Sognene i Skovby Herred i sine „Bidrag til den fyenske Kongeborg Rugaards Historie" II., 2det Hefte, S. 40—94. Slaget ved Nyborg kaldte man ret passende „det svenske Slakivil" (Bircherods Dagbøger, udgivne af Molbech, S. 192).

Vold, da nemlig General, Marquis de la Romana, Chef for et spansk Corps blandt de Hjælpetropper, der vare forlagte rundt omkring i Landet, løsrev sig fra den franske Overcommando og bemægtigede sig Fæstningen, hvor han laae i Garnison, med de omkring den liggende Batterier ved Stranden, for, understøttet af Englænderne, at vende tilbage til sit Fædreland*). Efterat Spanierne havde indskibet sig, begyndte en Kamp af en egen Art, idet deres 1100 andalusiske Heste, som de slap løs, fordi de ikke kunde medtage dem, angrebe og nedhuggede Nyborgernes Heste, der fredeligt græssede paa Marken udenfor Byen, og derefter begyndte en Massacre paa hverandre indbyrdes, indtil man endelig fik endeel skudte; nogle skulle dog være blevne fangede og bleve senere benyttede til Forbedring af den indenlandske Hesterace, hvis særegne Præg paa denne Egn man endnu skal kunne bemærke.

Nyborg fik allerede den 1ste Juni 1271 sin Stadsret af Kong Erik Glipping. Paa Grund af sin fordeelagtige Beliggenhed, sin af Naturen fortrinligt dannede Havn og de store Forsamlinger, som her jevnlig holdtes, blomstrede denne By tidligt ved Skibsfart og Handel. Over Nyborg og Korsør finder al Forbindelse Sted imellem Fyen og Sjælland, tidligere ved et dertil indrettet Færge- og Vognmandslaug, nu ved Postdampskibe flere Gange i Døgnet efter Jernbanetogenes og Diligencernes Ankomst, og her har derfor altid været en stærk Conflux af Reisende, hvilket ogsaa har bidraget meget til at befordre Byens Velstand. Men ved den langvarige Beiættelse af de Svenske 1658—59 blev Nyborg sat meget tilbage; ligeledes ved flere store Ildebrande til forskjellige Tider, af hvilke den sidste og største den 11te og 12te September 1797**), hvad der dog imidlertid ogsaa har havt til Følge, at denne By nu er en af de smukkere og mere regelmæssige Kjøbstæder i Landet. Ligesom Fæstningsværkerne paa den ene Side have bevirket, at Byen er bleven godt bebygget, saaledes have de paa den anden Side været til Hinder for dens Udvidelse, og Nyborg er ikke heller i Henseende til Indbygger-Antal gaaet frem i samme Forhold som de fleste andre Kjøbstæder; saaledes indtog ved Folketællingen 1769 Svendborg den 12te og Nyborg den 13de Plads blandt Landets Kjøbstæder, hiin med 1949, denne med 1884 Indbyggere, hvorimod ved sidste Folketælling Svendborg befindes som Numer 10 med 6421 Indbyggere, og Nyborg som Numer 16 med 4812; dog er den endnu stedse den tredie største By i Fyen. Aabningen af Jernbanen fra Nyborg til Strib den 7de Septbr. 1865 og Byens Nedlæggelse som Fæstning samt Fæstningsterrainets Overdragelse til Communen ere Momenter, der tilvisse ville vise og tildeels have viist deres Indflydelse paa Byens Udvikling, og navnlig maa det vistnok tilskrives Jernbanen, at det sidste Decennium har udviist den saa betydelige Fremgang i Folketallet, der foran findes nævnt. Forøgelsen af Byens Garnison har naturligviis ogsaa bidraget Sit.

Fra gammel Tid har der i Nyborg været hævet Strømtold af Skibe, der passerede Beltet, indtil 1857, da den bortfaldt med Øresundstolden. I en af de første Handelstractater, som sluttedes med England, nemlig imellem Kongerne Hans og Henrik VII. den 20de Januar 1490, blev det udtrykkelig fastsat, at et engelsk Skib kun i yderste Nød, som Skipperen med to andre Mænd skulde sværge at have været tilstede, maatte gaae igjennem Beltet istedetfor Øresund, og i dette Tilfælde skulde Tolden betales i Nyborg. Indtil Souverainitetens Indførelse stod Fæstningen under den kongelige Lehnsmand, som havde Bolig paa Slottet.

Af Diplomer kan det ikke bevises, at Nyborg har havt noget Kloster; men Sognepræstens Residents siges at have været en Munkebolig og endnu i forrige Aarhundrede at have ført Navn af Brødrene, som der havde boet, og være kaldet Korsbrødregaard. Dette Kloster skal være bygget af Dronning Margrete, efterat hun havde overvundet Kong Albrecht. Foruden Byens Sognekirke, den ovennævnte ligeledes af Dronning Margrete opførte Frue Kirke, nævnes i Danske Atlas VI., S. 765 endnu 3 andre Kirker, nemlig Gammel-Kirken, som har staaet i Helgetofte udenfor Byen efter dens nuværende Omfang og været annecteret til Hjulby Kirke, Slotskirken, hvori der efter Reformationen blev prædiket for Kongerne, Lehnsmanden og Slotsbetjentene af Byens Sognepræst og Capellan, og et Capel, som blev bygget 1604 af Gammel-Kirkes og Hjulby Kirkes tilbageværende Kvaderstene, men allerede 1665 igjen nedbrudt efter kongelig Befaling. Den latinske Skole, som blev stiftet strax efter Reformationen, og

*) Om de Spanskes Ophold i Danmark i 1808 see F. Schiern, Historiske Studier, 1ste Bind, Kjøbenhavn 1856.

**) Den begyndte om Aftenen den 11te i Giæstgivergaarden ved Strandporten og vedvarede Natten igiennem til næste Dags Formiddag, i hvilken Tid det Meste af Kongegaden, hele Mellem- og Nørre-Gade lige til Volden samt de mellemliggende Gader og Stræder og de to Sider af Torvet tilligemed Raadstuen lagdes i Aske. 812 Mennesker bleve huusvilde.

som var godt doteret, fornemmelig ved ovennævnte Kantsler Johan Friis's Gavmildhed, der skjænkede denne Skole det Vicariegods, som ved Reformationen var faldet tilbage til hans Familie, overlevede den store Reduction under Christian VI. i 100 Aar og blev først nedlagt tilligemed Latinskolerne i Helsingør og Nakskov 1839. Dens Bygning og Bibliothek bleve overladte den siden den Tid i Nyborg bestaaende Realskole. En ældre Latinskolebygning, der laae ved Kirken, er nu i Anledning af dennes Restauration nedbrudt.

Vinding Herred,

det nordostligste Herred i Svendborg Amt, omgives af Store-Belt, Odense Amt samt Gudme Herred. Fladeindholdet er $4^2/_3$ □ M. Jorderne ere i det Hele jevne, kun paa enkelte Steder bølgeformig bakkede, af leermuldet Beskaffenhed. En Deel af Fyens større samlede Skovpartier findes i Herredet. Htk. 4726 Tdr. A. og E. og 43 Tdr. Skk. Indbyggernes Antal ved Folketællingen i 1870 var 18,323, hvoraf 4812 i Kjøbstaden Nyborg. I geistlig Henseende danne Vinding og Gudme Herreder eet Provsti. Ellested Sogn er Annex til Gislev Sogn i Gudme Herred i Svendborg Amt.

Nyborg Landsogn var tidligere et eget Sogn, Hjulby Sogn. Det skilles fra Nyborg Kjøbstadjorder ved Avnslev Sogn og omgives af dette S., Vindinge og Kullerup Sogne. Arealet, c. 1000 Tdr. Land, er af leermuldet Beskaffenhed, i det Hele fladt med nogle Engstrækninger mod Syd ned mod Hjulby-Sø, der ligger mellem Hjulby, Avnslev og Vindinge Sogne (40 Tdr. L. stor). Den fyenske Jernbane og Hovedlandeveien mellem Nyborg og Odense passerer Sognet. Htk. $92^1/_8$ Tdr. A. og E.

(Under dette Hartkornsbeløb er dog indbefattet 2 Tdr. 4 Skpr., der hviler paa Øen Sprogø, som i Matriklen endnu henføres til Nyborg Sogn, skjønt Øen allerede ved kongl. Rescript af 27de Marts 1822 blev henlagt under Korsør Kjøbstads og Sorø Amts Jurisdiction og ved kongl. Rescript af 29de Januar 1823 ligeledes i geistlig Henseende under Korsør Kjøbstad).

I Sognet: Byen Hjulby; Gaarden Dyrehavegaard af 10 Tdr. Htk. (beliggende særskilt fra det øvrige Sogn Syd for Nyborg). Ialt i Sognet 17 Gaarde og c. 30 Huse, hvoraf 6 G. og en Deel Huse udenfor Byen.

Indbyggere: 310. Agerbrug er Hovederhverv.

Sognet hører under Vinding Herreds Jurisdiction (Nyborg), Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 74de Lægd. Sognet, der søger til Nyborg Kjøbstads Kirke, danner en egen Commune.

Hjulby forekommer allerede i Historien i sidste Halvdeel af det 12te Aarhundrede, da Kong Valdemar den Store 6te Februar 1180 og hans Søn Knud VI. 21de Marts 1183 her udstedte Gavebreve for St. Knuds Kirke og Kloster i Odense. 1231 findes denne By i Jordebogen opført som Valdemar II.'s Eiendom og sat til 9 Mark Guld (Scr. rer. Dan. VII. p. 523). Indtil Reformationen havde Hjulby Sogn en egen Kirke, men denne blev kort efter nedbrudt og Sognebeboerne henviste til Vor Frue Kirke i Nyborg.

Avnslev Sogn, omgivet af Annexet Bovense S., Flødstrup, Ullerslev, Skjellerup, Kullerup og Vindinge Sogne samt Nyborg Landsogn og Store-Belt. Til Sognet hører den Øst for Nyborg beliggende Svanedam, der forhen har været et Hængedynd, men nu Tid efter anden, med Undtagelse af nogle Vandhuller i Midten, er bleven udtørret saaledes, at man kan gaae over den. Ligeledes hører til Sognet et mindre Areal, omgivet af Bovense og Flødstrup Sogne, Nord for Størstedelen af Sognet, og en i Store-Belt udgaaende Halvø, Østerø kaldet, med en tæt ved Havet beliggende Indsø, Noret, hvilken Halvø ved Landsiden er forbunden med Nyborg Marker og ender mod Havet i Pynten Knudshoved. Arealet, 5817 Tdr. Land, hvoraf endeel Skov til Hovedgaarden Juelsberg, er i den østlige og sydøstlige Deel af Sognet noget bakket, men i den øvrige Deel temmelig jevnt med Undtagelse af en kegleformet Høi, Skalkenbjerg, 140 Fod, i Sognets nordlige Deel, og tre mindre Høie Syd paa imellem denne og Byen Avnslev. Jordsmonnet er med Undtagelse af Landtungen Østerø, der har mager Sandjord, for Størstedelen af leermuldet Beskaffenhed. Vinding-Aa danner Sognets sydvestlige Grændse. Endeel af Hjulby-Sø, c. 40 Tdr. Land stor, som ligger ved Sognets sydøstlige Grændse mod Vindinge Sogn, hører hertil. Den fyenske Jernbane og Hovedlandeveien fra Nyborg til Odense passere Sognet; Hovedlandeveien afsætter omtrent i dettes Midte en mindre Landevei til Kjerteminde. Htk. $574^{5}/_{8}$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Avnslev Kirke, beliggende noget Vest for Byen af samme Navn, ved Hovedlandeveien fra Nyborg til Odense; Byerne Avnslev-Overby og -Nederby med Skole, Skalkendrup med Præstegaard, Korkendrup, Reistrup med Friskole og Fiskerleierne Nordenhuse og Skabohuse (see Nyborg Landsogn); Hovedgaarden Juelsberg, under Stamhuset af samme Navn, $94^{1}/_{4}$ Tdr. Htk., c. 630 Tdr. L. Ager, 100 Tdr. L. Eng, 20 Tdr. L. Mose, c. 180 Tdr. L. udyrket Jord og 250 Tdr. L. Skov (518 Tdr. Htk. Fæstegods og $16^{1}/_{4}$ Tdr. Htk. Arvefæstegods); Gaardene Skrøbishave, Aaskovgaarde; Pilevad Veirmølle. Paa Østerøen er en mindre Havn, Slipshavn, med et Batteri, derved et Fyr (rødt, af 6te Orden med Speilapparat, Lysvidde 2 M.), en Kro og nogle Huse; paa Knudshoved er ligeledes et Fyr (af 5te Orden med Lindseapparat, Lysvidde $2^{1}/_{2}$ M., beliggende paa Fyens østligste Punkt i en lav, eneståaende Bygning, lyser tilsøes i alle Retninger samt indtil V. N. V. ind i Nyborg Fjord), Iisbaade- og Telegraphstation. Ialt i Pastoratet 103 Gaarde, 114 Huse med og 64 uden Jord, hvoraf 27 G. og 78 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1404. Jordbrug er Hovederhvervet. Fra Fiskerleiet Nordenhuse drives betydeligt Fiskeri, der finder Afsætning deels til Omegnen, deels til Nyborg og Korsør.

Sognet hører under Vinding Herreds Jurisdiction (Nyborg), Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds

75de Lægd. Med Annexet Bovense een Commune. Østerø og Skabohuse høre i kirkelig Henseende under Nyborg Sogn, ligesom de ved Folketællingen ere henregnede til Nyborg Landsogn. Kirken tilhører Stamhuset Juelsberg. Ved Avnslev Kirke er et Hospital, Rafkenbergs Hospital, stiftet 3die Januar 1763 af Fru Anna Elisabet Dreyer, født Hammon, for 6 Fattige, og dertil legeret en Capital af 2000 Rd., som forrentes med 5 pCt., af hvilken Rente ugentlig udbetales hver af disse 6 Fattige 24 Sk. og gives der dem desuden frit Brændsel.

Avnslev Kirke er stor og smukt bygget af Muursteen, med Taarn og Hvælvinger; tidligere har den været endnu større til Kirkebrug, førend den vestre Ende blev indrettet til Begravelsescapel for Familien Juel til Juelsberg. Her hvile i 2 Marmorkister Geheimeraad og Kammerherre Gregers Christian Juel, Herre til Rafkenberg og Sparresholm, † 1776, og Hustru Amalie Christiane Raben, † 1803.

Hovedgaarden Juelsberg er af nyere Oprindelse; dens betydelige Jorder hørte forhen under Nyborg Slots Ladegaard, men bleve henimod Slutningen af det 17de Aarhundrede kjøbte derfra af Claus Rafk, som da var Borgmester i Nyborg, og siden blev Etatsraad og Politimester i Kjøbenhavn; han henlagde Jorderne til en mindre Gaard, Baunergaard, hvor han opførte en ny og større Bygning af Bindingsværk, og kaldte Gaard og Gods efter sig Rafkenberg. Af de følgende Eiere ere at mærke Geheimeraad Hans Adolf v. Ahlefeldt, der var gift med Enken efter Baron Jens Juel og Grev Christian Gyldenløve, Dorothea Krag, derefter Justitsraad Christian v. d. Maase. Af ham solgtes 1742 Gaarden, der samme Aar blev henlagt fra Nyborg Sogn til Avnslev Sogn, til Cancelliraad Dreyer, som forbedrede Bygningen og restaurerede Godsets Kirker. Gaarden blev 1770 solgt for 124,000 Rd. D. C. til en Søn af Geheimeraad Peder Juel til Hverringe, Kammerherre, senere Geheimeraad Gregers Juel. Hans Enke, Amalie Christiane Raben, der i første Ægteskab havde været gift med den 1767 afdøde Geheimeraad og Stiftamtmand Carl Juel til Stamhuset Taasinge, hvis tredie Hustru hun var, fik i Marts 1779 Bevilling til at tage den Bestemmelse hun vilde med Rafkenberg samt med Alt, hvad hun iøvrigt eiede, dog at hendes Børn ikke fornærmedes i deres Arveret efter Loven. Under 20de Februar 1797 oprettede hun derpaa Gaarden med Tilliggende under Navnet Juelsberg til et Stamhuus for Slægten Juel, saaledes at hendes Søn af første Ægteskab, Kammerjunker Knud Frederik Juel, skulde have Stamhuset, og bestemte derhos ved Testamente, at hendes Søn af 2det Ægteskab og Døttrene, hvoraf en var gift med Grev Petersdorff, en anden med Grev Raben, skulde have ialt 40,000 Rd. D. C. Fra Grev Petersdorffs Side skete Indsigelse mod Stamhuusbrevet, Testamentet m. m., men hun fik Medhold i Skifteretten. K. F. Juel tiltraadte altsaa efter Moderens Død 1803 Stamhuset. Han blev senere Kammerherre og Generallieutenant, var fra 1823 til 1836 dansk Gesandt i Paris, † 1847. Da hans Ægteskab med Comtesse Frederikke Knuth var barnløst, gik Stamhuset efter Erectionsbrevets Bestemmelse over til hans Halvbroder, Kammerherre Oberst Hans Rudolph Juel til Hverringe, † 1857. Han efterlod begge Stamhuse til sin Søn, nuværende Besidder, Kammerherre, Major Hans Juel. (Jfr. G. L. Baden, Efterretn. om Rafkenberg Godses Oprettelse til Stamhuset Juelsberg; Odense 1806).

Til Stamhuset hører, foruden Hovedgaarden Juelsberg med Tilliggende, matriculeret Kirke- og Kongetiende 190½ Tdr. (Flødstrup, Ullerslev, Avnslev og Bovense Kirker); i Bankactier 6400 Rd. og i Fideicommiscapitaler c. 46,000 Rd.

Landsbyen Skalkendrup, „Scalketorp", forekommer 1390, da en Væbner Absalon Pedersen skjænkede og skjødede til Sortebrødrene i Odense alt sit rørlige og urørlige Gods, som han eiede i denne By; Gavebrevet findes i Pontoppidans Annaler II., S. 238.

Bovense Sogn, Annex til Avnslev Sogn, omgivet af dette og Flødstrup S. samt Store-Belt. Kirken, sydvestlig i Sognet, c. 1¼ M. n. n. v. for Nyborg og ligesaa langt s. s. o. for Kjerteminde. Arealet, 1295 Tdr. Land, hvoraf 21 Tdr. Land Fredskov, er en temmelig jevn Flade og Jordsmonnet af leermuldet Beskaffenhed. Landeveien fra Nyborg-Odense

Hovedlandevei til Kjerteminde passerer Sognets vestlige Deel. Htk. 127 1/8 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Bovense med Kirke, Skole lidt Syd for Byen ved Grændsen til Hovedsognet, Kro; Avlsgaarden Lysemosegaard, 13 3/4 Tdr. Htk.; Gaarden Strandskov, 12 Tdr. Htk. Om Gaardenes og Husenes Antal see Hovedsognet.

Indbyggere: 492. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 76de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Juelsberg.

Bovense Kirke er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger.

Flødstrup Sogn, omgivet af Annexet Ullerslev Sogn, Avnslev og Bovense Sogne, Odense Amt og Store-Belt. Kirken, sydvestlig i Sognet, 1 M. s. for Kjerteminde og 1 1/2 M. n. v. for Nyborg. Arealet, 3585 Tdr. Land, hvoraf 210 Tdr. Land Fredskov, er i den sydligste Deel af Sognet noget bakket, men iøvrigt temmelig jevnt og bestaaer af skjære, dybe og muldrige Leerjorder med Mergelunderlag. Ved Sognets sydlige Grændse mod Ullerslev Sogn er en mindre Indsø, Flødstrup-Sø, og et mindre Aaløb, der udspringer vestlig i Sognet og danner dettes nordvestlige Grændse. Htk. 355 7/8 Tdr. A. og E., 4 Skpr. Skst.

I Sognet: Byerne Flødstrup med Kirke og Præstegaard, Mullerup, Langtved med Skole og Friskole paa Langtved Mark, og Kissendrup; Hovedgaardene Rørbæk, 48 1/2 Tdr. Htk., 420 Tdr. L. Ager og Eng og c. 170 Tdr. L. Skov (12 3/4 Tdr. Htk. Fæstegods og 1 Td. Htk. Arvefæstegods), med Veir- og Stampemølle, og Risinge, 29 1/2 Tdr. Htk., 230 Tdr. L. Ager, 44 Tdr. L. Eng og 53 Tdr. L. Skov (3 1/4 Tdr. Htk. Fæstegods); Avlsgaardene Hannesborg, 36 3/4 Tdr. Htk., 320 Tdr. L. Ager, 6 Tdr. L. Mose og 24 Tdr. L. Skov (c. 3 Tdr. Htk. Fæstegods), Kissendrupgaard, Gammel- og Ny-Djenstrup og Hvisbygaarde (2 G.). Ialt i Sognet 52 Gaarde, 117 Huse med og 29 uden Jord, hvoraf 22 G. og 101 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1183. Jordbrug og noget Fiskeri i Beltet udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Vinding Herreds Jurisdiction (Nyborg), Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 78de Lægd. Med Annexsognet Ullerslev een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Juelsberg. Sognet har tvende Legater, et paa 100 Rdl., stiftet af Provst Kullerup og et paa 50 Rdl., stiftet af Hugo Praem.

Kirken, med Apsis, Taarn og Hvælvinger, er opført af Kampesteen og Muursteen. I Chorets nordre Væg ere indmurede to store Liigstene, den ene med Afbildninger af Tiderik Qvitzow, † 1561, og Hustru Mette Hardenberg samt Datter, den anden med Afbildninger af Christen Qvitzow, † 1589, og Hustru Margrethe Høeg. Altertavle af P. Holbech.

Hovedgaarden Rørbæk har i Slutningen af det 15de Aarhundrede tilhørt Urnerne, senere i 16de og 17de Aarhundrede Familierne Qvitzov og Høeg. For omtrent 150 Aar siden kjøbtes den af Commerceraad C. J. Engelsted og Provst Vedel i Munkebo, og kom kort efter i Førstnævntes Ene-Besiddelse, hvorefter den senere er forbleven i hans Familie og eies nu af Jægermester W. Engelsted. Hovedbygningen er i

2 Etager med tvende Sidefløie paa een Etage, Alt af Bindingsværk. Den var til omtrent for 100 Aar siden omgivet af Grave.

Hovedgaarden Risinge var tidligere en mindre Avlsgaard, indtil en ældre Eier, Hugo Praem, ved Sammenlægning af fire Bøndergaarde 1730 fik den oprettet til Hovedgaard. I Slutningen af forrige Aarhundrede blev den kjøbt for 16,000 Rd. af Cancelliraad Engelsted til Rørbæk, men gik senere igjen over til andre Eiere, nu Enkefru Fog.

Avlsgaarden Hannesborg har forhen underligget Hovedgaarden Skovsbo i Rynkeby Sogn i Odense Amt, men solgtes 1836 derfra for 38,000 Rd. som selvstændig Eiendom.

Ullerslev Sogn, Annex til Flødstrup S., omgivet af dette, Aunslev og Skjellerup S. samt Odense Amt. Kirken, midt i Sognet, 1¼ M. n. v. for Nyborg og ligesaa langt s. for Kjerteminde. Arealet, 2392 Tdr. Land, er temmelig fladt og Jordsmonnet af leermuldet Beskaffenhed. Vinding-Aa danner Størstedelen af Sognets sydlige Grændse. Den fynenske Jernbane og Hovedlandeveien mellem Nyborg og Odense passerer Sognet. Htk. 216⅜ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Ullerslev med Kirke, Skole og Pogeskole; 1 Gaard, 14⅜ Tdr. Htk., 112 Tdr. L. Ager, 12 Tdr. L. Eng, 6 Tdr. L. Mose og 5 Tdr. L. Skov, Jernbanestation; Gaarden Matr. Nr. 13, 14½ Tdr. Htk., 135 Tdr. L. Ialt i Sognet 42 Gaarde, 82 Huse med og 50 uden Jord, hvoraf 27 G. og 80 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 930. Jordbrug er Hovederhvervet. 2 Teglværker.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 77de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Juelsberg. Til Trængende udenfor Fattigvæsenet i Ullerslev Sogn er henlagt et af Møller Grønvold og Hustru stiftet Legat, stort 100 Rd.

Ullerslev Kirke er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger, et lille Spiir over Chorbuen, Apsis.

1320 gav Hr. Andreas Tagesen til Sorø Kloster en Gaard i „Ulwersleff" (S. R. D. IV. 516).

Skjellerup Sogn, omgivet af Annexsognet Ellinge, Kullerup, Aunslev og Ullerslev S. samt Odense Amt. Til Sognet hører et mindre Areal, som ved Kullerup Sogn er adskilt fra den øvrige Deel, og som er omgivet af Kullerup, Aunslev, Hjulby og Vindinge Sogne. Kirken, nordlig i Sognet, 1¼ M. n. v. for Nyborg og 1½ M. s. for Kjerteminde. Arealet, 2010 Tdr. Land, hvoraf 49 Tdr. Land Fredskov, er bakket, og Jordsmonnet deels af sand- og leermuldet og deels af gruset Beskaffenhed. En mindre Aa gjennemskjærer Sognet fra Syd til Nord og falder i Vindinge-Aa, som danner Sognets nordlige Grændse. Den fynenske Jernbane passerer Sognet. Htk. 209½ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Skjellerup med Kirke, Præstegaard og Skole samt Pogeskole, Biskoptaarup, Skovballe og noget af Saaderup, hvoraf Resten hører til Kullerup Sogn; Hovedgaarden Hindemae, efter Stat. Tabv. 30¾ Tdr. Htk. A. og E. (c. 19 Tdr. Htk. Fæstegods), med et Areal (efter Svendborg Amts-Beskr. ved Dalgas) af 175 Tdr. L. Ager, 60 Tdr. L. Eng og 53 Tdr. L. Skov, 1 Vand- og Veirmølle; Avlsgaarden Vistaarupgaard med 24 Tdr. Htk., hvoraf 14 Tdr. drives under Gaarden (efter Statshaandbogen for 1873); Grønne

Veir- og Vandmølle, Møllegaard og ved denne et Teglværk. Ialt i Sognet 39 Gaarde, 61 Huse med og 26 uden Jord, hvoraf 24 G. og 60 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 787. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Vinding Herreds Jurisdiction (Nyborg), Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 73de Lægd. Med Annexet Ellinge een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Hindemae. Pastoratets Fattigvæsen har Andeel i det Raschesfe Legat, 600 Rd., i Forening med Rønninge og Kullerup Sogne, samt 2 mindre Legater, det Munchske og Ivarsenske Legat.

Skjellerup Kirke, som i den katholske Tid var indviet til St. Catharine, er opført af Muursteen. Choret er senere tilbygget; et i Midten af forrige Aarhundrede af Admiral Hagedorn til Hindemae tilbygget Gravcapel af Bindingsværk er for 60 Aar siden borttaget som brøstfældigt. Nogle Ligstene findes, især over Personer af Familien Gjedde, der en Tid eiede Hindemae og Kirken, og som har skjænket Alter-Lysestagerne, ligesom Admiral Hagedorn ogsaa har givet to forgyldte Lysekroner med Inscriptioner. Altertavlen er fra den katholske Tid og meget gammel, i Form af et Skab til at lukke. Den har indvendig overalt været luesforgyldt, og deri fandtes indtil for 50 Aar siden Kirkens Skytspatronesse St. Catharine, Madonna med Barnet, St. Joseph og Johannes Evangelisten. Disse Figurer, udskaarne i Træ og rigt forgyldte, af 1½ til 2 Alens Høide og ret godt Arbeide, bleve da flyttede ned i Kirken, og et udskaaret Crucifix sat istedet i Altertavlen; derimod bleve staaende i Skabets Fløie de 12 Apostle af mindre godt udskaaret Arbeide. Afdøde Professor Høyen, som for endeel Aar siden saae de udtagne større Figurer, ønskede at faae dem til Museet for nordiske Oldsager, men Kirkeeieren vilde ikke udlevere dem. Det er paatænkt at sætte en ny Altertavle istedetfor den gamle. En katholsk Reliqvie, St. Catharinas Hoved med kløvet Pande, gjemmes endnu i et Skab i Altertavlen.

Hovedgaarden Hindemae har Navn efter sin Beliggenhed i en Eng- eller Kjærstrækning, der i det ældre Sprog og i Dialecterne benævnes Made. Gaardens første Eier var Jørgen Urne († 1480), som eiede 9 Herregaarde og i 3 Ægteskaber havde 23 Børn; 1440 skal han have faaet denne Gaard, der da var en skattepligtig Bondegaard, og hans Efterkommere eiede den indtil henimod Slutningen af det 16de Aarhundrede, da den Linie af Familien Urne, som Hindemaegaard tilhørte, uddøde med Brødrene Frants og Claus Urne. Gaarden kom derpaa til Fru Helvig Hardenberg, Enke efter den rige Rigsraad Erik Rosenkrands til Arreskov, og gik siden hyppigt ved Giftermaal fra den ene Familie til den anden. De næste Eiere vare nysnævnte Ægtepars Svigersøn Breide Rantzau til Rantzausholm (nu Brahetrolleborg), Statholder i Kjøbenhavn († 1618), hans Svigersøn Rigsraad Hans Lindenov, dennes Svigersøn Rigsraad og Staldmester Sigvard Urne til Raarup († 1661), hans Enke Catharine Sehested, den berømte Generallieutenant Hans Løvenhjelm til Veirup og Selleberg († 1699), hans Svigersøn Geheimeraad og Stiftamtmand i Fyen Frederik Eiler Gjedde († 1717), dennes Søn Baron Carl Vilhelm Gjedde til Baroniet Vintersborg, Oberst i Livgarden. Baron Gjedde solgte 1726 Hindemaegaard til ovennævnte Admiral Seneca Hagedorn til Krumstrup, efter hvis Død 1750 Gaarden atter solgtes ved Auction og efterhaanden havde flere Eiere. Derefter kjøbte Charles Ad. Dennis Mourier i Aaret 1800 Gaarden; han afhændede Størstedelen af Godset til Fæsterne og solgte 1839 Hovedgaarden til Besidderen af Baroniet Schelenborg og Stamhuset Taasinge, Baron Juel-Brockdorff, efter hvis Død den er bleven hos hans Familie, nu Kammerherre, Baron Juel-Brockdorff til Taasinge. Hovedbygningen, af 1 Etage med Kvist og Kjælder, er opført i Slutningen af forrige Aarhundrede.

Ellinge Sogn, Annex til Skjellerup Sogn, omgivet af dette, Kullerup, Revsvindinge og Herrested Sogne samt Odense Amt. Kirken, nordvestlig i Sognet, $1^1/_2$ M. v. for Nyborg, 2 M. s. s. v. for Kjerteminde og $2^1/_4$ M. s. o. for Odense. Arealet, 1555 Tdr. Land, er temmelig lavtliggende og Jordsmonnet af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Htk. $154^5/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Ellinge med Kirke, Skole og Kro, Paarup, Bekstrup og Kilde Vandmølle, en Veirmølle paa Ellinge Mark. Ialt i Sognet 33 Gaarde, 71 Huse med og 13 uden Jord, hvoraf 16 G. og 40 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 545. Ligesom i Hovedsognet er Jordbrug Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 72de Lægd. Kirken tilhører Besidderen af Hovedgaarden Hindemae i Skjellerup Sogn.

Ellinge Kirke er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger. Gammel mærkelig Granit Døbefont med mange Figurer.

Kullerup Sogn, omgivet af Annexsognet Revsvindinge, Vindinge, Avnslev, Skjellerup og Ellinge Sogne. Kirken, nordostlig i Sognet, 3/4 Mk. ø. for Nyborg. Arealet, 1545 Tdr. Land, hvoraf 43 Tdr. Land Fredskov, er bakket, og Jordsmonnet af leermuldet Beskaffenhed. Sognets østlige Deel begrændses af et Aaløb, der nordlig i Sognet støder til Vindinge-Aa, som danner Sognets nordligste Grændse. Htk. 167 7/8 Tdr. A. og E. og 5 Tdr. Skfk.

I Sognet: Byen Kullerup med Kirke, Præstegaard og Skole; Størstedelen af Byen Saaderup, hvoraf Resten hører til Skjellerup Sogn, med Kro; Hovedgaarden Juulskov, med Htk. efter Stat. Tabv. 33 3/8 Tdr. A. og E., 5 Tdr. Skfk., med et Areal af 230 Tdr. L. Ager, 25 Tdr. L. Eng og 61 Tdr. L. Skov (desuden til Gaarden Kullerup Kirketiende, matr. for 21 Tdr. Tiende-Htk., og 26 Huse, hver med 3—4 Tdr. Land); Holmegaard. Ialt i Sognet 37 Gaarde og 61 Huse, hvoraf 15 G. og 40 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 575. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Vinding Herreds Jurisdiction (Nyborg), Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 71de Lægd. Med Annexet Revsvindinge een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Juulskov. I Kullerup er et Hospital for 8 Lemmer, stiftet 25de Juni 1776 af daværende Eier af Juulskov, Etatsraad F. Bagger, som dertil har legeret 2000 Rd.

Kullerup Kirke, i sin Tid kaldet St. Nicolai, er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger.

Hovedgaarden Juulskov tilhørte i Slutningen af det 15de Aarhundrede Morten Tinhuus eller Skinckel og derpaa i nogen Tid hans Efterkommere, deriblandt Rigsraad Laurits Tinhuus, der ogsaa eiede Egeskov. Rigborg Tinhuus var gift med Hans Johansen Lindenov og tilførte ham Gaarden, som nu i nogen Tid blev hos Lindenoverne, indtil den fra dem ved Giftermaal kom til Urnerne; i forrige Aarhundredes Begyndelse Etatsraad Knud Urne, hans Broder Oberstlieutenant Sigvard Urne, og senere Etatsraad Frederik Bagger, f. 1710, † 1791; om ham see Revsvindinge Kirke. 1796 nævnes i Statsfortegnelsen Justitsraad Lauritz Lindegaard som Eier; efter hvad Nyerup meddeler var han Baggers Arving. Det var denne Lindegaard, der ødelagde Juulskovstøtten, som Worm omtaler i Monumenta og Nyerup i sin svenske Reise, og om hvilken vi nu have „Critisk Undersøgelse om Julskovsstøtten" ved Biskop Engelstoft i Samlinger til Fyens Historie og Topographi V. 3., S. 258 ff., hvorefter Støtten har været et gullandsk Steenkors, indført i 1442 eller 1445 fra Visby eller andet Steds paa Øen, med svensk Indskrift. Efter ham fulgte Generalkrigscommissair C. S. Lindegaard. 1800 eiedes den af Grev A. F. Trampe, 1805 af Cancelliraad Hillerup, 1807 af Haugsted. Godset afhændedes til Fæsterne i Begyndelsen af dette Aarhundrede. Familien Langkilde har siden Aaret 1812 eiet Gaarden, nu Cand. juris H. P. Langkilde. Smuk toetages Hovedbygning i to Fløie, af hvilken Hovedfløien er opført i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede.

Revsvindinge Sogn, Annex til Kullerup Sogn, omgivet af dette, Ellinge, Herrested, Ørbæk og Vindinge Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 1 M. s. v. for Nyborg, c. 3 M. s. o. for Odense og $2^1/_2$ M. s. for Kjerteminde. Arealet, 1933 Tdr. Land, hvoraf 21 Tdr. Land Fredskov, er meget bakket, og Jordsmonnet bestaaer for det Meste af grusede Jorder med endeel Smaasteen (Rald). Sognets østlige og vestlige Side begrændses af Aaløb. Nyborg-Bøiden Hovedlandevei passerer Sognet og afsætter østlig i samme en mindre Landevei Nord paa til Nyborg-Odense Hovedlandevei. Htk. $187^3/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Revsvindinge med Kirke og Skole; Lille-Vandmølle og Aas Vandmølle. Ialt i Sognet 43 Gaarde og 104 Huse, hvoraf 24 G. og 70 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 709. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 69de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Liselund. I Revsvindinge er et Hospital, stiftet 5te Februar 1725 for 4 Lemmer af en tidligere Eier af Juulskov i Kullerup Sogn, Oberstlieutenant Sigvard Urne, med et Legat paa 100 Rd.

Revsvindinge Kirke, fordum helliget St. Dionysius, har Taarn og Hvælvinger. Efter Nyerup (see „Antiqvarisk Fodreise i Fyen i August 1805) staaer paa en Steen i Gavlen paa Revsvindinge Kirke folgende Indskrift:

»Herunder, efter egen Anordning, hviler Frederik Bagger, Eier af Julskov, Kongl. Majest. virkelig Etats-, Justits- og Kammerraad. Fød paa Risinge i Aaret 1710*). En Descendent af den bekjendte Oluf Bagger. Hans Ungdom, som var svagelig, blev anvendt til Studeringer. Hans Mandom til Physique, Jura, men især Opmærksomhed og Arbeidsomhed i Landvæsenet, som med Utrættelighed blev fortsat i Alderdommen. Saadan hans Flittighed, som Gud rigelig velsignede, gjorde ham til Manges Velgjører. Og skjøndt han som ugift ingen Børn havde, blev han dog en Fader for mange trængende sine Venners Børn Ingen Fader for talrigste Familie har troligere arbeidet for den end han for Efterslægten. Ved hans utrættelige Flid og Bekostning blev Julskovs Gods 216 Tønder og da adspredt udi 9 Sogne ei alene samlet tæt omkring Gaarden, men endog forøget indtil 300 Tdr. Saaledes stræbte han idelig i en vel anvendt og fordeelagtigere Stand at kunne overlevere Efterkommerne alle Ting, Gods, Skov, Mark og Bygninger. Da han saaledes havde opfyldt sit jordiske Kald, dog som den, der aldrig tabte Himlen af Sigte, endte han velfornøiet dette sit arbeidsomme Liv i Aaret 1791, takkende Gud for Bistand og Velsignelse, haabende og forvisset om Opstandelse til et bedre evigt og uforkrænkeligt.«

»Udhugget 1774 og indmuret 1789.«

At Etatsraad Bagger i levende Live har ladet udhugge og indmure denne Parentation, beviser i Forening med hans Fundatser den hos ham af Nyerup omtalte „ualmindelige Higen efter at leve i Efterverdenens Roes"; men vi kunne med en Samtidig af Bagger tilføie: „den Kilde, som deraf udflyder til Manges Vel, bortskyller denne Svaghed, medens de, der høste Gavn deraf, føle det Velbædige i hans Gavmildhed."

Vindinge Sogn, omgivet af Nyborg Landsogn (Hjulby), Avnslev, Kullerup, Revsvindinge, Ørbæk og Frørup Sogne samt Store-Belt, fra hvilket en Vig (Holckenhavns-Fjord) paa Sognets østlige Side gaaer midt ind i Sognet. Kirken, i Sognets nordlige Deel, $^1/_2$ M. ø. for

---

*) Han var efter Lengnick en Søn af Poul Bagger til Risinge (1670—1722), der igjen var en Søn af Peder Poulsen Bagger, Præst i Kjølstrup, der skulde have været en Sønnesønssøn af Oluf Bagger. Nyrup giver en anden Forklaring over Nedstamningen, hvorefter den gaaer ned gjennem Spindelinien, see Antiqvarisk Reise i Aarhus Stift, S. 105.

Nyborg. Arealet, 5478 Tdr. Land, hvoraf 509 Tdr. Land Fredskov (Storskoven og Dyrehaven), er meget bakket og hæver sig i Sognets sydlige Deel ved Ratzeborg Banke 214 Fod over Havet. Jordsmonnet er i den sydlige Deel af Sognet og langs med Strandkanten sandet og gruset, men i den øvrige Deel leret og leermuldet. Syd for Hovedgaarden Holckenhavn ligger en Strækning, Noret kaldet, som i ældre Tid har været Strand, men nu for Størstedelen er bleven tørt Land og benyttes til Græsning for Hovedgaardens Kreaturer. Vindinge-Aa, hvoraf en Arm danner Sognets nordøstlige Grændse, gjennemskjærer dettes nordlige Deel fra Nord til Syd og falder tilligemed Ørbæk-Aa, der kommer sydfra, ud i Holckenhavns Vig. Hovedlandeveien fra Nyborg til Bøiden passerer Sognet. Htk. $542\frac{1}{4}$ Tdr. A. og E. og $7\frac{1}{4}$ Tdr. Skfk.

I Sognet: Byerne Vindinge med Kirke, Præstegaard og Skole, Rosilde, Lamdrup, Sulkendrup med Vandmølle, og Kogsbølle med Skole og Vandmølle; Hovedgaarden Holckenhavn, under Baroniet af samme Navn, $75\frac{1}{8}$ Tdr. Htk., 718 Tdr. L. Ager og Eng, 500 Tdr. L. Skov (Vindinge Kirke med Tiende); Gaarden Sophienberg. Ialt i Sognet 70 Gaarde og 125 Huse, hvoraf 23 G. og c. 50 H. udenfor Byerne.

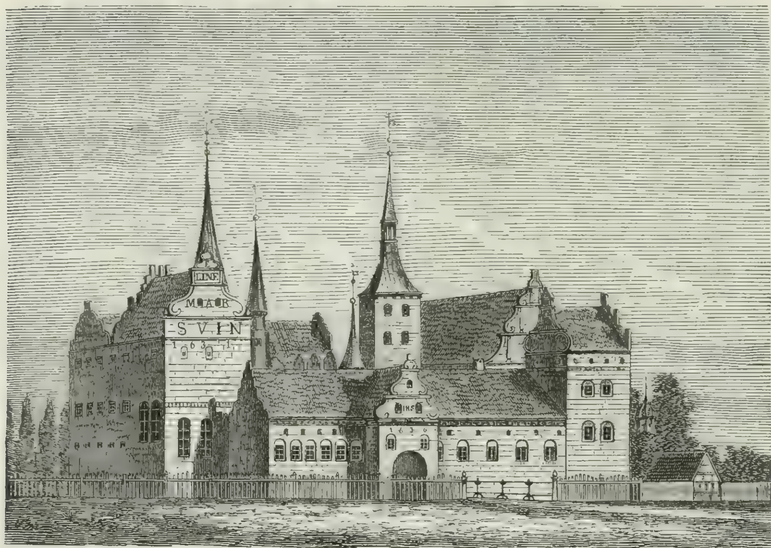
Indbyggere: 1289. Foruden ved Jordbrug have Indbyggerne noget Erhverv ved Søfart og Fiskeri.

Sognet hører under Vinding Herreds Jurisdiction (Nyborg), Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 70de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Baroniet Holckenhavn. Sognet har et Hospital, beliggende ved Vindinge Kirke, stiftet for 8 Lemmer af Baron Frederik Conrad Holck og Forligelsescommissair Bondo ved Gavebrev af 26de Novbr. 1806, og 3 mindre Legater til Sognets Fattigvæsen og Skolevæsen.

Vindinge Kirke er af skjøn Bygning i Korsform med et smukt Taarn, forsynet med Gavle til alle 4 Sider. Hvælvingerne ere i skjønne og rene Buer. Korset i Kirken synes at være senere Tilbygninger. Det søndre Indsnit af Korset er aflukket med et Stakit og afbenyttet som Begravelsescapel; her staae endeel Kister med Lig af den holckske Familie; under dette Capel er der murede Kjælderhvælvinger, som tidligere ogsaa have været benyttede til Begravelser. I denne Kirke laae nemlig forhen Eierne af Kogsbølle (nu Holckenhavn) af den ulfeldske Familie begravne, indtil Rigskantsleren Jakob Ulfeld efter at have solgt dette Familiens Stamgods 1616 flyttede sine Forfædres Kister til sit nye Herresæde Egeskovs Sognekirke, Kværndrup i Sunds Herred. Prædikestolen i Vindinge Kirke er af gammelt smukt Træskjærerarbeide, ligeledes Altertavlen, med Fløie til at lukke sammen. Ligesom denne Kirke allerede 1769 blev indvendig og udvendig istandsat af Baron Erik Rosenkrands Holck til Holckenhavn, saaledes har den nuværende Lehnsbesidder 1853 underkastet den en fuldstændig Restauration og forsynet den med Orgel og en ny Døbefont, saa at den nu kan regnes blandt de skjønneste Landsbykirker i Danmark.

Den ved sin gamle fiirfløiede Bygning med Vægtergang og Taarne (Spirene ere forlængst nedtagne) endnu imponerende Hovedgaard Holckenhavn, der med Tilliggende er den væsentligste Bestanddeel af **Baroniet Holckenhavn**, har en smuk Beliggenhed ved Vindinge- og Ørbæk-Aaernes brede Udløb i Nyborg-Bugt, $\frac{1}{4}$ Miil syd for denne By. Gaarden er af ældgammel Oprindelse og skal saaledes have tilhørt den berømte Æt Blaa (see Marmora Danica I. 247). Under dens vexlende Skjæbner har den havt flere Navne — Kogsbølle, Ulfeldsholm, Ellensborg og Nygaard — forend den fik sit nuværende. I over to Hundredaar var den Ulfeldernes Herresæde. Den Første, man kjender af denne Familie, er Anders Ulfeld til Kogsbølle paa Dronning Margretes Tid eller i Slutningen af det 14de Aarhundrede. Men det var først i den

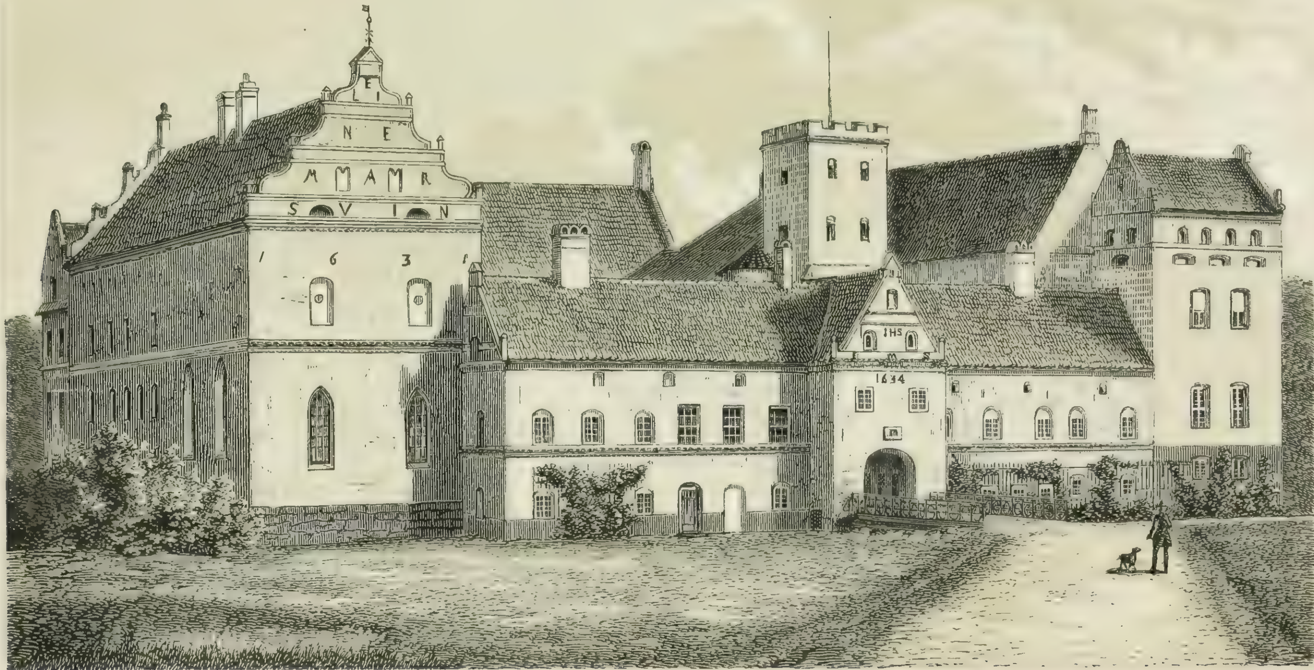
sidste Halvdeel af det 16de Aarhundrede, at Familien Ulfeld begyndte at vinde historisk Berømmelse. Rigsraad Jakob Ulfeld til Kogsbølle er især bleven bekjendt af, at han stod i Spidsen for det store Gesandtskab paa 100 Personer, som Kong Frederik II. 1578 sendte til den russiske Czar Ivan Vasiljevitsch II., og af den Unaade, han paadrog sig. da Resultatet af Sendelsen ikke svarede til Kongens Ønske (han har selv beskrevet sin Gesandtskabsreise paa Latin); ogsaa gjorde hans „synderlige Adfærd" ved Kongens Ligbegængelse i Roeskilde Domkirke 1588 megen Opsigt, idet han til stor Forargelse for det glimrende Ligfølge traadte frem paa Kirkegulvet og beklagede sig over, at den afdøde Konge kun ilde havde lønnet hans lange og trofaste Tjeneste*). Denne Jakob Ulfeld lod det gamle Kogsbølle nedbryde og to Fløie af den nuværende Bygning, som han efter sig kaldte Ulfeldsholm, opføre; han kom ogsaa i Besiddelse af Bavelse i Sjælland ved sit Giftermaal med Anna Flemming, og døde 1593. Af deres Sønner arvede Jakob Ulfeld Familiens Stamgods; han er bekjendt af sine mange Reiser i de fleste europæiske Lande og i Orienten og som Forfatter af et paa Latin skrevet Compendium historicum Regum Daniæ, og blev efter den berømte Krønikeskriver Arild Hvitfeldts

Ellensborg.

Død 1609 Rigskantsler. Ved sit Giftermaal med Birgitte Brokkenhuus kom den yngre Jakob Ulfeld i Besiddelse af Egeskov i Fyen, og han eiede tillige Urup i Jylland; derimod solgte Kantsleren 1616 sin Families ældgamle Eiendom Ulfeldsholm til den bekjendte Enkefrue Ellen Marsviin, som iforveien havde store Besiddelser i Fyen; hun opførte to nye Fløie paa Borggaarden tilligemed 4 Taarne, indrettede et med rigt Billedskjærerarbeide udstyret prægtigt Capel i den ene Fløi af Bygningen, og opkaldte Gaarden efter sig med Navnet Ellensborg. (Til Minde om hende læses endnu paa Muren: ELINE MARSVIN 1631 og over Porten I H S. E M S. 1634). Fru Ellen

*) Slange i sin Christian IV.'s Hist., S. 10, yttrer i den Anledning: „Ved denne store Ubesindighed og Formastelse blev ikke alene alt det kongelige Herskab, men ogsaa de mange fyrstelige Personer og deres Legater, som til denne Herrefærd vare indkomne og indbudte, meget unaadige og fortørnede; hvilke sig ikke noksom kunde undre over saadan en Forvovenhed og Ontskab af en Undersaat imod sin Herre og Konge, endog da han var død, da det dog er en Lov, vedtaget af alleslags Folk, endogsaa blandt de Ringeste, at Ingen bør tale ilde om de Døde, og allermindst om sin Konge og høieste Øvrighed. Og ihvorvel dette fortjente vel at straffes, saa blev det dog efter Hertug Ulrik af Meklenborgs Raad foragtet."

Holckenhavn.

Marsviin døde paa Ellensborg den 11te Novbr. 1649 i sit 78de Aar, hvorpaa Gaarden gik i Arv til hendes endnu mere bekjendte Datter Kirstine Munk, Grevinde til Slesvig-Holsteen, som havde været Kong Christian IV.'s Ægtefælle; og efter hendes Død paa Boller 1658 kom den ved Frøken Eleonore Christine igjen, skjønt denne Gang kun for nogle faa Aar, til den ulfeldske Familie, da Kongedatteren, som bekjendt, var gift med Rigshofmester, Grev Corfits Ulfeld, en Søn af Gaardens forrige Eier, Kantsleren Jakob Ulfeld. Under den svenske Krig bleve Ulfelds Godser, paa Grund af hans Forbindelse med Fjenden, saa meget som muligt skaanede for Plyndring og Indqvartering. Efterat Freden var sluttet, og Corfits Ulfeld og hans Frue vare blevne løsladte af deres Fangenskab paa Hammershuus, under hvilket den store Statsforandring foregik her i Landet, begav han sig i de sidste Dage af Aaret 1661 til Ellensborg, der skulde være hans fremtidige Bolig; her holdt han allerede den 3die Januar 1662 et stort Velkomstgilde for endeel af den omboende Landadel (Bircherods Dagbøger, S. 74); men efter faa Maaneders Forløb forlod Ulfeld for sidste Gang sit Fædreland, hvorpaa han 24de Juli 1663 af Høiesteret blev dømt som Majestætsforbryder og hans Godser confiskerede. Ellensborg solgte Kongen til en holsteensk Adelsmand Buchwald, som gav den Navnet Nygaard for at udslette Mindet om dens seneste Eiere. Men allerede 1671 solgtes igjen Gaard og Gods til Geheimeraad, Generalmajor og Stiftamtmand i Odense Eiler Holck, efter hvem Gaarden fik sit femte og sidste Navn, idet der 27de Mai 1672 af Godset Nygaard oprettedes Baroniet Holckenhavn, der senere er gaaet i Arv i samme Familie. Den nuværende Lehnsbesidder, Kammerherre, Baron Conrad Fredrik Erik Holck, har ladet det ovennævnte skjønne Capel paa Gaarden restaurere 1849, og deri afholdes efter Overeenskomst med Sognepræsten i Vindinge Gudstjeneste den første Søndag i hver Maaned og den anden Høitidsdag af de tre store Fester. (Fru Ellens Portrait hænger i Kirken). Han har ogsaa tæt ved Gaarden ladet opbygge en smuk Meieribygning og Forpagterbolig. (Af Holckenhavn, saaledes som den nu er, gives paa modstaaende Side en Afbildning. Ligeledes gives paa foregaaende Side efter en gammel Tegning en Afbildning af Ellensborg). Paa Gaardens Mark findes en Sundhedskilde, St. Mads's eller Matthæi Kilde, som man tidligere tilskrev stor Kraft og jevnlig besøgte St. Hans Aften. Avlsgaarden Frederikshøi i Frørup Sogn er af den nuværende Besidder 1841 tilkjøbt og indlemmet i Baroniet.

Baroniet Holckenhavn bestaaer af Hovedgaarden Holckenhavn, Avlsgaardene Frederikshøi og Sludegaarden, og har under Hovedgaarden og Avlsgaardene 125 Tdr. Htk., bortfæstet Hovedgaardsjord 9¾ Td., Bondergods 615¾ Td., matr. Kirke- og Kongetiende 885½ Td. (hvoriblandt Vindinge Sogns Kirke- og Kongetiende); i Bankactier 6200 Rd. og i Fideicommiscapitaler 19,500 Rd.

Paa Vindinge Mark paavises fordum en Borgplads, der i Modsætning til Nyborg hed Gammelborg.

Frørup Sogn, det sydøstlige Hjørne af Vinding Herred, omgivet af Ørbæk og Vindinge Sogne, samt Gudme Herred og Store-Belt. Kirken, sydvestlig i Sognet, c. 1¼ M. s. s. v. for Nyborg. Arealet, 5121 Tdr. Land, hvoraf 83 Tdr. Land Fredskov, er i Sognets nordlige Deel, hvor Avlsgaarden Frederikshøi ligger, 200 Fod over Havfladen, temmelig bakket, og har i den østlige Deel langs med Store-Belt flere høie Banker. Jordsmonnet er i den østlige Deel af Sognet sandmuldet, men i det Hele frugtbart. Kongshøi-Aa danner Sognets sydlige Grændse mod Gudme Herred. Htk. 552¼ Tdr. A. og E. og 1¾ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Frørup med Kirke, Præstegaard og Skole, Slude, Langeble (2 Gaarde), Taarup med Skole, Kongshøi, Aahusene; Avlsgaardene Frederikshøi med Teglværk, 27¼ Tdr. Htk., 250 Tdr. L. Ager, Sludegaard, ligeledes under Baroniet Holckenhavn, 21¼ Tdr. Htk., c. 150 Tdr. L., Lundsgaard, 14¾ Tdr. Htk., 100 Tdr. L. Ialt i Sognet 92 Gaarde, 105 Huse med og 42 uden Jord foruden Arbeiderboligerne til Kongshøi Hammerværk, hvoraf 51 G. og 42 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1461. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, haves noget Erhverv ved Fiskeri af Beboerne i Aahusene og ved Skov-

arbeide. Fra Taarup udskibes aarlig endeel Frugt. Arbeiderboligerne til Kongshøi Hammerværk i Øxendrup Sogn ere beliggende i Frørup Sogn.

Sognet hører under Vinding Herreds Jurisdiction (Nyborg), Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 61de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører to Privatmænd.

Frørup, „Frothorp", nævnes 1231 i Jordebogen, hvor den er ansat for 9 Mark Guld. Kirken har Taarn og Hvælvinger. En Liigsteen i Gangen nedenfor Choret viser, at der ligge de to første Præster efter Reformationen, Peder Bjørnschau og Balthasar Bjørnskov, begravne. Her skal have været 3 katholske Altere, som 1590 bleve nedbrudte. Altertavlen er dobbelt: den udvendige Frelserens Lidelseshistorie, den indvendige Korsfæstelsen (Billedskjærerarbeide). Kirken er restaureret i 1870. Paa Frørup Mark skal efter Danske Atlas findes endeel Begravelser og Offersteder fra den hedenske Oldtid; ligeledes findes her den, navnlig St. Botulfs Messe (17de Juni) tidligere stærkt besøgte Regisses Kilde, hvorved der endnu 1623 var et Capel.

Avlsgaarden Frederikshøi er 1841 kjøbt af Besidderen af Baroniet Holckenhavn.

Ørbæk Sogn, omgivet af Ellested, Herrested, Revsvindinge, Vindinge og Frørup Sogne samt Gudme Herred. Kirken, noget vestlig i Sognet, c. 1½ M. s. o. for Nyborg. Arealet, 2528 Tdr. Land, hvoraf 9 Tdr. Land Fredskov (Risene), er i den midterste Deel af Sognet bakket, og Jordsmonnet deels rødleret og siidt, deels gruusmuldet. Ørbæk-Aa gjennemskjærer Sognets vestlige Deel og danner en Deel af Nordgrændsen, Kongshøi-Aa danner en Deel af Sydgrændsen, og Vindinge-Aa løber langs med Sognets vestlige Grændse. Hovedlandeveien fra Nyborg til Bøiden passerer Sognet. Htk. 270⅞ Tdr. A. og E. og ¼ Td. Skfk.

I Sognet: Byerne Ørbæk med Kirke, Præstegaard og Skole, Hospital, Brevsamlingssted, Eble med Vandmølle, Sentved og en Deel af Kastel (hvoraf Resten hører til Herrested Sogn); Hovedgaarden Ørbæklunde, 53¼ Tdr. Htk. A. og E., ¼ Td. Skfk., 330 Tdr. L. Ager, 25 Tdr. L. Eng, 125 Tdr. L. Skov og 8 Tdr. L. Mose, med Lunde Vandmølle, der drives under Gaarden (desuden Ørbæk Sogns Kirke med Kirketiende og halve Kongetiende, Frørup Sogns Kongetiende, 218⅛ Tdr. Htk. Fæstegods og en Vandmølle i Svindinge Sogn). Ialt i Sognet 36 Gaarde, 22 Huse med og 6 uden Jord, hvoraf 16 G. og 2 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 470. Jordbrug og noget Skovarbeide er Hovederhvervet. I en Aa ved Ørbæklunde findes Foreller.

Sognet hører under Vinding Herreds Jurisdiction (Nyborg), Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 62de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Ørbæklunde. I Ørbæk er et Hospital for 4 Lemmer, hvortil er henlagt et af Elsebe Ulfeld, Jesper Friis's Enke, stiftet Legat, stort 1000 Rd. à 6 pCt., fornyet 1743 af Anna Margrethe Wulff, Landsdommer Rosenvinges Enke og forandret til 1200 Rd. à 5 pCt., prioriteret i Ørbæklunde. Af Renten nyder tillige Skolelæreren 16 Rd. aarlig og Sognekaldet 4 Rd.

Kirken er opført i sine ældre Dele af Kampesteen med rundbuede Vinduer; Taarn og Hvælvinger senere tilføiede af Muursteen, restaureret 1870. Under Choret er en Begravelse, hvori flere af Ørbæklundes ældre Eiere hvile.

Ørbæklunde.

Ørbæklundes Hovedbygning bestaaer af to Fløie, af hvilke den anseelige Hovedfløi paa to Etager er opført 1593 (see den i Danske Magazin II., S. 132 anførte Indskrift) i den saakaldte nederlandske Renaissancestiil med Taarn og Spiir af Niels Friis og Vibeke Gyldenstjerne, hvis Vaabener tilligemed en latinsk Indskrift og anførte Aarstal sees over Døren paa det høie smukke Taarn; den anden Fløi er bygget 1653 af Jesper Friis's Enke, Fru Elisabet Ulfeld. Fra dette Ægtepar skriver sig ogsaa Ladebygningen, paa hvilken der under deres Navne og Vaabener findes følgende smukke latinske Distichon:

»Qvid genus est? nil est. Nomen virtute paratur.
Et virtus nostros nobilitavit avos*). 1650.«

Ørbæklunde forekommer først i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, da Biskop Jens Andersen Beldenak i Odense kjøbte den af Kong Hans (dog har her været en ældre Herregaard, thi i Præsteindberetning 1623 omtales en Borgplads med dobbelte Grave); 1537 — samme Aar som Biskoppen døde — blev den solgt til Henrik Friis (en Broder til Johan Friis og Fader til Christian Friis, de to berømte Kantslere under Frederik II. og Christian IV.), hvis Familie derpaa eiede den i halvandet hundrede Aar. Henrik Friis's Søn Niels Friis til Hesselager og Ørbæklunde opførte, som ovenfor angivet, den nuværende smukke Hovedbygning, og hans Søn Jesper Friis, der i sin Ungdom gjorde mange Reiser, ikke blot i Europa, men ogsaa i Ægypten, Arabien og Palæstina, opførte Ladebygningen, hvorpaa han satte den anførte Inscription. Fædrelandskjærlighed var imidlertid just ikke været hans Dyd (»virtus«, som der staaer i Indskriften): thi efter at være gaaet i fremmed Krigstjeneste fulgte han med Tilly og de Keiserlige paa Toget mod sit Fædreland; og da han var saa uheldig at blive fangen, vilde han sikkert være bleven henrettet som Landsforræder, hvis det ikke var lykkedes formaaende Venner at dæmpe Kong Christian IV.'s retfærdige Vrede. Jesper Friis blev senere forfremmet til Oberst og giftede sig med Elisabet Ulfeld, en Datter af Rigskantsleren Jacob Ulfeld og Søsteren til den mægtige Corfits Ulfeld. Deres Sønner solgte 1689 Ørbæklunde til Assessor Mathias Rosenvinge, senere Landsdommer i Fyen, hvis Enke eiede Gaarden længe efter hans Død. De følgende Eiere have været Etatsraad Niels Bang Himmelstrup, Stiftamtmand i Viborg Caspar Hermann v. Heinen, som ægtede Førstnævntes Enke, deres Datter Karen v. Heinen, som bragte Ørbæklunde til sin Mand Geheimeraad Carl Adolf v. Linstov; efter hans Død 1781 blev Gaarden solgt til Cancelliraad Lange, hos hvis Familie den senere er forbleven. Statshaandbogen for 1873 nævner Justitsraad S. Lange som Eier. (Af Ørbæklunde gives her en Afbildning).

Ellested Sogn, Annex til Gislev Sogn i Gudme Herred, omgivet af Herrested og Ørbæk Sogne samt Gudme Herred. Kirken, nordlig i Sognet, c. 1¾ M. s. v. for Nyborg. Arealet, 2078 Tdr. Land, hvoraf 78 Tdr. Land Fredskov, er bakket, og Jordsmonnet af leret og leermuldet Beskaffenhed. I Sognet udspringer Ørbæk-Aa og Vindinge-Aa, hvoraf den førstnævnte gjennemskjærer to mindre Indsøer, omtrent midt i Sognet, og den sidstnævnte danner Sognets vestlige og nordligste Grændse. Htk. 180 Tdr. A. og E., 6⅛ Td. Skfk.

I Sognet: Ellested Kirke med Skole, eenligt beliggende i Sognets nordlige Deel; Byerne Kullerup og Lindeskov; Hovedgaarden Lykkesholm, 64⅞ Tdr. Htk. A. og E., 6⅛ Td. Skfk., med 486 Tdr. L. Ager, 74 Tdr. L. Eng og Mose og c. 700 Tdr. L. Skov (desuden Gislev og Ellested Sognes Kirker med Kirke- og Kongetiende, 289¾ Tdr. Htk. Fæstegods, Avlsgaarden Raastrup i Gislev Sogn, 20¾ Tdr. Htk. og 2 Vandmøller); Gamle- og Ny-Vandmølle. Ialt i Sognet 23 Gaarde, 15 H. med og 6 uden Jord, hvoraf 11 G. og 11 H. udenfor Byerne.

---

*) Hvad er adelig Byrd? Ret Intet. — Navn man erhverver
Ene ved Daad; og Daad vore Fædre har adlet!

Indbyggere: 306. Udenfor Jordbrug haves lidt Erhverv ved Skovarbeide.

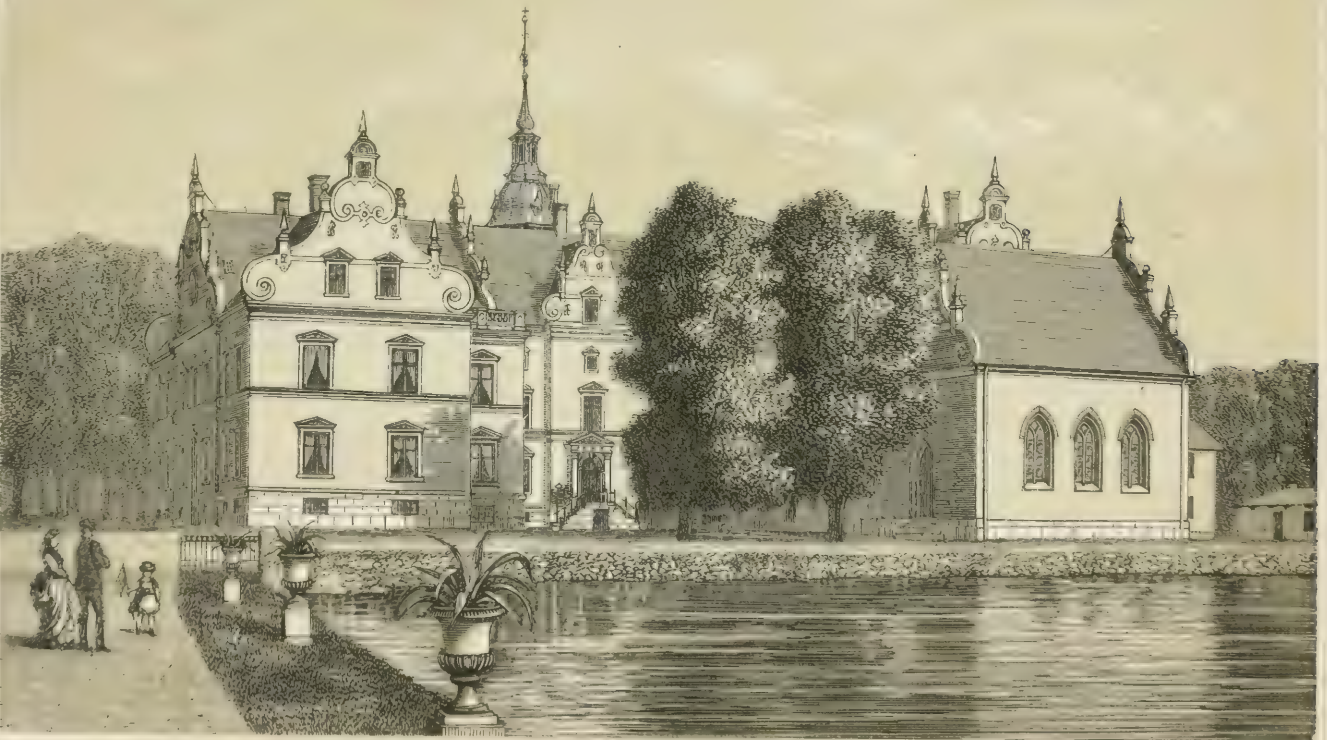
Sognet hører under Vinding Herreds Jurisdiction (Nyborg), Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 63de Lægd. Med Hovedsognet Gislev i Gudme Herred een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Lykkesholm. Om Legater og Fattiganstalt see Hovedsognet.

Ellested forekommer oftere i det 14de Aarhundrede under Navnet Elvested. Paa Lindeskov Mark findes flere Steendysser samt en stor Langdysse paa Sognets nordostlige Side.

Kirken har Taarnet mod Øst, bygget af hugne Granitsteen, med gammel Hvælving over Choret, Skibet, som før havde Bræddeloft, fik ved den næsten totale Ombygning (ogsaa af Murene) 1857 nye Hvælvinger og et nyt Vaabenhuus ved vestre Ende. Altertavlen, malet af Dorph, forestiller Korsfæstelsen. Døbefonten af huggen Granit, den runde Overkant prydet med Slangezirater, den firkantede Fod med en Rundbue paa hver Side.

Hovedgaarden Lykkesholm har en smuk Beliggenhed i en bakket og skovrig Egn ligefor Enden af en lille Indsø og tæt ved Udspringet af Ørbæk-Aa, der falder ud i Fjorden ved Holckenhavn. Allerede 1329 nævnes en Fru Kirstine til Magelund, som Lykkesholm da kaldtes, og kort efter tilhørte denne Gaard Peder Brok, som under Christoffer II.'s Regjering tog Parti med den holsteenske Grev Geert imod denne Konge. En følgende Eier Hartvig Hummersbüttel skjødede 1381 Magelunds eller, som det i dette Document ogsaa kaldes, Lykkesholms Gaard og Gods til Ridder Fikke Molteke, af hvem Dronning Margrete kjøbte det 1391; hun overlod det imidlertid strax til Ridder Henneke Olassen (Bjørn) til Søholm i Sjælland (Suhms Danm. Hist. XIV., S. 100 og 282 flg.). Dronning Margrete antages at have nedbrudt den gamle Borg, hvoraf der findes Ruiner — man kalder endnu Stedet Magelund-Slot — i Nærheden af den nuværende Herregaard Lykkesholm. Efter Henneke Olassens Død kom hans store Eiendomme, og deriblandt Lykkesholm, til hans Svigersøn Steen Basse til Tybjerg, og efter denne blev Ridder Oluf Axelsen Thott til Vallø, en af de 9 mægtige Brødre (Axelsønnerne), i det 15de Aarhundrede Eier af Lykkesholm; hans Datter, Fru Birgitte, gift med en svensk Ridder Erngisel Nielssen Natt och Dag, har opnaaet en sørgelig Navnkundighed ved sin Færdighed i at forfalske Documenter; af hende, der tilligemed sine Søskende var Medarving til Lykkesholm, kjøbte Hr. Bendt Bille til Søholm Gaarden. Blandt de følgende Eiere mærkes Henning Quitzov († 1569) til Sandager og Quitzovsholm (nu Hofmansgave) og hans Søn Eiler Quitzov, Lehnsmand paa Rugaard, hvis Enke Anna Brahe efter sin Mands Død 1640 solgte Lykkesholm til den berømte Kantsler Christen Thomesen Sehested († 1657). Hans Søn Erik Sehested og Sønnesøn Otto Sehested eiede efter ham Gaarden indtil Udgangen af det 17de Aarhundrede. 1730 blev Lykkesholm kjøbt af Geheimeraad Theod. Adeler, Amtmand over Nyborg og Tranekjær Amter, der i Danske Atlas roses for sin sjeldne Indsigt i vort Fædrelands Historie, hvilken ogsaa kom bemeldte Værks Udgiver tilgode. Hans Arvinger solgte 1769 Gaard og Gods for 71,000 Rd. D. C. til Krigsraad Otto Lindegaard, hvis Sønnesøn, Etatsraad Lindegaard, er den nuværende Eier af Lykkesholm. Hovedbygningen bestaaer af 3 Fløie med 2 Etager af Grundmuur, hvoraf Hovedfløien rimeligviis er opført af Henning Quitzov i Midten af 16de Aarhundrede, og de to Sidefløie mod Slutningen af forrige Aarhundrede.

Herrested Sogn, omgivet af Søllinge, Hellerup, Ellinge, Revsvindinge, Ørbæk og Ellested Sogne samt Gudme Herred og Odense Amt. Kirken, i Sognets nordlige Deel, $1^1/_2$ M. v. f. v. for Nyborg. Arealet, 4608 Tdr. Land, hvoraf 473 Tdr. Land Fredskov (Kragelund-Skov, Blangs Skov, Hestehaven, Maare-Skov og Bjørnemose-Skov), foruden c. 150 Tdr. L. Skov, der ikke er Fredskov, er temmelig jevnt, og Jordsmonnet deels af leret og leermuldet, deels af gruset og grusmuldet Beskaffenhed. En Arm af Vindinge-Aa danner Sognets sydostlige, ostlige og nordostlige Grændse. Htk. 404 Td. A. og E. og $8^1/_2$ Td. Skff.

Ravnholt.

I Sognet: Byerne Herrested med Kirke, Præstegaard og Skole, Kragelund, Villumstrup, Størstedelen af Kastel, hvoraf Resten hører til Ørbæk Sogn, Maare Dalshuse, hvorved Maareskov Skole; Hovedgaarden Ravnholt med Capel, under Stamhuset af samme Navn, 53 Tdr. Htk. A. og E., 18¹/₈ Td. Skk., med 452 Tdr. L. Ager, 75 Tdr. L. Eng og 652 Tdr. L. Skov, samt den underliggende Avlsgaard Sophienlund, 13 Tdr. Htk., 98 Tdr. L. Ager, 42 Tdr. L. Eng og 72 Tdr. L. Mose, samt en mindre Parcel, 8³/₄ Tdr. Htk., 62 Tdr. L. Ager og 24 Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 68 Gaarde, 84 Huse med Jord og Haver, hvoraf 30 G. og 57 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1024. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives noget Erhverv ved Skovarbeide og Tørveproduction.

Sognet hører under Vinding Herreds Jurisdiction (Nyborg), Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 68de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken og Capellet tilhører Stamhuset Ravnholt. Ved Herrested Kirke er et Hospital, opført 1742 af Geheimeraad Sehesteds Enke, Charlotte Amalie Gersdorff, nybygget 1867 af Kammerherre O. Sehestedt-Juul til Ravnholt, og hvortil er henlagt en Capital af 1715 Rd. Sognet har 3 mindre Legater, som ere stiftede deels til Fordeel for Fattige udenfor Hospitalet og deels til Vedligeholdelse af et Epitaphium og Reparationer af Kirken, samt 1 Legat til Herrested Skole, nemlig Anna Brandt, Seidelins Enkes Legat, 100 Rd., Madam Seidelins, født Brandts Legat, 100 Rd. og Geheimeraad Christian Sehestedts Legat, 200 Rd., der alle forrentes med 5 pCt., for de Trængende, samt Geheimeraad Sehesteds Legat for Herrested Skole, hvoraf aarlig udredes til Læreren 16 Rd., Præsten 2 Tdr. Rug, og til de 2 Skoler 6 Favne Brænde og 36 Læs Tørv.

Herrested omtales ofte i det 13de og 14de Aarhundrede under Navnet „Hærrigstath". Allerede under Kong Christoffer I. fik denne By 1258 ved kongelig Benaadning sit eget frie Bonde eller Landsbybirk, hvilken Rettighed af de følgende Konger oftere stadfæstedes; men ved et Mageskifte af 30te Marts 1580 imellem Kong Frederik II. og Fru Vibeke Podebusk, Enke efter Evert Bild til Ravnholt, gik Birket over til at blive et adeligt Herregaardsbirk (Hist. Tidsskr. IV., S. 598—606).

Herrested Kirke ligger meget høit paa en Bakke. Den er opført med Taarn og Hvælvinger deels af Kampesteen og deels af Muursteen og maa vistnok henføres i sine ældre Dele til det 12te Aarhundrede, Apsis (heelt af Kampesteen), halvrund Chorbue med smukke Muurkrandse, prydede med romansk Løvværk. Over Langhusets ene tilmurede Dør sees ligeledes udhugget Løvværk. Paa søndre Side af Kirken ligger et Capel, som er tilbygget i Christian den Fjerdes Tid af den efternævnte Grev Henrik Holck, der deeltog i Tredivéaarskrigen under Wallenstein. Det er en høi taarnagtig Bygning med Gavle i Syd og Nord (nu borttagne) og en smuk Stjernehvælving. Under Gulvet et Gravcapel med flere Kister, blandt hvilke Grev H. Holck med sit Sværd paa Laaget. Foroven staae ogsaa flere Kister med Medlemmer af den sehestedske Familie. I Choret findes et Epitaphium (af 1594) over Niels Bild til Ravnholt og hans Hustru Margrete Urne. Kirken er i Begyndelsen af forrige Aarhundrede bleven betydeligt forskjønnet og forsynet med kostbare Prydelser af Geheimeraad Christian Sehested til Ravnholt og hans Frue. (Jfr. A. Crones: „Herrested Præstehistorie" i Kirkehistoriske Saml. I., S. 298 flg., 309 flg).

Ravnholt Capel er 1869 ombygget fra Grunden af og blev indviet af Biskop Engelstoft den 2den Januar 1870. Det rummer 100 Mennesker, har Orgel, stort Marmorkors paa Alteret, malede Glasvinduer (Korsfæstelsen og Himmelfarten). Det danner den sydlige Ende af Ravnholt Borgegaards østre Fløi.

Den ældste Familie, der vides at have eiet Ravnholt, er den gamle Familie Bild, hvem denne Gaard skal have tilhørt i et Par hundrede Aar, og som ikke maa

forvexles med Familien Bille. 1480 nævnes Evert Bild til Ravnholt; fremdeles mærkes Rigsraad Niels Bild, som var med 1534 at vælge Kong Christian III. († 1540), hans Søn Rigsadmiral Evert Bild († 1567) og dennes Søn Niels Bild († 1622), den sidste Mand af den svenske Linie af Slægten*), over hvem der, som ovenfor anført, findes et Epitaphium i Herrested Kirke. Derefter kom dette Herresæde i Otto Brahes Hænder, som solgte Ravnholt til den lærde Holger Rosenkrands til Rosenholm, og denne igien til Henrik Holck, der udmærkede sig først ved at forsvare Stralsund mod Wallenstein 1628, derpaa i keiserlig Tjeneste i Trediveaarskrigen, især ved Leipzigs Erobring, og af Keiseren blev ophøiet til Generalfeltmarschal og Rigsgreve**). Efter Grev Holcks Død 1633 blev hans Enke gift med Frants Povisk, hvem hun tilbragte Gaarden, og efter hans Død blev Ravnholt solgt 1665 til Geheimeraad Christen Skeel († 1688), hvis Datter Elisabeth Sophie blev gift med Frederik Gersdorf, Ceremonimester og Ambassadeur i England († 1691 paa en Reise i Italien), der med hende fik Ravnholt, ligesom efter ham Geheimeraad, Elefantridder og Stiftamtmand i Fyen Christian Sehested († 1740) ved sit Giftermaal med hans Datter Charlotte Amalie Gersdorf. Geheimeraad Sehested lod i sine sidste Leveaar bygge et Capel umiddelbart op til Borggaardens østre Fløi, hvilket under Navnet „Frelserens" eller „Christi Capel paa Ravnholt" blev indviet af Biskop Ramus 1ste November 1737 og siden har været annecteret til Herrested. (Jfr. om dette Capel Kirkehistoriske Saml. I., S. 316 flg.). Hans Enke, ovennævnte Fru Charlotte Amalie Gersdorf, oprettede den 25de Februar 1752 Ravnholt til et Stamhuus; hendes Universalarving var Grevinde Sophie Hedevig Friis, gift med Generallieutenant Ove Juul († 1766). Deres Efterkommere, under Navnet Sehested-Juul, have derefter besiddet Stamhuset, først Sønnen Geheimeraad Christian Sehested-Juul († 1787), derefter Sønnesønnen Kammerherre Ove Christian Sehested-Juul († 1832), derefter dennes Søn Kammerherre, Major Christian Sehested-Juul († 1861) og nu atter sidstnævntes Søn Kammerherre Ove Sehested-Juul, der i 1868 ogsaa har kjøbt Lilie-Juulernes gamle Eiendom Villestrup. Gaarden har endnu sin gamle Hovedbygning i 2 Fløie med 2 Etager, hvilken dog af den forrige Besidder har modtaget betydelige Udvidelser og Forbedringer. Af Gaarden, saaledes som den af Kammerh. Ove Sehested-Juul nu forefindes at være udvidet og gjengivet sin oprindelige Stiil fra Christian den Fjerdes Tid (ved Architekt Haugsted) gives paa modstaaende Side en Afbildning. Til Stamhuset Ravnholt hører foruden selve Hovedbesiddelsen Hovedgaarden Nislevgaard i Odense Amt, ligesom ogsaa Hovedgaarden Hellerup i Sognet af samme Navn, efter Statshaandbogen for 1873 Hartkorn af alle Slags 975 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 241 3/4 Tdr., Hovedgaardstaxt 45 3/4 Tdr., Bøndergods 155 Tdr., Kirke- og Kongetiende 350 Tdr. (Skeby, Otterup, Lumby, Lunde, Søllinge, Hellerup og Herrested Kirker); i Bankactier 12,000 Rdl., i Fideicommiscapitaler c. 980,400 Rdl. Hovedgaardenes Jordtilliggende udgjør 1527 Tdr. Land foruden 1663 Tdr. Land Skov.

Søllinge Sogn, omgivet af Annexsognet Hellerup, Herrested og Høirup Sogne samt Gudme Herred og Odense Amt. Kirken, i Sognets nordlige Deel, c. 2 M. v. s. v. for Nyborg og 2 M. s. s. o. for Odense. Arealet, 1879 Tdr. Land, er temmelig jevnt og Jordsmonnet for Størstedelen af leermuldet Beskaffenhed. Htk. 169 1/4 Tdr. A. og E. og 6 1/2 Td. Skff.

I Sognet: Byerne Søllinge med Kirke, Præstegaard og Skole, fælles for begge Sogne, og Eskildstrup; Gaardene Stuppendrupgaard, 18 3/4 Tdr. Htk., 220 Tdr. L., og Langeskovgaard (under Stamhuset Ravnholt og Hellerup). Ialt i Sognet 33 Gaarde, 39 Huse med og 24 uden Jord, hvoraf 14 G. og 38 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 605. Jordbrug og noget Skovarbeide er Hovederhvervet.

Sognet hører under Vinding Herreds Jurisdiction (Nyborg), Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 1ste Vgkds. 3die Udskrivningskreds 66de Lægd. Med Annexsognet Hellerup een Commune. Kirken til-

*) Af Familien Bild skal der endnu findes en Linie i Sverrig.

**) Jfr. om denne berømte Feltherre Hofmans Efterretn. om danske Adelsm. II., S. 155—58.

hører Stamhuset Ravnholt. Af Huusmand Rasmus Larsen paa Søllinge Mark er stiftet et Legat, 2500 Rd., hvoraf Renterne deles mellem Ringe og Søllinge Sogne, deels til Fordeel for vanføre eller svage Børn af uformuende Forældre til Oplærelse i et Haandværk, deels til Confirmationsudstyr. Af Cathrine Margrethe Marstrand, Enke efter Sognepræst i Ryslinge, J. C. F. Marstrand, er stiftet et Legat, stort 518 Rd. 14 ß, hvoraf Renterne uddeles til lige Deling mellem Degnekonerne i Søllinge og Ryslinge Sogne.

Søllinge forekommer i Jordebogen 1231 under Navnet „Sølvng".
Kirken, til hvis Bygning der oftere omtales at være givet Aflad i det 14de og 15de Aarhundrede, er opført af Muursteen tildeels paa Fodstykke af tilhugne Kampesteen, ikke hvælvet, Taarn, restaureret 1863.

Hellerup Sogn, Annex til Søllinge S., omgivet af dette, Herrested Sogn samt Odense Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 2 M. v. s. v. for Nyborg og 2 M. s. s. o. for Odense. Arealet, 1650 Tdr. Land, hvoraf 218 Tdr. Land Fredskov (Bøge-Skov, Kohaven og Espe-Skov), er fladt, og Jordsmonnet af leermuldet Beskaffenhed. Sognet gjennemskjæres fra Syd til Nord og begrændses paa den nordøstlige Side mod Odense Amt af en Arm af Vindinge-Aa. Htk. 145⁷/₈ Tdr. A. og E. og c. 4⁷/₈ Td. Skfk.

I Sognet: Hellerup Kirke ved Hovedgaarden Hellerup; Byen Havndrup; Hovedgaarden Hellerup, under Stamhuset Ravnholt, Nislevgaard og Hellerup, 46⁷/₈ Tdr. Htk. A. og E., 11³/₈ Tdr. Skfk., med c. 360 Tdr. L. Ager, 24 Tdr. L. Eng og 454 Tdr. L. Skov, med et Teglværk og 64¹/₄ Tdr. Htk. Fæstegods; Skovridergaarden Skovlyst. Ialt i Sognet 22 Gaarde, 16 Huse med og 15 uden Jord, hvoraf 9 G. og 24 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 385, hvis Hovederhverv ligesom i Hovedsognet bestaaer af Jordbrug og Skovarbeide.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 1ste Bgkds. 3die Udskrivningskreds 67de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Ravnholt.

Hellerup Kirke er hoit beliggende, 183 Fod over Havfladen, opført af Muursteen paa Fodstykke af tilhugne Kampesteen, Apsis, Hvælvinger, Taarn, Epitaphium over en tidligere Eier af Hellerup, Salomon Lindegaard. Denne havde ogsaa opført et Liigcapel for sig og Familie 1748, hvilket ved Kirkens Restauration blev nedtaget og Ligene nedsatte paa Kirkegaarden.

I en 1419 affattet Tractat mellem Erik af Pommern og Kong Vladislav II. af Polen forekommer Oluf Stisen af „Heldrup". I Slutningen af det 16de Aarhundrede tilhørte Hellerup Eiler Brokkenhuus, og kom ved hans Datter Susannes Giftermaal til Familien Bille. Ikke længe efter findes den at have tilhørt Corfits Ulfelds ældste Broder, Rigsraad Knud Ulfeld til Hverringe, Christian IV.'s Myndskjænk. Blandt de følgende Eiere er at mærke Elefantridder, Geheimeraad og Hofmarschal Johan Christoffer Korbitz, Stiftsbefalingsmand i Sjælland, Amtmand over Kjøbenhavns og Roskilde Amter, Assessor i Høiesteret og Krigscollegiet, † 20de August 1682 i Kjøbenhavn (Bircherods Dagb., udg. af Molbech, S. 219); han istandsatte og forskjønnede Kirken. Familien Korbitz eiede Hellerup til 1739, da den blev solgt til Justitsraad Salomon Lindegaard. Dennes Enke blev i Besiddelsen til sin Død 1768, da Svigersønnen, Etatsr. Schmidt i Nyborg kjøbte Gaard og Gods for 80,000 Rd. Han døde 1779, og nu kjøbte Geheimeraad Christian Sehested-Juul Hellerup, som efter hans Død 1787 tilhørte hans Enke, men maatte senere overtages af Statskassen, fra hvilken Kammerherre Christian Sehested-Juul atter 1836 kjøbte den for 207,000 Rd. og fik 1838 Bevilling til at indlemme den i Stamhuset Ravnholt. Hellerups Hovedbygning i 2 Etager med

Kjælder, 2 Fløie, er rimeligviis fra det 17de Aarhundrede, men har været underkastet senere Ombygninger, saa man har ikke den oprindelige Bygningsstiil (om Leonore Christine Ulfelds Fordringer paa Hellerup, see nu S. B. Smith, Leonora Christine paa Maribo Kloster, S. 34 fl.).

Sønder-Høirup Sogn, omgivet af Annexet Aarslev og Søllinge Sogne, Gudme Herred og Odense Amt. Kirken, nordlig i Sognet, 2¾ M. v. s. v. for Nyborg og 2¼ M. s. s. o. for Odense. Arealet, 1371 Tdr. Land, er bakket, og Jordsmonnet af leermuldet Beskaffenhed. Htk. 134⅝ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Sønder-Høirup med Kirke, Præstegaard, Hospital og Skole nordostlig for Byen imellem denne og Annexsognet Aarslev, og Pederstrup; Jyllandshuse, hvorved et Teglværk. Ialt i Sognet 27 Gaarde, 45 Huse med og 29 uden Jord, hvoraf 9 G. og 65 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 458. De ernære sig næsten udelukkende ved Jordbrug.

Sognet hører under Vinding Herreds Jurisdiction (Nyborg), Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 64de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Nordskov i Salling Herred. Enkelte Beboere i Sognet ere deelagtige i det af Oberst Eichstedt til Boltinggaard i Ringe Sogn stiftede Legat for Trængende for Boltinggaard og Rynkebygaards Godser, stort 1600 Rd.

Sønder-Høirup Kirke er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger.

Sønder-Høirup Sogn havde tidligere som Annex Gjestelev Sogn i Salling Herred, der adskiltes derfra ifølge kgl. Resol. af 14de October 1816, istedetfor hvilket Aarslev Sogn ved indtrædende Vacance blev Annex.

Aarslev Sogn, Annex til Sønder-Høirup Sogn, omgivet af dette Sogn og Odense Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 2¾ M. v. s. v. for Nyborg og 2 M. s. s. o. for Odense. Arealet, 1314 Tdr. Land, er fladt, og Jordsmonnet af leermuldet Beskaffenhed. En mindre Aa gjennemskjærer Sognet fra Vest til Øst. Htk. 130⅞ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Aarslev med Kirke, Skole og Teglværk; Aarslevgaard. Ialt i Sognet 26 Gaarde, 70 Huse med og 20 uden Jord, hvoraf 12 G. og 76 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 578. Jordbrug er saagodtsom udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Vinding Herreds Jurisdiction (Nyborg), Svendborg Amtstuedistrict og Nyborg Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 65de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken er i Privateie.

Aarslev Kirke er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger.

I en Bakke i Nærheden af Aarslev Kirke opgravedes i 1820 to Menneskeskeletter, hvorved laae en Mængde prægtige Guld- og Sølvsmykker, tildeels prydede med Carneoler og Granater, en Kugle af Bjergkrystal med mystisk Indskrift og et Par Bronzevaser, Alt fra Jernalderen. Antiq. Annal. IV., S. 159, Nord. Tidsſk. f. Oldk. I., S. 397, Antiq. Tidsſk. 1843—45, S. 210—12.

I Aarslev ligger den forrige Hovedgaard Aarslevgaard, som i det 15de Aarhundrede tilhørte en Linie af Friserne med 3 sorte Egern i Vaabnet og i Slutningen af det 16de Aarhundrede Kruckowerne, der uddøde 1621 i Mandslinien med Niels

Kruckow til Aarslevgaard, samme Aar som Christence Kruckow for Troldomsværk endte paa Skafottet. (See Biskop Engelstofts Artikel „De Aarslev Friser og Kruckowerne“ i Samlinger til Fyens Historie og Topographi V. 2., S. 1~4 ff.).

Gudme Herred

omgives af Vinding Herred, fra hvilket det paa en Strækning skilles ved Kongshøi-Aa, Salling Herred og Sunds Herred, mod hvilket Veistrup-Aa for en Deel er Grændsen, samt Store-Belt. Fladeindholdet er henimod $4^1/_3$ □ Miil. Jorderne ere for Størstedelen bølgeformig bakkede af afvexlende leer- og sandmuldet Beskaffenhed. Skovstrækninger findes adspredte over hele Herredet. Htk. 3858 Tdr. A. og E., 80 Tdr. Skfk. Indbyggernes Antal ved sidste Folketælling i 1870 var 12,474. I geistlig Henseende danne Vinding og Gudme Herreder et Provsti; Ellested Sogn i Vinding Herred er Annex til Gislev Sogn i Gudme Herred.

Ringe Sogn, det nordvestligste Sogn i Herredet, omgivet af Ryslinge Sogn, Sunds, Salling og Vinding Herreder. Kirken, omtrent midt i Sognet, $2^1/_2$ M. s. s. o. for Odense og $2^3/_4$ M. v. s. v. for Nyborg. Arealet, 6225 Tdr. Land, hvoraf 36 Tdr. Land Fredskov og c. 150 Tdr. Land Skov, der ikke er Fredskov, er bakket, og Jordsmonnet, der er meget forskjelligt, bestaaer i den nordlige Deel af Sognet ved Gaarden Lammehave af stærke Leerjorder, men iøvrigt af leermuldede, lette og sandede og tildeels magre Jorder. I Sognet findes tvende Aaløb. Den tidligere Ringe-Sø er nu udtørret og forvandlet til Eng. Odense-Svendborg-Veien og Assens-Nyborg-Veien krydse hinanden i Sognet. Htk. $518^3/_8$ Tdr. A. og E. og $3^1/_4$ Td. Skfk.

I Sognet: Byerne Ringe ved den Korsvei, som dannes af ovennævnte Landeveie, med Kirke, Præstegaard, 2 Skoler, Apothek, Kro, Veirmølle og Bageri, Rynkeby med Skole, Sødinge med Friskole, Kjellerup, Brangstrup med Skole, Lombjerg, Bolstrup, Boltinge, Bolteskov og Boltinggaards Skov og Enemærker; Hovedgaarden Boltinggaard, $28^7/_8$ Tdr. Htk., med 287 Tdr. L. Ager, 4 Tdr. L. Eng og 68 Tdr. L. Skov; Hovedgaarden Lammehave, $26^1/_2$ Tdr. Htk. A. og E., 2 Tdr. Skfk., 300 Tdr. L. Ager, 35 Tdr. L. Eng, 15 Tdr. L. Mose og 87 Tdr. L. Skov (13 Tdr. Htk. Fæstegods, en Vandmølle ved Gaarden); Hovedgaarden Rynkebygaard, 27 Tdr. Htk. A. og E., 1 Td. Skfk., med 309 Tdr. L. Ager, 18 Tdr. L. Eng, 3 Tdr. L. Mose og 17 Tdr. L. Skov (Ringe Sogns Kirke- og Kongetiende); Avlsgaarden Sødingegaard, $13^1/_8$ Td. Htk., med 113 Tdr. L. Ager, 4 Tdr. L. Eng og Mose og 3 Tdr. L. Skov; Boltinge Veir- og Vandmølle. Ialt i Sognet 109 Gaarde, 232 Huse med og 72 uden Jord, hvoraf 42 G. og 247 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 2167. Jordbrug er Hovederhvervet. Lidt Fiskeri.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 41de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Rynkebygaard. Sognet har et Legat, 1600 Rd., for Rynkebygaard og Boltinggaard Godsers Fattige, stiftet 27de Marts 1799 af Overkammerherre, General Eichstedt, samt flere mindre Legater for Kirke-, Skole- og Fattigvæsen.

Ringe Sogns oprindelige Navn er „Ræthing", hvilket efterhaanden ved Talebrugen er blevet forandret til „Rædinge", „Ræinge", hvoraf igjen det nuværende Navn er kommet. H. Leerbech i sin Beskrivelse over Ringe Sogn, S. 2, formoder, at et Thingsted i Oldtiden kan have givet dette Sogn sit Navn, hvilket imidlertid ikke kan være Tilfældet, da Navnet skal læses Ræth-ing. Kirken, om hvilken det i anførte Skrift bemærkes, at den „med Hensyn til Folkemængden er for liden og kan ofte neppe rumme Tilhørerne," har sit høie og skjønne Taarn paa den sydlige Side; det skal være tilbygget af Christian Thott til Rynkebygaard og Boltinggaard 1614. En Steentavle over Kirkens Indgang er forsynet med en vidtløftig Inscription, som angiver, at denne Kirke har undergaaet en fuldstændig Reparation 1736 ved General Henrik Bjelke Kaas til Boltinggaard og Rynkebygaard. Ved Kirken ere to Gravcapeller, det ene paa den nordre Side i en Udbygning, det andet paa den søndre Side i Taarnbygningen; i disse ere adskillige Personer af de Familier, der have eiet Lammehave og Boltinggaard, som Thott, Gyldenstjerne, Kaas, Overkammerherre Eichstedt o. fl., begravede. Liigsteen over Jørgen Skinkel til Lammehave, † 1560, og Hustru Fru Margrete Walkendorff, afbildet i Samlinger til Fyens Historie og Topographi VI. 2., S. 172.

Hovedgaarden Lammehave tilhørte i meget lang Tid Familien Skinckel; allerede 1419 forekommer blandt dem, der underskreve Tractaten imellem Kong Erik af Pommern og Vladislav II. af Polen, „Niels Skinckel af Lamehaffue (Hvitf.). Efter Jørgen Skinckels Død 1560 blev Lammehave deelt imellem to Arvinger i Gammel-Lammehave og Ny-Lammehave, af hvilke det sidste 1679 af Skincklernes Familie blev solgt til Peder Vinding, der alt tidligere havde erhvervet Gl.-Lammehave; han lod Ny-Lammehave igjen afbryde. Blandt de følgende Eiere var den berømte Generallieutenant Hans Løvenhjelm til Veirup og Selleberg, men kun i eet Aar, 1696—97, da han igjen solgte Lammehave til Oberst H. Pogrel, fra hvis Familie den senere ved Giftermaal gik over til Generallieutenant Herman Frederik Beenfeldt († 1761), og fra ham til hans Svigersøn Generaladjutant J. C. Korbitz, der eiede den til 1809, da han døde som den sidste af sin Slægt. Forhen har Gaarden været omgivet af Grave. Gaardens nuværende Eier er A. Lunn.

Hovedgaarden Boltinggaard tilhørte i det 16de og 17de Aarhundrede Familien Thott, af hvilke Christian Thott († 1617), som ogsaa eiede Rynkebygaard, nedbrød sammes Borggaard og opførte af Stenene en Hovedbygning paa Boltinggaard; han var gift med Sophie Below. Deres Datter var den for sin Lærdom berømte Fru Birgitte Thott, den smagfulde Oversætterinde af Seneca, gift med Otto Gjøe til Turebygaard; hun var født paa Boltinggaard 1610 og døde i Sorø 1662. Hendes Broder, Henrik Thott, solgte Boltinggaard til Henrik Gyldenstjerne († 1696), og fra hans Enke, Anna Helvig, født von der Kula († 1709) gik den over til hendes Broderdatter, Anna Vind von der Kula, som bragte Gaarden til sin Mand General Henrik Bjelke Kaas. I Slutningen af forrige Aarhundrede var den i Overkammerherre Eichstedts Besiddelse. I dette Aarhundrede hørte den i nogle Aar til det Gersdorffske Fideicommis, hvorfra den i Aaret 1853 solgtes til Petersen; nuværende Eier H. Langkilde. I ovennævnte Beskrivelse af Leerbech over Ringe Sogn (1826) bemærkes, at Bygningen da var faldefærdig og, med Undtagelse af Forpagterboligen, neppe i beboelig Stand. En ny Hovedbygning er opført 1854 og Ladebygningerne nogle Aar tidligere, Alt af Grundmuur.

Den første Eier af Rynkebygaard, der findes nævnt, er Mogens Bilde 1588. Den kom derpaa til Thotternes Familie; Christian Thott nedbrød 1614 den gamle Borggaard og opførte af Stenene baade Taarnet ved Ringe Kirke og Boltinggaards Hovedbygning, ligesom han ogsaa lagde Bøndergodset fra Rynkebygaard til Boltinggaard, med hvilken Gaard den i længere Tid havde samme Eiere; men senere er den atter bleven en selvstændig Eiendom. Den eies nu af P. L. Petersen. En gammel,

meget høi og solid Tærskelade af Grundmuur er det Eneste, der er tilbage af de gamle Bygninger.

Paa Brangstrup Mark oppløiedes i 1865 en Mængde Smykker og Betalingsringe af Guld samt 46 romerske Guldmynter fra Midten af 3die til Midten af 4de Aarhundrede. Det veiede ialt 113½ Lod og indsendtes til Museet for nordiske Oldsager, som betalte Værdien med 1346 Rd.

(Jfr. H. Leerbech, Forsøg til en Beskrivelse over Ringe Sogn (m. Kobbere), Odense, 1826, 4to).

Ryslinge Sogn, omgivet af Ringe og Gislev Sogne, Sunds og Vinding Herreder. Kirken, nordlig i Sognet, 2¼ M. s. v. for Nyborg og 2½ M. s. s. o. for Odense. Arealet, 2688 Tdr. Land, hvoraf 27 Tdr. Land Fredskov og endeel Skov, som ikke er Fredskov, er bakket, og Jordsmonnet i den nordlige Deel af Sognet stærk leret, iøvrigt af sandet og gruset Beskaffenhed. Den midterste Deel af Sognet gjennemskjæres af et Aaløb fra Øst til Vest. Assens-Nyborg-Veien passerer Sognets sydlige Deel. Htk. 236 Tdr. A. og E., 2⅞ Td. Skfk.

I Sognet: Byerne Ryslinge med Kirke samt den nybyggede Frimenighedskirke kaldet Nazarethskirken, Præstegaard, Bolig for Præsten ved Nazarethskirken, Folkehøiskole, Skole noget Syd for Byen, og Lørup med Vandmølle; Hovedgaardene Tøistrup, 23⅞ Tdr. Htk. A. og E., c. 1 Td. Skfk., med c. 190 Tdr. L. Ager og Eng og 57 Tdr. L. Skov, Krumstrup med Vand- og Veirmølle, 18 Tdr. Htk. A. og E. Ialt i Sognet 42 Gaarde og c. 100 Huse, hvoraf 21 G. og 60 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 906. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 42de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Stamhuset Ravnholt.

Ryslinge Kirke er halv Korskirke med et lavt Taarn, som tidligere har været meget høiere.

Den 5te Juni 1871 blev i Ryslinge indviet et Mindesmærke for Kong Frederik den Syvende, der forestiller en Bautasteen paa en Bakke.

Ryslinge er det første danske Landsogn, hvori en Skyttekreds (en Samling af Skytteforeninger) har dannet sig til Afholdelse af fælles Øvelser, ligesom ogsaa det første Sted, hvor en Frimenighed indenfor Folkekirken er oprettet.

Tøistrup Hovedgaard skal efter Danske Atlas (VI. S. 818) være oprettet 1523 af en Niels Sandberg af to Bondergaarde, som hed Tuestrup eller Toestrup, hvilket er blevet forandret til Tøistrup, men af Molbech og Petersens Udvalg af danske Diplomer S. 324 sees, at Navnet 1407 var Tygestorp. Fra denne Familie kom den ved Giftermaal til Ole Gaas, en Søn af den bekjendte Bisfop Hans Gaas i Throndhjem (tidligere Præst i Svendborg), og eiedes i længere Tid af hans Efterkommere. En ny Hovedbygning af Bindingsværk blev opført i Midten af forrige Aarhundrede af Gaardens daværende Eier Oberst Adam Diderik Grambov († 1766). Senere blev Godset bortsolgt og Hovedgaarden skiftede siden oftere Eiere. Nu eies den af A. Bülow.

Krumstrup Hovedgaard tilhørte i det 16de Aarhundrede Familien Hvitfeldt, af hvilke Claus Hvitfeldt lod nedbrvde det fra de katholske Tider berømte St. Annas Capel i Lørup By, hvortil de Syge offrede Lam, naar de bleve helbredede, og hvormed dreves megen Overtro. Stenene skulle være blevne brugte til Gaardens Bygning. (Jfr. Suhms Saml. I. 1. 77). 1723 blev Krumstrup kjøbt af Admiral Seneca Hagedorn, som et Par Aar efter ogsaa tilkjøbte sig Hindemagaard; efter hans Død 1750 blev det atter solgt. Godset afhændedes siden særskilt og Gaarden har derefter havt forskjellige Eiere. Nu eies den af Briand.

Gislev Sogn, omgivet af Annexsognet Ellested i Vinding Herred, Svindinge, Gudbjerg og Ryslinge Sogne samt Sunds Herred. Kirken, nordlig i Sognet, 2¼ M. s. v. for Nyborg og 2¾ M. n. for Svendborg. Arealet, 6071 Tdr. Land, hvoraf endeel Fredskov (Lamdrup-Kohave m. fl.), er i den nordlige Deel af Sognet bakket og i den sydlige Deel fladt, men høitliggende (Grøftebjerg ved Ravndrup Vænge, syd for Gislev, er saaledes 373 Fod høit). Jordsmonnet er i den vestlige Deel af Sognet sandet og sandmuldet, ligesom overhovedet Gruus- og Sandjorder afvexle med Leerjorder. Fjellerup-Sø, paa Sognets nordvestlige Side, er 14 Tdr. Land stor og har en Dybde af 4 til 12 Alen. En mindre Arm af Odense-Aa udspringer i den vestlige Deel af Sognet og en Arm af Kongshøi-Aa i den østlige Deel. Hovedlandeveien fra Nyborg til Bøiden passerer Sognet. Htk. 495¾ Tdr. A. og E. og 1⅝ Td. Skff.

I Sognet: Byerne Gislev med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro ved Hovedlandeveien, Holme med Skole og Veirmølle, ligeledes ved Hovedlandeveien, Dong, Sandager med Skole, Fjellerup, Ravndrup og noget af Lamdrup, hvoraf Resten hører til Svindinge Sogn; Avlsgaarden Ravndrupgaard, 19⅜ Tdr. Htk., 176 Tdr. L. Ager, 10 Tdr. L. Eng, 1 Td. L. Mose og 12 Tdr. L. Skov, Gaarden Raastrup (under Lykkesholm), 20¾ Tdr. Htk., 168 Tdr. L.; Steenbjerg Veirmølle. Ialt i Sognet 93 Gaarde, 151 Huse med og 72 uden Jord, hvoraf 60 G. og 134 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1715. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, haves Erhverv ved Skovarbeide. Paa Fjellerup Mark drives et Hovedgaarden Lykkesholm i Ellested Sogn tilhørende Teglværk.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 43de Lægd. Med Annexsognet Ellested i Vinding Herred een Commune. Kirken tilhører Eieren af Lykkesholm. Sognet har i Forening med Annexsognet 3 mindre Legater: Adlers Legat, 140 Rd., for Fattige i Ellested Sogn, Krebs's Legat, 89 Rd. 18 ß, for Fattige i Gislev S., Busches Legat, 100 Rd. Gudbjerg, Kværndrup og Gislev—Ellested Communer have i Forening kjøbt en Gaard, beliggende paa Sognegrændsen i Kværndrup S., og der oprettet en Forsørgelses- og Arbeidsanstalt for disse Sognes Fattige.

I Valdemars Jordebog kaldes Gislev Gysæl og endnu 1594 Gisle.

Gislev Kirke, der har Taarn, er bygget af hugne Kampesteen og har Hvælvinger med Undtagelse af en 1739 tilføiet Udbygning mod Nord, der har gibset Brædeloft. Altertavlen forestiller Christus i Gethsemane, en gammel forfalden, men godt udskaaren Altertavle er ophængt i Tilbygningen. Gammel, smuk Egetræes Prædikestol. Døbefonten af huggen Granit, den runde Overkant prydet med Slangezirater, den firkantede Fod med Rundbuer og et Ansigt paa hvert Hjørne. Paa de 3 Hvælvinger, som høre til det oprindelige Chor, findes Malerier under Kalken. Under den øverste Hvælving, som nu udgjør Choret, findes en til Kirkegaarden aaben, hvælvet Begravelse, oprindelig for Slægten Sehested til Lykkesholm, men senere i et Par Generationer benyttet af Familien Lindegaard.

I Præsteindberetningen 1623 fortælles, at der sydvest for Kirken har staaet et Capel, som i Pavedømmets Tid blev besøgt af Syge, baade Mennesker og Kvæg.

Svindinge Sogn, omgivet af Gislev, Gudbjerg, Langaa og Ørendrup Sogne samt Vinding Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet,

$1^3/_4$ M. s. v. for Nyborg og $2^1/_2$ M. n. n. o. for Svendborg. Arealet, 3849 Tdr. Land, hvoraf 360 Tdr. Land Fredskov (Moltkenborg-Dyrehave og Gl. Dyrehave, er i den nordvestlige, vestlige og sydostlige Deel af Sognet bakket, i den øvrige Deel fladt. Jordsmonnet er deels leer- og deels muldsandet. I Sognets østlige og vestlige Deel udspringer tvende Arme af Kongshøi-Aa, der danner Nordgrændsen. En mindre Landevei fra Nyborg og Hovedlandeveien fra Bøiden til Svendborg passerer Sognet. Htk. $372^5/_8$ Tdr. A. og E. og $27^1/_2$ Td. Skff.

I Sognet: Byerne Svindinge med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro, og noget af Lamdrup, hvoraf Resten hører til Gislev Sogn, med Vandmølle; Hovedgaarden Glorup, under Stamhuset Moltkenborg, med 71 Tdr. Htk. A. og E., $37^1/_2$ Tdr. Skff., c. 400 Tdr. L. Ager, 30 Tdr. L. Eng, og til Stamhuset ialt c. 960 Tdr. L. Skov, Anhof, ligeledes under Stamhuset Moltkenborg, 27 Tdr. Htk. A. og E., $1^3/_4$ Td. Skff., med c. 200 Tdr. L.; Røde Vandmølle og Valkeværk. Ialt i Sognet 50 Gaarde, 33 Huse med og 15 uden Jord, hvoraf 33 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 749. Jordbrug og Skovarbeide udgjør Indbyggernes Erhverv. Ved Hovedgaarden Glorup er anlagt en kunstig Fiskeavl og der frembringes med meget Held Ørreder, Foreller, Aborrer og flere Fiskearter.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivnings-kreds 44de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Stamhuset Moltkenborg. Grev Moltke-Hvitfeldt har i 1852 oprettet en Stiftelse for 6 Personer eller Familier, fortrinsviis bestemt for ældre og svagelige Underbestillingsmænd, Enker eller Børn fra Godset; de nyde fri Bolig, Brændsel og en Pengeunderstøttelse. Af Legater har Sognets Fattigvæsen det Ahlefeldtske, 25 Rd. aarlig, og Skolevæsenet det Ahlefeldtske og Bredahls Legater, tilsammen 35 Rd. aarlig, samt Birkedommer Sørensens Legat, 164 Rd. 4 Mk., til Indfrielse af Præstegaarden.

Svindinge Sogn var i ældre Tid Annex til Orbæk Sogn i Vinding Herred, men blev 1554 oprettet til eget Sognekald.

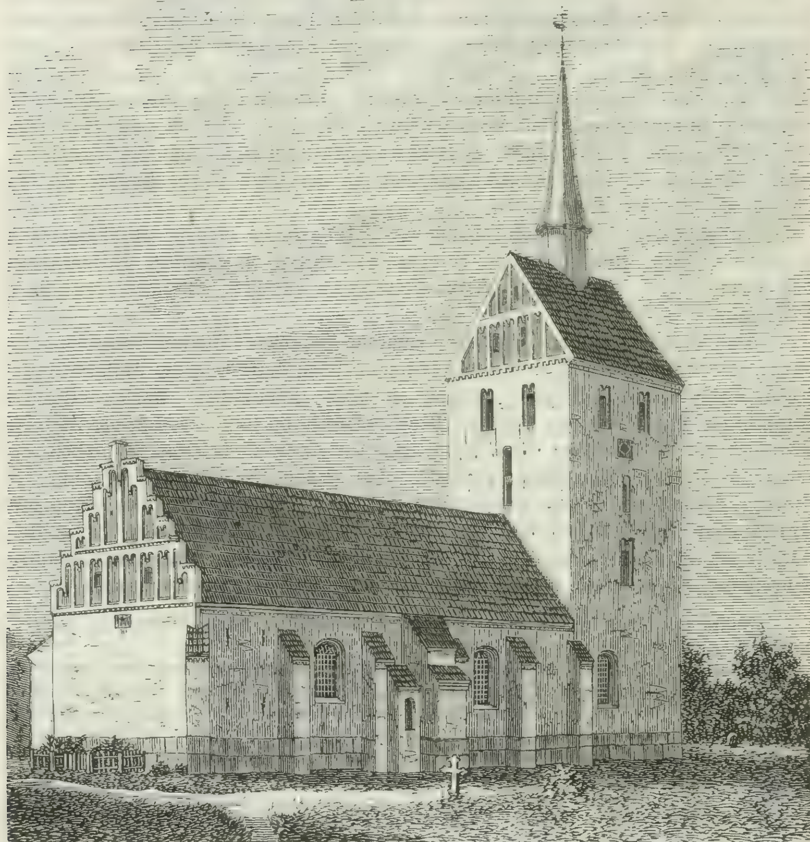
Svindinge Kirke er, som det i nedenstaaende Indskrift er ommeldt, opført af Rigets Hofmester Christopher Walkendorff 1577. Grunden er af store tilhugne Granitsteen indtil en Høide af 2—3 Alen, Resten af store brændte røde Muursteen; den har et høit Taarn, der tjener som Sømærke. Hvælvingen under dette er spidsbuet, Hvælvingerne i Skibet og Choret rundbuede. Paa en stor Klokke i Taarnet findes følgende Indskrift: Christopher Walkendorf til Glorup lod støbe thenne Klocke paa sin Omkostning til Svinninge Kyrcke, som hand og hans kære Syskener ere arfveligen Patroner oc Forsvar for. Sancti Pedeis Hane er mit Nafn Gud til Ære the Walkendorfer til Gaffn. Amen MDLXXII.

To Liigstene findes i Kirken, den ene over Christopher Walkendorff alene, den anden over ham og hans tvende Brødre; begge have 8 fædrene og 8 mødrene Vaabner. Ligeledes findes her en liden Tavle af Alabast, hvorpaa følgende Indskrift er smukt udgravet med ophøiede Bogstaver 1599:

Jeg haver opbygt Glorup og Kirken af ny. Jeg haver bekommet al Svinning Sogn under Glorups Herskab. Jeg haver ladet opsætte alle Steengjærder om Glorups Fang. Af alt dette roser jeg mig intet; men takker Gud. Men jeg glæder mig i Gud, at jeg haver regjeret mine Tjenere i Fred med Sagtmodighed og Kjærlighed. Gud skee Lov! Giver Keiseren hvad Keiserens er. Christopher Valkendorff. D. R. H. (ɔ: Danmarks Riges Hofmester).

Kirken er 1853 restaureret paa Kirkeeierens Bekostning samt forsynet med et herligt Orgel og en udmærket smuk Altertavle, en Copi af Correggios berømte „hellige

Nat" i Dresdener-Galleriet, malet af Dahl jun. i denne By*). Den lyse, rummelige Kirke maa regnes blandt de skjønneste Landsbykirker i Danmark. Der gives her en Afbildning af samme, da vi antage, at det vil være af Interesse at see gjengivet en saadan Kirke fra Adelsperioden, der i Modsætning til vore fleste andre Landsbykirker er heelt af samme Støbning og opført i en med Sikkerhed kjendt Tid. Det var i denne Tid at de flade Buer vare almindelige saavel for Vinduer som for Bygningsprydelser; vi finde dem ogsaa hyppigt i borgerlige Bygninger fra Slutningen af det 16de Aarhundrede i Flensborg og Husum (see Afbildningerne af gamle Huse fra det 16de

Svindinge Kirke.

Aarhundrede paa Grundtegningerne over disse Byer i Traps Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig) og i Herregaardsbygninger (see Afbildningen af Rygaard og Hesselager).

Hovedgaarden Glorup, Familien Valkendorfs gamle Herresæde, skal først have tilhørt Familien Gjøe, men allerede paa Dronning Margretes Tid, i Slutningen af det 14de Aarhundrede, nævnes en Henning Valkendorf som Eier. Den mærkeligste af

*) Den gamle Altertavle findes endnu i Kirken, noget ramponeret. Den er af Alabast, indfattet Ramme af sort Marmor, og forestiller den yderste Dag; det skal have været et sandt Kunstværk.

Glorup.

Glorups Eiere af denne Familie var den berømte Christoffer Valkendorf, Tyge Brahes Samtidige († 17de Januar 1601 — nogle Maaneder før denne), Rentemester og en af de 4 Regjeringsherrer under Christian IV.'s Mindreaarighed, ligesom han kort førend den unge Konge selv tiltraadte Regjeringen 1596, kom til at beklæde den høieste Post i Riget, nemlig Rigshofmesterens. Christoffer Valkendorf opbyggede baade Herregaarden og Svindinge Kirke, som Marmortavlen sammesteds udviser; han stiftede ogsaa det efter ham benævnte Collegium i Kjøbenhavn for Studerende. Fra Rigshofmesteren gik Glorup i Arv til hans Brodersøn Henning Valkendorf og derpaa til dennes Søn af samme Navn († 1658), som var Lehnsmand paa Odensegaard og byggede det efter ham benævnede Capel ved St. Knuds Kirke i Odense, hvor han selv ligger begravet i Hvælvingen under Jorden. Ikke længe efter er Glorup fra Familien Valkendorf kommet til Generallieutenant Hans Ahlefeldt, der udmærkede sig under Kjøbenhavns Beleiring 1659, og tillige eiede det nær ved Glorup liggende Anhof og Hovedgaarden Katrinebjerg i Sjælland (jfr. III. S. 184); han døde 22de Juni 1694 og ligger, som tidligere anført, begravet i det ahlefeldtske eller glorupske Capel ved St. Knuds Kirke i Odense tilligemed sin Søn og sine to Hustruer, af hvilke den sidste, Fru Anna Rumohr (efter hende har vistnok Anhof Navn), som overlevede sin Mand i 17 Aar, indrettede den prægtige Begravelse, der skal have kostet 70,000 Rd.*). Den samme Fru Anna testamenterede, efterat hendes eneste Søn Christian Ahlefeldt var død 1695, faa Maaneder efter Faderen (jfr. Bircherods Dagbøger, S. 301), Glorup til Geheimeraad Chr. Siegf. v. Plessen, skjønt hun ikke modtog det Ægteskabstilbud, han gjorde hende. Glorups næste Eier var hans Søn Geheimeraad og Elefantridder Christian Ludvig v. Plessen, hvis Arvinger solgte det til Grev Chr. Fred. Otto Wedel-Jarlsberg, som dog kun eiede det ganske kort. 1762 blev Glorup kjøbt af Grev Adam Gottlob Moltke til Bregentved, der lod den nuværende Hovedbygning opføre i 4 Fløie, omtrent i Smag med Bregentved. Hans Enke af andet Ægteskab, Sophie Hedvig v. Raben, oprettede den 3die Juli 1793 af Glorup, Anhof og Rygaard Stamhuset Moltkenborg for sin ældste Søn, senere Geheimeconferentsraad og Elefantridder Grev Gerhard Moltke, der ifølge kgl. Bevilling af 1843 antog Navnet Moltke-Hvitfeldt og døde paa Glorup den 20de December 1851; hans Søn, Hans Excellence Geheimeraad Grev A. G. Moltke-Hvitfeldt, tidligere dansk Gesandt ved det italienske Hof, er Stamhusets nuværende Besidder. Ifølge Erections-Patentet har Stamherren Ret til blandt sine Sønner at vælge sin Eftermand. Hovedbygningen, som anført, opført i Midten af forrige Aarhundrede, gjemmer mange Kunstværker og navnlig Malerier. J. M. Dargaud, der i sin »Voyage en Danemark« (Paris 1861) giver en Skildring af Glorup, hvor han har opholdt sig i længere Tid, nævner følgende Kunstværker: en Magdalene af Guido Reni, en Christus af Rubens, to Landskaber, det ene af Ruysdal, det andet af Everding, et Portrait af Mignard, flere Portraiter af Juel og Marinemalerier af A. Melbye (vi kunne tilføie Malerier af Skovgaard), endvidere i Sculptur Pantherens Kamp med Jægeren af Jerichau. Af Portraiterne ere især mærkelige: Juels af A. G. Moltke og et ældre Portrait af Christoffer Walkendorf (gjengivet i C. E. Sechers interessante Artikel i Folkekalenderen for 1869, der gjør Indsigelse mod den uhjemlede Beskyldning, at det var Walkendorf der styrtede T. Brahe). Om Haven see L. Wedels Indenlandsreise, S. 38—39. Den nuværende Greve har i de senere Aar skjænket Haven sin særdeles Opmærksomhed og har vidst at give dette skjønne og elegante Anlæg paa ikke mindre end 75 Tdr. Land, der støder op til en Dyrehave paa 80 Tdr. Land med en smuk Stand af Daadyr (70 Stykker), en smagfuld og tiltalende Afvexling, hvoraf es større Partier af de ældre Haveanlæg ere bibeholdte, saaledes Blomsterpartiet med Bassinet og Springvandet ved Hovedbygningen, den 1200 Alen lange Allee m. m. Af den nyeste Tids Anlæg og Kunstfrembringelser i Haven maa mærkes det kuppeldækkede Tempel med en Marmorstatue af den lænkebundne Andromeda, den 72 Alen lange Hængebro mellem tvende høie Taarne, der fører over en nedlagt Mølledam; i hvert Fald ved Sommertid savner man den brusende Strøm, der motiverer det store Anlæg; hertil maa vel ogsaa føies de store Driverier, af hvis Anlæg og Vedligeholdelse ligesom ogsaa af hele Parken ved Glorup den dygtige Gartner Hr. Elvbøl har stor Ære. Gaaer man lidt over et Bøsseskuds Længde fra Haven har man for sit Øie den gamle fiirfløiede røde Herregaard Rygaard, prydet med Taarn, flade Buer, retlinede Udsnit og omgivet af sine Grave. (»C'est la belle architecture des manoirs du moyen age«

*) Den skal oprindelig have været bestemt for den til Glorup hørende Svindinge Kirke, men var for stor til at kunne rummes der, og blev derfor opført i St. Knuds Kirke, jfr. Mummes Beskriv. af St. Knuds Kirke, S. 145.

siger Dargaud). Det græske Tempel, den gamle Borg, Herregaarden fra Ludvig den Femtendes Tid og Hængebroen fra Nutiden, minde paa en interessant Maade om forskjellige Perioder i Historien og i Bygningskunsten.

Stamhuset Moltkenborg bestaaer efter Statshaandbogen for 1873 af Hovedgaardene Glorup, Anhof og Rygaard, af Htk. af alle Slags 1103 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 143 Tdr., Bøndergods 914 Tdr., matr. Kirke- og Kongetiende 46 Tdr. (Langaa, Gudbjerg, Oxendrup og Svindinge Kirker); i Bankactier 7600 Rd.; i Fideicommiscapitaler c. 3200 Rd. Hovedgaardenes Jordtilliggende udgjør 1092 Tdr. Land foruden 960 Tdr. Land Skov.

Langaa Sogn, omgivet af Annexsognet Oxendrup, Hesselager, Gudme, Gudbjerg og Svindinge Sogne. Kirken, midt i Sognet, 1¾ M. s. s. v. for Nyborg og 2¼ M. n. n. o. for Svendborg. Arealet, 1878 Tdr. Land, hvoraf 194 Tdr. Land Fredskov (Taarup-Skov), er bakket, og Jordsmonnet deels af leermuldet og deels af gruusmuldet Beskaffenhed. Stokkebæks-Aa begrændser Sognet mod Sydost. Landeveien fra Svendborg til Nyborg-Bøiden-Hovedlandevei passerer Sognet. Htk. 172¾ Tdr. A. og E. og 5⅜ Td. Skff.

I Sognet: Byen Langaa med Kirke, Præstegaard og Skole; Hovedgaarden Rygaard, under Stamhuset Moltkenborg, 40⅞ Tdr. Htk. A. og E., 5⅜ Td. Skff., 332 Tdr. L. Ager, 25 Tdr. L. Eng og 140 Tdr. L. Skov (201⅝ Td. Htk. Fæstegods). Ialt i Sognet 29 Gaarde, 17 Huse med og 4 uden Jord, hvoraf 18 G. og 8 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 379. Jordbrug og noget Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Bgkds. 3die Udskrivningskreds 53de Lægd. Med Annexet Oxendrup een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Moltkenborg.

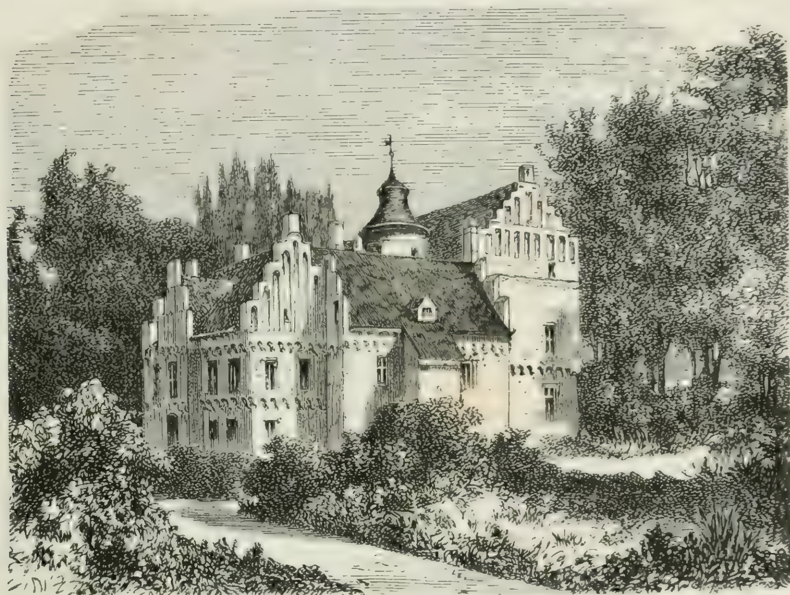
Langaa skrives 1407 Langw, hvilket vistnok betyder Langhøi.

Langaa Kirke, opført af Kampesteen og Muursteen, er lille og lys, forholdsviis lang og smal, med smukke Hvælvinger og et lavt Taarn uden Spiir. Under Choret er en tom Gravhvælving, som tidligere har gjemt Benene af Johan Urne, Eier af Rygaard, og Fru Anna Rønnov, hvis Skikkelser ere udhuggede i Ligstenen. Paa den nordre Væg i Choret er et ret smukt Epitaphium med mange Vaabenmærker over Familien Urne, men uden Inscription. Længere nede findes en anden tom Gravhvælving, men uden Ligsteen eller Epitaphium.

Hovedgaarden Rygaard bestaaer af en gammel grundmuret Borggaard med 4 sammenbyggede Fløie; den er opført i en Sump paa nedrammede Pæle. Inde i Gaarden findes to runde Taarne, fra hvilke man har en viid Udsigt. I Midten af det 14de Aarhundrede tilhørte Rygaard en Ridder Hauburd og længere hen i samme Aarhundrede Claus Serlin af en gammel anseet Slægt. Naar den rige Familie Skinckel nævnes som Eier af denne Gaard i det 15de Aarhundrede, da hidrører dette fra en Forvexling med Kongeborgen Rugaard i Odense Amt, som Berneke Skinckel og hans Søn Otto havde i Panteforlehning; derimod var Rygaard en af de 9 Hovedgaarde (hvoraf de 8 i Fyen), som paa Christian I.'s Tid tilhørte den rige Jørgen Urne († 1480); han skal i 3 Ægteskaber have havt 23 Børn; den meest bekjendte af hans Sønner var den roeskildske Biskop Lage Urne. Den af hans Sønner, som arvede Rygaard, var den ovennævnte Rigsraad og Ridder Johan Urne, som var gift med Anna Rønnov, en Søster til den sidste katholske Biskop i Roeskilde Joachim Rønnov. Deres Søn Christoffer Urne blev i mange Aar holdt i Fængsel, fordi han havde fremført grove Beskyldninger mod Kongen og Kantsleren Johan Friis til Hesselager og undsagt Riget i Anledning af den Behandling, der var overgaaet hans ovennævnte Morbroder. Ved Christoffer Urnes Datter Margrete kom Rygaard til hendes Mand Niels Bild til Ravnholt, der i Aaret 1593 opførte den nuværende Hovedbygning; han døde 1622 som sidste Mand af sin Linie. En af de følgende Eiere, Høiesteretsassessor Peder Lerche, oprettede af Rygaard med tilliggende Bøndergods et Stamhuus, men

allerede hans Søn, Geheimeraad og Elefantridder Vincents Lerche ophævede 1694 med kongelig Tilladelse Stamhuset og solgte Godset til Oberst Hans Frederik Pultz. Ved dennes Død 1714 tilfaldt Nygaard hans Søn Major Peder Pultz, hvis Enke Edel Margrete v. Gyldencrone til Tidselholt 1768 solgte Gaarden til Geheime-Statsminister, Grev Adam Gottlob Moltke af Bregentved, som tidligere var i Besiddelse af Glorup, og dennes Enkefrue Sophie Hedvig v. Raben indlemmede Nygaard under det 1793 oprettede Stamhuus Moltkenborg (see Glorup). Af Nygaard gives her en Afbildning.

I Sognet har fordum ligget en Hovedgaard ved Navn Langholm.

Nygaard.

Ørendrup Sogn, Annex til Langaa Sogn, omgivet af dette, Svindinge og Hesselager Sogne samt Vinding Herred. Kirken, vestlig i Sognet, $1^1/_2$ M. s. s. v. for Nyborg og $2^1/_2$ M. n. n. o. for Svendborg. Arealet, 1315 Tdr. Land, er bakket og hæver sig ved Blissinghøi i den nordlige Deel af Sognet 234 Fod over Havet. Jordsmonnet er af leer- og sandmuldet Beskaffenhed. Kongshøi-Aa danner Sognets nordlige Grændse. Landeveien fra Svendborg til Nyborg-Bøiden-Hovedlandevei passerer Sognet. Htk. 153 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Ørendrup med Kirke og Skole, og Tangaa; Kongshøi Hammerværk, Fabrik for Agerdyrkningsredskaber, med Arbeiderboliger i Frørup Sogn. Ialt i Sognet 25 Gaarde, 20 Huse med og 3 uden Jord, hvoraf 18 G. og 3 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 366. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 54de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Moltkenborg. Det Bredalske Legat, stort 15 Rd. aarlig, uddeles til de meest Trængende i Sognet indtil videre.

Ørendrup Kirke er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger, rundbuede Vinduer.

Hesselager Sogn, omgivet af Ørendrup, Langaa, Gudme og Oure Sogne samt Vinding Herred og Store-Belt. Kirken, sydvestlig i Sognet, c. 2 M. s. for Nyborg og ligesaa langt n. n. o. for Svendborg. Arealet 4810 Tdr. Land, hvoraf 43 Tdr. Land Fredskov, er bakket med høie bratte Klinter mod Havet. Jordsmonnet er deels af leermuldet og deels af sandmuldet Beskaffenhed. Kongshøi-Aa danner Sognets nordlige Grændse, Stokkebæks-Aa gjennemskjærer Sognets Midte fra Vest til Øst, og Sognets sydlige Deel begrændses af et mindre Aaløb. Htk. 519⅞ Tdr. A. og E., 3⅝ Tdr. Skst.

I Sognet: Byerne Hesselager med Kirke, Præstegaard, Skole, Apothek (oprettet 1870) og Vand- og Veirmølle, Boermark med Skole og Vandmølle, Boholt, Fiskeholt, Revsøre og Bøsøre (de fire sidstnævnte kun bestaaende hver for sig af nogle faa Beboelser); Hovedgaarden Hesselagergaard, 49⅞ Tdr. Htk. A. og E., 3 Tdr. Skst., med 400 Tdr. L. leermuldede Jorder, 50 Tdr. L. Eng og 325 Tdr. L. Skov (desuden 253⅝ Tdr. Htk. A. og E. og 48¾ Tdr. Htk. Arvefæstegods, Hesselager Sogns Konge- og Kirketiende, en Oliemølle med Vandkraft, en Korn-Vandmølle, samt et Teglværk ved Stranden); Gaarden Strandgaard. Ialt i Sognet 83 Gaarde, 96 Huse med og 67 H. uden Jord.

Indbyggere: 1473. Foruden Jordbrug, som er Hovederhverv, haves noget Erhverv ved Fiskeri i Beltet og de gjennem Sognet løbende Aaer. 2 Kjøbmænd.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 52de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hesselagergaard. I Sognet er to Hospitaler, tilsammen for 12 Lemmer, som nyde Renten af de Frisers Legat, 1524 Rd., à 5 pCt., et Indskrivningsbeviis, 164 Rd. 64 ß, en tidligere Eier af Hesselagergaard Kammerraad L. Baggesens Legat, 500 Rd., Sammes Begravelseslegat, 300 Rd., Overkrigscommissair Friis's Legat, 500 Rd., Præsten Landts Legat, 200 Rd., Degnen Holcks Begravelseslegat til 2 Huusarme, 500 Rd.

Hesselager Kirke er en temmelig stor, hvælvet Korskirke, opført af Muursteen i Spidsbuestiil, med et ikke høit Taarn, der, seet fra Kirkegaarden, staaer næsten midt paa Langkirken.

Det var alt Kantsleren Johan Friis, der foretog en Udvidelse af den oprindelige lille Kirke, idet han udvidede den med en Sidefloi mod Nord. Niels Friis, Kantslerens Brodersøn og Efterfølger i Hesselagergaards Besiddelse, foretog i Aarene 1597—98 en ny Udvidelse, idet han byggede et Capel eller Sidefloi ligeoverfor det af Morbroderen opførte, hvorved Kirken blev en Korskirke, og under den skulde hans eget Gravcapel være. I denne søndre Sidefloi opsatte han engang efter 1598 det store pragtfulde Mindesmærke af sort, hvidt og couleurt Marmor og i alle Maader rigt udstyret, som er Hesselager Kirkes største og meest berømte Prydelse. Men det er intet Gravminde i sædvanlig Forstand, snarere en Mindetavle for Familien. Det bestaaer for det Første af en Copi af Cantsler Friis's nu tilintetgjorte Monument i Graabrødre Kirke i Odense; det gjentager ikke blot dets Navne og Vaabener for de 4 Slægter for Johan Friis (Niels og Christiern Friis af Lundby, Henrik Friis af Hesselager og Jesper Friis af Lundby), men ogsaa dets Indskrifter, hvorlidet de end passede til det for-

andrede Sted; man læser saaledes øverst mellem de Medaillons, som bære Navne og Vaaben;

Johannes Friis hæc posuit monumenta parentum,
Qvos cum conjugibus qvatuor hic reperit.
Seqve cupit juxta, dederint si fata, locari.
Sed lector! locus est hic tibi prope. Vale.

Og derefter: Johan Friis af Hesselager lod lægge denne Steen, fordi hans Fader, Faderfader, Oldefader og Oldeoldefader og deris Hustruer ligge alle her begravne. Anno MDXL. Men derefter har Niels Friis paaheftet en lille Plade, hvorpaa læses: Disse Ord, Steen og Sted findes i Graabrødre Kirke i Odense. Niels Friis fortsatte forøvrigt Farbroderens Mindetavle, idet han har tilføiet sin Faders og Moders, Henrik Friis's og Margrethe Bilds Navne og Vaaben, saavelsom sit eget og sin Kones. Endelig tilføiedes, som forat den berømte Cantsler ikke ganske skulde savnes, skjønt han ikke har kunnet finde Plads i Stamtavlens lineare Slægtfølge: Johannis vero Frisii celibis, cujus virtute et meritis dignitas hujus familiæ plurimum crevit, cineres Hafniæ in templo divæ virginis vocem archangeli placide exspectant. Af Mindeordene i Hesselager Kirke maa her ogsaa nævnes de i Hofmans Danske Adelsmænd I., S. 27 anførte: Omnes eodem cogimur Johannes Frisius de Hesleager, Christiani III. Danorum regis Cancellarius, auctis et ædificatis curiis suis et possessionibus Hesleager, Hagested et Borreby, qvod Hesleager antiqvior familiæ suæ sedes est, hic posteris suis monumentum posuit. ANNO DOMINI MDLVII. Under Kirkegulvet er der Begravelser for forrige Eiere af Hesselagergaard og for Præster i Hesselager.

Hesselagergaard har en af Danmarks ældste Herregaardsbygninger. Den gamle ofte citerede Indskrift paa Hovedbygningen:

Struxit Johannes Friis prisca in sede parentum
Hasce novas ædes, tam sibi qvamqve suis.
Cujus qvæ cernis bene sculpta insignia monstrant,
Ejus et priscæ qvæ sit origo domus*). 1538.

giver Oplysning om Bygherren samt om Tiden, hvorpaa Gaarden er bygget, og naar Bygherren selv deri tillige bemærker, at han opførte Gaarden for sig og sine Efterkommere, da ligger deri alt Antydningen af det Skridt, som han senere udførte, at oprette Hesselager til et Stamhuus for sin Brodersøn Niels Friis (han var selv ugift). Som bekjendt blev Erectionen af Kong Frederik II. efter Johan Friis's Død kjendt uefterrettelig, som stridende mod Adelens Privilegier, medens dog Niels Friis, som nedenfor anført, fik Hesselager udlagt som Arvedeel. Bygningen er opført i nederlandsk Stiil paa Underlaget af en ældre Bygning, der formodentlig er ødelagt i Grevens Feide, 2 Etager høi foruden Kjælder og Vægtergang under Taget, samt med fremspringende Karnapbygning og et Halvtaarn. De gamle Grave omgive endnu tildeels Gaarden. Gaarden nævnes allerede i Valdemar II.'s Jordebog 1231 (Hæsleaker) som tilhørende denne Konge. I Midten af det 15de Aarhundrede var Henrik Friis Eier af Hesselager, som derpaa blev i hans Familie i halvtredie hundrede Aar. Denne Gaards mærkeligste Eier var den nuværende Hovedbygnings Opfører, Henrik Friis's Sønnesøn, Johan Jespersen Friis, f. 1494, Kantsler under 3 Konger (Frederik I., Christian III. og Frederik II.) og en af Danmarks meest fortjente Mænd i det 16de Aarhundrede, lige berømt ved sin Yndest for Videnskaberne og som udmærket duelig Statsmand. Han var i sin Ungdom bleven creeret til Magister i Cöln, og hans Kjærlighed til Videnskaberne fulgte ham gjennem hele hans Liv; saaledes stiftede han i Forening med sine Brodersønner Frisernes betydelige Stipendium for trængende Studerende ved Kjøbenhavns Universitet. Paa Hesselager opførte Kantsleren, som ovenfor bemærket, 1538 den nuværende Hovedbygning, ligesom han ogsaa 1550 med stor Bekostning lod bygge en saadan paa sit andet Herresæde Borreby ved Skjelskør. Senere, 1555, byggede han ogsaa Hagested. Johan Friis døde ugift 5te December 1570, og Hesselager gik i Arv til hans ældste Brodersøn Niels Friis, der efter sin Fader tillige kom i Besiddelse af Orbæklunde; dennes Broder, Christian Friis, som ogsaa siden blev Cantsler, arvede Borreby efter den gamle Kantsler. Niels Friis's Sønnesøn af samme Navn

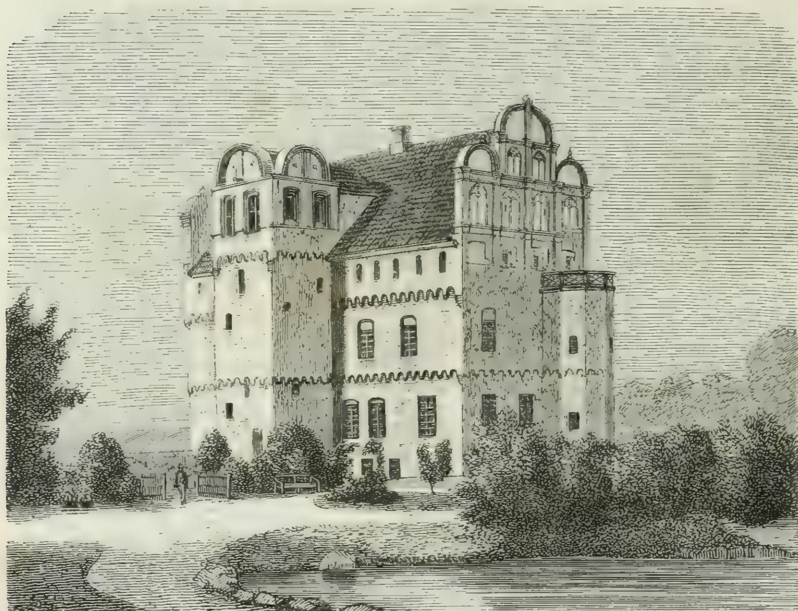
*) Johan Friis lod denne nye Bygning for sig og Sine opføre paa sin gamle Fædrenegaard. Hans veludhugne Vaaben (3 Egern), som du her seer, viser, til hvad Slægt han og hans gamle Familie hører.

var den Sidste af denne Familie, der eiede Hesselager; da dette Gods, som saa mange andre, havde lidt meget i den svenske Krig, blev det efter hans Enke Ingeborg Parsbergs Død solgt 1679, og havde derpaa forskjellige Eiere, indtil det 1802 blev kjøbt af Etatsraad Dons, hvis Søn, S. A. Dons, nu eier Gaarden. Af Gaardens Hovedbygning gives her en Afbildning.

Paa Hesselager findes et Portrait af Johan Friis, der synes at være malet af Kongelig Contrafeier Jacob Binck (see Nye Danske Mag. I., S. 332).

Paa Hesselagergaards Gods ligger den saakaldte Damesteen, der skal være den største i Danmark og har 83 Alen i Omkreds samt en Høide af 20 Alen over Jorden. Til forskjellige Tider er her gjort betydelige Fund af Guldsager.

Voermark var fordum en Herregaard, men blev allerede i forrige Aarhundrede lagt ind under Hesselagergaard. I Biskop Jakob Madsens Visitatsbog nævnes i Hesselager

Hesselager.

Sogn Voringe Sø og som henhørende til Sognet Vresen Ø med Bemærkning: „Niels (Friis) haver sit Stod derpaa. Noget Egekrat paa". Den er ubeboet, og Vandet gaaer tidt i Stormveir heelt over den.

Ved Gravning i den til Hesselagergaard hørende Tvede Skov fandtes i 1843 en prægtig Guld-Halsring fra Jernalderen, af Vægt $20^{5}/_{16}$ Lod, og i 1856 fandtes paa samme Sted en Guld-Bracteat med Runeindskrift (begge i Musæet).

Ovre Sogn, omgivet af Annexsognet Veistrup, Brudager, Gudme og Hesselager Sogne samt Store-Belt. Kirken, sydvestlig i Sognet, $1^{1}/_{4}$ M. n. o. for Svendborg. Arealet, 2827 Tdr. Land, hvoraf 50 Tdr. Land Fredskov, er bakket med høie og bratte Klinter mod Beltet, og Jordsmonnet af sandmuldet og langs Stranden af sandet Beskaffenhed. Sognets sydlige Deel begrændses af et mindre Aaløb. Htk. $275^{3}/_{4}$ Tdr. A. og E. og $3^{1}/_{2}$ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Ovre med Kirke, Præstegaard og Skole, Albjerg med Caroline Amalie Skolen paa Byens Mark, Lundeborg Fiskerleie og Udskibningssted, Fribolig for Invalider, opført 1865 af Hofjægermester Sehested til Broholm, og Knarreborg Vandmølle. Ialt i Sognet efter Stat. Tabv. 3die R. 4de B. 52 Gaarde og 121 Huse. Ved den Betydning Lundeborg Udskibningssted har modtaget, er nu Husenes Antal vistnok meget større, hvilket det forøgede Indbyggertal ogsaa noksom antyder (i forrige Udgave 958).

Indbyggere: 1222. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, haves noget Erhverv ved Fiskeri i Beltet.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 49de Lægd. Med Annexsognet Veistrup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Tidselholt i Veistrup Sogn. Pastoratet har 3 mindre Legater, tilsammen 520 Rd., deels til Fordeel for Fattigvæsenet og deels til Skolevæsenet.

Ovre Kirke, taarnet og hvælvet, var i den katholske Tid indviet St. Michael. Under Kirken er der Kjælder med Begravelser, men for Tiden utilgængelig.

Muligviis er Lundeborg det gamle Løneborg, hvor Kong Niels 1127 gav St. Knuds Kloster Deel i Fiskeriet (Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Byes Historie I., S. 194).

Paa en Mark, kaldet Enemærket, tilhørende Hovedgaarden Broholm i Gudme Sogn, gjordes ved Pløining i Foraaret 1833 det betydeligste Fund af Guldsager, der, siden Guldhornene fandtes, er forekommet her i Norden. Det bestod af Armringe, Halsringe, Bracteater o. s. v. til en Værdi af over 4000 Rd. og antages at være nedgravet i det 5te Aarhundrede (jfr. Nord. Tidsskr. for Oldkynd. II., S. 184—192). En Skuepenge af Guld med de Frisers og Gyldenstjerners Vaabner findes afbildet i Danske Magazin II., S. 129. Paa den ene Side af denne læses: Ex antiqvo thesauro eruto in arvo Lundeborg sumus

Veistrup Sogn, Annex til Ovre Sogn, omgivet af dette S., Brudager Sogn, Sunds Herred og Store-Belt. Kirken, sydvestlig i Sognet, 1 M. n. o. for Svendborg. Arealet, 1666 Tdr. Land, hvoraf 13 Tdr. Land Fredskov, er bakket i den nordlige Deel og har Helding mod Syd. Jordsmonnet er af leermuldet, sandmuldet og sandet Beskaffenhed. En mindre Aa danner Sognets Nordgrændse og Veistrup-Aa Sydgrændsen. Htk. $180^{3}/_{8}$ Tdr. A. og E. og $1^{3}/_{4}$ Tdr. Skk.

I Sognet: Byen Veistrup med Kirke og Skole; Hovedgaarden Veistrupgaard, 37 Tdr. Htk., 272 Tdr. L. meget gode Jorder, 72 Tdr. L. Skov (10 Tdr. Htk. Fæstegods, Skaarup Kirke med en Part af den tilhørende Tiende, matrikuleret til $20^{1}/_{4}$ Tdr. Htk., en Vandmølle); Hovedgaarden Tidselholt, 30 Tdr. Htk. (17 Tdr. Htk. Fæstegods, Ovre og Veistrup Kirker med Kirketiende, et Teglværk); Grd. Karlsro; Veistrup Folkehøiskole, stiftet 1867. Ialt i Sognet 32 Gaarde og 71 Huse, hvoraf 21 G. og 30 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 618. Ligesom i Hovedsognet er Jordbrug og noget Fiskeri i Beltet Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 48de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Tidselholt.

I Veistrup Kirke er Choret hvælvet, men Skibet har fladt Træloft. Taarnet hviler paa Piller med Hvælvinger imellem. Foran Alteret en Ligsteen for Cancelli-

assessor Niels Brinck til Tidselholt, forhen Herredsfoged for Sunds og Gudme Herreder (f. 1629, † 1755).

Veistrupgaards første Eier skal efter D. Atl. have været Ole Gaas, den throndhjemske Biskop Hans Gaas's Søn, som blev adlet af Kong Christian III. og tillige eiede Tøistrup; den næste Eier, hans Søn Niels Gaas, opbyggede Gaarden 1622, og dennes Søn Christen Gaas var den sidste Mand af Slægten. I Aaret 1754 opførtes en ny grundmuret to Etages Hovedbygning af en af de følgende Eiere, Kammerraad Ole Bork Lund († 1757). Imod Slutningen af forrige Aarhundrede tilhørte Gaarden Etatsraad og Landsdommer Hans Kofoed, der ogsaa eiede den nærliggende Hovedgaard Klingstrup i Skaarup Sogn; han afhændede Størstedelen af Godset til Fæsterne og solgte, da han 1811 blev Stiftamtmand i Ribe Stift, Hovedgaarden til Etatsraad Dons til Hesselagergaard. Denne solgte atter Gaarden 1813 til et Interessentskab, hvorefter den 1816 overtoges af den ene Deeltager, Grosserer R. Møller i Nyborg, der 1824 efterfulgtes af sin ældste Søn. Nu eies Gaarden af H. Bredal-Møller. Efter en foreliggende Beretning findes ved Mølleaaen Veistrup-Aa, der i gammel Tid antages at have været en større Strøm, dannet af tidligere betydelige Søers Vandafløb (Sortemose, Bøllemose m. fl.), paa et Sted, hvor Flodleiet danner en Vinkel, omtrent midt imellem Klingstrup Mølle og Veistrupgaards Mølle, Rudera af en fordum befæstet Borg, omgivet af tredobbelte Volde og Grave paa de tre Sider og paa den fjerde af Floden, om hvilken Borg Historien forøvrigt tier, ligesom heller intet Sagn om en saadan Borg existerer der i Egnen.

Den første Eier af Tidselholt, der nævnes i D. Atl., er Jens Baad 1588, med hvis Søn Kjeld Baad denne Slægt uddøde 1608. Axel Valkendorf opførte c. 1650 endeel af Gaardens Bygninger († 1675). I den første Halvdeel af forrige Aarhundrede eiedes den af ovennævnte Assessor og Herredsfoged Niels Brinck, og derefter af Krigsraad Claus Plum, der 1766 solgte den til Major Pultz's Enke, Edel Margrete, født Baronesse af Gyldencrone. Senere blev Godset afhændet og Hovedgaarden er siden gaaet over til forskjellige Eiere, nu Jørgensen. I Haven findes meget gamle, med dobbelte Grave omgivne Ruiner af den i D. Atl. omtalte ældre Bygning, som skal have hedt Tislot (ɔ: Tisloit for Tislholt), hvilke Ruiner for henved 20 Aar siden bleve udgravne; derved er fremkommet en regelmæssig Grund og nogen Muur af forskjellige smagfuldt tildannede brændte Stene.

Gudme Sogn, omgivet af Annexsognet Brudager, Ovre, Hesselager, Langaa og Gudbjerg Sogne. Kirken, midt i Sognet, $1^1/_2$ M. n. o. for Svendborg. Arealet, 2816 Tdr. Land, er meget bakket, og Jordsmonnet af leer- og gruusmuldet Beskaffenhed. Paa den vestlige Side af Sognet findes en mindre Indsø, Gudme-Sø, ved Byen af samme Navn. Stokkebæk-Aa gjennemskjærer Sognets nordlige Deel fra Vest til Nordost og en mindre Aa, Tangaa, den sydligste Deel. Et mindre Areal, det saakaldte Enemærke, er beliggende østlig for Sognet og omgivet paa alle Sider af Ovre Sogn. Landeveien fra Nyborg til Svendborg passerer Sognet. Htk. $301^1/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Gudme med Kirke, Præstegaard og Skole, og Galtebjerg; Hovedgaarden Broholm, under Stamhuset af samme Navn, af Htk. $53^3/_8$ Tdr. A. og E., $3^1/_2$ Td. Skfk., $388^1/_2$ Tdr. L. Ager, 30 Tdr. L. Eng og c. 700 Tdr. L. Skov, et Teglværk, en Vandmølle (Øen Vresen, c. $194^1/_2$ Tdr. Htk. Fæstegods og 255 Tdr. Htk. Arvefæstegods); Gaarden Stoppeshoved; Tangaa Vandmølle. Ialt i Sognet 45 Gaarde, 68 Huse med og 28 uden Jord, hvoraf 79 G. og H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 807. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 51de Lægd. Med Annexet Brudager een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Broholm. I Sognet er et Hospital, hvortil af Oberstlieute-

Broholm.

nantinde Sehested er henlagt 354 Rd. 76 ß, hvis Bestemmelse er Anskaffelsen af Ildebrændsel for Fattige.

Gudme Kirke er opført af Kampesteen og Muursteen med 30 Alen høit Taarn og 12 Alen høie Hvælvinger; under den er en aaben Begravelse, hvori er hensat endeel Lig af den skeelske og sehestedske Familie fra Broholm. I Choret findes to store Malerier: Stamtavler over Etatsraad Jørgen Skeels og Hustru Elisabet Lilies 22 Ahner.

Hovedgaarden Broholm ligger, som Navnet tildeels antyder, paa to Holme, som ere forbundne ved murede Broer; paa den mindre Holm ligger den smukke toetages grundmurede Hovedbygning med 3 Taarne, paa den større Ladebygningerne. Gravene, som omgive Gaarden, ere 100 Alen brede. Broholm nævnes allerede 1345; i Midten af det næste Aarhundrede tilhørte det Ridder Peder Nielsen Ulfeld (Danske Mag. I., S. 35) og i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede Fru Ellen Ulfeld, som i tredie Ægteskab var gift med Hans v. Mehlen, Befalingsmand paa Nyborg Slot, hvis Søn og Sønnesøn derefter eiede Broholm; med den Sidste, den yngre Hans v. Mehlen til Lundsgaard og Broholm, uddøde denne Slægt 1609; hans Enke giftede sig igjen med Claus Brokkenhuus. 1641 kjøbtes Gaard og Gods af den rige Otto Skeel, der antages at have paabegyndt den nuværende Hovedbygning, som fuldførtes af hans Enke Fru Ida Lunge; deres Efterkommere eiede derpaa Gaarden i lang Tid. Ved Elisabet Skeels Giftermaal med Oberstlieutenant Niels Sehested kom Broholm til denne Familie; han døde paa Broholm 1745, hvorpaa hun giftede sig med Viceadmiral Caspar Wessel, Tordenskjolds Broder, i Forening med hvem hun 15de Marts 1750 oprettede Broholm til et Stamhuus, som Admiralen strax afstod til Stifsønnen, den senere Oberstlieutenant Anders Sehested, der eiede Brudagergaard, som han oprettede til Hovedgaard, Sellebjerg, Broholm samt Karsbjerg i Skaane, † 1799, hans Enke Vibeke Marie, født Pultz, † 1811. Derefter tilfaldt Broholm deres Sønnesøn, Lieutenant Andreas Sehested, ved hvis Død 1819 hans Enke Edele, født Kjær, tiltraadte Stamhusets Bestyrelse, hvilken hun udførte med Kraft og Dygtighed, † 1839. Efter Moderens Død tiltraadte den nuværende Besidder, Hofjægermester N. F. B. Sehested, Stamhuset. Han har gjort sig fortjent af Stamhuset paa mange Maader, har saaledes ladet Hovedbygningen restaurere ved Prof. Hetsch, og han har, som ovenfor anført, grundet en Udskibningsplads ved Lundeborg og anlagt der en Fribolig for Invalider. Af Broholm gives paa modstaaende Side en Afbildning.

Stamhuset Broholm bestaaer efter Statshaandbogen for 1872 af Hovedgaarden Broholm med Htk. af alle Slags $306^{1}/_{2}$ Tdr., hvoraf under Hovedgaarden 53 Tdr., Bøndergods 218 Tdr., matr. Kirketiende 36 Tdr. (Gudme og Brudager Kirker); Fideicommiscapital 227,000 Rdl., i Bankactier 4000 Rdl. Paa Stamhuset hviler ingen Gjæld.

Blandt Rosenkrandsernes ældste Gaarde forekommer Tange, som Professor Kall-Rasmussen har formeent at skulle ligge i Fyen, og da, som det vil være at antage, ved Tangaa Mølle. 1376 solgte Niels Eskilsøn til Evert Moltike sin Gaard Tange med dens Tilliggende og Tangaa Mølle (Æ. Ark. Reg. I. 32—33). Efter Danske Atl. IV., S. 490 har Tange derimod ligget i Høibjerg Sogn, Lysgaard Herred, hvilket ogsaa bedre bringes i Samstemning med Citatet efter Archivregistraturen.

Brudager Sogn, Annex til Gudme Sogn, omgivet af dette Sogn, Gudbjerg, Oure og Veistrup Sogne samt Sunds Herred. Kirken, sydøstlig i Sognet, 1 M. n. n. o. for Svendborg. Arealet, 1756 Tdr. Land, hvoraf 106 Tdr. Land Fredskov, er temmelig fladt og har endeel Enge og Mosestrækninger (Sorte-Mose) langs Veistrup-Aa, der, efter at have begrændset endeel af Sognets nordlige Strækninger, gjennemskjærer samme fra Nord til Syd og danner endeel af Sydgrændsen. Jordsmonnet er for Størstedelen stenet og muldgruset. Landeveien fra Nyborg-Boiden Hovedlandevei til Svendborg passerer Sognet. Htk. $131^{7}/_{8}$ Tdr. A. og E. og $3^{1}/_{2}$ Td. Skk.

I Sognet: Byen Brudager med Kirke, Skole og Friskole paa Marken; Brudagergaard, 11 Tdr. Htk. med 124 Tdr. L. Ialt i

Sognet 29 Gaarde, 42 Huse med og 40 uden Jord, hvoraf 76 G. og H. udenfor Byen.

Indbyggere: 556, hvis Hovederhverv ligesom i Hovedsognet er Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 50de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Broholm. I Sognet er et Hospital.

Brudager Kirke skal efter Danske Atlas (VI., S. 708) være bygget af Kantsleren Johan Friis til Hesselager, altsaa ikke ældre end fra det 16de Aarhundrede. Den er opført af Kampesteen og har Taarn, men kun Hvælvinger over Choret.

Gudbjerg Sogn, omgivet af Gislev, Svindinge, Langaa, Gudme og Brudager Sogne samt Sunds Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, $1^{1}/_{2}$ M. n. for Svendborg. Arealet, 7923 Tdr. Land, hvoraf 752 Tdr. Land Fredskov (Ellerup-Vang, Gudbjerg-Skov og Brende-Skov) er bakket (Høibjerg 365 Fod), og Jordsmonnet deels leermuldet og rødleret, deels sandmuldet. Stokkebæk-Aa udspringer omtrent i den midterste Deel af Sognet og gjennemskjærer samme fra Øst til Vest, og Veistrup-Aa udspringer i den sydlige Deel og danner endeel af Sydgrændsen, langs hvilken der findes en ikke ubetydelig Eng- og Mosestrækning (Sorte-Mose). Landeveien fra Nyborg-Bøiden Hovedlandevei til Svendborg passerer Sognet. Htk. $500^{1}/_{4}$ Tdr. A. og E. og 27 Tdr. Skfk.

I Sognet: Byerne Gudbjerg med Kirke, Præstegaard, Skole og Vandmølle, Brenderup, Ellerup med Skole og Kro ved Sortebro, Lakkendrup og Brendeskov med Skole, Veir- og Vandmølle; Hovedgaarden Mullerup med $47^{1}/_{4}$ Tdr. Htk. A. og E., $17^{1}/_{4}$ Tdr. Skfk. (Bøndergods c. 300 Tdr.), med c. 500 Tdr. L. Ager, c. 650 Tdr. L. Skov og et Teglværk; Brændeskovgaard med et Teglværk. Ialt i Sognet 83 Gaarde og 167 Huse, hvoraf 56 G. og 105 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1516. Foruden ved Jordbrug, som er Indbyggernes Hovederhverv, have endeel Huusmænd og Indsiddere Fortjeneste ved Skovarbeide.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 45de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Stamhuset Moltkenborg. Af Legater har Sognet til Fattigvæsenet det Thonboeske, 266 Rd. 64 ß, og det Scheelske, 400 Rd., samt til Skolelærernes Lønningsforbedring det Scheelske, 1400 Rd. Om Hospitalet see Gislev Sogn.

Gudbjerg Kirke er opført af Kampesteen og Muursteen med Taarn og Hvælvinger. Altertavle, malet af den yngre Dahl i Dresden, er en Copi efter et Maleri i det derværende Galleri, der forestiller Christi Daab. Kirken er restaureret for faa Aar siden.

Hovedgaarden Mullerup skal i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede efter Danske Atlas have tilhørt Jacob Flemming. I Midten af dette Aarhundrede tilhørte Mullerup Cantsleren Johan Friis, efter hvem Broderen Henrik Friis synes at have eiet Gaarden, og efter denne har vistnok Svigersønnen Jacob Hvitfeldt til Lillø og Berritsgaard (Cantsleren Arild Hvitfeldts Broder), der eiede den til sin Død 1583, arvet den. Hans Enke Fru Elisabeth Friis eiede nu Mullerup indtil efter 1627. Efter hende findes nævnt som Eier Hr. Mogens Sehested til Holmegaard, † 1657. En af de følgende Eiere var Anders Skeel, som 1702 omkom ved et Vaadeskud paa Jagten; hans Enke-

frue, Sophie Amalie Vind, opførte 1710 en Bindingsværks Hovedbygning, bestaaende af en toetages Hovedfløi og to lavere Sidefløie. Den næste Eier var deres Søn, Geheimeraad og Stiftsbefalingsmand i Sjælland Holger Skeel († 1763). I Aaret 1763 solgte hans Enke Gaarden til sin Søn, Major Frederik Christian Skeel, senere Geheimeraad; da hans Enkefrue, født Cicignon, var død, blev Gaarden med Godset 1815 solgt til Grev Gebhard Moltke for 566,000 Rd. Navneværdi og 20,000 Rd. Sølvværdi. Denne overdrog 1842 Eiendommen til sin Søn, Kammerherre, Høiesterets-assessor, Grev Henrik Moltke, men da han døde ikke længe efter, skjødede hans Enke den tilbage til Svigerfaderen. Efter Geheimeraad, Grev Gebhard Moltkes Død 1851 tilfaldt Mullerup hans Søn, den nuværende Eier, Geheimeraad, Grev Adam Gottlob Moltke-Hvilfeldt til Stamhuset Moltkenborg.

Efter Danske Atlas VI., S. 812 nævnes en ældre Herregaard Knudstrup, der skal have ligget noget fra Gaarden i Dyrehaven, hvor endnu skal findes Spor af Volde og Grave.

I Gudbjerg Præstegaard er Geheimearchivar, Kongl. Historiograf og Ordens-Historiograf, Conferentsraad Dr. phil. Caspar Frederik Wegener født 13de Decbr. 1802.

Sunds Herred,

beliggende i det sydøstlige Hjørne af Fyen, indbefatter tillige den større Ø Taasinge og de mindre Øer Turø, Dreiø, Skaarø, Hjortø, Birkholm og Strynø m. fl., der ligge deels i Store-Belt og deels i Lille-Belt. Foruden Belterne omgives den Deel af Herredet, der ligger i Fyen, af Gudme Herred og af Salling Herred. Mellem denne Deel af Herredet og Taasinge gaaer Svendborg-Sund, der synes at have givet saavel Byen Svendborg som Herredet Navn. Herredet hører i det Hele taget til de mere bakkede i Fyen; Leret er overveiende i Jordblandingen; den røde Skovleer er fremherskende fra Svendborg af i en nordlig Retning. Talrige Skove ere spredte over hele Herredet. Fladeindholdet udgjør omtrent $5^1/_4$ □ Miil. Htk. 4739 Tdr. A. og E. og $198^1/_2$ Tdr. Skov. Indbyggernes Antal ved Folketællingen i 1870 var 24,522, hvoraf 6,421 i Kjøbstaden Svendborg. I geistlig Henseende danner Sunds Herred et eget Provsti; Hundstrup Sogn i Salling Herred er Annex til Øster-Skjerninge Sogn i Sunds Herred.

Skaarup Sogn, omgivet af Svendborg Kjøbstads Mark, Tved S., Brudager og Veistrup Sogne i Gudme Herred, Store-Belt, Skaarup-Sund (mellem Fyen og Turø). Kirken, i Sognets nordlige Deel, c. $^7/_8$ Miil n. o. for Svendborg. Arealet c. 4970 Tdr. Land, hvoraf c. 380 Tdr. Land Fredskov (Storehave, Skovvang, Tvillinghave og Christinebjerg under Baroniet Lehn; Klingstrup Skove, af hvilke nogle Dele („Dyrehaven" m. m.) siden dette Aarhundredes Begyndelse ere indlagte under Veistrupgaard i Veistrup Sogn; nogle mindre Skovparceller, tilhørende Bøgeskovsgaard, Magaard, 2 Gaarde i Skaarup, 1 Gaard i

Holmdrup). Jordsmonnet for Størstedelen forholdsviis høitliggende, uden betydelige Bakker, dog med meer eller mindre bølgeformig Overflade, med temmelig brat Affald mod Strande, paa nogle Steder med egentlige Skrænter (Klinter), saasom Ruebjerg mod Skaarup Sund o. a. Med Undtagelse af et lidet Strøg af Sandjord paa Aaby Mark i Sognets sydøstlige Deel er Jorden i det Hele af god leermuldet Beskaffenhed. Klingstrup- eller Veistrup-Aa, kommende fra Sortemose og Brænde-skov i Gudbjerg S., i tidligere Tider af betydelig Vandmægtighed, betegnes fra gammel Tid som „Markskjel, Sogneskjel og Herredsskjel", og danner Sognets Nordgrændse imod Brudager og Veistrup Sogne. De tvende Landeveie mellem Svendborg og Nyborg gaae begge gjennem Sognet, den gamle dog kun paa c. 350 Favne gjennem Sognets nordvestlige Hjørne, den nye (fuldført 1866) paa c. $^{3}/_{4}$ M. tvers igjennem Sognet. Htk. 465 Tdr. A. og E., 3 Tdr. $3^{1}/_{2}$ Skp. Skff.

I Sognet: Byerne Skaarup med Kirke, Præstegaard, **Kgl. Skolelærer-Seminarium,** 2 Skoler (Tegneskolen og Organistskolen), Holmdrup, Øster-Aaby med Aabyskov, med Aabyskov Skole, ogsaa kaldet Christian Frederiks Skole, Skaarupør med Udskibningssted og Kro; Hovedgaarden Klingstrup, $29^{3}/_{4}$ Tdr. Htk. med 402 Tdr. L., Parcellen Ny Klingstrup med Vand-, Veir- og Dampmølle, 11 Tdr. Htk., Avlsgaarde med særlige Navne: Nøisomhed, 12 Tdr. Htk., Bøgeskovsgaard, Magaard og Juliegaard. Foruden Klingstrup Møller haves Skovmøllen (alene Vandmølle), en Veirmølle paa Aaby Mark samt Veistrupgaards Veirmølle, opført 1858 paa Skaarup Sogns Grund. Ialt i Sognet 92 Gaarde (med over 1 Td. Htk.), 216 Huse, hvoraf 138 med Jord (Ager) og 78 uden Jord. I sluttede Byer ligge 18 Gaarde og 66 Huse.

Indbyggere: 1852. Foruden Jordbrug, som selvfølgelig er Hovederhverv, og som for Tiden staaer paa et i det Hele meget hæderligt Trin, haves noget Erhverv ved Skibsfart og Handel, meest med Korn, Frugt og desl. fra Skaarupør, hvis Fartøier, for Størstedelen tilhørende der boende Skippere, høre under Svendborg Toldsted.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders samt Lehns Birks Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 47de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Skaarup Hospital, i Skaarup By, tæt ved Kirken, stiftet 4de Sept. 1652 af Henning Valkendorff til Glorup og Klingstrup, for 5 Lemmer. Bygningen, den forrige Kirkelade, har Ydermure af uhugne Kampesteen. Peder Pedersens Legat til Hospitalet, oprindelig 1000 Rd., siden Pengeforandringen 1814 250 Rd. Til Hospitalet ydes af Klingstrup og nogle Gaarde i Sognet: 1 Td. 2 Skpr. Rug, 20 Tdr. 6 Skpr. Byg, 4 Tdr. 6 Skpr. Havre; i Penge 7 Rd. Desuden nyde Lemmerne Renten af Pedersens Legat, $^{1}/_{6}$ Kvægtiende af Sognet, c 3 Tdr. Byg; Brændsel og Brugen af en lille Have. Fru Anna Margr. Valckendorffs, født v. Halems, Legat af 10de September 1772, stort 5000 Rd., indestaaende i Klingstrup og i Skaarup Kirke, til Kirke-, Skole- og Fattigvæsen. I 1870 ere desuden tre smaa stedlige Legater traadte i Virksomhed i Sognet under Sognepræstens Bestyrelse: Anne Hansdatters Legat, 200 Rd., for en svagelig Kvinde, Rasmus Larsens Legat, 300 Rd., for Fattige i

Skaarup Sogn, og det Schurmannske Børnelegat, 500 Rd., til Bedste for fattige Børn. Sognets Legatcapitaler udgjøre saaledes nu ialt 6250 Rd.

Skaarup Skolelærer-Seminarium, oprettet ved Kgl. Resolution 3die Juni 1803, kom i Gang 5te October s. A. Daværende Sognepræst, Amtsprovst P. A. Wedel, der var Seminariets egentlige Stifter, gav det lige indtil 1835 Locale i Præstegaardens østre Sidebygning. Den nuværende grundmurede, toetages Seminariebygning, indbefattende 3 Klasseværelser, en Musiksal, Værelser for Bogsamlingen og for de naturhistoriske Samlinger, Lærerværelse m. m., blev opført i Aaret 1836 paa en dertil kjøbt Grund midt i Skaarup By, stor 2½ Td. Land, der samtidig blev omdannet til Have og Park, i hvilken Seminariet saaledes nu er beliggende. Til dets Bygninger høre forøvrigt et Gymnastikhuus, ligeledes beliggende i Haven, samt den saakaldte Organist- eller Seminarieskole, beliggende i Byen i Nærheden af Seminariets Grund, hvilken Skole ifølge en i 1839 afsluttet Overeenskomst ved Canc. Skr. 4de Juni s. A. er underlagt Seminariet (Staten), som derved har erhvervet Ret til dens særlige (legatariske) Indkomster og overtaget Forpligtelsen til dens Forsyning og Vedligeholdelse.

Seminariet har siden 1858 haft 6 faste Lærere foruden en militair Gymnastiklærer, der efter en i 1860 tilveiebragt Ordning gjør Tjeneste ved Seminariet (og Skaarup og Tved Skoler) i 3 Aar, medens han vedblivende staaer i Nummer i sin Afdeling, hvorefter han afløses. To af de faste Lærere have tilige anden Embedsstilling, den ene som Bestyrer af Seminarieskolen og Organist ved Skaarup Kirke, den anden som Capellan hos Sognepræsten paa Grund af dennes Stilling som Seminarieforstander.

Lærefagene ere de ved Kongl. Resolution 2den Mai 1857 for alle Kongl. Seminarier fastsatte: Religion, Boglæsning med dansk Sproglære og Literaturkundskab, skriftlig Udarbeidelse i Modersmaalet, Regning, Skrivning, Historie, navnlig Fædrelandets, Geographi, navnlig Fædrelandets, Mathematik, Naturhistorie, Naturlære, Opdragelses- og Underviisningslære, Sang og Musik (Violin og Orgel), Tegning, Gymnastik, derunder Svømning, samt praktiske Øvelser i Underviisning.

Elevernes Antal er efter den ifølge Lov 15de Februar 1857 og Kongl. Resolution 2den Mai s. A. skete Udvidelse forøget og har siden den Tid i Gjennemsnit været 76 aarlig. Ti Pladser, som ifølge Loven have været forbeholdte Ikke-Skolelærer-Elever, have kun lidet været benyttede. Gjennemsnitstallet af de aarlig Dimitterede i nævnte Tidsrum har været 22. For Underviisningen ydes ingen Betaling, men de Elever, som ikke ere Skolelærersønner, have at udrede den ved Kongl. Resolution 8de October 1824 fastsatte aarlige Kjendelse af 10 Rd. til den almindelige Seminariefond. For Bolig og Kost have Eleverne selv at sørge. I en Række af Aar er der ifølge Bevilling ved Finantsloven aarlig uddeelt et Beløb af 540 Rd. til trængende Elevers Understøttelse. Reglerne for Tilgang og Afgang m. v. ere de samme som ved de andre Kgl. Seminarier, ifølge Reglement 10de Februar 1818, Kgl. Resolution 2den Mai 1857, Lov 25de Juli 1867 m. m. Korte Aarsberetninger om Seminariets Virksomhed m. v. ere siden 1853 udgivne i Trykken af Forstanderen. (Om Seminariets Fortid: Schurmann, Historiske Efterretninger om det Kongl. Skolelærer-Seminarium i Skaarup i Tidsrummet 1803—1853. Odense 1853).

Amtsprovst, Dr. phil. Peter August Wedel, født den 26de Januar 1768, hvis fortjenstfulde Iver for Skolevæsenets Fremme Oprettelsen af Skaarup Seminarium, som anført, nærmest skyldes, var Sognepræst i Skaarup fra 1794 til sin Død 23de Mai 1842, fra 1812 (kgl. Resol. 17de Januar) tillige i Tved Sogn, hvilket Sogn allerede i tidligere Tider havde været annecteret til Skaarup, saaledes (ifølge Biskop Jac. Madsens Visitatsbog, Saml. til Fyens Historie I.) fra 1558, saavidt vides indtil 1680, og atter fra 1697 til 1737. Efter Amtsprovst Wedels Død blev Tved paany et selvstændigt Sognekald (1842).

Sognets og Kirkebyens Navn findes i ældre Tider skrevet Scorp, Skorp, Skorop, Schorup, Schaarup. Dets Afledelse af Skov (Skovrup) stemmer idetmindste med Egnens naturlige Beskaffenhed. Til Fremme for Kirkens Opbyggelse og Besøg gaves i Aaret 1317 fra Avignon et af de ikke usædvanlige pavelige Afladsbreve. Kirken var helliget Johannes den Døber (Pont. Ann eccl. dan. II. 118). I Kirkens Bygning kunne skjælnes 5 forskjellige Afsnit. Dens ældste Deel (fra 1317?) udgjør en kun c. 20 Alen lang, 12 Alen bred, aflang Fiirkant (et Skovcapel?), fra den østlige Gavlmuur at regne, svarende omtrent til de to nuværende øverste Hvælvinger; en rundbuet Indgang fra Syd sees endnu tydelig. Den næste Tilbygning gaaer derfra, atter i omtrent 20 Alens Længde til lidt forbi det nuværende Vaabenhuus; dens oprindelige Hjørnesteen mod Nordvest er endnu tydelig at see. Til denne Kirke, nu med 4 Hvælvinger, er saa igjen tilbygget 1 Hvælving mod Vest i en Længde af c. 10 Alen, og den nye vestre Gavl er i Muurarbeidet prydet med Buer, en spidsbuet Portal m. v., saa at den kjendelig har været bestemt til at ligge frit. Men umiddelbar op til denne er saa siden Taarnet blevet bygget, 12 Alen i Kvadrat, hvad dog maa være skeet allerede i 15de eller vel rimeligst i Begyndelsen af 16de Aarhundrede, eftersom det nævnes i Jac. Madsens Visitatsbog under Aar 1589. Endelig er midt i 18de Aarhundrede opført en 10 Alens Udbygning mod Nord (en Mindesteen over det nordre Vindue har: Jørg. Henr. Valkendorph. Anna Margr. v. Halem 1754), hvorved Kirken er bleven en halv Korskirke. Hele den gamle Kirkes Ydermuur bestaaer for Størstedelen af uhugne eller kun deelviis raat tilhugne Kampesteen med Muursteen til Udfyldning og Afpudsning; i den østre endnu meget raa Gavlmuur træder det oprindelige Materiale især tydeligt frem fra øverst til nederst. Kun i Tilbygningen 2 viser der sig i et Stykke af Sydmuren hugne og afpassede Steen. I Taarnet findes Kampesteen indvendig, Muursteen udvendig. Udbygningen (Korskirken) har temmelig tynde Muursteens-Mure, samt, saavidt skjønnes, Træhvælving, medens Kirkens Skib har smukke Steenhvælvinger. Taarnet er lavt og uanseeligt, kun lidet høiere end Kirken, endende i Pyramideform med Fløi, hvorpaa Bogstaverne H. K. ɔ: Hans Kofod) 1803. Saavel Kirken som Taarnet har nu Tegltag, tilforn havde selve Kirken Blytag (Jac. Madsens Visitatsbog 1589). Altertavlen — den samme, som Biskop Jac. Madsen i 1589 kalder „en skjøn Taffle“ — fremstiller i ret godt Billedskjærerarbeide Christus paa Korset; paa Fløiene i 4 Afdelinger Tornekroning, Hudstrygning, Gangen til Golgatha, Opstandelsen. De oprindelige Farver (formodentlig rødt, blaat og gyldent) ere nu forsvundne eller dækkede med senere Tiders Steen- og Perlefarver. Dog har det Hele for Tiden faaet et nogenlunde taaleligt Udseende. Over Altertavlen findes en latinsk Indskrift med smukke, ophøiede Munkebogstaver (Minuskel) i Træ, altsaa vel fra 15de Aarhundrede, hentydende til Altertavlens Billeder: Crucifixum in carne laudate et sepultum propter vos glorificate resurgentemqve a morte adorate. Altertavlen er 6 Alen høi og bred, Midtpartiet 3 og 4.

Døbefonten i Choret, Granit, hvilende paa et Granit-Fodstykke, med indhugne Forziringer, der dog paa Grund af Maling ere temmelig utydelige. Deri et Messingdøbebækken; paa Bunden Bebudelsen med Dueskikkelsen, derom den ilende Hjort og den hyppig forekommende, endnu nok ikke tydede Omskrift, Alt i svagt ophøiet Arbeide. Paa den øverste Rand Hjorten samt Omskrift: „Jomfru Anna Beata Walckendrup haver til Guds Ære og Skaarupe Kirckes Daab til Prydelse givet dette Vandbecken 1694 som til ævindelig Eie udi Funten skal forblive.“ Kalk og Disk ere givne 1588 af Johan Bokholt til Klingstrup (gift med Peder Lykkes Enke Elisabeth Urne ib. † 1584), hvis Navn endnu findes paa Kalkens Fod; fornyet 1694 af Jørgen Henning Valkendorph, hvis Navnemærke og Vaaben, tilligemed hans to Hustruers, Mette Bildes og Helle Trolles, ere indgravede rundt om den øverste Rand med Indskrift: „Schaarup Kirckis Kalck renoveret.“ En Sølvæske til Brødet haves med de samme 3 Vaabner. En Messing-Lysekrone er ophængt midt i Kirken, givet 1694 af den Valckendorphske Familie. Prædikestolen, som forhen var over Chordøren (Jac. Madsens Visitatsbog 1589), findes nu ved Sidemuren under midterste Hvælving, paa muret Fod, tarvelig

prydet med Billedskjærerarbeide. Orgel. I Korskirken hænger et gammelt Crucifix, saavidt skjønnes, uden kunstnerisk Værd. I tidligere Tider har det vistnok havt Plads paa et andet Sted i Kirken. I Chorvinduet ere endnu (1871) 5 Ruder tilovers, farvede og indbrændte med Valkendorphernes og Trollernes Vaaben og Navnene: „Jøren Hennig Valckendorph. Helle Trolle. 1707." Den i Danske Atlas VI. S. 721 nævnte aabne Begravelse fra 1708 for Familien Valkendorph var opført af svært Egebindingsværk, umiddelbar op til Chorets nordre Muur med Indgang fra Kirken, hvorover en Tavle med det Valkendorphske og Trolleske Vaaben, Bogstaverne I. H. V. H T., hver paa sin Side, og Indskrift:

Korset i Tiden — Gud i Die
Kronen i Evigheden. — Salighed i Eie.

Velkommen søde Død som Suck til Fryd forandret,
Lyckfalig Dag da vi til Roe i Graven vandret,
For Kaars vi Ærens Krands og Livsens Krone fick,
Da Doden rackte os den sidste Dvaledrick.
Vi daglig døde her, vor Død et Liv er blefven,
Oc Sjælene af Gud i Englæorden skrefven.
Und Grav vor Aske kun et lidet Gjemmerom,
Vi dog indhimlis skal ved Herrens store Dom.
Vi Dødelighed self i Doden overstiger,
Og til Guds Paradiis igjennem Jorden figer.
Vel byttet, Livs for Morck, for Strid bestandig Roe,
For Grafvens fæle Vraa en Himmel at beboe.

Capellet har i første Halvdeel af forrige Aarhundrede efterhaanden optaget Jørgen Henning Valkendorphs († 1724 efter Pontoppidan) og hans to Hustruers Liig (Elisab. Marg. Bilde, † 1688, Helle Trolle, † 1741) og vistnok flere. Omtrent ved Overgangen til vort Aarhundrede bleve Kisterne flyttede derfra til den daværende aabne Begravelse under Choret, hvor forhen de sidste Valkendorphers (Oberstlieutenant Henning Christopher V. til Klingstrup († 1740) og hans Hustru Anna Margr. von Halems, † 1773, samt hans Broders) Liig vare nedsatte, hvorefter denne Begravelse blev tilkastet. Gravcapellet henstod siden tomt, tildeels benyttet som Sacristi, stundom til mindre religieuse Forsamlinger o. desl., indtil det i Aaret 1862 efter Kirkeejernets Forlangende nedreves, hvorefter der i dets Sted opførtes en noget mindre grundmuret Tilbygning til Sacristi. Den gamle Mindetavle over Døren er dog forbleven paa sin oprindelige Plads.

Blandt Sognets indtil Udgangen af forrige Aarhundrede i selve Kirken begravede Præster har kun een faaet en Mindetavle, Hr. Knud Hansen Trodmand, † 1732, med Hustru Ellen Pedersdatter, † 1730, hvis murede Grav er under Gulvet ligeoverfor Prædikestolen, med Steen-Epitaphium befæstet paa den søndre Kirkemuur, med Indskrift:

Saa hastig som en Raa, saa fast som Fuglen flover,
Som Sandet hastelig sit Timeglas udplover,
Saa hastig løber bort vor Levetid og Aar:
Det viidner Disse, som her neden under staaer:

nemlig

Den meget hæderlig og høylærde Mand Hr. Knud Hansen Trodmand, som døde Aar 1732 d. 27de Janu. i hans Alders 75de Aar efterat hand hafde været Sognepræst til Schaarup Meenighed udi 52ve Aar og tilligemed Sognepræst til Tveed Meenighed udi 36ve Aar. Med sin kjære Hustru den hæderbaarne, dyderiige og gudelskende Matrone, Ellen Pedersdatter som døde A. 1730 d. 23de Octobris der hun var 70 Aar gammel, efter at de hafde lefvet tilsammen i et kierligt Ægteskab udi 50 Aar og vare velsignede af Gud i samme deris Ægteskab med 11ve Børn, 7 Sønner og 4re Døttre. Deris Sjæle ere hos Gud og venter deris Legemers glædelige Opstandelse paa den yderste Dag.

Tenck, Læser, tenck, at ogsaa du
Skal blive Støv, som jeg er nu.
Thi jeg og før har været dig
I Førlighed og Styrcke liig.

Hovedgaarden Klingstrup — i ældre Tider Clevnestorp (Suhm D. H. XIV. 333), Klintstruppe (Kaldbr. 1568), Klinstrop (Jac. Madsen, 1589), Klindstrop og

Klindstrup (Fund. 1652, Ældste Kirkeb. 1669 ff.), Klingstrup (Jordebog 1680) — beliggende i Sognets nordlige Deel, havde tilforn et betydeligt Tilliggende, deels i Jorder og Skove under Hovedgaarden, deels i Bondergods og Tiende, nemlig det Meste af Skaarup og Aaby, foruden Strøgods, samt Skaarup Kirketiende (i 174?) efter H. Chr. Valkendorphs Jordebog: 19 Gaarde og 3 Huse i Skaarup, 21 G., 1 Molle og 1 H. i Aaby, 1 H. i Holmdrup, 1 G. og 4 H. i Skaarupør, 5 G. og 1 H. i Brudager, 1 G. og 1 H. i Gudme, 3 G. i Ovre Sogn, tilsammen Hartkorn: Hovedgaarden A. og E. 33 Tdr., Skov 4, Msk. 2, Godset: A. og E. 257 Tdr., Skov 7 Tdr. En By, Klingstrup, har været til, og af denne formodes Gaarden at være opstaaet; den sidste Levning af Byen, 5 halve Gaarde, bleve i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede af Jørgen Hartvigsen lagte ind under Hovedgaarden. Men forøvrigt kan Gaardens første Oprindelse i den senere Middelalder (14de Aarhundrede?) for Tiden ikke nærmere oplyses. I Documenter fra Grevefeidens Tid o. f., 1535—39, nævnes som Eier Niels Steen, gift med Agathe Ulfeld. Derefter Henrik Glob og Sophie Daa (Hofm. 1543 ff.); Peder Lykke til Skovsbo († i Kjøbenhavn 1564) og Elisabeth Urne, der som Enke besad Gaarden i de følgende Aar, indtil hun (157?) giftede sig med Johan Bokholt af Liefland, som omtales 1581 o. ff. og efter Elisabeth Urnes Død 1584 fremdeles var Besidder af Gaarden, indtil den senest ved hans Død 1602 gik over til Svigersønnen, Bendix Hartvigsen, gift med Elisabeth Urnes Datter af første Ægteskab, Susanne Lykke, der efter Mandens Død 1603 synes i nogle Aar at være bleven ved Gaarden, indtil den overtoges af Sønnen, Jørgen Hartvigsen, der nævnes som Eier i de første Aartier af det 17de Aarhundrede. Noget senere findes som Eier af Gaarden Claus Brockenhuus til Broholm, som i sin Tid kjøbte og solgte ikke faa Herregaarde og ved Skjøde af 7de Juni 1637 afhændede Klingstrup med Molle og Bondergods samt jus patronatus til Skaarup Kirke til Henning Valkendorf til Glorup (Søn af H. V. og Anna Brockenhuus), hos hvis Familie Eiendommen derefter længe forblev, saaledes: 1) den fornævnte Henning Valckendorf til Glorup, Ridder, „kgl. Befalingsmand paa Ottensegaard", siden 1655 paa Lundenæs i Jylland, født paa Glorup 1595, død sammesteds 1658; Søn af Rigshofmester Christopher Valckendorfs Brodersøn og Arving, Henning V. til Glorup og Anna Brockenhuus, gift med 1) Karen Brahe, † 1631, 2) Anna Barnekov (Datter af Christen Barnekov, som faldt i Kalmarkrigen 1612), † 164?, 3) Margrethe Blome, † paa Bjørnemose 1679. Han byggede 1640 en grundmuret Ladebygning, som endnu bærer hans Navnetræk, og 1652 Skaarup Hospital, hvortil han henlagde Landgilden af en Deel Bondergods i Halland, der senere blev ombyttet med Gods i Skaarup og Brudager Sogne. Efter hans Død 1658 har hans Enke beholdt Glorup, indtil den efter skeet Opbud solgtes den 29de Juli 1661 til General Hans v. Ahlefeldt, medens derimod Klingstrup gik over til 2) Sønnen Henning Valckendorf, gift med Kirstine Kruse († 1703), som efter hans Død, 166?, vedblev Besiddelsen af Gaarden, der nu var Familiens Hovedsæde, indtil 1680, da 3) Sønnen Jørgen Henning Valckendorph, siden Amtmand over Rugaards Amt, overtog den, gift med 1) Mette Bilde, † 1688, 2) Helle Trolle (Datter af Børge Trolle til Trolholm), † 1741. J. H. Valckendorph boede som Amtmand paa Holsegaard og døde 1724, 64 Aar gammel, og blev, som ogsaa begge hans Fruer, bisat i et af ham opført Capel ved Skaarup Kirke. Efter ham 4) Sønnen Henning Christopher Valckendorf, Oberstlieutenant, født 1693, død 1740. Med ham og hans Broder, Major Børge V. til Billeshave († 1742) uddøde Familien paa Mandssiden. 5) Hans Enke Anna Margrethe von Halem, fra 1740 til hendes Død 1773. Ved Testamente kom derefter Sidstnævntes Søster, Frøken Charlotte Marie von Halem i Besiddelse af Gaarden, indtil hun døde 1791, 81 Aar gl. Hendes tydske Arvinger (i Anhalt og Preussen) lode derefter Gaard og Gods sælge ved offentlig Auction, hvorved Eiendommen gik over til Landsdommer, Etatsraad Hans Kofoed, 25de Juli 1791, der kort efter afhændede den til Hertug Frederik Christian af Augustenborg, fra hvem den igjen 1801 kom tilbage til H. Kofoed, i Forening med den tilgrændsende Veistrupgaard (Skjøde 17de Juni 1802, lydende paa Hovedgaardstaxt Ager og Eng 56 Tdr. 6 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 6 Skpr. 3 Fdk. 1 Alb., Molleskyld 2 Tdr., Kirketiende 20 Tdr. 2 Skpr. Htk.; Bondergods 455 Tdr. 3 Skpr 3 Fdk. 1 Alb., Skov- og Molleskyld 9 Tdr. 4 Skpr.). Efterat denne dernæst havde fraskilt en Parcel af Klingstrup Jorder og Skove og overført samme tilligemed alt Bondergodset samt Skaarup Kirke med Tiende og Patronatsret til Veistrupgaard, og saaledes berøvet Klingstrup den egentlige Herlighed, solgte han ved Kjøbecontract 6te December 1803, Skjøde 21de December 1807, Resten o: Hovedparcellen af selve Hovedgaarden (Htk. 25 Tdr. 6 Skp. „ Fdk. 3/4 Alb., Skfk. 3 Tdr. 2 Skp. 3 Fdk. 1/2 Alb., Msk. 2 Tdr.) til daværende

Forpagter R. Rasmussen. Samtidig blev Klingstrups gamle Hovedbygning, der laae paa et temmelig høit Jordsmon, lige Syd for Aaen, ved en brat affaldende Skrænt mod samme, jevnet med Jorden, og den ved Ladegaarden beliggende forrige Forpagterbolig ombygget til fremtidigt Vaaningshuus. Efter kgl. Bevilling af 5te Febr. 1803 solgtes Bøndergodset i den følgende Tid. Efter R. Rasmussens Død 1810 ægtede Christen True Enken og blev i Besiddelse af Gaarden indtil 1837, da han solgte den til Brødrene H. og R. Langkilde og P. L. Maynz i Forening. Dette Sameie bestod indtil 1853, da en ny Deling iværksattes, hvorved Parcellen „Ny Klingstrup" fraskiltes og bebyggedes af Maynz, der for sin Part tillige fik de til Gaarden hørende Møller (forøgede med en Dampmølle 1860). Senere har R. Langkildes Enke, Dorthea Helene Langkilde af Kroghenlund, tilkjøbt sig Ene-Besiddelsen af Hovedparcellen, der nu udgjør „Klingstrup Hovedgaard".

Angaaende den grundmurede Lades Opførelse af Henning Valkendorf findes endnu paa Bygningen et sammenslynget Navnetræk, hvori findes følgende Forbogstaver: H. V. K B. A B. K. ɔ: Henning Valkendorf, Karen Brahe og Anna Barnekow.

De i Pont. Atl. VI. omtalte „hedenske Altere" eller Steensætninger i Klingstrup Løkker ere i dette Aarhundrede forsvundne.

Den af M. Jac. Madsen nævnte „Skaarupgaard", som eiedes af Detlef Sehested, omtales endnu i 17de Aarhundrede og er mulig den samme, som benævnes „Hofgaarden", hvilket Navn endnu bruges om en Gaard i Byens vestlige Udkant, i hvis Mark findes Spor af en ældre, større Bygning. Efter Kirkebogen har Gaarden i ældre Tid jevnlig været beboet af adelige Enker eller Jomfruer, hvad og sees at have været Tilfældet med en Gaard i Holmdrup, rimeligviis den, som endnu gjennem Overleveringen stundom betegnes som „Fruergaarden". „Magaard" nævnes i Sognets ældste Kirkebog fra 1669 ff., men er vistnok endeel ældre.

Tved Sogn, omgivet af Svendborg Kjøbstads Mark, Skaarup, Sørup og Kirkeby Sogne samt Gudme Herred. Til Sognet hører et, ved Svendborg-Sund beliggende og ved Svendborg Byes Jorder fra den øvrige Deel af Sognet adskilt, Areal, der indeholder Hovedgaarden Bjørnemose med Tilliggende. Ligeledes høre til Sognet Ørkils Vandmøller og Gaarden Skovlyst med Tilliggende, der ere beliggende paa to forskjellige Steder omtrent midt i Svendborg Sogn. Kirken, østlig i Sognet, c. $^1/_2$ M. n. n. o. for Svendborg. Arealet, 2810 Tdr. Land, hvoraf 140 Tdr. Land Fredskov, er bakket, og Jordsmonnet deels leer- og sandmuldet, deels sandet og gruset. Landeveien fra Svendborg til Nyborg passerer Sognet. Htk. $237^3/_4$ Tdr. A. og E., 10 Tdr. Skst.

I Sognet: Byerne Tved med Kirke, Præstegaard, Skole og Hospital, og Heldager; Hovedgaarden Bjørnemose, $16^1/_8$ Tdr. Htk. A. og E., $^1/_2$ Td. Skst., 130 Tdr. L. deels muldsandede og deels muldlerede Jorder, 20 Tdr. L. Eng og 20 Tdr. L. Skov; Avlsgaarden Heldagergaard, en Afbyggergaard af Hovedgaarden Hvidkilde, med Teglværk, $22^1/_8$ Tdr. Htk., 240 Tdr. L. Ager af mindre god Beskaffenhed, 60 Tdr. L. udlagt til Skovbrug og tildeels beplantet med Naaletræer, 100 Tdr. L. er henlagt til Teglværket; Gaardene Skovlyst, $3^1/_2$ Tdr. Htk. Ager, $14^1/_2$ Tdr. Skst., 75 Tdr. L. Ager og 135 Tdr. L. Skov, Edelsminde, Ørkils Vandmøller (Øverste- og Nederste-Mølle), Bjørnemose Vandmølle og Tved Veirmølle. Ialt i Sognet 48 Gaarde, 102 Huse med og 44 uden Jord, hvoraf 38 G. og 116 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1157. Jordbrug er Indbyggernes Hovederhverv og ved Siden deraf lidt Skovarbeide, ligesom ogsaa Enkelte finde Beskjæftigelse ved Fabrikker og Værksteder i Svendborg og ved Teglværket i Sognet. Heldagergaards Teglværk beskjæftiger c. 60 Arbeidere og produ-

cerer aarlig c. 800,000 Stkr. Muursteen, 400,000 Stkr. Drainrør og 40,000 Stkr. Gulvfliser.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 46de Lægd. Sognet danner een Commune. Kirken tilhører 52 af Sognets Gaard- og Huusmænd. I Tved By er et Hospital for 4 Fattige, stiftet 20de Januar 1720 af Etatsraad Erik Skeel, som dertil har henlagt et Legat af 1000 Rd., der indestaae uopsigelige i Tved Kirke mod 5 pCt. Rente; Lemmerne nyde hver 10 Rd. aarlig samt noget Brændsel. Desuden er et Legat, 150 Rd., stiftet 30te October 1806 af Stephen Navarra, tillagt Sognets Fattigvæsen.

Tved Kirke er en Korskirke, opført af utilhugne Kampesteen og af Muursteen (Taarnet og Hvælvinger), med Spor af gamle rundbuede Vinduer. Korsets søndre Arm har i sin Tid været et Gravcapel for Familier, der have eiet Bjørnemose*); ogsaa den nordre Fløi har været Gravcapel, men er nu Sacristi, medens Kisterne ere nedgravede paa Kirkegaarden. Epitaphium, udskaaret i Træ, med Brystbilleder af Anna Beatha Valckendorf med hendes Mænd Knud Urne Sigvartsen og Erik Skeel. Tved Sogn har til forskjellige Tider været annecteret til Skaarup, hvorfra det i 1842 adskilles og oprettes da til et eget Sognekald.

I dette Sogn ligger tæt Øst for Svendborg en høi Bakke, paa hvilken en af de flere i Middelalderen berømte fyenske Kongeborge, Ørkil, har ligget**). Oprindelsen til denne Borg, der beherskede Svendborg-Sund og den hele Omegn, er ligesaa uvis som til flere andre i Fyen (Næsbyhoved ved Odense, Hindsgavl, Gamborg, Hagenskov), og ligeledes Oprindelsen til og Betydningen af denne Borgs Navn. Efter en nyere Optegnelse skal den være bygget af Kong Valdemar Seir. Den forekommer første Gang 1264, da Bisskop Reiner af Odense derfra udstedte et Gavebrev. I den første Halvdeel af næste Aarhundrede var denne Borg med hele Fyen i de holsteenske Grevers Hænder, og efter at være kommen igjen tilbage under Kronen findes den til forskjellige Tider at have været i de fyenske Bisskoppers Besiddelse, som ofte residerede der og udstedte Breve derfra i det 15de og 16de Aarhundrede. At Ørkil tilhørte den katholske Bispestol, var derfor vistnok ogsaa Grunden til, at det var det første fyenske Slot, der i Grevens Feide blev ødelagt, idet Borgerne i Svendborg i Forening med Lybekkerne i Juli 1534 stormede det og afbrændte det til Grunden, hvorved ogsaa Stiftets Archiv gik op i Luer. Ved samme Leilighed fandt ogsaa Ørkil By, som tidligt havde dannet sig ved Borgen, bestaaende af 20 Gaarde og 2 Vandmøller, og hvis Beboeres Skibsfart og Handel længe havde været Svendborgerne en Torn i Øiet, sin Undergang; kun begge Møllerne have bevaret Navnet til vore Dage. Af Ørkil Slot findes kun nogle ringe Muurlevninger tilbage; men Amtmanden over Svendborg Amt har gjenbenyttet Navnet af den gamle Borg til sin smukke Bolig Ørkilhuus, beliggende paa en Høi i Nærheden af Ørkil Borgplads.

Hovedgaarden Bjørnemose, beliggende ved Svendborg-Sund, tilhørte i det 17de Aarhundrede Henning Valkendorf, derpaa Etatsraad Knud Urne, der var gift med hans Datter, og dennes anden Mand Etatsraad Erik Skeel, som 1722 stiftede et Hospital i Tved. En af de følgende Eiere, Oberstlieutenant Erik Christian Sehested, opførte fra 1745 til 1756 en ny Hovedbygning, tildeels af Stene fra det demolerede Ørkil Slot. I Slutningen af forrige Aarhundrede tilhørte Bjørnemose Grev Christian

---

*) Da Gravcapellet er i Forfald, eftersom Ingen bærer Omsorg for dets Vedligeholdelse, troer Udgiveren at burde gjengive her den ham meddeelte Liste over dem, der ere begravne i Tved Sogns Gravcapel: 1) Kirsten Kruse (1628–1703), gift med Henning Valkendorf til Klingstrup, 2) Anna Beatha V. til Faareveile (1662—1720), Datter af de under 1 Nævnte, gift med 3) Knud Urne Sigvartsen, Justits- og Canceliraad, Herre til Juulskov, Faareveile, Rønningesøgaard, Sanderumgaard og Biornemose (1634—1705), 4) Erich Scheel, Etatsraad, Major, 5) Elisabeth Sophie Urne, sal. Knud Urne Sigvardsens til Juulskov (1627—1693), 6) Jomfru Elisabeth Sophie Banner (1699—1717), 7) Wulff Sievert von Holsten til Gjelskov, Major (1677—1718), gift med 8) Ide Scheel (1676—1740), 9) Erich Christian Sehested, Oberstlieutenant, † 1757, gift med 10) Sophie v. Holsten, Datter af 7 og 8 (1705—1753), 11) Grevinde Ahlefeldt-Laurvigen til Lundegaard og Biørnemose, Enke efter Grev Christian A.-L. til Langeland, Laurvig og Rixingen (1742—1803), 12) Edel Dyre v. Løvenhielm (1774—1804), gift med Grev V. C. F. v. Ahlefeldt-Laurvigen, Domherre til Lybæk og Herre til Biornemose.

**) Jfr. om denne Borg Vedel Simonsens „Borgruinerne", 1ste Hefte, S. 69—94.

Ahlefeldt-Laurvigen til Grevskabet Langeland, derefter hans Enke og deres yngre Søn Grev W. C. F. Ahlefeldt-Laurvigen, Domherre til Lybæk. Godset blev i Begyndelsen af dette Aarhundrede afhændet og Gaarden har senere ofte skiftet Eiere, af hvilke Baron Erik Bille-Brahe († 1866) har ombygget Hovedbygningen og tilbygget en ny Fløi. Den nuværende Eier, Jens Hansen, har kjøbt Gaarden af Enkebaronesse Bille-Brahe for c. 70,000 Rd.

Foruden Landsbyen Heldager (oprindelig Haldager) har der ogsaa været en Herregaard af dette Navn, som 1314 blev inddragen under Kronen, fordi dens Eier Ridder Tyge Vindsen havde viist Utroskab mod Kong Erik Menved (Hvitfeldt). Den har, som Borgbanken viser, ligget i nogen Afstand fra den nuværende Heldagergaard.

St. Jørgens og Sørup Sogn, omgivet af Svendborg Kjøbstads Mark, Egense, Kirkeby og Tved Sogne samt Svendborg-Sund. St. Jørgens Kirke, sydlig i Sognet, 1/8 M. s. s. v. for Svendborg, og Sørup Kirke, vestlig i Sognet, 1/2 M. n. v. for Svendborg. Arealet, 2350 Tdr. Land, hvoraf 316 Tdr. Land Fredskov (Margretelund og Sophielund), er bakket med stærk Helding mod Svendborg-Sund, og Jordsmonnet af leermuldet Beskaffenhed. Paa Sognets Vestside findes Sørup-Sø, der er temmelig dyb og har Afløb til Hvidkilde-Sø i Egense Sogn. Landeveien fra Svendborg til Faaborg og Odense passerer Sognet. Htk. 227 7/8 Tdr. A. og E. og 19 1/8 Tdr. Skf.

I Sognet: St. Jørgens Hospital med Kirke og Præstegaard, beliggende ved Svendborg-Sund; Byerne Sørup med Kirke, Skole og Sygskole, Rødskebølle, Pasop Huse og Kogtved; Avlsgaardene Sølyst ved Sørup Sø, c. 12 Tdr. Htk., 130 Tdr. L. Ager og 3 Tdr. L. Skov, og Lehnshøi, 15 Tdr. Htk., 108 Tdr. L.; Fiskerleiet Kogtved Strandhuse; Kogtvedgaard; Arbeidsanstalten Hannelund (for Tiden 16 Lemmer). Ialt i Sognet 41 Gaarde, 78 Huse med og 46 uden Jord. Gaarde og Huse ere nu saaledes udflyttede i Sognet, at der egentlig ikke existerer nogen sluttet By.

Indbyggere: 1147. Det saakaldte St. Jørgens Sogn danner kun i kirkelig Henseende en egen Kreds. Jordbrug er Hovederhvervet, desuden noget Skovarbeide. I Strandhusene boe 2 Lodser og 6 Krasesskippere samt omtrent 20 Fiskere. Et mindre Teglværk findes i Sognet.

Sognet hører under Baroniet Lehns Birks Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 33te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Begge Kirker tilhøre Baroniet Lehn. I St. Jørgens Hospital, eller som det ogsaa kaldes St. Jørgens Kloster, have 15 Lemmer fri Bolig, Brændsel, et Stykke Havejord, c. 25 Rd. aarlig (1 har dobbelt Hæving), fri Læge og Medicin. Hvidkildes Besiddere have Udnævnelsesret. Indtægter: Legater til Beløb 330 Rd. aarlig og diverse Kornafgifter. Hospitalets Vedligeholdelse paahviler Hvidkilde.

St. Jørgens Kirke har en særdeles smuk Beliggenhed ved Sundet lidt (1/8 Miil) Sydvest for Svendborg, og selve den gamle Kirke af røde Muursteen med sit Taarn, sine Trappegavle, Blindinger og Munkesteen paa Taget tager sig ogsaa meget godt ud for dem, der nærme sig den enten fra Søen eller fra Landet. Den har bestaaet fra gammel Tid af som en Hospitalskirke og hørte i Middelalderen til St. Jørgens Sygehuus for Spedalske; baade Hospitalet og Kirken nævnes allerede 1372, da de i Odense forsamlede Biskopper udstedte et Afladsbrev for begge, og samme Aar tildømte Kong Valdemar IV. de Spedalske ved Svendborg noget Gods i „Sedhorp", d. e. Sørup Sogn. Igjennem Tidernes Løb have Eierne af Hvidkilde Gods, hvorunder Hospitalet nu hører, ladet det tilflyde forskjellige Dotationer og vel ogsaa tilegnet sig saa betydelige Rettigheder, at de bleve ansete og det som vi see med Urette, som dets Stiftere. Den nuværende

Fundats af 19de December 1735 er trykt i Hofmans Saml. VI. S. 58—76. Jfr. kgl Resol. 13de August 1811. See nu „St. Jørgens Gaard ved Svendborg" ved Biskop, Dr. C. T. Engelstoft i Samlinger til Fyens Historie og Topographi I. S. 1—45.

Sørup Kirke, der er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger, er restaureret i nuværende Besidders Tid; han har ogsaa skjænket Kirken en ny Altertavle, malet af Carl Bloch, forestillende Christus med Tornekronen efter Guercinos berømte Maleri i Palazzo Corsini i Rom. Sørup var oprindelig et Sogn for sig. Foreningen med St. Jørgens er vistnok skeet efter Reformationens Indførelse, og i Begyndelsen var Sørup Hovedsognet; først Biskop Jacob Madsen betegner Sørup som Annex.

Egense Sogn, omgivet af Øster=Skjerninge, Ollerup, Kirkeby, Sørup og St. Jørgens Sogne samt Svendborg=Sund. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. $^3/_4$ M. v. for Svendborg. Arealet, 3840 Tdr. Land, hvoraf 262 Tdr. Land Fredskov (Løvehaven, Amalielyst og Paulinelund), er i den nordlige Deel af Sognet bakket med betydelig Helding syd paa mod Svendborg=Sund, og Jordsmonnet for Størstedelen af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed. Hvidkilde=Sø med 3 skovbevoxede Holme, smukt beliggende mod Sognets vestlige Grændse ved Hovedgaarden Hvidkilde og for Størstedelen omgiven af Skov, omtrent 100 Tdr. Land stor, modtager Vandet, foruden fra flere Kilder, ved et Aaløb fra den øst for samme i Sørup Sogn beliggende Sørup=Sø, og har ligeledes ved en mindre Aa Afløb til Nielstrup= og Ollerup=Søer i Ollerup Sogn. Landeveien fra Svendborg til Faaborg passerer Sognet. Htk. 336$^3/_8$ Tdr. A. og E. og 20 Tdr. Skfk.

I Sognet: Byerne Egense med Kirke, Præstegaard og Skole, Skovsbo, Rantzausminde (en Samling af Huse) med Skole, Mølle og Udskibningssted, og Fiskophuse, beliggende i Sognets sydligste Deel langs med Svendborg=Sund; Hovedgaarden Hvidkilde, under Baroniet Lehn, 77 Tdr. Htk., 712 Tdr. L. Ager; Hovedgaarden Lehnskov, ligeledes under Baroniet Lehn, ved Indløbet til Svendborg=Sund, 26 Tdr Htk. og c. 255 Tdr. L.; Rode=Vandmølle ved Hvidkilde. Ialt i Sognet 46 Gaarde, 89 Huse med og 9 uden Jord, hvoraf 37 G. og c. 60 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1118. Jordbrug er Hovederhvervet, hvorhos Skovarbeide og ikke ubetydeligt Fiskeri fra de langs med Stranden beliggende Huse afgiver væsentligt Bierhverv.

Sognet hører under Baroniet Lehns Birks Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue= og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 34te Lægd. Sognet danner een Commune. Kirken tilhører Baroniet Lehn.

Egense Kirke, som er beliggende paa en Bakke, hvorfra haves en smuk Udsigt, har takkede Gavle saavel paa Kirken som paa det ret anseelige Taarn. Den har 5 Hvælvinger, foruden en Hvælving i Taarnet, hvilket blev afdeelt til Materialhuus i Aaret 1811, nu Vaabenhuus. Samme Aar bleve de under Kirken værende aabne Begravelser tilkastede og Ligene deels flyttede til Sørup Kirke, deels nedgravede paa Kirkegaarden. Blandt de i Kirken Begravede var Jørgen Kaas til Hastrup, „død 1657 i Krigen udi Fyen". „Den svenske Konge, som var en Elsker af Tapperhed endog hos sin Fjende, fulgte selv hans Liig en Fjerding Vei". (See Stamtavlen over Familien Kaas i Hofmans Historiske Efterretninger om velfortjente danske Adelsmænd I.). Paa Altertavlen læses Aar 1617. I Vaabenhuset findes et Epitaphium over Eiler Rønnov til Hvidkilde. Prædikestolen har smukt Billedskjærerarbeide, deriblandt Vaabnerne af Familierne Rønnov, Krabbe, Rosenkrands og Hardenberg. Kirken er restaureret i 1861—62. Orgel.

Den smukke Herregaard Hvidkilde, af hvis Hovedbygning her gives en Afbildning, er Hovedsædet for **Baroniet Lehn.** Det ligger i en af Danmarks skjønneste Egne ved Landeveien mellem Svendborg og Faaborg; paa den anden Side af Veien er den ikke ubetydelige og fiskerige Hvidkilde-Sø. Gaarden maa først have været et kongeligt Slot, thi 1376 nævnes Johan Wittekop, houetman to Wittekelde (Lüb. Urkundenbuch IV. 339), siden tilhørte den den under Kong Christian I.'s Regjering berømte Rigsmarsk Claus Rønnov; efter hans Død 1486 arvede hans Søn, den af sine Stridigheder med Biskop Jens Andersen Beldenak bekjendte Rigsraad og Ridder Marqvard Rønnov, Gaarden; da denne Familie 1563 uddøde med Sidstnævntes Søn Eiler Rønnov, en Broder til den sidste katholske Biskop i Roeskilde Joachim Rønnov, kom Hvidkilde ved hans Datters Giftermaal med Jens Bille til denne Familie, fra hvilken den atter ved Giftermaal kom til Familien Gjøe, nemlig Falk Gjøe og hans Søn, den for sin Lærdom og sjeldne diplomatiske Dygtighed bekjendte Geheimeraad Marcus Gjøe, der ogsaa eiede Brahesborg. Da Marcus Gjøe døde som den sidste Mand af sin Slægt 1698, kom Hvidkilde ved Salg til Geheimeraad Valdemar Christoffer Gabel, som dermed forenede den i samme Sogn beliggende Hovedgaard Lindskov, nu kaldet Lehnskov, der i 16de og 17de Aarhundrede havde tilhørt Familierne Norby, Kaas og Rosenkrands. Geheimeraad Gabel døde ugift 1725, hvorpaa begge Gaardene for re-

Hvidkilde.

sterende Skatter bleve inddragne af Statskassen og solgte til Johan Lehn, en rig kjøbenhavnsk Viinhandlers Søn, der tilligemed sin ældre Broder Abraham Lehn til Berritsgaard paa Lolland (bekjendt af Tordenskjolds Dødshistorie) blev adlet 1731. Denne nye Eier ombyggede 1742 hele den gamle Bygning paa Hvidkilde og opførte den nuværende prægtige toetages Hovedbygning paa tre Fløie i moderne Stiil. Ved sit Giftermaal med Edle Margrete Løvenhjelm (en Dattersønsdatter af den bekjendte Generallieutenant Hans Løvenhjelm og Enke efter Ernst v. Hobe til Nielstrup), forenede han denne Hovedgaard (i Ollerup Sogn) med Hvidkilde; og da han døde barnløs 1760, tilfaldt hans Eiendomme hans Brodersøn, Conferentsraad Poul Abraham Lehn, som et Par Aar tidligere havde arvet betydelige Godser i Lolland efter sin Fader, og som er bekjendt for den udmærkede Dygtighed, hvormed han bestyrede sine store Eiendomme. Disse udgjøre nu tre Baronier, idet han for sine tre Døttre og deres Efterkommere den 7de Februar 1781 oprettede af de fyenske Godser Hvidkilde, Lehnskov og Nielstrup Baroniet Lehn, og af sine lollandske Besiddelser 1784 Baroniet Guldbergland og 1803 Stamhuset Høibygaard, nu Baroniet Sønderkarle. Fra Stifteren Kammerherre og Conferentsraad Baron P. A. Lehn, der døde 1804, er Baroniet senere gaaet i Arv til hans Datterdatter Baronesse Rantzau-Lehn, der var gift med Kammerherre, Baron F. Chr. Holsten-Lehn. Da Baronesse Rantzau-Lehn døde 1860 uden at

efterlade sig Børn, tilfaldt Baroniet Lehn hendes Moders Søsterdatters Søn, Baron Otto Detlev Rosenørn-Lehn, tillige Besidder af Baroniet Guldborgland, nu Udenrigsminister.

Om Familien Lehn findes Efterretninger i Histor. Tidsskr. II., S. 89—122.

Hvidkildes udmærket skjønne Have og Lystskov ere Anlæg fra den nyeste Tid.

Baroniet Lehn har efter Statshaandbogen for 1873 Htk. af alle Slags 531 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 224½ Tdr., Bondergods 161 Tdr., matr. Kirke- og Kongetiende 145¾ Tdr. (hvoriblandt følgende 9 Kirker: Egense, St. Jørgens, Sørup, Ollerup, Øster-Skjerninge, Hundstrup, Trei̇ø, Strynø og Avernakø); i Bankactier 10,400 Rd., i Søassuranceactier 2000 Rd. og i Fideicommiscapitaler 488,000 Rd. Baroniet indbefatter Hovedgaardene Hvidkilde, Lehnskov, Nielstrup og Heldagergaard samt Gaarden Lehnshøi med et samlet Jordtilliggende af 1732 Tdr. Land, hvortil endnu kommer Godset Kiding i Hertugdømmet Slesvig (substitueret mod en Fideicommiscapital af 213,000 Rd.) med et Jordtilliggende af 865 Tdr. Pløieland, slesvigsk Maal, og 120 Tdr. Land Skov. Til Baroniet hører 2195½ Tdr. Land Skov foruden de 120 Tdr. under Kiding.

Syd for Hvidkilde-Sø ligger der et gammelt Voldsted Boelsgaard, hvor der for omtrent 250 Aar siden endnu skal have staaet en Herregaard.

Skovsbo har forhen været en Hovedgaard, som ikke maa forvexles med det mere bekjendte Skovsbo i Rynkeby Sogn i Odense Amt. Efter Danske Atlas VI., S. 713 tilhørte den i det 16de Aarhundrede Rigshofmesteren Eiler Hardenberg; den er nu underlagt Hvidkilde.

Øster-Skjerninge Sogn, hvortil Hundstrup Sogn i Salling Herred, der dog ligger ganske adskilt derfra, er Annex, er omgivet af Vester-Skjerninge Sogn i dette Herred, Ollerup og Egense Sogne i Sunds Herred samt Lille-Belt. Kirken, ved Sognets Nordgrændse, c. 1 M. v. for Svendborg. Arealet, 1705 Tdr. Land, hvoraf 52 Tdr. Land Fredskov (Hestehave), er bakket i den nordlige Deel af Sognet med Helding mod Syd. Jordsmonnet er af leermuldet og i den sydlige Deel af Sognet af sandmuldet og sandet Beskaffenhed. Fra Ollerup-Sø, som ligger paa Sognets Nordgrændse, løber en mindre Aa, der danner den nordvestlige og vestlige Grændse og udmunder i Havet. Htk. 167 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Øster-Skjerninge med Kirke, Præstegaard, Veirmølle og Maltgjøreri, og Ballen med Skole midt i Sognet; Avlsgaarden Ullemose, 14⅛ Tdr. Htk. (2½ Tdr. Htk. Fæstegods), 150 Tdr. L. Ager og 18 Tdr. L. Skov, og Nørregaard. Ialt i Sognet 36 Gaarde, 35 Huse med og 8 uden Jord, hvoraf 24 G. og 24 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 546. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, haves ubetydeligt Erhverv ved Fiskeri.

Sognet hører under Baroniet Lehns Birks Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 35te Lægd. Med Annexet Hundstrup i Salling Herred een Commune. Kirken tilhører Baroniet Lehn. Af Legater har Sognet Forpagter Mogens Nielsens og Hustrues Legat, 1000 Rdl., og det Ahlefeldtske Legat, 100 Rdl.

Øster-Skjerninge Kirke er opført af Kampesteen med runde Buer, Hvælvinger og Taarn senere tilføiede af Muursteen. Besidderen af Baroniet Lehn, Baron Rosenørn-Lehn, har i 1868 ladet Kirken smukt restaurere og skjænket den en smuk, malet Altertavle (Matth. 14. 31).

Ollerup Sogn, omgivet af Annexet Kirkeby Sogn, Steenstrup, Egense og Øster-Skjerninge Sogne samt Salling Herred. Kirken, sydlig

i Sognet, 1 M. v. n. v. for Svendborg. Arealet, 2423 Tdr. Land, hvoraf 258 Tdr. Land Fredskov (Fuglehaven m. fl.), er bakket, og Jordsmonnet for Størstedelen af leermuldet Beskaffenhed. Sognet har 2 temmelig store Indsøer, Ollerup-Sø ved Sydgrændsen og Nielstrup-Sø i den østlige Deel, samt begrændses paa den sydøstlige Side af Hvidkilde-Sø i Egense Sogn. Et Aaløb forbinder disse 3 Indsøer med hinanden, nemlig fra Hvidkilde-Sø til Nielstrup-Sø og derefter til Ollerup-Sø, hvorefter det løber langs med Sognets sydvestlige Grændse. Landeveien fra Svendborg til Faaborg passerer Sognets sydligste Deel. Htk. 214 1/8 Tdr. A. og E. og c. 8 Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Ollerup ved Landeveien, med Kirke, Præstegaard og Skole, og Staagerup, hvoraf noget hører til Steenstrup Sogn; Hovedgaarden Nielstrup, under Baroniet Lehn, 42 Tdr. Htk. og 350 Tdr. L.; Gaardene Beierholm og Skovsgaard (om denne see Steenstrup Sogn); Knarbjerg Huse og Egebjerg Skovhuse. Ialt i Sognet 35 Gaarde og 81 Huse, hvoraf 21 G. og 53 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 762. Med Undtagelse af noget Skovarbeide i Hvidkilde Skove haves intet særligt Erhverv udenfor Jordbrug.

Sognet hører under Baroniet Lehns Birks Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 36te Lægd. Med Annexet Kirkeby een Commune. Kirken tilhører Baroniet Lehn.

I Ollerup Kirke, som er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger, findes adskillige Begravelser af adelige Familier, som have eiet Nielstrup, saaledes: 1) Hr. Johan Bjørnsen, † 1534, med Hustru Gertrud Parsbjerg, † 1552, 2) Hr. Iver Lunge, † 1587, med Hustru Maren Bjørnsdatter, † 1561, 3) Fru Elie Krabbe, Eiler Høegs til Tallund, † 1555, 4) Hr. Jørgen Ernst von Hoben, † 1749, med hans første Hustrue Anne Cathrine Nissen, † 1713, 5) Oberst Tetlev v. Buchwald, † 1735. Paa Alteret findes Bogstaverne R. V. D. v. Q. S. L. samt Aarstallet 1606. Bogstaverne betegne Titlev v. Qvalen og hans tvende Hustruer Rigborg Walkendorf og Sophie Lunge.

Nielstrup er en gammel Herregaard, der allerede omtales i første Halvdeel af det 14de Aarhundrede. Paa Kong Hans's Tid tilhørte den Rigshofmester Poul Laxmand, som blev myrdet af to Adelsmænd paa Høibro i Kjøbenhavn den 22de Juni 1502, hvorpaa hans store Besiddelser bleve tildømte Kongen, da han blev erklæret skyldig i forræderiske Forbindelser med de svenske Oprørere. I Midten af forrige Aarhundrede kom Nielstrup ved Giftermaal til Johan Lehn til Hvidkilde, i hvilken Families Besiddelse den siden har været, og er nu underlagt Baroniet Lehn. Den Mening, at her i den katholske Tid skal have været et Kloster, har allerede Pontoppidan (Danske Atlas III. S. 576) viist at være ugrundet.

I Ollerup har tidligere ligget en Herregaard. En af Bøndergaardene, der kaldes Slottet, bærer i dette sit Navn maaskee endnu Minde herom.

Kirkeby Sogn, Annex til Ollerup Sogn, omgivet af dette S., Lunde, Steenstrup, Egense, Sørup og Tved Sogne samt Gudme Herred. Kirken, noget vestlig i Sognet, 1 M. n. n. v. for Svendborg. Arealet, 3121 Tdr. Land, hvoraf 320 Tdr. Land Fredskov (Kohaven, Raarud og Slæbæk-Skov), er bakket og hæver sig i Sognets nordøstligste Hjørne ved Høibjerg 340 Fod. Jordsmonnet bestaaer for Størstedelen, navnlig paa Bankerne, af sandede, grusede og stenede Jorder; dog findes i Sognet enkelte gode muldede og lerede Jorder. En mindre Aa udspringer ved Sognets Nordgrændse, løber mod Syd og gjennemskjærer endeel af Sognets

Midte fra Øst til Vest. Landeveien fra Svendborg til Odense gjennemskjærer Sognet fra Syd til Nord. Htk. $218^1/_2$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Kirkeby med Kirke og Skole, Dongs-Høirup, Raarud (spredt beliggende), Egebjerg og Slæbæk (kun enkelte Gaarde); Slæbækgaard med Teglværk (under Baroniet Lehn). Ialt i Sognet 49 Gaarde og 87 Huse, hvoraf 18 G. og 40 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 911. Ligesom i Hovedsognet haves intet Erhverv, med Undtagelse af noget Skovarbeide i Hvidkilde Skove, udenfor Jordbrug.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 37te Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Egeskov.

Kirkeby Kirke er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger. Kirkeby var i ældre Tider et Hovedsogn, som havde Lunde til Annex, men i Aaret 1646 blev Lunde lagt til Steenstrup og Kirkeby til Ollerup.
Slæbæk skrives 1374 Slæthebek (Suhm XIII. 226).

Steenstrup Sogn, omgivet af Annexsognet Lunde, Kverndrup, Kirkeby og Ollerup Sogne samt Salling Herred. Kirken, omtrent midt paa Sognets østlige Side, c. $1^1/_2$ M. n. n v. for Svendborg. Arealet, 4602 Tdr. Land, hvoraf 350 Tdr. Land Fredskov (Størstedelen af Bommemose Skov), er især i den sydlige Deel af Sognet bakket, og Jordsmonnet for en stor Deel stenet og gruset, men ogsaa af muldet og leermuldet Beskaffenhed. Et Aaløb gjennemskjærer Sognet omtrent i Midten fra Øst til Vest. En mindre Landevei fra Svendborg til Assens passerer Sognet. Htk. 347 Tdr. A. og E. og 19 Tdr. Skff.

I Sognet: Byerne Steenstrup med Kirke, Præstegaard, Skole med Pogeskole, 1 Friskole, Kro med Kjøbmandshandel og Bageri, 1 Teglværk, Rødme, noget af Staagerup, hvoraf Størstedelen hører til Ollerup Sogn, Hundtofte og Lille-Løitved; Hovedgaarden Skjoldemose med c. $35^1/_4$ Tdr. Htk. A. og E., 16 Tdr. Skff., med et Areal af 300 Tdr. L. Ager, 240 Td. L. Skov ($3^3/_4$ Tdr. Htk. Fæstegods) og Gaarden Skovsgaard i Ollerup S., $9^1/_4$ Tdr. Htk. A. og E., c. 7 Tdr. Skff., 88 Tdr. L. Ager og 160 Tdr. L. Skov, der drives i Forening med Skjoldemose, Løitved, c. $36^1/_2$ Tdr. Htk. A. og E., $2^5/_8$ Td. Skff., med 317 Tdr. L. Ager, 10 Tdr. L. Eng, 82 Tdr. L. Skov og 19 Tdr. L. Mose ($3^3/_8$ Tdr. Htk. Fæstegods, Steenstrup Kirke med Kirke- og halve Kongetiende), Kroghenlund, c. $24^1/_2$ Tdr. Htk. A. og E., 3 Tdr. Skff., med et Areal af 230 Tdr. L. Ager, 100 Tdr. L. Skov og 7 Tdr. L. Eng og Mose, 1 Vandmølle ($2^1/_2$ Tdr. Htk. Fæstegods), Gaarden Amalielund; Høierup Vand- og Veirmølle, Langhøi Veirmølle; Løgeskov (30 H.), Langmosebjerg (20 H.), Dyndet, Høierupgaards Huse (7 H.) og Snevren (7 H.) Ialt i Sognet 48 Gaarde, 120 Huse med og 94 uden Jord, hvoraf 24 G. og 165 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1472. Foruden ved Jordbrug haves ikke ubetydeligt Erhverv ved Tørveproduction samt ved noget Skovarbeide.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 38te Lægd. Med Annexsognet Lunde een Commune. Kirken tilhører Eieren af Gaarden Kroghenlund. Sognet har følgende Legater: Dr. Peder

Jespersens Legat, hvoraf aarlig udredes af 2 Gaardes Jorder 20 Rd., Frøken Bredahls Legat, stort 212 Rd., det Friis-Jespersenske Legat, 200 Rd., H. W. Bergs Legater, 100 Rd. til Skolevæsenet og 100 Rd. til Fattigvæsenet, hvilke tvende Legater skulle opvoxe til 500 Rd. hver, inden de bruges.

Steenstrup Kirke er oprindelig en rundbuet Muursteenskirke, til hvilken Choret og Hvælvingerne, senest Taarnet (1600), ere føiede.

Hovedgaarden Skjoldemose tilhørte i lang Tid Familien Hardenberg, som allerede skal have eiet den 1365. I det 17de Aarhundrede hørte den til Rigsraad Otto Krags store Besiddelser i Fyen og eiedes efter hans Død af hans Søn og Sønnesøn, Geheimeraad Niels Krag og Etatsraad Niels Krag, samt Sidstnævntes Enke Sophie Juel indtil henimod Slutningen af forrige Aarhundrede. Senere var Conferentsraad Obelitz Eier. I dette Aarhundrede eiedes Gaarden i længere Tid af den driftige Landmand, Proprietair C. F. Berg, af hvis Bo den ved Aar 1854 solgtes til Besidderen af Grevskabet Muckadell. Den eies nu af Baron C. H. D. B. Schaffalitzky de Muckadell.

Hovedgaarden Løitved forekommer første Gang 1385, da der omtales en „Fynno Aghisson af Løghetwæth", som ogsaa nævnes 1394 (Suhms Danm. Hist. XIV. S. 150 og 333); den Laurits Findsen af „Løgetved", der forekommer hos Hvitfeldt i den lange Række af Herremænd, som undertegnede Forbundet imellem Kong Erik af Pommern og den polske Konge Vladislav II. i Kjøbenhavn 1419, maa have været en Søn af denne Fin Aagesen. Senere tilhørte Løitved Familierne Thott og Gjøe, Breide Rantzau, Rigsraad og Statholder i Kjøbenhavn († 1618), der var gift med Karen Gjøe, Familien Kula og tilligemed Skjoldemose, Flintholm, Egeskov o. M. Familien Krag (see ovenfor). Imod Slutningen af forrige Aarhundrede tilhørte Gaarden i nogle Aar Justitsraad Lange til Rodkilde, senere Kammerjunker Stie Tonsberg Krogh; Godset afhændedes paa denne Tid til Fæsterne. Den nuværende Hovedbygning er 1843 opført af Grundmuur. Eier: N. P. Petersen.

Kroghenlund, oprindelig en Parcelgaard fra Løitved, er opført af ovennævnte Kammerjunker Krogh i Slutningen af forrige eller Begyndelsen af dette Aarhundrede.

Lunde Sogn, Annex til Steenstrup Sogn, omgivet af dette S., Kirkeby og Kværndrup Sogne samt Gudme Herred. Kirken, sydvestlig i Sognet, 1¼ M. n. n. v. for Svendborg. Arealet, 3186 Tdr. Land, hvoraf c. 130 Tdr. Land Skov, der dog ikke er Fredskov (Hoies Riis), er noget bakket, og Jordsmonnet af rodleret, leer- og sandmuldet Beskaffenhed. Landeveien fra Svendborg til Odense passerer Sognet. Htk. 245 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Lunde med Kirke og Veirmølle, Hoie med Skole, og Bobjerg; Avlsgaarden Langkildegaard, 18⅜ Tdr. Htk. A. og E., 3 Tdr. Skff., 190 Tdr. L. Ager, 116 Tdr. L. Skov og 4 Tdr. L. Mose, Lundegaard; Vandemosehuse, Kokkenborg og Ellehave (3 G.), Hoies-Dong og Lunde-Dong, Hønsehave (4 Boelssteder og 3 Huse) og Bøllemose Huse. Ialt i Sognet 53 Gaarde, 52 Huse med og 51 uden Jord, hvoraf 38 G. og 74 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 866. Jordbrug og ubetydeligt Skovarbeide udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. 3die Udskrivningskreds 39te Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Egeskov.

Lunde Kirke er opført aldeles ny 1852, med Spiir, uden Hvælvinger, med hvidsoploddende paa det nederste Sparreværk lagt Loft, afdeelt i Fyldinger med forgyldte

Lister. Kirken er meget høi, dertil lys og i det Hele smuk. Den gamle Kirke, som blev nedrevet, var meget lille, snever og mørk.

Tæt ved Langkildegaard findes et Sted, som af de Omboende kaldes Herregaarden, hvor man endnu finder Muursteensbrokker og Spor af Grave.

Kverndrup Sogn, det nordligste Sogn i Herredet, omgivet af Lunde og Steenstrup Sogne samt Gudme og Salling Herreder. Kirken, omtrent midt i Sognet, $1^3/_4$ M. n. n. v. for Svendborg. Arealet, 5584 Tdr. Land, hvoraf 447 Tdr. Land Fredskov (Nortorpe-Skov, Sønderhave, Dyrehaven, Møllerlykkeskov, Rubjerg Skov og Bleget), er noget bakket, og Jordsmonnet af rødleret og leermuldet Beskaffenhed. Tvende Arme af Odense-Aa udspringe i Sognet og gjennemskjære sammes Midte. Hovedlandeveien fra Nyborg til Bøiden og Landeveien fra Svendborg til Odense passere Sognet og danne i Midten en Korsvei. Htk. $482^1/_4$ Tdr. A. og E., $16^3/_8$ Td. Skff.

I Sognet: Byerne Kverndrup ved den ovennævnte Korsvei, med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro, Veirmølle, Postexpedition og Telegraphstation, Trunderup med Friskole, Gultved og Egeskov; Hovedgaarden Egeskov, under Stamhuset af samme Navn, $94^5/_8$ Tdr. Htk. A. og E., $16^5/_8$ Tdr. Skff., 870 Tdr. L. Ager, 747 Tdr. L. Skov (Kverndrup og Lunde Kirker med Kirke- og Kongetiende, Kirkeby Kirke med Kirketiende, en Veirmølle og et Teglværk, $283^7/_8$ Tdr. Htk. Fæstegods); Møllegaard, Trunderupgaard, Lundsgaard og Fallegaard. Ialt i Sognet 75 Gaarde og 108 Huse, der alle have meer eller mindre Jord, hvoraf 44 G. og 76 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1241. Jordbrug og noget Skovarbeide er Indbyggernes Hovederhverv. Ved Egeskov afholdes aarlig et Marked i September Maaned.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. (Valgsted). 3die Udskrivningskreds 40de Lægd. Sognet udgjør een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Egeskov. I Kverndrup er et Hospital med et Huus i Byen og et i Egeskov, i hvert 4 Lemmer, stiftet 5te December 1770 af Etatsraadinde Krag, som dertil har legeret en Capital, 4000 Rd., og hvoraf hvert Lem nyder, foruden Boligen, Brændsel og 2 Mk. ugentlig i Penge. Sognet har endvidere det Kragske Legat for Sognepræsten, 2000 Rd., det Bille-Braheske Begravelseslegat, 500 Rd., og Smed Andreassens Legat, 208 Rd. 46 ß, til Fattigvæsenet.

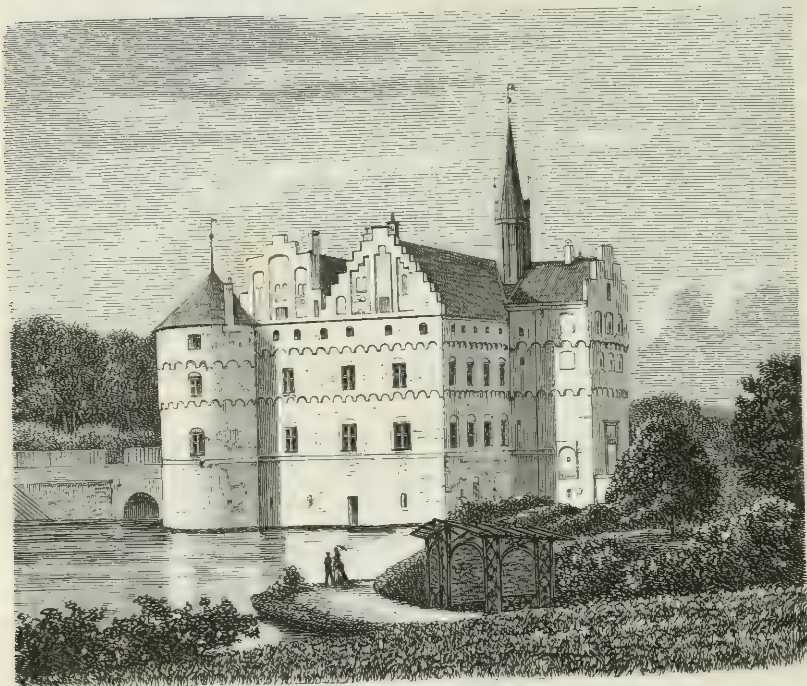
Kverndrup Kirke, til hvis Opførelse der er udstedt Afladsbreve 1393, 1394, 1396, 1419, 1433 og 1445 (Pont. Annales II., 240, 243, 250, Scr. rer. Dan. I. 323, 328, 338, cfr. Danske Magazin I. 163) var i katholsk Tid indviet St. Laurentius, ikke, som anført i Hofmans Fundatser VI, 46, til St. Mikkel. Det er en Korskirke, fra Ost til Vest 62 Alen lang, 12 Alen bred, $12^1/_2$ Alen under Hvælvingerne med Taarnet mod Ost over Choret og et Vaabenhuus paa Sydsiden. Langskibet har 5 Hvælvinger, Choret og begge Sidearmene hver een. Omtrent 16 Alen af den vestlige Korsarm, saavelsom begge Sidearme, Taarnet og Vaabenhuset ere senere Tilbygninger, opførte af Muursteen, medens den oprindelige Kirke, nemlig Choret og den østligste Deel af Langskibet, er opført af utilhuggen Granit paa en omtrent $1^3/_4$ Alen høi tilhuggen Granitsokkel. De oprindelige Vinduer have været smaa, rundbuede. Samme Form har Chorbuen, saavelsom Buerne til de tre andre Korsarme. I Præstegaardens Have staaer en gammel Døbefont af Granit med udhugne Prydelser i Rundbuestiil. Paa den nordlige Korsarms Nordmuur findes udvendigt i Sokkelen et Menneskehoved udhugget i Granit. Prædikestolen af udskaaret Egetræ bærer L. Brockenhuus og Karen

Skrams Vaaben og Aarstallet 1599. I den sydlige Korsarm, ved et Gitterværk adskilt fra den øvrige Kirke, findes Ligstene a) over Frands Brockenhuus, † 14de Novbr. 1569, og Hustru Anna Tinhuus, og b) over Laurids Brockenhuus, † 4de November 1604, og Hustru Karen Skram. Her findes ogsaa det Epitaphium over Familien Ulfeld i poleret graa Sandsteen, hvilket Rigskantsleren Jakob Ulfeld og Hustru Brigitta Brockenhuus oprettede i Aaret 1616, efterat hun havde ladet sine Forfædres Lig flytte fra Vindinge Kirke til Kverndrup Kirke. 13 adelige Vaabner findes der og de svare til Navnene nedenunder, nemlig: 1) Erik Ulfeldt, † 1420, 2) hans Hustru Maria Abildgaard, † 1425, 3) Andreas U., † 1456, 4) hans Hustru Metta Schwerin, † 1485, 5) Ebbo U., † 1501, 6) hans Hustru Christina Biøstrup, † 1505, 7) Knud U., † 1540, 8) hans Hustru Anna Hardenberg, † 1566, 9) Jacob U., † 1593, 10) hans Hustru Anna Flemming, † 1570, 11) Maria Julia (Juel), Sidstnævntes Moder, † 1585, 12) Jacob U., Cantsleren, 13) Brigitta Brockenhuus. Ved disse to sidstnævnte Navne er der ingen Aarstal, men Plads til Fortsættelse. Ved Siden af Epitaphiet findes en Stamtavle, hvorpaa Navnene gjentages med Tilføielse af Jomfru Dorothea Ulfeldts Navn og Dødsaar. Senere ere Følgende af den Ulfeldtske Familie blevne bijatte i den aabne Begravelse: Jacob Ulfeldt til Urup, D. R. R., Rigets Cantsler, † 1630, hans Søn Knud, † 1646 som Følge af det Saar, han fik i Søslaget ved Kolbergerheide, en anden Søn af Jacob U., ligesom han med Fornavn Jacob, Kongelig Majestæts Ritmester, skudt i Lande Rygen 1625, en tredie Søn Frants, „Greve von Ulfeldt, Friherre til Urup, Herre til Crebygaard, Hermanentz og Grotlitz, den Romerske Keiserlige Majestæts Kammerherre og General-Feltvagtmester og Obrister over 1500 Cuerasserer", død i Lande Hessen 1636, en fjerde Søn Peder U., † 1621, en femte Søn Lauritz U., † 1659, en sjette Søn Eiler, skudt 1ste Juli 1644 til Orlogs i Femernsund, en syvende Søn Tyge U., † 1637 (der var ialt 17 Søskende, 11 Sønner og 6 Døttre, som Maleriet gjengiver hos Hofman II., S. 224). Hvad der er tilbage af de jordiske Levninger af Brokkenhuserne og Ulfeldterne findes i et Beenhuus i Capellet. Kisterne ere sammenfaldne, og de ovenstaaende Efterretninger beroe paa ældre Optegnelser. Over Medlemmerne af Kragernes Slægt, der senere eiede Egeskov, findes 2 Epitaphier i Kirken, skjønt den ene af dem, over hvem de ere satte, er begravet i Roeskilde, den anden i Paris. Under Epitaphiet findes 5 Ligstene over: 1) Anders Eriksen Ulfeld, † 1456, 2) dennes Hustru Mette Schwerin, † 1485, 3) Ebbe Andersen Ulfeld, † 1501, og Kirstine Ottesdotter, † 1505, 4) Knud Ebbesen Ulfeld, † 1540, og Hustru Anna Hardenbergsdotter, † 1566, 5) Jacob Ulfeld, † 8de October 1593, og Hustru Anna Flemming, † »tertio Idus Novembris« 1570. Endelig findes her en Mindetavle over Familien Krag, uddød 26de Mai 1760 med Kammerjunker Frederik Christian Krag. I Gravcapellet, under Capellet findes Deputeret i Søetatens Generalcommissariatscollegium, Etatsraad Niels Krags smukke og velbevarede Kiste med mange Indskrifter, Vaabner og Ahnetavler, ligeledes findes der hans Enkefrues og Døttres samt hans Søsters Sofie Hedevig Krags Kister. Af Billernes Slægt findes i Gravcapellet 6 Liig, nemlig Geheimeraad Henrik Bille-Brahe til Egeskov og Stamhuset Hvedholm samt hans første og tredie Frue, 2 Døttre af 2det Ægteskab og en Søn af tredie Ægteskab. I den nordre Korsarm findes en Fortegnelse over Præster fra 1572 til 1775, i Vaabenhuset en Mindetavle over dem af Sognet, der faldt i Krigen 1848—50.

Den sidst afdøde Besidder af Egeskov har opført et Gravcapel (i gothisk Stiil af røde Muursteen) for sin Familie paa et til Kverndrup Kirkegaard hørende Stykke Jord, øst for den gamle Kirkegaard. Dette Stykke Jord og Capellet indviedes den 4de April 1872. Deri hviler nu foruden den afdøde Geheimeraad, Baron Friedrich Siegfried Bille-Brahe og Hustru født v. Bülow ogsaa deres Sønnesøn Frederik Henrik Baron Bille-Brahe, der døde i 1872 i en Alder af 20 Aar.

Den gamle mærkelige Hovedgaard Egeskov tilhørte alt i det 14de Aarhundredes Slutning den holsteenske eller sydslesvigske Familie Skinckel, senere ogsaa kaldet Tinhuus, der førte 3 Søblade i sit Vaaben og vistnok var en Green af Sehestederne. Laurids Skinckel, der døde 1533, efterlod Gaarden til sin Enke, Fru Hilleborg Bille, og da hun var død 1536, eiede deres tre Døttre Anna, Hilleborg og Rigborg Gaarden i Fællesskab. Anna ægtede Frants Brokkenhuus til Brangstrup, Rigsraad og Marsk, som faldt i Beleiringen for Varberg 1569. Han opførte 1554 den nuværende Hovedbygning med dobbelt Tag, takkede Gavle og Taarne, omgivet af en bred Grav. Efter ham blev Sønnen Laurids Brokkenhuus Eier af Egeskov. Han var en haard, brutal og hævngjerrig Mand, især bekjendt af sin grusomme Strenghed mod Datteren Rigborg Brokkenhuus. Denne var (vi følge her i Fortællingen Prof. T. Becker i hans Beskrivelse af Egeskov) Hofdame hos Christian IV.'s Dronning Anna Catharina. Hun

fødte i Aaret 1599 en Søn, til hvilken Kongens Kammerjunker Frederik Rosenkrands til Rosenvold blev udlagt som Fader. Dette vedgik denne ogsaa, men almindelig antoges Kongen for idetmindste at have deelt Damens Gunst med ham, og hendes Fader var fuldkommen overbeviist herom. Rasende over den hans Familie overgaaede Skam nægtede han paa det Bestemteste sit Samtykke til en Forbindelse mellem Datteren og Rosenkrands, uagtet denne erklærede sig beredt til at ægte den forførte Pige, og paakaldte de da gjældende barbariske Love mod de Skyldige; Loven fastsatte, at Forføreren skulde miste sin Ære og sine to Fingre, og Pigen indespærres sin Livstid. En saadan Dom blev ogsaa afsagt, men Kongen formildede den for Rosenkrands derhen, at han skulde drage til Udlandet og stride mod Tyrken. Rigborg Brokkenhuus blev indespærret paa Egeskov i et Værelse i anden Etage, som endnu paavises, hvor hun tilbragte 5 Aar indtil Faderens Død (man kaldte en saadan Indespærring endnu dengang Indmuring). Efter Laurids Brokkenhuus's Død beholdt hans Enke Karen Skram, en

Egeskov.

Datter af Admiralen Peder Skram, Egeskov som Enkesæde indtil 1618, da hun overdrog Gaarden til sin Svigersøn Jakob Ulfeld til Urup og Ulfeldsholm, Rigsraad og Rigets Kantsler samt Lehnsmand paa Nyborg Slot, der var gift med Datteren Birgitte Brokkenhuus. Efter Rigskantslerens Død 1630 synes hans Sønner at have deelt Gaarden imellem sig, indtil en af dem, Laurids, efterhaanden udkjøbte de Andre; han solgte 1648 Egeskov til sin Svigerfader Oluf Parsberg, der igjen afhændede den til den i Souverainitetshistorien bekjendte Rigsraad Otto Krag († 1666), hvis Søn var Geheimeraad Niels Krag og Sønnesøn Etatsraad Niels Krag. Da denne Familie var uddød, kom Egeskov 1784 ved Kjøb til Geheimeraad Henrik Bille-Brahe til Hvedholm, hvis Søn, Geheimeraad Grev Preben Bille-Brahe, † 1857, der ogsaa er Stifter af Grevskabet Brahesminde, 20de November 1811 oprettede Egeskov til et Stamhuus for sin næstældste Søn, Baron Henrik Bille-Brahe. Denne døde 1870 som Geheimeraad og efterlod Stamhuset til sin Søn, nuværende Besidder, Kammerh., Baron Preben Bille-Brahe, tidligere Gesandt ved det italienske Hof. Af Egeskov gives her en Afbildning.

Stamhuset Egeskov har efter Statshaandbogen for 1873 Htk. af alle Slags 436 Tdr., hvoraf under Hovedgaarden $109^{3}/_{4}$ Tdr., Bøndergods $337^{1}/_{4}$ Tdr., matr. Kirketiende 89 Tdr.; i Bankactier 3900 Rd., i Fideicommiscapital c. 512,500 Rd. Paa Stamhuset hviler ingen Gjæld.

Turø Sogn bestaaer af Øen Turø, beliggende syd for Fastlandet, hvorfra den er adskilt ved Svendborg-Sund, og øst for Øen Taasinge, hvorfra den er adskilt ved et smalt Sund. Paa Øens Sydside indskjærer sig fra Vest en lang smal Bugt af stor Dybde, „Turø Bund“ kaldet, hvori findes en lille Holm, Kidholm, der hører til Taasinge. Kirken, paa Øens nordvestlige Side, c. $^{1}/_{2}$ M. ø. s. ø. for Svendborg. Arealet, 1516 Tdr. Land, hvoraf 190 Tdr. Land Fredskov (Fred-Skov, Øster-Skov, Smormose-Skov, Sudema og Huleskov), er høitliggende og fladt med steile Klinter mod Havet paa den sydlige og nordøstlige Kyst. Det saakaldte „Turø Rev“, c. 50 Tdr. Land, der benyttes til fælles Græsning for Ungkvæg, strækker sig fra Øens Østkyst med en lang Revle ud i Langelandsbeltet. Jordsmonnet bestaaer deels af skjøre Leerjorder med lidet Muld og deels af rødsandede Jorder. Htk. $109^{7}/_{8}$ Tdr. A. og E., $12^{1}/_{2}$ Td. Skk.

Paa Øen er ikkun een By, Turø med Kirke, Skole og nogle Pogeskoler, 2 Veirmøller. Ialt i Sognet 26 Gaarde, 80 Huse med og 93 uden Jord, hvoraf 22 G. og 113 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 1090. Af Beboerne ernære 48 Familieforsørgere sig ved Jordbrug, 128 ere enten Skibsredere, Skippere, Somænd eller Fiskere og 50 ere Professionister. 3 Skibsbyggerier, der beskjæftige 60 Arbeidere, findes paa Øen. Til Øen hører omtrent 70 større og mindre Fartøier, de største paa omtrent 150 Tons. Nogle enkelte Skibe gaae i oversøisk Fart, de fleste paa Østersøen, Rusland, England, Frankrig og Norge, de mindre fare indenrigs og omtrent 20 ere Fiskekvaser. En Snees Familier leve af Fiskeri, og der fanges Torsk, Hornfisk, Pleier eller Plæde (en Art Flynder), Makrel, Rødspetter, Sild og Aal; Fiskeriet synes i den senere Tid at være betydelig aftaget paa Øen, formeentlig paa Grund af Dampskibsfarten. Endeel Erhverv gives ved Skovarbeide.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Bgkrs. 3die Udskrivningskreds 55de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Communen.

Turø Kirke er bygget 1639 af Fru Ellen Marsviin, Christian IV.'s Svigermoder, til hvis vidtløftige Besiddelser ogsaa denne Ø hørte. Kirken ligger paa en Høi paa Øens nordlige Side lidt fra Svendborg-Sund, hvilket her er omtrent 1300 Alen bredt. Den har et Spiir, men forøvrigt intet Særegent ved sin Bygningsmaade: den er ikke hvælvet, men har gibset Loft. I det oldnordiske Musæum findes (eller rettere fandtes, thi den kom dertil formedelst daarlig Indpakning i ødelagt Tilstand og er senere end mere forringet) den berømte Altertavle fra Turø, der formodes at have været til Dalum Klosterkirke og af Fru Ellen Marsviin derfra at være ført til Turø. Den fremstiller i Billedskjærerarbeide den sørgende Jomfru Marie med Christi døde Legeme paa Skjødet. Hvad der gjør denne Altertavle saa mærkelig er, at der paa Fløidørene findes samtidige Portraiter af Donatarerne, Kong Christian den Første og Dronning Dorothea, med det danske og det brandenborgske Vaaben. Det var efter disse Portraiter, at den oldenborgske Maler Wolfgang Heimbach, der levede her under Frederik III. og Christian V., har malet de Portraiter, som i sin Tid fandtes paa Kunstkammeret og fra Slægt til Slægt gik for Portraiter af Kong Hans og Dronning Christine, uagtet man havde Afbildninger af dette Kongepar baade paa Altertavlen i Graabrødre Kirke i Odense (nu i Frue Kirke), paa Ligstenen sammesteds (nu i St. Knuds Kirke)

og paa Stenen ved Opgangen til det store Kongelige Bibliothek, der viste heelt andre Figurer; ogsaa i den Samling af Portraiter, som Kong Christian V. lod opsætte i Conseilssalen paa Frederiksborg, fandtes Copier af Kongens Portrait paa Altertavlen, mærket med Kong Hans's Navneciffre (dette er nu forandret). Det var Secretairen i Commissionen for Oldsagerne, C. Thomsen, der i 1828 ved at see Altertavlen paa Turø, navnlig ved at sammenligne Portraiterne med Afbildningerne af Kong Christian paa Gripsholm og Skokloster samt ved at drage Slutning af de vedføiede Vaabner saae sig istand til at paavise lange Tiders Vildfarelser med Hensyn til disse tvende Kongelige Portraiter*). Den nuværende Altertavle blev omtrent samtidig med at C. Thomsen gjorde denne Opdagelse ført herhen fra Graabrødre Klosterkirke i Svendborg, som da var under Nedbrydelse. Den fremstiller i Træskjærerarbeide Korsfæstelsen og Scener af Lidelseshistorien. Paa Chorets nordlige Side hænger et udskaaret Crucifix; ogsaa findes Billedskjærerarbeide af Kunstværd i Skriftestolen og i de øverste Stole. Turø hørte, inden Øen fik sin egen Kirke, under Bregninge Sogn paa Taasinge.

Efter Saxos Fortælling var Rolf Krake født paa Turø, hvor hans Fader Kong Helge paa et af sine Krigstog havde voldtaget Thora, der af Hævn tilførte ham hans egen Datter Yrsa, som saaledes blev Moder til Rolf**). Øen kaldes ogsaa i ældre Skrifter Thorø, og Navnet har man villet udlede enten af nysnævnte Thora, som der skal være begravet (Scr. rer. Dan I p. 151, 225), eller mindre rimeligt af Thor, ligesom det nærliggende Taasinge (Thorseng). Den nævnes i Jordebogen 1231 („Thorö major“ til Adskillelse fra den mindre Ø af samme Navn ved Asiens), hvor der siges, at der paa den fandtes Hjorte, Raadyr og Daadyr (Scr. rer. Dan VII p. 532). Turø hørte længere hen i samme Aarhundrede til Junker Abels Eiendele (jfr. Svendborg).

See nu „Historisk-statistisk Beskrivelse af Øen Turø“ af Biskop Dr. C. T. Engelstoft i Hist. Tidsskr. 3die Række, 1ste Bind, S. 331—426.

Taasinge.

Denne for sin Naturskjønhed og sin Frugtbarhed bekjendte Ø, der skilles fra Fyen ved Svendborg-Sund, har en Længde af omtrent 2 Mile, en Brede af indtil 1 Miil, og naar Halvøen Vemmenæs paa den sydostlige Side af Øen medtages, c. 1½ Miil. Øens Fladeindhold udgjør c. 1¼ □ Miil eller 12,433 Tdr. Land af 1296 Tdr. Htk. A. og E., 64 Tdr. Skff., med 4588 Indbyggere. Til Øen høre 4 ubeboede Øer, nemlig Yholm og Marholm i Svendborg-Sund, Kidholm i Indløbet af Turø Bugt (see Turø S.), Store- og Lille-Balle med en mindre Ø ved Taasinges sydostlige Side.

Øen, der regnes til Sunds Herred, udgjør et eget Birk med Thingsted i Vindeby (forbundet med Svendborg Byfogedembede), hører under Svendborg Amtstue- og Lægedistrict, Amtets 3die Valgkreds, og udgjør 3 Sogne: Bregninge, Landet og Bjerreby.

---

*) I Malerisamlingen paa Gaunø findes ogsaa et Maleri af Kong Christian I. og Dronning Dorothea, der efter Dronningens Costume at dømme, hvilket ganske stemmer med Thomsens Beskrivelse af Maleriet paa Altertavlen, maa være en Copi af dette Maleri. Maleriet paa Gaunø kan først være malet i Kong Frederik den Førstes Tid, thi Kongen og Dronningen nævnes i Indskriften paa selve Maleriet som Kong Frederiks Forældre.

**) Oehlenschläger henlægger, som bekjendt, i „Helge“ og „Yrsa“ efter et andet Sagn disse Tildragelser til „Saxland“ og kalder Yrsas Moder „Dronning Oluf“.

Valdemars Slot.

Taasinge forekommer i Knytlinga-Saga Cap. 32 under Navnet „Thorslund" og i en Variant „Thioslund"; i Kong Valdemar II.'s Jordebog 1231 (Scr. rer. Dan. VII. p. 523, 524, 531) kaldes den „Thosland", hvilken Benævnelse ogsaa forekommer i Documenter fra Middelalderen, medens Navnet Tosind, Tasind, Taasen, Tosing, Taasing først kommer frem i det 15de Aarhundrede; det udledes sandsynligst af Guden Thor. I den ulykkelige Periode af vort Fædrelands Historie, som optager den første Halvdeel af det 14de Aarhundrede, var Taasinge tilligemed Fyen i de holsteenske Grevers Hænder. Dronning Margrete overlod Øen 1395 til Fyens Bispestol, som den derpaa tilhørte lige til Reformationen, altsaa i 141 Aar. I den nærmeste Tid efter Reformationens Indførelse eiede Kong Christian III. selv Taasinge, indtil den 1573 ved et Mageskifte kom til Rigsraad Erik Rosenkrands, Statholder i Norge. Denne Slægt havde dog ikke længe Øen i Besiddelse; i Begyndelsen af det næste Aarhundrede tilhørte Størstedelen af Taasinge Christian IV.'s Svigermoder Ellen Marsviin, derefter hendes Datter Kirstine Munk, dennes og Christian IV.'s Søn Grev Valdemar Christian, hans Søster, Frøken Hedvig, Ebbe Ulfelds Frue, og derpaa Svogeren Corfits Ulfeld, efter hvis Flugt hans Part af Taasinge blev confiskeret og kort efter at være hjemfalden til Kronen udlagt til Rytterdistrict, medens den øvrige Deel af Øen var i forskjellige Privates Hænder. Ved Skjøde, dateret 14de Marts 1678, afhændede Kong Christian V. sin Andeel af Taasinge, for en Priis af 40 Rd. pr. Td. Htk., til Seirherren i Kjøgebugt, Generaladmirallieutenant Niels Juel for de ham tilkommende Priispenge for de erobrede svenske Orlogsskibe; altsaa blev ikke, hvad man i Almindelighed har troet, hele Øen skjænket ham som Gave. Saavel Niels Juel som hans Søn og Arving Etatsraad Knud Juel, hvem Kongen skjænkede Skattefrihed ligesom Faderen, lod sig det være magtpaaliggende at tilkjøbe sig saa meget som muligt af det øvrige paa Øen beliggende Strøgods, i den Hensigt at faae oprettet af det Hele et Stamhuus for den juelske Familie, hvilket ogsaa opnaaedes kort efter Sidstnævntes Død ved Fundats af 1ste Mai 1711 (nyt Stamhuusbrev af 18de Februar 1767). Efter Etatsraad Knud Juel fulgte Sønnen Kammerherre, Oberst Niels Juel, † 1766. Under ham forskjønnedes Taasinge meget ved Anlæg af Frugthaver ved Bøndernes Boliger, hvortil Stamhuusbesidderen skjænkede Træerne. Han efterlod ingen Børn, hvorfor Stamhuset tilfaldt hans Broder, Geheimeraad Carl Juel, Hofmester ved Sorø Academi, Stiftamtmand i Fyen, † 1767. Hans 6aarige Søn Frederik J., senere Generallieutenant, fulgte ham, † 1827, og efter ham den i 1859 afdøde Kammerherre Carl Juel, gift med Lehnsbaronesse Stieglitz-Brockdorff til Schelenborg og saaledes Baron Juel-Brockdorff. Han og hans Hustru havde i Henhold til § 6 i Erectionspatentet*) testamentarisk bestemt, at deres anden Søn skulde have Stamhuset ved Faderens Død. Der opstod imidlertid Proces om Gyldigheden af Testamentet (baade fordi Faderen ikke havde Schelenborg, der var Moderens, og fordi dette var et Baroni og intet Stamhuus, saaledes som Ordene i § 6 lyde) og Høiesteretsdommen faldt i 1862 til Fordeel for den ældste Søn, nuværende Besidder F. C. Ad. N. A. K. Baron Juel-Brockdorff, tillige arveberettiget efter Moderens Død til Baroniet Schelenborg. Ved Valdemars-Slot er af Stamhuusbesidderen ved Aar 1870 anlagt en Havn, vel nærmest af Hensyn til en lettet Udskibning af Kornvarer. Samtidig dermed have Øens Veie modtaget betydelige Forbedringer, ligesom ogsaa nye ere anlagte.

Af Valdemars Slot gives paa modstaaende Side en Afbildning.

Over Øen Taasinge haves en Beskrivelse af F. C. Lund, daværende Sognepræst for Landet Menighed, Odense 1823, 4to; ogsaa Professor T. Beckers Beskrivelse af Valdemars Slot indeholder vigtige Bidrag til Øens Historie.

Bregninge Sogn, det nordligste Sogn paa Øen, er omgivet af Landet Sogn, Svendborg- og Turø-Sund samt Langelands-Beltet. Kirken, midt i Sognet, ½ M. s. for Svendborg. Arealet, 3564 Tdr. Land, hvoraf 485 Tdr. Land Fredskov (Størstedelen af Nordskov og Horse-Skov), udgjør næsten een Bakke, som i Midten af Sognet hæver sig 240 Fod over Havet, og Jordsmonnet bestaaer af sandede, sandmuldede og sandblandede Leerjorder. Til Sognet høre de ubeboede Øer Yholm, Mar-

*) „Hvis en Fader haver andet Stamhuus tilforn og siden bekommer Thorsinge Stamhuus dertil, da skal det være Forældrene tilladt at give Thorsinge Stamhuus til deres andet Barn".

holm og Kidholm. I Sognet findes enkelte ubetydelige Aaløb, hvoraf et danner endeel af den sydlige Grændse mod Landet Sogn. Htk. $338^{3}/_{4}$ Tdr. A. og E., 29 Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Bregninge ved Foden af en Høi, hvorpaa Kirken er beliggende, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Knudsbølle med Bukkehave Veirmølle, Bjernemark, Vindeby med Thingsted og Skole (Frederik Juels eller Eskjær Skole, beliggende mellem Vindeby og Troense) sydost for Byen, Kalkbrænderi, Færgested med Overfart til Svendborg, Nyby med Arbeids- og Forsørgelsesanstalt, beregnet paa 40 Lemmer, Ny-Nyby, Pederskov og Skipperbyen Troense med Havn, Skibsværfter, Skole, 1 Pogeskole og en privat Realskole, Lodsbolig og 4 Kroer eller Gjæstgiversteder, Frederiksstad, der ogsaa regnes som en Deel af Troense, flere i lige Linier beliggende Huusrækker; Hovedgaarden Valdemars Slot, med den underliggende Avlsgaard Thaersminde, $63^{5}/_{8}$ Tdr. Htk. A. og E., $29^{1}/_{8}$ Tdr. Skk., 432 Tdr. L. Ager, 60 Tdr. L. Eng, 627 Tdr. L. Skov (c. 247 Tdr. Htk. Fæstegods); Ventepose- og Røde-Vandmøller. Ialt i Sognet 46 Gaarde, 169 Huse med og 73 uden Jord, hvoraf 13 G. og 43 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 2094, hvoraf omtrent 1000 i Troense. Foruden Jordbrug gives i Sognet betydeligt Erhverv ved Søfart, Fiskeri og ved Arbeide paa de i Troense beliggende Skibsværfter, blandt hvilke Christen Møllers og Julius Jensens udmærke sig. En ikke ubetydelig Deel Frugt afskibes her i Sognet, og noget Erhverv haves ved Skovarbeide.

Sognet hører under Taasinge Birks Jurisdiction (i Svendborg, Thingsted i Vindeby), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 59de Lægd. Sognet, der er deelt i 2 Sognefoged-districter, danner en egen Commune. Kirken tilhører Stamhuset Taasinge. Fattigvæsenet har, foruden Inspecteur Deantzers Legat, 800 Rd., flere Legater indestaaende i Stamhuset Taasinge, som afgive aarlig Rente af 121 Rd. $16^{1}/_{2}$ ß.

Bregninge Kirke har, ved en senere Tilbygning mod Syd (den saakaldte nye Kirke, opført af Jakob Rosenkrands i Slutningen af det 16de Aarhundrede og nærmest bestemt for Beboerne af Turø, som dengang hørte under Bregninge Sogn) og ved Familien Juels Gravcapel mod Nord, faaet Korsets Form; den er hvælvet og bygget af Kampesteen I Capellet staae deels i Steen-, deels i Trækister 14 Lig af den juelske Familie; 4 andre ligge i en underjordisk Hvælving. Der findes i denne Kirke en ved sin Ælde mærkelig Ligsteen fra 1376 over en Præst i Bregninge „Benedictus Jacobus". Kirken ligger meget høit paa Bregninge Bakke; fra Taarnet, der er indrettet til et Observatorium, med en ovenpaa anbragt aaben Altan, har man en Udsigt, der ansees for den videste og skjønneste i hele Danmark*). Choret staaer skjævt for Kirken. Orgel anbragt 1860. 1575 blev Bregninge paa Grund af Kaldets Fattigdom annecteret Landet Sogn, men 1738, da det imidlertid ved Troenses Opkomst var blevet forbedret,

---

*) „Det skjønne Taasinge selv udgjør Forgrunden i dette Maleri. Mod Nord hæver sig Fyens Kyst amphitheatralsk i Veiret. I N. N. O. dannes mellem Bakker og Skove en bred Dal, ud over hvilken det skarptseende, dog ubevæbnede Øie bliver Sjælland vaer hiin Side Beltet. Synker Øiet, stoder det paa Svendborg-Sund, der bugter sig som en stor Flod, samt paa Byen Svendborg med sine 2 Kirketaarne. Mod Østen haves det sjeldent afvexlende Syn af 4 Gange Land og 3 Gange Vand, idet man paa eengang overskuer Taasinges østlige Deel, Lungebugten, Halvøen Vemmenæs, Store-Belt, Langeland, atter Store-Belt og endelig i det Fjerne Lolland. Ærø og mellemliggende Smaaøer samt ud over disse Holsteens fjerne Kyst, der dog kun viser sig som en Taage, danner Buets Sydside. Mod Vesten støder Øiet paa Kysten af Angel ved Geltina, og dernæst paa det smilende Als, der især om Morgenen frembyder et saare malerisk Landskab. Over Lille-Belt og nogle Smaaøer i samme vender Øiet derpaa atter tilbage til Fyen, „efter ialt at have overskuet 8 Provindser og større Øer, omtrent 20 mindre Øer og Holme, 5 Kjøbstæder, 2 Flækker, 65 Kirketaarne, 20 Slotte og Herregaarde m. m. m."

fik Bregninge igjen sin egen Præst og blev forenet med Capellet paa Valdemars Slot.

Den gamle Borg Kjærstrup, hvoraf Voldstedet og Gravene endnu tydeligt ere at see, laae ¼ Miil Sydvest for Valdemars Slot, tæt ved Skoven, der hvor Veien fra Slottet nu deler sig til Bregninge og Lundby. Den forekommer først under dette Navn 1362, da den var i Ridder Hartvig Krummediges Besiddelse; det er ikke rimeligt, at „Kyælteburgh", der i Valdemar II.'s Jordebog (Scr. rer. Dan. VII. p. 523) nævnes i Forbindelse med „Thosland", skal betegne denne Borg. 1387 nævnes Henning Berg, der var med at hylde Dronning Margrete paa Fyens Landsthing, som Kronens Lehnsmand paa Kjærstrup. Medens Taasinge tilhørte de fyenske Biskopper (1355—1536), opholdt disse sig ofte paa denne Borg; da Jens Andersen Beldenak 1529 resignerede og overgav Stiftet til sin Coadjutor Knud Gyldenstjerne, forbeholdt han sig Kjærstrup, og her var det at en holsteensk Adelsmand Christoffer Rantzau 1533 paa Røverviis overfaldt den gamle Biskop og under mange Mishandlinger slæbte ham omkring i Holsteen, indtil han blev udløst af sine Slægtninge. Efter Reformationen, da Taasinge var kommen tilbage under Kronen, var Kjærstrup Sædet for en kongelig Lehnsmand, blandt hvilke den senere saa berømte Feltherre Frants Brokkenhuus til Egeskov. Da Øen var kommen til Kirstine Munk og hendes Søn Grev Valdemar Christian, lod Kong Christian IV. 1629 det gamle Kjærstrup nedbryde og i dette og de følgende Aar af Materialierne opføre ved Stranden det nuværende store:

Valdemars Slot til Residents for denne sin Søn, som dog aldrig kom til at boe der. Søsteren Hedvig Ulfeld bortspillede sin hele Formue og var i den Grad i Forlegenhed, at hun endog maatte tilskjøde sine Tjenestefolk Gaarde for tilgodehavende Løn; under denne ødsle Dame, som endelig forlod Taasinge 1664, blev Godset saaledes aldeles adsplittet, og Valdemars Slot blev udlagt til en Privatmand. Men da Niels Juel 1678 havde faaet Øen, tilkjøbte han sig samme Aar Slotsbygningen af en kjøbenhavnsk Borger; han kostede betydelige Summer paa dens Istandsættelse, da den var meget forfalden, og indrettede i Slottets østlige Fløi et smukt Capel, som blev indviet den 3die October 1687 af Biskop Kingo. Slottet blev i den forrige Krig afbenyttet som Lazareth. Paa Valdemars Slot gjemmes flere Erindringer om Niels Juel, saaledes hans Reisetui og hans Kikkert. Her er ogsaa en Samling af Portraiter af den juelske Familie og af det danske Kongehuus, blandt hvilke sidste Høyen har fremhævet Carl v. Manderns Billeder af den udvalgte Konge Christian V. og hans Gemalinde i legemsstore Figurer.

Lidt Nord for Slottet ligger Ladepladsen Troense, der er bekjendt baade for sin udmærket skjønne Beliggenhed ved Indseilingen til Sundet mellem Taasinge og Turø, og for sine betydelige Skibsbyggerier og Rederier.

Foruden Kjærstrup har der endnu ligget to andre gamle Borge paa den nordlige Side af Taasinge ved Stranden: Piils Slot og Horse Slot; af det sidste findes endnu Levninger.

Paa den ubeboede Holm Yholm under Bregninge Sogn fandtes i 1853 nogle faa Mønter, der vare skudte op af et Muldvarpeskud, og ved nærmere Undersøgelse optoges 4 Sølv-Armbaand og en Mængde Brudstykker af forskjellige Sølv-Smykker til en samlet Vægt af lidt over 2 Pund, samt omtrent 450 Sølvmynter, hvilke maae antages nedlagte i Jorden kort efter Aar 1000.

Landet Sogn, der udgjør den midterste Deel af Øen, er omgivet af Bregninge og Bjerreby Sogne samt Lille-Belt og Store-Belt, som ved Halvøen Vemmenæs danner en Vig (Lunge- eller Lunke-Vig) paa Sognets Østside. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 1 M. s. for Svendborg. Arealet, 3383 Tdr. Land, hvoraf 446 Tdr. Land Fredskov (Vornæs Skov og endeel af Nordskov), er fladt, og Jordsmonnet af sandmuldet og leerblandet Beskaffenhed. Ved Sognets nordvestlige Grændse findes en mindre Aa. Htk. 362⅞ Tdr. A. og E., 16⅛ Tdr. Skk.

I Sognet: Landet Kirke; Byerne Lundby med Præstegaard, Skole og Veirmølle, Meelby, Strammelse, Vornæs (noget spredt beliggende) med Skole, Bækkehave og Nordskov Huse (7 H.). Ialt i Sognet 65 Gaarde, 73 Huse med og 39 uden Jord, hvoraf 20 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1119. Jordbrug er Hovederhvervet. Endeel Dagleiere finde Arbeide i Stamhusets Skove. Frugtavlen er ogsaa af Vigtighed.

Sognet hører under Taasinge Birks Jurisdiction (i Svendborg, Thingsted i Vindeby), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 58de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Stamhuset Taasinge. Fattigvæsenet har, foruden en Kgl. 3½ pCt. Obligation paa 300 Rd., skjænket af Fru F. C. Lund, i Legatrenter fra Stamhuset Taasinge aarlig 60 Rd. 3 Mk. 8¼ ß.

Landet Kirke ligger midt paa Taasinge; den ansees ogsaa for den ældste af de 3 Kirker paa „Landet", som Beboerne af de mange Smaaøer i det fyenske Archipelag pleie at kalde Taasinge som den største, og deraf er rimeligviis dens Navn kommet. Det er en solid Bygning med Taarn, Hvælvinger og halvcirkelformet Sacristi i den østlige Ende, opført af store, vel tilhugne Kampesteen; den antages at have været indviet til St. Jørgen, de Spedalskes Patron. Over Kirkedøren inde i Vaabenhuset findes et halvrundt Kampesteens Relief, paa Dørpillerne en Centaur og en Løve i stærkt ophøiet Arbeide. Chorbuen og Buen ind til Taarnrummet ere runde. (See Annaler for nord. Oldk. 1840—41, S. 99, 100.

Paa Lundby Mark har ligget et St. Olufs Capel, hvorved der var en hellig Kilde af samme Navn, bekjendt for sine Underkurer. Af Capellets Levninger skal Tilbygningen ved Bjerreby Kirke være opført.

Bjerreby Sogn, det sydligste paa Øen Taasinge, er omgivet af Landet Sogn, Store- og Lille-Belt samt Lunge- eller Lunke-Vig, der dannes af Sognets østligste Deel, Halvøen Vemmenæs. Kirken, østlig i Sognet, 1¼ Miil s. for Svendborg. Arealet, 5486 Tdr. Land, hvoraf 296 Tdr. Land Fredskov (Tved og Stener Skov), er, med Undtagelse af Bjerreby-Bakke i den østlige Deel af Sognet, fladt og ved Sydenden af Sognet endog saa sidt, at en betydelig Strækning, Maanen kaldet, ikke sjelden oversvømmes af Havet, saa at blot den yderste Ende, Vaarø-Knude, rager frem som en Holm. Jordsmonnet er for Størstedelen af leret Beskaffenhed. Til Sognet høre de ubeboede Øer Store- og Lille-Ralle. Htk. 594⅛ Tdr. A. og E., 18⅜ Td. Skkl.

I Sognet: Byerne Bjerreby paa en Bakke med Kirke, Skole og Veirmølle, Vaarø med Præstegaard, Stjovl, Helløv, Søby med Skole, Gjesinge, Ny-Gjesinge, Skovbølle og Vemmenæs med Skole og Færgested, hvorfra er Overfart til Rudkjøbing; Stavs Veirmølle. Ialt i Sognet 109 Gaarde, 83 Huse med og 22 uden Jord, hvoraf 37 G. og 25 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1375. Jordbrug og noget Skovarbeide, lidt Fiskeri samt nogen Baadfart udgjør Indbyggernes Erhverv. Af Frugtavl haves en ikke ringe Biindtægt.

Sognet hører under Taasinge Birks Jurisdiction (Svendborg, Thingsted i Vindeby), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 57de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Stamhuset Taasinge. Sognets Fattigvæsen oppebærer ¼ af de i Stamhuset Taasinge perpetuerede Legater, der udgjør aarlig 60 Rd. 3 Mk. 8¼ ß.

Bjerreby Kirke er en gammel Muur- og Kampesteensbygning med Hvælvinger og et Taarn mod Vest. En Udbygning mod Nord, som gjør den til en halv Korskirke, er af langt yngre Oprindelse (fra Aar 1634). Kirken skal allerede være bygget 1136 og indviet til St. Morten. Lund bemærker i sin Beskrivelse af Taasinge ved denne Leilighed (S. 35 flg.): „Dersom ellers Brøstfældighed vidner om høi Alder, maa denne Kirke være meget gammel, da dens Mure udvendig understøttes af mange murede

Piller, som efterhaanden ere tilsatte. Ogsaa synes den hele indvendige Bygningsmaade ved sine plumpe Piller og uregelrette Hvælvinger meget godt at kunne passe til det 12te Aarhundrede. Kirken er temmelig stor og rummelig, men ikke smuk". Den har 1855 faaet et Orgel, anskaffet af Sognets Beboere. Altertavlen er i Form af et Skab med mange udskaarne Figurer. I Kirken findes endvidere et udskaaret Billede af St. Morten, et stort Crucifix og et mærkværdigt gammelt Egeskab.

Dreiø Sogn bestaaer af Øerne Dreiø, Skarø, Hjortø og Birkholm samt de ubeboede Øer Flekkholm, Grydholm, Græsholm, Meilholm og Odden, alle beliggende syd for Fyen i Lille-Belt. Kirken, sydostlig paa Øen Dreiø, 2 M. s. v. for Svendborg, $2^1/_4$ M. s. o. for Faaborg, 1 M. n. for Ærøeskjøbing og $2^1/_2$ M. v. n. v. for Rudkjøbing. Øernes samlede Areal udgjør 1478 Tdr. Land, og hæver sig paa Dreiø 54 Fod over Havfladen, men er paa de andre Øer jevnt og fladt. Jordsmonnet bestaaer paa Dreiø og Skarø, naar undtages enkelte side Strækninger, som ere udsatte for Oversvømmelser, og som ere sandede og grusede, af fortrinlige leermuldede Jorder; paa Birkholm og Hjortø er Jordsmonnet mindre godt, af lettere Beskaffenhed, og paa Hjortø findes Rødsand i Underlaget. Dreiø har en Længde af $^3/_4$ Miil og en Brede af $^1/_4$ Miil; Skarø er omtrent $^1/_2$ M. lang og $^1/_4$ M. bred; Birkholm og Hjortø ere omtrent lige store, nemlig $^1/_4$ M. lange og $^1/_8$ M. brede. Htk. 117 Tdr. A. og E.

Sognet har 4 Byer: Dreiøby med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Skarøby med Skole, Hjortø med Skole og Birkholm med Skole (de tvende sidstnævnte Skoler 1 fælles Lærer), hver især paa Øerne af samme Navne. Ialt i Sognet 48 Gaarde, 48 Huse med og 7 uden Jord, hvoraf 6 G. og 27 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 631. Jordbrug er Indbyggernes Hovederhverv. Fiskeri drives, men ikke af nogen Betydenhed. Paa Øerne findes endeel Harer, og der nedlægges paa en Klapjagt gjerne 60 à 80 Stkr. af dette Vildt.

Sognet hører under Sunds og Gudme Herreders Jurisdiction (Svendborg), Svendborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 56de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Baroniet Lehn. Dreiø Sogn har (efter Beretningen fra Slutningen af 1870), nu vil dette efter Stormfloden 1872 maaskee ikke længere blive gjældende) ikke noget fast eller ordnet Fattigvæsen, altsaa ingen Fattiglemmer. „Man har altsaa her naaet det skjønne Maal, som vor Tid anpriser, frivillig Fattigunderstøttelse. Der har nemlig hidtil kun været Tale om øieblikkelig Trang". Hver Ø har, som foranført, sin egen Skolebygning, idet Hjortø og Birkholm have en fælles Lærer, der underviser den halve Maaned paa hver Ø. Sognet har tvende Legater, hvert paa 200 Rd., stiftede 18de April 1830 og 19de October 1849 af Gaardmand paa Dreiø Niels Rasmussen.

Kirken paa Dreiø er bygget 1535 af Øens Beboere, 13 Gaardmænd. Tidligere hørte Dreiøboerne til Ærøeskjøbings Menighed. Kirken er opført af Kampesteen; efterat Besidderen af Baroniet Lehn havde kjøbt den, fik den en Tilbygning i begge Ender: Taarn og Chor; forøvrigt er der intet Særeget i dens Bygningsmaade. Aar 1555 tillagde Kong Christian III. Præsten den halve Kongetiende, og bød, at Skarø, som tidligere hørte til Øster-Skjerninge, Hjortø, som hørte til Bjerreby paa Taasinge, og Birkholm, som hørte til Humble paa Langeland, skulde henlægges under Dreiø

Kirke. Endnu langt ind i det 17de Aarhundrede var Dreiø Menighed i Besiddelse af Kaldsretten, hvilket sees af Niels Christoffersens Kaldsbrev af 2den Mai 1632.

Af Dreiø Sogn hører Øen Dreiø som Fæstegods under Grevskabet Brahesminde, Øen Skarø paa et Par Gaarde og Huse nær under Baroniet Lehn, Øen Hjortø under Stamhuset Taasinge og Øen Birkholm under Grevskabet Langeland. (Jfr. Topographi over Dreiø Sogn, af (forhenværende Sognepræst paa Øen) P. Tommerup, Odense 1823).

Dreiø Sogn var et af de ved Stormfloden 13de November 1872 stærkest medtagne Dele af Landet. Til Skildring af denne Begivenhed skal her meddeles et Udtog af Amtmandens Beretning. 4/7 af Øen Dreiø var under Vand, Muldlaget var imidlertid kun taget bort fra ganske enkelte Steder og der blev ikke bortskyllet Noget af Øens Areal, men Digerne, af 7 Fods Høide, der næsten overalt omgive Øen, bleve overalt mere eller mindre beskadigede; 5 Huse bleve beskadigede, nogle Køer og Faar omkom. Hjortø, der bestaaer af 4 Heelgaarde, 2 Halvgaarde og et Par Huse, var heelt oversvømmet med Undtagelse af 16 Tdr. Land, og Digerne, hvormed hele Øen er forsynet i en Høide af 8 Fod over dagligt Vand, bleve noget beskadigede, hvilket ogsaa var Tilfældet med Bygningerne. Arealet blev ikke formindsket. Skarø, der ogsaa har Diger, fik disse beskadigede og der blev bortrevet Jordstrimler paa Nordsiden af omtrent 1 Tønde Lands Udstrækning. Birkholm, der har et Areal af 160 Tdr. Land, henhørende til 14 Boelssteder og Huse, var den af hele Svendborg Amt ved Stormfloden meest medtagne Landsdeel; Øen stod heelt under Vand og Beboerne maatte redde sig op paa Huuslofterne; de i og for sig utilstrækkelige og ikke godt holdte Diger (for 5 Aar siden havde Vandet gjennembrudt dem) bleve næsten ganske ødelagte, Bygningerne ligeledes, Korn og Sæd gik næsten aldeles tabt, Muldjorden for en stor Deel bortskyllet og Markerne ødelagte med Sand og Smaasteen.

Strynø Sogn bestaaer af Øerne Strynø og Strynøkalv samt de ubeboede Øer Vogterholm, Bondeholm, Græsholm, Bodiken, Bredholm og Greensholm, beliggende syd for Øen Taasinge i Beltet imellem Langeland og Ærø. Kirken, midt paa Øen Strynø, c. 2¼ M. s. for Svendborg, 1 M. s. v. for Rudkjøbing, 1 M. n. o. for Marstal og 1¾ M. o. n. o. for Ærøeskjøbing. Sognets Areal, 1040 Tdr. Land, er bølgeformigt, men høiner sig fra alle Sider indtil 32 Fod og Udsiderne maa næsten overalt beskyttes ved smaa Dæmninger mod Høivande. Jordsmonnet er af leermuldet Beskaffenhed med Mergelunderlag; paa Strynøkalv ere Jorderne, som ere mere grusede i Overfladen, inddæmmede for ikke at udsættes for Oversvømmelse, og alle Udkanterne ligge som Sylt, der benyttes til Græsning og Høslet. Htk. 129 Tdr. A. og E.

Sognet har ikkun een By, Strynøby, paa Øen af samme Navn, med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, beliggende ved Strandbredden ligeoverfor Strynøkalv, og paa Øen Strynøkalv 3 Gaarde. Ialt i Sognet 53 Gaarde, 23 Huse med og 68 uden Jord, hvoraf 39 G. og 15 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 723. Jordbrug, Søfart og Fiskeri udgjør Indbyggernes Erhverv. I Reglen farer Beboerne tilsøes fra Confirmationsalderen og saa længe Kræfterne strække til.

Sognet hører under Langelands Herreders Jurisdiction (Rudkjøbing), Svendborg Amtstuedistrict og Rudkjøbing Lægedistrict; 3die Vgkds. 3die Udskrivningskreds 87de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Baroniet Lehn.

Indbyggerne paa Strynø hørte i ældre Tid til Rudkjøbing Menighed, men 1589 fik de deres egen Kirke. Denne lille lave Kirke har Lehnsbesidderen Baron Rosenørn-Lehn ladet ombygge 1867—68; kun det Nederste af Taarnet og den gamle udskaarne Prædikestol er bibeholt. Kirken har et smukt Taarn og er i det Hele af en Form, der nærmer sig Capellet ved Taarbæk; den rummer 400 Mennesker.

Strynø Sogn hører som Fæstegods under Grevskabet Langeland. Det har tidligere udgjort et eget Birk, der i Aaret 1855 inddroges under Langelands Sønder Herreds Jurisdiction.

Salling Herred,

beliggende i den sydvestlige Deel af Fyen, indbefatter tillige de mindre Øer Avernakø, Lyø, Bjørnø og Ilumø m. fl. i Lille-Belt. Herredets Grændser dannes af Lille-Belt, Odense Amt og Sunds Herred. Den større Deel af Herredet er gjennemdraget af høie og sandede Banker, hvilket i det Hele taget omgives af mindre gode, ja endog skarpe Jorder. Frugtbare Leerjorder findes dog flere Steder, navnlig Nord og Syd for de ommeldte Bankestrækninger. Den nordlige og vestlige Deel af Herredet er kun lidet skovrig; derimod have de øvrige Dele talrige og tildeels betydelige Skove. Fladeindholdet er $8^1/_2$ □ Miil. Htk. 7845 Tdr. A. og E., 288 Tdr. Skst. Indbyggernes Antal var efter sidste Folketælling 27,427, hvoraf 3440 i Kjøbstaden Faaborg. I geistlig Henseende danner Salling Herred et eget Provsti. Hundstrup Sogn er Annex til Øster-Skjerninge i Sunds Herred i Svendborg Amt, og Heden Sogn er Annex til Nørre-Søby i Aasum Herred i Odense Amt.

Diernisse Sogn, Annex til Faaborg Kjøbstad, omgivet af Faaborg Kjøbstads Mark, Svanninge, Brahetrolleborg, Vester-Aaby og Aastrup Sogne, samt Faaborg-Fjord. Kirken, i Sognets nordlige Deel, $^3/_8$ M. n. o. for Faaborg. Arealet, 3373 Tdr. Land, hvoraf $379^1/_2$ Tdr. Land Fredskov (Dyrehaven, Enemærket, Nyhave, Oxehave, Pipstorn, Kohave, Prisehave og Nørre Skov), er noget bakket og hæver sig i Kongenshoi til 371 Fod og i Rikkelsbjerg til 353 Fod. Jordsmonnet er forskjelligt og bestaaer deels af sand- og gruusmuldede, deels af leermuldede Jorder. Indsøen Ørre-Sø ligger paa Sognets nordlige og Indsøen Sundet paa den sydvestlige Grændse. Landeveien fra Faaborg til Svendborg passerer Sognets sydligste Deel. Htk. $325^3/_4$ Tdr. A. og E., 13 Tdr. Skst.

I Sognet: Byerne Diernisse med Kirke, Skole, 2 Hospitaler, Teglværk (Algermosegaards) og Bæveri, Kalleko med Vandmolle og en mindre Mølle til Tilvirkning af Mastixpapir, og Katterø med en Hjælpeskole og Hospital; Hovedgaarden Holstenhuus, under Baroniet af samme Navn, af Htk. $76^1/_4$ Tdr. A. og E. og 13 Tdr. Skst., med et Areal af 406 Tdr. L. A. og E. og $613^1/_2$ Tdr. L. Skov; Avlsgaarden Bjørnemosegaard, under Baroniet Holstenhuus, af $20^1/_2$ Tdr. Htk. med $169^1/_2$ Tdr. L., Arvefæstegaarden Barnehøigaard, $14^1/_3$ Tdr. Htk.,

130 Tdr. L.; Helene Mølle (en Veirmølle). Ialt i Sognet 49 Gaarde og 114 Huse, hvoraf 26 G. og 57 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 984. Jordbrug og Skovarbeide er Hovederhvervet.

Sognet hører under Baroniet Holstenhuus Birks Jurisdiction (Spanget), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 4de Vgkds; 3die Udskrivningskreds 1ste Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Baroniet Holstenhuus. I Sognet er 3 Hospitaler, stiftede 1706 og 1786 for 6 Fattige af Holstenhuus og Langesø Godser, som har i Legatpenge fra Baroniet Holstenhuus aarlig 143 Rd. 2 Mk., hvoraf 18 Rd. tilfalder Skolelæreren som Hospitalsforstander og Resten tilligemed noget Brændsel uddeles til Fattige paa Holstenhuus Gods. Desuden er ved Fundatsen af 1786 oprettet 2 Hospitaler paa Langesø Gods, hvortil særskilt uddeles Penge og Brændsel aarlig (see Vigerslev og Vester-Aaby Sogne).

Den oprindelige Form af Sognets Navn er „Dighærnæs" (d. e. det store eller brede Næs), som Stedet kaldes i Jordebogen (Scr. rer. Dan. VII. p. 523). Kirken har et spidst Taarn og et lidet Spiir; forøvrigt intet Særegent i dens Bygningsmaade. I den vestlige Ende under Taarnet er en aaben Begravelse med Jerngitterværk for; her ligge i to Sandsteenskister Oberst Godske Ditlev Holsten til Holstenhuus og hans Frue Elisabeth Sophie Knuth. Under Choret var ogsaa tidligere en aaben Begravelse, som nu er tilspærret. Her hvilede flere af Familierne Banner og Schult. Diernisse Kirke menes først at være bygget i det 16de Aarhundrede, medens Sognets ældre Kirke, af hvilken der endnu vises Spor, laae ved den nu forsvundne Landsby Findstrup (see nedenfor).

Hovedgaarden Holstenhuus, efter hvilken **Baroniet Holstenhuus** bærer Navn, endskjønt Hovedgaarden Langesø i Odense Amt er Hovedsædet, hed tidligere Findstrup. Den tilhørte 1314 Gotskalk Litle, som var en af de Adelsmænd, der for Utroskab mod Kong Erik Menved i det anførte Aar bleve erklærede fredløse. Blandt de senere Eiere af Findstrup er især Slægten Wenstermand at nævne. Jørgen Wenstermand († 1551) synes at have faaet Gaarden efter sin Moder Anna Passow. Knud Wenstermand, hiins Søn, opførte 1579 den ene af Gaardens 3 Fløie, hvis Mure indtil Ombygningen bare hans og Hustrues Kirsten Lunges Navnetræk. Gaardens tvende andre Fløie ere først opførte af den senere Eier Geheimeraad Jørgen Schult omtrent Aar 1643, saaledes som det ogsaa paa Bygningen var betegnet ved dennes og Hustrues Anna Margaretha von Götzens Forbogstaver. Knud Wenstermands Broderdatter Kirsten bragte ved Ægteskab Gaarden til Jørgen Grubbe. Efter dennes Død giftede Kirsten Wenstermand sig med Hans Grabau. Der fortælles om denne Fru Kirsten, „at hun sprang i en Kaarde og døde, da hun kom fra Kjøbenhavn og vilde springe ud af sin Vogn ved sit Huus i Kjøge." Efter Kirsten Wenstermand findes ingen flere af denne Familie at have besiddet Findstrup. Den eiedes nu successive af Frederik Rantzau, Mogens Gyldenstjerne, Henrik Rantzau og Jørgen Schult. Denne sidste hører til Gaardens mærkeligste Besiddere. Han kom ind i Riget 1616 fra Bremen, hvor han havde afstaaet sit Canonicat til Prinds Frederik (senere Kong Frederik III.), der ikke kunde blive Erkebiskop i Bremen, uden at han først havde været Kannik. Til Vederlag fik Jørgen Schult Gods i Værge og blev som en duelig Mand meget brugt, samt Aar 1642 optaget i den danske Adelsstand. Han kjøbte 1636 Findstrupgaard og opførte, som foranført, en Deel af samme. Efter hans Død 1652 besad hans Enke i 32 Aar Gaarden og efterlod den til Sønnen Geheimeraad Diderik Schult, Stiftsbefalingsmand over Fyen (see Christiansdal S. 66). Geheimeraad Schult døde 1704, hvorefter hans Enke, en Datter af Geheimeraad Christoffer Gabel, blev Gaardens Besidderinde, men solgte den allerede 1707 til Oberstlieut. Christoffer Adolph Holsten af en gammel frankisk Familie, der i Slutningen af det 16de Aarhundrede var indvandret i Holsteen og senere i Danmark. Denne udmærkede sig meget i den spanske Successionskrig og faldt som Oberst i Slaget ved Helsingborg den 10de Marts 1710, hvorefter Broderen Oberst Godske Ditlef Holsten til Langesø († 1745) fik Findstrup. Ogsaa denne havde viist megen Tapperhed i den spanske Successionskrig, især ved Bestormelsen af Fæstningen Trarbach. Han

Holstenhuus.

oprettede 1723 Findstrup og Langesø til Stamhuset Holstenhuus*), og hans Søn Geheimeraad Adam Christoffer Holsten fik 15de September 1779 Stamhuset oprettet til Baroniet Holstenhuus, hvori dennes Søn, Admiral, Baron Hans Holsten († 1849) ved Kjøb indlemmede Nakkebølle; den Sidstnævntes ældste Søn, Geheimeconferentsraad Adam Christopher Baron Holsten Carisius er Baroniets nuværende Besidder. Han har ladet Gaarden ombygge i Aarene 1864—65 under Ledelse af Architekt Haugsted, saaledes som hosfølgende Tegning udviser (seet sydfra).

Ved Holstenhuus er et stort Haveanlæg, som ogsaa for en stor Deel skyldes den nuværende Besidder: mod Syd et ziirligt Anlæg i fransk Stiil, mod Nord støder det til Dyrehaven, bekjendt for sine skjønne Udsigtspunkter, saaledes mod Nord over Landet henimod Odense, hvis Kirkespiir endog i klart Veir sees; mod Syd over Diernisse til Faaborg og de nærliggende Smaaøer med Als og Ærø samt den slesvigske Kyst i Baggrunden.

Efter Statshaandbogen for 1873 udgjør Baroniet Holstenhuus Htk. af alle Slags 1389½ Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 293 Tdr., Bøndergods (den overveiende Deel Arvefæstegods) 875 Tdr., Kirke- og Kongetiende 221 Tdr.; i Bankactier 10,000 Rdl., i Fideicommiscapitaler c. 201,800 Rd. Baroniet indbefatter Godserne Holstenhuus og Nakkebølle med Øerne Lyø og Bjørnø i Svendborg Amt og Hovedgaarden Langesø i Odense Amt. Hovedgaardenes Jordtilliggende udgjør 1290 Tdr. Land, foruden c. 2000 Tdr. L. Skov.

Vester-Aaby Sogn, omgivet af Annexsognet Aastrup, Diernisse, Brahetrolleborg, Hundstrup og Ulbølle Sogne samt Lille-Belt (Nakkebølle-Fjord). Kirken, i Sognets sydlige Deel, 1¼ M. o. s. o. for Faaborg og 2 M. v. n. v. for Svendborg. Arealet, 4093 Tdr. Land, hvoraf 731 Tdr. Land Fredskov (noget af Klosterskoven, Torplykken og Bøge-Skov), er bakket i den nordlige Deel, men fladt og sidt mod Stranden ved Nakkebølle-Fjord, der danner en Deel af den østlige Grændse til Aastrup Sogn. Jordsmonnet er af leret og leermuldet og paa Bankerne af sandet og gruset Beskaffenhed. I Sognets sydlige Deel findes tvende Aaer, der falde i Nakkebølle-Fjord, og fra Brendegaards Sø paa Sognets nordvestlige Grændse udløber en Arm af Odense-Aa gjennem Brahetrolleborg Sogn. Landeveien fra Faaborg til Svendborg passerer Sognets sydlige Deel. Htk. 321⅝ Tdr. A. og E., 24⅞ Tdr. Skf.

I Sognet: Byerne Vester-Aaby paa begge Sider af Landeveien fra Faaborg til Svendborg, med Kirke, Præstegaard og Skole, og Peirup; Hovedgaarden Brendegaard, under Baroniet Brahetrolleborg, af Htk. efter Stat. Tabv. 34⅛ Tdr. A. og E., med c. 350 Tdr. L. Ager og 150 Tdr. L. Eng; Avlsgaarden Pilegaard, 18¼ Tdr. Htk., med 160 Tdr. L.; Gaardene Ditlevslyst, Kragegaard og Lindvads Vand-

*) Fra denne Tid stammer Stenen med Indskrift:

Stamhuset til Efterkommerne MDCCXXIII.

Ved Danner Kongens Naade-Brev Et Stammis Herrers Sæde
Af Finstrup Holstenshuus jeg blev til Førstefødtes Glæde,
Her Obrist Gotske Detlef er den Mand, som Grunden satte,
Han selv von Holsten, Holstener til Arv mig efterlatte.
Af Holtz og Steen er Huuset bygt; skal Stammen ikke slippe,
Bør Dyden og Guds sande Frygt jo være Huusets Klippe:
Kan den, som Sædet arve skal, sig selv og ingen nytte,
Bør ham ey Stoel i Herre-Sal, ev Sædet i en Hytte.
Imidlertid, den store Gud! med Dyder Huuset ziire!
Saa visner Stammen aldrig ud, men blomstre skal og spire.

Lad Holstenerne altid med Ære mig beboe
Saa længe Græs og Korn ved Holsteenshus kan groe.

Gud allene Æren.

mølle. Ialt i Sognet 52 Gaarde og 94 Huse, hvoraf 24 G. og 60 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1109. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives i Sognet ogsaa Erhverv ved Søfart, noget Fiskeri og Skovarbeide.

Sognet hører under Baroniet Holstenhuus Birks Jurisdiction (Spanget), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 2det Lægd. Med Annexet Aastrup een Commune. Kirken tilhører Baroniet Brahetrolleborg. I Vester-Aaby er et Hospital for 8 Lemmer, hvilke fra Baroniet faae hver 6 Læs Tørv samt til Fordeling 12 Rdl.

Vester-Aaby Kirke er en stor, smuk og regelmæssig Korskirke; den blev restaureret 1843 og alt det Indvendige af Nyt opført; tillige blev den sydlige Kors-Udbygning fra Grunden af opbygget. Under Choret findes tilmurede Begravelser.

Hovedgaarden Brendegaard ved Brendegaards Sø blev oprettet af Henrik Rantzau 1588 af to nedlagte Landsbyer og har fra den Tid været forenet med Rantzausholm under samme Eiere, siden 1672 under Baroniet Brahetrolleborg.

Pilegaard har i ældre Tid været en Herregaard og tilhørt Familien Brokkenhuus.

Aastrup Sogn, Annex til Vester-Aaby Sogn, omgivet af dette S. og Diernisse Sogn samt Lille-Belt. Til Sognet hører de i Lille-Belt beliggende Øer Store-Svelmø med 2 Gaarde, Lille-Svelmø og Kyholm. Kirken, nordlig i Sognet, $^3/_4$ M. o. s. o. for Faaborg og $2^1/_4$ M. v. n. v. for Svendborg. Arealet, 2186 Tdr. Land, hvoraf c. 270 Tdr. Land Skov (Dyrehaven og Enemærket), er noget bakket og af leer- og sandmuldet Beskaffenhed. En Aa danner endeel af Sognets nordlige Grændse og falder i Nakkebølle-Fjord, der udgjør den sydøstlige Grændse mod Vester-Aaby Sogn. Landeveien fra Faaborg til Svendborg passerer Sognets nordlige Deel. Htk. $249^3/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Aastrup med Kirke og Skole, beliggende paa begge Sider af Landeveien fra Faaborg til Svendborg; Hovedgaarden Nakkebølle, under Baroniet Holstenhuus, $72^3/_4$ Tdr. Htk. A. og E., med 406 Tdr. L. Ager, 29 Tdr. L. Eng, 283 Tdr. L. Skov, en Vandmølle ved Gaarden. Ialt i Sognet 34 Gaarde og 60 Huse, hvoraf 24 G. og 36 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 604. Ligesom i Hovedsognet haves, foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, Erhverv ved Søfart, Fiskeri og Skovarbeide.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 28de Lægd. Kirken tilhører Baroniet Brahetrolleborg.

Aastrup Kirke er bleven restaureret 1852; den har et ret smukt Taarn og en Udbygning (formodentlig tidligere et Capel eller Begravelse) Syd for Choret. Under dette og hiin Udbygning, saavelsom under en Deel af Skibet findes hvælvede Gravcapeller, i hvilke de af Brokkenhusernes gamle Slægt, som eiede Nakkebølle, hvile, men som nu ere tilmurede. Ved Enden af Kirken, under Taarnet, er en aaben Begravelse, hvor Oberstlieutenant Cicignon med Familie ligger i store Steenkister. Flere store Ligstene, deriblandt en 5—6 Alen lang, af sort Skifer (Eiler Brokkenhuus med to Hustruer, udmærket Arbeide), indmuret i den ovenfor nævnte Udbygning, to andre Ligstene ere lagte over Claus Eriksen, † 1541, og Eiler Bølle til Nakkebølle, † 1535. Altertavle, malet af Roed.

Hovedgaarden Nakkebølle har en smuk Beliggenhed i Nærheden af en Fjord af Østersøen; den har Navn af den Landtunge eller Nakke, hvorpaa den ligger. Fa-

milien Bølle besad alt tidlig Gaarden. Den Sidste af denne Familie var Eiler Eriksen Bølle, hvis Datter Susanne først var gift med Claus Eriksen Ravnsberg (Claus Slippeslot). Han blev, da Svendborgerne reiste sig i Juli 1534 og gik løs paa Herremændene i Omegnen, bragt ind til Svendborg, hvor han maatte forskrive sig til at blive den fangne Kong Christians Mand (C. Paludan-Müller, Grevens Feide I., S. 247 flg. — Hvitfeldts Beretning, at det var Svigerfaderen Eiler Bølle, er urigtig); da han var død, ægtede hans Enke Jakob Brokkenhuus til Tamsbo, hvorved Nakkebølle kom til denne Familie. Den nye Eier og hans Frue opførte 1559 og de følgende Aar den høie og anseelige, med Grave omgivne, Hovedbygning. Der læses over Døren paa Hovedbygningen: Anno domini 1559 lod Erlig og velbyrdige Mand Jacob Brockenhuus opbøge dhette Hus. Det er et ægte gammelt fast Steenhuus, med Grave, dobbelte Døre med Forskudsbjelke, Brønd i de hvælvede Kjældere, hvor Borgstuen ogsaa har havt Plads, medens Fruerstuen var i det ovenover liggende Stokværk, øverst Riddersal gjennem hele Bygningen med en Kamin i hver Ende, smaa Vinduer med Steenkarme, Skydehuller, Muurprydelser af runde, noget flade Buer. En grundmuret Sidebygning er senere tilføiet. Over Porten læses:

Mens jeg i Sverrig fangen vaar,
Da bygte min Hustru denne Gaar,

hvilket viser, at den hele Gaardbygning først er bleven færdig 1563, thi i dette Aar blev Johan Brokkenhuus fangen af de Svenske i Østersøen, hvor han førte en dansk

Nakkebølle.

Escadre. Jacob Brockenhuses og Susanne Bølles Søn Eiler Brokkenhuus var gift først med Berte Friis og efter hendes Død med Anna Bille, som skal have født sin Mand 15 dødfødte, men ikke eet levende Barn, hvilket tilskreves Trolddomskunster af en adelig Jomfru Christenze Kruckov, som paa den Tid opholdt sig paa Nakkebølle, og hvem dette Ægteskab var meget imod; hun stod i Ledtog med endeel andre Kvinder paa Gaarden, hvilke derfor bleve brændte; den adelige Dame, som dengang slap fri, blev senere i en lignende Sag dømt fra Livet og henrettet 1621. Fra Familien Brokkenhuus kom Nakkebølle ved Giftermaal til Marqvard Bille til Hvidkilde († 1631), og da hans Søn Eiler Bille døde ugift 1649, tilfaldt det Svogeren Falk Gjøe, Hofmester paa Sorø Academi, efter hvis Død 1653 det blev solgt til Niels Krabbe til Skjellinge i Skaane. Han døde 1663, hvorpaa Nakkebølle blev deelt imellem hans to Døttre og deres Mænd Etatsraaderne Herluf Trolle og Johan Monrad; Førstnævntes Søn Etatsraad Børge Trolle forenede igjen begge Parter; han var som Admiral Herluf Trolles nærmeste Slægtning Patron for

Herlufsholms Skole, men bestyrede den saa slet, at han ved Dom blev afsat fra denne Bestilling 1726; med hans egne Eiendomme gik det ligesaa slet, saa at det endte med, at Alt blev solgt og han maatte forlade Landet. Nakkebølle gik derefter ved Kjøb igjennem flere forskjellige Eieres Hænder, saasom den rige Johan Lehn til Hvidkilde, Oberstlieutenant Joh. Fred. v. Cicignon og hans Enkefrue og senere deres Datter, som var gift med Geheimeraad Fred. Chr. Skeel til Mullerup. Geheimeraadinde Skeel beholdt Gaarden til 1815, da den solgtes for 400,000 Rd. I 1821 solgtes den atter, men kun for 75,000 Rd.; i 1828 blev den endelig for sidste Gang solgt til Admiral, Baron Hans Holsten for 78,500 Rd. og af ham indlemmet i Baroniet Holstenhuus. Den gamle Hovedbygning staaer endnu og findes afbildet paa foregaaende Side, saaledes som den nu er restaureret ved Architekt Haugsted. Det turde være tvivlsom, om de høie Gavle, der ere opførte, ikke dog efter deres Form tilhøre en senere Tid end den øvrige Bygning.

Lehnsbesidderen, Baron Holsten=Carisius havde for nogle faa Aar siden ladet en Deel af Nakkebølle Fjord inddæmme. Ved Stormfloden den 13de November 1872 gjennembrødes Dæmningen paa en Strækning af 300 Fod, men den vil atter blive opført.

Vester=Skjerninge Sogn, omgivet af Annexsognet Ulbølle og Hundstrup Sogn samt Sunds Herred og Lille=Belt. Kirken, omtrent midt paa Sognets østlige Side, $1^1/_4$ M. v. n. v. for Svendborg og $1^3/_4$ M. o. s. o. for Faaborg. Arealet, 1922 Tdr. Land, hvoraf 36 Tdr. Land Fredskov, er høitliggende med betydelig Heldning mod Havet. Jordsmonnet er i den nordlige Deel af Sognet leermuldet, i den øvrige Deel sandmuldet og rødsandet. Endeel af Sognets østlige Side begrændses af et Aaløb. Landeveien fra Svendborg til Faaborg passerer Sognet. Htk. $230^3/_4$ Tdr. A. og E., 2 Skpr. Skk.

I Sognet: Byen Vester=Skjerninge, ved Landeveien imellem Svendborg og Faaborg, med Kirke, Præstegaard og Skole med 2 Afdelinger og 2 Lærere, en Bonde=Høiskole; Gaardene Skjerninggaard og Vernekilde; Vester=Vandmølle. Ialt i Sognet 48 Gaarde og 122 Huse.

Indbyggere: 1003. Jordbrug er Hovederhvervet. I Sognet findes et Par Skippere og fra enkelte Steder ved Beltet drives Fiskeri. Noget Skovarbeide haves.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 32te Lægd. Med Annexet Ulbølle een Commune. Kirken er i Privateie. I Vester=Skjerninge er et Hospital for 4 Lemmer, oprindelig af Skjoldemose Gods, men nu for 4 Lemmer af Ollerup og V.=Skjerninge Sogne, stiftet 15de April 1778 af Etatsraadinde Sophie Krag, med Tillæg af 11te April 1798 af Conferentsraad Obelitz, som dertil have legeret en Capital, 2000 Rd., hvoraf Renten uddeles til Lemmerne med 69 Rd. 2 Mk. samt 8 Rd. den 4de Februar, Stifterindens Fødselsdag, og Resten til Sognepræsten 2 Rd. og til Degnen 4 Mk. Desuden haves et af Geheimeconferentsraad Schumacher den 29de April 1817 stiftet Legat paa 1000 Rd. for fattige Mænd og Koner i Sognet, blandt hvilke Renterne deles paa Stifterens Dødsdag paa hans Gravsted den 8de Mai.

Kirken er bygget af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger. Altertavlen er af Eckersberg, forestillende Jesus i Gethsemane.

Ulbølle Sogn, Annex til Vester=Skjerninge Sogn, omgivet af dette S., Hundstrup og Vester=Aaby Sogne samt Lille=Belt. Kirken, noget østlig, omtrent midt i Sognet, $1^1/_2$ M. v. n. v. for Svendborg og $1^1/_2$ M.

o. s. o. for Faaborg. Arealet, 2290 Tdr. Land, hvoraf 19 Tdr. Land Fredskov, er høitliggende med en lav Kyst mod Havet, og Jordsmonnet af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed. I Sognet findes en Mængde jernholdige Kilder; dets nordlige og nordvestlige Side begrændses af en Aa. Landeveien fra Svendborg til Faaborg passerer Sognet. Htk. 291 3/8 Tdr. A. og E., 1 Fdk. Skst.

I Sognet: Byerne Ulbølle med Kirke, Skole og en Friskole, Veirmølle, Strandhusene (8 Halvgaarde og 12 Huse) med Biskole; Hovedgaarden Rødkilde, 56 3/4 Tdr. Htk. A. og E., 5 7/8 Tdr. Skst., med 347 Tdr. L. Ager, 19 Tdr. L. Eng og 160 1/2 Tdr. L. Skov (44 5/8 Tdr. Htk. Bøndergods); Avlsgaarden Margretesminde, en Afbyggergaard af Rødkilde, 24 Tdr. Htk., med 174 Tdr. L. Ager og 12 Tdr. L. Skov; Ringsgaard, 13 Tdr. Htk., 105 Tdr. L. Ager og 6 Tdr. L. Skov; Udskibningsstedet Fjellebroen*) og Rødkilde Vandmølle. Ialt i Sognet 52 Gaarde og 109 Huse.

Indbyggere: 964. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, haves Erhverv ved Søfart, Fiskeri og Skibsrederi, navnlig fra Strandhusene, der ligge tæt op til Udskibningsstedet Fjellebroen. En Mand driver noget Skibsbyggeri.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 31te Lægd. Kirken tilhører Baroniet Holstenhuus.

Kirken, beliggende paa en Bakke, er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger, har en smuk gammel Døbefont af Granit, Altertavle og Prædikestol af Billedskjærerarbeide samt flere Ligstene, saaledes over: 1) Jesper Friis, † 1558, og Anna Hvide, † 1577, 2) Knud Hvide, 3) Jacob Hvide, 4) Jesper Friis og Margrete Friis, 5) Claus Ulfeld og Margrete Hvide.

Hovedgaarden Rødkilde forekommer allerede under dette Navn 1314, da den tilhørte „Kammersvend" (Kammerjunker) Tyge Lauritsen, en af de Adelsmænd, som da bleve erklærede fredløse og mistede deres Gods (Hvitfeldt). Man kan sige, at Naturen selv har skrevet og endnu daglig skriver denne Herregaards Navn; thi Stedet er rigt paa herlige Kilder, som have den her i Landet mærkelige Beskaffenhed, at de ere jernholdige og derfor farve Alt, hvorover deres Vande risle, rødt. Den gamle Borggaard har ligget lidt nordvest for den nuværende, 1854 ny opførte Hovedbygning, og det gamle Voldsted har længe været afbenyttet som Have. Rødkilde tilhørte i lang Tid Hvidernes Slægt, af hvilken den Sidste, Jacob Hvide, døde 1562. Det hørte senere til den rige Kai Lykkes Besiddelser, hvis Gods 1661 som forbrudt tilfaldt Kongen. Efter at have havt Eiere af forskjellige Familier, deriblandt Johan Lehn til Hvidkilde, blev det af ham 1736 solgt til hans Forvalter, senere Justitsraad Jens Lange. Den nye Eier foretog betydelige Forbedringer ved sine Godser (foruden Rødkilde kom han ogsaa i Besiddelse af Flintholm og Løitved); han udskiftede baade Rødkilde og Flintholm Godser saa fuldstændigt som maaskee intet andet Sted, da alle Bøndergaardene bleve udflyttede midt i deres Jord, indrettede en Grynmølle og senere en Stivelse- og Pudderfabrik, til hvis Drift han benyttede de mange Kilder ved Gaarden, og anlagde et Skibsværft, hvor han lod bygge flere Skibe, som han stadig holdt i Fart, især paa Norge, hvortil han førte Gaardens Producter og hentede derfra den betydelige Trælast, som han brugte til Bygningers Opførelse († 1790). Forbedringerne ved Gaard og Gods ere heldig fortsatte af hans Søn, Justitsraad Johan Lange († 1829). Den eies nu af E. H. Lange.

Margretesminde har i 1868 faaet en ny Hovedbygning, opført af Beton.

Hundstrup Sogn, Annex til Øster-Skjerninge Sogn i Sunds Herred, hvorfra det dog ligger ganske adskilt, omgivet af Sunds Herred, Krarup,

*) Selve Træbroen, der har givet Stedet Navn, er efter Bull's Kort beliggende paa Vester-Aaby Sogns Grund.

Vester-Aaby, Ulbølle og Vester-Skjerninge Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, $1^1/_2$ M. n. v. for Svendborg og $1^1/_2$ M. o. n. o. for Faaborg. Arealet, 2913 Tdr. Land, hvoraf 488 Tdr. Land Fredskov (en Deel af Bommemose-Skov m. fl.), er bakket, og Jordsmonnet af leret og leer- og sandmuldet Beskaffenhed. Sognet gjennemskjæres fra Nordost til Sydvest af en Aa, der i det sydvestlige Hjørne forener sig med en mindre Aa, som danner Størstedelen af Sognets Sydgrændse. Htk. $225^3/_8$ Tdr. A. og E., $15^1/_4$ Tdr. Skst.

I Sognet: Byerne Hundstrup med Kirke og 2 sammenbyggede Skoler, Gundestrup med Vandmølle og Veirmølle, og Myndrup; Hovedgaarden Flintholm, c. $18^1/_2$ Tdr. Htk. A. og E., $4^1/_2$ Tdr. Skst., med 170 Tdr. L. Ager, 188 Tdr. L. Skov (til Gaarden hører Øster-Skjerninge Sogns Kongetiende og c. 15 Tdr. Htk. Fæstegods); Avlsgaarden Langeskov, c. 24 Tdr. Htk. A. og E., 2 Tdr. Skst., 220 Tdr. L. Ager, 90 Tdr. L. Skov (til Gaarden hører $15^1/_2$ Tdr. Htk. Fæstegods, Vester-Skjerninge Sogns Kongetiende og et Teglværk); Gaarden Ekkebjerg og Elleskov Vandmølle. Ialt i Sognet 40 Gaarde, 72 Huse med og 16 uden Jord, hvoraf 29 G. og 64 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 765. Jordbrug og Skovarbeide udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 30te Lægd. Med Hovedsognet Øster-Skjerninge i Sunds Herred een Commune. Kirken tilhører Baroniet Lehn.

Hundstrup Kirke er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger.

Af Familier, som have eiet Hovedgaarden Flintholm, nævnes i Danske Atlas Bryske, Bille, Lykke, Rigsraad Otto Krag, som ogsaa eiede Egeskov og flere Herregaarde i Fyen († 1666), og dennes Sønnesøn Etatsraad Niels Krags Enke solgte den 1768 for 24,000 Rd. til Justitsraad Jens Lange til Rodkilde. Siden den Tid er den forbleven i Familien Langes Besiddelse. Siden 1856 J. T. Lange. Den nuværende Hovedbygning er opført af Grundmuur i Aarene 1843—44.

Avlsgaarden Langeskov er oprindelig en Parcel fra Løitved i Steenstrup Sogn, oprettet i Slutningen af forrige Aarhundrede af ovennævnte Justitsraad Lange til Rodkilde. Den nuværende Eier, R. Lollesgaard, har opført Hovedbygningen, for største Delen af Grundmuur.

Brahetrolleborg Sogn, omgivet af Annexsognet Krarup, Espe, Hillerslev, Øster-Hæsinge, Svanninge, Diernisse, Vester-Aaby og Hundstrup Sogne. Kirken, nordvestlig i Sognet, $1^1/_4$ M. n. o. for Faaborg og $2^1/_2$ M. n. v. for Svendborg. Arealet, 8189 Tdr. Land, hvoraf 1461 Tdr. Land Fredskov (Stor-Skoven, endeel af Knagelbjerg-Skov og Gjerup-Skov), er meget bakket, og Jordsmonnet af muldet, sand-, gruus- og leerblandet Beskaffenhed. I Sognet findes flere Indsøer, hvoriblandt Nørre-Sø*) og den mindre Paspaa-Sø, endeel af Brendegaards

*) I Nørre-Sø ligger Lucine Ø, et Navn, der vistnok har sin Oprindelse fra hine Dage, da den unge Digter Baggesen levede paa Brahetrolleborg med Ludvig og Sibylle Reventlow. Paa denne lille Holm gav Ludvig Reventlow Baggesen Skjøde og lovede ham der at opføre ham et Bogtrykkeri til Trykning af hans Værker. Det var paa samme Tid, at den elskelige Grevinde Sibylle gav den henrykte Digter „Roserne", som han, da de vare visne, saa skjønt besang. Men det er ikke alene fra den Tid, da Goethe skrev Werthers Leiden, hvis Stemninger Baggesen gjenlevede i Begeistring for Grevinde Sibylle, men ogsaa fra fjernere Tider af ydre Kamp og Strid at Nørre Sø frembærer Minder, saaledes i den ikke langt fra Søens sydlige Side beliggende Borgplads (170 Skridt i Omkreds), som Sagnet nævner „det sorte Slot".

Sø og Fleninge- eller Arreskov-Sø, fra hvilke endeel Aaer og Vandløb afsættes i forskjellige Retninger i Sognet og samle sig til Odense-Aa. Hovedlandeveien fra Nyborg til Bøiden passerer Sognet. Htk. $578^7/_8$ Tdr. A. og E., $97^5/_8$ Tdr. Skst.

I Sognet: Brahetrolleborg Kirke, der danner en Fløi af Hovedgaarden af samme Navn; Byerne Haagerup med Præstegaard og Skole (Ludvigsminde Skole), Mellemhaven, Brændelydinge, Lydingegaarde, Fleninge, Gjerup med Skole, Nybygtgaarde, Grønderup med Skole, beliggende nordost for Byen, Fagsted, Spanget med Thingsted for Brahetrolleborg Birk, Arresthuus, Arrestforvalterbolig, og Nybo (nu næsten aldeles udflyttet); Hovedgaarden Brahetrolleborg, under Baroniet af samme Navn, beliggende ved Hovedlandeveien fra Nyborg til Bøiden, af Htk. 66 Tdr. A. og E., 144 Tdr. Skst., med 536 Tdr. L. Ager, 150 Tdr. L. Eng, Tørvemose og Fiskedamme; de Baroniet underliggende Avlsgaarde Egneborg, $30^1/_2$ Tdr. Htk., med 259 Tdr. L., Høbbet (Hyppedgaard), 22 Tdr. Htk., med 270 Tdr. L., og Sølyst, 16 Tdr. Htk., med 180 Tdr. L.; Gaardene Sølvbjerggaarde, Kegleholme, Bernstorffsminde (nogle Bygninger og Huse paa det nedlagte Seminariums Grund), Korinth-Kro, Skyttegaard med Kalkbrænderi, Brahetrolleborg Vandmølle; Brahetrolleborg Hospital. Ialt i Sognet 86 Gaarde, 115 Huse med og 37 uden Jord, hvoraf 47 G. og 104 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1977. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, afgiver Skovarbeide i Baroniets mange Skove en væsentlig Erhvervskilde for flere af Sognets Beboere. I Sognet er et Høravlingsinstitut, 1 Garveri, 1 Jernfabrik, 1 Kalkbrænderi, 1 Teglværk og 1 Dreielsværeri.

Sognet hører under Baroniet Brahetrolleborg Birks Jurisdiction (Spanget), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 4de Vgkds. Sognets søndre Deel (Fleninge, Gjerup, Knagelbjerg, Høbbet, Nyløkke, Nybygtgaarde, Spanget, Fagsted, Solvbjerg, Grønderup, Kegleholme og Teglgaarden) udgjør 3die Udskrivningskreds 4de Lægd, og Sognets nordre Deel (Haagerup, Mellemhaven, Brændelydinge, Lydingegaarde, Bernstorffsminde, Egneborg, Nybo, Sølyst og Brahetrolleborg) samme Kreds 5te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Baroniet Brahetrolleborg. Brahetrolleborg Hospital har 13 Lemmer, der nyde Fattigunderstøttelse. Af Legater haves: 1) det Trolleske Jordegods til Præsterne og Skolerne, 2) det Schimmelmann-Reventlowske Legat, stort 4300 Rd., til Skolelærere og Sangunderviisning, 3) Grevinde Josephine Reventlows, stort 10,500 Rd., til Klæder for flittige Skoleborn, 4) Bernstorffsminde med Bygninger, 12 Tdr. Land, som, naar de nuværende Brugere afgaae, er bestemt til en Arbeidsanstalt, foruden nogle mindre.

Sognets oprindelige Navn er Haagerup, efter Byen af dette Navn, hvor Kirken fra ældre Tid skal have ligget; senere har Sognet faaet Navn efter Hovedgaarden.

Efter Sagnet skal der have været Klostre paa flere Steder i Fyen udenfor Kjøbstæderne, og adskillige Navne, som Munkebo, Munkeby, Nonnebogaard, synes at tyde paa det samme (see Annaler for nordisk Oldkyndighed 1836—37, S. 109); men det eneste Kloster paa Landet foruden Dalum-Nonnekloster i Nærheden af Odense, som Historien kjender, var det gamle, rige Cistercienserkloster Holme-Kloster. Det blev anlagt 1172 ved en fiskerig Sø, og Munkene hentedes fra Herisvad-Kloster i Skaane. Klostrets oprindelige Navn var Insula Dei, „Guds Holm", hvoraf den almindelige Talebrug gjorde Holme-Kloster, hvilket Navn vedligeholdt sig, indtil det kom i Rant-

zauernes Eie, efter hvem Gaarden da fik Navn. Efter at være afbrændt 1243, findes det inden faa Aar atter opført paa det Sted, hvor det nu staaer, ved Landeveien imellem Faaborg og Nyborg, ikke langt fra dets gamle Sted. Om en af de sidste Abbeder fortæller man, at Munkene gave ham Ögenavnet Vælling, fordi han lod Grøden koge for tynd, hvorover han beklagede sig for Bisſkop Jens Andersen, der tilbød sig at bytte Øgenavn med ham, ifald han hellere vilde hedde Beldenak. Den gamle Klosterkirke er Sognekirke for Brahetrolleborg Sogn (om den see nedenfor). Af Hovedbygningen er den vestre Fløi, som Stilen tydelig viser, en Levning af det gamle Kloster; den østre Fløi med to ottekantede Taarne er opført af Kai Rantzau og hans Frue Anna Lykke 1620. Ved Reformationens Indførelse deelte Holme-Kloster Skjebne med de øvrige Klostre og blev inddraget under Kronen; vel var det en kort Tid pantsat til en holsteensk Adelsmand Clemens von der Wisch og ligeledes en kort Tid solgt til den rige Jacob Hardenberg til Hvedholm, men blev forøvrigt bestyret af en kongelig Lehnsmand — fra 1558 til 1566 af den senere i den nordiske Syvaarskrig berømte Feltherre Frants Brokkenhuus til Bramstrup og Egeskov, — indtil Kong Frederik II. 1568 solgte det til den holsteenske Adelsmand Henrik Rantzau, Herre til Breitenburg og Statholder i Slesvig og Holsteen, der var ligesaa bekjendt for sin Lærdom som for sin Rigdom, og som i Skjødet fik Tilladelse til at oprette Gaard og Gods under Navnet Rantzausholm til et Stamhuus for sin mandlige Slægt. Ved hans Død 1598 tilfaldt Stamhuset hans næstældste Søn, Breide Rantzau, Statholder i Kjøbenhavn og Lehnsmand paa Møen († 1618), hvis ene Søn, Kai Rantzau, var gift med Anna Lykke, der i sin Enkestand er bleven bekjendt ved sit tvivlsomme Forhold til den udvalgte Prinds Christian og Christian IV.'s derpaa grundede Forbittrelse imod hende; den anden Søn, Frants Rantzau, der efter Broderen arvede Rantzausholm, blev den 14de Januar 1627 forlovet med Christian IV.'s ældste Datter med Kirstine Munk, Anna Catharine, og udnævntes i April 1632 til Rigshofmester, men druknede s. A. i Rosenborg-Slotsgrav, da Vindebroen var trukket op, og han i Mørket gik feil og faldt i Vandet*), hvorover hans unge Brud det næste Aar sørgede sig tildøde. Ovennævnte Fru Anna Lykke kom, efterat hendes eneste Datter, Sophie Rantzau, gift med Laurids Ulfeld, var død uden at efterlade sig Livsarvinger, atter i Besiddelse af Rantzausholm, som hun tilbragte Knud Ulfeld, Laurids og Corfits Ulfelds ældste Broder, der havde Mod nok til at indlade sig i Ægteskab med denne berygtede Dame, og da ogsaa deres Forbindelse var barnløs, gik Gaarden over til hendes Broder, den rige Frants Lykke, der eiede Overgaard, Gisselfeld og en stor Mængde andre Herregaarde. Hans Søn og Arving var den ved sin Skjønhed og sine store Rigdomme, men ogsaa ved sin jammerlige Characteer og sin Ulykke bekjendte Kai Lykke, der 1661 blev henrettet in effigie som Majestætsforbryder og fik sine Godser confiskerede, men efter at være undsluppen senere fik Tilladelse til at komme tilbage og døde i trange Kaar. Rantzausholm, som paa denne Maade var tilfaldet Kong Frederik III., kom nogle Aar efter ved Mageskifte til Fru Birgitte Trolle, Manderup Brahes Enke. Hun oprettede 2den Februar 1672 Rantzausholm og Brendegaard, der siden Henrik Rantzaus Tid havde været forenet med Rantzausholm, til **Baroniet Brahetrolleborg** for sin afdøde Broder Geheimeraad Corfits Trolles Afkom. Sønnen af Corfits Trolle og Fru Birgitte Rantzau, Baron Frederik Trolle, som vi forhen have nævnt som Skoleherre paa Herlufsholm, tiltraadte 1687 ved Fru Birgittes Død Baroniet (først under 15de Juni 1689 fik han dog Brev og Privilegium paa dette). Han var en stille og bramfri Herre, der i Almuens Oplysning saae det Middel, hvorved denne Stand kunde hæve sig fra den dybe og jammerlige Fornedrelse, som den sukkede under. Paa Brahetrolleborg Kirkegaard lod han 1692 opføre en Skole og ansatte en Skolelærer, til hvis Lønning han skjænkede noget Jordegods og noget mere til Præsten i Haagerup, af hvilket denne svarer en aarlig Afgift til fattige og flittige Skolebørn i Trolleborg og Krarup Sogne. Ogsaa i Krarup, Vesteraaby, Aastrup, Hillerslev og Haastrup grundede han Skoler. Disse ere nu forsvundne og nye opførte i deres Sted, men endnu nyde de flinkeste fattige Skolebørn i de nye Skoler godt af Baron Frederik Trolles Legater. Da Birgitte Trolles Familie uddøde med hendes Brodersøn Baron Niels Trolle 1722, kom Baroniet atter som hjemfaldet Lehn til Kongen; men Frederik IV. forlehnede allerede den 28de December 1722 sin Svoger, General og Geheimeraad Grev Christian Ditlev Reventlow dermed; han eiede tillige Grevskaberne Reventlow-Sandberg i Hertugdømmet Slesvig og Christianssæde paa Lolland, ligesom ogsaa Stamhusene Krenkerup,

*) Optegnelser herom findes i Jørgen Brahes Dagbøger, udgivne af Vedel Simonsen, S. 41, 63 og 65.

hvoraf senere Grevskabet Hardenberg-Reventlow oprettedes, og Frisenvold. Hans Sønnesøn Grev Johan Ludvig Reventlow († 1801) indtager en berømmelig Plads blandt Danmarks Jorddrotter ved den utrættelige Virksomhed og ædle Humanitet, hvormed han bestyrede sine Godser; han indførte paa Godset et udmærket Skolevæsen, udskiftede hele Baroniet og grundede almindelig Velstand, ligesom ogsaa den fortrinlige Skovcultur, der har gjort Brahetrolleborg saa berømt, hidrører fra ham. Baroniets nuværende Besidder Geheimeraad, Lehnsgreve Ferdinand Carl Otto Reventlow til Grevskaberne Reventlow og Christianssæde, hvilke han tiltraadte efter sin Faders Død 1851, tiltraadte ogsaa Brahetrolleborg efter sin Bedstefaders Broders Sønnesøn Kammerherre, Grev Ditlev Christian Ernst Reventlow, en Søn af fornævnte Grev Johan Ludvig Reventlow (1782—1854).

Baroniet Brahetrolleborg indbefatter Godserne Brahetrolleborg og Brendegaard og har efter Statshaandbogen for 1873 Htk. af alle Slags 1152 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 316½ Td., bortfæstet Hovedgaardsjord 15½ Td., Bøndergods 604¾ Tdr. (heri dog indbefattet 543½ Tdr. Htk. Selveierbøndergods, hvortil Lehnet kun har Herligheden), matr. Kirke- og Kongetiende 215¾ Tdr. (Kirke- og Kongetiende af Brahetrolleborg, Krarup, Vester-Aaby og Aastrup Sogne, Kongetiende af Hillerslev og Øster-Hæsinge Sogne); i Bankactier 4700 Rd., i Fideicommiscapitaler 36,600 Rd. Skovene angives til 2800 Tdr. Land, hvoraf 600 Tdr. Naaleskov.

I Brahetrolleborg Sogn oprettedes 1791 et Skolelærerseminarium, der fik Navnet Bernstorfsminde, men blev nedlagt i Aaret 1826. Bygningerne ere nu for Størstedelen nedrevne; i et af Sidehusene, der endnu tilligemed de omliggende Huse bærer Navnet Bernstorfsminde, er i 1867 indrettet et Methodistcapel.

Brahetrolleborg Kirke.

Brahetrolleborg Kirke — som Holme Klosterkirke — har, saavidt man har kunnet see oplyst, havt Korsform med 2 Sideskibe, Chorbue og Vinduer i gothisk Form. Korset og Sideskibene ere forlængst nedbrudte. Kirken har i 1869—71 modtaget en gjennemgribende Restauration, hvorefter den nu bestaaer af en Hoikirke med 4 Hvælvinger, gothiske Gavle og Vinduer, Taarn med Spiir (80 Alen høit); i Taarnets vestre Side danner en jernbeslaget Egetræes Dør, ovenover hvilken et Basrelief af

Thorvaldsen (Maria med Barnet), Indgang til Vaabenhuset og Kirken. Taarnet er forsynet med Uhr og Lynafleder; et Jerngitter adskiller Taarnet og Ladegaarden fra Borggaarden. Foruden ved et Orgel, skjænket 1803, er Kirken prydet med Thorvaldsens Døbefont af Marmor, indviet 2den Novbr. 1817. Liigsteen over Abbed Tue, † 1401. Ligesom Kirken ere ogsaa Brahetrolleborgs Hovedbygninger i de senere Aar blevne Gjenstand for omfattende Restaurationsarbeider, saaledes er i det sydostlige Hjørne opført et firkantet Trappetaarn og den sydlige Fløi prydet med en Arcade med en Svalegang over, den østre Sidefløi forsynet med en Etage og med kobberdækket Kuppel og Spiir, Alt ind mod Gaarden; Gavlene ere derhos fornyede i Renaissancestiil. Af Kirken, saaledes som den nu er restaureret, gives paa foregaaende Side en Afbildning. Paa den modstaaende Side er Gaarden afbildet (seet fra Haven).

Paa Kirkegaarden ved Kirken hvile flere af Brahetrolleborgs tidligere Besiddere og disses Hustruer, saaledes Birgitte Trolle og Manderup Brahe, Korfitz Trolle og Birgitte Rantzau, Frederik Trolle og Anne Katrine Valkendorff, Niels Trolle, Johan Ludvig Reventlow og Anne Sibylle Schubart, Ditlev Christian Ernst Reventlow og Josephine Schimmelmann m. fl. Disse Afdøde, hvoraf nogle tidligere havde Hvilested i Kirkens Capeller, ligge alle paa en aflukket Kirkegaard. Af de paa den større Kirkegaard Jordfæstede skulle nævnes: Professor Johan Frederik Oest, det fyenske Skolelærerseminariums første Forstander (1755—1815), Consistorialraad Børge Henrik Knap, mangeaarig Præst i Brahetrolleborg og Krarup, begavet Prædikant, historisk Samler, Digter, Eier af Aalykkegaard (1775—1850), Ingenieur-Capitain Hans Jacob Hoskiær, der forestod Anlæget af de nye Landeveie i Fyen (1782—1813).

Brahetrolleborg gjemmer en ikke ubetydelig Portraitsamling, saaledes Portraiter af Henrik Rantzau, Kong Christian III. og Dronning Dorthea, Kong Frederik V. og hans tvende Dronninger, Juels Billeder af Johan Ludvig og Sibylle Reventlow; mærkelige ere ogsaa de to Portraiter af franske Damer, som Ludvig XIV. skjænkede Conrad Reventlow. Man maa ogsaa see det eiendommelige Meublement i Dronning Anna Sophies Værelse, hvilket skal have tilhørt Dronningen, og som i sig virkelig bærer Minde om Stilen umiddelbart før Rococoen. Fra Hovedbygningen er en interessant Udsigt til det storartede Haveanlæg med fine smukke Trægrupper, vidtstrakte Parker og skjønne Brobygninger.

„Gamle og nye Minder om Brahetrolleborg og Omegn", samlede af Niels Rasmussen Søkilde, udgivne af F. Barfod. Kjøbenhavn 1870.

Krarup Sogn, Annex til Brahetrolleborg Sogn, omgivet af dette S., Espe, Herringe, Vester-Aaby og Hundstrup Sogne samt Sunds Herred. Kirken, paa Sognets Vestside, $1^3/_4$ M. n. o. for Faaborg og $2^1/_4$ M. n. v. for Svendborg. Arealet, 2901 Tdr. Land, hvoraf 220 Tdr. Land Fredskov (Klosterskoven), er bakket, og Jordsmonnet bestaaer for Størstedelen af muldblandede Leerjorder. I Sognets nordlige og nordvestlige Deel findes Aaløb. Hovedlandeveien fra Nyborg til Bøiden passerer Sognet. Htk. $224^1/_4$ Tdr. A. og E., $27^7/_8$ Td. Skft.

I Sognet: Byerne Krarup ved Hovedlandeveien, med Kirke og Skole, Søfælde, Snarup, Tange, og endeel af Lydinge med Vand- og Veirmølle; Gaardene Nelleborg, Bæbegaard, Grøftebjerg og Lydinge Veir- og Vandmølle, hvis meste Jord dog ligger i Espe Sogn. Ialt i Sognet 42 Gaarde, 62 Huse med og 48 uden Jord, hvoraf 17 G. og 48 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 612. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbrug og Skovarbeide Indbyggernes meste Erhverv.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 11te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Baroniet Brahetrolleborg.

Krarup Kirke er høitliggende, med tilspidset Taarn, halv Korskirke.

1333 pantsatte Otto Splid til Peder Brok alt sit Gods i Syøfællæ og Syøfællæfang.

Brahetrolleborg.

Herringe Sogn, der er afskilt fra Annexsognet Gjesteløv ved Espe S., omgivet af dette S. og Krarup Sogn samt Gudme og Sunds Herreder. Kirken, nordlig i Sognet, 2½ M. n. n. v. for Svendborg og 2½ M. n. o. for Faaborg. Arealet, 1950 Tdr. Land, hvoraf 238 Tdr. Land Fredskov (Fjellebro-Dyrehave), er for Størstedelen fladt og jevnt, og Jordsmonnet bestaaer af muldblandede stærke Leerjorder. Htk. 195 Tdr. A. og E., 14⅞ Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Herringe med Kirke, Præstegaard, Skole og Hospital, og Rudme; Hovedgaarden Fjellebro, der danner Stamhuset af samme Navn, af Htk. c. 60½ Tdr. A. og E. og 14⅛ Tdr. Skk., 500 Tdr. L. Ager, 201 Tdr. L. Skov (Fæstegods 22½ Tdr. Htk.); Avlsgaarden Sundsgaard, 21¼ Tdr. Htk., 158 Tdr. L. Ager, 12 Tdr. L. Eng og 30 Tdr. L. Skov (2¾ Tdr. Htk. Fæstegods). Ialt i Sognet 20 Gaarde og 40 Huse, hvoraf 9 G. og 24 H. udenfor Byerne. (Pastoratet har ialt 101 Huse med og 27 uden Jord).

Indbyggere: 430. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 12te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Stamhuset Egeskov. I Herringe, nær ved Kirken og Skolen, er et grundmuret Hospital, indrettet for 12 Lemmer, stiftet 1619 af Ebbe Munk til Fjellebro, hvis Besidder svarer 5 pCt. Rente af de til Hospitalet henlagte Legater, ialt til Beløb 2400 Rd.

Herringe Sogn var indtil 1668 Annex til Ringe Sogn, men blev derefter et eget Sognekald, hvortil Gjesteløv Sogn ifølge kgl. Reskr. af 14de October 1846 blev lagt som Annex.

Herringe Kirke, opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger, er tildeels bleven ombygget 1850, Choret udvidet og forskjønnet, og de i et Gravcapel ved Kirkens søndre Side forefundne Lig nedsænkede i en fælles Grav. Epitaphium af Graasteen over Ebbe Munk og hans to Hustruer.

I Gjessings Jubellærere III., S. 193, berettes, at Hr. Marcus Monrad, der var Præst i Herringe fra 1693 til 1711, opbyggede Præstegaarden og lod sætte over Porten:

Lad Andre klage sig for Brød og Bugens Fylde
Og at de ei har det, som Pungen kan forgylde.
Vi have, Sorgen fri, det Her-ringe Brød
Og sige: Gud skee Lov! Vi har slet ingen Nød.

Hovedgaarden Fjellebro tilhørte 1462 Oluf Bonde, 1489 Fru Kirsten Schinkel, 1493 Klaus Olsen Tegemad, hvis Vaaben var en Hjelm med to Vesselhorn, i Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede Familien Munk; Ebbe Munk opførte 1622 den anseelige Hovedbygning. Fjellebro var en af de 7 fyenske Herregaarde, som tilhørte Jørgen Brahe († 1661), der efter D. Atl. skal have faaet den med sin Hustru Anna Gyldenstjerne. Imod Slutningen af 17de Aarhundrede eiedes den af Justitsraad og Landsdommer Peder Luxdorf († 1702). Den næste Eier Grev Phil. Ditl. Trampe ombyggede og forskjønnede Hovedbygningen og solgte 1738 Gaarden til Conferentsraad Fred. Chr. L. Pentz, hvis Søn eiede den endnu henimod Slutningen af forrige Aarhundrede. Efterat Gaarden senere var kommen i Kammerherre, Grev Fred. Chr. Holcks Besiddelse blev den ifølge Bevilling af 6te Februar 1801 først substitueret for det ham tilhørende Baroni Wintersborg paa Laaland og derefter ved Bevilling af 28de August 1818 oprettet til et Stamhuus for Familien Holck-Winterfeldt. Nuværende Besidder: Kammerherre G. C. Grev Holck-Winterfeldt.

Stamhuset Fjellebro har efter Statshaandbogen for 1873 Htk. af alle Slags 97½ Td.; i Bankactier 500 Rd. og i Fideicommiscapitaler 97,000 Rd.

Gjesteløv Sogn, Annex til Herringe Sogn, omgivet af Espe, Vantinge og Heden Sogne samt Gudme Herred og Odense Amt. Kirken, omtrent midt paa Sognets Østside, c. 2¼ M. s. s. o. for Odense, 3¼ M. v. s. v. for Nyborg og 2¾ M. n. n. o. for Faaborg. Arealet, 1967 Tdr. Land, hvoraf 46 Tdr. Land Fredskov, er fladt i den nordlige Deel af Sognet og hæver sig i den sydlige Deel; Jordsmonnet er for Størstedelen af sandmuldet Beskaffenhed. Sognet gjennemskjæres af en Arm af Odense-Aa fra det sydvestlige Hjørne til Øst, og dets Sydgrændse dannes af en anden Arm af denne Aa. Htk. 203½ Tdr. A. og E., 4 Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Gjesteløv med Kirke og Skole, Gjesteløvlunde, Pallesháve (4 Gaarde), Havrevænget (3 Gaarde og 4 Huse); Hovedgaarden Nordskov, 53¾ Tdr. Htk. A. og E., 4 Tdr. Skk., med 438 Tdr. L. Ager, 8 Tdr. L. Eng og 95 Tdr. L. Skov (til Gaarden desuden 5¼ Tdr. Htk. Fæstegods, Gjesteløv Kirke. Ialt i Sognet 43 Gaarde og 88 Huse, hvoraf 24 G. og 70 H. udenfor Byerne. (Med Hovedsognet ialt 101 Huse med og 27 uden Jord).

Indbyggere: 646. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbrug Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 10de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Nordskov. Sognet har Lieutenant i Søetaten Morten Julius Harboes og Enkes Legat paa 500 Rd., oprettet af den nævnte Lieutenant Harboe, og efter hvis Fundats, confirmeret 1870, Renterne, 20 Rd. aarlig, uddeles til 2 værdige ældre Trængende og 2 ligeledes trængende Confirmander af Gjesteløv Sogn med 5 Rd. til hver.

Gjesteløv Sogn var tidligere Annex til Sønder-Høirup Sogn i Vinding Herred, men blev, som foran bemærket, i Aaret 1846 forenet med Herringe Sogn.

Kirken er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger.

Hovedgaarden Nordskov var oprindelig to Bondergaarde (1386 nævnes „to Gaarde i Gesterleue kallede Scogsgard"). Dens første bekjendte Eier var Gabriel Knudsen Acheleie, Landsdommer i Fyen i Slutningen af det 16de Aarhundrede. Som denne Gaards næstfølgende Eiere nævner Danske Atlas Hans Aschersleben fra Meklenborg, Jørgen Aschersleben, Peder Brokkenhuus den Ældre, Claus Brokkenhuus, Peder Brokkenhuus den Yngre, som blev skudt i den skaanske Krig 1676, Generallieutenant Hans Løvenhjelm, Geheimeraad Frederik Gjedde, Oberst Frederik Ahlefeldt, Ritmester Ahlefeldt, General Kaas til Boltinggaard, som i Midten af forrige Aarhundrede solgte Nordskov til Oberst Wolfrath, hvis Enke eiede den mod Slutningen af forrige Aarhundrede. Den tilhørte derefter i længere Tid Major Fred. Jørgen Sehested, der afhændede Størstedelen af Godset til Fæsterne. I 1837 kjøbtes Hovedgaarden for 57,500 Rd. af Kjøbmand Hans Kruse i Nyborg († 1847), i hvis Søns, Consul J. Kruses Besiddelse den nu er.

Espe Sogn, omgivet af Annexsognet Vantinge, Gjesteløv og Hillersløv, Brahetrolleborg, Krarup og Herringe Sogne samt Gudme Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, 2 M. n. o. for Faaborg og 2¾ M. n. v. for Svendborg. Arealet, 2515 Tdr. Land, hvoraf 20 Tdr. Land Fredskov, er noget bakket, og Jordsmonnet af leer- og sandmuldet Beskaffenhed. En Arm af Odense-Aa danner endeel af Sognets nordlige Grændse, og en anden Arm begrændser noget af den sydlige Deel. Htk. 245¾ Tdr. A. og E., 3 Fdkr. Skk.

I Sognet: Byerne Espe med Kirke, Præstegaard og Skole, og Findinge; Avlsgaarden Skovsgaard, hvoraf endeel af Jorderne ligge i Herringe S., $17^3/_8$ Tdr. Htk., med 195 Tdr. L. Ager, 10 Tdr. L. Eng og 15 Tdr. L. Skov; Gaardene Lundsgaard, Staverlund og Agerupgaard. Ialt i Sognet 42 Gaarde, 54 Huse med og 17 uden Jord, hvoraf 12 G. og 50 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 646. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 13de Lægd. Med Annexet Vantinge een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Egeskov. Sognet har et af Gaardmandsenke Nicoline Pedersen og Ungkarl Emil Jensen den 13de November 1868 stiftet Legat, stort 2500 Rd., som først træder i Kraft ved den Længstlevendes Død, og hvoraf Renterne ville i Portioner paa 4, 6 og 8 Rd. være at uddele til værdige Trængende i Sognet udenfor den egentlige Fattigforsørgelse.

Espe Kirke er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger.
Avlsgaarden Skovsgaard, som tidligere har hørt under Hovedgaarden Fjellebro, antages af Vedel Simonsen (Bidr. til Jørgen Brahes Levnetsbeskrivelse S. 5) for at have været den Skovsgaard, der nævnes blandt Jørgen Brahes 7 Herregaarde i Fyen i Midten af det 17de Aarhundrede.

Vantinge Sogn, Annex til Espe, omgivet af Gjestelev, Hillerslev og Heden Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, $2^1/_4$ M. s. for Odense, $2^1/_2$ M. n. o. for Faaborg og $3^1/_4$ M. n. v. for Svendborg. Arealet, 1282 Tdr. Land, er bakket, og Jordsmonnet for Størstedelen af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Sognets sydlige Deel begrændses af et Aaløb. Htk. $130^1/_2$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Vantinge med Kirke og Skole, beliggende paa Grændsen af Heden Sogn og fælles for dette og Vantinge Sogn; Dals Veir- og Vandmølle. Ialt i Sognet 20 Gaarde, 24 Huse med og 10 uden Jord, hvoraf 7 G. og 14 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 311. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbrug Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Grevskabet Muckadells Birks Jurisdiction (Spanget), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 9de Lægd. Med Hovedsognet Espe een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Muckadell. I det af Conferentsraad Erik Skeel Holsten stiftede Hospital i Hillerslev Sogn (see dette) har Vantinge Sogn hidtil besat den ene Plads.

Vantinge Kirke, opført af Muursteen, er lille og har et fladt gibset Loft; kun Choret er hvælvet. Taarnet er af Bindingsværk.

Heden Sogn, Annex til Nørre-Søby Sogn i Aasum Herred i Odense Amt, omgivet af dette S., Allested, Hillerslev, Vantinge og Gjestelev Sogne. Kirken, midt i Sognet, c. $2^1/_4$ M. s. for Odense, $2^1/_2$ M. n. n. o. for Faaborg og $3^1/_2$ M. n. n. v. for Svendborg. Arealet, 1399 Tdr. Land, er fladt, og Jordsmonnet er af let muldet Beskaffenhed. Htk. $140^5/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Heden med Kirke (Skolen er beliggende i Vantinge Sogn) og Hospital; Avlsgaarden Hedengaard, $16^1/_4$ Tdr. Htk., 128 Tdr. L. Ager, 5 Tdr. L. Eng, 5 Tdr. L. Mose og 10 Tdr. L.

Skov; Gaarden Eensomhed. Ialt i Sognet 23 Gaarde, 35 Huse med og 11 uden Jord, hvoraf 6 G. og 25 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 380. Jordbrug er Hovederhvervet. 3 mindre Teglbrænderier.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 5te Bgkds. 3die Udskrivningskreds 14de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Brahesminde. I Heden er et grundmuret Hospital, stiftet 1ste November 1785, for 4 Lemmer, som aarlig faae hver 12 Rd. af et af Stifteren Oberstlieutenant Preben Brahe til Hvedholm dertil henlagt Legat, 1000 Rd.

Heden Kirke er lille med Brædeloft, undtagen over Choret, der er hvælvet. Taarnet er af Bindingsværk.

Allested (Alsted) Sogn, omgivet af Annexsognet Veile, Sønder-Broby og Heden S. samt Odense Amt. Kirken, midt i Sognet, c. 2 M. s. for Odense, $2^1/_2$ M. n. n. o. for Faaborg og $3^1/_2$ M. n. n. v. for Svendborg. Arealet, 1730 Tdr. Land, er fladt, og Jordsmonnet bestaaer af stærke, muldrige Leerjorder af fortrinlig Beskaffenhed. Sognets sydlige og sydvestlige Deel begrændses af Aaløb. Htk. $193^1/_2$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Allested med Kirke, Præstegaard, Skole og Teglværk, og Radby (17 paa Rad liggende Huse med Jord). Ialt i Sognet 29 Gaarde og 35 Huse, hvoraf 2 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 508. Jordbrug er udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 5te Bgkds. 3die Udskrivningskreds 15de Lægd. Med Annexsognet Veile een Commune. Kirken tilhører Besidderen af Søbysøgaard.

Allested Kirke er opført af Muursteen, Taarn, gibset Loft; det Hele meget tarveligt.

Veile Sogn, Annex til Allested Sogn, omgivet af dette, Sønder- og Nørre-Broby Sogne samt Odense Amt. Kirken, sydostlig i Sognet, c. 2 M. s. s. v. for Odense, $2^3/_4$ M. n. for Faaborg og 4 M. n. n. v. for Svendborg. Arealet, 1793 Tdr. Land, hvoraf 54 Tdr. Land Fredskov, er fladt, og Jordsmonnet af let muldet Beskaffenhed. En mindre Arm af Odense-Aa udspringer i Sognets nordlige Deel, løber mod Vest og optager paa Vestgrændsen en Aa, der danner Sognets sydlige og sydvestlige Grændse. Htk. $157^3/_4$ Tdr. A. og E., $6^3/_8$ Tdr. Skst.

I Sognet: Byen Veile med Kirke og Skole, 2 Teglbrænderier, Veir- og Vandmølle; Hovedgaarden Veilegaard, c. 16 Tdr. Htk., 116 Tdr. L. Ager, 20 Tdr. L. Eng, 10 Tdr. L. Mose og 2 Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 27 Gaarde og 80 Huse, hvoraf 10 G. og 54 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 659. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbrug udelukkende Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Bgkds. 3die Udskrivningskreds 16de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Christiansdal i Dalum Sogn.

Veile Kirke er opført deels af Kampesteen, deels af Muursteen, med Taarn, Brædeloft; meget simpel.

Hovedgaarden Veilegaard tilhørte i det 16de Aarhundrede Familien Oldeland; ved Sophie Oldeland kom den i Slutningen af Aarhundredet til Caspar Marchdanner til Rønningesøgaard († 1618, jfr. om ham S. 80), som opførte en ny Hovedbygning i nogen Afstand fra det Sted, hvor den ældre havde staaet. Ikke længe efter findes Veilegaard at have tilhørt Fru Ellen Marsviin, hendes Datter Kirstine Munk, Christian IV.'s Gemalinde, og dennes Svigersøn Hannibal Sehested. I Slutningen af det 17de Aarhundrede eiedes den af Proprietair Niels Hansen Smidt (Fader til Cancelliraad Peder Smidt til Lundegaard), derefter af Datteren Else Katrine Smidt, gift med Commerceraad Lorents Petersen, deres Svigersøn Generallieut. Neuberg (see Lundegaard), og fra ham gik den ved Arv over til Kammerherre Mikael Fabritius de Tengnagel († 1815), der i Slutningen af forrige Aarhundrede afhændede Godset til Fæsterne. Hovedgaarden er derefter gaaet over til andre Eiere, nu L. Petersen. Gaardens Bygninger ere opførte af Grundmuur 1853 og 1854.

Veile skreves i ældre Tid Weteleue, Vedeløf, Weydeløff, Weyleff.

Nørre-Broby Sogn, omgivet af Veile og Sønder-Broby Sogne samt Odense Amt. Kirken, midt i Sognet, 2¼ M. s. v. for Odense og 2¼ M. n. for Faaborg. Arealet, 5408 Tdr. Land, hvoraf 36 Tdr. Land Fredskov, er bakket, navnlig i den vestlige Deel af Sognet, hvor Sjunebjerg eller Synebjerg hæver sig 262 Fod over Havfladen, og Jordsmonnet er af sandet, sandmuldet og let muldet Beskaffenhed. Odense-Aa gjennemskjærer Sognet fra Syd mod Nord, danner endeel af Nordgrændsen og optager tre mindre Aaløb i Sognets sydlige og nordlige Deel. Landeveien fra Faaborg til Odense passerer Sognet. Htk. 480½ Tdr. A. og E., 6⅛ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Nørre-Broby ved Landeveien, med Kirke, Præstegaard og Skole, Bøistrup med Skole, Bittinge med Biskole, og Staaby; Hovedgaarden Lundegaard, 36 Tdr. Htk. A. og E., 6⅛ Tdr. Skk., med et Areal af c. 230 Tdr. L. Ager, 130 Tdr. L. Eng, c. 110 Tdr. L. Skov, en Vand- og Veirmølle (Fæstegods 104 Tdr. Htk., Arvefæstegods 218 Tdr. Htk., Lundegaards Mølle); Gaarden Tømmerholt. Ialt i Sognet 71 Gaarde, 78 Huse med og 72 uden Jord, hvoraf 29 G. og 94 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1358, hvis Hovederhverv næsten udelukkende er Jordbrug. I Sognet er et mindre Teglværk.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 17de Lægd. Sognet danner een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Muckadell.

Nørre-Broby Kirke, med Taarn og Hvælvinger, er ret stor og anseelig. Taarnet er opført af Muursteen og ligesaa en liden Deel af Kirken, som nærmest støder til samme; den øvrige Deel af Kirken er opført af tildeels uhugne Granitsteen; gamle rundbuede Vinduer; Grundstenene for Enden af Kirken lidt afrundede. Den har forhen tilhørt Fravdegaards Eiere, men blev af disse solgt til Fru Ida Skeel til Arreskov. Under Choret er en nu tilmuret Gravhvælving; blandt de der opbevarede Kister ere særlig at mærke 3, som efter Nogles Formening indeslutte Christian IV.'s bekjendte Svigermoder Fru Ellen Marsviin († 1649) og hendes to Mænd Ludvig Munk († 1602) og Knud Rud († 1611); jfr. om disse Begravelser Mummes Beskrivelse af St. Knuds Kirke i Odense, S. 306—309. Efter en Udgiveren fra Pastor A. Kall Rasmussen i December 1872 velvillig tilstillet Meddelelse har hans afdøde Broder Professor Kall Rasmussen efterladt et lidet, næsten fuldført, endnu ikke udgivet Arbeide, i hvilket det bevises, at Fru Kirsten Munk ikke er begravet i det Walkendorffske Capels Kjælder, men derimod i Nørre-Broby Kirke (muligviis dog i Husby Kirke ved Wedellsborg). Det er efter Kall Rasmussens Formening Fru Anne Brockenhuus, død paa samme Tid

som Kirsten Munk, hvis Liig udgives for dennes. Her hviler ogsaa Cancelliraad Peder Smidt til Lundegaard († 1711) samt Generallieutenant Neuberg († 1749), der havde udmærket sig i den spanske Successionskrig i Flandern. Altertavlen, der er indrettet til at lukkes sammen, er af kunstigt Billedhuggerarbeide med Forgyldning.

Hovedgaarden Lundegaard, beliggende ved Odense=Aa, skal være ombygget 1602 af ovennævnte Ludvig Munk til Nørlund, Kirstine Munks Fader, som døde der samme Aar. Man antager vistnok med Føie, at det var paa denne sin Fædrenegaard og ikke, som af ældre Forfattere angives, paa Lunds Bispegaard i Skaane, at den syttenaarige Kirstine Munk den 23de August 1615 blev tagen til Hustru af Kong Christian IV. (jfr. Nyt historisk Tidsskrift IV., S. 354 flg.). Rækkefølgen af Besidderne angives saaledes: 1) Erik Wenstermand og Fru Alhed Norby*); 2) Ludvig Munk til Nørlund; 3) hans Enke Fru Ellen Marsviin; 4) deres Datter Kirstine Munk, født 1598, død 1658, fra hvem den gik i Arv til Rigsskatmester Hannibal Sehested, der var gift med hendes og Kong Christian IV.'s Datter Christiane; 6) Christian Urne, der 1664 med Sehested magelagde Iversnæs mod Lundegaard; 7) dennes Enke Sophie Krabbe, hvis Arvinger skjødede den 1702 til 8) Cancelliraad Peder Smidt, der ved Testamente af 1711 skjænkede den til 9) sin Søster Elise Cathrine Smidt, gift med Commerceraad Lorents Petersen; 10) deres Datter Anna Petersen, gift med General=lieutenant A. v. Neuberg, fra hvem den, da hun døde 1753 uden Livsarvinger, ifølge fornævnte Cancelliraad P. Smidts Testamente og confirmeret Fundats af 13de September 1754 (Hofm. Fund. VI., S. 162–8) tilfaldt Fyens Stifts Fattige („de Fattige og Nødtørftige i Fyen, saamange deraf kan have deres rigelige Ophold til Nødtørft aarligen", hedder det i Cancelliraad Smidts Testamente). Den 31te Marts 1872 udgjorde, efter Statshaandbogen, Pensionisternes Antal 513 (deraf kun 30 Mandfolk) og fik af disse: 15 hver 75 Rd., 47 hver 50 Rd., 60 hver 40 Rd., 86 hver 30 Rd., 142 hver 20 Rd. og 163 hver 10 Rd. Stiftelsen eiede til fornævnte Tid, foruden Lundegaard med Tilliggende, i Capitaler 370,518 Rd., hvoraf 11,078 Rd. tilhøre den saakaldte Oplagsfond, der indtil videre aarlig forøges med Værdien af 300 Tdr. Byg, og endvidere 30,670 Rd., et af Madam Christiane Dorthea Lemming ved Testamente af 30te Marts 1860 skjænket Legat, hvoraf dog Renten tilfalder en ved Testamentet indsat Legatar for Livstid. Stiftelsen bestyres af en Direction, bestaaende af Stiftamtmanden og Biskoppen samt Provsten og 2 Præster i Salling Herred, og en under denne staaende Forvalter.

Gaarden formenes at være oprettet af en nedlagt Landsby ved Navn Lunde, hvorfra det maaskee hidrører, at Præsten i Nørre=Broby endnu oppebærer en aarlig Kornafgift af Gaarden. Det meste af Gaarden lod Cancelliraad Peter Smidt ombygge, men lod dog et Taarn blive staaende af Ludvig Munks Bygning. I Aaret 1770 brændte 16 Fag af Stuehuset, men Taarnet blev bevaret indtil 1801, da det nedbrødes. Der findes nu ikke nogen Hovedbygning, men tvende teglhængte eenetages Bindingsværks Fløie til Bolig for Forpagter og Forvalter, ligesom en tredie dermed sammenbygget Fløi til Oeconomileilighed.

Over en Dør til den store Tærskelade staaer:

I. H. S.
ELLEN MARSVIIN
ANNO 1636.

I Nærheden af Lundegaard skal Rane Jonsen, Erik Glippings Kammersvend, som viste Kongemorderne Vei til sin sovende Herre Natten til den 22de Novbr. 1286, have havt en befæstet Borg Ranildsholm, hvis Sted endnu paavises.

Sønder=Broby Sogn, omgivet af Nørre=Broby, Veile, Allested, Hillerslev, Sandholts=Lyndelse, Vester=Hæsinge og Jordløse Sogne. Kirken, midt i Sognet, 2½ M. s. s. v. for Odense, 2 M. n. for Faaborg og 3¾ M. n. o. for Svendborg. Arealet, 4129 Tdr. Land, hvoraf 195 Tdr. Land Fredskov, er bakket, og Jordsmonnet af sandet, sandmuldet og let Beskaffenhed. Odense=Aa gjennemskjærer Sognet fra sydost til

*) See Jacob Madsens Visitatsbog for 1589.

nordvest. Midt i Sognet er en Korsvei, som dannes af Landeveien fra Faaborg til Odense og fra Assens til Nyborg. Htk. 392⅝ Tdr. A. og E. og 9⅞ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Sønder-Broby ved ovennævnte Korsvei, med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro, Barkmølle (Veirmølle), Garveri og Vandmølle, Tørringe, Ølsted og Allerup; Hovedgaardene Brobygaard, under Grevskabet Muckadell, c. 51 Tdr. Htk. A. og E., c. 9 Tdr. Skk., med c. 300 Tdr. L. Ager og 90 Tdr. L. Eng (c. 320 Tdr. Htk. Fæstegods), og Ølstedgaard, ligeledes under samme Grevskab, 20 Tdr. Htk. A. og E., med c. 120 Tdr. L. Ialt i Sognet 47 Gaarde, 47 Huse med og 76 uden Jord, hvoraf 8 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1067. Jordbrug er Indbyggernes Hovederhverv. Lidt Fiskeri i Odense-Aa.

Sognet hører under Grevskabet Muckadells Birks Jurisdiction (Spanget), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 5te Vgkds. (Valgsted). 3die Udskrivningskreds 8de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Muckadell. Sognet har et Hospital, hvori 7 Lemmer, og et Fattighuus; Sognets Fattigvæsen har et Legat paa 2000 Rd., stiftet 8de October 1767 af Fru C. S. Ernst, Enke efter Generalmajor H. F. Windtz, og indestaaende paa 1ste Prioritet i Brobygaard og Gods.

Sønder-Broby Kirke er opført med Taarn og Hvælvinger; under Choret er en Begravelse, hvori flere af Brobygaards og Ølstedgaards Eiere have deres Hvilested.

Som Hovedgaarden Brobygaards første bekjendte Eiere nævner Danske Atlas (III. S. 549) Henning og Jørgen Wenstermand. Af de følgende Eiere mærkes Børge Trolle, som 1662 byggede Gaarden og hvis Frues Fader Rigsmarsken Anders Bilde i Nærheden af samme lod anlægge en Geværfabrik under Navnet Brobyværk, som dog ikke længe efter blev ødelagt ved de Svenskes Indfald 1658. Børge Trolles Søn, Kammerjunker Niels Trolle, blev 1697 skudt ved Kong Christian V.'s Side under en Mønstring i Flensborg. Fra Familien Trolle kom Brobygaard 1700 ved Salg til Kammerraad og Amtsforvalter Christen Fogh; dennes Søn Canceliiraad Marcus Fogh døde 1762 og hans Enke Fru Christiane Sophie Ernst bragte ved sit andet Ægteskab Gaarden til Generalmajor Hans Frederik Windtz († 1765) og ved sit tredie Ægteskab til Kammerherre Albr. Christoff. Schaffalitzky de Muckadell, som efter hendes Død (1771) ved et andet Giftermaal kom i Besiddelse af Arreskov og Gjelskov, og, efter at have kjøbt Ølstedgaard, oprettede 1784 sine samlede Godser til Grevskabet Muckadell. Siden 1833 er Brobygaard, istedetfor tidligere Arreskov, Hovedsædet i Grevskabet Muckadell. Nyere Bygning.

Den 31te August 1859 afsløredes ved Brobygaard en Mindestøtte, som Grevskabets Bønder havde sat for den afdøde Lehnsgreve, Kammerherre A. C. Schaffalitzky de Muckadell. Paa Forsiden af Mindestøtten læses følgende Indskrift: „Kammerherre, Lehnsgreve Albrecht Christoffer Schaffalitzky de Muckadell, født paa Arreskov den 24de Marts 1800, død paa Brobygaard den 16de April 1858, sattes dette Minde af Grevskabet Muckadells Fæstere og Andre, som med Høiagtelse og Taknemmelighed mindes den Afdøde". Paa Bagsiden læses:

„Ei blot paa dette Sted vi reiste ham et Minde,
I Hjertets Kjærlighed et større er at finde".

Paa Brobygaard boede Familien Pontoppidans Stamfader Knud Eriksen Broby, Oldefader til Forfatteren af Danske Atlas, der antager, at han har været Forvalter ved bemeldte Fabrikanlæg; hans tre Sønner, der alle vare Geistlige (en af dem, Erik Pontoppidan, blev Biskop i Throndhjem, oversatte efter studerede Folks Sædvane i det 16de og 17de Aarhundrede deres Navn paa Latin.

Hovedgaarden Ølstedgaard er opstaaet i 17de Aarhundrede og har havt Eiere af forskjellige Familier, saasom Lindenov, Normand, Tue o. fl. Den kjøbtes 1705 af Kammerraad Fogh til Brobygaard; hans Datter bragte Gaarden til sin Mand

Oberst J. S. Ehrenfeldt, og hans Enke af 2det Ægteskab, en Datter af General Beenfeldt til Lammehave, giftede sig paany 1770 med Etatsraad og Amtmand i Kolding Hans de Hofman, der kort efter solgte Gaarden for 15,600 Rd. til Kammerherre Schaffalitzky (see ovenfor).

Øster-Hæsinge Sogn, omgivet af Annexsognet Hillerslev, Sandholts-Lyndelse, Vester-Hæsinge, Svanninge og Brahetrolleborg Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, $1^1/_4$ M. n. n. o. for Faaborg. Arealet, 3165 Tdr. Land, hvoraf 222 Tdr. Land Fredskov, er bakket, og Jordsmonnet er deels af sandet og sandmuldet, deels af leerblandet og leermuldet Beskaffenhed. Paa Sydgrændsen af Sognet findes en Indsø, Fleninge- eller Arreskov-Sø, omtrent $^1/_2$ Miil lang og $1^1/_2$ Miil i Omkreds, og paa Sognets Østgrændse flere mindre Aaer, der forene sig til Odense-Aa. Landeveien fra Faaborg til Odense passerer Sognets sydvestlige Deel. Htk. $259^1/_2$ Tdr. A. og E. og $6^3/_4$ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Øster-Hæsinge med Kirke, Præstegaard, Skole og Hospital, og Kistrup Skovhuse med Skole, fælles for Øster- og Vester-Hæsinge Sogne; Hovedgaarden Arreskov, under Grevskabet Muckadell, $39^3/_4$ Tdr. Htk. A. og E., $6^3/_4$ Tdr. Skk., c. $182^1/_2$ Tdr. Htk. Fæstegods og $^7/_8$ Tdr. Htk. Arvefæstegods; Avlsgaarden Sollerup, under Stamhuset Sandholt, $24^1/_2$ Tdr. Htk., med 300 Tdr. L. Ager og Eng og 60 Tdr. L. Skov; Arreskov Vand- og Veirmølle. Ialt i Sognet 29 Gaarde, 36 Huse med og 14 uden Jord, hvoraf 13 G. og 31 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 590. Jordbrug og noget Skovarbeide er Hovederhvervet. Ubetydeligt Fiskeri i Arreskov Sø.

Sognet hører under Grevskabet Muckadell Birks Jurisdiction (Spanget), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 6te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Muckadell. I Øster-Hæsinge er et Hospital, stiftet den 25de Februar 1618 af Fru Pernille Gyldenstjerne, for 6 Lemmer, som nyde Renten (5 pCt.) af en af Stifteren dertil legeret Capital, 2000 Rd. Endvidere eier Sognets Fattigvæsen Fru Christence Høegs Legat, 412 Rd. 3 Mk., og Frøken Holstens Legat, 400 Rd., der forrentes med 4 pCt., og hvilket sidste er tillagt Hospitalet.

Øster-Hæsinge Kirke er opført af Muursteen, med Taarn og Hvælvinger. Taarnet har i ældre Tider været høiere end nu. I denne Kirke findes et Epitaphium, udhugget i Steen over Erik Rosenkrands til Kjærstrup paa Taasinge og hans Frue Helvig Hardenberg til Arreskov, som døde i Slutningen af det 16de Aarhundrede; paa Ligstenen ere begges Billeder udgravne i Basrelief. Altertavlen er malet af Lund og forestiller Christus i Emaus.

Hovedgaarden Arreskov ligger ved den nordostlige Bred af den store Fleninge- eller Arreskov-Sø, nogle hundrede Skridt Nordvest for „Gamle Arreskov" (Voldsted med dobbelte Volde og Grave), beliggende ved Aaens Udløb fra Søen. Allererede 1210 eiede Knud Urne, Dronning Dagmars Hofmester, Arreskov Slot. Siden tilhørte dette Kong Valdemar Seier og det nævnes derefter blandt Abels Fædrenegods i Aaret 1248, da „Aruæschogh" under Krigen mellem denne Fyrste og hans Broder Kong Erik blev indtaget af denne (Scr. rer. Dan. I. p. 245)*). Efter Kong Abels Død tilfaldt rimeligviis Arreskov tilligemed Svendborg og hans øvrige fyenske Godser hans yngste Søn af samme Navn, og noget senere tilhørte det Marsken Peder Findsen, hvis Feighed eller Forræderi var

*) N. R. Søkilde er af den Mening, at den Borg, som blev dengang ødelagt, var den, der endnu er Spor af ved „Gamle Meieri" (Perdeholm), og at der først derefter blev anlagt en Borg paa Gamle Arreskovs nuværende Plads.

Arreskov.

Skyld i, at den unge Konge Erik Glipping og hans Moder Enkedronning Margrete bleve fangne i Slaget paa Lohede 1261, hvorfor ogsaa han og de andre Anførere, som ved deres skammelige Flugt havde bevirket dette ulykkelige Udfald af Slaget, bleve af en Herredag i Nyborg dømte fra Liv og Gods og hængte udenfor Nyborg Slot, hvorpaa Arreskov blev nedbrudt til Grunden 1264. I næsten to Aarhundreder forsvinder det nu af Historien; men henimod Midten af det 16de Aarhundrede findes Arreskov at have tilhørt Rigsraad Jakob Hardenberg til Hvedholm og Sandholt, hvis Datter Helvig Hardenberg blev gift med den rige Rigsraad Erik Rosenkrands, der havde betydelige Besiddelser baade i Danmark og Norge, ja endog paa Færøerne og Shetlandsøerne, og hvem hun tilbragte Arreskov. Erik Rosenkrands opbyggede 1558—73 den anseelige toetages Hovedbygning i 4 sammenbyggede Fløie, som indeslutte en stor Borggaard, og med et stort rundt Taarn ud mod Haven*). Til Erindring lod han i Porten opsætte en Steen med Buezirater og en Afbildning af den hellige Trefoldighed samt med Indskrift:

„Help the helligh Trefoldighed
War tag for Styld[1] Toghn lost Tefnet Parlament[2] og Kif
Eller tu bortkaster thin Erre Helbrede og maske Lif.

Arreskovf funderit som den nu stahr ar 1558. Erich Rosenkrands lod sete thete Porthus och steentafle Anno 1573. Thet stenhus nest Eudam ær bigt Anno 1568. Fru Helvig Hardenbierch."

Erik Rosenkrands døde paa Arreskov 1575 og ligger, som ovenfor anført, tilligemed sin senere afdøde Frue begravet i Øster-Hæsinge Kirke. De følgende Eiere have været Jakob Rosenkrands, Henrik Rosenkrands, Rigsraad Mogens Høg, gift med Christence Rosenkrands, Etatsraad Jørgen Skeel til Broholm, Etatsraad Erik Skeel til Bjørnemose († 1729), hans Søster Fru Ida Skeel, Enke efter Major Wulf Siegfr. Holsten. Hun afstod 1742 Gaarden til Sønnen Conferentsraad Erik Skeel Holsten til Gjelskov. Hans Enke giftede sig med Kammerherre og Oberst Albrecht Christoffer Schaffalitzky de Muckadell til Brobygaard, af en gammel mährisk Adelsslægt (Faderen Heinrich Berhard S. de M., 1681—1751, var traadt i dansk Tjeneste, blev General og hvid Ridder), som den 26de November 1784 fik af sine 4 Godser Arreskov, Brobygaard, Gjelskov og Ølstedgaard oprettet **Grevskabet Muckadell**, hvilket nu besiddes af hans Sønnesønssøn, Kammerherre, Lehnsgreve Erik Engelke Schaffalitzky de Muckadell. Den grevelige Familie boede paa Arreskov indtil 1833, men har fra den Tid boet paa Brobygaard.

Grevskabet Muckadell har efter Statshaandbogen for 1873: 1261 Tdr. Htk. af alle Slags, hvoraf under Hovedgaardene 184 Tdr., Bøndergods 945¼ Tdr., Konge- og Kirketiende 131¾ Tdr.; i Bankactier 9000 Rd. I Forbindelse med Grevskabet staaer det saakaldte „grevelige Muckadellske Fideicommis", som danner en Pensionsfond for Familien. Grevskabet har et samlet Jordtilliggende af c. 1384 Tdr. Land foruden 508 Tdr. Land Skov.

Paa Arreskov opbevares to store Malerier, forestillende Erik og Abel, med latinsk Underskrift, hvilke udgives for at være flyttede hertil fra det gamle Arreskov, men aabenbart ikke ere ældre end fra det 16de Aarhundrede.

Ved Øster-Hæsinge fandtes i 1840 et Antal af 5654 danske Sølvmynter, der antages at være nedlagte i Jorden i Christopher den Forstes Tid.

Af Arreskov gives paa modstaaende Side en Afbildning.

Hillerslev Sogn, Annex til Øster-Hæsinge Sogn, omgivet af dette, Sandholts-Lyndelse, Sønder-Broby, Heden, Vantinge, Gjesteløv, Espe og Brahetrolleborg Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1¾ M. n. n. o. for Faaborg og 3 M. n. v. for Svendborg. Arealet, 4537 Tdr. Land, hvoraf 25 Tdr. Land Fredskov, er bakket (Galgebakken i Sognets

*) De forskiellige Etager i dette ere hvælvede; i Kiælderen skal endnu i Mands Minde have staaet en Pæl midt i Gulvet, hvortil var fastgjort en Lænke med Halsiern. Ogsaa udenfor Taarnet findes hvælvede Kiældere, og i en af Etagerne findes et hvælvet Rum, der skal have været Kirke.

[1]) Tyveri. [2]) Strid.

østlige Hjørne 260 Fod), og Jordsmonnet deels af leret og leermuldet og deels af sand- og sandmuldet Beskaffenhed. Odense-Aa danner Sognets sydlige og sydvestlige Grændse, hvor den optager en mindre Aa fra den nordlige Deel af Sognet. Htk. 453¼ Tdr. A. og E.

I Sognet: Hillerslev Kirke og Skole, beliggende ved Landeveien; Byerne Øvre-Hillerslev i Nærheden af Kirken, Nedre-Hillerslev, Sallinge med Kro og Teglværk, Nybølle med Veirmølle, og Høirup; Hovedgaarden Gjelskov, under Grevskabet Muckadell, c. 64 Tdr. Htk. A. og E., c. 229 Tdr. Htk. Fæstegods, med 410 Tdr. L. Ager og 80 Tdr. L. Eng og Mose; Avlsgaardene Nybøllegaard, 19⅛ Tdr. Htk., med 155 Tdr. L. Ager, 21 Tdr. L. Eng, 20 Tdr. L. Skov og 4 Tdr. L. Mose, Lykkensfæde (Arvefæste under Baroniet Brahetrolleborg), 17 Tdr. Htk., med 133 Tdr. L. Ager, 30 Tdr. L. Eng, 5 Tdr. L. Skov og 12 Tdr. L. Mose; Eriкshaab (5 G.), tidligere en Papirfabrik; Gaardene Sallinglund med Vand- og Veirmølle, Møllemosegaard og Høirupgaard. Ialt i Sognet 63 Gaarde, 79 Huse med og 58 uden Jord, hvoraf 28 G. og 91 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1273. Jordbrug udgjør ligesom i Hovedsognet Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 7de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Muckadell. Ved Hillerslev Kirke er et Hospital, stiftet den 17de Marts 1769 af Conferentsraad Erik Skeel Holsten, for 4 Lemmer, som foruden fri Bolig m. m. nyde 57 Rd. 32 ß aarlig i Rente af den af Stifteren til Hospitalet legerede Capital 1333 Rd. 32 ß. Til samme Hospital er af en Frøken v. Holsten skjænket 100 Rd., og til Sognets Skolevæsen er af Baron Trolle skjænket Indfæstning og Landgilde af 2 Huse i Ulbølle Strandhuse og 4 Rd. af et Boelsted sammesteds.

Hillerslev Kirke er opført af Muursteen, med Taarn og Hvælvinger. Ved den vestre Ende findes en Begravelse for den grevelige Familie Schaffalitzky. Kirken blev efter Danske Atlas i den katholske Tid betjent af Munkene i Holme-Kloster.

Hovedgaarden Gjelskov tilhørte i Midten af det 16de Aarhundrede Erik Kaas og efter ham hans Søn Jørgen Kaas. I Midten af 17de Aarhundrede kjøbtes den af Justitsraad Adolf Hans Holsten († 1691) og gik derefter over til Sønnen Major Wulf Siegfr. Holsten († 1719), gift med Ida Skeel († 1749), og da deres Søn Conferentsraad Erik Skeel Holsten, Landsdommer i Fyen, siden 1742 ogsaa havde eiet Arreskov, kom Gjelskov saaledes i Forbindelse med denne Herregaard, og hører siden 1784 under Grevskabet Muckadell (see Arreskov).

Efter Landsbyen Sallinge har fra gammel Tid Herredet sit Navn (i Jordebogen 1231 „Salænghæret"). 1392 nævnes Niels Pedersen, Væbner, af Salingæ i Hildesløff Sogn (Suhm XIV. 573).

Vester-Hæsinge Sogn, omgivet af Annexsognet Sandholts-Lyndelse, Sønder-Broby, Jordløse, Haastrup og Øster-Hæsinge Sogne. Kirken, nordostlig i Sognet, c. 1½ M. n. for Faaborg. Arealet, 2991 Tdr. Land, hvoraf 28 Tdr. Land Fredskov, er bakket, og Jordsmonnet af sandet, sandmuldet og leermuldet Beskaffenhed. I Sognets nordlige, østlige og sydlige Deel findes et Par mindre Aaløb. Landeveien fra Faaborg til Odense passerer Sognet. Htk. 236⅝ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Vester-Hæsinge med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Gammel-Stenderup med Vandmølle, Ny-Stenderup; Trente Vandmølle og Gaarden Bommerlund. Kistrup Skole, beliggende i Øster-Hæsinge Sogn, er fælles for dette og Vester-Hæsinge Sogn. Ialt i Sognet 46 Gaarde, 76 Huse med og 25 uden Jord, hvoraf 21 G. og 71 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1031. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 19de Lægd. Med Annexsognet Lyndelse een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Brahesminde.

Kirken, opført fornemlig af Muursteen, har Taarn og Hvælvinger.

Lyndelse eller **Sandholts-Lyndelse Sogn**, Annex til Vester-Hæsinge Sogn, omgivet af Sønder-Broby, Hillerslev og Øster-Hæsinge Sogne. Kirken, østlig i Sognet, $1^3/_4$ M. n. n. o. for Faaborg. Arealet, 1834 Tdr. Land, hvoraf 74 Tdr. Land Fredskov, er bakket, og Jordsmonnet af leermuldet, sandmuldet og sandet Beskaffenhed. Sognets nordlige, østlige og vestlige Sider begrændses af Aaløb, og en Aa gjennemskjærer Sognet fra sydvest til nordost. Htk. 204 Tdr. A. og E., $14^3/_4$ Tdr. Skfk.

I Sognet: Byen Lyndelse med Kirke, Skole og Vandmølle; Hovedgaarden Sandholt, under Stamhuset af samme Navn, $61^1/_2$ Tdr. Htk. A. og E., $14^3/_4$ Tdr. Skfk., 360 Tdr. L. Ager, 90 Tdr. L. Eng og 90 Tdr. L. Skov (178 Tdr. Htk. Fæstegods og $68^5/_8$ Tdr. Htk. Arvefæstegods). Ialt i Sognet 23 Gaarde, 17 Huse med og 12 uden Jord, hvoraf 5 G. udenfor Byen.

Indbyggere: 416, hvis Hovederhverv ligesom i Hovedsognet er Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 18de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Sandholt. Sognets Fattigvæsen har et Legat paa 1000 Rd., indestaaende i Sandholts Hovedgaard og Gods, og hvoraf svares 6 pCt. i Rente, stiftet 16de Marts 1638 af Otto Rud.

Sandholts-Lyndelse Kirke, opført af Muursteen, med Taarn og Hvælvinger; under Choret er Begravelse for Stamhuset Sandholts Besiddere. Ny Altertavle af Olrik, forestillende Jesus og Synderinden.

I en malerisk Egn tæt ved det Bakkestrøg, der gjennemstryger en stor Strækning af Øens sydlige Deel, ligger den gamle Herregaard Sandholt. Den bestaaer af fire under skjæve Vinkler sammenbyggede Fløie, de to paa 3 og de andre to paa 2 Etager; ved begge de udvendige Hjørner af den høie Hovedfaçade hæve sig de ottekantede Taarne; tidligere har der været 5 Taarne, men de bleve i Slutningen af forrige Aarhundrede nedbrudte. Sandholt tilhørte i den første Halvdeel af det 15de Aarhundrede Brødrene Henneke og Timme Hvitkop, en Linie af Familien Krummedige; henimod Slutningen af samme Aarhundrede kom den, rimeligviis ved Kjøb, til den bekjendte Rigshofmester Poul Laxmand, som ogsaa eiede Nielstrup, i Sjælland Asserbo, i Skaane Aagerup og i Halland Vallen; han blev myrdet 1502 og alt hans Gods derefter inddraget under Kronen, da han af Rigsraadet kjendtes skyldig i Landsforræderi. Kong Hans gav derpaa Sandholt til Rigsraad Torben Bille til Søholm, Lehnsmand paa Vordingborg, til hvis Frue Edel Jernskjæg Kongen efter et almindeligt Sagn skal have staaet i et intimt Forhold i Aaret 1501, medens Dron-

ningen var i Sverrig og tappert forsvarede Stockholms Slot*). Datteren Edel Bille bragte Sandholt til sin Mand Jakob Hardenberg til Hvedholm og Arreskov; dennes Datter af andet Ægteskab Anna Hardenberg arvede Sandholt og blev gift med Rigsraad Erik Rud til Fuglsang. Efter dem fulgte Sønnen Knud Rud, som Vedel Simonsen (Ruderne II. S. 231) antager har opført den nuværende Hovedbygning, dengang med 5 Taarne, kobbertakte Spiir og 50 forgyldte Fløie; han lod ogsaa Choret i Sandholts-Lyndelse Kirke opbygge og døde 1577. Knud Rud († 1611) var gift med den rige og myndige Fru Ellen Marsviin, Enke efter Ludvig Munk til Nørlund, og senere saa bekjendt som Christian IV.'s Svigermoder; hun maatte efter langvarige Processer afstaae Sandholt til sin afdøde Mands Broder Corfits Rud og desuden ifølge Herredagsdom 1623 betale 2000 Rd., fordi hun havde ladet nedtage Kobberspireue og de 50 Fløie paa Gaarden, hvilket ansaaes for en Fornærmelse mod Familien. Efter endnu at have tilhørt Corfits Ruds Svigersønner Niels Krabbe til Skjellinge i Skaane og Niels Trolle til Trolholm, samt Sidstnævntes Søn Geheimeraad Corfits Trolle, blev Sandholt efter dennes Død 1684 solgt til en Cancelliraad og Dr. jur. Hesse, der gjorde sig bekjendt ved sine mange Udenlandsreiser og sin urolige og trættekjære Charakteer. En følgende Eier, Etatsraad Hans Nobel, oprettede 1726 af Sandholt Gaard og Gods et Stamhuus, som, da hans mandlige Linie var uddød med hans Sønnesøn, gik over til dennes Søster Cancelliraadinde Nørager, hvis Efterkommere siden have været Stamhusets Besiddere. Nu Frøken Martha Nicoline Nobel v. Sperling**).

Stamhuset har efter Statshaandbogen for 1873 Htk. af alle Slags $315\frac{3}{4}$ Tdr., hvoraf under Hovedgaarden Sandholt og Avlsgaarden Sollerupgaard 100 Tdr., Bøndergods $182\frac{1}{2}$ Tdr., Konge- og Kirketiende $32\frac{1}{2}$ Td. (Lyndelse Kirke); i Bankactier 2800 Rd., i Fideicommiscapitaler c. 79,000 Rd.

Af Sandholt gives paa modstaaende Side en Afbildning.

Jordløse Sogn, omgivet af Annexsognet Haastrup, Svanninge, Vester-Hæsinge og Sønder-Broby Sogne samt Horne- eller Helnæs-Bugt.

---

*) Om Kong Hans's Forkjærlighed for Edel eller Edele Jernskiæg, senere gift med Hr. Torben Bille til Sandholt, har den svenske Riimkronike bevaret Mindet, idet den indfører Kongen selv talende saaledes:

„Min Drotning Christine fulgte og daa,
Jomfru Edele giorde og saa.
Altid skulde hun age med mig i Slæde,
Det giorde jeg for Lyst og Glæde.
Hun kunde vel skiæmte med sine Ord,
Og Tærning kaste over Tavelbord".

Foruden Vordingborg fik Torben Bille ogsaa Abrahamstrup i Forlebning, rimeligviis ikke længe efter sit Bryllup. Fru Edele levede her i Kongens Nærhed, og endeel Breve fra ham ere endnu tilovers som Vidnesbyrd om, hvor gjerne han søgte hendes Selskab baade paa Abrahamstrup og paa Sandholt. Kongens Yndest for denne Dame maa ogsaa have vakt Opmærksomhed. Det fortælles, at den snilde Bistop Jens Andersen Beldenak skal paa en egen Maade have forstaaet at advare Kongen uden at udsætte sig selv. Han benyttede hertil en stikkelig Normand ved Navn Asmund Ovant. Han sagde nemlig til denne: „Kongen er meget vred paa Dig, fordi Du har yttret, at han ikke er den eneste, der nyder Fru Edeles Gunst, men at Otto Rud, som var med ved Jagten paa Vordingborg, deler den med ham." Da nu Asmund forsikkrede, at han aldrig havde sagt saadant, svarede Bispen: „Ja saa vil jeg raade Dig, at Du selv gaaer til Kongen og giver ham denne Forsikkring". Asmund faldt let i den lagte Snare: han fulgte Bispens Raad. Forundret spurgte Kongen ham, hvo der falskelig havde paadigtet ham denne Brøde, og han kunde nu ikke nævne nogen anden Hjemmelsmand end Jens Beldenak. Men da Kongen hørte dennes Navn, forstod han godt Sagens Sammenhæng og svarede blot: „Guds Dros, Bispen er en Skalk". Baade Torben Bille og Fru Edele døde før Kong Hans, begge sandsynligviis i Aaret 1512. Kongen synes at have været ved hendes Dødsleie paa Abrahamstrup, og det fortælles, at han ved Synet af den Døde eller Døende skal have udbrudt: „Ædel var Du i Livet, ædel est Du i Døden". (Historiske Efterretninger om Abrahamstrup Gaard i den ældre og nyere Tid, af C. F. Wegener, i Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1852. S. 42—50).

**) Efter „De danske Majorater" af Kammerherre F. Krogh, S. 285 ff., skal her meddeles nogle Detailler om Familieforholdene: Hans Nobel, f. 1660 i Christianopel, ægtede 1692 en Datter af den rige norske Landcommissair J. Garman til Holden, Vitsø m. m. og fik disse Eiendomme i Medgift; han blev Amtmand i Romsdals Amt og giftede sig, da han var bleven Enkemand, med en riig Kjøbmandsenke. 1720 nedlagde han sit Embede, solgte sine norske Godser, blev 1722 Etatsraad, hvorved han blev Adelsmand, kjøbte Godserne Damsbo og Sandholt og oprettede af dette sidste et Stamhuus. Han døde 1732 og fulgtes af Sønnen, Amtmand i Stavanger, H. Nobel og derefter af Sønnesønnen af samme Navn, der døde ugift 1756, og dernæst dennes Søster Martha Nobel, der, som ovenanført, var gift med Cancelliraad Nøraaer. Deres ældste Søn, Justitsraad Nobel-Nørager, arvede Stamhuset, som, da han døde uden Livsarvinger, kom til Broderen Oberstlieutenant C. N. Nørager. Denne succederedes af Sønnen, Kammerherre Hans Nobel-Nørager, † 1866, hvis Datter, † 1844, gift med Jægermester J. M. Sperling, er Moder til den nuværende Besidderinde.

Sandholt.

Kirken, noget vestlig i Sognet, 2 M. n. n. v. for Faaborg. Arealet, 4130 Tdr. Land, hvoraf 448 Tdr. Land Fredskov (Fuglehaven, Hestehaven, Smutte-Have, Billeslund og Fælles-Skov), er bakket, og Jordsmonnet af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Søbo-Sø, beliggende ved Sognets østlige Grændse, er omtrent 1/2 Miil i Omkreds. Sognets sydøstligste Deel begrændses af et mindre Aaløb, Hattebæk. Landeveien fra Faaborg til Assens passerer Sognet. Htk. 299 1/8 Tdr. A. og E., 20 1/2 Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Jordløse med Kirke, Præstegaard og Skole, og Trunderup med Skole; Hovedgaarden Damsbo, under Grevskabet Brahesminde, 46 5/8 Tdr. Htk. A. og E., 16 1/2 Tdr. Skk., c. 480 Tdr. L. Ager, 12 Tdr. L. Eng og 364 Tdr. L. Skov (224 1/2 Tdr. Htk. Fæstegods); Hovedgaarden Søbo, 21 Tdr. Htk. A. og E., 7 5/8 Tdr. Skk., 256 Tdr. L. Ager og Eng og 61 Tdr. L. Skov; Avlsgaarden Dorthealund, 12 5/8 Tdr. Htk. A. og E., 1 5/8 Tdr. Skk., 127 1/2 Tdr. L. Ager og Eng og 12 1/2 Tdr. L. Skov (1 3/8 Tdr. Htk. Fæstegods); Skovfogedboligen Bøgelyst; Hattebæks og Rørbæks Vandmølle. Ialt i Sognet 40 Gaarde, 66 Huse med og 50 uden Jord, hvoraf 12 G. og 87 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 992. Naar undtages noget ubetydeligt Fiskeri og Skovarbeide, udgjør Jordbrug saa godt som udelukkende Erhverv for Sognets Beboere.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 21de Lægd. Med Annexet Haastrup een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Brahesminde. I Jordløse er et Hospital for 4 Lemmer, der ligesom Lemmerne i Haastrup Hospital nyde hver aarlig 12 Rd. fra Grevskabet Brahesminde.

Jordløse Kirke, opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger, er 1841 bleven udvidet med et Halvkors, idet en aaben Begravelse for Damsboes tidligere Eiere nedlagdes; i Choret findes en indmuret Steen over flere af Familien Reventlow til Søbo, der ligge begravne under Choret. Ligeledes findes i Kirken de tvende af Klevenfeldt afbildede Liigstene, den ene over Anders Jacobsen Reventlow til Søbo, som blev skudt i den i Foraaret 1535 af den udvalgte Konges Folk begyndte Beleiring af Assens, og hans Frue Sidsel Lange, † 1553, den anden over Henrik Holck til Ronhave paa Als og Fru Magdalene Reventlow samt deres Søn Erik Holck. Henrik Holck var allerede under Grevens Feide Kong Christian den Tredies Secretair og blev som saadan i Aaret 1538 forlenet med Helligtrekongers Capel ved Roeskilde Domkirke, hvilket han havde til sin Død i Foraaret 1579, da Tyge Brahe fik det efter ham. Fru Magdalene Reventlow var en Datter af den førnævnte Anders Jacobsen Reventlow til Søbo. Kirken har en meget gammel Altertavle, forestillende Jomfru Marie som Himmeldronning, udskaaren i Træ. (See Biskop Jacob Madsens Visitatsbog S. 162). En Mindetavle i Marmor over de i de slesvigske Krige Faldne. Et godt Orgel, anskaffet af Kirkeeieren 1868. Ved Kirken har tidligere været St. Jostes Kapel og i Præsteindberetningen 1623 omtales en Kalk og Disk med Indskrift: Calix sancti Jodici in Jordløs 1515. Denne kalck er kiobt fraa S. Jost vdi Jordløsse, och hør nu thill Sioboe anno domini MDXXXVI."

Hovedgaarden Damsbo tilhørte i det 16de Aarhundrede Jakob Brokkenhuus, som ved Giftermaal med Susanne Bølle tillige blev Eier af Nakkebølle, og deres Søn Eiler Brokkenhuus (jfr. Nakkebølle); i det 17de Aarhundrede tilhørte Damsbo den sidste Rigsmarsk Anders Bilde, der opførte en ny Hovedbygning; han eiede ogsaa Løgismoie og var, som bekjendt, den uheldige Anfører i Begyndelsen af den ulykkelige svenske Krig, hvori han fik sit Banesaar ved Frederiksoddes Beskormelse den 24de October 1657. Fra Familien Bilde kom Damsbo til Familien Rosenkrands, da Anders Bildes Datter Sophie Bilde, som arvede Gaarden efter sin ugifte Broder Henrik Bilde, var gift med

Mogens Rosenkrands. Efterat Damsbo var bleven kjøbt af Etatsraadinde Hein, født Brahe, til Steensgaard, blev den af hende og hendes Broder Oberstlieutenant Preben Brahe 1758 lagt ind under Stamhuset Hvedholm, nu Grevskabet Brahesminde.

Hovedgaarden Søbo har en smuk Beliggenhed ved Søbo-Sø; den tilhørte i sidste Halvdeel af det 15de Aarhundrede den rige Jørgen Urne, som eiede 9 Herregaarde, og efter hans Død 1480 bragte hans Datter Margrete Urne ved Giftermaal Gaarden til Knud Reventlow, hvis Familie derpaa eiede den i over 100 Aar. Blandt de følgende Eiere ere at mærke i det 17de Aarhundrede ovennævnte Rigsmarsk Anders Bilde*), hvis Datter Karen Bilde ved sit Giftermaal bragte Søbo til Steen Bilde til Tirsbæk ved Veile, hvilken Hovedgaards næste Eiere af Familien Rosenkrands det derpaa for en Tid tilhørte. Anders Rosenkrands solgte den 1717 til Johan Eskild de Falsen, Commerceraad, adlet 1758, død samme Aar; dennes Datter Margrete Marie de Falsen bragte den til sin Mand Etatsraad og Landsdommer Carl Leopold Scheredin, † 1779, der indførte betydelige Forbedringer paa Godset, ligesom han ogsaa gjorde sig bekjendt ved sin videnskabelige Sands og det anseelige Bibliothek, tildeels af literære Sjeldenheder, han samlede paa Gaarden. Senere er Bøndergodset solgt fra og Gaarden har ofte skiftet Eiere. Nu eies den af Lehnsgreve Raben, der i 1872 kjøbte den af v. Barner for 110,000 Rd.

Haastrup Sogn, Annex til Jordløse Sogn, omgivet af dette, Vester-Hæsinge, Øster-Hæsinge og Svanninge Sogne. Kirken, vestlig i Sognet, $1^1/_4$ M. n. v. for Faaborg. Arealet, 3026 Tdr. Land, hvoraf 170 Tdr. Land Fredskov, er bakket, og hæver sig i Træbjerg 407 Fod og i Sandbjerg 356 Fod over Havet. Jordsmonnet bestaaer for Størstedelen af sandmuldede, dog tildeels ogsaa leermuldede Jorder. Ved Sognets sydvestlige Grændse løber Hattebæk-Aa og en mindre Aa ved Sognets nordøstlige Hjørne. Htk. $230^5/_8$ Tdr. A. og E., 9 Tdr. Skff.

I Sognet: Byen Haastrup med Kirke, Skole og Pogeskole; Hovedgaarden Østrupgaard, under Grevskabet Brahesminde, $48^1/_8$ Tdr. Htk. A. og E., 9 Tdr. Skff., 522 Tdr. L. Ager og Eng og 240 Tdr. L. Skov (280 Tdr. Htk. Fæstegods); Trente Vandmølle. Ialt i Sognet 35 Gaarde, 31 Huse med og 39 uden Jord, hvoraf 13 G. og 47 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 658. Med Undtagelse af ubetydeligt Skovarbeide udgjør Jordbrug Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. 3die Udskrivningskreds 20de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Brahesminde. I Haastrup er et Hospital, stiftet 1ste Novbr. 1785 af Oberstlieutenant Preben Brahe, for 4 Lemmer, som aarlig faae hver 12 Rd. fra Grevskabet Brahesminde. For fattige og flittige Skolebørn er af Baron Frederik Trolle stiftet et Legat, hvoraf aarlig uddeles 4 Rd. (see Hillerslev Sogn).

Haastrup Kirke er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger. Tvende mærkelige Liigstene: den ene over den Karen Brahe, der eiede Østrupgaard, † 1736, og hendes Søster Birgitte Brahe, † 1745; den anden med Indskrift efter Danske Atlas (VI. S. 734): Od et Ade Filiæ Domini Palimarsch Militis de Østrupgaard hic sunt sepultæ sub: 1470. I Taarnet er en aaben Begravelse med 2 Liigkister af Steen, i hvilke hvile Etatsraad Friedrich Hein til Steensgaard og Grubbesholm og hans Frue Susanne Brahe til Østrupgaard (see nedenfor).

Hovedgaarden Østrupgaard tilhørte siden Begyndelsen af det 17de Aarhundrede Brahernes berømte Familie. Gaardens første Eier af denne Familie var den bekjendte rige Jørgen Stensen Brahe, Tyge Brahes Brodersøn, som eiede 7 Herregaarde i Fyen

---

*) Anders Bilde kjøbte Søbo den 24de August 1642 af Gabriel Parmand, hvis Moder Fru Kirsten Sparres Farmoder var Fru Anne Bilde, Datter af Anders Bille til Søholm (Braschs Vemmetofte I., S. 223—24).

(† 1661); fra hans Søn Preben Brahe († 1708) gik Østrupgaard i Arv til dennes to Døttre Karen og Birgitte Brahe, af hvilke den Første har gjort sig bekjendt ved at stifte Odense adelige Jomfrukloster og ved sit Bibliothek, som hun forærede dertil, og som endnu bærer hendes Navn. Efter disse to Søstre, som døde ugifte, arvedes Østrupgaard af deres Broderdatter Susanne Brahe († 1760); hun var gift med Etatsraad Hein til Steensgaard, og oprettede efter sin Mands Død tilligemed sin Broder Oberstlieutenant Preben Brahe til Hvedholm af deres samlede Godser et Stamhuus under dette Navn, som i Slutningen af forrige Aarhundrede blev ophøiet til Grevskabet Brahesminde.

Haastrup skrives 1490 og 1553 Horstruppe og Hostroppe.

Svanninge Sogn, omgivet af Jordløse, Haastrup, Øster-Hæsinge, Brahetrolleborg, Diernisse og Horne Sogne samt Faaborg Kjøbstads Mark, Faaborg-Fjord og Horne-Bugt. Kirken, omtrent midt i Sognet, ½ M. n. for Faaborg. Arealet, 6397 Tdr. Land, hvoraf 170 Tdr. Land Fredskov (noget af Knagebjerg-Skov og Enemærket), er meget bakket (Leerbjerg 400 Fod), og Jordsmonnet af sandet, sandmuldet og leermuldet Beskaffenhed. Til Sognet høre 3 i Horne-Bugt beliggende Øer, Ilumø, med 2 Gaarde, 156 Tdr. Land, omtrent 1 Miil i Omkreds, Vigø, 29 Tdr. Land, og Horsehoved, 4 Tdr. Land. Hovedlandeveien fra Nyborg til Bøiden og Landeveiene fra Faaborg til Assens og til Odense passere Sognet. Htk. 518 Tdr. A. og E., 14¾ Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Svanninge med Kirke, Præstegaard, Skole og Stampemølle, Millinge med Skole, Østerby og Falsled med Skole, Kro, Grynmølle, Baadehavn og Skibsbyggeri; Hovedgaarden Steensgaard, under Grevskabet Brahesminde, 38 Tdr. Htk. A. og E., 14¾ Tdr. Skk., 363 Tdr. L. Ager og Eng; Ulvsbjerggaard, Nørre-Vandmølle, Hedens Vandmølle, Grubbe-Vandmølle, Langs Vandmølle og Savesteds Huse. Ialt i Sognet 74 Gaarde og c. 150 Huse, hvoraf 27 G. og 60 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1628. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, findes Erhverv ved Skovarbeide, og ved Falsled By drives betydelig Søfart og Fiskeri.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 4de Vgkds. En Deel af Sognet (Svanninge og Grubbemølle) udgjør 3die Udskrivningskreds 22de og den øvrige Deel (Østerby, Millinge, Falsled og Steensgaard) samme Kreds 23de Lægd. Sognet, der udgjør 2 Sognefogeddistricter, danner en egen Commune. Kirken tilhører Besidderen af Grevskabet Brahesminde. I Svanninge By er et Hospital, stiftet ved Fundats af 1ste Decbr. 1728 af Frøken Karen Brahe og udvidet ved Fundats af 30te April 1758 af Etatsraadinde Hein, for 9 Lemmer, hvortil udredes aarlig efter Fundatsernes Bestemmelse 13½ Tdr. Rug, 13½ Tdr. Malt, 4½ Tdr. Byg og 2¼ Tdr. Havre og foruden flere Naturalpræstationer 22 Rd. 3 Mk. i Penge. Til Svanninge Skole haves et mindre Legat paa 400 Rd.

Svanninge forekommer i ældre Skrifter under Navnet Svanæwich.

Svanninge Kirke er en regelmæssig Korskirke med hvælvede Buer og har Taarn med et høit smukt Spiir; den er oprindelig bygget af Kampesteen, men ved en senere Ombygning tildeels opført af Muursteen. I Aaret 1837 fik den ved Grevskabet Brahesmindes daværende Besidder, Grev Preben Bille-Brahe, en Hovedreparation eller heel Ombygning, hvorved denne Kirke, som før var simpel, nu er bleven en af de smukkeste Landsbykirker i Danmark. I 1848 fik den et Orgel. I Chorets ene Væg er indsat en Ligsteen over Anders Emiksen, som eiede Steensgaard, † 18de Juni 1566

(see nedenfor), og hans Hustru Agnete Reventlov. I Vaabenhuset lod Grev Bille-Brahe anbringe et smukt Basrelief af Thorvaldsen, forestillende Præsten Hans Madsen, der kommer at underrette Feltherren Johan Rantzau om Fjendens Planer. Præsten i Svanninge Hans Madsen havde nemlig under sit Fangenskab hos Lybekkerne i Juni 1535 tilfældigviis, indelukket i et Skab, været tilstede ved en Sammenkomst imellem Erkebiskop Gustav Trolle og Greven af Hoya, hvori de aftalte en Plan til at angribe den danske Leir. Om Natten havde han befriet sig fra sine Lænker og var med Livsfare og halvnøgen ilet til Leiren for at aabenbare for Anførerne, hvad han saa uventet var kommen til Kundskab om, saa at Seiren ved Øxnebjerg for en stor Deel skyldtes disse vigtige Meddelelser. („Taler ved Indvielsen af Svanninge Kirke den 17de December 1837 med indledende Bemærkninger samt en Fremstilling af Præsten Hans Madsens Daad 1535" af Dr. N. Faber, Biskop over Fyens Stift, og J. F. Leth, Sognepræst i Svanninge. Odense 1838).

Hovedgaarden Steensgaard tilhørte efter D. Atl. (III. S. 590) 1343 en Oluf Bjørn (S. 577 kaldes den samme Bjørn Oluffen til Nielstrup); 1412 eiedes den af Bjørn Oluffen (Vedel Simonsens Odense I. 2. 29); den eiedes under Grevens Feide af Rigsraad Anders Emiksen, som var med i den fyenske Adels Forsamling i Hjallese den 9de Juli 1534 at vælge Hertug Christian til Konge og samme Dag blev afsendt af Forsamlingen til den nyvalgte Konge for at bede ham om at sende Tropper til Fyen. Som de følgende Eiere nævner Danske Atlas Otto Emiksen, kaldet den onde, som dræbte en anden Adelsmands Ridefoged, og som selv blev myrdet paa Steensgaard om Natten af sine egne Folk 1594, hans Søster Mette Emiksen, Enke efter Jorgen Tidemand, hendes Døttre Ingeborg Tidemand, gift med Erik Kaas, og Anna Tidemand, gift med Albert Biffert, Geheimeraad Corfits Trolle, Christian Rothkirch, Amtsforvalter i Ribe Jens Christensen, hans Søn Etatsraad Frederik Hein; dennes Enke Susanne Brahe henlagde Steensgaard under det af hende i Forening med Broderen Oberstlieutenant Preben Brahe oprettede Stamhuus Hvedholm, nu Grevskabet Brahesminde.

I Svanninge er den første danske kongelige Historiograf Hans Svaning, som har skrevet Christian II.'s Levned paa Latin, født af Bønderfolk*) — man antager i Aaret 1503.

I Millinge har ligget en Adelsgaard, der i det 16de Aarhundrede tilhørte Jomfru Magdalene Emichsdatter.

Horne Sogn eller Hornelandet udgjør en i Lille-Belt udgaaende Halvø eller Landtunge, 1 M. lang og 1/2 M. bred, der ved Landsiden er forbunden med Svanninge Sogn. Kirken, midt i Sognet, c. 3/4 M. v. for Faaborg. Arealet, 6929 Tdr. Land, hvoraf 30 Tdr. Land Fredskov (Drue-Skov og Næsse-Skov), er bakket (Tostebjerg 197 Fod), med høie og bratte Klinter paa den søndre Side af Sognet, især ved Knold i Nærheden af Fiskerleiet Dyreborg. Jorderne ere i Almindelighed ret gode, men lette; dog findes paa Nordsiden af Halvøen faste Leerjorder, muldede Jorder i Nærheden af Byerne med Undtagelse af Byen Bøiden, hvorved og paa Hornenæs eller Sønderhjørne, den sydvestligste Deel af Sognet, findes de magreste og raaeste Jorder. Sognets nordligste Hjørne begrændses af en mindre Aa. Hovedlandeveien fra Nyborg til Bøiden passerer Sognet. Htk. 767 3/8 Tdr. A. og E., 1 5/8 Tdr. Skfk.

I Sognet: Byerne Horne (der bestaaer af tre Dele, Kirkeballe, Nørreballe og Vesterballe), ved Hovedlandeveien, med Kirke, Præstegaard, 2 Skoler og Veirmølle, Bjerne med Skole syd for Byen og Veirmølle, Bøiden med Ladeplads, Færgested (til Fyenshav paa Als), Extrapoststation, Toldcontrolsted under Faaborg Toldsted og Skole; Fiskerleiet Dyreborg; Hovedgaarden Hvedholm, under Grevskabet Brahesminde, 69 5/8 Tdr. Htk. A. og E., 1 5/8 Td. Skfk., 564 Tdr. L. Ager, 43 Tdr. L.

---

*) Det er ret mærkeligt, at flere literaire Notabiliteter — Tausen, Svaning, Nyerup, Rask, N. M. Petersen — ere udgaaede af den fyenske Bondealmue.

Eng, 142 Tdr. L. Skov (855¼ Tdr. Htk. Fæstegods). Ialt i Sognet 103 Gaarde, 105 Huse med og 116 uden Jord, hvoraf 71 G. og 91 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 2538. Foruden ved Jordbrug haves betydeligt Erhverv, navnlig i Dyreborg og Bøiden By, ved Fiskeri, hvoraf Productet afsættes deels til Faaborg og deels med Kvaser til Kjøbenhavn. 2 à 3 Skippere ernære sig ved Søfart og navnlig ved Opkjøb af Korn, der i Reglen afsættes til Flensborg.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 4de Vgkds. En Deel af Sognet (Horne, Bøiden og Hvedholm) udgjør 3die Udskrivningskreds 24de og den øvrige Deel (Bjerne og Dyreborg) samme Kreds 25de Lægd. Sognet, der udgjør to Sognefogeddistricter, danner een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Brahesminde. Ved Horne Kirke er et Hospital, stiftet 3die August 1687 af Jørgen Brahe og Hustru Anna Prebensdatter Gyldenstjerne for 6 Lemmer, som foruden fri Bolig have Naturalforpleining, Renten af 113 Rdl. 29 Sk. og aarlig til Medicin og Sygepleie 18 Rd. 24 Sk.

Horne Sogn udgjør den store bakkede og næsten skovløse Halvø, som under Navnet Horneland (paa Grund af Ligheden med et Horn) løber ud i Østersøen, paa den vestlige Side af Bugten ved Faaborg.

Kirken, opført af Kampesteen og Muursteen, er lang og anseelig — i D. Atl. (III. S. 517) ansees den for den største af alle fyenske Landsbykirker; den midterste og ældste Deel af Kirken er en Rundbygning med Blytag, som gaaer op i en Spids. I Kirkens vestre Ende er Taarnet med takkede Gavle og Spiir (paa Taarnet findes Aarstallet 1742); i den østre Ende er Choret med et lille Spiir, og i Choret er Orgelet anbragt. Under Choret findes en nu tilmuret Begravelse, hvori de ældre Besiddere af Hvedholm have fundet deres Hvilested, deriblandt den bekjendte Rigsraad Jørgen Brahe og hans Frue Anna Gyldenstjerne. Liigsteen over Frands Bille og Edel Hardenberg (om disse see Hvedholm). Af Kirken gives paa efterfølgende Side en Afbildning efter F. Uldalls Tegning i Ill. Tidende VI. S. 104. Dr. K. F. Viborg har i sin Afhandling „Om de bornholmske Kirker, især de runde", i Kirkehistoriske Samlinger II. S. 501—535 givet følgende Meddelelse om Horne Kirke: „Kirken, som den nu staaer, holder, indvendigt maalt, 68 Alen i Længden, 10½ Alen i Breden, et Forhold, der gjør det yderst besværligt at høre Ordet i den. Rundbygningen er dens midterste Deel, med Muurtykkelse 3,9, medens de yngre Udvidelser mod Øst og Vest have Muurtykkelse 1,20; ved den voldsomme Forbygning ere Rundkirkens oprindelige Vinduer og Døre næsten forsvundne; Sporet af dem kunde saameget lettere udslettes, som den er opført af raa Kampesteen. De fire Søiler ere ottekantede, have ingen Sokkel og ere kun krandsede med en 2 T.s Gesims; dette Ydre skulde de dog maaskee en Restauration i det 15de Aarhundrede. Ottekantens Side er 21 T. med en Høide af 8,6 til Gesimsen, et Forhold, der er noget mere trykket end i Bjernede. Hvælvingerne hvile høit og luftigt i deres Vederlag, og deres 4 Gjorder og 4 Buer støde til de 8 Søilesider, som over Gesimsen jevnt udvide sig og smelte sammen med dem, hvorved man uden stor Forleddning dog har vidst at frembringe Indtrykket af et sig oventil forgrenende Træ; Hvælvingens Toppunkt ligger 14 Alen over Gulvet. Disse Hvælvinger ere dog næppe oprindelige; de ere Spidshvælvinger og skrive sig rimeligviis fra det 15de Aarhundrede. Hvorledes da Rundkirken forhen har været dækket, er det en Umulighed at sige; men bemærkes maa det, at Søilerne gaae igjennem Loftet i omtrent 1 Alens Høide og saa ere afbrudte; og bringes dette Vink i Forbindelse med den hoist paafaldende Omstændighed, at der øverst i Muurtinden er anbragt rectangulaire Fordybninger, omtrent 3 Alen dybe, 2 Alen brede og fra 2½ til 5 Alen lange med en udvendig Muurtykkelse af 1 Alen, og at enhver af disse Fordybninger paa Bunden ere forsynede med et lille Rundbuevindue (nu tilmuret), saa kan Anbringelsen af disse, 3 Alen under øverste Muurrand anbragte Vinduer ikke forklares uden ved at antage, at de skulde kaste Lys ned paa Loftet (den indre Muur, som nu nedad mod Loftet begrændser disse Fordybninger, og har kun 1 Steens Tykkelse, er senere anbragt, ved

Vinduernes Tilmuring). Men hvorfor have saa Søilerne været fortsatte under Loftet? have de baaret et Taarn, ligesom de to paa Bornholm og ligesom i Bjernede? Næppe er Andet tænkeligt; og kun paa denne Maade forstaaer man saa Betydningen af Alt, baade af de smaa Buevinduer og af Søilernes Forlængelse og af Muurfordybningerne; disse have nemlig været Vinduesfordybninger over Hvælvingen eller Loftet; Søilerne have baaret et (rimeligviis ottekantet) lille Taarn med spidst opløbende Tag og Halvtag forneden, støttet til en Taarnfals, istedetfor det nuværende plumpe, sukkertoplignende Tag, der gjør det Indtryk, at det ret snart maa knuse Underdelen. I alle disse Henseender slutter sig Horne Kirkes Runddeel til Bjernede og Thorsager".

Horne Kirke.

Herregaarden Hvedholm, Hovedsædet i **Grevskabet Brahesminde**, har i 400 Aar kun tilhørt 3 Familier: Hardenberg, Bille og Brahe, og er gaaet i Arv fra den ene til den anden, uden at have været solgt i saa langt et Tidsrum. Den skal oprindelig have hedt Thule og faaet sit senere Navn af Hvede, som man maaskee først begyndte at dyrke paa dette Sted; den var i Midten af det 15de Aarhundrede en Brydie- eller Forpagtergaard, som en almindelig Bondegaard, der blev kjøbt af Chavo eller Claus v. Hardenberg, en af de tydske Adelsmænd, der med Christoffer af Baiern vare indvandrede i Danmark. Hvedholm gik derpaa i Arv fra Fader til Søn igjennem følgende Slægtled: Jokum Hardenberg, som omkom paa Ditmarskertoget 1500, og Jakob Hardenberg, som ogsaa eiede Arreskov og ved Giftermaal med Edel Bille kom i Besiddelse af Sandholt, saa at han blev meget rig. Jakob Hardenberg kjøbte af Kong Christian III. det anseelige Holmekloster (nu Brahetrolleborg), og havde saaledes en betydelig samlet Eiendom i Egnen Nord og Vest for Faaborg; han blev ogsaa kongelig Lehnsmand paa St. Hans Kloster i Odense (Næsbyhoved Lehn), men døde kort efter 1542. Hans anden Hustru, som overlevede ham, Sophie Lykke, stod i spændt Forhold til Regjeringen, hvilket paaførte hende megen smaalig Forfølgelse og betydelige Pengetab, ligesom ogsaa Holmekloster igjen blev indløst af Kongen for den Sum, som hendes

Mand havde betalt derfor. De havde 3 Døttre, som hver fik een af de tre Herregaarde: Helvig Hardenberg, gift med Erik Rosenkrands, fik Arreskov, Anna Hardenberg, gift med Erik Rud, fik Sandholt, og Edel Hardenberg, gift med Frants Bille til Søholm, fik Hvedholm, som paa denne Maade kom til Familien Bille. Sønnen, Erik Bille, har uden Tvivl opført den nuværende Hovedbygning paa Hvedholm 1590; den bestaaer af 4 sammenbyggede Fløie paa to Etager, med et rundt Taarn og en fremspringende Karnap, og er endnu paa de to Sider omgivet af Grave. I Begyndelsen af det næste Aarhundrede kom Hvedholm atter ved Arv til Familien Brahe, af hvilken dens mærkeligste Eier var den ofte omtalte rige, mægtige og myndige Rigsraad Jørgen Steensen Brahe, som eiede foruden 7 Herregaarde i Fyen ogsaa Engelsholm i Jylland og Knudstrup i Skaane, og var kongelig Lehnsmand, først paa Rugaard og senere i 44 Aar paa Hagenskov indtil sin Død (jfr. Vedel Simonsens „Bidrag til Lehnsmanden paa Hagenskov Rigsraad og Ridder Jørgen Brahes Levnedsbeskrivelse“, Odense 1845). Han udmærkede sig i Kalmarkrigen og erobrede 1612 den svenske Hoffane, som han til Erindring ophængte i Horne Kirke; ved de Svenskes Indfald i Fyen 1658 blev han tagen til Fange, men forøvrigt behandlet med stor Opmærksomhed af Fjenden og hans Godser skaanede for Plyndring. Jørgen Brahe byggede det prægtige Brahesborg og opførte 1645 Ladebygningerne paa Hvedholm*); han var en god Huusholder med sine store Rigdomme, derhos godgjørende mod Fattige og offentlige Stiftelser, og vidste at gjøre sig ligesaa yndet som agtet af sine Undergivne, saa at han i det Hele staaer som en værdig Repræsentant for den gamle danske Adel i dens sidste Periode. Han døde paa Hvedholm den 12te Februar 1661 og oplevede saaledes at erfare den store Regjeringsforandring, hvorved hans Stands Magt blev brudt, hvilket vistnok — som Vedel Simonsen bemærker — „maa have været en bitter Afskedsdrik for den Mand, der for sin Magt og Myndigheds Skyld bar Navn af den lille Konge i Fyen“, og rimeligviis har bidraget til at fremskynde hans Død. Hans Lig blev efter den Tids adelige Skik med stor Høitidelighed ført til Odense og Jordefærden foranstaltet i St. Knuds Kirke, hvorved Biskop Laurids Jakobsen holdt Ligtalen, men sidenefter udført til Horne Kirke, hvor det blev nedsat i hans Familiebegravelse.

Medens Jørgen Brahes Søn Preben Brahe († 1708) eiede Hvedholm, afbrændte Gaarden for en Deel 1683, men blev opført i de følgende Aar. Den sidste Mand af Brahernes berømte Slægt var dennes Sønnesøn, Oberstlieutenant Preben Brahe, som tilligemed sin Søster Susanne Brahe, Enke efter Etatsraad Hein, af deres Godser Hvedholm, Steensgaard og Østrupgaard oprettede Stamhuset Hvedholm 1751, hvori Damsbo indlemmedes 1758. Preben Brahe døde ugift 1786, hvorpaa Stamhuset ifølge Erectionsbestemmelserne tilfaldt Opretternes Morbroders Sønnesøn Axel Frederik Bille, som derpaa kaldte sig Bille-Brahe, men døde i en ung Alder allerede næste Aar. Hans Broder, Geheimeconferentsraad og Kammerherre Grev Preben Bille-Brahe fik den 9de Mai 1798 Stamhuset Hvedholm ophøiet til et Grevskab under Navn af Brahesminde; han eiede desuden i Fyen Stamhuset Egeskov og i Sjælland Godset Svanholm. Han døde 21de September 1857 i sit 85de Aar. Hans Søn, Geheimeconferentsraad, Lehnsgreve Henrik Bille-Brahe, forhen Gesandt i Wien, besidder nu Grevskabet Brahesminde, Sønnesønnen Kammerherre, Baron Preben Bille-Brahe, forhen Gesandt i Rom, besidder Stamhuset Egeskov, og Sønnen Stiftamtmand, Amtmand i Kjøbenhavns Amt, Baron Christian Bille-Brahe eier Svanholm.

Den 19de August 1858 afsløredes paa Hvedholm en Støtte, som Grevskabet Brahesmindes Beboere havde sat til Minde om deres afdøde Veigjører Grev Preben Bille-Brahe. Støtten er af Granit, 8 Alen høi, Grevens Buste ovenpaa samme af Bronce, modelleret af Bissen.

Grevskabet Brahesminde indbefatter Godserne Hvedholm, Steensgaard, Østrupgaard og Damsbo, samt Øerne Avernakø og Dreiø, og har efter Statshaandbogen for 1873 Htk. af alle Slags 2131 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 245¾ Tdr., Bøndergods 1688¾ Tdr., Konge- og Kirketiende 196½ Tdr. (Horne, Svanninge,

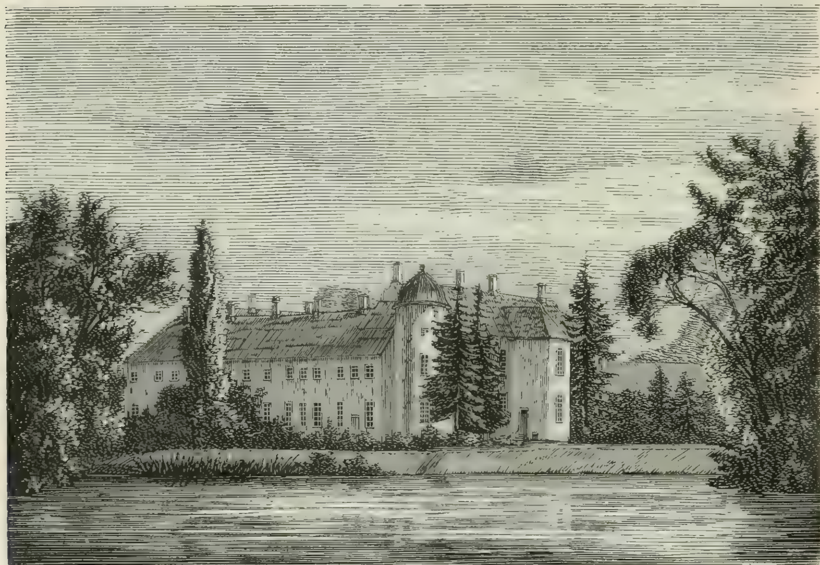
---

*) Naar det i flere Skrifter og ogsaa derefter i første Udgave af nærværende Skrift er anført, at Laden paa Hvedholm er opført af Kampesteen fra Uranienborg og Stjerneborg, da har dette viist sig ikke at være rigtigt. Disse Bygninger vare opførte af Muursteen. I 1623 bleve 60,000 Muursteen fra Uranienborg anvendte til anden Brug (vistnok til Opførelsen af et andet Huus paa Hveen) see Tyge Brahes Biographi af F. R. Friis, S. 308. Den 24de October 1645 fik vel Jørgen Brahe et Brev om, „at han, hvis Steen, som i afgangne Tyge Brahes Tid paa vort Land Hveen kunde være med nogen Opskrift eller andre udhugne Figurer eller Charakterer tegnede og der sammesteds kunde findes, der fra Landet hvor hannem lyster maa lade ud og bortføre“. (Brevet er trykt i Vedel Simonsens Bog om Jørgen Brahe, S. 156—57); det sees let, at der ikke er Tale om Steen til Bygninger, men kun om monumentale og decorative Gjenstande.

Jordløse, Haastrup, Vester-Hæsinge, Herringe, Espe og Heden Kirker); i Bankactier 13,000 Rd. Grevskabets samlede Skovareal er c. 1080 Tdr., for største Delen Fredskov, hvoraf dog en liden Deel hviler paa Fæstegaardene, og desuden et Jordareal af 1984 Tdr. Land.

Paa Hvedholm opbevares mange Kunstskatte. Foruden en smuk Marmorgruppe af Sergel findes her saaledes: det tidligere paa Arreskov opbevarede Madonna-Billede af Albrecht Dürer (et lille firkantet af Buxbom udskaaret Basrelief, forestillende Madonna staaende paa Halvmaanen), et Kunstværk af første Rang; en meget betydelig Samling Malerier af danske Kunstnere og en overordentlig stor og udmærket Samling af danske, norske, holsteenske og svenske Mønter (Afdelingen for danske Mønter er den rigeste og bedste næst efter den kongelige Samling i Kjøbenhavn). Møntsamlingen er gjort til et Fideicommis.

Af Hvedholm gives her en Afbildning.

Hvedholm.

Lyø Sogn bestaaer af Øen Lyø, beliggende i Lille-Belt, c. 1/4 M. s. for Horneland, omtrent 1/2 M. lang og paa det Bredeste 1/4 M. bred*). Kirken, midt paa Øen, 1 M. s. v. for Faaborg. Arealet, 1011 Tdr. Land, er paa Øens vestlige Deel fladt og temmelig sidt mod Udkanterne, paa den østlige Deel høiere og mere bakket, og har paa Sydsiden flere høie Klinter mod Havet. Øen har gode frugtbare muldblandede Leerjorder, især i den østlige Deel. Paa Øens Østside findes en temmelig stor Indsø og Valdemars- eller Konge-Kilden, og paa Vestsiden blandt flere store Stene den saakaldte Klokkesteen, en stor Steen, der hviler paa 4 andre og giver, naar man slaaer paa den med en anden

*) Om denne Øes Størrelse findes der meget afvigerende Angivelser. Danske Atlas T. III. S. 605 siger, at den har en liden Miil i Længden og noget mindre i Breden. I Supplement til D. A. T. VI. S. 745 siges, at Øen er 1/2 Miil lang og 1/2 Miil bred. I Odense Adressecontoirs Efterretninger 1776 Nr. 5, der indeholder Efterretninger om Lyø, siges den at være 1/4 Miil lang og 1/8 Miil bred.

Steen, en Lyd, som meget ligner Lyden af en Klokke. Paa den nordvestlige Ende af Øen ligger et Oredrev paa c. 80 Tdr. Land, som for Størstedelen overskylles af Stranden, som ved Høivande gaaer ned i en Indsø med fladt Vand, der i mange Bugter og Krumninger gjennemskjærer dette Oredrev. Htk. 128 1/8 Tdr. A. og E.

Paa Øen findes ikkun een By, Lyøby, med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle; den har ialt 25 Gaarde, 25 Huse med og 10 uden Jord, hvoraf 14 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 349. Udenfor Jordbrug, som er Hovederhvervet, haves noget Erhverv ved Fiskeri. Det kvindelige Haandarbeide paa Øen er af en eiendommelig Natur og udmærker sig ved smukt Broderi paa Hovedtøier, Lagener, Haandklæder og Linned.

Øen hører under Baroniet Holstenhuus Birks Jurisdiction (Spanget), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 3die Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Baroniet Holstenhuus.

Lyø nævnes i Valdemars Jordebog Liuthø, og der siges om den, at den har Hjorte, Daadyr, Raadyr og Hors, derimod nævner Jordebogen ikke „Hus", hvilket Ord pleier at betegne Tilstedeværelsen af en kgl. Borg.

Denne lille Ø har faaet en historisk Navnkundighed fra hiin Tid af sørgelig Art, idet en ulykkelig Tildragelse paa den gjorde Ende paa Danmarks glimrende Periode under de store Valdemarer. Det var nemlig her, at Kong Valdemar Seir og hans Søn Kong Valdemar den Unge Natten mellem 6te og 7de Mai 1223, da de trætte af Jagten havde lagt sig til Hvile i et Telt, bleve overfaldne og bortførte af deres Vasal Grev Henrik af Schwerin; og under deres treaarige Fangenskab løsreve de fleste af de undertvungne Lande sig, ligesom de ogsaa som Betingelse for deres Løsladelse maatte gjøre Afkald derpaa. Vor Krønikeskriver Hvitfeldt, der udførligt omtaler denne sørgelige Begivenhed, bemærker paa sin sædvanlige naive Maade: „De sadde i Taarn, Jern og stærke Boier paa tredie Aar; hvilket alle Mand, baade Førster og Herrer, sig over storligen forundrede, at saa ringe en Greve kunde saa beskedeligen fange saa vældig en Konge og hans Søn foruden Sværdslag og Blodstyrtning. Dermed begyndte nu al Konning Valdemars Lykke at vende sig tilbage, og alle Mand over det gandske Rige Danmark vare da meget bedrøvede, at deres gode Herre og Konge skulde saa ynkeligen være forrasket og bortstjaalen." Om Skoven paa Lyø og hvorledes den 2 Gange i Grevens Feide frelstes for Plyndring af lybske Skibe, sidste Gang ved at Indbyggerne klædte sig i hvide Skjorter og tilligemed deres Oxer og Heste gjorde den største Larm de kunde og derved afskrækkede Fjenden fra Landgang, findes Underretning i Præsteindberetningen 1623.

Indbyggerne paa Lyø søgte i ældre Tid Faaborg Kirke; men da en Baad fuld af Mennesker paa Veien til Kirken kæntrede, fik Øen i Christian I.'s Tid sin egen Kirke, der først skal være opført af Bindingsværk, men derefter, saaledes som den nu befindes, af Kalk og Kampesteen. Dette Arbeide blev færdigt 1613, undtagen Vaabenhuset, som først er tilbygget af Kalk og Steen 1645. Taarnet er ogsaa en yngre Tilbygning.

Lyø Sogn hører som Fæstegods under Baroniet Holstenhuus.

Avernakø Sogn bestaaer af en i Lille-Belt syd for Faaborg beliggende Ø Avernakø, hvis to Dele ere forbundne ved en nogle Favne bred og temmelig lang Jordtange, som undertiden skjules af Havet. Kirken, paa Øens vestlige Deel, 1 M. s. for Faaborg, 1/2 M. s. o. for Horne Sogns sydostligste Pynt, Knolden. Arealet, 1069 Tdr. Land, bestaaer i den østlige Deel af Øen, Korshavn, af flere høie Banker, hvoraf den høieste hæver sig c. 100 Fod over Havfladen, med et sandet Jordsmon; den vestlige Deel af Øen, hvoraf en Udmark undertiden oversvømmes af Havet, er noget lavere, og Jordsmonnet er af leermuldet Beskaffenhed. Htk. 100 Tdr. A. og E.

Paa Øen: Avernakø Kirke og Skole; Byerne Avernakøby med Præstegaard, Munkebo med Skole og Veirmølle, Korshavn med Biskole. Ialt 24 Gaarde, 25 Huse med og 14 uden Jord, hvoraf 9 G. og 25 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 374. Jordbrug, nogen Søfart og Fiskeri udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Salling Herreds Jurisdiction (Faaborg), Svendborg Amtstuedistrict og Faaborg Lægedistrict; 4de Vgkds. 3die Udskrivningskreds 29de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Baroniet Lehn.

Kirken, der oprindelig var opført af Tømmer som et ringe Kjøbstedhuus, men omtrent 1630 forlænget med Brandmure og Hvælving, næsten 9 Alen, er uden Taarn, men hvælvet. Skibet er opført af utilhugne Kampesteen, Choret af Muursteen. Paa Korshavn, den østlige Deel af Øen, som ved en ganske smal Landstrimmel (Dreiet), der ved Høivande overskylles, hænger sammen med den større vestlige Deel*) var der fordum et Bedehuus, hvor Dreiøes Beboere holdt Gudstjeneste, inden de byggede sig en egen Kirke. Indtil 1536 hørte Avernakø til Faaborg Sogn, men i dette Aar tillod Kongen Beboerne paa „Munkeø, Arnak og Korshavn", at de selv maatte vælge sig en Sognepræst.

Paa Munkebys Mark (der tidligere kaldtes Munkø) fandtes den 16de April 1685 under en stor Steen 6 Guldskaaler af drevet Arbeide. Dens Eier, Rigsraad Niels Krag, „præsenterede" dem til Kong Christian V. Een af disse Skaaler bleve 1812 ifølge Kongelig Befaling overleveret til den svenske Minister Alquier; de øvrige 5 ere i Musæet for nordiske Oldsager.

Avernakø Sogn hører som Fæstegods under Grevskabet Brahesminde.

Om Lyø og Avernakø see „Bidrag til de fyenske Smaaøers Historie" af J. L. Rohmann i Samlinger til Fyens Historie og Topographi, 2det Hefte, S. 121 ff. og A. D. Jørgensen i Ny kirkehist. Smt. V. 639 flg.

---

*) Flere af Øerne i det fyenske Archipelag have en lignende Form, nemlig Dreiø og de større Øer Als og Ærø, begge paa den sydlige Side. Avernakø havde ogsaa sit ældste Navn af dette Drag, thi i Valdemars Jordebog kaldes den Wæstrædraghø. Paa Reformationstiden hed den Arnakke.

Langeland

strækker sig imellem Store-Belt, Østersøen og Lille-Belt med en Længde af omtrent 7 Mile fra den nordligste Spids Frankeklint (under 55° 9' 38" n. B. og 1° 38' 41" v. L.) og til det sydligste Punkt Gulstav (under 54° 44' 25" n. B. og 1° 52' 26" v. L.). Breden varierer fra ½ til lidet over 1 Miil. Fladeindholdet er tilligemed den lille Ø Siø (nu forenet ved en Dæmning med den endnu mindre Ø Skovø, tilsammen c. 200 Tdr. L.) samt nogle endnu mindre omtrent 5 □ Miil. Htk. 4463 Tdr. A. og E., 108 Td. Skff. Langeland frembyder den Eiendommelighed, at Vandskjellene ere overmaade lidet fremtrædende. Øen bestaaer nemlig i det Hele taget af en Mængde lavtliggende, flade, ofte af Moser og Enge udfyldte Strøg, over hvilke der hæve sig enkelte alene liggende Bakker, der i den nordre Deel ere forholdsviis storformede, men i den sydlige Deel, omtrent fra Tranekjær af, ere mindre og brattere til alle Sider, dog med Undtagelse af det store Drag, der gaaer ud fra den vestlige Halvø, det saakaldte „Ristinge Land". De betydeligste Høie ere Fakkebjerg mod Syd, 117 Fod, og derfra mod Nord: Skøvlebjerg 146 Fod, Egebjerg 138 Fod, Banken ved Fuglsbølle 131 Fod, Oldenbjerg 124 Fod, Skinderløkke Bakke 129 Fod, Høgebjerg 101 Fod. Disse Bakker, de talrige Skove og Skovlunde, der ere spredte over hele Øen og tildeels beklæde Hoiderne, samt Havet, der paa begge Sider af Øen aabner Udsigter til Fyen, Sjælland og omliggende mindre Øer, giver denne Ø en eiendommelig Skjønhed*). Landet er derhos ligesaa frugtbart som skjønt.

I det Sydlige og Midten af Landet er Leret overalt fremherskende. I den nordlige Deel findes enkelte lette Jorder. Vestkanten har derhos

*) „Langeland vexler med Bakke og Dal, i Skov gjennem Engbund,
Snart i den hvælvede Lund, snart ved den skvulpende Sø."

Oehlenschläger.

„Bakkerne ere saa tæt sammentrængte, Jordsmonnet saa malerisk gjennemskaaret, Skovgrupperne saa mangfoldige og forskjellige, Udsigterne saa hastig forandrede, at man neppe i nogle Minuter beholder den samme, men uden Standsning rives bort fra een skjøn Naturscene til den anden." Molbech.

i det Hele lettere Jordsmon end Østkanten. Paa Øens Vestkysts sydlige Halvdeel skjære flere side Bugter (Noer) ind i Landet, saasom Lindelse-Noer, Ristinge-Noer, Tryggelev-Noer og Magleby-Noer, de to sidste nu udtørrede, den førstnævnte tildeels. Paa Sydostspidsen findes Kiels-Noer. Større Vandstrømme har Landet ikke, men kun enkelte smaa Bække. Af Indsøer haves heller ingen større; den betydeligste er Steengade-Sø.

Indbyggernes Antal var efter sidste Folketælling i 1870: 19,631, hvoraf 2785 i Kjøbstaden Rudkjøbing.

Langeland er deelt i to Herreder, nemlig: Nørre-Herred (Htk. 2063 Tdr. A. og E., 78 Tdr. Skff.; 10,384 Indbyggere, indbefattet Rudkjøbing Kjøbstad) med Sognene Skrøbelev, Simmerbølle, Tranekjær, Tullebølle, Bødstrup, Snøde og Stoense; Sønder-Herred (Htk. 2340 Tdr. A. og E., 30 Tdr. Skff.; 9247 Indbyggere) med Sognene Longelse, Fuglsbølle, Lindelse, Humble, Tryggelev, Fodslette og Magleby. I geistlig Henseende danner Langeland eet Provsti. Herredsfogedembedet i Langelands Nørre- og Sønder-Herreder er forenet med Byfogedembedet i Rudkjøbing, ligesom nu ogsaa med Herredsskriverembedet i begge Herreder og med Byskriverembedet. Langeland udgjør et eget Branddirectorat. For Øen er ansat en Districtslæge, der boer i Rudkjøbing. Tilligemed det øvrige Svendborg Amt hører Langeland til Svendborg Amtstuedistrict. Øen udgjør Svendborg Amts 6te Folkethings-Valgkreds (Valgsted Rudkjøbing).

Navnet Langeland, som Naturen selv har anviist denne Ø, forekommer allerede i Periplus Otheri fra omtrent Aar 900 (Scr. rer. Dan. II. p. 118), ligesom i Knytlinga-Saga (Cap. 32), hvor i et Haandskrift bruges Benævnelsen Kongsland, uden at man dog har nogen Grund til at tillægge dette sidste Navn nogen Betydning. I det 13de Aarh. eiede Kongen og Kronen store Eiendomme paa Øen, jfr. Valdemars Jordebog (Scr. rer. Dan. VII. p. 524 og 531); i Diplomer og Skrifter fra det 15de, 16de og 17de Aarhundrede kaldes Øen almindelig Lavind*). Langeland hørte til Kong Abels Fædrenegods, som derefter tilfaldt hans Slægt. Abels Sønnesønner Hertug Valdemar af Sønder-Jylland og hans yngre Broder Erik Langbeen, som i Slutningen af det 13de Aarhundrede blev forlehnet med Øen af Kong Erik Menved, og derfor i vore Krøniker kaldes Hertug af Langeland, udstedte de første Privilegier for Rudkjøbing (see denne By). Da et oprørsk Adelsparti havde fordrevet Kong Christoffer II. og valgt den tolvaarige Hertug Valdemar af Sønder-Jylland til Konge, forlehnede denne paa Danehoffet i Nyborg 1326 en af Hovedmændene for Oprøret, Drosten Laurits Jonsen, med Langeland og Ærø, som han beholdt til sin Død 1340. Den usle Christoffers berømmelige Søn Kong Valdemar Atterdag bragte først igjen Langeland tilbage under Kronen. I Aaret 1457 skal Langeland være bleven hjemsøgt med Landgang af „Rigens Fjender“, rimeligviis Hanseater. Derimod blev et tilsigtet Angreb mod Øen af en stærk lybsk Flaade, som 1510 ødelagde Lolland uden Modstand, afværget, da Indbyggerne, velforsynede med Skyts, samlede sig for at modtage Fjenden. Den 5te Februar 1658 gik Carl Gustav over Isen fra Fyen til Langeland og derfra den næste Dag til Lolland, men denne Gang forlode de Svenske snart Øen; det næste Aar i Marts blev den erobret af Wrangel og Horn, men først efterat Indbyggerne havde tappert afslaaet gjentagne Angreb (jfr. Steensgaard), ved et af hvilke den svenske Anfører Grev Josias af Waldeck blev saaret (Bircherods Dagb. S. 29). Ogsaa i det

*) Lavind er imidlertid ikke andet end en Betegnelse for Beboernes Udtale af Langeland; de kalde nemlig Øen Lavnging, men lavng er deres Udtale af lang og Overgangen fra land til ind og ing er den samme som i Thosland, der blev til Tosind og Tosing.

RUDKJÖBING
100 0 100 200 300 400 500 600 Alen.
1:8000.
STORE BELT
a. Kirken.
b. Raadhuset.
c. Borgerskolen.
d. Fattiggaarden.
e. Toldbodbygning.
f. Hotel.
g. Hotel og Theater
h. Stiftelse
i. Bankbygning
k. Sparekasse
Bygrændse efter Lov af 11te Februar 1863
Havnen
Havneplads
Store Kohave
Kirkegaard
Mölle
Brunddam
Exerceer plads
Rue Mark
Mölle Mark
Amts Sygehuus
Galle Mark
Rudkjöbing Kjöbstads Markjorder
til Simmerbölle
til Spotsbjerg Färgested
til Ristinge
Teglværk
Gangsti
privat Vei
J.H. Mansa gr.
Em. Bærentzen & Co. lith. Inst.

følgende Aarhundrede modsatte Indbyggerne sig i Krigen mod Sverrig 1715 heldigt Fjendens Forsøg paa Landgang, saa at Langeland indtager en hæderlig Plads i den danske Krigshistorie. 1808 blev Langeland besat af spanske Tropper (jfr. Nyborg), og herfra bleve de den 21de August, 9000 Mand foruden 230 Kvinder og Børn, indskibede under Marquis de la Romanas Anførsel paa engelske Skibe.

Langeland har havt sit eget Landsthing indtil 1681, da det blev forenet med Fyenbo-Landsthing.

Rudkjøbing,

Langelands eneste Kjøbstad, i Nørre-Herred, er beliggende umiddelbart ved Store-Belt, hvor dette indsnevres mellem Langeland og Taasinge til omtrent $^3/_4$ Miils Brede, 3 Miil fra Svendborg, 6 Miil fra Nyborg og 9 Miil fra Korsør. Midt i Sundet ligger Øen Siø samt nogle mindre Øer, kun $^1/_4$ Miil i Nordvest for Byen.

Byen har 12 Gader, af hvilke Ørstedgaden og Blindestræde ere anlagte i de senere Aar. Bygningernes Antal er 484 (i 1855: 420, i 1849: 397, i 1837: 304, i 1796: 190, i 1683: 110), hvoraf 400 i den egentlige By. Bygningernes Assurancesum er 809,620 Rd. (i 1855: c. 520,000 Rd., i 1843: 360,000 Rd.)*).

Dens Jorder ere udskiftede**) og angives til 487 Tdr. Land, med $61^1/_8$ Tdr. Htk.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Kirken, bestaaende foruden Choret af en ældre Deel, Hovedgangen, og en nyere, Sidegangen; til denne sidste støder Taarnet, der har et Spiir (52 Alen høit). Ligcapel, Sacristi. Hovedgangen er en meget gammel Bygning, som det synes oprindelig bygget i Rundbuestiil; den har tykke Mure, der forneden indtil en Høide af 3 til 4 Alen bestaae af Kampesteen. Nyt Orgel opsat 1864, forfærdiget af Orgelbygger Demant i Odense. Choret og Sacristiet ere heelt opførte af brændte Muursteen, og have kjendeligt Udseende af senere Tilbygninger. Sidegangen og Taarnet ere Kirkens nyeste Dele. De formodes at være opførte i Aaret 1621, hvilket Aarstal staaer paa Taarnets vestre Side. Hvælvingerne i Hovedgangen bleve nedtagne for omtrent 80 Aar siden, og en Brædehvælving anbragt istedet. 1835 blev Kirken underkastet en Hovedreparation. Ligstenene bleve ved denne Leilighed borttagne saavel fra Kirkegulvet som fra Kirkegaarden, og de ringere Epitaphier solgte.

---

*) Det er interessant at see ældre Tiders Vurderingssummer af Kiøbstadeiendomme. I 1683, paa en Tid, da ogsaa Landeiendommene havde noget nær naaet deres forholdsviis ringeste Værdi i Danmark, næppe 50 Rd. D. C. pr. Td. Htk., blev den bedste Gaard i Rudkiøbing, tilhørende Borgmester Mogens Hansen, vurderet til 320 Rd., en anden betydelig Gaard til 204 Rd., Sognepræstens Residents til 100 Rd., Organistens Huus til 20 Rd. o. s. fr.; iir. Oplysninger betræffende Rudkjøbing Kiøbstad af P. Rasmussen, S. 115—16.

**) Man tør vistnok antage, at Prisen paa en Tønde Land paa Rudkiøbing Mark nu er mindst 600 Rd. I forrige Udgave af dette Skrift nævnes 500 Rd. Rasmussen angiver den i 1849 til 300—400 Rd. I 1806 ansætter Begtrup 1ste Bind S. 575 Priserne paa Markiord til 200 Rd og Vængeiord til henved det Dobbelte; 12 Skpr. Land Nymarksjord med $1^1/_2$ Nøds Græsning i Købaven blev 1727 taxeret til 29 Rd. 3 Mk., og 1670 solgtes 6 Skpr. Land for 20 Rd. (samme Aar blev en Gaard i Kiædeby kun taxeret til 25 Rd. pr. Td. Htk.).

Blandt de i Kirken Begravede nævner Danske Atlas Hans Jørgensen Samsø, Generalmajor af Infanteriet, der længe havde været i venetiansk og fransk Tjeneste, født paa Samsø 1661, død i Rudkjøbing 1739; en Fane med Indskrift hængte længe i Kirken til Minde om ham. Altertavlen har et Maleri af Eddelien, skjænket 1837 af Fyens Stifts forrige Gouverneur Prinds Christian, senere Kong Christian VIII. Kirken er i 1871 bleven forsynet med to Jernkakkelovne. Kirkens Tiende, der betales efter Capitelstaxten, udgjør ialt 69 Tdr. 3 Fdk., deraf 1/3 Rug, 1/3 Byg og 1/3 Havre. Den eier i Legater 1116 Rd. 4 Mk., deraf 300 Rd. med Bestemmelse at tjene til Gravsteders Vedligeholdelse, iøvrigt rentebærende Capital 1600 Rd. og en Bankactie stor 100 Rd. Gjæld i Anledning af Orgelets Anskaffelse 600 Rd. til Sparekassen, der aarligt afbetales.

Raad-, Dom- og Arresthuset, en toetages grundmuret Bygning, opført i 1845. Paa Facaden er anbragt i en Nische et Broncebrystbillede af Frederik den Syvende til Minde om ham, som Grundlovens Giver. Det eies af Byen, der imod et til Opførelsen fra Landdistrictet modtaget Bidrag har paataget sig Forpligtelsen at afgive Rets- og Arrestlocale til samme.

Borgerskolen, en toetages grundmuret Bygning, opført i Aaret 1836 og udvidet 1847.

Fattiggaarden, opført 1846.

Toldbodbygningen, opført omtrent Aar 1830.

Udenfor Rudkjøbing paa Kjøbstadens Grund er i 1858 opført **et Sygehuus** for Amtets og Kjøbstadens Regning. Det rummer 18 Senge foruden fornødne Celler til Sindssvages midlertidige Ophold.

Indbyggere i Byen og paa dens Grund i 1870: 2785 (1354 af Mdkj. og 1431 af Kvdkj.); i 1860: 2719; i 1855: 2540; i 1850: 2333; i 1845: 2189; i 1801: 1141; i 1769: 814.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ere 348 Skattepligtige ansatte til en Skatteindtægt af 312,020 Rd.

Som eneste Kjøbstad paa Øen og efter sin Situation alene henviist til dennes Territorium som Opland kan Handelen i Rudkjøbing ikke undergaae væsentlige Forandringer fra det ene Aar til det andet. Naar der imidlertid ogsaa her spores et stedse forøget Forbrug, da maa Grunden hertil søges i den stedse voxende Velstand blandt Landalmuen, der sætter den istand til at anvende mere paa Luxus end tidligere. Af de vigtigere Varer blev i 1871 fortoldet ved Rudkjøbing Toldsted: 17,626 Pund Bomuldsgarn, 13,847 Pd. Bomulds- og Linnedmanufacturvarer, 2503 Btl. Rom og fremmed Brændeviin, 19,452 Pd. Jern, 54,305 Pd. Kaffe, 25,969 Pd. Riis, 1130 Tdr. Salt, 21,580 Tdr. Steenkul, 16,446 Pd. Sukker, 33,434 Pd. Sirup, 2301 Pd. Thee, 30,578 Pd. Tobak, 761 C.-Lstr. og 1450 C.-Fd. Trælast, 11,200 Pd. Uldmanufacturvarer, 19,243 Pd. Viin, 2721 Pd. Humle, 473 Pd. Silkevarer. Af Kornvarer var den samlede Udførsel i 1871: 122,476 Tdr., i 1870 derimod

106,925 Tdr. Af førstnævnte Kvantum gik til Udlandet 109,299 Tdr. og deraf til England 57,399 Tdr., til Norge 11,743 Tdr., til Belgien og Holland 32,455 Tdr., til Slesvig 6158 Tdr. Totalværdien af fornævnte 122,476 Tdr. Kornvarer angives til 1,005,283 Rd.

Skibsfarten var i 1871 følgende: i indenrigsk Fart indgaaet 671 Fartøier af 4021 Læsters Drægtighed med 2006 Læsters Bestuvning, udgaaet 611 Fartøier af 2916 Læsters Drægtighed med 1789 Læsters Bestuvning; i udenrigsk Fart indgaaet 205 Fartøier af 3081½ Læsters Drægtighed med 2283½ Læsters Bestuvning, udgaaet 207 Fartøier af 4127 Læsters Drægtighed med 3556 Læsters Bestuvning.

Ved Rudkjøbing Toldsted udgjorde de der hjemmehørende Skibes Antal den 1ste Januar 1872 156 Fartøier af 1912 Læsters Drægtighed.

Told- og Skibsafgifterne (incl. Krigsskat) have i 1871 beløbet sig til 32,090 Rd. (i 1870: 28,718 Rd.). Brændeviinsbrændingsafgiften (incl. Krigsskat) blev oppebaaret i 1871 med 4524 Rdl. (i 1870: 4708 Rd.).

Af industrielle Etablissementer havde Rudkjøbing i 1871: 2 Brændeviinsbrænderier med aarligt Product af henimod 100,000 Potter, 1 Tobaksfabrik, 2 Jernstøberier, 1 Teglbrænderi, 1 Uldspinderi, 1 Dampsavemølle paa 6 Hestes Kraft, 2 Bogtrykkerier (hvorfra udgives „Langelands Avis“ og „Ærø Avis“) og 1 Skibsbyggeri.

Kreaturholdet i Rudkjøbing var den 16de Juli 1866: 80 Heste, 179 Stkr. Hornkvæg, 46 Stkr. Faar og 204 Stkr. Sviin.

Af Markeder holdes 2 Krammarkeder i Juni og October, et Hestemarked i Midfaste og et Heste- og Kvægmarked første Fredag i October.

Agerdyrkning drives af en Deel af Byens Indbyggere i Forening med anden Erhverv.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Herredsfoged for Langelands Nørre- og Sønder-Herred med Øen Strynø, samt By- og Herredsskriver.

Byraadet bestaaer foruden Formanden (Borgmesteren) af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; c) for Fattigvæsenet; d) for Skolevæsenet; e) for Brolægnings-, Vei-, Vand- og Brandvæsenet samt for offentlige Bygninger og de offentlige Inventariegjenstande, der ikke henhøre under andre Udvalg.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1871: til Fattigvæsenet 4532 Rd., Skolevæsenet 4526 Rd., Rets- og Politivæsenet 503 Rd., Brandvæsen 699 Rd,, Medicinalvæsen 422 Rd., Byens Gader og Veie 1038 Rd., Gadebelysning (ved Petroleum) 697 Rd., Bidrag til Statskassen 804 Rd., Amtsrepartitionsfonden 169 Rd., Amtsskolefonden 181 Rd. Af fornævnte Udgifter er tilveiebragt: a) ved særlige Indtægter 2201 Rd., b) ved Paaligning 13,319 Rd. (paa Grund 1023 Rd., Jord 505 Rd., Næring 1027 Rd., Formue og Leilighed 10,764 Rd.).

Ved Udgangen af Aaret 1871 eiede Communen: a) i rede Penge og Obligationer 3842 Rd.; b) i faste Eiendomme 25,500 Rd. Communen skyldte ved Udgangen af Aaret 1871: 8122 Rd.

Communens faste Eiendomme ere: Raadhuset, Jordemoderboligen, Skolen, Sprøitehuset, Fattiggaarden, en Gruusbanke (4 Skpr. Land) og Exerceerpladsen.

Af Legater, som staae under de locale Autoriteters Bestyrelse, haves: under Fattigvæsenet 6781 Rd.; Mehls Legat 2000 Rd. og et Huus til Friboliger, Claus Boyes og Hustrues Legat 1000 Rd., Rasmus Hansens og Hustrues Legat 5000 Rd., Chordegn Schmidts Enkes Legat 4000 Rd. og et Huus til Friboliger.

Ved frivillige Bidrag blev i 1869 opført en Bygning med 6 Leiligheder, bestemte til Friboliger for værdige trængende Borgere eller deres Enker.

Communeskolevæsenet bestaaer af en Borgerskole og en Friskole med ialt 6 Lærere, hvoraf første Lærer tillige er ordineret Catechet. Her er desuden flere private Smaainstituter.

Byen har et Brand- og Politicorps.

Havnevæsenet. For mere end 200 Aar siden havde Byen en Skibsbro, men ingen Vinterhavn. Skibene maatte ligge i det saakaldte Lindelse- og Henninge-Noer. I Aarene 1823—26 blev indrettet en Havn Syd for den mod Vest sig i lige Linie udstrækkende Skibsbro, og i 1847 samt nærmest efterfølgende Aar en noget større Havn Nord for Skibsbroen. Efter „Tillæg og Rettelser til Danske Lods" (September 1855) har den ældre Havn Sønden for Skibsbroen overalt 10—11 Fod Vand; den nye Havn Nord for Skibsbroen 7—8 Fod Vand i Indløbet, 9 Fod langs Bolværkerne og 5 til 6 Fod midt i Havnen. Havnen eier et Fond paa 800 Rd. De aarlige Indtægter beløbe sig til c. 5000 Rd.

I geistlig Henseende er Skrøbelev Sogn Annex til Rudkjøbing. En ordineret Catechet er tillige Førstelærer ved Borgerskolen.

Districtslægen for Langeland boer i Rudkjøbing. Apothek. 3die Udskrivningskreds 96de Lægd. Ved Toldvæsenet er ansat en Toldforvalter, en Toldcontrolleur og 3 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Postmester, der tillige har Tilsyn med Befordringsvæsenet. Telegraphstation.

Rudkjøbing har en Sparekasse, oprettet 1842, hvori ved Udgangen af 1871 indestod 1,064,051 Rd. Den opsparede Fond var 45,343 Rd.

Langelands Bank, stiftet den 3die Februar 1872 og traadt i Virksomhed i October s. A., har Contoir i Rudkjøbing. Actiecapitalen er 75,000 Rd.

Naar det her anførte Vaaben giver Billedet af 3 Fisk, hentydes vistnok til Fiskeriets Betydning i sin Tid for Byen. Nu synes denne

Næringsvei ikke at være af Vigtighed der, idetmindste har den ikke været fremhævet i nogen af de foreliggende Beretninger, der berøre Byens Erhverv.

Rudkjøbings Oprindelse gaaer langt tilbage i Tiden. Sagnet henfører dets første Anlæggelse til Kæmpen Rut eller Ruske, om hvem det hedder: „Paa Langeland ved Vester-Strand, der ligger Kæmpen Ruske, den stærke Mand.“ En af Byens Marker hedder endnu Rue-Marken; mere naturligt synes Navnet at kunne forklares som „Byen paa den ryddede Skovstrækning“. Forlader man Sagnet, finder man den først nævnt i Historien i det 13de Aarhundrede. Kirkens ældre Deel menes dog at henhøre til en meget tidligere Tid. Byens ældste Privilegier ere efter Danske Atlas III. S. 619 udstedte af Hertug Valdemar af Sønder-Jylland paa Tranekjær Slot 1287, medens han var Rigsforstander i Danmark, og af hans Broder Erik Langbeen, Hertug af Langeland, 1296 (P. Rasmussen „Oplysninger betræffende Rudkjøbing Kjøbstad“ S. 36, 52). Pontoppidan antager, at Rudkjøbing er bleven befæstet af Svenskerne 1659, men allerede Aar 1645 findes i Byens Retsprotocoller Volde og Grave omtalte. Da Svenskerne i Marts 1659 indtoge Langeland, maatte de efter Sagnet to Gange løbe Storm, inden de kom ind i Byen. Da Voldene for omtrent 100 Aar siden bleve sløifede, fandtes mange Jernkugler i samme. Rudkjøbing, der kun har et 5 □ Mile stort Opland, og aldrig har havt nogen anden Erhvervskilde end dette, har stedse henhørt til Landets mindre Stæder; til Udredelse af Prindsessestkat 1596 var den kun ansat med 25 Rd., ligesom Bogense og Nysted; i 1766 udgjorde dens Consumtion 1695 Rd. (Odenses 13,700 Rd. og Svendborgs 4010 Rd.), og dens Indbygger-Antal beløb sig ved Folketællingen 1769 kun til 814. Men siden den Tid er samme steget til meer end det Tredobbelte, og i de senere Aar har Byen ikke ubetydelig udvidet sig, tildeels ved nye Gaders Anlæggelse (see ovenfor).

Det berømte Broderpar Hans Christian og Anders Sandøe Ørsted er født, den første 14de August 1777 († 1851), den anden 21de December 1778 († 1860) i denne By, hvor deres Fader var Apotheker.

Foruden det fornævnte Skrift „Oplysninger betræffende Rudkjøbing Kjøbstad“ af P. Rasmussen, 1848, haves et ældre Skrift om Byen: „Efterretninger om Rudkjøbings nuværende Tilstand“ af S. Jørgensen, Vicelandsdommer i Fyen og Langeland samt Byfoged i Rudkjøbing og Herredsfoged paa Langeland (1796).

Skrøbelev Sogn, Annex til Rudkjøbing Sogn, omgivet af dette, Simmerbølle, Longelse og Fuglsbølle Sogne samt Store-Belt og Lindelse-Noer. Kirken, midt i Sognet, 1/2 M. o. s. o. for Rudkjøbing. Arealet, 3456 Tdr. Land, hvoraf 250 Tdr. Land Fredskov (Horsehave, Kohavemark og Hestehaven), er bakket, og Jordsmonnet af leermuldet og sandmuldet Beskaffenhed. Htk. 313 5/8 Tdr. A. og E., 5 3/8 Tdr. Skf.

I Sognet: Byerne Ny-Skrøbelev med Kirke og Skole samt Pogeskole, Gl.-Skrøbelev ved Landeveien fra Rudkjøbing til Spodsbjerg, Svenstrup, Vindeltorp, Henninge med Veirmølle, Kragholm, Torpe, Blangshave og Pudselykkegaarde; Hovedgaarden Faareveile, 69 1/4 Tdr. Htk. A. og E. og 7 1/8 Tdr. Skf. (56 Tdr.

Htk. Fæstegods, 61 Tdr. Htk. Arvefæstegods), med 559 Tdr. L. Ager, 214 Tdr. L. Eng og 175 Tdr. L. Skov; Avlsgaardene Skrøbelevgaard, 19½ Tdr. Htk. (c. 18 Tdr. Htk. Fæstegods), med 191 Tdr. L., og Søvertorp, 30 Tdr. Htk. A. og E og ¼ Td. Skff., med 266 Tdr. L. Ager, 43 Tdr. L. Eng, 60 Tdr. L. Skov og 17 Tdr. L. Mose (til Gaarden desuden Tullebølle Sogns Kongetiende). Ialt i Sognet 41 Gaarde og 163 Huse, hvoraf 7 G. og 54 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 946. Jordbrug og noget Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

3die Udskrivningskreds 95de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Langeland.

Kirken, der tidligere har været Korskirke, er opført af Kampesteen uden særskilt Chorbygning, med flere udhugne Figurer i Muren (deriblandt en Mand i Munkekappe, med Cardinalshat paa Hovedet og Stok i Haanden), hvilket tyder paa en høi Alder. Taarn af Muursteen. (Om Reliefstenene paa Skrøbelev Kirkes Ydermuur jfr. Annaler for nordisk Oldkyndighed 1840—41, S. 100).

Faareveile, en af de ældste og største Hovedgaarde paa Langeland, især mærkelig ved sin fordums stærke Befæstning, laa tidligere tilligemed den nære Landsby Kragholm paa en lille Halvø, der gik ud fra Langelands vestlige Side og i gamle Dage sandsynligviis har været en Ø. Da den ene Havbugt mod Nord nu forlængst er inddæmmet, er Beliggenheden derved saavidt forandret. 1372 overlod Effe Brok til sin Søster Johanne Nielsdatter, Enke efter Anders Jensson af Esendorp, blandt andet Gods Farthewethlæ paa Langeland (Suhm XIII. 709). Siden nævnes 1460 Henning Valkendorf og 1495 Erik Hardenberg, der faldt 1500 i Ditmarsken. I det 16de Aarhundrede tilhørte den Familierne Qvitzov og Rønnov, blandt hvilke nævnes Rigsraad Eiler Rønnov, hvis Datter Anna blev gift med Rigsraad Erik Hardenberg († 1604) og tilbragte ham Gaarden. Denne Eier lod 1583 Faareveile omgive med Volde og Grave efter en latinsk Inscription, som tilligemed det hardenbergske Vaaben var anbragt paa et svært grundmuret Taarn med Portindkjørsel, hvilket for flere Aar siden er blevet nedbrudt efter Ladebygningernes Brand. Med den næste Eier Jørgen Marsviin lod Kong Christian IV. under den svenske Krig 1644 forhandle om at lade Gaardens Volde og Grave „renovere og pallisadere, hvortil der skulde tages af Kongens Skove og af samtlige Landets Bønder didføres"; senere ere Fæstningsværkerne ødelagte, men Gravene omgive endnu tildeels Gaarden. De følgende Eiere have været Knud Urne, gift med Anna Helvig Valkendorf, der senere ægtede Etatsraad Jørgen Skeel, dennes Brodersøn Geheimeraad Holger Skeel og hans Enkefrue Regitze Gyldencrone. Familien Skeel solgte 1767 Faareveile for 58,000 Rd. D. C. til Proprietair J. Hansen, der 1774 overlod Godset til sin Søn Proprietair N. Hansen. Efterat dennes Formuesomstændigheder ved Pengeforandringen vare gaaede tilbage, blev Gaard og Gods, ialt 282 Tdr. Htk., solgt ved Auction 1822 til Statskassen for 60,000 Rd. I Aaret 1826 kjøbtes Faareveile igjen af Proprietair v. Cossel for 80,000 Rd.; denne afhændede atter Godset i 1842 til Etatsraad P. J. de Neergaard for 200,000 Rd. Det besiddes nu af dennes Enke. Gaardens Ladebygninger nedbrændte i 1833 og atter tildeels i 1851. En ny Hovedbygning blev i 1868 opført i den saakaldte Christian den Fjerdes Stiil. Den afbrændte i 1870, men er nu atter opført i samme Stiil (Architekt A. Klein).

Paa Faareveiles yderste Marker, Vomgaard kaldet, har i gamle Dage ligget en Gaard.

Skrøbelev kaldes i Valdemars Jordebog Skreuelef.

Simmerbølle Sogn, omgivet af Rudkjøbing Sogn, Skrøbelev, Longelse og Tullebølle Sogne samt Store-Belt. Kirken, noget sydlig i Sognet, 1½ Fjerdingvei n. o. for Rudkjøbing. Arealet, 1588 Tdr. Land, hvoraf 39 Tdr. Land Fredskov, er fladt, og Jordsmonnet af sand- og leermuldet Beskaffenhed. Htk. 172½ Tdr. A. og E., 1¼ Td. Skff.

I Sognet: Byerne Simmerbølle ved Landeveien, med Kirke, Præstegaard og Skole, Kassebølle, Kulepile og Revbjerg; Hoved-

gaarden Bifkopstorp, 22 Tdr. Htk., med 171 Tdr. L. Ager, 37 Tdr. L. Skov og 2 Tdr. L. Mose (1 Td. Htk. Fæstegods). Ialt i Sognet 38 Gaarde og 59 Huse, hvoraf 10 G. og 36 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 605. Udenfor Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives noget Erhverv ved Fiskeri.

3die Udskrivningskreds 97de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Langeland.

Kirken, oprindelig opført af Kampesteen, har sit senere tilbyggede Taarn paa den østre Ende, er hvælvet.

Den lille Hovedgaard Bifkopstorp skal være oprettet af 3 Bondergaarde efter Svenskekrigen 1659. Gaardens Bygninger ere opførte af Bindingsværk 1791—96 af Proprietair Langkilde, i hvis Families Besiddelse Gaarden endnu er; nu C. P. N. Langkilde.

Simmerbølle kaldes i Valdemars Jordebog Sigmundebole.

Tranekjær Sogn, omgivet mod Syd af Annexsognet Tullebølle, mod Nord af Bødstrup Sogn, mod Øst og Vest af Store-Belt. Kirken, omtrent midt i Sognet, $1^1/_2$ M. n. o. for Rudkjøbing. Arealet, 3877 Tdr. Land, hvoraf 665 Tdr. Land Fredskov (Aasø-, Snoge-, Bukke- og Slettehave-Skove), er bakket (Skinderlykke Bakke ved Tranekjær 129 Fod), og Jordsmonnet af sandmuldet og let leermuldet Beskaffenhed. I Sognets sydligste Deel findes en nu udtørret Indsø, Steengade-Sø, c. 150 Tdr. Land stor, og i den nordlige Deel Borg- eller Borre-Sø, hvorved Tranekjær Hovedgaard er beliggende. Htk. $246^1/_8$ Tdr. A. og E. og $21^1/_4$ Tdr. Skst.

I Sognet: Tranekjær Hovedgaard, under Grevskabet Langeland, med Ladegaard, $39^3/_8$ Tdr. Htk., 286 Tdr. L. Ager, 66 Tdr. L. Eng; Byerne Tranekjær med Kirke, Præstegaard, 2 Skoler og Kro (paa Grund af den grevelige Hovedgaards Nærhed boe her endeel Haandværkere, ligeledes nogle Handlende, hvilket giver Byen Charakteer af en Flække), Strandby, Botofte, Aasø med Teglværk og Udskibningssted; Avlsgaardene Korsebølle, $48^1/_4$ Tdr. Htk., 368 Tdr. L. Ager og 132 Tdr. L. Eng, og Pæregaard, 23 Tdr. Htk., 228 Tdr. L.; Gaarden Frederiksminde, Tranekjær Veirmølle. Ialt i Sognet 38 Gaarde, 49 Huse med og 67 uden Jord, hvoraf 16 G. og 53 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1195. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives ikke liden Fortjeneste for endeel Arbeidere ved Skovarbeide og Tørveproduction. Fiskeriet er ubetydeligt. I Sognet er en Kjøbmandshandel, tillige for Manufacturvarer, og et Kalk- og Teglværk.

3die Udskrivningskreds 99de Lægd. Med Annexsognet Tullebølle een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Langeland. Sognet har Anders Jørgensens Legat paa 60 Rd., som indestaaer i Præstegaardens Indløsningssum, og hvoraf Renten betales til Fattigvæsenet.

Tranekjær udledes i Danske Atlas, saaledes som Navnet betegner, af et Kjær, som her fordum har været, og som var Tranernes sædvanlige Opholdssted. Kirken har en Kuppel, omkring hvilken en Altan med en skjøn Udsigt. Den er bygget af Muursteen og har smukke og stærke Hvælvinger. Altermaleri af Eckersberg. Orgel. Den grevelig ahlefeldtske Familie har sin Familiebegravelse i et paa den søndre Side tilbygget Capel, deels over og deels under Jorden; saaledes hviler i den underjordiske Hvælving Grevskabet Langelands første Besidder Storcantsler Grev Frederik Ahlefeldt og hans to Hustruer; oppe i Capellet staae 3 store Marmorkister, hvori General Grev Frederik Ahlefeldt, som oprettede Stamhuset, og hans 2 Fruer ligge.

Tranekjær Hovedgaard, almindelig kaldet Tranekjær Slot, ligger paa en høi Bakke ved en Indsø, med en herlig Udsigt til Beltet paa begge Sider; ved Bakkens Fod ligger Byen af samme Navn. Det gamle Slot, nu Hovedsædet i Grevskabet Langeland, er, ihvorvel betydelig forandret i de nyere Tider, Levningerne af en af Danmarks ældste og i sin Tid stærkeste Borge. Slottet, hvis ældre Historie tildeels falder sammen med Langelands, nævnes i Valdemars Jordebog som Kronens Eiendom; 1287 udstedte Hertug Valdemar af Sønder-Jylland paa Tranekjær, som foran bemærket, de ældste Privilegier for Rudkjøbing Kjøbstad samt et Benaadningsbrev for Borgerne i Svendborg (Hofmans Fundat. VI. S. 209—10). Hertugens Broder Erik har vistnok som Hertug af Langeland havt sin Residents paa dette Slot († 1310), som hans Enke Sophie (en Halvsøster til Erik Plovpennings 4 Døttre), der beholdt Langeland efter hans Død, ogsaa beboede; 1315 modtog hun paa Tranekjær et Besøg af Kong Erik Menved. I en Feide mellem den sidste Hertug Valdemar af Sønder-Jylland og den mægtige holsteenske Adelsmand Benedict v. Ahlefeld, der havde Besiddelser baade i Fyen og Lolland, fik denne Hjælp af Hertugens egen Svoger Kong Valdemar Atterdag, der beleirede Tranekjær 1355, skjønt forgjæves, idet Adelen og Bønderne forsømte at bringe ham Skyts; men 1358 kom Kongen atter over til Langeland, og denne Gang indtog han Slottet, som fra den Tid var Sædet for en kongelig Lehnsmand. 1367 pantsatte Hertug Henrik Langeland med Tranekjær og alle omliggende Øer til Valdemar Atterdag. I Midten af det 15de Aarhundrede var Slottet og Øen givet Philip Axelsen Thott, en af de 9 mægtige Axelsønner, i Pant; hans Enke Ermegard Frille og hendes anden Mand Bent Bille beholdt Pantet trods Kong Christian I.'s Anfægtelser. Under Grevens Feide, da den fra Sverrigs Erobring under Christian II. bekjendte General Otto Krumpen var Lehnsmand paa Tranekjær, faldt Slottet 1534 i Lybekkernes Hænder, men det blev allerede det næste Aar tilbageerobret af Christian III.'s berømte Admiral Peder Skram. Ifølge kongelig Befaling af 31te December 1558 ophørte Tranekjær at være en Fæstning. Da Carl Gustav 1658 besatte Langeland, skjænkede han Øen ved et Gavebrev af 10de Februar til sin Følgesvend Corfits Ulfeld; dette blev dog ikke af Varighed, da det ikke blev indført i Fredslutningen, men Slottet og Lehnet kom igjen tilbage til Grev Christian Rantzau til Breitenburg, der siden 1645 havde havt dem i Pant for en Sum af 62,000 Rd. Spec., hvormed han havde forstrakt Kronen. Grev Rantzau skjænkede 1659 Pantebrevet til sin Datter Margrete Dorothea Rantzau, gift med Frederik Ahlefeldt til Søgaard, Rigsgreve til Rixingen og Rigsfriherre til Morseburg, senere kongelig dansk Storkantsler, Præses i Geheimeconseillet og Ridder af Elefanten, for hvem Tranekjær Amt den 20de Juni 1672 oprettedes til et Lehnsgrevskab under Navn af **Langeland**, med agnatisk Succession. Storkantsler Ahlefeldt døde den 7de Juli 1686 i Kjøbenhavn, hvorpaa Grevskabet Langeland gik i Arv til hans ældste Søn Grev Frederik Ahlefeldt, Statholder i Hertugdømmerne, Geheimeraad og commanderende General over de danske Hjælpetropper i Keiserens Tjeneste. Han var først gift med Christian V.'s uægte Datter Christiane Gyldenløve, Kongens ældste Barn med Sophie Amalie Moth, og efter hendes Død med en Datter af Storkantsleren Grev Reventlov og Søster til den senere Dronning Anna Sophie*). Efter Grevens barnløse Død i Baiern 1708 (han ligger begravet i Radsted Kirke paa Lolland) tilfaldt Grevskabet hans Halvbroder Grev Carl Ahlefeldt, der havde ledsaget Prinds Carl, Christian V.'s Søn, paa hans Reise i Udlandet og ved sin Hjemkomst blev udnævnt til Overstaldmester, Overhofmester for det kongelige Ridderacademi i Kjøbenhavn, Elefantridder og Geheimeraad; han døde som Statholder i Hertugdømmerne 1722 paa Graasteen. Denne Grev Ahlefeldt byggede Slottet Sorgenfri og kjøbte Kallundborg Ladegaard; hans Enke Grevinde Ulrikke Antoinette Danneskjold-Laurvig, en Datter af den norske Statholder Ulrik Frederik Gyldenløve, Frederik III.'s uægte Søn, overlevede ham i 33 Aar. Ved Grevens Død bleve hans store slesvigske Godser Graasteen, Søgaard o. s. v. bortsolgte og størstedeels kjøbte af hans Søstersøn Hertugen af Augustenborg; Grevskabet Langeland tilfaldt Grevens ældste Søn Grev Frederik Ahlefeldt, der blev Kammerherre og General; han indkjøbte Godserne Holmegaard, Brolykke, Lykkesholm og Vestergaard paa Langeland samt Øen Strynø, og oprettede af Hovedgaardene 1765 Stamhuset Ahlefeldt, der stedse skal følge Grevskabet, saalænge dette bliver i Familien. Sine sidste Aar tilbragte denne Greve († 1773) paa Tranekjær, som han forbedrede og forskjønnede, da det længe havde staaet ubeboet og derfor var meget forfaldet; af de vidtløftige Bygninger nedbrød

---

*) Jfr. Kønigsfeldts Genealog-histor. Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter S. 100.

Tranekjær

han en Deel, og Slottet har fra den Tid været Grevernes Bolig. Hans Søn Greve Christian Ahlefeldt arvede 1785 efter sin Bedstemoder Grevskabet Laurvig i Norge (nu substitueret med en Fideicommiscapital), hvorom han dog maatte føre Proces; Familien kaldes fra den Tid Ahlefeldt-Laurvigen. Efter Greve Christian, der døde af Smaakopper 1791, fulgte hans ældste Søn Generallieutenant, Greve Frederik Ahlefeldt († 1832), og efter denne, der kun havde en eneste Datter, gift med Baron Lützou (bekjendt af Kørners Kampdigt), Brodersønnen Greve Christian Johan Frederik Ahlefeldt († 1856), hvis Søn Greve Frederik Ludvig Vilhelm Ahlefeldt er den nuværende Besidder. Han har ladet det gamle Slot restaurere med ziirlige Gavle, et smukt Porthuus og et anseeligt Taarn (efter Tegning af Professor Nebelong og under Ledelse af Architekt Tolle; Nybygningen blev taget i Brug i Foraaret 1863). Af Tranekjær Slot, saaledes som det nu staaer, gives paa modstaaende Side en Afbildning.

Grevskabet Langeland indbefatter efter Statshaandbogen for 1873 Godserne og Gaardene Tranekjær, Korsebølle, Pæregaard, Blegholm, Nygaard, Nordenbro, Knepholm og Søgaard, samt Øerne Strynø, Strynø Kalv og Birkholm; 2649 Tdr. Htk. af alle Slags, hvoraf under Hovedgaardene 336½ Tdr., bortfæstet Hovedgaardsjord 30¼ Tdr., Bøndergods 1852 Tdr, matr. Konge- og Kirketiender 429 Tdr. (samtlige Landsbykirker paa Langeland), i Fideicommiscapital 108,000 Rd. foruden den for Grevskabet Laurvigen substituerede Fideicommiscapital af 635,108 Rd. Til det med Grevskabet uadskillelig forenede Stamhuus Ahlefeldt høre Godserne Holmegaard, Brolykke, Lykkesholm og Vestergaard, alle paa Langeland, af Htk. 501 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 112 Tdr., bortfæstet Hovedgaardsjord 6 Tdr., Bøndergods 353 Tdr., matr. Kongetiende 29 Tdr., i Fideicommiscapital 12,100 Rd.; Grevskabet og Stamhuset eie tilsammen i Bankactier 24,100 Rd. Besidderen af Grevskabet er tillige Besidder af Stamhuset Lundsgaard i Odense Amt.

Tullebølle Sogn, Annex til Tranekjær Sogn, omgivet mod Nord af dette, mod Syd af Simmerbølle S. og Longelse S. i Sønder-Herred, mod Øst og Vest af Store-Belt. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1 M. n. o. for Rudkjøbing. Arealet, 4468 Tdr. Land, hvoraf 275 Tdr. Land Fredskov (Steengade-Skov og noget af Snoge-Skov), er temmelig fladt med flere adspredt liggende Bakker, hvoraf Oldenbjerg i Sognets sydøstligste Deel hæver sig 124 Fod over Havet, og Jordsmonnet af sandmuldet og leermuldet Beskaffenhed. Landeveien fra Rudkjøbing til Hov-Færgested (almindelig kaldet Lohals) passerer Sognet. Htk. 398½ Tdr. A. og E., 11¼ Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Tullebølle med Kirke, Skole og Kro, Frelsvig, Steengade, Lykkeby, Skebjerg, Lidsmose og Klausbølle; Avlsgaarden Blegholm, 21⅞ Tdr. Htk., 196 Tdr. L. Ager og 14 Tdr. L. Eng, Gaardene Bjerrebygaard, 16⅛ Tdr. Htk., 134 Tdr. L. Ager og 10 Tdr. L. Eng og Frederiksgave. Ialt i Sognet 79 Gaarde, 83 Huse med og 55 uden Jord, hvoraf 42 G. og 99 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1322. Ligesom i Hovedsognet haves foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, nogen Bifortjeneste ved Skovarbeide og Tørvetilberedning samt ubetydeligt Fiskeri. En Mand i Sognet fabrikerer Instrumenter.

3die Udskrivningskreds 98de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Langeland.

Kirken, i den katholske Tid indviet til St. Morten, skal være meget gammel; den har Taarn og Hvælvinger. Skib og Chor ere opførte af Kampesteen, Taarnet af Muursteen. Ny Altertavle af Storck. I Kirken er fundet Spor af ældre Vægmalerier.

Paa Klausbølle Mark tæt ved Stranden findes en Borgplads med Spor af Volde og Grave. Den kaldes „Holms Slot". 1385 og 1391 nævnes Gaarden Bremholm i Tolebøle Sogn, maaskee denne (Suhm XIV. 150, 268).

Bøstrup Sogn, omgivet mod Nord af Snøde Sogn, mod Syd af Tranekjær S., mod Øst og Vest af Store-Belt. Kirken, midt i Sognet, c. 2 M. n. n. o. for Rudkjøbing. Arealet, 4449 Tdr. Land, hvoraf 250 Tdr. Land Fredskov (Kar-, Rør- og Hestehave-Skove m. fl.), er noget bakket og af sand- og leermuldet Beskaffenhed. Htk. 423 3/8 Tdr. A. og E. og 5 5/8 Tdr. Skfk.

I Sognet: Byerne Bøstrup med Kirke, Præstegaard og Skole, Arbeids- og Fattighuus, Svalebølle med Hospital og Veirmølle, Leibølle, Helletoft med Friskole og en Beenmølle, hvor der fabrikeres kunstig Gjødning, Emmerbølle, Neftebølle, Fæbæk; Dagelykke Udskibningssted med Teglbrænderi (1/2 Million Steen aarlig), Hovgaarde; Hovedgaarden Nedergaard, der danner Stamhuset af samme Navn, c. 64 3/8 Tdr. Htk. A. og E., 2 1/8 Td. Skfk., 530 Tdr. L. Ager, 75 Tdr. L. Eng og 130 Tdr. L. Skov (til Stamhuset 113 3/8 Tdr. Htk. Fæstegods); Hovedgaarden Egelykke, 36 Tdr. Htk. A. og E., 1 1/2 Td. Skfk., med 340 Tdr. L. Ager, 25 Tdr. L. Eng, 34 Tdr. L. Mose og 60 Tdr. L. Skov (til Gaarden 1 3/8 Tdr. Htk. Fæstegods). Ialt i Sognet 59 Gaarde, 65 Huse med og 70 uden Jord, hvoraf 23 G. og 80 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1288. Foruden Jordbrug, som er Indbyggernes Hovederhverv, gives i Sognet Erhverv ved Skibsfart og Fiskeri. I Sognet er 4 Baadførere og i Dagelykke en Skibseier, der har 2 store Skibe i Søen. En ikke liden Indtægt have mange af Beboerne ved Frugtsalg. 2 Planteskoler. Stor Afsætning af Vox.

3die Udskrivningskreds 100de Lægd. Sognet danner een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Langeland. I Svalebølle Hospital have 4 Lemmer Fribolig. Til Sognets Fattigvæsen er i Aaret 1842 af Lieutenant, Inspecteur Kastrup legeret 100 Rd., hvoraf Renten aarlig gives til en trængende Familie paa Nedergaards Gods, hvor han i sin Tid var Forvalter.

Bøstrup Kirke har oprindelig været Herredskirke i Nørre Herred. Den er opført af Kampesteen og Muursteen, oprindelig med runde Buer. Prædikestolen er af udskaaret Egetræ fra Christian IV.'s Tid; Altertavlen er meget gammel, ligeledes af Egetræ i Form af en Tempel-Udgang med Frontespice, nylig restaureret. Paa den ydre Kirkemuur er udhugget flere Figurer, deriblandt et antikt Skib. Røgelsekar i Bronce, paa hvilket skal findes Runebogstaver(?).

Hovedgaarden Nedergaard havde allerede i det 15de Aarhundrede Eiere af Familien Dyre (med Vesselhornene). I Danske Atlas angives den i det 16de Aarhundrede at have tilhørt Floris Rønnov, som skal have været en Søn af den sidste katholske Biskov i Roeskilde Joakim Rønnov med Anne Lunge, Nonne i Maribo Kloster; Floris Rønnov efterlod en Datter Anna, som blev gift med Hans Pors (see „Joachim Rønnow, udvalgt Biskop til Roeskilde", ved H. Knudsen, S. 196). I Slutningen af det 17de Aarhundrede kom Gaarden først til Familien Harbou, ogsaa skrevet Harbo og Hardeboe, der ogsaa eiede Egelykke (efter Fynbo Landsthings Skjøde- og Panteprotocol er der Onsdag den 1ste Mai 1695 læst en til Velbaarne Niels Harbou, Lieutenant ved Hans Kongelige Majestæts Artilleri udi Rendsborg, af tvende af hans Brødre udstedt Fuldmagt til at sælge, fuldkommen skjøde og afhænde deres Andele i den fra deres Fader arvede Nedergaard), derpaa til Familien Kaas (efter Vaabnet kaldet „Sparre-Kaas"), der har eiet flere Gaarde paa Langeland (Holmegaard, Lykkesholm, Skovsgaard), og som siden den Tid stedse har eiet Nedergaard. Generalmajor

Otto Ditlev Kaas oprettede 1775 Nedergaard (efter en Bestemmelse af den forrige Eier, hans Stiffader Generalmajor Christian Banner Kaas til Hjortholm) til et Stamhuus. Ved sin Død 1778 blev han efterfulgt af Viceadmiral Frederik Christian Kaas († 1801), som var gift med hans Datter Edel Sophie, og fra dem nedstammer den nuværende Besidder, Hofjægermester G. V. Kaas, der ved Architekt Tolle har ladet opføre en ny Hovedbygning og ligeledes en ny Forpagterbolig.

Hovedgaarden Egelykke forekommer allerede i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede og havde indtil ind i det 16de Aarhundrede Eiere af Familien Dyre eller de nye Lunger; i sidste Halvdeel af 17de Aarhundrede tilhørte den Familien Hardebo. Gaarden kom i Aaret 1697 til Henrik Steensen, der iforveien eiede Steensgaard (see denne), og derpaa til den med samme nærbeslægtede Familie Leth. Efter den sidstafdøde Eier Major C. F. Steensen Leth bleve de to Gaarde 1826 skilte ad, idet Egelykke kom til hans ældre Søn og Steensgaard til den yngre. Nu eies Gaarden af C. F. Steensen-Leth.

Den forrige Hovedgaard Heinedgaard tillægges i Danske Atlas urigtig Familien Skeel, hvilket grunder sig paa en Forvexling med Herregaarden Hegnet i Sallingland i Jylland. Gaarden paa Langeland tilhørte derimod i det 17de Aarhundrede Familien Termo og senere den med samme beslægtede Familie Hardebo til Egelykke. Gaarden var allerede, da Danske Atlas udkom (1774), nedbrudt og lagt under Egelykke.

Snøde Sogn, omgivet af Annexsognet Stoense, Bøstrup Sogn og Store-Belt. Kirken, sydlig i Sognet, 2¾ M. n. n. o. for Rudkjøbing. Arealet, 3679 Tdr. Land, hvoraf 109 Tdr. Land Fredskov (Priis-Skov paa Hov), er bakket (Høgebjerg ved Tressebølle 101 Fod) og af sand- og leermuldet Beskaffenhed. Det saakaldte Hovdistrict, den nordligste Deel af Langeland, er, i flere Landstrimler af forskjellig Størrelse, vexelviis fordeelt imellem dette Sogn og Annexsognet Stoense. Htk. 324¼ Tdr. A. og E. og 14 Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Snøde eller Store-Snøde med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Lille-Snøde, Tressebølle, Ennebølle med Veirmølle, i Hovdistrictet noget af Byerne Hov og Lohals med Havn, Anløbssted for Dampskibe, Toldassistentstation, Færgested, Kalkbrænderi, Størstedelen af Skiften, Piben, Østrehuse og Andemosegaarde; Hovedgaarden Steensgaard, 37⅞ Tdr. Htk. A. og E. og 14⅞ Tdr. Skk., med 371 Tdr. L. Ager, 26 Tdr. L. Eng, 18 Tdr. L. Mose og 275 Tdr. L. Skov (til Gaarden 37⅛ Tdr. Htk. Fæstegods). Ialt i Sognet 72 Gaarde, 101 Huse med og 92 uden Jord, hvoraf 127 H. udenfor Byerne. Af Pastoratets Gaarde, tilsammen 118, ere 72 spredtliggende.

Indbyggere: 1408. Foruden ved Jordbrug ernære endeel af Beboerne sig ved Søfart (ved Lohals ere hjemmehørende 52 større og mindre Jagter) og ved Fiskeri. Endeel mindre Handlende findes i Snøde og Lohals. Ved Lohals er Færgested med Overfart til Fyen.

3die Udskrivningskreds 101ste Lægd. Med Annexsognet Stoense een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Langeland. Fattigvæsenet har tvende mindre Legater paa 300 og 100 Rd.

Snøde Kirke er meget gammel, bygget af Kampesteen, med et høit Taarn, der tjener til Somærke, og hvælvet Loft. Forziringer i Rundbuestiil med tynde Pilastre saavel indvendig som udvendig; Choret er ved senere opført Muurværk sondret fra Skibet; Prædikestolen smukt Billedskjærerarbeide i Egetræ. I Chorets Sidevæg findes et Epitaphium over Hans Steensen til Steensgaard († 1594), hans Frue Margrete Basse og deres Søn Christoffer, død som Barn, alle afbildede i Legemsstørrelse; det er indsat af Margrete Basse i levende Live. Foruden Ovennævnte ere flere af Familien Steensen begravede i denne Kirke. Mærkværdig gammel Døbefont af

Granit. For St. Andreæ Kirke i Snøde (Snodwith) er der udstedt Afladsbreve 1360, 1386, 1395.

Hovedgaarden Steensgaard ligger paa Nordenden af Langeland paa en Bakke, med en herlig Udsigt over Vandet til begge Sider. Den hed tidligere Krogagergaard og var i det 15de Aarhundrede i Familien Dyres Besiddelse tilligemed Egelykke, men synes snart efter at have tilhørt Kronen, og som dennes Lehnsmænd nævnes saaledes 1526 Anders Røllike og 1541 Henrik Glob, indtil 1577, da den kom til Familien Steensen. Kong Frederik II., der lod sig det være magtpaaliggende at samle det over hele Riget spredte Krongods i enkelte store Masser, indgik nemlig et Mageskifte med Knud Steensen, som for den af ham oprettede Hovedgaard Lundbygaard i Vordingborg-Lehn og hans øvrige Gods i Sjælland skulde have Krogagergaard med mere af Kronens Gods paa Langeland i Bytte, hvilket efter denne Adelsmands Død kom til Udførelse med hans Enke Anna Lunge 1577. Hun afbrød strax det gamle Krogagergaard og opførte 1578—85 i nogen Afstand derfra en ny Bygning, som fik Navnet Steensgaard. Gaardens næste Eier var deres Søn Hans Steensen, over hvem det ovenomtalte Epitaphium er opsat i Snøde Kirke. Hans Søn Vincents Steensen,

Steensgaard.

Landsdommer paa Langeland og Krigscommissair paa denne Ø baade under Krigen med Keiseren og de Svenske, har skaffet sig et berømmeligt Navn ved den Tapperhed, hvormed han i Spidsen for Øens faa Soldater og Landfolket i en Træfning ved Andemose tæt ved Steensgaard den 7de Februar 1659 afslog Fjendens heftige Angreb, ved hvilken Leilighed Landsdommeren, truffen af nogle og tyve Kugler, bragte Livet som Offer for sit betrængte Fædreland. Hans Enke, den smukke og uforsagte Anna Holk, fortælles at have hævnet sin Mands Død ved et Blodbad, som hun lod sine Folk foranstalte paa de Svenske paa Gaarden, hvorom Blodpletter i den gamle Bygning lige til den sidste Tid skal have vidnet. Sønnen Oberst Hans Ditlev Steensen fik i den skaanske Krig en lignende Død som Faderen; han blev nemlig under Christianstads Beleiring 1677 truffen af en Kanonkugle, da han sad og skrev paa et Brev til sin Forlovede. Efter hans Død kom Steensgaard til hans Broder Henrik Steensen, som forøgede sine Eiendomme med Hovedgaarden Egelykke. Den sidste Eier af Familien Steensen var Oberstlieutenant Carl Frederik Steensen, som i sit Ægteskab med Hilleborg Sophie Kaas efterlod sig to Døttre, af hvilke den ældste, Hilleborg Steensen, blev

gift med Kammerherre og Oberstlieutenant Leth, hvem hun tilbragte Steensgaard. Efter deres Søn Major Carl Frederik Steensen Leths Død 1826 fik den ældste Søn Egeløkke, den yngre Steensgaard, hvor han nedrev den gamle, ved historiske Minder interessante, men da aldeles forfaldne Gaard, og paa det gamle Voldsted og tildeels med Afbenyttelse af de gamle Mure opførte den nye elegante Bygning. Paa Steensgaard opbevares en Mængde mærkelige Sager fra den steensenske Families Besiddelsestid, saaledes et kostbart Guldarmbaand i Spiralform fra det 17de Aarhundrede, det Brev, som Oberst Steensen var især med at skrive til sin Kjæreste, da han blev skudt, ufuldendt og blodbestænkt, og især en interessant Samling Familieportraiter fra det 17de Aarhundrede, deriblandt af Vincents Steensen og Anna Holk. Den nuværende særdeles smukke toetages Hovedbygning i gothisk Stiil med Taarn og takkede Gavle er opført 1835 og 1836 af den nuværende Eier (efter Tegning af Professor Hetsch); i den ene Gavl over Indgangen staaer Aarstallet 1655, som antyder det Aar, da den ældre Bygning blev repareret. Af Steensgaard gives paa foregaaende Side en Afbildning.

Hovdistrictet var oprindelig en Skov, der hed Ho og for en stor Deel var Krongods i Valdemar II.'s Tid.

Stoense Sogn, det nordligste Sogn paa Langeland, Annex til Snøde Sogn, omgivet af dette og Store-Belt. Kirken, sydlig i Sognet, c. 2¾ M. n. n. o. for Rudkjøbing. Arealet, 2734 Tdr. Land, hvoraf 503 Tdr. Land Fredskov (Mørkeholm-Skov, Skiften og Heglehave), beliggende i Hovdistrictet, er bakket, og Jordsmonnet deels af leermuldet og deels af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Hovdistrictet (Hovland), den nordligste Deel af Langeland, er i flere Landstrimler af forskjellig Størrelse vexelviis fordeelt imellem dette Sogn og Hovedsognet Snøde. Det nordligste Punkt af Landet er Frankeklint med 47 Fod høie, steile Styrtninger mod Havet*). Htk. 184¼ Tdr. A. og E., 18¾ Td. Skft.

I Sognet: Byerne Stoense med Kirke og Skole, Skattebølle, i Hovdistrictet (Hovland): Bastemose, Størstedelen af Hov med Skole, og af Lohals med Kro, noget af Skiften, Piben og Østrehuse; Avlsgaarden Nygaard, 13½ Tdr. Htk. A. og E., 18⅛ Tdr. Skft., 130 Tdr. L. Ager og 500 Tdr. L. Skov; Gaarden Charlottenlund, Steensgaards Veirmølle. Ialt i Sognet 46 Gaarde, 73 Huse med og 52 uden Jord, hvoraf 82 H. udenfor Byerne. Af Pastoratets 118 Gaarde ere 72 spredtliggende.

Indbyggere: 849, hvis Erhverv ligesom i Hovedsognet er Jordbrug, Søfart og Fiskeri. Ved Hov og Lohals er Færgesteder med Overfart til Fyen. Ved Lohals er som foranført hjemmehørende 52 større og mindre Jagter. Der er i 1860—61 af et Actieselskab anlagt en Havn, der rummer 50—60 mindre Fartøier. Ved Indløbet er 10—11 Fod, i Bassinet 6—8 Fod. Tæt ved Havnen er en Kjøbmandshandel, Bolig for en Toldassistent, en Kalkovn foruden Boliger for flere Næringsdrivende.

3die Udskrivningskreds 102det Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Langeland.

Kirken skal efter Danske Atlas være bygget 1600 af to Jomfruer Holk, som boede paa den nu nedlagte Skattebøllegaard og ligge begravede under Prædikestolen. Det er imidlertid sandsynligere, at disse blot have foretaget en Forandring med Kirken,

*) Molbech ytrer i sine „Ungdomsvandringer" II. S. 283 om Udsigten ved Frankeklint: „I Nord ligger en af de videste og stolteste Udsigter i Danmark udbredt for Øiet: den hele fyenske Kyst med skjøn Afvexling af Skov og Aabninger, indtil Nyborg; imellem Fyen og Siælland det brede majestætiske Belt, hvor Sprogø hæver sig fiernt som en lille blaa Bakke; Siællands lyse Kyst fra Korsør ned mod Basnæs."

der synes at være langt ældre. Taarnet er bygget over Choret; Prædikestolen er smukt Billedskjærerarbeide i Egetræ; ogsaa Altertavlen er ziirlig udskaaren i Træ. Det skal være paatænkt at opføre et Capel ved Skiften.

Nygaard tilhørte i det 17de Aarhundrede Familien Hardebo til Egelykke, af hvilken Flere ligge begravede i Stoense Kirke. Den hører nu som Avlsgaard under Grevskabet Langeland.

Ved Frankeklint er en gammel Borgplads.

Stoense kaldes 1395 Stugnes (Suhm XIV. 355).

Longelse Sogn, omgivet af Annexsognet Fuglsbølle og af Skrøbelev, Simmerbølle og Tullebølle Sogne i Nørre-Herred samt af Store-Belt. Kirken, nordlig i Sognet, 3/4 M. o. s. o. for Rudkjøbing. Arealet, 2853 Tdr. Land, hvoraf 315 Tdr. Land Fredskov (Nebbe-Skov m. fl.), er noget bakket, og Jordsmonnet bestaaer, med Undtagelse af den østlige Deel af Sognet, der er af en lettere Beskaffenhed, for Størstedelen af stærke Leerjorder. Htk. 235 1/8 Tdr. A. og E. og 13 3/4 Tdr. Skſk.

I Sognet: Longelse Kirke og Præstegaard; Byerne Nørre-Longelse med Skole og Veirmølle, Sønder-Longelse med Skole og Veirmølle, Spodsbjerg med Færgested, hvorfra er Overfart til Taars paa Lolland, Dampskibsstation, hvorfra Dampskibsforbindelse med Nakskov og Korsør, Pederstrup, Assemose og Krogsbjerg; Hovedgaarden Møllegaard, 26 1/2 Tdr. Htk., med 200 Tdr. L. Ager, 60 Tdr. L. Eng og Græsland og 20 Tdr. L. Skov; Avlsgaardene Boesgaard, 14 1/2 Tdr. Htk. A. og E., 1/4 Tdr. Skſk., med 120 Tdr. L. Ager, 7 Tdr. L. Eng og 25 Tdr. L. Skov, Havgaard, 15 5/8 Tdr. Htk. A. og E., 1/4 Td. Skſk., med 123 Tdr. L. Ager, 11 Tdr. L. Eng og 34 Tdr. L. Skov; Gaardene Bønnelykke, Bondegaard og Prydsegaard. Ialt i Sognet 39 Gaarde, 51 Huse med og 64 uden Jord.

Indbyggere: 1161. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives for Indbyggerne nogen Bifortjeneste ved Skovarbeide og ved Søfart og Fiskeri af Beboerne i Spodsbjerg By. Ved Spodsbjerg har dannet sig et Fiskeriselskab, der har en betydelig Bedrift.

3die Udskrivningskreds 94de Lægd. Med Annexsognet Fuglsebølle een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Langeland. Af Legater haves Christen Hansens, stort 400 Rd., for begge Sognes Fattige, og Rubek v. Dittens, 50 Rd., til Fattigvæsenet.

I Longelse Kirke, som er opført af Kampesteen og Muursteen, med Taarn og Hvælvinger, har der været en Begravelse for Møllegaards ældre Eiere. Spor af rundbuede Vinduer. Restaureret 1865.

Møllegaard tilhørte i sidste Halvdeel af 16de Aarhundrede Oluf Gaas, og i Begyndelsen af 17de Aarhundrede Billerne, siden Familien v. Ditten, Capitain v. Radeleff, Ritmester Pults Krag, Grev F. Ahlefeldt-Laurvigen, A. v. Hedemann, der solgte den til Bedstefaderen til den nuværende Eier Hr. C. M. Petersen.

Longelse kaldes i Valdemars Jordebog Liungæhals.

Fuglsbølle Sogn, Annex til Longelse Sogn, omgivet mod Nord af dette og Skrøbelev S. i Nørre Herred, mod Syd af Lindelse S., mod Øst af Store-Belt og mod Vest af Lindelse-Noer. Kirken, nordlig i Sognet, c. 3/4 M. s. o. for Rudkjøbing. Arealet, 1411 Tdr. Land, hvoraf 10 Tdr. Land Fredskov, er noget bakket (en Bakke ved Fuglsbølle 131 Fod), og Jordsmonnet af leer- og sandmuldet Beskaffenhed. Htk. 140 1/2 Tdr. A. og E., 5 Skpr. Skſk.

I Sognet: Byerne Fuglsbølle med Kirke og Skole, Østerby og Vesterby; Hovedgaarden Skovsbo, $27^7/_8$ Tdr. Htk. A. og E., c. $^3/_4$ Td. Skft., med 245 Tdr. L. Ager og 14 Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 24 Gaarde, 54 Huse med og 34 uden Jord.

Indbyggere: 569. Jordbrug er Hovederhvervet, men Sognet har ligesom Hovedsognet ogsaa Bifortjeneste ved Skovarbeide og Fiskeri.

3die Udskrivningskreds 93de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Langeland. I Fuglsbølle er et Hospital, stiftet 10de October 1728 af Birgitte Sophie Hansen til Skovsbo, for 4 Lemmer, som hver foruden fri Bolig faaer 5 Rd. aarlig, og hvortil af samme er tillagt et Legat, 600 Rdl. Hospitalets Fond udgjorde i 1870 2250 Rd.

Fuglsbølle Kirke er opført af Kampesteen, fladt Loft undtagen i Choret, Spiir.
Skovsbo tilhørte i sidste Halvdeel af det 16de Aarhundrede Kjeld Baad, senere Familien Pors og ligesom Møllegaard og til samme Tid Familien v. Ditten; senere Capitain Radeleff, Herredsfoged Niels Hansen, hvis Enke har stiftet ovennævnte Hospital i Aaret 1728. Det nuværende Vaaningshuus er opbygget af Muur- og Bindingsværk og teglhængt 1833, ligesom ogsaa de andre til Gaarden hørende Bygninger ere ombyggede og forbedrede til samme Tid. Nu eies Gaarden af Lieutenant J. K. Pilegaard.

Lindelse Sogn, omgivet af Fuglsbølle Sogn mod Nord og Humble Sogn mod Syd samt Store-Belt mod Øst og Lindelse-Noer mod Vest. Kirken, sydvestlig i Sognet, 1 M. s. s. o. for Rudkjøbing. Arealet, 4207 Tdr. Land, hvoraf 130 Tdr. Land Skov (Illebølle-Skov), er bakket i den vestlige og midterste Deel af Sognet, hvor Egebjerg Bakke hæver sig 138 Fod over Havet, men iøvrigt temmelig jevnt, og Jordsmonnet af leer- og sandmuldet Beskaffenhed. Til Sognet høre de mindre ubeboede Øer Lindø og Eskildsø, beliggende i Lindelse-Noer. Htk. $461^1/_8$ Tdr. A. og E. og $6^3/_4$ Tdr. Skft.

I Sognet: Byerne Lindelse med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro og Veirmølle med Bageri, Hennetved med Skole, Vindeby, Illebølle med Skole, og Herslev; Avlsgaarden Polleholm med Teglværk, Kalkværk samt Pottemageri, c. 30 Tdr. Htk., 225 Tdr. L. Ager, 5 Tdr. L. Mose og 40 Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 80 Gaarde, 114 Huse med og 117 uden Jord.

Indbyggere: 1828. Jordbrug er Hovederhvervet. Lidt Skovarbeide og Fiskeri.

3die Udskrivningskreds 92de Lægd. Sognet danner een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Langeland.

Lindelse Kirke er stor, bygget af Muursteen, med rund Chorafslutning; Loftet er hvælvet, dog siden 1845, da den gamle Steenhvælving formedelst Brøstfældighed blev nedbrudt, kun bestaaende af een gibset Træbue (ligesom i Frue Kirke i Kjøbenhavn), i Choret fladt Loft. Udskaaren Altertavle. Taarn.
Paa en Bakke, Guldbjerg kaldet, i Illebølle, findes Ruiner af en gammel Borg; ligeledes er der i dette Sogn mange Kæmpegrave.
I Valdemars Jordebog kaldes Lindelse Linløsæ og Hennetved Hitningthwet.

Humble Sogn, omgivet af Lindelse, Tryggelev og Fodslette Sogne, Østersøen, Store-Belt og Lindelse-Noer. Kirken, sydlig i Sognet, $1^1/_2$ M. s. for Rudkjøbing. Arealet, 7288 Tdr. Land, hvoraf 180 Tdr. Land Fredskov, er bakket, især i den vestlige Deel af Sognet, og Jordsmonnet

deels af sandet og sandmuldet og deels af leermuldet Beskaffenhed. Til Sognet høre Øerne Baagø, 60 Tdr. Land stor, Langø, 10 Tdr. Land, Bukø, 1 Td. Land, alle beliggende i Lindelse-Noer. Mod Nord er i den senere Tid foretagen Inddæmning af Havbølle Noer, der strakte sig mod Syd ind fra Lindelse-Noer, ved hvilken Inddæmning Baagø nu næsten paa alle Sider er omgivet af Land. Dæmningen blev gjennembrudt ved Stormfloden 13de Novbr. 1872, men er vistnok alt nu gjenopført. Tryggelev-Noer gaaer ind mellem Humble og Tryggelev Sogne. Htk. 627¼ Tdr. A. og E. og 3½ Td. Skft.

I Sognet: Byerne Humble med Kirke, Præstegaard, Skole og Pogeskole, Hesselbjerg med Skole og Veirmølle, Ristinge med Privatskole, Helsned, Kjædeby med 2 Skoler (Østre og Vestre), Øster- og Vester-Havbølle med Veirmølle, Brandsby og Hverkenby med Skole; Hovedgaarden Skovsgaard med en Veirmølle, 36⅞ Tdr. Htk. A. og E., 1¾ Td. Skft., med c. 230 Tdr. L. gode leermuldede Jorder, 20 Tdr. L. Eng, 8 Tdr. L. Mose og 120 Tdr. L. Skov (til Gaarden 54¾ Tdr. Htk. Fæstegods); Avlsgaardene Vestergaard, 20⅛ Tdr. Htk., 1¼ Td. Skft., 166 Tdr. L. Ager, 24½ Tdr. L. Eng, 29½ Tdr. L. Mose og 31 Tdr. L. Skov, Frederiksberg, 28⅛ Tdr. Htk., 240 Tdr. L. Ager, 16 Tdr. L. Eng, 5 Tdr. L. Mose og 18½ Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 116 Gaarde, 157 Huse med og 113 uden Jord, hvoraf 35 G. og 136 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 2318. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives lidt Erhverv ved Fiskeri.

3die Udskrivningskreds 91de Lægd. Sognet danner een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Langeland. Sognet har Anna Pors Stis (Stigs) eller Skovgaards Legat, 100 Rd., hvoraf Renten, 6 Rd. aarlig, uddeles til 6 Fattige, fornemmelig af Skovgaards Gods.

I Humble Kirke er en gammel Klokke med en Inscription, som er meddeelt i Rasmussens „Oplysninger beträffende Rudkjøbing Kjøbstad". Samme Forf. bemærker (S. 218), at denne Kirke i gamle Dage har været Langelands Domkirke, hvad dog maa ansees for en Misforstaaelse af, at den oprindelig var Herredskirke for Sønder-Herred, ligesom Bøstrup Kirke for Nørre-Herred. Ved senere Reparationer har den tabt meget af sit fordums ærværdige Udseende. Her findes Begravelser for Skovsgaards og Vestergaards Eiere.

Hovedgaarden Skovsgaard nævnes allerede i den anden Halvdeel af det 15de Aarhundrede og som dens Eier forekommer Matis Jonsen, Landsdommer; Slægten Lud nævnes i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede som Eier. Senere Eiere vare Rubek Pors († 1609), Stig Pors og derefter ved Giftermaal Familierne Gagge og Kaas. Jørgen Kaas døde 1752. Efter ham var Ritmester Henrik Christoffer v. Pultz til Møllegaard Eier; han var gift med Birgitte Sophie Kaas og er vistnok kommen i dens Besiddelse ved Giftermaal med denne. Efter deres Død blev Gaarden kjøbt af 3 Brødre Mikkelsen for 17,000 Rd. D. C.; af disse eiede Lauritz Mikkelsen den 1796, han overdrog Skovsgaard til sin Søn Hans Lauritzen, hvis Enke endnu besad den for nogle faa Aar siden; nu eies den af J. Møller. Vaaningsbygningerne, af Muursteen og Bindingsværk, ere meget gamle og omgivne af Grave. En Kamin har Bogstaverne S. P. (Stig Pors) og D. A. (Dorthe Abildgaard) samt Aarstallet 1644.

Vestergaard har forhen været en Hovedgaard, der i sidste Halvdeel af 16de Aarhundrede tilhørte Landsdommer Gregers Juel, og ved Giftermaal kom til Familien Pors til Skovsgaard, jfr. iøvrigt Danske Atlas og ovennævnte Skrift af Rasmussen S. 219. Den hører nu under det med Grevskabet Langeland forbundne Stamhuus Ahlefeldt.

Humble, Kjædeby, Havbølle og Brandsby kaldes i Valdemars Jordebog Humlæthwet, Keteby, Hakæbølæ og Bramsby.

Tryggelev Sogn, omgivet mod Nord af Annexsognet Fodslette og Humble Sogn, mod Syd af Magleby Sogn, mod Vest og Øst af Østersøen. Kirken, midt i Sognet, 2 M. s. for Rudkjøbing. Arealet, 1891 Tdr. Land, hvoraf 72 Tdr. Land Fredskov, er bakket (Skøvlebjerg ved Tryggelev 146 Fod, det høieste Punkt paa Langeland), og Jordsmonnet bestaaer af stærke og kraftige Leerjorder. Sognet har ved Tryggelev-Noer, som danner dets nordvestlige Grændse, udmærkede Syltenge. Htk. 171⅝ Td. A. og E. og 1⅞ Td. Skff.

I Sognet: Byerne Tryggelev med Kirke, Præstegaard, Skole, Friskole og Veirmølle, Nørballe og Kinderballe med Veirmølle; Hovedgaarden Lykkesholm, 31¼ Tdr. Htk., 276 Tdr. L. Ager, 14 Tdr. L. Eng og 13 Tdr. L. Mose; Avlsgaarden Knepholm, 32½ Tdr. Htk., 309 Tdr. L. Ager, 22 Tdr. L. Eng og 7½ Tdr. L. Mose, Hede og Skov. Ialt i Sognet 21 Gaarde, 56 Huse med og 21 uden Jord.

Indbyggere: 885. Jordbrug og Fiskeri er Hovederhvervet.

3die Udskrivningskreds 89de Lægd. Med Annexet Fodslette een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Langeland. Foruden en Gaards Landgilde paa 4¼ Tdr. Byg aarlig, der føres Sognets Fattigkasse til Indtægt, ere 2 Legater, det Kragenskjoldske, 300 Rd., og det Skeelske, 200 Rd., indestaaende i Hovedgaarden Hjortholm, og hvoraf Renterne uddeles aarlig til Fattige under Hjortholm Gods, samt en Landgilde af en Fæstegaard til Beløb 4¼ Tdr. Byg. I Sognet er en Fattigbolig for 8 Lemmer, der nyde fuld Forpleining.

Kirken er simpel, med Taarn, uden Hvælvinger. Taarnet er efter den foreliggende Beretning tilbygget 1646.

I Tryggelev (Thruggeleue) havde Valdemar II. ogsaa Eiendomme.

Lykkesholm, tidligere en Bondegaard, som i det 15de og 16de Aarhundrede tilhørte Familierne Kortsen og Pors, og senere som adelig Sædegaard i det 17de og 18de Aarhundrede tilhørte Familien Kaas, der ogsaa eiede Holmegaard i Magleby Sogn, hører nu under Stamhuset Ahlefeldt, ligesom den anden i Tryggelev Sogn beliggende Avlsgaard Knepholm tilligemed Tryggelevgaard under Grevskabet.

Fodslette Sogn, Annex til Tryggelev Sogn, omgivet af dette og Humble S. samt Østersøen. Kirken, vestlig i Sognet, 1¾ M. s. s. o. for Rudkjøbing. Arealet, 1502 Tdr. Land, hvoraf 142 Tdr. Land Fredskov, er bakket, og Jordsmonnet for Størstedelen af stærk leermuldet Beskaffenhed. Htk. 159 Tdr. A. og E. og 2¼ Tdr. Skff.

I Sognet: Byerne Fodslette med Kirke og Skole, og Ovre; Hovedgaarden Hjortholm, 72 Tdr. Htk. A. og E., 2¼ Td. Skff., 598 Tdr. L. Ager, 230 Tdr. L. Eng, 5 Tdr. L. Mose og 160 Tdr. L. Skov (32⅝ Tdr. Htk. Fæstegods); Avlsgaarden Rødbjerghavn, 21⅝ Tdr. Htk., 180 Tdr. L. Ager, 43 Tdr. L. Eng og Mose og 40 Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 20 Gaarde, 20 Huse med og 15 uden Jord.

Indbyggere: 466. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbrug og Fiskeri Indbyggernes Hovederhverv.

3die Udskrivningskreds 90de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Langeland. I en foreliggende Beretning bemærkes med Hensyn til Sognets Udviklingstrin, at det har baaret stor Omsorg for sine Trængende, saaledes at kun et blindt Menneske af Sognets indfødte Beboere har nydt

fuld Fattigunderstøttelse og aldrig har nogen født Fodsletter været i et Fattighuus.

Kirken er restaureret i 1869 og fik da Hvælvinger, Taarn, Mindesmærke over Familien Kaas.

Hovedgaarden Hjortholm har været eiet af Melchior Hvas, som efter D. Atl. først byggede Gaarden. Det er fortalt om ham i „Danske Herregaarde", at han i et Skjøde Aar 1601 har ladet sin „kære Kone, Fru Abel Knudsdatter" (Akeleie), underskrive for sig, „efterdi jeg ikke kan selver skrive — et mærkeligt Vidnesbyrd om Dannelsen i den Tid blandt adelige Familier. Efter ham fulgte som Eier Niels Kaas († 1638), hans Datter Kirsten Kaas bragte den til sin Mand Landsdommer Erik Kaas, derefter deres Søn Niels Kaas, dennes Søn Generalmajor Christian Banner Kaas o. Fl. Denne Familie Kaas (efter Vaabnet benævnt „Muur-Kaas") er forskjellig fra den, der eiede Holmegaard og Lykkesholm, jfr. Hofmans Efterretninger om danske Adelsmænd I., Tab. 1 og 2 ved S. 157. Efter Adelslexiconet blev Capitain Johan Christopher Krag til Hjortholm adlet med Navnet Kragenskjold; han døde uden Livsarvinger. Den nuværende Hovedbygning er opført 1789. I Aaret 1823 kjøbtes Gaard og Gods for 85,000 Rdl. af Godseier Hastrup; den eies nu af hans Søn Chr. Hastrup.

Ovre kaldes i Valdemars Jordebog Nørræ og Syndræ Woræ.

Magleby Sogn, det sydligste Sogn paa Langeland, er paa tre Sider omgivet af Østersøen og paa Landsiden af Tryggelev Sogn. Kirken, omtrent midt i Sognet, $2^1/_2$ M. s. for Rudkjøbing. Arealet, 5713 Tdr. Land, hvoraf over 100 Tdr. Land Krat og Fredskov (Brolykke, Bovballe, Vester- og Øster-Skov m. fl.), er bakket og naaer ved Flakkebjerg 117 Fod over Havet; her findes et lavt isoleret staaende Taarn med et Fyr af 3die Classe, med Speil-Apparat, Lysvidde $3^1/_2$ Miil. Jordsmonnet bestaaer af lette Jorder paa Vestkysten, men af stærke Leerjorder i Midten og Østkysten af Sognet. Ved Sognets sydvestlige Sider haves endeel gode Syltenge. Det 450 Tdr. Land store Magleby-Noer, som fra Havet skjærer sig ind til Sognets Midte, tæt op til Kirken, er nu inddæmmet. Sydlig i Sognet gaaer det mindre Kiels-Noer ind fra Havet. Den sydligste Deel af Sognet har en fra det øvrige Langeland i flere Henseender forskjellig Vegetation, ligesom ogsaa flere af de i Flora Danica anførte Planter kun findes her og intet andet Sted i Danmark. Htk. $544^1/_4$ Tdr. A. og E. og 6 Skpr. Skk.

I Sognet: Byerne Magleby med Kirke, Præstegaard og Skole, Magleby-Søndenbro med Skole og Magleby-Nordenbro med Skole og Veirmølle, og Fiskerleiet Bagnkop med en Havn og Udskibningssted og Skole; Hovedgaardene Holmegaard, $27^1/_8$ Tdr. Htk., 180 Tdr. L. Ager, 15 Tdr. L. Eng og 25 Tdr. L. Mose, Brolykke, $35^1/_8$ Tdr. Htk., 243 Tdr. L.; Avlsgaardene Søgaard, $27^3/_4$ Tdr. Htk., 300 Tdr. L. Ager og 30 Tdr. L. Eng, og Nordenbrogaard, $43^1/_4$ Tdr. Htk., 282 Tdr. L. Ager og 32 Tdr. L. Eng, begge under Grevskabet Langeland. Ialt i Sognet 80 Gaarde, 139 Huse med og 40 uden Jord, hvoraf 31 G. og 125 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 2027. Naar undtages lidt Søfart og Sildefiskeri fra Bagnkop samt ubetydeligt Skovarbeide findes intet Erhverv udenfor Jordbrug. I Sognet et Teglbrænderi.

3die Udskrivningskreds 88de Lægd. Sognet, der er deelt i to Sognefogeddistricter, danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Langeland.

Magleby Kirke, beliggende paa en Bakke, opført af Kampesteen og Muursteen, hvælvet, har et Taarn med Spiir, 40 Alen høit, opsat 1762, da Greve Frederik Ahlefeldt lod Kirken reparere. Ved en Hovedreparation i 1867 fik Kirken et nyt Altermaleri, forestillende Jesus i Gethsemane.

Hovedgaarden Holmegaard eiedes i 16de Aarhundrede af Familien Dyre (med Vesselhornene). Den blev i Midten af 17de Aarhundrede kjøbt af Mogens Kaas til Lykkesholm, og tilhørte i Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede Otto Kaas og hans Søn Oberstlieutenant Hans Ditlev Kaas. Gaarden hører nu under Stamhuset Ahlefeldt, ligesom Brolykke i samme Sogn.

Fiskerleiet Bagnkop (oprindelig Barnkop) skal for flere hundrede Aar siden være blevet anlagt af hollandske Fiskere (Rasmussens „Oplysn. betræffende Rudkjøbing", S. 223); efter andre Sagn skal det være af vendisk Oprindelse.

Nord for Magleby-Noer findes ud mod Stranden en meget betydelig Voldplads, maaskee oprindelig en af Havet omflydt Bakke, der kaldes Kalø Slot.

Dæmningen for Magleby Noer blev gjennembrudt ved Stormfloden 13de Novbr. 1872; ogsaa Bagnkop By leed meget ved denne Leilighed; 40 Familier bleve huusvilde.

Ærø,

omgivet af Lille-Belt og Østersøen, ligger i mindst Afstand $1^3/_4$ Miil øst for Als, $^5/_8$ M. vest for Langeland og $1^1/_4$ M. syd for Fyen. Den har i det Hele en sydostlig-nordvestlig Retning og har i denne en Udstrækning af 3 Miil mellem den nordligste Spids Skjoldnæs og den sydligste Veinæs-Nakke. En bred Bugt, der ender i det nu udtørrede Graasteens-Noer, skar sig mellem Urehoved og Ommelshoved i sydlig Retning ind i Landet og deelte det i 2 tidligere kun ved en smal Landstrimmel, Dreiet*), forenede Dele, hvoraf den mindre Deel (kun $^1/_4$ □ M.) kaldes Skovland. Øst for Ærø ligge følgende til samme henhørende Smaaøer og Holme: Store-Egholm, Lille-Egholm, Halmø, Deirø og Langholm; paa Halmø findes en Gaard og paa Store-Egholm 3 Huse, de øvrige ere ubeboede. Desuden ligge i fornævnte Bugt de tvende Kragnæs-Holme og Been-Holm. Disse Øer og Holme iberegnede har Ærø et Fladeindhold af $1^{11}/_{20}$ □ Miil. Mellem Urehoved og Bornæs danner Havet, vestlig for den fornævnte større Bugt, en mindre Bugt, der ender i det nu ogsaa udtørrede Stokkeby-Noer. Af Indsøer fandtes kun Hvid-Sø paa Nordvestsiden af Landet, hvilken nu ogsaa ved Vandets Afledning er lagt aldeles tør. Den skiltes kun ved en Landstrimmel fra Havet og har sandsynligviis tidligere været et Noer. Ærø er med faa Undtagelser høit og bakket, især vest for Dreiet. I Modsætning til Langeland bestaaer Ærø af nogle faa langstrakte Bakker, der hæve sig temmelig høit og skraane stærkt ned mod Kysterne og de meget lavt liggende Fordybninger med Moser og Damme, der forekomme i det Indre af Øen. Den østre Deel af Landet, Skovland, er lavere end den vestre, større Deel. Det høieste Punkt, ved Knastebjerg Huse, naaer kun 91 Fod. I den vestre Deel fremtræder strax ved Norets vestre Kyst Galgehøi ved Dungkjær 186 Fod.

*) Saadanne smalle Landstrimler, for hvilke Drei (Drag) er det almindelige Navn, findes flere Steder paa Ærø: de fornævnte Landspidser Urehoved og Ommelshoved ere forbundne med det øvrige Land ved Drei; det samme er Tilfældet med Øens Sydostspids Ærøeshale.

Nordvest for Lille-Rise hæver en Bakke sig til 180 Fod, Synnesbjerg ved Bregninge er 215 Fod og dette er det høieste Punkt paa Ærø og paa dettes Hovedvandskjel, der gaaer over Olde- og Vindeballe, aftager mod Søby til 100 Fod og ude paa Skjoldnæs ikke naaer høiere end til 69 Fod. Medens paa den østre Side Landet daler jevnt og ender i brede Landgrunde, gaae Skraaningerne paa de andre Sider jevnt ned mod Havet. Jordbunden er mergelblandet Leer, hvis ydre Skorpe paa de fleste Steder er god Muldjord; Øen er som Følge heraf særdeles frugtbar. Skove findes ikke, uagtet Øen i ældre Tid har været meget skovrig, hvilket ikke alene berettes af ældre Forfattere, men ogsaa godtgjøres ved Benævnelsen Skovland for en Deel af Øen og ved mange Stedbenævnelser, hvori Ordet Skov forekommer.

Indbyggernes Antal var efter sidste Folketælling 1870: 11,863 (hvoraf i Ærøeskjøbing 1583 og i Marstal 2755). Dette udgjør henved 8000 paa Kvadratmilen (naar Ærøeskjøbing og Marstal regnes fra, c. 5050 paa Kvadratmilen i Landdistrictet). Folkemængden angaves i 1769 til 5118, i 1803 til 5773, i 1827 til 9120, i 1831, da Sundhedscommissionen lod foretage en Folketælling, til 8979, i 1845 til 10,185 og i 1855 til 11,120. Grunden til den hurtige Fremvæxt i Folkemængden er, foruden saadanne almindelige Aarsager som tidlige Ægteskaber og gunstige Betingelser for Sundheden, især Søfartens Tiltagen og Udparcelleringen af Øens 4 Herregaardes Hovmarker, samt derhos den betydelige Udparcellering af Bondejord.

Ærø henhører til Svendborg Amt. Ifølge Lov af 16de Febr. 1866 angaaende Ordningen af Amts- og Jurisdictionsforholdene i de i Henhold til Fredstractaten af 30te October 1864 i Kongeriget indlemmede forhen slesvigske Districter, er der af Landdistricterne paa Ærø med tilhørende mindre Øer oprettet et Herred under Navn af Ærø Herred. Dette tilligemed Ærøskjøbing Kjøbstad med tilhørende Grund udgjør derefter en Jurisdiction. Ordinair Retsdag er Onsdag. Ærø danner et Lægedistrict, Svendborg Amts 7de Folkethingskreds. Hvert Sogn har nu en Sognefoged, Marstal Sogn 2 (de tidligere Sandemænd og Vraagere ere afskaffede). Med Hensyn til Udskrivningsvæsen hører Øen under 3die Udskrivningskreds. Øen hører til Svendborg Amtstuedistrict og udgjør et eget Branddirectorat. Hele Toldvæsenet paa Øen staaer under en Toldforvalter, der boer i Ærøskjøbing, med en Toldoppebørselscontrolleur i Marstal og 5 Toldassistenter: 2 i Ærøskjøbing, 1 i Marstal, 1 ved Ommel og 1 i Søby. I Ærøskjøbing er en Postexpediteur, i Marstal en Postexpediteur. Telegraphbestyrere i Ærøskjøbing og Marstal.

I Henseende til Kirke- og Skolevæsen hørte Ærø alt forinden 1864 under Kongerigets Ministerium for Kirke- og Underviisningsvæsenet og havde i Forening med Størstedelen af Als siden 1819 en egen Biskop.

Tidligere stode disse tvende Øer under Fyens Biskop. Ærø er nu atter henlagt under Fyens Bispedømme. Det danner et eget Provsti. Kirkerne paa Ærø eie sig selv og bestyres af en Kirkeinspecteur under en Overkirkedirection, bestaaende af Fyens Stiftamtmand og Biskop.

Ærø omfatter 6 Sogne, nemlig: Ærøeskjøbing Kjøbstadsogn og de 5 Landsogne Søby, Bregninge, Tranderup, Rise og Marstal. Marstal Sogn deles igjen i Handelspladsen Marstal og Marstal Landsogn eller Landdistrict.

Ærø er ved den nye Matriculering af 1ste April 1867 ansat til 1427 Tdr. 5 Skpr. 1¾ Alb. Hartkorn Ager og Eng. Efter Statistisk Tabelværk 3die Række 11te B. udgjorde den 16de Juli 1866 det ved Matriculeringen opmaalte Areal 15,306 Tdr. Land, hvoraf 12,485 var benyttet Areal, deraf igjen besaaet med Hvede 384 Tdr., med Rug 1059 Tdr., med Byg 1845 Tdr., med Havre 1475 Tdr., med Boghvede 47 Tdr., med Ærter og anden Bælgsæd 368 Tdr., med Blandsæd 127 Tdr., med Kartofler 287 Tdr., med Raps 556 Tdr., med andre Handelsplanter 127 Tdr., tilsammen besaaet og beplantet Areal 6441 Tdr. Land, medens i Sommeren 1866 henlaae: af Agermarken 1) til Afgræsning for Huusdyr 3163 Tdr. Land, 2) til Høslet af Kløver og Græsfrø 1806 Tdr. Land, i reen Brak 702 Tdr. Land, som Eng 307 Tdr.; af Fælleder og Oredrev til Afgræsning 66 Tdr.

De tvende ved Inddæmninger i 1856 indvundne Arealer Graasteens-Noer og Stokkeby-Noer af henholdsviis 700 og 200 Tdr. Land ligesom ogsaa den omtrent et halvt Aarhundrede tidligere tildeels tørlagte Hvid-Sø, stor 250 Tdr. Land (oprindelig ogsaa et Noer) bleve den 13de Novbr. 1872 paany oversvømmede, idet Dæmningerne mod Havet ved den voldsomme Stormflod bleve gjennembrudte. Man venter dog at see Dæmningerne, endnu vistnok inden denne Deel af Danmarks Beskrivelse udkommer, atter istandsatte og Vandet derefter igjen udpompet.

Ærø skrives i gamle Documenter „Ærræ" (Valdemar II.'s Jordebog 1231 i (Scr. rer. Dan VII. p 524, 530), „Erre", „Errye", hos Hvitfeldt sædvanligt „Arre". Den nævnes første Gang i Historien 1043, da der leveredes et Søslag under Ærø, hvori Magnus den Gode overvandt Svend Estridsøn (Knytlinga-Saga Cap. 22). Den 18de Januar 1277 overlode Markgreverne af Brandenborg Ærø, som de rimeligviis havde i Arv efter deres Moder Sophie, Kong Valdemar II.'s Datter, for 1000 Mark til Fyrst Witzlav af Rygen. Ligesom Als var Ærø Gjenstand for de sønderjydske Hertugers Fordringer, og fra 1287 til 1296 var den ogsaa i Hertug Valdemar den Fjerdes Besiddelse tilligemed Als og Femern. Henimod Slutningen af Kong Erik Menveds Regjering tilhørte Ærø Markgreve Valdemar af Brandenborg, som 1315 forlehnede den senere danske Drost Laurits Jonsøn dermed, og da den var frataget denne af Christoffer II., fik han den igjen 1326 af den nye Konge, den sønderjydske Valdemar, efter Christoffers Fordrivelse. Af et Document fra 1337 sees, at Ærø da var i den holsteenske Grev Geerts Besiddelse, ligesom 3 Aar senere i hans Sønners

ved Valdemar Atterdags Thronbestigelse 1340 (Suhms Danm. Historie XII. S. 283, XIII. S. 6); ogsaa viser et Document af 19de Mai 1398 (trykt i Hüberts's Beskrivelse af Ærø S. 291), at den da stod under den holsteenske Greve Gerhard VI., som siden 1386 var forlehnet med Slesvig. I Begyndelsen af den langvarige Krig om Slesvig imellem Erik af Pommern og Gerhards Sønner erobrede Kongen 1410 Ærø tilligemed Als, og ved Fredsslutningen i Vordingborg 1435 var Ærø en af de faa Partikler, som forbleve under Kronen, fordi Kongen da havde dem i Besiddelse; men efterat denne havde forladt Danmark, overlod Rigsraadet ved en Tractat i Lybek den 2den Juli 1439 Hertug Adolf ogsaa Ærø, som lige til 1864 i verdslig Henseende har hørt til Slesvig. 1509 blev Øen hærjet og plyndret af Lybekkerne. Saavel ved Hertugdømmernes første Deling 1490 som ved den anden 1544 forblev Ærø ved den kongelige Deel ligesom Als og kom tilligemed denne Ø til at udgjøre Dronning Dorotheas Livgeding, men ved Frederik II.'s Udstykning af den kongelige Deel 1564 og et senere Bytte 1584 kom den ligesom Als til Kongens Broder Hertug Hans den Yngre. Ved dennes Død 1622 deeltes hans Besiddelser mellem 5 af hans Sønner, af hvilke den ældste, Hertug Christian, der egentlig som Stamherre skulde have havt Sønderborg, blev affundet med Ærø, da han, som det fortælles, var sindssvag. Da Hertug Christian døde ugift 1633, blev Ærø deelt i 4 Dele, idet hans Brodersøn og 3 dalevende Brødre, Hertugerne af Sønderborg, Nordborg, Glücksborg og Pløn, toge hver sin Part ved Lodkastning. Hertug Frederik til Nordborg fik Godset Graasteen, men solgte 1635 sin Deel til Hertug Philip af Glücksborg for 53,000 Rd.; Hertug Philip fik Ærøeskjøbing og Godset Vodrup; Hertug Joachim Ernst af Pløn fik Søbygaard Gods, og Hertug Johan Christian af Sønderborg fik Gudsgave Gods. Denne Udstykning havde kun sørgelige Følger for Øen, thi i enhver af Herrernes Andeel blev der ansat en Mængde Betjente til at varetage Herskabernes ofte modstridende Interesser, hvilke udsugede Befolkningen og demoraliserede den paa alle Maader. 1658 blev ogsaa Ærø hærjet af de Svenske. Ved Hertugen af Sønderborgs Concurs 1667 kom den sønderborgske Deel af Øen under den danske Krone, men blev faa Aar derefter tilligemed Nordborg overladt Hertug August af den pløenske Linie, som efterlod sin Andeel af Ærø til sin yngre Søn Christian Carl, hvis Søn Hertug Frederik Carl (tidligere „Herr v. Carlstein") efterhaanden arvede alle de nordborgske og pløenske Besiddelser, men 1730 afstod de første med den tilhørende Deel af Ærø til Kronen. Den glücksborgske eller mellemste Deel af Øen, bestaaende af Ærøeskjøbing og Godserne Graasteen og Vodrup, kjøbte Kong Frederik V. 1749 af Hertug Frederik for 3–400,000 Rd., og saaledes var nu hele Øen samlet under Kronen. Denne Forandring havde den besynderlige Følge, at Ærø mistede sine danske Love, som under Hertugerne af det sønderborgske Huus havde været gjældende paa Øen, og fik slesvigsk Ret istedet. Den 18de November 1773 ophævedes de forskjellige Retter paa Ærø, og hele Øen, Kjøbstaden iberegnet, fik en fælles Ret med en Landfoged som Præses og 2 Assessorer. Tidligere udgjorde Øen foruden Staden Ærøeskjøbing et Amt, Graasteens Amt, og 2 Lehn, Søbygaards og Gudsgaves Lehn.

J. R. Hübertz: „Beskrivelse over Ærø", Kjøbenhavn 1834.

„Statistische Skizze der Insel Arröe", von Professor Hansen, i N. Stb. Mag. IX. S. 117 ff.

„Vermitschte Nachrichten von der Insel Arröe", von Carstens, i Niemanns Vaterlandskunde III. S. 21 ff.

„Topographische Skizze der Insel Arröe", i Schlesw.-holst. Chronik 1801. Nr. 9 S. 3 ff.

Ærøeskjøbing

er beliggende umiddelbart ved Havet paa Øens østlige Kyst under 54° 53′ 30″ n. B. og 2° 9′ 30″ v. L. Byens Grund skraaner ned mod Havet, og bag Byen ligge temmelig høie Bakker; kun c. 2000 Alen fra Havnen ligger Øen Deirø og sydvest for Byen Lille-Ø, som nu er bebygget og beboet af een Familie, der bruger Øen til almindeligt Landbrug. Byen er temmelig regelmæssig bygget, med lave Huse, i det Hele af et venligt Udseende. 2 Torve, 8 Gader og Stræder og 369 Huse, hvoraf 352 i den egentlige By; den er inddeelt i 2 Kvarterer (Roder). Bygningernes Brandassurancesum er 344,180 Rdl.

Byens Jorder have et Areal af 415 Tdr. Land à 320 □ B. De bestaae deels af den gamle Kjøbingsmark og deels af den nedlagte Gaard Kjøbinghofs saakaldte „Herremark". Endvidere hører Øen Deirø af 28 Tdr. Land under Byen. Alle Jorderne ere udskiftede med Undtagelse af Deirø. De ere ansatte til Hartkorn 61 Tdr. 6 Skpr. 3 Fdkr.

Af offentlige Bygninger mærkes:

Kirken, af nyere Bygningsform, med Taarn og Spiir, opført 1756—58 istedetfor den ældre Kirke, der var meget forfalden. Godt Orgel.

Raadhuset, opført i 1863.

Den nye og den gamle Skole.

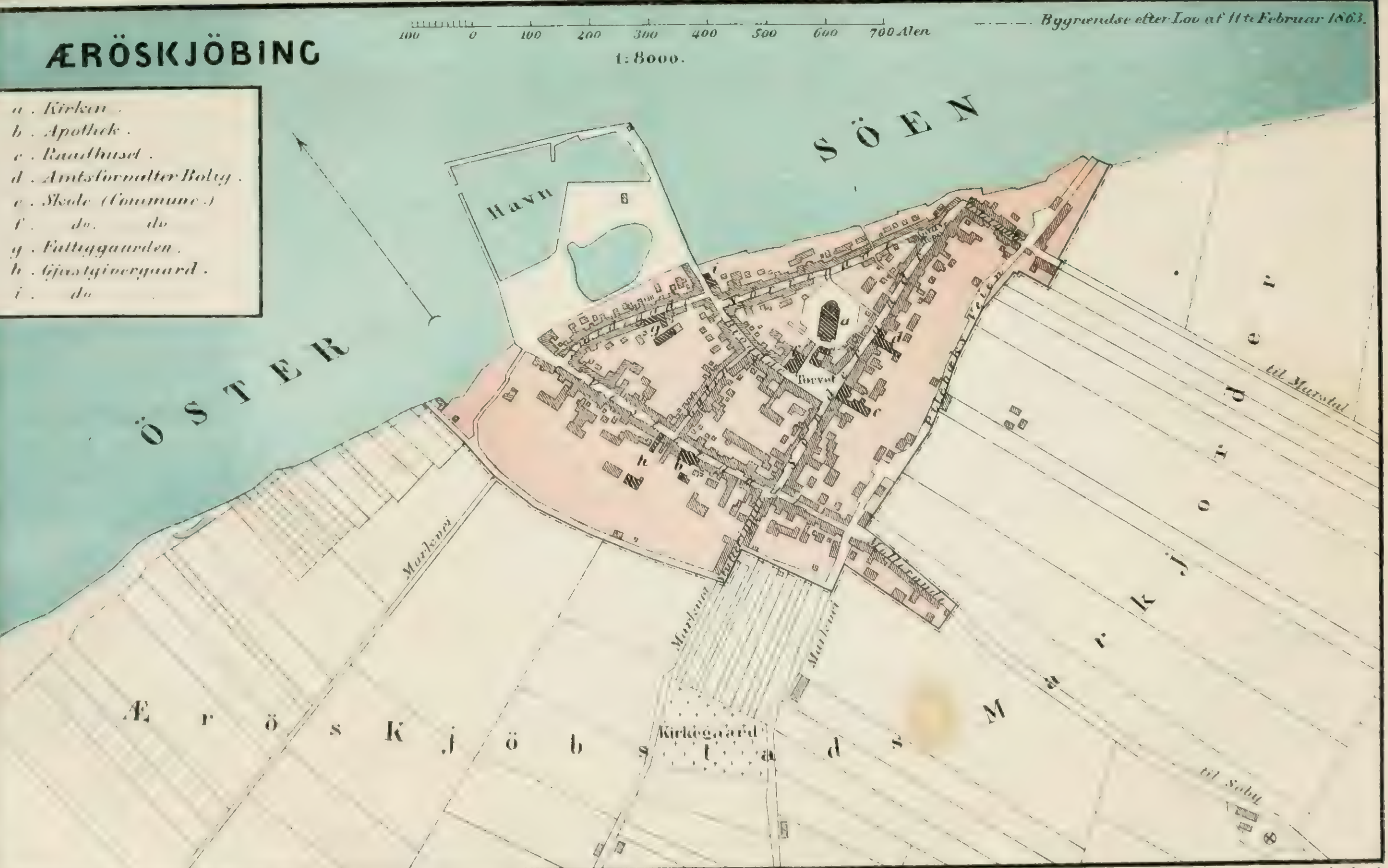
Fattighuset.

Indbyggernes Antal var i 1870: 1583 (779 af Mdkj. og 804 af Kvdkj.); i 1860: 1713; i 1855: 1712; i 1845: 1552.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ere 304 Skattepligtige ansatte til en Skatteindtægt af 90,745 Rd.

Indbyggernes Erhverv er hovedsagelig Søfart, og navnlig drives Fragtfart paa Norge, England og Holland. Ogsaa endeel Kornhandel drives, deels med hvad der kan udføres af Øens egen Avl, deels med Korn fra østersøiske Havne, som da enten føres til Norge eller i mindre Partier til Svendborg og Kiel.

Af de vigtigere fremmede Varer blev fortoldet ved Ærøeskjøbing Toldsted i 1871: Bomuldsgarn 4419 Pd. (i 1870: 4705 Pd.), Bomuldsmanufacturvarer 3072 Pd. (i 1870: 3025 Pd.), fremmed Brændeviin og Rom 681 Vtl., Stang- og Baandjern 2809 Pd., Kaffe 23,812 Pd. (i 1870: 19,764 Pd.), Risengryn og Riismeel 13,626 Pd. (i 1870: 11,107 Pd., Salt c. 700 Tdr. (i 1870: c. 500 Tdr.), Steenkul 7130 Tdr., Sukker 12,977 Pd., Tobak 224 Pd., Trælast 13,628 C.-Fd. (i 1870: 34,838 C.-Fd.), uldne Manufacturvarer 2410 Pd. (i 1870: 2628 Pd.), Silkevarer 116 Pd., Humle 705 Pd., Thee 435 Pd., Viin 600 Pd. (i 1870: 520 Pd.).

ÆRÖSKJÖBING
100 0 100 200 300 400 500 600 700 Alen
1:8000.
Bygrændse efter Lov af 11te Februar 1863.
a. Kirken.
b. Apothek.
c. Raadhuset.
d. Amtsforvalter Bolig.
e. Skole (Commune.)
f. do. do
g. Fattiggaarden.
h. Gjæstgivergaard.
i. do
SÖEN
ÖSTER
Havn
Torvet
Kirkegaard
Markvei
til Marstal
til Søby
Æröskjöbstads Markjorder
Em. Bærentzen & Co lith. Inst.

Af Kornvarer kan Udførselen ikke være betydelig, endskjønt Øen er særdeles frugtbar, idet den har over 11,800 Sjæle at ernære og saaledes næst Malta er den stærkest befolkede Ø i Europa. Der udførtes i Aaret 1871 ialt 8378 Tdr. Kornvarer og Frøsorter, hvoraf 7049 Tdr. til fremmede Steder. I 1870 var den samlede Udførsel 11,211 Tdr. Af andre Varer udførtes i 1871 19,256 Pd. Flesk, 411 Stkr. Sviin, 158 Stkr. Heste, 57 Stkr. Hornkvæg og 20,795 Pd. Huder og Skind. Med Undtagelse af Huder og Skind, der hovedsagelig ere udførte til indenlandske Steder udenfor Ærø, er Resten udført til Udlandet, navnlig Slesvig og Holsteen.

Skibsfarten var i 1871: i udenrigsk Fart indgaaet 246 Fartøier af 2093 C.-Lstrs. Drægtighed med 954 Læsters Bestuvning, udgaaet 228 Fartøier af 3120 C.-Lstrs. Drægtighed med 436¼ Læsters Bestuvning; i indenrigsk Fart indgaaet 242 Fartøier af 1867¾ Læsters Drægtighed med 987 Læsters Bestuvning, udgaaet 250 Fartøier af 1628 C.-Læsters Drægtighed med 174 Læsters Bestuvning. (I 1862: 86 Fartøier af 1334 C.-Lstr.

Ved Udgangen af Aaret 1871 var i Ærøeskjøbing Tolddistrict hjemmehørende 77 Fartøier af 1337¾ C.-Læsters Drægtighed.

Told- og Skibsafgifterne (incl. Krigsskat) udgjorde i 1871: 9472 Rd. imod 8828 Rd. i 1870. Brændeviinsbrændingsafgiften (incl. Krigsskat) har i 1871 udgjort 1643 Rd. imod 1828 Rd. i 1870 (af Brænderiet i Søby Kro).

Af industrielle Anlæg mærkes et Skibsbyggeri, en Savveirmølle, en Fabrik for Centrifugalpomper og et Kalkbrænderi; et Bogtrykkeri, hvorfra Ærø Avis udgaaer.

Kreaturholdet i Ærøeskjøbing var den 16de Juli 1866: 44 Heste, 206 Stkr. Hornkvæg, 283 Stkr. Faar og 113 Stkr. Sviin. Ved den nylig (Mai 1873) bekjendtgjorte Tælling af 15de Juli 1871 viste sig for Ærøeskjøbing følgende Tal: Heste 46, Hornkvæg 157, Faar 256, Sviin 59.

I Ærøeskjøbing holdes aarlig 3 Markeder, nemlig i Juni og October med Kram, i Juli med Heste.

Fra Ærøeskjøbing er Færgefart til Faaborg (4 M.), Svendborg (3½ M.), Vemmenæs paa Taasinge (3 M.) og Rudkjøbing (3¼ M.).

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Herredsskriver i Ærø Herred.

Byraadet bestaaer foruden Formanden (Borgmesteren) af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; c) for Fattigvæsenet; d) for Brolægningsvæsenet, Veivæsenet og Sprøitevæsenet. Skolecommissionen bringer paa Byraadets Vegne den anordnede Skoletvang i Anvendelse.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1871: til Fattigvæsenet 3272 Rd., Skolevæsenet 2336 Rd., Rets- og Politivæsenet 668 Rd.,

Brandvæsen 154 Rd., Medicinalvæsen 226 Rd., Byens Gader og Veie 2743 Rd., Bidrag til Statskassen 392 Rd., Amtsrepartitionsfonden 41 Rd., Amtsskolefonden 117 Rd. (Byen har ingen Gadebelysning, ikkun ved Raadhuset er anbragt 2 Petroleumslamper).

Af fornævnte Udgifter er tilveiebragt: a) ved særlige Indtægter 4835 Rd., b) ved Paaligning 7407 Rd., hvoraf 5353 Rd. er udredet ved Paaligning paa Formue og Leilighed; det Øvrige lignet paa Huse, Jorder og Næring.

Communen eier i faste Eiendomme: 1/6 af Raadhuset, den nye Skole den gamle Skole, Sprøitehuset, Fattighuset, Havnens Kogehuus og Materialhuus. Desuden eier den 2 Byskifter (Lodder i den gamle Bymark) og 24 Tdr. Land „mellem Bjergene", hvilke Jorder ere tillagte adskillige Embeder. I Capitaler eier Byen c. 7000 Rdl. Byens Gjæld er 11,324 Rd.

Under de locale Autoriteters Bestyrelse staaer det Polchauske Legat, stort 1600 Rd., og det Lindenhanske, stort 200 Rd. Desuden er i ældre Tider skjænket i Legater af Forskjellige til Kirken og Fattigvæsenet ialt 7182 Rd. Skolens Capitalformue udgjør 2161 Rd.

Byen har ingen Borgervæbning, ei heller noget egentligt Brandcorps. Byens Sprøiter betjenes af en Sprøitemester, 4 Straalemestere og 36 Huuseiere som Menige, hvilke sidste aarlig vexle.

Her er en offentlig Borgerskole, inddeelt i 4 Classer, ved hvilke 4 Lærere ere ansatte.

Havnevæsenet administreres af et Udvalg af Byraadet, bestaaende af Borgmesteren som Formand og 5 af Byraadet valgte Medlemmer. Under Udvalget sorterer en Havnefoged. Havnevæsenet har intet Fond; dets aarlige Indtægter ere c. 1650 Rd. Havnen blev i 1861 fordybet indtil 10 Fod.

I geistlig Henseende danner Byen et Sogn med en Sognepræst. Der er derhos ansat en ordineret Catechet, som tillige er Førstelærer ved Borgerskolen.

Districtslægen paa Ærø boer i Ærøeskjøbing. 3die Udskrivningskreds 83de Lægd. Apothek. Ved Ærøeskjøbing Toldsted er ansat en Toldforvalter og 2 Toldassistenter. Ved Postvæsenet er ansat en Postexpediteur. Telegraphstation.

Følgende private Selskaber og Foreninger findes for Tiden i Byen: Spare- og Laanekasse-Foreningen (i Kassen indestod ved Udgangen af 1871: 179,770 Rd., heri indbefattet den opsparede Fond, der udgjør 21,092 Rd.); Understøttelsesforeningen for Haandværkere; Skipperunderstøttelses-Foreningen, Foreningen til Understøttelse for trængende Sømænds Enker og Døttre; Sangforeningen; Læseselskabet; Fugleskydningsselskabet.

Som hosfølgende Afbildning udviser bærer Ærøeskjøbing i sit Segl et Træ. Muligviis har man ved Valget af det Særtegn for Byen havt

Hensyn til en Udledelse af Ærøes Navn af den Træsort, som endnu i Folkemunde kaldes Ær eller Æretræ (Valdbirk, Ahorn, Løn, Acer Pseudoplatanus), som voxer vildt i vore Skove.

Ærøeskjøbing er, hvad der ligger i Navnet, Ærøs eneste Kjøbstad. Den er ogsaa bleven kaldt alene Kjøbing, som Almuen endnu kalder den i daglig Tale; Henrik Rantzau kalder den Nicopia (Nykjøbing); hos Danckwerth er Navnet forvansket til Harzkoping. Byens Alder er ganske ubekjendt. I et hos Hübertz S. 291 aftrykt Document af 1398 nævnes et „Wysby up Erre" og en Borgmester med 3 Raadmænd sammesteds, men det er uvist, om det er den nuværende Kjøbstad. Efter Danske Atlas havde Ærøeskjøbing dog allerede 1476 en Borgmester Hans Hayghe. Dens Privilegier skrive sig fra det 16de Aarhundrede; de bleve stadfæstede 1563 af Enkedronning Dorothea og senere af Hertugerne af Glücksborg, som eiede Ærøeskjøbing siden Øens Deling mellem de 4 sønderborgske Linier 1633; men da Byen 1749 var kommen under Kongen, nægtede baade Frederik V. og hans Efterfølgere at stadfæste dem. 1629 leed Byen meget ved en stor Ildebrand. Ærøeskjøbing var den eneste Kjøbstad i Slesvig, der ikke havde sin egen Jurisdiction; 1773 mistede den sin Magistrat og stod fra den Tid under Landfogden paa Øen. Som alt foran anført blev ved Lov af 16de Februar 1866 angaaende Ordningen af Amts- og Jurisdictionsforholdene i de i Henhold til Fredstractaten af 30te October 1864 til Kongeriget overgaaede forhen slesvigske Districter Byfoged- og Byskriverembedet i Ærøeskjøbing forenet med Herredsfoged- og Herredsskriverembedet i det ny oprettede Ærø Herred. Indbyggernes Hovederhverv er Handel, Skibsfart og Landbrug; det sidste drives deels paa den gamle Bymark „Kjøbingsmark", deels paa den saakaldte „Herremark", der hørte til den gamle paa Torvet liggende hertugelige Gaard Kjøbingshof, hvilken Hertug Philip 1629 skjænkede sin Gemalinde Sophie Hedvig med Tilliggende; men 1682 bortleiede Hertug Christian hele Herremarken til Byens Borgere for 1000 Mark lybsk til evig Tid, og den følgende Hertug Philip Ernst nedlagde Gaarden 1721 og solgte den tilligemed Marken til Borgerskabet; sidstnævnte blev deelt i 58 Parceller, og hver Parcel betaltes med 500 Mark og en aarlig Recognition af 1 Mark. Byens Handel leed meget Afbræk ved Norges Tab, men den har dog atter været i god Opkomst; Marstals tiltagende Skibsfart har dog vistnok i de senere Aar atter virket standsende paa Byens Udvikling. Ved Stormfloden 13de November 1872 blev Ærøeskjøbing haardt medtaget: Skaden i selve Byen blev taxeret til 15,263 Rd. (hvoraf 4000 Rd. paa Havnen), paa Jorderne til 3500 Rd.

Den ikke mindre som Digter end af sin foranderlige Skjebne bekjendte Magister Anders Christensen Arrebo, der var Biskop i Throndhjem fra 1617 til 1622, da han blev afsat, og døde som Præst i Vordingborg 1637, var født i Ærøeskjøbing, hvor hans Fader Christen Andersen var Præst, den 2den Januar 1587, og har Navn efter sin Fødeø.

Søby Sogn, det nordligste paa Øen, omgivet af Bregninge Sogn og Havet. Kirken, c. $1^1/_2$ M. n. v. for Ærøeskjøbing. Arealet, 2532 Tdr. Land. 160 Tdr. Htk.

I Sognet: Byerne Søby med Kirke, Skole, Kro og Toldassistentstation, og Haven; Søbygaard, Hovedparcel af det nedlagte Gods af samme Navn, 88 Tdr. L., $7^1/_2$ Tdr. Htk., Søbygaardsmark, 76 Parcelsteder af det udparcellerede Gods Søbygaard, hver Parcellist boer paa sin Parcel; Vestermølle. Ialt i Sognet 51 Gaarde, 78 Huse med og 39 uden Jord. De allerfleste Gaarde og Huse henhørende til Byerne Søby og Haven ligge i selve Byerne, kun 4 Gaarde udflyttede.

Indbyggere: 1117. Jordbrug er Hovederhvervet; dog drives i Søby tillige Søfart og Fiskeri. I Søby Kro er et Brændeviinsbrænderi, hvor der tilvirkes c. 30,000 Potter Brændeviin aarlig. Ved Byen er en Havn for mindre Skibe; dens Dybde er 7 Fod. De her hjemmehørende Fartøier (21 med en samlet Drægtighed af 83 C.-Lstr.) benyttes, foruden til Fiskeri, deels til Fart paa Flensborg og Kiel med Kornvarer og Kreaturer og deels til Færgefart til Momark paa Als, hvilken sidste Fart navnlig er meget levende; paa enkelte Tider af Aaret nær daglig uden at der dog er nogen fastsat Afgangstid. Baadene seile kun naar de rekvireres.

Sognet er deelt i 2 Districter, nemlig Søby og Søbygaard. 3die Udskrivningskreds 80de Lægd.

Kirken, der er opført 1745, er i en nyere Stiil med bred Halvrunding mod Øst; fladt gibset Loft. Altertavlen, nyt Maleri, af Prof. Lund. Taarn med Spiir. Øst for Kirkebyen skal have staaet et Capel paa en Høi, som endnu kaldes Capelhøien.

Søbygaard var fordum et Gods, hvorefter Øens fjerde Lehn benævnedes. Det tilhørte 1540 Jens Gregersen, 1590 Hertug Hans den Yngre, som opbyggede Gaarden paany og stærkt befæstede den; efter Hertug Christians Død 1633 kom Godset til hans yngste Broder Hertug Joachim Ernst af Pløn og dennes Efterkommere. 1730 blev det atter ved Hertug Frederik Carls Afstaaelse kongeligt; 1772 blev det nedlagt og udparcelleret.

Byen Haven eller Nyhave blev udflyttet ved Landets Udskiftning paa den nordvestlige Spidse af Øen. Øst for Byen er et Sted „Borrestedgrav", der minder om en Borg, hvoraf der dog ikke findes Spor. Paa Øens Nordvestspidse Skjoldenæs var det i Jordebogen 1231 nævnte andet Krongods paa Ærø „Skyoldænæs"; der findes Spor af en 1812 opkastet Skandse.

Skaden, der blev forvoldt af Stormfloden den 13de November 1872 i Søby Sogn, blev vurderet til 11,155 Rd., hvoraf 1200 Rd. faldt paa Havnen og 9000 Rd. paa Hvidsø, der, som alt anført, igjen blev fyldt med Vand.

Bregninge Sogn, omgivet paa tvende Sider af Havet samt af Søby og Tranderup Sogne. Kirken ligger omtrent 1 M. v. n. v. for Ærøeskjøbing. Areal 2842 Tdr. Land. Htk. $257^3/_8$ Tdr.

I Sognet: Byerne Bregninge, næsten $^1/_4$ M. lang, deelt i Østerbregninge, Vesterbregninge og Tverby med Kirke, Præstegaard, Skole, 2 Møller, Kro og en Uldkartefabrik, Skovby med Skole og Kro, og Leby. Ialt i Sognet 70 Gaarde, 145 Huse med og 62 uden Jord, hvoraf 35 G. og H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1512. Jordbrug og noget Fiskeri er Hovederhvervet.

Kirken eier sig selv. 3die Udskrivningskreds 81de Lægd.

Bregninge og Søby udgjorde indtil 1869 et Sognekald.

Kirken er beliggende i Vesterbregninge, opført af raa Kampesteen paa en Fod af huggen Granit, hvælvet, Taarn af Kampesteen med høit Spiir, gammel Altertavle med 2 Fløie af Snitværk, Granit-Døbefont, Prædikestolen opsat 1598. De ældste Vinduer have været rundbuede, ligesom Chorbuen.

1442 pantsatte Hartvig Schack efter D. Atl. sit Gods i Leby til Hertug Adolf for 100 Mark. Den yderste Gaard i Tverby hedder Tverbygaard og skal have hørt til de Frigaarde, som fordum fandtes paa Ærø.

Tranderup Sogn, omgivet paa to Sider af Havet samt af Bregninge og Rise Sogne. Kirken, c. 1½ M. v. s. v. for Ærøeskjøbing. Areal 2314 Tdr. Land.

I Sognet: Byerne Tranderup, hvis sydlige Deel kaldes Ornum, med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro, og Vindeballe; Bornæsgaarde; Vodrup eller Vodrupmark, 42 Parcelsteder af det udparcellerede Gods Vodrup, hver Parcellist boer paa sin Parcel. Ialt i Sognet 51 Gaarde, 74 Huse med og 35 uden Jord, hvoraf 9 G. udenfor Byerne.

Indbyggere: 935. Jordbrug er Hovederhvervet. Fra Vodrup drives noget Fiskeri.

Sognet er deelt i 3 Districter, nemlig Tranderup med Bornæs, Vindeballe og Vodrup. 3die Udskrivningskreds 82de Lægd. Tranderup danner et Sognekald for sig.

Kirken er lille og har kun et lavt Taarn, men da den ligger meget høit, sees den vidt om til alle Sider og tjener til Somærke. Den er opført af raa Kampesteen paa en Sokkel af huggen Granit. Kirkens Chor ligger ikke nøiagtigt i samme Retning som Skibet; oprindelig har det været forsynet med Apsis. Kirken har i det Hele den rundbuede Characteer; dens Alder kan vel sættes til det 13de Aarhundrede, og den maa saaledes antages for at være den ældste Kirke paa Ærø. Det nuværende Taarn er opført 1832; det slutter foroven med en lanterneagtig Kuppelbygning. Gammel Altertavle af Træsnit, raat Arbeide. Kirkens Loft er hvælvet.

Tranderup Sogn var forhen Annex til Ærøeskjøbing.

Vodrup var fordum et Gods (oprettet af en Landsby af samme Navn), som tilligemed Ærøeskjøbing dannede et af Øens 4 Lehn. Efter Hertug Hans den Yngres Død 1622 kom det til hans Søn Hertug Christian og efter dennes Død 1633 til Broderen Hertug Philip af Glücksborg. 1749 solgte Hertug Frederik af Glücksborg det til Kong Frederik V., og 1767 blev Godset nedlagt og udstykket i 20 Parceller. I den sydlige Deel af Sognet findes Levningerne af en fiirkantet Vold „Borgvolden“ og mod Nord paa Borgnæs skal have staaet en Borg Stylteborg kaldet, af hvis Stene Tranderup Kirke skal være bygget.

I Tranderup Sogn blev ved Stormfloden den 13de November 1872 foruden anden Skade, vurderet til 5181 Rdl., Dæmningen til Stokkeby Nor gjennembrudt paa flere Steder og hele det inddæmmede Areal oversyllet med Vand.

Rise Sogn, det største Sogn paa Ærø, omgivet af Tranderup Sogn, Ærøeskjøbing Kjøbstadsogn, Bugten ved Ærøeskjøbing, Graasteen-Noer, Dreiet, der forbinder det med Marstal Sogn, og Havet. Kirken lidet over ½ M. syd for Ærøeskjøbing. Areal 5013 Tdr. Land.

I Sognet: Byerne Store-Rise med Kirken, Præstegaard, Skole og Kro (deles i Kirkeballe, Kongeballe og Lilleballe), Lille-Rise (ligger paa Skrænten af en temmelig høi Bakke og i Dalen derved, saa tæt beplantet med Træer af alle Slags, at den næsten synes at ligge i en Skov), Stokkeby med Skole og Mølle, Dunkjær med Mølle og Kro, Olde med Skole og Mølle; det udparcellerede Gods Graasteens Hovedparcel Gravendal, 92 Tdr. L., 12½ Tdr. Htk.; Graasteen, 33 Parcelsteder af det fornævnte Gods, Parcellisterne boe paa deres Lodder. Ialt i Sognet foruden Præstegaarden og en større Gaard 142 Gaarde, 175 Huse med og 95 uden Jord, hvoraf 96 G. og 64 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 2179. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet er inddeelt i 6 Districter, nemlig 5 Byer og det udparcellerede Gods Graasteen. 3die Udskrivningskreds 84de Lægd. Rise danner et Sognekald for sig. Det er bestemt, at der skal ansættes en Capellan pro loco, men der er endnu ingen udnævnt.

Kirken bestaaer af 3 Dele, den vestre og ældste Deel opført af Granitkvadre, oprindelig med fladt Loft og rundbuede Vinduer, den mellemste opført af Muursteen og den østlige Deel opført af utilhugne Kampesteen; nu overalt hvælvet; hvælvet Taarn med høit Spiir; 70 Alen lang, men kun 13 Alen bred, Altertavle med udskaarne Figurer, indrettet til at lukke sammen, gammel Granit Døbefont, series pastorum. Af Indskriften paa en Tavle i Kirken underrettes man om, at Lynilden slog ned i Rise Kirkespiir den 20de October 1663 om Midnat, Spiret brændte og Klokkerne sloges istykker. Kirken, der var indviet St. Nicolaus, var uden Tvivl fordum Øens Hovedkirke; den nævnes 1374, da Valdemar Atterdag overlod den til Marquard Bull, en Præst fra Bremen, og 1377, da Biskop Johan af Ribe tildømte Knudsbrødrene i Odense den, hvis Besiddelse af samme stadfæstedes af Kong Oluf Hakonsøn 1385 (Suhms Danm. Historie XIII. S. 727, hvor „Bille" er en Trykfeil for „Bull", XIV. S. 47, hvor „Rist" er en Trykfeil for „Rysæ", 149) og af forskjellige Paver. Sognet indbefattede tidligere Marstal (see dette Sogn). Paa Kirkegaarden fandtes 1845 168 Mønter.

Graasteen, beliggende tæt vest for Dreiet, var fordum et Gods, hvortil Rise Sogn hørte som Lehn, og er formodentlig opstaaet af Byen Dreyby, der nævnes 1514. Det tilhørte i Slutningen af det 16de Aarhundrede Hertug Hans den Yngre; efter hans Død 1622 gik det i Arv til hans ældste Søn Hertug Christian, som residerede og døde her ugift den 14de Juni 1633. Det kom derefter til hans Broder Hertug Frederik af Nordborg, som igjen 1635 solgte det til en tredie Broder Hertug Philip af Glücksborg, i hvis Familie det forblev til 1749, da Hertug Frederik solgte det til Kong Frederik V. 1767 blev Godset nedlagt og udparcelleret. Ved Gravendal findes Skandsesporet „Volden", og sydlig henimod Veinæsnakke, Øens Sydspidse, en fiirkantet med Vold omgiven Plads, som kaldes St. Albani eller Alberti Kirkegaard, og hvor der efter D. Atl. har staaet en St. Alberts Kirke.

I Rise Sogn blev den ved Stormfloden 13de November 1872 anrettede Skade vurderet til 4559 Rd. Tillige blev det deels til Rise, deels til Marstal hørende Graasteens Nor ved Dæmningens Gjennembrydning oversvømmet.

Marstal Sogn, omfatter Ærøes sydøstlige Halvø, Skovland kaldet, ved Dreiet forenet med Rise Sogn, forøvrigt omgivet af Havet og Graasteen-Noer (forsaavidt det nu ikke er inddæmmet). Sognet løber i nordvestlig Retning ud i en smal Landstrimmel, der ender i Ommelshoved, og en smal Fjord, Kløven, skjærer sig ind sydvest for denne Halvø; mod Sydvest udskyder Ærøesbale (Eriksbale), der tildeels danner Handelspladsen Marstals Havn. Til Sognet høre Øerne Halmø, Store-Egholm og Lille-Egholm samt Kragnæsholmene i det nu for største Delen udtørrede Graasteen-Noer. Kirken ligger omtrent 1 M. sydost for Ærøeskjøbing. Areal 2560 Tdr. Land. Htk. 218¼ Tdr.

I Sognet: Handelspladsen **Marstal,** beliggende paa en Skraaning ned mod Søen, med Kirke, Præstegaard, to Navigationsskoler, en Borger- og Almueskole (Frederiksskolen), Toldoppebørselscontrol, Postexpedition, Telegraphstation, 605 Huse, hvoraf 37 med Jordtilliggende (Husene i det Hele smaae og af Bindingsværk), 22 Gader, med 2755 Indbyggere, Dampskibsstation med daglig Dampskibsforbindelse med Svendborg over Rudkjøbing. Ved Regulativ af 26de Februar 1861 blev Marstal autoriseret som Handelsplads, paa hvis Grund der nu maa drives borgerlig Næring i samme Udstrækning som paa Kjøbstadgrund. Handelspladsens Hovederhverv er Rederi og Søfart. Den Fragtfart, som føres med Byens Skibe, er deels, og da navnlig med de mindre Fartøier, paa Indlandet, hvor dog Fragtfortjenesten som Følge af Dampskibsconcurrencen er meget aftagen, deels paa Udlandet, og da især paa Hertugdømmerne, Norge, Sverrig, England, Holland og Preussen. Nogle af Skipperne drive ogsaa Kornhandel for egen Regning; almindelig gjøre disse deres Indkjøb i de danske Kjøbstæder eller i preussiske Havne og sælge Kornet

1:8000.
50 100 200 300 400 500 600 Alen
a Kirke
b Præstegaard
c Gjestgivergaard
d Skole
e Toldkammer
f Fattiggaard
g Telegraphstation
Marstals Jorder
ÖSTERSÖEN
Gudsgaves Jorder
Markvei
Engheds str.
MARSTAL
J.H.Mansa gr.

igjen, deels i Norge, naar det er større Partier, men ellers sædvanligst i Hertugdømmerne. Handelspladsens Eiendommelighed er dens store Handelsflaade — see nedenfor — som efter Antallet af Skibene, der alle ere Seilskibe, er, naar Kjøbenhavn undtages, større end hvilkensomhelst Handelsstads i Danmarks. Efter Drægtighedsstørrelsen have derimod foruden Kjøbenhavn ogsaa Svendborg og Fanø Fortrin for Marstal. Som Følge af de tildeels ved den tiltagende Dampskibsfart i Tidens Løb forandrede Fragtforhold, lægger man sig nu mere og mere efter større Skibe, hvisaarsag ogsaa Skibsdrægtigheden i de senere Aar er stegen meget betydeligt. Det maa vække Forundring, at Marstal har en saa stor Handelsflaade, da Farvandet er saa daarligt, at kun Fartøier af og under 7 Fods Dybgaaende kunne komme til Byen sydfra og kun med 9 Fod gjennem Dybet ved Rudkjøbing, og ladede Fartøier maae derfor søge gjennem Svendborg Sund ind til det 1/4 Miil fra Marstal liggende Havneanlæg Kløven ved Landsbyen Ommel. Her er en fortræffelig Havn, hvor selv meget dybtgaaende Fartøier kunne finde Beskyttelse. Marstal Havn er meget stor og godt beskyttet mod Øst af en 1/8 Miil lang og meget solid Mole af Kampesteen mod Syd af Ærøeshale og mod Nord ved den nye Dampskibsbro. Havnen kan rumme c. 250 Fartøier, men har paa de fleste Steder kun 6 Fod Vand, hvilket dog er tilstrækkeligt, da Skibene meget sjeldent bringe Ladninger hertil, medens de større Fartøier endog maae kaste deres Ballast, førend de lægge op i Havnen. Der er nu paabegyndt Opmuddringsarbeider, hvorved Vandstanden med dagligt Vande i Indløbet fra Reden saavelsom i Ydrehavnen vil blive 9 à 10 Fod. Havnens Indtægter udgjøre c. 2000 Rd. aarlig. Af de vigtigere Varer blev fortoldet i 1871: Bomuldsgarn 2033 Pd. (i 1870: 1329 Pd.), Bomuldsmanufacturvarer 4645 Pd. (i 1870: 3988 Pd.), fremmed Brændeviin og Rom 429 Vtl. (i 1870: 273 1/2 Vtl.), Kaffe 7064 Pd., Risengryn og Riismeel 1674 Pd., Steenkul 3389 Tdr. (i 1870: 4130 Tdr.), Sukker 890 Pd. (i 1870: 1385 Pd.), Thee 296 Pd., Tobak 192 Pd., Trælast c. 7700 C.-Fd., Uldmanufacturvarer 561 Pd., Viin 432 Pd., Humle 931 Pd., Silkevarer 12 Pd. Af Kornvarer og Frøsorter var den samlede Udførsel i 1871: 6406 Tdr., hvoraf 5785 Tdr. udførtes til Udlandet (Slesvig, Holsteen og Norge). Skibsfarten var i 1871: i indenrigsk Fart indgaaet 439 Fartøier af 5006 C.-Lstrs. Drægtighed med 1133 Læsters Bestuvning (i 1870: 473 Fartøier af 6042 C.-Lstrs. Drægtighed med 1196 Læsters Bestuvning), udgaaet i 1871: 377 Fartøier af 3278 C.-Lstrs. Drægtighed med 137 Læsters Bestuvning (i 1870: 474 Fartøier af 5653 C.-Lstrs. Drægtighed med 126 Læsters Bestuvning; i udenrigsk Fart indgaaet 340 Fartøier af 5988 1/2 C.-Lstrs. Drægtighed med 887 Læsters Bestuvning (i 1870: 305 Fartøier af 5081 C.-Lstrs. Drægtighed med 652 Læsters Bestuvning), udgaaet 337 Fartøier af 7056 1/2 C.-Læsters Drægtighed med 262 1/2 Læsters Bestuvning (i 1870: 251 Fartøier af 4534 C.-Lstrs. Drægtighed med 197 1/2 Læsters Bestuvning). Antallet af de i Marstal og sammes District (Ommel og Kragnæs) ved Udgangen af Aaret 1871 hjemmehørende Fartøier var 269 af 5889 C.-Lstrs. Drægtighed. Told- og Skibsfartsafgifterne (incl. Krigsskat) udgjorde i 1871: 4113 Rd. (i 1870: 3578 Rd.). I Marstal er, som anført, to Navigationsskoler med 40—50 Elever. Ved Toldstedet er ansat en Toldoppebørselscontrolleur og 2

Assistenter samt en Toldassistent ved Ommel. Ved Postvæsenet er ansat en Postexpediteur. Marstal har en Spare- og Laanekasse. I Byen findes 15 Kjøbmænd, 3 Gjæstgivere, 4 Bryggerier og 3 Møller. Her holdes aarlig 2 Markeder med Kreaturer og Kram (i Mai og September).

Endvidere i Sognet: Byerne Marstal (Bondebyen), Ommel med Skole (ved denne et Havneanlæg i Kløven, see ovenfor), Kragnæs, af det udparcellerede Domainegods Gudsgave de mindre Samlinger af Beboelser Trappeskov, Ronæs og Gudsgavemark samt endvidere Rolpested, Græsvænge og Vestenskov. Mindre Samlinger af Beboelser ere Ommelshoved og Vestenskov. Ialt i Sognet, Handelspladsen medregnet, 1 Præstegaard, 60 Gaarde, 50 Parcelsteder, 203 Huse med og 601 uden Jord.

Indbyggere: 4441, hvoraf, som anført, 2755 i Marstal Handelsplads, i Landsognet 1686. Paa Handelspladsens Grund maa ifølge Regulativ af 26de Februar 1861 drives borgerlig Næring i samme Udstrækning som paa Kjøbstadgrund. Søfart og Handel er Hovederhverv, desuden drives noget Fiskeri. I Landsognet er Landbrug Hovederhvervet; fra Ommel og Kragnæs drives nogen Søfart og Fiskeri. 2 Kalkbrænderier, 1 Teglværk, 3 Møller og 4 Skibsbyggerier.

Sognet bestaaer af 2 Communer: Handelspladsen Marstal og Landdistrictet. Handelspladsens oeconomiske Forhold varetages af en Communalbestyrelse, bestaaende af en kongevalgt Formand og 10 Communalrepræsentanter. Omendskjønt Pladsen udgjør en egen Commune, er den dog i communal Forbindelse med endeel af Landdistrictet, navnlig Gudsgavemark, nu dog kun i Henseende til Skolevæsenet, og maa yde Bidrag til Repartitionsfonden. Kirken eier sig selv. Handelspladsen udgjør 3die Udskrivningskreds 86de Lægd og Landsognet 85de Lægd.

Marstal Sogn hørte til Rise Sogn indtil 1736, da Indbyggerne ansøgte om at maatte opbygge en egen Kirke. Denne blev færdig 1738 og indviet af Biskop Ramus. Det er en halv Korskirke med et Spiir paa Taget, lys og rummelig. Marstal vedblev dog indtil 1766 at være Annex til Rise.

Marstal skal have sit Navn af et fyrsteligt (kongeligt) Stutteri, der laae paa Byens nuværende Plads. Af et Amtsregnskab 1514 sees det, at „Maerstoll" da kun havde 7 Beboere, medens den ikke nævnes i Regnskaberne 1483 og 1486, da den formodentlig endnu ikke var udskilt fra Ommel („Amholte"). Siden Begyndelsen af forrige Aarhundrede har Byen hævet sig fra et lidet Fiskerleie, der efter Danske Atlas skylder Fiskeriet under Lolland sin Opkomst, først til en Flække og nu til en Handelsplads af stor Betydning med Hensyn til dens Søfartsbedrift. Den leed meget ved Pengeforandringen i 1814 og ved en Ildebrand Aaret efter, der lagde 62 Bygninger i Aske; men Antallet af Bygninger, Indbyggere og Skibe er imidlertid vedvarende i Stigning. Husenes Antal var 1768: 83, 1827: 358, 1831: 370, 1863: c. 530. I 1768 havde Marstal 39 Fartøier, 1780: 66, 1823: 123, 1830: 126, 1835: 140, 1840: 165 af 1944 C.-Lst., 1853: 211 af 2780 C.-Lst., 1863: 241 af 3631 C.-Lst., ved Udgangen af Finantsaaret 1864—65: 243 med en samlet Drægtighed af 3923¼ C.-Lst. og ved Udgangen af 1871 — som foranført — 269 Fartøier, drægtige 5889 C.-Lstr. Indbyggernes Antal var 1780: 761, 1803: 1449, 1827: 2070, 1831: 2080, 1835: 2107, 1840: 2171, 1845: 2284, 1855: 2473, 1861: 2590, 1870: 2755. Man har en Beskrivelse af Marstal fra det forrige Aarhundredes Midte i „Forsøg til en Indenlandsk Reise. Forfattet i Aaret 1763 af Mag. Johan Arndt Dyssel", der indeholder saa interessante Meddelelser om denne Byes Fremkomst, at vi ikke kunne nægte os at give et Uddrag af disse: „Marstal er et Sted, bygt paa Strandkanten, som bestaaer af lutter Søfarende, en By i ønskelig Opvæxt; en af de rare Byer i vore Tider, som tager aarligen til, da desværre vore øvrige Kjøbstæder tage af. Den har 83 Huse, men uden et Fodsbred Agerland, og er det Skade, at Husene for Rums Skyld maa

bygges saa uordentlige. Dens Næring er blot Søfart, Fiskeri og Handel. Alt hvad Birgil siger til Biernes Roes kan henthdes paa Marstallerne; de helme aldrig, de ere idelig i Bevægelse; en Dag at ligge stille er for dem en Plage. De leve tarvelig, stille og indgetogen. At stræbe og samle er al deres Sag. De lade sig aldrig nogen Sag være suur og vanskelig, naar der er mindste Haab. De tage vissselig mangen Fordeel fra andre mindre flittige Steder, men det er de at rose for. De have 50 Jagter. Marstallernes Fart og Handel er deri forskjellig fra Andres, at deres meste Fart er fra Michelsdag og hele Vinteren igjennem, saa længe et Fartøi kan gaae i Søen. I den Tid er deres største Handel med Korn og Fedevarer fra Lolland, Fyen og omliggende Øer til Kjøbenhavn og de holsteenske Stæder. Deres Skibe ere snilde, sikkre og Folket rette Søhaner. Naar andre Stæders Skibe ere aftaklede, løbe Marstallernes for fulde Segl. Deres Fiskeri er ikke alene til daglig Føde ved deres egne Kyster, men med mangfoldige store Baade, som de kalde Beltbaade, gaae de om Efterhøsten under Langeland, Lolland, Falster, Fyen og fiske en Mængde Sild til Skam for Indvaanerne, der have Sildene ved deres egne Lande og kjøbe, saa at sige, deres Eget af lutter Mageligheb eller Vankundighed. De have altsaa en By i blomstrende Opvæxt."

Gudsgave (Gottesgabe) var fordum et Gods, hvorefter et af Øens 4 Lehn benævnedes. Det tilhørte i Slutningen af det 16de Aarhundrede Hertug Hans den Yngre; derefter hans ældste Søn Christian († 1633) og de sønderborgske Hertuger; 1667 kom det til Kong Frederik III., nogle Aar senere til Hertug August af Nordborg-Pløn, og 1730 blev det af den sidste Hertug af Pløn, Frederik Carl, afstaaet til Kong Christian VI. Efterat Hovedgaarden var afbrændt ved Lynild den 4de October 1767, blev Godset det næste Aar nedlagt og Jorderne udparcellerede. Vest for Gudsgave paa Trappedals Mark ved det smalle Drei, som forbinder Marstal Sogn med den øvrige Ø, findes en med dobbelte Grave omgiven Plads, hvor et Vagttaarn har staaet, efter Sagnet opført af Absalon mod Sørøverne. Den Halvø, som Marstal Sogn danner, og som af Øens Beboere undertiden kaldes „Skovlandet", formoder J. R. Schmidt at være det i Jordebogen 1231 nævnte Kongsgods „Brunznæs".

Den lærde Botaniker, Etatsraad og Professor Jens Wilken Hornemann var født i Marstal, hvor hans Fader var Præst, den 6te Marts 1770.

Handelspladsen Marstal leed meget ved Stormfloden den 13de November 1872, navnlig bestod Skaden i at en Mængde der hjemmehørende i Havnen liggende Skibe bleve kastede op paa Land og derved deels ødelagte, deels mere eller mindre beskadigede. Communalbestyrelsen vurderede Skaden til 34,500 Rd. Den for nogle Aar siden opførte Mole med Anlægsplads for Dampskibene holdt sig meget godt.

Lolland og Falster

med tilhørende mindre Øer.

(Lolland-Falsters Stift. Maribo Amt).

Den Lolland-Falsterske Øgruppe, som mod Nord omgives af den fra Store-Belt indskydende Bugt, der benævnes Søen imellem Smaalandene eller Vordingborg-Bugten, mod Øst af Grønsund og Østersøen, mod Syd af Østersøen og mod Vest af Langelands-Beltet, bestaaer foruden af de to større Øer, hvorefter den benævnes, af følgende mindre: Veirø, Fæmø, Feiø, Skalø, Raagø, Raagø-Kalv, Askø og Lilleø i Søen mellem Smaalandene; Enehøiø, Veilø, Slotø, Bogø, Langø og Ydø i Nakskov-Fjord; de i een næsten lige Linie i nordvest-sydostlig Retning liggende smalle af Havet ofte overskyllede Holme langs med Lollands sydlige Kyst: Tjørnebjerg, Bredfjed, Mygfjed, Brunddragene, Hyllekrog; Magleholm, Vappeholm, Langø og Lidsø i Rødby-Fjord og Hasselø i Guldborg-Sund, samt endeel mindre Holme. Lolland og Falster i Forening med disse Smaaøer have et Fladeindhold af $30\frac{1}{10}$ g. □ M., hvoraf $21\frac{1}{2}$ g. □ M. falde paa Lolland, $8\frac{2}{5}$ □ M. paa Falster og Resten paa de mindre Øer. Det ved Matrikuleringen opmaalte Areal udgjorde den 15de Juli 1871 (efter Tabel XI i Sammendrag af statistiske Oplysninger om Kongeriget Danmark Nr. 5) ialt i Maribo Amt (Søplanen medregnet) 301,025 Tdr. Land. Af dette Areal var besaaet og beplantet med Hvede 25,291 Tdr., med Rug 13,603 Tdr., med Byg 46,081 Tdr., med Havre 17,519 Tdr., med Boghvede 8 Tdr., med Ærter og anden Bælgsæd 11,912 Tdr., med Blandsæd 9857 Tdr., med Kartofler 1510 Tdr., med andre Bælgfrugter 626 Tdr., med Raps 50 Tdr., med andre Handelsplanter 593 Tdr. Tilsammen besaaet og

SÖEN MELLEM SMAALA
30'
20'
10'
55°
50'
40'
LANGELANDS BELT
ALBUEN FJORD
RÖDBY FJORD
NAKSKOV
RÖDBY
FEIÖ
FÆMO
SUND
Ö S T
KORT
over
MARIBO AMT
udarbeidet og graveret af Oberst F. Klingsey,
revideret af Geheime Etatsraad J.P. Trap i Henhold
til Sammes Beskrivelse af Danmark.
HERREDER.
1. Lollands Sönder.
2. __d°__ Nörre.
3. Fuglse.
4. Musse.
5. Falsters Nörre.
6. __d°__ Sönder.
Approberede Diger, tildeels udførte
Projecterede Diger.

S J Æ L L A N D
MOEN
VORDINGBORG
STUBBEKJØBING
SAXKJØBING
NYKJØBING
NYSTED
Guldborg Sund
Storstrøm
STORSKOV
Thoreby
Kjettinge
Skjelby
Gjedesby
F A R S Ö E N E

beplantet 127,059 Tdr. Til Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng og Ovedrev var anvendt 119,648 Tdr. Land. Til Fredskov var anvendt 32,289 Tdr. Det hele anvendte Areal var 278,996 Tdr. Land. Af det samlede Areal var drainet 33,037 Tdr. Land.

Kreaturholdet udgjorde den 15de Juli 1871: 22,010 Heste, 55,407 Stkr. Hornkvæg, 107,888 Faar, 25,157 Sviin.

Det samlede Ager og Engs og halverede Skovskylds Hartkorn var efter Stat. Tabv. 3die R., 4de B. den 1ste April 1860 30,655 Tdr., deraf Kjøbstædernes Hartkorn 703 Tdr., Landdistricternes 29,952 Tdr. Af sidstnævnte hørte til 170 større Landeiendomme over 12 Tdr. Htk. 5928 Tdr., til 4052 Bøndergaarde fra 1 til 12 Tdr. Htk. 21,164 Tdr., til 8690 Huse under 1 Td. Htk. 2297 Tdr., til skyldsatte, ikke bebyggede Lodder 563 Tdr. Af Husene havde 4285 over 2 Skpr. Htk., 2056 mellem 2 Skp. og 1 Fdkr. Htk., 1101 under 1 Fdkr. Htk., 1248 vare jordløse Huse. Fæstegaardenes Antal vare 1187 (med 7169 Tdr. Htk.), men 351 af disse (med 2235 Tdr. Htk.) ere i Aarene 1861—70 overgaaede til Selveiendom.

Maribo Amt havde den 1ste Februar 1870 90,706 Indbyggere, hvoraf 15,454 i Kjøbstæderne.

I geistlig-administrativ Henseende udgjør denne Øgruppe **Lolland-Falsters Stift**, hvorunder dog ogsaa den til Sjælland hørende Ø Baagø er henlagt. Under Stiftet høre 4 Provstier: Sønder- og Nørre-Herreders Provsti, Fuglse Herreds Provsti, Musse Herreds Provsti og Falsters Provsti.

I verdslig-administrativ Henseende udgjøre Lolland og Falster med tilhørende Øer **Maribo Amt.** Amtets Landsogne danne en Amtscommune med et Amtsraad af 9 valgte Medlemmer. Amtet udgjør 5te Landsthingskreds og indbefatter 5 Folkethings-Valgkredse.

I jurisdictionel Henseende indbefatter Maribo Amt, foruden 7 Kjøbstadjurisdictioner, 9 Landjurisdictioner, nemlig: 1) Nørre-Herred; 2) Sønder-Herred; 3) Fuglse Herred); 4) Feio Birk; 5) Maribo Birk; 6) Nysted Birk; 7) Musse Herred og Baroniet Guldborglands og Grevskabet Hardenbergs østre Districts forenede Birker; 8) Nykjøbing Herred; 9) Stubbekjøbing Herred.

Maribo Amt hører til 2den Udskrivningskreds. Det danner et eget Stifts-Physicatdistrict med følgende Lægedistricter: Maribo og Rødby District, Saxkjøbing District, Nakskov District (hvormed forenet Stadslægeembet i Nakskov), Feio, Fæmø og Askø District, Nykjøbing og Stubbekjøbing District. Med Hensyn til de directe Skatters Oppebørsel er Amtet deelt i 2 Amtstuedistricter: Maribo (for Lolland) og Nykjøbing (for Falster).

Brandforsikkringsvæsenet for Landbygningerne i Amtet bestyres af 3 Branddirecteurer, en for Lolland, en for Falster og en for Feiø Birk.

Lolland*),

der kun ved det smalle Guldborgsund skilles fra Falster, ligger imellem 54° 38′ 50″ og 54° 58′ 25″ n. B. samt 0° 42′ 6″ og 1° 37′ v. L. Øens største Længde (fra Albuen til Sundby Færge) er 7¾ M.; Breden varierer mellem 3½ og 2 M.

Kysterne ere i det Hele meget flade, især mod Syd; Undtagelser herfra danne Birket Sogn med Ravnsborg Slotsbanke, samt, skjønt i mindre Grad, enkelte Steder paa Guldborgland og i Omegnen af Nysted. Mod Syd og Vest skjære de to store Fjorde Rødby-Fjord og Nakskov-Fjord sig vidt ind i Landet og danne en Mængde Øer og Holme, Bugter og Vige. Grunde omgive Kysterne overalt, dog især mod Syd, hvor den vidtstrakte Grund Rødsand strækker sig fra Rødby-Fjord til Falsters Odde.

Ligesom Møen deles Lolland ved en Sænkning i en østre og en vestre Deel, som dog ikke ere synderlig forskjellige med Hensyn til deres Natur. Denne Sænkning, der er stærkt fremtrædende saavel i Havbunden som i det over Havfladen hævede Land, gaaer ind fra Søen mellem Smaalandene som en Rende, Staaldyb med 6—8 Favne Vand og Lindholms Dyb med indtil 5 Favne, grunder efterhaanden mere op, men fremtræder dog stedse tydelig mellem de omliggende Grunde, og skjærer sig tilsidst ind i Landet som Saxkjøbing Fjord. Over Havfladen viser Sænkningen sig som en langstrakt smal Eng, der gjennemskjærer Øen og afdeler det saakaldte Guldborgland fra den øvrige større Deel. Begge disse Dele af Landet, den mindre østlige og den større vestlige, have begge yderst eensformige, storformede og særdeles flade Skraaninger, mellem hvilke Vandskjellene kun hæve sig til ringe Høide over Havet. En mindre fremtrædende, men dog ikke uvæsentlig Forskjel viser sig med Hensyn til Formen af Bækkenerne i den nordvestlige Deel af Landet. Her ere Skraaningerne nemlig i det Hele taget saa afglattede og eensformig hældende, at der hyppigst ingen Moser findes, medens Skraaningerne i den øvrige Deel af Øen fremtræde mere udhulede, saa at her findes ikke faa Moser, nogle endog temmelig store. Det høieste Punkt i den østre Deel findes

*) Den første Stavelse i Landets Navn udlede flere Forfattere af Adjectivet lav (Lavland, Lalandia); sandsynligere udledes det af oldn. là, hvis Betydning er Vædske, Vand som staaer stille, i poetisk Stil Havet, i norske Dialekter Sumpvand; altsaa betyder det enten Landet i Havet eller snarest Landet med de mange Indsøer og stillestaaende Vande. Navnet skrives i ældre Tid altid Laland, Laaland og endnu ofte Laaland.

nord for Radsted og er kun 42 Fod. Den vestre Deel har omtrent i sin Midte en langstrakt, næsten umærkelig Rygning. Den hæver sig i den sydøstre Deel af Øen i Nærheden af Bregninge Kirke til 79 Fod, er dernæst betegnet ved Byerne Ø.-Alslev, Sørup, Alsø, Fuglse, Krynge og Bursø og naaer paa dette Sted 60—70 Fod, dernæst gaaer den forbi Raa, Østsiden af Christianssæde Skov, Langet, Stokkemarke, Vesterborg Skovhuse og Lille Lindet, paa hvilket Strøg den gjennemsnitlig er lavere, kun 30—50 Fod; tilsidst naaer Rygningen sit høieste Punkt i Bavnehøi ved Birket, 94 Fod, altsaa Lollands høieste Punkt (see Høideforholdene paa den sjællandske og den fyenske Øgruppe af E. Madsen, Capitain i Artilleriet). Midt i dette sydost-nordvestlige Høidedrag findes et Bassin af forholdsmæssig betydelig Udstrækning, der strækker sig fra Store Musse op mod Grimstrup. Dets Længde er paa det Nærmeste 2 Mile med meget forskjellig Bredde. Det bestaaer af en Række Bækkener, adskilte ved Fladninger af større og mindre Udstrækning; de østligere ere efterhaanden hævede, saa at deres Bund nu ligger tør og brugbar til Græsning og Tørveskjær, medens de vestligere endnu ere fyldte med Vand. Af de vandholdende Dele er Gaassø, den østligste, nu næsten ganske tilgroet; Heirede-Sø er den dybeste, 20—30 Fod paa flere Steder; Maribo-Sø og Nørre-Sø eller Grimstrup-Sø saavelsom den sydligere beliggende Røgbølle- eller Al-Sø have i Almindelighed 6—9 Fod over Mudderet.

Lollands Grundbeskaffenhed har en Art af Lighed med Mærskegnenes. Øen ligger nemlig, naar det fornævnte Høidedrag undtages, næsten lige med Havet, fornemmelig den sydvestlige Deel, hvor de yderste Enge ofte overskylles af det indtrædende salte Vand, hvorfor de ogsaa kaldes Saltninger; Jordbunden bestaaer i Regelen af en fiin, tung og feed Leergrund, der paa de forskjellige Steder mere eller mindre er blandet med Muld. Under Overfladen findes næsten overalt Mergel. Paa Grund af Landets Fladhed er det vanskeligt at give Vandet Afløb, og Landet lider herved endeel i regnfulde Aar. Lolland har kun faa Tørvemoser; de største og bedste Moser findes imellem og ved Bankerne i Birket Sogn. Denne Mangel føles imidlertid mindre paa Grund af Øens herlige Skove. Skovarealet udgjør 23,700 Tdr. Land, der især bestaaer af Eeg og Bøg. De største samlede Skovstrækninger findes øst paa Øen i Nærheden af Guldborg-Sund og fra Midten af Landet til den nordlige Kyst. Characteristisk for Lolland (for en stor Deel ogsaa for Falster) ere de utallige spidsbladede Piletræer (i de senere Aar ogsaa Poppelpiil), der ere plantede langs med Veie og Markskjel, og af hvis afhuggede Grene flettes Hegn. Naar man om Sommeren fra et høiere Punkt seer ud over Landet, seer dette ud som en sammenhængende Løvskov, hvis blaaliggrønne Farvetoning kun afbrydes af de høiere og stærkere farvede Ege- og Bøgeskove.

De betydeligste Aaer ere: Halsted-Aa, der kommer fra Vesterborg-Sø, gaaer i sydvestlig Retning paa Grændsen af Nørre- og Sønder-Herred og falder ud ved Sæbyholm i en Arm af Nakskov-Fjord. Ørby-Aa løber i modsat Retning, men ligeledes i Skjellet af de nævnte Herreder. Huus-Aa kommer fra Maribo-Sø. Begge sidstnævnte Aaer falde ud i den mod Toldstedet Bandholm indskydende Bugt (Bandholm-Bugten). Saxkjøbing-Aa, der kommer fra Hanemosen i Guldborgland, forener sig med Afløbene fra Moserne ved Hardenberg og falder ud i Saxkjøbing-Fjord.

Af Indsøer mærkes foruden de fornævnte i Landets Centralbassin: Vesterborg-Sø og Pederstrup-Sø.

Lolland med tilhørende Øer har 63,953 Indbyggere, hvoraf i Kjøbstæderne 10,487.

Paa Lolland ere Kjøbstæderne: **Maribo, Nakskov, Nysted, Rødby** og **Saxkjøbing** og følgende 4 Herreder: **Sønder-Herred, Nørre-Herred, Fuglse Herred** og **Musse Herred.**

Det synes ikke blot i og for sig rimeligt, at Venderne, som fra Østersøens sydlige Kystlande indtil Valdemarernes Tid gjorde saa hyppige og ødelæggende Angreb paa de lige overfor liggende Kyster, ogsaa til enkelte Tider have sat sig fast paa de nærmest liggende danske Øer, navnlig Lolland og Falster; men flere Omstændigheder henpege ligefrem paa et slavisk Elements Optagelse i Befolkningen paa Lolland i den tidligere Middelalder. Lolland ligger kun i halvtredie Miils Afstand fra Femern, hvilken Ø ligesom det hosliggende Vagrien, som bekjendt, var befolket af Vender; Saxo beretter udtrykkelig, at der var en Tid, hvori Lolland som en skatskyldig Provinds var Slavernes Herredømme underkastet, og adskillige Stednavne, saavel paa selve Øen, som ved dens sydvestlige og sydlige Kyster, der vende mod Femern (Kramnidse, Billese, Binnidse, Tillidse, Kudidse) bære umiskjendelig Præg af slavisk Oprindelse*). Da den vendiske Prinds Prislav, efter at have ladet sig døbe, fik Valdemar I.'s Søster tilægte, gav hans kongelige Svoger ham efter Saxo betydelige Forlehninger paa Øerne, hvortil rimeligviis ogsaa Lolland har hørt, og Prislavs Søn med den danske Prindsesse, Knud, som døde 1183, siges ligefrem hos Saxo at have havt Lolland i Forlehning. Siden Valdemar Seirs Tid var denne Konges yngste Søn Christoffer Herre af Lolland og Falster (han kaldes i Diplomer og Krøniker »dominus Lalandiæ«, ikke dux eller Hertug), indtil han selv efter sine ældre Brødres blodige Død blev Danmarks Konge 1252. Inden han besteg Thronen, var hans Søn, senere Kong Erik Glipping, efter en gammel Krønikes Angivelse (Scr. rer. Dan. I. p. 25), født paa Lolland; Stedet betegnes ikke nærmere. Valdemar Seirs uægte Søn Knud fik kort før sin Død, som indtraf 1260, efter Hvitfeldt Lolland i Forlehning af Erik Glipping istedetfor Bleking, som han havde havt fra sin Faders Tid. I Danmarks Opløsningsperiode efter Christoffer II.'s Fordrivelse 1326 fik den holsteenske Greve Johan ved Rigets Udstykning s. A. af Interimskongen Valdemar Eriksen Lolland, Falster og Femern, og efter Christoffers Tilbagekomst beholdt han ved et Forlig med denne sin Halvbroder 1329 Lolland som Pant tilligemed Sjælland og Skaane; dog synes idetmindste noget af Øen at have hørt til de ringe Rester af Riget, som endnu vare i denne Konges Besiddelse, da han døde; thi han opholdt sig meget her i sine sidste Leveaar, og i den nærmeste Tid efter hans Død, i Aarene 1333 og 1334, kaldte hans Søn Prinds Otto

*) Jfr. en Afhandling af Prof. F. Schiern: „Om den slaviske Oprindelse til nogle Stedsnavne paa de danske Smaaøer" i hans „Hist. Studier", 2det Bind, Kbhvn. 1857, S. 440—75.

a Kirken
b Raadhuset
c Byens Skole
d Præstegaarden
e Apotheket
f Maribo Bank
g Gasværket
h Toldvæsenet
i Sygehuset
k Byens Fattighuus
Maribo Ladegaards Jorder
Maribo Kjøbstads Markjorder
NÖRRE SÖ
SÖNDER SÖ
Bangs Have
Exerceer Plads
Nörrehave
Banegaard
Hotel
Torvet
Kirkegaard
Maribo Kjöbstads Markjorder
MARIBO
1:8000.
50 100 200 300 400 500 600 Alen

sig i Diplomer, som meest ere udstedte i Saxkjøbing, „Hertug af Lolland". Da Valdemar Atterdag igjen havde samlet Rigets adsplittede Provindser, gjorde han sin Søn Christoffer til Hertug af Lolland 1359; men denne Prinds døde tidlig, i en Alder af 19 Aar, 1363, og derved banedes Veien for hans Søster, den berømmelige Dronning Margrete, til Thronen. Kong Christian IV.'s ældste Søn Christian var en Tid lang Statholder over Lolland og Falster. I den svenske Krig 1658—60 blev Lolland, ligesom saa mange andre danske Provindser, holdt besat af Fjenden; jfr. Nakskov.

Saavel i den katholske Middelalder som lige til ind i dette Aarhundrede have Lolland og Falster hørt til Fyens Stift. Den 30te December 1803 fik disse Øer deres egen Biskop (egen Stiftamtmand havde de alt forlængst havt) og have siden tilligemed de omliggende Smaaøer udgjort et eget Stift.

Maribo,

Kjøbstad i Musse Herred, er beliggende mellem den større Maribo-Sø (1897 Tdr. Land) og den mindre Grimstrup- eller Nørre-Sø (86 Tdr. Land). De smukke Indsøer med skovbevoxede Bredder og Holme give Byens Beliggenhed en malerisk Ynde. Hovedlandeveien igjennem Lolland passerer igjennem Byen. Afstanden til Nakskov er $3^1/_2$ Miil, til Vandholm 1 M., til Saxkjøbing $1^1/_4$ M., til Nykjøbing paa Falster $3^1/_2$ M., til Guldborg Færgested $2^1/_2$ M., til Rødby $1^3/_4$ M. og til Nysted 3 M.

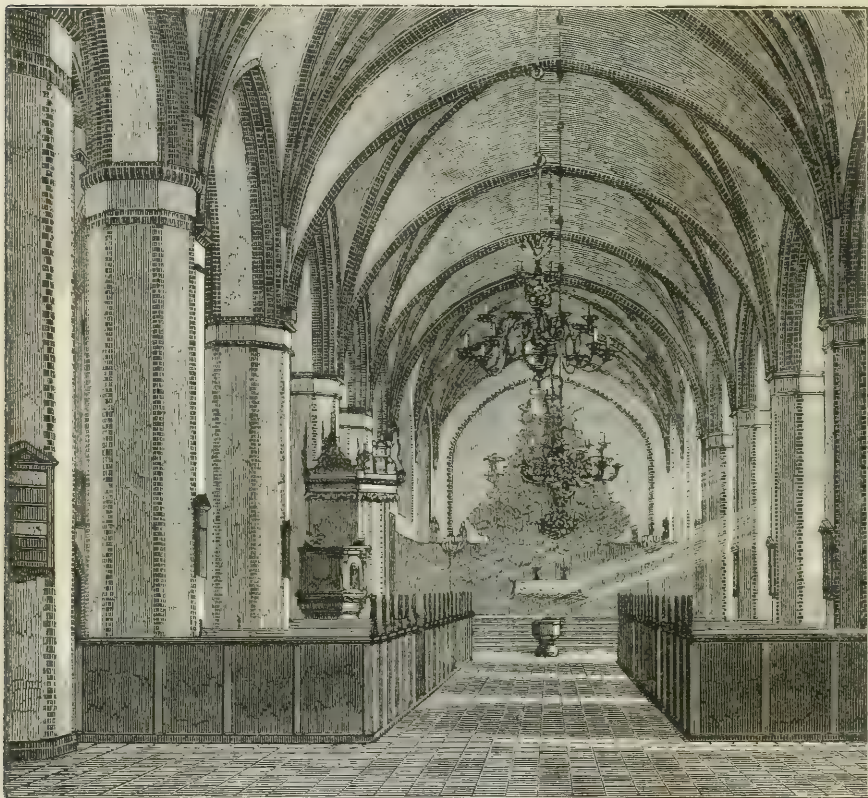
Byen har et Areal af 872,888 □ Alen, 10 Gader og 307 Gaarde og Huse (1837: 184), hvoraf 287 i den egentlige By. Bygningernes Brandforsikkringssum var den 1ste April 1872: 1,093,730 Rd. (den 1ste Januar 1857: 796,760 Rd., 1843: 376,890 Rd.). Byens Jorder udgjøre et Areal af 380 Tdr. Land Ager og 40 Tdr. Land Skov; Htk. 58 Tdr. 1 Skp. Ager og Eng og 9 Tdr. 3 Skpr. Skovskyld.

Maribo Kjøbstad-Commune er forenet med et Landdistrict, som bestaaer af Hovedgaarden Maribo-Ladegaard og Landsbyen Refshale. Landsbyen har Communalvæsen, og navnlig Skole- og Fattigvæsen, fælles med Kjøbstaden og har intet særligt Sogneraad, men er repræsenteret saavel i Byraadets Skoleudvalg som i Fattigudvalget ved En af Landdistrictets Beboere. Folkemængden i Landdistrictet udgjør 164 Mennesker; Hartkornet er c. 98 Tdr. Ager og Eng og c. 7 Skpr. Skovskyld.

Af offentlige Bygninger mærkes:

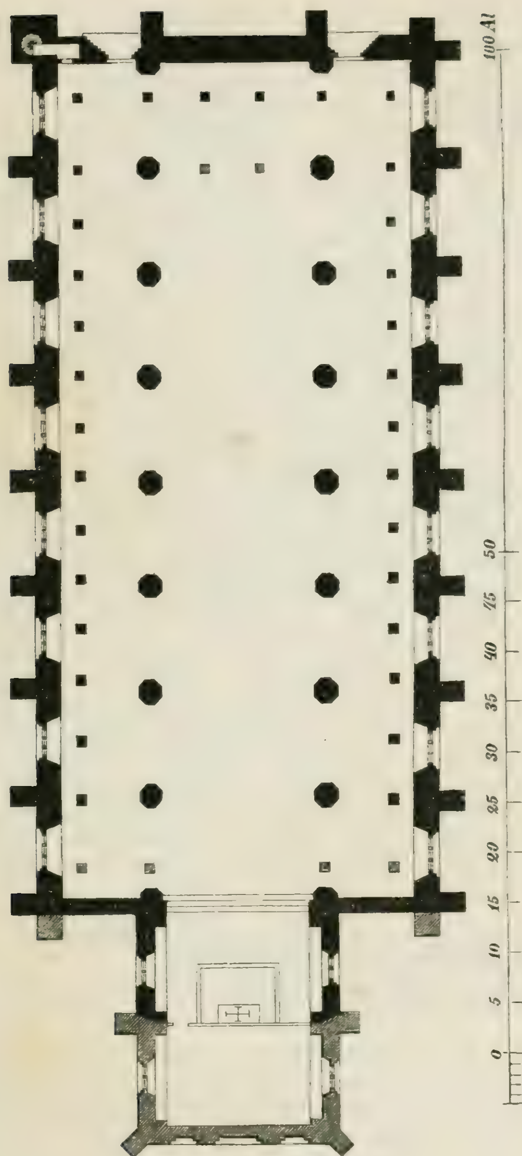
Maribo Stiftskirke. Først i Aaret 1803 fik Lolland-Falster sin egen Bispestol. Til Stiftskirke udkaaredes Øens anseeligste Bygning, Sognekirken i Maribo, tæt ved Maribo-Sø. Nu staaer den fuldkommen frit, engang var den omgiven af talrige Klosterbygninger; men desto mere øinefaldende vender den nu sin brede Forside, nu igjen forsynet med Trappegavle, imod Øst, medens dens smallere Chor, ligeledes med Trappegavle, fremtræder i Vest for Langhuset. Nu har den kun et lidet Spir, som i den nyere Tid er blevet opsat paa dens østre Gavl, tidligere reiste sig et ikke uanseeligt firkantet Klokketaarn ved Chorets Ende. Medens Kirkens Ydre alt viser en særegen Form, gjælt dette og gjælder endnu mere om dens Indre, hvorom senere skal tales. Den svenske Helgen-

inde Birgitte, der døde 1379 og blev canoniseret 1391, bekjendt for de Aabenbaringer — revelationes — som tvende Paver Gregor XI. og Urban VI. erkjendte for ægte og indgivne af Guds Aand, havde stiftet Birgittiner, ogsaa kaldet Brigittiner eller den hellige Frelserens Orden (Sancti Salvatoris). Denne Nonne-Ordens Kirkebygninger, til hvilke Maribo Kirke hører, fremtræde med særlige Former. Det er omtalt ved Sorø Kirke, at den var opført „i den Tarveligheds Aand, der dengang sømmede sig for et Cistercienserkloster", men denne forsætlige og bevidste

Maribo Kirkes Indre.

Reaction, som enkeltviis findes i Middelalderens Kunst imod en rigere Anvendelse af decorative Midler, „en Fordring til Tarvelighed og Strenghed i det christelige, fra Verden bortvendte Sinds Navn", var paa en vis Maade traadt endnu stærkere frem i Brigittiner Ordenen end hos Cistercienserne. Helgeninden selv havde jo udtalt sig imod „et hoffærdigt Bygningssæt". Kirkehallens Form var særlig egnet til at modtage et saadant Ydmyghedens Præg. Medens Bygningen fik en betydelig Udstrækning (Maribo, den mindste, har 205 Fods Længde) bleve Forholdene

Grundtegning af Maribo Kirke.

lave og trykkede; Midtportalen, hvorpaa Middelalderen ellers udviklede saa megen Pragt, var formeent disse Kirker, intet Tværskib, Klokketaarnet givet Plads op til Choret, som mod Sædvane var lagt i Vest*). Kirken

*) Vadstena Kirke ved Vettern, som reiste sig af Kvadersteen i de første Aar af det 15de Aarhundrede, er den ældste og anseeligste af Nordens 3 Brigittiner-Kirker og Forbilledet for de to andre (begge

er restaureret i 1866—69 under Bygningsinspecteur, Etatsraad Hansens Ledelse, og den har derved gjenvundet sin tidligere Skjønhed og navnlig har den i det Ydre atter faaet sine gamle Trappegavle, Nonnechoret hæver sig mod Vest noget over den øvrige Kirke og der er Alteret anbragt, Orgelet i Skibets østlige Muur. Skillemuren, der før adskilte Jomfruchoret fra Skibet, er borttaget, og det svækker ikke mere det fordeelagtige Indtryk, som Kirken maa gjøre paa enhver Beskuer, ved sine skjønne lyse Hvælvinger (Stjernehvælvinger i Hovedskibet, Korshvælvinger i Sideskibene, Ribberne med Muursteensdecoration) og den lange, dobbelte Række af fritstaaende Piller. Som særligt for Kirken maa nævnes Pulpiturerne, der gaae langs dens trende Sider og under hvilke findes en Gang, der adskilles fra den øvrige Kirke ved de lave, bærende Piller; denne lave Omgang kaldes paa Stedet undertiden Munkegangen. Flere gamle Liigstene have fundet Plads her. Kirkens Altertavle forestiller i Billedskjærerarbeide: nederst Christus i Gethsemane, i Midten Nadverens Indstiftelse samt Evangelisterne Marcus og Johannes ved Siderne, øverst Christi Opstandelse og ved Siderne Mathæus og Lucas; den er givet 1641 af Borgmester Sørensens Enke; de 4 S paa Tavlen skulle betyde Salig Søren Sørens Søn. Prædikestolen er givet 1606 af Morten Venstermand til Søholt og Fru Anne Galt. Den smukke Døbefont, udført efter Etatsraad Hansens Tegning, er skjænket af Kammerherre Wichfeld til Engestofte og Hustru født Rosenkrands. Til Høire for Opgangen til Alteret findes nu den Niche, hvor Grevinde Leonore Christine Ulfelds jordiske Levninger*) og hendes simple Liigsteen er hensat. Inscriptionen over hende lyder saaledes: „Herre! hafde dit Ord icke wærrit min Trøst, saa hafde jeg forgaaet i min Elendighed. Dette Begrafwelsis-Sted tilhører Hendis Høybaarne Naade Grefwinne Leonora Christina, hvorhelst trende af henders Sønner ærre nedersatte, oc sielf hviler hun her siden den 6te Aprilis Anno 1698, da hun hafde lefvet 76 Aar 8 Maaneder oc 8 Dage." Under hendes Hoved var lagt en Pude, der var stoppet med hendes af Sorg graanede og affaldne Haar, og hvorpaa hun havde indsyet følgende Vers:

„Hvor mangen Tanke-Spaan og Hjertens Sukke-Knude
Tilsammen heftet er paa denne Rude-Pude.
Naarsom nedlægget er mit Hoved paa sit Haar,
Da løses op mit Vaand: Min Siæl i Glæden staaer".

Bag Alteret er Landemodesalen, hvor der findes en Buste af Biskop N. Müller, † 1842, over hvem der er oprettet et smukt Monument paa Kirkegaarden, tæt ved Indgangen til Kirken; fremdeles opbevares her et interessant gammelt Mariebillede og en gammel Altertavle med et Helgenbillede i Abbeddragt (efter Sagnet Ansgar), som tidligere hang paa en Vægpille foran Jomfruchoret og efter Sagnet pegede hen paa en

dog Muursteensbygninger), Maribo og Mariager, hvis Bygning begyndte kort efter dennes. Medens Maribo Kirke endnu har Kirkehallens Form i dens Reenhed, kun at Sideskibene ere noget smallere og lavere end Hovedskibet, fraveg man derimod i Mariager Forbilledet, idet man hævede Midtskibet betydeligt over Sideskibene.

*) Leonore Christines Grav har i tidligere Tider lidt meget af Fugtighed, hvorfor der ved dens Eftersyn for 40—50 Aar siden kun fandtes faa Levninger af Liget og Kisten. Disse Levninger bleve alle henlagte i et Skriin, der blev sat paa en opmuret Pille i Graven.

Skat, som laae skjult i en af Pillerne; endvidere et gammelt Røgelsekar, et Timeglas og i et Skab en interessant Samling Relikvier, fundne 1818 i den Christusfigur, der hænger foroven. De ere rimeligviis bragte hertil fra Vadstenakloster 1416 og have oprindelig været opbevarede i et Bæger, skjænket af Biskop Lodehat. Til hvert Stykke er føiet følgende Beskrivelse:

1) Af den Svamp, som Herren drak Eddike og Galde af.
2) Af den gyldne Port, som Herren bar det svære Kors igjennem.
3) Dette er af det Klæde, som den store Helligdom, som er det hellige Kors, laa udi, som Fru Marie Myntmesters gav hid, hvilket Klæde som end er rødt af det hellige Kors.
4) Af det Voxklæde, som de 10,000 Ridderes Helligdom laa udi.
5) Dette er af det Voxklæde, som St. Johannes Baptistæ laa udi, og er der endnu nogle Smuler af hans Helligdom udi.
6) Af det Voxklæde, St. Peders Helligdom laa udi.

Der er Adskilligt ved denne Kirkes Bygning, som synes at vise, at man først, i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede, har opført den vestlige Deel af Skibet med Jomfruchoret, hvilke Dele af Bygningen ogsaa benævnes „den ældre Kirke", hvortil da senere er føiet den østre Deel af Skibet, den saakaldte „nyere Kirke". Endogsaa udvendig paa Muren kjendes en Forskjel; den ældre Kirkes Vinduer have en rigere Ledføining, dens Stjernehvælvinger færre Ribber; endelig seer man ovenpaa Hvælvingen Hovedskibets Sidemure opførte til en temmelig Høide over Hvælvingerne; den ældre Kirke har her spidsbuede Fordybninger, den nyere store rundbuede Aabninger o. s. v.

Af Liigstene, der findes paa Kirkens Gulv, mærkes en over „Salig Rasmus Hanssen", † 1565, der er prægtig, af et Slags rødligt Marmor; i samme er udhugget Gud Fader med sin korsfæstede Søn foran sig, og over dem den Helligaand; endvidere over Johannes Pocike til Vierit, † 1478, og Hustru, over Lauritz Urne, Landsdommer, † 1553, over Abbedisserne efter Reformationen Jfr. Margrete Urne, † 1582, og Jfr. Margrete Norby, † 1602. Paa Kirkens østlige Endemuur findes et i Steen udhugget Billede af den korsfæstede Frelser.

Saavel et Prospect af Kirkens Indre som en Grundtegning af samme ere ovenfor givne.

Raadhuset, opført i Aarene 1856—57, prydet med et lille ottekantet Taarn.

Sygehuset, opført 1846, fælles for Byen og Landet, og **Hospitalet** (Beguinnehuset) for 10 fattige Kvinder. Hospitalet eier en Legatcapital af 910 Rd.

Communeskolen, inddeelt i 2 Afdelinger.

Gasværket (anlagt af Communen 1866).

Communen eier endvidere en **Bogsamling,** der er grundlagt ved frivillige Bidrag 1795 af K. Seidelin, og som tæller c. 14,000 Bind af alle Videnskabsfag.

Indbyggere i 1870: 2156 (1061 af Mdkj. og 1095 af Kvdkj.); i 1860: 1992; i 1855: 1960; i 1850: 1667; i 1845: 1416; i 1801: 686; i 1769: 508.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ansattes 273 Skattepligtige til en Skatteindtægt af 163,150 Rd.

Byen har i de senere Aar udviklet sig betydeligt. Handel, Brændeviinsbrænderi, Haandværksbrug og Jordbrug ere de vigtigste Erhvervsgrene. Da Byen er en Landstad, har den Toldsted og Ladeplads ved det 1 Miil mod Nord liggende Bandholm, hvorfra saavel den, som tildeels Rødby, har sin Ud- og Indførsel.

I 1871 blev af de vigtigere Varer fortoldet ved Bandholm Toldsted: 1400 Tdr. Salt, 81,182 Pd. Kaffe, 630 Pd. Thee, 163 Pd. fabrikeret Tobak, 9010 Pd. Riis, 2280 Pd. Viin, 3694 Btl. andre Spirituosa, 651 C.-Lstr. og 20,686 C.-Fd. Trælast, 6580 Pd. Linned- og Bomuldsmanufacturvarer, 9958 Pd. Uldmanufacturvarer, 12,805 Pd. Bomuldsgarn, 319 Pd. Silkevarer, 18,770 Pd. raffinerede og uraffinerede Sukkere, 2556 Pd. Sirup, 5953 Pd. Humle og c. 15,000 Tdr. Steenkul. Af Kornvarer og Frøsorter var den samlede Udførsel i 1871: 133,696 Tdr. og deraf til fremmede Steder 102,490 Tdr. (til England 44,331 Tdr., Norge 8569 Tdr., Sverrig 1728 Tdr., Preussen 1257 Tdr., Slesvig og Holsteen 5825 Tdr., Lybek 400 Tdr., Holland og Belgien 38,860 Tdr., Frankrig 1520 Tdr.).

Skibsfarten var i 1871 paa Udlandet: indgaaet 134 Fartøier af 3130 C.-Lstrs. Drægtighed med 2089½ C.-Lstrs. Bestuvning; udgaaet 150 Fartøier af 4125 C.-Lstrs. Drægtighed med 3348½ C.-Lstrs. Bestuvning; paa Indlandet: indgaaet 390 Fartøier af 4037½ C.-Lstrs. Drægtighed med 2461½ C.-Lstrs. Bestuvning; udgaaet 377 Fartøier af 3279 C.-Lstrs. Drægtighed med 2474 C.-Lstrs. Bestuvning.

Told- og Skibsafgifterne (incl. Krigsskat) udgjorde i 1871: 28,516 Rd.; Brændeviinsafgift 9260 Rd.

Ved Bandholm Toldsted var ved Udgangen af 1871 hjemmehørende 34 Fartøier af 748½ C.-Lstrs. Drægtighed.

Af industrielle Anlæg fandtes i 1871 i Maribo: 1 Bogtrykkeri (hvorfra udgives „Lollandsposten"), 3 Ølbryggerier, hvis Production angives til 5200 Tdr. Øl, 2 Brændeviinsbrænderier med en Production af 181,000 Potter Brændeviin, 4 Garverier, af Production 1950 Stkr. Huder og 3050 Stkr. Skind, 1 Kalkbrænderi, af Production 1694 Tdr. Kalk, 2 Pottemagerier, Productionsværdi 4400 Rd., 2 Tøifabrikker, af Production 20,900 Alen Tøi. Et i 1856 i Maribo anlagt Teglværk har i bemeldte Aar produceret 350,000 Stkr. Muursteen, 2500 Stkr. Tagsteen, 6000 Stkr. Brøndsteen og 12,000 Stkr. Steen af forskjellige Former, 2 Uldspinderier producere 14,000 Pd. Garn, 3 Møller, hvoraf en Dampmølle, der tilsammen producere aarlig 15,000 Tdr. Hvedemeel, 8000 Tdr. Gryn, 9000 Tdr. Rugmeel og 300 Tdr. Skraa.

Kreaturholdet i Maribo var den 15de Juli 1871: 122 Heste, 218 Stkr. Hornkvæg, 154 Stkr. Faar og 294 Stkr. Sviin.

I Maribo holdes 6 Markeder: 3 i Fasten med Heste og Kvæg, 1 i Juni med Kram, Heste og Kvæg, 1 i October med Kram og 1 i November med Heste.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Birkedommer og Skriver ved Maribo Birk.

Byraadet bestaaer foruden Formanden (Borgmesteren) af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; b) for Fattigvæsenet; c) for Skolevæsenet; d) for Brolægnings-, Vei- og Vandvæsenet; e) for Gasværket og den offentlige Belysning; f) for Tilsynet med Communens faste Eiendomme samt med alt Inventarium; g) for Redactionen af det Uddrag af Byraadets Forhandlinger, der ved Trykken bekjendtgjøres.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1871: til Fattigvæsenet 4116 Rd., Skolevæsenet 3851 Rd., Rets- og Politivæsenet 452 Rd., Delinkventudgifter 618 Rd., Brandvæsen 275 Rd., Medicinalvæsen 272 Rd., Byens Gader og Veie 1151 Rd., Gadebelysning 500 Rd., Bidrag til Statskassen 588 Rd., Amtsrepartitionsfonden 100 Rd., Amtsskolefonden 162 Rd.

Af fornævnte Udgifter er tilveiebragt: a) ved særlige Indtægter 2123 Rd., b) ved Paaligning 12,551 Rd. (paa Grund 2677 Rd., paa Næring 1470 Rd., paa Formue og Leilighed 7854 Rd., Landdistrictets Bidrag til Kjøbstadens Fattig- og Skolevæsen 550 Rd.).

Ved Udgangen af Aaret 1871 eiede Communen: a) i rede Penge og Obligationer 8,620 Rdl.; b) i faste Eiendomme 67,100 Rdl. Communen skyldte ved Udgangen af Aaret 1871: 41,959 Rd.

Communens faste Eiendome ere: Kirken, Raadhuset, Sygehuset, Hospitalet, Skolebygningen med en Jordlod, Gasværket, Exerceerpladsen, Tørvemosen i Vestermark, do. og Søbrinken i Østermark samt 2 smaa Vænger under Bygrunden.

Af offentlige Skoler har Maribo 2, nemlig: 1) en borgerlig Realskole med 3 Lærere og 1 Lærerinde. Skolen har 3 Drengeklasser med 60 Elever og 2 Pigeklasser med 40 Elever; 2) en Almueskole med 2 Lærere og 1 Lærerinde. Skolen har 4 Klasser, fælles for begge Kjøn, med 170 Elever.

Endvidere et Asyl med 1 Lærerinde og 40 Elever.

Af private Skoler gives her 3, nemlig: en Realskole for Drenge med 1 Lærer og 12 Elever, en do. for Piger med 3 Lærerinder og c. 40 Elever, en do. for begge Kjøn med 1 Lærerinde og 12 Elever. Endvidere 3 Pogeskoler med c. 30 Elever.

Byen har et Brand- og Politicorps, hvilket sidste er reorganiseret i Aaret 1856. Brandcorpset tæller c. 180 Mand; Polilitícorpset 24 Mand.

Havnen i Bandholm bestyres af en Commission, af hvilken Besidderen af Grevskabet Knuthenborg er Medlem. Den meget lange Skibsbro i Bandholm er nemlig opført af den sidst afdøde Besidder af Knuthen-

borg, hvorfor der ogsaa af Grevskabet hæves Havne- og Bropenge efter en fastsat Text.

I geistlig Henseende er Hillested Sogn i Fuglse Herred Annex til Maribo. En ordineret Catechet er tillige Førstelærer ved Borgerskolen.

Ved Bandholm-Maribo Toldsted er ansat 1 Toldforvalter, 1 Controlleur og 1 Toldassistent; ved Postvæsenet en Postmester. Telegraphstation.

Amtstuen for Lolland er i Maribo. Der boer ogsaa Districtslægen for Maribo District. Apothek. 2den Udskrivningskreds 238te Lægd. Valgsted for Amtets 2den Folkethings-Valgkreds.

Gasværkets Indtægter i 1871 var 6078 Rdl.; dets Udgifter 5583 Rdl. Afsætning af Gas: 1,972,600 Cubikfod.

I Aaret 1854 er i Maribo oprettet en Disconto- og Laane-Bank. Omsætningen var i Aaret 1ste Juli 1870—30te Juni 1871: 3,047,737 Rdl. Reservefond 24,608 Rdl. Actiecapital 250,000 Rdl. Deposita 559,445 Rd.

I Aaret 1870 blev anlagt en Jernbane mellem Maribo og Bandholm.

Maribo har ikke noget egentlig Vaaben, saaledes som de øvrige Kjøbstæder, men i dens Segl er alene anbragt Bogstaverne M og B.

Kjøbstaden Maribo ligger paa den Plads, hvor forhen en Landsby Skemminge (i Valdemars Jordebog „Skæmyng") var beliggende. I Dronning Margretes Tid skete her det Jertegn, at en Plads hver Nat var oplyst af en klar Lue, og dette blev udtydet, at det var den hellige Jomfrues Villie, at paa denne Plads skulde opføres et Kloster hende til Ære. Dronningen erhvervede snart efter Grunden, men selve Klostret blev først reist under Erik af Pommern ved Aar 1417 og kaldet Maribo Kloster (habitaculum Mariæ). Det havde saavel Munke som Nonner, hvoraf hine levede efter St. Augustini, disse efter St. Birgittæ Regel. I Midten af Aarhundredet synes Klostret at have faaet nye Bygninger; fra disse tvende forskjellige Tidspunkter skriver sig vel ogsaa Kirkens Bygning (see ovenfor Beskrivelsen af Maribo Kirke). Henimod Slutningen af det 15de Aarhundrede opnaaede Klostret et stort Helligheds Ry, og andre Klostre søgte at blive optagne i dets Søsterskab. Betydeligt Jordegods synes Klostret ogsaa at have samlet, deels ved Stifterens, deels ved Privates milde Gaver. Reformationen omstyrtede ikke strax dette Kloster. Adelen bønfaldt nemlig Kong Christian III. om at maatte beholde det i Klosterform, deels som et Opholdssted, deels som et Henviisningssted for deres Døttre. Aar 1556 bekræftede Kongen alle Maribo-Klosters Privilegier, som det havde af hans høisalige Forfædre, dog under den Forpligtelse at give Kongen med Følge een Nats Ophold, naar han drog gjennem Lolland. Samme Aar blev med stor Pomp, endogsaa i Kongens og Dronningens Overværelse, Rigshofmester Mogens Gjøe's Datter, Anna Gjøe, indledet i Klostret. Aar 1563 klagede Biskoppen i Fyens Stift, Magister Niels Jespersen, bitterlig over Nonnerne. Det hedder saaledes i Klagen blandt Andet, at Nonnerne ikke lode Præster eller andre ærlige Folk komme ind til sig, men vel toge mod unge Adelsmænd og andre, som vare drukne. Af dem taalte de, at deres Hue blev afreven og de selv tracterede ikke anderledes end Skjøger. Indbyrdes levede de i daglig Kiv, Klammer og uforsonlig Trætte, bandede om Tusinde Skokker Djævle, ønskede hverandre, at Pokker maatte falde paa dem saa store som Fade. De sloge hverandre Ørefigen, ja drak sig saa drukne, at de ikke kunde reise sig. 1596 blev der paa Grund af de mange Uordener, der vedbleve at foregaae, gjort en ny Indretning og Bestemmelser tagne for Eftertiden. Det bestemtes saaledes, at Mandsfolk ikke maatte komme i Klostret „uden at være af Adel", at en Klosterdame, saafremt hun bliver længere end 6 Uger borte fra Klostret,

NAKSKOV
Nakskov Kjöbstads Markjorder
Bommens Vænge
Byfoged Söen
Ny Kirkegaard
Jernstöberi
Dampmölle
Jernbane til Maribo
Reberbane
Gasværket
Vind og Dampmölle
Slusegraven
Ölkarret
Badehuus
Torvet
Nakskov Fjord
Havnen
Leoning af Fæstningsværk
Steensö
Inddæmning
Saunsö Vig
Gl. Strandbred
Hovedkanalen
Færgelandet
Dæmning
Mölle
til Rödby
til Maribo
1:8000
a Kirken
b Raadhuset
c Præstegaarden
d Den ny Realskole
e Den ny Friskole
f Arbeidsanstalten
g Asylet
h Holsteel Amts Sygehuus
i Apothek
k Gjestgivergaard
l Byens Sygeh.
m Rigelsens Stiftelse
n Theater
o Gjestgiverg. Skandinavien
p Md. Hansens Stiftelse
q Den gl. Friskole
r Den gl. Borgerskole
s Jordemoderbolig
t Byens Sprøitehuus
Bygrændse efter Lov af 11te Februar 1863.

da skulde hensættes paa Vand og Brød saalænge, som hun havde været borte over Tiden, at en Klosterdame, naar hun lod sig besvangre, skulde strax uden videre af Abbedissen indmures (det vil sige fængsles) og hendes hele Levetid bespises indmuret. Disse Forholdsregler synes imidlertid endnu ikke at have kunnet raade Bod paa Klostertugtens Forfald, thi Aar 1620 inddrog Kong Christian IV. ganske Klostret og henlagde det under Sorø ridderlige Academi. Det er fra dette Kloster, at Kjøbstaden Maribo har sin Oprindelse. Omendskjønt den i Recessen fra 1536 nævnes blandt Kjøbstæderne, findes den dog senere i Christian III.'s Regjeringstid forbigaaet i saadanne Documenter, hvor samtlige Kjøbstæder nævnes, og i et Brev af 5te Januar 1557 om Lollands og Falsters Udredelse af et Orlogsskib, skjelnes udtrykkelig mellem „Kjøbstadsmændene" i Lolland og Falster og „Undersaatterne" i Maribo og Rodby; imidlertid var Byen efter samme Document dengang betydeligere end flere Kjøbstæder, thi dens Anpart var ansat til 10 Dele, medens Nykjøbings kun var 5, Nysteds 4 og Saxkjøbings 3; ikkun Nakskovs og Stubbekjøbings var større, resp. 20 og 12. I Frederik den Andens Tid findes Maribo stadig paa Listerne over Kjøbstæderne, og i et Brev af 19de October 1559 nævnes Borgmester og Raad i Byen. Siden den Tid har den altid været anerkjendt som Kjøbstad.

Aar 1596 overgik Byen en stor Ildebrand, som tillige ødelagde dens ældre Sognekirke, hvorefter Klosterkirken blev Byens eneste Kirke. I Resens Atlas seer man endnu en stor Deel af Klosterbygningerne, saaledes Omgangen af Munkeklostret syd for Kirken, til hvilken den umiddelbart stødte op; et Par mindre Bygninger af samme Kloster anføres at være Sognepræstens Residents; Nonneklostrets Hovedbygning nord for Kirken sees som Ruin; en mindre Sidebygning staaer endnu. Et isoleret staaende Taarn sees tæt ved Kirkens Chor. Af Nonneklostret findes endnu Muurlevninger i en privat Have. Endeel af sammes Mure og Hvælvinger bleve 1672 med kongelig Tilladelse anvendte til „Vognsted" (Vaabensted) Kirketaarns Opførelse. Resten af Klosterbygningerne nedbrødes i Løbet af forrige Aarhundrede. I Grundtegningen og Prospectet af Maribo i Danske Atlas findes der intet Spor af Klostret.

Ved Maribo findes tvende gamle Borgpladse, nemlig i Skoven Vest for Grimstrup-Sø „Høislottet" eller „Liusemose Slot" og paa Borø eller Borgø i Maribo-Sø liggende for Refshale By. I Valdemars Jordebog nævnes ikke Refshale By, men „Refshaleburgh", der sandsynligviis har været det Fæste, hvoraf der paa Øen er Spor. Da man for nogle Aar siden var beskjæftiget med at rydde de gamle Grave af Liusemose Voldsted, har man fundet umiskjendelige Spor af, at denne Borg i sin Tid er bleven ødelagt ved Ild.

Da Maribo Kloster af Christian IV. blev inddraget, synes Kongen at have overdraget Benyttelsen af en Deel af Ladegaardens Jorder til Byen Maribo. Disse Jorder kaldtes Udmarkerne. Da de imidlertid ikke benyttedes af Indbyggerne, skjødede Kong Christian V. dem tilligemed Maribo-Ladegaard til Kongens Leverandeur Werdelman's Enke. Hun eiede ikke Gaarden mere end et Aar, og afhændede den da til Greve Adam Christopher Knuth, hvorefter den blev incorporeret i Grevskabet Knuthenborg.

Professor Henrik Nicolai Clausen er født i Maribo den 22de April 1793.

Nakskov,

Kjøbstad i Nørre-Herred, den anseeligste, vigtigste og største af Lollands Kjøbstæder, ligger ved den store Nakskov Fjord paa en lav, jevn, fiid og leret Grund, der paa det Høieste kun hæver sig 18 Fod over Vandspeilet, omgiven mod Landsiden af tildeels nu udjevnede og sammensunkne gamle Volde*). Afstanden til Maribo er $3^1/_2$ Miil, til Saxkjøbing $4^3/_4$ M., til

*) Efterat de saakaldte „Høiekats" Volde mod Nord og Nordost af den afgaaede Borgmester, som midlertidig Beneficiarius for $^2/_3$ af dem, og af den nuværende Borgmester, som Bruger af Resten, i Aaret 1858 vare blevne afstaaede til Byen, blev Størstedelen af dem sløifede og anvendte til Opfyldningen af Fæstningsgraven. Resten, den saakaldte Telegraphvold, Brudesengsbastionen og

Gaabense 9 M., til Rødby $3^1/_2$ M., til Nysted 6 M. og til Taars Færgested $1^1/_2$ M.

Byen har 19 Gader og 661 Gaarde og Huse (i 1837: 358), hvoraf 151 udenfor Byen. Bygningernes Brandforsikkringssum var i Marts 1870: 1,724,078 Rd. (i Marts 1857: 1,297,730 Rd., i 1843: 530,790 Rd.).

Ifølge den efter Lov af 11te Februar 1863 foretagne Matriculering af Byens Grunde og Bygninger udgjør Jordernes samlede Hartkorn 122 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdkr. $1^1/_2$ Alb. og Bygrundens 8 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. $2^3/_4$ Alb. Alle Jorderne ere udskiftede.

Til Nakskov Sogn hører foruden Kjøbstad-Communen tillige en Land-Commune, som bestaaer af Landsbyerne Krukholm og Abildtorpe samt nogle enkelte Steder. Land-Communen har sit eget Communalvæsen uafhængigt af Kjøbstaden, undtagen for Skolevæsenets Vedkommende, og danner et selvstændigt Sogneraad. Folkemængden i Land-Communen udgjør 261 Mennesker; Hartkornet er c. 63 Tdr. Ager og Eng.

Af offentlige Bygninger mærkes:

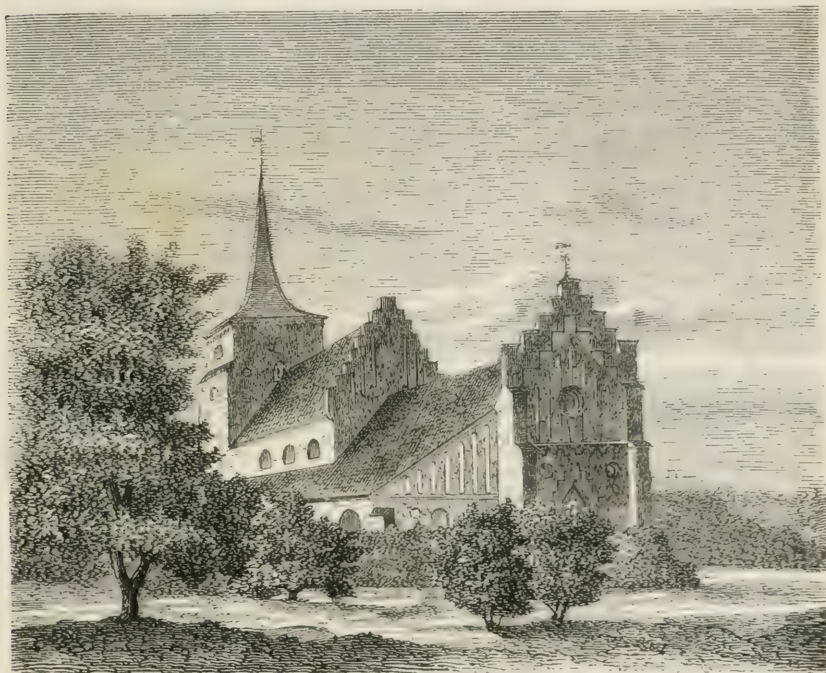
Kirken. Dennes Ælde gaaer idetmindste op til det 13de Aarhundrede. Den var i den katholske Tid indviet til de Søfarendes Skytshelgen St. Nicolaus og havde ikke mindre end 10 Altere, ligesom den da ogsaa endnu er en sjelden anseelig Kjøbstadkirke, skjønt den efterhaanden har mistet adskillige Tilbygninger, saaledes et Capel ved nordre Side og ved den sidste Hovedreparation det gamle Vaabenhuus, som laae ved søndre Side af Kirken, og hvori en af Borgernes kjække Anførere under Beleiringen 1659, Diderich von Essen, var begravet. 1618 fik Taarnet et overmaade høit Spiir, som imidlertid var saa daarligt bygget, at det allerede 7 Aar efter blæste ned. 1653 blev Choret betydelig udvidet og forlænget ved den tilbyggede Omgang, der under Byens snart efter paafølgende Beleiring af de Svenske benyttedes som Krudtkammer, hvorfor ogsaa Kirken, saasnart Fjenden fik Nys herom, blev et Maal for hans Bomber, af hvilke dog forholdsviis kun faa ramte. Den 1ste Juni 1659 faldt saaledes en Bombe i den af Mennesker propfulde Kirke, men sprang tillykke mod en Pille; en anden Bombe sprang 2 Dage efter i Nærheden af Krudtkammeret, men uden at nogen videre Ulykke skete. Den 19de Juni faldt den Bombe, som endnu ligger i Kirken; den slog igjennem Chorhvælvingen, just som der skulde være Daab og Altergang, og Præsten stod for Alteret; men ogsaa denne Gang frelstes ethvert Menneskeliv, hvorimod Kirken blev slemt ramponeret*). Paa Taarnets vestre Side findes 5 Kanonkugler indmurede fra samme Beleiring. I Aarene 1687 og 1822 slog Lynilden ned i Kirken og Kirketaarnet; det sidste Tilfælde

---

den nordvestlige Bastion, blev derimod tildeels forhøiet og udvidet for at skaffe større Afvexling i et Parkanlæg, hvortil den blev ombannet. Men i indeværende Aar, 1873, meddeelte Byen Concessionshaverne paa Anlæget af den lolland-falsterske Jernbane Tilladelse til at lægge Jernbanens Stationsbygninger i en Deel af Anlæget for at faae disse saa nær Byens Centrum som muligt, og vil Anlæget som Følge heraf tabe sin Charakteer som saadant og rimeligviis efterhaanden blive bebygget. Af de øvrige Volde er ogsaa en Deel anvendt til Opfyldning af de andre Grave, og ved Sløifning af Volden syd for Havnen, paa det saakaldte Færgeland, i Aarene 1858 og følgende Aar har Byen ved Udfyldning ogsaa indvundet betydelig Plads, hvoraf en Deel er solgt til Anvendelse til en Ophalingsbedding.

*) Jfr. Friis's Mindeblade om Nakskovs Fortid S. 66—67.

gav Anledning til en Hovedreparation paa Kirken, hvorved det store Taarn, der tidligere havde et vansirende lidet Spidstag eller Hætte*), fik sit nuværende ottekantede, spaantakte Spiir, hvis Høide over Taarnmuren er 92 Fod, fra Gaden ialt 192 Fod. I dette Taarn findes et nyt Uhr (skjænket af Banken i Nakskov) og 4 store Klokker, af hvilke de 2 ere omstøbte i 1859. Kirken er, som ovenmeldt, en anseelig stor Muursteens-Bygning med et langt tresidig afsluttet Chor, hvortil den omtalte Omgang slutter sig. Skibet, der er betydelig høiere end Choret, er deelt i et Hovedskib, med 3 meget høie Hvælvinger, der oplyses af 6 Vinduer, og 2 Sideskibe med meget lavere Hvælvinger, ligesom Omgangens 5 og Chorets tvende Hvælvinger. Kirken oplyses ved 15 store ved den sidste Hovedreparation udvidede Vinduer.

Nakskov Kirke.

Sin store og smukke Egetræes Altertavle med sjeldent Billedskjærerarbeide i Renaissancestiil fik Kirken i Aaret 1657. Den blev i 1854 restaureret med en Bekostning af omtrent 800 Rd. Det forrige Orgel, fra Christian IV.'s Tid, er ligeledes afløst af et nyt, paa 20 Stemmer og med c. 1000 Piber, forfærdiget af Orgelbygger Gudme; det blev indviet den 12te October 1856 og har kostet 2850 Rd., tildeels sammenskudte af

*) Denne skal have givet Kong Frederik IV. Anledning til at sige, at han aldrig havde seet saa stor en Mand med saa lille en Hat.

Menigheden. Den Aaret iforveien foretagne indvendige Restauration af hele Kirken har desforuden kostet c. 17,000 Rd.; den blev i det Hele udført med Smag og Kunstsands; de nye Stoles Forsider fik saaledes Jernafstøbninger af de gamles smukke Træskjærerarbeide. Derimod blev Kirken ved samme Leilighed yderst fattig paa Epitaphier og Ligstene; i Choret og Omgangen er der endogsaa lagt Trægulv. Dog bleve Portraiterne af 3 Præster, Saxtrup, Magister Vidsted og Provst Dorff restaurerede. Et Epitaphium findes i den søndre Sidegang over Tolder og Raadmand Niels Nielsen († 1646), med Familieportraiter og et Maleri, Christi Korsfæstelse, af ualmindeligt Kunstværd. Iblandt flere, forhaabentlig kun midlertidig, fjernede Mindesmærker ere de tvende mærkelige Præstetavler. Maleriet, der forestiller den fortræffelige Borgmester Niels Nielsen († 1671), „den egentlige Sjæl i Byens Forsvar imod de Svenske", og hans Familie, blev efter Pastor J. J. F. Friis's og Prof. Tyge Beckers Foranstaltning restaureret og ophængt i Kirken 1858. Et stort Oliemaleri (Mariæ Bebudelse) er blevet skjænket Kirken af afdøde Justitsraad Hammerich; en ciceleret electroplet Døbefont er skjænket af Consul Chr. Hage, og endelig har Fru Block til Kokkedal i 1867 skjænket en Christus paa Korset (20 Fod høi) af udmærket Arbeide. Kirkens udvendige Reparation, der foretoges i 1859, kostede 9000 Rd.

Afbildningen af Kirken i dette Skrifts første Udgave gjengives paa foregaaende Side.

Raadhuset er opført i 1840 og er tillige Thing- og Arresthuus for Lollands Sønder- og Nørre-Herreder, der til dets Opførelse have bidraget 3000 Rd.

Forsørgelses- og Arbeidsanstalten for Byens samtlige Fattige er opført i Aaret 1847. Desuden findes 4 smaa **Fattighuse**, et **Børneasyl**, **Stiftelsen „Erlings Minde"**, opført i 1863, og en **Haandværkerbolig: „Alderdomshvile"**, opført i 1870.

Skolerne.

Gasværket, anlagt i 1860—61.

Halsted Amts Sygehuus.

Indbyggerne i Byen og paa dens Grund var i 1870: 4033 (1955 af Mdkj. og 2078 af Kvdkj.); i 1860: 3687; i 1855: 3375; i 1850: 2955; i 1845: 2583; i 1801: 1671; i 1769: 1290.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ere 620 Skattepligtige ansatte til en Skatteindtægt af 358,913 Rd.

Nakskov er en af de Byer, som i de senere Aar have hævet sig betydeligt, og navnlig spiller Byen i Henseende til Handelen en temmelig vigtig Rolle, hvilket nærmere vil fremgaae af de nedenstaaende Talstørrelser. Ved et nyere Veianlæg over nogle Arme af Nakskov-Fjord, hvortil Byen har bidraget 3000 Rd., har man søgt at tilveiebringe en livlig Communication imellem Byen og Landet. Byen har 3 Gange ugenlig Dampskibs-

forbindelse med Korsør og 1 Gang ugentlig directe Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn, 1 Gang med Nyborg og Lybek.

Af de vigtigere Varer blev i Aaret 1871 ved Nakskov Toldsted fortoldet: 81,361 Pd. Kaffe (i 1870: 73,942 Pd.), 12,163 Pd. raffineret og uraffineret Sukker, c. 2580 Tdr. Salt, 48,600 Pd. fabrikeret og ufabrikeret Tobak, 9708 Pd. Riis, 41,920 Pd. Viin, 3462 Btl. andre Spirituosa, 1319 C.-Lst. og 14,390 C.-Fd. Tømmer, 39,381 Tdr. Steenkul, 18,648 Pd. Bomuldsgarn, 16,560 Pd. Bomulds- og 23,093 Pd. Uldmanufacturvarer, 866 Pd. Silkevarer, 5752 Pd. Humle, 342 Pd. Thee.

Den samlede Udførsel af Korn har i 1871 været 124,582 Tdr. (i 1870: 132,152 Tdr.), hvoraf til fremmede Steder 108,582 Tdr., og Resten til indenlandske Steder. Af fornævnte 124,522 Tdr. udgjør Byg 59,061 Tdr., Hvede 64,848 Tdr., Ærter og Vikker 91 Tdr., Havre 239 Tdr., Rug 140 Tdr., Raps og Hørfrø 199 Tdr., Malt 4 Tdr. Værdien af de i 1871 til Udlandet udførte Kornvarer er anslaaet til 918,717 Rd.

Nakskovs Handelsflaade var ved Udgangen af 1871 62 Fartøier af 1481¾ C.-Lsts. Drægtighed; herunder indbefattet Dampskibet „Svodsbjerg“ paa 50 Hestes Kraft og af 27 C.Lsts. Drægtighed. Af fornævnte 62 Fartøier ere 25 Skibe over 15 C.-Lstr. (i 1856: 17 Skibe over 10 C.-Lstr.; i 1843: 7 Skibe over 10 C.-Lstr.; i 1795: 3 Galeaser og 8 Jagter paa 135½ C.-Lstr.; i 1774: 18 Fartøier; i 1767: 20 Fartøier).

Skibsfarten til og fra Nakskov har i Aaret 1871 været: i indenrigsk Fart indgaaet 387 Fartøier af 2822 Læsters Drægtighed med 2308 Læsters Bestuvning, udgaaet 388 Fartøier af 2421 Læsters Drægtighed med 1696 Læsters Bestuvning; i udenrigsk Fart indgaaet 171 Fartøier af 4604 Læsters Drægtighed med 3736 Læsters Bestuvning, udgaaet 171 Fartøier af 4992 Læsters Drægtighed med 3576 Læsters Bestuvning.

Told- og Skibsfartafgifterne have i 1871 udgjort 46,777 Rd. (i 1870: 45,097 Rd.).

Af industrielle Anlæg fandtes i 1873: 2 Bogtrykkerier, hvorfra udgives 2 Tidender, „Nakskov Avis“, den ældste, og „Nakskov Tidende“, begyndt 1868, 1 Skibsbyggeri, der omtrent hvert Aar bygger en Skonnert eller lignende Skib, 3 Farverier, hvoraf det ene er forbundet med et Stampeværk og Klædefabrik, 2 Garverier, 1 Talg-Lysestøberi, 2 Tobaksfabrikker, 2 Damp-Meelmøller, 4 Veirmøller til Meelmaling, 2 Jernstøberier og Maskinfabrikker*), 3 Kalkbrænderier, 3 større og 2 mindre Ølbryggerier og flere Maltgjørerier m. m.

Kreaturholdet i Nakskov var den 15de Juli 1871: 172 Heste, 268 Stkr. Hornkvæg, 227 Stkr. Faar og 209 Stkr. Sviin.

Af Nakskov Kjøbstadjorder bruge blandt Byens Indbyggere 5 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 12 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 13 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 128 et Beløb af under 1 Td.

---

*) Den ene af disse, „Godthaab“, beskjæftiger 50 Arbeidere og har leveret et ikke ringe Antal Dampkjedler, Dampmaskiner og Locomobiler.

I Byen holdes Markeder Torsdag i 1ste, 3die og 5te Uge i Fasten, samt i October og November med Heste, Kvæg, Sviin, Gjæs og Fedevarer.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged samt By- og Raadstueskriver.

Byraadet bestaaer foruden af Formanden (Borgmesteren) af 11 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; c) for Fattigvæsenet; d) for Skolevæsenet; e) for Brolægnings- og Veivæsenet samt Byens Lystanlæg; f) for Gasværket; g) for Vandvæsenet og Tilsynet med Byens offentlige Bygninger.

Byens Indtægter bestaae i: 1) Renten deels af en Capital paa 10,840 Rd., som udbetaltes af Statskassen for Afløsningen af Retten til at opkræve Bropenge ved Søndergade Bro paa Hovedlandeveisgaden, deels af Skolevæsenets Capital 6636 Rd. 56 ß og Fattigvæsenets Capital 8070 Rd., deels endelig af nogle mindre Capitaler for Grundstykker, der ere afhændede; 2) Leieindtægt af nogle mindre Eiendomme, hvoriblandt midlertidigt 2 Huse med Haver, og af en til eventuel Udvidelse af Byens Raadhuus samt Thing- og Arresthuus indkjøbt Gaard ved Siden af dette samt af nogle Pladser udenfor Byen; 3) Arvefæsteafgifter af solgte Grundstykker i og udenfor Byen; 4) Afgifter i Henhold til Fdg. af 18de October 1811 og Rescript af 8de Septbr. 1824 af Jorder, der ere udskiftede til Kjøbstadens Grunde m. v.; 5) Afgifter af Retten til at opkræve Bropenge ved de 2 Broer Langebro og Veilegadebro, paa hvilke Loven af 29de December 1857 om Afløsning af Brokorn er uanvendelig; endelig 6) Afgifter i Henhold til Næringsloven af 29de December 1857. Desuden haves ogsaa Indtægter, som foruden ovennævnte Capitaler have været tillagte deels Fattigvæsenet (Forpagtningsafgifter af Jorder, hvoriblandt Tønne Rasmussens og en Deel af det Toppske Legats Jorder), deels Skolevæsenet (saasom Arvefæsteafgifter af solgte Jordlodder, Forpagtningsafgift af en Deel af det Toppske Legats Jorder, og de til en forbedret og udvidet Underviisning henlagte, fra den nedlagte lærde Skole til Byen overgaaede Midler, hvorunder Bidrag fra Statskassen i Korn og i Penge, der nu paatænkes afløste). Communens Indtægter udgjorde i Aaret 1872 ialt 40,966 Rd., hvori imidlertid er indbefattet et Laan af 25,000 Rd.; dens Udgifter udgjorde i samme Aar 65,328 Rd. 85 ß. De manglende 24,362 Rd. 85 ß ere tilveiebragte ved Skatter paa Grund og paa Bygning (4570 Rd. 43 ß) samt paa Formue og Leilighed (19,792 Rd. 42 ß).

Udgifterne udgjorte i 1872 følgende Beløb: Kæmnerkassens egentlige Udgifter: Bidrag til Statskassen 3390 Rd. 40 ß, til Amtsrepartitionsfonden 191 Rd. 60 ß, til Amtsskolefonden 318 Rd. 10 ß, til Byens Bestyrelse i Almindelighed 1351 Rd. 83 ß, til Rets- og Politivæsenet 2375 Rd. 58 ß, til Medicinalvæsenet 669 Rd. 7 ß, til Gader og Veie 188 Rd. 88 ß, til Gadebelysning (henved 80 Gaslygter, hvoraf 15 brænde hele Natten) 393 Rd., til den offentlige Reenlighed 480 Rd. 64 ß, til Vandforsyningen 53 Rd. 56 ß, til Brandvæsenet 113 Rd. 44 ß,

til de offentlige Lystanlæg, efter Fradrag af Indtægterne 611 Rd. 89 ß af Svingelskoven, 106 Rd. 1 ß, til Forrentningen af Gjælden 743 Rd. 89 ß, til Afdrag paa samme 917 Rd. 9 ß, til Forøgelse af Activer 10 Rd., til andre Udgifter 2327 Rd. 55 ß (hvorunder 600 Rd. til Kirken, 283 Rd. 3 ß i Afdrag paa Udgiften til den nye Matriculering, 4 à 500 Rd. i Anledning af Vandfloden den 13de November 1872), Restancer 229 Rd. 12 ß, eller ialt 13,860 Rd. 4 ß. Fattigvæsenets særlige Udgifter udgjorde 7629 Rd. 50 ß, hvorunder Renter 250 Rd. 73 ß og Afdrag 371 Rd. 55 ß. Skolevæsenets særlige Udgifter udgjorde 42,419 Rd. 69 ß, hvorunder Renter 1173 Rd. 28 ß, Afdrag 505 Rd. 60 ß, Forøgelse af Activer (til Bygningsarbeiderne 25,567 Rd. 8 ß), Overskud 6957 Rd. 10 ß (hvorunder Restancer).

Communen eiede den 31te December 1872: 156,522 Rd. 93 ß og skyldte til samme Tid: 98,120 Rd. 46 ß; altsaa havde den et Overskud af 58,402 Rd. 47 ß.

De vigtigste af Communens Eiendomme ere: Kirken, Raadhuset med tilliggende Sprøitehuus og den ovennævnte til dets Udvidelse indkjøbte Gaard ved Siden af, 2 i 1872 og 1873 opførte nye Bygninger til Friskolen og til Real- og Borgerskolen — hvilken sidste er traadt istedetfor den nedbrudte gamle Latinskoles Bygninger, — et nyt Gymnastikhuus, den gamle Friskolebygning og den gamle Borgerskolebygning, der skal afhændes, naar den nye til Efteraaret 1873 tages i Brug, et Materialhuus ved Havnen, der er Medeier af det, de ovennævnte 2 Huse med Haver, et Sygehuus, 2 Bomhuse ved de nævnte 2 Broer, en Lystskov, den saakaldte Svingelskov, af Areal c. 20 Tdr. Land med deriværende Skovfogedhuus (i denne ligger ogsaa den borgerlige Forenings Pavillon), den i 1848 opførte Bygning til Fattig- og Arbeidsanstalt.

Af Legater mærkes: Consul Chr. Hage og Hustrues, stort 2000 Rd., oprettet den 20de October 1869. Renten uddeles i Portioner paa 10 à 20 Rd. aarlig til Trængende; forhenværende Kjøbmand, Proprietair Midlerkamps, stort 10,000 Rd., hvis Renter, ifølge Testament af 3die Juli 1867, skulle anvendes til trængende Borgere og deres Enker, der ere fødte i Nakskov og som bo og opholde sig der. Ved frivillige Bidrag er oprettet et Børneasyl, hvortil Consul F. H. Bloch til Kokkedal har opført en smuk og rummelig Bygning, der blev taget i Brug i 1864. En Stiftelse med Boliger for 8 ugifte Damer er, som anført, oprettet af Kjøbmand Erlings Søster; endvidere findes her et velgjørende Selskab: „Den almindelige borgerlige Understøttelsesforening". Understøttelsesfond (2000 Rd.) for Enker og Børn efter Skibsførere og Styrmænd, hjemmehørende i Nakskov, med Fundats af 18de April 1872.

Havnevæsenet bestyres af et Udvalg af 5 Medlemmer; det eier en Capital paa 465 Rdl., et Materialhuus, en Skibsbyggerplads, endeel Grund paa Færgelandet, en Dampmuddermaskine paa 6 Hestes Kraft med tilhørende Pramme m. m., og dets aarlige Indtægter kunne efter et Gjennemsnit af Aarene 1863—72 anslaaes til c. 9000 Rdl. aarlig. I Aarene 1847—50 er Indløbet igjennem Fjorden til Nakskov deels udvidet, deels fordybet til c. 13 Fod, til hvilket Arbeides Udførelse

anvendtes en af de store Søbagger, og som medførte en Udgift af c. 27,000 Rd. I de senere Aar er selve Havnen udvidet ved Opførelsen af et Bolværk paa den modsatte Side af Havnen og ved Opmuddringen af den mellemliggende Deel, ligesom der ogsaa ved dette nye Bolværk til Skibsbyggeri er anlagt en Skibsbyggerplads af saadan Størrelse, at 2 Skibe kunne staae paa Stabelen ved Siden af hverandre. Endeel af Indløbet til Havnen er rettet og uddybet til c. 13 Fod, men kræver stadig Opmuddring paa Grund af Tilsætning med Dynd. Til Opmuddringsarbeider medgaaer aarlig c. 5000 Rd.

Nakskov har tidligere havt en Borgervæbning, der er ophævet ved Kongl. Rescr. af 26de October 1853. Under 20de September 1855 er af Justitsministeriet approberet et Reglement for et forenet Brand- og Politicorps, hvorefter Politicorpset skal udgjøre 30 Mand og Resten af Mandskabet henføres til Brandcorpset, hvis Størrelse kan anslaaes til c. 500 Mand.

I geistlig Henseende er Branderslev Sogn i Nørre-Herred forenet med Nakskov Pastorat. Ved Kirken er tillige ansat en ordineret Cateche t, som er Bestyrer af Byens Friskole.

I Nakskov ere følgende Skoler: Real- og Borgerskolen; en betalende Pigeskole; en Friskole. Desuden findes Haandværker- og Industriforeningens Søndags- og Aftenskole samt 2 private Pigeinstituter.

Nakskov hører under Maribo Amtstuedistrict og der boer ogsaa Districtslægen for Nakskov District. Apothek. 2den Udskrivningskreds 281de Lægd. Valgsted for Maribo Amts 1ste Valgkreds til Folkethinget.

Ved Nakskov Toldsted er ansat en Toldforvalter, en Toldcontrolleur og 5 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Postmester, der tillige er Bestyrer af Telegraphstationen.

Nakskov har siden 11te October 1842 havt en Sparekasse, der senere er udvidet til en Laane- og Discontokasse, og nu fører Navn af „Lollands Spare-, Laane- og Disconto-Bank". Ved Slutningen af Regnskabsaaret til 11te Juli 1872 indestod i Banken 3,567,998 Rd. og den opsparede Fond udgjorde 135,315 Rd.

Communen eier selv sit Gasværk, der blev taget i Brug den 1ste Februar 1861. I Aaret 1869 produceredes c. 7,000,000 C.-Fd. Gas, der, til en Priis af 12 Mk. 8 ß pr. 1000 C.-Fd. Belysningsgas og 10 Mk. for 1000 C.-Fd. Gas til Kogning, gav Gasværket et Overskud af 1642 Rd.

Nordost for Nakskov i omtrent 2000 Alens Afstand ligger den lille Byen tilhørende Lystskov Svingelskov.

Af Gaderne ere Hovedlandeveisgaden, Havnegade og 2 andre Gader brolagte med ecraierede Steen og Fliser. Hovedlandeveien til Maribo og den mindre Landevei til Taars forbindes, ved 2 macadamiserede Veie og beplantede Gangstier indenfor Fæstningsgravene, med Havnegade, som ved „Langebro" over Fjorden forbindes med den mindre Landevei til Sønder-Herred.

I Byens ældste Segl, som her er gjengivet, findes et Træ og en Trærod (af Nogle forklaret som en Ørnefod). Man har vistnok herved villet antyde den Skov, som har givet Byen Navn samt dennes Rydning for at give Plads for den vordende By.

Nakskov synes i sin første Opstaaen at have været et Fiskerleie, men nævnes dog allerede som Kjøbstad 1230–40 i Valdemars Jordebog. Aar 1266 skjenkede Kong Erik Glipping, ved sin Nærværelse i Byen, denne foruden anden Jord, som nu er frastilt, den saakaldte Skov. Dette Kong Eriks Gavebrev er Nakskovs første bekjendte Privilegium. Aar 1274 fik Byen lige Privilegier med Nestved. Aar 1500 fik den Myndighed til at sætte Skyldnere, som ikke opfyldte deres Forpligtelser til Creditorerne, i Arrest, „en Tilladelse, som Byen lige til vore Dage meget jevnlig har benyttet.“ I dette Tidsrum antages det ogsaa, at et Graabrødrekloster er stiftet i Nakskov. 1445 fik Byen Ret til Seilads „fremfor Bønder og Andre“, men først 1539 fritoges de af Nakskovs Indbyggere, der vare fødte paa Kronens Gods, for at bindes til Stavns. I Juni 1420 afbrændte den største Deel af Byen. Endnu værre blev den medtaget i Aaret 1510, da Lybekkerne overfaldt, plyndrede og afbrandte den. For silde kom Rigsadmiral Henrik Krummedige til Undsætning og drev Røverne paa Flugt. Dette Overfald var den første Anledning til Nakskovs senere Befæstelse. Da „det faste Slot Engelsborg“, som Kong Hans kort forinden til Værn for Byen havde ladet anlægge paa Slotø, ikke havde viist sig tilstrækkeligt til at forsvare Byen, lod Kong Christian III. anlægge Volde og Grave omkring denne Aar 1547. Saavel Lollands som Falsters Bønder maatte arbeide paa denne Befæstning. Den begyndte ved Enden af Veilegade og gik derfra over den saakaldte „høie Kat“ langs „Kattesundet“ til Enden af Søndergade, hvor den i Mands Minde nedbrudte murede Port stod. Under Christian IV. bleve Fæstningsgravene forbedrede 1629, og hans Efterfølger i Regjeringen Frederik III. lod indrette et Tøihuus. Det er fra Begyndelsen af denne Konges Regjeringstid, at Arent Berntsen i „Danmarks frugtbare Herlighed“ giver et Billede af Byen, der lader antage, at denne paa hiin Tid har hørt til de mere blomstrende Stæder i Danmark. Han udtrykker sig blandt Andet saaledes: „Byens fornemme formuende Borgerskab vedligeholder en stor Handel tilsøes, og udi deres egne Skibe en mærkelig stor Parti af Landsens gode Varer udfører til vidt fraliggende Steder: Spanien, England, Holland, Tydskland, Norge etc.“ Denne Nakskovs Blomstringsperiode blev dog snart og paa en voldsom Maade afbrudt. Den 7de Februar 1658 viste Carl Gustavs Tropper sig for Nakskov, og Commandanten, Frantz Edmund, overgav uden Sværdslag den velbefæstede By, der, som Fremtiden viste, havde inden sine Volde en Skare af tappre Borgere. Det var talt af Borgernes Hjerter, da en Indbygger af Byen kort efter i Digtet „Nakskovs Klageraab over sit Fald“ slutter samme med disse Stropher:

„Men vil min Konge mig sit Sværd og Naade give
Igjen, og lade Mod og Manddom hos mig bo,
Da skal jeg med mit Blod mig blandt de Stæder skrive,
Der var sig selv, sit Land, sit Folk, sin Konge tro.“

Dette Løfte indløstes ogsaa tilfulde i det følgende Aar, da Nakskov med en ringe Garnison af 1000 Mand, hvoraf 200 vare Borgere, kun 500 Soldater og Resten Bønder, Haandværkssvende og Tjenestekarle, udholdt et Bombardement og en formelig Beleiring af et Corps paa 12 Regimenter i en Tid af 11 Uger fra 1ste Mai til 15de

Juli, paa hvilken sidstnævnte Dag Fæstningen først overgav sig, dog saaledes, at Garnisonen skulde drage bort med klingende Spil og Borgernes Liv og Gods være ukrænket. Dog dette sidste blev kun slet holdt.

„Tribut blev taget over Haand
Mod Brev og Segl saa stærke,
Og blev man lagt i Bolt og Baand,
Det maatte svie og værke.“

Dog „de Offre, Byen dengang bragte, vare forvundne inden Aarhundredets Udgang; men Mindet om Borgernes Bedrifter lever endnu i Alles Erindring og vil aldrig uddøe, saalænge Æresfølelse, Fædrelandskjærlighed og Tapperhed kaldes Dyder af os Danske.“ Fæstningens Commandant var Joachim von Körber, „en tapper, forstandig og krigserfaren Mand.“ Under ham stod den brave Oberstlieutenant David von Bernbach, der faldt ved det største Udfald den 9de Juni. Foruden disse udmærkede sig under Beleiringen Sognepræsten Magister Laurits Mortensen Vidsted, Borgmester Niels Nielsen, Chef for Brandcompagniet, og Borgernes ene Anfører, den energiske Diderich von Essen. Ved Beleiringen og den derefter følgende Occupation, under hvilken Byen maatte betale en Brandskat af 20,000 Rd. og udrede den svenske Besætnings Forpleining, leed Nakskov overmaade meget, og Byen stod efter Freden saa øde og forladt, at Borgerne endnu i 1662 maatte patrouillere paa Gaderne om Natten, for at forhindre, at man bortstjal Døre, Stolper og andre Ting fra de tomme Huse. Det er formodentlig som en Belønning til Byen, at Kong Frederik III. to Aar efter Freden gav den Privilegium paa, „at hvis Domme, som falder her til Bythinget, skulde af ingen anden Landsdommer paakjendes efter denne Dag end af Borgmester og Raad og deres Domme at appelleres for Hs. Majestæt selv og den Høiesteret.“ Efter 21 Aars Forløb mistede Byen atter denne Forret, „der forresten ikke skulde hjælpe stort til at fylde de tomme Maver.“ En anden kun forbigaaende Rettighed, som den dog vel paa denne Tid ikke havde Midler til ret at benytte, var Stapelretten for Lolland, hvorved Nakskov blev hele Landets Oplagssted. Den bevilgedes 1667, men synes at være bleven hævet nogle faa Aar efter. Væsentlig bidrog det til igjen at hæve Nakskov, at Byen 1667, som Godtgjørelse for den i Krigen lidte Skade, fik Frihed i 8 Aar for alle Tyngder og Skatter og Frihed for det Halve af disse i de næste 16 Aar. Byen, der allerede i Christian V.'s Tid ophørte at være Fæstning, blev ogsaa ved at tiltage indtil Midten af det forrige Aarhundrede, men synes derefter atter at være gaaet noget tilbage. I Danske Atlas (VI. S. 487) anføres saaledes: „Byens fornemste Fordeel har forhen bestaaet i Handelen, da den forhen har havt 50 Fartøier, men nu ikkun 18.“ En saadan Aftagen, som dette kunde tyde paa, har imidlertid paa ingen Maade fundet Sted, men Flækken Marstals Indbyggere have successive vidst at skaffe sig Fragtfart paa Nakskov, og Skibsrederiet tog i Forbindelse hermed efterhaanden af, medens det forøgedes blandt hine endnu den Dag idag i denne Retning saa virksomme Flækkebeboere. Som foran bemærket, er Nakskov, der ligesom de fleste danske Kjøbstæder i de senere Aar har havt en gunstig Udvikling, ogsaa i Skibsrederiet igien gaaet fremad, og man kan vistnok i dette Øieblik med fuld saa megen Føie som i sin Tid anvende de foran citerede Arent Berntsens Udtryk om Nakskovs Handel.

Indtil Aaret 1838 havde Nakskov en lærd Skole.

Af Skrifterne om Nakskov mærkes: S. Assenius, Historisk-oeconomisk Beskrivelse af Nakskov, 1784; G. L. Baden, Nakskovs nærværende Forfatning, 1796; J. J. F. Friis, Mindeblade om Nakskovs Fortid, 1852, og en Afhandling af samme Forfatter, „Nakskovs tvende Overgivelser“, i „Historisk Archiv“ 1870, II.

SAXKJÖBING
Saxkjöbing Fjord
Rörbek Byes
Saxkjöbing Byes
Lillemarken
Kirkegaard
Torvet
Oredrevet
Jorder
Grusgrav
Vanding
fra Maribo
til Sundby
til Nysted
Mølle
1:8000
50 100 200 300 400 500 600 Alen

Saxkjøbing,

Kjøbstad i Musse Herred, ligger paa en noget hævet Flade ved en lille Aa, som falder ud i den smalle Fjord, der har Navn efter Byen. Afstanden til Guldborg Færgested er $1^1/_2$ Miil, til Maribo $1^1/_4$ M., til Nakskov $4^3/_4$ M., til Rødby 3 M. og til Nykjøbing paa Falster $2^1/_4$ M.

Byen har 7 Gader og 200 Gaarde og Huse (i 1837: 130), hvoraf 35 udenfor Byen, der sidst i September 1871 vare brandforsikrede for 580,160 Rd. (i 1857: 311,650 Rd., i 1843: 187,280 Rd.). Saxkjøbing har 23 Tdr. $2^1/_2$ Alb. Htk. Kjøbstadjord, med et Areal af c. 200 Tdr. Land Ager og Eng. Af andre end Kjøbstadens egne Indbyggere bruges 5 Skpr. Htk. Til offentlig Brug, f. Ex. til Kirkegaard, Lystanlæg o. a. desl., er anvendt 13 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdkr. Land.

Til Saxkjøbing Sogn hører foruden Kjøbstad-Communen tillige en Land-Commune, som bestaaer af Landsbyerne Reersø, Rørbæk, Orebv samt Hovedgaarden Orebygaard. Land-Communen har sit eget Communalvæsen uafhængigt af Kjøbstaden, og danner et selvstændigt Sogneraad. Folkemængden i Land-Communen udgjør 1171 Mennesker; Htk. er c. 342 Tdr. Ager og Eng og c. 8 Tdr. Skovskyld.

Af offentlige Bygninger mærkes:

Kirken, i den katholske Tid helliget St. Peder og St. Paul, senere kaldet St. Olai, er opført af røde Muursteen i Rundbuestiil, med Skib, Chor og sexkantet Absis. Kirken er restaureret 1864 og har nu igjen rundbuede Vinduer; de smukke Friser og Ornamenter fra Rundbuetiden saavel paa Chor som paa Skik ere fremdragne. Derimod har man ikke ved Restaurationen bevaret de gamle Kalkmalerier*). Den er tækket med Skifer, har et stort Taarn, der i 1852 er blevet prydet med et Spiir, til

*) Professor Kornerup har i en Artikel i Ny Kirkehistoriske Samlinger, IV, omtalt disse af ham fremdragne Malerier saaledes: „Allerede i 1859 var der, ved en af Directionen for de antiqvariske Mindesmærker foretagen Undersøgelse, under Kalken fundet Malerier paa den nordre Sidevæg af Langhuset i Saxkjøbing Kirke. Disse Malerier fremdroges dog først fuldstændigt i 1864 af Forfatteren ved Directionens Foranstaltning efter en Indberetning af Kirkeinspectionen. Hvælvingerne, som ere en senere Indbygning i Langhuset, havde gjort noget Afbræk i Malerierne, saa at nogle af dem vare blevne dækkede af Vægpillerne og Hvælvingernes Hjørner, men det fra Indholdets Side mærkeligste af dem var temmelig heelt og tydeligt. Foroven saaes en adelig Dame, knælende i Bøn til Jomfru Maria, af hvilken sidste og Jesusbarnet det Meste var dækket af Hvælvinger, men dog ikke anderledes, end at man kunde skjønne, at Billedet har forestillet en Kvinde med et Barn paa Skjødet. Dette Barn udstrækker Haanden til Velsignelse. Damen havde paa Hovedet et Slør, og det syntes, som om hun derover har baaret et Diadem. Hun bar en Kjole med snevre Ærmer og derover en folderig grøn Kappe, foret med Rødt. Paa Fødderne havde hun Snabelsko. Over hende saaes et Sprogbaand med enkelte bevarede Bogstaver, hvoraf man maaskee kan udlede, at der har staaet: Juva me Maria! Tilhøire for Damen sees et Vaabenskjold med et Mohrhoved, smykket med en Krands af Roser. Dette Vaaben har tilhørt en gammel Familie ved Navn Piøste eller Poiske, som kom herind i Landet under Kong Erik af Pommern. Under denne Konge nævnes 1417 en Marqvard Piøske, der eiede Berritsgaard ved Saxkjøbing. Tilvenstre sees et andet Skjold med tre røde Stormhuer i hvidt Feldt. Dette Vaaben tilhørte Familien van Hain, som i det 15de Aarhundrede eiede Bramslykke og Ulslev, tvende Herregaarde syd for Saxkjøbing. Det maa formodes, at den her afmalede Dame, som maaskee har været Marqvard Piøskes Hustru (?) har skjænket Gods eller Penge til Saxkjøbing Kirke til et Alters Oprettelse for Jomfru Maria for derved efter Datidens fromme Overtro at sikkre sin Sjæls Frelse og maaskee tillige erhverve sig et Hvilested indenfor de hellige Mure. Man veed netop, at flere af Berritsgaards Eiere ere begravne i Kirken, men deres Ligstene ere senere bortførte til Maibølle Kirke. Nedenunder den knælende Dame sees en Kvinde med Glorie omkring Hovedet, liggende paa Dødsleiet. Tvende Geistlige læse Bønner for den Døende ved Foden af Sengen. Paa denne viser Christus sig som Himlens Konge i en skinnende Glorie. Med den ene Haand velsigner han den Døende, med den anden modtager han Sjælen som et lidet nøgent Væsen. I Baggrunden staae 10 Apostle med Bøger og Røgelsekar i Hænderne og bivaane med høitidelige og sørgelige Miner Sjælens Henfart.

hvis øverste Spids der er omtrent 73 Alen. Den har en smuk gammel Altertavle fra den katholske Tid, i Form af et Skab med oplukkede Fløidøre, i Midten Jomfru Marie med Jesusbarnet, ved Siderne Peter og Paulus og endeel mandlige og kvindelige Helgener, alt udskaaret i Træ, malet og forgyldt. 3 Klokker, Uhrværk, Orgelværk med Pulpitur. Kirkegaarden er planeret og beplantet, samt for nogle Aar siden indhegnet med en Ringmuur. Kirken er formuende; thi den er bemidlet med halvanden Tiende, ikke alene af selve Byen, men ogsaa af det betydelige Landsogn, som hører hertil. Desuden har Elisabeth Friis til Berritzgaard, hvilken tidligere hørte til dette Sogn, skjænket til Kirken 500 Rd.; Kjøbmand Niels Caspersen Sive 433 Rd. 2 Mk. Courant; Vilhelm Frederik Mortensen fra Tranqvebar 100 Rd. til Pulpiturer, foruden flere andre.

Raadhuset.

Gasværket.

To Fattighuse.

Maribo Amts **Tvangsarbeids- og Daareanstalt** ligger tætved Byen.

Indbyggernes Antal var i 1870: 1409 (694 af Mdkj. og 715 af Kvdkj.); i 1860: 1149; i 1855: 1058; i 1850: 917; i 1845: 915; i 1801: 549; i 1769: 424.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ere 185 Skattepligtige ansatte til en Skatteindtægt af 91,125 Rd.

Endskjønt Byens Handel ikke kan være af nogen særdeles Betydning, paa Grund af, at kun smaa Fartøier kunne løbe op i den smalle og grundede Fjord indtil Mundingen af den Aa, ved hvilken Saxkjøbing ligger, medens de større Fartøier maa losse og lade ved Oreby, der ligger ved Fjordens Munding, har dog ogsaa denne, ligesom de fleste andre Byer, i de senere Aar hævet sig i mercantil Henseende.

Af de vigtigere Varer blev i 1871 fortoldet ved Saxkjøbing Toldsted: 1391 Pd. Viin, 1613 Vtl. andre Spirituosa, 1681 Pd. Humle, 32,071 Pd. Kaffe, 5460 Tdr. Steenkul, 1087 Pd. Bomuldsgarn, 3716 Pd. Linned- og Bomuldsmanufacturvarer, 115 Pd. Silkevarer, 5547 Pd. Uldvarer, 6490 Pd. Olie, 1311 Pd. Risengryn, 3391 Pd. Salt, 6623 Pd. Sukker og Sirup, 280 Pd. Thee, 31 Pd. Cigarer, 530 C.-Lstr. og 4396 C.-Fd. Trælast.

Udførselen af Korn har i 1871 været ialt 37,976 Tdr. (i 1870: 45,712 Tdr., i 1855: 37,380 Tdr., i 1854: 35,735 Tdr.), hvoraf til England 5391 Tdr., til Norge 1338 Tdr., til Belgien 27,774 Tdr., til Holsteen 2953 Tdr. og Resten til indenlandske Steder.

Den gamle Maler har i dette Billede villet fremstille Jomfru Marias salige Død. Allerede i den byzantinske Kunst forekomme lignende Fremstillinger af dette Æmne. Det er vistnok let at opdage Manglerne ved dette gamle naive Billede: de feilagtige Proportioner og det Ubehjælpsomme og Barnlige i Tegningen. Dette er Noget, Enhver kan see. Men der gaaer ved Siden heraf en saa umiskjendelig alvorlig og from Stemning, som saa aldeles bærer Præget af sin Tidsalder og giver et saa levende Begreb om vore Forfædres religieuse Forestillinger, at Billedet visselig havde fortjent at skaanes. I alt Fald burde Maleriets historiske Betydning have frelst det fra Tilintetgjørelse."

Ved Saxkjøbing Toldsted var hjemmehørende ved Udgangen af 1871 11 Fartøier af 217½ C.-Lstrs. Drægtighed.

Skibsfarten har i 1871 været: i indenrigsk Fart indgaaet 101 Fartøier af 1785 C.-Lstrs. Drægtighed med 586 Læsters Besætning, udgaaet 123 Fartøier af 1488¾ Læsters Drægtighed med 552 Læsters Besætning; i udenrigsk Fart indgaaet 76 Fartøier af 1606 Læsters Drægtighed med 1528 Læsters Besætning, udgaaet 55 Fartøier af 1952 Læsters Drægtighed med 1135 Læsters Besætning.

Told- og Skibsafgifterne have i 1871 udgjort 11,928 Rd. (i 1870: 11,212 Rd., i 1855: 8587 Rd., i 1854: 8310 Rd., i 1853: 8031 Rd.). Brændeviinsbrændingsafgift 2835 Rd.

Af industrielle Anlæg mærkes følgende: 2 Væverier, hvis Fabricat i 1871 angives til en Værdi af 10,000 Rd., 3 Farverier (Productionsværdi 4500 Rd.), 2 Garverier (Productionsværdi 12,000 Rd.), 2 Kalkbrænderier (Prod. Værdi 5200 Rd.), 1 Uldspinderi (Prod. Værdi 8000 Rd.), 2 Ølbryggerier (Prod. Værdi 2600 Rd.), 3 Maltgjørerier (Prod. Værdi 13,800 Rd.), 1 Brændeviinsbrænderi (Product 56,700 Potter 8⁰ Brændeviin), 2 mindre Pottemagerier og endelig et Skibsbyggeri, som imidlertid i Aaret 1871 kun har udført Reparationer.

Kreaturholdet i Saxkjøbing var den 15de Juli 1871: 78 Heste, 136 Stkr. Hornkvæg, 124 Stkr. Faar og 63 Stkr. Sviin.

Af Kjøbstadens Indbyggere bruge 2 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr. Htk., 4 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 37 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Saxkjøbing holdes Markeder i Februar og Marts med Heste og Kvæg; i Juli, i October og i November med Heste og Kvæg.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver i Saxkjøbing, Herredsfoged og Skriver i en Deel af Musse Herred samt Birkedommer og Skriver i Baroniet Guldborgland og Grevskabet Hardenberg-Reventlows østre Birk.

Byraadet bestaaer foruden Formanden (Borgmesteren) af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; c) for Fattigvæsenet.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1871: til Fattigvæsenet 2678 Rd., Skolevæsenet 1945 Rd., Rets- og Politivæsenet 649 Rd., Medicinalvæsen 246 Rd., Byens Gader og Veie 5498 Rd.*), Gadebelysning 330 Rd., Brandvæsen 71 Rd., Vandvæsen 52 Rd., Bidrag til Statskassen 1650 Rd., Amtsrepartitionsfonden 39 Rd., Amtsskolefonden 93 Rd. Af fornævnte Udgifter er tilveiebragt: a) ved særlige Indtægter 4114 Rd., b) ved Paaligning 8725 Rd. (Grundskat 350 Rd., Huusskat 342 Rd., Formue- og Leilighedsskat 6856 Rd., med 5¼ pCt. af Ind-

*) Hovedlandeveien blev i 1871 omlagt med eqvaierede Steen, hvilket har foranlediget den store Udgift til Byens Gader og Veie.

tægten, ²/₃ af den overordentlige Skat for Aarene 1870—72: 1176 Rd.), c) Forbrug af Activer 3812 Rd.

Communen eier: Kirken, Raadhuset med Have og c. 6 Tdr. Land, Skolen, Gasværket, 2 Fattighuse og en Jordemoderbolig, i Capitaler 5096 Rd., hvorimod den har en Gjæld af 26,104 Rd.

Havn har Byen egentlig ikke; efter „Danske Lods" kunne kun Skibe indtil 6 Fod gaae op til Byen. Efter den foreliggende Beretning er Løbet og Anløbspladsen dog nu fordybet 2 Fod. Løbet fra Reden til Oreby Bro er fordybet til 12 Fod. Havnens aarlige Indtægter ere c. 3000 Rd.

Saxkjøbing har et Politicorps paa 20 Mand og et Brandcorps, bestaaende af 198 Mand.

I geistlig Henseende er Byen forenet med Landsbyerne Reersø og Rørbæk samt Oreby og Orebygaard.

Byen har en Borger- og Almueskole, hvortil en ny Bygning opførtes i Aaret 1847, der er saavel Betalings- som Friskole, og ved hvilken er ansat 3 Lærere. Til Skolen har L. H. Junior skjænket et Legat paa 600 Rd.

Saxkjøbing hører under Maribo Amtstuedistrict og er Bolig for Distritslægen for Saxkjøbing Lægedistrict. Apothek. Byen udgjør 2den Udskrivningskreds 220de Lægd. Valgsted for Maribo Amts 3die Folkethings Valgkreds.

Ved Toldstedet er ansat en Toldforvalter og 2 Toldassistenter, hvoraf den ene er stationeret ved Losse- og Ladepladsen Oreby, og ved Postvæsenet en Postexpediteur, der tillige er Bestyrer af Telegraphstationen.

Gasværkets Indtægter i 1871 vare 3811 Rd.; dets Udgifter 4014 Rd. Afsætningen af Gas, indledet igjennem Maalerne: Belysningsgas 720,500 C.-Fd., Kogegas 252,800 C.-Fd., ialt 973,300 C.-Fd.

Efter en Meddelelse til Udgiveren af 25de August 1870 gives her en Beskrivelse af Maribo Amts Tvangsarbeids- og Daareanstalt. Den er beliggende paa den saakaldte Lillemark under Saxkjøbing Kjøbstad og bygget i Straaleform. Centrum dannes af en to Etages Taarnbygning med Kjælder, og indeholder Oeconomileilighed, Sygestue, Isolationslocaler for Inddømte, Depot, Contoir, Bedesal og Inspecteurens Bolig. Fra Centrum udgaae:

1) en enetages Bygning for sindssyge Mandfolk, 56 Alen;
2) en — — — Arbeidslemmer, Mandfolk, 28 Alen;
3) en — — — — Kvinder, 28 Alen;
4) en — — — sindssyge Kvinder, 56 Alen.

Denne Bygningsform gjør det muligt at sondre imellem de forskjellige Klasser og Kjøn i særlige Bygninger og Gaarde, medens de tillige kunne oversees fra Inspecteurens Bolig. Anstaltens Jordareal og Haveanlæg, der er smukt beliggende ved Indseilingen til Byens Havn og med Udsigt til Skibestedet Oreby og Grevskabet Hardenberg-Reventlows Skove, egner sig særdeles til Bevægelse og Sysselsættelse for de Sindssyge. Anstaltens

Jordtilliggende og Grund er erhvervet fra Baroniet Guldborgland og udgjør c. 12 Tdr. Land Agerjord og c. 17 Tdr. Land Eng. Oprindelig var det alene Hensigten at opføre en Tvangsarbeidsanstalt, men da der viste sig en stedse stigende Trang til en Detensionsanstalt for uhelbredelige Sindssyge, fandt Amtsraadet det senere, under Arbeidets Gang, hensigtsmæssigt at forene begge Formaal i Lighed med, hvad der allerede var Tilfældet i nogle andre Amter. De fornødne ministerielle Approbationer ere meddeelte under 14de November 1863 og 16de November 1865, og det er derved blandt Andet bestemt, at Anstalten oprettes og holdes for Amtsfattigkassens Regning, saavidt dennes Evne strækker, men iøvrigt ved Tilskud af Amtsrepartitionsfonden. Ved disse ministerielle Skrivelser var der derhos aabnet Amtets Kjøbstæder Adgang til at blive Medeiere af Anstalten i Forhold til Folkemængden, og denne Adgang er benyttet af Stubbekjøbing, Saxkjøbing, Nysted og Rødby, der saaledes have deeltaget og fremdeles deeltage i alle Indtægter og Udgifter ved Anstalten efter det nævnte Forhold. Anstalten er tagen i Brug den 1ste Mai 1866, efterat Bygningerne havde været færdige siden December Maaned 1865. Daareafdelingen er oprindelig indrettet for 28 Patienter, men den er gjentagne Gange, da dertil føltes Trang, udvidet saaledes, at den nu kan modtage 88 Patienter, Halvdelen af hvert Kjøn. Tvangsarbeidsafdelingen er indrettet for 40 mandlige og 10 kvindelige Personer, og den har ikke modtaget nogen Udvidelse, der ei heller har viist sig at være nødvendig. Ved Justitsministeriets Bekjendtgjørelse af 19de Juni 1866 er det i Henhold til § 4 i Lov af 3die Marts 1860 fastsat, at Anstalten bliver at ansee som Tvangsarbeidshuus for Maribo Amt. Udgifterne ved Anstaltens Oprettelse og Montering have udgjort, de gjentagne Udvidelser medindbefattede, c. 49,200 Rd. Amtsraadet har Overbestyrelsen af Anstalten og anviser de fornødne Pengebeløb, forsaavidt disse ikke kunne afholdes af Anstaltens Kasse. Under Amtsraadet føres den egentlige locale Bestyrelse og Tilsynet af en Direction, bestaaende af 3 Mænd, der udnævnes af Raadet og som selv indbyrdes vælge Formanden. Stiftamtmanden afgjør Begjæringer om Arbeidslemmers og Sindssyges Modtagelse i Anstalten, forsaavidt Indlæggelsen af de første ikke skeer ifølge Dom og forsaavidt de sidste ikke blot anbringes midlertidigt indtil de kunne opnaae Plads i en Helbredelsesanstalt. Ved Anstalten er ansat en Inspecteur, der tillige er Kasserer og Regnskabsfører, med en Pengeløn af 450 Rd. aarlig, fri Bolig, Belysning og Brændsel samt Brugen af Anstaltens Jordtilliggende, og en Læge med aarlig Løn 150 Rd. Gudstjeneste afholdes i Anstalten hver 14de Dag af Sognepræsten, som herfor oppebærer 50 Rd. aarlig, og til at forestaae Sangen under Gudstjenesten er antaget en Mand med et Vederlag af 26 Rd. aarlig. Endvidere er ved Anstalten ansat en Portner og det fornødne Antal mandlige og kvindelige Oppassere. Betalingen for Opholdet paa Anstalten, der er forskjellig eftersom vedkommende Commune er Medeier af Anstalten eller ikke, udgjør for Tiden henholdsviis 12 og 28 ß daglig for Arbeidslemmer samt 116 og 180 Rd. aarlig for Sindssyge. Klæder betales særskilt, for Arbeidslemmer efter en fast Norm med 3 ß daglig.

Saxkjøbings Segl, som her afbildes, giver efter Mønterne fra Kong Christopher den Andens Tid Afbildningen af en Sax.

I Valdemars Jordebog forekommer blandt de til Konunglef henlagte Steder Byen „Saxthorp" mellem „Worœby", nu Oreby, og „Wapnæstath", nu Vaabensted. Denne By synes at have været den første Oprindelse til den Kjøping, som tog Navn efter samme, og hvis Beliggenhed vidner om, at den stammer fra en Tid, da man mere søgte at gjemme Byerne for Vikinger og Sørøvere, end at anlægge dem paa Steder, som vare bekvemmere for Handel og Skibsfart. Samtidig med Saxthorp nævnes dog „Saxkopingh" i Valdemars Jordebog. Kong Erik Menved udstedte 1306 et Brev, hvorved han befaler alle sine Mænd, Myntere, Bragere og Andre, som boe i Saxkjøbing og der drive Handel, at betale til Indbyggerne i Byen al den Afgift, der tilkom Kongen af det Gods, som udførtes af Byen. Kort derefter, nemlig den 24de Juni 1337, fik Byen af Grev Johan af Holsteen, til hvem Lolland var pantsat af Kong Christoffer II., de ældste Privilegier, som haves, men i hvilke der dog omtales andre Privilegier og Friheder. Ved hine Grev Johans Privilegier gives der Byens Borgere de samme Rettigheder, Friheder, gode og lovlige Vedtægter, som Borgerne i Roeskilde og andre Torvesteder i Sjælland bruge (Suhms Danm. Hist. XII. S. 400—2). Som et Beviis paa Tidernes Vildhed og Raahed bør det nævnes, at da Kong Christoffer II. og hans Søn Otto i Forsommeren 1333 opholdt sig i Saxkjøbing, efter at have mistet næsten hele Riget, blev Kongen overfaldet af 2 Adelsmænd Hennike Breyde og Johannes Ellemose. De beleirede Huset, hvori Kongen boede, og da han ikke vilde gaae ud til dem, satte de Ild paa Huset og drev ham ved Røgen ud af Vinduet, hvorefter de bemægtigede sig hans Person og førte ham fangen til Aalholm=Slot, som Grev Johan da havde inde, men saasnart denne fik Underretning om Overfaldet, satte han strax Kongen i Frihed. Saxkjøbing har oftere lidt Skade ved Ildebrand, sidste Gang i September 1800. Den har i dette Aarhundrede gjort god Fremgang og mere end fordobblet Antallet af sine Indbyggere. Den var tidligere Amtets mindste Kjøbstad, en Stilling, som den igjennem 300 Aar har indtaget (jfr. det ved Maribo anførte Document fra 1557), men nu er Indbyggerantallet mindre baade i Stubbekjøbing og i Nysted.

Saxkjøbings Mønter. Man har længe vidst, at Saxkjøbing i Middelalderen var et kongeligt Prægested (sml. ovenfor Kongens Brev af 1306), men man kjendte ikke nogen Mønt, der med større Sandsynlighed kunde henføres hertil, før det store Fund, som fremkom i 1871 ved Systofte paa Falster, og som er bortgjemt i Midten af det 14de Aarhundrede. Heri forekom nemlig i et Tal af over tusinde

Stykker en Mønt, der paa den ene Side har en Sax, paa den anden et saakaldt „Pentagramma", og Saxen er netop af den særegne Form, som man senere seer i Saxkjøbings Segl (sml. ovenfor); man har derfor her vistnok den manglende Mønt fra denne By, hvad jo ogsaa dens Forekomst i saa stort Tal paa Naboøen taler for. I 1328 blev Lolland „med fuld Møntrettighed i Saxkjøbing" pantsat til Grev Johan

RÖDBY
a Kirken
b Raadhuset
c Borgerskolen
d Kirkeskolen
e Enkesæde for Skolelære Enker
f Fattighuset
Bygrændse efter Lov af 11te Februar 1863
Rödby Lindæmning
Rödby Kjöbstads Markjorder
Den gamle Strandgrændse
Rödby Kjöbstads Markjorder
Sædinge Byes Jorder
Ringsebölle Byes Jorder
til Ringsebölle
til Sædinge
Torvet
Exerceer Plads
Kirkegaard
fra Nasbek
1:8000
50 100 200 300 400 500 600 Alen

den Milde, og nogle Mønter med hans Forbogstav I, der ofte findes paa Smaaøerne og i Sydsjælland, høre rimeligviis hertil; det samme er maaskee ogsaa Tilfældet med en Deel Mønter, hvis Præg er en raa Fremstilling af det holsteenske Neldeblad.

Rødby,

Kjøbstad i Fuglse Herred, ved den østlige Vig af Rødby-Fjord, paa en lav, fiid, leret og skovløs Grund. Afstanden fra Maribo er 1½ Miil, fra Nakskov 3½ M. og fra Nysted 3 Miil.

Byens Areal er efter den nu i Henhold til Loven af 11te Februar 1863 udfærdigede nye Matrikel 1,013,328 □ Alen, ansat til Hartkorn 11 Tdr. 4 Skpr. Den har 9 Gader, hvoraf 2 anlagte efter 1856, og 295 brandforsikkrede Eiendomme (hvoraf 188 i den egentlige By, Resten paa Byens Mark og Fæland) af Taxationssum den 1ste April 1873: 538,870 Rd. Byens Jorder, der udgjøre et samlet Areal af 2000 Tdr. Land, ere udskiftede, først Byens Mark i 1806 og senere dens Fæland i 1837. Efter den nye Matricul udgjør Hartkornet ialt 284 Tdr. Iøvrigt ere samtlige Byens Jorder, med meget faa Undtagelser, kongeligt Arvefæste, hvoraf den aarlige Afgift udgjør 160 Tdr. Hvede og ligesaa meget Byg, der betales efter Capitelstaxten. Til offentligt Brug, f. Ex. til Exerceerplads, Kirkegaard, Lystanlæg o. a. desl., er anvendt 3 Tdr. 2 Skpr. Land.

Rødby Kjøbstad har intet særskilt Landdistrict. Dog maa gjentages, at en Deel af Kjøbstadens egentlige Jorder ere bebyggede; men i communal Henseende har der hidtil ikke dannet sig noget Landdistrict i Modsætning til Kjøbstad-Communen.

Af offentlige Bygninger mærkes:

Kirken, der udmærker sig mere ved sit Taarn, der i 1858 blev ombygget i samme Stiil som Roeskilde Domkirkes Taarn, end ved sin Størrelse. Fra Taarnet haves en meget viid Udsigt ind over det maleriske Land mod Maribo-Sø, ligesom ud over Fjordens mange Øer og Holme, samt over Beltet til Femerns og Holsteens Kyster. Kirken har undergaaet Hovedreparationer 1632, 1728 og senere, og har derved faaet et smukt Udseende baade indvendig og udvendig. 1728 fik den en Tilbygning, saa at den blev en halv Korskirke. Den er kun hvælvet i Choret, har Orgel, Altertavle af Træskjærerarbeide samt en mærkelig gammel Kalk fra 1466. I Taarnet ere 2 Klokker. Af Epitaphier og Ligstene findes ingen. Kirkens aarlige Indtægter udgjorde efter Stat. Tab. i 1842 230 Rd. Den eies af Staten.

Raadhuset, opbygget 1856.

Skolen.

Fattighuset.

Indbyggere i 1870: 1553 (741 af Mdkj. og 812 af Kvdkj.); i 1860: 1578; i 1855: 1545; i 1850: 1339; i 1845: 1159; i 1801: 776; i 1769: 655.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ere 310 Skattepligtige ansatte til en Skatte-Indtægt af 96,275 Rd.

De vigtigste Erhvervsgrene ere Agerdyrkning, Haandværksdrift og nogen Handel. Handelen hæmmes dog meget ved, at Byens Losse- og Ladeplads Kramnidse ligger $1^1/_4$ Miil fra Byen og desuden er i en maadelig Tilstand, da den er udsat for at tilsandes og kun kan befares af smaa Fartøier. Fra Kramnidse gaaer en daarlig Rende i krum Retning sønden om Magleholm og norden om Langø op til Næsbæk, hvilken tjener som Udskibningssted for Rødby; men da Indløbet til Fjorden kun har 4—5 Fod Vand, kunne ikkun Baade gaae op. Ved Hjælp af Baade maae derfor de til Rødby bestemte Fartøier losse og lade, imedens de selv forblive i Kramnidse.

Af de vigtigere Varer blev ved Rødby Toldsted fortoldet i 1871: 10,157 Pd. Kaffe, 1361 Pd. Viin, 781 Btl. andre Spirituosa, 120 Tdr. Salt, 1562 Pd. Bomuldsgarn og 2844 Pd. Bomulds- og Uld-Manufacturvarer, 62 Pd. Silkevarer, 1145 Pd. Sirup, 952 Pd. Riis og 1003 Pd. Humle. Denne ringe Indførsel har sin Grund i, at de fleste til Rødby bestemte Varer og navnlig de betydelige Kvantiteter, der indføres fra Kjøbenhavn, losses ved Toldstedet Vandholm og kunne saaledes ikke medtages i Opgivendet for Rødby.

Korn-Udførselen tilsøes har i Aaret 1871 været 270 Tdr., der Alt er gaaet til Slesvig. Her gjælder imidlertid den samme Bemærkning, som ovenfor er fremsat for Indførslens Vedkommende, idet Udførselen ad Søveien indskrænker sig til, hvad Prangere fra Femern opkjøbe hos Landmændene og udføre i mindre Fartøier til deres Hjemstavn, medens Hovedudførselen skeer over Vandholm, hvortil er c. $2^1/_2$ Miil over Land, og hvis Havn kan befares af større Fartøier med enhver Vind. I det Hele udføres 40—50,000 Tdr. Korn aarlig fra Rødby, i hvis Omegn der avles det vægtigste og bedste Korn paa Lolland.

Skibsfarten til og fra Rødby er saaledes ubetydelig og har i 1871 været: i indenrigsk Fart indgaaet 5 Fartøier af 19 Læsters Drægtighed med 12 Læsters Bestuvning, udgaaet 4 Fartøier af 14 Læsters Drægtighed uden Gods; i udenrigsk Fart indgaaet 26 Fartøier af $122^1/_2$ Læsters Drægtighed med $108^1/_4$ Læsters Bestuvning, udgaaet 22 Fartøier af $102^3/_4$ Læsters Drægtighed med $9^1/_2$ Læster Gods.

Told- og Skibsfartsafgifterne have i 1871 udgjort 3537 Rd.

Egentlige Fabrikanlæg har Byen ikke, hvorimod der findes endeel Bomulds- og Linnedvæverier samt et Bogtrykkeri, hvorfra udgaaer en Avis (Rødby Avis).

Kreaturholdet i Rødby var den 15de Juli 1871: 237 Heste, 636 Stkr. Hornkvæg, 1128 Stkr. Faar og 282 Stkr. Sviin.

Af Kjøbstadens egne Indbyggere bruge 17 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 20 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 24 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 59 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Rødby holdes aarlig 5 Markeder: i Februar og Marts med Heste og Kvæg, i Juli med Kram, i October med Kram og i November med Heste og Kvæg.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver i Rødby samt Herredsfoged og Skriver i Fuglse Herred.

Byraadet bestaaer foruden Formanden (Borgmesteren) af 11 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; b) for Fattigvæsenet; c) for Skolevæsenet; d) for Veivæsenet; e) for Brolægningsvæsenet; f) for Vandvæsenet; g) for Communens faste Eiendomme.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1871: til Fattigvæsenet 3194 Rd., til Skolevæsenet 2724 Rd. Kæmnerkassens øvrige Udgifter c. 3600 Rd. Gjælden var ved Udgangen af 1871: 4,799 Rd. Denne hidrører fornemlig fra de flere i Løbet af de sidste 15 Aar foretagne kostbare Veianlæg deels paa Rødby Mark og deels over det inddæmmede Areal mellem Byen og Nebbelunde, der imidlertid have bragt Byen ikke ringe Fordeel, navnlig er Byens Opland derved blevet endeel forøget.

Communen eier: Raad-, Thing- og Arresthuset i Forening med Fuglse Herred, Fattighuset, Jordemoderhuset, 2 Skolebygninger, hvoraf den ene paa Byens Mark, med 6 Tdr. Land. Desuden i Capital, rede Penge og Obligationer ved Udgangen af 1871: 17,465 Rd.

Byen har et Brandcorps paa 115 Mand.

I geistlig Henseende er Ringsebølle Sogn i Fuglse Herred som Annex forenet med Rødby.

I Rødby selv er, som anført, en Skole, hvorved er ansat 3 Lærere, og paa Byens Mark en Skole, ved hvilken er ansat en Lærer. Ifølge en af Kirke- og Underviisningsministeriet approberet Plan vil Byens Borgerskole blive deelt i en Betalings- eller Realskole, alene for Drenge, og en Friskole baade for Piger og Drenge. Betalingsskolen faaer 2, Friskolen 3 Klasser.

Byen hører under Maribo Amtstuedistrict og til Maribo Lægedistrict. Districtslægen boer i Maribo. Apothek. Byen danner 2den Udskrivningskreds 253de Lægd. 2den Valgkreds.

Ved Toldstedet er ansat en Oppebørselscontrolleur og 2 Toldassistenter, og ved Postvæsenet en Postmester, der tillige har Tilsyn med Befordringsvæsenet og er Bestyrer af Telegraphstationen.

I Rødby er en Filial af Landmandsbanken og en Agent for Lollands Spare-, Laane- og Discontobank i Nakskov.

Ved kgl. Resolution af 1857 blev til nu afdøde Consul A. Hage meddeelt Concession til at inddæmme og tørlægge Størstedelen af Rødby Fjord, efter at han først havde forenet sig med Communalbestyrelsen om en Erstatning af 15,000 Rd. for Byens Seilads paa Fjorden og Udhavn ved Kramnidse, der gik tabt ved Inddæmningen. Hage overdrog derefter sin Concession til et engelsk Interessentskab, der ogsaa strax paabegyndte

Inddæmningen, men efter nogle Aars forgjæves Arbeide atter opgav Forsøget herpaa og atter afstod Concessionen til Hage, der paany optog Projectet, idet der nu lagdes en Plan for Fjordens Inddæmning i 3 Afdelinger, hvoraf den første, der omfatter et Areal af 5—600 Tdr. Land mellem Øerne Lidsø og Myggesjed samt Rødby Fæland, alt er tilendebragt, medens de 2 andre forberedes og tør ventes tilendebragte i en nær Fremtid. Tillige er den inderste Deel af Rødby Fjord, bestaaende af 60 Tdr. Land, inddæmmet i Aarene 1856 og 1857 af et Interessentskab blandt de tilstødende Lodseiere i Rødby, Nebbelunde og Gjerringe. Endelig har afdøde Proprietair Hansen til Lineslyst i 1868—69 inddæmmet c. 500 Tdr. Land mellem sin Eiendom paa Rødby Fæland og Syltholm.

Byens gamle Segl, som her er afbildet, er et lille Skib med een Mast. Det betegner vel, at ogsaa i ældre Tid var det kun Smaat med Seiladsen til Rødby.

Byen nævnes som Landsby „Ruthby" i Valdemars Jordebog. 1454 gav Kong Christian den Første Byens Indbyggere Frihed til, ligesom Kjøbstædmænd, at seile med deres Kjøbmandskab til Tydskland, i Betragtning af den store Umage, Kost og Tæring, Almuen havde med at overføre Kongens Bud til Tydskland, og 1506 gav Kong Hans Bekræftelse med Tillæg, at Indbyggerne maatte sælge og kjøbe med Bønder og udenlandske Kjøbmænd. 1517 stadfæstede Kong Christian den Anden samme Privilegier med Tilføiende, at Rødby til evig Tid maatte nyde og bruge Halvdelen af Langø, som laa Byen nærmest. 1580 bleve Rødby Mænd af Kong Frederik den Anden fritagne for „Navn og Tog og Dommerraad", fordi de meget besværedes ved kongl. Fordringskab. 1632 skjænkede Kong Christian den Fjerde Rødby Mænd Bygningen paa deres Huse og Gaarde, men Jorderne skulde de tage til Fæste.

Hverken i de i de Suhmske Samlinger trykte Breve af Christian II. eller i Optegnelser fra Frederik I.'s Tid findes Rødby betegnet som Kjøbstad, skjønt der allerede var et vigtigt Toldsted sammesteds, samt Færgefart og Handel derfra med Tydskland. Ved Rigsdagen 1536 vare Deputerede fra Rødby tilstede, men paa de fleste Kjøbstadfortegnelser fra Christian III.'s og Frederik II.'s Tid fattes den. Ved et Brev af 1555 fritoges Rødbyes Indbyggere fra den saakaldte „store Told", naar de udførte de Øxne og Heste, som de havde brugt til deres egne Plove og Harver[1], og af deres eget hjemmefødte Kvæg, ligesom andre Bønder i Lolland; hvorhos dog tilføies, at, hvis de vilde udføre Staldøxne eller andre Varer, som de bruge til Kjøbmandskab, da skulde de give saadan Told, som andre Kjøbmænd pligtige ere at give. En saadan blandet Natur af Kjøbstad og Landsby i Rødby fremgaaer især af et Brev af 1557. Heri siges, at de iblandt denne Byes Indbyggere, som bruge Avl med Ager og Eng og aarlig give Landgilde m. v., og ikke bruge Kjøbmandskab videre, end Bønder ellers gjøre, skulde ikke besværes med borgerlige Tynger. De som bruge Kjøbmandskab, og ikke saae eller pløie eller give aarlig Landgilde til deres Øvrighed, skulde gjøre Tynge som andre Kjøbstædmænd. Men de, som bruge baade Kjøbmandskab og Handel og Bondenæring, skulde svare til al Tynge som Kjøbstædmænd og til al Besværing,

NYSTED
Slots Söen
udtörret
Hovedgaardsjorder
Slotshaven
Christiansholms
Ladegaard
Forpagterbolig
Gods Inspecteurbolig
Aalholm Slot
Baadebro
Gartnerbolig
Holmen
ÖSTERSÖEN
Havne Pl
Havne Pl
Gl Torv
Nysted Kjöbstads Markjorder
Kirkegaard
til Vandtore
a Kirken
b Raadhuset
c Skolen
d Sprøitehuset
e Hospitalet
f Toldboden
g Fattighuset
h Syygehuset
Bygrændse efter Lov af 11te Februar 1853
1 8000
50 100 200 300 400 500 600 Alen

som Bonden gjør. Rødby var saaledes en, hvad Kjøbstadretten angaaer, fluctuerende By og synes at have været saaledes betragtet langt ind i det 17de Aarhundrede. A. Berntsen kalder den endnu i Midten af Aarhundredet en Flække. I Resens Atlas findes den derimod afbildet blandt Kjøbstæderne og har vel saaledes successive, ligesom flere Byer i Danmark, fundet Plads blandt disse. I Danske Atlas gjøres den Bemærkning, at Rødby, omendskjønt den har Kjøbstadrettighed, mere ligner en Bondeby, og i Rhodes Samlinger til Lollands og Falsters Historie (1776) kaldes den „denne over alle uanseelige Kjøbstad." Endnu i Dr. J. H. Larsens Topographi af Lolland (1833) bemærkes, at Rødby ved sine mange straatakte Huse og sin vide Udstrækning ligner mere en Landsby end en Kjøbstad. Skjønt Straatagene nu have veget Pladsen for Tegl, vil denne By dog stedse beholde Udtrykket af, at den er mere en agerbrugende end en handlende By. Det maa derhos bemærkes, at af Byens 1500 Indbyggere boe omtrent 500 paa Byens Marker som Udflyttere. Selve Byen har saaledes kun c. 1000 Indbyggere. Byen er i de senere Aar gaaet frem, bemærkes der i en Beretning fra 1873, tildeels som en Følge af de forbedrede Veianlæg, der nu paa alle Sider omgive Byen og derved lette Communicationen med dens Opland. Iaar ventes det nye Jernbaneanlæg mellem Rødby og Maribo fuldført, hvorved Byens Ind- og Udførsel til Vandholm lettes, hvilket man haaber vil i ikke ringe Grad bidrage til Byens Opkomst.

Nysted,

Kjøbstad i Musse Herred, ligger høit og smukt*) ved en lille Indvig af Østersøen, nord for hvilken atter ligger en fersk Sø, kun adskilt fra Vigen ved en Landstrimmel, 3 Miil fra Rødby, $6^1/_2$ M. fra Nakskov, 2 M. fra Saxkjøbing, 3 M. fra Maribo og 2 M. fra Sundby Færgested. Fra Nysted føre herlige Lindealleer til det nærliggende ældgamle Slot Aalholm (see dette). Fra Kirkens Taarn aabner sig en viid Udsigt over Lolland, Falster og Havet til den meklenborgske Kyst.

Byen har paa et Areal af 685,000 □ Alen 12 Gader og 241 Gaarde og Huse (i 1837: 162), hvoraf 204 i Byen og 37 paa dens Grund, hvilke i 1871 vare brandforsikkrede for 627,800 Rd. (i 1857: 396,270 Rd., i 1843: 179,780 Rd.).

Nysted har 114 Tdr. Htk. Kjøbstadjord, med et Areal af 743 Tdr. Land Ager og Eng, hvoraf 34 Tdr. 3 Skpr. 3 Fdkr. Land Ager og Eng i Brugs-Fællesskab. Af andre end Kjøbstadens Indbyggere bruges 2 Tdr. 6 Skpr. Htk. Til offentlig Brug, f. Ex. Kirkegaard, Exerceerplads, Lystanlæg o. a. desl., er anvendt 2 Tdr. 5 Skpr. Land.

Til Nysted Sogn hører foruden Kjøbstad-Communen tillige en Land-Commune, som bestaaer af Hovedgaarden Aalholm og Landsbyerne Vandtore og Taagense. Land-Communen, hvis Hartkorn er 335 Tdr. Ager og Eng og c. 18 Tdr. Skovskyld, har sit eget Communalvæsen uafhængigt af Kjøbstaden og danner et selvstændigt Sogneforstanderskab.

---

*) Lollands Beskriver Dr. J. H. Larsen yttrer sig i sit efterladte Manuskript om Musse Herred saaledes: „Nysted har en høi, smuk og sund Beliggenhed med Skov, ferske Søer, friskt Søluft og godt Vand. Den tager sig særdeles smuk ud, enten man beskuer den under Indseilingen til Havnen, eller man kommer landværts fra Nykjøbing, hvortil Kirken med sit Spiir, der endnu ligger høiere end Byen, ligesom og Christiansholms Herresæde samt Byens 3 Møller bidrage hver Sit og i Forening."

Af offentlige Bygninger mærkes:

Kirken, høit beliggende, med et anseeligt Taarn med Spiir, der er et vigtigt Sømærke, 4 Klokker, Altertavle fra 1662, 2 Tavler med Navnene paa Præsterne efter Reformationen og Lehnsmændene paa Aalholm Slot, 2 gode Malerier, der fordum skulle have hængt i Klosterkirken, en aaben Begravelse, hvori Grevinde Raben, født Levetzau, og Geheimeraad F. Raben hvile. Under denne Begravelse er en stor Hvælving, hvori en Mængde Ligkister, der for det meste skulle indeholde Lig af Lehnsmændene paa Aalholm Slot. Kirken, eller egentlig Spiret og Taarnet, er flere Gange beskadiget af Lynild, sidst i 1822, men er senere sat i god Stand. Til Kirkens Udvidelse er i Aaret 1633 opført en Udbygning paa dens nordre Side, som endnu kaldes den nye Kirke, hvori der er anviist Landsbymenigheden Plads.

Raadstuen, opført i Aaret 1852;

Hospitalet;

de saakaldte **Fattigboder** for 8 Lemmer;

et Sygehuus, opført 1831;

Skolebygningen.

Indbyggere i Byen og paa dens Grund i 1870: 1336 (628 af Mdkj. og 708 af Kvdkj.); i 1860: 1261; i 1855: 1227; i 1850: 1082; i 1845: 1036; i 1801: 690; i 1769: 494.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ere 174 Skattepligtige ansatte til en Skatteindtægt af 76,600 Rd.

Byens uheldige Beliggenhed saavel med Hensyn til dens ringe Opland som ogsaa det grundede Farvand i og udenfor Havnen, foranlediger, at Byens Handel er temmelig ringe. Havnen kan ikke beseiles af Fartøier med større Dybgaaende end 12 Fod, og de større Fartøier kunne derfor kun indtage den halve Ladning ved Skibsbroen, medens Resten maa prammes ud omtrent ¼ Miil fra Havnen.

Af de vigtigere Varer blev i 1871 fortoldet ved Nysted Toldsted: 1693 Pd. Viin, 990 Btl. andre Spirituosa, 846 Pd. Humle, 20,487 Pd. Kaffe, 4092 Tdr. Steenkul, 3607 Pd. Bomuldsgarn, 2622 Pd. Bomulds- og Linnedvarer, 28 Pd. Silkevarer, 1624 Pd. Uldgods, 2142 Pd. Risengryn, c. 400 Tdr. Salt, 2004 Pd. Sirup, 166 Pd. Thee, 301 C.-Lst. og 9256 C.-Fd. Trælast.

Udførselen af Kornvarer og Frøsorter har i Aaret 1871 været 33,101 Tdr., hvoraf England har modtaget 7808 Tdr., Belgien 22,317 Tdr., Norge 1270 Tdr., Slesvig 132 Tdr., Lybek 664 Tdr.; Resten til indenlandske Steder. I 1802 udførtes c. 16,000 Tdr. Korn, i 1824 c. 28,000 Tdr.

Ved Nysted Toldsted vare ved Udgangen af 1871 hjemmehørende 10 Fartøier af 154 Com.-Læsters Drægtighed.

Skibsfarten har i 1871 været: i indenrigsk Fart indgaaet 86 Fartøier af 1477 Læsters Drægtighed med 415 Læster Gods, udgaaet 89 Fartøier af 1000¾ Læsters Drægtighed med 820 Læster Gods; i udenrigsk Fart indgaaet 73 Fartøier af 1718½ Læsters Drægtighed med 631 Læster Gods, udgaaet 68 Fartøier af 2084 Læsters Drægtighed med 1246½ Læster Gods.

Told- og Skibsfartsafgifterne have i 1871 udgjort 8025 Rd. (i 1870: 7929 Rd.; i 1855: 11,570 Rd.; i 1854: 8356 Rd.; i 1853: 7099 Rd.). Brændeviinsbrændingsafgift 2558 Rd.

Af industrielle Anlæg nævne Indberetningerne for 1871: 1 Teglværk, 1 Kalkbrænderi, 1 Skibsbyggeri, der beskjæftiger 20 Arbeidere, og 1 Brændeviinsbrænderi, hvori produceres c. 45,000 Potter Brændeviin aarlig.

Kreaturholdet i Nysted var den 15de Juli 1871: 95 Stkr. Heste, 190 Stkr. Hornkvæg, 284 Stkr. Faar og 107 Stkr. Sviin.

Af Kjøbstadens Indbyggere bruge 5 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 9 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 18 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 75 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Nysted holdes aarlig 4 Markeder: i Marts og April med Heste og Kvæg, i Juni med Kram, i September med Kram, Kvæg og Heste.

Byens Øvrighed bestaaer af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver i Nysted samt Birkedommer og Skriver ved Nysted Birk.

Byraadet bestaaer foruden Formanden (Borgmesteren) af 7 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; c) for Fattigvæsenet.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1871: til Fattigvæsenet 1670 Rdl., Skolevæsenet 1326 Rdl., Rets- og Politivæsenet 719 Rdl., Medicinalvæsen 227 Rd., Byens Gader og Veie 118 Rd., Gadebelysning (ved Petroleum) 236 Rd., Brandvæsen 46 Rd., Bidrag til Statskassen 1112 Rd., Amtsrepartitionsfonden 262 Rd., Amtsskolefonden 125 Rd. Af fornævnte Udgifter er tilveiebragt: a) ved særlige Indtægter 1124 Rd.; b) ved Paaligning 6756 Rd. (Hartkornsskat 501 Rd., Huusskat 422 Rd., Formue- og Leilighedsskat (4½ pCt. af Indt.) 5833 Rd.).

Communen eier: Raadstuebygningen, Hospitalet, Fattighuset, Sygehuset, Skolebygningen og en Jordlod paa 10 Tdr. Land samt i rede Penge og Obligationer 1407 Rdl., hvorimod den har en Gjæld af 14,011 Rdl.

Havnevæsenet bestyres af et Byraadsudvalg, bestaaende af 5 Medlemmer. Havnekassens Indtægter af Havne- og Bropenge udgjør imellem 2000 og 2500 Rd. aarlig. Løbet er fordybet til 12 Fod.

Nysted har et Brandcorps, der for Tiden tæller 132 Mand, samt et Politicorps af 24 Mand (Regl. 20de Septbr. 1855).

I geistlig Henseende er Herridslev Sogn i Musse Herred som Annex forenet med Nysted.

Ved Borger- og Almueskolen, der er inddeelt i 3 Classer, hvoraf en Realclasse, er ansat 3 Lærere.

Byen hører under Maribo Amtstuedistrict og til Maribo Lægedistrict. Districtslægen boer i Saxkjøbing. Apothek. Byen udgjør 2den Udskrivningskreds 231te Lægd. 3die Valgkreds.

Ved Toldstedet en Toldcoppebørselscontrolleur og en Toldassistent; ved Postvæsenet en Postexpediteur, der tillige har Tilsyn med Befordringsvæsenet. Telegraphstation.

Byens Vaaben, som her afbildes, er et Skib med 3 Master. Skibets Form tyder paa at det er gammelt, Masternes Antal, i Særdeleshed ved Sammenligning med Rødbyes Skibs ene Mast, paa en lettere Adgang i sin Tid for større Skibe.

Naar Byen er blevet anlagt, vides ikke; men at den skylder Slottet Aalholm sin Begyndelse og dette samt senere Klostret sin videre Udvikling og Tilvæxt, er heist rimeligt. Byens Indbyggere bleve anseete som Bønder og Vornede under Aalholm Slot, indtil Kong Erik af Pommern 1409 gav dem deres Frihed og Byen dens første Privilegier. 1455 afbrændte 100 Gaarde og Huse, 1560 atter et stort Antal, 17(0 igjen 40 og 1729 endnu flere. 1750 afbrændte Nysted (Aalholm) Ladegaard, der var oprettet af det seculariserede Klostergods; senere, efterat den var opbygget igjen, blev den afbrudt og henlagt under Christiansholm. Efter Folketællingens Resultater at dømme er Byen endnu i Fremgang, uagtet det jo vistnok maa have været den skadeligt, at der blev lagt Bro over Guldborgsund ved Nykjøbing, hvorved en Deel af Nysteds Opland gik til denne By.

I Katholicismens Tid har der i Nysted været et Franciskanerkloster, stiftet af Eierne af Kielstrup 1286. 1392 døde Biskop Valdemar Podebusk paa sin Visitatsreise i Lolland og blev begravet i Klosterkirken. 1554 blev Klostrets Have skjænket Sognepræsten Nik. Wulf og hans Eftermand, efterat Klostret var nedbrudt og ødelagt og Jordegodset seculariseret. Nu er intet videre Spor deraf end Klostermarken, nogle hvælvede Kjældere og murede Vandledninger. Af Resens Atlas seer man, at Klosterbygningerne alt have været nedrevne, da Tegningerne til samme bleve optagne.

Lollands Sønder-Herred,

der udgjør med sin sydlige Halvdeel den sydvestlige Deel af Lolland og rækker desuden med sin nordlige Halvdeel op til Vandholms-Bugten, skiller paa 1—2 Miles Strækning Nørre-Herred fra Fuglse Herred. Herredet omgives af Vandholms-Bugten, Nørre-Herred, hvorfra Halsted-Aa og Orby-Aa samt Nakskov-Fjorden adskiller det, Langelands-Beltet og Lollands-Beltet samt Fuglse Herred. Til Herredet hører følgende Øer og Holme: Lindholm i Søen mellem Smaalandene, Magle-Holm, Lille-Holm, Vappeholm m. fl. i Rødby-Fjord, og Langø, Bogø, Ydø, Bondeholm, Skinderholm, Kaareholm og Barneholm i Nakskov-Fjord. Jorderne ere for Størstedelen leermuldede, med Underlag af Leer, som almindelig er beliggende 8—9 Tommer under Overfladen; paa den østre Deel findes vel Jordsmonnet noget mere sandblandet, men dog gode Kornjorder og almindelig af høiere Beliggenhed end Herredets øvrige og fleste Jorder. Af Tørveskjær findes kun lidet i Herredet, og af gode Tørv ikkun nogle faa Steder og navnlig i Stokkemarke Sogn. Fladeindholdet udgjør omtrent $4^1/_2$ □ Miil, hvoraf henimod $^1/_2$ □ M. er Skovareal. Htk. 405 Tdr. 2 Fdk. $^3/_4$ Alb. Ager og Eng, 39 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdk. $^3/_4$ Alb. Skovskyld. Indbyggernes Antal ved Folketællingen i 1870 var 10,438. Sønder-Herred danner i Forening med Nørre-Herred eet Provsti.

Lollands Sønder-Herred blev særdeles haardt medtaget af Stormfloden den 13de November 1872. Af Herredets 15 Sogne bleve 10 mere eller mindre dækkede af det indstrømmende Vand, navnlig leed Gloslunde og Kappel Sogne (dets Skade ansloges til 77,500 Rd.); en Mængde Mennesker bleve berørede deres Boliger med Bohave og Kreaturer, Jorderne leed ved Tildækning af Sand, 25—26 Mennesker druknede, mange Dæmninger bleve gjennembrudte, men disse ere, saavidt vides, igjen istandsatte og Vandet bortskaffet.

Vestenskov Sogn, omgivet af Annexet Kappel, Tillitse og Arninge Sogne samt Nakskov-Fjord og Langelands-Beltet. Kirken $^3/_4$ M. s. s. v. for Nakskov. Arealet, c. 4000 Tdr. Land, hvoraf 157 Tdr. Land Fredskov (Veilø Skov), er jevnt og tildeels siidt; endeel af Arealet er indvundet ved Inddæmning (Savnsø Viig, Sundene mellem Lolland og den forrige Ø Store-Veilø samt mellem denne og Lille-Veilø m. m.). Til Sognet høre de i Nakskov-Fjord beliggende Øer og Holme Barneholm, Kaareholm, Skinderholm og Bondeholm. Htk. 363 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Vestenskov med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Skovby, Savnsø, Raarup, Brydebølle, Læsø og Næsby; Hovedgaarden Fredsholm, 56 Tdr. Htk., 929 Tdr. L., hvoraf

521 Tdr. L. Ager, 302 Tdr. L. Eng, 100 Tdr. L. Skov og 6 Tdr. L. Holme i Nakskov-Fjord (13 Tdr. Htk. Fæstegods); Avlsgaardene Bartoftegaard, 25 Tdr. Htk., Stensø, 13 Tdr. Htk., Brydebøllegaard, 16 Tdr. Htk., en Gaard i Brydebølle, 13 Tdr. Htk.; Gaarden Hovgaard; Svanekjær Veirmølle og Fælands Veirmølle. Ialt i Sognet 47 Gaarde og 119 Huse, hvoraf 9 G. og c. 60 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 869. Jordbrug er Hovederhvervet. Lidt Fiskeri drives, men ikke af nogen Betydning.

Sognet hører under Sønder-Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 254de Lægd. Sognet danner en egen Commune.

Vestenskov Kirke er temmelig anseelig, med smukke Hvælvinger, men uden Taarn, saa at Kirkens vellydende Klokke hænger i et simpelt Klokkehuus af Træ. Smukt Altermaleri, fremstillende den hellige Nadvere.

Den sjællandske Biskop Nic. Edinger Balle var født den 12te October 1744 i Vestenskov, hvor hans Fader var Degn († 1816).

Hovedgaarden Fredsholm er i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede oprettet af Dronning Sophies Hofmester Joachim v. Barnewitz, en anseet og dygtig Mand, hvis Enke Fru Ollegaard v. Pentz ægtede Geheimeraad v. Passau, en Meklenborger; de opførte 1632 den endnu staaende Hovedbygning af eenetages Grundmuur med takkede Gavle, og kaldte Gaarden efter deres Søn Frederik, saa at dens rette Navn er Fritzholm eller Frederiksholm, som den almindelig blev kaldet. Familien v. Barnewitz uddøde paa Sværdsiden 1677, og Gaarden kom da senere i Bülowernes Besiddelse, indtil den 1754 kjøbtes tilligemed Rudbjerggaard af Grevinde Knuth til Knuthenborg for hendes tredie Søn Baron Conrad Ditlev Knuth til Conradsborg, der døde 1805 som Geheimeraad o. s. v. 1819 kom Gaarden ved Salg fra Familien Knuth; Bøndergodset (259½ Tdr. Htk.) solgtes, paa endeel Huuslodder nær, men ved Inddæmninger blev Eiendommens Areal betydelig forøget og forbedret under de følgende Eiere. I 1855 frasolgtes Stensø, hvoraf en egen Gaard oprettedes. Den nuværende Eier er Cand. juris C. Jensen.

Kappel Sogn, Annex til Vestenskov Sogn, omgivet af dette, Nakskov-Fjord, Langelands-Beltet og Lollands-Beltet. Kirken, midt i Sognet, 1½ M. s. v. for Nakskov. Arealet, 3503 Tdr. Land, er fladt; Jordsmonnet leret og mergelblandet, mod Strandbredderne gruset. Paa Raasmarke Skov og Selveiernes smaa Skovhaver nær, er Sognet aldeles skovløst. Naturen har deelt Sognet i 2 Dele, det faste Land og Øerne i Nakskov-Fjord, hvortil kommer den lange i N. V. udskydende Sandstrimmel, der med adskillige Aabninger, hvorover Høivandet gaaer, fører ud til den bredere og af nogle Lodser beboede Deel deraf, som formedelst sin albueformige Skikkelse fører Navnet Albuen. De i Nakskov- eller Albue-Fjorden beliggende til Sognet hørende Øer ere: Langø, Bogø og Ydø. I Sognets sydlige Deel findes 2 Søer (Gottesgabe-Sø og Høke-Sø). Htk. 336 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Kappel med Kirke, Skole og Veirmølle, Knubbeløkke, Vesternæs, Sjunkeby, Jordbjerg, Langø By med Veirmølle paa Øen af samme Navn; Albuens Lodshuse; paa Ydø 7 Boelsteder; Hovedgaarden Gottesgabe, 39 Tdr. Htk., 476 Tdr. L.; Avlsgaarden Kalleharegaard, 14¾ Tdr. Htk., 120 Tdr. L. Ager og 4 Tdr. L. Skov, og en Gaard paa Bogø af 12 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 58 Gaarde og c. 100 Huse, hvoraf 10 G. og c. 50 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 887. Udenfor Jordbrug og lidt Fiskeri er ingen Erhvervsgreen af nogen Betydning.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 255de Lægd. Sognet danner en egen Commune.

En i Nærheden af Kirken liggende, nu tilstoppet Kilde, hvis Vand skal have havt en jernagtig Smag, var i den katholske Tid en hellig Kilde („Hellig Trefoldigheds Kilde"), der ogsaa efter Reformationen havde en stærk Søgning af Syge, hvorfor Frederik den Anden 1570 gav Befaling, at Kilden skulde tilkastes og det hosliggende Capel nedbrydes. Men ingen af Delene skete; Capellet, der var opført i Christian den Førstes Tid, blev annecteret Vestenskov Kirke og er den nuværende Sognekirke, som har Fjelleloft og paa vestre Ende et Træspiir, der er Sømærke. Kilden forfaldt mere og mere og gik omsider i Forglemmelse; endnu i Aarene 1770—1780 skal den have indbragt de Fattige c. 14—16 Daler aarlig. Det er efter dette Capel, at Sognet har Navn.

Gottesgabe hører til de nyere Herregaarde i Landet, da den først 1723 er oprettet af Kong Frederik IV., der lagde Landsbyen Knubsbyes Jorder under Hovedgaardstaxten og dertil over 250 Tdr. Htk. Bøndergods. Den saaledes oprettede Hovedgaard blev derpaa bortspillet i et Lotteri og vunden af en Major v. Pløtz, hvem Kongen havde befalet at tage 15 Sedler, paa Numer 375. Pløtz, der var en født Tydsker, kaldte Gaarden Gottesgabe. Efter hans Død kjøbte Grevinde Knuth den til sin Søn Baron Conrad Knuth. Den Knuthske Familie solgte den saavelsom Fredsholm i dette Aarhundrede. Størstedelen af Godset solgtes 1818. Gaarden eies nu af Kammerraad Fenger.

Et Brev af Dronning Philippa er dateret Lolands Albuge 1420 (Hvitfeld S. 679).

Arninge Sogn, omgivet af Græshave, Gurreby, Avnede, Vestenskov og Tillidse Sogne samt Nakskov-Fjordens søndre Vig. Kirken, omtrent midt i Sognet, $^3/_4$ M. s. s. o. for Nakskov. Arealet, 2355 Tdr. Land, er aldeles jevnt og tildeels siidt og Jordsmonnet leret og mergelblandet. I Sognets vestlige Deel findes en større Aa, Ore-Aa, der falder i Nakskov-Fjord. Den tidligere værende Indsø, Bækkenet, er nu udtørret. Htk. $262^3/_4$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Arninge med Kirke, Præstegaard og Skole, Embs, Ore, Tryghuse, Kuditse og Grønnegade; Hollebygaarde (4 G.), Suderballegaarde (2 G.); Bredelandsgaard og Bakkeveilegaard. Ialt i Sognet 34 Gaarde og 54 Huse med Jord. De fleste Gaarde ligge i deres Marker og sluttede Byer findes ikke.

Indbyggere: 533. Det næsten udelukkende Erhverv er Jordbrug; dog findes ikke faa Haandværkere.

Sognet hører under Sønder-Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 258de Lægd. Sognet danner en egen Commune.

Kirken, som var indviet Jomfru Maria, er oprindelig rundbuet, senere hvælvet, uden Taarn, kun et Klokkehuus, Altertavle fra 1614.

Af Arninge havde Herredet sit ældre Navn Arnunghæhæreth.

Dannemare Sogn, omgivet af Annexet Tillidse, Gloslunde og Græshave Sogne samt Lollands-Beltet. Kirken, nordlig i Sognet, $1^1/_4$ M. s. s. o. for Nakskov. Arealet, 2564 Tdr. Land, hvoraf 149 Tdr. Land Fredskov (endeel af Østerskov og Sønderskov), er jevnt; Jordsmonnet leret, mergelblandet, ved Strandkanterne gruset. Sognets sydlige og sydostlige Deel er meget udsat for Oversvømmelser ved Hoivande. Htk. 261 Tdr. A. og E., 5 Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Dannemare (en meget stor Landsby) med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Størstedelen af Egebølle, hvoraf Resten hører til Tillidse Sogn, med Veirmølle; Amalieager, Charlottenlund med Skole, Gyldenbjerg, Mavlskov-Huse, Langholm og Høiene ere Benævnelser paa Samlinger af Beboelser uden at være egentlige Byer; Skovridergaarden. Ialt i Sognet 38 Gaarde og 81 Huse, hvoraf 20 G. og 54 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 757. Jordbrug er saagodtsom det eneste Erhverv.

Sognet hører under Sønder-Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 256de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Dannemare Kirke har intet Taarn, men kun et Træspiir, kun Choret hvælvet.

Tillidse Sogn, Annex til Dannemare, omgivet af dette Sogn, Arninge, Græshave og Vestenskov Sogne samt Lollands-Beltet. Kirken, nordostlig i Sognet, 1 M. s. s. o. for Nakskov. Arealet, 4360 Tdr. Land, er jevnt og fladt, og Jordsmonnet leret. Sognet hører til de skovrigeste paa Lolland, idet Skovene Østerskov og Vesterskov med flere mindre indtage omtrent en Fjerdedeel af Sognets hele Areal; dog er kun 474 Tdr. Land Fredskov. Htk. 424 Tdr. A. og E. og 11 Tdr. Skfk.

I Sognet: Byerne Tillidse med Kirke og Skole, Støby, Klynge, Maibølle, Munkeby, Gammelby, noget af Egebølle (Nørre-Egebølle), hvoraf Resten hører til Dannemare Sogn; Hovedgaarden Rudbjerggaard, 89¾ Tdr. Htk. A. og E. og 11 Tdr. Skfk., 670 Tdr. L. Ager og Eng, 680 Tdr. L. Skov (165 Tdr. Htk. Bondergods, 9⅞ Tdr. Htk. Arvefæstegods, Arvefæstegaarden Østerskovgaard, Afbyggergaarden Vindeholm) og Arvefæstegaarden Rosenbjerg, under Baadesgaards Gods, 14½ Tdr. Htk., 112 Tdr. L.; for enkelte Gaarde og Samlinger af Beboelser haves følgende Benævnelser: Raageskov, Rudbjerg, Lempehuse, Nygaardshuse. Ialt i Sognet 51 Gaarde og 110 Huse.

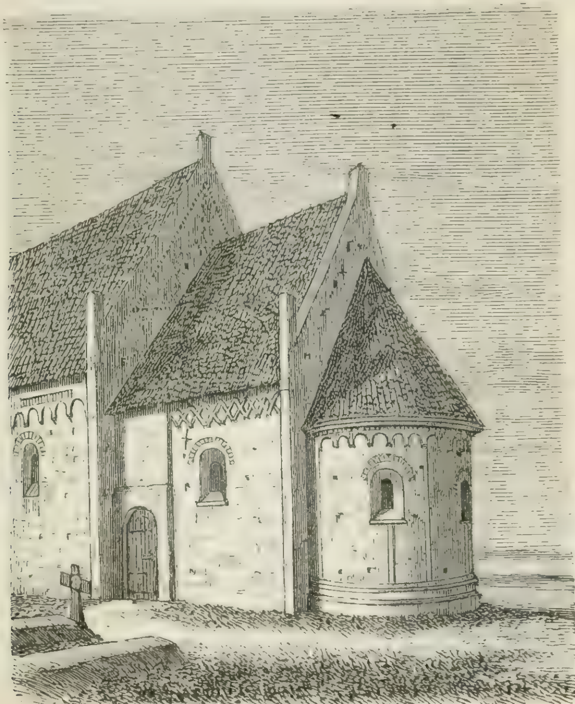
Indbyggere: 1017. Intet særligt Erhverv udenfor Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 257de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører en Privatmand.

Tillidse Kirke har Apsis og i det Hele en udpræget Rundbueform, hvorfor her ogsaa gives et Billede af dens østlige Deel; senere tilføiede Hvælvinger, intet Taarn, men Klokkehuus ved Siden af Kirken. Ved Kirkens vestre Ende er en aaben Begravelse, tilbygget 1625, hvori nogle af Familien Barnewitz m. fl. ligge begravne. Paa det vestre Hjørne af Vaabenhuset er i en Grundsteen udhugget en Runeskrift fra den christelige Tid. (F. M.).

Rudbjerg (eller Rugbjerg, i Valdemars Jordebog Rughbiargh) By, af hvilken nu 2 Gaarde ere tilbage, forekommer i det 14de Aarhundrede i Forbindelse med en hosliggende mindre Herregaard, og denne Gaard og By sees i lang Tid at have tilhørt Familien Galt; den sidste Eier af denne Familie var Rigsraad Peder Ebbesen († 1548), en mægtig og rig, men ikke synderlig uegennyttig Mand, der vidste paa sin Viis at drage Nytte af Kirkereformationen under Christian den Tredie, idet han uden videre nedbrød endeel (Sagnet melder endogsaa 18) Kirker og Capeller i Jylland, og anvendte disses Steen, Tømmer og Bly o. s. v. til sin egen Fordeel. I Frederik den Andens Tid tilhørte Gaarden Rigsraad Erik Rud, hvis Søn Knud Rud til Sandholt ægtede Fru Ellen Marsviin og skjænkede Rudbjerggaard til dennes be-

kjendte Datter Fru Kirstine Munk, Grevinde til Slesvig-Holsteen; hun solgte dog snart Gaard og Gods til Joachim v. Barnewitz til Fredsholm, med hvilken Gaard Rudbjerggaard nu fordetmeste havde Eier tilfælles. Fru Ellegaard v. Pentz forøgede Gaardens Jorder betydeligt ved at lægge under samme 8 nedlagte Bøndergaarde i Rudbjerg, Gammelby og Maibølle Byer. Rudbjerggaard forblev imidlertid længere i Familien Knuths Besiddelse og solgtes først i Aaret 1855 til Etatsraad Klemp for 514,000 Rd. Omtrent ¹/₃ af Bøndergodset (oprindelig 396 Tdr. Htk. nu Matr.) var iforveien solgt til Fæsterne. Hovedbygningen har tvende gamle Fløie, af Muur- og Bindingsværk; et stort grundmuret Taarn, som af den nuværende Eier er blevet repareret og forsynet med Jernræksværk, skriver sig fra Knud Ruds Tid, 1606. Nuværende Eier Jægermester M. F. G. Smith.

Den østre Deel af Tillidse Kirke.

Gloslunde Sogn, omgivet af Rødby-Fjord, Annexet Græshave, Landet og Dannemare Sogne samt Lollands-Beltet. Kirken, nordlig i Sognet, 1¹/₂ M. s. o. for Nakskov. Arealet, forhen angivet til 3094 Tdr. Land, nu ved de foretagne Inddæmninger vistnok ikke langt fra 4000 Tdr. Land, er lavt og jevnt, noget affænket mod Syd, hvor det er siidt, men paa Grund af de opførte Dæmninger kun udsat for Oversvømmelser ved meget stærkt Høivande; Jordsmonnet er i den nordlige og vestlige Deel stærkt leeret, i den sydlige og østlige Deel leermuldet, sandmuldet og sandet. Sognets sydlige Deel bestaaer af en langs med Østersøen fra Dannemare Sogn udskydende lav, sid og sandig Halvø, Humminge-Land. Ved denne Halvøes sydøstlige Ende er det seilbare Indløb

til Rødby-Fjord gjennem Kramnidse Gab, der i de senere Aar af Naturen har modtaget en anseelig Fordybning. Til Sognet høre de i Rødby-Fjord beliggende Øer Bappeholm, Magleholm, Lilleholm og Tjørnebjerg, der nu er landfast med Østkysten af Rødby-Fjord. I Sognets østlige Udkant findes lidt Kratskov (Hoby Skov), der ikke er Fredskov. Htk. 244 1/4 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Gloslunde med Kirken, Præstegaard, Skole og Veirmølle, og Hoby med en interimistisk Skole i et leiet Locale, samt de adspredte Beboelser Gloslunde Hestehave, Hummingen, Kramnidse (paa Tjørnebjerg) og Pilehaven. Ialt i Sognet 44 Gaarde, 61 Huse med og 56 uden Jord, der for største Delen ligge spredte paa Markerne.

Indbyggere: 838. Jordbrug er Hovederhvervet. Nogen Søfart og Fiskeri drives fra Kramnidse. I Sognet er en Maskinfabrik.

Sognet hører under Sønder-Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 262de Lægd. Med Annexet Græshave een Commune. Kirken tilhører endeel af Sognets Beboere. Sognet eier en Part af et af Pastor Seidelin stiftet Legat for Skolelærere, stort 53 Rd. 2 Mk., og fra Baadesgaards Gods ydes aarlig 1 Favn Brænde til Sognets Fattigvæsen.

Gloslunde Kirke er oprindelig opført i Rundbuestiil, hvælvet, uden Taarn, af Muursteen.

Græshave Sogn, Annex til Gloslunde, omgivet af dette Sogn, Landet, Søllested, Gurreby, Arninge, Tillidse og Dannemare Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1 1/4 M. s. o. for Nakskov. Arealet, 2143 Tdr. Land, hvoraf 40 Tdr. Land Fredskov, er jevnt, mod Nord og Sydost siidt; Jordsmonnet leret. Ryde-Aa danner Sognets nordlige Grændse. Htk. 222 Tdr. A. og E., 3/4 Td. Skp.

I Sognet: Byerne Græshave med Kirke, Skole og Veirmølle, og Øster-Skovby; Hovedgaarden Øllingesøgaard (efter Generalstabens Kort „Yllingsø"), 53 1/2 Tdr. Htk., 803 Tdr. L., hvoraf 313 Tdr. L. Ager, 190 Tdr. L. Eng, 300 Tdr. L. Skov (35 Tdr. Htk. Fæstegods, Søllested og Græshave Kirker med Tiender, Gurreby og Dannemare Sognes Kongetiende); Arvefæstegaardene Baadesgaard, 41 Tdr. Htk., 282 Tdr. L. (Tillidse Kirke med Tiende), Christinefeldt, 23 Tdr. Htk., 218 Tdr. L., med et Teglværk, og Gabrielsminde, 13 1/2 Tdr. Htk., 110 Tdr. L. Ialt i Sognet 18 Gaarde, 36 Huse med og 35 uden Jord, der ligesom i Hovedsognet for største Delen ligge spredte paa Markerne.

Indbyggere: 441. Jordbrug er næsten det eneste Erhverv. Noget Skovarbeide og Haandværksdrift.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 263de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Øllingesøgaard. Den nuværende Eier af Baadesgaard og Gods har med sine Medarvinger til Minde om sin Fader stiftet et Legat, stort 2000 Rd., hvis Renter à 4 pCt. tilflyde Trængende i Græshave Sogn, der ikke nyde Fattigunderstøttelse. Desuden er for Skolelæreren i Sognet af Pastor Seidelin stiftet et Legat, stort 50 Rd., og til Fattigvæsenet ydes aarlig af Baadesgaards Eier 1 Favn Brænde.

Græshave Kirke, af Muursteen, oprindelig i Rundbuestiil, kun hvælvet i Choret, uden Taarn.

Baadesgaard er en nyere Hovedgaard, oprettet af Baadesby og 2 andre nedlagte Landsbyer, som i den svenske Krig 1658—60 vare blevne nedbrandte. Af de mange Eiere maa nævnes den for sin Godgjørenhed bekjendte Prindsesse Charlotte Amalie, en Datter af Kong Frederik IV., † 1782. Efter hendes Død blev Hovedgaarden med sit meget betydelige Gods (over 850 Tdr. Htk.) kongelig Domaine. 1791 blev Hovedgaardstaxten deelt i 5 større og mindre Parceller; Bønderne bleve, ligesom Besidderne af Hovedgaards-Parcellerne (Baadesgaard, Gabrielsminde, Christinefeld, Rosenbjerg i Tillidse Sogn) Arvefæstere under Godset*).

Ollingesøgaard forekommer allerede i det 14de Aarhundrede og findes i det følgende Aarhundrede tilhørende anseete Mand af den gamle adelige Slægt Pors, hos hvem den forblev lige til Frederik III.'s Tid. Derefter kom Gaarden i denne Konges Eie og gik over fra ham til Sønnen Kong Christian V. Han skjødede 16de Marts 1689 Ollingesøgaard og Gods med 16 Sognes Kongetiender og 3 Kirketiender til Cantsler Holger Vinds Enkefrue, Margrethe Gjedde til Harrestedgaard, for 32,863 Rdl., som hendes Mand i Krigstid havde forstrakt Kongen med; hun skjødede igjen Eiendommen 1698 til Sønnen Erik Vind (Tienderne vare af hende frasolgte med Undtagelse af Tannemare Kongetiende, som stadig har fulgt og endnu hører til Besiddelsen). Derefter haves først Skjøde igjen af 31te August 1730 fra Johan Vennik af Vestenskov som Arving efter sin Svigerfader Cancelliraad Georg Rudolph Møller (han havde været gift med Erik Vinds Enke, Edele Urne Mundt i dennes 2die Ægteskab) til Capitain Niels Vinds Enke, Fru Christiane Ulrikke v. Lützow, for Kjøbesum 22,000 Rd., indbefattet Søllested Kirke og Tannemare Kongetiende; derefter skjødede Comd. Capt. D. Mühlenfort, der havde ægtet Sidstnævnte, 1740 Godset (dengang med 409 Tdr. Htk.) til F. M. Thestrup for 30,500 Rd.; Auctionsskjøde af 1766 til Justitsraad Hans Riegelsen, hvorved Godset, da tilhørende Kammerraad Frands Thestrups Arvinger, overdroges ham for 53,060 Rd.; Auctionsskjøde af 1773, hvorefter Gaard, Gods og 3 Tiender, tilhørende Dødsboet efter Justitsraad H. Riegelsen, tilslaaes Andr. og Joc. Riegelsen for 55,720 Rd.; Andr. Riegelsens Skjøde til Hans Diderichsen af 1775 for 53,750 Rd.; Diederichsens Enke, der i første Ægteskab havde været gift med Kjøbmand Seehusen, skjødede 1793 Godset for 55,000 Rd. til hendes Søn J. H. Seehusen. Efter Kammerraad J. H. Seehusens Død 1813 og hans Enkes Død 1818 overtoge deres efterladte Børn Eiendommen og beholdt den til 1826, da de udløstes af Justitsraad M. H. Vilhjelm, der ægtede Datteren Diderikke Georgia Seehusen, Kjøbesum 81,000 Rd. Nu eier Jægermester M. Vilhjelm, Fornævntes Søn, Ollingesøgaard. En stor ny Hovedbygning i Renaissancestiil er opført i 1869.

Landet Sogn, hvortil hører det ved Kongl. Rescript af 30te August 1775 nedlagte Aageby Sogn i Fuglse Herred, omgivet af Annexet Ryde, Søllested, Græshave og Gloslunde Sogne, Rødby-Fjord, der med flere Vige skjærer sig ind i Sognet, samt Fuglse Herred. Kirken, sydlig i Sognet, 1¾ M. s. o. for Nakskov, 1½ M. v. s. v. for Maribo og 1½ M. n. v. for Rødby. Arealet, 2888 Tdr. Land, hvoraf 1178 Tdr. Land udgjøre det nedlagte Aageby Sogn, er fladt, ud mod Fjorden siidt; Jordsmonnet leret. I Sognets nordostligste Hjørne findes en mindre Skov (Trætte Skov). Ryde-Aa danner Sognets nordlige Grændse. Aageby-Aa løber midt igjennem Sognet ud i Rødby-Fjord. Htk. 297 Tdr. A. og E. og 1¾ Td. Skft.

I Sognet: Landet Kirke i Nærheden af Askø; Byerne Askø med Præstegaard og Skole, Alminde, Skotsebølle, Aageby, Korterup og Opager med Skole; Hovedgaarden Aalstrup (Olstrup) under Grevskabet Christianssæde, 57¼ Tdr. Htk. A. og E., 1¾ Tdr. Skft., 458 Tdr. L. Ager, 85 Tdr. L. Skov (116½ Tdr. Htk. Fæstegods, 23½

*) See forøvrigt om Baadesgaard og Forbedringerne paa samme: Begtrup, om Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, 4de B. Pag. 726—39.

Tdr. Htk. Arvefæstegods); Landet Veirmølle i Nærheden af Kirken. Ialt i Sognet 40 Gaarde og 51 Huse, hvoraf 18 G. og 35 H. udenfor Byerne. I hele Pastoratet findes 126 Huse med og 27 uden Jord.

Indbyggere: 645. Af nogen Betydning med Hensyn til Erhverv er kun Jordbrug.

Sognet hører under Sønder-Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 2den Bgkds. 2den Udskrivningskreds 264de Lægd, med Undtagelse af den Deel af Sognet, der bestaaer af det nedlagte Aageby Sogn, hvilken udgjør samme Kreds 266de Lægd. Med Annexet Ryde een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Christianssæde. Sognet har Niels Christensens Legat, 60 Rd., for Trængende udenfor Fattigvæsenet i Aageby Sogn.

Landet Kirke er en anseelig Bygning af hugne Steen og har Taarn med et Spiir. Altertavlen fra 1582. Tilmuret Begravelse for Familierne Rud, Grubbe og Wittrup. Kirken har i Aarene 1827 og 1828 modtaget betydelig Forbedring og Forskjønnelse.

Aageby Kirke, der, som foranført, er nedbrudt ved Aar 1775, var liden, uanseelig og taarnløs.

Aalstrup Hovedgaard, i gamle Documenter Olafsthorp, nævnes alt 1480. Den har været eiet af Familierne Grubbe, Friis, Gersdorff, Klingenberg, Juel (den berømte Jens Juel), Gyldencrone og Ranzow, indtil den 1729 kom under Grevskabet Christianssæde. Hovedbygningen, der er omgivet af Grave, er opført i forrige Aarhundrede i een Etage med Kvist.

Ryde Sogn, Annex til Landet, omgivet af dette, Stokkemarke og Søllested Sogne samt Fuglse Herred. Kirken, nordvestlig i Sognet, omtrent midt imellem Kjøbstæderne Nakskov, Maribo og Rødby, $1^1/_2$ M. fra hver. Arealet, 3234 Tdr. Land, er lavt og jevnt; Jordsmonnet leret. Næsten Halvparten af Sognet er Skovgrund (Christianssæde Skov, Kohaven, Hovholtehave); dog kun 980 Tdr. Land Fredskov. Ryde-Aa har sit Udspring i Sumpen n. o. for Kirken, gaaer i vestlig Retning ud af Sognet forbi Gammelgaard, Øllingesøgaard og Embsby og falder ud i Nakskov-Fjordens sydlige Arm. Landeveien fra Nakskov til Rødby passerer Sognet. Htk. 210 Tdr. A. og E., $4^1/_2$ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Ryde med Kirke, Hospital og Veirmølle, Thoreby, Hovbølle, Nybølle med Skole, og Stigbanken; Holmemarks Huse, Ryde-Oredrevs Huse, Skidenstræde-Huse og Bjergeskovs Huse; Hovedgaarden Gammelgaard, c. 76 Tdr. Htk., 627 Tdr. L. Ager, 24 Tdr. L. Eng, 318 Tdr. L. Skov ($28^3/_4$ Tdr. Htk. Fæstegods, Ryde og Gurreby Sognes Kirker med Kirketiende, et større Teglværk). Ialt i Sognet 24 Gaarde og 102 Huse, hvoraf 16 G. og 98 H. udenfor Byerne. Om Huse med og uden Jord see Hovedsognet.

Indbyggere: 661. Foruden ved Jordbrug have nogle Huusmænd Fortjeneste ved Skovarbeide.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Bgkds. 2den Udskrivningskreds 265de Lægd. Kirken tilhører Besidderen af Hovedgaarden Gammelgaard. Sognet eier Morsleths Legat for Fattige, stort 375 Rd., og Zacharias Jacobsens Legat, 25 Rd., for Trængende udenfor Fattigvæsenet.

Kirken, med Taarn og Spiir, er opført af Muursteen, restaureret 1869.

Gammelgaard er opstaaet af en nedlagt Landsby Gammelby og forekommer først mod Slutningen af det 16de Aarhundrede, da Laurits Grubbe grundede Gaarden,

paa hvilken han senere opførte en Hovedbygning. Efter hans Død 1639 havde hans Søn Erik Grubbe Gaarden i en Række af Aar, indtil han 1682 skjødede den til sin Svigersøn Palle Dyre. Iblandt senere Eiere var Oberst Frederik v. Lützow (+ 1710), Geheimeraad Chr. von Stöcken, der testamenterede Gaard og Gods til Geheimeraad Grev Adam Gottlob Moltke til Bregentved, Conferentsraad og Landsdommer v. Flindt og dennes Svigersøn Kammerherre og Stiftamtmand Morgenstjerne. Senere overtog Statskassen en Tid Gaarden. Nu er den atter i Privateie: Justitsr. J. H. Meincke. Eenetages Hovedbygning, der tilligemed Haven er omgivet af Grave.

Ryde Sogn var indtil 1689 Hovedsogn, hvortil da var annecteret Gurreby. Hospitalet i Ryde var forhen, før Annecteringen til Landet, Degnebolig til Ryde, der med Kongl. Tilladelse af 5te November 1784 blev af Gammelgaards daværende Eier henlagt til et Hospital for 4 Fattige.

1408 nævnes Væbner Peder Laurensøn af Rydhe i Laland.

Søllested Sogn, omgivet af Landet, Ryde, Stokkemarke, Skovlænge, Gurreby og Græshave Sogne samt den Deel af Halsted S., der hører til Sønder-Herred. Kirken, vestlig i Sognet, $1^1/_4$ M. o. s. o. for Nakskov. Arealet, 2776 Tdr. Land, hvoraf 197 Tdr. Land Fredskov (Mørkholt Skov, Dyrehaven, Høireby Hestehave), er noget høiere end i de sydligere Egne af Herredet; Jordsmonnet leret og sandblandet. Ryde-Aa danner Sognets sydligste Grændse imod Landet Sogn. Landeveien fra Nakskov til Rødby passerer Sognet. Htk. 290 Tdr. A. og E. og 3 Tdr. Skst.

I Sognet: Byerne Søllested med Kirke og Præstegaard, tæt ved Byen Veirmølle, Troelse og Høireby med Skole; Hovedgaarden Søllestedgaard, 68 Tdr. Htk. A. og E. og $7^3/_4$ Tdr. Skst., 520 Tdr. L. Ager, 34 Tdr. L. Eng, 544 Tdr. L. Skov (116 Tdr. Htk. Fæstegods, 212 Tdr. Htk. Arvefæstegods og Søllested Sogns Kongetiende, et Teglværk, 2 Pottemagerier og en hollandsk Veirmølle); Avlsgaarden Vilhelmshøi, 23 Tdr. Htk., c. 360 Tdr. L. Ager (45 Tdr. Htk. Fæstegods); Høireby Huse. Ialt i Sognet 30 Gaarde, 74 Huse med og 18 uden Jord, hvoraf 14 G. og 60 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 718. Jordbrug er Hovederhvervet. Noget Skovarbeide.

Sognet hører under Sønder-Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 259de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Besidderen af Øllingesøgaard.

Søllested Kirke er lille, uden Taarn, hvælvet, bygget af Kampesteen, med rund Chorafslutning. Til Kirken er af Erik Steensen til Søllestedgaard tilbygget et Begravelsescapel, hvis Indgang er fra Kirken, men som nu er tilmuret. En Inskription i Steen udviser, at Barbara Kirstine Steensen, Baron Mogens Holcks efterladte Frue, har ladet denne sin Familiebegravelse reparere 1739. Epitaphium over Kammerraad Hans Diderichsen, Eier af Øllingesøgaard, † 1790, og hans Hustru Margrethe Neander. Kirken er restaureret i 1858, har nu Orgel og ny Altertavle, malet af Raadsig, forestillende Jesus og Disciplene i Emaus.

Hovedgaarden Søllestedgaard, der paa de 3 Sider er omgivet af Grave, er en smuk toetages Bygning med Taarn, opført 1859 i Renaissancestiil. I det 15de og 16de Aarhundrede tilhørte den gjennem flere Slægtled Familien Graa, i det 17de Aarhundrede Familien Steensen, der 1665 solgte den med tilhørende Gods for 9000 Rd. til Commandanten i Nakskov, Jacob Geveke, som igjen solgte den til Stiftamtmand Henning Ulr. von Lützow, der atter ved Mageskifte overlod den til Kong Frederik den Fjerde imod Hovedgaarden Bispens-Ø, nu Ulriksdal, i Musse Herred. I forrige Aarhundrede var Søllestedgaard en af de mange Gaarde, der tilhørte Geheimeraad Baron Knuth til Christiansdal og derefter hans Søn, som 1805 solgte Gaarden til

J. Bolle, der magesfiftede den mod Vintersborg til J. Jørgensen, hvis Søn Etatsraad L. Jørgensen siden 1836 har været Eier af Søllestedgaard.

Skovlænge Sogn, omgivet af Annexsognet Gurreby, Søllested, Avnede og den Deel af Halsted Sogn, der hører til Sønder-Herred. Kirken, sydlig i Sognet, 1 M. o. s. o. for Nakskov. Arealet, 975 Tdr. Land, er jevnt, noget hævet mod Nord og Nordvest. Htk. 107½ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Skovlænge (Skolænge) med Kirke; Pastoratets Skole i Gurreby Sogn midt imellem Skovlænge og Gurreby. Ialt i Sognet 13 Gaarde og 27 Huse med Jord, hvoraf 3 G. udenfor Byen.

Indbyggere: 233, som næsten udelukkende ernære sig ved Jordbrug.

Sognet hører under Sønder Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 260de Lægd. Med Annexet Gurreby een Commune. Kirken tilhører en Privatmand.

Skovlænge Kirke, opført af Muursteen, oprindelig med runde Buer, er nu hvælvet, uden Taarn, Klokken anbragt i den østre Gavl.

Ved Skovlænge er en Banke, omgivet med Vold og Grave, hvor efter Sagnet skulle have boet 2 adelige Jomfruer, der kom i Trætte om det øverste Stolestade i Kirken, og da de ikke kunde blive enige om Rangen, flyttede den ene til Gurreby, byggede Kirken og gav en prægtig Altertavle til Trods for Søsteren. Lignende Fortællinger om Kirkers Opbygning paa Grund af Strid om Forsædet haves ogsaa om Allesø og Broby Kirker i Fyen, samt om Slemminge og Fjelde Kirker paa Lolland og flere Steder. Jfr. ogsaa Werlauffs Anteguelser til Holbergs Lystspil I., S. 101—103.

Naar det i Danske Atl. (VI. S. 462) og i Rhode's Samlinger til Lollands og Falsters Historie (S. 340) er berettet, at den svenske General Magnus Steenbuk er født i eller ved Skovlænge Aar 1659 under Nakskovs Beleiring, og senere døbt i Skovlænge Kirke, da stemmer det ikke med hvad der i hans Fædrelands historiske Skrifter meddeles, hvorefter han skal være født 12te Mai 1664 i Stokholm (Fryxell's Berättelser XXV. S. 7).

Indtil Aaret 1842 var Skovlænge, Søllested og Gurreby eet Pastorat, men blev da ved kgl. Resolution deelt i tvende.

En Runesteen i Skovlænge omtales i Thorsens Runemindesmærker I, 62, 98, 150, 152, 159.

Gurreby Sogn, Annex til Skovlænge, omgivet af dette Sogn, Søllested, Avnede, Arninge og Græshave Sogne. Kirken, nordlig i Sognet, 1 M. o. s. o. for Nakskov. Arealet, 1108 Tdr. Land, hvoraf 77 Tdr. Land Fredskov (Vaalshave Skov), er jevnt, lavt, noget afsænket mod Ryde-Aa, som danner Sognets sydlige Grændse. Htk. 109¼ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Gurreby med Kirke og Veirmølle, Vaalshave, meget spredt beliggende. Pastoratets Skole nordlig i Sognet. Ialt i Sognet 14 Gaarde, 18 Huse med og 3 uden Jord, der næsten alle ligge i Byerne.

Indbyggere: 200, som ikke have noget særligt Erhverv udenfor Jordbrug.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 261de Lægd. Kirken tilhører Besidderen af Hovedgaarden Gammelgaard.

Gurreby Kirke er lille, hvælvet, uden Taarn, kun et lidet Bindingsværks Spiir.

Avnede (Agnede) Sogn, Annex til Halsted Sogn i Nørre Herred, omgivet af dette, Arninge, Gurreby og Skovlænge Sogne samt Nakskov-Fjord. Kirken, noget vestlig i Sognet, 3/4 M. ø. for Nakskov.. Arealet er c. 2000 Tdr. Land, hvoraf 33 Tdr. Land Fredskov (Store-Avnede Skov og Torpelunde), er lavt og fiidt. I Sognet ere flere Strækninger indvundne ved Inddæmninger og Udtørringer. Landeveien fra Nakskov til Rødby passerer Sognet. Htk. 172 1/4 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Store-Avnede med Kirken, Lille- eller Øster-Avnede, Torpe og Ullerslev med Skole og Veirmølle; Gaarden Nygaard. Ialt i Sognet 39 Gaarde, 47 Huse med og 8 uden Jord, hvoraf 29 G. og 37 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 555. Jordbrug er her, som overhovedet paa Lolland, den vigtigste Erhvervsgreen, hvorom Alt concentrerer sig.

Sognet hører under Sønder Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 268de Lægd. Med Hovedsognet een Commune. Kirken tilhører Eieren af Baroniet Juellinge. Om Legater see Hovedsognet.

Kirken ligger smukt paa en Høi ved Avnede-Fjord ved Siden af Store-Avnede By og Skov, ligeoverfor Sæbyholm med sin Skov, samt med Udsigt til Nakskov By paa den anden Side af Fjorden. Den er vistnok en af Lollands ældste Kirker, opført af Muurværk med Hvælvinger, spidst opløbende Taarn. I Aaret 1855 er den underkastet en Hovedreparation, hvorved den har vundet betydelig.

I Avnede (Agnwith) eiede Valdemar Seir Gods, der forblev i Kongefamiliens Eie til 1315.

Stokkemarke Sogn, det nordligste i Sønder Herred og tillige den smukkeste Deel af samme, omgivet af den Deel af Vesterborg og Halsted Sogne, der høre til Sønder Herred, Birket, Søllested og Ryde Sogne, Fuglse og Nørre Herred samt Vandholms-Bugten. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1 1/2 M. n. v. for Maribo og 2 M. ø. for Nakskov. Arealet, 8494 Tdr. Land, hvoraf 1030 Tdr. Land Fredskov (Ugleholt Skov, Blangs Skifter, Søllested-Hestehave, Skyttevænge, Stokkemarke-Hestehave, Tjennemarke og Løiet Skove, en Deel af Søllested og en Deel af Flæske Skov, Steensgaard Skov m. fl.), er jevnt, og Jordsmonnet leret, dog noget mere afvexlende og i Sognets nordlige Deel af lettere Beskaffenhed end i Herredets øvrige Sogne, ligesom ogsaa Grunden i den vestlige Deel af Sognet henimod Vesterborg og Birket hæver sig noget. Kjær og Moser af betydelig Størrelse haves, saasom Tranemose, Moserne nord for Stokkemarkeby, Brandesmose, Venemose, Hestehavemose, Humlemose, Lungmose, Nissemose, Steenkistemose m. fl. Hovedlandeveien imellem Maribo og Nakskov gaaer igjennem Sognet i østlig og vestlig Retning og igjennem Stokkemarke By. Til Sognet hører den i Vandholms-Bugten beliggende ubeboede Ø Lindholm. Htk. 704 1/2 Tdr. A. og E. og 13 Tdr. Skf.

I Sognet: Byerne Stokkemarke med Kirke, Præstegaard, Skole, Hospital, Fattighuus, Postexpedition, Kro vest for Byen ved Hovedlandeveien, et lidet Eddikebryggeri, Veirmølle, Blands med Skole, Kellernæs med Skole og Veirmølle, Saltvig, Abbed med Skole og Bondehøiskole, Tjennemarke med et Teglbrænderi, og Løiet; Stokkemarke-Skovhuse; Hovedgaardene Knuthenlund, 58 Tdr. Htk., 400 Tdr. L. Ager og 140 Tdr. L. Mose, Bøllesminde, 10 3/4 Tdr. Htk., 92 Tdr. L.

Ager og 28 Tdr. L. Mose, begge under Grevskabet Knuthenborg, Ørbygaard, 14 Tdr. Htk., 190 Tdr. L., Steensgaard, 13¾ Tdr. Htk., 100 Tdr. L. Ager og 15 Tdr. L. Eng, begge under Baroniet Juellinge, en Veirmølle i Nissemose og en Veirmølle i Steenkistemose. Ialt i Sognet 106 Gaarde og 199 Huse, hvoraf 62 G. og 100 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 2084. Foruden Kornavl dyrkes i Sognet ikke saa lidet Kommen og Træfrugt til Afsætning. Fiskeri drives i Strandbyerne Blands, Kellernes og Saltvig, og Fangsten afsættes deels i Sognet, deels i Nabosognene og i Kjøbstaden Maribo. Ved Arbeide i Sognets betydelige Skove finde Mange Erhverv. Huusfliden er ikke ringe. I Sognet er 3 Kjøbmænd.

Sognet hører under Maribo Birks Jurisdiction, Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 232te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Knuthenborg. Sognet eier flere mindre Capitaler, der deels som Gaver, deels som Legater ere skjænkede til Skolevæsenet og navnlig til Fattigvæsenet, tilsammen til Beløb 613 Rd. 34 ß.

Kirken (St. Jørgens Kirke) er ved sit store anseelige Taarn med Gavle til alle fire Sider Lollands meest fremtrædende Landsbykirke. Selve Kirken er opført af Muursteen i Rundbuestiil med sexsidet Chorafslutning. Under Taarnet og i Choret ere

Stokkemarke Kirke.

Hvælvinger, Skibet har nu fladt Loft. Altermaleri, forestillende Nadveren, gammel Altertavle, hvorpaa i Billedskjærerarbeide fremstillet St. Jørgens Kamp med Dragen, Maleri, forestillende en Præstefamilie. Orgel. Af Kirken gives her en Afbildning.

Knuthenlund er oprettet af Grev Adam Christopher Knuth 1729 ved Nedlæggelsen af en Landsby Bregerup, der i Valdemars Jordebog kaldes Brikæthorp, og en Bondegaard Uleholtsgaard, hvis Vaaningshuus kom til at danne den nye Hovedgaards simple Hovedbygning.

Steensgaard og Ørbygaard ere i den nyere Tid oprettede paa Bondejord.
I Stokkemarke (Stockæmarc) og Tjennemarke (Thianæmarc) eiede Valdemar Seir ogsaa Gods; de hørte da til Fuglse Herred.

Nørre Herred,

der udgjør Lollands nordvestlige Deel, med regelmæssige af Naturen vel afrundede Grændser, omgives af Raagø-Sund, Langelands-Beltet, Nakskov-Fjord samt Sønder Herred, hvorfra det er adskilt ved Halsted- og Ørby-Aaer. Jorderne ere lerede, deels skjørlerede med Mergelunderlag, deels stærk rødlerede med sandblandet Leerunderlag. Det østlige Hjørne af dette Herred skiller sig fra den øvrige flade Deel af samme, idet der her findes en Samling af undertiden temmelig steile Banker, der indeslutte smaa Moser og Kjær. I Forhold til den øvrige Deel af Landet er Nørre Herred sletteſt forsynet med Skov; thi medens hele Lolland har 23,700 Tdr. Land Skov, falder paa det her omhandlede Herred kun c. 3000 Tdr., hvoraf 1548 Tdr. Fredskov. Fladeindholdet af Herredet med de dertil hørende Smaaøer Enehøie, Slotø, Veilø og Rommersholm i Nakskov-Fjord, Raagø og Raagøkalv i Søen mellem Smaalandene udgjør omtrent 4 □ Mile. Htk. 5059 Tdr. 6 Skpr. $^1/_4$ Alb. Ager og Eng, 46 Tdr. 1 Skp. $2^1/_2$ Alb. Skovskyld. Indbyggernes Antal var ved sidste Folketælling 15,415, hvoraf i Kjøbstaden Nakskov 4038. I geistlig Henseende danner Nørre Herred i Forening med Sønder Herred eet Provsti.

Nakskov Landsogn, omgivet af Nakskov-Fjord, Byen Nakskov, Brandersleb, Herredskirke og Halsted Sogne. Arealet, 800 Tdr. Land, er fladt. Hovedlandeveien fra Nakskov til Maribo og de mindre Landeveie fra Nakskov til Rødby og til Taars Færge passere Sognet. Htk. 63 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Abildtorp med Veirmølle og Krukholm samt Avlsgaarden Abildtorpegaard, 19 Tdr. Htk., Arnelundegaard, Lienlund. Ialt i Sognet 10 Gaarde og 35 Huse, hvoraf 6 G. og 23 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 261. Medens Jordbrug er Hovederhvervet, haves dog endeel Fortjeneste ved Dagleierarbeide i Nakskov.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 274de Lægd. Det danner en egen Commune.

I Katholicismens Tid laae her Krogsbolle Kirke, hvoraf endnu Navnet i Krogholm, nu Krukholm. Den blev afbrudt Aar 1539 og Sognebeboerne befalede at søge

Nakskov Kirke. Paa Reformationstiden forefaldt her det characteristiske Optrin, at den sidste katholske Præst Hr. Søren blev af den ivrige Lutheraner Hr. Peder under sin Prædiken udskjældet og hans Prædiken kaldet Phantasi og falsk Lærdom, hvorhos han bad Tilhørerne at gaae ud paa Kirkegaarden, hvor han vilde prædike dem Guds Ord reent og purt, hvilket og skete, og blev da Hr. Peder udvalgt til Sognepræst og Hr. Søren forskudt (Rhode I., S. 116).

Branderslev Sogn, Annex til Nakskov Kjøbstad, omgivet af Nakskov Landsogn, Herredskirke og Sandby Sogne samt Nakskov-Fjord. Kirken, nordostlig i Sognet, $^1/_2$ M. n. for Nakskov. Arealet, 2671 Tdr. Land, hvoraf 74 Tdr. Land Fredskov, er noget bølgeformigt; Jordsmonnet leret, paa enkelte Steder moseagtigt. Til Sognet hører en i Nakskov-Fjord beliggende ubeboet Ø Kuddeholm. Landeveien fra Nakskov til Taars Færge passerer Sognet. Htk. 310 Tdr. A. og E.

I Sognet: Branderslev Kirke, beliggende paa en Bakke nordost for Byen Branderslev; Byen Branderslev med Skole og Veirmølle; Hovedgaardene Christiansdal, under Grevskabet Hardenberg-Reventlov, $71^1/_4$ Tdr. Htk., 500 Tdr. L. Ager, 30 Tdr. L. Eng, 11 Tdr. L. Mose og 14 Tdr. L. Skov, Nakskov Ladegaard, $42^1/_2$ Tdr. Htk., 307 Tdr. L. Ager, 70 Tdr. L. Eng og 48 Tdr. L. Skov, Helgenæs, 44 Tdr. Htk., 340 Tdr. L. Ager, 93 Tdr. L. Eng, 44 Tdr. L. Mose og 22 Tdr. L. Skov, Holmegaard, $26^1/_4$ Tdr. Htk., 213 Tdr. L., Arvefæstegaarden Adamsgave, $18^3/_8$ Tdr. Htk., 140 Tdr. L., med Veirmølle, 1 Td. Htk. Fæstegods, Søgaard. Ialt i Sognet 23 Gaarde, 60 Huse med og 26 uden Jord, hvoraf 5 G. og 66 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 663. Jordbrug er Hovederhvervet. I Sognet er et Teglbrænderi, der aarlig producerer c. 800,000 Muursteen, og et Pottemageri.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Nakskov Landsogn; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 271de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører 40 af Sognebeboerne.

Branderslev Kirke er opført af Muursteen, med Taarn, fladt Loft.

I Branderslev Præstegaard er Rector Christian Falster født d. 1ste Januar 1690.

Christiansdal, tilforn Lundegaard, er en gammel Herregaard, som iblandt Andre har tilhørt Hr. Johan Oxe († omtr. 1489). Siden kom den under Kronen, indtil den i Frederik IV.'s Tid blev solgt til Grev Danneskjold og snart efter til Grev Adam Christopher Knuth til Knuthenborg, hvis Enke Ida Margrete, Grevinde af Reventlov, oprettede Lundegaard med Grimsted (Frederiksdal) til et Baroni under Navn af Christiansdal, og efterfulgtes i samme af Sønnen Baron Chr. Fr. Knuth og Descendenter. Ved Bevilling af 15de Juni 1804 blev Baroniet substitueret med en Fideicommiscapital, istedetfor hvilken senere er traadt Lilliendal i Præstø Amt (see Lilliendal, 1ste Deel, S. 547). Christiansdal indlemmedes senere i Grevskabet Hardenberg-Reventlov, dog først efterat Bondergodset var frasolgt. I den svenske Krig blev Gaarden afbrændt 1659; 1686 lagdes en Deel af Abildtorp under samme.

I „Brandæslef" eiede Valdemar Seir Gods.

Sandby Sogn, omgivet af Kjøbelev, Herredskirke og Branderslev Sogne samt Langelands-Beltet og Nakskov-Fjord. Kirken, sydostlig i Sognet, c. $^3/_4$ M. n. v. for Nakskov. Arealet, 5200 Tdr. Land, hvoraf 31 Tdr. Land Fredskov, er lavt, lidet bølgeformigt, leret østlig, mere gruset og sandet vestlig, med Strandbredden gruset, sandet og stenet. Til Sognet høre 5 i Nakskov-Fjord beliggende Øer: Enehøi (med 1 Bondegaard), Slotø (med 1 Bondegaard), Veilø (med 1 Bondegaard), Rammersholm samt Øen Vensholm i Langelands-Beltet. Lande-

veien fra Nakskov til Taars Færge passerer Sognet. Htk. 627½ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne **Sandby** ved ovennævnte Landevei, med Kirke, Præstegaard og Skole, **Harpelunde**, **Sletnæs**, **Høismarke** med Skole, **Taars** med Færgegaard, hvorfra Overfart til Spodsbjerg paa Langeland (2½ Miil), og Fyr (indrettet i Aaret 1857, to faste Fyr med Speilapparat, respective 32 og 18 Fod over Havet); **Korsenakkehuse**; Hovedgaardene **Frederiksdal**, 83 Tdr. Htk., 11½ Tdr. Htk. Fæstegods, 500 Tdr. L., **Adserstrup**, 52½ Tdr. Htk., 2½ Tdr. Htk. Fæstegods (en Parcel af denne Gaard ligger i Kjøbelev Sogn), 365 Tdr. L. Ager, 28 Tdr. L. Eng og 40 Tdr. L. Skov, et Teglværk, **Steensgaard**, 36¾ Tdr. Htk., 291 Tdr. L., **Krageskovgaard**, 19¾ Tdr. Htk.; 4 Gaarde i Høismarke af respective 17, 13, 13 og 12 Tdr. Htk., 1 Gaard i Harpelunde, 12 Tdr. Htk., 1 Gaard i Taars, 14 Tdr. Htk. og 1 Gaard paa Øen Enehøie, 13 Tdr. Htk.; **Rise Veirmølle**. Ialt i Sognet 75 Gaarde, 112 Huse med og 18 uden Jord, hvoraf 65 G. og 122 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1309. Medens Jordbruget udgjør det overveiende Erhverv, drives Fiskeri ogsaa af Enkelte, men ikke i det Store; dog giver undertiden Sildefiskeriet, der dog meest drives af fyenske Fiskere, som ligge til ved Taars, om Efteraaret et betydeligt Udbytte.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 269de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Hardenberg-Reventlov.

Sandby Kirke er opført af Muursteen, med Taarn, fladt Loft, Prædikestol af Billedskjærerarbeide, Orgel, Gravsteen over N. Lunge til Adserstrup, † 1550.

Paa **Slotø** findes Ruiner (Levninger af et Taarn og en Muur) af Slottet Engelsborg, som Kong Hans i Aaret 1510 lod opføre paa Øen til Forsvar for Indløbet til Nakskov. Til Opførelsen benyttedes Stenene af det nedbrudte Slot Ravnsborg. Niels Vincents fik 1526 Brev paa det Taarn paa Engelborg med Ladegaarden og Gaardsæderne og de øde „øreth" derhos med Abeltorp Birk Vesternes.

Adserstrup Hovedgaard nævnes alt i det 14de Aarhundrede (Hr. Johannes Svinekul ved 1350); 1406 og 1407 kjøbte Ridder Folmer Jakobsen Lunge Gaarden af Væbner Jens Jakobsen og Abele Gotfred Bangs Enke af Radsted; i dennes Familie blev Gaarden længe, og tilhørte saaledes i Christian III.'s Tid Rigsraaden Niels Lunge († 1552), derefter dennes Søn, Hr. Iver Lunge († 1590); Datteren Kirstine bragte den til sin Mand, Knud Venstermand til Pederstrup. Morten Mormand eiede den i Midten af det 17de Aarhundrede, 1647 lagde han nogle Gaarde af Tjæreby ind under Adserstrup; hans Datter bragte den ved sit Giftermaal til Oberst Christoffer Steensen († 1657), derefter eiedes den af deres Søn, Landsdommer Jochum Frederik Steensen († 1695), derefter kjøbtes den af Justitsraad Hofmann, fra hvis Enke den kom til Familien Brockdorff. Efter 1739 eiedes den en kort Tid af Baron C. V. Gjedde til Vintersborg, hvorefter den kjøbtes af Krigsraad L. Schmidt, en af sin Tids dygtigste Landmænd, derefter af Baron C. F. Knuth til Baroniet Christiansdal. 1784 kjøbte Baron Henrik Bolten den, han solgte den igjen 1785 til Etatsraad S. A. Dons — Knuth og Dons aflagde Gaardene Noisomhed og Marienborg fra Adserstrup — Dons solgte 1796 efter at have afhændet Bondergodset, Gaarden til sin Svoger, Canceliiraad C. L. Jessen; denne solgte Gaarden til Kammerraad Thorsen, efter hvis Død den kjøbtes af Svigersønnen, G. F. Jessen, † 1870, en Søn af fornævnte Cancelliraad Jessen. Den eies nu efter Statshaandbogen af dennes Enke. Den ældre Gaards Bygninger afbrændtes 1659 af Svenskerne. De vare omgivne af Grave. Pladsen sees endnu. Den derefter følgende Bygning blev ombygget 1847—48.

Grimsted, i forrige Aarhundrede af Baron Chr. Frederik Knuth givet sit nuværende Navn **Frederiksdal**, antages at være grundet af Jens Grim, der levede

paa Dronning Margrethes Tid. I Begyndelsen af det 16de Aarhundrede tilhørte den ligesom Adserstrup Rigsraaden Niels Lunge, siden Knud Steensen, Christoffer Steensen og dennes Søn Oberst Hans Steensen († 1686), Justitsraad Hoffmann, Brockdorfferne, endelig Grevinde Knuth, der lagde den under Baroniet Christiansdal. Efter dettes Opløsning tilhørte Gaarden Etatsraad Simon Tons († 1828), nu A. M. J. Nyholm. Smuk Hovedbygning, opført 1756 i 2 Etager, hvorfra er en fortrinlig Udsigt. Af denne Gaard er Steensgaard en Parcel.

Til Grimsted slutter sig sørgelige Minder fra Krigen 1658. Det var den 31te Januar at Kong Carl var i Odense, herfra afgik Generalqvarteermesteren Erik Dahlberg endnu samme Nat med 80 Ryttere til Faaborg og den følgende Dag over Svendborg og Taasinge til Rudkjøbing. Fra Ostkysten af Langeland begav han sig med Halvdelen af sin Styrke over Isen til Lolland; han gik i Land ved Herregaarden Grimsted og tog her en Rytter og to Bønder tilfange. Paa Tilbageveien til Fyen undersøgte han Isens Tykkelse paa flere Steder, og alt om Aftenen den 4de Februar var han igjen hos Kong Carl, der nu havde taget Kvarteer paa Dalum Kloster. Det var der Dahlberg forsikkrede ham, at nu kunde han føre Hæren over Isen til Lolland, og hvor Kongen strax yttrede, „at denne Occasion var altfor kostelig til at den kunde hengaae ubenyttet." Den 6te om Morgenen tidlig gik Kongen med hele Cavalleriet fra Svendborg over Taasinge til Langeland og standsede først ved Spodsbjerg Færgested for at spise Frokost. Dahlberg fik nu Befaling til at ride forud for at vise Veien, og omtrent Klokken 3 kom Kongen og hans Rytteri til Grimsted, hvor han forblev om Natten. Wrangel fik derefter Ordre til at følge efter med Infanteriet og Cavalleriet. Nakskov overgav sig uden Sværdslag, den 9de gik Kong Carl over Guldborgsund og den 12te kom han til Sjælland.

Kjøbelev Sogn, omgivet af Vindeby, Herredskirke og Sandby Sogne samt Onse-Vig og Langelands-Beltet. Kirken, sydostlig i Sognet, ligger 1 Miil n. for Nakskov. Arealet, 4531 Tdr. Land, hvoraf 375 Tdr. Land Skov, men kun 10 Tdr. Fredskov (Kjøbelev Skov m. fl.), er lidet bølgeformigt. Langs med Sognets østlige Grændse gaaer Marrebæks-Rende*), der falder ud i Onse-Vig. Htk. 554½ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Kjøbelev med Kirke, Præstegaard og Skole, Roløkke med 1 Gaard paa 12 Tdr. Htk., Skovbølle med 4 Gaarde, resp. 17, 15, 13 og 12 Tdr. Htk., Østerballe, Vesterbo med Skole, 1 Gaard paa 14 Tdr. Htk., Avlsgaardene Nøisomhed, 43 Tdr. Htk., 390 Tdr. L., Lille-Kjøbelevgaard, 40 Tdr. Htk. A. og E., 1¾ Td. Skk., 1¼ Td. Htk. Fæstegods, 300 Tdr. L., Skielstrupgaard, 34 Tdr. Htk., 323 Tdr. L., Mariebjerg, Parcel af Hovedgaarden Adserstrup i Sandby S., 36 Tdr. Htk. (ikkun de 23 Tdr. Htk. høre til dette Sogn), hvoraf 1 Td. Fæstegods, 270 Tdr. L., Glostrup, 34 Tdr. Htk., 254 Tdr. L., Rolykkegaard, 29 Tdr. Htk., 210 Tdr. L., Kjøbelevgaard, 23 Tdr. Htk., 170 Tdr. L., Skovbøllegaard, 17 Tdr. Htk., 162 Tdr. L., Nielstrup, 16 Tdr. Htk., 130 Tdr. L., Marthasminde, 14½ Tdr. Htk., 112 Tdr. L., Svenstrupgaard, 12 Tdr. Htk., 130 Tdr. L.; Jesby Huse, Thorslunde og Fælled-Huse; en Veirmølle. Ialt i Sognet 42 Gaarde, 97 Huse med og 49 uden Jord, hvoraf 26 G. og 69 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1106. Jordbrug er det overveiende Erhverv. Fiskeriet ubetydeligt.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 1ste Vgkds. 2den Udskrivnings-

*) Denne er et tildeels gravet større Vandløb, der tager Vandet fra en stor Deel af Nørre Herreds Jorder.

kreds 270de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognets Hartkornseiere, Eieren af Avlsgaarden Mariebjerg undtagen.

Kjøbelev Kirke, opført af Muursteen, er hvælvet, har et bredt Taarn med spidst Tag. I Kirken en Buste af Biskop Rasmus Møller, som i Aarene 1802—1831 var Stedets Præst. Altertavle, malet af Eckersberg 1841, forestiller Nadveren.

Glostrup har fordum havt adelige Eiere, saaledes i Frederik III.'s Tid Otto Quitzow († omtrent 1654), bekjendt af den voldsomme Fremfærd, han viste imod sin Sognepræst, hvem han skjød efter, da han stod paa Prædikestolen, men feilede. Ligeledes Erik Rosenkrands, Geheimeraad († 1681).

Rolykke har ogsaa været en liden Adelsgaard; den tilhørte blandt Andre Fru Anna Oldeland, der heller ikke viste sig som Ven af Geistligheden; det var hende, som paa en almindelig Bededag 1564 i St. Knuds Kirke i Odense udskjældte Biispen Magister Niels Jespersen, just som han skulde begynde sin Prædiken*). Hun døde 1607.

Det anføres i flere Skrifter, at Onse=Vig i ældre Tid har gaaet længere ind i Landet, og at der har været Seilads lige til Lille=Kjøbelev.

Indtil 1691, da Vindeby blev annecteret, var Kjøbelev et Kald for sig. 1816 bleve disse Sogne atter adskilte.

Avlsgaarden Nøisomhed har i Sommeren 1870 faaet en ny smuk Hovedbygning i normannisk Stiil.

Vindeby Sogn, omgivet af Havet, Onse=Vig, Uttersley, Kjøbelev og Løgtofte Sogne. Kirken, østlig i Sognet, 1½ M. n. n. o. for Nakskov og ½ M. fra Udskibningsstedet ved Onse=Vig. Arealet, 2074 Tdr. Land, er jevnt, og Jordsmonnet af leret og sandblandet Beskaffenhed. Af de tidligere 214 Tdr. Land Fredskov (Vindeby Skov) er nu ryddet større Arealer og omdannet til Agerland. Htk. 243 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Vindeby med Kirke, Præstegaard, Skole, Fattiggaard, en Veirmølle tæt ved Byen, Skredtorp (3 G. og 2 H.); Avlsgaardene Vindebygaard, c. 30 Tdr. Htk., 189 Tdr. L. Ager, 10 Tdr. L. Eng og 11 Tdr. L. Skov, Frederiksminde, c. 25½ Tdr. Htk., 179 Tdr. L. Ager, 6 Tdr. L. Eng og 15 Tdr. L. Skov, Birkemosegaard, 15 Tdr. Htk., 120 Tdr. L. Ager og 7 Tdr. L. Skov, Seierlund, 15 Tdr. Htk., 106 Tdr. L. Ager, 20 Tdr. L. Eng og 9 Tdr. L. Skov, Skovballegaard, c. 14½ Tdr. Htk., 98 Tdr. L. Ager, 18 Tdr. L. Eng og 10 Tdr. L. Skov, Toftegaard, c. 12¾ Tdr. Htk., 85 Tdr. L. Ager, 1 Td. L. Eng og 12 Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 29 Gaarde, 36 Huse med og 43 uden Jord, hvoraf 14 G. og 45 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 558. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, haves noget Fiskeri; Sildefiskeri drives om Efteraaret med Garn; der fanges Torsk og Aal, ligesom Reiefiskeri giver Mange Bierhverv. Onse=Vig Havn, hvorfra aarlig udføres et betydeligt Kvantum Sæd, dannes af tvende fra Land udgaaende faste Grunde, imellem hvilke er en ret og lige mod Syd gaaende Indseiling fra Søen.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 272de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Hardenberg=Reventlov.

Vindeby Kirke, opført af Muursteen, har hvælvet Vaabenhuus i Taarnet og hvælvet Chor, iøvrigt gibset Loft. Altertavlen er af Billedhuggerarbeide. Ogsaa i

*) Helvegs Danmarks Kirkehistorie efter Reformationen I., Pag. 176—77.

denne Kirke er opstillet en Buste af Biskop N. Møller, der var den sidste Sognepræst for de forenede Menigheder Kjøbeløv og Vindeby.

Vindebygaard har i det 17de Aarhundrede havt Eiere af Familierne Lindenov og Steensen.

Vindeby kaldes i Valdemars Jordebog Wyndesæby.

Uttersløv Sogn, omgivet af Horslunde, Vindeby og Løgtofte Sogne samt Langelands-Beltet. Kirken, omtrent midt i Sognet, $1^{1}/_{2}$ M. n. n. o. for Nakskov. Arealet, 3962 Tdr. Land, hvoraf 60 Tdr. Land Fredskov (Bispeballehave), er jevnt; Jordsmonnet er leret, dog mod Strandkanten sandet og gruset samt flere Steder sumpigt (Uttersløv Mader, Kastager Noer). Htk. 487 Tdr. A. og E. og 1 Td. Skf.

I Sognet: Byerne Uttersløv med Kirke, Præstegaard, Skole, Hospital, Veirmølle, Kastager med Skole og Veirmølle, Tjørneby med 1 Gaard med 12 Tdr. Htk., 112 Tdr. L.; Bøiet Huse, Bjelkehoved Huse; Hovedgaardene Vintersborg, $57^{3}/_{4}$ Tdr. Htk. A. og E., $^{1}/_{2}$ Td. Skf., 410 Tdr. L. Ager, 25 Tdr. L. Eng og 65 Tdr. L. Skov ($20^{3}/_{4}$ Tdr. Htk. Fæstegods), Alleenborg, 22 Tdr. Htk., 150 Tdr. L. Ager, 4 Tdr. L. Eng og 6 Tdr. L. Skov, Sophiendal, 16 Tdr. Htk., 137 Tdr. L., Haugaard (Hovgaard) under Baroniet Juellinge, 38 Tdr. Htk., 240 Tdr. L. Ialt i Sognet 63 Gaarde, 92 Huse med og 45 uden Jord, hvoraf 28 G. og 90 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 994. Jordbrug er det overveiende Erhverv; dog drives lidt Fiskeri af Sild og Hornfisk i Beltet.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 275de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Hardenberg-Reventlov. Til Sognets Fattigvæsen er henlagt det Raahaugske Legat, 280 Rd., og det Seehusenske Legat, 133 Rd. 2 Mk.

Uttersløv Kirke er med Taarn, uden Hvælvinger, opført af Muursteen. Et Steen-Epitaphium i Choret over afdøde Præster for dette Sogn.

Blandt Præsterne i Uttersløv have to gjort sig fortjente ved Samlinger til Lollands Historie og Beskrivelse, nemlig Poul Rogert († 1749) og Peter Rhode († 1793). Den Sidstes Portrait findes i Kirken.

Vintersborg hed fordum Uttersløv (Otterslef) Gaard og tilhørte en Tidlang de Krasser; Hr. Hans Krasses Datter, Fru Karen Krasse, bragte Gaarden til sin Mand Jørgen Rud († 1571), hvis Søn Eiler Rud († 1618) opførte Bygninger paa Gaarden, som imidlertid forlængst ere forsvundne. Efter ham eiede hans Søn, den bekjendte Borchard Rud, Gaarden; han døde 1647, og hans Enke, Fru Helvig Rosenkrands, beboede Gaarden til sin Død 1672, hvorefter Arvingerne solgte Gaard og Gods til Geheimer., Baron Helmuth Otto v. Winterfeld, der med kgl. Bevilling af 18de Septbr. 1673 af Uttersløvgaard og Sæbygaard, nu Sæbyholm, oprettede et Baroni, som efter hans Død 1694 tilfaldt hans Søn, der atter efterlod det til sin Datter, der var gift med Generalmajor Eichstedt († omtr. 1730). Efter en langvarig Proces tilfaldt Baroniet en Baronesse Winterfeld, gift med Oberst, Baron Gjedde († 1757). Efter hendes Død kom Baroniet til den grevelige Familie Holck. Ifølge kgl. Bevilling af 6te Februar 1801 blev Baroniet substitueret med Hovedgaarden Fjellebro i Fyen og en Fideicommiscapital. Vintersborg Hovedgaard blev da solgt til private Eiere. Stuehuset er en ny opført grundmuret Bygning.

Haugaard er en temmelig gammel Gaard, som i Frederik II.'s Tid tilhørte en Fru Salome Daa, men siden kom under Kronen, til den 1721 blev indlemmet i Baroniet Juellinge. Ny Hovedbygning opført 1857.

Horslunde Sogn, omgivet af Annexsognet Nordlunde, Uttersløv, Løgtofte, Vesterborg og Birket Sogne samt Raagø-Sund. Kirken, vestlig i Sognet, c. $1^{1}/_{3}$ M. n. o. for Nakskov. Arealet, 6219 Tdr. Land,

hvoraf 340 Tdr. Land Fredskov (Nybøllelund, Nybygaard-Øster- og Vesterskov). Aaen eller Bækken, der kommer fra Pederstrup-Sø i Vesterborg Sogn og falder nordlig ud i Raagø-Sund, træder ind i Sognet ved Sviinsbjerg og deler Sognet i 2 naturlige Dele, hvoraf Overfladen i den vestlige Deel er kun lidet hævet, bølgeformig og leret, hvorimod den paa den østre Side af Aaen er mere afvexlende med Bakker og Dale, og henimod Vesterborg og Birket Sognegrændser er Landet hævet med stedse opstigende Banker samt Jordsmonnet noget sandet og gruusblandet. Til Sognet hører ogsaa Øen Raagø, 1/4 Miil fra Land, med et Areal af 123 Tdr. Land, hvorpaa 2 G. og 2 H., samt den ubeboede Raagø-Kalv med 17 Tdr. Land. Htk. 723 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Horslunde med Kirke, Præstegaard, Skole, Hospital, Veirmølle, Svinsbjerg med Veirmølle, Nybølle med Skole, Eegholm, Urne, Ravnsholt, Tvede med Skole, Bulbro; Fæstegaarden Store-Tvedegaard, under Baroniet Juellinge, 18 1/2 Tdr. Htk., Arvefæstegaarden Orehavegaard, under Pederstrup Gods, af 19 1/4 Tdr. Htk., Store-Eegholmgaard, 12 1/2 Tdr. Htk., 111 Tdr. L. Ialt i Sognet 105 Gaarde og 210 Huse, hvoraf 92 G. og 105 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1857, hvis Hovederhverv er Jordbrug. I Sognet er et Teglværk; fremdeles nogen Søfart og Fiskeri.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 277de Lægd. Med Annexsognet Nordlunde een Commune. Kirken eies af Grevskabet Christianssæde.

Horslunde Kirke, bygget af Kampesteen, uden Hvælvinger, har Orgel. I Taarnet er Begravelse for Greverne Reventlow til Grevskabet Christianssæde. I dette Aarhundrede er denne Begravelse dog ikke benyttet. Paa Kirkegaarden hviler afdøde Statsminister Grev C. D. F. Reventlow med Gemalinde, og Flere af den Reventlowske Familie. Over Gravene ere smukke Epitaphier. Det var den afdøde ædle, af Bondestanden saa fortjente Grev C. D. F. Reventlows udtrykkelig udtalte Villie at begraves paa Kirkegaarden blandt sine Bønder.

Paa hans Liigsteen staae disse, dertil af ham selv forfattede, sande og charakteristiske Ord:

Herunder hviler det som tilhørte Jorden af
Christian Ditlew Frederik, Greve af Reventlow,
født d. 11te Marts 1748, død d. 11te October 1827.

Levende følte han sine Svagheder og sine Mangler, men Gud styrkede ham og gav ham Helbred, Kraft og godt Mod til med Troskab, Iver og Held at tjene Konge og Fædreland, og til i en Række af Aar, understøttet af mange ædle Medarbeidere, at udrette meget til Guds Ære og Danmarks Tarv.

I 48 Aar var han lykkelig gift med F. L. S. C. v. Beulewitz, der var gudfrygtig, fornuftig og blid. Deres Ægteskab velsignedes med 12 Børn, af hvilke 9 overlevede Dem. De elskede Gud og Menneskene, de hadede Ingen, levede og døde i Haabet om en glad Opstandelse ved Jesus Christus, vor Frelser.

Du ogsaa, som læser dette, aager med det Pund, Gud betroer Dig, og giv Gud Æren.

Af Horslunde hed Nørre Herred i det 13de Aarhundrede ogsaa Horselundhæreth.

Nordlunde Sogn, Annex til Horslunde, omgivet af dette, Løgtofte og Halsted Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1 M. n. o. for Nakskov. Arealet, 768 Tdr. Land, er meget lavt og sidt, og Jordsmonnet leret. Htk. 97 1/2 Tdr. A. og E.

Den eneste By i Sognet er Vester-Nordlunde med Kirke, Skole, Hospital og Veirmølle. Ialt i Sognet 17 Gaarde og 25 Huse, hvoraf 8 G. og 13 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 266. Foruden Jordbrug haves ingen Erhvervsgrene af nogen Betydning.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 278de Lægd. Kirken eies af Grevskabet Christianssæde.

Nordlunde Kirke, opført af Kampesteen, er meget lille, hvælvet, uden Taarn.

Herredskirke (Karleby) Sogn, omgivet af Anneret Løgtofte, Kjøbelev, Vindeby, Sandby, Branderslev og Halsted Sogne samt Nakskov Landsogn. Kirken, noget nordlig i Sognet, c. 3/4 M. n. for Nakskov. Arealet, 1704 Tdr. Land, er jevnt. Htk. 220 Tdr. A. og E.

I Sognet: Kirken, Byerne Vester-Karleby med Præstegaard og Veirmølle, Ringseby og Store-Løgtofte; Avlsgaardene Gammeleie med 34 Tdr. Htk., hvoraf 28 Tdr. drives under Gaarden, og Sandegaard med 18 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 25 Gaarde og 32 Huse, hvoraf 8 G. og 17 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 379. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 273de Lægd. Med Anneret Løgtofte een Commune. Kirken eies af Grevskabet Hardenberg-Reventlov.

Sognekirken, almindelig kaldet Herredskirke, fordi den var den først byggede Kirke i Herredet og stod i et vist Forhold til Herredsthinget, ligesom ogsaa forhen de af Christian IV. ophævede Præstekalenter bleve holdte her, ligger eenlig og aaben paa Marken paa en i Forhold til det omgivende flade Land temmelig høi Grund, hvorfra kan sees alle Herredets Kirker med Undtagelse af Birket. Kirken er bygget af Muursteen med Taarn og Hvælvinger. Altertavle fra 1843.

Løgtofte Sogn, Anner til Herredskirke S., omgivet af dette, Nordlunde, Horslunde, Utterslev, Vindeby og Halsted S. Kirken, sydvestlig i Sognet, 3/4 M. n. n. o. for Nakskov. Arealet, 969 Tdr. Land, er jevnt, paa sine Steder sidt, ved Sandbjerg By noget bakket. Htk. 113 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Lille-Løgtofte med Kirke og Skole, Sandbjerg og noget af Øster-Karleby, hvoraf Resten hører til Halsted Sogn. Ialt i Sognet 22 Gaarde og 23 Huse, hvoraf 4 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 286. Intet særligt Erhverv af nogen Betydning foruden Jordbrug.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 276de Lægd. Kirken eies af Grevskabet Hardenberg-Reventlov.

Kirken er kun 30 Alen lang, uden Taarn, kun hvælvet i Choret.

Halsted Sogn, der har en meget uregelmæssig Figur og hvoraf Størstedelen ligger i Nørre Herred og Resten i Sønder Herred, omgives af Anneret Avnede, Stokkemarke, Skovlænge og Søllested Sogne i Sønder Herred samt Vesterborg, Horslunde, Nordlunde, Herredskirke og Løgtofte

Sogne i Nørre Herred, Nakskov Landsogn i samme Herred og Nakskov-Fjord. Kirken, omtrent midt i Sognet, ¾ M. o. n. o. for Nakskov. Arealet er 6167 Tdr. Land, hvoraf 1567 Tdr. i Sønder Herred. Af dette Areal er resp. 135 og 108 Tdr. Fredskov (Dyrehaven, Børkerskov, Hellinge Skovhave samt Sæbyholms Skov). Overfladen er jevn, imod Fjorden noget sumpet; dog have Halsted By, Høifjelde og Juellinge Marker den høieste Beliggenhed i Omegnen. Hovedlandeveien fra Maribo til Nakskov gaaer igjennem Sognet. Halsted-Aa, der danner Grændsen imellem Nørre og Sønder Herred, falder her i en Indvig af Nakskov-Fjord. Htk. 622 Tdr. A. og E., 1½ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Halsted ved Hovedlandeveien, med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Øster-Nordlunde med Veirmølle, Størstedelen af Øster-Karleby, hvoraf Resten til Løgtofte Sogn, med en Gaard paa 13 Tdr. Htk., 95 Tdr. L., Tvede med Veirmølle, Skovby, Meltofte, Høifjelde, Hellinge med Veirmølle, og Sæby; Hovedgaarden Sæbyholm, under Grevskabet Hardenberg-Reventlov, 107 Tdr. Htk., med c. 800 Tdr. L.; Hovedgaarden Juellinge, under Baroniet Juellinge, 61½ Tdr. Htk., 465 Tdr. L.; Meltoftegaard; Hvile-Huse. Ialt i Sognet 64 Gaarde, 76 Huse med og c. 20 uden Jord, hvoraf 48 G. og c. 70 H. udenfor Byerne.

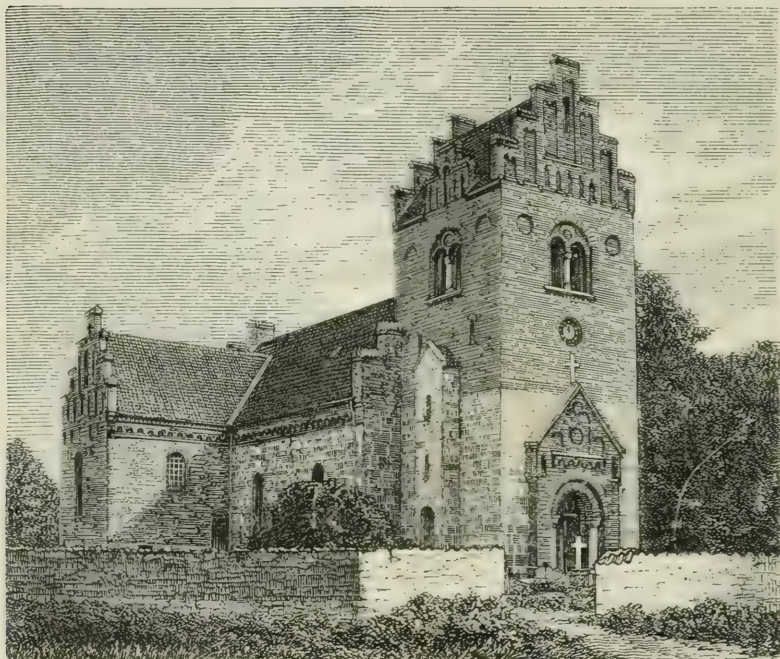
Indbyggere: 1104. Jordbrug er her som overhovedet paa Lolland den vigtigste Erhvervsgreen.

Sognet hører under Sønder Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 267de Lægd. Med Annexet Avnede i Sønder Herred een Commune. Kirken eies af Baroniet Juellinge. Pastoratet har tvende Legater: Grev Erhardt Krag-Juel-Vind-Frijs's Minde, stort 2500 Rd., og Gaardmand Hans Rasmussens, stort 200 Rd., til Trængende udenfor Fattigvæsenet.

Halsted Kirke er stor, især af anseelig Længde, hvælvet, tildeels af Kampesteen, dog ogsaa endeel Muurværk. Den dannede den nordre Side af det gamle Halsted Kloster; men det er kun en Deel af Muren, der hørte til den gamle Klosterkirke, idet denne tilligemed Klostret afbrændtes af Lybekkerne 1510. Kirken blev senere opbygget meget smukt og prydet saavel af Enkedronning Sophie 1591, som af den udvalgte Thronfølger Prinds Christian. Malet Altertavle, og en ældre forgyldt Altertavle med Billedskjærerarbeide, ophængt i Kirken; foran Choret er et smukt i Træ udskaaret Sprinkelværk fra Midten af det 17de Aarhundrede. Sæbyholms Capel med Begravelser for den Rudske og Holckske og andre adelige Familier, som have eiet Sæbyholm. Dette anseelige Capel, ved Kirkens nordre Side, er opført 1636 af Borchard Rud (see nedenfor), og i samme findes smukke Epitaphier over ham, hans Hustru og hans Forældre, samt en Tavle, der indeholder en Forbandelse og Trusel med Guds Vrede over dem, der ei vilde lade hans Støv i Fred. Den fromme Herres Angst gik virkelig i Opfyldelse; thi hans og hans Frues Kister ere i sin Tid blevne voldelig brudte op af den bekjendte Historiker N. D. Riegels „for at tilfredsstille hans Curiositet", og de Hensovedes Legemer givne til Priis for raa Adfærd. Endvidere findes i Kirken Gravstene over Hilarius Rud, død 1618, og Frue, over Borchard Rud, født 1592, død 1647, og Frue, over Borchardt Pappenheim, død 1590, og Frue, Epitaphier over de forhenværende Sognepræster Provst Knud Pontoppidan († 1662) og Provst Johan Jørgensen Raich († 1684), med deres Hustruer. I 1868 paabegyndtes en Hovedreparation og deelviis Ombygning af Kirken, der vel endnu næppe eller i hvert Fald først ganske nylig er tilendebragt; i førstnævnte Aar blev Taarnet færdigt, i 1870 Langskibets og Sæbyholms Capels Ydre, 1871 blev Chorets Ydre taget for og derefter paabegyndtes den indre Restauration. Efter de Meddelelser, der foreligge om disse omfattende Arbeider, tør det antages, at Kirken, naar de ere fuldendte, vil „blive en af Landets største og skjønneste Kirker". Paa Kirkegaarden

hviler Frederik Carl Grev Krag=Juel=Vind=Frijs til Grevskabet Frijsenborg og Baroniet Juellinge, Stiftamtmand over Lolland=Falsters Stift, med Gemalinde og Flere af den grevelige Familie Frijs. (Af Halsted Kirke gives her en Afbildning).

Juellinge Hovedgaard er det gamle Halsted=Kloster. Her fandtes fordum en stærkt besøgt hellig Kilde, der gav Anledning til Opførelsen af et St. Olafs Capel, som i Frederik II.'s Tid blev nedbrudt. Muligt er det, at den stærke Tilstrømning af Syge foranledigede Anlæggelsen af Halsted=Kloster. 1177 fik Abbeden i Ringsted Kloster Patronatsret til Halsted Kirke. I Valdemars Jordebog nævnes „Haldstath" som Kronens og endnu 1284 fik Erik Plovpennings Datter Jutta den i Mageskifte af Erik Glipping; det er saa vel hende, der har stiftet Klostret. Det synes at have tilhørt Augustiner=Ordenen. Som ovenfor meldt, afbrændte Lybekkerne 1510 Klostret, som dog strax efter blev gjenopført. 1591 maatte det dog atter ombygges. Det er derfor, at dette Aarstal er anbragt paa Gavlen. Efter Reformationen blev Klostret inddraget under Kronen og derefter ligetil Souverainitetens Indførelse forlehnet til Adelsmænd;

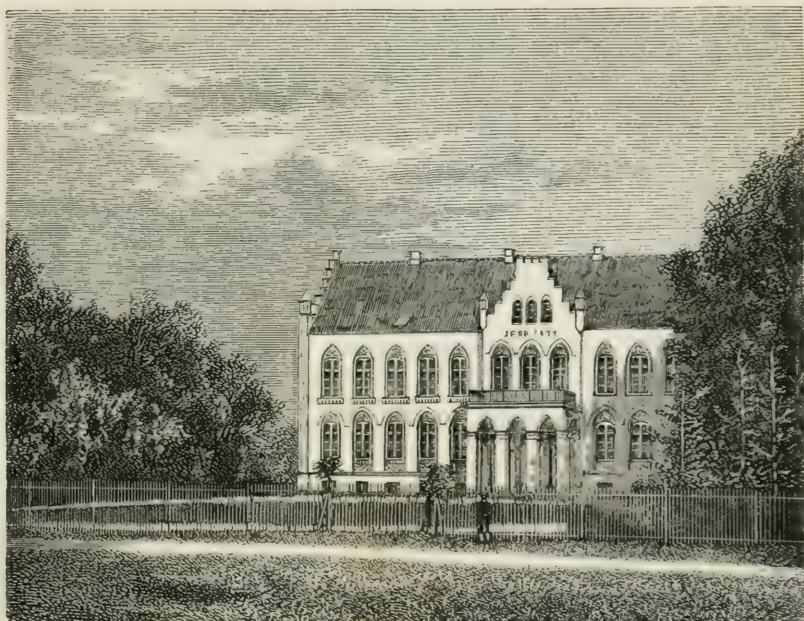
Halsted Kirke.

saaledes havde den berømte Peder Oxe det i endeel Aar. Lehnet hørte med til Enkedronning Sophies Livgeding, ligesom det senere, efter at være blevet et kgl. Amt, lagdes til Dronning Sophie Amalies Livgeding. 1719 bortbyttede Kronen det til Baron Jens Juel=Vind til **Baroniet Juellinge** (Valdbygaard, nu Juellinge i Hellested Sogn) i Sjælland; det gamle Halsted=Kloster modtog nu Navnet Juellinge og blev Hovedsædet i Baroniet af samme Navn.

Baroniet Juellinge blev oprettet Aar 1672 af Geheimeraad, Generaladmiral Jens Juel (1631—1700), Broder til Søhelten Niels Juel. Derefter fulgte i Besiddelsen af Baroniet: 1) Sophie Cathrine Juel, en Datter af Geheimeraad Jens Juel, gift med Stiftamtmand F. Vind; 2) deres Søn Baron Jens Juel=Vind, Kammerjunker (1695—1726), han var gift med en Datter af Baron Frederik Krag til Stamhuset Steensballegaard; 3) deres Søn Geheimeraad og Justitiarius i Høiesteret Baron Jens Juel=Vind, senere, efter at have tiltraadt Stamhuset Steensballegaard, ved Be=

villing Baron af Krag=Juel=Vind (f. 1724, † 1776), gift med Sophie Magdalene v. Gram (f. 1734, † 1810), Besidderinde af Grevskabet Frijsenborg; 4) deres Søn Grev Frederik*) Carl Krag=Juel=Vind=Frijs, Greve til Frijsenborg, Stiftamtmand (f. 1753, † 1815); Stamhuset Steensballegaard gik over til hans yngre Broder); 5) Grev Carl Ludvig Juel=Vind=Frijs, Kammerherre, Major ved Husarerne, næstældste Søn af Fornævnte (f. 1780, † 1838; den ældre Broder fik Grevskabet); 6) nuværende Besidder, Grev Carl Ludvigs yngre Broder Erhards Søn, Grev Julius Juel=Vind=Frijs. En ny Hovedbygning blev af den nuværende Eier opført 1847—49, 2 Etager høi, i en elegant gothisk Renaissance=Stiil; den søndre Fløi af den ældre Bygning i 2 Etager, en Levning af Klostret, er endnu bevaret. Fra 1850—56 ere nye Meieri=, Lade= og Staldbygninger opførte. (Af Juellinge gives her en Afbildning).

Efter Statshaandbogen for 1873 udgjør Baroniet Juellinge 840¾ Tdr. Htk. af alle Slags, hvoraf under Hovedgaardene 146¾ Tdr., Bondergodset 586 Tdr., Kirke= og Kongetiende 108 Tdr., i Bankactier 6200 Rd., i Fideicommiscapitaler 239,600 Rd. Paa Baroniet hviler ingen Gjæld. Hovedgaardene Juellinge, Orbygaard, Haugaard og Steensgaard med et samlet Jordtilliggende af 1065 Tdr. Land g. M. foruden 1134 Tdr. Land Skov.

Juellinge.

Sæbyholm kaldtes fra først af Sæbygaard og tilhørte i Frederik II.'s Tid Borchard Pappenheim, efter hvem den tilfaldt hans Svigerson Eiler Rud, hvis Søn Borchard Rud udentvivl har været en Mand af Kundskaber og især af practisk Dygtighed, hvorom hans store Bygge= og andre Arbeider bære Vidnesbyrd. Paa Sæbyholm opførte han store grundmurede Bygninger; Markerne indhegnede han med Diger, „som snarere have Anseende til at være Volde om en Fæstning end Diger om en Mark," og anlagde en kostbar Vandledning fra „Mølledammen" ned til Gaarden. Disse Værker satte Menigmand i stor Forundring, saa at de ansaae Borchard Rud for en Hexemester, der gjorde disse Arbeider med Djævelens Hjælp; den Grav, han lod

*) I Magazin til den danske Adels Historie kaldes han S. 325 Jens Carl, S. 347 Frederik Carl.

kaste til at lægge Vandledningens Render i, meente de navnlig skulde være en Løngang, som Borchard Rud vilde have for hemmeligt at kunne komme til at tale med Fanden*). Borchard Rud døde 1647 barnløs som Slægtens sidste Mand, med hvem altsaa Vaabnet blev nedlagt i Graven; hans Enke beholdt Gaarden i endeel Aar, men maatte derpaa afstaae den ifølge en Proces. En kort Tid synes Gaarden at have været under Kronen, da Kongen 12te Juli 1673 tilskjødede Friherre Winterfeld Sæbygaard med alt dens Tilliggende (see Vintersborg). 1695 fik Friherre Winterfeld Kongens Tilladelse til at afbryde Nørre-Sæby og lægge samme Byes 8 Gaarde og Htk. (30½ Td.) under Sæbyholms Hovedgaard. Ved Baroniets Opløsning blev Sæbyholm solgt til Geheimeconferentsraad, Grev Hardenberg-Reventlow, der lagde Gaard og Gods under Grevskabet Hardenberg-Reventlow. Det gamle Sæbyholms Bygninger, der laae paa en Halvø, omflydte af Grave og Fjorden, ere nu afbrudte og i Aarene 1856—58 er en heel ny Hovedbygning (een Etage med Kvist) med Lade, Stald, Meieri m. m. opført nogle Hundrede Alen derfra mod Nordvest ved Hovedlandeveien.

Vesterborg Sogn**), hvis større Deel ligger i Nørre Herred, medens Resten er beliggende i Sønder Herred, er deelt i to Dele. Den nordlige Deel omgives af Annexet Birket, Horslunde og Halsted S.; den sydlige, der ligger aldeles inde i Sønder Herred, omgives af Stokkemarke og den Deel af Halsted Sogn, der hører til Sønder Herred. Kirken, sydvestlig i Sognet, 1¼ M. o. n. o. for Nakskov. Arealet, 4459 Tdr. Land, hvoraf 1841 Tdr. i Sønder Herred, er i begge Dele banket, opstigende fra det omgivende flade og lave Land henimod Birket Kirke i Nabosognet. Jordsmonnet er leret, henimod Birket Sogn noget lettere. Af ovennævnte Areal er 844 Tdr. Land Skov (Theophilii Skov eller Benedictes Lund, Rosningen, Ludvigshave, Bøgeskov, Bogholt Skov, Nørre- og Sønder-Fredskov og Nørrerodskov). I Sognet findes 2 Søer, Pederstrup-Sø og Vesterborg-Sø. Htk. 411½ Tdr. A. og E. og 20¾ Tdr. Skff.

I Sognet: Byerne Vesterborg med Kirke, Præstegaard, Skole, Hospital, Lægebolig, Apothek med Urtekramhandel, Vedby, Jysted, Bønnet, Langesø med Skole, Magletving med Skole (endeel af denne By ligger i Birket S.); Vesterborg Skovhuse, Bøgeskovhuse, Indtægten; de under Grevskabet Christianssæde hørende Hovedgaarde Pederstrup, 98⅝ Tdr. Htk., 800 Tdr. L. og betydelig Skov, Skjelstofte, 43½ Tdr. Htk., 300 Tdr. L.; Gaardene Bruusvang, Hvidkilde Skovhuse, Rosnæslund, Charlottenlund, Bøgehavegaard, Vandmøllegaard og Borreskovgaard. Ialt i Sognet 40 Gaarde, 81 Huse med Jord og omtrent 100 H. uden Jord.

Indbyggere: 1301. Jordbrug er Hovederhvervet. Dog gives i Sognet noget Erhverv ved Skovarbeide.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Nakskov), Maribo Amtstuedistrict og Nakskov Lægedistrict; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 279de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Christianssæde. Sognet har, foruden Jens Skaftes Legat, 200 Rd., til 4 Enker under Fattigvæsenet, og det Hvidske Legat, 500 Rd., til Enker,

---

*) See iøvrigt Vedel Simonsens Efterretninger om de danske Ruder II. S. 221—37.

**) I Valdemars Jordebog (S. R. D. VII. S. 541) forekommer „Wæstærburgh", ɔ: den vestre Borg; hvor den østre Borg har ligget, vides ikke, men at der har været en Østerborg, sees af Suhms Danmarks Historie IX., S. 77; Kong Valdemar II. confirmerer derfra den Ratzeborgske Kirkes Privilegier. At der ved Vesterborg har ligget en Borg, deraf haves ogsaa Spor i mange Navne paa Stedet, saasom Borre-Aa, Borre-Bro, Borre-Eng, Borre-Mark (hører til Præstegaarden).

Pederstrup.

Halvpart i det Busk Stryhnske Legat, 712 Rd. 3 Mk., hvoraf den anden Halvpart tilfalder Birket Sogn til Fattigvæsenet.

Vesterborg Kirke, opført af Muursteen, med rundbuede Vinduer, er høi og lys, hvælvet. Paa Kirkens østre Ende et lille Træspiir. Orgel. Epitaphium over Morten Venstermau til Søholt. I Kirken findes ogsaa en indmuret Steen med Mindeord, satte af Grev C. D. Reventlow over Faderen, Statsminister Grev Reventlow, Biskop Boisen og Seminarielærer A. Hansen.

Pederstrup Hovedgaard, beliggende ved den nu for en stor Deel med Rør bevoxede Pederstrup Sø, er opstaaet af Landsbyen Pederstrup. I Aaret 1354 skjødede og oplod Prioren i Halsted Kloster, Esbern, og hele Conventet sammesteds, Kong Valdemar Atterdag alt sit Gods i Pederstrup, Vesterborg Sogn, i Nørlunde og Birket med alt Tilliggende, hvilket Gods Hr. Lavrens Jonssøn, Ridder, havde givet Klostret for sin Sjæls Saligheds Skyld. Mod Slutningen af det 15de Aarhundrede findes Timme af den gamle Æt Grim at have havt en Gaard i Pederstrup, af hvilken formodentlig senere opstod en Hovedgaard, der efterhaanden optog hele Byen. Den tilhørte i det 16de Aarhundrede Familien Venstermand; sidste Mand af denne Slægt var Morten Venstermand († 1610), hvis Datter arvede Gaarden, som nu gik gjennem mange Hænder. Efter Souverainiteten tilhørte den iblandt Andre Overrentemesteren Geheimeraad Henrik von Stöcken († 1681), hvis Svigersøn Geheimeraad Peter Brandt 1684 kjøbte Gaarden af Medarvingerne og lagde betydeligt Gods under den, ligesom han ogsaa 1686 opførte en ny Hovedbygning. Sønnen Heinrich Brandt, Schoutbynacht (o: Contre-Admiral), solgte baade Pederstrup og Skjelstofte 1725 til Geheimeraad og Overkammerherre Chr. Ditl. Greve af Reventlov († 1738); han lagde begge Gaardene under det af ham oprettede Grevskab Christianssæde (see Hovedgaarden Christianssæde). Hovedbygningen, der var opført af Statsminister Grev Reventlow efter Conferentsraad Hansens Tegning, er i 1861—62 forandret og restaureret med Taarn og Spiir efter Etatsraad Meldahls Tegning. Vi gjengive her efter Illustreret Tidende I., S. 40—41, et Parti af Bygningen, idet der forøvrigt henvises til, hvad der paa det nævnte Sted findes anført med Hensyn til de Vanskeligheder, der have været at overvinde for Bygmesteren, da den ældre Bygning skulde bibeholdes ogsaa i sin indre Indretning. Foruden denne gives tvende mindre herskabelige Bygninger, der beboes af Medlemmer af den grevelige Reventlowske Familie. Paa den modsatte Side af Søen ligger Godsinspecteurens Bolig.

Pederstrup Hovedgaard er i 1869 og 1870 nu ogsaa for Avlsgaardens Vedkommende aldeles ombygget og flyttet c. 600 Alen øst for Hovedbygningen; en faststaaende Dampmaskine driver her Tærskemaskinen, Hakkelsemaskinen, Kjærneværk, Knuse- og Mølleværk samt en Vandpompe, der forsyner Meieriet, Hestestald, Kostald og Svinestald med Vand. I Forbindelse hermed er indrettet Dampkjøkken, ligesom alle Værelser opvarmes ved Damp; Mælkekjælder med høie Hvælvinger, Gulvet af Beton og Sandsteens Vandbassiner til Mælkens Afkjøling.

Skjelstofte Hovedgaard er imod Slutningen af det 17de Aarhundrede oprettet af Parceljorder fra Pederstrup af Geheimeraad Brandt.

I Sognet har tidligere ligget en Herregaard ved Navn Søgaard.

I Benedictes Lund, saaledes kaldet efter Grevinde Benedicte Reventlow, født v. Qualen, afdøde Kammerherre, Grev C. D. Reventlows Gemalinde, ligger hun, efter hendes i levende Live yttrede Ønske, begravet tilligemed sin Mand og ældste Søn. Ligeledes hvile her flere Andre af den grevelige reventlowske Familie, der ere bortdøde i en ung Alder.

P. O. Boisen, f. 1762, udnævntes 1787 til Sognepræst for Vesterborg og Birket Menigheder og forblev i dette Embede til sin Død 1831. I Aaret 1802 oprettede han her et Skolelærerseminarium, hvorved han selv var Forstander og i lang Tid tillige Lærer, medens han derhos paa mange andre Maader bidrog til Seminariets Fremme. 1805 udnævntes Boisen til Biskop over Lolland-Falsters Stift, men beholdt, som foran antydet, sit Embede som Sognepræst til Vesterborg og Birket, „men samtidig bestyrede han det af ham selv oprettede Seminarium med en saadan Nidkjærhed og Dygtighed, at det altid vil blive hans rette Mindesmærke, skjønt han ogsaa ved forskjellige Skrifter var virksom for en større og almindeligere Oplysnings Udbredelse." Kort efter Biskop Boisens Død nedlagdes Seminariet.

Birket Sogn, Annex til Vesterborg Sogn, omgivet af dette, Herslunde Sogn, Sønder Herred og Raago-Sund. Kirken, omtrent midt i

Sognet, 1½ M. o. n. o. for Nakskov. Arealet, 4458 Tdr. Land, hvoraf 297 Tdr. Land Fredskov (Torrig Skov), ligner meget Vesterborg Sogn, men er endnu mere afvexlende, meget bakket, med temmelig dybe og snevre Dale, hvori rige Tørvemoser; Jordsmonnet har en ikke ringe Tilsætning af Steen, Gruus og Sand. Lollands største Høide findes i dette Sogn, hvori den lille Bakkesamling ved Ravnsby stiger indtil 142 Fod over Havet. Htk. 463 Tdr. A. og E., 22 Tdr. Skff.

I Sognet: Byerne Birket med Kirke noget syd for Byen, Skole og Veirmølle, en Deel af Magletving (Resten i Vesterborg S.), Store-Lindet med Skole, Lille-Lindet, Torrig, Hjelmholt, Kragenæs med Færge til Feiø, Ravnsby med Veirmølle, og Heiringe; Gaardene Dalbygaard, Fuglsanggaard og Stryngaarden. Ialt i Sognet 74 Gaarde, 91 Huse med og 69 uden Jord, hvoraf 30 G. og 93 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1293. Jordbrug er det overveiende Erhverv; ubetydeligt Fiskeri. I Sognet er et Kalkbrænderi.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. 2den Udskrivningskreds 280de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken eies af Grevskabet Christiansscæde. Sognets Fattigvæsen nyder Halvdelen af det Busk-Stryhnske Legat, 712 Rd. 3 Mk., den anden Halvdeel tilfalder Vesterborg Sogn.

Birket Kirke er høit beliggende, opført af Muursteen, med rundbuede Vinduer, hvælvet, uden Taarn, men med et Klokkeskur ved sin Side.

Umiddelbart ud mod Havet, med brat Skraaning ned mod dette, ligger Ravnsborg Voldplads, omgivet af vidtløftige Sumpe og Tørvemoser, der have udgjort Borgens naturlige Grave. Voldstedet har, efter Dr. Larsens Beskrivelse af Lolland og Falster, S. 102, ud mod Havet en Høide af 126 Fod, mod de andre Sider af c. 60 Fod, hele Voldens Omkreds angives til 960 Fod Borgen begyndte at anlægges 1335 (S. R. D. I. 302), vistnok af Grev Johan af Vagrien. 1347 blev den overgivet til Niels Hane paa Kongens Vegne (S. R. D. VI. 254. 525). 1366 nævnes Hartvig Hummersbüttel og 1376 Deghener Buggenhagen som Høvedsmænd her (Lüb. Urk. Buch III. 584, IV. 339). At Slottet har ligesom Aalholm været anseet for en efter de Tiders Maade betydelig Plads, fremgaaer blandt Andet deraf, at her er holdt flere Herredage, og endeel vigtige Documenter herfra udstedte. Det var ogsaa en af Kronens vigtigste Forlehninger, hvorunder laae hele Nørre og Sønder Herred samt de nærmeste Smaaøer. Som foranført nedrev Kong Hans Aar 1510 Ravnsborg og byggede af dets Ruiner Engelsborg i Nakskov-Fjord. Ravnsborg Slotsbanke, der har en herlig Udsigt over Havet og det omliggende Land, er i den nyere Tid flere Gange bleven benyttet til Folkefester.

Ved Ravnsborg findes en Gravhøi fra Steenalderen med tvende Gravkamre. (F. M.).

Fuglse Herred

omgives af Sønder og Musse Herreder, Søen imellem Smaalandene og Lollands-Beltet. Til Herredet høre følgende Øer og Holme: Bredfjed, Mygfjed, Syltholm, Store- og Lille-Branddrag, Drummeholm og Hyllekrog, en Række af lave, af Havet ofte overskyllede, kun lidet brede Smaaøer tæt syd for Kysten mod Lollands-Beltet; de i Rødby-Fjord, som indenfor det nævnte Øbelte strækker sig ind imellem Sønder og Fuglse Herreder, beliggende Øer: Sandholm, Vogterholm, Lidsø, Langø, Rødbeholm, Storeholm, Landø og Kastø; imellem Øbeltet og Herredets sydlige Kyst: Magleholm, Kalveholm, Lytlesholm, Billesholme, Store- og Lille-Ager, Stenesholm, Hylleholm, Tjørneholm og Kalveholm; og endelig de i Søen imellem Smaalandene beliggende Øer: Feiø, Skalø, Veirø, Fæmø, Askø og Lilleø. Herredet udgjør forøvrigt en sammenhængende flad Udstrækning med enkelte Bakkestrøg i den nordlige Deel, som dog indeslutte endeel lave, side og flade Egne, i den sydvestlige Deel noget lavere, bestandig langtsomt skraanende mod Syd, indtil de i Rødby-Fjord beliggende Øer og Holme, der ved idelige Opskyllinger af Havet hæve sig noget. Jordbeskaffenheden er, som overalt paa Lolland, med faa Undtagelser leret, muldleret og mergelblandet. Fladeindholdet udgjør omtrent $5^1/_{10}$ □ M. Herredets Skove ere ikke ubetydelige og temmelig ligelig fordeelte over hele Herredet; Fredskovene indeholde 3576 Tdr. Land. Htk. $5291^1/_4$ Tdr. A. og E., 98 Tdr. Skfk. Indbyggernes Antal ved Folketællingen i 1870 var 14,898, hvoraf i Kjøbstaden Rødby 1553. I geistlig Henseende danner Fuglse Herred med Maribo Kjøbstad og Landsogn eet Provsti.

Stormfloden den 13de Novbr. 1872 bevirkede stor Ødelæggelse i Fuglse Herred, dog i det Hele i mindre Omfang end i Sønder Herred. Det var navnlig den sydvestlige Deel af Herredet, som leed meest, saaledes nævnes Bjerremark, Hyltofte Strand, Rødby Fæland, Sjelstofte Fæland, Bjernæs Strand, Errindlev Fælled; c. 60 Familier, fornemlig tilhørende Huusmandsklassen, bleve her drevne ud af deres Boliger, disse med Bohave for største Delen ødelagte, Kreaturerne druknede, 2 Mennesker omkom i Bølgerne.

„Gamle Efterretninger om Fuglse Herred i Lolland af utrykte Haandskrifter“ ved T. Trojel, Rector, 1ste og 2det H., udg. som Program. Odense 1811.

Ringsebølle Sogn, Annex til Rødby Kjøbstadsogn, omgivet af dette Sogn, Taagerup og Sædinge Sogne samt Rødby-Fjord. Kirken, nordøstlig i Sognet, $^1/_4$ M. ø. for Rødby. Arealet, 910 Tdr. Land, er jevnt og af udmærket Beskaffenhed. Ved Sognets Nordgrændse ligger den lille

Ringsebølle-Sø. Landeveien fra Rødby til Maribo og Nysted passerer Sognet. Htk. 110½ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Ringsebølle med Kirke, lidt nordost for Byen, Skole og 1 Gaard paa c. 14 Tdr. Htk., 150 Tdr. L. Ager og 15 Tdr. L. Eng; Lundegaarde. Ialt i Sognet 18 Gaarde og 6 Huse med Jord.

Indbyggere: 166. Jordbrug er næsten udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Fuglse Herreds Jurisdiction (Rødby), Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 252de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Baroniet Sønderkarle.

Kirken er uden Taarn, med et Klanghuus. Over Kirkedøren er et mærkeligt gammelt Sculpturarbeide.

Taagerup Sogn, omgivet af Annexsognet Thorslunde, Olstrup, Holeby, Sædinge og Ringsebølle Sogne, Rødby Landsogn og Lollands-Beltet. Kirken, omtrent midt i Sognet, ½ M. o. s. o. for Rødby. Arealet, 3233 Tdr. Land, hvoraf 63 Tdr. Land Fredskov (Bjerremark, Maahave og Byhave Skove), er ud mod Havet meget sidt og iøvrigt jevnt med ubetydelige Terrainvexlinger. Htk. 314¾ Tdr. A. og E., 3½ Td. Skfk.

I Sognet: Byerne Taagerup med Kirke, Præstegaard, Fattighuus, og Hyldtofte med Skole; Hovedgaarden Høibygaard eller Høbygaard, Lollands største Hovedgaard, under Baroniet Sønderkarle, 120 Tdr. Htk. A. og E., 3½ Td. Skfk., 790 Tdr. L. Ager, 40 Tdr. L. Eng, 61 Tdr. L. Skov og en Ø i Errindlev S., Hyllekrog, et Teglværk (46 Tdr. Htk. Fæstegods); Avlsgaarden Darket; den tidligere Skovriderbolig Rolighedsminde; Klakkets Veirmølle; den Lehnske Stiftelse for 16 Fattige, 70 Tdr. L. Ialt i Sognet 23 Gaarde, 47 Huse med og 20 uden Jord, hvoraf 11 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 668. Ved Siden af Jordbrug, som er Hovederhvervet, drives noget Fiskeri, der dog er af mindre Betydenhed.

Sognet hører under Fuglse Herreds Jurisdiction (Rødby), Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 251de Lægd. Med Annexsognet Thorslunde een Commune. Kirken tilhører Besidderen af Hovedgaarden Bremersvold i Errindlev Sogn. Sognets Fattigvæsen eier 6/17 Rente af det Rasmus Jørgensenske Legat, 325 Rd., af det Jerboeske Legat 3 Rd. aarlig, og Pastor Müllers Legat, 250 Rd., som forrentes med 4 pCt.

Taagerup Kirke er opført af Muursteen, oprindelig med runde Buer, Taarn med Spidstag, Hvælvinger. 1869 blev en Aaret iforveien i Bjerremark funden Runesteen opmuret til Vaabenhusets østre Ydrevæg; man har læst paa denne: Josteins Sønner reiste denne Steen efter Spaltn(?) Broder sin, Asbjørn Nafs Skibsmand.

Høibygaard tilhørte i Christian I.'s Tid Henning Walkendorff († 1475); senere den af mange Aars hæderlige Krigstjeneste under flere Konger bekjendte Feltherre Otto Krumpen († 1569); fremdeles de i D. Atl. anførte: Knud Bille til Billeskov og Frue Hilleborg Gyldenstjerne, deres Søn Landsdommer Holger Bille og Frue Anna Juel; efter dem kom den til Henrik Rantzau til Schmol, som døde i Nakskov under den svenske Krig 1644. Høibygaard var siden under Kronen, indtil den 1725 blev kjøbt af Abraham Lehn, der betalte for Gaard og Gods 75,327 danske Kroner. Til Hovedgaarden hørte 166 Tdr. Htk., til Bondergodset over 1000 Tdr. Htk. og desuden 4 Kirkers Tiende. See iøvrigt Lungholm.

I Sognet har fordum ligget en mindre Herregaard Engebølle, oprindelig en Bondegaard; men Mogens Gøye (see Bremersvold) satte bedre Bygning paa den. Efter ham tilhørte den Otto Brahe, men er udentvivl ikke længe efter lagt under Lung-

holm. Efter Nogles Mening er det dette Engebølle, som er vor vidtberømte Theolog Niels Hemmingsens Fødeby. Denne, „hele Danmarks Læresader", blev født 1513 af Bønderforældre og sattes i Nysted latinske Skole, hvoraf man ialfald tør slutte, at hans Fødeby har ligget i det sydlige Lolland.

Thorslunde Sogn, Annex til Taagerup, omgivet af dette Sogn, Olstrup, Errindlev, Fuglse og Holeby Sogne. Kirken, midt i Sognet, 3/4 M. ø. for Rødby. Arealet, 869 Tdr. Land, er jevnt. Landeveien fra Rødby til Nysted passerer Sognets nordlige Deel. Htk. $113^1/_2$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Thorslunde med Kirke og Skole. Ialt i i Sognet 19 Gaarde, 22 Huse med og 8 uden Jord, hvoraf 12 G. og 15 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 263. Jordbrug er udelukkende Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 250de Lægd. Kirken eies af Baroniet Sønderkarle.

Kirken er oprindelig rundbuet, bygget af Muur- og Kampesteen. I Aaret 1870 er den restaureret med et nyt tilbygget Taarn og fladt Loft, Alt i Rundbuestiil, ved Architekt Pedersen.

Errindlev Sogn, omgivet af Annexsognet Olstrup, Fuglse og Thorslunde Sogne samt Musse Herred og Lollands-Beltet. Kirken, nordvestlig i Sognet, 1 M. s. o. for Rødby. Arealet, 4316 Tdr. Land, hvoraf 342 Tdr. Land Fredskov (Errindlev-Studehave, Padde- og Kjeld-Skove), er ud mod Havet fidt, nordligere noget bølgeformigt med enkelte Smaabakker. Til Sognet høre de mindre Øer Kalveholm, Stenesholm, Store- og Lille-Ager, Hyllekrog, Nakken, Hylleholm og Tjørneholm. Htk. $368^3/_4$ Tdr. A. og E., 9 Tdr. Skst.

I Sognet: Byerne Errindlev med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Torpe, Skovby, Sjælstofte med Skole (udflyttet), Lundehøie (23 Huse), Steenrøgle (6 Huse); Hovedgaarden Bremersvold, c. 66 Tdr. Htk., 501 Tdr. L. Ager, 63 Tdr. L. Eng, 300 Tdr. L. Skov (c. 350 Tdr. Htk. Fæstegods), med Afbyggergaarden Strægnæsgaard, c. $11^1/_2$ Tdr. Htk., 179 Tdr. L. samt c. 21 Tdr. L. fra Havet inddæmmet Jord. I Studehave Skov er Skovriderbolig. Ialt i Sognet 45 Gaarde, 52 Huse med og 26 uden Jord, hvoraf 19 G. og 41 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 855. Jordbrug er det overveiende Erhverv; ved lidt Fiskeri og noget Skovarbeide haves noget Bierhverv for endeel Arbeidere.

Sognet hører under Fuglse Herreds Jurisdiction (Rødby), Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 249de Lægd. Sognet, der er deelt i 2 Sognefogeddistricter, det nordlige og sydlige, danner i Forening med Annexet Olstrup een Commune. Kirken tilhører Baroniet Sønderkarle.

Errindlevs ældste Skrivemaade er i det 12te Aarh. Jarandalef (S. R. D. IV. 403, 404) af det til islandsk Jörundr svarende Mandsnavn Jarand.

Kirken, i sin Tid helliget St. Nicolaus, opført af Muursteen, har Taarn og Hvælvinger. Familiebegravelse under Taarnet for Familien Bertouch-Lehn. Denne Begravelse var tidligere indrettet for den grevelige Familie Holck, men Ligene af denne ere nu nedsænkede paa Kirkegaarden. Af Marmora Danica (II. S. 324 f.) sees, at i denne Begravelse hvilede Grev Flemming Holck, der Aar 1701 paa en Reise fra Ny-

borg til Langeland blev myrdet af Baadfolkene, hvis Rovbegjærlighed var bleven vakt ved et Pengeskriin, han førte med sig.

Bremersvold Hovedgaard er fra først af anlagt og bygget af Mogens Gøye, som endnu levede 1607, og tildeels oprettet af Byen Galmindorp. Senere tilhørte Gaarden Erik Kaas, efter hvis Død 1669 den ved Indførsel blev udlagt til Søster Worm, en Datter af den berømte Oluf Worm og dengang Enke efter Mag. Erik Torm, Præst ved Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn. Hun solgte Bremersvold 1673 til den fra Kjøbenhavns Beleiring bekjendte Stadsoberst Frederik Turesen, som døde 2 Aar efter og synes at have efterladt Eiendommen til en Brodersøn Didrik Christensen Feldthuus. Frederik IV. kjøbte Bremersvold for at lægge den til Ryttergodset, men solgte den dog atter 1725 til Geheimeraadinde v. Raben, i hvis Familie denne Eiendom siden er forbleven; de senere Besiddere have som Eiere af Store Restrup Stamhuus, senere Fideicommiscapital, forenet Levetzowernes Navn og Vaaben med deres eget. Nuværende Besidder Kammerherre J. v. Raben-Levetzau til Beldringe. Paa Bremersvold er ingen Hovedbygning. Spor af gamle Grave.

Fordum laae endnu en anden Hovedgaard, Kjelstrup, i Errindlev Sogn; i en gammel Krønike (S. R. D. V. 513) siges, at Nysted Kloster er oprettet 1286 af Fruerne i Kæstorp og i Katelstorp; den tilhørte en Broder til den ovenfor nævnte Mogens Gøye, nemlig Absalon Gøye, efter hvis Død 1602 den tilfaldt Svigersønnen Hr. Breide Rantzau, som døde 1618. Kjelstrup Marker bleve kort efter lagte under Bremersvold og dens Bygninger afbrudte af Erik Kaas. (Kirkehist. Saml. II., S. 162—63).

Olstrup Sogn, Annex til Errindlev, omgivet af dette Sogn, Thorslunde og Taagerup Sogne samt Lollands-Beltet. Kirken, nordvestlig i Sognet, $^3/_4$ M. s. o. for Rødby. Arealet, 2181 Tdr. Land, hvoraf c. 100 Tdr. Land Skov (Kalvehave-Skov), der ikke er Fredskov, er jevnt. Til Sognet høre Øerne Store- og Lille-Branddrag, Magleholm, Lytteshholm, Billesholm, Drummeholm. Htk. 240$^3/_4$ Tdr. A. og E. og 5$^1/_2$ Tdr. Skff.

I Sognet: Olstrup Kirke; Byerne Bjernæs (Bjernidse) med Skole, Pilet og Assenbølle; Hovedgaarden Lungholm, under Baroniet Sønderkarle, c. 81$^1/_2$ Tdr. Htk., c. 500 Tdr. L. Ager, 184 Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 27 Gaarde, 25 Huse med og 15 uden Jord, hvoraf 7 G. udenfor Byerne.

Indbyggere: 416, som næsten udelukkende have Erhverv ved Jordbrug.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 3de Vgkds. 2den Udskrivningskreds 248de Lægd. Kirken tilhører Baroniet Sønderkarle.

Den lille Muursteens-Kirke, som ligger eenligt paa en Mark, er hvælvet, men har intet Taarn. Den antages oprindelig kun at have været et Capel, bygget ved den nord for Kirken liggende St. Olafs Kilde, til hvilken der i den katholske Tid blev valfartet, ligesom Hellig Olafs Billed endnu i forrige Aarhundrede skal have været i Kirken. Navnet udledes vistnok ogsaa ligesom Olstrup i Engestofte Sogn af Olafsthorp.

Lungholm er Hovedsædet i **Baroniet Sønderkarle.** I Archivet paa Hardenberg findes en Dom af Erik af Pommern, dateret Olstorp den 31te Juli 1434. Ifølge Beretningen i Kirkehistoriske Saml II., S. 165—66, har Hr. Palle Rosenkrantz (efter D. Atl. Aar 1639) opbygget Lungholm, der hvor en ældre Gaard, Olstrupgaard, laae, og lagt under denne Byen Pugerup (3 Gaarde) og 2 Gaarde af Olstrup. Efter Palle Rosenkrands's Død tilfaldt Lungholm hans Svigersøn, Geheimeraad Erik Rosenkrands, en lærd og dygtig Mand, som forstod at give Svar paa Tiltale, hvilket han fik Leilighed til at vise, da han som Gesandt havde Audients hos Oliver Cromwel, og denne lod ham høre, at han var vel ung til saa vigtig en Sendelse. Rosenkrands svarede da: „Skjønt mit Skjæg endnu kun er ungt, er det dog ældre end Eders Republik." Erik Rosenkrands døde 1681; hans Søn Holger Rosenkrands blev Eneeier af Gaarden, men døde allerede 1690. Den næste Eier var Grev Flemming Holck (om denne see foran Errindlev Kirke). I Aaret 1723 blev Lungholm kjøbt af Geheimeraad Grev Chr. Ditlev Reventlow og 1737 indlemmet i Grevskabet Christianssæde, fra hvilket det dog atter skiltes, da Kammerherre, Baron Poul Abraham Lehn i Aaret

Lungholm.

1784 kjøbte det. Af denne Gaard og Høibygaard oprettede han ifølge Bevilling af 1ste Juli 1803 et Stamhuus og bestemte det for Poul Godske v. Bertouch, efterlevende Søn af hans fjerde Datter Cathrine Elisabeth (f. 1772, † 1802) af dennes Ægteskab med Kammerherre F. J. C. v. Bertouch*) til Søholt. Den 13de Marts 1819 blev Stamhuset ophøiet til et Baroni under Navnet Sønderkarle og dets Besidder, fornævnte P. G. v. Bertouch til Baron under Navnet Bertouch-Lehn. Dennes Søn, Kammerherre, Baron Johan Julius Sophus Emil Bertouch-Lehn, er nu Baroniets Besidder. Han har i Aarene 1856—57 opført Hovedbygningen i 2 Etager i gothisk Renaissancestiil. Ved den østre Gavl et Taarn med Spiir; desuden findes der en Udbygning, som gaaer til 2den Etage, med Spiir og en lignende med Altan. En Afbildning af Gaarden gives paa modstaaende Side.

Baroniet Sønderkarle bestaaer ifølge Statshaandbogen for 1873 af Godserne Høibygaard og Lungholm samt Avlsgaarden Raahavegaard, med Htk. af alle Slags 517 Tdr., hvoraf under Gaardene 205½ Tdr., Bøndergods 264½ Tdr., Kirke- og Kongetiender 101 Tdr.; i Bankactier 9000 Rd., Fideicommiscapitaler 670,000 Rd.; Skovarealet udgjør c. 421 Tdr. Land.

Et Inddæmningsarbeide er i de senere Aar iværksat fra Baroniet, hvorved 280 Tdr. Land Græsningsjord i Taagerup Sogn sikkres mod Høivande, og 150 Tdr. Land indvindes fra Stranden. Dæmningen støttes til et Par mindre Øer under Bjernæs.

Bjernæs skrives i det 12te Aarhundrede Biarchnes, i kirkehist. Saml. II. 164 Biærknes.

Fuglse Sogn, omgivet af Annexsognet Krønge, Bursø, Holeby, Thorslunde og Errindlev Sogne samt Musse Herred. Kirken, vestlig i Sognet, 1 M. v. n. v. for Rødby. Arealet, 3594 Tdr. Land, hvoraf 403 Tdr. Land Fredskov (Kjærstrup Skov, Lavshave), er temmelig jevnt og leret, i den sydligere Deel noget sidere, sandblandet og sumpet. Rogebølle- eller Al-Sø indtager en Deel af Sognets østlige Grændse. Landeveien fra Rødby til Nysted passerer Sognet. Htk. 385¾ Tdr. A. og E., 3¼ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Fuglse (Fuglse By er deelt i 3 Dele: Bøsserup, Tosserup og Ullede) med Kirke, Præstegaard, Skole, Veirmølle ved Landeveien, Alsø ved Al-Sø, Skottemarke ved Landeveien med Fattiggaard, Flaarup med Skole, og Hillestolpe**); Hovedgaarden Kjærstrup med Teglværk, 72 Tdr. Htk. (8 Tdr. Htk. Fæstegods), 510 Tdr. L. Ager, 30 Tdr. L. Eng og 535 Tdr. L. Skov; Avlsgaarden Frederiksminde, 16 Tdr. Htk., 170 Tdr. L. (1¼ Tdr. Htk. Fæstegods). Ialt i Sognet 55 Gaarde, 62 Huse med og 32 uden Jord, hvoraf 24 G. og 50 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1087. Med Undtagelse af nogen Tørveproduction og Skovarbeide findes intet særligt Erhverv udenfor det almindelige Jordbrug. Kjærstrup Teglværk producerer aarlig 200,000 Drainrør og 100,000 Muursteen.

---

*) Bertouch er oprindelig en brabandsk Familie, som i det 16de Aarhundredes Begyndelse, efter hvad Adelslexiconet beretter, skal have kaldet sig Pertouch de Meville og eiet betydeligt Gods i Frankrig. Med Georg von Bertouch, Generallieutenant og Commandant paa Agershuus, er denne Slægt indkommen i Riget sidst i det 17de Aarhundrede. Hans Søn Carl Rudolph v. Bertouch, Kammerherre, Oberst og Chef for det danske Artilleri (1709—1765), var (efter Giessings Jubel-Lærere II. S. 135) gift med Catharina Friderica v. Witth (1721—1775), en Datter af Stiftamtmand i Viborg Stift og Ridder af Dannebrogen Johan Albrecht v. With (1680—1754), der nedstammede fra den berømte hollandske Familie de Witth; deres Søn Ernst Albrecht v. Bertouch, Kammerherre og residerende kgl. dansk Minister ved det Polske Hof, blev 11te Juni 1777 tilligemed sine Sødskende naturaliseret som dansk Adel, døde 1815, 70 Aar gammel, som Amtmand i Tønder; hans Brodersøn var Poul Godske Baron Bertouch-Lehn (1796—1831).

**) Endelsen „stolpe", der forekommer ved flere lollandske Stednavne, er uden Tvivl, som af F. R. Friis i Beskrivelsen af Musse Herred S. 59 bemærket, en Forvanskning af „strup" eller som Almuen udtaler det „struppe". See og det om Udstolpe i Slemminge Sogn Anførte.

Sognet hører under Fuglse Herreds Jurisdiction (Nodby), Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 3die Bgkds. 2den Udskrivningskreds 243de Lægd. Med Annexsognet Krønge een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. I 1867 indkjøbtes for 17,000 Rd. en Fattiggaard ved Skottemarke med 42 Tdr. Land og hvori kan optages 42 Lemmer. De Fattiges Kasse eier et af Jægermester Friderichsen, Eier af Kjærstrup, med Frue stiftet Legat, stort 2000 Rd.

Kirken, fordum St. Laurentii Kirke, senere 1595 indviet den hellige Trefoldighed til Ære, ligger høit med en viid Udsigt, og er bygget af hugne Kampesteen, med Taarn af Muursteen og et høit Træspiir, som er opført paany efter at være nedblæst i en Storm den 30te November 1836. I Kirken findes en Tavle med flere adelige Familiers Vaaben, og dens 2 Udbygninger, mod Syd og Nord, tjente før til Begravelse for de adelige Familier paa Hovedgaardene Kjærstrup og Soholt. Ved den Reparation, Geheimeraadinde Raben-Levetzov lod foretage paa Kirken, bleve Kisterne, ogsaa de nyere, udslyttede, og de underjordiske Begravelser tilmurede. Dog er Geheimeraad H. U. v. Lützows anseelige Epitaphium med Portrait endnu i Behold og staaer foran hans Begravelses-Capel. Ligstenen over Anders Gøye, der har opført Kirken omtrent 1531 paa sin egen Bekostning, har faaet Plads i Vestibulen; tidligere laae den foran Alteret. En Bogsamling, „et kosteligt og mærkeligt Liberi", blev skjænket Kirken af Henning Gøye, men blev ilde medtaget i Tidens Løb; Levningerne deraf skulle være blevne ødelagte 1715—16 af indqvarterede Soldater. Kirken har et Orgel, skjænket af Geheimeraadinde Raben-Hvitfeldt-Levetzov. Denne ædle Kvinde hviler i en mod Vest under Ringmuren anbragt, nu tilmuret, Gravhvælving tilligemed sin forudgangne Mand, eneste Søn og eneste Datter.

Hovedgaarden Kjærstrup er meget gammel og skal allerede være anlagt 1158. Den nuværende Hovedbygning, 2 Etager høi, med 1 Taarn og 2 Spiir, er opført 1765 og restaureret 1836; Ladelængen er bygget omtrent 1650, og Meieriet og Staldene af fortrinligt Materiale 1830—34. Hovedbygningen, Ladebygningen og 2 Staldbygninger ere ganske omgivne af Grave, og over disse er en smuk Bro af hugne Kampesteen; Volden, som løber rundt om Graven, er bevoxet med en smuk gammel Lindeallee. De første Eiere, som med Sikkerhed kunne nævnes, ere Anders Siundesen († 1390) og hans Søn Hr. Absalon Andersen 1408; i Christian I.'s Tid tilhørte Gaarden den gamle Hr. Anders Gøye, hvis Sønnesøn af samme Navn byggede Fuglse Kirke. Han døde 1559 og var gift med Fru Karen Walkendorf. Hans Søn Henning Gøye besad Kjærstrup i en lang Række af Aar, formodentlig til sin Død 1617, hvorefter Gaarden kom fra Gøyernes Slægt. De følgende Eiere ere Otto Povisk, som eiede Kjærstrup endnu 1624, Palle Rosenkrands til Krenkerup, hvis Datter Birgitte Rosenkrands bragte Gaarden til sin Mand Geheimeraad Christen Skeel, der kaldtes „den rige Skeel". Hun solgte Kjærstrup 1665 til Jomfru Margrete Friis til Tolløse, der atter 1681 solgte den til Generalmajor Jochum Schack til Sneumgaard og Bramsløkke, som døde i Aaret 1700. Hans Sønner skiftede Godserne imellem sig, og Kjærstrup blev da tilskjødet Major Otto Schack saaledes, at hver Tønde Hartkorn Hovedgaardstaxt, ialt 60 Tdr., beregnedes til 50 Rd., og Bøndergodset, 208 Tdr. til 45 Rd. pr. Td. Htk., ialt resp. 3047 Rd. 2 Mk. og 9360 Rd. 5 Mk. Major Otto Schack døde 1719, og hans Enke, Fru Elisabeth Birgitte Rantzau, solgte i det følgende Aar Gaard og Gods (resp. 60⁷/₈ og 228⁵/₈ Tdr. Htk.) til Kongen for 22,000 Rd. Kroner. Da det af Kongen indrettede Rytterdistrict paa Lolland atter blev ophævet, solgtes de dertil hørende Godser, og Kjærstrup blev saaledes solgt til og i Aaret 1728 tilskjødet Generalmajor Niels Rosenkrands v. Schack (Fader til Statsministeren Schack-Ratlau) for 23,941 Rd. Courant, for hvilken Sum egentlig Geheimeraadinde Raben havde kjøbt Eiendommen, men kun afstod Kjøbet til ovennævnte Schack, der var hendes Svigersøn; dog forbeholdt Familien Raben sig Indløsningsret for samme Kjøbesum, saafremt Oberst Schack ingen Arvinger fik med sin første Hustru Fru Sophie Hedvig v. Raben. Ifølge denne Overeenskomst gik Kjærstrup ved Generalmajor Schacks Død 1731 over til Familien Raben og tilfaldt Overhofmester, senere Geheimeraad Frederik v. Raben, der døde 1773, og i sin Alderdom 1765 opførte den smukke anseelige Hovedbygning. Derefter forblev Gaarden hos Familien Raben (senere Raben-Levetzov, see Bremersvold). Efterat der efter Kammerherreinde Raben-Hvitfeldt-Levetzovs i 1843 indtrufne Død i flere Aar var ført Proces om samme imellem Familierne Raben og Rosenkrantz, blev den i 1852 stillet til Auction og kjøbtes af Grev Knuth til Knuthenborg,

der 2 Aar efter atter solgte den til den nuværende Eier Jægermester P. Friderichsen. Af Godset, som, da Grev Knuth tiltraadte Kjærstrup, endnu beløb sig til 346 Tdr. Htk., er nu næsten Intet tilbage. I 1868 er til Hovedbygningen opført fra Grunden et nyt Taarn.

I Dyrehaven ved Kjærstrup findes et Voldsted.

Alsøgaard, der blev Bispeseidents efter at Aalevad var brændt, formener Kammerherre Wichfeld i „Fortidsminder fra Egnen ved Maribo Sø“ at have ligget paa en Odde i Fredskoven Alsø Skov, der lidt nord for Alsø By skyder ud i Søen. Voldstedet benævnes nu Buntsehave og har en Længde af 70 Skridt i Ø. og V. og en Bredde af 55 Skridt i N. og S.

Krønge Sogn, Annex til Fuglse Sogn, omgivet af dette og Bursø Sogn, Musse Herred og Maribo-Sø. Kirken, vestlig i Sognet, 3/4 M. s. for Maribo, 1 1/4 M. n. o. for Rødby og 2 M. n. v. for Nysted. Arealet, 1907 Tdr. Land, hvoraf 611 Tdr. Land Fredskov (Store Skov og Faversted Skov), er jevnt, noget høiere i Vest end i Øst og lavt i Midten, hvor et mindre Aaløb sætter Rogebølle eller Al-Sø paa Sognets Østgrændse i Forbindelse med Maribo-Sø paa Sognets Nordgrændse, af hvilken sidste Indsø Halvdelen med de deri beliggende Holme Lindø, Askøerne og Romsø hører til Sognet. Htk. 152 1/2 Tdr. A. og E., 3 1/4 Td. Skst.

I Sognet: Byen Krønge med Kirke, Skole, Veirmølle; Hovedgaarden Søholt, 91 1/4 Tdr. Htk. A. og E., 3 1/4 Td. Skst., 620 Tdr. Land leer- og sandblandede Muldjorder, 200 Tdr. L. Eng, 400 Tdr. L. god Bøgeskov (41 Tdr. Htk. Fæstegods, Krønge Sogns Kirke med Kirke- og Kongetiende, Bursø Sogns Kirke, Kongetiende samt Præstetiende, hvorfor svares en aarlig Kornrefusion til Præsten i Bursø, Holeby Sogns Kirke med Kirke- og Kongetiende, et i Aaret 1856 opført Teglværk). Ialt i Sognet 8 Gaarde, 32 Huse med og 13 uden Jord, hvoraf 2 G. og 27 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 348. Jordbrug og noget Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv. Teglværket ved Søholt producerer aarlig 200,000 Drainrør og 250,000 Muursteen.

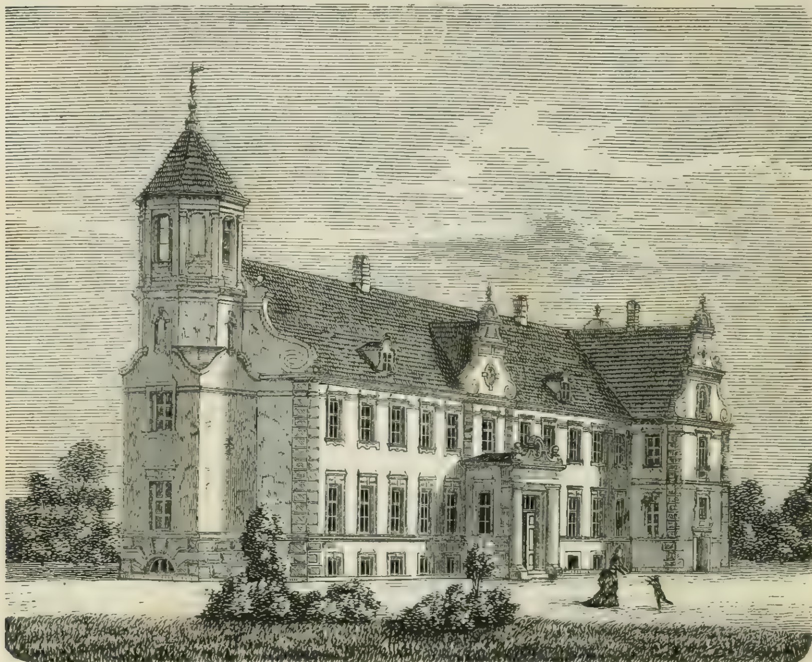
Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 242de Lægd. Kirken tilhører, som ovenfor nævnt, Besidderen af Hovedgaarden Søholt.

Kirken er uden Taarn, med gibset Loft. En mærkelig Kalk, givet af Dronning Margrete, saaledes som Indskriften udviser. Kirken var i Katholicismens Tid helliget Vor Frue, og mange Valfarter skal i sin Tid være gjort til den i Nærheden værende Krykke Kilde (hvilken Byen efter Danske Atl. skal skylde sit Navn, men dette skrives 1407 og 1410 Kroginghe).

Søholt har en skjøn Beliggenhed ved Maribo-Sø. Hovedbygning i 2 Etager, meget anseelig, blev opført 1804 af daværende Eier Kammerherre Bertouch. Af ældre Eiere nævnes: Morten Venstermand († 1610), Just Fred. v. Pappenheim († 1649), Geheimeraad og Stiftamtmand over Lolland-Falsters Stift H. U. v. Lützow († 1722). Denne anlagde en prægtig Have ved Gaarden, der efter Rhodes Forsikkring overgik alle i Danmark og Tydskland. Efter Geheimeraad Lützow tilhørte Gaarden hans Søn Generalmajor C. F. v. Lützow; Datteren Sophie v. Lützow bragte Søholt til sin Mand Kammerherre og Stiftamtmand over Lolland-Falsters Stift G. H. v. Krogh, og Gaarden forblev ved hans Familie indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede. Den gik da over til den fornævnte Kammerherre Bertouch, der døde i Aaret 1831. Den blev derefter kjøbt paa Auction af Klædehandler Kierkegaard fra Kjøbenhavn, hvis Arvinger atter afhændede den ved Auction Aar 1852. Gaarden eies nu af Etatsraad L. Jørgensen. Den af Stiftamtmand Lützow anlagte Have er for største Delen bevaret i sin oprindelige Stiil med høie stive Hække af Avnbøg. Søholt er nu om-

bygget og har faaet en smuk Portal samt en taarnagtig Tilbygning. Af Gaarden gives her en Afbildning.

I Udkanten af Byen Krønge ved den yderste Gaard i Vest findes Spor af en Borgplads. Rimeligviis har her ligget Krøngedegaard, der tilhørte Familien Venstermand og som gav Oprindelsen til Søholt.

Søholt.

Holeby Sogn, omgivet af Annexsognet Bursø, Thorslunde, Fuglse, Sædinge, Taagerup og Hillested Sogne. Kirken, noget vestlig i Sognet, $^3/_4$ M. n. o. for Rødby og 1 M. s. s. v. for Maribo. Arealet, 1942 Tdr. Land, hvoraf 40 Tdr. Land Fredskov (Kalvehave, Vindstoft-Aas), er med Undtagelse af en ubetydelig Bakke, som ligger noget nordvest for Kirken, jevnt, og Jordbeskaffenheden leret og leermuldet, paa nogle Steder sandblandet. Landeveien fra Rødby til Nysted og Landeveien fra Maribo til Rødby krydse hinanden midt i Sognet. Htk. $231^1/_4$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Holeby med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle; Aashuse; Hovedgaarden Nøbøllegaard, 52 Tdr. Htk. A. og E., 400 Tdr. L. Ager og 40 Tdr. L. Skov (20 Leiehuse, et Teglværk); Avlsgaardene Gammel- og Ny-Raahave, tils. $31^1/_2$ Tdr. Htk., 250 Tdr. L. Ager og 13 Tdr. L. Skov; 2 Gaarde af 13 og 11 Tdr. Htk.; Aashuse. Ialt i Sognet 20 Gaarde, 27 Huse med og 15 uden Jord, hvoraf 15 G. og 32 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 436. Jordbrug er Hovederhvervet. I Sognet er et Teglværk.

Den 11te December 1872 lagdes Grundstenen til Actieselskabet „Fabriken Lollands" Roesukkerfabrik, beliggende i Holeby Sogn imellem de to Hovedgaarde Nøbøllegaard og Hoibygaard, hvis Jorder, som Fabrikken har forpagtet paa 20 Aar, ville kunne producere saa stort et Kvantum Roer, som Fabrikken behøver. Byggepladsen er valgt meget lavtliggende, tæt ved Hovedlandeveien, som forbinder Nysted med Rodby, Nakskov og Maribo, fordi der hertil paa let og billig Maade kunde føres Vandledning fra de høitliggende Søer. Architekt Granzow leder Opførelsen af Bygningen (afbildet i Tillæg til Illustreret Tidende for 15de Decbr. 1872). Ifølge en til Actionairerne i August 1873 udsendt Beretning om Selskabets Virksomhed var allerede da opført 21 rummelige og gode Arbeiderboliger, hver til 2 Familier, besatte med en solid og paalidelig Arbeiderstok. Desuden var der opført et Bespiisningslocale for Fabrikkens ugifte Arbeidere og Functionairer, i Forening med Udsalg af billige Fødevarer til Arbeiderne, en Stald til Transportheste, Materialhuse, Bolig til Pladsformand m. m. Paa selve Fabrikbygningen arbeidedes der med stor Kraft. De fleste Maskiner vare komne og Opstillingen paabegyndt. Selskabet havde, for at faae billigt Brændsel, indkjøbt en Mose med fortrinlig Tørvemasse og Tilvirkningen af Tørv var sat i Gang. En Vandledning fra Rogebølle-Sø var under Anlæg. Paa Jernbanen mellem Maribo og Rødby vil der blive Station tæt ved Fabrikken. 420 Tdr. Land ere besaaede med Runkelroer.

Sognet hører under Fuglse Herreds Jurisdiction (Rødby), Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 245de Lægd. Med Annexet Bursø een Commune. Kirken tilhører Besidderen af Hovedgaarden Søholt.

Holeby Kirke er opført af Muursteen, uden Taarn, med fladt Loft, rundbuet Chorbue, rundbuede Portaler, Granit Døbefont med rundbuede Forziringer.

Nøbøllegaard er oprettet af Geheimeraad H. U. von Lützow til Søholt af 3 nedlagte Bøndergaarde. Den eies nu ifølge Statshaandbogen af C. E. Friderichsen.

Bursø Sogn, Annex til Holeby, omgivet af dette Sogn, Krønge, Fuglse og Hillested Sogne samt Maribo-Sø. Kirken, midt i Sognet, ½ M. s. for Maribo og 1 M. n. o. for Rødby. Arealet, 1571 Tdr. Land, hæver sig noget mod Maribo-Sø ved Sognets Nordgrændse og afdaler langsomt mod Sydvest. Jordbeskaffenheden er leermuldet med Sandblanding. Landeveien fra Rødby til Maribo gaaer i nordlig Retning igjennem Sognet. Htk. 182¾ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Bursø med Kirke, Skole, Hospital for 12 Lemmer; Avlsgaardene Bredeslund, 16 Tdr. Htk., 167 Tdr. L., og Holtegaard, 18½ Tdr. Htk., 195 Tdr. L. Ialt i Sognet 26 Gaarde, 35 Huse med og 28 uden Jord, hvoraf 11 G. og 47 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 549. Jordbrug er Hovederhvervet, dog have nogle Arbeidere Erhverv ved Skovarbeide i Søholte Skov.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 244de Lægd. Kirken tilhører Besidderen af Hovedgaarden Søholt. Bursø Hospital er stiftet 1722 af Geheimeraad Henning Ulrik Lützow til Søholt for 12 Lemmer, som underholdes fra Hovedgaarden Søholt.

Kirken er uden Taarn og Hvælvinger, med rund Chorbue, rundbuede Portaler; gammel Granit Døbefont med rundbuede Forziringer; den skal i den katholske Tid have hedt St. Dionysii Kirke.

Paa en Gaard, Føllerupgaard, har fordum boet Adelsfolk.

Bursø skrives i det 12te Aarhundrede Borchsiø.

Nebbelunde Sogn, omgivet af Annexet Sædinge, Hillested, Skjørringe og Tirsted Sogne samt Rødby-Fjord. Kirken, sydlig i Sognet, 1/8 M. n. for Rødby. Arealet, 2131 Tdr. Land, hvoraf 46 Tdr. Land Fredskov, er jevnt; c. 360 Tdr. Land Agerjord, ligesom c. 400 Tdr. Land mindre god Eng ere i 1855 indvundne fra Havet, hvorved de tidligere til Sognet hørende mindre Øer Landø, Storeholm og Rødholm ere blevne landfaste. Til Sognet hører den i Rødby-Fjord beliggende Holm Kastø. Landeveien fra Rødby til Nakskov passerer Sognet. Htk. 232 1/4 Tdr. A. og E. og 3/4 Td. Skff.

I Sognet: Byerne Nebbelunde med Kirke, Præstegaard, Veirmølle, Fattighuus, Bukkehave med Fattighuus, Norreby og Tofteby; Høieriis Skole, omtrent midt i Sognet, 1/4 M. fra Kirken; Hovedgaarden Dansted, 36 1/2 Tdr. Htk., 260 Tdr. L. Ager og 20 Tdr. L. Skov; Avlsgaardene Norregaard, 22 5/8 Tdr. Htk., 196 Tdr. L., og Bukkehavegaard, c. 20 Tdr. Htk., 154 Tdr. L., hvoraf 20 Tdr. L. til 4 Fæstehuse, 6 Tdr. L. Eng, 1 Gaard i Bukkehave 11 1/2 Tdr. Htk., 90 Tdr. L. Ialt i Sognet 26 Gaarde, 42 Huse med og 14 uden Jord, hvoraf 13 G. og 42 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 529. Jordbrug er Hovederhvervet; foruden de almindelige Kornsorter dyrkes i Sognet en betydelig Deel Kløverfrø til Salg.

Sognet hører under Fuglse Herreds Jurisdiction (Rødby), Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 247de Lægd. Med Annexsognet Sædinge een Commune. Kirken tilhører Baroniet Sønderkarle. Pastoratet eier 3 Legater: Rasmus Jørgensens til de Fattiges Kasse, 325 Rd., Landvæsenscommissair Morten Kirketerps for Skolelæreren, 200 Rd., og Pastor Julius Schades Legat, 400 Rd., for fattige Confirmander eller andre Trængende i Pastoratet.

Kirken er hvælvet, men lille og uanseelig, bygget af Muursteen; et lidet Bindingsværks-Taarn er omtrent for 50 Aar siden opført over den vestlige Hvælving.

I Præstegaardens Have findes en Runesteen, som er funden i Sædinge Sogn tæt ved Grændsen til Holeby Sogn ved den saakaldte Thinghuus-Rende; men Stenen var desværre allerede kløvet i flere Stykker før Runerne bemærkedes. Den er afbildet hos Stephens S. 780 og viser sig at være meget gammel, men da saa meget fattes, seer man kun, at Stenen er gjort af Tyre efter hendes Mand.

Danstedgaard er bygget 1776 af Grev C. D. Reventlow til Grevskabet Christianssæde. Gaarden tilhørte i Christian IV.'s Tid Familien Daa (Jørgen Daa til Dansted nævnes 1567); senere er den deelt imellem Forskjellige; en Deel findes at have tilhørt Fru Kirsten Pors, gift med en Joch. Fredr. v. Praus, en anden Deel Henning von Dahlendorff til Flügge paa Femern, gift med Fru Anna Steensen. Allerede i Christian V.'s Tid tilhørte den uadelige Besiddere, men kom i Midten af forrige Aarhundrede til Reventlowerne. Den er i Aaret 1857 solgt for 95,000 Rd. Nuværende Eier N. E. Petersen.

Sædinge Sogn, Annex til Nebbelunde, omgivet af dette, Hillested, Holeby og Ringsebølle Sogne samt Rødby-Fjord. Kirken, sydlig i Sognet, 1/4 M. n. o. for Rødby. Arealet, 1398 Tdr. Land, hvoraf 25 Tdr. Land Fredskov (Skovhave), høiner sig paa flere Steder. Lande-

veiene fra Nysted til Nakskov og fra Rødby til Maribo krydse hinanden i Sognet. Htk. 175 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Sædinge med Kirke, Skole, 2 Veirmøller; Hovedgaarden Sædingegaard, $55^3/_4$ Tdr. Htk., 414 Tdr. L. Ager, 10 Tdr. L. Eng og 25 Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 15 Gaarde, 12 Huse med og 6 uden Jord, hvoraf 11 G. og 14 H. udenfor Byen.

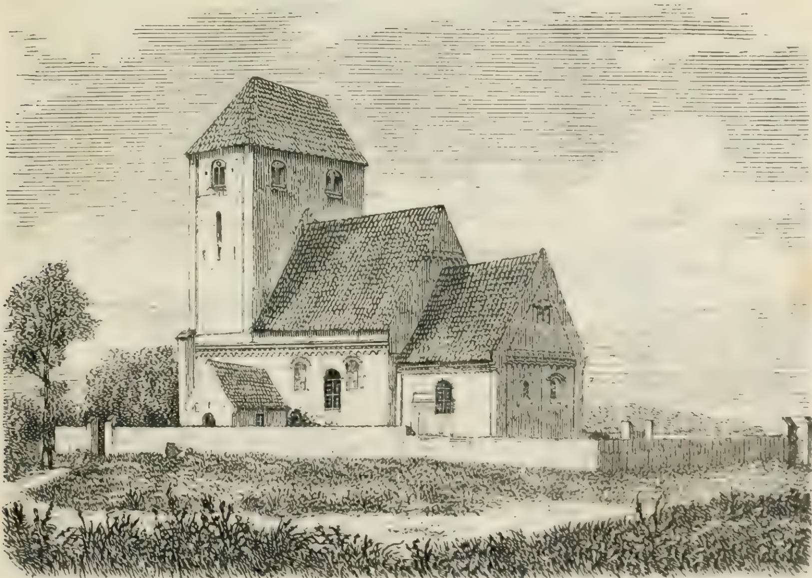
Indbyggere: 252. Jordbrug er ligesom i Hovedsognet udelukkende Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 246de Lægd. Kirken tilhører Baroniet Sønderkarle.

Kirken, høit beliggende, med store Aske- og Piletræer paa Kirkegaarden, er stor og anseelig, bygget af Muursteen og hvælvet, med et stort firkantet Taarn, der senere er tilføiet.

Sædingegaard nævnes tidligt; „Sæthyng" nævnes i Valdemars Jordebog som kgl. Gods og Erik Glipping gav 1284 sit Gods her i Mageskifte til Erik Plovpennings Datter Jutta. Siden eiedes det af Valdemar Atterdag, der 1360 pantsatte det til Benedikt Alefeldt. Senere tilhørte Gaarden iblandt Andre Mads Eriksen Normand († 1585) og Frue Anne Abildgaard; henimod Slutningen af det 17de Aarhundrede kjøbte Geheimeraad og Stiftamtmand H. U. v. Lützow Gaarden, som efter ham tilfaldt Sønnen Generalmajor Chr. Fredr. v. Lützow, hvis Svigersøn Kammerherre v. Krogh arvede denne Eiendom, der siden i en Række af Aar tilhørte Kammerraad, Landvæsenscommissair Dall. Gaarden tilhører nu Etatsraad Tesdorph til Ourupgaard.

Tirsted Sogn, omgivet af Annexsognene Skjørringe og Veilebv, Nebbelunde Sogn og Rødby-Fjord. Kirken, vestlig i Sognet, $^3/_4$ M. n. v. for Rødby. Arealet, 2386 Tdr. Land, er lavt og skovløst, med

Tirsted Kirke.

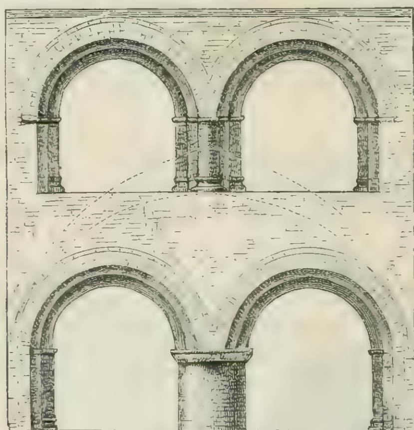
Stranden gruset og sandet. Landeveien fra Nysted og Rødby til Nakskov passerer Sognet. Htk. $285^{3}/_{4}$ Tdr. A. og E., hvoraf $3^{1}/_{2}$ Td. af Øen Langø, der efter Matriculen ansees som henhørende under dette Sogn, medens dette Hartkornsbeløb i Praxis henregnes til Rødby Kjøbstadsogn.

I Sognet: Byerne Vester-Tirsted med Kirke og Skole, Øster-Tirsted, Brandstrup med Præstegaarden Rubbeløkke, Capellangaarden, Skole, Fattiggaard, Veirmølle, Gjerringe, Viet; Øen Langø i Rødby-Fjord (5 G.). Ialt i Sognet 49 Gaarde, 47 Huse med og 27 uden Jord, hvoraf 33 G. og 38 H. udenfor Byerne.

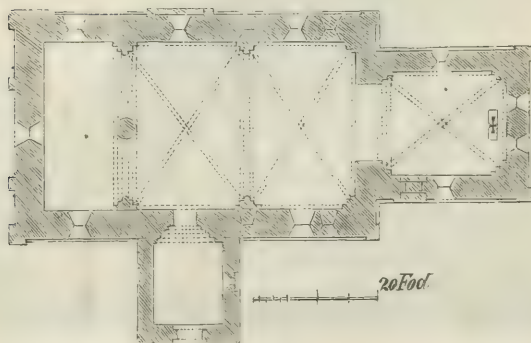
Indbyggere: 744. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved Stranden drives nogen Fangst af Sild, Aal og Flynder.

Sognet hører under Fuglse Herreds Jurisdiction (Rødby), Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 241de Lægd. Med Annexsognene Skjørringe og Veileby een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Christiansæde.

Tirsted Kirke, opført af Muursteen, hører til Danmarks interessanteste rundbuede Kirker og det navnlig derved, at Taarnet, hvilket er saare sjeldent, viser sig, saaledes

Tirsted Kirkes østre Muur.

Gjennemsnit af Tirsted Kirke.

som det af hosføiede Afbildninger af Kirken og dens Indre (efter J. Kornerups Tegninger i antiquarisk-topographisk Archiv) fremgaaer, opført samtidigt med den øvrige Kirkebygning. Hvælvingerne ere senere indsatte; paa Kirkeloftet ovenover disse findes paa Væggene malede Helgenbilleder. Paa en Tavle af Jern, indmuret i Kirkens Chor, læses: Denne Steen hafver H. Hans Hansen Hammer, Sognepræst til Tiersted og Skjørringe, fød udi Nachschov 1632, og hans Hustru Anna Madtz. D. Bergen, fød ibidem 1640, bekosted 1686 i deres Egteskabs 28 Aar ofver deris 3 Børn Anna, Margarethe, Hans, og døde Faderen Anno 1699 Æt: 68, Min: 42, Moderen Æt: Fra denne Familie nedstammer Familien Bergenhammer, idet Mandens og Hustruens Navne ere forenede til eet.

Skjørringe Sogn, Annex til Tirsted Sogn, omgivet af dette og det andet Annexsogn Veileby, Nebbelunde, Hillested og Østofte Sogne samt Sønder Herred. Kirken, midt i Sognet, 1 M. n. for Rødby. Arealet, 2794 Tdr. Land, hvoraf 820 Tdr. Land Fredskov (noget af Christianssæde Skov), er bølgeformigt og mere høitliggende end de tilgrændsende sydligere Sogne. Landeveien fra Rødby og Nysted til Nakskov passerer Sognet. Htk. 234½ Tdr. A. og E., 9 Tdr. Skfk.

I Sognet: Byerne Vester-Skjørringe med Kirke og Skole, Øster-Skjørringe; Skjørringe-Skovhuse; Hovedgaarden Christianssæde, under Grevskabet af samme Navn, 76 Tdr. Htk. A. og E, 9 Tdr. Skfk., 601 Tdr. L. og 880 Tdr. L. Skov, med Parcelgaarden Frihedsminde, 32 Tdr. Htk., 250 Tdr. L. Ialt i Sognet 33 Gaarde, 44 Huse med og 47 uden Jord, hvoraf 27 G. og 63 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 680, som, med Undtagelse af noget Skovarbeide, næsten udelukkende ernære sig ved Jordbrug. I Sognet er en Vognfabrik, der beskjæftiger omtrent 20 Arbeidere og har stor Omsætning.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 240de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Christianssæde.

Kirken er lille, men lys og venlig, med gibset Loft, Bindingsværks-Taarn, nyt Orgel og en Altertavle i Gibs af Thorvaldsen, forestillende Peder og Johannes, der helbrede den Halte ved Templets Dør.

Hovedgaarden Christianssæde i **Grevskabet Christianssæde** hed oprindelig, efter en nedlagt Bondeby, Thostrup og skal være anlagt 1353. I Christian I.'s Tid nævnes Hr. Tyge Lunge som Eier af Thostrup; derefter kom Gaarden til Braherne, da Tyge Lunges Datter Fru Maren Lunge blev gift med Rigsraaden Hr. Axel Brahe, som døde 1487; efter ham fulgte hans tvende Sønner Tyge og Ove; Sidstnævntes Andeel bragte Datteren Beate til sin Mand, den bekjendte rige Hr. Jørgen Lykke til Overgaard, Rigsraad († 1583); hans Svigersøn Eiler Grubbe († 1585), Sønnen Jørgen Grubbe († 1640), dennes Søn Christian Grubbe. Tyge Brahes Afkom vedblev imidlertid længe at være Medeiere. Kort før sin Død kjøbte Rigsdrosten Joachim Gersdorff Thostrup og Aalstrup; Sønnerne, Major Henrik Gersdorff og Etatsraad Frederik Gersdorff, solgte Gaardene til Admiralitetsraad Poul Klingenberg, der 1669 nævnes som Eier deraf, men siden solgte den til Baron Jens Juel, Geheimeraad og General-Admiral, som fik kongelig Tilladelse til at oprette et Birkething for Thostrup. Den følgende Eier var Baron Vilhelm Gyldenkrone, hvis Enke blev gift med Conferentsraad Hans Rantzau til Seegalendorff, af hvem Geheimeraad og Overkammerherre Christian Ditlev Greve af Reventlow kjøbte baade Thostrup og Aalstrup (140 Tdr. Htk. Hovedgaardstaxt og 844¾ Tdr. Bøndergods samt Pastoratets 3 Kirker) for 100,000 Rdl. Han fik Skjøde paa disse Godser i Aaret 1728, og det følgende Aar, den 25de Juli, oprettedes af disse, i Forening med Lungholm (senere frasolgt), Pederstrup og Skjelstofte, Grevskabet Christiansborg, med Htk. af alle Slags 2740¾ Tdr. Grev Reventlow døde 1738. Da det af Christian VI. nyopførte Kjøbenhavns Slot blev kaldet Christiansborg, fik det lollandske Grevesæde til Forskjel Navnet Christianssæde i Aaret 1741. De følgende Lehnsbesiddere vare: Geheimeraad, Grev

Christian Ditlev Reventlow († 1775); senere den af vore Landboforhold høitfortjente Statsminister, Greve C. D. F. Reventlow († 1827)*); derefter Kammerherre, Greve C. D. Reventlow († 1851), hvis Søn er den nuværende Besidder af Grevskabet. Med dette er nu forenet Grevskabet Reventlow-Sandberg i Hertugdømmet Slesvig og Baroniet Brahetrolleborg i Fyen.

Til Grevskabet Christiansfæde hører efter Statshaandbogen for 1873 ialt 2384 Tdr. Htk., hvoraf under Hovedgaardene 345 Tdr., bortfæstet Hovedgaardsjord 20½ Td., Bondergods 1511¼ Td., Kirke- og Kongetiende 507¼ Td.; i Bankactier 13,900 Rd.; i Fideicommiscapitaler c. 340,300 Rd. Skovarealet er c. 3000 Tdr. Land.

Christiansfædes Hovedbygning, der er omgivet af Grave, er bygget 1690, i 3 Etager med Altan, hvorfra viid Udsigt over Land og Sø.

Veileby Sogn, Annex til Tirsted Sogn, omgivet af dette og det andet Annexsogn Skjørringe samt Sønder Herred og Rødby-Fjord. Kirken, sydostlig i Sognet, ¾ M. n. v. for Rødby. Arealet, 1442 Tdr. Land, er lidet bølgeformigt mod Nord og ud mod Stranden lavt og sandblandet. I Sognets sydlige Deel findes et mindre Aaløb. Landeveien fra Rødby til Nakskov passerer Sognet. Htk. 182¼ Tdr. A. og E.

I Sognet: Veileby Kirke, beliggende alene ved Fjorden; Byen Veileby (Skolen beliggende i Brandstrup i Tirsted Sogn, nogle Gaarde og Huse henlagte til Opager Skoledistrict i Landet S.); Gaarden Asylet; Hollehuse. Ialt i Sognet 28 Gaarde, 32 Huse med og 20 uden Jord, hvoraf 12 G. og 36 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 418. Jordbrug er Hovederhvervet. Noget Fiskeri drives ved Stranden.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 239te Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Christiansfæde.

Veileby Kirke har Taarn, men kun Hvælving i Choret. Paa en Tavle i Choret læses: „Herunder hviler Jacob Lauritzen Morsleth, Hertugelig Pløens Commerceraad og Inspecteur ved Grevskabet Christiansfæde, som døde 25de April 1776 i hans Alders 75de Aar. Han tjente Salig Her Cammer Herre Grev Reventlow først som Forvalter paa Brahetrolleborg og Tølløse Gaard og derefter var hand 32 Aar Inspecteur ved Grevskabet Christiansfæde, i 31 Aar under Salig Geheimeconferentsraad, Grev Reventlow og eet Aar i hans Søns Tjeneste. Han har især været elsket af hans Herskaber for hans Redelighed. Til de Fattige paa Grevskabet Christiansfæde har han givet et Legat af 1000 Rd. „Gud give Ham og os Alle efter et velført Liv den evige Salighed." Paa en Liigsteen i Kirken læses:

DURAT. AMATA. FIDES.

Her legger begrafvit hederlig vellerd Mand Hr. Rasmus Rasmussen Schiørring, som var Sognepræst til Veileby Kircke i — Aar, døde 16—, og hans kjerre Hustro, erlig gudfrygtig Qvinde Karren Christensdatter, som døde Aar 16—, og deris kjerre Søn. Gud give dennem oc alle tro Christne en glædelig Opstandelse.

ASTRA ROSÆQVE CADVNT.

Efter P. Rhodes Samlinger døde Manden omtrent 1648, Konen forlod Veileby og giftede sig med Præsten i Errindlev. Deri tør man see Grunden til, at hverken hendes eller hendes første Mands Dødsaar ere blevne tilføiede paa Stenen.

---

*) Det var ved Efterretningen om Grev Christian Ditlev Frederik Reventlows Død at Engelstoft skrev de smukke Linier i „Skilderiet" 1827, Nr. 58.

„Ei glemmes skal Grev Reventlow,
Saa længe Bonde gaaer bag Plov,
Erkjendtlighed hans Navn skal bære
Fra Slægt til Slægt med Priis og Ære,
Og Saga naar i fjernest Tid
Hun tolker Fredriks skjønne Id
Skal nævne den, hvis Raad og Stemme
Hjalp trolig Bondens Vel at fremme."

I 1845 fandtes ved Pløining i dette Sogn en usædvanlig smuk, massiv Halsring af Guld, der veiede $33^{3}/_{16}$ Lod og havde en Metalværdi af 513 Rd. Kammerherre, Greve C. Reventlow til Christiansfæde, som havde jus thesauri til denne Ring, udbetalte af det nævnte Beløb 100 Rd. som Douceur til Finderen, og grundlagde med det øvrige af Summen et Hospital i Veileby Sogn, til hvilket han selv lod udlægge det nødvendige Grundstykke.

Hillested Sogn, Annex til Maribo Kjøbstadsogn, omgivet af Maribo Landsogn, Bursø, Holeby, Sædinge, Nebbelunde, Skjørringe og Østofte Sogne. Kirken, midt i Sognet, $^1/_2$ M. s. v. for Maribo. Arealet, 2797 Tdr. Land, hvoraf 126 Tdr. Land Fredskov (Binnidse Skov, Hillested-Nørrehave), er lavt og flere Steder sidt. Midt igjennem Sognet løber en mindre Aa, der falder ud i Maribo-Sø. Landeveien fra Rødby til Maribo passerer Sognet. Htk. $286^3/_4$ Tdr. A. og E. og $17^1/_4$ Td. Skſk.

I Sognet: Byerne Hillested med Kirke, Skole og Veirmølle, Raa med Veirmølle, Haared; Avlsgaarden Binnidsegaard, under Grevskabet Knuthenborg, $34^3/_4$ Tdr. Htk., 302 Tdr. L. Ager og 49 Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 42 Gaarde og 85 Huse, hvoraf 26 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 757. Jordbrug og noget Skovarbeide er Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Maribo Birks Jurisdiction, Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 235te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken eies af Grevskabet Knuthenborg.

Hillested Kirke bærer tydeligt Præg af at tilhøre Rundbuetiden. Apsis, gamle rundbuede Vinduer, rundbuede Zirater, rundbuet Portal. Taarnet har Pyramidetag. Hillested skrives i det 12te Aarhundrede Hildistada.

Østofte Sogn, det nordligste Sogn i Fuglse Herred, omgivet af Skjørringe og Hillested Sogne, Vandholmsbugten samt Musse og Sønder Herreder. Kirken, midt i Sognet, $^3/_4$ M. n. v. for Maribo. Arealet, 8488 Tdr. Land, hvoraf 1100 Tdr. Land Fredskov (Rørmark, Sørup Hestehave, Sørup Roder, Flæskeskov, Skaaningshave, Hætteskov, Tørvelungen og noget af Merrits-Skov), er jevnt, ved Stranden noget bakket. I Sognets vestlige Deel findes en mindre Indsø, Sørup-Sø, ved Byen af samme Navn. Hovedlandeveien fra Maribo til Nakskov passerer Sognet. Htk. $793^1/_2$ Tdr. A. og E., $44^1/_2$ Td. Skſk.

I Sognet: Byerne Østofte med Kirke, Præstegaard, Skole, Veirmølle, Nørreballe med Fattiggaard, Paarup med Veirmølle, Erikstrup, Sørup, Havlykke med Skole, Kersnæs med Skole, Vandholm med Toldsted, Jernbanestation med Postexpedition, Skibsbyggeri, 2 Bagerier, Gjæstgiveri, Lodsstation, Handelsetablissementer med Kornmagasiner, Jernstøberi og Maskinfabrik, Veirmølle, Realskole m. m., Langet med Skole; Hovedgaardene Havløkkegaard, $43^1/_2$ Tdr. Htk., 374 Tdr. L., og Vaarskovgaard, $28^3/_4$ Tdr. Htk., 256 Tdr. L.; Avlsgaardene Paarupgaard, $23^1/_4$ Tdr. Htk., 194 Tdr. L. (alle 3 Gaarde under Grevskabet Knuthenborg), Taagerudsgaard, $20^1/_2$ Tdr. Htk., 210 Tdr. L., Leerbjerggaard, Fuglebæksgaard; Svanevig Veirmølle. Ialt i Sognet 97 Gaarde, 268 Huse, hvoraf 62 Parcelsteder og 89 Huse med Jord; 103 Steder udenfor Byerne.

Indbyggere: 2705. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, ernærer en Deel af den arbeidende Klasse sig ved Dagleierarbeide i Bandholm, ved Skovarbeide og nogen Tørveproduction. Et Kalkbrænderi og et Teglbrænderi. Fiskeriet er ubetydeligt. Bandholm Toldsted er Losse- og Ladeplads for Maribo Kjøbstad og tildeels for Rødby. Stedet ligner snarere en lille Kjøbstad end en Handelsplads. For at lette Udskibningen, som her er betydelig, især af Korn, har Grevskabet Knuthenborg, hvorunder Stedet ligger, for henved 40 Aar siden ladet bygge en Ladebro, 512 Alen lang, hvis Brohoved er 60 Alen bredt; ved Enden af denne Bro er bygget en lille Havn, som kan rumme omtrent 30 Fartøier og er udmundet til 10 Fods Dybde med dagligt Vande. En Jernbane blev aabnet mellem Maribo og Bandholm 2den Novbr. 1869. (Om Handelen paa Bandholm see Maribo).

Sognet hører under Maribo Birks Jurisdiction (Maribo), Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Sognets nordre Deel (Bandholm, Reersnæs og Havlykke) udgjør 2den Udskrivningskreds 233te Lægd og den søndre Deel (Sørup, Nørreballe, Paarup, Østofte, Langet og Erikstrup) 234te Lægd. Sognet, som danner en egen Commune, er deelt i 2 Sognefogeddistricter, det nordre og søndre District. Kirken tilhører Grevskabet Knuthenborg. I Nørreballe er et Hospital, der eier en Capital af 1400 Rd., successive skjænket af forskjellige Personer.

Kirken, der er stor og rummelig, med spids opløbende Taarn, er bygget af Muursteen med en Tilbygning, opført 1655; Kirken og Choret ere hvælvede, Udbygningerne Gibsloft; den hed i den katholske Tid St. Peders Kirke. I sit Indre indeholder Kirken ikke noget Mærkværdigt med Undtagelse af Levninger af Kalkmalerier paa Væggene i Choret, hvorimod den i sit Ydre er ulige interessantere, navnlig den søndre Side med dens nu tilmurede rundbuede Vinduer, pyntelige Taglister og oprindelige Indgang. Apsis.

Havlykkegaard er oprettet af Landsdommer Lage Beck til Førslev († 1607), tilhørte senere hans Svigersøn Erik Bilde og dennes Søn Lage (eller Lave) Bilde, der døde 1679 og var to Gange gift, først med Fru Pernille Marsviin, siden med Dorthea Skouf, som skal have været hans Tjenestepige; hun overlevede ham og besad Gaarden i en Række af Aar. 1698 blev den af Sønnen, Christian Bilde, tilskjødet Geheimeraad E. Chr. Knuths Enke, Fru Softer Lerche til Aarsmarke.

Ved Erikstrup findes de saakaldte Eriksvolde, 2 Høie, nu tildeels skovbegroede, omgivne hver for sig af dybe Grave og en Grav igjen uden om dem begge. Ogsaa ved Haverløkke findes Spor af en gammel Borgplads.

Svanevig skal efter en Tradition have Navn af Kong Valdemars Skib Svanen, som blev oplagt der, naar Kongen seilede fra Vordingborg.

„Østoft“ eiedes af Valdemar Seir tilligemed Sørup (Syothorp).

Ved Bandholm vil i den nærmeste Tid blive opført en Kirke. Der er alt opsamlet en Fond af 7350 Rdl. dertil, hvortil Østofte Sognekald endvidere bidrager 180 Tdr. Byg aarlig (egentlig „til Udvidelse af den præstelige Virksomhed i Østofte Sogn“). Ved Allerhøieste Resolution af 30te April 1873 er det bifaldet, at den bemeldte Østofte Sognekald paalagte Afgift anvendes til Dækning af Renter og Afdrag af et Laan paa 13,000 Rdl., som det vil være nødvendigt yderligere at optage til Kirkebygningen. Ved frivillige Bidrag er indkommet 2000 Rd. Det meldes nu i Lollandsposten, at Grundstenen til den nye Kirke paa Bandholm er lagt Fredagen den 4de Juli 1873 af Stiftamtmanden, Baron Holstein. Kirken, som bygges efter Tegning af Architekt H. Sibbern, vil faae et Taarn i Lighed med Johanneskirken paa Nørrebro. Bandholm (Bangendeholm) pantsattes 1360 af Valdemar IV. til Benedikt Alefeldt.

Feiø Sogn bestaaer af Øerne Feiø, Skalø og Veirø. Feiø ligger $1\frac{1}{2}$ M. n. v. for Bandholm Toldsted og $\frac{1}{3}$ M. n. o. for nærmeste faste Land af Lolland, nemlig Kragenæs i Birket Sogn; Veirø c. 1 M. n. n. v. for Feiø, og Skalø tæt ved den vestlige Deel af Feiø, hvorfra

den adſkilles ved et ſmalt Sund. Arealet, 3244 Tdr. Land, er paa Øerne temmelig jevnt, men mere høitliggende end paa Lolland i Almindelighed. Feiø er efter Naturen deelt i to Dele, den øſtlige og den veſtlige, der adſkilles ved et Engdrag, tidligere et Sund. Den øſtlige Deel af Landet fremviſer det høieſte Punkt ved Reibjerg Banke. Htk. 349 Tdr. A. og E.

I Sognet: Paa Øen Feiø Feiø Kirke, eenligt beliggende ved Øens ſydoſtlige Grændſe mod Havet; Byerne Øſterby med Præſtegaard, Birkedommerbolig, Skole, Kjøbmandsgaard, Veirmølle, og Veſterby med Skole, Veirmølle og Kro; de ovennævnte Øer Skalø og Veirø med Fyr og Veirmølle. Ialt i Sognet 100 Gaarde og c. 230 Huſe.

Indbyggere: 1475. Jordbrug, Søfart og Fiſkeri er Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet, der i Forening med Fæmø og Aſkø danner et eget Birk, hører under Maribo Amtſtuediſtrict og danner et eget Lægediſtrict (Feiø); 2den Vgkds. 2den Udſkrivningskreds 283de Lægd. Sognet danner en Commune. Kirken tilhører Staten.

Feiø Kirke er lys og rummelig, med Taarn og Hvælving i Choret.

Paa Feiø fandtes Voldſtedet Dragsbjerg, 120 Alen i Omkreds. Det var omgivet fra Landſiden med en bred Vold og Grav, der nu ere jevnede med Ploven. Af et andet Voldſted, Barfred, findes endnu Spor. I Valdemars Jordebog kaldes Øen Fæø.

Fyret paa Veirø er et Blinkfyr med Blink hvert andet Minut; 6te Orden med Speilapparat; Lysvidde 2½ Miil.

Fæmø Sogn beſtaaer alene af Øen Fæmø, beliggende ½ M. n. o. for Feiø, hvorfra den adſkilles ved Fæmø-Sund. Arealet, 2013 Tdr. Land, er temmelig bakket, og fra Øens høieſte Punkter, Grydemoſebjerget paa Nordlandet og Iſemiſſebjerget paa Sydlandet haves en viid Udſigt til Kyſterne af Sjælland, Langeland, Lolland, Falſter og omliggende Øer. Øen er ved en temmelig brat og dyb Sænkning, Bækkenet kaldet, ſom ſtrækker ſig fra Veſt til Øſt paa et lille Stykke nær, deelt i 2 omtrent lige ſtore Dele. Denne Sænkning, hvis Bund ſtadfæſter Beretningen om, at den har været en Vig af Havet, danner den naturlige, ſkjønt ikke overalt factiſke Grændſe mellem Sognets 2 Byer. Om Efteraaret overſvømmes hele denne Flade gjerne med Vand, fornemlig ved Afløb fra de omliggende Bakker, ſjeldent ved Høivande fra Havet; førſt om Foraaret faaer Vandet Afløb og afgiver en ret frugtbar Eng. Htk. 205 Tdr. A. og E.

Paa Øen: Kirken, eenligt beliggende paa Øens Veſtſide; Byerne Sønderby med Præſtegaard, Kjøbmandsgaard, Veirmølle og Pogeſkole, Nørreby med Skole og Pogeſkole. Ialt i Sognet 60 Gaarde, 65 Huſe med og 48 uden Jord, hvoraf 30 G. og 8 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 763, ſom ernære ſig ved Jordbrug, Søfart og lidt Fiſkeri. En Mand i Sønderby har Handelsberettigelſe; 2 Detailhandlere.

Sognet hører under Feiø Birks Jurisdiction og Feiø Lægediſtrict, Maribo Amtſtuediſtrict; 2den Vgkds; 2den Udſkrivningskreds 283de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognets Lodseiere. I hver af Sognets Byer findes 1 Fattighuus og Fattigvæſenet har et Legat, ſtort 200 Rd.

Kirken er bygget deels af utilhugne Kampeſteen, deels af Muurſteen, med Taarn og Hvælvinger.

I Valdemars Jordebog kaldes Fæmø Fymø.

Askø Sogn bestaaer af Øen Askø og den nord for samme beliggende mindre Ø Lilleø. Askø ligger $^3/_4$ M. s. for Fæmø, $^3/_4$ M. n. for Bandholm og $^1/_2$ M. n. n. o. for nærmeste Fastland paa Lolland. Arealet, 522 Tdr. Land, er aldeles jevnt. Htk. $45^1/_2$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Askø med Kirke, Præstegaard, Skole, Kjøbmandsgaard og Veirmølle; paa Lilleø er et Fiskerleie. Ialt i Sognet 15 Gaarde og 27 Huse, hvoraf 2 G. og 1 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 234, som ernære sig ved Jordbrug, Søfart og Fiskeri.

Sognet hører under Feiø Birks Jurisdiction og Feiø Lægedistrict, Maribo Amtstuedistrict; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 284de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Musse Herred,

den østligste Deel af Lolland, omgives af Fuglse Herred, Søen imellem Smaalandene, Guldborgsund og Østersøen. Flere ubeboede mindre Holme langs med Kysterne: Maibølle Øer, Lilleø og Keilsø i Guldborgsund, Store- og Lille-Skaane samt Kalveholm og Lindholm i Østersøen og Vigsø i Søen mellem Smaalandene, høre til Herredet. Overfladen er, som overalt paa Lolland, jevn; i Egnen ved Nysted falder den noget bølgeformigt og gjennemskjæres af endeel Tørvemoser og lave Engstrækninger. Jordbeskaffenheden er, med Undtagelse af Kjettinge og Bregninge Sogne, endeel af Herridslev og Thoreby Sogne, hvor der findes Sand- og Gruusblanding, for største Delen leret og leermuldet med Mergel lige ved Agerskorpen. Paa Herredets Grændse ligger Maribo-Sø og den mindre Rogebølle-Sø. Herredet er skovrigt og har paa den østlige Side flere betydelige Skovstrækninger; Arealet af Fredskovene udgjør 9531 Tdr. Land. Den nordostlige Deel af Herredet, der ligger mellem Saxkjøbing-Fjord og Guldborgsund, benævnes særskilt Guldborgland; dette synes forhen at have udgjort en Ø og endnu skilles det fra det øvrige Lolland ved et Engdrag, hvorfra Vandet løber saavel mod Nordvest som Sydost. Paa den sydvestlige Side af dette Engdrag findes et med store Kampesteen overfyldt Strøg, som strækker sig fra Steenstrupgaarden i Vaabensted Sogn indtil Guldborgsund ved Fuglsang. Fladeindholdet udgjør omtrent $7^1/_2$ □ M. Htk. 6936 Tdr. A. og E., $161^5/_8$ Td. Skk. Indbyggernes Antal ved Folketællingen i 1870 var 22,207, hvoraf i Kjøbstæderne Maribo 2156, Nysted 1336 og Saxkjøbing 1409. I geistlig Henseende danner Herredet med Undtagelse af Maribo Kjøbstad og Landsogn eet Provsti.

Hunseby Sogn, omgivet af Vaabensted og Engestofte Sogne, Maribo Landsogn, Fuglse Herred og Bandholmsbugten. Arealet, 4800 Tdr. Land, hvoraf 679 Tdr. Land Fredskov (Merrits Skov, Nørrehave, Knuthenborg Dyrehave, Kohave, Maglemer Hestehave, Haveløkker og Nørrehave), er jevnt, noget afdalende mod Nord. Huns-Aa, der udspringer fra Grimstrup-Sø, som berører Sognets sydlige Grændse, løber mod Nord igjennem Sognet og falder i Bandholms-Bugten. Landeveien fra Maribo til Losse- og Ladepladsen Bandholm og Hovedlandeveien fra Maribo til Saxkjøbing og Landeveien fra denne til Nysted passere Sognet. Htk. 492 Tdr. A. og E. og 30½ Td. Skst.

I Sognet: Byerne Hunseby med Kirke, Præstegaard, Skole, Hospital, Skjelstrup med Skole, Anderstrup, Grimstrup og Maglemer med Skole; Hovedgaarden Knuthenborg, under Grevskabet af samme Navn, 290 Tdr. L. Ager og 90 Tdr. L. Eng, samt en Park paa omtrent 700 Tdr. L., Hasagergaard, c. 23 Tdr. Htk., 177 Tdr. L., Damsmosegaard, 12½ Tdr. Htk., 140 Tdr. L., Anderstrupgaard; flere adspredt liggende Samlinger af Huse under Benævnelserne Strandhuse, Aamosehuse, Tokkelykkehuse og Hunsebyhuse; Gaarden Kirstinelund. Ialt i Sognet 64 Gaarde, 67 Huse med og 48 uden Jord, hvoraf 40 G. og 56 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1426. Jordbrug og noget Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv; Fiskeriet er kun af ringe Betydenhed. I Sognet er en Maskinfabrik.

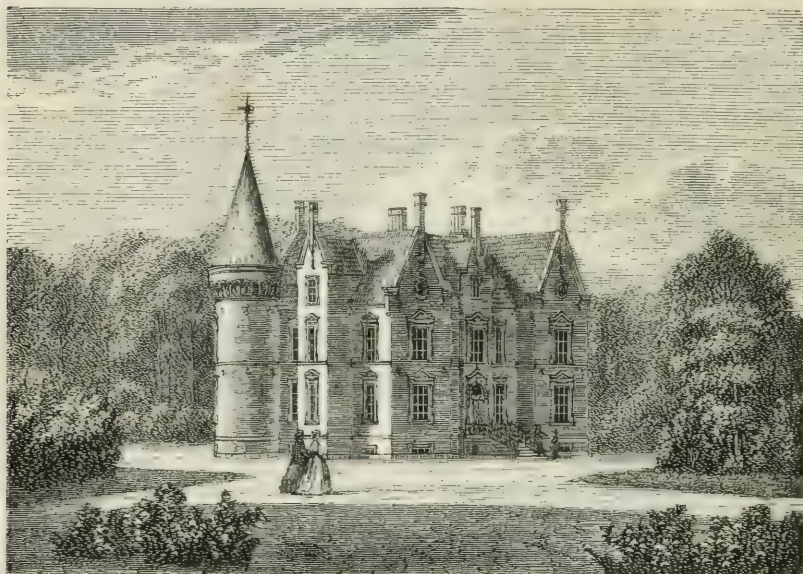
Sognet hører under Maribo Birks Jurisdiction, Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. 2den Udskrivningskreds 236te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Knuthenborg.

Kirken er bygget af store fiirkantede Kampesteen, med Taarn. En gammel mærkelig Indskrift i Dørkarmen nævner en Salomon, formodentlig Dominicanermunken fra Aarhus, som levede i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede og sagtens har havt med Hunseby Kirkes Bygning at gjøre. I Aaret 1851 har Kirken faaet nye Jernvinduer, nye Stolestader, et nyt Orgel, en Kakkelovn og Flisegulv i Hovedgangen og Choret. Altertavlen er fra ældre Tid, forestillende den hellige Nadvers Indstiftelse, indfattet i en med Forsiringer fortrinligt og smukt forarbeidet Ramme. Ligeledes er Prædikestolen meget smuk, med udskaaret Arbeide fra ældre Tid. En sjelden smuk broderet Alterdug og et broderet Fodtæppe til Døbefonten er for omtrent 20 Aar siden skjænket Kirken. Under Taarnet er den grevelige Knuthske Begravelse; Epitaphium over Geheimeraad Eggert Christopher v. Knuth og hans Hustru Fru Søster Lerche med deres Brystbilleder. Paa Kirkegaarden er Grev F. M. Knuth begravet.

Knuthenborgs gamle Navn er Aarsmarke. Den skal ved Aar 1400 have været Ladegaard under Nielstrup. Man har endnu et Document af 15de Octbr. 1404, hvorved Hr. Peder Basse til Svenstrup skjøder sin Eiendom i Aarsmarke og Aarsmarks Fang, som han arvede efter sin Farmoder, til Folmer Jacobsen Lunge i Tvede (C. Molbech og N. M. Petersen, Udvalg af Danske Diplomer, S. 191). Den nævnes derefter 1416, da Albrecht Nielsen var Eier af den; hans Datter Fru Elsebe Albrechtsdatter var gift med en Adelsmand Jørgen Olsen af ubekjendt Familie; efter hendes Død kom Gaarden ved Arv til Knud Urne, der eiede den under Grevens Feide og 1536 fik Stævning over Mariboes Borgere, som havde benyttet Leiligheden under Borgerkrigen til Røveri og Plyndring paa Aarsmarke. Knud Urne døde 1543, Sønnen Axel Urne, Rigsraad og en Tid Rigskantsler, 1577; hans Søn Knud Urne 1622, og endelig deres Søn Christoffer Urne, Statholder i Norge og senere Rigskantsler i Danmark, som døde 1663. Kort efter kom Aarsmarke fra de Urner, da den sidstnævnte Eiers Søn Christian Urne solgte Gaard og Gods til Etatsraad Cornelius Lerche, hvis Datter Fru Søster Lerche var gift med Geheimeraad Echard (eller Eggert) Christopher v. Knuth*), som efter Etatsraad Lerches

*) Adelsslægten Knuht, Knut, Knauth, Knuth forekommer allerede i det 12te Aarhundrede i de Thüringske og Sachsiske Lande. Nogle af Slægten fulgte Henrik Løve paa hans Tog mod Venderne

Død tilforhandlede sig af Arvingerne hele Aarsmarke Gaard og Gods, og vedblev at samle mere Gods under Eiendommen, hvilket Enken, der roses baade for Fromhed og Forstand, fortsatte, indtil hun efter kongelig Bevilling af 19de April 1714 af denne og flere Gaarde oprettede **Grevskabet Knuthenborg** for sin Søn 1) Geheimeraad Adam Christoffer Grev Knuth († 1736). De følgende Besiddere vare: 2) Sønnen Geheimeraad Egg. Chr. Grev Knuth († 1776); han var gift med Marquise de Monteleone, Arving til Grevskabet Gyldensteen; 3) Sønnen Geheimeraad, Stiftamtmand Joh. Henr. Grev Knuth, Lehnsgreve til Gyldensteen († 1802)*); 4) hans Broder Geheimeconferentsraad, Deputeret i Admiralitetet, Grev Fred. Knuth († 1818); 5) efter ham Sønnesønnen Kammerherre Fred. Marcus Grev Knuth, i Aaret 1848 Udenrigsminister, senere Forstander for Herlufsholm (f. 1813, † 1856); dennes Søn Grev Eggert Knuth er nuværende Besidder. Grev F. M. Knuth paabegyndte i Aaret 1855 Opførelsen af

Knuthenborg Enkesæde.

en ny anseelig Hovedbygning, der efter Planen skulde være i 3 Fløie med 2 Etager og flere Taarne. Den nuværende Besidder har forladt Faderens Plan om Hovedbygningens Gjenopførelse, men har derimod stor Iver og Interesse for Parken, som han har omgivet med colossale Steenmure, i hvilken ere anbragte tvende store og pragtfulde Indkjørselsporte. I Parken er opført et smukt Enkesæde for den grevelige Familie og flere Boliger for Functionairerne. Af Enkesædet gives her en Afbildning.

---

og bleve derved bosatte i Meklenborg. Den første af Slægten, der fik Stilling i Danmark, var Adam Levin von Knuth til Gisselfeld, Kammerjunker hos Kong Christian V., hvilken forhen er omtalt i dette Skrift (1646—1699), kom til Danmark 1664, døde ugift. En ældre Broder af ham var Echard Christopher v. Knuth (1643—1697), der blev Geheimeraad, Landraad, Amtmand, Ridder af Dannebroge, kom til Danmark 1670, gift med Søster Lerche. Fra ham nedstammer, som ovenanført, Greverne Knuth til Knuthenborg.

*) Johan Henrik Grev Knuth efterlod ikke Sønner; hans ældste Datter Constance Henriette Grevinde Knuth succederede i Grevskabet Gyldensteen; hun var gift 4 Gange: 1) med Kammerherre, Grev Bernstorff til Wotersen og Lanken († 1791), af hvilket Ægteskab en Søn, der arvede Grevskabet; 2) med Fred. Grev Stolberg-Stolberg (separeret), 3) med Oberst Chr. Grev Rantzau (separeret), 4) med en russisk Officeer Athanasie Vansowitz.

Til Grevskabet høre følgende Gaarde: Knuthenborg, Maribo Ladegaard, Binnidse, Paarupgaard, Havløkkegaard, Vaarskovgaard, Knuthenlund og Bøllesminde med et Jordtilliggende af 2902 Tdr. Land g. M. foruden 2818 Tdr. Land Skov. Endvidere Bandholm, som foruden Bandholmsgaarden og Gjæstgivergaarden (tilsammen 15½ Tdr. Htk.) bestaaer af Bandholm Toldsted og Havn. Paa forhenværende Degnejorder samt Jorder fra Hovedgaardene, der ere bebyggede, hviler 5½ Td. Htk. Skovene have et Areal af 2818 Tdr. Land, hvorpaa hviler 18 Tdr. Htk. A. og E. og 101 Td. Skff. Efter Statshaandbogen for 1872 udgjør Grevskabets samlede Hartkorn 1321 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 341½ Td., Bøndergods 463 Tdr., Kirke- og Kongetiende 516¾ Tdr.; i Bankactier 16,300 Rd., i Fideicommiscapitaler c. 893,200 Rd., hvori indbefattet den for det tidligere Stamhuus Lerchenfeldt (senere Mørup) substituerede Capital.

Vaabensted Sogn, omgivet af Annexsognet Engestofte, Slemminge og Hunseby Sogne, Saxkjøbing Landsogn og Fjord. Kirken, sydlig i Sognet, ¾ M. n. o. for Maribo og ½ M. v. s. v. for Saxkjøbing. Arealet, 3989 Tdr. Land, hvoraf 325 Tdr. Land Fredskov (Store- og Lille-Dyrehave m. fl.), er i det Hele jevnt, noget bølgeformigt henimod Fjorden, og den østlige Deel noget høiere end den vestlige og sydlige. Hovedlandeveien fra Maribo til Saxkjøbing passerer Sognet. Htk. 376 Tdr. A. og E., 4 Tdr. Skff.

I Sognet: Byerne Vaabensted med Kirke, Præstegaard, Skole, Budderup, Kraarup med Skole; Hovedgaarden Nielstrup, under Grevskabet Hardenberg-Reventlow, c. 94 Tdr. Htk. A. og E., 3½ Td. Skff., 915 Tdr. L. Ager, 38 Tdr. L. Eng, 371 Tdr. L. Skov (110 Tdr. Htk. Fæstegods); Avlsgaarden Agerup, c. 33½ Tdr. Htk. A. og E., 3 Tdr. Skff., 283 Tdr. L. Ager og 32 Tdr. L. Skov, Trustolpe, 15 Tdr. Htk., 145 Tdr. L., Stenstrup, c. 14½ Tdr. Htk., 175 Tdr. L. Ager, 13 Tdr. L. Skov, Maltrup; Vendevose Veirmølle; Kragevig Huse, Kikov Huse og Rødeleds Huse. Ialt i Sognet 38 Gaarde og 80 Huse, hvoraf 18 G. og 60 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 826. Jordbrug og ikke ubetydeligt Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv; Fiskeri af Reier, Aal og Torsk er af mindre Betydenhed.

Sognet hører under Musse Herreds Jurisdiction (Saxkjøbing), Maribo Amtstuedistrict og Saxkjøbing Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 213de Lægd. Med Annexsognet Engestofte een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Hardenberg-Reventlow. I Sognet er 2 Fattighuse og Fattigvæsenet har 2 mindre Legater, tilsammen 70 Rd.

Kirken er bygget af Muursteen med gibset Loft i Skibet, Choret derimod hvælvet, Taarn med spaantakt Spiir; i Chorets Gavl findes 3 murede Nicher, og tilmurede Begravelser findes under Choret i en Udbygning fra forrige Aarhundrede ved Kirkens nordre Side. Ligsteen over Hr. Johan Oxe til Nielstrup.

Hovedgaarden Nielstrup skal være en af de ældste Hovedgaarde i Landet og som saadan reist paa en Bondebyes Ruiner. 1309 skjødede Bernardus Plesse Niclæstorph i Lolland til Kongens Kammermester Nicolaus Herlughsøn; Plesse havde faaet Gaarden af Kongen og før ham havde Drost Peder Hosenl eiet den. I Slutningen af det 14de og Begyndelsen af det 15de Aarhundrede tilhørte den Slægten Basse, fra hvilken den kom til Hr. Ove Lunge i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede, hans Datter var gift med Hr. Torbern Bilde, hvis Datter Fru Inger Bilde ægtede Hr. Johan Oxe, som levede i Christian I.'s Tid. I hans Familie blev Gaarden i henved 100 Aar; dens Bygninger bleve opførte af Grundmuur med Taarn og Vægtergang, men ere senere atter nedbrudte. Sønnen Hr. Johan Oxe eiede og beboede den dervaa og blev i Grevens Feide 1534 angreben og beleiret af Almuen, der holdt med Kong Christian II. Han forsvarede sig imidlertid med stor Kjækhed, efterat han for-

gjæves havde søgt ved Gaver at formaae Angriberne til at drage bort, men blev under Beleiringen dødelig saaret af en Falkonet, der sprang, idet han selv vilde affyre den. Dette skete kort før Juul 1534. Hr. Johan Oxe var gift med Fru Mette Gøye, en Søster til Herluf Trolles Hustru; de havde 12 Børn, af hvilke Albert Oxe fik Nielstrup og døde 1577 som Slægtens sidste Mand. En anden af Sønnerne var den berømte Peder Oxe, som er født paa Nielstrup i Aaret 1520. Gaarden gik nu over til Johan Barnekow, hvis Datter Fru Sophie Barnekow var gift med Eiler Gyldenstjerne. Ved Kjøb kom Nielstrup til Rentemester (tilsidst Rigskantsler) Christoffer Urne og hans Søn Christian Urne, der solgte den 1664 til Etatsraad, Stiftsbefalingsmand Cornelius Lerche, som lod det store Taarn nedbryde og i det Hele forandrede og ombyggede Gaarden; hvis Gods han forøgede betydeligt og afrundede. Ved hans Død 1681 tilfaldt Nielstrup Sønnen Etatsraad Christian Lerche og efter ham Sønnen Kammerjunker Cornelius Johan Lerche, der imidlertid 1732 solgte Gaard og Gods (resp. 60 og 345 Tdr. Htk. samt Vaabensted, Slemminge og Fjelde Kirker) for 33,000 Rd. Cour. til en Kjøbmand i Nysted, Commerceraad Jacob Flindt; efter hans Død 1750 Sønnen Conferentsraad, Landsdommer Henrik de Flindt, som blev adlet 1768. Denne var endnu i Besiddelse af Gaarden 1776, da Rhodes Beskrivelse udkom. Ritmester og Jagtjunker C. v. Flindt solgte 1798 Nielstrup til Baron (senere Greve) Hardenberg. Den blev senere indlemmet i Grevskabet Hardenberg-Reventlow, af hvilket den endnu udgjør en Deel. Nielstrup har nu ingen Hovedbygning, men kun en simpel Forpagterbolig.

I Vaabensted „Wapnæstath" eiede Valdemar Seir $^1/_2$ Bol Jord.

Engestofte Sogn, Annex til Vaabensted, omgivet af dette, Slemminge og Hunseby Sogne samt Maribo-Sø og Heirede-Sø. Kirken, midt i Sognet, $^1/_2$ M. o. s. o. for Maribo. Arealet, 1596 Tdr. Land, hvoraf 250 Tdr. Land Fredskov (Bøgeskov), er lavt og jevnt, mod Søen nedsænket. Til Sognet hører Borgø i Maribo-Sø (med en fredet Voldplads). Landeveien fra Maribo til Nysted passerer Sognet. Htk. 153 Tdr. A. og E., $5^1/_4$ Td. Skff.

I Sognet: Byerne Engestofte (paa Generalstabens Kort Ingestofte) med Kirke, Skole og Veirmølle, Forneby, Olstrup og Skovby; Hovedgaarden Engestofte, under Stamhuset af samme Navn, 57 Tdr. Htk. A. og E., 5 Tdr. Skff., 400 Tdr. L. Ager, 53 Tdr. L. Eng, 250 Tdr. L. Skov; Gaarden Hannestofte. Ialt i Sognet 14 Gaarde og 29 Huse, hvoraf 4 G. og 12 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 351. Med Undtagelse af noget Fiskeri i Maribo-Sø og Skovarbeide haves udenfor Jordbrug intet særligt Erhverv.

Sognet hører under Musse Herreds Jurisdiction (Saxkjøbing), Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 214de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Engestofte. I Sognet er et Fattighuus og Fattige nyde aarlig ifølge Etatsraad Wichfeldts Testamente 8 Tdr. Rug og 8 Rd.

Kirken, som i Aaret 1857 er restaureret med betydelig Bekostning, har Taarn og smukke Hvælvinger; Altertavle af Billedskjærerarbeide, forhen Høialteret i Maribo Kirke, riigt forgyldt, med den kronede Himmeldronning med Jesusbarnet i Midten, omgiven af Engle med Røgelsekar, med Jesu gjennemborede Hænder, Fødder og Hjerte; paa Fløidøren de hellige 3 Konger, Jesu Omskjærelse samt den hellige Birgitte, prædikende for Brødre og Søstre; et Epitaphium over Etatsraad Jørgen de Wichfeld.

Hovedgaarden Engestofte (oprindelig Ingestofte) tilhørte i det 16de Aarhundredes første Halvdeel Hr. Jørgen Urne († 1537), hvis Søn Jørgen Urne eiede den endnu 1555; hans Datter Fru Anna Urne arvede Gaarden og bragte den til sin Mand Peter Hvitfeld, og saaledes gik Engestofte ved Giftermaal fra den ene Familie til den anden. De følgende Eiere vare Hans Wittrop, Kantsleren Hr. Christian Friis til Kragerup († 1639), Tønne Juel, hvis Enke Fru Anne Kathrine Friis solgte Gaarden til Etatsraad Christian Lerche; dennes Enke Fru Sophie Ulrica v. Reichou fik Gaard og Gods tilskjødet 1721 af Arvingerne; hun giftede sig med Oberst Chr.

Ulr. v. Hausmann i Norge, og de solgte efter faa Aars Forløb Engestofte med Gods og Tiende for 15,000 Rd. Kroner til Kjøbmand Bertel Wichmann i Nykjøbing paa Falster, der 1727 fik Skjøde paa Eiendommen. Han efterlod den til sin Søn Landsdommer, Etatsraad Jørgen Wichmann, adlet 23de Juli 1777 med Navnet Wichfeld; han døde 1797 og kort efter, den 8de November 1799, blev Engestofte med Ulrichsdal oprettet til Stamhuus for hans Brodersøn Henning Wichfeld, senere Oberst († 1846).

Stamhuset Engestofte og Ulrichsdal har, efter Statshaandbogen for 1873, Htk. af alle Slags 267 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 111¾ Tdr., Bøndergods 71¼ Tdr., Kirke- og Kongetiender 84 Tdr.; i Bankactier 3800 Rd., Fideicommiscapitaler c. 274,000 Rd. Hovedgaardenes Jordtilliggende udgjør 933 Tdr. Land g. M. foruden 575 Tdr. Land Skov.

I „Ingæstopht (Engestofte) og „Olafsthorp" (Olstrup) havde Valdemar Seir Eiendomme.

Saxkjøbing Landsogn, som er omgivet af Saxkjøbing Kjøbstad, Taars, Radsted, Maibølle, Slemminge og Vaabensted Sogne, Saxkjøbing-Fjord og Søen imellem Smaalandene, ligger deels syd for Kjøbstaden Saxkjøbing, deels (omtrent ¾ M.) nord for denne langs med Saxkjøbing-Fjord og udskydende mod Nord i Havet som en Halvø (Steensore), der ender i Rodsnæs, deels imod Nordost strækkende sig i en smal Strimmel indtil Maibølle Sogn. Arealet, 3905 Tdr. Land, hvoraf 305 Tdr. Land Fredskov (Steensore, Holcksminde, Christianslund, Kohaven), er ujevnt og bølgeformigt, sandblandet ved Reersø og Oreby. Reersø-Aa gjennemskjærer Sognets sydlige Deel og falder i Saxkjøbing-Fjord, og et andet Aaløb danner Størstedelen af Sognets Østgrændse. Hovedlandeveien fra Saxkjøbing til Guldborg-Færge, Sundby-Færge og Maribo samt de mindre Landeveie til Nysted og til Oreby Skibested passere Sognet. Htk. 342¾ Tdr. A. og E., 8½ Tdr. Skft.

I Sognet: Byerne Oreby med Skole, Veirmølle, Kro og Skibested, Rørbæk med Skole, Hospital, et Jernstøberi og 2 Veirmøller, hvoraf den ene tillige er Dampmølle, Reersø; Hovedgaarden Orebygaard med c. 34 Tdr. Htk., 280 Tdr. L. Ager, 20 Tdr. L. Eng og 40 Tdr. L. Mose; Avlsgaardene Rodsnæs, c. 46 Tdr. Htk., 570 Tdr. L. Ager og 50 Tdr. L. Eng, Ødegaard, 36¾ Tdr. Htk., c. 300 Tdr. L. (Orebygaard, Rodsnæs og Ødegaard ligge under Baroniet Guldborgland); Cypressegaard, 17½ Tdr. Htk., 140 Tdr. L. Ialt i Sognet 33 Gaarde, 65 Huse med og 42 uden Jord, der med Undtagelse af Gaardene i Reersø alle ere udflyttede.

Indbyggere: 1191. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved Oreby Ladeplads drives lidt Fiskeri; Guldborglands Skove give ogsaa nogen Leilighed til Arbeidsfortjeneste for endeel af Beboerne. I Sognet er ikke ubetydeligt Væveri.

Landsognet hører under Musse Herreds Jurisdiction (Saxkjøbing), Maribo Amtstuedistrict og Saxkjøbing Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 211te Lægd. Sognet danner en egen Commune.

Hovedgaarden Orebygaard, Hovedsædet i **Baroniet Guldborgland**, har en smuk Beliggenhed lige ved Strandbredden med en herlig Udsigt over Lollands skovrige Nordkyst og Smaaøerne. Den ældre Hovedgaard, opført i Slutningen af det 16de Aarhundrede, men moderniseret og forandret 1815—19, bestod af et grundmuret 2 Etages Huus med en Udbygning i det sydøstlige Hjørne — tidligere katholsk Capel, altsaa endnu ældre end den øvrige Hovedbygning, vel at skjelne fra det af Flemming Ulfeld indrettede Capel i den nordvestlige Ende af Gaarden — og havde to Taarne. Murene vare et Par Alen tykke og Kjældrene alle hvælvede. Nu er den ældre Herregaard under Ombygning; en ny Sidebygning er i 1872 bleven fuldført imod Sydost

og benyttedes første Gang ved Hans Majestæt Kong Christian den Niendes Besøg paa Gaarden den 23de og 24de Juli samme Aar; denne er i 2 Etager, i den nederste Etage et stort hvælvet Rum i samme Stiil som Ridderstuen paa Frederiksborg, hvilket skal være bestemt til Bibliothek; Bygningens Ydre er heelt i Christian den Fjerdes Stiil, i denne Stiil er ogsaa opført et Taarn med Spiir, og paa samme Maade vil Hovedfløien, i hvilken den ældre Bygnings Mure ville blive bevarede, blive restaureret og ogsaa til samme blive føiet et Taarn. Af hele Bygningen, saaledes som den efter Planen skal staae færdig i det kommende Aar 1874, gives paa modstaaende Side en Afbildning efter en Tegning af dens Architekt Hr. O. Petersen. Voldstedet, paa hvilket nu blot Hovedbygningen og nogle faa Udbygninger staae, er omgivet med en anseelig Vold, der er sløifet mod Sydvest, for at give fri Udsigt over Havet; udenom Volden gaaer en dyb og bred Grav; Voldens Omkreds var 850 Alen, hvoraf de 204 Alen ere sløifede. Paa Gaarden opbevares nu den interessante Malerisamling, som grundlagdes af Abraham Lehn, og for nogle Aar siden blev flyttet hertil fra Berridsgaard. Blandt Malerierne, hvoraf nogle fra denne Besidders Tid, maae nævnes Portraiterne af Griffenfeldt (af Carl v. Mandern), af den udvalgte Kong Christian V., af Abraham Lehn m. fl., nogle gamle Tempera-Malerier, nyere Malerier af H. Hansen, Sørensen, Rasmussen m. fl. Gaarden nævnes allerede 1317 og eiedes da af Sivert Lauritzen, der 1333 nævnes som Siffridus af Oreby, Kongens Hofmarskalk, senere af den rige Erik Sjællandsfar og dennes Enke Fru Margrete Jacobsdatter. Af deres 3 Døttre bragte Bodild Eriksdatter Gaarden til Familien Blaa med to blaa Bjelker i Vaabnet, en af Landets ældste Slægter, der i Kjæmpeviserne fremføres ved Helmer Blaa, om hvem det hedder:

Herr Helmer Blaa rider sig i Rosens Lund,
Selv fører han sig Høg og Hund,
Saa fri rider han i Sadlen!

1394 overdrog Laurentius Jonessen i Oræby til Henneke Olsen (Bjørn, om denne Familie see Stenalt) al den Ret i Godset i Bregentved og Valsø i Sjælland, som tilkom hans Hustru efter sin Fader, Hr. Erik Sjællandsfar, der havde dette Gods i Pant for 10 Mark Sølv. Laurentius Jonessens tvende Sønner Sivert og Oluf Lauridsen deelte Orebygaard, til hvilken de begge skrives. Hr. Erik Olufsen Blaa, der døde 1500, var den sidste Mand af sin Slægt. Han eiede kun Halvdelen af Gaarden; den anden Halvdeel var gaaet over til Slægten Bølle, ogsaa en af Landets ældste Slægter (see Tersløse, Nakkebølle og Fuglsang), som senere forenede hele Gaarden i sin Besiddelse. Erik Bølle, Danmarks Riges Raad, var den sidste af sin Slægt. Hans Datter Birthe Bølle giftede sig med Hr. Christoffer Gøye til Bremersvold, Avnsbjerg, Gunderslevholm, Claxholm og Brendtved, en Søn af Rigets Hofmester Mogens Gøye. Hans efterlevende Hustru († 1593) opførte den ældre Hovedbygning. Axel Brahe, en Broder til Tycho Brahe og Søstersøn af Fru Birthe, og Sønnen Falk Brahe eiede derefter Gaarden. Denne sidste solgte den ved Aar 1620 for 40,000 Lod Sølv til Hr. Jacob Ulfeld, Rigshofmester Corfitz Ulfelds Fader († 1630). Efter dennes Død arvede to af Sønnerne Orebygaard, nemlig Frands Ulfeld, der døde ugift 1636 som tydsk Rigsgreve, keiserlig Oberst og General-Feltvagtmester, og Hr. Flemming Ulfeld, der var gift med Anna Elisabeth v. d. Groeben til Gunderslevholm. Han lod opføre paa Gaarden et Capel med Orgel og en udmærket smuk Altertavle. Hans og Frues Navn og Vaaben sees endnu paa en Steen over Døren med Aarstallet 1639. Datteren Sophie Ulfeld arvede Orebygaard og ægtede Grev Christian Christoffer Holck, der faldt som Oberst i Slaget ved Lund 1676; Enken beholdt Gaarden til sin Død 1698; den tilfaldt da hendes ældste Datter Hilleborg Holck, Hofdame hos Dronningen, † 1724 (om hende see Gisselfeldt og Braaby); før sin Død testamenterede hun Orebygaard til sin Brodersøn Grev Christian Christoffer Holck, siden Generallieutenant. Han var gift med Baronesse Armgaard Sophie Winterfeld til Baroniet Wintersborg, og bragte saaledes Navnet og Baroniet til Familien († 1774). Arvingerne solgte Gaard og Gods Aaret efter til Kammerherre P. A. Lehn til Berridsgaard for 58,000 Rd. D. C. Kammerherre Lehn (om ham see forøvrigt Berridsgaard) blev 1780 ophøiet til Baron, og oprettede af sine anseelige Godser 1) 1781 for sin ældste Datter Baroniet Lehn (bestaaende af de efter hans Onkel arvede fyenske Godser Hvidkilde, Nielstrup og Lindskov), 2) 1784 Baroniet Guldborgland (Orebygaard og Berridsgaard, 1373 Tdr. Htk.), som ved hans Død skulde tilfalde hans næstældste Datter Erica Christine, men, da hun døde ugift før Faderen, bestemtes for hans 3die Datter Margrethe Krabbe, og 3) 1803 for sin yngste Datter Stamhuset Sonderkarle (Høibygaard og Lungholm), i Aaret 1819 ophøiet til

Orebygaard.

Baroni af samme Navn. Baronesse Margrethe Krabbe Lehn, født 1766, gift 1785 med Kammerherre Hartvig Gottfred v. Barner til Stamhuset Vedbygaard, døde 1789, og efterlod en eneste Datter Christiane Henriette Barner. Kammerherre, Baron P. A. Lehn døde 1804, og efterlod Baroniet Guldborgland til denne sin Datterdatter, som samme Aar havde ægtet Kammerherre Otto Ditlev Kaas til Stamhuset Nedergaard, Committeret i Rentekammeret, der efter Tiltrædelsen af Baroniet blev ophøiet til Baron af Kaas=Lehn; han døde 1811, uden at der efterlodes Børn af dette Ægteskab, og hans Enke ægtede 1820 Major Henrik Christian Rosenørn, ophøiet til Baron Rosenørn=Lehn, siden Oberst og Kammerherre, død 1847. Stamhuset besiddes nu af hans Søn, Hs. Exc. Udenrigsminister, Kammerherre, Baron O. D. Rosenørn=Lehn, der tillige er Besidder af Baroniet Lehn i Fyen.

Til Baroniet Guldborgland høre Hovedgaardene Orebygaard, Berridsgaard samt Avlsgaardene Ødegaard og Rodsnæs med et samlet Jordtilliggende af 1960 Tdr. L. foruden 2290½ Tdr. L. Skov. Efter Statshaandbogen for 1873 udgjør Baroniets samlede Hartkorn af alle Slags 677 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 195 Tdr., Bøndergods 318 Tdr., Kirke= og Kongetiende 164 Tdr., i Bankactier 9400 Rd., i Fideicommiscapitaler c. 450,100 Rd.

Cypressegaard er et moderniseret Navn istedetfor Syvbergsgaard. Paa dens Mark har ligget 7 ringsatte Høie.

Taars Sogn, omgivet af Vigsnæs og Maibølle Sogne, Saxkjøbing Landsogn og Søen imellem Smaalandene. Kirken, vestlig i Sognet, ½ M. n. n. o. for Saxkjøbing. Arealet, 3977 Tdr. Land, hvoraf 367 Tdr. Land Fredskov (en Deel af Storskoven, Kogangen, Folehaven, Vindemose), er i den nordlige Deel noget bølgeformigt, iøvrigt jevnt; Jordbunden er leret med endeel Sand. Et lille Aaløb kommer fra den høiere Egn ved Berridsgaard og falder ud nordlig ved Taars=Vig. Htk. 373 Tdr. A. og E., 6 Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Taars med Kirke, Præstegaard, Skole, Hospital, 2 faste Fyr af 6te Orden med Speilapparat, Killerup med Veirmølle, og Kallø med Skole og Veirmølle; Hovedgaarden Berridsgaard med den forhenværende Birkedommerbolig Eremitagen med Teglværk, 79 Tdr. Htk. og 686 Tdr. Land, under Baroniet Guldborgland. Ialt i Sognet 48 Gaarde, 48 Huse med og 18 uden Jord, hvoraf 24 G. og 35 H. udenfor Byerne.

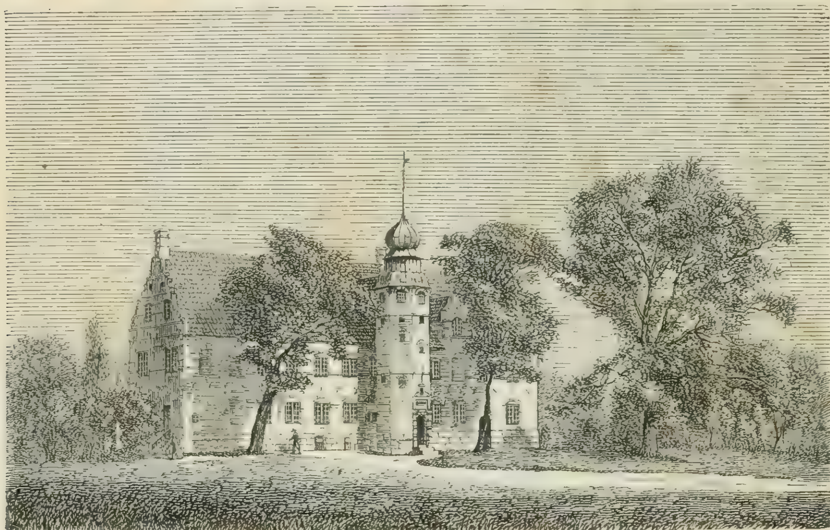
Indbyggere: 932. Jordbrug er Hovederhvervet; noget Skovarbeide i Guldborglands vidtløftige Skove beskjæftiger endeel Arbeidere. Fiskeriet er ubetydeligt. Ved Berridsgaard er et Teglværk.

Sognet hører under Musse Herreds Jurisdiction (Saxkjøbing), Maribo Amtstuedistrict og Saxkjøbing Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 215de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Baroniet Guldborgland. Til Hospitalet er henlagt et Legat, stiftet af afdøde Kammerherreinde Rosenørn=Lehn, 1000 Rd., og til Fattige i Taars og Saxkjøbing samt Fattige i Taars og Vigsnæs henholdsviis 150 Rd. og 800 Rd.

Taars Kirke er en smuk anseelig Bygning, opført af Muursteen, med senere tilføiede Taarn og Hvælvinger. Taarnet, der er omtrent 64 Fod høit, tjener til Sømærke. Paa den vestlige Taarnmuur staaer Aarstallet 1668 og paa den østlige Bogstaverne C. V. V. H., der vistnok skulle være Betegnelse for Navnet Christian Ulrik von Harstal. Paa Kirkens Nordside sees udvendigt et gammelt Dørparti, der har indesluttet en lav rundbuet Dør. Før Hvælvingen blev indbygget har Kirken havt smaa rundbuede Vinduer. Altertavlens Opstalt er i gothisk Stiil, udført af Billedskjærer Wille efter Architekt Dahlerups Tegning, skjænket Kirken 1860; Alterbilledet er et Maleri af en gammel italiensk Mester, forestillende Christi Aabenbarelse for de to Disciple i Emaus. Over Chorbuen findes et af Træ udskaaret Crucifix. Prædikestolen er af udskaaret Egetræ fra sidste Deel af 16de Aarhundrede. Kirken har siden 1861 havt

et Orgel med 6 Stemmer, bygget af Gregersen. Blandt Abildgaards Tegninger findes ogsaa en af en Liigsteen over en Sognepræst (Rector hujus eclesiæ thornes) med Aarstal 1411; denne Liigsteen findes endnu i Kirken. I en Fordybning i Alterbordet, dækket med en Marmorsteen, fandtes for endeel Aar siden en Reliqviecæske, som nu findes i det oldnordiske Musæum og som skal indeholde Levninger af de 11,000 Jomfruer og af St. Johannes's Arm. Kirken var i den katholske Tid indviet St. Andreas; der udstedtes til Fordeel for denne Afladsbreve 1362, 1417, 1434, 1477 og 1502. Disse Breve opbevares endnu paa Orebygaard. Paa Kirkegaarden hviler Baronesse Christiane Henriette Barner til Baronierne Guldborgland og Lehn († 1860) med hendes tvende Mænd Otto Detlev Baron Kaas=Lehn († 1811) og Henrik Christian Baron Rosenørn=Lehn († 1847).

Hovedgaarden Berridsgaard, under Baroniet Guldborgland, ligger meget smukt, omringet af Skove og nær ved Landeveien fra Guldborg=Færge til Saxkjøbing. De ældste Eiere, som kjendes, høre til Slægten Pøyske, fra hvilken denne Gaard i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede gik over til en anden gammel Adelsslægt Blaa;

Berridsgaard.

ved Giftermaal kom den derpaa i Hvitfeldernes Eie (see Maibølle Kirke); Historieskriveren Arild Hvitfelds Brodersøn, Hr. Henrik Hvitfeld († 1652), var sidste Eier af denne Familie. Hans Datter Ellegaard Hvitfeld bragte Gaarden ved Giftermaal til Rigshofmesteren Joachim Gersdorff, der 1654 solgte den til en tydsk Adelsmand v. Harstall, hvis Søn Chr. Ulr. v. Harstall, Overstaldmester, var en af Christian V.'s Yndlinger og blev af Kongen overøst med Gunst og Gave, saa at han blev sat istand til at forøge Berridsgaards Tilliggende betydeligt; han døde 1719, og Datteren solgte 1729 Gaard og Gods, 380 Tdr. Htk. foruden Tiender, for 37,000 Rd. Cour. til en rig Kjøbmands Søn Abraham Lehn, der som ungt Menneske havde foretaget sig den bekjendte Udenlandsreise, som man en Tid lang uden Grund satte i Forbindelse med Tordenskjolds Reise, idet Abraham Lehn skulde have givet Anledning til hiin ulykkelige Duel, der skilte vor store Søhelt ved Livet*). Paa denne Reise indkjøbte Abraham Lehn de mange Kunstgjenstande, Natursjeldenheder og Bøger, der endnu bevares paa Orebygaard og Berridsgaard som et smukt Vidnesbyrd om hans Kunstsands og In=

---

*) Det Grundløse i denne Paastand er godtgjort i „Historisk Tidsskrift", 2det Bind, i Afhandlingen „Om Abraham Lehn og hans Slægt".

teresse for Videnskaber, ligesom han senere ogsaa udfoldede megen Virksomhed og Dygtighed ved Bestyrelsen af sine betydelige Godser. Han blev adlet 1731 og døde 1757. Sønnen Poul Abraham Lehn 1732—1804, Kammerherre, 1780 Baron, var en af sin Tids dygtigste og virksomste Godseiere, og arvede efter sin Fader, foruden Berridsgaard, ogsaa Høibygaard; 1775 kjøbte han Orebygaard, 1784 Lungholm. Ved Farbroderen Johan Lehns Død blev han Eier af Hvidkilde, Lindskov og Nielstrup i Fyen. Af Berridsgaard og Orebygaard oprettede han 17de September 1784 Baroniet Guldborgland (see forøvrigt Orebygaard). Hovedbygningen er en smuk gammel Bygning, opført 1586 af Fru Elisabeth Friis; den er 2 Etager høi med Taarn og Spiir. Ved Gaarden er en smuk Have med herlige Lindealleer. Af Berridsgaard gives paa foregaaende Side en Afbildning efter Professor Kornerups Tegning i antiqvarisk-topographisk Archiv.

Taars kaldes i ældre Tid Thornes.

Vigsnæs (Vixnæs, Viksnæs) Sogn, der, som Navnet alt antyder, danner et i Havet udskydende Næs imellem 2 Vige, hvoraf den ene fra Guldborgsund bærer Navnet Hildesvig og den anden fra Søen imellem Smaalandene Taarsvig, er det nordligste Sogn i Musse Herred, omgivet af Maibølle og Taars Sogne, Guldborg-Sund og Søen imellem Smaalandene. Kirken, vestlig i Sognet, $1^1/_2$ M. n. for Saxkjøbing. Arealet, 2080 Tdr. Land, hvoraf 545 Tdr. Land Fredskov (Vigsnæs Skov og en Deel af Stor Skov), er noget høiere og mere ujevnt end almindeligt paa Lolland; Jordbunden er leret, mergelblandet og stenet. En lille Holm, Vigsø, der ligger ud for Nordspidsen af Sognet, hører til dette. Htk. $163^1/_2$ Tdr. A. og E., $2^1/_4$ Td. Skk.

I Sognet findes kun den eneste By Vigsnæs, hvoraf den yderste Spids, bebygget med Huse, benævnes Vestermark, med Kirke, Præstegaard, Skole, Fattighuus, Veirmølle og Skovriderbolig ved Hildesvig. Ialt i Sognet 21 Gaarde, 15 Huse med og 18 uden Jord, der med Undtagelse af nogle Beboelser, der ligge samlede ved Kirken, næsten alle ere spredte.

Indbyggere: 396. Jordbrug er Hovederhvervet; noget Skovarbeide haves.

Sognet hører under Musse Herreds Jurisdiction (Saxkjøbing), Maribo Amtstuedistrict og Saxkjøbing Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 219de Lægd. Kirken tilhører Baroniet Guldborgland. Om Legat, see Taars Sogn.

En ny Kirke er opført 1868—69 efter Tegning af O. Petersen i gothisk Stiil, af Muursteen, med kantet Chorafslutning og med et Taarn, der bærer et ottekantet Spiir. Over Indgangsdøren er anbragt en Engel i Basrelief af Billedhugger Evens og den Indskrift »Domino et redemptori«. Over Skibet og Choret findes ikke Hvælvinger eller Loft, men et ziirligt forarbeidet Tagværk. Altertavlen er et gammelt Maleri, forestillende Nadverens Indstiftelse.

Maibølle Sogn, omgivet af Thoreby, Radsted, Saxkjøbing Landsogn, Taars og Vigsnæs Sogne, samt Hildesvig og Guldborg-Sund. Kirken, midt i Sognet, 1 M. n. o. for Saxkjøbing. Arealet, 3758 Tdr. Land, hvoraf 670 Tdr. Land Fredskov (en Deel af Storskov), er lavt, afdalende ned mod Sundet; Jordbunden er stærk leret, navnlig ved Hjelm By. I den Vig, som skyder ind ved Hjelm By, findes 2 smaa ubeboede Holme, der kaldes Maibølle-Øer og høre til Sognet. Hovedlandeveien fra Saxkjøbing til Guldborg Færgested, hvorfra er Overfart til Falster, passerer Sognet. Htk. $375^1/_4$ Tdr. A. og E., $12^1/_2$ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Maibølle med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Sosmark med Skole, og Hjelm med Skole; Guldborg Huse (2 G. og 40 H.) med Kro, Veirmølle, Lodsstation og Færgefart til Falster. Ialt i Sognet 59 Gaarde, 53 Huse med og 22 uden Jord, hvoraf 29 G. og 64 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1118. Foruden ved Jordbrug haves noget Erhverv ved Skovarbeide. Ved Guldborg-Færgested udskibes aarlig endeel Korn. Fiskeriet er ubetydeligt.

Sognet hører under Musse Herreds Jurisdiction (Saxkjøbing), Maribo Amtstuedistrict og Saxkjøbing Lægedistrict; 4de Vgkds. 2den Udskrivningskreds 212te Lægd. Kirken tilhører Baroniet Guldborgland.

Kirken er opført af store røde Muursteen med en rummelig Udbygning mod Syd og smukke Hvælvinger; Altertavlen, fra 1638, er en Gave af Flemming Ulfeld til Orebygaard, i hvis ene Capel den fordum har staaet; Orgelet er givet af den nuværende Kirkeeier. Under Taarnet er Familien Lehns Begravelse; man erindres herom ved en Marmortavle, som den nuværende Besidder af Baroniet Guldborgland har ladet indsætte med følgende Indskrift: Under denne Hvælving gjemmes Støvet af Hr. Abraham Lehn, Herre til Berritsgaard, Høibygaard, Fuglsang og Prierskov. Født den 10. Mai 1701 og død den 31. Juli 1757. Og hans Hustru Sophie Amalie Edinger, født den 21. Marts 1700 og død den 28. Januar 1768. Af deres tvende Døttre Ingeborg Dorothea, født den 30. Januar 1734 og død den 7. Januar 1751, og Sophie Amalie, født den 4. Juni 1737 og død 20. Februar 1754. Samt af deres Sønnesøn Johan Lehn, født den 18. Januar 1763 og død den 1. Mai 1766. Velsignelse med deres Minde. Tvende Ligstene over forhenværende Eiere af Berridsgaard Otto Hvitfeld, † 1529, og Jacob Hvitfeld (en yngre Broder til Arild Hvitfeld), † 1583, ere af den forrige Kirkeeier hidflyttede fra Saxkjøbing Kirke, hvor de vare udsatte for at ødelægges, da de vare anbragte udenfor Kirkens Indgang. Begge disse Liigstene ere aftegnede af Søren Abildgaard. Series pastorum.

Radsted Sogn, omgivet af Maibølle, Thoreby, Fjelde og Slemminge Sogne samt Saxkjøbing Landsogn. Kirken, midt i Sognet, ½ M. s. o. for Saxkjøbing. Arealet er 6525 Tdr. Land, hvoraf 1139 Tdr. Land Fredskov (Slaahave, Dyrehave, Studehave, Fruemose, Indelukket, Taagekrog, Drengeskov, Haveskov, Hydeskov og Fyrrevænget). Det store Mosedrag, der adskiller Guldborgland fra det øvrige Lolland (her paa en Strækning kaldet Radsted Tørvelung), deler Sognet i to Dele, den mindre Deel mod Sydvest, den større og lidet høiere beliggende Deel mod Nordost; ind i denne Deel af Sognet strækker sig fra Øst en Afdeling af den vidtstrakte Hanemose. Landeveien fra Saxkjøbing til Nykjøbing paa Falster og Landeveien fra Saxkjøbing til Nysted passerer Sognet. Htk. 555¼ Tdr. A. og E., 10¾ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Øster-Radsted med Kirke, Præstegaard, Hospital, Skole og Veirmølle, Nørre-Radsted med Skole og Teglværk, Langet, Hydesby, Krungerup med Skole, og Pogmerstofte (oprindelig Pugemosetofte); Hovedgaarden Hardenberg, under Grevskabet Hardenberg-Reventlow, 80 Tdr. Htk., 522 Tdr. L. Ager, 213 Tdr. L. Eng, en Parcel af denne Gaard Idalund, 47 Tdr. Htk., 582 Tdr. L. Ager og 5 Tdr. L. Eng; Skovridergaarden Carlsberg. Ialt i Sognet 66 Gaarde og 114 Huse, hvoraf 36 G. og 80 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1237. Jordbrug er næsten udelukkende Erhverv. I Sognet er et mindre Teglbrænderi.

Sognet hører under Musse Herreds Jurisdiction (Saxkjøbing), Maribo Amtstuedistrict og Saxkjøbing Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivnings-

kreds 218de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Hardenberg-Reventlow. Ved Kirken ligger et Hospital, oprettet 1641 af Palle Rosenkrantz, nu for 20 Lemmer, der nyde aarlig Understøttelse af Fødemidler og Brændsel m. m. samt 46 Rd. i Penge fra Grevskabet Hardenberg-Reventlow.

Kirken, der er bygget af Muursteen, er meget anseelig; den har et høit og smukt Taarn med Kuppel og høit Spiir, der er betydelig skjævt. Spiret hviler paa 16 blyklædte Piller og giver Kirken et vist elegant Udseende. I Kirken findes en Begravelse for de tidligere Eiere af Hardenberg; i Gravcapellet en Mindetavle, som Palle Rosenkrantz til Krenkerup (nu Hardenberg) har sat over sine to første Hustruer, Helvig Rantzau og Elisabeth Rosensparre, samt et godt Maleri med Portraiter af fornævnte Palle Rosenkrantz, hans tredie Hustru Lisbeth Lunge og hans Søn Jørgen Rosenkrantz. I Vaabenhuset findes Ligstene over Albert Gøye til Krenkerup, hans Hustru

Radsted Kirke.

Anna Rosenkrantz og deres Søn Otto Gøye til Krenkerup. Under Hvælvingen findes Ligene af alle disse og af Jomfru Mette Rosenkrands, † 1631, samt af Fru Elisabeth Rosenkrands, † 1657. I selve Capellet hvilede forhen Ligene af Grev C. D. Reventlow og Grevinde Margrethe Brockdorff med 3 Børn samt en Grev Ahlefeldt og en Grevinde Reventlow; men disse Liig ere nu ogsaa anbragte under Hvælvingen og denne er nu bleven tilmuret. Capellet udgjør nu en Deel af Kirken. Et andet Gravcapel lod Grevinde Benedicte Reventlow, født Brockdorff, 1739 opbygge ved Kirkens Nordside; dette blev 1777 nedbrudt, men paa Grunden heraf blev nogle faa Aar efter opført et Sacristi, som forhen kun havde et simpelt Halvtag, der dog ved Kirkens Restauration 1868 blev forandret til Gavltag. Af Kirken gives her en Afbildning.

I Historisk Tidsskrift, 5te Bind, S. 547—58 er meddeelt en By-Skraa for Radsted af Aar 1635.

1406 nævnes Væbner Jens Jakobsen i Radhastædhæ, og 1407 Fru Abele i Radhastædhæ, Gotfred Bangs Enke.

Grevskabet Hardenberg-Reventlow. Hardenberg, det gamle Krenkerup, tilhørte alt i Dronning Margretes Tid den adelige Slægt Gøye. Den første af denne, der eiede Krenkerup, var Axel Mogensen, som var Rigsraad 1403; derefter eiede Sønnen Oluf Axelsen Krenkerup med Møllen og Byen og alt Krenkerup Fang m. m. Efter ham tilhørte disse Eiendomme Jens Olufsen af Hesse, der formodentlig var Fornævntes Søn, og som med sin Hustru Mette solgte og skjødede „Krenkorpe" Gaard med Mølle og Dam samt 2 Gaarde i „Høvet", en forhenværende By i Radsted Sogn, til Brødrene Hr. Mathias Moltke, Ridder, og Albert Moltke. Den 1ste Mai 1427 skjødede Hr. Mathias Moltke, Ridder, til sin Morbroder Mogens Gøye Halvdelen af Krenkerup, og 1430 skjødede Ewert Moltke ligeledes Morbroderen Mogens Gøye Halvdelen af Krenkerup, og saaledes kom hele Gaarden atter til Gøyerne. Denne Mogens Gøye, der ogsaa kaldes den ældre, var allerede Rigsraad 1428, da Dronning Philippa personlig mæglede Forlig mellem ham og en anden Adelsmand Morten Jensen, der ligeledes var Rigsraad. Mogens Gøye synes at have været en Mand af stor Anseelse, og han deeltog i Affattelsen af de i 1446 givne Vedtægter om Landboforhold til Bondestandens Underkuelse, der ere bekjendte under Navn af Lollands Vilkaar. Han var først gift med Christine Markmand og dernæst med Ida Falk. Med Sidstnævnte havde han Sønnen Eskild Gøye, der efter ham eiede Krenkerup og ligesom Faderen tillige Gisselfeld. Han var ogsaa en betydelig Mand, var Ridder, Medlem af Rigsraadet, Lehnsmand paa Lindholm. Han deeltog 1497 som Rigets Marsk i Krigen mod Sverrig og førte Overbefalingen ved Beleiringen af Kalmar, som han indtog i Juli Maaned samme Aar; ogsaa i diplomatiske Anliggender blev hans Tjeneste benyttet og han deeltog saaledes i Forhandlingerne om de 3 nordiske Rigers Forening. Han var gift med Mette Rosenkrands, Datter af Erik Ottesen Rosenkrands, og, efter at hun var gaaet i Kloster, med Sidsel Brahe, Axel Brahes Datter. Han døde 1506 og efterlod Krenkerup Gaard og Gods til den ældste Søn Mogens, der blev Rigsraad og Rigets Hofmester, bekjendt for sin store Rigdom og for sin Indflydelse paa Statsstyrelsen, † 1544. Han skal have opført Hardenbergs nuværende Hovedbygning, der dog forhen har havt en Fløi og et Taarn mere end nu. Efter ham tilhørte Gaarden Albert Gøye, dog fra først af kun med Halvdelen, den anden Halvdeel fik han ved Mageskifte med Søsteren Birgitte og dennes Ægtefælle Herluf Trolle. Sønnen Otto Gøye faldt 1566 i Sverrig og Datteren Margrethe blev gift med Peder Brahe til Krogholm, hvem hun bragte Gaarden. Under disses Eie af Krenkerup er den grundmurede Stald bygget, paa hvis Gavl deres Navne læstes; deres Søn Axel Brahe († 24de Juli 1613) arvede Gaarden, og den gik efter ham over til hans Enke Elisabeth Rosensparre. Hun maa have foretaget nogle Forandringer ved Hovedbygningen, thi hendes Navn stod forhen paa den ene Gavl. Hun giftede sig 1622 med Palle Rosenkrands, der derefter nævnte sig til „Krenkerup". Hardenbergs gamle Navn har ved denne Mand, ret en Typus for den gamle danske Adel og en af dens sidste fremragende Medlemmer, faaet sin største Udbredelse. Vi ville derfor ogsaa dvæle lidt ved hans Livsbegivenheder. Han var en Søn af Axel Rosenkrands til Glimminge og Fru Mette Grubbe og var født 1587. Han blev oplært i Sorø Skole, studerede derefter i 2½ Aar i Wittenberg, opholdt sig derefter flere Aar i Frankrig og Holland, blev 1610 ansat i Cancelliet; men da Krigen Aaret efter udbrød, gik han med Kong Christian imod Kalmar, og han var den Første, som, i Spidsen for Kongens Livfane, ved Byens Indtagelse besteg Volden. Ved Elfsborgs Beleiring blev han skudt baade i Armen og i Livet, men kom sig dog deraf. Efter Krigen findes hans Navn baade ved Udførelsen af offentlige Hverv og i diplomatiske Sendinger, fornemlig til England. 1616 gav Kong Christian ham Vordingborg Lehn og 1627 Nykjøbing og Aalholm Lehn; 1632 var han kongelig Commissair ved Skiftet efter Enkedronning Sophie paa Nykjøbing Slot og 1633 slog Kongen ham til Ridder af Elefanten. Han døde 1642 paa Krenkerup og ligger, som foranført, begravet i Radsted Kirke. Foruden i denne Kirke findes ogsaa Portrait af ham paa Rosenholm (gjengivet i Golds photographiske Album). Forinden han ægtede Elisabeth Rosensparre havde han været gift med Helvig Rantzau, og tredie Gang giftede han sig 1629 med Elisabeth Lunge, med hvem han havde 10 Børn. Hun skiftede 1649 med sine Børn og Krenkerup tilfaldt Jørgen Rosenkrands. Han døde 1660 i Venedig (Moderen var alt død 1659) og Gaarden tilfaldt nu hans Søstre eller disses Børn. En Dattersøn af Palle Rosenkrands, Jørgen Skeel til Gammel-Estrup, samlede Godset. Han var en af sin Tids rigeste Adelsmænd (om hans Rigdom bærer den store Sal paa Gammel-Estrup Vidnesbyrd ved de mange ham tilhørende Herregaarde, der paa det vævede Tapet ere afbildede, deriblandt ogsaa Krenkerup); han døde i sin kraftigste Alder 1695; hans Enke Fru Benedicte Margrete v. Brockdorff arvede de lollandske Godser Krenkerup

Hardenberg.

og Rosenlund, og ægtede i Aaret 1700 Over-Kammerherre o. s. v. Christian Titl. Greve af Reventlow, en Broder til Dronning Anna Sophie; han oprettede i Aaret 1731 et Stamhuus af ovennævnte tvende Godser paa Lolland samt Nørregaard og døde 1738. Sønnen, Conrad Ditl. Greve af Reventlow, døde 1750, og dennes Søn Grev Chr. Ditl. Reventlow 1759, efterladende en Datter, der blev gift med den bekjendte preussiske Minister Fyrst Carl August v. Hardenberg. Dennes Søn Chr. Henr. Aug. Greve (Fyrstetitlen frasagde han sig) af Hardenberg-Reventlow arvede de tvende Stamhuse Krenkerup og Frisenvold (ved Randers), hvilket sidste han fik kongelig Tilladelse til at sælge, og kjøbte derimod Godserne Nielstrup, Sæbyholm og Christiansdal, hvorefter han af samtlige lollandske Godser den 13de December 1815 fik erigeret Grevskabet Hardenberg-Reventlow. Greven døde i Aaret 1840. Efter ham fulgte i Besiddelsen hans eneste Datter Ida Augusta, f. 1798, først gift med Kammerherre, Oberst Grev Harald Holck, † 1839, i andet Ægteskab med C. L. J. A. D. v. Gersdorff, der 1842 blev ophøiet i Grevestanden under Navn af Gersdorff-Hardenberg, † 1846, og 1856 i 3die Ægteskab med Italieneren S. D. Almaforte, som samme Aar blev optaget i Grevestanden under Navnet Almaforte-Hardenberg-Reventlow. Han blev sindssyg og døde 1864 i Frankrig; Grevinden døde 1867, hvorefter Grevskabet gik over til hendes Søn af første Ægteskab, den nuværende Besidder, Kammerherre, Lehnsgreve R. C. L. A. Holck-Hardenberg-Reventlow.

Hardenberg er i det Ydre et af de prægtigste Herresæder i Danmark. Det er opført af Mogens Gøye, men senere noget forandret af Palle Rosenkrantz 1631, og senest af Grev Hardenberg-Reventlow, der gav det sit nuværende Navn, moderniseret: dog er Gaardens gothiske Structur tildeels vedligeholdt, og Ombygningen med Smag lempet efter den oprindelige Bygningsmaade. Den nordre Fløi er i 3, den østre og vestre i 2 Etager, 3 Taarne med Kuppelspiir, høie hvælvede Kjældere. Om Borggaarden findes Grave. Den fjerde Side af denne, der vender ud mod den store og smukke Have, er afsluttet med en lav Muur, forsynet med et Jernrækværk. Spor af Volde findes endnu. Store og smukke Staldbygninger og Ridehuus. Paa modstaaende Side gives en Afbildning af Hardenberg.

Grevskabet bestaaer nu af Hovedgaardene Hardenberg, Idalund, en Parcel af samme, Rosenlund, Nørregaard, Nielstrup (den østlige Deel), Sæbyholm og Christiansdal (den vestlige Deel) med et Jordtilliggende af ialt 4401 Tdr. Land g. M. foruden 2525 Tdr. Land Skov. Efter Statshaandbogen for 1873 har Grevskabet 1758½ Td. Htk. af alle Slags, hvoraf under Hovedgaardene 588¾ Tdr., Bondergods 742½ Td., Kirke- og Kongetiende 427¼ Td.; i Bankactier 14,000 Rd., Fideicommiscapitaler c. 711,000 Rd.

Thoreby Sogn, det største paa Lolland, omgivet af Kjettinge, Bregninge, Døllefjelde, Fjelde, Radsted og Maibølle Sogne samt Guldborg-Sund. Kirken, midt i Sognet, ¾ M. v. for Nykjøbing paa Falster og 1¾ M. s. o. for Saxkjøbing. Arealet, 12,499 Tdr. Land, hvoraf 2600 Tdr. Land Fredskov (Grænge Skov, Storskov, Indelukket, Tømmerholt, Flintinge-Byskov, Vesterskov, Østerskov, Sønderskov, Sløjerup Skov, Teglskov, Rykkerup Skov, Frostrup Skov), er temmelig bølgeformigt, og Jordbunden noget sandblandet. Flintinge-Aa, der deler Sognet i tvende omtrent lige store Dele og gjennemstrømmer det Guldborgland begrændsende Mosedrag, falder sydlig i Sognet ud i Guldborg-Sund. Den store Hanemose ligger for en Deel i dette Sogn (den øvrige Deel i Radsted Sogn). Hovedlandeveiene fra Saxkjøbing og Nysted til Sundby Færgested passere Sognet. Htk. 1035 Tdr. A. og E., 29½ Td. Skft.

I Sognet: Byerne Thoreby med Kirke, Skole, Veirmølle, Flintinge med Præstegaard, 2 Skoler, Veirmølle noget syd for Byen, Nagelsti med Skole og Veirmølle nordvest for Byen, Grænge med Skole, Veirmølle syd for Byen, Teglværk, Rykkerup, Birket, Sløjerup, Sundby; Hovedgaardene Rosenlund, under Grevskabet Hardenberg-Reventlow, 84 Tdr. Htk., 638 Tdr. L. Ager, 26 Tdr. L. Eng, 31 Tdr. L. Mose og 50 Tdr. L. Græsning, tildeels belagt med store Stene,

Fuglsang, 70 Tdr. Htk. A. og E., 540 Tdr. L. Ager, 121 Tdr. L. Eng, og Prierskov, 40½ Tdr. Htk. A. og E., 368 Tdr. L. Ager, 43 Tdr. L. Eng (de 2 sidstnævnte Gaarde tilsammen 8 Tdr. Skfk. med 1492 Tdr. L. Skov, 566 Tdr. Htk. Fæstegods, Thoreby Kirke med Kirke- og Kongetiender); Avlsgaardene Nagelsti Skovgaard, 18 Tdr. Htk., 193 Tdr. L., Langegaarden, 12¼ Tdr. Htk., 140 Tdr. L., Grænge-gaard, 14¾ Tdr. Htk., 216 Tdr. L. Ager, 14 Tdr. L. Eng, 2 jordløse Huse. Ialt i Sognet 142 Gaarde, 198 Huse med og 47 uden Jord, hvoraf 82 G. og 142 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 2715. Det væsentligste Erhverv udenfor Jordbrug er Skovarbeide.

Sognet hører under Musse Herreds Jurisdiction (Saxkjøbing), Maribo Amtstuedistrict og Nykjøbing Lægedistrict; 4de Vgkds. Sognets nordre Deel (Grænge, Thoreby, Nagelsti og Prierskov) 2den Udskrivningskreds 216de og den søndre Deel (Flintinge, Rykkerup, Sløserup, Birket, Rosenlund og Fuglsang) 217de Lægd. Sognet, der er inddeelt i 2 Sognefogeddistricter, det nordlige og sydlige, danner en egen Commune. Kirken tilhører Besidderen af Fuglsang og Prierskov Godser. Sognet har 2 Fattighuse og følgende 4 Legater: det Brygmannske, 200 Rd., og det Sandøeske, 400 Rd., der tilhøre Communekassen, det Emerentze Raben-Levetzauske Legat, 3 Rd. 94 ß aarligt, til Bøger for fattige Skolebørn, og det Bruunsiske Legat, stort 200 Rd., hvoraf Renten uddeles til 4 fattige Enker udenfor Fattigvæsenet.

Thoreby Kirke er heelt opført af Muursteen; Kampesteen spores kun i Grunden. Kirken tiltrækker sig Opmærksomheden ved sin for en Landsbykirke usædvanlige Form. Seet fra Syd viser den en Høikirke med Vinduer over det lavere Sideskibs Tag, medens Høikirken ikke træder saaledes frem paa Nordsiden, fordi et og samme Tag dækker den og Sideskibet. Man adskiller i denne Kirke tydeligt 4 Bygninger: Den oprindelige Kirke, nu Midtskibet, har fra først af været et af stærke Mure indesluttet rectangulairt Rum enten med intet eller med fladt Brædeloft; ved en halvcirkelformet Triumfbue er dette Rum skilt fra og forbundet med det lavere Chor, en Bygning, som maaskee oprindelig har været overhvælvet, som nu, skjønt Krydshvælvingen ikke kan have sluttet sig til Triumfbuens Indside ganske som nu. Nu slutter Choret med en flad Gavlmuur, men Spor paa Udsiden af en større tilmuret foroven rund Aabning hidrøre muligen fra en lav halvtags Absis. Dog er dette kun en løs Formodning. Til Kirkens sydlige Langside har sluttet sig to eller 3 Capeller med Hvælvinger. Disse Capeller ere nu forenede indbyrdes og udgjøre Kirkens sydlige Sidegang. Naar denne Forandring er skeet, er ubekjendt, men sandsynligviis samtidigt med den er til Kirkens Nordside opført en heel Sidegang, hvis upaatvivleligt oprindelige Hvælvinger hæve sig betydeligt høiere end Capellernes paa Sydsiden. I begge Sidegange eller Sideskibe ere Vinduer, der giver Kirken godt Lys, men hvis Form selvfølgelig intet lærer om Bygningens oprindelige Stiil. For at tilveiebringe Forbindelse med de 2 Sidebygninger og derved forvandle dem til Sideskibe ere den oprindelige Kirkes 2 lange Sidemure gjennembrudte hver med 4 udhugne foroven halvcirkelrunde Aabninger saaledes, at der paa hver Side er bleven staaende 3 Stykker, der nu tage sig ud som svære Muurpiller, hvilke bære 4 halvrunde Arkader, men som ved nærmere Eftersyn tydeligt vise sig at være Levninger af de oprindelige, massive Sidemure. Dette seer man blandt andet paa disse Muurpillers Udside, ind imod den nordlige Sidegang, hvor der vise sig Levninger af den horizontale List, der som et Ornament har løbet langs henad den oprindelige Muurs nederste Deel lidt ovenfor Grunden. Om disse Sidemure før Gjennembrudet have havt en lavere Række Vinduer kan nu ikke sees, da de Stykker af Muren, hvor de muligen have været anbragte, ere borttagne ved Gjennemhugningen. Høikirken har nu paa begge Sider de oprindelige Vinduer ovenover de lavere Sideskibe; Vinduesrækken paa Sydsiden er rundbuet, paa Nordsiden, hvor den er tilmuret, da Lysaabningerne maskeredes af Sideskibets Hvælvinger og Tag, derimod spidsbuet, skjønt den er samtidig med Sydsidens parallele Række af rundbuede Vinduer. Har

Kirken fra først af kun havt disse øverste Vinduer, maa den i sin Hovedafdeling have været temmelig mørk, medens Alterets Omgivelse i Chorbygningen har havt godt Lys. Høikirkens, den oprindelige Kirkes, sydlige Langmuur viser paa sin Udside under Sideskibets Tag et oprindeligt Muurornament, som ikke sees tilsvarende paa Nordsiden, saa at dette i Forbindelse med Vinduernes forskjellige Form røber en oprindelig Forskjel i Behandlingen af den første Kirkes 2 Mure. Upaatvivlelig paa samme Tid som de 2 Sideskibe ere forbundne med Kirken, og dennes Sidemure derfor gjennembrudte, er saa denne overhvælvet, idet der paa Indsiden af begge Rækker Muurpiller — Levningerne af de gamle Sidemure — er anbragt Forstærkninger og opadløbende Lister, der bære Krydshvælvingerne, hvilke mod Vest støtte sig til Indsiden af den vestlige Gavlmuur, mod Øst til Muren over Triumfbuen og dermed have borttaget den øverste Teel af en halvrund Fordybning ovenover denne, hvor man kan tænke, at der skulde have været anbragt Malerier paa Muurfladen, som nu dækkes af Kalkpudsen. Den 4de Hovedbeel af Bygningen er Taarnet. Dette er ikke samtidigt med den oprindelige Kirke, men efter Muurværkets Stof og Behandling at dømme, neppe meget yngre. Inde i Taarnet sees tydeligt Profilen af den oprindelige Kirkegavl med et Muurornament i Toppen. Gjennem denne vestlige Gavlmuur har været Hovedindgangen til Kirken; men nu er denne Dør tilmuret og i Taarnet er indrettet et Begravelsescapel for Geheimeraad Valmoden med Frue, født Lehn, der eiede Fuglsang og Priorskov. Her staae 4 Kister, de 2 Nævntes med Indskriftsplader og et ret net Monument med Fruens Portraitmedaillon er anbragt i Muren. Denne Begravelse indtager dog kun en mindre Deel af Rummet i Taarnet, der har et usædvanligt stort Areal. Disse Omstændigheder, Taarnets senere Tilbygning og dets store Grundflade fremkalde nogen Formodning om, at det muligen har været bestemt til Forsvar og Tilflugt for Befolkningen i urolige Tider. Herfor taler ogsaa dets Beliggenhed mellem Guldborgsund og det engang seilbare Sund, der fra Nagelsti til Saxkjøbing har afskaaret hele den nordøstlige Deel af Lolland. Det flade Loft eller Mangelen af Loft, Triumfbuen fra Kirken til Choret med sin nischeagtige flade Muurfordybning over Triumfbuens Rundbue samt Profilen af de gamle Vinduer i Forbindelse med Sydmurens og den vestlige Gavlspidses Muurornament synes at henføre den oprindelige Kirke til Slutningen af Rundbuestilens Tid.

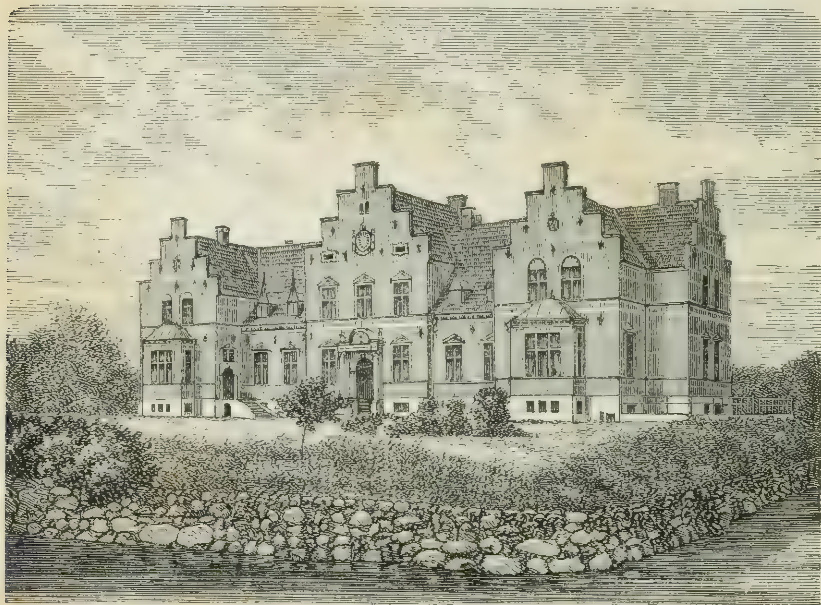
Den bekjendte Digter Hans Nordrup var Præst her fra 1747 til 1750. Ogsaa den dansk-latinske Digter Jens Jørgensen Sadolin Vibergius var Præst her (1559—1576). Han fik af Kong Frederik II. Diplom og Vaaben som Poeta laureatus. Herom see Danske Samlinger I., S. 176.

En af de tidligste Eiere af Fuglsang var Lyder Kabel, Lehnsmand paa Ravnsborg i det 15de Aarhundredes første Halvdeel. I Kong Hans's Tid tilhørte Fuglsang den gamle adelige Slægt Neb, fra hvilken den ved Arv kom til en anden Adelsslægt Bølle, og fra den ved Giftermaal til Ruderne, nemlig Hr. Knud Rud til Vedbygaard, som var gift med Fru Dorthe Madsdatter Bølle og døde i Aaret 1554. Sønnen, Erik Rud, arvede Fuglsang; han deeltog ligesom Broderen, den berømte Otto Rud, i den nordiske Syvaarskrig og var med i flere Batailler; han var nok forøvrigt af en lidet fredelig Natur, og havde allerede i sin Ungdom havt en blodig Strid med en Adelsmand Niels Skram, som han 1542 ihjelslog paa Vognserup i Sjælland. Han døde 1577, og hans Søn Corfitz Rud til Sandholt arvede Fuglsang, som han ved sin Død 1630 efterlod til en Datter, Fru Helvig Rud, gift med Hr. Gregers Krabbe, Rigsraad og Statholder i Norge, † 1655. Efter en kort Tid at være eiet af Familien Daa blev Fuglsang kjøbt af Dronning Sophie Amalie, efter hvis Død 1685 den tilfaldt Kronen, men blev 1725 tilligemed Priorskov, som var bleven oprettet af nedlagte Bondergaarde, solgt til Kammerherre, Stiftamtmand v. Gabel. Denne solgte Aaret efter begge Godserne til Hr. Abraham Lehn, hvis Svigersøn Geheimeraad v. Wallmoden († 1793), blev Eier af Fuglsang og Priorskov, som forbleve i hans Familie til Aar 1818. Siden have de været i den Neergaardske Families Besiddelse, nu Cand politices R. V. de Neergaard.

Paa Fuglsang er den nye grundmurede Hovedbygning med Kjælderetage og gjennemgaaende Kvist, der var opført 1840 og 1841 og som nævntes i forrige Udgave af nærværende Skrift, i Sommeren 1868 nedreven fra Grunden og en aldeles ny anseelig Hovedbygning opført i gjennemført gothisk Renaissancestiil efter Tegning af Architekt Zinn. Af Bygningen gives paa efterfølgende Side en Afbildning efter et photographisk Billede fra 1873. Efterat Udhusene ved Lynild vare afbrændte 1851, er i samme Aar og i 1852 opført nye grundmurede Udhuse i 2 parallelt løbende Længer, 160 Alen lange og 26 Alen brede. Forpagterboligen og Meieribygningen ere endnu nyere Bygninger.

Hovedgaarden **Prierskov** (om dens Historie see ovenfor) har et i 1854 opført grundmuret Stuehuus og Staldhuus, der parallelt med Lade og Magasiner er 132 Alen langt og 26 Alen bredt. Ladegaarden og Kornmagasinet ere af Bindingsværk. Paa en lille bakket Skovholm paa Fuglsang Mark, hvortil der støder en ved Stranden liggende Saltningseng, som i sin Tid skal have været seilbar Sø, siges der at have staaet en gammel Borg. Ved at grave midt paa Holmen, der udgjør $1^1/_2$ Td. Land, finder man endnu Ruiner af gamle Bygninger, nemlig Kampesteen og Mure af gamle store røde Muursteen.

Rosenlund er oprettet som Herregaard af en nedlagt Landsby Gjeltofte af Hr. Palle Rosenkrantz paa Krenkerup, efter Sagnet til hans Jagthunde, og har en grundmuret Bygning fra hans Tid. Efter ham tilhørte Gaarden hans Svigersøn, Geheimeraad Erik Rosenkrantz til Rosenholm († 1681), og flere af Rosenkrantzernes Familie; derefter Reventlowerne, der af denne Gaard og Krenkerup oprettede et Stamhuus (see Krenkerup).

Fuglsang.

Slemminge Sogn, omgivet af Annexsognet Fjelde, Musse, Godsted, Engestofte og Vaabensted Sogne samt Saxkjøbing Landsogn og Radsted Sogn. Kirken, midt i Sognet, $^3/_4$ M. s. s. v. for Saxkjøbing og 1 M. v. s. o. for Maribo. Arealet, 3406 Tdr. Land, hvoraf endeel Skov (Indtægten, Hegningen, Ettehave Skov) og 37 Tdr. Land Fredskov, er i den nordlige Deel lavt, i den midterste Deel lidt bakket, og mod den sydvestlige Deel sidt; Jordbunden er leret og noget stenet. En Deel af den lille **Heirede Sø** ligger paa Sognets sydvestlige Grændse. Landeveiene fra Maribo til Nysted og fra Saxkjøbing til Nysted passere Sognet. Htk. $375^1/_2$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne **Store-Slemminge** (indbefattet Benævnelserne **Brandstolpe**, **Rødegaardene**, **Østerby** eller **Øster-Slemminge**

og Kistofte) med Kirke, Præstegaard og Skole, Lille-Slemminge, Udstolpe med Skole og Veirmølle, Heirede og Ettehave; Hovedgaarden Nørregaard, under Grevskabet Hardenberg-Reventlow, 67¼ Tdr. Htk., 536 Tdr. L.; Gaarden Kamperhave. Ialt i Sognet 53 Gaarde, 77 Huse med og 15 uden Jord, hvoraf 27 G. og 54 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 839, hvoraf en Deel ved Siden af Jordbrug ernærer sig ved Skovarbeide.

Sognet hører under Musse Herreds Jurisdiction (Saxkjøbing), Maribo Amtstuedistrict og Saxkjøbing Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 209de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Christiansholm. Pastoratet eier et Legat, stort 400 Rd., til de Fattiges Kasse.

I Kirken, som er opført af Muursteen og har Taarn og fiirsidet Spiir samt Hvælvinger, findes en Liigsteen over Hans Laursen af Familien Baden; han commanderede den danske Flaade under Gulland, som den 29de Juli 1566 kæmpede hele Dagen med de Svenske, men den følgende Dag, i en rasende Storm, for en stor Deel gik til Grunde, idet 16 Skibe sønderslogés og 7000 Mand druknede, iblandt dem den ovennævnte danske Admiral. Ulykken foraarsagedes tildeels derved, at en stor Deel af Officererne og Mandskabet samme Dag havde været i Land for at begrave med al mulig Stads en falden norsk Herremand. „Her maatte nogle Tusinder druknes, paa det at Een kunde ligge tør," siger Holberg.

Nørregaard tilhørte i det 16de Aarhundrede den ovennævnte Familie Baden. Hans Laursens Enke, Fru Karine Gyldenstjerne, overlevede ham længe; hendes Søn, Christen Hansen, var Lehnsmand paa Kronborg og er bleven bekjendt af sin Strid med Peder Rud til Fuglsang, som han stak ihjel paa Frederiksborg den 2den Decbr. 1592. En Søster til ham, Enke efter Eustachius v. Thymen, solgte Gaarden til Hr. Palle Rosenkrantz, ved hvis Død den tilfaldt Svigersønnen Chr. Skeel til Sostrup. Efter Souverainiteten tilhørte Nørregaard en Otto Josva v. Korff, som myrdede sin Hustru og blev derfor anklaget, dømt og henrettet omtrent 1676. Endelig kom Gaarden til de Reventlower og indlemmedes i Stamhuset Krenkerup.

Fjelde Sogn (paa Generalstabens Kort Fjelle), Annex til Slemminge, omgivet af dette, Radsted, Thoreby, Døllefjelde og Musse Sogne. Kirken, midt i Sognet, ¾ M. s. s. o. for Saxkjøbing og 1½ M. o. s. o. for Maribo. Arealet, 1336 Tdr. Land, hvoraf 80 Tdr. Land Fredskov (Fjelde Skov), er jevnt. Landeveiene fra Maribo til Nysted og fra Saxkjøbing til Nysted passere Sognet. Htk. 136¼ Tdr. A. og E.

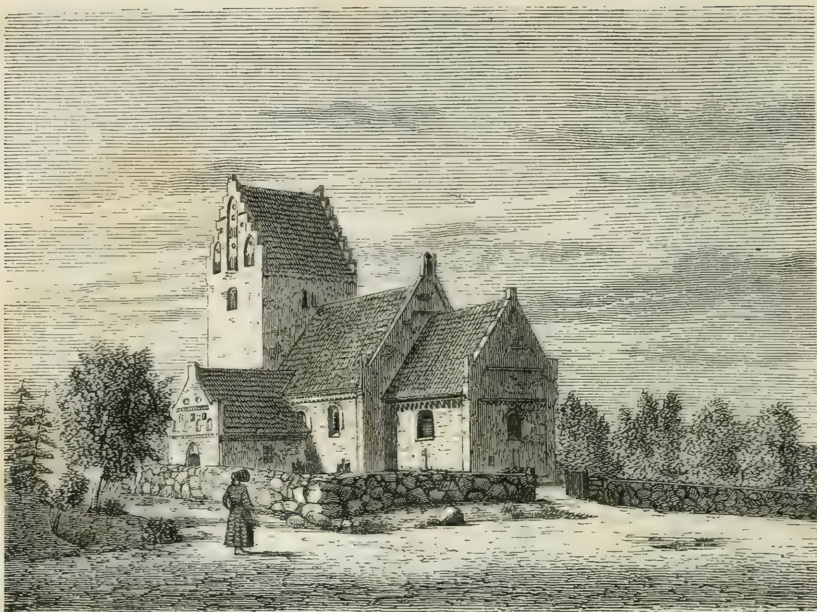
I Sognet: Byerne Fjelde med Kirke, Kartofte; Fjelde Skole, beliggende paa Kartofte Mark. Ialt i Sognet 22 Gaarde, 25 Huse med og 17 uden Jord, hvoraf 8 G. og 24 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 369. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, haves nogen Fortjeneste ved Skovarbeide.

Sognet hører under Musse Herreds Jurisdiction (Saxkjøbing), Maribo Amtstuedistrict og Saxkjøbing Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 210de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Christiansholm.

Fjelde Kirke er opført af Muursteen i Rundbuestiil, med senere tilføiet Taarn samt Hvælvinger og Vaabenhuus. Da denne Kirke, saavel dens ældste rundbuede Deel som de senere tilføiede Dele, har vel bevaret de Former, som disse dens særlige Dele have modtaget ved Opførelsen, skal her paa efterfølgende Side gives en Afbildning efter Professor Kornerups Tegning i antiqvarisk-topographisk Archiv.

Kartofte kaldes 1314 Karltoftæ.

Fjelde Kirke.

Døllefjelde Sogn, omgivet af Annexsognet Musse, Thoreby, Bregninge og Fjelde Sogne. Kirken, midt i Sognet, 1 M. s. o. for Saxkjøbing og ligesaa langt n. n. v. for Nysted. Arealet, 1343 Tdr. Land, er noget bakket. Langet Skov, der ikke er Fredskov, ligger paa Sognets østlige Side. Landeveien fra Saxkjøbing til Nysted passerer Sognet. Htk. 153½ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Døllefjelde med Kirke, Præstegaard, Skole, Veirmølle, og Sønder-Langet. Ialt i Pastoratet 35 Gaarde, 53 Huse med og 21 uden Jord, hvoraf 12 G. og 27 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 290. Jordbrug er Hovederhvervet, dog have endeel Huusmænd og Indsiddere Arbeide i Grevskabet Christiansholms Skove.

Sognet hører under Nysted Birks Jurisdiction, Maribo Amtstuedistrict og Saxkjøbing Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 226de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Knuthenborg.

Døllefjelde Kirke er opført af Muursteen, har Taarn og Hvælvinger. Paa Taarngavlen læses i 4 Linier H. — E. C. K. — F. S. L. — 1694 (ɔ: Hr. Eggert Christopher Knuth, Fru Søster Lerche).

Valdemar Atterdags Søn Christopher, Hertug af Lolland, gav 1362 sin Gaard Thorstrup med alle Herligheder til Præstens Bord i „Dyllefeldt" for at lade læse Messer for sin Sjæls Frelse. At Præstegaardens Areal endnu er saa stort (179 Tdr. Land, 20¾ Tdr. Htk.) antages for en stor Deel at hidrøre fra denne Gave. I en gammel Provstebog hedder det herom: „Udi den vestre Mark ligger Tostrup Fang, saa kaldet af en Gaard, som haver været bygget der og kaldet Tostrup".

Musse Sogn, Annex til Døllefjelde, omgivet af dette, Bregninge, Herridslev, Godsted, Slemminge og Fjelde Sogne. Kirken, sydlig i

Sognet, 1 M. n. v. for Nysted. Arealet, 1559 Tdr. Land, hvoraf 58 Tdr. Land Fredskov (Vesterkobbel, Dyrehaven), er i det Hele jevnt, noget hævet i Øst og affænket i Vest og Sydvest. Landeveien fra Saxkjøbing til Nysted passerer Sognet. Htk. 153¼ Tdr. A. og E., ½ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Store-Musse med Kirke, Skole og Veirmølle, Lille-Musse; Mussemarre (10 Huse); Hovedgaarden Bramslykke, under Grevskabet Christiansholm, 44¼ Tdr. Htk. A. og E., 1¼ Td. Skk., c. 320 Tdr. L. Ager og 138½ Td. L. Skov. Om Gaardenes og Husenes Antal, see Hovedsognet.

Indbyggere: 347, som ernære sig ved Jordbrug og ligesom i Hovedsognet noget Skovarbeide.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 227de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Knuthenborg.

Musse Kirke er opført af Muursteen, med runde Buer, senere tilføiede Hvælvinger, uden Taarn. Klokken hænger i en Slags Kvist.

Bramslykke hører til Danmarks gamle Herregaarde. Den først bekjendte Eier af Gaarden var Anders Pedersen, der havde den 1439, da han som Medlem af Danmarks Riges Raad underskrev Opsigelsesbrevet til Kong Erik af Pommern. I Aaret 1449 tilhørte Gaarden Henning von Haffn, som i Slutningen af dette Aar tilligemed Evert Molteke, Høvedsmand paa Nykjøbing Slot, Johan Frille, Høvedsmand paa Aalholm, og flere Adelsmænd var Dommer i en Trætte imellem Borgerne i Saxkjøbing og Bønderne i Vaabensted Sogn om Græsningsret. Senere tilhørte Gaarden Klaus Reberg, der eiede den i 1472, da han med flere Adelsmænd sad paa Musse Herredsthing Torsdagen før Kyndelmisse. Han havde den endnu henimod Slutningen af det 15de Aarhundrede. Derpaa tilhørte Bramslykke i over 100 Aar den adelige Slægt Mormand, fra hvilken den ved Giftermaal kom til Familien Steensen, idet Erik Steensen til Søllestedgaard var gift med Fru Barbara Mormand. Han tilskjødede imidlertid Gaard og Gods 1647 til Fru Lisbeth Lunge, Hr. Palle Rosenkrantz's Enke, hvis Datter Fru Lisbeth Rosenkrantz var gift med Frands Rantzow til Estvadgaard; deres Søn, den bekjendte Generallieutenant Johan Rantzow, solgte Bramslykke 1677 til Joachim v. Schack, Generalmajor (see Kjerstrup), † 1700; Sønnen, Major Otto v. Schack, eiede baade Kjerstrup og Bramslykke, hvilken sidste Gaard med 202 Tdr. Htk. Bøndergods samt Slemminge og Fjelde Kongetiender solgtes (Skjøde af 1724) for 16,005 Rd. til sidstnævnte Eiers Broder, Generalmajor Niels Rosenkrantz von Schack, efter hvis Død 1731 Geheimeraadinde v. Raben kjøbte Bramslykke og indlemmede den snart efter i Grevskabet Christiansholm. Bramslykke Hovedbygning, opført i Midten af forrige Aarhundrede i 2 Etager Grundmuur, er endnu omgivet med Grave.

Øster-Ulslev Sogn, omgivet af Annexsognet Godsted, Herridslev og Vester-Ulslev Sogne samt Lollands-Beltet. Kirken, nordlig i Sognet, 1 M. n. v. for Nysted. Arealet, 2035 Tdr. Land, hvoraf 306 Tdr. Land Fredskov (Kilde Skov, Indelukke), er jevnt, og Jordbunden sandblandet. Landeveien fra Nakskov og Rødby til Nysted passerer Sognet. Htk. 190½ Tdr. A. og E., 2 Tdr. Skk.

I Sognet: Byen Øster-Ulslev med Kirke, Præstegaard og Veirmølle; Skolen omtrent midt i Sognet; Gaardene Hedevigslund, 19 Tdr. Htk., og Lovisehøi, 17 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 26 Gaarde og 73 Huse, hvoraf 16 G. og 40 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 653. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Nysted Birks Jurisdiction, Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 228de Lægd.

Med Annexsognet Godsted een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Engestofte.

– Kirken er opført af Muursteen, har midt paa Taget et lille ottekantet Taarn af Træ med et spaantakt Spiir, fladt gibset Loft. I den flade Chorgavl findes et tilmuret Vindue med runde Buer og Søiler og paa Choret sees Muurkrandse af krydsende Buer. Ved Kirkens Restauration 1853 fik Kirken en ny Altertavle, malet af Wegener, forestillende Christus paa Dommersædet. Prædikestolen er gammelt Træskjærerarbeide.

Godsted Sogn, Annex til Øster-Ulslev, omgivet af dette, Engestofte, Slemminge, Musse, Herridslev og Vester-Ulslev Sogne samt Fuglse Herred. Kirken, midt i Sognet, $1\frac{1}{4}$ M. s. o. for Maribo. Arealet, 1816 Tdr. Land, hvoraf 181 Tdr. Land Fredskov (Svinekobbel, Kaarup Vænger og Ulriksdals Skov), er i det Hele jevnt. Foruden omtrent Halvdelen af Røgebølle-Sø hører ogsaa den lille Gaase-Sø og en Deel af Maribo-Sø, til hvilken Gaase-Sø har Afløb, til Sognet. Htk. $143\frac{1}{2}$ Tdr. A. og E., $2\frac{1}{4}$ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Godsted med Kirke og Skole, og Karleby; Sømodhuse med Blegerier, Kaaruphuse; Hovedgaarden Ulriksdal, 48 Tdr. Htk., og Avlsgaarden Aalevadsgaard, 13 Tdr. Htk., begge under Stamhuset Engestofte og Ulriksdal. Ialt i Sognet 15 Gaarde og 26 Huse, hvoraf 6 G. og 18 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 263. Jordbrug er Hovederhverv.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 229de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Engestofte.

Kirken er opført af Muursteen, uden Taarn og Hvælvinger, har tidligere været større.

Ulriksdals gamle Navn er Bispens Ø; som dette Navn viser, var det en bispelig Gaard, som efter Reformationen blev inddragen under Kronen og bortforlehnet; i nogen Tid efter Souverainiteten var den bortforpagtet, indtil den omtrent 1690 blev solgt til Geheimeraad H. Ulr. v. Lützow for hans Gaard Søllested med Gods. Bispens Ø kom nu til at hedde Ulriksdal og blev meget forbedret paa Bygning og Have; de følgende Eiere vare Generalmajor Chr. Fredr. v. Lützow og hans Svigersøn Kammerherre von Krogh. Henimod Slutningen af forrige Aarhundrede blev Ulriksdal kjøbt af Wichfelderne og indlemmet i Stamhuset Engestofte. Hovedbygningen er opført efter at en Brand den 19de Mai 1860 havde fortæret de af Lützow opførte Bygninger.

Den gamle Bispegaard Aalevad var vistnok i sin Tid heelt omgivet af Søer, der senere ere forvandlede til Enge og Tørvemoser. Disse Søer forsynedes med Vand fra Udløbet af Røgebølle Sø, der dengang flød ad denne Vei ad Gaas-Sø til, drev Møllen paa den nærliggende endnu kaldte Mølleholm og afgav Leilighed til det Fisketræk, efter hvilket Stedet har faaet Navn. Det endnu velbevarede Voldsted ligger tæt ved Aalevadsgaard paa en langstrakt Bakke. Denne er paa de tre Sider omgivet af side Enge og paa den fjerde skilt fra Fastlandet ved en Kløft, ud imod hvilken Borgen har havt Plads. Voldstedet er vel 50 Alen i Nord og Syd og 30 Alen i Øst og Vest, paa det nordostlige Hjørne gaaer det ud i en Spids og her har maaskee staaet et Taarn ved Hovedindgangen. Borgen synes at have været omgiven af en særegen Grav med Vold og der findes tydelige Spor af Bygninger saavel paa den egentlige Borgplads som paa den anden Side af Kløften. Med Hensyn til Gaardens Historie berettes det, at Bisp Gisiko († 1307) helst opholdt sig paa Aalevad og at den ombyggedes af Bisp Valdemar Podebusk († 1392). Kammerherre Wichfeld har i et Tillæg af September 1859 til de foran nævnte „Geognostiske og antiqvariske Bemærkninger angaaende Laalands Centralbassin og sammes nærmeste Omegn“ anført: „De senere Aars Tørke og deraf følgende lave Vandstand i Søer og Floder har bragt adskillige Ting for Dagen. Saaledes har man i Søerne i Schweitz paa smaa Holme, der hidtil

have ligget under Vandskorpen, men nu ere tørre, fundet tydelige Spor af, at Oldtidens Folk have beboet dem i Hytter, der maa have staaet paa Pæle. Dette sluttes bl. M. af, at Holmene nu findes bedækkede med hele Lag af Redskaber o. desl., nederst henhørende til Steenalderen, ovenpaa hvilke Gjenstande fra Broncealderen. En Schweitzer, Morlot, har udgivet et eget Værk herom. Det var at formode, at noget Lignende maatte forekomme hos os, og der er nu virkelig fundet Spor dertil i Maribo søndre Sø. Efterat flere Steensager vare fundne paa den flade Bred nedenfor Engestofte og paa nogle af de smaa Holme, bestaaende af Blaaleer, som ved Tørken ere komne frem over Vandfladen, skete Indberetning til Museet, og Sagen er i de sidst forløbne Aar bleven undersøgt af Prof. Worsaae. Han fandt paa flere Steder, men især paa en lille flad Grund i Søens østre Ende ned imod Sømod, en forbausende Mængde Flintesager. Den gaves Navn af Worsaaes Ø og, for at al Forstyrrelse og Borttagelse af Steen og andre Sager kan forhindres, sat under det Offentliges Tilsyn". Dette er, efter hvad vi troe at vide, blevet meget lettet ved at Vandet atter har dækket Øen, men vi tvivle ikke paa, at den atter vil træde frem for Dagens Lys og blive Gjenstand for nærmere Undersøgelse.

Nordvest for Godsted er en liden Skov paa c. 3 Tdr. Land, hvor der findes 40 Gravhøie. Disse ere af Kammerherre Wichfeld til Engestofte skjænkede til Staten og ere F. M.; ogsaa Aalevads Voldsted fredes af Kammerherre Wichfeld.

Vester-Ulslev Sogn, omgivet af Øster-Ulslev og Godsted Sogne, Fuglse Herred og Lollands-Beltet. Kirken, vestlig i Sognet, 1¼ M. v. n. v. for Nysted. Arealet, 2869 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov (Gammel Kobbel), der ikke er Fredskov, er lavt, noget sidt mod Fuglse Herred (den store Vestermose strækker sig herfra ind i Sognet med et Areal i dette af 40 Tdr. Land), nedsænket mod Stranden. Til Sognet hører den i Stranden beliggende Kalveholm. Landeveien fra Rødby til Nysted passerer Sognet. Htk. 296¾ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Vester-Ulslev med Kirke, Præstegaard og Skole, Øllebølle, Sørup, Sløsse med Skole og Veirmølle, Handermelle og Sandager; Strandby Skole tæt ved Søen paa Vester-Ulslevs Tilliggende. Ialt i Sognet 64 Gaarde, 53 Huse med og 48 uden Jord, hvoraf 27 G. og 40 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 928. Ved Skovarbeide finde endeel Huusmænd Erhverv; Jordbrug er iøvrigt Hovederhvervet.

Sognet hører under Nysted Birks Jurisdiction, Maribo Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgtds. 2den Udskrivningskreds 230te Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Knuthenborg. Sognet nyder af det Emmerentze Raben-Levetzauske Legat 5 Rd. aarlig til Skolevæsenet og af det Sandoeske Legat en aarlig Rente af 8 Rd. til Sognets Fattige.

Kirken, opført af Muursteen, bestaaer foruden af det egentlige Skib af et lavere Chor og et Taarn, begge ligesom ogsaa Hvælvinger senere tilføiede. Gamle rundbuede Vinduer. Spor af Kalkmalerier. Paa Taarnet et Spiir.

Kjettinge Sogn, omgivet af Annexsognet Bregninge, Thoreby Sogn, Nysted Landsogn og Guldborg-Sund. Kirken, sydlig i Sognet, ⅓ M. n. for Nysted. Arealet, 5449 Tdr. Land, hvoraf 822 Tdr. Land Fredskov (Freilev Skov, Bøkkeskov, Sønderhave), er i det Hele jevnt og noget afdalende mod Stranden. Sognet har gode Tørvemoser (Eske-Mose). Hovedlandeveien fra Nysted til Sundby Færgested passerer Sognet. Htk. 535½ Tdr. A. og E., 13¾ Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Kjettinge med Kirke, Præstegaard, Hospital og Veirmølle, Raagelunde med Skole og Veirmølle, Tokkerup og Freilev med Skole og Veirmølle. Ialt i Sognet 83 Gaarde, 127 Huse med og 25 uden Jord, hvoraf 61 G. og 118 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1399. Jordbrug er Hovederhvervet. Om Vinteren have endeel Huusmænd og Indsiddere Fortjeneste ved Skovarbeide, ligesom endeel arbeide stadig som Dagleiere i den nærliggende Nysted Kjøbstad*).

Sognet hører under Nysted Birks Jurisdiction, Maribo Amtstuedistrict og Saxkjøbing Lægedistrict; 4de Vgkds. Sognets vestre Deel (Kjettinge, Raagelunde og Tokkerup) hører til 2den Udskrivningskreds 223de og den østre Deel (Freilev) 224de Lægd. Sognet, der i Forening med Annexet danner een Commune, er inddeelt i to Sognefogeddistricter, det søndre og nordre. Kirken tilhører Grevskabet Christiansholm. I Kjettinge er et Hospital, stiftet 1845 for 24 Personer af Grev Raben til Christiansholm. Til Sognets Skole- og Fattigvæsen er henlagt 4 Legater, tilsammen af et Capitalbeløb af c. 1800 Rd.

Kirken, der er bygget af Muursteen med høie Hvælvinger og et anseeligt Taarn, er smuk og rummelig. Altertavlen og Prædikestolen ere udførte i Træsnit. Paa Altertavlen, der er skjænket af Knud Urne til Aarsmarke, findes Urnernes og Grubbernes Vaabner og Aarstallet 1602. 1860 fik Kirken et udmærket godt Orgel, som skjænkedes af Kirkeeieren. Series pastorum. Ved Chorets Nordside er tilbygget et Capel, hvortil Indgangen er fra Choret igjennem to smukt udarbeidede Jerndøre. I dette hvile Justitsraad, Landsdommer paa Lolland og Falster Poul Mathiesen, der døde 1708, og Hustru Ida Portuan, død 1715. Om Povel Mathiesen og Ida Portuan og om Livlægen hos Prinds Carl og Prindsesse Sophie Hedevig Lic. med. Høielse, der har stiftet et Legat til deres Gravsteds Prydelse „til taknemmelig Erindring om det Venskab og den Godhed disse salige Folk mig beteet haver", see Brasch, Vemmetoftes Historie, 3die Deel, S. 109 flg.

Paa Freilev Mark har før staaet et Kors, hvortil knytter sig følgende endnu existerende Sagn. Da Freilev Bønder bleve mishandlede af Ridefogden, forenede de sig om at rydde ham afveien og hele Byens Mænd, Koner og Børn deeltoge i Drabet. Da ingen enkelt Gjerningsmand kunde findes, blev Straffen for Mordet eftergivet, men Kongen bestemte, at Freilev By skulde i Bøder give 12 kridhvide Stude. Disse bleve med megen Møie tilveiebragte paa den tolvte nær, der havde røde Øren, hvilke man imidlertid kalkede over, afleverede Studene og fik Kvittering for Straffeboden. Da Regnen vaskede Kalken af, spurgtes Kongen hvad der nu skulde gjøres ved de Freilev Mænd. Kongen svarede: „Intet, de ere nogle Skalke." De kaldtes derfor siden „Freilev Skalke" og fik til Minde om Mordet et Kors paa deres Marker." I det af Dr. Larsen efterladte Manuscript om Musse Herred (1848) bemærker han, at et Sted paa Freilev Mark kaldes Freilev Skalkekors. Freilev Skalkekors findes ogsaa endnu ansat paa Mansas Kort over Lolland og Falster.

Nord for Byen Freilev findes Voldstedet af det saakaldte „Freilev Slot".

I „Rokælund" eiede Valdemar Seir omtrent 10 Vol Jord.

Bregninge Sogn, Annex til Kjettinge, omgivet af dette Sogn, Nysted Landsogn, Herridslev, Musse, Døllefjelde og Thoreby Sogne. Kirken, vestlig i Sognet, ¾ M. n. n. v. for Nysted. Arealet, 1855 Tdr. Land, hvoraf 34 Tdr. Land Skov (Bregninge Oredrev og Blangshave), er

*) Som noget Særeget fremhæves, at der til Freilev By hører 40 Tdr. Htk. Skov, hvoraf Bønderne, skjønt Fæstere under Grevskabet Christiansholm, naar de fæste en Gaard eo ipso blive Medeiere og have udelukkende Brugsret. Denne Herlighed findes allerede stadfæstet af Kong Frederik den Anden ved et aabent Brev fra 1576, som tilligemed andre Documenter opbevares af Freilev Bymænd.

temmelig jevnt, og Jordsmonnet, omendskjønt i det Hele leret, dog noget sand- og gruusblandet. Htk. $172^3/_4$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Bregninge Kirke paa en Banke i Nærheden af Byen Grønnegade; Byerne Bregninge, Grønnegade med Skole og Veirmølle, Laagerup og Underup; Thorupgaarde (2 Gaarde). Ialt i Sognet 31 Gaarde, 18 Huse med og 15 uden Jord, hvoraf 13 G. og 22 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 414. Jordbrug og noget Skovarbeide er Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. 2den Udskrivningskreds 225de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Christiansholm.

Bregninge Kirke, ogsaa kaldet Grønnegade Kirke, høit beliggende, lille, er opført af Muursteen, hvælvet, uden Taarn. Smuk gammel rundbuet Portal. Mindetavle over de i Krigen Faldne.

I Bregninge Kirkegaardsdige fandtes tidligere en Runesteen, der nu opbevares i oldnordisk Museum, med følgende Indskrift: Asa garþi kubl þusi aft Tuka sun sin aok Tuka Haklaks sunar.

Herridslev Sogn, Annex til Nysted Kjøbstad, omgivet af Nysted Landsogn, Bregninge, Musse, Godsted og Øster-Ulslev Sogne samt Lollands-Beltet. Kirken, nordostlig i Sognet, $^3/_4$ M. n. v. for Nysted. Arealet, 2852 Tdr. Land, hvoraf 29 Tdr. Land Fredskov (ved Egholm), er noget mere ujevnt end almindeligt paa Lolland og afdaler sydpaa ned mod de lave Enge ved Stranden. Landeveiene mellem Nysted, Saxkjøbing og Rødby støde sammen i Byen Herridslev. Htk. $289^1/_4$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Herridslev med Kirke, Skole og Veirmølle, Skaarup, og Stubberup med Skole; Avlsgaarden Egholm, under Grevskabet Christiansholm, 20 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 48 Gaarde og 70 Huse, hvoraf 26 G. og 33 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 727. Jordbrug er udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Nysted Birks Jurisdiction, Maribo Amtstue- og Saxkjøbing Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 222de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Christiansholm.

Herridslev Kirke er i sine oprindelige Dele opført i Rundbuestiil af Muursteen. Taarn med pyramideformet Tag og Hvælvinger ere senere tilføiede.

Egholm er oprettet i Begyndelsen af forrige Aarhundrede af 4 nedlagte Bondergaarde; den første Eier Erik Andersen solgte den til Geheimeraadinde v. Raben for 1670 Rd. eller 100 Rd. pr. Td. Htk. Det antages af Nogle, deriblandt Rhode, til hvem Giessing slutter sig, at Byen Egholm var Theologen Niels Hemmingsens Fødeby. N. M. Petersen indskrænker sig til at udsige, at han fødtes i en Landsby ved Nysted, hvorimod Barfod angiver Engebølle ved Rødby som hans Fødested. Fødselsdagen angives til den 12te (22de) Mai 1513. Forældrene vare fattige Bonderfolk.

Nysted Landsogn, omgivet af Nysted Kjøbstad, Kjettinge, Bregninge og Herridslev Sogne samt Guldborg-Sund og Lollands-Beltet. Arealet, 5262 Tdr. Land, hvoraf 1100 Tdr. Land Fredskov (endeel af Bækkeskov, Hestehave, Folehave Skov), er hoitliggende og bølgeformigt, Jordsmonnet sandblandet. I Sognet findes de smaa Indsøer Store- og Lille-Sø (Søen ved Aalholm er nu lagt tør) og ved Kysten i Lollands-Beltet tvende ubeboede Holme, Store- og Lille-Skaane.

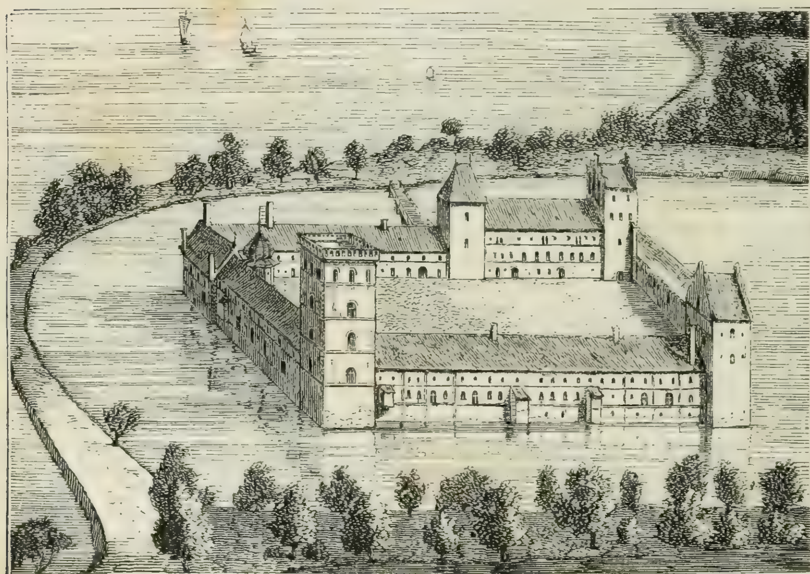
Landeveiene fra Nysted til Nykjøbing og Rødby passere Sognet. Htk. 335 Tdr. A. og E., 18 Tdr. Skfk.

I Sognet: Byerne Aalholm, Vandtore med Skole, og Taagense; Hovedgaarden Aalholm, Hovedsædet i Grevskabet Christiansholm, 98 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 32 Gaarde og c. 50 Huse, hvoraf 23 G. og 34 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 747. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, finder endeel af den arbeidende Klasse Erhverv ved Skovarbeide. Et Teglværk.

Sognet hører under Nysted Birks Jurisdiction, Maribo Amtstuedistrict og Saxkjøbing Lægedistrict; 3die Vgkds. 2den Udskrivningskreds 221de Lægd. Sognet danner en egen Commune og har Kirke fælles med Kjøbstaden.

Aalholm, Hovedsædet i **Grevskabet Christiansholm**, var alt i det 14de Aarhundrede en fast Borg, paa hvilken Lehnsmændene over Lolland boede. Borgen

Aalholm efter Resen.

blev 1326 af Christoffer II. pantsat til Grev Johan af Holsteen, men kom snart, uden-tvivl allerede under Valdemar Atterdag, tilbage til Kronen og blev fra 1360—1363 Residents for Kongens Søn Christopher, Hertug af Lolland. Den 28de Juli 1366 sluttedes paa Aalholm Slot en Tractat imellem nysnævnte Konge og den svenske Konge Albrecht af Meklenborg. I Kong Valdemars Krig med Hansestæderne og de holsteenske Grever beleirede disse Sidste Aalholm, som dog ei blev erobret, da den kongelige Befalingsmand paa Slottet fik en Vaabenstilstand bragt tilveie. Iblandt Lehnsmændene paa Aalholm var i det 15de Aarhundrede Hr. Oluf Axelsøn Thott en kort Tid; under Christian II. Hr. Otto Krumpen. I Grevens Feide blev Slottet taget ved Overrumpling af Christian II.'s Tilhængere, men tvende Aar efter tilbage-erobret af Christian III.'s Tropper. Frederik I.'s Enkedronning Sophie fik Aalholm, Ravnsborg og Nykjøbing Slotte med Lolland og Falster til Livgeding. Hun døde 1568, hvorefter Aalholm atter fik kongelig Lehnsmænd; en af disse var Hak Ulfstand,

i hvis Tid 1581—88 betydelige Bygningsarbeider foretoges paa Slottet og sammes tvende Taarne. Efter Frederik II.'s Død fik Enkedronning Sophie Lolland og Falster som Livgeding til sin Død 1631; iblandt hendes Lehnsmænd paa Aalholm vare Knud Urne til Aarsmarke og Hr. Palle Rosenkrantz til Krenkerup. Efter Enevoldsmagtens Indførelse forblev Aalholm som et kongeligt Amt under Kronen; 1670—85 hørte det med det øvrige Lolland og Falster til Enkedronning Sophie Amalies Livgeding, og paa samme Maade havde Enkedronning Charlotte Amalie Slottet til sin Død 1714. Endelig solgte Kongen i Aaret 1725 Aalholm med alt Underliggende samt Bremersvold til Fru Emerentia v. Levetzau, Geheimeraad Johan Otto v. Rabens Enke; Kjøbesummen for begge Godserne var paa det nærmeste 95,000 Rd. Kroner, nemlig 60 Rd. pr. Tønde Hovedgaardstaxt og 50 Rd. pr. Tønde Bøndergods. Den 16de April 1734 oprettedes af Aalholm med Bramslykke og Egholm Grevskabet Christiansholm for Geheimeraadindens Sønnesøn Grev Christian v. Raben*), efter hvis Død 1750 Grevskabet gik over til Broderen Geheimeraad, Grev Otto Ludv. v. Raben, † 1791. Dennes Søn Grev Fred. Chr. v. Raben var en ivrig Dyrker af Botaniken og foretog store Reiser; paa en af disse døde han i Brasilien 1838, hvorefter Grevskabet gik over til hans Søn, den nuværende Besidder Lehnsgreve, Kammerherre, Hofjægermester, Doctor philosophiæ Gregers Christian Raben.

Aalholm Slot ligger lige udenfor Nysted By og bestaaer af en svær Bygning i 4 Fløie med tvende Taarne, hvoraf det ene, som er indrettet til astronomisk Observatorium, bærer en høist uskjøn Overbygning af Træ med Altan. Tidligere havde Slottet 5 Taarne, et Træspiir og 2 Karnapper; Murene ere af røde Steen og 4—5 Alen tykke; ud til Marken har Gaarden tildeels bevaret sit gamle ærværdige Ydre. Lige op til Slottet gaaer en lille Bugt af Østersøen, hvilken danner Indseilingen til Nysted og ved en Dæmning adskilles fra en lille Indsø (hvilken nu, som foranført, er tørlagt), saa at Slottet mod Nord, Øst og Syd var omgivet af Vand, skjønt i nogen Afstand. Endnu er det forsynet med Grave, indenfor hvilke der tidligere gik en solid Grundmuur af brændte Steen. Sydvest for Slottet ligger Haven, der ikke staaer i umiddelbar Forbindelse med dette. Den ligger paa den vestlige Side af Fjorden imellem denne og en lille Skov, den saakaldte Hestehave. Da Landet hæver sig noget mod Nord og Nordost og Hestehaven yder Beskyttelse mod Vest og Sydvest, er der Læ mod de farligste Vinde. Imod Syd er Haven tildeels aaben mod Østersøen, og fra enkelte Steder haves ret smukke Udsigter over Havet og Fjorden. Jordbunden er leret, lidt fugtig, med Underlag af kridtholdigt Leer. Disse heldige Betingelser gjøre dette Sted fortrinlig skikket til Dyrkning af fremmede Planter. Lysthaven bestaaer egentlig af 3 Partier: den ældre Deel, plantet i Tidsrummet fra 1796—1814, den yngre Deel, plantet 1830—35, og den saakaldte Vinterhave, for største Delen plantet paa samme Tid som sidstnævnte. Det ældre Anlæg er nærmest at betragte som en Plantesamling, der for den største Deel er tæt sammentrængt; det yngre Anlæg, der ogsaa kaldes Skovhaven, da det er indtaget fra Hestehaven, er meget friere og bestaaer af større Græsplainer med Grupper og enkelte Træer. Foruden disse Dele af den egentlige Lysthave findes paa et særeget Stykke det saakaldte System for forskjellige Grupper af Plantearter. Af de mange tildeels meget sjældne Træer og Planter, som findes i denne Have, og af hvilke flere forefindes i usædvanlig store og smukke Exemplarer, skal her blot nævnes flere tildeels meget store Tulipantræer, Plataner i 2 Arter (et af Træerne har en

*) Familien Raben er en ældgammel Slægt fra Meklenborg, der alt 1572 nævnes blandt dette Lands Ridderskab. Den første, som kom her til Landet, var Johan Otto von Raben (1645—1719), der traadte i dansk Tjeneste og blev Geheimeraad og eiede, foruden Godset Stuck i Meklenborg, Vinderslevgaard i Jylland, som ovenanført gift med Fru Emerentze v. Levetzau. En Søn af ham var Christian Frederik v. Raben (1693—1773), som 1722 ægtede Berthe v. Plessen, en Datter af Christian Ludvig v. Plessen og Charlotte Amalie Skeel til Fussingø. Han solgte Godset Stuck i Meklenborg og Vinderslevgaard. Han var først Kammerjunker hos den daværende Kronprinds Christian (Christian VI.), Hofmester hos Kronprindsessen, fra 1730—37 Overhofmester hos Dronning Sophie Magdalene, derefter Stiftamtmand over Lolland og Falster, 1747 Geheimeraad i Conseillet. Sønner af ham vare Lehnsgreve Christian Raben (1724—1750); Lehnsgreve Otto Ludvig Raben (1729—1791); Siegfried Victor Raben (1742—1812), ifølge Patent af 19de Octbr. 1787 Raben-Levetzau, til Stamhuset Restrup, Geheimeraad, Overceremonimester (død uden at efterlade Børn); Carl Adolph Raben (1744—1784) til Næsbyholm og Bavelse, Geheimeraad, Hofmarskal hos Arveprinds Frederik; hans Linie uddøde med Sønnesønnen F. S. Raben 1818; Frederik Sophus Raben (1745—1820) til Beldringe og Lekkende samt til Kjærstrup og det Raben-Levetzauske Fideicommis (Substitution for Stamhuset Restrup), hans yngste Søn Kammerherre Josias Raben til Lekkende er nu Besidder af det Raben-Levetzauske Fideicommis, i hvilket han efterfulgte sin ældre Broder Carl Vilhelm Raben-Levetzau til Beldringe og Bremersvold, Geheimeconferentsraad, Kammerherre, tidligere Legationssecretair (1789—1870).

Høide af 66 Fod og et Stammeomfang af 10 Fod), flere Magnolietræer, en prægtig Gruppe af Rhododendrer, en sjelden fyldig og smuk Busk af Sabenboom. (Haven er udførligt beskreven af A. Weilbach i Dybdahls Tidsskrift for Havevæsen, 1ste Aargang 1867, Nr. 1—3). Af Aalholm gives paa modstaaende Side en Afbildning efter Prof. Kornerups Tegning i det antiqvarisk-topographiske Archiv og paa omstaaende Side gjengives Aalholm efter Afbildningerne, der vare bestemte for Resens Atlas.

Grevskabet Christiansholm indbefatter Godserne Aalholm, Bramslykke og Egholm og har efter Statshaandbogen for 1873 Htk. af alle Slags 698¼ Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 179 Tdr., Bøndergods 319¼ Tdr., Kirke- og Kongetiender 200 Tdr.; i Bankactier 8000 Rd., Fideicommiscapitaler c. 882,400 Rd. Hovedgaardenes Jordtilliggende udgjør 1250 Tdr. Land, foruden 2386 Tdr. Land Skov.

Vandtore kaldes i Valdemars Jordebog Wantæworæ.

Aalholm.

Falster,

der ved Guldborg-Sund skilles fra Lolland, ligger imellem 54° 33′ 26″ og 54° 58′ 40″ nordlig Brede, samt imellem 0° 24′ 30″ og 0° 52′ 16″ vestlig Længde. Den største Længde (fra Orehoved til Gjedserodde) er $6^1/_4$ M.; Breden varierer mellem $^1/_2$ og $3^1/_2$ M.

Kysterne ere i det Hele taget ikke saa flade som paa Lolland; de høine sig saaledes noget (indtil 40 Fod) syd for Grønsund; ogsaa ved Guldborg-Sund findes nogle Steder høie Kyststrækninger, navnlig mod Syd i Skjelby Sogn (70 Fod). Paa Falsters mod Syd udløbende smallere Deel laa det $2^1/_4$ M. lange, 3—5000 Alen brede, næsten overalt meget lave Bøtø-Noer, kun adskilt fra Havet ved en smal Landstrimmel (Langø, Bøtø, Bøtø-Fang, Dillet), igjennem hvis sydlige Deel gik et smalt, ofte tilsandet Udløb. Den Deel af Noret, der laa syd for Udløbet, bar særlig Navn af Kobbel-Sø. Nu er Noret, som det nærmere skal blive omtalt, for største Delen udtørret. Fra Oens Syd-spids udskyder i Sydost det meget smalle, over 1 Miil lange Gjedser-Rev.

Falster er, som det alt fremgaaer af det, der foran om Kysterne er bemærket, i det Hele høiere beliggende end Lolland, men er dog fladere end baade Fyen og Sjælland. Drages Hovedvandskjellene paa denne O, vil det findes, at de forene sig i et Knudepunkt ved Horreby Mølle, 75 Fod over Havfladen, og Oen fremstiller sig saaledes som en tresidet Pyramide. Dette er dog derfor ikke det høieste Punkt paa Oen; samtlige Hovedvandskjel indeholde høiere Punkter, saaledes findes i det søndre et Punkt ved Stovby paa 82 Fod, Blishøi ved Veggerløse er 80 Fod; i det østre er hele Strøget omkring Meelse og Horbelev og videre ud mod Stranden høiere, saaledes ved Halskov 118 Fod; det nordvestre Hoved-vandskjel naaer i den aasformede Rygning ved Birket 88 Fod, dernæst er Strøget fra Torkildstrup over Nørre-Kirkeby, Egelev, Nørre-Alslev og ud forbi Nørre-Vedby gjennemgaaende høiere, fra 80—125 Fod; Bavnehøi ved Nørre-Vedby, Falsters høieste Punkt, er 139 Fod. Det sees, at Vandskjellene i det Hele taget kun hæve sig til en ringe Høide (næppe en

Tredieddeel af den som forekommer paa Sjælland og Fyen). Desuagtet og skjønt Jordsmonnets Former ere meget storslaaede, kan Falster næppe kaldes flad; thi vel findes der saagodt som omkring alle Øens større Vandløb, endog tæt ved Hovedvandskjellene, meget lave og flade Strøg, men Heldingerne ned til disse ere ofte stærkt skraanende, og Øen kommer saaledes til at bestaae afvexlende af de mere eller mindre fremtrædende Fald og af de flade, mellemliggende Strøg, der hyppigt løbe ud i Moser. Leret er paa Falster fremherskende i Jordblandingen; de høiere Egne mod Nord og Nordost have en større Bestanddeel af Sand, end der findes i de fladere Egne; Kalk træder flere Steder nær til Overfladen. Skovenes Fladeindhold angives til c. 1 □ Miil og danner et eget Skovriderdistrict ($1315^1/_2$ Tdr. Land, indbefattende Hanenov Skov, Bangsebo Skov, Ovstrup Skov og Kohave Skov) under 2det Overførsterdistrict. Moser findes især i de mere bakkede Egne. Pileplantningen langs Veie og Markskjel, ligesom ogsaa de af Pilegrene flettede Hegn, ere almindelige paa Falster, dog ikke i samme Grad som paa Lolland. Af Aaer og Indsøer findes ingen af Betydenhed.

Falster har nu en Jernbane fra Orehoved til Nykjøbing, der aabnedes den 22de August 1872. Større Landeveie føre fra Gaabense Færge til Nykjøbing, derfra til Stubbekjøbing og fra denne By til Guldborg Færge. En Bro over Guldborgsund aabnedes ved Nykjøbing den 4de Juli 1867.

Falster med Hasselø har et Indbyggerantal af 27,763, hvoraf i Kjøbstæderne 4967.

Falster danner med Øerne Bogø og Farø af Præstø Amt eet Provsti.

Paa Falster ere Kjøbstæderne **Nykjøbing** og **Stubbekjøbing** samt Herrederne **Nørre Herred** og **Sønder Herred** med 27 Landsogne, hvoraf de 21 have Søkyster.

I jurisdictionel Henseende ere Falsters Landdistricter deelte i 3 Herreder: Stubbekjøbing Herred, Nykjøbing Herred og Falsters vestre Herred. 2 Lægedistricter, Nykjøbing og Stubbekjøbing, under Lolland-Falsters Stiftsphysicat. 1 Branddirectorat. Falster hører under 2den Udskrivningskreds.

Om Falsters og denne Øes Beboeres Forhold til Venden i den tidligere Deel af Middelalderen findes modstridende Efterretninger hos Saxo; paa eet Sted berømmer han Falstringernes Tapperhed og den ualmindelige Modstand, som de lode Venderne prøve, men paa andre Steder omtaler han Forbindelser, hvori de stode med disse Rigets ødelæggende Fjender. Den sidstnævnte Side af Falstringernes Stilling under de vendiske Krige maa man vistnok fastholde, saa meget mere som det er bekjendt og berettet af samme vor Histories Fader, at Kong Valdemar den Store 1159 endog havde i Sinde at hjemsøge Falster med Ild og Sværd og tugte dets Beboere for deres Mangel paa Troskab, samt at Sjællænderne med Glæde grebe denne Leilighed til at hævne sig paa den forhadte Ø, og at Toget kun forebyggedes ved en heftig Sygdom,

der pludselig overfaldt først Kongen og derpaa Absalon, og hvori de begge saae en guddommelig Advarsel imod at vende Sværdet imod sine Egne. Af slavisk Oprindelse bærer Navnet Kozelitze (sædvanligt skrevet Korzelitze eller Corselitze) tydeligt Præg. Angaaende Forlehningerne med Falster er talt i den historiske Indledning til Lolland: Kong Valdemar Seirs yngste Søn Christoffer var „Herre af Lolland og Falster", inden han 1252 blev Konge, og i Rigets Opløsningsperiode efter 1326 var Øen i nogen Tid i den holsteenske Grev Johans Hænder. Med Hensyn til en Indvandring af en lille hollandsk Coloni ved Bøtø paa den sydøstlige Landstrimmel af Falster i det 16de Aarhundrede findes noget Nærmere i en Afhandling af Pontoppidan om nogle fremmede Folks Ankomst og Forplantelse i Danmark i Kjøbenh. Selskabs (Videnskabernes Selskabs) Skrifter III. S. 126—29 (see Veggerløse Sogn). Fra ældre Tider af havde Kongerne Gods paa Falster, der efterhaanden udvidedes til næsten hele Øen. Af dette Gods blev i Christian V.'s Tid oprettet et af Landets 12 Rytterdistricter. Efterat det ved Resolution af 15de August 1763 var blevet bestemt, at hele Ryttergodset, med Undtagelse af det i det nordostlige Sjælland beliggende, skulde sælges, blev det falsterske Gods den 9de—12te September 1766 stillet til offentlig Auction i efternævnte 10 Dele, hvoraf dog kun Nørre-Ladegaard, Skjørringe og Korselidsegaard vare gamle Hovedgaarde.

Delenes Navne.	Tdr. Htk. af alle Slags.	Kjøberne.	Kjøbesum i Rd. D. C.
1) Nørre-Ladegaard, nu Westensborg	712	Agent v. Westen	53,000
2) Korselidse	715	J. Schønning	61,000
3) Skjørringe	699	Cancelliraad Stampe	44,500
4) Orupgaard	489	C. Hinckeldey	30,000
5) Stavrbygaard, nu Gjedsergaard	643	Grev Holck	39,000
6) Stangerup, nu Selveiere	520	Kammerraad Kehlet	26,000
7) Klodskov, nu Vennerslund	597	Peder Thestrup	35,500
8) Grimmelstrup, nu Hvedebal	548	Agent v. Westen	32,000
9) Egense, nu Valdnæssegaard	619	C. Hinckeldey	34,000
10) Carlsfeldt	510	J. Schønning	41,200

Det separate Bøndergods, som ikke fulgte med Gaardene, blev bortsolgt til 50—100 Rd. D. C. pr. Td. Htk.; ligeledes bortsolgtes Tienderne særskilt for 6—10 Rd. D. C. pr. Td. tiendeydende Htk., enkelt Tiende. Nykjøbing Slot blev solgt til Nedbrydelse for 16,718 Rd. D. C. (Om Ryttergodsets Salg see forøvrigt foran I. S. 396—97). Senere kom Staten dog atter i Besiddelse af noget Jordegods paa Falster, idet Godserne Westensborg og Hvedebal samt Vaalse By i Slutningen af forrige Aarhundrede atter indkjøbtes for at skaffe Fæsterne Eiendomsret over deres Gaarde og for at bevare Skovene. Bønderne til Westensborg (see forøvrigt denne Gaard) fik virkelig ogsaa næsten alle i Aaret 1807, og Hvedebals samt Vaalse Bønder i Aaret 1816 Skjøde paa deres Gaarde, men disse Sidste kunde under de daværende ugunstige Conjuncturer for Landmændene ikke udrede deres Skatter og Renter, og gik derfor i 1824 tilbage til at blive Fæstere, og derved fremkom det nye falsterske Gods, stort 625 Tdr. Htk. foruden en Deel Tiender. Dette Gods vil imidlertid nu efter Lov af 8de April 1851 være overdraget til Selveiendom.

Nykjøbing,

Kjøbstad i Sønder Herred under 54° 46′ 48″ n. B. og 0° 42′ v. L., har en smuk Beliggenhed ved den østlige Bred af det her henimod 1000 Alen brede Guldborg-Sund, omtrent midt imellem samme Sunds nordlige og sydlige Udløb, paa en mod Sundet jevnt neddalende Skraaning, mod Nordost en sid Strækning, tidligere en Bugt af Sundet*), 2¾ Mile fra Gaabense Færgested, 3 M. fra Stubbekjøbing, 3½ M. fra Grønsund Færgested og 2¼ M. fra Guldborg Færgested.

Byen har 23 Gader, hvoraf 4 ere anlagte siden 1856, 473 Gaarde og Huse (i 1837: 282, 1805: 213, 1774: 205), hvoraf 80 paa Byens Mark. Samtlige Bygningers Assurancesum udgjorde i 1871: 1,715,360 Rd. (i 1858: 1,374,500 Rd., i 1854: 954,790 Rd., i 1847: 612,270 Rd., i 1843: 478,450 Rd.). Byens Fladeindhold er 886,140 □ Alen.

Nykjøbing Kjøbstadjorder udgjøre 588 Tdr. Land Ager og Eng, af Htk. 78 Tdr. 1 Fdk. ¼ Alb.

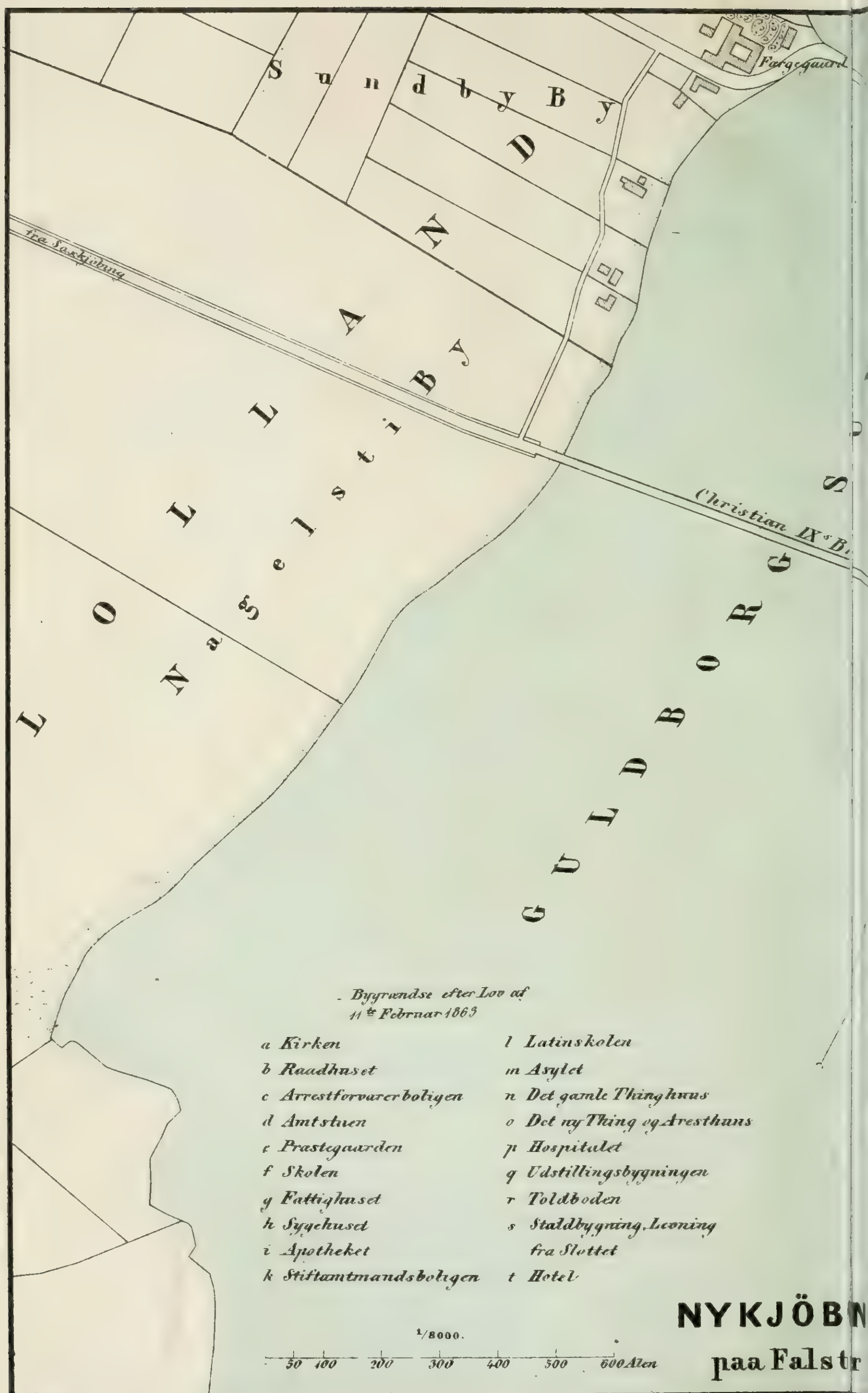
Til Nykjøbing Sogn hører foruden Kjøbstad-Communen tillige et Landdistrict, som bestaaer af nogle i Kjøbstadens umiddelbare Nærhed liggende Steder samt Gaardene Westensborg og Eiegod. Landdistrictet har Skole- og Fattigvæsen fælles med Kjøbstaden, og er derfor repræsenteret ved En af dets Beboere saavel i Skole- som i Fattigudvalget. Til de aarlige Udgifter til Skole- og Fattigvæsenet bidrager Landdistrictet en Kvotadeel, der lignes paa Beboerne af dets Forstanderskab, som navnlig med Hensyn til denne Ligning blev oprettet for endeel Aar siden. Da Landdistrictet imidlertid ikke har særskilt Skole- og Fattigvæsen, der ere de væsentligste Communalforhold, kan det neppe siges at danne en egen Commune, skjønt det har et Forstanderskab. Folkemængden i Landdistrictet udgjør 371 Mennesker.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Kirken, den gamle Franciskaner- eller Graabrødre-Klosterkirke, som 1532 tilligemed Klostret blev forladt af Munkene og derefter overladt Byen til Sognekirke**). Det er en smuk Bygning af røde Steen, med tresidigt Chor og ved den nordre Side et temmelig smalt Taarn med

*) Endnu i Wedels „Indenlandske Reise" (1806) bemærkes: „Nykjøbing er næsten ganske omgiven med Vand, thi Guldborg-Sund gjør en Indbugt henved den gamle Slotshave."

**) Byens gamle Kirke blev efter kgl. Befaling nedbrudt; den har ligget noget nord for Torvet, hvor en Plads endnu kaldes „Gamle Kirkegaard".

Fargegaard
Sundby By
NEDLAND
fra Saxkjöbing
LOLLAND
Nagelsti By
Christian IX's Br
GULDBORG SUND
Bygrændse efter Lov af 11te Februar 1863
a Kirken
b Raadhuset
c Arrestforvarerboligen
d Amtstuen
e Præstegaarden
f Skolen
g Fattighuset
h Sygehuset
i Apotheket
k Stiftamtmandsboligen
l Latinskolen
m Asylet
n Det gamle Thinghuus
o Det ny Thing og Arresthuus
p Hospitalet
q Udstillingsbygningen
r Toldboden
s Staldbygning, Levning fra Slottet
t Hotel
NYKJÖBIN
paa Falstr
1/8000.
50 100 200 300 400 500 600 Alen
A. Bull

Nykjöbing Kjöbstads Markjorder
Vestenborg Jorder
Kongens Have
Stads Markjorder
Kirkegaard
Slotsbanken
Torvet
Havnen
Havneplads
Nykjöbing Kjöb
Mølle
Prindsholm
Færgebro
ND
NG

kobbertakt Spiir, opført i Aaret 1766. 3 vellydende Klokker. Kirken har en anseelig Hovedgang med 7 smukke Hvælvinger, foruden Choret, samt i Nord en Sidegang med lavspændte Korshvælvinger. Denne har sandsynligviis tidligere været Klostrets Omgang eller i hvert Fald en Deel af Klostret. Altertavlen, der blev restaureret 1832, er 1618 skjænket af Dronning Sophie. Et Epitaphium paa en Solvplade over en Oberst Putkammer, der faldt i en Bataille paa Langeland 1659, samt endeel andre Epitaphier over adskillige paa Slottet Afdøde findes i Kirken. Paa dens nordre Væg hænger den med Portraiter prydede „Meklenborgske Stamtavle“ over Frederik II.'s Dronning Sophie af Meklenborgs Forfædre. Dronningens Portrait er nederst, Knæstykke i Legemsstørrelse med Vaabenskjoldet foran sig; derefter i opadstigende Rækker hendes Ascendenter indtil 32 Ahner; Billederne aftage i Størrelse i hver høiere

Nykjøbing Kirke og det gamle Raadhuus.

Række*). I Aaret 1832 undergik Kirken en Hovedreparation, hvorved der skete endeel Forandringer, som have gjort den lysere og givet den en mere passende Indretning. Nu er den atter restaureret i 1873, ved hvilken Leilighed den har faaet Varmeapparat. En vakker Kirkegaard omgiver Kirken; den Kirkegaard, der nu benyttes, ligger udenfor Byen mod Syd ved Jernbanestationen. Kirken eier en Jordlod paa c. 11 Tdr. Land, men ellers ikke nogen Formue. Af Kirken gives her en Afbildning.

*) Prof. C. Paludan-Müller yttrer i sin nedenfor citerede Artikel „Gamle Minder om Nykjøbing By og Slot“: Nykjøbing bevarer flere Minder om Dronning Sophie, navnlig i Byens Kirke; bedre var det maaskee at sige: Kirken, som den nu staaer, er et Minde om hende, der har ladet den overhvælve, maaskee ogsaa hende, der lod den nordlige Muur giennembugge for at lægge Munkenes Korsgang til Kirkens indre Rum. Det er Sophie, der har givet den engang prægtige Altertavle, upaatvivlelig ogsaa Prædikestolen, der ganske viser hendes Tids Kunststil i Snitværks-

Raadhuset, en gammel ved Kirken beliggende toetages grundmuret Bygning (tidligere en Deel af Graabrødre-Klostret)', hvori findes et mærkeligt Maleri, paa hvilket Sognepræsten Hr. Jesse Jessen**) († 1676) er afmalet med Hustru og 4 Børn. Naar det nye Thing- og Arresthuus er taget i Brug vil den gamle Raadstuebygning foreløbig kun blive anvendt til det Classenske Provindsbibliothek.

Det nye Raad-, Thing- og Arresthuus i Nykjøbing indviedes den 26de August 1873 efter nogle Dage forinden af Architekt V. Tvede at være overleveret til Bygningscommissionen, der paa Maribo Amtsraads og Nykjøbing Byraads Vegne havde at modtage samme. I nederste Etage findes et rummeligt Auctions- og Sessionslocale, bagved disse Amtsraadets Archivstue og en Stue til forskjelligt Brug, endvidere et Ventværelse for Vidner og Arrestforvarerens Bolig; i anden Etage forefindes en større Sal og Værelser for Byraadet, Forligelsescommissionen, Dommeren og Retten; i Sidebygningen 10 Arrester. Bygningens Grund er kjøbt for 3000 Rd., dens Opførelse har medført en Udgift af 29,000 Rd. Af disse 32,000 Rdl. svarer Nykjøbings Byraad 10,000 Rdl., Amtet det Øvrige. Det nye Raad-, Thing- og Arresthuus skal ikke alene træde istedetfor det foran nævnte gamle Raadhuus med dets Arrester, der vare gamle Munkeceller og underjordiske Munkefængsler, men ogsaa istedetfor de falsterske Herreders Thinghuus med endnu ringere Localer og Arrester, hvilket laa paa Slottets gamle Grund. Af Nykjøbing Raad-, Thing- og Arresthuus gives i Illustreret Tidende for 7de September 1873 en Beskrivelse og Afbildning. Det er herefter bygget i en Stiil, der minder om Gothiken.

Hospitalet, grundet paa en Stiftelse, som indtil Reformationen bestod under Navn af Helliggeistes Huus eller den Helligaands-Capel. Den oprindelige Klosterbygning med Taarn er i Aarene 1818—1832 efterhaanden nedbrudt. De nuværende grundmurede Bygninger ere opførte i Aarene 1821, 1833, 1846—47 og 1862. 80 trængende og svagelige Enker og ugifte Kvinder i Lolland-Falsters Stift, der „formedelst Alder og Skrøbelighed ere satte ud af Stand til selv at skaffe sig fornøden Ud-

---

prydelser. Ogsaa den Meklenborgske Ahnetavle minder om Dronningen og hendes Slægt. Man seer hende der, den kloge anseelige Dame i den sorte Silkedragt med det sammenslyngede F. og S. i Diamanter paa Brystet, et Minde om hendes Ægteskab, hvad enten dette Tegn er Frederik den Andens kongelige Navnetræk (Fredericus Secundus) eller, som Andre ville, et Symbol paa hans og hans Hustrues Kjærlighed i deres Navnes sammenslyngede Begyndelsesbogstaver, i begge Tilfælde et Tegn, der kommer mange Gange igjen i alle danske Lande, anbragt paa Alt, hvad der minder om Kong Frederik den Anden. Af Billederne paa denne Tavle, der har lidt endeel ved at den, heftet til Chorets nordlige Væg, er afbleget af Solen fra de sydlige Vinduer og ved Overmaling, er foruden Dronningens og hendes Forældres, upaatvivlelig ogsaa Bedsteforældrenes Portraiter. Blandt disse henleder sig navnlig Opmærksomheden paa Morfaderens, Kong Frederik den Førstes, fordi det er saa afvigende fra de sædvanlige Billeder, at en ganske anden Original synes at ligge til Grund. Høiere oppe er sagtens endnu et og andet Familieportrait; men tilsidst blive de 32 Ahner Phantasistykker. Iøvrigt har Maleren og Heraldikeren ikke været ganske rigtigt underrettede om Dronningens Forfædre, thi der er idetmindste een beviislig Feil i Ahnetavlen.

**) Jfr. om denne Mand Imm. Barfod „Den falsterske Geistlighed", I. S. 9—11. Under Billedet læses følgende Vers:

„Da Falster trøsteløs Carl Gustav var ihænde
Og Dommen afsagt var, Nykjøbing skulde brænde,
Har denne Herrens Mand for Fienden sig beteed
Og hele Staden frelst ved sin Veltalenhed.
For sin Fortjeneste er til etÆre-Minde
Paa denne Raadstue-Sahl hans Skilderi at finde,
Han her afmalet staaer med Hustru, Døttre, Søn,
Den Ramme giver nu hans ældste Sønnesøn."

Lorens Jessen, Justitsraad, Told- og Consumtions-Inspecteur i Kiøbenhavn. 1768.

komme", fortrinsviis saadanne, som med Hensyn til den Stilling, hvori de have levet, især vilde være lidende, naar de maatte tye til Fattigvæsenet, nyde her fri Bolig, Brænde, Medicin og Lægehjælp samt hver især en ugentlig Pengeunderstøttelse, som er forhøiet til 11 Mk. Det var i Henhold til kongelige Resolutioner af 3die December 1845 og 10de Juli 1861, at Hospitalet har modtaget sin nuværende Udvidelse, hvorefter der er oprettet en særlig Afdeling for værdige og trængende Kvinder af Middelstanden, der hver faae sit Værelse, men iøvrigt samme Ugepenge m. m. som de andre Lemmer. Efter Statshaandbogen for 1873 havde Stiftelsen ved Udgangen af 1871 en rentebærende Capital af 408,445 Rd. Af faste Eiendomme eier Stiftelsen foruden Bygningen, til en Assurance-værdi af 64,600 Rdl., Fæstegods af Hartkorn 15 Tdr. 4 Skpr. „ Fdk. 1½ Alb., endvidere Skov 5 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdk. ⅓ Alb. Htk. og Kjøbstadjorder 5 Tdr. 4 Skpr. „ Fdk. 1¾ Alb. samt Idestrup Konge- og Kirketiende. Den aarlige Kornindtægt (herunder Canon for bortsolgt Bondergods) er for Tiden c. 77 Tdr. Hvede, 196 Tdr. Rug, 1408 Tdr. Byg, 130 Tdr. Havre og 53 Tdr. Ærter. Endelig mærkes, at der til Hospitalet er henlagt efternævnte Smaalegater, der tildeels ere inddragne under Hospitalets almindelige Capital, nemlig: Fru Inger Billes Legat, en ubekjendt Stifters Legat, Apotheker F. Seidelins Legat, P. Simonsen Alrøes Legat, Elisabeth Lassen, Mag. Gert Meyers Enkes Legat, Jens Gjøstrups Legat, Toldinspecteur Lorentz Jessens Legat samt Dronning Sophia Amalies Legat. Efter Kgl. Resolution af 20de April 1872 anvendes aarlig 2000 Rd. af Hospitalets Midler i Portioner af 10 paa 100 Rdl., 10 paa 50 Rdl., 10 paa 25 Rdl. til Understøttelse for Trængende udenfor Stiftelsen, saavel af Mand- som Kvindekjønnet, gifte eller ugifte, hjemmehørende i Lolland-Falsters Stift, med fortrinlig Adgang for Trængende, som ifølge deres Stilling især vilde være lidende, hvis de ingen anden Hjælp kunde faae end den almindelige Fattighjælp, dog at Arbeidere af begge Kjøn, der have fyldt deres 60de Aar, uden at have nydt Fattighjælp, ikke udelukkes. Hospitalet har et Capel, hvori der prædikes af Sognepræsten hver 14de Dag. En Forstander har Bestyrelsen af Hospitalet.

Et Fattighuus, taget i Brug 1855 og indrettet tillige til en Arbeidsanstalt, og et **Sygehuus.**

Cathedralskolen, der for Tiden har et Lærerpersonale af en Rector, 3 Overlærere, 5 Adjuncter samt en Timelærer i Sang og Gymnastik, er beliggende paa Slotsgaden. Gaarden erhvervedes i Aaret 1808 og fraflyttedes da det gamle Locale ved Kirken. Skolens Bibliothek eier ifølge Overlærer J. D. Hages Testamente af 19de Februar 1834 en rentebærende Capital af 1500 Rd., en Hartkorns-Egalisations Obligation paa 50 Rd. og en Jordlod ved Stege paa 12½ Td. Land.

Det Classenske Provindsbibliothek. Dette henstod tidligere paa Korselidse, men flyttedes i Aaret 1838 til Raadstuebygningens nederste Etage. Bøgernes Antal er senere forøget med nogle Doubletter fra det store Classenske Bibliothek i Kjøbenhavn, og er nu c. 10,000 Bind, meest landoeconomiske, historiske og technologiske Skrifter. Der udlaanes til By og Omegn, saa at det kan betragtes som et offentligt Bibliothek, skjønt det tilhører det Classenske Fideicommis.

Borger- og Realskolen, opført 1856.

Industriudstillings- og Theaterbygningen, opført af et Actieselskab.

Jernbanegaarden.

Gasværket, anlagt 1866.

Asylbygningen.

Indbyggernes Antal var i 1870: 3645 (1718 af Ndkj. og 1927 af Kvdkj.); i 1860: 3242; i 1855: 2608; i 1850: 2123; i 1845: 2028; i 1801: 1079; i 1769: 1040.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en *overordentlig Skat* ansattes 564 Skattepligtige til en Skatteindtægt af 340,679 Rd.

Byens *Handel* er tiltaget med den nærmeste Omegns voxende Velstand og navnlig efterat Byens Opland i 1867 blev forøget ved Anlæget af Broen til Lolland. Det forventes, at Jernbaneanlægene paa Lolland og Falster ville bidrage til dens yderligere Fremvæxt.

Af de vigtigere Varer blev i 1871 *fortoldet* ved Nykjøbing Toldsted: 19,912 Pd. Viin, 3656 Vtl. andre Spirituosa, 10,306 Pd. Humle, 99,425 Pd. Kaffe, c. 24,000 Tdr. Steenkul, c. 960 Tdr. Salt, 11,533 Pd. Bomulds- og Linnedgarn, 23,477 Pd. Bomulds- og Linnedvarer, 669 Pd. Silkevarer, 16,554 Pd. Uldvarer, 1,851,748 Pd. Stangjern, 3930 Pd. Risengryn, 39,461 Pd. Sukker, 6645 Pd. Sirup, 561 Pd. Thee, c. 130,000 Pd. Tobaksblade, 1575 C.-Lstr. og 35,039 C.-Fd. Trælast.

Den *samlede Udførsel af Kornvarer* var i 1871: 87,455 Tdr. (i 1870: 82,133 Tdr., i 1855: 59,466 Tdr., i 1854: 71,172 Tdr., i 1853: 58,947 Tdr., i 1852: 75,343 Tdr., i 1851: 70,253 Tdr.), hvoraf til Udlandet 71,680 Tdr., nemlig 37,884 Tdr. Hvede, 32,165 Tdr. Byg, 1496 Tdr. Ærter og 135 Tdr. Hørfrø. Af disse 71,680 Tdr. gik til England 29,510 Tdr., til Norge 1100 Tdr., til Holland 3581 Tdr., til Sverrig 500 Tdr., til Slesvig og Holsteen 3795 Tdr., til Lybek 1932 Tdr. og til Belgien 31,262 Tdr.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde i 1871: 47,315 Rdl. (i 1870: 46,331 Rd.); Brændeviinsbrændingsafgiften 10,551 Rd. (i 1870: 10,285 Rd.).

Skibsfarten var i 1871: i *indenlandsk Fart* indgaaet 327 Fartøier af 2884¼ C.-Lstrs. Drægtighed med 2241¾ C.-Lstrs. Bestuvning; udgaaet 375 Fartøier af 3364 C.-Lstrs. Drægtighed med 2295¾ C.-Lstrs. Bestuvning; i *udenlandsk Fart* indgaaet 243 Fartøier af 4485 C.-Lstrs. Drægtighed med 4091¾ C.-Lstrs. Bestuvning; udgaaet 204 Fartøier af 3630¾ C.-Lstrs. Drægtighed med 2638 C.-Lstrs. Bestuvning. Nykjøbing har alt i flere Aar staaet i directe Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn og flere Stæder i Danmark, nu er der ogsaa fra 1873 aabnet en Dampskibsfart paa Rostock.

Ved Toldstedet var ved Udgangen af Aaret 1871 hjemmehørende 39 *Fartøier* af 661½ C.-Lstrs. Drægtighed.

Af industrielle Anlæg mærkes: 1 Bogtrykkeri, hvorfra udgaaer en Avis („Lolland-Falsters Stiftstidende"), 3 Jernstøberier og Maskinfabriker med tilsammen 45 Arbeidere og et Product af c. 200,000 Pd. Støbegods aarlig, en Tobaksfabrik (beskjæftiger 48 Arbeidere og forarbeider 130,000 Pd. Tobaksblade aarlig), et Farveri med Damp-Stampeværk, 2 Garverier, 1 Kalkbrænderi, 2 Skibsbyggerier, 1 Dampmølle og 2 Dampbrænderier, der producere c. 230,000 Potter 8 Gr. Brændeviin aarlig. I Landsognet tæt udenfor Byen er beliggende 1 Damp-Ølbryggeri og 1 Mineralvandsfabrik. Førstnævnte beskjæftiger 12 Arbeidere og producerer Øl af 2200 Tdr. Malt aarlig; i Sidstnævnte beskjæftiges 8 Arbeidere og produceres 100,000 Qvartflasker Soda- og Selterswand aarlig.

Kreaturholdet i Nykjøbing var den 15de Juli 1871: 180 Heste, 193 Stkr. Hornkvæg, 64 Stkr. Faar og 294 Stkr. Sviin.

Paa Nykjøbing Bymark ere 9 bebyggede og 18 ubebyggede Lodder fra 1—8 Tdr. Htk., 21 Huse med Jord, 49 uden Jord, 98 ubebyggede Lodder under 1 Td. Htk.

I Nykjøbing afholdes aarlig 4 Markeder: i April med Heste og Kvæg, i Juli og October med Kram, i November med Heste og Kvæg.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged, By- og Raadstueskriver i Nykjøbing samt Herredsfoged og Skriver i Nykjøbing Herred.

Byraadet bestaaer foruden Formanden (Borgmesteren) af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; c) for Fattigvæsenet; d) for Skolevæsenet; e) for Brolægnings- samt Vei- og Vandløbsvæsenet; f) for Gasværket og den offentlige Belysning; g) for Communens Bygninger og andre Eiendomme samt Vandvæsenet.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1871: til Fattigvæsenet 8517 Rd., Skolevæsenet 4981 Rd., Rets- og Politivæsenet 1194 Rd., Brandvæsen 1575 Rd., Medicinalvæsen 489 Rd., Byens Gader og Veie 513 Rd., Gadebelysning 810 Rd., Bidrag til Statskassen 6032 Rd. (deraf overordentlig Skat efter Lov af 2den Juli 1870: 4773 Rd.), Amtsrepartitionsfonden 146 Rd., Amtsskolefonden 287 Rd. Af fornævnte Udgifter er tilveiebragt: a) ved særlige Indtægter 6348 Rd., b) ved Paaligning 22,253 Rd. (paa Grundskat 1538 Rd., Huusskat 1503 Rd., Formue- og Leilighedsskat 19,212 Rd.), c) Bidrag fra Landsognet 817 Rd., d) Overordentlig Skat efter Lov 2den Juli 1870: 4773 Rd.

Ved Udgangen af Aaret 1871 eiede Communen: a) i rede Penge og Obligationer 27,320 Rd., b) i faste Eiendomme 75,300 Rd. Communen skyldte til samme Tid 75,910 Rd.

Den nu fuldendte Opførelse af et nyt Raad-, Thing- og Arresthuus for Byen i Forening med Nykjøbing Herred og Falsters vestre Herred har medført en Udgift af 30,000 Rd., hvoraf Byen bidrager 10,000 Rd.

En Restauration af Kirken, som udføres i 1872 og 1873, medfører en Bekostning for Byen af 20,000 Rd. Til begge Arbeider tilveiebringes Midlerne ved Laan.

Af Legater mærkes: Kjøbmand Christen Løyes og Hustrue Karen Margrethe Løyes Understøttelseslegat, som eier en Capital af 7300 Rd., og Karen Margrethe Løyes Legat til Understøttelse for trængende Sømænd med en Capital af 1000 Rd. Det Mohrenholzske Legat, som bestyres af 2 af Byens Borgere, indbringer omtrent 1000 Rd. aarlig, der for Tiden nydes af Stifterens endnu levende Slægtninge i Tydskland, men skal efter deres Død anvendes til Understøttelse af 20 fattige Borgerenker i Nykjøbing.

Byen har et Brandcorps paa c. 450 Mand og et Politicorps paa 34 Mand.

Havnevæsenet bestyres af et Udvalg af Byraadet, bestaaende af Borgmesteren og 4 andre Medlemmer. Havnekassen eiede ved Udgangen af Aaret 1871: 7675 Rd., men skyldte 5609 Rd. Indtægten var i 1871: 6667 Rd. og Udgiften 3888 Rd. Siden 1867 er Havnebolværket forlænget indtil Broen over Guldborgsund, omtrent 150 Alen, og Pladsen indenfor opfyldt. I 1859—60 er det søndre Løb igjennem Guldborgsund fordybet saaledes, at den mindste Dybde er 9 Fod. Det nordre Løb har en Dybde af mindst 14 Fod ligesom ved de ydre Bolværker. Det indre Havnebassin udgjør 11,700 □ Alen med en Dybde af 9—12 Fod.

I geistlig Henseende er Systofte Sogn i Sønder Herred annecteret til Nykjøbing Pastorat. Foruden Sognepræsten er der ansat en Capellan pro loco.

Foruden Cathedralskolen har Byen en Borger- og Almueskole, deelt i en Friskole og en Betalingsskole. Ved begge Afdelinger er ansat 6 Lærere og 1 Lærerinde, der forestaaer den kvindelige Haandgjerningsskole. Communen understøtter derhos en Haandgjerningsskole for Drenge (Snitteskole) samt en Aftenskole for confirmerede Drenge, der er oprettet af den forhenværende Industri- og Haandværkerforening og som meget benyttes. Af private Skoler for Pige- og Drengebørn gives 4.

Nykjøbing er Sæde for Stiftamtmanden over Lolland-Falsters Stift, der tillige er Amtmand over Maribo Amt, Biskoppen over Lolland-Falsters Stift, Stiftsphysicus og Amtsforvalteren for Nykjøbing Amtstuedistrict. Byen hører under Nykjøbing Amtstuedistrict og Lægedistrict. Districtslægen boer i Byen. Apothek. Med Nykjøbing Landsogn 2den Udskrivningskreds 208de Lægd. Valgsted for Maribo Amts 4de Folkethings Valgkreds.

Ved Toldstedet er ansat en Toldforvalter, en Toldcontrolleur og 3 Toldassistenter, hvoraf 1 er stationeret ved Guldborg; ved Postvæsenet en Postmester, der tillige har Tilsyn med Befordringsvæsenet. Telegraphstation. Jernbanestation.

Gasværket blev anlagt i 1866 med en Bekostning af c. 38,000 Rd. I 1871 var Afsætningen af Gas til Belysning 1,580,400 C.-Fd. à 15 Mk. pr. 1000 C.-Fd. og til Kogning 744,800 C.-Fd. à 10 Mk. pr. 1000 C.-Fd. Indtægten var 8687 Rd. og Udgiften 7058 Rd.

Byen har en Sparekasse, stiftet den 28de Januar 1828. Indskuddene i samme udgjorde ved Udgangen af Aaret 1872: 545,434 Rd.; desuden eier Kassen i opsparet Capital 26,287 Rd.

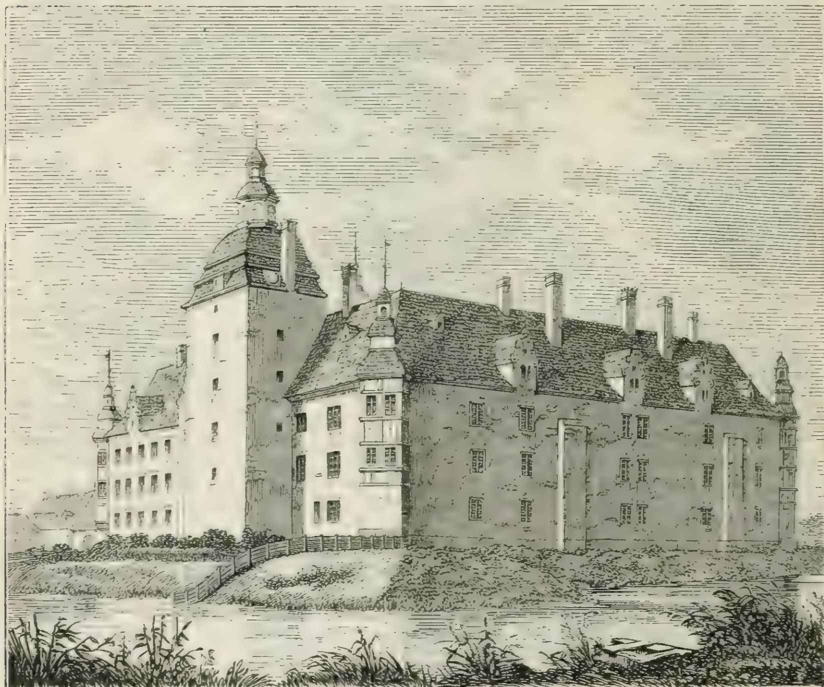
Den til Byens Mark stødende Arm af Sundet, Hasselø-Vig, c. 600 Tdr. Land, er i 1871 inddæmmet, med et Resultat, der synes at være heldigt.

Byens Vaaben, som her er afbildet, er et tremastet Skib, i hvis Forstavn sees en Løve, ved hvilken man formodentlig har villet betegne Byens Egenskab som Residentsstad for Medlemmer af den kongelige Familie.

Naar Byen er anlagt, vides ikke; den nævnes i Valdemars Jordebog 1230—40. Alt i de vendiske Krige er der vistnok ved Byen opført en Borg, der senere blev og igjennem Aarhundreder vedligeholdt sig som et af Danmarks betydeligste Slotte. 1252 eller 1253 i Christoffer I.'s Tid blev Slottet indtaget og Byen afbrændt af Lybekkerne og Holstenerne. Nogle Aar derefter blev det atter indtaget og Byen brandskattet af Holstenernes Flaade. 1287 blev Nykjøbing hjemsøgt af Marsk Stig, understøttet af den norske Flaade. 1328 beleirede Christoffer II. Nykjøbing Slot. Christoffer II. døde paa Slottet en af de første Dage i August 1332. Den 22de Novbr. 1365 sluttedes her en Fred mellem Danmark og Hansestæderne. 1419 stiftede Kong Erik af Pommern et Franciskanerkloster i Nykjøbing. Kongen skjænkede nemlig St. Nicolai Capel med de Boder og den Abildgaard, der kaldtes Kongens Gaard, til det Kloster, han tillod maatte anlægges „Vor Frue, St. Michael og St. Franciscus til Hæder", til deres Tjenestes Mérelse og christne Folk til Sjælegavn. En anden Stiftelse var det Helligaandshuus, som laa nær ved Graabrødrenes Kloster og ikke maa forvexles med dette. Først 1452 omtales dette; det synes at have været stiftet af nogle Adelsmænd fra Egnen. Kong Hans skjænkede Idestrup Kirke dertil, idet han betingede sig, at der i samme skulde holdes „den Helligaands Tider" hver Dag, med Ottesang, Prim, Terts, Sexts, Nonmesse, Aftensang og Nattesang. Ved Brev af 5te Juni 1532 skjænkede Kong Frederik den Første Nykjøbing Borgere den ene af Graabrødre Klosters Bygninger til et Raadhuus og dets Kirke til en Sognekirke, da deres ældste Kirke skulde nedbrydes. Helligaandshuset blev skjænket, som foranført, til Oprettelsen af et Hospital. Den 7de Juli 1507 blev atter i Nykjøbing sluttet et Forlig imellem Danmark og Hansestæderne (den saakaldte nykjøbingske Reces). 1588 blev Slottet Enkesæde for Dronning Sophie af Meklenborg. Hun lod det ældre Slot for en stor Deel nedrive og opførte det nye med 4 Fløie i 3 Etager, eet stort og tre mindre Taarne. Af Slottet, saaledes som det blev opført af Dronning Sophie, gives paa næste Side en Afbildning. Af en gammel Optegnelse (Langebek Excerpter Nr. 201, Niels Friis), sees, at Kong Frederik II. dog alt 1586, da han var i Nykjøbing med Hertug Ulrich af Meklenborg, havde besluttet sig til at ombygge Slottet. Sammesteds findes under 21de November 1588 bemærket: Herman Steenhugger af Helsingør faaer 45 Rd. paa Regnskab for gullandske Blokksteen, han med egne Folk havde opbrudt paa Gulland, og hvoraf alt over 2000 Fod vare fremkomne til Nykjøbing Slot, at forbruge til den ny Bygnings Behov, pr. 1000 Fod $2^1/_2$ Tl., efter den Sal. Konges Brev og Bestillings Lydelse til bemeldte Herman. 1589, 6te Mai, faaer Philip Brandin, Bygmester (han var sendt og recommanderet af

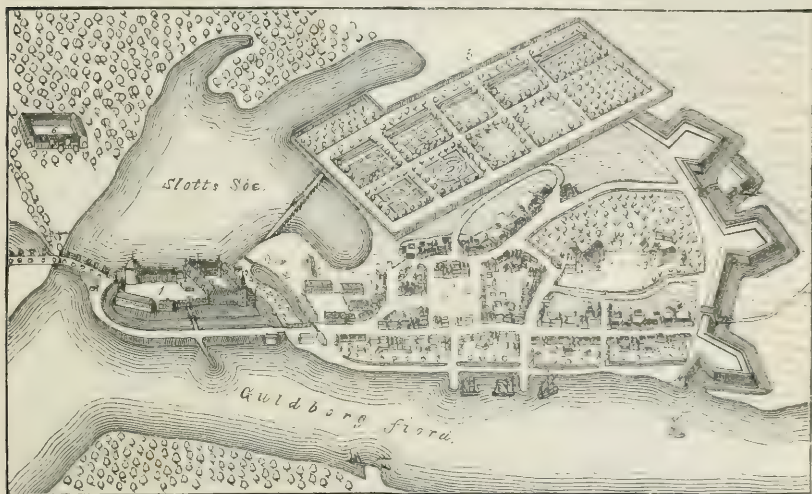
Hertug Ulrich) 1000 Rd. paa Regnskab af den Sum Pending, hannem af den udvalgte Prinds og Konge var tilsagt for Nykjøbing Slot i Falster, han igjen af ny skulde opbygge og forfærdige. Kong Christian den Fjerde besøgte flittigt sin Moder paa Nykjøbing Slot, især da han pleiede at lægge Veien over Falster, naar han reiste til Hertugdømmerne. Historien har berettet om Dronning Sophie, at hun paa Nykjøbing Slot levede et stille tilbagetrukket Liv, beskjæftiget med Børnenes Opdragelse og med at samle den betydelige Formue af 3 Millioner Rd. Species, som hun efterlod sig. Hun hjalp dog under denne Samlen paa Liggendefæ, under hvilken hun ogsaa søgte at gjøre Guld, paa Landvæsenet i sine Lehn, udkjøbte Adelen af dem, holdt 3—400 Mennesker til Haandgjerningsarbeide og var høist gavmild og vennesæl mod de Lærde; hun holdt dog ogsaa paa Orden og Nøiagtighed i det Smaa, og man seer af en Opskrift over Indholdet af en Kiste, at deri gjemtes „der Jungfern Geräthe und Achter-

Nykjøbing Slot.

Wulsten". (De gode Damer have altsaa maattet gaae til den strenge Frue for at faae deres Stadsdragt; et Sagn siger dog, at de havde en anden Dragt i Reserve, hvorefter et Huus i Nærheden, hvor denne hemmelig blev taget paa, bærer endnu Navnet Pyntenborg). Den 4de October 1631 døde denne mærkelige Dronning paa Nykjøbing Slot. Prof. Paludan-Müller tilføier ved at omtale Dronningens Død og hendes efterladte Rigdom: „Men om hun nok saa hæderligt har samlet og brugt sin Rigdom med et udmærket oeconomisk Geni, hvad Adkomst giver saa dette hende til et varigt Eftermæle? Nei, havde hun ikke havt andet end sin Guldmagerkunst, havde der ikke været andet ved hende end verdslig Kløgt til at samle og fastholde, saa vilde hun alene kunde mindes som en Mærkelighed; men denne Dronning havde mere end Forstand, hun havde Sands for aandelige Ting, og hendes Navn er knyttet til en af det danske Folkelivs skjønneste Blomster. At hun kjendte sin Bibel tilbunds, det deelte hun med sin Samtid; hun havde ogsaa læst alle Luthers Skrifter og var saaledes inde i de

Religionsspørgsmaal, der bevægede Datiden, at hun kunde optage en Kamp med dem, der sagde imod. Og aldrig vil hendes Besøg hos Tycho Brahe paa Uranienborg glemmes, hvor hun mødtes med Anders Sørensen Vedel, der fortalte hende om de gamle danske Folkeviser og maatte love hende et Udvalg af dem. Havde hun ikke været, havde hun ikke atter og atter trængt paa den trofaste men langsomme Arbeider, havde vi maaskee ikke faaet mere af Kjæmpeviserne, end vi fik af Anders Vedels store danske Krønike". Tre Aar efter Dronningens Død blev Slottet Residents for hendes Sønnesøn Prinds Christian, der i Faderens levende Live var udvalgt til Konge. Han levede der med sin Gemalinde, den sachsiske Prindsesse Magdalene Sibylla, indtil sin paa en Badereise i Tydskland indtrufne Død 1647. Prindsessen boede ogsaa efter hans Død af og til paa Slottet, indtil hun indgik nyt Ægteskab 1652 med Hertug Frederik Wilhelm af Sachsen-Altenburg. I den Periode opholdt under Prindsens og Prindsessens Fraværelse i Aaret 1640 Gustav Adolps Enke, medens de Forviklinger varede, der tvang hende til at forlade det svenske Hof, sig i nogle Maaneder paa Nykjøbing Slot. Fra 1670 til 1685 boede paa Slottet om Sommeren Kong Frederik den Tredies Enke Dronning Sophie Amalie af Brunsvig-Lyneborg, ligesom efter Kong Christian den Femtes Død Slottet var Sommerbolig for dennes Enke Charlotte Amalie

Nykjøbing efter Resen.

1. Nykjøbing Slot. 2. Kirken, som kaldes Graabrødre. 3. Hospitalet. 4. Raadhuset. 5. Dronningens Have. 6. Ladegaarden.

af Hessen. Aar 1767 blev Slottet bortsolgt stykkeviis, da det heelt ikke kunde udbringes høiere end til 7205 Rd., for en Kjøbesum af 16,718 Rd. og det med alt sit nagelfaste Tilbehør. Det blev da nedbrudt, og af dets Materiale opførtes adskillige Hovedgaarde.

Naar man betragter Afbildningen af Nykjøbing i Resens Atlas, som gjengives her, seer man, at Byen mod Syd har været dækket af Fæstningsværker, Vold med 3 Bastioner og et Udenværk samt Grave. Disse Værker slutte sig paa den ene Side til Sundet, men begrændses paa den anden Side af Slotshaven, der atter støder til den senere udtørrede Slotssø; mellem Slotssøen, en Bugt af Sundet, og selve Sundet ligger Nykjøbing Slot med sine Grave. At Byens Fæstningsværker tidligere have sluttet sig til Slotssøen, men forinden den Resenske Tegning blev optagen, tildeels ere sløifede for Haveanlægenes Skyld, staaer til at antage. Af Voldene og Gravene findes endnu betydelige Levninger i et offentlig Anlæg sydost for Byen. De nævnte Fæstningsværker mod Sydost ere, efter Nogles visnok rigtige Formening, hvilket Sagnet i Byen ogsaa bekræfter, anlagte af Kong Carl Gustav. Formodentlig skrive de sig da fra det Tids-

punkt, da denne Erobrer begyndte at frygte for Danmarks Allierede, den tydske Keiser, Polen og Brandenburg, som han maa have ventet vilde forsøge et Angreb over Falster paa hans Stilling. Andre have været af den Formening, at Anlæget af Fæstningsværkerne alt har været paabegyndt i Christian IV.'s sidste Krig med Sverrig, og at de kun ere blevne restaurerede af Carl Gustav. Det var ved Carl Gustavs Indtrængen i Byen, da denne ikke formaaede at udrede den trykkende Brandskat, og derfor skulde have været offret til Luerne, at Præsten Jesse Jessen, hvis Billede, som ovenmeldt, findes paa Raadstuen, talte djærve Ord i Kirken om Fjendens Grumhed og med opmandende Tale søgte at styrke de nedtrykte Borgere. Carl Gustav, der selv havde været i Kirken, tyktes godt om Mandens kjække, men dog besindige Adfærd, og ønskede derfor at lære ham noget nærmere at kjende, hvorfor han lod Jessen sige, at han vilde tage sin Middag hos ham. Præsten undskyldte sig med, at han kun havde lidt Erter og Flæsk, det Eneste Svenskerne havde levnet ham; men Kongen kom dog, og Præsten talte atter ved Bordet indtrængende Ord til Kongen og reddede ved sin brave Kjækhed den ulykkelige By. Engang senere har Nykjøbing atter været gjæstet af en Hersker af et verdensberømt Navn, og denne Gang knytter atter Erindringen sig til et Maaltid, som det synes ikke meget rigere end det, der blev Carl Gustav til Deel*). I et i den gamle Gaard paa Hjørnet af Langgade og Færgestrædet forefindende Værelse, der ved sit gammeldags Paneelværk lader formode, at det endnu er omtrent i samme Form som for 150 Aar siden, findes en Trætavle ophængt, hvorpaa læses med malede Bogstaver:

„Ihro Czarische Majestät zu Moscovien Peter Alexewitz hat hier gespeiset Anno 1716 d. 15 July.

J. R. F."

Dette Czar Peters Besøg i Nykjøbing modtager sin Forklaring deraf, at ifølge hans og Kong Frederik IV.'s hamborgske Convention af 3die Juni 1716 afgik Czaren i Juli fra Rostok med sin Galeiflaade og sit Infanteri til Kjøbenhavn, ankom med sin Gemalinde og nogle Ministre den 14de under Falster og den 17de til Kjøbenhavn. Bogstaverne J. R. F. betyde Iver Rosenfeldt, der dengang var Herbergerer i Byen.

---

*) I Apotheker i Nykjøbing Claus Seidelins af ham selv forfattede Levnedsbeskrivelse (Hist. Tidsk. 3. R. 2. B. S. 269 flg.) meddeles følgende Beskrivelse af Czar Peters Ophold i Nykjøbing: „Anno 1716 hafde vi her i Nykjøbing en Visite af Czar Peter 1ste af Rusland, kaldet den store. Han anlangede om Natten $^1/_2$ Miil fra Gjedesby med Prinds Menzicof og en Deel andre russiske Kneser og Generaler udi nogle Baade, da de strax kastede sig paa nogle løse Bønderheste paa Marken, som gik ind med dem til Landsbyen, saa de kom ind hos Fogden og Kromanden, hvilken tilligemed hans Kone Czaren strax jog ud af deres Seng, og sprang med Støvlerne paa strax derudi saa varm som den var, da Fogden siden maatte forsyne de andre saadan som han kunde, og da det var skeet, sendte han strax et ridende Bud til Nykjøbing at lade Czarens Ankomst vide, hvorpaa her blev gjort alle de Anstalter, man kunde, for at tage imod ham: Man sendte strax Bud til Lolland til Stiftamtmand Lützau og Amtmand Reichau at de kunde komme for at tage imod ham. Amtsforvalter Tecchmand med Huus- og Ridefoged Møller forføiede sig strax ud til Giedesby og toge alle de Kareter, Vogne og Heste, der vare i Byen, med sig for at være Czaren og hans Suite til Tjeneste, Trommerne gik, at Borgerne skulde samle sig for at paradere ved hans Indkomst, og Nykjøbings honette Madammer maatte op paa Slottet for at tillave et Middagsmaaltid til ham. Han kom da her til Byen Dagen derpaa Kl. 11 Formiddag, dog ikke i nogen Karet, men i en Art liden aaben Chaisse, som blev baaren af 2 Heste, hvilke han havde med sig, og blev ført paa Slottet; men han var ikke fornøiet dermed, thi han vilde have spiist i et Værtshuus, hvorfor da han fandt sin Kok paa Slotstrappen, prylede ham brav af. Endelig tog han dog derimod, men begyndte at spise alene, saa at Lützou og Reichau maatte retirere sig. Han saae ud som en Underofficeer eller rettere som en Boddel, han var høi af Vært, var klædt i en skiden blaaklædes Klædning med Messingknapper, havde en stor bred Hirschfænger som et Boddelsværd ved Siden i et Læder Gehæng oven paa Kjolen, store Støvler paa Benene, en liden Klædes Cachet paa Hovedet, en maadelig Knævelsbart og en stor lang Spanskrørsprygl i Haanden, men saae ellers ikke ilde ud." Om Aftenen vilde han ikke tage Aftensmaaltid paa Slottet, Seidelin fortæller derimod, „at han traadte ind hos Postmester Iver Rosenfeldt og lod sig der servere med Rug og Hvede Brød, hollandsk Ost, Godtøl, Brændeviin og Viin og især hovede ham god Danziger Prysling". „Jeg var da og", fortsætter S., „sluppen ind til Rosenfeldts for at see Czaren spiise, som skete med megen grace, thi naar han havde smurt sig et Stykke Smørrebrød, slikkede han altid Smørret reent af Kniven igien". Da Nykjøbing atter havde fyrsteligt Besøg gik det formeligere til. Det var i 1750 at Kong Frederik V. kom til Nykjøbing Slot; med ham fulgte den mægtige Yndling Grev Adam Gottlob Moltke, Geheimeraad Raben, Geheimeraad v. Osten, Grev Knuth og Admiral Schindel. Kongen tog Bolig paa Slottet, hvor det blev tilladt „alle og enhver af skikkelige Folk at see ham spise, og man kunde observere, at hans skarpe og dog milde Oie giennemløb alle Tilskuerne". Om Nykjøbings Slot yttrede Kongen, da han ved Ankomsten betragtede det: „Det er dog en artig gammeldags Bygning, Vi ville holde den vedlige". Seidelin, hvem disse Meddelelser skyldes, oplevede dog at see Slottet nedrevet, knap 20 Aar efter at Kong Frederik gav sit Tilsagn. Det er ovenfor omtalt, at vor nuværende Konge overværede Indvielsen af den nye Bro mellem Lolland og Falster; imellem ham og hans Oldefader Kong Frederik V. have Kongerne Frederik VI. og Christian VIII. begge besøgt Nykjøbing henholdsviis i Aarene 1811 og 1843.

Czaren har altsaa taget tiltakke med den simpleste Leilighed. Keiser Nicolaus, der var bleven underrettet om, at der i Nykjøbing opbevaredes et saadant Minde om hans store Forgjænger paa Thronen, har i Aaret 1845 i Anerkjendelse af den Pietet, der har ladet dette Minde blive holdt i Hævd, tilstillet den daværende Eier af Gaarden, hvor Tavlen findes, en Gave af 100 Sølvrubler og en Guldmedaille til at bære i St. Anna-Ordenens Baand (see Rescript af 15de Januar 1846 i Algreen-Ussings Rescriptsamling). Den 5te Juli 1867 besøgte Storfyrst-Thronfølgeren af Rusland, der havde ledsaget Kong Christian til Indvielsen af Broen over Guldborgsund, det gamle Huus ved Torvet i Nykjøbing, der gjemte Minder om Czar Peter. Storfyrsten sendte senere som en Gave Czarens Portrait samt en Mindetavle, hvilke nu findes i Værelset ved hiin Tavle fra 1716. Medens Stubbekjøbing indtil ind i det 16de Aarhundrede synes at have været Falsters betydeligste By, blev den i dette Aarhundrede, vel især efter at Nykjøbing Slot var blevet Enkesæde for den driftige, Virksomhed omkring sig spredende Dronning Sophie, ganske fortrængt af Nykjøbing. Vel har det standset Byens Tiltagen, at Slottets Afbenyttelse som Enkesæde ophørte; dens Folkemængde tiltog saaledes i Aarene 1769—1801 kun fra 1040 til 1079; men i indeværende Aarhundrede har Folketallet hævet sig til over 3600, medens flere af de ovenanførte Tal tyde paa en tilsvarende materiel Fremvæxt. Ved Siden af Falsters Landbostands lykkelige Udvikling har Byens forbedrede Havn og den lette Seilads gjennem Guldborg-Sund bidraget væsentlig hertil. Hvad den seneste Tid angaaer, maa vistnok særlig Vægt lægges paa Forbindelsen med Lolland ved den den 4de Juli 1867 aabnede Bro over Guldborgsund (kaldet efter Kong Christian IX., der var tilstede ved Aabningen; Svingbro 128 Fod lang, fast Bro 872 Fod, hvortil slutter sig paa Falstersiden et Brohoved paa 35 Fods Længde, paa Lollandssiden en 1007 Fod lang Dæmning). Det staaer til at antage, at Jernbaneanlægene paa Lolland-Falster, af hvilke Banen fra Orehoved til Nykjøbing aabnedes den 22de August 1872, ville bidrage til yderligere at hæve Byen. Cathedralskolens og Hospitalets Udvidelse ere vistnok ogsaa Momenter, der i saa Henseende ville være at tage i Betragtning.

See „Gamle Minder om Nykjøbing By og Slot" af Prof., Dr Chr. Paludan-Müller i Lollands-Falsters Stiftstidende for 1865, Nr. 270 og 276.

Stubbekjøbing,

Kjøbstad i Nørre Herred, høit beliggende umiddelbart ved Søen, nærved Grønsunds nordlige Indløb, i en skovløs Egn, under 54° 53′ 20″ n. B. og 0° 32′ v. L., 3 Mile fra Nykjøbing og 2¼ M. fra Gaabense Færgested*). Øst for Byen ligger en lille Vig af Havet, hvilken tidligere gik sønden om Byen og dannede dens Havn.

Byen har 8 Gader og 194 Huse og Gaarde, hvoraf 168 i den egentlige By, og som ere brandforsikkrede for 604,120 Rd. Byens Fladeindhold er 577,589 □ Alen.

Stubbekjøbing Kjøbstadjorder udgjøre 396 Tdr. Land Ager og Eng, med 65 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. Htk. Jorderne ere udskiftede.

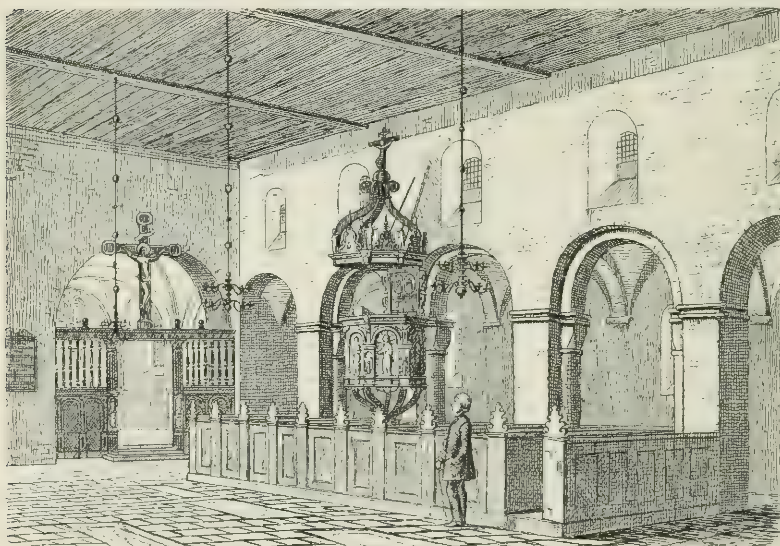
Af offentlige Bygninger mærkes:

Kirken, en temmelig stor, men ikke smuk Bygning, hovedsagelig bygget af Kridtsteen med nogen Anvendelse af Kampesteen, med et svært

---

*) I „Bornholm, beskrevet paa en Reise i Aaret 1815" af Rawert og Garlieb, give de Reisende, der formedelst en Storm maatte søge Stubbekjøbing, en Beskrivelse af denne Byes Beliggenhed saaledes: „Stubbekjøbing har fra Søsiden et meget tækkeligt Udseende; Kysten er temmelig høi og gaaer brat ned. Ovenpaa ligge Husene, omringede af de tildeels ret smukke Haver, hvoraf nogle strække sig ned til Stranden, og hvis høie Træers grønne Løv afvexle behageligt med de røde Tage og oplive Maleriet."

Taarn, som i Slutningen af forrige Aarhundrede fik et lygteformigt Spiir, der nu for nogle Aar siden atter er nedtaget; fra Taarnet er en skjøn Udsigt*). To Udbygninger eller Capeller, hvoraf det ene fordum var indviet St. Anna, hvem Kirken ogsaa skal være helliget. I 1857 undergik Kirken nogle Forandringer, som have forskjønnet den betydeligt, idet en Masse af smagløse Pulpiturer, som baade formørkede Kirken og skjulte et overordentlig mærkeligt Parti af samme, bleve fjernede. I denne Kirkes søndre Muur og Sidegang (Munkegangen) findes nemlig et af de mærkeligste og ældste Stykker af Architektur her i Landet. Ved en opmærksom Jagttagelse bliver det indlysende, at Kirken oprindelig er bygget som en Basilika i reen Rundbuestiil med et Midtskib, der altid har havt fladt Loft, og tvende hvælvede Sideskibe. Men allerede i Begyndelsen af Spidsbuealderen har man bygget Choret om og langt senere har man

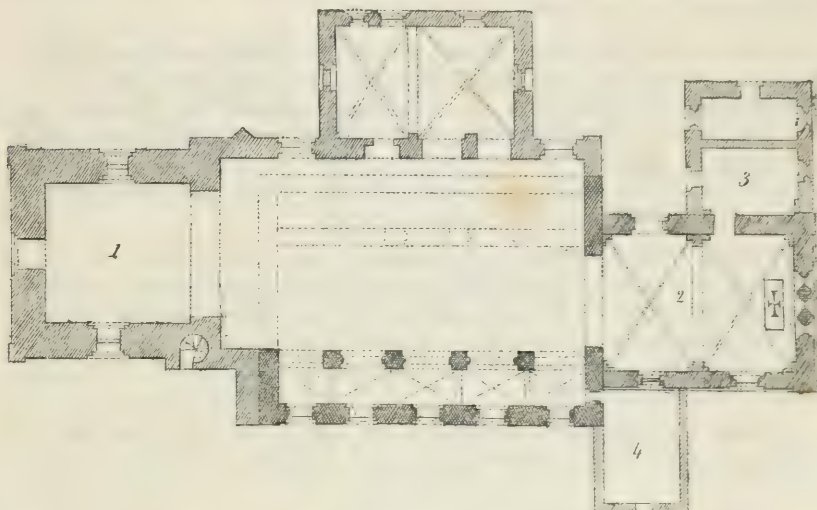
Det Indre af Stubbekjøbing Kirke.

revet det hele nordre Sideskib ned og bygget en ny Ydermuur længere imod Nord, uden at tage Hensyn til, at Chorbuen derved kom til at sidde skjævt for Hovedgangen, og at hele Kirkens Anordning derved blev forstyrret. Den gamle søndre Side af Langhuset staaer altsaa endnu tilbage med sine runde Bueaabninger, sine Halvsøiler med det samme Capitæl som i Ringsted, og forunderlige smaa, rundbuede Vinduer under Loftet. Alt viser

*) I fornævnte Skrift af Rowert og Garlieb beskrives denne Udsigt saaledes: „Paa de tre Sider overseer man i et Par Miles Udstrækning den nærmeste Deel af Falster med sine mange pyntelige Bøndergaarde, Frugthaver, Skovlunde og tildeels beplantede Via kstiæl. Synskredsen begrændses her af Skov; paa den fjerde Side overskuer man Fjorden, Baago med de flere omliggende smaa Øer, Sjælland med Vordingborg. Møen udfolder nu for Øiet i sin fulde Pragt; paa den ene Side betegner Præstø (Stege?) Kirkespiir, paa den anden den høie skovklædte Klint Øens Grændser. Udenfor Grønsund aabner Østersøen sig i sin Umaadelighed, og Bølger, der brydes mod nogle Grunde, stikke ved deres hvide Skum af mod det mørkeblaa Hav."

STUBBEKJÖBING
Bygrændse efter Lov af
11te Februar 1863
a Kirken
b Raadhuset
c Skolen
d Fattighuset
e Toldkammeret
f Toldpakhuset
g Apotheket
Havnen
Grön Sund
Ballast Pl.
Torvet
Kongens Næs
Stubbekjöbing Kjöbstads Vænger
Carlsfeldts
Stubbe-
kjöbing
Kjöbstads Markjorder
Kirkegaard
Hovedgaards Jorder
til Grønsund
1:8000

her hen til den første Halvdeel af det 12te Aarhundrede og har været et for sin Tid anseeligt Bygningsværk. Iøvrigt er Kirken skummel, fugtig og brøstholden og allerede i en Række af Aar bestemt til Ombygning. Den eier en Capital af 5206 Rd. Et Orgel blev i 1860 skjænket Kirken af nu afdøde Agent Bentzon, R. af Db., og Particulier Elvers. Smuk Altertavle og ny Prædikestol. Af Kirkens Indre gives efter Professor

Plan af Stubbekjøbing Kirke.
1. Taarn. 2. Chor. 3. Sacristi. 4. Bindingsværks-Tilbygning.

Kornerups Tegning i antiqvarisk-topographisk Archiv paa foregaaende Side en Tegning, ligesom der ogsaa til bedre Forstaaelse gives en Grundtegning af Bygningen.

Raadhuset, opført 1860.

Borger- og Almueskolen.

Fattighuset.

Sygehuset.

Gasværksbygningen.

Paa Torvet er reist et den 5te Juni 1871 afsløret Mindesmærke over Kong Frederik den Syvende (Broncebuste af S. Malthe paa Piedestal af norsk Granit).

Indbyggernes Antal var i 1870: 1322 (651 af Mdkj. og 671 af Kvdkj.); i 1860: 1247; i 1855: 1191; i 1850: 1081; i 1845: 1010; i 1801: 467; i 1769: 494.

I Henhold til Lov af 25de Juli 1867 om en overordentlig Skat ere 205 Skattepligtige ansatte til en Skatteindtægt af 92,825 Rd.

Handelen har tilsyneladende ikke hævet sig i de senere Aar og Skibsrederiet er indskrænket.

Af de vigtigere Varer blev i 1871 fortoldet ved Stubbekjøbing Toldsted: 6045 Pd. Viin, 150 Btl. andre Spirituosa, 987 Pd. Humle, 382 C.=Lstr. Steenkul, 4660 Pd. Bomuldsgarn, 1897 Pd. Bomulds= og Linnedvarer, 142 Pd. Silkevarer, 4606 Pd. Uldvarer, 698,419 Pd. Jern (til Brug ved Anlæget af den falsterske Jernbane), 2034 Pd. Risengryn, c. 480 Tdr. Salt, 4922 Pd. Sirup, 41 Pd. Thee, 275 Pd. fabrikeret Tobak, 612 C.=Lst. og 6659 C.=Fd. Trælast.

Den samlede Udførsel af Kornvarer var i 1871: 38,728 Tdr., og heraf til Udlandet 29,753 Tdr., nemlig 19,114 Tdr. Hvede, 358 Tdr. Rug, 16,558 Tdr. Byg, 2174 Ærter, 37 Tdr. Vikker, 278 Tdr. Havre, 21 Tdr. Kartofler, 78 Tdr. Raps og 101 Tdr. Hørfrø. Heraf til England 8840 Tdr., til Norge 7679 Tdr., til Belgien 11,949 Tdr. samt Slesvig og Holsteen 1277 Tdr.

Told= og Skibsfartsafgifterne vare i 1871: 13,988 Rd. (i 1870: 14,418 Rd.). Brændeviinsbrændingsafgift 7649 Rd. (i 1870: 8553 Rd.).

Skibsfarten var i 1871: i udenlandsk Fart indgaaet 96 Fartøier af 1780 Læsters Drægtighed med 1686 Læsters Bestuvning, udgaaet 89 Fartøier af 2093 Læsters Drægtighed med 964 Læsters Bestuvning; i indenlandsk Fart indgaaet 196 Fartøier af 1297 Læsters Drægtighed med 883½ Læsters Bestuvning, udgaaet 156 Fartøier af 1085 Læsters Drægtighed med 1121 Læsters Bestuvning.

Ved Stubbekjøbing Toldsted var ved Udgangen af Aaret 1871 hjemmehørende 16 Fartøier af 258 Com.=Læsters Drægtighed (i 1856: 21 Fartøier af 734¼ Læsters Drægtighed).

Af industrielle Anlæg mærkes 4 Brændeviinsbrænderier, hvoraf kun 3 drives (aarligt Product c. 15—20,000 Potter 8 Gr. Brændeviin), et Jernstøberi og Maskinværksted, et Kalkbrænderi og et Bogtrykkeri.

Kreaturholdet i Stubbekjøbing var den 15de Juli 1871: 85 Heste, 192 Stkr. Hornkvæg, 116 Stkr. Faar og 93 Stkr. Sviin.

Af Kjøbstadjorderne drive blandt Byens egne Indbyggere 5 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 3 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 8 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 20 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Stubbekjøbing afholdes aarlig 3 Markeder: i Marts med Heste og Kvæg, i Juni med Kram, i October med Heste og Kvæg.

Stubbekjøbing staaer i directe Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn og Svendborg, saaledes at Byens Havn paa Routen mellem disse Steder

anløbes tvende Gange om Ugen, eengang paa Veien til Svendborg og eengang paa Veien til Kjøbenhavn.

Byens Øvrighed bestaaer af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver i Stubbekjøbing samt Herredsfoged og Skriver i Stubbekjøbing Herred.

Byraadet bestaaer foruden Formanden (Borgmesteren) af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; c) for Fattigvæsenet; d) for Skolevæsenet; e) for Brolægnings-, Vei- og Vandvæsenet samt Gasværket.

Byens væsentligste Udgifter vare i 1871: til Fattigvæsenet 1517 Rdl., Skolevæsenet 2097 Rdl., Rets- og Politivæsenet 1014 Rdl., Brandvæsen 244 Rd., Medicinalvæsen 100 Rd., Byens Gader og Veie 277 Rd., Gadebelysning 903 Rd., Bidrag til Statskassen 1642 Rd., Amtsrepartitionsfonden 164 Rd., Amtsskolefonden 111 Rd. Udgifterne tilveiebragtes deels ved Paaligning ($6^1/_4$ pCt. af Skatteydernes anslaaede Indtægt), deels ved særlige Indtægter. Den paalignede Sum beløb sig i 1871 til: 6049 Rd. Større Udgifter forestaae til Kirkens Reparation og Brolægning i Byens Gader.

Ved Udgangen af Aaret 1871 eiede Communen: a) i rede Penge og Obligationer 9101 Rd.; b) i faste Eiendomme 34,105 Rd. Communen skyldte til samme Tid 21,412 Rd.

Communens faste Eiendomme ere: Raadhuset ($^1/_4$ Deel), Fattighuset, Skolebygningen, Sygehuset, Gasværksbygningen, Sprøitehuset, Kæmnerjorden, Klokkerjorden, Tyvholmen og 3 Stkr. Frihedslodder.

Ved Fundats af 13de Juni 1860 oprettede Christian Frederik Elvers Stiftelsen „Elvers Minde", der afgiver Fribolig for 4 trængende Familier, som hver desuden aarlig nyder Renten af 500 Rd.

Ved Borger- og Almueskolen er ansat 4 Lærere.

Ifølge et af Justitsministeriet under 20de Septbr. 1855 udfærdiget Reglement har Stubbekjøbing et Politicorps paa 24 Mand og et Brandcorps, i hvilket den øvrige Deel af Byens dertil skikkede mandlige Befolkning indlemmes.

Stubbekjøbing har den bedste og lettest tilgjængelige Havn paa Lolland-Falster. Tidligere var Havnen i en Bugt, der gik syd ind om Byen, men denne tilstoppedes efterhaanden, og Skibene maatte da lægge til nord for Byen, hvor der ingen Beskyttelse var mod Søen. Dette gav Anledning til Anlæget af en Ladebro, som for nogle Aar siden er udvidet til en Havn med Indløb østfra. Havnevæsenets aarlige Indtægter anslaaes til c. 3000 Rd. I Aaret 1851 er selve Havnen, hvis Dybde er 13 Fod, og Indløbet til samme opmuddret ved en Søbagge. Ved den nordre Havnemole er gravet en Rende til 10 Fods Dybde, fornemmelig for at Dampskibe kunne lægge til her.

I geistlig Henseende er Maglebrænde Sogn i Nørre Herred annecteret til Byen. En ordineret Catechet er tillige Førstelærer ved Byens Borgerskole.

Byen hører under Nykjøbing Amtstuedistrict og har en egen i Byen boende Districtslæge, der tillige er Læge i det tilstødende Lægedistrict. Apothek. 2den Udskrivningskreds 189de Lægd. Valgsted for Amtets 5te Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldvæsenet er ansat en Toldforvalter og 1 Toldassistent; ved Postvæsenet en Postexpediteur, der tillige er Opsynsmand ved Befordringsvæsenet og Bestyrer af Telegraphstationen.

Stubbekjøbing har Gasbelysning siden 20de December 1863. Gasværkets Indtægter udgjorde i 1871: 2947 Rdl., Udgifterne 3814 Rd. Igjennem Gasmaalerne blev ledet 1,159,700 Cubikfod Gas. Indtil den 1ste Januar 1874 drives Gasværket af Entrepreneuren og for hans Regning.

Byen har en Sparekasse, hvori den 11te Decbr. 1871 indestod: 181,730 Rd.; den opsparede Fond udgjorde til samme Tid 7352 Rd.

Byens Vaaben, som her er afbildet, er et Skib med een Mast.

Om Stubbekjøbings første Anlæg haves ingen historiske Efterretninger; men at den er ældre end Nykjøbing, synes denne Byes Navn allerede at antyde. Stubbekjøbing nævnes første Gang 1288, da den blev afbrændt af Marsk Stigs Tilhængere. Den 1ste Mai 1354 fik Byen Privilegier af Kong Valdemar Atterdag. Valdemars Dattersøn Oluf, „Konge i Danmark og Norge og ret Arving til Sverrigs Rige“, gav 1386 Stubbekjøbing Bymænd Frihedsbrev paa et Fiskerleie paa Munkholm, hvilket de da havde havt i 40 Aar (see Danske Magazin I. S. 35 flg.). Lidt vest for Stubbekjøbing ved Varup-Sø skal efter Danske Atlas have staaet et Kloster, hvorom Historien dog ganske tier. Da det er at antage, at Munkholm maa have ligget i Nærheden af Stubbekjøbing, kunde der maaskee i dens Navn ligge en Hentydning til dette Klosters Beboere. 1464 nævnes vor Frue og St. Peders Gilde, der havde et Alter i Kirken. Aar 1478 landede her Kong Christian I.'s Søn, Prinds Hans's Brud paa sin Reise fra Sachsen til Danmark. Ved Brev af 19de Marts 1517 lagde Kong Christian den Anden Stubbekjøbing under sit Fadebur. I Stubbekjøbing tilbragte den ædle Olding Biskop Hans Egede, der har skaffet sig et uforgængeligt Navn som Grønlændernes Apostel, sine sidste Leveaar i Huset hos sin ældste Datter, og her døde han den 5te November 1758.

I flere Skrifter omtales Byens tidligere Storhed; der fortælles endog, at den har havt 60 Skibe og 700 Borgere. Hvor overdreven denne Angivelse er, sees allerede deraf, at Byen ikke nogensinde har havt mere end sin nuværende Kirke. At den forholdsviis har været betydeligere end nu, er der dog umiskjendelige Beviser for. I

et Kongebrev af 5te Januar 1557 for Lolland og Falster angaaende Udredelsen af et Skib til Krigsbrug paa 60 Læster, seer man, at Nakskov skal udrede 20 Portioner, Stubbekjøbing 12, Maribo 10, Rødby 6, Nykjøbing 5, Nysted 4, Saxkjøbing 3. 1559 havde den endnu 2 Borgmestere og 3 Raadmænd. Ved Udredelsen af Prindsesse-udstyr Aar 1596 gav Nakskov 200 Rd., Stubbekjøbing og Nykjøbing hver 50 Rd., Nysted 25 Rd., Saxkjøbing 12½ Rd. Her sees allerede en Aftagen i Forholdet til Nakskov og Nykjøbing, hvilken Sidste alt dengang havde vundet meget derved, at den driftige Enkedronning Sophie havde taget Residents paa Nykjøbing Slot. I Arent Berntsens Danmarks og Norges frugtbare Herlighed hedder det dog endnu 1656 om Stubbekjøbing, at den har beleilig Seilads, saa med største Skibe til Byen kan anlægges, hvorover ogsaa en temmelig Handel til Søen derfra fortsættes. Stubbekjøbing leed meget under Krigen 1657—59; flere Ildebrande fortærede dens Bygninger og dens Havn forringedes; dette vel snarere derved, at den tabte sin Dybde, end ved at den, som i flere Skrifter berettet, skulde være bleven ødelagt af de Svenske ved at disse droge en Dæmning over den. Byen findes i Forordningen af 28de Januar 1682 angaaende Kjøbstæderne i Danmark at være blandt dem, der ikke maatte drive udenlandsk Handel, hvilket derimod blev tilladt Nykjøbing; ligeledes blev ved denne Forordning fastsat, at den, i Modsætning til sin falsterske Medbeiler ikke skulde have Borgmester og Raad, men Byfoged. Stubbekjøbings Tilbagegang i de næstforegaaende Aarhundreder sees ogsaa af de Meddelelser om samme, der indeholdes i „Dannemarks Speil eller Efterretning om den verdslige Stand" for Aar 1768. Herefter havde Byen kun 6 Kjøbmænd, hvoraf en tillige var Byfoged og en tillige Guldsmed, og kun 4 Fartøier. Det bemærkes derhos: „Ved Byen er ingen rette Skibsbro, men alting maa prammes ud til Dybet, hvor Fartøierne ligge." Det bemærkes ogsaa, at „Byens Indvaanere holde et Postbud, som hver Onsdag og Søndag afhenter Breve i Nørre-Alslev og medbringer de Breve, som skulle til Lolland og Kjøbenhavn." Borgernes Antal var 61, af hvilke foruden Kjøbmændene 3 vare Bagere, 1 Dreier, 1 Feldbereder, 1 Guldsmed, 1 Glarmester, 3 Handske- og Pelsemagere, 1 Hattemager, 1 Kobbersmed, 1 Maler, 1 Muurmester, 2 Pibemagere, 2 Pottemagere*), 4 Skrædere, 4 Smede, 4 Snedkere, 2 Slagtere, 11 Skomagere, 1 Tømmermand, 1 Vandmøller og 6 Vævere. Uagtet Byens Folkemængde i dette Aarhundrede vedblivende tiltager, udvise de ovenfor om Byens Erhverv anførte Talangivelser ikke tilsvarende Tiltagen i den Retning. Det turde vel ogsaa være, at den falsterske Jernbane, saafremt Byen ikke bringes i Forbindelse med samme, vil blive den mere til Skade end til Gavn. Bliver Jernbanen fortsat til Gjedserodde, vil Byens Fordeel end mere krave en Forbindelse.

---

*) I Danske Atlas, der udkom omtrent samtidig med Danmarks Speil, fremhæves særlig de i Stubbekjøbing producerede Tobakspiber (formodentlig de saakaldte Kridtpiber), ligesom ogsaa Pottemagerarbeidet, som beskrives at være saaledes „baade af Skabning og Materie, at de Rostokske Pottemagere, som fordum drog store Profiter af Laaland og Falster, fortjene der ikke meget mere siden denne Stubekjøbingske Fajance nu forfarer langt omkring baade i og udenfor Landet."

Falsters Nørre-Herred,

der udgjør Øens nordvestlige Deel, med Holmene Suderø, Dyrefoden og Skaaneholm, har et Fladeindhold af 3,9 □ Mile, 39,169 Tdr. Land, hvoraf 3554 Tdr. Land Fredskov, af Hartkorn 4283¾ Tønder Ager og Eng, 306 Tønder Skovskyld. De inddæmmede Arealer medregnede vil Fladeindholdet vistnok være at angive til 4⅕ □ Mile. Falsters Nørre Herred maa vistnok som et Hele betragtet ansees for frugtbarere end Sønder Herred. Dette fremgaaer ogsaa af Hartkornsansættelsen, hvorefter der i Sønder Herred er (Fredskovarealet ikke medregnet) 8½ Tdr. Land pr. Tønde Hartkorn, hvorimod der i Nørre Herred kun er 8¼ Td. Nørre-Kirkeby Sogn staaer øverst efter denne Angivelse med kun 7 Tdr. Land pr. Tønde Hartkorn; end ikke paa Lolland naaes i denne Henseende dette Sogn af noget enkelt Sogn, skjønt Lollands Nørre Herred i Hartkornsansættelse staaer over begge de falsterske Herreder (8 Tdr. Land pr. Tønde, Fuglse Herred 9 Tdr., Musse Herred 9¼, Sønder Herred 9¾)*). Indbyggerantallet var efter Folketællingen i 1870: 11,565, med Stubbekjøbings Indbyggere, 1322: 12,887.

Maglebrænde Sogn, Annex til Stubbekjøbing, omgivet af denne Kjøbstads Jorder, Torkildstrup og Lillebrænde Sogne samt Sønder Herred og Grønsund. Kirken, sydlig i Sognet, c. ½ M. s. s. v. for Stubbekjøbing. Arealet, 2002 Tdr. Land, hvoraf 48 Tdr. Land Fredskov og 139 Tdr. L. Mose (Maglebrænde Mose), er afvexlende høit (Møllebakken, Soshøi) og lavt; Jordbunden er deels leret, deels sandblandet. Landeveien fra Stubbekjøbing til Nykjøbing og Guldborg Færgested passerer Sognet. Htk. 207¾ Tdr. A. og E., ¾ Td. Skst.

I Sognet: Byerne Maglebrænde med Kirke, Skole og 2 Veirmøller, Stangerup med Hospital, og Fjenstrup; Avlsgaarden Lise-

*) Naar man lægger Skovskylds Hartkorn til, stiller det sig lidt anderledes for Falster med Hensyn til Hartkornets Forhold til Arealet, og Øen, der efter Ager og Engs Hartkorn i Gjennemsnit havde 8,7 Tdr. Land pr. Td. Htk., faaer da for det samlede Hartkorn 10,1 Tdr. Land pr. Td. Htk. Derved kommer den lidt under Lolland, der kun har et Forholdstal mellem Hartkorn og Areal af 1 : 9,9.

lund med Teglværk, 32 Tdr. Htk., 278 Tdr. L. Ager, 13 Tdr. L. Eng, 40 Tdr. L. Skov, 14 Tdr. L. Mose (4 Tdr. Htk. Fæstegods). Ialt i Sognet 34 Gaarde, 34 Huse med og 33 uden Jord, hvoraf 20 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 603. Jordbrug er Hovederhvervet. Fra Sognets Mose sælges endeel Tørv.

Sognet hører under Stubbekjøbing Herreds Jurisdiction (Stubbekjøbing), Nykjøbing Amtstuedistrict og Stubbekjøbing Lægedistrict; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 185de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognets Hartkornseiere. Stangerup Hospital er stiftet af Fru Kehlet for 8 Fattige; dets Capital er 4—5000 Rd.

Maglebrænde Kirke, opført af Muursteen, har gamle rundbuede Vinduer og rundbuede Forziringer paa Ydermuren, hvælvet i Choret, fladt Loft i Skibet, Spiir paa vestre Gavl.

Ved Auctionen over de falsterske Domainer solgtes den ny oprettede Hovedgaard Stangerup (ialt 520 Tdr. Htk.) for 26,000 Rd. til Kammerraad Kehlet; efter hans Enkes Død i Aaret 1786 kjøbte Godsets Bønder hele Godset for 76,000 Rdl. og Hovedgaarden blev derefter nedlagt.

I Matriklen 1664 nævnes her i Sognet en By Algerstrup og en afbrudt By Raaed, der tildeels var lagt under Korselidse. Disse kaldes i Valdemars Jordebog Asgutsthorp og Rathwet.

Torkildstrup Sogn, omgivet af Annexsognet Lillebrænde, Maglebrænde, Eskildstrup, Nørre Kirkeby og Gunslev Sogne samt Sønder Herred. Kirken, vestlig i Sognet paa en lille Bakke, $1^1/_4$ M. v. s. v. for Stubbekjøbing. Arealet, 3061 Tdr. Land, hvoraf 173 Tdr. Land Fredskov (Taarup, Sullerup, Magleholm og Gundsemagle Skove) og 95 Tdr. Land Mose, er høit og bakket; Jordbunden er mere sandet end leret, paa sine Steder gruus- og steenblandet. Htk. $340^1/_4$ Tdr. A. og E., $4^1/_2$ Td. Skff.

I Sognet: Byerne Torkildstrup med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Gunslevmagle, Taarup med Veirmølle, Sullerup og Dukkerup; Skovridergaarden Magleholm. Ialt i Sognet 58 Gaarde, 75 Huse med og 46 uden Jord, hvoraf 28 G. og 70 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 961. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, have endeel af Sognets Beboere Erhverv ved Skovarbeide. I Beretningen fra Sognene Torkildstrup og Lillebrænde er der givet en gunstig Meddelelse om Havedyrkningen; det udsiges saaledes, at Culturen er i det Hele taget god, baade af Jord- og Træfrugt.

Sognet hører under Stubbekjøbing Herreds Jurisdiction (Stubbekjøbing), Nykjøbing Amtstuedistrict og Stubbekjøbing Lægedistrict; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 183de Lægd. Med Annexsognet Lillebrænde een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Torkildstrup Kirke, der er lang og smal, beliggende paa en Bakke, er Sømærke og benævnes i Almindelighed af Søfolkene „Lange Maren". Den har 5 Hvælvinger; Taarnet og Choret ere byggede af Muursteen, Skibet af Kampesteen. I Taarnet 2 Klokker, en større gammel og en mindre ny. De ældste Vinduer have sandsynligviis været rundbuede og ligesaa den oprindelige Chorbue. I Choret ligger en smuk Liigsteen over Eier af Torkildstrup Jep Torbensen († 1557) og Hustru Elsebe Grubbes. De ere udhuggede paa Stenen i Legemsstørrelse. Under Gulvet i Kirkegangen og de øverste Stole er en muret hvælvet Begravelse med Lem over, hvori findes 4 store Liigkister og

3 smaa. I en af de store hviler B. S. Ingemanns Fader Søren Ingemann, Herredsprovst i Falsters Nørre Herred og Sognepræst for Torkildstrup og Lillebrænde, født i Stege 1735 og død i Torkildstrup Præstegaard den 31te December 1799. Altertavlen er malet og skjænket af Fru Ingemann og forestiller Christus, der velsigner Børnene.

I Sognet har ligget en gammel Herregaard, Torkildstrup, som kom under Kronen i Frederik II.'s Tid; den havde i længere Tid Eiere af Sparre-Slægten, hvoraf den sidste var Henning Sparre, † 1593. Tidligere nævnes Hannibal Venstermand 1452.

I Torkildstrup Præstegaard fødtes Bernhard Severin Ingemann den 28de Mai 1789.

Taarup hedder egentlig Thorp, i Valdemars Jordebog Olæfsthorp. Gaarden Overgaard nævnes 1664.

Lillebrænde Sogn, Annex til Torkildstrup Sogn, omgivet af dette, Maglebrænde og Gunslev Sogne samt Grønsund. Kirken, sydvestlig i Sognet, omtrent ½ Miil v. s. v. for Stubbekjøbing. Arealet, 1455 Tdr. Land, hvoraf 69 Tdr. Land Mose, er temmelig jevnt, med en lav Bakkeryg i Nord og Syd; Jordbunden er leer- og sandblandet. I Sognet ligger Falsters største Sø, Barup-Sø, af 52 Tdr. Land, gjennem hvilken (see Gunslev Sogn) løber en Aa, der danner endeel af Sognets nordvestlige Grændse og falder igjennem det i 1839 inddæmmede Sortsø Noer ud i Vordingborg-Bugten. Landeveien fra Stubbekjøbing til Nykjøbing Hovedlandevei passerer Sognet. Htk. 153¾ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Lillebrænde med Kirke og Skole, Barup; Paarehuse; Blæsebjerggaard med Veirmølle, 16¼ Tdr. Htk., hvoraf 7¾ Tdr. Arvefæstegods, 136 Tdr. L. Ialt i Sognet 24 Gaarde, 37 Huse med og 25 uden Jord, hvoraf 16 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 497. Jordbrug og noget Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv. I Sognet gives lidt Fiskeri med Garn og Kroge. I Stranden fiskes Aal, Flynder og Torsk, i Barup Sø Suder og Gjeder.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 184de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Lillebrænde Kirke, opført af Muursteen, er lille, uden Taarn og Hvælvinger. Altertavle, malet og skjænket af Fru Ingemann, forestillende Børnenes Hosianna i Templet (Matthæus 21).

Lillebrænde hedder i Valdemars Jordebog Brænningy litlæ og Maglebrænde Brænningy maklæ. Barup, 1664 Baurup, hedder i Valdemars Jordebog Babæthorp.

Gunslev Sogn, omgivet af Lillebrænde, Torkildstrup, Nørre-Kirkeby og Nørre-Alslev Sogne samt Vordingborg-Bugten. Sognet danner en hjelmformet Halvø og omfatter i Forbindelse med den øst for det liggende Ø, Bogø, den Deel af Vordingborg-Bugten, som kaldes Stubbekjøbing-Fjord, med Farnæs- eller Soesnæs-Gab (i Almindelighed benævnet Sodse- eller Sortsø-Gab). Kirken, sydostlig i Sognet, 1 M. v. for Stubbekjøbing. Arealet, 3919 Tdr. Land, hvoraf 61 Tdr. Land Fredskov (Farnæs-Skov), er bølgeformigt, og Jordbunden leret og kalkblandet, ved Stranden gruset og sandet. Skovby-Noer paa Sognets Vestside var tidligere en Bugt af Havet, men er nu for Størstedelen inddæmmet Land. Ved Skjernede By findes en Indsø, fra hvilken et mindre Aaløb udgaaer og efter at have gjennemskaaret Barup-Sø danner Sognets Syd-

og Østgrændse. Landeveien fra Stubbekjøbing til Nykjøbing Hovedlandevei passerer Sognet. Htk. 443 Tdr. A. og E., $1\frac{1}{4}$ Td. Skff.

I Sognet: Gunslev Kirke, eenligt beliggende i Nærheden af ovennævnte Landevei, noget vest for Byen Gunslev; Byerne Gunslev, hvorigjennem Landeveien gaaer, med Præstegaard, Skole og Syskole, Fattighuus og Veirmølle, Skjernede, Skovby med Skole og Veirmølle, Sortsø og Havnsø; Avlsgaarden Skovbygaard, $17\frac{1}{2}$ Tdr. Htk., 130 Tdr. L., hvoraf 6 Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 81 Gaarde, 75 Huse med og 59 uden Jord, hvoraf 32 G. og 54 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1123. Jordbrug er saagodtsom udelukkende Erhverv. Saavel Stangning af Aal som Fiskeri og Reiestrygning finde Sted i Sognet; men det anføres udtrykkelig, at det er høist ubetydeligt.

Sognet hører under Stubbekjøbing Herreds Jurisdiction (Stubbekjøbing), Nykjøbing Amtstuedistrict og Stubbekjøbing Lægedistrict; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 182de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognets Hartkornseiere med Undtagelse af to. Af 3 af Præsten Mossin og Hustrue stiftede Legater nyde Sognets Skolelærer og Fattige aarlig 26 Rd.

Gunslev Kirke er opført af Muursteen, med Taarn, kun Hvælving i Choret. Historieskriveren Niels Ditlev Riegels (1755—1802) ligger begravet paa Kirkegaarden, dog uden Mindesmærke.

Skjernede hed tidligere Skærnæ. 1407 nævnes Væbner Niels Reberg af Skernæ.

Nørre-Vedby Sogn, omgivet af Annexsognet Nørre-Alslev, Nørre-Kirkeby, Kippinge og Brarup Sogne samt Masned-Sund (saaledes kaldes her denne Deel af Vordingborg-Bugten efter den ligeoverfor liggende Ø Masned) og Kippinge-Fjord. Kirken, sydlig i Sognet, 2 M. v. n. v. for Stubbekjøbing. Arealet, 4071 Tdr. Land, hvoraf 250 Tdr. Land Fredskov (Orehoved, Lymose, Vedby- og Vester-Skove), er temmelig høit og bakket (ved Bavnehøi, det høieste Punkt paa Falster, 139 Fod); Jordbunden er leret og mergelblandet, paa nogle Gruusbakker, beliggende paa en Høideryg, som gaaer midt igjennem Sognet fra Vest til Øst i en Høide af 120—130 Fod, stenet. Sognets Skove er Statsskov, som ikke er skyldsat, rimeligviis fordi den var kongelig Skov, forinden den ældste Matricul blev affattet. Nord for Sognet ved Orehoved er 2 Holme, Dyrefoden og Skaaneholm, der høre til Sognet. Hovedlandeveien fra Guldborg Færgested til Nykjøbing Hovedlandevei passerer Sognet. Den Falsterske Jernbane har sit Udgangspunkt her i Sognet paa Orehoved, hvor en mægtig Mole strækker sig ud i Vandet. Omtrent halvveis ude paa denne begynder Banen*). Htk. $463\frac{3}{4}$ Tdr. A. og E.

*) I Anledning af Banens Aabning (22de August 1872) gav Dagbladet en Beskrivelse af den nye Jernvei og Situationerne paa og om samme. Der fremhæves især deri med Rette den smukke Udsigt man har ude paa Midten ved Orehoved — over Bogø med omliggende mindre Øer, i Baggrunden Sjælland med Kulsbjergene og det stærkt fremtrædende Oringe, det interessante Gaasetaarn, det venlig, hyggelig udseende Vordingborg, paa Falster har man mod Øst Gaabense med sin lille Lystskov og mod Vest Godseier Vilhjelms ny Eiendom Orenæs, en taarnprydet Villa, der tager sig godt ud i sine Skovgivelser og gjør en herlig Virkning i det hele vakkre Panorama. Endelig har man paa Falstersiden ligeoverfor Midten det Complex af nye Bygninger, der danner Orehoved Station.

I Sognet: Nørre-Vedby Kirke, eenligt beliggende paa et høit Punkt sydlig i Sognet, 1/3 M. s. for Byen af samme Navn; Byerne Nørre-Vedby med Skole og Veirmølle, Riserup med Præstegaard og Veirmølle, Egelev med Skole, 1 Gaard 15 3/4 Tdr. Htk., 112 Tdr. L., Nørre-Grimmelstrup, Orehoved, Gaabense med den vestfor beliggende Skole Nyskole, Gjæstgivergaard, Post- og Befordringsexpedition; Avlsgaarden Ulriksdal, 22 1/2 Tdr. Htk., 170 Tdr. L., Orenæs, 8 3/4 Tdr. Htk. A. og E., 196 1/2 Tdr. Skfk., 70 Tdr. L. Ager, 90 Tdr. L. Eng og 946 Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 60 Gaarde, 71 Huse med og 67 uden Jord, hvoraf 38 Gaarde og 73 Huse udenfor Byerne.

Indbyggere: 1169. Jordbrug, noget Skovarbeide og Fiskeri er Indbyggernes Hovederhverv. I Sognet er 2 Kornmagasiner. Om Havecultturen anføres, at den staaer tilbage, men det bemærkes dog, at den gjør nogen Fremgang.

Sognet hører under Stubbekjøbing Herreds Jurisdiction (Stubbekjøbing), Nykjøbing Amtstuedistrict og Stubbekjøbing Lægedistrict; 5te Vgkds. Sognets nordre Deel (Orehoved og Nørre-Vedby) hører til 2den Udskrivningskreds 179de Lægd og den søndre Deel (Grimmelstrup, Riserup og Egelev) til 180de Lægd. Sognet, der med Annexsognet danner een Commune, er inddeelt i 2 Sognefogeddistricter, det nordre og det søndre. Kirken tilhører et Interessentskab, bestaaende af Størstedelen af Sognets Hartkornseiere. Paa den nedlagte Gaard „Elysium" er oprettet en Fattiggaard, hvor c. 40 Fattige have deres Underhold. Gaabense Færgeløbs Fattigkasse, oprindelig oprettet for Færgekarlene ved Gaabense Færge, eier en Capital af c. 500 Rd., som bestyres af Sogneraadet.

Nørre-Vedby Kirke ligger paa Nørre-Grimmelstrup Mark, omtrent 800 Alen fra denne By. Den har en smuk Beliggenhed paa en 78 Fod høi Bakke med Udsigt over Vaalse Vang og det saakaldte Vaalse Land. Den er den anseeligste Landsbykirke paa Falster og uden Tvivl ogsaa en af de yngste, idet den ikke afviger lidet fra den almindelige Kirkeform. Choret har saaledes samme Høide og Brede som Skibet og er ikke adskilt fra dette ved nogen Bue, Hvælvingerne ere høie og smalle og af lige Alder med Kirken, de støttes af udvendige Stræbepiller af Murens Høide, Vinduerne ere 6 Alen høie Spidsbuevinduer, der findes ikke noget Spor af den sædvanlige Indgangsdør med rund Bue paa Nordsiden. Altertavlen er af ret godt Træskjærerarbeide, men med et meget slet Maleri af Nadveren og et ligesaa slet af Opstandelsen. Taarnet har takkede Gavle. 2 Epitaphier med ret gode Malerier, det ene over Kong Frederik den Tredies „Leibknecht", senere Færgemand ved Gaabense Færge F. Hardil og Hustru, det andet over Hr. Rasmus Pedersen Scarvin (1622—1674) og Mag. Gert Meier (1646—1687), begge Præster paa Stedet, og Elisabeth Lasson, der havde været gift med dem begge og døde 1728, 97 Aar gammel.

Den her i Sognet 1766 oprettede Hovedgaard, 547 1/2 Tdr. Htk. Hovedgaardstaxt og Bøndergods, fik Navnet Hvedebal, og blev kjøbt af Agent v. Westen for 32,000 Rd. Hovedbygningerne bleve imidlertid aldrig opførte, og da Kongen imod Slutningen af forrige Aarhundrede kjøbte Hvedebal tilbage, for at skaffe Bønderne Selveiendom, blev Hovedgaarden udstykket og tildeels indtagen til Fredskov; Fæsterne, der i Aaret 1814 vare blevne Selveiere, kunde ikke udrede deres Skatter og Renter, og bleve derfor atter Fæstere, men ere nu igjen Selveiere (see foran Side 430).

1478 var der en Hovedgaard i Grimmelstrup.

Imellem Nørre-Vedby og Kippinge Sogne laa indtil for omtrent 40 Aar siden en lavvandet Strækning, der kaldtes Kippinge Vaad, hvilket nogle af de omliggende Bønder til den nævnte Tid foretog sig at afdæmme mod det dengang udenfor liggende Kippinge Noer. Først i 1841 paabegyndtes dettes Inddæmning og derved indvandtes 11—1200 Tdr. Land, som er fordeelt mellem Nørre-Vedby, Kippinge og Vaalse Sogne.

Nørre-Alslev Sogn, Annex til Nørre-Vedby Sogn, omgivet af dette, Gunslev og Nørre-Kirkeby Sogne samt Bugten ved Gaabense. Kirken, sydlig i Sognet, $1^1/_2$ M. v. n. v. for Stubbekjøbing. Arealet, 2427 Tdr. Land, hvoraf 235 Tdr. Land Fredskov (Alslev og Ravnsø Skove), er høitliggende, og Jordsmonnet leret og steenblandet. Hovedlandeveien fra Nykjøbing til Gaabense Færgested og Landeveien fra Stubbekjøbing til Guldborg Færgested mødes i Kirkebyen. Sognets sydøstlige og østlige Deel begrændses af et mindre Aaløb, der passerer Ravnsø-Sø og falder ud i Skovby-Noer. Jernbanen passerer Sognet. Htk. $277^1/_2$ Tdr. A. og E., $34^3/_4$ Tdr. Skff.

I Sognet: Byerne Nørre-Alslev med Kirke, Skole, Veirmølle, Jernbanestation, og Ravnsø; 2 G. og 27 H. paa den saakaldte Bodstrup Mark og i Skjerriis; Avlsgaarden Holgershaab, $21^3/_4$ Tdr. Htk., 177 Tdr. L. Ialt i Sognet 38 Gaarde, 40 Huse med og 56 uden Jord, hvoraf 19 G og 52 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 773. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbrug og noget Skovarbeide Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 181de Lægd. Kirken tilhører et Interessentskab, bestaaende af Størstedelen af Sognets Hartkornseiere.

Nørre-Alslev Kirke har Taarn, tresidig Chorafslutning og Hvælvinger, Spor af Vægmalerier. Det er anført, at den synes at være en oprindelig spidsbuet Kirke, og til Styrke derfor anført, at den har en spidsbuet Portal, gamle spidsbuede Vinduer og samtidige Hvælvinger, hvilende paa Kragstene.

Vaalse Sogn, der danner en Halvø, omgivet af Guldborg-Sund, Søen imellem Smaalandene og Kippinge-Noer, samt ved Landsiden af Kippinge Sogn. Kirken, sydøstlig i Sognet, $2^1/_4$ M. n. v. for Stubbekjøbing og ligesaa langt n. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 3139 Tdr. Land, hvoraf 663 Tdr. Land Fredskov (Vaalse-Vesterskov, Resle og Øster-Resle Skove), er temmelig jevnt, naar undtages Halsen til Næsset mellem Egense og Nabosognet Kippinge, der er høi og bakket; Jordsmonnet er leret, ved Kysterne sandet og gruset. Endeel af Sognets Skov er Statsskov, som ikke er skyldsat, rimeligviis fordi denne var kongelig Skov, inden den ældste Matricul blev affattet. Til Sognet hører en ved dettes Vestkyst beliggende Ø Suderen, af 9 Tdr. Lands Størrelse. Htk. $301^3/_4$ Tdr. A. og E., $130^1/_4$ Td. Skff.

I Sognet: Byerne Vaalse med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Egense, Mygget; Hovedgaarden Valdnæssegaard, $57^1/_4$ Tdr. Htk., c. 400 Tdr. L. udmærket gode Agerjorder, 200 Tdr. L. Eng, 128 Tdr. L. Skov (13 Tdr. Htk. Fæstegods, Konge- og Kirketiende af det Gaarden underliggende Gods, ialt c. 20 Tdr. tiendeydende Htk., en Veirmølle til Gaardens eget Forbrug); Brorlunde eller Tanget (4 Huse) og Normose eller Hylleken (3 Huse); Resle Skovfogedbolig. Ialt i Sognet 39 Gaarde og 113 Huse, alle med Jord, hvoraf 22 G. og 46 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 810. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, haves nogen Fortjeneste ved Skovarbeide. Fiskeriet er ubetydeligt. Om Vaalse Sogn er det i den foreliggende Beretning meddeelt, at Havecculturen er som paa Falster i Almindelighed, hvilket vel ikke kan tydes som Roes;

men det er dog derhos bemærket, at der er en Deel gode Frugthaver*).

Sognet hører under Falsters vestre Herreds Jurisdiction (Nykjøbing), Nykjøbing Amtstuedistrict og Stubbekjøbing Lægedistrict; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 190de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Vaalse Kirke er hvælvet og har en Altertavle fra den katholske Tid; under Taarnet er en Begravelse for en forhenværende Eier af Valdnæssegaard, Major Hinchelden.

Valdnæssegaard er oprettet som Herregaard Aar 1766; den kaldtes først Egense og blev kjøbt (619¼ Tdr. Htk.) for 34,000 Rd. af Chr. Hinchelden, senere Hofagent, hos hvis Familie den forblev langt ind i nærværende Aarhundrede. 1799 kjøbte Staten Vaalse By, der som Bøndergods laae til Valdnæssegaard (herom see foran S. 430); senere er alt det øvrige Bøndergods bortsolgt paa 13 Tdr. Htk. nær. Valdnæsse har en smuk grundmuret Hovedbygning og en særdeles skjøn og udstrakt Have. Nuværende Eier: Fru Hansen.

Nærved Vaalse By er et Sted, der kaldes Borrebakke, hvor der endnu vises en Borgplads med Grave om. Dette har sandsynligviis været en Kongsgaard, da Valdemar Seir havde betydelig Eiendom i Vaalse (Walnæs). Ei heller bør lades uomtalt det betydelige Fund af Sølvsager, henhørende til Hedenskabets sidste eller Christendommens tidligste Periode her i Norden, og bestaaende af Barrer, Stænger, Ringe, Spænder, Mynter (deriblandt 160 orientalske) m. M., som Pløining paa en Mark ved Vaalse i Foraaret 1835 bragte for Dagens Lys, og som findes udførligt beskrevet, ligesom de fundne Sager tildeels afbildede, i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1842—43, S. 22—141 (de orientalske Mynter beskrevne af Dr. J. Chr. Lindberg).

I Vaalse Sogn er foretaget betydelige Inddæmningsarbeider; thi foruden den nedenfor nævnte Inddæmning af Kippinge Noer foretoges der ogsaa fra Valdnæssegaard, syd for denne Gaard, vel omtrent for 50 Aar siden, Inddæmning af c. 200 Tdr. Land.

I Egense havde Valdemar Seir en Hovedgaard Egenseborg.

Kippinge Sogn, omgivet af Annexet Brarup, Vaalse, Nørre-Kirkeby og Nørre-Vedby Sogne samt Guldborg-Sund og Kippinge-Noer. Kirken, nordlig i Sognet, $2^1/_4$ M. v. n. v. for Stubbekjøbing og ligesaa langt n. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 1634 Tdr. Land, er afvexlende ophøiet og afdalende mod Nord henimod Kippinge-Noer; Jordsmonnet er leer- og sandblandet. Sognets sydvestlige Deel gjennemskjæres af et mindre Aaløb og et lignende Aaløb danner endeel af Sognets Østgrændse. Af Kippinge-Noer er inddæmmet til Kippinge, Vaalse og Nørre-Vedby Sogne ialt 11 à 1200 Tdr. Land, der afgiver betydeligt Hø. Hovedlandeveien fra Guldborg Færgested til Nykjøbing Hovedlandevei passerer Sognet. Htk. c. 222 Tdr. A. og E.

I Sognet: Kippinge Kirke, eenligt beliggende ved den sydlige Bred af Kippinge-Noer; Byerne Vester-Kippinge med Præstegaard og Skole, og Øster-Kippinge med Veirmølle; Klinte Veirmølle; Grøftstykkerne. Ialt i Sognet 47 Gaarde, 45 Huse med og 16 uden Jord, hvoraf 32 G. og 28 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 597. Jordbrug er Hovederhvervet. Ubetydeligt Fiskeri.

---

*) I Joh. Philip Hages Beskrivelse af Ny-Maribo Amt siges S. 330 om Træfrugtavlen paa Falster, at den er af større Betydning blandt Bønderne end Urtedyrkningen, skjønt med Hensyn til Beskaffenheden af Frugten ikke ganske som man kunde ønske den. Æbler, Pærer og Blommer ere de Frugter som almindeligst findes og deraf avles næsten hvert Aar saa meget, at en Deel kan sælges til Skippere, der føre den til Kjøbenhavn, en Deel tørres til Huusbrug og Salg, og i frugtbarere Aar presses en Mængde til Most, som ikke sælges, men benyttes i Huset istedetfor Øl.

Sognet hører under Falsters vestre Herreds Jurisdiction (Nykjøbing), Nykjøbing Amtstuedistrict og Stubbekjøbing Lægedistrict; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 191de Lægd. Med Annexsognet Brarup een Commune. Kirken tilhører endeel af Sognets Beboere. For Øster-Kippinge By er af Morten Clausen og Mette Villadsdatter i 1832 stiftet et Legat til Fattige og Trængende, omtrent c. 640 Rd.

Kippinge Kirke er opført af Muursteen. I Skibet Tøndehvælving af Træ, hvorfra nedhænger 3 Lysekroner. Chortralværk fuldt af udskaarne Figurer, Skriftestol med udskaarne, malede og forgyldte Figurer, et gammelt Skab med mange Afdelinger, Altertavle fra 1636. Paa Skibets Tøndehvælving Malerier af det nye Testamente, 2 Crucifixer.

Kippinge Kirke udmærkede sig i den katholske Tid ved samme Helligdom som Wilsnach og Sternberg i Brandenborg og senere her i Danmark Helligtrekongers Capel i Roeskilde Domkirke*), nemlig nogle flydende Draaber af Christi Blod. Det var derfor ogsaa et af de navnkundigste Helligdomssteder i hele Danmark, som besøgtes ikke alene af Indfødte, men ogsaa af mangfoldige Fremmede. Om dette sidste haves et Vidnesbyrd i de Mønter, som de Andægtige efter Besøget havde skjænket til Kirken og den dermed i nøie Forening staaende nedenfor ommeldte Kilde (naar de havde drukket af Kilden, nedlagde de Gaverne paa Kirkens Alter). De rige Skatte, som her i Aarhundreders Løb havde ophobet sig paa denne Maade, bleve nemlig adskillige Gange under Form af Laan tømte af Kongerne, naar de vare i Pengeforlegenhed, og ved denne Leilighed omtales en stor Mængde fremmede Mønter. (See De tre nordiske Rigers Historie af Allen IV. I. S. 213, hvortil citeres Vosses Saml. Registrant 72, Nørre Herred paa Falster; Kvittering af Christian den Anden for Penge fra Sacramentet i Kippinge, dateret Kjøbenhavn 1518; Topgr. Samling Kippinge Nr. 4, lignende Kvittering af Kongens Secretair, Mester Hans Wenck, dateret Engelsborg 1518).

Strax vest for Kirken ligger den fordum saa berømte Sundhedskilde, en af de meest besøgte hellige Kilder her i Landet. Endog fornemme Folk gjorde Kildereiser hertil, hvorved da Kirken og de Fattige bleve rigeligt betænkte. I Christian IV.'s Skrivelse til Kirstine Munk af 27de December 1630 forekommer blandt flere Beskyldninger, som Kongen fremførte mod sin forskudte Gemalinde: „at du varst i Kyppinge Kirke i Falster, og sammesteds først faldt paa Knæ i Stolen og læste, og siden gjorde Reverents for Alteret, og lagde nogle Stykker Guld i Alterbogen, saa og i Blokken, foræreде ogsaa Klokkeren et Stykke Guld, alt til den Ende, at Gud i Himmelen vilde unde dig din Hjertens Begjæring (nemlig Kongens Død), hvorom med dig at skulle bede Gud du flere end een Person haver tiltalet, længe forend du kom hen til samme Kirke", hvorimod Kirstine Munk siden aflagde Ed paa, at hun ved denne Leilighed gjorde Bøn til Gud for sig selv, og ikke bad Ondt for noget Menneske. (Kong Christian IV.'s egenhænd. Breve, udg. af Molbech, S. 445). I Byskriver udi Kjøbenhafn Arent Berntsen Bergens „Danmarckis oc Norgis fructbare Herlighed", fra 1656, skrives saaledes om Kirken: „Paa dette Lands Norder Ende, mod Stranden hos Landeveien, er liggende Kippinge Kircke, til hvilcken, siden Paffvedommit, er skeet stor søgning af Krøblinge, formedelst den Helligdom, de formene der at være, oc naar de efter Bøn til Gud deris Helbred erlange, henlegge de i Wogenhuset deris Krucker, som der idelig findes, skulle man bekjende, det icke alene at være forundring værd: Men oc det, at mand der viser og klarlig seer it Mennniske, som af Kircken hafde staalit Kalck oc Disk, hvis Trin eller Fodspor, et Qvarteer sees dybt i Jordrn fra Kircken til Kirckegaardsmurens ene Hjørne, hvilcke Trin aldrig med Græs eftergroe. Desligeste skal hans Fodspor være kjendt udi den Kampesteens Muur, som han ofvertraadde, dog samme nu aff Muren er udfalden. Fem af hans Fingre ere oc i Kirckegaards Muren kjent. Hans Fodspor i Stranden ere ey heller endnu aldelis efterskuldt. Hvilcket alt med Lyst saavelsom med stor Forundring aff mange Kongl. Mayts. fornemme Hoffsinder, Opvartere og Hoftjenere er bleven anseet Anno 1631, da hove Dronning Sophiæ Lig fra Nykjøbing Slot til Roskyld blev forflot." Den 27de Juli 1692 havde Kippinge Kilde Besøg af Kong Christian V. med Dronningen, Kronprindsen, den

*) Det beskrives saaledes: „Et Mirakel af Vor Herre Jesu Christi Blod og Sacrament udi en Kalk og ligger en Christal ud over."

keiserlige Ambassadeur o. Fl. (Som bekjendt gjorde Kong Frederik III. gjerne hvert Aar en Reise til St. Helene Kilde i Nordsjælland). Af et kgl. Reskript af 29de Juli 1769 sees, at Kippinge Kilde endnu dengang blev besøgt af Almuen ved St. Hansdags Tider, og at Gaver henlagdes paa Kirkens Alter*). Valfarterne til Kippinge Kilde formenes at være ophørt senest i Slutningen af forrige Aarhundrede; thi Amtsprovst Grundtvig indberetter i 1822, at i de 23 Aar han har været der paa Landet, har den ligget øde indtil dette Aar, da den er oprenset og paany gjort brugelig — „men man anseer den ikke mere for at være mineralsk." Bedel siger dog i sin Reisebeskrivelse for 1806: Endnu besøges den af mange, især værkbrudne Personer, fornemlig St. Hans Aften.

Brarup Sogn, Annex til Kippinge Sogn, omgivet af dette, Nørre-Kirkeby, Eskildstrup, Ønslev og Stadager Sogne samt Guldborg-Sund. Kirken, omtrent midt i Sognet, $1^3/_4$ M. n. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 2592 Tdr. Land, hvoraf 34 Tdr. Land Fredskov, er høitliggende og bølgeformigt; Overfladen jevnt skraanende mod Sundet; Jordsmonnet er leret og stenet, ned mod Stranden gruset. Sognets sydvestlige Deel begrændses af et mindre Aaløb. Hovedlandeveien fra Guldborg Færgegaard til Nykjøbing Hovedlandevei passerer Sognet. Htk. $333^1/_4$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Brarup med Kirke og Skole, Lundby, Alstrup; 3 Avlsgaarde uden Navn, paa $18^1/_4$, $15^1/_4$ og $11^1/_2$ Tdr. Htk., Vilhelmsdal, $16^1/_4$ Tdr. Htk., 138 Tdr. L., et Kalkbrænderi; Guldborg Færgegaard med en Skibsbro, der anløbes af Damp- og Seilskibe, 2 Kornetablissementer, Gjæstgiveri og Befordringsstation, hvorfra skeer Overfart til Guldborg Færgehuus paa Lolland; Lundby Møllegaard med Veirmølle, 12 Tdr. Htk., 93 Tdr. L., Godthaab, 19 Tdr. Htk., 162 Tdr. L., Leiregaard, Sparregaard. Ialt i Sognet 53 Gaarde, 44 Huse med og 35 uden Jord, hvoraf 37 G. og 43 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 832. Jordbrug er Indbyggernes Hovederhverv. Ogsaa drives der lidt Fiskeri ligesom i Hovedsognet; fra Alstrup udsættes saaledes et Bundgarn til Fangst af Sild.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 192de Lægd. Kirken tilhører Størstedelen af Sognets Beboere.

Brarup Kirke har Taarn, kun Hvælving i Choret.

Brarup og Alstrup kaldes i Valdemars Jordebog Brothærthorp og Aflangsthorp.

Stadager Sogn, der er adskilt fra Annexsognet Nørre-Kirkeby ved Brarup Sogn, omgivet af dette og Ønslev Sogne samt Guldborg-Sund. Kirken, østlig i Sognet, $1^1/_2$ M. n. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 1936 Tdr. Land, hvoraf 300 Tdr. Land Fredskov (Nørre- og Sønder-Fredskov, Egeskov, Dronningehave), er overalt fladt; Jordsmonnet stærk leret. Landeveien fra Nykjøbing Hovedlandevei til Guldborg Færgested passerer Sognet. Htk. 210 Tdr. A. og E.

---

*) Jfr. en Disputats af Mag. Hoium „de templo Kippingensi in Falstria viciniqne medicati fontis origine, progressu et abusu, 1707".

I Sognet: Stadager Kirke, eenligt beliggende paa Marken, omtrent midt imellem Sundby og Vennerslund; Byen Sundby med Præstegaard og Skole; Hovedgaarden Vennerslund, 100 Tdr. Htk. A. og E., 14⅓ Tdr. Skff., 600 Tdr. L. Ager, 250 Tdr. L. Eng, 609 Tdr. L. Skov (30 Tdr. Htk. Fæstegods), Avlsgaarden Sundvedgaard, 15 Tdr. Htk., 115 Tdr. L., Rudegaard. Ialt i Sognet 20 Gaarde, 29 Huse med og 19 uden Jord, hvoraf 14 G. og 31 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 449. Jordbrug og Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv. Det er udtrykkelig bemærket i den foreliggende Beretning, at kun en enkelt Mand i Sognet driver Fiskeri; lignende Bemærkninger findes ved flere Sogne paa Falster, og det fremgaaer deraf som et samlet Billede, at paa ingen Deel af Danmarks vidtstrakte Kyster er Fiskeriet saa ringe som paa Falsters.

Sognet hører under Falsters vestre Herreds Jurisdiction (Nykjøbing), Nykjøbing Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkts. 2den Udskrivningskreds 193de Lægd. Med Annexsognet een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Vennerslund. Af Sognepræsterne i Stadager og Nørre-Kirkeby Gros Leth, † 1762*) og Lauritz Svogerslev, † 1786, er stiftet trende Legater, hvert paa 100 Rd., prioriterede i Præstegaardens Indløsningssum. Renterne deraf, som oprindelig kom det almindelige Fattigvæsen tilgode, tilfalder nu ifølge Ministerialresolution af 15de Juni 1858 „de Fattiges Kasse“.

Stadager Kirke er opført af Muursteen, hvælvet, med Taarn, Ligkister tilhørende Familierne Tersling og Colbjørnsen. Familien Grandjean har særligt Ligcapel, opført 1866 lidt syd for Kirken. Paa den østre Side af Vaabenhuset er hensat 3 Ligstene, den ene over Jørgen Venstermand til Stadager, † 1551, og Hustru, og de tvende andre over Geistlige med deres Hustruer.

Stadager tilhørte i det 16de Aarhundrede Slægten Venstermand, saaledes Jørgen Venstermand, † 1551, begravet i Stadager Kirke; hans Søn Lauge Venstermand bortmageskiftede Gaarden til Kong Frederik II., der kaldte den Sophienholm efter Dronningen, men 1585 befalede, at den skulde igjen kaldes med sit gamle Navn Stadagergaard. Da Stadagergaard blev inddraget under Rytterdistrictet, blev deraf oprettet 6 Bondergaarde. Da Falsters kongelige Jordegods solgtes 1766, blev det samlede Gods inddeelt i 10 Hovedgaarde, nemlig 7 nye foruden de 3 ældre (Skjørringe, Nørre-Ladegaard, senere Westensborg, og Corselidse). Hovedgaardstaxten til det Gods, som fik Navnet Vennerslund, var oprindelig udlagt i Klodskov By, Onslev Sogn, men Gaarden blev aldrig opført der, da Kjøberne Hans Tersling og Peder Thestrup allerede i 1767 fik Bevilling til at flytte deres Ager og Engs Hartkorn til Stadager By, hvorefter Gaarden fik Navnet Vennerslund. Under 2den Januar 1789 gav P. Thestrup H. Terslings Enke Skjøde paa den halve Deel af Vennerslund og Kirstinebjerg Gaarde og Godser, hvoraf hun saaledes blev Eneeier. Hun giftede sig med Conferentsraad Jacob Edvard Colbjørnsen, med hvem hun den 2den Januar 1790 oprettede en Ægtepagt, hvorved hun forbeholdt sig at fastsætte, for hvilken Sum den ene af de 2 Gaarde skulde overdrages til hendes Søn af første Ægteskab, Jørgen Tersling, og ved Disposition af 28de September 1805 bestemte hun, at han skulde have Vennerslund. Kirstineberg blev i Colbjørnsens Familie. Stamhuset Vennerslund er oprettet i Henhold til Justitsraad Grandjeans († 1844) Testament af 19de Mai 1840 (Erectionen af 10de Marts 1847) for hans Brodersøn, den nuværende Besidders, Kammerjunker Grandjeans, Fader. Om Succesionen bestemmer Erectionsbrevet Følgende: Stamhuusbesidderens Sønner og deres Afkom af Mands- og Kvindekjøn gaae foran hans

*) Det var denne nidkjære, men noget excentriske Mand, der fra Prædikestolen satte Landsdommer Stub i Ban og overgav ham i Satans Vold, hvorfor han fik sin Afsked. Han tog Ophold i Leiden, deeltog i religieuse Stridigheder i Holland, gjorde forskjellige Forsøg paa at sulte sig ihjel, hvilket omsider lykkedes ham efter i 40 Dage kun at have nydt et Glas Vand daglig.

Døttre og disses Afkom. I samme Linie gaaer Mand foran Kvinde og den Ældre foran den Yngre af samme Kjøn. Døer en Stamhuusbesidder uden at efterlade sig ægte Afkom gaaer Stamhuset over til den sidste Besidders ældste Broder og hans Afkom af Mand- og Kvindekjøn, derefter til den næstældste Broder og saa fremdeles. Er ei Broder eller Broders Afkom, da gaaer det til Søstrene og disses Afkom. Ere ingen flere Descender til i lige Linie fra første Erhverver Cand. juris Ludvig Grandjean, da tilfalder Successionen den Linie af Erector Justitsraad Grandjeans Familie, der er nærmest beslægtet med Erector. Er Erectors Familie uddød, gaaer det over til hans Hustrues Marie Louise Grandjeans Familie og tilfalder først den Linie, som maatte staae i nærmest Slægtskabsforhold til hende og iøvrigt efter foranførte Regler. Ere alle Linier uddøde, skal der af Stamhusets Revenuer funderes et almindeligt Syge- og Pleiehuus for Falsters og Lollands Trængende.

Stamhuset Vennerslund har efter Statshaandbogen for 1873 Htk. af alle Slags 182¼ Tdr., hvoraf under Hovedgaarden 100 Tdr., Bøndergods 23¼ Td., Kirke- og Kongetiender 59 Tdr.; i Bankactier 3900 Rdl., i Fideicommiscapitaler 420,000 Rdl. Efter den i Ministerialtidenden for 1872 Nr. 73 givne Fortegnelse over det den 1ste Januar 1872 under Majoraterne hørende Hartkorn, affattet efter de til Justitsministeriet af Majoratsbesidderne indsendte Beretninger, var det samlede Hartkorn under Stamhuset Vennerslund 202 Tdr. 6 Skpr., hvoraf under Vennerslund Hovedgaard 95 Tdr., Guldborg Færgegaard 5 Tdr., udtaget efter Lov af 19de Februar 1861 4 Tdr. 1 Skp., inddæmmet Strand 1 Td. 1 Skp., Hartkorn indtaget til Skov Skovskyld 14 Tdr. 3 Skpr., Ager og Eng 12 Tdr. 2 Skpr., matrikuleret Tiendehartkorn 59 Tdr., af Bøndergods, Leiehuse og ikke fæstepligtige Jordlodder og Steder 12 Tdr. 2 Skpr. Det fremgaaer heraf, at der efter at Statshaandbogen havde indhentet sine Efterretninger vare nogle Tønder Hartkorn frasolgte Stamhuset, og Fideicommissummen maa derfor sættes 10—20,000 Rd. høiere. Godset Dyttebøl i Angel, der kort før sidste Krig var erhvervet for Stamhusets Fideicommiscapitaler for en Kjøbesum af 186,000 Rd., er nu i 1873 solgt igjen for en omtrent lignende Sum.

Nørre-Kirkeby Sogn, Annex til Stadager Sogn, hvorfra det er adskilt ved det mellemliggende Brarup Sogn, omgivet af dette, Nørre-Vedby, Nørre-Alslev, Gunslev, Thorkildstrup, Eskildstrup og Kippinge Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1¾ M. n. for Nykjøbing. Arealet, 1606 Tdr. Land, hvoraf 123 Tdr. Land Fredskov (Nordskov), er for det Meste jevnt; Jordbunden er leret, paa enkelte Steder sandet. Jernbanen og Hovedlandeveien fra Nykjøbing til Gaabense Færgested passere Sognet. Htk. 205 Tdr. A. og E., 4 Skpr. Skk.

I Sognet: Byene Nørre-Kirkeby med Kirke og Skole, Ravnstrup, Bannerup, Lommelev; Avlsgaarden Nebøllegaard, 19¼ Tdr. Htk., 120 Tdr. L. Ager og 70 Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 40 Gaarde, 18 Huse med og 14 uden Jord, hvoraf 22 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 415. Jordbrug er det overveiende Erhverv; nogen Fortjeneste haves ved Arbeide i Nebøllegaards Skove.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 194de Lægd. Kirken tilhører Sognet.

Nørre-Kirkeby Kirke er opført af Kridtsteen og Muursteen, uden Taarn, fladt Loft i Skibet, Hvælving i Choret, ny smuk Altertavle (Christus i Gethsemane), Spor af gamle rundbuede Vinduer.

Vanderup kaldes i Valdemars Jordebog Barnethorp og Nebølle Nybollæ.

Onslev Sogn, omgivet af Annexet Eskildstrup, Tingsted, Stadager og Brarup Sogne samt Sønder Herred og Guldborg-Sund. Kirken, nordlig i Sognet, 1¼ M. n. for Nykjøbing. Arealet, 3953 Tdr. Land,

hvoraf 469 Tdr. Land Skov (Storskov, Hestehaven, Overdrevet, Bødehave med Ludvigslund og Præsteskov), er lavt og Jordsmonnet lettere og mere sandigt end almindeligt paa Falster. Sørup=Aa danner Sognets Nordgrændse. Jernbanen og Hovedlandeveien fra Nykjøbing til Gaabense passerer Sognet. Htk. 383½ Tdr. A. og E., 33½ Td. Skfk.

I Sognet: Ønslev Kirke, eenligt beliggende øst for Hovedlandeveien mellem Ønslev og Boderupgaard; Byerne Ønslev med Præstegaard og Skole, Byskov, Klodskov med Skole og Haandgjerningsskole, 2 Teglværker; Hovedgaarden Ny=Kirstinebjerg, 66 Tdr. Htk., 586 Tdr. L. Agerjorder og 285 Tdr. L. Skov (Tingsted Sogns Kongetiende); Avlsgaardene Boderupgaard med Ludvigslund, 26¾ Tdr. Htk., 190 Tdr. L. Ager, 6 Tdr. L. Eng, 27 Tdr. L. Skov, Pandebjerg, 28 Tdr. Htk., 307 Tdr. L., Klodskovgaard, 18 Tdr. Htk., 197 Tdr. L. Ager og Eng; Høie Veirmølle. Ialt i Sognet 38 Gaarde, 54 Huse med og 43 uden Jord, hvoraf 21 G. og 50 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1028. Jordbrug og Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv. Det anføres i Beretningen fra Sognene Ønslev og Eskildstrup, at Interessen for Haveculturen i disse synes at tiltage. I Sørup Sø er lidt Fiskeri af Aal, Aborrer og Karudser.

Sognet hører under Falsters vestre Herreds Jurisdiction (Nykjøbing), Nykjøbing Amtstue= og Lægedistrict; 5te Vgkrs. 2den Udskrivningskreds 196de Lægd. Med Annexsognet Eskildstrup een Commune. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Ønslev Kirke er bygget af Muursteen og har et temmelig lavt Taarn; ikkun Choret er hvælvet.

Om Ny=Kirstinebjerg og Pandebjerg see Tingsted Sogn. Nuværende Besidder af Pandebjerg Hr. Pedersen.

Ønslev kaldes i Valdemars Jordebog Øthænslef. Klodskov hed 1664 Klougschouff.

Eskildstrup Sogn, Annex til Ønslev Sogn, omgivet af dette Sogn, Nørre=Kirkeby, Torkildstrup og Tingsted Sogne samt Sønder Herred. Kirken, nordvestlig i Sognet, 1¼ M. n. for Nykjøbing. Arealet, 2620 Tdr. Land, hvoraf 397 Tdr. Land Fredskov (Orstrup Skov og noget af Hannenov Skov), er deels høit og bakket, deels lavt og sumpet; Jordsmonnet er deels leret, deels sandet og gruset. Sørup=Sø, hvorfra Sørup=Aa har sit Tilløb mod Vest og Nordvest og som danner noget af Sognets Vestgrændse, udgjør omtrent 17 Tdr. Land. Hovedlandeveien fra Nykjøbing til Gaabense passerer Sognets vestlige Deel. Sognet passeres ogsaa af den falsterske Jernbane. Htk. 255 Tdr. A. og E., 40¾ Tdr. Skfk.

I Sognet: Byerne Eskildstrup med Kirke og Skole, Jernbanestation, Stodstrup, Sørup med Skole, Orstrup med Skovfogedbolig, Nyby med Teglværk; Størstedelen af Torebro Huse (9 Huse), hvoraf 2 Huse høre til Ønslev Sogn. Ialt i Sognet 51 Gaarde, 72 Huse med og 45 uden Jord, hvoraf 37 G. og 83 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 857. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbrug og noget Skovarbeide Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 195de Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Eskildstrup Kirke, bygget af Muursteen, har Taarn, fladt Loft.

Sørup var en ældgammel Gaard, der laae under Fyens Bispestol; den bekjendte Bisp Jens Andersen Beldenak opholdt sig ofte her og havde heftige Stridigheder med Lehnsmanden Hr. Oluf Holgersen Ulfstand paa Bønned*).

Tingsted Sogn, omgivet af Ønslev og Eskildstrup Sogne samt Sønder Herred. Kirken, østlig i Sognet, $^3/_4$ M. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 4435 Tdr. Land, hvoraf 828 Tdr. Land Fredskov (Hannenov og Bruntofte Skove, Flattehave, Øverup, Kalvehave, Store Græ[illegible]ppel), er i den nordlige Deel høit og bakket, i den sydlige Deel lavt og jevnt; Jordsmonnet er leer- og sandblandet. Endeel af Borremose, der strækker sig ind i Sønder Herred og er 226 Tdr. Land stor, hører til dette Sogn. Tingsted-Aa, der har sit Tilløb fra denne Mose, gaaer fra Nord mod Syd igjennem Sognet og danner endeel af Sognets Grændse mod Sønder Herred. Jernbanen og Hovedlandeveien fra Nykjøbing til Gaabense passere Sognet. Htk. 429 Tdr. A. og E., 59 Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Tingsted med Kirke, Jernbanestation, Taaderup med Præstegaard og 2 Teglværker, Øverup med Skole og Veirmølle, Kraghave med Skole og Veirmølle, Stubberup, Bruntofte; Hovedgaarden Gammel-Kirstinebjerg, $44^3/_8$ Tdr. Htk., 307 Tdr. L. Ager, 170 Tdr. L. Skov (48 Tdr. Htk. Fæstegods); endeel fra Kraghave udflyttede Huse kaldes Teglværkshusene og i Forbindelse med 2 G. af Øverup og 1 G. af Stubberup Skoven; Sølvhøigaard. Ialt i Sognet 62 Gaarde, 106 Huse med og 106 uden Jord, hvoraf 125 G. og H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1451. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, finde mange af Sognets Beboere Erhverv ved Skovarbeide. Huusfliden er meget almindelig til Forarbeidning af egne Forbrugsgjenstande, kun ubetydeligt til Salg**).

Sognet hører under Falsters vestre Herreds Jurisdiction (Nykjøbing), Nykjøbing Amtstue- og Lægedistrict; 4de Vgkds. 2den Udskrivningskreds

*) Jfr. Paludan-Müller: Jens Andersen Beldenak, Odense 1837.

**) Med Hensyn til Huusfliden i Falsters Landsogne, da er dette den gunstigste Beskrivelse, som forekommer, idet der forøvrigt saa at sige overalt i Beretningerne er svaret, at den er meget ringe, nogle Steder siges endogsaa, at der ingen Huusflid er, og i det Høieste anføres, at det er „til Husets Forbrug". Efter hvad N. C. Rom i sit Skrift om den danske Huusflid udsiger, synes Huusfliden paa Falster vel ogsaa snarere at være i Tilbagegang end i Fremgang. Saaledes blev der, efter Rom, fordum af Tjenestepiger i deres Fritid eller af Gaardmandsdøttre og Huuskoner virket og vævet Baand med høie Farver og forskjellige Mønstre som brugtes til Forklædebaand og til Strømpebaand for Mandfolkene, som dengang gik med Knæbeenklæder; nu er denne Sysiel naturligviis omtrent forbi og indskrænker sig til nogle simple „Pottebaand", som en og anden fattig Huuskone væver og gaaer om for at sælge. Ligeledes havde Pigerne i gamle Dage travlt med paa Søn- og Helligdage at sye Pudevaarskniplinger i en Ramme, eller paa en Bue at flette Træd, som de kaldte det, til Dugefryndser; nu anvendes denne Tid til at sætte Balstadsen istand. Mange Gaardmandskoner gjøre endnu meget Lærred og Hvergarn, hvilket dog aldrig væves i Husene; men de ere flittige til at spinde og holde ogsaa deres Piger dertil, skjøndt disse nu maa tage Deel i Arbeidet ved Tærskemaskinerne en Deel af Vinteren. Hos Huuskonerne bliver ogsaa spundet endeel, og naar de ikke ere paa Arbeide kan man i Reglen træffe dem ved deres Rok. Ganske enkelte Huusmænd kunne have lidt Bierhverv med at gjøre Trætøfler, Halmkurve, Sold, Høkurve, Træskeer, Børster, Kurve og andre Fornødenhedsgjenstande til den nærmeste Omegns Forbrug."

197de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Tingsted Kirke, oprindelig rundbuet, er opført af Kampesteen og Muursteen, Apsis, hvælvet Taarn med pyramideformet Tag.

Tingsted (i Valdemar II.'s Jordebog „Thingstathæ") var i Middelalderen, hvad ogsaa Navnet antyder, et anseeligt Sted, hvor Kongerne undertiden findes at have opholdt sig. Saaledes sluttede Kong Christoffer II. og hans Søn, den udvalgte Kong Erik, her den 26de August 1325 et Forlig med deres forhenværende Marsk Ludvig Albertsen, ifølge hvilket han skulde romme Hammershuus, imod at Kongerne udbetalte ham en Sum Penge. Derimod er det urigtigt, at Hvitfeldt daterer Forliget imellem Kong Christoffer og hans Halvbroder, den holsteenske Greve Johan, af 12te Novbr. 1329 fra „Tingsted i Falster"; det blev sluttet i Ringsted, jfr. Regesta diplom. I. p. 248.

Den lærde Orientalist og Numismatiker, ogsaa som Polemiker bekjendte Dr. Jac. Chr. Lindberg var Præst i Tingsted fra 1844 til 1857, da han blev kaldet til Lille-Lyndby i Sjælland, hvor han kort efter døde.

Det samlede Kirstinebjerg Gods havde indtil Aar 1806 fælles Eier med Vennerslund og nævnes først ind i indeværende Aarhundrede. 1806 tilfaldt det ved Arv Hofjægermester Colbjørnsen, som i 1845 solgte det til Cand. philos. Peder Estrup. Ved dennes Død 1848 tilfaldt det hans Broder, Godseier J. B. S. Estrup til Kongsdal og Skaffogaard, som i 1851 solgte Kirstinebjerg med Tilliggende, hvoriblandt 220 Tdr. Htk. Fæstegods, til Justitsraad Hillerup. P. Estrup oprettede af endeel Ovedrevsjorder samt en Skovridergaards Jorder Vandebjerggaard, der i 1854 bortsolgtes fra Kirstinebjerg til H. Wilhjelm. Ved Justitsraad Hillerups Død 1863 blev Gamle-Kirstinebjerg deelt mellem hans to ældste Sønner; Cand philos. V. Hillerup fik Gl.-Kirstinebjerg og Lieutenant af Marinen S. C. Hillerup (nu Jægermester) fik Ny-Kirstinebjerg.

Kraghave siges 1664 at været opryddet af Skov.

Falsters Sønder Herred,

der udgjør Øens sydøstlige Deel med den nu ved Dæmninger med Hovedøen forenede Hasselø, og de mindre Øer og Holme Kalvø, Flatø, Taageholm og Barholm, har et Fladeindhold af $4^3/_5$ □ Mile, 46,029 Tønder Land, hvoraf 4968 Tdr. Land Fredskov, af Hartkorn 4724 Tdr. Ager og Eng, $269^1/_4$ Tdr. Skovskyld. Den tørlagte Deel af Bøtø Nor og det inddæmmede Areal mellem Falster og Hasselø medregnede vil Fladeindholdet vistnok være at angive paa det Nærmeste til 5 □ Mile. Indbyggerantallet var efter Folketællingen i 1870: 11,221, med Nykjøbings 3645: 14,866. Som anført ved Nørre Herred staaer dette i Frugtbarhed i det Hele over Sønder Herred, men dette gjælder dog ikke om de sydlige Sogne Skjelby og Gjedesby, der have ligesaa gode Leerjorder som de bedste Sogne i det nordlige Falster*); derimod findes paa Bøtø aldeles intet Leer og her findes endogsaa golde Sandmiler.

Nykjøbing Landsogn, omgivet af Nykjøbing Kjøbstad, Annexsognet Systofte, Idestrup Sogn, Nørre Herred og Guldborg-Sund. Arealet, 1037 Tdr. Land, hvoraf 320 Tdr. Land Fredskov (Sønder-Kohave), er lavt, og Jordsmonnet leret, ved Strandbredden sandet og gruset, med en Mængde Steen. I Sognet findes en Aa, som deels ved en Arm gjennemskjærer Sognets Midte, deels danner en Deel af Østgrændsen mod Systofte Sogn. Hovedlandeveien fra Nykjøbing til Gaabense og 3 mindre Landeveie passere Sognet. Htk. $86^1/_4$ Tdr. A. og E., $5^1/_4$ Tdr. Skfk.

---

*) Medens disse tvende sydlige Sogne af Falster nævnes som heldigt stillede med Hensyn til Jordbundens Beskaffenhed, lide de paa den anden Side af klimatiske Ulemper. I den oeconomiske Beskrivelse af J. P. Hage meddeles saaledes S. 253 efter en Meddelelse af Justitsraad Friis til Gjedsergaard, at de høie, kolde og lerede Jorder, som findes i Skjelby og Gjedesby Sogne underkues meget af den kolde Østenvind, mod hvilken intet Læ findes i Skove eller Bakker. Han antager ogsaa, at her falder mindre Regn, hvilket dog nævnes igjen som noget Fordeelagtigt i vaade Sommere. Som en anden Følge af den sydlige Deel af Falsters aabne Beliggenhed nævnes, efter en Angivelse af en dygtig Bonde i Skjelby, at Vinden og især Vestenvinden ofte gjør Skade paa det halvmodne Korn ved at afvidske en Deel af Kjernen.

I Sognet: Parcelgaardene Eiegod, 35½ Tdr. Htk., 278 Tdr. L., Westensborg, 18 Tdr. Htk.; Gaarden Printsholm med Bryggeri; 2 Veirmøller. Ialt i Sognet 10 Gaarde og 40 Huse.

Indbyggere: 371. Jordbrug er Hovederhvervet. Skovarbeide afgiver endeel Fortjeneste, ligesom Nykjøbing Kjøbstad tilbyder Erhverv for endeel Dagleiere.

Sognet hører under Nykjøbing Herreds Jurisdiction (Nykjøbing), Nykjøbing Amtstue- og Lægedistrict; 4de Vgkds. Tillige med Nykjøbing Kjøbstad 2den Udskrivningskreds 208de Lægd. Landsognet, der har Kirke fælles med Kjøbstaden, har vel et eget Forstanderskab, men Fattig- og Skolevæsen fælles med Kjøbstaden; det har en egen Sognefoged.

Ved Auctionen over det kongelige Gods paa Falster i Aaret 1766 blev Nørre-Ladegaard (saaledes kaldet for at skjelne fra Skjorringe Ladegaard), henhørende til Nykjøbing Slot, for 53,000 Rd. D. C. tilslaaet Agent v. Westen, som efter sit Navn kaldte den Westensborg. Dens Hartkorn var dengang 712 Tdr. af alle Slags. Aar 1791 kjøbte Regjeringen atter Godset og udparcellerede til Salg en Deel af Hovedgaardsjorden, men beholdt dog betydelige Parceller samt Godset og Skovene. Disse sidste ere endnu Statseiendom, hvorimod det Øvrige er bortsolgt. Westensborg, Eiegod og Christiansminde ere de vigtigste Parceller af Nørre-Ladegaard. Førstnævnte tilhørte i lang Tid [afdøde Geheimeconferentsraad v. Jessen, Stiftamtmand over Lolland-Falsters Stift.

Efter Westensborg benævnedes en Sø, der deels laae i Nykjøbing Landsogn, deels i Systofte Sogn, Westensborg-Sø. Denne blev udtørret kort efter at Regjeringen i 1791 igjen havde kjøbt Westensborg Gods. Der vandtes derved c. 40 Tdr. Land, og de omliggende Jorder ligesom ogsaa de kongelige Skove ved Hanenau vandt meget ved den bedre Vandafledning, som Udtørringen foranledigede.

Systofte Sogn, Annex til Nykjøbing Kjøbstad, omgivet af Nykjøbing Landsogn, Ørslev, Sønder-Kirkeby og Idestrup Sogne samt Nørre Herred. Kirken, østlig i Sognet, ½ Mi. n. o. for Nykjøbing. Arealet, 2412 Tdr. Land, hvoraf 584 Tdr. Land Fredskov (Systofte, Ravnstrup og Præste Skove, Bjøruphave), er østlig i Sognet bakket og afdaler vestlig; Jordsmonnet er sand- og mergelblandet Leer med Kalkunderlag. Størstedelen af Sognets østlige Side begrændses af Tingsted-Aa. Landeveien fra Nykjøbing til Stubbekjøbing passerer Sognet. Htk. 241¼ Tdr. A. og E., 34¾ Tdr. Skff.

I Sognet: Byerne Systofte med Kirke, Skole og Veirmølle, Hullebæk og Bjørup; Parcelgaarden Christiansminde, 20¾ Tdr. Htk., 156 Tdr. L. Ialt i Sognet 29 Gaarde og 65 Huse, hvoraf 14 G. og 24 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 513. Jordbrug og Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Falsters vestre Herreds Jurisdiction (Nykjøbing), Nykjøbing Amtstue- og Lægedistrict; 4de Vgkds. 2den Udskrivningskreds 198de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Ovrupgaard i Idestrup Sogn.

Systofte Kirke, paa Taarnet nær, er opført af Ny i de senere Aar: den 1ste August 1870 blev Grundstenen lagt af Kirkeeieren, Etatsraad Tesdorph. Den er ikke hvælvet, Taget bæres af smukke Træbuer; opvarmet.

Den lærde Mag. Frederik Brandt († 1691), Sognepræst til Nykjøbing og Systofte, ligger begravet i Kirken, hvor hans Portrait i Legemsstørrelse endnu findes.

Ved Gravning i Huusmand John Rasmussens Have i Systofte fandtes i 1871, liggende 26 Tommer dybt i Jorden, et Antal af over 30,000 danske Kobbermønter fra første Halvdeel af det 14de Aarhundrede (af de saakaldte „Borgerkrigsmønter"). Tilligemed dem fandtes 2 Jernbidsler og nogle faa Glasperler, alt indsvøbt i eller nedlagt i to Slags Lærred (i kgl. Møntsamling).

Bjørup kaldes i Valdemars Jordebog Biornæthorp.

Idestrup Sogn, omgivet af Nykjøbing Landsogn, Sønder-Kirkeby, Systofte og Veggerløse Sogne, Bøtø-Noer, Østersøen og Guldborg-Sund. Kirken, omtrent midt i Sognet, $^3/_4$ M. s. o. for Nykjøbing. Arealet, 6473 Tdr. Land, hvoraf 513 Tdr. Land Skov (Vesterskov, Østerskov, Overskov, Folehaven, Lindeskov, Hallerup Skov med Indelukket, Idestrup Skovhaver), er midt i Sognet bakket, mod Stranden stærkt affænket; Jordsmonnet er leret, kalk- og sandblandet. I Sognet findes Sildestrup-Sø, 21 Tdr. Land, og Krog-Mose, 69 Tdr. Land. Landeveiene fra Nykjøbing til Stubbekjøbing og Gjedserodde passere Sognet. Htk. $734^3/_4$ Tdr. A. og E., $12^3/_4$ Tdr. Skff.

I Sognet: Byerne Idestrup med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Sønder-Vedby med Skole, Tjæreby, Sildestrup, Sønder-Tostrup, Elkenøre med Skole, Sønder-Ørslev med Veirmølle, Hillestrup og Ulslev; Ulslev Strandhuse; Hovedgaarden Ovrupgaard, c. 138 Tdr. Htk. A. og E., $41^1/_2$ Tdr. Skff., 950 Tdr. L. gode Agerjorder, 66 Tdr. L. Eng, 656 Tdr. L. Skov (479 Tdr. Htk. Fæstegods — efter Statshaandbogen for 1873 —, 128 Tdr. Htk. Arvefæstegods, Idestrup, Sønder-Kirkeby og Ørslev Sognes Kongetiende samt Konge- og Kirketiende af Sønder-Alslev, Systofte og Veggerløse Sogne, et Teglværk i Sønder-Kirkeby Sogn); Avlsgaardene Kringelborg, $35^1/_4$ Tdr. Htk., 240 Tdr. L. Ager, 35 Tdr. L. Eng, Nøisomhed, $16^1/_2$ Tdr. Htk., 122 Tdr. L. Ager, 20 Tdr. L. Eng, 1 Gaard i Idestrup, $12^3/_4$ Tdr. Htk., 60 Tdr. L. Ager, 28 Tdr. L. Eng, 21 Tdr. L. Skov. Ialt i Sognet 102 Gaarde og Parceller, 104 Huse med Jord og omtrent 50 uden Jord, hvoraf 30 G. og 60 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1755. Jordbrug og Skovarbeide er Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Nykjøbing Herreds Jurisdiction (Nykjøbing), Nykjøbing Amtstue- og Lægedistrict; 4de Vgkds. 2den Udskrivningskreds 204de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Hospitalet i Nykjøbing.

Idestrup Kirke er stor og smuk, dog uden Hvælvinger, forsynet med Taarn. I Kirken findes Ligstene over Oberst Johan Albrecht v. Peperlau († 1705) og Joachim Barnewitz († 1598). Altertavlen forestiller Jesus i Gethsemane. Den 23de Marts 1486 „under, giver, tillægger og incorporer Kong Hans Ydestrup Kirke paa Falster til evig Tid til den Hellig-Aands Capel i Nykjøbing Kjøbstad paa Falster. (R. D. 4823). I Juli 1528 gjordes vitterligt, at Mester Lavrids Olmand, Forstander for Hellig-Aands Capel i Nykjøbing, havde været tilstede ved Hove med en Skrivelse fra Kong Hans om, at denne havde givet Kirken til hiint Capel, imod at der skulde holdes en Aartid eller aarlig Sjælemesse m. m. Dette Brev stadfæstedes i alle sine Puncter af Kong Frederik II. i October 1570.

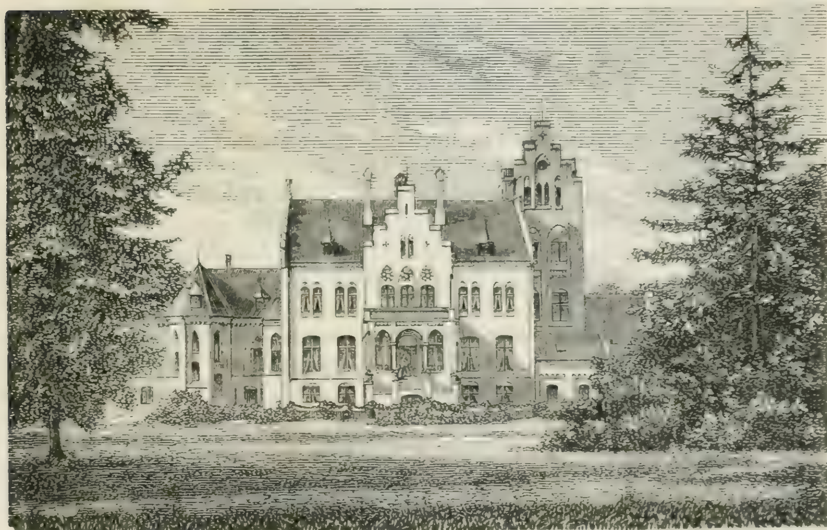
Til Skildring af sin Tids Landboforhold meddeles efter „Danske Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker" af Richardt og Secher, at efter Matriklen af 1662 hørte der til Idestrup Sogn: Sønder-Vedby med 16 Fæstegaarde og 4 Fæstehuse uden Avl. Gaardenes Landgilde-Hartkorn var meget ulige, paa Udsæden derimod var der

ikke saa stor Forskjel. Den største af disse Gaarde havde 14 Tdr. 3 Skpr. Htk., en Udsæd af 5 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg og 3 Tdr. Havre og en Høavl af 6 Læs; den næststørste havde 14 Tdr. Htk., en Udsæd af 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg og 2 Tdr. 3 Skpr. Havre og en Høavl af 8 Læs; Byens hele Htk. var 129 Tdr. 3 Skpr., Udsæden 58 Tdr. 3 Skp. Rug, 58 Tdr. 3 Skp. Byg, 36 Tdr. 5 Skp. Havre (1 Tønde havde paa Falster 6 Skjepper) og hele Høavlen var 86 Læs. Ovrupgaard, der dreves under Eet med 2 andre Bøndergaarde, havde med disse ialt 24 Tdr. Htk. Udsæden var 10 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg og 10 Tdr. Havre, Høavlen 20 Læs. Idestrup Præstegaard havde Udsæd 7½ Tdr. Rug, ligesaa meget Byg og 1⅓ Tdr. Havre, Høavl 8 Læs. Stovby, der nu hører til Veggerløse Sogn, hørte dengang til Idestrup Sogn.

I Idestrup Sogn ligesom paa Syd-Falster i Almindelighed have Bønderne havt en særegen Klædedragt, som endnu bæres af de Gamle længere syd paa og som skriver sig fra Hollænderne, der kom ind under Christian II. Af den hollandske Indvandring har man ogsaa her endnu Spor i visse Navne, saasom Adrian Adriansen.

I Idestrup findes endnu nogle Kjæmpehøie, af hvilke her skal nævnes en paa det høieste Punkt af Præstegaardens Mark med Hensyn til den smukke Udsigt ud til Guldborgsund og til Østersøen i Vest og Øst, mod Syd til Veggerløse, mod Nord til Ovrupgaard og en Krands af Skove mellem begge Have.

Ovrupgaard, oprindelig en almindelig Bondegaard, der dreves under Et med 2 andre Gaarde, hvis samlede Hartkorn efter Matriculen af 1662 var 24 Tdr., er

Ovrupgaard.

oprettet til Hovedgaard ved de falsterske Domainers Salg 1766. Den blev kjøbt med 489 Tdr. Htk. for 30,000 Rd. D. C. Kjøberen var efter den S. 430 anførte efter Begtrup meddeelte Liste over de bortsolgte Domainegodser den samme Hindhelden, der kjøbte Valdnæssegaard. Saafremt dette er rigtigt, har Hindheldey (senere Hofagent) overdraget Gaarden til sin Broder (senere Justitsraad). Dennes Enke findes 1796 opført som Gaardens Eier. I Aaret 1809 blev den tilskjødet (for 402,000 Rdl.) den som en agtværdig og virksom Godseier bekjendte Kammerherre, Baron Charles de Selby, som døde 1823 og efterlod Ovrupgaard til sin Søn Geheimeconferentsraad, Baron Chr. Borre de Selby, der i en Række af Aar var Gesandt i Haag. Han solgte Ovrupgaard og Kringelborg i Aaret 1840 for 330,000 Rdl. til den nuværende Eier,

Etatsraad Tesdorph, der har hævet denne og sine øvrige Gaarde paa Falster til nogle af de bedst drevne Eiendomme i Danmark. Det ældste Stuehuus paa Ovrupgaard var opført omtrent 1770 af Chr. Hinchelden; en nyere Hovedbygning i 2 Etager var bygget i Aarene 1812—14; den nuværende, der ligeledes er i 2 Etager og har et Taarn og Sidefløi, er opført i 1867 i en Stiil, der minder om Spidsbuestiil ved Trappegavlen og Formen af Vinduerne i det øverste Stokværk. Til Ovrupgaard hører (efter Sechers og Richardts Danske Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker 8de Hefte, 1867) et Teglværk med 2 Ovne med aarlig Production henimod 1 Million Muursteen og Affsvningsrør samt en Beendampningsfabrik, som yder aarlig 350,000 Pd. surfosforsur Kalk. Af Gaarden gives paa foregaaende Side en Afbildning.

Kringelborg blev kjøbt 1766 i Forening med Ovrupgaard af Agent Hinchelden.

Sønder Tostrup hed i Valdemars Jordebog Thoristhorp syndræ.

Veggerløse Sogn (Vigerløse), omgivet af Idestrup og Skjelby Sogne, Guldborg=Sund og Østersøen. Kirken, nordvestlig i Sognet, næsten 1 M. s. s. o. for Nykjøbing. Arealet, 5637 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov (ved Marrebæk c. 100 Tdr. Land, ved Raabjerg og Høiet c. 70 Tdr. Land), der ikke er Fredskov, er noget bakket og bølgeformigt; Jordsmonnet er leret og mergelblandet, paa Østkanten af Bøtø sandet og gruset. Til Sognet hører Øen Hasselø, 627 Tdr. Land, i Guldborg=Sund, hvilken ved en Dæmning er forbundet med Fastlandet; Overfladen paa Øen er høi og bakket i Nord og Nordvest, lav og sid i Øst, og Jordsmonnet bestaaer af en Blanding af Rullesteensformation, nogen Kalk og endeel Flintesteen. Endvidere høre til Sognet nogle smaa Holme i Guldborg=Sund, som Taageholm, Flatø, Kalvø, Barholmene og flere andre, samt indesluttes den største Deel af Sognet af Bøtø=Noer, som adskilles fra Østersøen ved Bøtø (see herom nedenfor). Landeveien fra Nykjøbing til Gjedser passerer Sognet. Htk. 496 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Veggerløse med Kirke, Præstegaard og Skole, Stovby med Veirmølle, Høiet med Skole, Raabjerg, Marrebæk med Veirmølle, Bruserup, Bøtø*) med Skole, og Hasselø paa Øen af samme Navn, med Skole og 2 Veirmøller; Avlsgaarden Bøtø=Fang, 11 1/4 Tdr. Htk., 280 Tdr. L. Agerjord og 250 Tdr. L., som benyttes til Græsning. Ialt i Sognet 76 Gaarde, 64 Huse med og 49 uden Jord, hvoraf 71 G. og H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1248. Jordbrug er Hovederhvervet. Lidt Søfart og Fiskeri drives fra Bøtø og Hasselø. Haveculturen er i god Fremgang; navnlig afsættes fra den sidstnævnte Ø Rødder og Løg til Nykjøbing og Lolland.

Sognet hører under Nykjøbing Herreds Jurisdiction (Nykjøbing), Nykjøbing Amtstue= og Lægedistrict; 4de Vgkds. 2den Udskrivningskreds 205te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Ovrupgaards Eier.

Kirken er opført af Muursteen i Rundbuestiil, Taarn, fladt Loft undtagen under Taarnet, hvor der er Hvælving.

Veggerløse kaldes i daglig Tale Veirløse, paa Generalstabens Kort Vigerløse og i „Danske Lods" Veigerløse. I Valdemar II.'s Jordebog kaldes den Vikærløsæ, men i den dertil hørende Beskrivelse af Falster forekommer „Wygærlef" og strax efter „War=

*) Den sidste By paa Falster, som fik sine Jorder udskiftede, først 1835.

løsæ", af hvilke to Byer maaskee den sidste er underlagt den første, der er et andet Navn paa Veggerløse.

„Bøtø, der mod Øst, som foranført, skiller Bøtø-Noer fra Østersøen, bestaaer af 3 Dele, det egentlige Bøtø, der udgjør den midterste Deel, og hvorpaa Byen ligger, den nordlige ubeboede Deel Lango og den sydlige Deel Bøtø-Fang, hvor der i den seneste Tid er opført en Gaard. Skjønt Bøtø benævnes som Ø er dette dog uegentligt, da det tidligere nordlige Løb, der skilte det fra det øvrige Falster, forlængst er tilsat med Sand, og det sydlige snart vilde have samme Skjæbne, hvis ikke det ved Høivande i Noret inddrevne Vand ved sin Udgang under Lavvande igjen skyllede det Sand af Gabet, som østlige Storme havde sat derind. Bøtø er mod Øst, ud mod Havet, bedækket med Sand, kun ved Byen og enkelte andre Steder findes Agerjorder, ud mod Noret betydelige Saltenge. Bøtø-Noer er i det Hele lavt og grundet, paa enkelte Steder endog saa lavt, at man kan kjøre og vade derover. Den bekjendte Historiker Riegels, der eiede en Gaard i det sydlige Falster, projecterede at lade Noret udtørre. Han interesserede sig saa meget for denne Sag, at han paa egen Bekostning i Fællesskab med nogle Bønder begyndte at lade kaste en dyb Grøft ovenfor Byen Marrebæk, hvor Landtungen er ¾ Miil bred, og lod grave omtrent ¼ Miil, men standsede derefter dermed." Dette var Norets Historie, saaledes som den er fremstillet i dette Skrifts første Udgave. Nu er der indtraadt væsentlige Forandringer og skulle vi her følge Fremstillingen i Lolland-Falsters Stiftstidende af 22de October 1870, som dog ogsaa gaaer tilbage til den den nyere Landvinding i Noret forudgangne Tid: Bøtø Noer er en Indsø af henimod 4000 Tdr. Lands Størrelse, beliggende i det sydlige Falster. Det har oprindelig udgjort en Vig af Østersøen, adskilt derfra ved en Sandbanke; denne er i Tidernes Løb voxet, Landet har hævet sig, og Revlen er bleven til en Landstrimmel, som deels er opdyrket, deels besat med Klitter, som ere bevoxede med Klittag og Marehalm. I sit sydøstlige Hjørne beholdt Noret et Udløb til Østersøen; men dette Udløb var yderst ufuldkomment og lod sig trods hyppige Oprensninger ikke vedligeholde i det løse Sand; paa Grund af Tilløbet fra det over 9000 Tdr. Land store Opland steg Vandstanden i Noret ofte om Foraaret mere end en Alen over Havets Middelvande, og under dette fra Tilløbet hidrørende Høivande led de omliggende lave Jorder, de saakaldte Høivandsjorder, betydelig Skade. En sjelden Gang kunde vel Østersøens Vand ved Stormflod styrte over de laveste Steder af den østlige Landstrimmel ind i Noret; men dette beholdt dog væsentlig Charakteren af en lavtliggende Ferskvandssø med Udløb til Østersøen. Hos de omboende Bønder, som her tælle mange oplyste og virksomme Mænd, yttrede sig bestandig stærkere Ønsket om at befrie deres Jorder for det skadelige Vand fra Noret, og i Etatsraad Tesdorph samt i Directionen og Bestyrelsen for Nykjøbing Hospital fandt de kraftig Støtte og Veiledning til at træffe de rette Midler for Opnaaelsen af deres Ønske. I 1860 dannedes „Actieselskabet for Bøtø Noers Udgravning", og en foreløbig Plan blev udarbeidet af daværende Veiinspecteur Hamburger, hvorefter et nyt Afløb, forsynet med Sluse, skulde anlægges fra Bøtø Noer til Guldborgsund, tæt Nord for Landsbyen Marrebæk, det gamle Afløb til Østersøen lukkes, og Dæmninger imod Østersøens Indbrud anlægges paa de laveste Steder af den østlige Landstrimmel. Den techniske Ledelse kom imidlertid i andre Hænder, og i 1861 udførtes Planen af Civilingenieur D. Hannemann med Modificationer i Henseende til Broerne og Slusen, som fra en Stigbordssluse forandredes til en massiv, selvbevægelig Portsluse af hollandsk Construction. Den nye Afløbscanal, den saakaldte Marrebækcanal, er en Fjerdingvei lang, har 14 Fod Bundbrede og paa Slusetærskelen ved Guldborgsund en Dybde af 4 Fod under dagligt Vande. Foruden den Nytte, som Høivandsjorderne have havt af Canalen, og som meget betydelig overstiger, hvad de have betalt i Godtgjørelse derfor, er der indvundet en Landstrimmel af flere hundrede Tønder Land i Norets Omkreds. — Den gunstige Fremgang i Norets Vegetation og Erkjendelsen af, at den tilveiebragte naturlige Vandafledning, trods sit heldbringende Resultat, dog endnu ikke tilfredsstiller, hvad Actionairerne kunde ønske i Henseende til Vandets Bortskaffelse, har hos dem fremkaldt et levende Ønske om ved kunstige Løftemidler at faae Norets Vandspeil yderligere sænket, og efterat dette Spørgsmaal har været drøftet i flere Aar, og Projecter udarbeidede, deels til Vandlænsning med Vindkraft, deels til Lænsning med Kastehjul, drevet med Dampmaskine, er man endelig bleven staaende ved Centrifugalpumpen som det solideste og af Frosten meest uafhængige Løfteredskab. Interessentskabet lod derefter opføre Maskinhuus ved Marrebæk, bestemt til at optage en hos Firmaet Burmeister & Wain bestilt Damp Centrifugalpompe, ved hvis Hjælp man vilde fortsætte Norets allerede i 1861 ved Canal og Sluse paabegyndte Lænsning. I Sommeren 1871 var Maskinhuset færdigt og en Damp-

maskine af 60 Hestes effectiv Kraft, som drev en Centrifugalpompe af 12 Fods Diameter for den omdreiende Teel med bevægelige Sideskovle, hvilken løfter 100 Cubikfod Vand i Secundet 2½ Fod høit. Man ventede ved denne Udpompning i Løbet af 1874 at see Norets Overflade sænket 3 Fod under dagligt Vande i Guldborgsund; det indvundne Areal vilde ved denne Udpompning være blevet forøget til over 2300 Tdr. Land. Da indtraadte den ulykkelige Stormflod den 13de November 1872. I Beretningen til Kongen hedder det om denne for Falsters sydligste Deels Vedkommende: „Efterat Stormen havde reist Østersøen til en Høide, som er ukjendt i Mands Minde, skyllede Vandet efterat have overskredet de naturlige Klitter og de i Forbindelse dermed opførte Dæmninger langs Kysten paa Bøtø ind i Bøtø Noer, hvorfra det udbredte sig videre over den indre Deel af Odden og samtidig bortskylledes Dæmningerne i Gjedesby Sogn, saaledes at Vandet ogsaa trængte ind over den største Deel af dette. Hele Bøtø overswømmedes af en Vandmasse i omtrent 12 Fods Høide, og dette skete saa pludseligt, at hverken Beboerne eller Kreaturerne kunde komme bort. Flere Huse og 2 Gaarde bleve ganske omstyrtede og i de øvrige Gaarde og Huse nedstyrtede Væggene. Man regner at 26 Mennesker, foruden en Mængde Kreaturer, omkom i Bøtø alene. Saavidt man har kunnet bringe i Erfaring er Udpompningen ved Marrebæk dog nu atter i god Gang, og det staaer ikke til at betvivle, at man vil naae, om end noget senere, at faae Vandet sænket til det Punkt, som ovenfor er nævnt, hvorved, som foranført, 2300 Tdr. Land vilde vindes. Dæmningerne mod Østersøens Indbrud ville nu ogsaa blive forstærkede, og det staaer til at antage, at det alt har viist sig at den Bemærkning, som i den oeconomiske Amtsbeskrivelse af J. P. Hage S. 251 findes anført, at Østersøen og Noret under Bøtø Land, som ikkun bestaaer af løst Gruus, „skulde correspondere med hinanden", er blottet for Grund eller i hvert Fald at Betydningen af denne „Correspondance" er forsvindende.

Om Hollændernes Indvandring til Falster hedder det i Acta societatis Hafniensis Tom III., S. 127 ff.: Hvad Aar denne nye Migration er skeet, findes ikke, men af nogle troværdige Documenter, som Velærværdige og Høilærde Herr Burserus, nuværende Sognepræst til Veggerløse Sogn i Falster, har havt den Godhed at lade mig meddele, sees, at mod Høilovelige Kong Christian den Tredies Regjerings Ende, nemlig 1552 die visitationis Mariæ, haver 13 Hollændere af de under Kong Christian den Anden fra Waterland her indkomne Colonister, fæstet det meste af Bøtøe paa deres Livstid. De Mænds Navne, som fandtes under Fæstebrevet, vare Hans Reepslager, Jacob Cornelissen, Diric Koel, Jep Neersen, Tønnes Neersen, Niels Friis, Hans Friis, Peder Neersen, Herman Oldebrandsen, Adrian Tonisen og Tonis Hansen. Aar 1610, da ingen af disse vare ilive, og Fæstet altsaa expireret, haver deres Børn og Børnebørn paa nye af Hendes Kongelige Majestæt Sophia, Friderich den Andens efterladte Enke=Dronning, mod 600 Rdl. Erlæggelse, og Tilbud herefter at betale, hver Gang en Gaard blev ledig, 30 Rdl., saa og at svare aarlig Landgilde og anden Afgift efter Landets Sædvane. De Hollændere, som indgik denne nye Contract i sidstbemeldte Aar, kaldtes Diric Mortensen, Cornelis Lambertsen, Hans Adriansen, Cornelis Friis, Peder Tønnesen, Daniel Tønnesen, Diric Cornelissen, Johan Lambertsen, Hubert Volgersen og Hubert Tonnesen. Disse samt deres Børn besadde Bøtøe indtil Anno 1670, da Hendes Majestæt Sophia Amalia, Høilovlig Kong Friderich den Tredies efterlevende Dronning, fik Falster med dets Tilhørende som Livgeding, og fandt for godt, efter sin Hofmarskal von Bülows Raad og Tilskyndelse, at lade disse nu temmelig naturaliserede Colonister opsige deres Gaarde, og flytte efter Behag andetsteds hen, hvor de kunde, da Landet ei længere skulde dyrkes, men ligge til Græsgang for tvende smaae Meierier af 160 Køer. Dette stod saa hen indtil Høystbemeldte Hendes Majestæts Død Anno 1685, da Landet igjen tilfaldt Høilovlige Kong Christian den Femte og man ved Undersøgelse befandt, at den nye indførte Huusholdning duede Intet, hvorfor den gamle maatte foretages og Bøndergaarde af nye opbygges, efterdi de andre Bønder paa Getzøer (de fire Kirkesogne Idestrup, Veggerløse, Skjelby og Gjeddesby kaldtes dengang, og vel tildeels endnu, med dette Fællesnavn, jfr. Danske Atlas III. S. 370), hvorved Bøtøe hænger som en Pininsul, ellers bleve ødelagte ved den megen Høebjergning og Hoverie, som gjordes til Meierigaardene. Dengang søgte man de tilforn bortviste Hollænder eller deres Børn, men fandt ikkun 4, som havde Lyst til at beboe deres Stavn, nemlig Peter Hollænder, Tygge Hollænder, Jens Albertsen med sin Søn og Claus Adriansen. Resten af de nye Beboere vare deels Falstringer og Lolliker, deels Holstener, med hvilke Hollændernes Børn havde besvogret sig, saa at nu neppe nogen veed sin Herkomst. Det samme er skeet med de, som før er meldt, Anno 1670 fra Den bortviste Hollænderes Afkom, hvilken vel findes i Falster

og Laaland, men uden nogen Distinction af Klædedragt, Sprog eller Levemaade, da dog deres Forfædre indtil midt i forrige Aarhundrede, heri komme næsten overeens med deres Stalbrødre, Amagerne ved Kjøbenhavn. Den kjendeligste Levning af denne Coloni synes at være paa Hasselø.

Angaaende denne Colonies nederlandske Sprog, beretter videre Burserus (han var efter Rhode Præst i Veggerløse 1730–48), da havde den ikke hørt andet end Dansk i Sognekirken Veggerløse og deres Børn snart antaget det Danske, dog har den derhos i lang Tid brugt indbyrdes det Hollandske og omskiftet det til Plattydsk ved Anledning af daglig Søfart paa Rostok, hvor den dangang solgte meget Smør og Ost.

Hasselø (i Valdemars Jordebog „Halsø"). Foruden det almingelige Agerbrug haves her, ligesom paa Amager, en ikke ringe Production af Kjøkkenurter. I en foreliggende Beretning, dateret 19de September 1856, meddeles om Hasselø og dens Beboere: „Det er vistnok utvivlsomt, at en Deel af de til Amager indvandrede Hollændere derfra ere blevne flyttede til Hasselø, men angaaende Tiden haves kun den Formening, at Kong Frederik II.'s Enkedronning fik dem herover til sin Bekvemmelighed, altsaa efter 1588. Traditionen om Nedstammelsen er kun svag blandt Dens Folk, formodentlig fordi de ere blevne sammenblandede med mange Fremmede, især Lolliker. Spørger man En af de Ældste blandt de reneste vedligeholdte Familier, om de ikke nedstamme fra Amager, svare de gjerne: „Jo, det sige de rigtignok." Først vidner imidlertid Klædedragten om deres hollandske Extraction, idet Mændene bære Stormbuxer og Konerne røde og sorte Trøier, hvilket dog mere og mere forsvinder blandt den yngre Slægt. Af ægte Hollænder- eller Amagernavne have flere endnu vedligeholdt sig paa Hasselø, saasom Acht eller Agt, ɔ: Agathe, Fro og Marchen; blandt Mandfolkenavne findes Jan, Tonnes og Adrian; men disse Navne bruges nu meget sjeldnere. Endelig er der endnu meget Eiendommeligt ved denne Folkeklasse, som minder om deres Herkomst; saaledes er Havedyrkningen, navnlig af Løg og Rødder, et meget vigtigt Erhverv for dem Alle, og hos ingen Anden her paa Egnen findes en saadan Sands og Omhu for Reenlighed og Nethed. De ere meget sammenholdende indbyrdes, og at fornærme en Hasseløboer vilde være at fornærme dem Alle. Deres Baade, hvoraf nogle, de saakaldte Iger eller Eiger, ere af een Træstamme, vide de at regjere med Behændighed, og de tjene temmelig betydeligt ved deres Fiskeri." Til denne historiske Meddelelse om Hasselø, der er gjengivet uforandret efter dette Skrifts første Udgave og hvortil skal føies, at Udgiveren af dette Skrift endnu i 1867, ved Indvielsen af Broen mellem Lolland og Falster, har seet Hasselø-Beboernes eiendommelige Baade af udhulede Træstammer, skal her efter Lolland-Falsters Stiftstidende af 28de August 1870 føies en Beretning om Inddæmningen af Hasselø-Vig: Ved et af Capitain Clausen fra Kjøbenhavn iaar udført Inddæmningsforetagende er Hasselø bleven landfast med det øvrige Falster. Nærmest ved Lindeskoven, begyndende Vest for denne, er en mægtig Dæmning af 2300 Fods Længde ført over til Nordenden af Hasselø. Dæmningen er omtrent 36 Fod bred i Vandspeilet, dens Høide hævet 8 Fod over dette, og dens ydre, flade Skraaning tildeels beklædt med store, kløvede eller sprængte Kampesteen. Et Par hundrede Fod fra Dæmningens Nordende er bygget en Sluse af Granit i Cement, og de hvælvede Dæk af brændte Muursteen ere ligeledes murede i Cement. Fra Hasselø Sydspids over til Veggerløse Strand er opført en Dæmning, der ikke har fuldt saa store Dimensioner som den nordre Dæmning, da Høivandsvinden ikke staaer paa her; men dens Høide over Vandspeilet er dog omtrent 7½ Fod, og dens ydre Skraaning er ligeledes i en Høide af 18 Fod opad Skraaningen beklædt med store Steen. Dens Længde er noget over 1300 Fod. Tørlæggelsen af den fra 1—4 Fod dybe Vig, der først vil begynde næste Foraar, antages at ville være fuldendt i Begyndelsen af Juli Maaned, og der vil da indvindes omtrent 600 Tdr. Land, hvis Beskaffenhed skal være særdeles god. Udgrøftningen af Arealet finder naturligviis først Sted efter Tørlægningen. Den største Deel af en i Vigen beliggende lille Ø Taageholm er kjøbt for Inddæmningens Regning og lagt under denne. Ved Stormfloden 13de November 1872 blev Dæmningen ved Hasselø gjennembrudt, men den derved opstaaede Skade er nu forhaabentlig allerede igjen udbedret.

Fra October Maaneds Begyndelse indeværende Aar 1873 berettes det i Lolland-Falsters Stiftstidende og flere Blade, at en dertil nedsat Landvæsenscommission med tilkaldte Teknikere have constateret, at Anlægene ved Hasselø Inddæmning nu have faaet saadanne Dimensioner, navnlig hvad Kystsikkringen angaaer, at hverken de i Guldborgsund af og til forekommende Høivande, ikke heller en lignende usædvanlig Vandhøide som den, der forekom under Stormfloden den 13de November 1872 frem-

tidig kan afstedkomme nogen alvorlig Beskadigelse paa de anlagte Dæmninger eller Kystsikkringen i det Hele taget, og at Indenrigsministeriet derefter har afgivet Erklæring om, at de i Bevillingen for Inddæmningen stillede Betingelser ere opfyldte og at Capitain Clausen derved har erhvervet Eiendomsret over det af ham indvundne Areal.

Ikke langt fra Sognekirken findes Voldpladsen af den gamle Gaard Jerlidse. Sønden for Veggerløse findes Spor af en Befæstning (formodentlig den samme, som paa Generalstabens Kort kaldes „den gamle Vold“). Denne Befæstning skal efter Rhode være anlagt af Bønderne Aar 1427 under Kong Erik af Pommerns Strid med de holsteenske Grever.

I Danske Atlas III. S. 338 anføres, at der i Kong Erik af Pommerns Tid skal have været en Rende, Bruserup Aa (lidt syd for Marrebæk), der kunde modtage Baade med 48 Tdr. Korn og satte Noret i Forbindelse med Guldborg Sund.

Skjelby Sogn, omgivet af Annexet Gjedesby, Veggerløse Sogn, Bøtø-Noer og Østersøen. Kirken, midt i Sognet, $2^1/_4$ M. s. for Nykjøbing. Arealet, 2272 Tdr. Land, hvoraf 30 Tdr. Land Skov (Bavnehøi, Pidskehøi m. fl.), er ujevnt og noget bakket; Jordsmonnet er stærk leret og kalkblandet. Nogle ubetydelige Levninger af fordum betydelige Skove findes ved Byen Fiskbæk. Fiskbæk-Sø, 30 Tdr. Land stor, er nu udtørret og afgiver frugtbar Eng. Landeveien fra Nykjøbing til Gjedser passerer Sognets Midte i dettes hele Længde. Htk. $292^1/_2$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Skjelby med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Fiskbæk, Stavreby med Skole; Hovedgaarden Gjedsergaard, $70^3/_4$ Tdr. Htk., 470 Tdr. L. Ager og 30 Tdr. L. Eng (143 Tdr. Htk. Fæstegods, Skjelby og Gjedesby Sognes Konge- og Kirketiende). Ialt i Sognet 52 Gaarde, 31 Huse med og 43 uden Jord, hvoraf 34 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 670. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives i Sognet noget Erhverv ved Fiskeri og Skovarbeide.

Sognet hører under Nykjøbing Herreds Jurisdiction (Nykjøbing), Nykjøbing Amtstue- og Lægedistrict; 4de Vgkds. 2den Udskrivningskreds 206te Lægd. Med Annexsognet Gjedesby een Commune. Kirken tilhører Besidderen af Hovedgaarden Gjedsergaard.

Skjelby Kirke, høit beliggende, er fra ny af bygget i 1857, Taarnet, med Spidstag, er gammelt; Altertavlen, forestillende Frelseren og den samaritanske Kvinde, er malet af Prof. Lund.

Gjedsergaard, der vel maa skjelnes fra den ældre Gjedsørgaard i Gjedesby Sogn, blev i Anledning af det kongelige Godses Salg oprettet som Hovedgaard, og ved Auctionen over bemeldte Gods (643 Tdr. Htk.) solgt for 39,000 Rd. D. C. til Geheimeraad, Grev Gustav Holck; efter ham eiedes Gaarden af Sognets Præst, Consistorialraad Amager, † 1781. Efter Amagers Død solgtes Gjedsergaard for 49,410 Rd. D. C. til hans Arvinger, Agent Brun, Apotheker Ingwersen, Toldcontrolleur Pagh og Præsten Fenger, hvilke kort efter igjen solgte den til Jacob Meltzing og J. H. Friis. Efter Meltzings Død 1789 blev Friis (senere Kammerraad) Eneeier, † 1822, og efterfulgtes af Sønnen, Etatsraad Friis, efter hvis Død 1845 Gaarden kjøbtes af Etatsraad Tesdorph.

Skjelby Sogn leed ogsaa meget ved Stormfloden 1872; 6 Mennesker omkom, en Gaard i Fiskbæk og flere Huse bortskylledes aldeles.

Gjedesby Sogn, Annex til Skjelby Sogn, omgivet af dette, Bøtø-Noer og Østersøen. Kirken, nordostlig i Sognet, $2^1/_2$ M. s. s. o. for

Nykjøbing. Arealet, 2627 Tdr. Land, er jevnt, og Jordsmonnet leret. Nogen Skov (Gjedesskov) findes paa Sognets sydostligste Side. Bøtø-Noer med Kobbel-Sø er nu tildeels udtørret og der antages at ville indvindes c. 6000 Tdr. L. Landeveien fra Nykjøbing til Gjedser passerer Sognet. Htk. 278¼ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Gjedesby med Kirke og Skole, Veirmølle i Nærheden af Byen; Avlsgaardene Frisenfeldt, 27¾ Tdr. Htk., 291 Tdr. L. Ager, Ludvigsgave, 12½ Tdr. Htk., 176 Tdr. L.; 3 G. og H. benævnes Gjedesskov; en Skole paa Gjedserodde; Gjedser Fyr med Fyrinspecteurbolig. Ialt i Sognet 52 Gaarde, 65 Huse med og 29 uden Jord, hvoraf 46 G. og 26 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 700. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbrug Hovederhvervet. Om Skjelby og Gjedesby Sogne (men det maa i Særdeleshed efter Beliggenheden henføres til sidstnævnte Sogn) er det meddeelt i den foreliggende Beretning, at Søen, som giver saa god Leilighed til Fiskeri, benyttes saa godt som ikke. „I Gjedesby haves 2 Dæksbaade, som besørge nogen Kystfart paa Nykjøbing". Naar den sydfalsterske Jernbane til Gjedserodde kommer istand, vil denne lille Skibsfart vistnok ogsaa ophøre, men der vil da aabne sig nye Erhvervskilder for Falsters Sydspidses Beboere, og Fiskeriet vil da vistnok ogsaa komme igang, naar det bringes i Erfaring, med hvor stor Lethed og Fordeel det derved Indvundne kan afsættes til Nordtydskland.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. 2den Udskrivningskreds 207de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Gjedsergaard i Skjelby Sogn.

Gjedesby Kirke er oprindelig en gammel Rundbuekirke, det øvre Muurværk af Ny tilført 1854, med Taarn og Spiir, ældgammel Altertavle, restaureret 1573, med en blodig Fremstilling af Korsfæstelsen; gammel Granit Døbefont; en Bygning afbildet paa denne viser ved sin runde Dør og Vinduer fra hvad Tid den er.

I Gjedesby Sogn har tidligere været betydelige Skove, der dog forlængst ere borthuggede; den nuværende Skov er plantet i den senere Tid. Gjedserboerne, der, som foranført, vistnok blandt deres Forfædre have nogle af de fra Bøto udvandrede Hollændere, bære tildeels endnu de frisiske vide Buxer.

I Sognet laae i gamle Dage Gjedsørgaard, som hørte under Kronen og beboedes af Lehnsmænd. Den var formodentlig den samme Hovedgaard, som Valdemar Seir eiede i Gjedesby. Her holdtes 1431 Fredsunderhandlinger med Tydskland og den 14de October 1586 (denne Dato har Resen, jfr. Hist. Tidsk. III, 67, i Helvaderi Chronol. II, 229 nævnes derimod 15de October) døde her Kong Christian III.'s Halvsøster Elisabeth, Hertuginde af Meklenborg, Moder til Dronning Sophie, Christian IV.'s Moder, paa Tilbagereisen fra et Besøg, som hun havde aflagt hos sin Datter. Gjedsørgaard har vistnok ligget paa samme Plads eller tæt ved det betydelige Borgsted, som endnu sees sønden for Gjedesby med tydelige Spor af Volde og Grave. Det bærer Navn af Svinehave Borgsted (saaledes paa Generalstabens Kort).

Ikke langt fra Gjedesby findes en Steensætning i en triangulair Form med en Indgang. Den formenes af en Oldgrandsker, der har besøgt Stedet, at have været en Telttomt fra den graae Oldtid, indrettet til at spænde Dyrehuder over. Denne Forklaringsmaade maa man imidlertid lade staae ved sit Værd. Indbyggerne i Omegnen kalde den Kjælderhalsen. En lignende Steensætning findes paa Seiero.

Gjedser Fyr ligger 1200 Alen indenfor Falsters Sydende; isoleret staaende sexkantet Taarn; Flammens Høide over Havet 62 Fod; Lindseapparat; Lysvidde 3¼ Miil. Fyrtaarnet er opført 1802.

Fra Gjedesby skete alt i Valdemar den Andens Tid Overfarten til det nuværende Nordtydskland. I Jordebogen forekommer saaledes Getæsby paa Falster med en Afgift af 10 Mark Sølv »de conductione navium«. Den sædvanlige Overfart var til Rostok, og derfor nævnes det ogsaa i gamle Aarbøger, naar denne Deel af Østersøen ved Vintertide var tillagt med Iis, at Havet kunde passeres mellem Gjedsør og Rostok, saaledes i 1546 og senere atter 1554, da man endog kunde kjøre ad denne iislagte Vei. Vi have seet foran, at Kong Christian den Fjerde endnu pleiede at tage Veien over Falster og da over Gjedsør, naar han reiste til Hertugdømmerne. Man seer forøvrigt af Jordebogen, at Gjedesby dengang havde en ikke ringe Betydning i Sammenligning med andre Steder i Landet. Den var saaledes foruden den anførte Afgift af Transporten, ansat med: »skyld XL. pund tritici, X pund ordei, Curia ibidem persolvit annuatim X marcas argenti. De pratis X marc. den. De eqvis indomitis X marc. argenti. De telonio X marc. argenti. Senere nævnes i Gjedesby VI bool VI marcas, unum bool pertinet ad curiam domini regis (Kongsgaarden). Der er ogsaa 2 Ødegaarde »sed tamen peter Falstær (maaskee den samme Slægt der nævnes ved Korselidse) tantum servit regi de incultis qvantum de cultis « Der tilføies af Suhm i Noten: »Rex enim noluit perdere aliqvid«.

Frisenfeldt er en Parcelgaard af Gjedsergaard og har samme Eier som denne. Den har Navn efter en tidligere Eier af Gjedsergaard.

I høi Grad ramtes Gjedesby Sogn af Stormfloden i 1872, i Særdeleshed Byen Gjedesby, hvor c. 10 Huse aldeles bortskylledes og de tilbagestaaende Steder, Gaarde og Huse i høi Grad beskadigedes, flere Mennesker og en stor Mængde Kreaturer omkom.

Sønder-Kirkeby Sogn, omgivet af Annexsognet Sønder-Alslev, Ørslev, Horreby, Idestrup og Systofte Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, næsten 1 M. ø. for Nykjøbing. Arealet, 1832 Tdr. Land, hvoraf 44 Tdr. Land Fredskov, er i Sognets Midte, hvor Kirkebyen og Kirken ligge, høit (Møllehøi), rundtom afdalende; Jordsmonnet leret, mergel- og kalkblandet. Sognet har en Mose paa 17 Tdr. Land. En mindre Landevei fra Nykjøbing til Grønsund og Stubbekjøbing passerer Sognet. Htk. 229¼ Tdr. A. og E., ¼ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Sønder-Kirkeby med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Egebjerg; Orupgaards Huse med Godsforvalterbolig; Avlsgaarden Bjerregaard, 23 Tdr. Htk., 190 Tdr. L. Ager og 3 Tdr. L. Skov, Bellingegaard, 42¾ Tdr. Htk., 300 Tdr. L., begge under det Classenske Fideicommis. Ialt i Sognet 20 Gaarde, 22 Huse med og 44 uden Jord, hvoraf 4 G. og 24 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 576. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, haves noget Bierhverv ved Skovarbeide. Paa Orupgaards Mark et Teglværk.

Sognet hører under Falsters vestre Herreds Jurisdiction (Nykjøbing), Nykjøbing Amtstue- og Lægedistrict; 4de Vgkds. 2den Udskrivningskreds 203die Lægd. Med Annexsognet Sønder-Alslev een Commune. Kirken tilhører det Classenske Fideicommis. Til Trængende udenfor Fattigvæsenet er af Provst Koch stiftet et Legat, stort 300 Rd.

Sønder-Kirkeby Kirke er oprindelig opført af uhugne Steen og Kalksteen, men den er for nogle Aar siden bleven udvendig beklædt med røde Muursteen med Undtagelse af Taarnet, som ligesom udelukkende fra først af har været af røde Muursteen. Kirken har ogsaa ved Restaurationen faaet gjengivet sine tidligere runde Vinduer.

Egebjerg var fordum en Herregaard, som Morten Venstermand 1575 ved Mageskifte overlod Kong Frederik II.

Bellinge tilhørte 1365 Joh. Paterson, 1452 Mogens Falster, 1545 atter en Mogens Falster, der tillige var Landsdommer paa Lolland, 1576 Jens Falster, 1581

Mogens Bjelke, efter ham Anders Bjelke, som 1588 blev „ihjelslagen af sine Uvenner"; Senere kom den til Eiler Kruckow (disse sidstnævnte tre ligge begravne i Sønder-Kirkeby Kirke). Frederik Barnewitz, hvis Fader var kommen ind i Landet med Prindsesse Magdalene Sibylle, eiede derefter Bellinge. Corfitz Ulfeld nævnes ogsaa som Eier af denne Gaard. Det antages, at den i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede er lagt under Korselidse. Borgpladsen vises endnu. Veien til Bellingegaard gaaer tvers over den.

Sønder-Alslev Sogn, Annex til Sønder-Kirkeby Sogn, omgivet af dette, Idestrup, Horreby og Karleby Sogne. Kirken, vestlig i Sognet, $1^1/_4$ M. ø. for Nykjøbing. Arealet, 1967 Tdr. Land, hvoraf 630 Tdr. Land Fredskov (Hovedskoven), er temmelig høit, afdalende mod Østersøen; Jordsmonnet leret. Igjennem Sognets midterste Deel flyder en Bæk, der falder ud i Østersøen. Htk. 197 Tdr. A. og E., $2^1/_4$ Tdr. Skff.

I Sognet: Byen Sønder-Alslev med Kirke og Skole i en Udkant af Sognet tæt ved Ulslev i Idestrup Sogn; Hovedgaarden Corselidse under det Classenske Fideicommis, $90^1/_2$ Tdr. Htk. A. og E. og 2 Tdr. Skff., 540 Tdr. L. Ager og 60 Tdr. L. Eng. Ialt i Sognet 13 Gaarde, 11 Huse med og 18 uden Jord, hvoraf 9 G. og 5 H. udenfor Byen.

Indbyggere: 317. Jordbrug og ikke ubetydeligt Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. 2den Udskrivningskreds 202det Lægd. Kirken tilhører Eieren af Ovrupgaard.

Sønder-Alslev Kirke er ligesom Sønder-Kirkeby oprindelig opført af uhugne Steen og Kalksteen med senere tilføiet Taarn af Muursteen; i Aaret 1861 er den restaureret, hvorved den fik en Udvidelse og betydelig Forskjønnelse, en ny Altertavle og en ny og smagfuld Prædikestol samt nye Kirkestole og Varmeindretning; aabent Gravcapel med den Hindheldeyske Families Begravelse. Syd for Kirken fandtes en lille Sø eller Dam, Stiovel-Sø, hvis Vand fordum har været anseet som helbredende for Dienssvaghed. Den er nu ganske udtørret. (Af Kirken gives paa efterfølgende Side en Afbildning).

Kun faa Adelsslægter her i Danmark bære, saaledes som ofte Tilfældet er i Tydskland, Navn efter det Sted de have besiddet eller hvor de have deres Hjemstavn. Dette var dog Tilfældet med Slægten Falster, som i en lang Aarrække eiede Corselidse (i Valdemars Jordebog Kocæliz), og den vedblev, lige indtil den efter Adelslexiconet uddøde Aar 1601 med Jens Falster til Korselidse, at have sit stadige Hjem paa Falster, hvorfra Slægten ogsaa udbredte sig til Lolland, men saavidt vides ikke til det øvrige Danmark. Navnet forekommer første Gang (jfr. dog S. 474), da Valdemar Atterdag og hans Søn Christopher, Hertug i Lolland, med „vore kjære og værdige Høvdinger Hr. Voldemar og hans Søn Hr. Henrich, Hertug udi Judland" og med hæderlige Herrer og Fædre, Biskopper, Riddere og Riddersmændsmænd og anden Almue og Rigens indbygde Mænd paa Kallundborg Slot den hellig Trefoldigheds Søndag Aar 1360 vedtoge Statuter, Haandfæstninger og Vilkaar. Blandt de der have sat deres Segl under denne „Reces", som Arild Hvitfeldt kalder den, var ogsaa unge Mattheus Falster*). Navnet træffe vi nu ikke igjen førend vi finde, at Lars Falster i Korselidse har sat Segl under et Afkaldsbrev, som Hans Grubendal udstedte til sin Broder Henning Grubendal (af en Slægt, der ogsaa var tidlig hjemme paa Falster, saaledes 1447 Otto Grubendal til Skjørringe). Hans Søn eller Sønnesøn Hr. Peder Falster

---

*) Det er en af de første Gange, at man i et Document seer en Samling af gamle dansk. Adelsnavne, saasom foruden Falster: Limbæk, Podebusk, Anefeld, Moltcke, Begere, Brock, Frost, Kalv, Munk, Glob, Hvas, Vind, Bugge, Høg, Vendelbo og Kaas (disse tvende sidste Slægter have dog ogsaa Navne, tagne efter Hiemstederne).

eiede Korselidse, da han i Aaret 1462 tilligemed Hr. Hans Poiske eller Piøske*), Lehnsmand paa Aalholm, af Dronning Dorothea fik det Hverv at være Voldgiftsmand i en Retstrætte om Markskjel, vedkommende Maribo Kloster. Hr. Peders Hustru var Inger Daa, og deres Søn Oluf Falster var Landsdommer paa Falster og Korselidses Eier, da han 1506 tilligemed Hr. Eskild Gøye til Krenkerup satte sit Navn og Segl under et Document. Han døde omtrent 1532 og efterlod Gaarden til Sønnen Peder Falster, der døde 1556 og efter Marmora Danica ligger begravet i Sønder-Alslev Kirke tilligemed sin Hustru Øllegaard Valkendorph, † 1575. Den sidste af Slægten var, som foranført, Jens Falster. Efter ham eiedes Korselidse en kort Tid af Axel Brahe og han skjødede den 1603 til Kronen. Tilligemed de andre Hovedgaarde paa Øen, som Dronning Sophie havde samlet under sin Bestyrelse, var Korselidse derpaa Krongods i en lang Aarrække, og der foreligger ikke nogen bestemt Beretning om de enkelte Gaarde. Korselidse var fra Frederik den Fjerdes Tid indlemmet i Rytterdistrictet og maatte afgive Græsning og Hø til Hestene; men den 15de August 1763 kundgjorde Re-

Sønder-Alslev Kirke.

gjeringen, at det falsterske Rytterdistrict skulde sælges, og 9de til 12te September 1766 stilledes det til Salg, hvorefter Korselidse i en kort Tid tilhørte Prinds Carl af Hessen. Noget senere kjøbtes Korselidse og Carlsfeld af Generalmajor Johan Frederik Classen (1725—1792). Han opførte den nuværende Hovedbygning i to Etager og anlagde den smukke Have, som omgiver Bygningen; ogsaa store og anseelige Udhuse opførte han, hvoriblandt den store 190 Alen lange Kornlade, som Begtrup, i sin Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark (1806), anseer for den største i Danmark. (Af Hovedbygningen gives paa efterfølgende Side en Afbildning).

Generalmajor Classens Testamente af 28de Januar 1789 (senere Codicil af 23de Marts 1791) udtaler i § 1:

„Min Grundsætning er, at mit hele Efterladenskab skal i Fremtiden være en bestandig samlet Fond, der skal anvendes deels til at danne nyttige Mennesker til

*) Denne Slægt er alt tidligere omtalt ved Berridsgaard, som den havde eiet, og ved Saxkjøbing Kirke, hvor den havde Begravelser. Den ældste af Slægten, Marquard Piøskæ, var gift med Inger Falster, Datter af Jens Falster.

Statens Bedste, til at understøtte og befordre Vindskibelighed og Arbeidsomhed i de nødvendigste Dele for Landets Vel, og til at hjalpe og lindre Fattigdom og Elendighed."

Han fastsatte ogsaa i sin sidste Villie, at alle Bønderne paa disse Godser skulde være Arvefæstere og at deres Hoveri skulde fastsættes „paa den allerømmeste og lemfældigste Maade, endog mildere end Love og Forordninger foreskrive, og i Tilfælde af Tvivl udtolkes til Bøndernes Fordeel."

Den af Classen efterladte Formue bestod af Godserne Corselidse og Carlsfeldt (c. 1600 Tdr. Htk. af alle Slags), en Gaard i Amaliegade i Kjøbenhavn, en Eiendom udenfor Kjøbenhavns Østerport, en aarlig Afgift af 7000 Rdl. af det af Testator til Prinds Carl af Hessen afstaaede Frederiksværks Gods og en Capital af c. 380,000 Rd. D. C. Fideicommissets Capitalformue angives i Statshaandbogen for 1873 at have været den 31te Marts 1871: rentebærende Rd. 1,037,298 foruden en Reservefond af Rd. 89,390, i contant Beholdning Rd. 14,150 samt Rd. 10,300 i Kornvarer, Brænde,

Corselidse.

Bygningsmaterialier m. m. Fideicommisset eiede endvidere Godserne Corselidse og Carlsfeldt med Bjerregaard og Næsgaard (676 Tdr. Htk., hvoraf 276 Tdr. under Hovedgaardene), 3 Gaarde i Amaliegade, en Eiendom i Ny=Toldbodgade og de Classenske Boliger paa Godthaabsveien. Fideicommissets Skove udgjorde et Areal af 3363 Tdr. Land. Sønder=Kirkeby Kirke med Tiende. Først den 6te Januar 1852 udstedtes der Tilladelse for Fideicommissets Bestyrelse til at afhænde Bondergods og Tiende til fuldstændig Eiendom. Denne Tilladelse er senere fornyet. Som det af det Foregaaende sees, var der i 1872 endnu 400 Tdr. Htk. uafløst.

Det Classenske Bibliothek, tidligere i Gaarden i Amaliegade i Kjøbenhavn, c. 25,000 Bind, af naturvidenskabeligt og geographisk Indhold, er, ifølge Allerhøieste Resolution af 2den Marts 1867, nu forenet med Universitetsbibliotheket, der tillige fra det Classenske Fideicommis aarlig modtager en betydelig Sum til Bibliothekets Forøgelse i de angivne Retninger. Den Deel af det Classenske Bibliothek, der angik Landoeconomi og Havedyrkning er afgivet til Landbohøiskolen.

Karleby Sogn, omgivet af Annexsognet Horreby, hvorved det er adskilt fra det andet Annexsogn Ørslev, Sønder=Alslev og Horbelev

Sogne samt Østersøen. Kirken, nordvestlig i Sognet, $1^1/_2$ M. o. n. o. for Nykjøbing og ligesaa langt s. s. v. for Stubbekjøbing. Arealet, 1537 Tdr. Land, hvoraf 220 Tdr. Land Fredskov (en Deel af Mellemskov), er noget bølgeformigt, dog for det Meste jevnt; Jordsmonnet er leret og kalkblandet. Landeveien fra Nykjøbing til Grønsund Færge passerer Sognet. Htk. 165 Tdr. A. og E. og $26^1/_2$ Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Karleby med Kirke, Præstegaard, Skole, Haandgjerningsskole og et Børnehjem for Pigebørn, oprettet af det Classenske Fideicommis, Tunderup; Hjortsbjerg Opdragelsesanstalt, ligeledes oprettet af det Classenske Fideicommis, for 12 Piger, der have levet under ulykkelige Forhold. Ialt i Sognet 22 Gaarde, 21 Huse med og 32 uden Jord, hvoraf 12 G. og 21 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 499. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, have endeel Huusmænd og Indsiddere Fortjeneste ved Skovarbeide om Vinteren.

Sognet hører under Falsters vestre Herreds Jurisdiction (Nykjøbing), Nykjøbing Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 201ste Lægd. Med Annexsognene Horreby og Ørslev een Commune. Kirken tilhører Sognets Beboere, for Fæstehusenes Vedkommende det Classenske Fideicommis.

Karleby Kirke, opført af Muursteen, forhen taarnløs, er i 1855 bleven forsynet med et Spiir.
Tunderup kaldes i Valdemars Jordebog Tonnæthorp.

Horreby Sogn, Annex til Karleby Sogn, omgivet af dette og det andet Annexsogn Ørslev, Horbelev, Falkerslev, Sønder-Alslev og Sønder-Kirkeby Sogne. Kirken, nordvestlig i Sognet, $1^1/_4$ M. n. o. for Nykjøbing og ligesaa langt s. s. v. for Stubbekjøbing. Arealet, 2046 Tdr. Land, er jevnt; Jordbunden leret og tørveagtig. 230 Tdr. Land af Horrebylyng, der har Tørveskjær af betydelig Dybde (indtil 18 Fod) og fortrinlig Beskaffenhed, høre til Sognet. Landeveien fra Nykjøbing til Stubbekjøbing passerer Sognet. Htk. 189 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Horreby med Kirke, Skole og Veirmølle, og Eget. Ialt i Sognet 29 Gaarde, 19 Huse med og 30 uden Jord, hvoraf 16 G. og 27 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 475. Medens Jordbrug udgjør det overveiende Erhverv, finde dog endeel af Beboerne Fortjeneste ved Tørveskjær og Tørvesalg.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 200de Lægd. Kirken tilhører Sognets Gaardmænd, for Fæstehusenes Vedkommende det Classenske Fideicommis.

Horreby Kirke, opført af Muursteen, er temmelig lille, dog med Taarn med Spidstag. Ved en kongelig Resolution 1688 blev dens Nedlæggelse bestemt, men Kingo tog sig kraftigt af Sagen og fik Kirkens Nedbrydelse forhindret.

Ørslev (Nørre-Ørslev) Sogn, Annex til Karleby Sogn, hvorfra det er adskilt ved det andet Annexsogn Horreby, omgivet af dette Sogn, Falkerslev, Sønder-Kirkeby og Systofte Sogne samt Sønder Herred.

Kirken, sydlig i Sognet, ¾ M. n. o. for Nykjøbing. Arealet, 1935 Tdr. Land, er jevnt og tildeels sidt; Jordsmonnet for det Meste leret. 261 Tdr. Land af Trolde-Mosen høre til Sognet. Landeveien fra Nykjøbing til Stubbekjøbing passerer Sognet. Htk. 239½ Tdr. A. og E. og c. 31 Tdr. Skk.

I Sognet: Byerne Nørre-Ørslev med Kirke og Skole, og Listrup. Ialt i Sognet 38 Gaarde, 43 Huse med og 41 uden Jord, hvoraf 24 G. og 54 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 680. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 199de Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Nørre-Ørslev Kirke er opført af Muursteen, med Taarn, fladt Loft. Ved kgl. Resolution af 1866 er det bestemt, at Nørre-Ørslev Sogn ved Vacance skal oprettes enten til et selvstændigt Kald eller til et residerende Capellani.

Horbelev Sogn, omgivet af Annexsognet Falkerslev, Aastrup, Karleby og Horreby Sogne samt Nørre Herred og Østersøen. Kirken, nordøstlig i Sognet, 1 M. s. for Stubbekjøbing. Arealet, 5423 Tdr. Land, hvoraf 769 Tdr. Land Fredskov (en Deel af Mellemskov), er bakket (Uglebøi m. fl.), ujevnt og bølgeformigt; langs med Strandkanten findes temmelig høie Klinter, hvoriblandt Pomlenakke. Jordsmonnet er deels leret, deels sandet og sandblandet. Aa-Mosen i Sognets vestlige Deel, 109 Tdr. Land, Rørmose og Donnemose i den østlige og sydøstlige Deel i Skovene. Veien fra Nykjøbing til Grønsund Færgested passerer Sognet. Htk. 524 Tdr. A. og E., 78½ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Horbelev med Kirke, Præstegaard, Skole og Veirmølle, Meelse med Veirmølle, Bregninge med Skole og Veirmølle, Skjolterup, Halskov, Sønder-Grimmelstrup, Nørre-Tostrup, Særslev med Teglværk og Bønned; Skovridergaarden Herslebslund; Kleppehusene. Ialt i Sognet 82 Gaarde og 94 Huse med Jord, hvoraf omtrent Halvdelen udenfor Byerne.

Indbyggere: 1262. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives ved det Classenske Fideicommisses betydelige Skove stadigt Erhverv for endeel Huusmænd og Dagleiere.

Sognet hører under Stubbekjøbing Herreds Jurisdiction (Stubbekjøbing), Nykjøbing Amtstuedistrict og Stubbekjøbing Lægedistrict; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 187de Lægd. Sognet, der i Forening med Annexet Falkerslev danner een Commune, er inddeelt i 2 Sognefogeddistricter, det nordre og søndre. Kirken tilhører det Classenske Fideicommis i Forening med Sognets øvrige Grundeiere.

Horbelev Kirke, i sin Tid helliget St. Peder, er bygget af Muursteen paa Kampesteens Fod, oprindelig med runde Buer, hvilke ere gjengivne ved Restaurationen 1868, Skibet med malet Bræddeloft, Choret hvælvet og med Halvrunding, Taarn: Ligsteen over Hr. Oluf Holgersen Ulfstand til Bønned († 1529). Paa den søndre Taarnmuur er et kvindeligt og 3 mandlige Hoveder udhuggede, hvilke Almuen mener at skulle forestille Røvere, efter den gamle Folkevise om Hr. Truels's Døttre, som paa Veien til Hoimessen i Horbelev Kirke myrdedes af trende Røvere, der vare deres Brødre, men i Barndommen bortranede af Røvere, hvis Haandværk de saaledes have lært (see Thieles Folkesagn).

Af Bønned, Ulfstandernes gamle Herresæde, findes et anseeligt Voldsted, 400 Alen i Omkreds, med betydelige Muurlevninger. Bygningerne skulle være nedbrudte ved Begyndelsen af forrige Aarhundrede. Foruden Oluf Holgersen Ulfstand nævnes ogsaa Arild Ulfstand til Bønned 1520 (Gram i Videnskabernes Selskabs Skrifter III. S. 337). Den første kjendte Mand af denne berømte Adelsslægt er Geert Ulfstand, der fik Glimminge i Skaane med sin Hustru Christence, Jens Holgers til Urup. Slægtens berømteste Mand var Jens Holgersen Ulfstand, Geert Ulfstands Sønnesønssøn, meget yndet af Kong Hans, navnkundig som Admiral og kjæk Stridsmand. Den sidste af Slægten var Axel Melchiorsen Ulfstand til Axelvold. Han døde 1634 og Vaabnet nedlagdes i hans Grav i Lunds Domkirke. Jens Holgersen Ulfstand byggede Glimminge faste Steenhuus. (Om dette see Historisk Tidsskrift I. S. 217 flg.).

Directionen for det Classenske Fideicommis har forbeholdt det Offentlige en Dysse, Dissetingsstenen, i Horbelev Sogn. F. M

Meelse, Bregninge og Tostrup kaldes i Valdemars Jordebog Miæthæløsæ, Brækningy og Tostæthorp.

Falkerslev Sogn, Annex til Horbelev Sogn, omgivet af dette, Ørslev og Horreby Sogne samt Nørre Herred. Kirken, midt i Sognet, $^3/_4$ M. s. s. v. for Stubbekjøbing. Arealet, 3757 Tdr. Land, hvoraf 576 Tdr. Land Fredskov (Østerskov, Reilskov, Hesselskov, Kvindeskov), er næsten overalt bakket (Soeshøi, 189 Fod, Maglehøi); Jordsmonnet er i Almindelighed leret, paa nogle Steder sandet og sandblandet. I Sognet er tre smaa Søer, Mølle-Sø, 26 Tdr. Land, Huul-Sø, 5 Tdr. Land, og Borre-Sø, 17 Tdr. Land. En mindre Aa danner en Deel af Sognets Østgrændse, og Tingsted-Aa har sit Udspring fra de nævnte Søer. Landeveien fra Nykjøbing til Stubbekjøbing passerer Sognet. Htk. 356 Tdr. A. og E. og $4^1/_2$ Td. Skk.

I Sognet: Byerne Falkerslev med Kirke, Skole og Veirmølle, Birket og Truelstrup; Hovedgaardene Skjørringe, 82 Tdr. Htk., 600 Tdr. L. Ager, 75 Tdr. L. Eng, 568 Tdr. L. Skov, 75 Tdr. L. Mose og Moseeng (22 Tdr. Htk. Fæstegods, 15 Tdr. Htk. Arvefæstegods), Dalbygaard, $50^1/_2$ Tdr. Htk., 400 Tdr. L. Ager, 50 Tdr. L. Eng, 70 Tdr. L. Skov ($4^1/_2$ Tdr. Htk. Fæstegods). Ialt i Sognet 40 Gaarde og 58 Huse med Jord, hvoraf omtrent $^1/_3$ af Gaardene og $^1/_4$ af Husene udenfor Byerne.

Indbyggere: 705. Jordbrug og Skovarbeide udgjør, ligesom i Hovedsognet Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrationsinddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. 2den Udskrivningskreds 186de Lægd. Kirken tilhører deels Birket Byes 16 Selveiergaardmænd, deels Arvingerne eller Legatarierne af Marenholtz's Legat.

Falkerslev Kirke er opført i Rundbueform af Muursteen, med senere tilføiet Taarn; Skibet har Brædbeloft; Ligsteen over Eskild Gøye, † 1573; hvælvet Chor.

Hovedgaarden Skjørringe hed tidligere Skyringe og var opstaaet af en Landsby af dette Navn, af hvilken der skal findes Spor paa en af de Gaarden nærmest liggende Marker. Den var alt Hovedgaard i Midten af det 15de Aarhundrede og tilhørte Oluf Grubendal af en gammel dansk Slægt, der foruden Skyringe ikke vides at have eiet andre Gaarde end Fultoft i Skaane, og som tidlig er uddød; senere Henning Olufsen Godow, hvis Datter Fru Eline Godow var gift med Hr. Henrik Gøye til Gisselfeldt, Kjøbenhavns kjække Forsvarer i Beleiringen 1523, en trofast Tilhænger af Christian II., hvis Landflygtighed han deelte, og som døde i Vordingborg 1533. Hans Søn Eskild Gøye eiede Skjørringe til sin Død 1573. Foruden Fru Elline Godow og

hendes Mand vare ogsaa Andre af Godow-Slægten Medeiere af Gaarden og saaledes vedblev den i længere Tid at være knyttet til denne Slægt. Oluf Pedersen Godow til Skafteleo havde 1446 Deel i Vedtagelsen af Lollands Vilkaar. Han var 1459 Eier eller Medeier af Skjørringe, da han af Anders Jensen Borger i Kjøbenhavn fik Kvittering for 6 lybske Mark, som hans Broder Anders Pedersen til Tybebjerg havde været ham skyldig for Klæde. Hans Søn Peder Olussen, hvis Hustrue var Fru Sophie Basse, havde Sønnen Oluf Pedersen, der var gift med Fru Else eller Elsebe Grubendal. Hun var Enke i Aaret 1487, da Dronning Dorothea tilskrev hende, at det var Dronningens Ønske, at Fru Elsebe skulde give sin Søn Henning Olussen „et behageligt Svar" med Hensyn til Gaarden Skyringe; tidligere havde Dronningen paa Rønnebæksholm talt med hende om Afstaaelsen af Gaarden til denne Søn, og nogen Tid efter forekommer han som Gaardens Eier eller som den, der nævnede sig efter denne. Iblandt Medeierne var Palle Andersen Ulfeld, der skrev sig til Skjørringe 1470. Han havde længe Deel i Skjorringe, og efter ham fik hans Søn Christopher Pallesen til Jershave denne Deel, hvilken han 1527 solgte til Hr. Johan Oxe. Hans v. Mehlen havde derefter Gaarden i Besiddelse, dog vel kun som Medeier; thi i August 1530 udstedte Kong Frederik I. et Brev til Hr. Henrik Gøye, at H. v. Mehlens Regnskab skulde staae aabent indtil næste Paaske, og i April 1532 udstædtes Stævning til ham i Kongens Navn om at møde for Danmarks Riges Raad angaaende Hr. Henriks Anke over, at han og hans Hustru i en Tid af 26 Aar havde siddet paa Skjørringe, forværret denne Gaard og dens Skov og opkrævet de Afgifter, der skulde svares til Gaarden. Derefter eiedes Gaarden af Hr. Henrik Gøyes og Fru Elines Søn Eskild Gøye, † 1573. Hans Enke Fru Sibylle Gyldenstjerne eiede endnu Gaarden 1598, men maa ikke længe efter have overladt Gaarden til sin Søn Henrik Gøye, eftersom denne i Aaret 1604 udstedte Skjøde paa Skjørringe til Kongen. Den tilhørte derpaa i en lang Aarrække Kronen og lagdes af Kong Frederik IV. til Ryttergodset; i Aaret 1726 var Hovedgaarden bortforpagtet for 230 Rd. i Penge og 540 Læs Hø, hvoraf de 244 Læs svaredes til Rytteriet og de 296 til Dragonerne. Ved Ryttergodsets Afhændelse 1766 solgtes Gaard og Gods, 698½ Td. Htk., for 44,500 Rd. til Justitsraad Oluf Stampe, en Broder til den berømte Lovkyndige Statsminister Henrik Stampe. I hans Familie er Gaarden siden forbleven, nu Jægermester Stampe.

I Sognet findes en Borgplads, efter hvilken Borreso formodentlig har Navn; Pladsen kaldes Trygge Slot.

I Falkersleo var en Hovedgaard, der 1405 eiedes af Jes Olafsen Lunge.

Virket kaldes i Valdemars Jordebog Wirky og Falkerslev Fulcarslet. I Virket synes ogsaa at have været en Hovedgaard. 1545 nævnes Mogens Falster til Virket.

Aastrup Sogn, det nordligste Sogn i Herredet, omgivet af Horbelev Sogn, Grønsund og Nørre Herred. Falsters østligste Punkt, Hestehoved, ligger her i Sognet. Kirken, vestlig i Sognet, ¾ M. o. s. o. for Stubbekjøbing. Arealet, 6704 Tdr. Land, hvoraf 1254 Tdr. Land Fredskov (Østerskoven), er bakket, bølgeformigt og tildeels sumpet; Jordsmonnet er deels leret og sandet, deels tørveagtigt. Sognet er rigt forsynet med Tørvemoser, som Bonde-Mose, 348 Tdr. Land, Magle-Mose, 314 Tdr. Land, og Moseby-Mose, 104 Tdr. Land. Ved Sognets nordlige Deel indskjærer sig fra Grønsund en Vig, Noret eller Næsveile, hvilken nu er inddæmmet. Landeveien fra Nykjøbing til Grønsund Færge passerer Sognet. Htk. 622 Tdr. A. og E., 104¼ Tdr. Skft.

I Sognet: Byerne Aastrup med Kirke, Lunde Skole i Nærheden af Byen, Moseby med Præstegaard og Skole, Veiringe med Skole og Veirmølle, Ore, Næs og Hesnæs; Hovedgaarden Carlsfeldt, 79¼ Tdr. Htk., 700 Tdr. L.; Avlsgaarden Næsgaard, 47½ Tdr. Htk., 200 Tdr. L. Ager, 50 Tdr. L. Eng, med en Agerdyrkningsskole (begge Gaardene under det Classenske Fideicommis); Gaarden Garnevraa; Skovridergaarden Petersminde; en Færgegaard, hvorfra

Overfart til Møen, 2 Lodsstationer. Ialt i Sognet 72 Gaarde og 180 Huse, hvoraf 30 G. og 70 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1460. Foruden Jordbrug gives ikke ubetydeligt Erhverv ved Træplantning og Skovarbeide i Fideicommissets betydelige Skove. Agerdyrkningsskolen paa Næsgaard er oprettet af Directionen for det Classenske Fideicommis for 18 Agerdyrkningselever med et toaarigt Cursus. Sognets 2 Lodserier findes ved Grønsund med 3 faste Lodser og ved det saakaldte Batteri eller Hestehoved, ligeledes med 3 faste Lodser; disse Lodser, saavelsom de fleste Indbyggere i Hesnæs By, ernære sig ved Fiskeri, især Sildefiskeri, hvortil benyttes de saakaldte „Drivegarn", af hvilke der i denne By findes ikke mindre end 200.

Sognet hører under Stubbekjøbing Herreds Jurisdiction (Stubbekjøbing), Nykjøbing Amtstuedistrict og Stubbekjøbing Lægedistrict; 5te Bgkds. 2den Udskrivningskreds 188de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Aastrup Kirke er høitliggende, med Taarn, hvori 2 gode Klokker; Skibet hvælvet, Taarnet og Choret derimod med Bræddeloft; Orgel og smukt Altermaleri. Skjøn Udsigt fra Kirkegaarden.

Tvende af Aastrups Præster have skaffet sig et Navn, ialfald hos deres Samtid, som Digtere, nemlig Mag. Bjering, især en heldig latinsk Poet († 1804), og Prof. J. H. Smidth († 1847).

Næsgaard blev opført til Agerdyrkningsskole Aar 1800, 8 Aar efter General Classens Død. I 1861 blev paa Bygningens Endegavl til Minde om Giveren anbragt dennes Brystbillede i forstørret Maalestok efter Wiedewelts Original, der er opstillet i Kjøbenhavns Arsenal til Minde om den Afdødes Fortjeneste af Kanonstøberiet paa det af ham tidligere eiede Frederiksværk.

I „Borrehuset", det gamle Navn paa Færgestedet i Sognet, opholdt Ludvig Holberg sig under Pesten i Sommeren 1711. Hans Værtinde var en Datter af Erik Grubbe til Tiele, altsaa af gammel adelig Byrd; hun blev første Gang gift med Statholder Ulr. Fred. Gyldenløve, anden Gang med en Adelsmand Palle Dyre, tredie Gang med Søren Sørensen Møller, der blev anklaget for Drab og dømt til Arbeide paa Bremerholm. Hendes sørgelige Skjæbne har givet Steen Blicher Stof til den smukke Novelle „En Landsbydegns Dagbog". (Om hende see ogsaa Holbergs 89de Epistel*), Hofmans Efterretn. om danske Adelsmænd III. S. 255—56, Dansk Museum Juli—Decbr. 1782 S. 257 flg. (Proces ført mellem Velbaarne Palle Dyre og hans Frue Marie Grubbe; Høiesteretsdom mellem samme Frue og hendes første Mand Hr. Statholder U. F. Gyldenløve), Bidrag til Ludvig Holbergs Biographi for Aarene 1702—14 af M. N. C. Kall-Rasmussen, S. 33—34).

---

*) Holberg skriver saaledes i denne Epistel: „Du forundrer dig over, at en saa pen Jomfru som N. N. haver kunnet fatte Kjærlighed til M. M. og indladet sig i Ægteskab med en Person af saa slette Qvaliteter, og om hvilken intet andet kan siges, end at han er en af de største Tabacs-Smøgere udi Landet. Jeg forundrer mig ikke derover; det kand just være derfor hun haver fattet Kiærlighed til ham; Thi man seer jo mange Mennesker at finde større Smag udi røget end udi fersk Kjød; Iligemaade, at mange fatte Kjærlighed til det, som andre have Afskye for. Derpaa vil jeg anføre tvende mærkelige Exempler, et af den gamle og et af den nye Historie." Det første Exempel er hentet fra en fornemme Jomfru ved Navn Hipparchia; det andet fra Marie Grubbe fra Tiele, der 1718 endte sine Dage i Borrehuset. Om Sidstnævnte skriver Holberg derefter saaledes: „Et andet Exempel af vor Tids Historie er udi en Høy-Adelig Dame, hvilken havde en uovervindelig Affky for hendes første Ægtefælle, skjøndt han blandt alle Undersaatterne var den fornemmeste og tillige den galanteste Herre udi Riget; og varede dette indtil paafulgte Skilsmisse, da efter et nyt Ægteskab, som ogsaa havde et ulykkeligt Udfald, hun omsider tredie Gang begav sig i Ægteskab med en gemen Matrods; med hvilken, endskjøndt han dagligen handlede ilde med hende, hun sagde sig at leve langt mere fornøyed end udi det første Ægteskab. Og haver jeg saadant hørt af hendes egen Mund, da jeg var i hendes Huus, som var ved et Færgested udi Falster, paa samme Tid, da hendes Mand var arresteret formedelst en Misgjerning." Erik Grubbe til Tiele havde af sit Ægteskab med Marie Iversdatter Juel 3 Døttre: Ane Marie, Marie og Maren; men det var Marie, som først blev gift med Gyldenløve, og derpaa, efter at have bortødslet en betydelig Formue under et vildt Liv i Udlandet, blev gift med Justitsraad Palle Dyre til Trinderup, fra hvem hun blev skilt formedelst Hoer ved Dom af 23de Marts 1691, og derpaa med Ladefogden (senere Sømand) Søren Sørensen Møller. Maren Grubbe døde ugift. (See „Bidrag til Ulrich Frederick Gyldenløves Historie" ved C. Calundan, Fuldmægtig i Kongerigets Archiv, i Danske Samlinger, 2. R., 2 B., 4 Hefte, S. 357 flg.).

Paa Kongenæs, øst for Stubbekjøbing, findes en Borgplads, der er afskaaren af Søen, mod Landsiden med Spor af Volde og Grave. Paa dette Næs og i Østerskoven findes mangfoldige Gravhøie, af hvilke Trueh øien i Østerskoven er i Aaret 1843 udgravet paa Foranstaltning og under Tilsyn af Kong Frederik VII., dengang Kronprinds. Ogsaa paa et Sted, der kaldes Slotsmarken, skal findes en Borgplads. Fra Krigen 1658—59 adskillige Skandser langs Strandkanten.

Aar 1855 fuldendtes en Inddæmning af Grønsunds Noer i Aastrup Sogn, stor 190 Tdr. Land.

Præsten Wedel har i sin „Indenlandske Reise gjennem de betydeligste og skjønneste Egne af de danske Provindser", S. 260—62, givet en vidtløftig Beskrivelse af Mosebÿ Præstehaves Herligheder, da Magister Biering endnu var Præst paa Stedet. Det var især de „overraskende Overraskelser", hvoraf Haven efter det forrige Aarhundredes Maade besad en Mængde, som fremhæves: saaledes et malet Skilderhuus med Skildvagt, der viser sig at være en Brønd, en Fæstning, der indeholder et Lysthuus, en Irrgang, der skjuler en Røverkule med Falddøre o. desl., et Huus, hvis Bestemmelse alene betegnes ved Indskriften »Levior abis« m. m. m.: men foruden disse Nysgjerrigheden pirrende Bygninger og Anlæg fandtes i Haven ogsaa en lille Bygning i to Stokværk med et Bibliothek, mathematiske Instrumenter og Naturisældenheder. Mosebÿ Præstegaards Have vedblev dog ogsaa efter Magister Bierings Tid, om end paa en anden Maade, at bevare sit Navn som den første Have paa Falster. Den umiddelbart efter Biering følgende Sognepræst, den foran nævnte Professor J. H. Smidth var navnlig ikke alene en begavet Digter, men ogsaa en anseet Botaniker, og Joh. Ph. Hages Beskrivelse af Ny Maribo Amt i oeconomisk Henseende (1844) anfører S. 333, at Prof. Smidths Have i Mosebÿ „udmærker sig paa samme Maade paa Falster som Grev Rabens ved Aalholm paa Lolland, ved en stor Samling af sjeldne, fremmede og indenlandske Værter."

Mosebÿ kaldes i Valdemars Jordebog Morknæsbÿ.

Lolland og Falster have været heldigere stillede end de tvende større danske Øer, idet de have fundet deres særlige Beskrivere, saaledes har Peder Rhode (1734—1793), der fra 1760 til 1767 var Capellan i Steppinge i Haderslev Amt (hvilket Amt af ham omhandles i „Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse", Kjøbenhavn 1775) og dernæst til sin Død Præst i Uttersley paa Lolland, udgivet:

Samlinger til de danske Øers Lolland og Falsters Historie, 2 Bind, Kjøbenhavn 1776—94.

Dette Skrift indeholder mange personalhistoriske Oplysninger, men ogsaa statistiske og geographiske Meddelelser. En ny Udgave af samme blev senere besørget af J. J. F. Friis, Sognepræst til Horne og Asdal Menigheder, tidligere Catechet i Nakskov, under Titel:

Samlinger til de danske Øers Lollands og Falsters Historie af P. Rhode, med en Deel Forandringer, Tillæg og Rettelser, paany udgivne af J. J. F. Friis, Sognepræst for Horne og Asdal Menigheder, 1ste og 2det Bind. Kjøbenhavn 1859.

Senere udgav Professor og Dr. philosophiæ & theologiæ Jens Henrik Larsen (1773—1852), der blandt sine flere Embedsstillinger ogsaa havde været residerende Capellan for Kjøbelev og Vindeby Menigheder paa Lolland (1801—8):

Laaland og Falster, topographisk beskrevne af Dr. J. H. Larsen, 1ste Bind, Nørre, Sønder og Fuglse Herreder, Kjøbenhavn 1833.

(Som Præst i Holbæk og Merløse, 1821—1849, har han ogsaa udgivet en Beskrivelse af Holbæk Amt, 1ste Bind og 2det Binds 1ste Hefte, Kjøbenhavn 1832).

Af Larsens Beskrivelse af Laaland og Falster stod herefter endnu tilbage 2det Bind, der skulde indeholde Beskrivelser af Musse Herred og af Falster, men disse naaede Forfatteren ikke at faae udgivet, men afleverede sit Manuskript i tvende Afskrifter til det oldnordiske Museums Archiv og til Universitetsbiblioteket. Det er tildeels med Afbenyttelse

heraf, om end kun i ringe Grad, at den udkom ved Cand. theol. A. Kall Rasmussen, nu Sognepræst til Finderup, Dollerup og Ravnstrup, som 2det Bind I af Larsens Skrift:

Historisk-topographiske Efterretninger om Musse Herred paa Laaland, af A. Kall Rasmussen, Cand. theol. I. Maribo Sogn. Kjøbenhavn 1866.

Da Kall Rasmussen blev kaldet til Præst, fortsattes Larsens Skrift, ligeledes med nogen Benyttelse af Manuskriptet, idet det udkom som 2det Bind II:

Historisk-topographiske Efterretninger om Musse Herred i Lolland. II. Nysted, Saxkjøbing og Landsognene i Musse Herred ved F. R. Friis. Kjøbenhavn 1872.

Begge disse sidstnævnte Skrifter ere udgivne efter Opfordring og med Understøttelse af den nuværende Udenrigsminister, Hs. Exc. Kammerherre, Baron Rosenørn-Lehn til Baronierne Guldborgland og Lehn.

Ved at nævne disse Skrifter, der særligt omhandle Lolland-Falster, maa heller ikke lades unævnt:

Nye Mariboe Amt, Nittende Stykke af de danske Provindsers Beskrivelse i oeconomisk Henseende af Joh. Phil. Hage. 1841.

Dette Skrift henhører blandt de bedste af de oeconomiske Beskrivelser af de danske Provindser, hvilke i sin Tid bleve udgivne paa Landhuusholdningsselskabets Foranstaltning, og indeholder navnlig en Mængde Meddelelser fra bosatte Mænd paa Stedet, hvilket her særlig maa komme i Betragtning ved Beskrivelsen af disse Øers topographiske Forhold.

For Falsters Vedkommende har man ikke nogen særlig trykt Beskrivelse, undtagen forsaavidt at baade hos Rhode og Hage danner Øens Beskrivelse særligt 2den Deel.

Her vilde dog være at nævne:

Den falsterske Geistligheds Personalhistorie ved Pastor J. Barfod, udgivet af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, 1ste Deel Nykjøbing paa Falster, 1849. 2den Deel ibidem. 1854.

Det maa sluttelig med Hensyn til Falsters særlige Beskrivelse tilføies, at denne Ø paa en vis Maade først af alle danske Landskaber har faaet sin særlige Topographi; thi i Liber census Daniæ, almindelig kaldet Valdemars Jordebog, findes Descriptio cujusdam partis Falstriæ eller som Langebek i Noterne kalder den Descriptio Falstriæ (see Scriptores rerum danicarum medii ævi Tom. VII P. 536—40, cfr. P. 607—12). Det er saa meget mærkeligere, at der paa denne Maade er givet en særlig Beskrivelse af Falster, som Øen i Jordebogen foran er beskrevet tilligemed det øvrige Danmark, ja endog med en vis Vidtløftighed. I Dr. phil. O. Nielsens Udgave af Jordebogen, Indledning XVI, yttres den For-

mening, at denne Beskrivelse er ældre end den øvrige Jordebog. Jfr. forøvrigt Prof. Paludan-Müllers Undersøgelse om dette Stykke af Jordebogen i Videnskabernes Selskabs Skrifter 5te Række, hist. og philos. Afd. 4de Bind V. 210—28.

Af Skrifter udenfor den almindelige Beskrivelse af Danmark, i hvilke Lolland og Falster i enkelte Retninger komme under Beskrivelse, kunne nævnes:

Cantsler Claus Gjordsens Optegnelser især om danske og norske Len paa Kong Frederik den Førstes Tid i Nye Danske Magazin 6te Bind, S. 288—336, hvoraf 304—307 om Lenene paa Lolland og Falster.

Det fornævnte Skrift af Capitain af Artilleriet E. Madsen om Høideforholdene paa de danske Øer, hvilket ogsaa særlig ommelder Lolland og Falster.

Af Forsøg til en oeconomisk-statistisk Beskrivelse over Danmarks geistlige Embeder, af Provst Jens Møller, Sognepræst for Grinderslev, Grønning og Thise Menigheder i Salling, 8 Hefter, Kjøbenhavn og Viborg 1835—44, omfatter 6te og 8de Hefte Lolland og Falster samt Als og Ærø og er riig paa almindelige statistiske og topographiske Bemærkninger om disse Øer.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 11 03 20 01 003 8